

శ్రీమతేరామానుజాయనమః. 16319

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥

ఆథర్వణికాఅధీయతే*యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాన్తరిక్షమోతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైః తమేవైకంజానథాత్మానమన్యావాచోవిముఞ్చథఅమృతస్యైషసేతురితి. తత్ర సంశయఃకిమయంద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేనశ్రూయమాణోజీవః – ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. జీవఇతి. కుతః. *అరాఇవరథనాభౌసంహతాయత్రనాడ్యస్సఏషోన్తశ్చరతేబహుధాజాయమానఇతిపరస్మిన్శ్లోకేపూర్వవాక్యప్రస్తుతంద్యుపృథివ్యాద్యాయతనంయత్రేతిపునరపిసప్తమ్యన్తేనపరామృశ్యతస్యనాడ్యాధారత్వముక్త్వాపునరపి*సఏషోన్తశ్చరతేబహుధాజాయమానఇతితస్యబహుధాజాయమానత్వంచోచ్యతే-నాడీసమ్బన్ధోదేవాదిరూపేణబహుధాజాయమానత్వంచజీవస్యైవధర్మః. అస్మిన్నపిశ్లోకే * ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్యమనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానంజీవధర్మఏవ. ఏవం జీవత్వేనిశ్చితేసతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికంయథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి........................

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకానివాక్యానిపరమాత్మపరత్వేననిర్ణీతాని.అథస్పష్టజీవలిఙ్గకానివిచార్యన్తఇతిపాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధినఃపరమాత్మత్వముక్తం. ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధిత్వంపరమాత్మవ్యతిరిక్తస్యద్య[illegible] ప్యఇత్యవాన్తరసంగతిః. యద్వా-*అదృశ్యత్వాదిగుణకఇత్యధికరణత్రైలోక్యశరీరత్వేనపరమాత్మ[illegible] పిదృశ్యతఇతిశఙ్కాయాంవైశ్వానరాధికరణంప్రాప్తం-అథాస్యామేవోపనిషదికతిపయవాక్యాని[illegible] మదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యాతృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భఇత్యవాన్తరసంగతి[illegible] త్వాదిపమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్పృథక్కృత్యతృతీయపాదేనివేశితం-పాదభేదస్య[illegible]

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యేతావతివ[illegible] అథరాశ్చేతికోటిద్వయాన్తర్గతాలోకాః- తత్ప్రదర్శనార్థాద్యుభూశబ్దావితి విషయమాహ (ఆథర్వణికాఇతి) (తత్రేతి) [illegible] నంజీవః- ఉతపరమాత్మేతివిచారః. తదర్థం *యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతంకిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నం. తదర్థంమనః ప్రాణాదిసంబన్ధఃకిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః- ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థంద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కింకర్మఫలాత్మజ్జీవస్యసంభవన్తి-ఉతఅసన్తఇతి. యదాకర్మఫలాత్మర్భవన్తి-తదామనఆదిసంబన్ధస్యకరణత్వద్వారారూపతయాతస్యపరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేనద్యుభ్వాద్యాయతనంజీవస్స్యాత్.యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనన్తాధర్మాః-తదామనఆదిసంబన్ధస్యఆధారాధేయభావరూపత్వేనపరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనంపరమాత్మేతిఫలితంస్యాత్.*అరాఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్యద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వందర్శయన్జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి)లిఙ్గాన్తరమాహ(పునరపిసఏషఇతి)తతఃకిమిత్యత్రాహ(నాడీసంబన్ధఇతి)నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేనజీవస్యజ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్, *తాభిఃప్రత్యవసృప్యపురీతతిశేతే*తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవన్తీత్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్యనాడీసంయోగప్రసిద్ధేశ్చతత్సంబన్ధోజీవలిఙ్గమితిభావః, దేవాదిరూపేణేతిబహుధాశబ్దవివరణం.అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్యమర్థితః- నమదేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధాజాయమానత్వంబహుధాశబ్దార్థఇతిసూత్రకారేణనిరూపితం-అతస్తస్యజీవత్వశఙ్కాయుక్తేతిభావః *యస్మిన్ద్యౌరితిపూర్వశ్లోకేజీవధర్మందర్శయతి(అస్మిన్నపీతి)ననుకథంమనఃప్రాణసంబన్ధస్యజీవత్వసాధకతయోపన్యాసః- సహిపరస్యసంభవతీతి*సహ[illegible] ణాదిష్యత్రోక్తం.సత్యం-తథాపిమనఃప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధస్యస్వరసతఃప్రతీతేస్తస్యచాపవాదాభవేసతి[illegible] క్తనిర్వాహయోగ్యాచ్చయుక్తాశఙ్కా. అతోనాడీసంబన్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైఃపూర్వపక్షే[illegible] కేద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గంచదృశ్యతఇత్యత్రాహ (ఏవంజీవత్వేనిశ్చితఇతి) ద్వయోర్జీవపరయోర్లిఙ్గప్రతిభా[illegible] న్యతరలిఙ్గభఙ్గేఽవశ్యమ్భావిని - యల్లిఙ్గస్యోత్తర శ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం - తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయేకర్తవ్యేసతీత్యర్థః. (యథాకథంచిత్సంగమయితవ్యమితి) జీవస్యద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వంస్వరూపేణవాకర్మద్వారావాముక్తావస్థాయాంవికసితేనజ్ఞానేనవాసంభవతీతి[illegible]

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్. *అమృతస్యైష సేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు స ఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుశ్శ్రూయతే. సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః-సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా - స్వేతరసమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిస్తస్యైవ సమ్భవతి. అత ఏషోఽపి తస్యైవ శబ్దః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సమ్భవతి - *సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి శ్రవణాత్. *బహుధా జాయమాన ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సఙ్గచ్ఛతే - *అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతిజీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే. ……………………………………

ఇతశ్చ పరమపురుషః.

౨॥ సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రే … రూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య… విధూతపుణ్యపాపో నిరఞ్జనో నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తశ్చ- పుణ్యపాప… నామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతి… ణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూత… ……………………………………

…బ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్ర…
…త్మా సాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పరమేవేత్యాహ.

(…) … సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన … సత్యామపి స్వారస్య … త్రముభయథా వ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివ వేతి,చ) ప్రథమనిర్వాహే … స్వారస్యం-ద్వితీయే … వద స్వారస్యం. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) … సేతుసాదృశ్యాత్ … త్యాదానం సామ్యం.*అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణ … కిం తు వ్యాప్తి విశేషవాచీ-యోగరూఢత్వాత్. న హి గగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః-అతో నియన్తృత్వ … *అమృతస్యైష సేతుః*ఆత్మానం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దా ఇత్యర్థః. … హేతునిర్వాహ … పరమాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. (అజాయమాన ఇతి) జన్మనో హేతువిశేష … ………

… ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ … నామరూపప్రహాణమాత్రం … పుణ్యపాప … నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. … శ్రుతివాక్యే … (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వ… పుణ్యపాపదీక్షత్వ … త్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదం. (పరమం సామ్య… మితి) … నసామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం - న తు సర్వథా సామ్యం. ……………………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమన్వయ ఉక్తః- అథ తద్దార్ఢ్యాయ వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాదానుమానమితి వా. (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః. అర్థాభావేయదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః. ....

ఇతశ్చాయంన ప్రత్యగాత్మా.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నోఽనీశయాశోచతిముహ్యమానః। జుష్టం యదాపశ్యత్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక ఇత్యాదిభిర్జీవాద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే.అనీశయా- భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యాముహ్యమానశ్శోచతి జీవః - అయం యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం,అస్య- ఈశ్వరస్య మహిమానం చ నిఖిలజగన్నియమనరూపం,పశ్యతి-తదా వీతశోకో భవతి.

౫॥ సూ ప్రకరణాత్॥ ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి *అదృశ్యత్వాదిగుణ

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ సూత్రసఙ్గతేర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ముక్తోపసృప్యత్వేఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. కిమత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) *కృత్యల్యుటోబహులమితి బహులగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః.(అనుమానేతి)*శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం *అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావేయదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం- అపిత్వర్థోపాదానం- సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమభిప్రాయః- *అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః- తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్ - తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయా [illegible] న్వేష్టవ్యం- తచ్చానుపలమ్భహతం. తత్పురుషత్వే నఞస్తత్పదేన శబ్దపదేన వా సమాసస్స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అసఃక ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాల [illegible] నం జీవో వా యద్యతచ్ఛబ్దార్థః- తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్- తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ [illegible] క్తః పరమాత్మా చేత్- తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థత్వం స్యాత్- తథా చ సతి నానుమానమత ఏవ ప్రాణ [illegible] ణయ నేకుటిలోక్తిర్విఫలా స్యాత్. నఞస్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేఽపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్. తదా [illegible] చిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం భవతి-తత్ * స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థం. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్-తద్వాచిశబ్దవ్యతిరి[illegible] స్స్యాత్. అతః పారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావ ఇతి...

(ఇతశ్చాయంన ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపస్సాధ్య ఇత్యర్థః. అయం శబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే *పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యుక్తం-*జుష్టం యదా పశ్యతీతి తత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తర ప్రతిపన్నం హేతుమాహ.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానేవృక్ష ఇతి మన్త్రే అన్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రం వ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తం. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినం నిర్దిశతి(స్వస్మాదితి) ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మానాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్త ఇతి భావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానం చేతి) ఇతిశబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః- ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతి భావః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాదాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దః కాలసంబన్ధరూపప్రకారవాచీ- అతస్తదర్థస్తదాశబ్దవివక్షితో వా స్యాత్. ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదిక[illegible]జుష్టత్వాదికమన్యత్వం చ వ్యపదిశన్తీయం శ్రుతిః * తమేవైకం జానథేతి జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మా[illegible]జ్ఞాపయన్తీ తస్య జీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః...

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం * యదా పశ్యః పశ్యతే * జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యామదృ[illegible]త్వాదిగుణకవి[illegible]స్య * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాత్ బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుం స్థిత్యదనా[illegible]

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ భాష్యే అస్య సూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావః ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రా[illegible]భృత్ప్రతిషేధపరః

కోధర్మైస్తైరిత్యత్రైవ ప్రదర్శితం. నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వైశ్చ ప్రకరణవిచ్ఛేదాశఙ్కామాత్రమత్ర పర్యహార్షి. ....

౭॥ సూ. ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥ ॥ *ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ త్యేకస్య కర్మఫలాదనమన్యస్య చ కర్మఫలమనశ్నత ఏవ దీప్యమానతయా శరీరాన్తస్స్థితిమాత్రం ప్రతిపాద్యతే- తత్ర కర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమాన ఏవ సర్వజ్ఞోఽమృతసేతుస్సర్వాత్మా ద్యుభ్వాద్యాయతనం భవితుమర్హతి- న పునః కర్మఫలమదన్ శోచన్ప్రత్యగాత్మా.

న్యసాధనే చ సామర్థ్యాత్ పూర్వత్రోత్తరత్ర చాన్వయో భవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః - ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానే హ్యుభయమపి సాధ్యత్వేన నిర్దిశ్యతే. *అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరావితిసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే తథాహీత్యాదినోపసంహృతమిత్యనేన భాష్యేణ ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం సాధితం చేత్ కిమేతదధికరణారమ్భేణేత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్య లిఙ్గేన బాధః పరిహృత ఇత్యర్థః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్య లిఙ్గబాధపరిహారపరత్వం హి దర్శితం. ....

అనుక్తం ప్రధానభూతం హేతుమాహ.

౭॥ సూ. ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥ ॥ *అల్పాచ్తరమితి స్థితిశబ్దస్య పూర్వనిపాతః : అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి వా. అభ్యర్హితత్వం పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేః. భాష్యే శ్రుతిక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం - న పునస్సూత్రక్రమేణ అస్మిన్ మన్త్రే జీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ (యస్మిన్ద్యౌరితి మన్త్రో) హి తత్ప్రతిపాదకస్స్యాత్ - అత్ర మనశ్శబ్దనాన్యోఽన్తఃకరణమనః ప్రాణ [illegible] నాదిస్యత్రాహ (తత్ర కర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞోఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికత్వలాభార్థాని. [illegible] సార్వజ్ఞ్యాదిసమానా [illegible] యత్వాత్, స్వ [illegible] యోగ్యత్వాత్, న్మనః ప్రాణసంబన్ధాదేః పరమాత్మన్యుపపత్త్యభావాత్ [illegible] జీవాన్వయ [illegible] యోగ్యత్వమాహ (నపునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమశ్నన్, చేత్ర [illegible] శోచన్నిత్యనేన [illegible] భేదవ్యపదేశాదితి [illegible] హేతోరాహాన్వయోఽ [illegible] క్త్రేత్యః-. శోచతి ముహ్యమాన ఇతి హి తద్విషయవాక్యం [illegible] పరత్వ [illegible] పరత్వసాధనం- [illegible] త్వాదిరిభావః. అస్మిన్మన్త్రే పరమాత్మపరత్వం శ్రుత్యా సాధ్య [illegible] ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిషేధ [illegible]
ద్వామ [illegible] స్యతాత్పర్యముపగమ్యతే- జీవస్యా [illegible] ప్రతీయతే నను కథం "ద్వా సుపర్ణే"తి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం- అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయం మన్త్రః- పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ తథాహ- [illegible] పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వం అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి అనశ్నన్నన్యో [illegible] సత్త్వమేవ [illegible] పరత్వం అనశ్నన్నిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞపరత్వం ప్రతీయతే న చ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌ పరమాత్మపరావితి వాచ్యం- [illegible] అన్తఃకరణజీవపరయోః ప్రసిద్ధత్వాత్, [illegible] తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి అథ యోఽయం శారీర [illegible] క్షేత్రజ్ఞ [illegible] కరణజీవశబ్దాభ్యాం పైఙ్గిశ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్, యేన పశ్యతీతి కరణస్య ప్రతీతేస్సత్త్వం హ్యన్తఃకరణం- స్వప్న [illegible] జీవః. అతోఽయం మన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపర ఇతి. ఉచ్యతే- న తావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్రస్యానుపపన్నం శక్యతే- అనేన మన్త్రేణ [illegible] ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరమన్త్రే జీవపరమాత్మప్రతిపన్నత్వాత్, [illegible] *సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి పదయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే. *సమానే వృక్షే [illegible] జీవ [illegible] ప్రకరణస్య [illegible] చ్యత్వాభావాత్, *శోచతి ముహ్యమానః *పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాత్, చ్చ. [illegible] స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాత్, చ్చ. న కేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ , ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం- [illegible] ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం [illegible] శ్రోతృత్వాదివదన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం హి న సంభవతి, జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే. [illegible] పైఙ్గిశ్రుతేరర్థః. ఉచ్యతే- సత్త్వం- [illegible] జీవః [illegible] వ్యాసువ [illegible] సత్త్వమశ్రీరుజన్తుష్వితి నామానుశాసనాజ్జన్తుపరత్వావగతేః. జన్తుశ్చ చేతనః- *ప్రాణీతు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యుశరీరిణ ఇత్యభిధానపాఠాత్. *వన్యాన్వినేష్యన్నివ దుష్టసత్త్వానితి ప్రయోగాత్, *న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః । సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణై రితి దర్శనాత్, చ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః- అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదన్యథానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, *విష్ణోర్నామసహస్రం మ ఇత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్, క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాత్, చ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్తైర్గుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకం । సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వ

అతోద్యుభ్వాద్యాయతనంపరమాత్మేతిసిద్ధమ్.
ద్యుభ్వాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

తఇతి- తత్రైవ *విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతిక్షేత్రేషుస్వైరచారీయథాసుఖం। క్షేత్రాణిచశరీరాణిబీజానిచశుభాశు
భే।తానివేత్తిసయోగాత్మాతతః క్షేత్రజ్ఞఉచ్యతఇతి ప్రయోగాత్, తత్రైవకపిలాసురిసంవాదే *జ్ఞానానామాసురేక్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞాద్రష్టాశుచిరుపే
క్షకః జ్ఞాతృకోబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధయోఃపరమమృతమవిదిత్వానిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతిబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహిత
యోశ్చిదచితోఃపరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవపఞ్చవింశతితత్త్వానివర్గశబ్దేనోక్త్వా *ఏతస్మాద్వర్గాదపవృత్తోఽపవర్గదః క్షేత్రజ్ఞశ్శుచిరు
పేక్షకోబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధయోఃపరస్తాదితి- తత్రైవ *అన్యదుదకమన్యత్పుష్కరపర్ణంతథాన్యత్ క్షేత్రమన్యఃపురుషఃపఞ్చవింశకఃఅన్యశ్చాస్మాత్
క్షేత్రజ్ఞఇతి - పునశ్చతత్రైవ *ఏవమాసురేఅన్యత్క్షేత్రమన్యఃపురుషఃపఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోఽస్మాత్క్షేత్రజ్ఞఇతిపఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్ర
యోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదేచ *పశ్యఃపశ్యతిపశ్యన్తమపశ్యన్తంచపశ్యతి। పశ్యన్తంపశ్యపశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేనపశ్యతఇతిశ్లోకముక్త్వా
*ప్రకృతింక్షేత్రంక్షేత్రజ్ఞంచాపరఃక్షేత్రజ్ఞష్షడ్వింశకోవపశ్యతినతుపఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చప్రకృతిర్వాపరంక్షేత్రజ్ఞంపశ్యతీతిప్రయోగాచ్చ.
అత్రహ్యాత్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్యజీవపరసాధారణస్యపఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్యజీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనాచ్చ *యోస్యాత్మనఃకారయి
తాతంక్షేత్రజ్ఞంప్రచక్షతే। యఃకరోతితుకర్మాణిసభూతాత్మేతిచోచ్యతఇతిమానవప్రయోగాచ్చ. * యేనస్వప్నంపశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావే
తృతీయా- యేనవిశిష్టఃపరమాత్మాస్వప్నంపశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ *కారిన్యవాన్యోబిభర్తీతిపృథివీద్వారాకారిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వంజీవద్వారా
పరమాత్మవిశేషణంభవతీతినవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివదత్రైవస్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకేపరమాత్మన్యుపపద్యతే. *ఉప
ద్రష్టేతినిరుపాధికద్రష్టృత్వంచతస్యైవోపపద్యతే. ఏవంశారీరఉపద్రష్టేతిపదద్వయేనపరస్యక్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితంభవతి. అతోద్వా
సుపర్ణేతిమన్త్రోజీవపరమాత్మపరః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

ఇహకైశ్చిదేవంపూర్వపక్షితం- ద్యుభ్వాద్యాయతనస్యసేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చపారవత్త్వేనపరస్యచ * అనన్తమపారమిత్యపారత్వశ్రవ
ణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనంప్రధానంవాయుర్వాజీవోవాస్యాత్- ఏషాంధారకత్వయోగాదితి. తదయుక్తం-పారవద్ద్వారాస్థాపకస్యసేతుత్వవ్యపదేశ
స్యపూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వేసత్యుత్తరత్ర * పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యఇత్యధికరణే [illegible] పూ
ర్వపక్షహేతుత్వేనోపన్యాసాయోగాత్. నహిపరిహృతస్యహేతోః పునఃపరిహారోన్యాయ్యః - కృతకరత్వాపత్తేః. అత్ర హేతోఃపరిచ్ఛిన్నత్వ [illegible]
ర్వపక్షశఙ్కాబీజం- తత్రతుకూలాన్తరప్రాపకత్వమితిముఖభేదోస్తీతిచెన్న - కూలాన్తరప్రాపకత్వంచసేతోఃకూలావధికత్వ [illegible] త్వే
పరిహృతేతస్యాపిపరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ. విధరణార్థతయైవహ్యుభయత్రపరిహారః. అత ఉత్తరత్రపూర్వపక్ష [illegible] సా
న్యథానుపపత్త్యాఅస్మిన్నధికరణేసేతుత్వవ్యపదేశస్సూత్రకారేణనపూర్వపక్షబీజతయావివక్షితః. ప్రధానవాయ్వోశ్శబ్దాచ్చానుపపన్నా-*[illegible]కం
జానథాత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్,*గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యాచిద్వ్యావర్తకతోపపాదనాచ్చ అచేతనశబ్దోక్తానా[illegible]త్.
స్వశబ్దస్య *సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిసద్విద్యావాక్యవిషయత్వంచాయుక్తం- అపక్షధర్మత్వాత్. సద్విద్యావాక్యంహినాత్రశ్రూయతే. ఇహత
దైకార్థ్యంహేతుతయావివక్షితమితిచేత్ -తర్హి విగీతస్యహేతుతయోపన్యాసోనఘటతే- ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనప్రతిపాదకవాక్యస్యపరమాత్మప్రతిపా
దకవాక్యాన్తరైకార్థ్యంహిపూర్వపక్షిణోవిమతిపదం. ద్వితీయసూత్రస్యచ * అన్యావాచోవిముఞ్చథేతిశ్రవణాద్విముక్తైర్జ్ఞేయత్వవ్యపదేశపర
త్వమయుక్తం - *నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతీతివాక్యస్థవిముక్తిశబ్దార్థస్యఉపైతిశబ్దార్థస్యచస్వరసతః ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాన్ముక్తోప
సృప్యవ్యపదేశస్య. *విముఞ్చథేతిశ్రుతస్యవాక్కర్మకస్యముచిధాతోః ప్రత్యయవిపరిణామేనఅవాక్కర్మకముక్తప్రత్యభిజ్ఞానస్యాస్వరసం, ఉప
సృప్యశబ్దస్యజ్ఞేయవాచిత్వంచాస్వారసికం,. స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావేఅస్వరసార్థాచిత్యాతిశయాభావేవాఽస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః.
*ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రపృథక్త్వకల్పనంచాయుక్తం-హేతువైషమ్యాభావాత్,ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవతైకేనసూత్రేణైవోభయవ్యుదాసద
ర్శనాచ్చ. యథా *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ *అతఏవనదేవతాభూతంచేతిచ. ఉపరితనసూత్రోక్తహేతూనాం *నానుమానమితిప్రతి
జ్ఞాయామనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితిచెన్న- నానుమానమిత్యుపాదానస్యదృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావేపిజీవవ్యావర్తకానాముత్తరసూ
త్రహేతూనాంకింపునర్న్యాయేనప్రధానవ్యావర్తకత్వాచ్చ. *భేదవ్యపదేశాదితిసూత్రస్యచ *తమేవైకంజానథేతివాక్యవిషయత్వాదపి*జుష్టం
యదాపశ్యత్యన్యమీశమితివాక్యవిషయత్వముచితం- వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. కర్మకర్తృభావోహిభేదగమకః- అన్యశబ్దశ్చభేదాభిధాయకః. *ద్వా
సుపర్ణేతివాక్యస్యచబుద్ధిజీవపరత్వపక్షోఽనుపపన్నః-*ప్రాణభృచ్చేతిజీవవ్యావృత్తింప్రతిజ్ఞాయబుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసఙ్గతత్వాత్. జీవఏవో
పాధివ్యవచ్ఛేదవిరహితఃపరమాత్మాభవతీతినాసఙ్గతిరితిచెన్న- వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయామేవానశ్నతోఽన్యస్యస్థితేస్తైతుతయోప
న్యాసాయోగాత్.* అనశ్నన్నిత్యనేనప్రతీయమానస్యోపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యంవివక్షితమితిచేత్- తర్హ్యనేనవాక్యేనఅపరమార్థోపాధ్యనవ
యోనప్రతిషిద్ధస్స్యాత్- కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనంన ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తైపరమార్థతోఽనశ్నత్తయాస్థితేరపరమార్థ

ణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా «భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య» ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్టమితి «తరతి శోకమాత్మవిత్» ఇత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా-అత ఏవాహమర్థే ప్రత్యగాత్మని «అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాత్» ఇత్యారభ్య «అహమేవేదం సర్వమ్» ఇతి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే సిద్ధే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్య ఇతి.......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా-అపి తు పరమాత్మా. కుతః. (సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. «ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత» ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః. సమ్ప్రసాదాత్-ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి - యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం-ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ-సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సఙ్ఖ్యాతం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహ వృత్తికారః «భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయాఽఽత్మన ఊర్ధ్వముపదేశాత్» ఇతి. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. «స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతి» ఇతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్త్వా «ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి» ఇతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం - తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్తయతి- అత ఏవ «ఏష తు వా అతివదతి» ఇతి ప్రాణాతివాది

హ (అవిద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే «తరతి శోకమాత్మవిత్» ఇతి శోకాతిక్రాన్తత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం- తత్కథం విపులసుఖత్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధో హి సశోకః- ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. అహమర్థస్య [illegible] హేతుమాహ (యత ఏవమితి) [illegible] ప్రత్యగాత్మత్వసాధక ఇత్యత్రాహ (అహమర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాదిపరామర్శానాం స్వారస్యం యోజనీయమిత్యర్థః. ....

సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) [illegible] ప్రాయేణ సూత్రే సమ్ప్రసాదశబ్దః [illegible] సమ్ప్రసాద [illegible] ప్రత్యగాత్మా [illegible] త్రాహ [illegible] హేతువాచిపదేన సమ్ప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- [illegible] (సమ్ప్రసాదాదితి) [illegible] ప్రాణ [illegible] భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య [illegible] సత్యశబ్దవాచ్య [illegible] భావః. భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయత్వేఽస్తు- తత [illegible] పరమాత్మత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయం చేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య [illegible] తాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు- అధికత్వస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వం [illegible]- నహి «యదా వై [illegible]» ఇత్యాదిషు [illegible] స్తః ప్రాణశబ్దః శ్రుతః- అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవాదర్థాన్తరత్వం- [illegible] పూర్వనిర్దిష్ట [illegible] అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ [illegible] సత్యశబ్దవాచ్యః- పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి «సత్యం జ్ఞానమనన్తం» [illegible] సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానం హి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగికతయా [illegible] హేతుః- [illegible] ర్శయతి (యథేతి) ఏవంశబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరస్య [illegible] పూర్వపూర్వాధికతయా [illegible] ప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వం నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దవాచ్యస్తస్మాత్ ప్రాణాదధికతయా [illegible] వేత్యర్థః. [illegible] త్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రాక్షరయోజనా. యామునక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి [illegible] ప్రాధాన్యేనోపదిష్టత్వాభావాత్. (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవాదూర్ధ్వముక్తస్సత్యశబ్దవాచ్యః [illegible] భూమా [illegible] పరం బ్రహ్మేతి వృత్తికార [illegible] ర్థః. «ఆత్మన ఊర్ధ్వమి»త్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం- న తు పక్షాన్తరే ప్రాణపరత్వమిత్యవగతం- అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వాభ్యుపగమేన పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం [illegible] ప్రదర్శనఫలం. ఏవమధికతయోపదేశస్ [illegible] సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తం- అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తాఽధికతయోపదేశ [illegible]- సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గత్వమితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇతి) వ్యావర్తయతి-అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపర ప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్ [illegible] హ్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం - తుశబ్దో హ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. ననుకస్తుంతుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః- ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీహ ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః-నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే-పాశ్చాత్త్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం-అత.

నోన ప్రత్యభిజ్ఞా- అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే. ననుచ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనమఙ్గత్వేనోపదిష్టం- అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- తుశబ్దేన హ్యతివాద్యేవాన్యః ప్రతీయతే - న తు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రం. *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ య స్సత్యం వదతీ త్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవదనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టా గతిరాశ్రీయతే- అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. సత్యశబ్దశ్చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః- అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యం. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిక్రాన్తస్వోపాస్యప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వం - తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తం. సత్యేనేతీత్థమ్భూతలక్షణే తృతీయా- సత్యేన- పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః. అత ఏవైవం శిష్యః ప్రార్థ్యతే *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య

పూర్వాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు-తతః కిం సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాదధికత్వ ఇత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం భినత్తి- స్వోపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తం-అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదుత్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే- తుశబ్దస్యవ్యభిచారం హృదినిధాయాఽతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైతద్యుక్తమితి) అగ్నిహోత్రివైషమ్యం వక్ష్యంస్తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాద్దార్ష్టాన్తికస్యసత్యాతివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహానిమాహ (ఏష త్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ- ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం- ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యం. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః- సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః- సా చ సత్యవచనశబ్దస్య దధ్యాది ద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్ని[illegible]త్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహాపి తర్హ్యతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిస్యాయో భవతీత్యత్రాహ ([illegible] న్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే- ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భా[illegible]. అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కించ- న పరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః- [illegible] నా వాచ్చ. న హి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. న చ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అతశ్చాగ్నిహోత్రా[illegible] శబ్దస్సజాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రమవలమ్బతే- ఇహ తు న పరముపాస్యాన్తరసమర్పణ[illegible] జ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే - అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాదిశబ్దస్తద్విషయో భవితుమర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్జనీయం-అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః. తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి(సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ(అత ఇతి)న హి తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధం-న-తుశబ్దాపేక్షం. సత్యశబ్దస్య న జీవపరసాధారణ్యం-పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేపి విలక్షణోపాస్యవాచకత్వమపి సమ్భవతి - తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః-అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమిత్యుక్తం. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే-అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యార్థం తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ(అతివాదిత్వం హీతి)న హి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః- *క్లృప్తావయవశక్త్యైవలబ్ధే స్వార్థావబోధనే। నష్టావయవనామత్వం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకృదితి దర్శితాత్ *ప్రాతిపదికస్వార్థసంయోగాదితి సూత్రితాత్ ప్రాతిపదికేన యాదవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాఽయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి(నామాదీతి)అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి *యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మత్పక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నతివదతీతి వక్తవ్యం-న తు సత్యేనేతి తృతీయాన్తతయేత్యర్థమాహ(సత్యేనేతి)సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయానుపపత్తిః-ఉపసర్గవైయర్థ్యం చేతి భావః.ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి)అత ఏవ-సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ.*సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే-న తు ప్రాణేనాతివదానీత్యర్థః(ఆచార్యశ్చేతి)*సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ- న తు ప్రాణ ఏవేతి

మిత్యాహ. *ఆత్మనః ప్రాణ ఇతి చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే- అతః *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాదర్శనాత్ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానో గమ్యత ఇతి- తదయుక్తం- నహి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే- ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరం. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః- నామాదిప్రాణపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం- అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి స్వయమేవోపచిక్షేప. శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూప తదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం *మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠాం *నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి *కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేతి *సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతా జ్ఞాతవ్యేతి *భూ

త్యర్థః. యద్వా- అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ హి *అతివదానీత్యాభ్యాసస్త్ర ఇత్యర్థః. యద్వా- అతిక్రాన్తసర్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి సత్యప్రశ్నస్సఙ్గతః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం (ఆచార్యశ్చేతి) అత ఏవేత్యస్య సఙ్గతిః. అతిక్రాన్తసర్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి సత్యశబ్దాభిధేయం *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కించ- సత్యవదనపఙ్క్తతయా విహితం చేత్ సత్యం సంపాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్- తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్. సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం- వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్- అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతయోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం- తదభావేఽపి తు శబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావే నిబన్ధనమిత్యాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన- ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః. (స్వయమేవోపచిక్షేపేతి) భగవద్గీతాయామపి *తస్మాద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య *యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవ హ్యుపచిక్షేప్తవాన్- తద్వదితి భావః. (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః- న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః- *యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి విజానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. *సత్యం వదతి- సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోఽథ తదాఽతివదతి- తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః. (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమననిదిధ్యాసనప్రాప్తివిషయో హి బ్రహ్మ- తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుమస్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి- తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా- త్వరా. (తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్ బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా. బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా. శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి. (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః. సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా. అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితస్య పురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసస్సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాపాతప్రతీతిదశాయాం భవతి,- యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి,. *యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యానన్తర్యశ్రవణాత్ భాష్యే తేషాముపాయోపేయభావ ఉక్తః- *యదా వై సుఖం లభత ఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ- లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తం. నహి శ్రవణాదేః పూర్వ

మాత్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యఇత్యుపదిశ్యనిరతిశయవిపులసుఖరూపస్యబ్రహ్మణోలక్షణమిదముచ్యతే *యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమేతి. అయమర్థః- అనవధికాతిశయసుఖరూపేబ్రహ్మణ్యనుభూయమానేతతోఽన్యత్కిమపినపశ్యత్యనుభవితా - బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చకృత్స్నస్యవస్తుజాతస్య. అతఐశ్వర్యాపరపర్యాయవిభూతిగుణవిశిష్టంనిరతిశయసుఖరూపంబ్రహ్మానుభవంస్తద్వ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽభావాదేవకిమప్యన్యన్నపశ్యతి,- అనుభావ్యస్యసర్వస్యసుఖరూపత్వాదేవదుఃఖంచనపశ్యతి,. తదేవహిసుఖం-యదనుభూయమానంపురుషానుకూలంభవతి. ననుచేదమేవజగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానందుఃఖరూపంపరిమితసుఖరూపంచభవత్కథమివబ్రహ్మవిభూతిత్వేనతదాత్మకతయాఽనుభూయమానంసుఖరూపమేవభవేత్. ఉచ్యతే-కర్మవశ్యానాంక్షేత్రజ్ఞానాంబ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానంకృత్స్నంజగత్తత్తత్కర్మానురూపందుఃఖంచపరిమితసుఖంచభవతి - అతోబ్రహ్మణోఽన్యతయాపరిమితసుఖత్వేనదుఃఖత్వేనచజగదనుభవస్యకర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్యతదేవజగద్విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గతంసుఖమేవభవతి- యథాపిత్తోపహతేనపీయమానంపయఃపిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖంవిపరీతంచభవతి- తదేవపయఃపిత్తానుపహతస్యసుఖాయైవభవతి. యథైవరాజపుత్రస్యపితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానంప్రియత్వమనుపగతంతథాత్వానుసన్ధానేప్రియతమంభవతి-తథానిరతిశయానన్దస్వరూపస్యబ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణంతదాత్మకంచానుసన్ధీయమానంజగన్నిరతిశయప్రీతయేభవత్యేవ. అతోజగదైశ్వర్యవిశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపంబ్రహ్మానుభవంస్తతోఽన్యత్కిమపినపశ్యతి,దుః

మేవనిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణిజిజ్ఞాసితవ్యపదానిసంపాద్యత్వవాచీని. *యత్రనాన్యదితివాక్యేఽన్యదర్శనశ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కాస్యాదితితద్వ్యుదాసాయతస్యవాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమానఇత్యధ్యాహారఃకృతః- నహిబ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనంభవతి. తతోన్యత్- సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్. నపశ్యతి-దుఃఖరూపంతద్వ్యతిరిక్తంచకించిన్నపశ్యతీత్యర్థః. *యోవైభూమాతత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయసుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్యతత్రదుఃఖదర్శనాభావహేతురనవధికాతిశయసుఖరూపత్వం. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖంనపశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్యవస్తుజాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతాజ్ఞానాదిగుణాః-విభూత్యన్తర్గతంజగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః. నన్వత్రేతిపదంబ్రహ్మపరం- నతువిభూతిపరం. నచతద్విషయంపదాన్తరమస్తి.అతోబ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయ[illegible]. అస్తు[illegible]నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హిబ్రహ్మణోఽన్యేతిశఙ్కాయాముక్తంవివృణోతి (అతఐశ్వర్యేతి) అతః- బ్రహ్మణస్సుఖరూప[illegible]విభూతేస్తదన్తర్భావస్య, చప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయోగుణఃవిభూతిగుణః- సఏవఐశ్వర్యాపరపర్యాయంనియమనం-తద్వి[illegible]తవ్యజ్ఞానంవినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః- నిరూపకేణవినానిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితిభావః. యద్వా- అత్రైవోపనిషది *స[illegible]ప్రతిష్ఠితఇతిస్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠితఇతియదివానమహిమ్నీతిగోఅశ్వమిహమహిమేత్యాచక్షతేహస్తిహిరణ్యందాసభార్యంక్షేత్రా[illegible]న్యోహ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతిశ్రూయతే- అత్ర *స్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠితఇత్యుక్తేహస్త్యాదీనాంనియామ్యానాంమహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్ప్రతిష్ఠితత్వశఙ్కాయాం *యదివానమహిమ్నీతిహస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వంనిషిద్ధం-తదేవశఙ్కాబీజముపన్యస్యవ్యుదస్యతి *గోఅశ్వమిత్యాదినా.*అస్యమహిమానమితివీతశోకః *ఏతాంవిభూతింయోగంచఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషుపరమాత్మనోమహిమవత్త్వావగమాదిహనమహిమనిషేధః-అపితువిభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధఇత్యవగమ్యతే. అతోమహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చనస్వరూపమాత్రపరాః-*విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితిమహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తం.ఇదానీంవిభూతిరేవగుణః. గుణశబ్దోవిభూతేరపృథక్సిద్ధ్యభిప్రాయః. విభూత్యాగుణైశ్చేతివార్థః. (విభూతిగుణవిశిష్టేతి)యచ్ఛబ్దఏవవిశిష్టబ్రహ్మపరఇతిభావః. పూర్వంవిభూత్యన్తర్గతత్వాదితిఅన్వయహేతురుక్తః-వ్యతిరేకరూపంహేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనంనిషిధ్యతే-నత్వన్యదర్శనమిత్యర్థః. విభూతివిశిష్టంబ్రహ్మానుభావ్యంచేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వదర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్యసర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవహేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. సర్వస్యసుఖరూపత్వంకథం- ఆత్మగుణవిశేషోహిసుఖమిత్యత్రాహ (తదేవహిసుఖమితి) అనుకూలత్వంనామస్వతఇష్టత్వం- తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతయేష్టసాధనతయాచవినాపీష్టత్వం. అనుభవవిరోధేనచోదయతి (ననుచేతి) నహ్యేకమేకదైవసుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితియుజ్యతే-నహినిమ్బపత్రంకస్యచిన్మధురంభవతి,- నచసర్పఃకస్యచిదనుకూలబుద్ధిబోధ్యోభవతి,. నచజగతశ్శక్యందుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం-తస్యసర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథాతజ్జిహాసయాబ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః.అతఃపరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవత్యక్తమిత్యభిప్రాయః.స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధఇతిపరిహరతి(ఉచ్యతఇతి)కర్మ,తత్తిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం,చోపాధిః. తతఃకిమిత్యత్రాహ(అతోబ్రహ్మణఇతి) స్వతోమధురస్యాపిదోషసంబన్ధాదననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్యకేనచిత్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వే, చదృష్టాన్తద్వయమాహ(పిత్తోపహతేనేతి) దార్ష్టాన్తికేపితాదృక్త్వమాహ(తథేతి)*యత్రనాన్యదితివాక్యస్యార్థంనిగమయతి(అతఇతి)ఏతత్-ఔపాధికదుఃఖరూ

ఖంచనపశ్యతి,. ఏతదేవోపపాదయతివాక్యశేషః *సవాఏషఏవంపశ్యన్నేవం మన్వానఏవంవిజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడఆత్మమిథునఆత్మానన్దస్సస్వరాడ్భవతితస్య సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతిఅథయేన్యథాతోవిదు రన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాభవన్తితేషాంసర్వేషులోకేష్వకామచారోభవతీతి,. స్వరాట్- అకర్మవశ్యః. అ న్యరాజానః- కర్మవశ్యాః. తథా *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతాం। సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వ మాప్నోతిసర్వశఇతి, చ. నిరతిశయసుఖరూపత్వంచబ్రహ్మణః*ఆనన్దమయోభ్యాసాదిత్యత్రప్రపఞ్చితం.అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్యసత్యశబ్దాభిధేయస్యబ్రహ్మణోభూమత్వోపదేశాద్భూమా పరంబ్రహ్మ........

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ అస్యభూమ్నోయేధర్మాఆమ్నాయన్తే-తేపిపరస్మిన్నే వోపపద్యన్తే- *ఏతదమృతమితిస్వాభావికమమృతత్వం, *స్వేమహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం, *సఏవాధస్తాది త్యాది*సఏవేదంసర్వమితిసర్వాత్మకత్వం,*ఆత్మనఃప్రాణఇత్యాదిప్రాణప్రభృతిసర్వస్యోత్పాదకత్వ, మిత్యా దయోహిధర్మాఃపరమాత్మనఏవ. యత్తు *అహమేవాధస్తాదిత్యాదినాసర్వాత్మకత్వముపదిష్టం- తద్భూమవిశి ష్టస్యబ్రహ్మణోఽహఙ్గ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే - అథాతోహఙ్కారాదేశఇత్యహఙ్గ్రహోపదేశప్రక్ర మాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోపిహ్యాత్మాపరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తం.. అతఃప్రత్యగర్థ స్యపరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోపిపరమాత్మపర్యవసాయీతిప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేనపరమాత్మానుసన్ధానా ర్థోయమహఙ్గ్రహోపదేశః.పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయాసర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోప్యాత్మాపరమాత్మా- తదేవ* అథాతఆత్మాదేశఇత్యాదినా *ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుంప్రత్యగాత్మ నోప్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే *తస్యహవాఏతస్యైవంపశ్యతఏవంమన్వానస్యైవంవి జానతఆత్మనఃప్రాణఆత్మనఆకాశఇత్యాదినా - ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యో త్పత్తిరిత్యర్థః. అతఃపరమాత్మనఃప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహఙ్గ్రహోపాసనంకర్తవ్యం. తస్మా ద్భూమవిశిష్టఃపరమాత్మేతిసిద్ధమ్.........

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

ఏతయాన్తద్విగమేనవస్థానం. (సవాఏషఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వేవ్యధికరణబహువ్రీహిః - అనుకూలవిషయపరత్వేసామానాధికరణ్యబహువ్రీహిః. ఆత్మశబ్దోవిభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః- స్రక్చన్దనాదిజన్యాప్రీతిః. క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం - స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః - విభూతిజ న్యః. ఏవంసర్వవిధసుఖానుభవఉక్తః. *స్వరాడ్భవతి *అన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాఇతిచపరమాత్మప్రతిషేధఃప్రతీయతఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వ రాడితి) అన్యరాజానఃస్వరాడితిపదద్వయేనఉపాధితద్విగమావుక్తౌ. దుఃఖరూపతయాప్రతిపన్నస్యాపిస్వతఃసుఖరూపత్వేశ్రుతిమాహ (నపశ్యఇతి) సర్వంపశ్యతి- నతత్రదుఃఖతాంపశ్యతి- సుఖరూపతామేవపశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యేవిభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితితద్వైశద్యా యాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానంస్వయమకురుతతస్మాత్తత్సుకృతముచ్యతఇతియద్వైతత్సుకృతంరసోవైసః రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వాఽనన్దీభవతి *ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్తఇతిచవాక్యేషు కార్యకారణావస్థాభూతాదివిశిష్టస్యానన్దత్వంహిస్ఫుట తరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి)........

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ కస్యధర్మాఇత్యాకాఙ్క్షాంపూరయన్వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం- అహమర్థశబ్దయోరపిపరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తత్ర-కృతస్సన్దిగ్ధబుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) న కేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషుఅస్మిన్ప్రకరణేపిసర్వాత్మత్వముక్తమితిదర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య *అథాత ఆత్మాదేశఇతివాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మనఇతి) ఉపాసకాత్మనోప్యాత్మత్వంఫలితమిత్యుక్తం- అర్థకణ్ఠోక్తమితిదర్శయితుంకణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏతదేవేతి) విజానతఇతిప దస్యషష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయవ్యాచష్టే(ఉపాసకస్యేతి)పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరన్నిగమయతి(అతఇతి)అధికరణార్థముపసంహరతి(తస్మాదితి) ......

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥

వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి *స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం-జీవో వా-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, తదస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్,. *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతి చేన్న - ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహే విరోధాభావాత్,. కించ - *యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే - అతోఽక్షరం ప్రధానం. ....

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే (అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః) అక్షరం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్య-ఆకాశస్య అన్తః- పారభూతం అవ్యాకృతమమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః- తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్యోపదేశాదితి యావత్. అయమర్థః-*కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం న వాయుమదమ్బరం-అపి తు తత్పారభూతమవ్యాకృతం- అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతం భవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో న వాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే-*యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షత ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేత్యుక్తే త్రైకాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో న వాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి - తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్. అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తతస్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి-అతస్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమా

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥ పూర్వాధికరణే స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం-తత్తు పరమా[illegible]యత ఇతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః.—— వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచార ఇతి పరైర్యదుక్తం తదయుక్తం-వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీ[illegible] స్నేహలోహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాప్రసఙ్గాచ్ఛేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తం. ప్రసక్త[illegible]భవతి-యథా * నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయననిషేధ ఇతి చేన్న- నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వా[illegible]ప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం - నాన్యదా.—— సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా - జీవో వా-పరమాత్మా వేతి సంశయః. [illegible]కికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశ్శైఘ్ర్యమస్తి - నేతి. * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్ది[illegible]కృతాకాశ ఇతి,. ధారణం చ కిం సత్తామాత్రేణ - ఉత ప్రశాసనేనేతి, చ. యదా ప్రతీతిశ్శైఘ్ర్యమస్తి,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చ భూతాకాశః,- ధారణం చ సత్తయా స్యాత్,- తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం ప్రధానం. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః,- ధారణం చ సత్తామాత్రేణ,- తదా జీవేపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశ్శైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః,-ధారణం చ ప్రశాసనేన,- తదా తస్య జీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తైకఫలభావః. సిద్ధాన్తీశఙ్కతే (యయా తదక్షరమితి) అథవా-పార్శ్వస్థచోద్యం. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం-జీవేపీతి ద్రష్టవ్యం- *కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (న ప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా- శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి-అత అనుమానికాదక్షరాచ్ఛ్రుతిప్రతిపన్నస్య విళమ్బ ఇతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం- శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి హి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. నను *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం-అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, తదస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వే సత్యపి ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహే విరోధాభావాదాకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః. ...

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరం- ఆకాశః అన్తః- అవసానం యేషాం తేషాం-పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకించిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్య ఆకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం - నియతపూర్వభావినః కారణత్వాత్, కార్యం ప్రతి కారణతత్త్వానామావరణతయా బహిర్విద్యమానత్వాచ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతి భావః. నహ్యత్రామ్బరాన్తవాచీ శబ్దశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) (నన్వితి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలఙ్ఘనమయుక్తం-అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అర్థవిరోధాన్న వాయుమదమ్బరగ్రహణమి

నమక్షరంనప్రధానంభవితుమర్హతి. యత్తుశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధంప్రథమంప్రతీయతఇతి-తన్న-అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యాస్వార్థప్రతిపాదనేప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్. సమ్బన్ధగ్రహణదశాయామర్థస్వరూపంయేనప్రమాణేనావగమ్యతే- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయం. ....

ఏవంతర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టోజీవోస్తు - తస్యభూతసూక్ష్మపర్యన్తస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ. *అవ్యక్తమక్షరేలీయతే *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం *క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషుప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగదర్శనాదిత్యత్రోత్తరః. ....

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్ ॥ సాచామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్యప్రశాసనాదేవభవతీత్యుపదిశ్యతే *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గినిమేషాముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాఇతివిధృతాస్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం- ప్రకృష్టంశాసనం.

త్యర్థః. నహిస్వయంవికారాన్తరవ్యాప్తఃకృత్స్నవికారజాతస్యాధారోభవితుమర్హతి. యత్త్విత్యాదినాపూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యపరిహరతి (తన్నేతి) రూఢిశక్త్యాఅవయవశక్త్యావాశబ్దేనస్వార్థప్రతిపాదనంస్యాత్- తత్రవక్ష్యమాణపరిహారస్యపక్షద్వయసాధారణ్యేపి *ప్రతిపన్నగుణసంయోగాదితి న్యాయేనావయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తికల్పనాఽయోగాత్ అయమక్షరశబ్దోనరూఢ్యావర్తతఇత్యభిప్రేత్యయౌగికత్వపక్షేపరిహారఉచ్యతే. తత్రవ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాంసంహత్యస్వార్థప్రతిపాదనేకింప్రమాణాన్తరాపేక్షా- ఉతతత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేలాయామితివికల్పంహృదినిధాయప్రథమేకల్పేపరిహారమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్తిరేవార్థప్రతీతికారణమితినప్రమాణాన్తరమపేక్షితం- నహిదణ్డిశబ్దస్స్వార్థప్రతిపాదనేదణ్డదేవదత్తగ్రాహిప్రత్యక్షాపేక్షః. ద్వితీయంపరిహరతి (సంబన్ధేతి) పదావయవానాంవ్యుత్పత్తౌప్రమాణాన్తరాపేక్షాఽస్త్యేవ- ప్రతిపాదనదశాయాంతునతదపేక్షా - యథా చక్షురాదీనాంతిమిరాదిదోషాపనయనస్యౌషధాద్యపేక్షత్వేపిఘటాదిప్రతిపత్తౌనభేషజగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః *అర్థబోధేనపేక్షత్వాత్మానాన్తరమనాదృతం। వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతంయత్తద్వ్యపేక్షాప్రవర్తత ఇతి. వ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాంప్రతిపాదనకాలేపివ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షాఽస్తిచేత్-దధ్నిమధుపాయయగామానయేత్యాదివాక్యానామసన్నికృష్టార్థవిషయాణాంప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేనస్వార్థప్రతిపాదకతయాగవానయనాదిప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః, అపౌరుషేయార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యాశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. అతోమానాన్తరాపేక్షాభావాత్తన్నిబన్ధనపురర్థప్రతిపత్తౌప్రాథమ్యచారమ్యరూపవైషమ్యంనాస్తీత్యర్థః. కించ - యౌగికానాంశబ్దానామవయవార్థయోగివస్తుసామాన్యప్రతిపాదనేకింమానాన్తరాపేక్షా-ఉతవిశేషపర్యవసానఇతివికల్పేప్రథమేశరనిపరిహారోఽక్షరశబ్దస్యేతిగ్రన్థేనఫలితః. ద్వితీయేతువిశేషపర్యవసానస్యప్రాకరణికలిఙ్గాద్యధీనత్వాన్మానాన్తరాపేక్షేతిచసంబన్ధేత్యాదిగ్రన్థేఽర్థసిద్ధం- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమితిహ్యుక్తం. విశేషపర్యవసానేనతిహిప్రతిపాదనంనిరాకాఙ్క్షంభవతి. అత్రపరమాత్మలిఙ్గందర్శితం. అపిచ- అన్వయవార్థప్రాబల్యంయత్రసంభవతి- తదేవయౌగికశబ్దేనస్వరసతఃప్రతీయతే- యథేశ్వరశబ్దోలౌకికపార్థివాదిషుసత్స్వప్యలౌకికమీశ్వరంశీఘ్రంప్రత్యాయయతి- అతశ్చనక్షరతీత్యవయవశక్తిఃపరమాత్మానమేవశీఘ్రముపస్థాపయతి. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకికప్రమాణగోచరత్వంశాబ్దప్రతీతివిలమ్బావిలమ్బయోరప్రయోజకం- ధర్మాధర్మైశ్వర్యాదిశబ్దైః శౌర్యాదిభ్యఃపార్థివాదిభ్యోప్యలౌకికార్థప్రతిపత్తిశైఘ్ర్యస్యదర్శనాత్. అతఏవప్రయోగప్రాచుర్యాద్యధీనంప్రసిద్ధితారతమ్యమేవతయోఃప్రయోజకం-యౌగికశబ్దానాంచఅసఙ్కుచితావయవార్థగోచరత్వేనస్వరసిద్ధత్వాత్తద్వత్త్యేవప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేపిప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యతయాఽభ్యస్తత్వాత్తస్యప్రథమావగతిః-యథాగోశబ్దస్యసామాన్యనిమిత్తత్వేపిగోశబ్దోచ్చారణాత్స్వాభ్యస్తాయాస్స్వగవిప్రథమమేవప్రతీతిః. తదసత్ - ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్. నహిప్రత్యక్షేణజగత్కారణభూతంసూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే. నాపిశ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్యతత్రప్రామాణ్యంసంభవతీతివక్ష్యతే. తతశ్చశ్రుతిరేవతత్రాపిప్రమాణంవక్తవ్యం- తథాచశ్రుతిప్రసిద్ధాత్పరమాత్మనఃప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్యప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తిరిత్యసిద్ధం కించ-ప్రథమప్రతీతస్యాపిప్రధానస్యవిరోధేనత్యక్తవ్యతైవ. విరోధశ్చాత్రస్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః...............

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి) *అవ్యక్తమక్షర ఇత్యవ్యక్తస్యపృథగుపాదానాదక్షరశబ్దోజీవపరః - నప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తం.

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్ ॥ ననునాత్రామ్బరాన్తధృతేఃపరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వంసాక్షాచ్ఛ్రుతమితిశఙ్కాంపరిజిహీర్షన్కతిపయవస్తుశాసనస్యజీవేపిసంభవాత్తద్వ్యావృత్తించదర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేనవిష

నచేదృశంస్వశాసనాధీన సర్వవస్తువిధరణంబద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపిప్రత్యగాత్మనస్సమ్భవతి- అతఃపురుషోత్తమఏవప్రశాసితాక్షరం. ....

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ అన్యభావః- అన్యత్వం. ప్రధానాదిభావః. అస్యాక్షరస్యపరమపురుషాదన్యత్వంవాక్యశేషేవ్యావర్త్యతే *తద్వాఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టంద్రష్ట్రశ్రుతంశ్రోత్రమతంమన్త్రవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతృనాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృనాన్యదతోఽస్తిశ్రోతృనాన్యదతోఽస్తిమన్తృనాన్యదతోఽస్తివిజ్ఞాతృఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి. అత్రద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూతప్రధానభావోవ్యావర్త్యతే-సర్వైరదృష్టస్యైవసతస్సర్వస్యద్రష్టృత్వా ద్యుపదేశాచ్చప్రత్యగాత్మభావోవ్యావర్త్యతే-అతఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్యపరమపురుషతాంద్రఢయతి.ఏవంవాఽన్యభావవ్యావృత్తిః-అన్యస్యసద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యథైతదక్షరమన్యైరదృష్టంసదన్యేషాం

యప్రకర్షాచ్ఛాసనస్యప్రకర్షః- ప్రకర్షస్యనివారకాభావాచ్ఛాసనస్యామ్బరాన్తవిషయత్వమపిసిధ్యతీతిహృదయం. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంప్రకృతేఃపరమాత్మశాసనకర్మత్వేహేత్వన్తరంచద్యోతయన్జీవవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి (నచేదృశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః - నకేవలంశాసనప్రకర్షాదనపోదితాత్ప్రకృతేఃప్రశాసనకర్మత్వసిద్ధిః-కింతు *సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానఃసర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదంప్రశాస్తీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషుశాసనకర్మోపస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చతత్సిద్ధిః. కించ- సత్యశబ్దనిర్వచనే *తానిహావాఏతానిత్రీణ్యక్షరాణిసత్యమితితద్యత్సత్తదమృతంఅథయత్తితన్మర్త్యం - అథయద్యంతేనోభేయచ్ఛతీతిమర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్యతన్నియామ్యత్వంచప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దోహ్యవయవశక్త్యాపూర్వపూర్వావస్థాభాజ్యచేతనేవర్తతే-నశరీరమాత్రే-ద్యావాపృథివ్యాదీనాంతన్నియామ్యత్వాభావప్రసఙ్గాత్. కించ- *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమితిప్రధానస్యపరశరీరత్వశ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవశరీరత్వాచ్చనియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహచ *కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతిపృష్టే *ఏతద్వైతదక్షరంగార్గీత్యారభ్య *ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్యధారణంశ్రూయతే. అతశ్శాసనస్యప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చామ్బరాన్తధృతిరపిప్రశాసనాధీనేతి. సౌత్రశ్చశబ్దోహ్యర్థతయాహేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) అమ్బరాన్తధృతిఃప్రశాసనాదేవసిధ్యతీతియతః- తతఏవేత్యర్థః. *ప్రశాసితారంసర్వేషాం *విద్యాత్తుపురుషంపరమితి *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణపురుషోత్తమఏవప్రశాసితాక్షరమిత్యుక్తమ్. ....

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేనపృథగుపపాదితౌ. అథైకసూత్రేణ ప్రాకరణిక చరమవాక్యవిషయేణోభయ వ్యతిరేకమాహ.

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ వ్యావర్త్యతే- నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మః ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. తతశ్చసూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దోవ్యావర్తకధర్మపరఇతిదర్శితంస్యాత్-తేనవిషయవాక్యానుగుణ్యంసూత్రస్యస్యాత్-తత్రహ్యన్యనివర్తకధర్మోద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయాఅపేక్షితత్వాత్ *నాన్యదతోఽస్తీత్యాదికముదాహృతం.అస్మిన్వాక్యేప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి(అత్రేతి)అత్ర-,అదృష్టమితివాక్యే. ద్రష్ట్రాదిశబ్దాఃరూపశబ్దప్రభృతిబాహ్యేషువిషయాణాంమన్తవ్యాధ్యవసేయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాంచసాక్షాత్కర్తృవాచకాః-శాసనస్యశాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్, *నదృష్టేర్ద్రష్టారం *నశ్రుతేశ్శ్రోతారం *నమతేర్మన్తారమిత్యాదినాపరస్యశ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధేనతేషామయోగ్యత్వాత్,*పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణఇతిరూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిందర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః-యోగిభిః. (సర్వస్యేతి) రూపశబ్దాశ్రయాదిష్వేకైకవర్గకార్త్స్న్యపరస్సర్వశబ్దః- అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయాద్రష్టృశబ్దేనసర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వేసత్యాదిశబ్దోపాత్తశ్రోతృత్వాదీనాంనిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రంప్రధానాదీనామపిసంభవతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమదృష్టస్యైవసతస్సర్వస్యద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అదృష్టత్వాదివిశేషితంద్రష్టృత్వాదికంప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మానస్సర్వేప్రత్యేకంస్వస్వాహంప్రత్యయవేద్యాఃరూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ - పరస్తురూపాదిజ్ఞానవేళాయాంయోగిభిరపిస్వస్వరూపవద్రూపాదివచ్చనజ్ఞాయతే. నిష్ఠాన్తైఃపదైఃతత్తద్విషయప్రతిపత్తివేళాయాంపరమాత్మనోఽనవగతత్వంవివక్షితం. అశ్రుతం- శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం- స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాంతద్విషయవదప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం- అధ్యవసాయదశాయాంఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అతఏవహివిశేషితంద్రష్టృత్వాదికంపరమాత్మాసాధారణం. యద్వా-రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేనవిశేషితంతత్తదర్థద్రష్టృత్వంసముచ్చిత్యచిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. *అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాంచశమయన్నిగమయతి (అతఇతి) ఇయంవ్యావర్తకధర్మాన్వయరూపావ్యావృత్తిఃపరమపురుషత్వంసాధయతి - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాంయోజనాయాంప్రధానపురుషవ్యావర్తకసకలధర్మవాచివాక్యానివిషయీభూతానీతిచిదచిద్వ్యావృత్తిఃకణ్ఠోక్తాస్యాత్. చశబ్దఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణసూత్రంయోజయతి (ఏవంవేతి) అక్షరార్థమాహ(అన్యస్యేతి)*నాన్యదిత్యాదివాక్యస్యసూత్రవిషయత్వంహృదినిధాయతస్యార్థమాహ (యథైతదితి) యథాఽస్మిన్నాత్మేదేవదత్తఏవపురు

ద్రష్టృచసత్త్వవ్యతిరిక్తస్యసమస్తస్యాధారభూతం - ఏవమనేనాదృష్టమేతస్యద్రష్టృచసదేతస్యాధారభూతమన్యన్నాస్తీతివదన్ *నాన్యదతో౽స్తిద్రష్ట్రిత్యాదివాక్యశేషో౽న్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావంప్రత్యగాత్మభావంచప్రతిషేధతి. కించ- *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గి దదతోమనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానందేవాదర్వీంపితరో౽న్వాయత్తా ఇతి శ్రౌతంస్మార్తంచయాగదానహోమాదికం సర్వంకర్మయస్యాజ్ఞయాప్రవర్తతే - తదక్షరంపరబ్రహ్మభూతఃపురుషోత్తమఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపిచ- *యోవాఏతదక్షరంగార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతేబహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యోవాఏతదక్షరంగార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసకృపణఃఅథయఏతదక్షరంగార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసబ్రాహ్మణఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తి, ర్యజ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తి, స్తదక్షరం పరంబ్రహ్మైవేతిసిద్ధమ్. ....

అక్షరాధికరణంసమాప్తమ్.

———

షోనాన్యఇత్యుక్తేనపురుషమాత్రనిషేధః-అపితుప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్-పురుషాన్తరాణాంప్రమాణసిద్ధతయానిషేద్ధుమశక్యత్వాత్- ఏవమిహాపిద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాంప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదంవాక్యమిత్యభిప్రాయేణప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (ఆధారభూతమితి)సమస్తస్యప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయందర్శయతి(ఏవమితి)ఏతస్య-అక్షరస్య. ఆధారభూతం- ప్రశాసనేనధారకం. ఏవంపరమాత్మనోనియన్తృతయాఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాభావాదధికనిషేధపరమిదంవాక్యంవ్యాఖ్యాతం. ఏవంవా- ఏతస్యేతిపదంవ్యతిరిక్తస్యసమస్తస్యేతిపదప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదన్యత్ సమస్తజగతఃప్రశాసనేనధారకంతేనాదృష్టంద్రష్టృనాస్తీత్యర్థః. తదాసమనిషేధపరోవాక్యశేషస్స్యాత్. నను *నాన్యదతో౽స్తిద్రష్ట్రితివాక్యంద్రష్టౄణాంపురుషాణాంబ్రహ్మతాదాత్మ్యేనఅతదాత్మకత్వనిషేధపరంకింనస్యాత్. న- ఐక్యవిధానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషోహిభేదనిషేధః- వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యదిక్వచిదైక్యవిధానాభావేపిభేదనిషేధస్సంభవతి- తత్రతునిర్వాహాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః- ఇహతుగత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావేభేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ- *కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య*ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాంప్రకరణస్యపరమాత్మనోవిశ్వధారకతాప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే-నత్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వేఅభిహితేతస్యాపిధారకాన్తరశఙ్కాస్స్యాత్-లోకేధారకాణామపిధార్యత్వదర్శనాత్. యథాకారణానామపికార్యత్వదర్శనేనపరమాత్మనోపిజగత్కారణత్వేనాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాంతద్వ్యావర్తనేనపరమకారణత్వసిద్ధయే *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికారణాన్తరనిషేధఃపరమకారణత్వాపేక్షితత్వాత్ క్రియతే - ఏవమిహాపిపరమాత్మనఃపరమాధారత్వసిద్ధయేధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధో౽పేక్షితః. భేదనిషేధస్తుప్రకృతార్థానపేక్షితః-అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతం. కించ- *నాన్యదతో౽స్తిద్రష్టృనాన్యదతో౽స్తిశ్రోత్రితిద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాంపృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చనిష్ఫలః- ద్రష్టురేవశ్రోతృత్వసంభవాత్. యథా*తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనామన్యోన్యభిన్నజాతీయతయాతేష్వన్యతమస్యబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేపితదన్యస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యాప్రత్యేకంబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః - ఏవంద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాంభిన్నజాతీయత్వాభావాత్ పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యం. నచవాచ్యం*బ్రహ్మదాశాబ్రహ్మదాసాఇత్యాదౌదాశేష్వేవదాసత్వకితవత్వాదిసంభవేపిపృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహాప్యుపపద్యతఇతి. దాశేభ్యోభిన్నజాతీయానామపిదాసకితవాదీనాంసంభవేనశ్రుతివాక్యస్థపదానాంతద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథాతత్రాపివైయర్థ్యప్రసఙ్గస్యదుర్నివారత్వాత్. అతఇదంవాక్యంప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం. (అన్యస్యసద్భావంవ్యావర్తయన్నితి)సూత్రస్థైరన్యభావవ్యావృత్తిశబ్దైశ్శ్రుతివాక్యస్థాఅన్యదస్తినేతిశబ్దాఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్తఇతిభావః. వ్యావర్తయన్నిత్యనేనాడూరార్థఉక్తః. ఫలితమాహ(అస్యాక్షరస్యేతి)అస్యాంయోజనాయాం సూత్రాక్షరానురూప్యందర్శితం. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవకణ్ఠోక్తంభవతి - చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధాస్స్యాత్. చశబ్దఃపూర్వవన్నోక్తసముచ్చయపరః- అపిత్వనుక్తసముచ్చయపరఇత్యభిప్రాయేణచశబ్దార్థమాహ (కించేతి)*అన్వాయత్తాఇతిపదందేవమనుష్యపితృసాధారణం. అన్వాయత్తాః- అనువశాఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాంప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః. వాక్యప్రతిపన్నార్థస్యపరమాత్మలిఙ్గతాందర్శయతి (శ్రౌతంస్మార్తంచేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యంహేత్వన్తరమాహ (అపిచేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధంహేతుంవదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) ....

*నాన్యదతో౽స్తిద్రష్ట్రితివాక్యస్యబ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం-తథాసతిహిబ్రహ్మైవద్రష్టృనాన్యదిత్యుక్తంస్యాత్- తత్పరమతేవిరుద్ధం- బ్రహ్మణోద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతేనైతదక్షరంద్రష్ట్రితిహివక్తవ్యం. యదిద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం-తదాఅతో౽న్యదితినిర్దేశవైయర్థ్యం- ద్రష్టృనాస్తీత్యేతావతాతన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవద్రష్ట్రిత్యర్థః- తతశ్చబ్రహ్మణిద్రష్టౄణాంకల్పితత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- అయమేవపురుషఃనాన్యో౽తో౽స్తిపురుషఇత్యుక్తేపురుషత్వమస్మిన్కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధోహిప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణో౽న్యోద్రష్టృవర్గోమిథ్యేత్యర్థఇతిచేన్న- *అదృష్టంద్రష్ట్రితిపూర్వవాక్యేబ్రహ్మణఏవద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ

౧౩॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నేఽధీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి.— అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ-ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య *యథా క్రతురస్మిల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్, *పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ.— తత్ర సంశయ్యతే కిమిహ * పరం పురుషమితి నిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపాణ్డాధిపతిశ్చతుర్ముఖః- ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. *స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి ప్రక్రమ్యైకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరో జీవసమష్టిరూపస్య చతుర్ముఖస్య లోక ఇతి విజ్ఞాయతే - తద్గతేన చేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖ ఏవ.*ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేహేన్ద్రియాదిభిస్సహ ఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మలోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేనోపపద్యతే- అతోఽత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుషస్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖ ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేతవ్యాః. ... ...

ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్, తస్మిన్పరిజిహీర్షితే సతి *అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్ —— యత్తు భాస్కరేణోక్తం - ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే - ప్రధానస్యశాసితృత్వసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి- తదయుక్తం- ద్రష్టృవిశేషో హి ప్రశాసితా - శింశపాత్వసంభవేఽపి వృక్షత్వాసంభవవత్ ప్రశాసితృత్వసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాసంభవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసంభవేఽపి క్షేత్రజ్ఞత్వం న సంభవతీత్యసున్మత్తః కో బ్రవీతి. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౩॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః అత్ర స ఇత్యుక్తిరస్మిన్పాదే సర్వాధికరణేషు సాధ్యప్ర[illegible] ప్రథమపాదే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా చ ద్వితీయే *అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా [illegible] జ్ఞో హి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిశ్చ- తద్వత్. పూర్వం *అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం-తర్హీక్షతికర[illegible] యా సఙ్గతిః యద్వా- పూర్వాధికరణే అర్థవిరోధేనాకాశశబ్దస్యాప్యబ్రహ్మాన్తపరత్వముక్తం - తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్య నముఖ్యా[illegible] శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. యద్వా- ఆకాశశబ్దస్య అబ్రహ్మాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్యనాన్యథా నిర్వాహ ఇతి శఙ్కాయాస[illegible] తే- *ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా-సాన్త్వవాదయుక్తైరాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః.——— పద్గైరీక్షతికర[illegible] ణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతో భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్త ఉక్తః-తదనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ(అత్ర ధ్యాయతీతి)యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతికర్మైవేక్షతికర్మ. ఏకత్ర *పరం పురుషం-అన్యత్ర *పరాత్పరం పురుషమితి చ శ్రూయతే- అతో న విషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర పఞ్చమ్యన్తపదం నాస్తి- తత్రాప్యర్థసామర్థ్యాత్తత్ప్రాప్నోతీతి భావః.———యాదవప్రకాశీయే తు జీవో హి ధ్యాతవ్యః- తస్మాత్పర ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితం. తదప్యనేనాయుక్తమితి దర్శితం - అభిధ్యాతవ్యాజ్జీవాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్-బద్ధావస్థజీవధ్యానాన్ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నం. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తం.——— సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః- ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం - ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి,.కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః- ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మవిషయే వాక్యే * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్- బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం,- యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాగ్రహణం,- తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్. యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ,- యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం,- తదా నీం శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః.(చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షక్రమప్రాప్తశ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ(తద్గతేన చేతి)*జీవఘనాత్పరాత్ పరమితి నిర్దేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(ఏతస్మాదితి)జీవఘనపరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేనోపపద్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా. (అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేత

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మ సః-పరమాత్మా. కుతః.(వ్యపదేశాత్)వ్యపదిశ్యతేహీక్షతికర్మపరమాత్మత్వేన.తథాహి-ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతేశ్లోకే *తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతివిద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయంపరంచేతిపరంశాన్తమజరమభయమమృతమితిహిపరమాత్మనఏవైతద్రూపం- *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితిచపరమాత్మనఏవవ్యపదేశః- నచతుర్ముఖస్య-తస్యాపిజీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్యహికర్మనిమిత్తందేహిత్వంసజీవఘనఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపితచ్ఛ్రూయతే *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరినిర్దిశ్యమానోబ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోకఇతిప్రతీయతే- అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖఇతి-తదయుక్తం-*యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణఃపరమాత్మత్వేనిశ్చితేసతీక్షితుస్స్థానతయానిర్దిష్టోబ్రహ్మలోకోనక్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకోభవితుమర్హతి. కిఞ్చ -*యథాపాదోదరస్త్వచావినిర్ముచ్యతఏవంహైవసపాప్మనా వినిర్ముక్తస్ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితిసర్వపాపవినిర్ముక్తస్యప్రాప్యతయోచ్యమానంనచతుర్ముఖస్థానం. అతఏవచోదాహరణశ్లోకేఇమమేవబ్రహ్మలోకమధికృత్యశ్రూయతే *యత్తత్కవయోవేదయన్తఇతి. కవయః- సూరయః. సూరిభిర్దృశ్యంచవైష్ణవంపదమేవ. *తద్విష్ణోఃపరమంపదంసదాపశ్యన్తిసూరయఇత్యేవమాదిభ్యః. నచాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః-మధ్యేస్వర్గలోకాదీనాంబహూనాంసద్భావాత్. అతః *ఏతద్వైసత్యకామపరంచాపరంచబ్రహ్మయదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయనేనైకతరమన్వేతీతిప్రతివచనేయదపరంకార్యంబ్రహ్మనిర్దిష్టంతదైహికాముష్మికత్వేనద్విధావిభజ్యైక

వ్యాఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాత్ప్రాయేణవాచతుర్ముఖస్యైవపరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేనవానిర్వాహఇతిభావః. అతఏవోపక్రమే * పరంచాపరంచేతినిర్దేశశ్చకృతనిర్వాహః.... ... ...

సిద్ధాన్తే-(పరమాత్మనఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం-నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టంస్వరూపం. చతుర్ముఖపరత్వేహిపుల్లిఙ్గాన్తతాస్యాత్. యద్వా-ఏతద్రూపం - ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితంరూపం. ఏవమర్థద్వయేప్యనుగుణంశ్రుత్యన్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేనసఇతిసూత్రపదస్యప్రయోజనందర్శితంభవతి - అన్యథాకారాదేవసాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధేస్తస్యప్రయోజనంహివక్తవ్యం - * శాన్తమజరమమృతమభయమితివ్యపదేశస్యకథంపరమాత్మసాధకత్వమిత్యపేక్షాయాంశ్రుత్యన్తరేషుపరమాత్మనస్తాదృక్త్వేనప్రసిద్ధౌరితివక్తవ్యం-అతస్తథాత్వేనశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనంసఇతిపదస్యప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితంహేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథంచతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథంతస్యజీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్యహీతి) కర్మకృతదేహందర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవహిచతుర్ముఖత్వమితిభావః. ననుకథం *యోబ్ర[illegible]శ్రుత్యాచతుర్ముఖదేహస్యకర్మనిమిత్తత్వావగమః- నహ్యత్రకర్మసంబన్ధఃశ్రూయతే. ఉచ్యతే- కారణవాక్యేషు *బ్రహ్మవాఇదమేకఏవాగ్ర[illegible]శ్రేభ్య యాన్యన్యానిదేవక్షత్రాణిఇన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రఃపర్జన్యోయమోమృత్యురీశానఇతిసృజ్యతయాశ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాంకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే- ఏవమేవచతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్సృజ్యత్వేనస్వతఃప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతఇతి. ఆదిశబ్దేన *యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మాఇతిపాఠోవివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయాసఙ్కుచితజ్ఞానత్వంస్వతఃప్రాప్తం- ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయాహిసఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సాన్దీపనిప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వంలీలార్థమనైరపాదితత్వాన్నజ్ఞానసఙ్కోచసాధకం - ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివచతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహితముపదేశసాపేక్షత్వంసఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితితేనాపిసఙ్కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః.ఏవంసృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చకర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్యజీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితంపూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వేహేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయఇతి) కవయః-క్రాన్తదర్శినః. అకర్మవశ్యత్వాదసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చజ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః. అతోఽర్థవశాత్సూరిప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తత్రకిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి) (ఏవమాదిభ్యఇతి) ఆదిశబ్దేన *తద్విప్రాసోవిపన్యవః *యత్రర్షయఃప్రథమజాయేపురాణాః * యత్రపూర్వేసాధ్యాస్సన్తిదేవాఇత్యాదివాక్యానివివక్షితాని. అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్యస్థానత్వాత్, సర్వపాపవినిర్ముక్తస్యప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చనచతుర్ముఖలోకఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వారస్యమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) అస్వారస్యంతుల్యమిత్యర్థః. ననునాస్మాకంవ్యవహితత్వాదస్వారస్యం- అన్తరిక్షశబ్దస్యబ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాంప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ప్రాకృతలోకఏవస్యాదిత్యత్రాహ (అతఏతద్వైసత్యకామేతి) అతః- ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్. *పరంచాపరంచబ్రహ్మయదోఙ్కారఇతిసామానాధికరణ్యంవాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం. ఓఙ్కారవాచ్యంపరాపరరూపంబ్రహ్మేతివాపరాపరరూపబ్రహ్మవాచకఓఙ్కారఇతివార్థః- అనన్తరంఏతేనఏకతరమితిపదాభ్యామోఙ్కారస్యబ్రహ్మణశ్చనిర్దేశాత్. అయనేన- ఉపాయభూతేన. ఏకతరం- కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్. (యదపరంకార్యంబ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవయుక్తం-నతుపరబ్రహ్మలోకత్వం-*కార్యంబాదరిః*కార్యాత్యయే*పరంజైమినిరితితస్యకార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతఃపృథగేవపరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతిదర్శితంకార్యబ్రహ్మశబ్దేన.(ఐహికాముష్మికత్వేనద్విధావిభజ్యేతి)ఉపరి

మాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాచినా ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసం. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా. ......

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః- ఉత ప్రత్యగాత్మా- అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తం. మహాభూతవిశేష ఇతి. కుతః. ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్, *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

పృథక్ఫలత్వేనకీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః. పరాపరశబ్దయోః కార్యకారణపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్రహ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం- అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేష్వైహికాముష్మికరూపేణ విభాగ, శ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః- ఉపరి పృథక్ఫలత్వేనకీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ. (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి- చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతం. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్తుల్యః- సఙ్గ్రాహకలాభో హ్యధిక ఇతి భావః. (పరం పురుషం ధ్యాయతామితి) * పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితం. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తౌ తత్క్రతున్యాయవిరోధస్సూచితః. (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్య ప్రాప్యత్వే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మణ్యర్ణ్ణతస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తేః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం- ఆదావేవ * పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మాలితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమఞ్జసమితి) పరపక్షస్థాఽనుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్సమానః, *అజరమభయం * పరాత్పరం పురిశయం పురుషం *యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసాని ...మ్యమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ......

ఈక్షతికర్మాధికరణమ్ సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥ పూర్వాధికరణే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య స...

అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాపరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం - తస్మాద్బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోస్స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యపవర్తితం - ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః. తర్హి *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం- ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్. *ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణానన్తర్యమర్హతి - తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దశ్శ్రూయతే- న త్వాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న- అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయే వ్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః - ఉత జీవః - అథ పరమాత్మేతి. తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధి- ఉత న. *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః- ఉతార్థాన్తరపరః, *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః- ఉత న. జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమస్తి- నేతి, విచారః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః- తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి- తదానీం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా *తస్మిన్ యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః - తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి- తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యా, దితి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్ యదన్తరితి) ఏతచ్చోత్తరత్రాథస్యాదిత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే (దహరఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః. *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి. *అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా *యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి.- *యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమేయభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్-తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాది సర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. ననుచ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి- *జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం-దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వాదస్య వాక్యస్య- యథా అధికజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్ -*ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే- *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్,. స్యాదేతదేవం-యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభాఙ్క్షీత్ -వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథాహి-*అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తి చ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకారమల్పపరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మత

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాభరత్వాదికమస్తి- తస్మాదత్రోత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మా భూదితి పఞ్చమ్యాస్స్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. *షష్ఠీ హేతు ప్రయోగ ఇతి నియమః ప్రయోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయాం- న సర్వదా- యథా *అల్పస్య హేతోర్బహూహాతుమిచ్ఛన్నితి. ఉత్తరవాక్యగత హేతూన్దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనమమహాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదిరూపశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వమభిప్రేతం. యద్వా- ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగిక ఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం-స్వతశ్శరీరప్రతిసంబన్ధినియన్తృరూపవ్యాప్తివిశిష్టే హ్యాత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాదికమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణే శక్యేఽపి గుణానాం విధినిషేధరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం. (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావాన సంఘటత ఇత్యర్థః. ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధనత్వాశఙ్కాం పరిహరతి (హృదయేత్యాదినా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం- *రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతి వదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి నమధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (ననుచేతి) అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి) (అథస్యాదితి) యద్యపి *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమానిర్దిష్టత్వాదాసన్నత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః- తథాప్యుపక్రమే *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్, *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాత్, ఇహాప్యన్వేష్టవ్యస్యైవ సర్వాత్మనా ప్రాధాన్యాత్ *ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః- అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్వ్యపదిష్టాన్యసరోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథస్యాదిత్యాదినా ఽభివ్యక్తః. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సమ్బన్ధమాత్రం - అపితూపాసనస్థానభూతహృదయాధారత్వాత్ సమ్బన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే,- బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ముఖ్యః,- అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః.——అత్రేదమనుసన్ధేయం- దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దిష్టః పక్షైరుక్తః- తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే- బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణత్వాదసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్, జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాజ్జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితం. తదయుక్తం- ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాచ్చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి.—— అల్పపరిమాణమిత్యనేన *దహరం పుణ్డరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దో

యాధ్యేయందహరాకాశశబ్దేననిర్దిశ్యతదన్తర్వర్తిచాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతోనిరస్తనిఖిలహేయత్వసత్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతంచధ్యేయం *తదన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే. అత్ర *తదన్వేష్టవ్యమితితచ్ఛబ్దేనదహరాకాశం,తదన్తర్వర్తిగుణజాతం,చపరామృశ్యతదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే-*యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరంపుణ్డరీకంవేశ్మేత్యనూద్యతస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మనియోదహరాకాశో, యచ్చతదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమితివిధీయతఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్యపరబ్రహ్మత్వం, *తస్మిన్యదన్తరితినిర్దిష్టస్యచతద్గుణత్వం,తచ్ఛబ్దేనోభయంపరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయావిధానం, చకథమవగమ్యతఇతిచేత్. తదవహితమనాశ్శ్రుణు-*యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయఆకాశఇతిదహరాకాశస్యాతిమహత్త్వామభిధాయ * ఉభేఅస్మిన్ద్యావాపృథివీఅన్తరేవసమాహితే।ఉభావగ్నిశ్చవాయుశ్చసూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ।విద్యున్నక్షత్రాణీతిప్రకృతమేవదహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్యతస్యసర్వ

వ్యాఖ్యాతోభవతి. సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసిద్ధాన్తగుణానాహ (స్వాభావికేతి) నన్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యగుణిత్వేనతస్యధ్యేయత్వంవక్తవ్యం - తేనవినాగుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్యతదన్తర్వర్తిపరత్వాన్నాకాశాభిధాయిత్వం. గుణినోధ్యేయత్వేకథితేగుణానాంధ్యేయత్వమర్థసిద్ధంస్యాత్-నతుగుణానాంధ్యేయత్వేకథితేగుణినోఽన్తర్భావః. అతోఽన్వేష్టవ్యమితిపదంగుణిపరం- నతుగుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి)తచ్ఛబ్దఏవోభయపరామర్శీత్యర్థః. ననుయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టంహితచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్త్వన్తర్వర్తిపరః - నాకాశపరః. తత్కథముభయపరామర్శిత్వంతచ్ఛబ్దస్యేతిశఙ్కాయామస్యవాక్యస్యపరోక్తార్థపరత్వంచవ్యుదస్యన్తచ్ఛబ్దస్యఉభయపరామర్శిత్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మనియదన్తర్గతందహరాకాశాఖ్యంవస్తుతదన్వేష్టవ్యమితిపరైరుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరంపుణ్డరీకంవేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః- యదిదందహరంపుణ్డరీకంవేశ్మతస్మిన్దహరాకాశఇతిదహరాకాశస్యపుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి *తస్మిన్యదన్తరితిఆకాశస్యపుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యంస్యాదితి. *తస్మిన్యదన్తరితిగుణవిషయత్వేతునవైయర్థ్యం - పూర్వమనుక్తత్వాత్- అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానందుర్బలం. అత్రదూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశంవిహాయవ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోఽనుపపన్నః. కిఞ్చ - పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్యదహరాకాశస్యయదితినపుంసకలిఙ్గాన్తపదేనపరామర్శానుపపత్తిశ్చ. * తస్మిన్యదన్తరితివాక్యందహరాకాశస్యపుణ్డరీకవేశ్మాధారకత్వప్రతిపాదనపరంచేత్ - అనన్తరవాక్యస్యతదాక్షేపపరతయావ్యాఖ్యానంచానుపపన్నం. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తితత్కారణంహ్యక్ష్మంకిమపినసంభవతీతి *కింతత్రవిద్యతఇతివాక్యేనాక్షిప్యద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్యతదన్తర్వర్తితయాసమాధానమితిహిపరైర్వర్ణ్యతే - దహరాకాశఃపుణ్డరీకవేశ్మవర్తీత్యుక్తేకిమత్రాక్షేప్యం. తథా *అస్మిన్కామాస్సమాహితాః *అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితిగుణానాంతదన్తర్వర్తిత్వముక్త్వాగుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చభవేత్. అతఃపరోక్తార్థోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః.—— *దహరోస్మిన్నితివాక్యంవ్యాచష్టే (తస్మిన్దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణయోజనాయాంయచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయంతచ్ఛబ్దేనప్రతినిర్దిశ్యతఇత్యభిప్రాయేణయోదహరాకాశఃయచ్చతదన్తర్వర్తిగుణజాతంతదుభయమిత్యుక్తం. యద్వా- పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ *దహరోస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్యత్వంమన్వానఆహ (తస్మిన్దహరేతి) శ్రుతివాక్యేఽన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్వర్తమానోదహరాకాశస్తదన్తర్వర్తిచయత్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితివాక్యస్యార్థఇత్యర్థః. *త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమితిపుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోర్యచ్ఛబ్దయోరేకశేషః. *నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితినపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వంచ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయార్థవిషయంతదితిపదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * తదన్వేష్టవ్యమితితత్పదేనైవాత్మనోప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయాప్రాధాన్యావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వప్రసిద్ధిశ్చోపపన్నేఇతిచోద్యపరిహారసిద్ధిః. (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్యప్రామాణికత్వేసిద్ధేహిక్లిష్టనిర్వాహాశ్రయఉపపద్యతే-తస్మాద్దహరాకాశస్యపరబ్రహ్మత్వేతదన్తర్వర్తినోగుణజాతత్వేతయోరన్వేష్టవ్యత్వేచప్రమాణంవక్తవ్యమిత్యర్థః. ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)—— *తదన్వేష్టవ్యం *యావాన్వాఅయమాకాశఇతివాక్యయోర్మధ్యే *కింతదత్రవిద్యతఇతివాక్యంశ్రూయతే.పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినఃకస్యచిదసంభవాత్ *కింతదత్రవిద్యతఇతివాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుఃపరే. ప్రశ్నపరమిదంవాక్యమిత్యుచితం. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రంప్రశ్నః.అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థాక్షేపపూర్వకంపరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనంచోద్యం. అబుభుత్సితపరిహారేణవక్త్రాప్రతిషేధఃప్రతిక్షేపః-*కుతస్తుఖలుసోమ్యైతివత్. నప్రతిక్షేపపరమిదం- పరిహారస్యవక్ష్యమాణత్వాత్. నకేవలఃప్రశ్నః- అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్యపరమాత్మనోహ్యన్తరభూతంతత్త్వాన్తరమసంభావితం. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్యకణ్ఠోక్త్యభావాన్నకేవలంచోద్యమిత్యప్యుచితం. అతోవినయంప్రకాశయతాశిష్యేణానుపపత్తిమభిప్రేత్యతామస్ఫుటంబ్రువతాబుభుత్సాఖ్యాపనంక్రియతఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యంఫలతశ్చోద్యపరమిదంవాక్యం. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయోరాకాశతదన్తర్వర్తినోరన్తర్వర్తివిశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయఃప్రశ్నః *కింతదత్రేతి.—— *సబ్రూయాత్ - ఆచార్యోబ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రాకరణికానామిదమేతచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వాత్తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థంశబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్యప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థంచ *యావాన్వాఅయమిత్యాదిప్రదర్శ్యతే. ఇదంవాక్యందహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వమిత్యుక్తం (ప్రకృతమేవేతి)

జగదాధారత్వమభిధాయ *యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మింత్సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితి తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహ లోకే యద్భోగ్యజాతమస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచరమిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయ తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేఽపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదౌ సత్యపి పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వముక్త్వా *తత ఏవైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చ గుణాన్కామా ఇతి నిర్దిశ్య తేషాం దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా తదేవ దహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వం చ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యస

అన్తర్వర్తిత్వస్యేష్టవ్యం ఆకాశశబ్దవ్యవహితత్వాన్నేదంశబ్దవిషయ ఇతి భావః. దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదం దర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం- ఉపాసకస్యేతి వ్యాఖ్యానం. ఇదంశబ్దషష్ఠ్యన్తో బుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోః కర్తృత్వేన ఉపాసకో హి బుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తి నాస్తీతి అస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సప్రతియోగికత్వావగమాదనన్తరం చోదయితురనుభాషణవాక్యే *సర్వే చ కామా ఇత్యనుభాషణాద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపర ఇత్యభిప్రాయః. ఫలితమర్థమాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి) యథా సముద్రే గోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వం సిధ్యతి- ఏవం *సర్వం తదస్మిన్సమాహితమిత్యనేన నిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. నను కథమస్య వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే- జీవభోగ్యవస్తూనామాధారత్వముక్తం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అస్యేతి పదం తావన్న బ్రహ్మపరం- యచ్చాస్య నాస్తి సర్వమస్మిన్సమాహితమితి వ్యాఘాతాత్. న చ జీవమాత్రపరం- జీవవిశేషస్యోపాసకస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్య స్వస్వత్వాదికం స భోగ్యమితి తదాధారత్వకథనమనుపపన్నం. తస్య చ బ్రహ్మైవ ప్రాప్యం- తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమితరఫలాన్తవత్త్వం చేహైవానన్తరముచ్యతే- అతో నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చ నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం యుక్తం. నన్వానన్దత్వస్య స్వరూపనిరూపకధర్మతయా సర్వవిద్యానుయాయిత్వాదత్ర సిద్ధమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం న పృథగ్వాద్యం. నైవం- స్వరూపనిరూపకస్య సత్యత్వస్యాత్ర పృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేషు అనుక్తస్యాప్యస్య లోకే గ్రాహ్యత్వం- స తూక్తపరిత్యాగేనాన్యతో గ్రాహ్యత్వం యుక్తం. అతో యథోక్త ఏవార్థః. *అథ తం చేద్బ్రూయురిత్యాదిచోద్యపరిహారవాక్యానామర్థం హృది నిధాయాహ (తస్య దహరాకాశస్యేతి) *అస్మింశ్చ యదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి భూతాని సర్వే చ కామాః యదైనం జరావాప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కిం తతోఽతిశిష్యత ఇతి చోద్యం- *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వక్ష్యతే. మధ్యే చోద్యాన్తరమిదముత్థితం- శరీరాన్తర్వర్తిని దహరాకాశే సర్వం ద్యావాపృథివ్యాదికం స్థితం చేదిహ ప్రధ్వంసే తదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపి హృత్పుణ్డరీకస్యేవ ప్రధ్వంససంభవాత్ తస్య ద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం- దేహప్రధ్వంసేఽపి ద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్- అస్థిరత్వాదేవ నిరతిశయభోగ్యత్వం చ అనుపపన్నమితి ఏవం చోద్యోత్థానబీజం సూచయతి (దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేఽపీతి) *యదైనం జరావాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దః పూర్వప్రకృతం వ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యం శరీరం పరామృశతి- జరాదిస్పర్శాభిధానాత్. న తు తదన్తర్వర్తిపరామర్శీ- తస్య సత్యత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణ దేహావయవేత్యుక్తం. చోద్యపరే శ్రుతివాక్యే *సర్వం సమాహితమితి ద్యావాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధారత్వమనూదితం- *సర్వాణి భూతానీతి సూర్యాచన్ద్రమసాద్యుపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వమనూదితం- *సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం- పురోవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. నను సర్వశబ్దసఙ్కోచేన జీవభోగ్యాధారపరమిదం వాక్యం- ముఖ్యత్వోపపత్తేరితి. నైవం- అముఖ్యత్వం సోఢవ్యం- ప్రథమశ్రుతసర్వశబ్దసఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాద్యానురూప్యసిద్ధ్యై, రుపాసకఫలస్య నిరతిశయతయా వక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. న చ గుణాష్టకవిషయోఽయం చోద్యవాక్యస్థః కామశబ్దః- *అస్మిన్కామా ఇతి తస్య వక్ష్యమాణస్యాపూర్వముక్త్యయోగాత్, దుఃఖానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్య వాక్యస్య. అతః *సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః. *న జీర్యతి న హన్యత ఇత్యనేన ప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేః కారణమాకాశాదికం హి సూక్ష్మం- తత ఏవ వాయ్వాదివికారేష్వాకాశస్య న తాదృశవికారసంభవ ఇతి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాణాం నో నిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితి భావః. (తత ఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్య నిర్వికారత్వమర్థ ఇతి భావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న ప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వే హేతుం గుణమాహ (నిఖిలజగదితి) *సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యన్తమవాన్తరచోద్యపరిహారపరం- *అస్మిన్కామా ఇతి తు ప్రథమచోద్యప్రతివచనం. (దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వాదస్యేతి భావః. గుణానాం కామశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితా ఇతి పదస్యార్థమాహ (దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవం దహరాకాశస్య కామవైశిష్ట్యముక్తం. (తదేవేతి) కో దహరాకాశః- స చ కైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యపేక్షాయాం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యం గుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే సత్యకామశబ్దో న కామనాయాస్సత్యత్వపరః- అమోఘత్వస్య సత్యసంకల్పశబ్దేనాపి సిద్ధత్వాత్. నాపి భోగానాం సత్యత్వపరః- ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయా వ్యుత్పన్నస్య కామశబ్దస్య భోగవాచిత్వాభావాత్. నాపి కామ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమాత్రపరః- కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తత్వాద్, దశసఙ్ఖ్యోచితావయవార్థసమ్భవే గోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయత

ఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన స్ఫుటీకృత్య *యథాహ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తీత్యారభ్య *తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యన్తేన తదిదం గుణాష్టకం తద్విశిష్టం దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం చావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభోగ్యసిద్ధయే చ కర్మ కుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వం చాభిధాయ *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం తదన్తర్వర్తినశ్చ కామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్య తస్య పరమపురుషస్య ప్రసాదాదేవ సర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతా చోచ్యతే - అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ, తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యమితి, చోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. తదేతద్వాక్యకారోఽపి స్పష్టయతి *తస్మిన్యదన్తరితి కామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా. అత ఏభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పర మేవ బ్రహ్మ..

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ॥ ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ- *తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి ఏతమితి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య తత్రాహరహస్సర్వాసాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనం, గన్తవ్యస్య తస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశ, శ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వ సాధకత్వమిత్యత ఆహ

యాసఙ్ఖ్యో చాయోగా, చ్చ. అతో భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపా నిత్యాః కామ్యా అస్య సన్తీత్యుచ్యతే. *తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యుక్తనిత్యవిభూతివిశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థః. (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనం స్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యైర్దర్శయిష్యన్మధ్యగతవాక్యానామర్థం వదతి (యథాహ్యేవేతి) *యథాహ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తి యథానుశాసనం యం యమన్తమభికామా భవన్తి యం జనపదం యం క్షేత్రభాగం తం తమేవోపజీవన్తి తద్యథేహ కర్మచితో లోక ఇత్యాది- ప్రథమస్య యథాశబ్దస్య తథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహ లోకే ప్రజాః యథానుశాసనం- రాజశాసనం యథా తథా అన్వావిశన్తి- లభన్తే. కిమిత్యత్రాహ యం యమన్తమితి. అన్తః- ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసానభావిత్వాత్. యం యమన్తం- ఫలం క్షేత్రజనపదాదికం ప్రతి అభికామాః- అభ్యర్థినో భవన్తి తత్తత్ఫలం తథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్తానాం కిక ఫలభోగావుక్తౌ, తస్య క్షయిత్వమాహ తద్యథేహ కర్మచితో లోక ఇతి. అలౌకికఫలస్యాపి తద్వత్క్షయిత్వమాహ *ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశతద్గుణానుపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ *తద్య ఇహాత్మానమననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య- అనుపాస్య. వ్రజన్తి- పరలోకమితి శేషః. భాష్యే (కర్మ కుర్వతామితి) *తద్యథేహ కర్మచిత ఇత్యాది శ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వం చేతి) అనావిర్భూతగుణాష్టకత్వం వివక్షితం. (అథ య ఇహాత్మానమనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః- *కామచారో భవతీతి సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావో వివక్షితః. *ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి వాక్యే కామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకపరః- న తు సత్యకామపదోక్తకామపరః-*ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణవిషయతయా కామశబ్దస్య కామ్యన్త ఇత్యవయవశక్త్యా వృత్త్యుపపత్తేః, *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యా, చ్చ. సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణకామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామపదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతి చేన్న-తతః పూర్వం శ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణపరామర్శకత్వమతయా పశ్చాచ్ఛ్రుతస్య సత్యశబ్దస్య తదనువిధాయిత్వాత్, *త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి ప్రకృతానాం కామానాం సత్యశబ్దవిశేషితత్వా, చ్చ. అనేన శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన పూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాః పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతో దహరాకాశ ఇతి) నను ఉపక్రమానుగుణముపసంహారో వర్ణనీయః - తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితి చేన్న-ఉపక్రమావగతస్య తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య బాధాభావాత్. ఉపసంహారావగతస్య ఆత్మనోఽప్యన్వేష్టవ్యత్వస్య ఉపక్రమే వివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తం - న తు ఉపక్రమావగతప్రహాణం. నను ఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తిన ఏవ అన్వేష్టవ్యత్వపరం స్యాత్ - ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వం తు ఉపసంహారవాక్యాదేవ అవగతం స్యాత్ - కిం క్లిష్టనిర్వాహేణేతి చేన్న-ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్య పురోవాదస్యైకరూపతాయా అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. న హ్యప్రాప్తం గుణ్యుపాసనమనువదితుం శక్యం. న చ *అథ య ఇహాత్మానమితి వాక్యం విశిష్టవిధిపరం- గుణాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి గుణానువాదేన గుణ్యుపాసనవిధాయకం - ఉభయానువాదేన ఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్య గుణ్యుపాసనస్య గుణోపాసనస్యేవ *తదన్వేష్టవ్యమితి వాక్యేనైవ విహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితి దహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం *తదన్వేష్టవ్యమితి విహితం. అథాన్తర్వర్తినః కామత్వం సంప్రదాయతో దృఢయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఏతేభ్య ఇతి)........................

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ॥ *అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి సుషుప్తౌ గమనం వివక్షితం- తచ్చ పృథక్ప్రతిపత్తివ్యవహారానర్హతయాఽస్థితిః. నిర్గమనం పృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః. (కథమనయోరితి) కథం - శ్రుతిషు పరమాత్మధర్మత్వేన అన్వయదర్శనాద్వాజీ

(తథాహిదృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తికాలేగమనమన్యత్రాభిధీయమానందృష్టం *ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసమ్పద్యనవిదుస్సతిసమ్పత్స్యామహఇతిసతఆగమ్యనవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతిచ,-తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చపరస్మిన్బ్రహ్మణిదృష్టః*ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితిహోవాచేతి. మాభూదన్యత్రబ్రహ్మణిగమనదర్శనం-ఏతదేవతుదహరాకాశేసర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానాంప్రళయకాలఇవనిరస్తనిఖిలదుఃఖానాంసుషుప్తికాలేఽవస్థానంశ్రూయమాణమస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గం,-తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చసమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశేప్రయుజ్యమానోఽస్యబ్రహ్మత్వేప్రయోగాన్తరనిరపేక్షంపర్యాప్తంలిఙ్గ, మిత్యాహ (లిఙ్గంచేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చషష్ఠీసమాసాత్సమానాధికరణసమాసోన్యాయ్యః. అథవా- *అహరహర్గచ్ఛన్త్యఇతినసుషుప్తివిషయంగమనముచ్యతే- అపిత్వన్తరాత్మత్వేనసర్వదావర్తమానస్యదహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః - సర్వస్మిన్కాలేవర్తమానాఃతమజానన్త్యస్తంనవిన్దన్తి-నలభన్తే. యథాహిరణ్యనిధింనిహితంతత్స్థానమజానానాస్తదుపరిసర్వదావర్తమానాఅపినలభన్తే-తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేనస్థితస్యదహరాకాశస్యోపరితన్నియమితానాంసర్వాసాంప్రజానామజానతీనాంసర్వదాగతిరస్యదహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతి. తథాహ్యన్యత్రపరస్యబ్రహ్మణోన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్యస్వనియామ్యాభిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిఃప్రజాభిరవేదనందృష్టం- యథాఅన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతి *అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతేతిచ. మాభూదన్యత్రదర్శనంస్వయమేవాస్యాయం నిధి దృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్యహృదయస్థస్యోపరితదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వాసాంప్రజానామజానతీనాంగతిరస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గమ్. ....

వాదిప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేనజీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్వాగతిశబ్దయోఃపరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః. * తథాహిదృష్టమితిసూత్రఖణ్డంపరమాత్మపరస్వపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరంవ్యాచష్టే (తథాహీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిందర్శయతి (పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్రప్రసిద్ధిందర్శయతి (తథేతి) *లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డంజీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరంవ్యాచష్టే (మాభూదితి) తత్రగతేశ్శ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణసాధకత్వమాహ (ఏతదేవత్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితిభావః. * తద్యథేత్యాదేర్వాక్యస్యోదాహృతత్వాత్, తత్రనిధిదృష్టాన్తస్యశ్రుతత్వాత్, స్వనిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతియోజనాన్తరేఽనన్తరమేవోచ్యమానత్వాచ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చపరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః-అతోదృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకంపర్యాప్తంలిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్యచన్యాయవిశేషానుగృహీతస్యశ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షంసాధ్యసాధకత్వమాహ (తథాబ్రహ్మలోకేతి) ననుకథంబ్రహ్మలోకశబ్దస్యసమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః-వ్యధికరణవృత్తావపితదేవహిశబ్దరూపమితిశఙ్కాయాంవివక్షితమనుగ్రాహకందర్శయతి (నిషాదేతి) *ఏతయానిషాదస్థపతింయాజయేదిత్యత్రకర్మధారయపరిగ్రహేనిషాదజాతీయస్యస్థపతేరగ్నివిద్యయోరసమ్భవేనస్వతోనిరధికారత్వాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేచత్రైవర్ణికాన్తర్భూతస్థపతికటాక్షేణాపినిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసంభవాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధోయుక్తఇతిప్రాప్తేఽభిహితం *స్థపతిర్నిషాదస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః- షష్ఠీసమాసపక్షేనిషాదసంబన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః-కర్మధారయపక్షేనిషాదత్వవిశిష్టః. తత్రషష్ఠ్యాఅశ్రవణాన్నిషాదప్రాతిపదికేనవిభక్త్యర్థోలక్షణీయః. నచేదంయుక్తం- శ్రౌతార్థపరిగ్రహేవిరోధాభావాత్. నచాగ్నివిద్యారాహిత్యందోషః- ద్రవ్యవదేతదుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపియథాకథంచిదార్జనస్యవిధ్యనుమితిసంభవాత్. తస్మాత్కర్మధారయఏవన్యాయ్యఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతోబ్రహ్మలోకశబ్దఃశ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షఃపరమాత్మత్వసాధకఇత్యర్థః. తర్హి *ససామభిరున్నీయతేబ్రహ్మలోకమిత్యత్రకథంబ్రహ్మలోకశబ్దస్యవైయధికరణ్యం. ఉచ్యతే- నయతిఃప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్యబ్రహ్మణఃప్రాప్తిర్నామానుభవః- సచ *పరాత్పరంపురుషమీక్షతఇత్యుక్తః - అతోబ్రహ్మానుభవఃపునర్నవక్తవ్యఇతి *ఉన్నీయతఇత్యుత్పూర్వనయతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ- నబుద్ధివాచీ- ప్రాప్యశ్చలోకఇతివైయధికరణ్యం. అత్రతుతాదృశానుపపత్త్యభావాత్సామానాధికరణ్యమితి.—— బ్రహ్మలోకశబ్దస్యచతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం- నహిప్రజాఃప్రత్యహంచతుర్ముఖలోకంగచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం * లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డమన్యైర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీంగతిశబ్దయోఃపరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేనసముచ్చిత్యపరమాత్మత్వసాధకత్వంస్యాత్-నత్వేకైకస్య. తతోపివరంప్రత్యేకంపర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణతదనాదృత్యైవంవ్యాఖ్యాతం. ——గతిశబ్దమాత్రస్యయోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాందృష్టాన్తఏవోపరిశబ్దాన్వయః-అత్రతుదార్ష్టాన్తికేపి. (దహరాకాశస్యోపరీతి) ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం- అన్తరాత్మతయాస్థితత్వేనహ్యాధారః - నతుఉపాసకానుగ్రహతయాస్థితత్వేన. (ఉపరితన్నియమితానామితి) అస్మిన్ప్రకరణేసత్యశబ్దనిర్వచనావగతంహిచేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వంపరస్య, * యఆత్మానమన్తరోయమయతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం, చేత్యభిప్రేతం, అస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గమితిలిఙ్గమిత్యస్యైవార్థః. ....

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ *అథయఆత్మేతిప్రకృతందహరాకాశంనిర్దిశ్య *ససేతుర్విధృతిరేషాంలోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్జగద్విధరణంశ్రూయమాణందహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతి - జగద్విధరణంహిపరస్య బ్రహ్మణోమహిమా- *ఏషసర్వేశ్వరఏషసర్వభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి- *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యాదిభ్యః. సచాయంతస్యపరస్యబ్రహ్మణోధృత్యాఖ్యోమహిమాఽస్మిన్దహరాకాశఉపలభ్యతే-అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ. ……………………

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ఆకాశశబ్దశ్చపరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రసిద్ధః *కోహ్యేవాన్యాత్కఃప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ *సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇత్యాదిషు. అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథాప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః. ……

ఏవంతావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వంప్రతిక్షిప్తం. అథేదానీం
దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తుముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్॥ యదుక్తంవాక్యశేషవశాద్దహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి-తదయుక్తం-వాక్యశేషేపరస్మాదితరస్య-జీవస్యైవసాక్షాత్పరామర్శాత్ *అథయఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతేఏష ఆత్మేతిహోవాచఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపి దహరోఽస్మిన్నన్తరఆకాశఇతిహృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వంనసమ్భవతి - తథాపివాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వంయుక్తమాశ్రయితుం. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవఏవవర్తిష్యత ఇతిచేత్. అత్రోత్తరం(నాసమ్భవాదితి) నాయంజీవః - నహ్యపహతపాప్మత్వాదయోగుణాజీవేసమ్భవన్తి. ……

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ అస్య- పరమాత్మనఃమహిమాధృతిః. తస్యాస్మిన్ - దహరాకాశేఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః- విధృతిః. (అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి) భూతాకాశాదన్యత్వేతాత్పర్యం- భూతాకాశత్వంప్రతిక్షిప్తమితిహివక్ష్యతే. సఏవ వస్తుగత్యాపరమాత్మేతిపరంబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ……………………

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యంహిభూతాకాశఇత్యత్రాహ(అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యంవదన్నుత్తరేషాంసూత్రాణాంకర్తవ్యమాహ (ఏవంతావదితి)పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతోజీవవ్యావర్తనక్షమత్వేఽపివక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవస్వారస్యస్యానపోద్యత్వసిద్ధిః-అతోభూతాకాశత్వవ్యుదసనేతాత్పర్యమితిభావః. తత్పరత్వేవ్యుదస్తేహేత్వన్తరేణజీవపరత్వమాశఙ్క్యోక్తహేతుభిరేవతన్నిరాసఃక్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ. ఉపక్రమతఇత్యనేనానన్తరసూత్రంనాధికరణాన్తరమితిసూచితం - అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭. సూ. ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్. ఇతరశబ్దస్యప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్యపరమాత్మత్వంవదతోఽపిఅస్యవాక్యస్యజీవపరత్వంసంప్రతిపన్నమితిఏవకారాభిప్రాయః. (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) నజీవసమ్బన్ధిలిఙ్గద్వారాపరామర్శః- కిన్తుతద్వాచకశబ్దేనపరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః. *అథయఏషఇత్యేతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ - అతఃపూర్వవాక్యేఽపిజీవఏవప్రతిపాద్యతఇతిపరామర్శశబ్దాభిప్రాయః. జీవపరామర్శసహకారిణీతదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతిశ్చజీవత్వహేతురనుసన్ధేయః. అణోర్జీవస్యవిపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవజీవత్వశఙ్కాఽపిప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ(యద్యపీతి) ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యంవాక్యశేషవశాత్సోఢవ్యమితిభావః. (నహ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధేర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమనపోదితమితిభావః. ……………………

౧౮॥ సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగో నిశ్చీయత ఇతి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవ. తథాహి- *య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయోపదిశ్య తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయ తస్మై మఘవతే *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమితి శరీరస్యాధిష్ఠాతృతామశరీరస్య చ తస్యామృతత్వస్వరూపతాం చోక్త్వా *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వరూపానర్థం తద్విమోక్షే చ తదభావమభిధాయ *ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవాశరీరవియుక్తముపదిదేశ. *స ఉత్తమః పురుషః

---

౧౮. సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ సూత్రే శఙ్కాఖణ్డస్యార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యేఽపి జీవస్యైవేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. కిమిదం ప్రజాపతివాక్యం- తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతోఽపి పరమాత్మన ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి) *స ఉత్తమః పురుష ఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం న శఙ్క్యం- తదుక్తిః ప్రాసఙ్గికీతి భావః. (మఘవత ఇతి) యద్యపి విరోచనోఽపి ప్రజాపతిముపాసదత్ - తథాపి ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయాఽపక్రాన్తః- అతస్తదనుక్తిః. ఇన్ద్ర ఏవార్థతత్త్వబుభుత్సయాఽఽస్థిత ఇతి సచ్ఛిష్యత్వాత్తన్నిర్దేశః. ఖణ్డపఞ్చకస్యార్థం సంక్షేపేణాహ (జాగరితేతి) *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యత ఇతి) *య ఆత్మేత్యాది ప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయం. తచ్ఛ్రుత్వా పశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతిరుపదిశతి *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి. నేహాక్షిపురుషః పరమాత్మా- *ఏతత్త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ న చేహ జీవస్యాక్షిణి స్థితిరుపదిశ్యతే- కింతు అక్షివికారావికారాభ్యాం జీవస్య స్థితిగతీ నిశ్చీయేతే- అతోఽక్ష్ణో జీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తం - అస్మిన్కర్మణ్యస్య సామర్థ్యం దృష్టమితివత్. తతశ్చ గృహస్థిత్యా నిర్గచ్ఛన్ పురుషో యథా గృహాదన్యః - ఏవం శరీరే స్థితిగతిమానాత్మా దేహాదతిరిక్త ఇత్యుక్తం భవతి. *అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం *అభయమితి దుఃఖాసంభిన్నత్వం *బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం బృహత్త్వకర్తృత్వం వోక్తం. ఏవం ప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేన ఛాయాపురుష ఉపదిష్ట ఇతి మత్వా పునః ప్రచ్ఛతుః *కతమ ఏష ఇత్యాదినా- స్వచ్ఛేషు తేషు నేత్రాధిష్ఠానేషు పరిఖ్యాయతే కతమ ఏష ఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వమిదన్తయాఽవభాసనాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం చ దర్శయితుముదశరావబ్రాహ్మణేన కేవలదేహస్య వసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్య చ ఛాయాదర్శనే ప్రజాపతినియోగస్తయోస్తద్దర్శనం చోక్తం. యథా వసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవం చాక్షుషత్వాదిదంకారగోచరత్వాచ్చ దేహోఽనాత్మేతి ప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వాత్తావతా తృప్తో జగామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనస్స్థూలదేహవ్యతిరేకస్య సువగమత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞ ఇన్ద్రస్స్వప్నేఽప్యమృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం జానన్ *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయంప్రకాశమాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా *నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నో బభూవ, ఏవమనతిస్ఫుటం గహనముపదిశతః ప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తం శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయేతి. *మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతరముపాదిక్షత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథ ముక్త్యవస్థోపదేశం దర్శయతి (ఏవమేవైష సంప్రసాద ఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః- *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యానుగుణత్వాదిదోషవిధ్వస్త ఇతి.—— తథాహి- శరీరాత్సముత్థానం నామ శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపకో వృత్తిరూపసాక్షాత్కారః. తేన పరం జ్యోతిర్భవతి. *ఉపసమ్పద్యేతి నిష్ఠాశబ్దో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్ పఞ్చమీ న ఘటతే- తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనో వివేకశ్చేదాత్మానమిత్యధ్యాహారః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాది శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానాదుత్థానమితి చేత్- శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరాదాత్మన ఉత్థానం వివక్షితం చేత్ సశరీరస్య తత్సంభవాన్మోక్షస్య చాశరీరతాలక్షణత్వాదస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వాత్తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయతోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివ

సతత్రపర్యేతిజక్షన్క్రీడన్రమమాణస్స్త్రీభిర్వాయానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వానోపజనంస్మరన్నిదంశరీరమితిప్రాప్యస్యపరస్యజ్యోతిషఃపురుషోత్తమత్వం,నివృత్తతిరోధానస్యపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యప్రత్యగాత్మనోబ్రహ్మలోకేయథేష్టభోగావాప్తిం, ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్య పురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ *సయథాప్రయోగ్యఆచరణేయుక్తఏవమస్మింఛరీరేప్రాణోయుక్తఇతియథోక్తస్వరూపస్యైవసంసారదశాయాంకర్మతన్త్రంశరీరయోగంయుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ *అథయత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణంచక్షుస్సచాక్షుషఃపురుషోదర్శనాయచక్షురథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతిసఆత్మాగన్ధాయఘ్రాణమథయోవేదేదమభివ్యాహరాణీతిసఆత్మాభివ్యాహారాయవాగథయోవేదేదంశృణవానీతి సఆత్మాశ్రవణాయశ్రోత్రమథయో

క్షితక్రమత్వంచక్లిష్టంగత్యభావద్యోతకం,. *సంపద్యావిర్భావఇతిసూత్రవిరోధ, శ్చ- నహ్యావిర్భాయసంపత్తిరితిసూత్రితం భేదప్రవిలయాతిరేకేణపరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్- * పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతినిర్దేశవైయర్థ్యం, చ- పరజ్యోతిర్భావోనామనధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తున్యుత్పద్యతే, నచావిర్భవతి,. ననుపరజ్యోతిర్భావోనామ-అద్వితీయత్వం. తేననివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాసఇతిచేన్న-సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివాచిత్వాభావాత్. నహిఘటోభవతీత్యుక్తేదణ్డచక్రాదిద్వితీయనివృత్తిరుక్తాభవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ.అస్యవాక్యస్యైవమర్థపరత్వేదృష్టాన్తోపస్థాపకపూర్వవాక్యవిరోధశ్చస్యాత్-పూర్వంహి *అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతఇత్యుక్త్వా *అశరీరోవాయురభ్రంవిద్యుత్స్తనయిత్నురితివాయ్వాదీనాంకర్మకృతశరీరాభావేనప్రియాప్రియానన్వయందర్శయిత్వా *తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యన్తఇత్యుక్తం-నహివాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానంనామవివేకజ్ఞానరూపం- అపితుస్థితివేళాయాంస్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశేఽభివృద్ధిః. పరశబ్దోవాయ్వాదీనాంకారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తుకారణానాంకార్యోత్పాదనద్వారేణతదభివ్యక్తిహేతుతయాప్రయుక్తః. వాయ్వాదీనిచస్వకారణద్రవ్యముపగమ్యకార్యావస్థాంహిత్వాకారణసదృశేనరూపేణవిశిష్టానిభవన్తి- వాయుర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణసప్తవిధత్వంహిత్వావాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే-విద్యుచ్చవిద్యుత్త్వంహిత్వాతేజస్త్వేన-అభ్రస్తనయిత్నూచాభ్రత్వాదిప్రహాణేనస్వకారణభూతరూపేణ - ఏవంజీవశ్చమార్గవిశేషేణగత్వాపరంబ్రహ్మప్రాప్యసంసార్యవస్థాప్రహాణేనపరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థేసతిహిదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యంభవతి. అస్యవాక్యస్యసుషుప్తివిషయత్వేప్యుక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః*అస్మాచ్ఛరీరాదితివాక్యంనముక్తస్యజీవస్యస్వరూపైక్యప్రతిపాదకం-అతఏవ- *నాసంభవాదితిసూత్రకారేణభేదనిర్దేశోనజీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః-అపితువ్యోమ్నిమాలిన్యాదికమివపరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభావమపనేతుంజీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయఇతీదమపినిరస్తం. జైవంస్వరూపమపనినీషోర్భేదనిర్దేశేకింఫలం. యావద్భేదనిర్దేశేనఈశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- నతావత్తదైక్యావత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్-అతస్తద్రూపావత్తేః పురుషార్థత్వాయతస్యాసంసారిత్వప్రతిపత్తయేభేదనిర్దేశఇతిచేత్. తర్హిపశ్చాచ్ఛిక్షితేనైక్యావబోధేనతస్యసంసారితయాతదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వంకోవారయేత్.అవిద్యానివృత్తౌతత్కల్పితాపురుషార్థత్వంనివర్తతఇతిచేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌనివృత్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపినివర్తేత - అనభిరూపేఽభిరూపతాబుద్ధౌనివృత్తాయాంతస్మిన్స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చతద్భావాపత్తిరపురుషార్థఏవస్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదముఖేనఅసంసారిత్వందర్శయతః ప్రతారకత్వంచస్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియతఇతీదమత్యన్తమయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యతాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అతశ్శ్రుతిసూత్రాసామఞ్జస్యమేవమృషావాదినాంస్థితం.——— సఉత్తమఃపురుషఇతిశబ్దేనపరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాంతత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్యపరస్యజ్యోతిషఃపురుషోత్తమత్వమితి) జీవస్యప్రాప్యతయాపురుషోత్తమప్రసఙ్గః- నతుప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతిభావః. *సఉత్తమఃపురుషఇతి- యదుపసంపద్యతేసఉపసదనీయఃపురుషఉత్తమఇత్యర్థః. *సతత్రపర్యేతీతి-సః-ఉపసంపత్తా. తత్ర-పరమాత్మని. పర్యేతి- తంపరితోఽనుభవతి. యద్వా-అనుసంచరతి.*కామరూప్యనుసంచరన్ *యేనయేనథాతాగచ్ఛతీతిశ్రుత్యన్తరాత్. నను యఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతేసఉత్తమఃపురుషఇతియుక్తం-తచ్ఛబ్దేనప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, *సతత్రపర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దైకార్థత్వప్రతీతే, శ్చ. నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపిప్రకృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వేతచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపిస్వారస్యా, చ్చ. నహ్యుత్తమపురుషశబ్దోజీవేశ్వరసాధారణః- పురుషత్వమపిహిభగవత్యేవస్వరససిద్ధం- కేవలఏకవచనాన్తఃపురుషశబ్దోపిహిభగవత్యేవస్వరసః- * కుతఉత్తమపురుషశబ్దః-*ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇతిస్మృత్యర్థస్యఝడితిప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవంచసతి *సతత్రేతిసప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వంచస్యాత్-నతువ్యవహితపరజ్యోతిః పరామర్శస్వారస్యం. నను *సఉత్తమఃపురుషఇతిముక్తస్యబ్రహ్మాత్మకత్వపరంస్యాత్-తదాతచ్ఛబ్దస్వారస్యంచస్యాత్-ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవం- *సతత్రేత్యనన్తరవాక్యేసఇతిపదస్యవైయధికరణ్యేనజీవపరామర్శేరీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపిపదంసమానాధికరణమస్త్వితిచేన్న- తత్రేతిపరమాత్మనోవైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతిపదస్యస్వస్మిన్నిత్యర్థోపిక్లిష్టః. అతోయథోక్తార్థవిషయం *సఉత్తమఃపురుషఇతివాక్యం. *నోపజనంస్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ(ప్రియాప్రియేతి)అనుభూతస్యహిస్మరణం- పూర్వంఅబ్రహ్మాత్మకతయాదుఃఖాత్మకత్వేనహ్యనుభూతం. నతథాస్మరతి-కృత్స్నస్యభగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః-యుగ్యః. ఆచరణం-శకటం.*అథ యత్రైతదిత్యా

వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వం, మనస్య చ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య *స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా *తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాస్సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషస్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతం. అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకోఽజ్ఞాతవ్యతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతం - అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి - అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్స్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే - దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వాభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయస్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

యద్యేవం - దహరవాక్యే *అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. ॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥ దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వజగద్విధరణత్వాదిమన్ముక్తస్య తదుపసమ్పత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యే చ ముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం - బ్రహ్మప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ - స్వయమపి కల్యాణగుణ ఏవ సన్ననవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య. *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ. ....

దిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం - ప్రకాశకం ఆలోకాది - ప్రకాశమానరూపం వా - ప్రకాశయతీతి యస్స చాక్షుషః - చక్షురుపకరణకః. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితీతి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః. *ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వాద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్తచ్ఛరీరాన్తర్నిహితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనాన్ముక్తేష్వసంభావితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతేశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. ......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన - తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యుపాసనవిషయతయా - దహరవిద్యాయాముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః - అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వే చ దహరాకాశో జీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౯॥ సూ. ॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥ దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్కథం జీవోపాసనవిధిః, కథం చ తస్య ఫలకథనమిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యే చేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్వరూపం హి వేద్యం - తత్కథమనుపాస్యజీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇత్యాశఙ్కాయాం తదుపయోగిత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణః ప్రేప్సితత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం - అతస్తజ్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వేవక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కింనిబన్ధనా. ఉచ్యతే - *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తీతి వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వం హి *వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే - తస్మాదితి. నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనం - *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి హి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అఙ్గినః ఫలమేవాఙ్గే కథితమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రోపమితస్యజీవస్యైవోపపద్యతే-నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణ ఇతిచేత్ - తత్రయదుత్తరంవక్తవ్యం-తత్పూర్వమేవోక్తం *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన - అతోదహరాకాశోఽనాఘ్రాతావిద్యాద్యశేషదోషగన్ధస్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యపరిమితోదారగుణసాగరఃపురుషోత్తమఏవ - ప్రజాపతివాక్య నిర్దిష్టస్తుఘ్నన్తిత్వేవైనంపిచ్ఛాదయన్తీత్యేవమాదిభిరవగతకర్మనిమిత్తదేహ పరిగ్రహఃపశ్చాత్పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణక స్స్వస్వరూపఇతినదహరాకాశః. …………

ఇత శ్చై త దే వం.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽ నుకారాదయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకోవిముక్తబన్ధఃప్రత్యగాత్మానదహరాకాశః. తదనుకారః - తత్సామ్యం. తథాహిప్రత్యగాత్మనోవిముక్తస్యపరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతీతి. అతోఽనుకర్తాప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః- అనుకార్యంబ్రహ్మదహరాకాశః. …………

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ సంసారిణోపిముక్తావస్థాయాంపరమసామ్యాపత్తిలక్షణఃపరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తేప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి. ——కేచిత్ *అనుకృతేస్తస్యచ *అపిస్మర్యతఇతిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం *తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేఃపరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయప్రవృత్తంవదన్తి-

అనేనసూత్రేణఉపసంహారగతహేతుఃప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతంహేతుంప్రతివక్తి.

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యే*సర్వంఖల్విత్యాదౌ *అణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వేతివాక్యంనోపక్రమస్థం - ఉపక్రమేహితత్రసర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వంచ - ఉపసంహారేచజ్యాయస్త్వమవగతం-అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేనవర్ణితేతియుక్తం. దహరవిద్యాయాంతూపక్రమఏవఅల్పత్వంశ్రుతమితితదనురోధేన *యావాన్వాఅయమిత్యాదికంనేయం- ఉపసంహారేచజీవపరామర్శస్తదుత్తమ్భకఇత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగతిశబ్దవిధరణత్వఫలవిశేషపరమహావాక్యస్వారస్యదర్శనా, జ్జీవపరామర్శకోపసంహారఏవపరమాత్మనిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యోత్తమ్భకత్వాయోగా, దుపక్రమమాత్రంమహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధికఃపరిహారః. ఉపసంహారేజీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయాపరిహారాచ్చ *ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణాద్వైషమ్యం. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరంవక్ష్యమాణయో స్సూత్రయోఃపరమప్రకృతార్థేనసఙ్గతిః- నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతిదర్శయితుంపరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేనజీవాదన్యత్వంస్ఫుటయతి (అతోదహరేతి)యద్వా-ఇహవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వంస్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా- నహిశాణ్డిల్యవిద్యాయాంవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణరూపవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గంప్రబలమిత్యధికఃపరిహారః. వస్తుసామర్థ్యందర్శయతి (అనాఘ్రాతేత్యాదినా) అత్రజ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసంకల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః. …………

ఏవ ముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణపరమాత్మాత్మనోరపహతపాప్మత్వాదీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వేసిద్ధేహ్యుపపద్యతే-అన్యథా *అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి న్యాయాద్దహరవాక్యేపిముక్తావస్థస్యగుణాష్టకాన్వయోవివక్షితస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ అతథాభూతస్యతథాభావాభినయశఙ్కాం ప్రతిక్షేప్తుమర్థమాహ (తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తిరిహానుకారోవివక్షితః- తేనతన్మూలభూతంగుణసామ్యమపిలక్షితంభవతి. సారేతు *స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయతఇత్యుక్తిర్గుణసామ్యోపలక్షణార్థా. …………

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ *సామ్యముపైతీత్యుక్తే కేనధర్మిణాసామ్యమిత్యపేక్షాపూరణార్థం *మమసాధర్మ్యమాగతా ఇతి వచనముపాత్తం.—— పర్యైకృతమధికరణభేదమనూద్యదూషయతి (కేచిదిత్యాదినా)భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమధి

తత్తు *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః *ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్, *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేః, స్వపూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తం, -సూత్రాక్షరవైరూప్యం, చ....................

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః॥

కఠవల్లీషు శ్రూయతే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః। ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః। ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ। తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి.

కరణారమ్భాయుక్త ఇత్యత్రాహ (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికాశఙ్కాయాం సత్యాముచితం-అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమాహ(సూత్రాక్షరేతి)అనుకృతిరనుభానమితి హి పరైరుక్తం. తదయుక్తం-కరోతిధాతోరేకార్థత్వాభావాత్. *తస్య చేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- *యదేవ విద్యయేతి హి తివదితికరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యస్వరసే కేచిత్తత్ప్రకరణే నార్థవర్ణనం చక్లిప్సుం. యాదవప్రకాశీయేతు *అనుకృతిః-అనుశబ్దస్యకరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-యథా, స్వంరూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానం- ఏవమస్మిం చాస్త్రే పరిభాషాయా అభావా, ద్వ్యబ్దస్వరూపనివత్తౌ యామితికరణస్యాదర్శితత్వా,చ్చ. *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభావః, చశబ్దవైయర్థ్యం, చేతి దూషణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతం.

దహరాకాశో భూతాకాశః- తదన్తర్వర్తీ జీవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః- తదన్తర్వర్తీ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితిరనుపపన్నా- భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్, *యస్య వాయుశ్శరీరం *య ఆకాశే తిష్ఠన్ *యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్, సిద్ధాన్తే చ *కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం న భవతి. న తావత్ *ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తీతి ప్రతివచనం యుక్తం- తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. న హ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః- కింతు ఉపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః. *అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి చనోత్తరం- అస్మిన్నితి పదం తావత్ప్రకృతబ్రహ్మపురవిషయం- *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి హి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మణః పురం- శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్సమ్బన్ధాదౌపచారికమితి షష్ఠీతత్పురుషం వదద్భిర్బ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞక పరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం- తతశ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవం చ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః- ఉత తద్గుణపరః- ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః. న ప్రథమః- బహువచనాన్తత్వాత్, *అత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి భేదనిర్దేశా,చ్చ. న ద్వితీయః- పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్తౌ అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్- న హి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః-ఉపాస్యరూపతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్. అన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చేన్న-ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన తదన్తర్వర్తివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం- పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్. న హి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణం. ఏష ఇతి పదం న ప్రకృతవిషయం- కింతు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. స చ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః *కిం తదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య *ఏష ఆత్మా- పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరం- తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చేన్న- వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సంభవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం-సంవాది ప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తం చ. *యో వేద నిహితమితి వాక్యమన్యథాసిద్ధం- *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్. శాణ్డిల్యవిద్యాయాం చ *ఆకాశాత్మా *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాదివాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృదివర్తమానత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధం. అతోఽనుపపన్నమిదం......................

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః॥ *అల్పశ్రుతేరితి చేదిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తం. అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః.——*శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః-అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుతం- న తు స్థానవిశేషః- న చోపాసనం-అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం *సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః *తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యన్తరవాక్యే స్థానోపాసనావగమాత్ తదనవగమస్య హేతుత్వకథనాయోగాదితి.——

తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః *ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః। సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో య ఇతి. న చాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః. *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. న చ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే. ....

కథం తర్హి పరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ.

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ పరమాత్మన ఉపాసనార్థముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపేక్షమేవ- తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్య చ తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ఖరతురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే...

పరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం- ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమావగతం ప్రమితత్వం కిమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి- ఉత అవిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసం - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి. యదా జీవే సమఞ్జసం - తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమావగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వమసమఞ్జసం - తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తదర్థమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్త ఇతి ఫలఫలిభావః. కృత్వాచిన్తేయం - పరమాత్మనో ఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే- శ్వేతాశ్వతరే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి, తైత్తిరీయే చ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః। ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి,- అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వమపి హి తత్ర శ్రుతం. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపి క్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రౌ వివాదాస్పదీకృతౌ-తదానీం న కృత్వాచిన్తేయం. నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం-అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం- తత్పరమాత్మపరత్వేపి సంభవతి-ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం-తత్కథం జీవత్వశఙ్కేత్యత్రాహ(న చేతి) ప్రాణాధిపస్య కర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం-న తు పరమాత్మనః-అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కేత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ(ఏవం నిశ్చిత ఇతి)...

రాద్ధాన్తే- నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యం- తచ్చ ప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలం. నైవం- ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేన వివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సంకోచస్య అనుపపత్తిస్ఫోరణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానం. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః - కిన్త్వీశత్వవాచిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా - పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయా ఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః. తం దర్శయతి(న చ భూతభవ్యస్యేతి)...

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. యద్వా- *హృదీతి విషయసప్తమీ - హృద్విషయాపేక్షయేతి. సూత్రార్థం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వవ్యవహారః- తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్యముభయత్ర తుల్యం- కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం-పరమాత్మత్వపక్షే ఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితి భావః. ఖరతురగాదీనామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావాదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమనుపపన్నమిత్యాశఙ్కాయాం *మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే(మనుష్యాణామేవేతి)—— అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యత్పరైరుక్తం- తదయుక్తం - జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదళనయోరివ కాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్,—— ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుద్ధ్వాహ (స్థితం తావదితి) ....

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥

పరస్యబ్రహ్మణోఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయేమనుష్యాధికారంబ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తం-తత్ప్రసఙ్గేనే దానీంబ్రహ్మవిద్యాయాందేవాదీనామప్యధికారోఽస్తినాస్తీతివిచార్యతే.కింతావదుక్తం.నాస్తిదేవాదీనామధి కారఇతి.కుతః.సామర్థ్యాభావాత్. నహ్యశరీరాణాందేవాదీనాంవివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్ర హ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి.నచదేవాదీనాంసశరీరత్వేప్రమాణముపలభామహే.యద్యపిపరినిష్ప న్నేపివస్తునివ్యుత్పత్తిసమ్భావనయావేదాన్తవాక్యానిపరేబ్రహ్మణిప్రమాణభావమనుభవన్తి-తథాపిదేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరంనకించిదపివాక్యముపలభ్యతే.మన్త్రార్థవాదాస్తుకర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వా న్నదేవాదివిగ్రహసాధనేప్రభవన్తి.కర్మవిధయశ్చస్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకిదేవతాగతంకిమపినసాధ యన్తి. అతఏవతాసామర్థిత్వమపినసమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికారఇతి. ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్.) తదుపర్యపి- తత్ - బ్రహ్మోపా సనం-ఉపరి-దేవాదిష్వపిసమ్భవతీతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే-తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వంతావదాధ్యాత్మికాదిదుర్విషహదుఃఖాభితాపా, త్పరస్మిన్బ్రహ్మణిచనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశ యాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణేనిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానా, చ్చసమ్భవతి. సామర్థ్యమపిపటుతరదేహేన్ద్రి యాదిమత్తయాసమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వంచబ్రహ్మాదీనాంసకలోపనిషత్సుసృష్టిప్రకరణేషూపాసన ప్రకరణేషుచశ్రూయతే. తథాహి- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *తదైక్షతబహుస్స్యాంప్రజాయేయేతితత్తే

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్॥ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) *మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్రమ నుష్యశబ్దేనతిర్యఙ్మాత్రంవ్యావర్తితం- ఉతదేవాదిరపీతిబుభుత్సయాసఙ్గతిరిత్యర్థః. కింబ్రహ్మవిద్యాయాందేవాదీనామధికారోఽస్తి- నేతివిచారః. తద ర్థంకింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. తదర్థంకింతేషాంవిగ్రహవత్త్వంసమ్భవతి- నేతి. కింతద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థ వాదానాంతత్పరత్వంసమ్భవతి - నేతి. కింమన్త్రార్థవాదానాంఅనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వంవిగ్రహాదివివక్షావిరోధి - ఉతనేతి. కింవిగ్రహాది మత్త్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి- నేతి. యదాఽనుపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షావిరో ధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేనదేవానాంవిగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావాత్తదనధికారఇతిఫలితం. యదోపయోగి- తదాఽనుష్ఠేయప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్యవిగ్రహాదివివక్షానుగుణతయామన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేనదేవానాంవిగ్రహవత్తయాసాఙ్గబ్రహ్మవి ద్యోపసంహారసామర్థ్యాదస్తిబ్రహ్మవిద్యాధికారఇతిఫలితం. (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాద యతి (నహీతి) ఉపసంహారః- అనుష్ఠానం. అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (నచేతి) వేదాన్తాఃప్రమాణంస్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్ర యోజనపర్యవసాయితయైవహిశబ్దస్య ప్రామాణ్యం - తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజన పర్యవసానాత్ తత్ర,తాత్పర్యం- బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాంతాత్పర్యం - దేవాదీనాంవిగ్రహేషుతథాత్వాభావాన్నతాత్పర్యమిత్యర్థః.పూర్వభాగేమన్త్రార్థ వాదాస్తత్రప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః. (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యో రన్యపరత్వాదిత్యర్థః. మాభూత్స్వదన్యపరేణమన్త్రార్థవాదేనదేవతావిగ్రహాది-కింతుకర్మవిధిభిస్స్వవనేతత్స్యాది-కర్మణాం ప్రత్యదేవతానిరూప్యత్వాత్, క్షణ ధ్వంసినఃకర్మణఃకాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయదేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వా, చ్ఛరీరహానేనాశ్రుతాపూర్వకల్పనాయోగా,చ్చేత్యత్రాహ (క ర్మవిధయశ్చేతి)అయమభిప్రాయః-యద్యపిదేవతావత్సుయాగహోమాదికర్మసుదేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపిఫలప్రదత్వనిర్వాహసంభవః-తథాపిదా నతపఃప్రభృతిషుదేవతానామభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వం-తథాచసమానన్యాయతయాయాగహోమాదావప్యపూర్వమేవకల్ప్యతాం-కిమర్థవై శసేన. కించ-తత్రైవకల్పేసర్వకర్మఫలభోగనియమాభావా,ద్దేవతానాంసృష్టిప్రళయాభ్యుపగమా,చ్చఫలప్రదాతురభావాత్ కేషాంచిత్కర్మణాంనైష్ఫ ల్యమేవస్యాత్.అథతత్తద్దేవతాశరీరకఃపరమాత్మాతత్తత్కర్మభిరారాధితోనిత్యైశ్వర్యతయాఫలప్రదఇతిమతం-తథాసతిప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయ స్స్యాత్. యథాప్రతిమోద్దేశిభిరుపచారైర్దేవతాప్రీతిః-ఏవందేవతోద్దేశిభిర్ద్రవ్యత్యాగైఃపరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్-తతశ్చప్రతిమాయాఇవదేవతాయా అప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రంవివక్షితం-నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితందేవతైశ్వర్యంనకల్ప్యమితి. ఉక్తోపజీవనేనార్థిత్వాభావమాహ(అతఏవేతి)యతఏవన విగ్రహవత్త్వందేవతానాం-అతఏవార్థిత్వమపినసంభవతి-దుఃఖస్యతజ్జిహాసాయాశ్చదేహసంబన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్యదుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః.

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అక్షరార్థమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి) సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుత రశబ్దోమనుష్యదేహాదపిపటుత్వాతిశయపరః. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగాఉపనిష దః-తాశ్చద్వివిధాఃతత్త్వపరాఉపాసనపరాశ్చేతి.ఉభయీష్వపితాసుదేవతానాంవిగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యతఇత్యర్థః.కానితత్త్వప్రతిపాదకవచాం సి- కథంతైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్యకర్ణోక్త్యానామరూపాణాంచాతుర్విధ్య

జోఽసృజతేత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవద్వ్యాకృత్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తదుచితనామభాక్త్వాయమకరోదిత్యుక్తం. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః- ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. తథా *తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హ ప్రజాపతిరువాచేత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి *వజ్రహస్తః పురన్దరః *తే నేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. న చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షా శక్యా తే వక్తుం- స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాత్, తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేన హి స్తుతిత్వం- గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వమేవ హీయేత. న చాసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే - అతః కర్మప్రరోచయన్తో గుణసద్భావం బోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాస్తత్ర తత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థం ప్రకాశయన్తో దేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధత ఏవ తత్ర కిఞ్చిత్కుర్వన్తి- అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. న చ నిర్విశేషాదే

స్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధమిత్యర్థః. *ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయత ఇత్యాదీని విశేషోక్తిమన్తి చ వాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధసృష్టిరామ్నాతా భవతు - తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్య లక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తథేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) తత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసంభవస్య ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా, *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ఫలసాధనత్వే, నేతి త్రిధా విభాగః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (న చేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే, చావగతక్రమోత్ర పరిత్యక్తః- తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్ స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వం. దృశ్యతే హి మన్త్రైః స్తుతిః *న కిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో న జ్యాయో అస్తి వృత్రహన్- తథా *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వార్హన్నిష్కం యజతం విశ్వరూపం। అర్హన్నిదం దయసే విశ్వమబ్భువం న వా ఓజీయో రుద్ర త్వదస్తి ఇత్యాదిభిః -అర్హన్బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం బ్రాహ్మణేనైవావగమ్యతే- *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌత్యేవైనమేతదితి. తేన వినా- ప్రతీయమానార్థేన వినా. తత్ర స్తుత్యనుపపత్తిం వివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమేవ హీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవ హీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్య శేషిణం ప్రతి కించిత్కారోఽపేక్షితః- స న సిధ్యతీతి యావత్. నను యది గుణకథనేన స్తుతిత్వం- తథాసతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిః స్యాత్- న గుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (న చాసతేతి) అనేన *నాసతా స్తుతిరుపపద్యత ఇతి ద్రమిడభాష్యం స్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తిం వివృణ్వన్మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతే హి కర్మనిరూపికే- ఏతద్దైవత్యమిదం కర్మేతి ప్రతిపత్తౌ దేవతావిశిష్టత్వేన హి కర్మప్రతిపత్తిః. *యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతాధ్యానవ్యతి శ్రూయతే- దేవతా చేదృశీత్యేవ ప్రతిపత్తవ్యా- నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికం చ న శుద్ధాత్మస్వరూపస్య విద్యతే. అతో విగ్రహాదౌ వివక్షితత్వం. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం- నార్థసద్భావ ఇతి చేన్న - న హ్యత్ర తస్మింస్తద్దృష్టిః ఫలాయ విధీయతే - అపి తు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనం హి క్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే చ ప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి చేన్న- ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలాతురాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వం దృశ్యత ఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అపౌరుషేయతయా నిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితి యాథార్థ్యమితి చేత్- తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వా, దతస్మింస్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావా, చ్చ స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి భావః. ఏవమర్థశైలీప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారోఽత్ర నిష్కర్షః విమతా ఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః - అపారిభాషికత్వే సతి బోధకత్వా, న్నిర్దోషవాక్యస్థత్వా, ద్విధిపదవత్. విమతా చతుర్థ్యః ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠస్వార్థాః- అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్- *దధ్నేతి విభక్తివత్. విమతా సంప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా- కారకబుద్ధిత్వాత్- కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ -విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన *ఆపో వై శాన్తాః *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతాని పదాని ముఖ్యార్థసంసర్గే ప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్- విధిపదవత్. విమతాని పదాని పరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధి

వతాధియమధిరోహతి. తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్ గుణాంస్త్వయమేవ బోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి- గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి - ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తి - విరుద్ధత్వే తు తద్వాచిభిశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్ గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ- కామినః కర్తవ్యతయా కర్మ విధీయమానం స్వయం క్షణప్రధ్వంసి కాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే - మన్త్రార్థవాదయోశ్చ *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి *యదనేన హవిషాశాస్తే తదశ్యాత్ తదృధ్యాత్ తదస్మై దేవా రాధన్తామిత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణాఽఽరాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చైశ్వర్యం ప్రతీయమానమపేక్షితత్వేన వాక్యార్థే సమన్వీయతే. దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మవిధివ్యభిధేయతయా కల్ప్యతయా వాఽఽశ్రయితవ్యం. తథా సఙ్గ్రబ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాం చ దేహేన్ద్రియాదయస్స్వభావభేదాః స్థానాని భోగాః కృత్యాని చేత్యేవమాదయస్సువ్యక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే.

పదవత్. న చార్థవాదానాం వాక్యత్వమసిద్ధం- ప్రవర్తకార్థానవబోధనాత్ -అతః పదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదా ఇతి వాచ్యం. అర్థవాదాః సపదశబ్దవాచ్యాః- తిఙ్కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ - విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః - సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్- విధివాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థవివక్షావన్తః- సాధకబాధకాగోచరార్థత్వే సతి విధినైకవాక్యత్వాత్- ప్రయాజాదివాక్యవత్. న చ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితి వాచ్యం- సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానవిరోధాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వం న వివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితి చేత్. అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయా హి తత్ప్రసఙ్గస్యానిష్టతా- ఏవమపవాదాభావే సతి స్వతస్సిద్ధతః ప్రమాణభావస్య భఙ్గప్రసఙ్గాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకం. తస్మాన్నిరుపాధికో హేతుః. విగీతా అర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థోపస్థాపకాః- నిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్ - రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. [illegible]ష బాధకప్రత్యయవిరహితత్వాద్వా- స్వర్గయాగయోః సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్ర[illegible]ని-విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్- *భాగస్య వపాయా ఇతి మన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతా ప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా- నిరూపకపురుషాశ్రయప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్- ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితి చ. *ఆపో వై శాన్తాః *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధార్థస్య చాప్యుచ్యమానత్వాన్న సర్వత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్ర ప్రమాణాన్తరేతి) బోధయిత్వా- విధాయ. ప్రరోచయన్తి- అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి. (లక్షయిత్వా కుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థే హి తాత్పర్యం- దేవతావిగ్రహాదేర్విధ్యపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థో బుద్ధిసౌకర్యార్థమత్ర సఙ్గృహ్యతే - న చైతదధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు ప్రస్తావకత్వాన్మన్త్రాదీనాం ప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యమస్తీత్యయమర్థః- స చ పూర్వమేవోక్తః. కృష్యాదేరజ్జురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వా ఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నం- రాత్రిసత్రాదిష్వివేతి భావః. (వాక్యార్థే సమన్వీయత ఇతి) అర్థవాదికాస్థానాం శ్రూయమాణత్వాత్ తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి రక్తపటో భవతీతివదుత్థాపితాకాఙ్క్షత్వేన విధినైకవాక్యతయా సమన్వయోఽర్థవాదానామితి భావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వం న సిధ్యతి- తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్తత్సిధ్యతి-అర్థవాదాభావేఽపి విధిసామర్థ్యాత్ స్మృతికి వేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయిన ఇతి) న చ *యజ దేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాం స్మరణం భ్రాన్తిమూలమితి వాచ్యం- విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవాదానాం అస్య స్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతో విధిప్రత్యయః చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః- చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ-కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ -రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్. విమతశబ్దేన జుహుయాదిత్యాదివ్యావృత్తిః. జుహుయాదిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయం సమర్థనీయం. (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధయో వివక్షితాః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతి చేన్న- వాచ్యత్వస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదే అపూర్వమేవ కల్ప్యం-వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగతమిత్యుక్తం (తథేత్యాది) బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యర్థవాదశగ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణ విభాగవతామస్మదాదిభిరనధీతానామధీతానాం చ శాఖానాం తత్రాప్యన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాం భగవతా వ్యాసేన వ్యస్తేష్వప్యస్తేషు చ వేదభాగేషు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానామర్థాః ఇతిహాసాదిషు సఙ్కలయ్య కథ్యన్త ఇతి భావః. సఙ్కీర్ణశబ్దేన నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వోత్సన్నశాఖామూలత్వవ్యుదాసః- తదుభయమపి హ్యనుపపన్నం. తత్ర యస్తావన్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతో వర్ణసముదాయః- స కిం వర్ణమాత్రసఙ్ఘాతః- ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమే కచటతపాదివదర్థావబోధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం వేదమూలత్వం న స్యాత్.

అతోవిగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

ద్వితీయేనిత్యానుమేయత్వంవ్యాహతం-స్వతఃక్రమరహితానాంవర్ణానాముచ్చారణేనవినాఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్.ఉచ్చారణయోగ్యతాస్తీతిచేన్న-ఉచ్చారణయోగ్యతానామపటుతరవాగింద్రియపురుషబుద్ధిస్థితిః-సాచయోగ్యతాకింవర్ణమాత్రగతా-ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. నప్రథమః- వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతేర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాంస్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వంవర్ణేష్వస్తీతిచేత్-తేష్వేవవర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరేసతిచైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతిబుద్ధస్మృతేరపివేదమూలత్వప్రసఙ్గః.వేదబాహ్యతయాసంప్రతిపన్నత్వాన్నలస్యాఃవేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయఇతిచేత్ - మేఘసన్దేశస్యవేదమూలత్వప్రసఙ్గః.ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్నవేదమూలత్వానుమానమితిచేత్-*కార్యాన్తైకతలీనహంసమిథునస్రోతోవహామాలినీతివాక్యస్యవేదమూలత్వప్రసఙ్గః.ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతాయోగ్యతేత్యప్యయుక్తం-పూర్వంకేనచిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః. తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వందూరోత్సారితం. ఆనుపూర్వీవిశేషేణోచ్చారణయోగ్యత్వంవర్ణానామనాదీతిచేత్-తచ్చైత్యవన్దనప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యామపితుల్యం-అతస్తత్రాపివేదమూలత్వంస్యాత్. కర్తృసామాన్యాభావాన్నతత్రవేదమూలత్వానుమానం-శ్రుతిస్మృత్యర్థయోస్తుల్యతయాకర్తృసామాన్యాత్స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితిచేత్. మాభూత్కర్తృసామాన్యం-తేనమన్వాదిస్మృతీనాంవేదమూలత్వేఽనుమితేతుల్యన్యాయతయాఆపతితంవేదమూలత్వంకోవారయేత్ - స్వావగతార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసంబద్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానంహిసర్వత్రసమానం. తద్జ్ఞాననియమోబుద్ధాదీనాంగ్రన్థనిర్మాణదశాయాంనాస్తీతిచేత్ - తద్జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీంరథ్యాతృణానిగణయేత్ స్వర్గకామఇత్యుక్తస్యవాక్యస్యవేదమూలత్వప్రసఙ్గః. నన్వనేనైవస్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాంవర్ణానాంవేదత్వమితిచేన్న- మన్వాదివాక్యస్యాపితదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయావేదత్వప్రసఙ్గేనానుమేయాన్తరాభావాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతోనిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం. ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షేప్యధీయమానశాఖాస్వేవప్రమాదాత్కతిపయవాక్యానాంక్వచిత్క్వచిద్దేశేప్రలీనత్వాత్తన్మూలాఃస్మృతయఃప్రణీతాఇత్యప్యయుక్తం-పదవాక్యసఙ్ఖ్యానియమేనబహుభిరధ్యేతృభిరస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాంప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాంమూలభూతశాఖాకార్త్స్న్యేనకాచిదుత్సన్నా-తన్మూలాఃస్మృతయఇత్యప్యయుక్తం.తథాహి-శాఖాయాఉత్సాదోనామకింకతిపయదేశేష్విదానీమధ్యేతృవిరహః-ఉతసర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమఃకల్పోఽభ్యుపగతః. నద్వితీయః- తపఃప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాంవ్యాసాదీనాంతత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాంతదధ్యయనపరిత్యాగేకారణాభావాత్స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. నచేదానీంతనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదిదానీంతదధ్యాపనాసంభవః - బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేప్యన్యదాదేరివతత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్.అతఃప్రాచీనఏవపక్షఃపరిశిష్యతే-అతఃస్మృతీనాంసంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవయుక్తం. స్మృతిమూలభూతవేదభాగసద్భావేస్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితిచేన్న- తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు,తదుక్తదేశేష్వపిబహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు, చసఫలత్వాత్. అతఃస్మృతీనాంసంకీర్ణవేదభాగమూలత్వంయుక్తం. కర్మవిధేశ్చేత్యాదౌభాష్యేఇదమర్థసిద్ధం-యదుక్తంయాగాదౌదానాదౌచార్థవైరూప్యాశ్రయణాదర్థవైశసమితి-తదసత్ -సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. నచఫలసాధనతానుపపత్తిః-కర్మోపజనితప్రీతేఃపరమాత్మనఏవతత్సిద్ధేః, *వాసోదదాతిసర్వదైవత్యంవైవాసఃసర్వాఏవదేవతాఃప్రీణాతీత్యాదిభిర్దానాదీనామపిదేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమాచ్చ. నచపరమాత్మప్రీత్యాఫలసంభవేదేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్. యథాహిపూర్వాపరభూతానామఙ్గప్రధానరూపాణామనేకేషాంకర్మణాంయౌగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారాపరమాపూర్వనిష్పత్తిరఙ్గీక్రియతే - ఏవమేవతత్తత్కర్మజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖణ్డైకప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవచదేవతాయాఃఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం- యత్ఫలప్రదేపరమాత్మనిస్వప్రీతిద్వారాప్రీతిజననం- ఉక్తంహిభగవతా *యోయోయాంయాంతనుంభక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య*లభతేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితానితి. తేనఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేపినదోషః. నచైవంసతిప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేనదేవతాప్రీతిరనాస్థేయా. *యస్యైదేవతాయైహవిర్గృహీతంస్యాత్ తాంధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ *సాక్షాదేవదేవతాఃప్రీణాతి*తృప్తఏవైనమిన్ద్రఃప్రజయాపశుభిస్తర్పయతి *తఏనంతృప్తాఆయుషాతేజసావర్చసాశ్రియాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనఅన్నాద్యేనచతర్పయన్తి *యేచైవదేవాస్సాయంయావానోయేచప్రాతర్యావాణఃతానేవోభయాంస్తర్పయతితఏనంతృప్తాఃప్రజయాపశుభిస్తర్పయేయురితిదేవతాతృప్తైశ్శ్రుతత్వాత్తత్పరిహాణానుపపత్తేః, *పితరిప్రీతిమాపన్నేసర్వాస్తృప్యన్తిదేవతాఇతిన్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేనభూభృత్ప్రీణనన్యాయాచ్చదేవతాప్రీతేఃపరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేశ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ననుకథందేవతానాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః- నహ్యత్రైవర్ణికానాంతేషాంఉపనయనాభావేనఅధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం. నచతేషాంవిద్యాఙ్గభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం- అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః. *వసన్తేబ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతగ్రీష్మేరాజన్యఆదధీతశరదివైశ్యఆదధీతేతిత్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిఃకథందేవానధికరోతి. అత్రార్థ్యజ్ఞైయస్యచానధికారోఽధికరణసిద్ధః-దేవానాందేవర్షీణాంచమూలభూతఋష్యన్తరాభావాదత్రార్షేయతయాచానధికారః. అగ్నిష్టోమాదీనామగ్నిష్టోమాదిదేవతాఽభావాదగ్న్యుద్దేశేనహవిఃప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే-నతావదుపనయనాభావాత్స్వాఙ్గవిద్యానధికారః - తస్యాధ్యయనాఙ్గత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరఙ్గత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేపిదేవతానాం

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే-బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే *అగ్నిమగ్న ఆవహ *ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్నిధానానుపపత్తేః. దర్శయతి చాగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్రాగమనం *కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వోభూతే యజత ఇతి. అతో విగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. తన్న- (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః. . . .

సుకృతప్రకర్షేణ పూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ. పిశాచాదయోఽపి హి పూర్వజాతిం స్మరన్తి - కింపునర్దేవాదయః, న చోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః - శూద్రాదీనామపి ఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య. అపితు తేషాం సామర్థ్యాభావానుగృహీతశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాం హి విద్యాకర్మణీ న క్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాభ్యాసాత్సామర్థ్యం చ స్థితం, న చాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యాధానాభావాదత్రైవర్ణికతయా చ విద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవ త్రైవర్ణికాధికారిత్వనియమాత్. కిమత్ర నియామకమితి చేత్ - *దేవా వై సత్రమాసత *విశ్వసృజః ప్రథమాస్సత్రమాసతేత్యాదిశ్రుతిభిరిన్ద్రాదీనాం క్రతుష్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషత ఇన్ద్రాదీనాం వృత్రవధాదిజనితకలుషశోధనాయ క్రత్వనుష్ఠానస్మరణాచ్చేతి బ్రూమః. యద్వా - బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాదీనామప్యస్తి-తత్తద్వదృష్టవిశేషసంబన్ధరూపం- న తు జాతిరూపం బ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిషూత్పత్తిమాత్రం వా- అన్యథా ఆదికాలే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుప్రభవానాం పశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాం చ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వం చ తాదృగదృష్టవత్త్వస్యోపలక్షణం- సన్తానవిశేషోత్పత్తేః ప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్, అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ. ఈదృశం బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాస్వపి సంభవతి. అవగమ్యతే చ తత్ - వాజపేయం ప్రకృత్య *తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజత తేనేన్ద్రమయాజయదితి బృహస్పతినేన్ద్రేణ చ వాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వా తత ఏవ హేతోః *స వా ఏష బ్రాహ్మణస్యైవ రాజన్యస్య చ యజ్ఞ ఇతి వాజపేయస్య బ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముపన్యాసం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్య క్షత్రత్వమపి హ్యవగమయతి. *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్ర ఇతి చ శ్రూయతే. తథా *మరుతో వై దేవానాం విశ ఇతి మరుతో విశ ఉచ్యన్తే. అతో దేవతావిశేషాణాం బ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్న్యాధానసంబన్ధోఽయుక్తః. విద్యాసు గ్రాహకం బ్రహ్మచర్యాదికం చ దేవానాం శ్రూయతే *ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేత్యాదిషు. అతో విద్యాఙ్గకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యం సిద్ధం. న చ యష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః-అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాం జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాం నిరుపాధికాశ్రయతయా తద్వాచ్యస్య పరమాత్మనోఽవ్యవధానేన దేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాం తు తత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వం స్వారాధనప్రీతేన భగవతా దత్తం- న తు స్వాభావికం- యథోక్తం భగవతా వ్యాసేన కృష్ణద్వైపాయనేన మోక్షధర్మే యజ్ఞాగ్రహారాధ్యాయే * తతస్తే విబుధాస్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః। వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతుమాహరన్। తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగమకల్పయత్। దేవా మహర్షయశ్చైవ సర్వే భాగానకల్పయన్। తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరమిత్యుపక్రమ్యానేన భగవతో యష్టవ్యత్వముక్తం. తత్ర భగవద్వచః *యేన యః కల్పితో భాగస్స తథా సముపాగతః। ప్రీతోఽహం ప్రదిశామ్యద్య ఫలమావృత్తిలక్షణం। తత్ర *యజ్ఞైర్యే చాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః। కల్పయిష్యన్తి వో భాగాంస్తే నరా వేదకల్పితాన్। యో మే యథా కల్పితవాన్ భాగమస్మిన్ మహాక్రతౌ। స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయా కృత ఇత్యత్ర భగవతా యజ్ఞభాగభాక్త్వం దేవానాం దత్తమితి స్పష్టతరం. అతో దేవానాం కర్మానధికారాభ్యుపగమేన విద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అత స్వాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యం దేవాదీనామస్తీతి సిద్ధం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్. ....

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ విగ్రహాభ్యుపగమే యద్వద్వాద్యాదికే ఆహ్వానాగమనే బాధ్యేయే- తథా యుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానే విరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమనస్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రే ప్రమాణాన్తరేణ సహితత్వాద్యుగపద్యే విరోధ ఇత్యాగమనే ప్రమాణమాహ (దర్శయతి చేతి) నేత్యాదికం వ్యాచష్టే (తన్నేతి) *దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతే హీతి) *ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని మనుజేశ్వర। యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వాం మహీం చరేదితి భారతవచనాది ద్రష్టవ్యం. యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు మన్త్రౌషధాదిభిర్మనుష్యాణామివ శక్తివిశేషైర్దేవానామపి సంభవతీతి న విరోధ ఇతి భావః, నను యది దేవా ఇహాగత్య హవిరదన్తి-తర్హ్యన్యత్ర మన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వం భజ్యేత. అవగమ్యతే చ తత్ *హవ్యవాడగ్నిరజరః పితా న ఇతి *అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదాః పితృభ్యస్స్వధయా తే అక్షన్నితి. *అగ్నేస్త్రయో జ్యాయాంసో భ్రాతర ఆసన్ తే దేవేభ్యో హవ్యం వహన్తః ప్రామీయన్తేత్యాదిషు. ఇహ ప్రక్షిప్తస్య హవిషో లోకాన్తరప్రాప్తిశ్చ శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా- అగ్నిహోత్రాహుతీ ప్రకృత్య * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్షమావిశతః తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే దివమావిశతః తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశత ఇతి. స్మర్యతే చ * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి.

౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ విరోధఇతివర్తతే. మాభూత్కర్మణివిరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దేతువైదికేవిరోధః ప్రసజ్యతే - అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వేహిసావయవత్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం - తతోదేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం,చేన్ద్రాదిశబ్దానాంవైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వంవా వేదస్యస్యాదితిచేత్.

*తతఆవర్తతేఇతిఇహహవిషోరావృత్తిశ్చానుపపన్నా- కథందేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణదగ్ధస్యహవిషఃకథందేవైర్భక్ష్యమాణత్వంచయుక్తమితి. ఉచ్యతే -*అవాడ్ఢవ్యానిసురభీణికృత్వాప్రాదాఇతిశ్రవణాదగ్నినాపరిణామ్యమాణస్యహవిషఃసూక్ష్మంరూపంకిమప్యలౌకికంవిద్యతఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయస్సాధనస్త్వవత్. తచ్చదేవానామిచ్ఛావశాదతివవర్ధతే-తథాహిబ్రాహ్మణం*యద్వైదేవాహవిర్జుషన్తేఅల్పమప్యేకామాహుతిమపితద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్తఇతి. అతోఽపరిమితత్వేనకించిద్భుజ్యతేకించిన్నీయతఇతిసర్వవాక్యానుగుణ్యేనకల్ప్యం. యద్వా - ఇహసన్నిధాయాపిహవిర్గృహీత్వాత త్స్వస్థానంగత్వాభుజ్జతాం- కోబాధః. హవిషోరిహావృత్తిర్నామతత్ఫలభూతవృష్ట్యాదేరిహసంభవఉపచారాదుక్తః. యద్వా- *ఇన్ద్రఆగచ్ఛహరివఆ గచ్ఛమేధాతిథే *అగ్నిమగ్నఆవహసోమమావహేతియేష్విష్ట్యాదికర్మసుదేవతాహ్వానతదాగమనేశ్రుతే- తేష్వేవకర్మస్విహాగత్యహవిరదనం- అన్యత్ర త్వగ్నిభిర్హవిషఉన్నయనమితివిభాగః. *తేవాఏతేఆహుతీహుతేఉత్క్రామతఇతివాక్యమపిహ్యగ్నిహోత్రాహుతివిషయం- నతత్రదేవతాహ్వానాగ మనే నసుతత్రాపిసాయంయావప్రాతర్యావసంజ్ఞానాందేవానామాగమనంశ్రూయతే * సాయంయావానశ్చవైదేవాః ప్రాతర్యావాణశ్చాగ్ని హోత్రిణోగృహమాగచ్ఛన్తీతి. సత్యం- తేతునాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః-*సజూర్దేవైస్సాయంయావభిరితిసాయంసమ్మృశతిసజూర్దేవైఃప్రా తర్యావభిరితిప్రాతఃయేచైవదేవాఃసాయంయావానోయేచప్రాతర్యావాణఃతానేవోభయాంస్తర్పయతీతిసంమర్శనమాత్రతృప్తిశ్రవణాత్తేషాం. హు తహవిర్భోక్తృత్వంతుసూర్యాదీనామేవ-నచతత్రసూర్యాదీనామాహ్వానం. అతోదేవతాహ్వానవత్సుకర్మస్విహాగత్యహవిరదనంఅన్యత్రహవిషఉన్నయ నమితివిభాగఉపపన్నః.అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుతోర్యరుత్క్రామణశ్రుతిః *అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతఇతిస్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యాదేవానాంసన్నిధానాన్నకర్మణివిరోధః.——— ఇతరైస్తు *కతిదేవాఇత్యుపక్రమ్య *త్రయశ్చత్రీచశ తాత్రయశ్చత్రిసహస్రేతీతినిరుచ్య *కతమేతఇత్యస్యాంపృచ్ఛాయాం *మహిమానఏవైషామేతేత్రయస్త్రింశత్త్వేవదేవాఇతినిర్బ్రువన్తీశ్రుతిరే కైకదేవతాయాఅనేకరూపతాయాంప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్రత్రయస్త్రింశతాందేవానాం ప్రాధాన్యమితరేషాం తద్గుణభావశ్చప్రతీయతే- *మహిమానఏవైషామేతఇతిహిశ్రూయతే. మహిమశబ్దస్యశరీరవాచిత్వేనవ్యుత్పత్త్యభావాత్ ఏతఇతిచనశరీరమాత్రనిర్దేశః- అపితుసశరీరచేతనవ్యప దేశః-*కతిదేవాఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యాదేతఇతిపదస్య- నహిదేవశబ్దోదేహమాత్రపరః. నచదేవశబ్దనిర్దిష్టాదేవాజీవాన్తరాణాంశరీర భూతాః- శరీరలక్షణస్యసర్వథాఽనుపపత్తేః. *కతమఏకోదేవఇతిపృష్ట్వా *ప్రాణఇతిప్రతివచనవాక్యేపిప్రాణశబ్దోనప్రసిద్ధప్రాణపరః-అపితుప రమాత్మపరః. అతోఽస్యాశ్శ్రుతేరేకైకదేవతాయాఅనేకరూపతా ప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యఅత్రనైషాశ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యా త్రన్తరైః *అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్యశబ్దస్యయుగపదనేకార్థోపలమ్భసామర్థ్యపరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వేపి * ఆగచ్ఛన్తీతిశ్రుత్యక్షరస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయావ్యాఖ్యాతమ్. ....

———

౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ శబ్దశబ్దంవిశినష్టి(వైదికఇతి) అభిప్రేతంహేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థంవివృణోతి (విగ్రహవత్త్వేహీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వంవేతి) దేవదత్తాదివినాశేదేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థక త్వం. అనిత్యత్వం- అనుచ్చార్యమాణత్వం. నిత్యత్వేఅర్థశూన్యత్వం - విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్యయావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్. అర్థవత్త్వేఅనిత్యత్వం వా- శబ్దస్యయావదర్థభావిత్వాదర్థానాంచానిత్యత్వాదిత్యర్థః. ననుకథమర్థశూన్యత్వంశబ్దానాం- అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయశ్శబ్దాహ్యర్థసమ కాలత్వాభావేప్యర్థవన్తఏవ. నహితేషాంకదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసంభవః - నచతేషామర్థశూన్యత్వం. యథావిన్ధ్యస్థేనోచ్చారితోమేరుశబ్దోదేశవి ప్రకర్షేప్యర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాంకాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తఃకస్మాన్నభవన్తి - క్వచిత్కదాచిదర్థస్య ప్రామాణికత్వంహిశబ్ద స్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞాభవన్తోభాష్యహృదయస్య- యఏవంపరిచోదయన్తి. ఏతదపాకరణాయహిశబ్దేతువైదికఇతివిశేషితంశా స్త్రంపదం,- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాంవైదికానామిత్యుక్తం,. అయమభిప్రాయః - *ఇన్ద్రఆగచ్ఛహరివఆగచ్ఛేత్యాదిమన్త్రజాతంవైదికకర్మసువిని యుజ్యతే- తత్రపూర్వమేవేన్ద్రవ్యక్తౌవినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్తేఃపాశ్చాత్యయజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ *ఇన్ద్రఆగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చా ర్యమాణానామర్థశూన్యత్వంఅనుచ్చార్యమాణత్వంవాస్యాదితి. ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితిచేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరంపూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయు థపరాక్రమవిభూతికంవా - నవా. ప్రథమమనుపపన్నం - స్రష్టుస్స్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపసృష్టి నియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భ వాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్తావాకారాన్తరస్యనిమిత్తత్వాయోగాదర్థశూన్యత్వమవర్జనీయం. ద్వితీయేతు యావ్యక్తి రిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతాస్యాత్ - తస్యాంవ్యక్తౌతచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్యకస్యచిదభావాదేవతదవాచకతయాఽర్థశూన్యత్వం. తథాపిస్రష్టృపు రుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ ప్రయోగశ్చేత్ - శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్య సఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వేనసఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానా

తన్న-(అతఃప్రభవాత్)అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవపునఃపునరిన్ద్రాద్యర్థస్యప్రభవాత్. ఏతదుక్తంభవతి-నహిదేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దావైదికావ్యక్తివిశేషమాత్రేసఙ్కేతపూర్వకాఃప్రవృత్తాః-అపితుస్వభావతఏవగవాదిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌవినష్టాయాంమతఏవవైదికాదిన్ద్రశబ్దాన్మనసివిపరివర్తమానాదవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారోధాతాతదాకారమేవాపరమిన్ద్రంసృజతి- యథాకులాలోఘటశబ్దాన్మనసివిపరివర్తమానాత్తదాకారమేవఘటమితి.కథమిదమవగమ్యతే.(ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం)శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః.శ్రుతిస్తావత్ *వేదేనరూపేవ్యాకరోత్సతాసతీప్రజాపతిరితి-తథా *సభూరితివ్యాహరత్సభూమిమసృజతసభువఇతివ్యాహరత్సాన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకంతత్తదర్థసంస్థానంస్మరంస్తత్తత్సంస్థానవిశిష్టంతంతమర్థంసృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి *అనాదినిధనాహ్యేషావాగుత్సృష్టాస్వయంభువా। ఆదౌవేదమయీదివ్యాయతస్సర్వాఃప్రసూతయఇతి *సర్వేషాంతుసనామానికర్మాణిచపృథక్పృథక్। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌపృథక్సంస్థాశ్చనిర్మమఇతి-సంస్థాః-సంస్థానాని. రూపాణీతియావత్. తథా* నామరూపంచభూతానాంకృత్యానాంచప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌదేవాదీనాంచకారసఇతి. అతోదేవాదీనాంవిగ్రహవత్త్వేపివైదికశబ్దానామానర్థక్యం, వేదస్యాదిమత్త్వం,చనప్రసజ్యతే..........................

———

మివేన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యంనస్యాత్. యది ప్రథమకాలపరమాత్మశబ్దవదేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాంస్యాత్- తదా సఙ్కేతనైరపేక్ష్యేణనిరపేక్షత్వలక్షణంప్రామాణ్యంస్యాత్ - అథఇన్ద్రాదీనాంప్రధానాదీనామివనిత్యత్వాభావాత్తన్నాశేఽర్థశూన్యత్వానుచ్చార్యమాణత్వయో రన్యతరప్రసఙ్గోదుర్వారఇతి. *నాతఃప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నేత్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం - తతశ్చార్థశూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతాతదాకారమేవేత్యత్ర *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయదితిశ్రుతిః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే। దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వితిస్మృతిశ్చస్మార్యతే. ధీస్థస్యశబ్దస్యతత్తదాకృతిస్మారకతయాహేతుత్వం. తదేవదృష్టాన్తేనవిశదయతి (యథేతి) మనసివిపరివర్తమానత్వం - ఆలోచ్యమానత్వం. (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షగ్రాహ్యోవేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః - స్వానురూపవేదానుమాపికాస్మృతిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ- చిదచిద్రూపేవ్యాకరోత్- వివిధమకరోదిత్యర్థః.——— ఏతైస్తుఅనిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతఃప్రభవాసమ్భవాన్నైరనిత్యవర్ణాతిరిక్తోనిత్యశ్శబ్దఃస్ఫోటఇత్యేకదేశిమతేనోపన్యస్యతద్వ్యుదస్యవర్ణానాంనిత్యత్వంప్రసాధ్యవర్ణానిత్యత్వేపితద్గతజాత్యానుబన్ధగ్రహణాదికంజగతఃప్రభవాదికంచోపపన్నమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ. తథాహి- నతావచ్ఛబ్దోజగదుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వంచనదణ్డచక్రాదివత్కారకతయా- కింతుబుద్ధిస్థత్వాఽర్థస్మారకతయా. తత్రచ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపినిషమజగదుత్పత్తౌనిమిత్తత్వమభ్యుపగతం, దణ్డచక్రాదీనాంచానిత్యానామపినిమిత్తత్వందృశ్యతే,. కింకార్యమాత్రస్యఅనిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా-ఉతజగద్రూపకార్యవిశేషస్య. నప్రథమః-దణ్డచక్రాదీనాంఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. నద్వితీయః-ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్.ఏవంసత్తదుపకారకాణామప్యనిత్యానాంకారణత్వంయదాసంభవతి - తదాస్మర్యమాణతదుపకారకాణాంశబ్దానామనిత్యత్వేపికారణత్వసంభవఃకింపునర్వాచ్యసిద్ధః. అతోనిత్యత్వస్యానుపయోగాత్స్ఫోటవాదోనప్రస్తోతవ్యః- దూరేతస్యనిరసనీయతా. వర్ణానాంచనిత్యత్వసమర్థనమతఏవనిష్ఫలం. కించ-నిత్యానామపివర్ణానాం నవర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం - కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయానిత్యతయాచదేశతఃకాలతశ్చక్రమరహితానామానుపూర్వ్యాఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్తస్యచక్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధంప్రయోజనమపేక్ష్యవర్ణనిత్యత్వసాధనంతద్గతజాత్యవస్థానవచనంచవిఫలం-అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వస్థితేః. యథోదకాహరణరూపంప్రయోజనమపేక్ష్యపృథివీస్థిరత్వసమర్థనంపృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనంచనోపయుజ్యతే - పృథివ్యాఘటరూపేణఉదకాహరణసాధనత్వాత్పార్థివావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్యఘటస్యచానిత్యత్వాత్. తద్వత్. కించ-వర్ణానాంనిత్యత్వంనామకిమాప్రళయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యం. ప్రథమేపూర్వోక్తంవైయర్థ్యంస్థితం - పృథివ్యాఆప్రళయావస్థాయిత్వసమర్థనస్యఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయేశబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వేభ్యుపగమ్యమానేపితద్గతజాత్యభ్యుపగమశ్చవిరుద్ధః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానేజాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రళయేకతిపయవ్యక్త్యవస్థానంతుకారణవాక్యవిరుద్ధం-*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిహిశ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌకథంకతిపయవ్యక్త్యవస్థానంజాత్యవస్థానంచసహేతే. కించ- వర్ణనిత్యత్వాదికంకింబోధకత్వోపయోగితయాసమర్థ్యతే- కింవాజగతఃప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమేవర్ణనిత్యత్వాదికంసర్వమపి *అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రైవవక్తవ్యం - అనవబోధకత్వస్యశాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయేచజన్మాదిసూత్రేతత్సర్వంసమర్థనీయం - లక్షణసిద్ధ్యుపయోగిత్వాత్. కించ-వర్ణనిత్యత్వాదికంసర్వాధికరణేషు యథాకథంచిత్ఘటయితుంశక్యతే-అతఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్రవర్ణనిత్యత్వాదిప్రపఞ్చనమయుక్తం. *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిసూత్రపదమన్యథావ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్యశబ్దపూర్వకత్వస్యప్రత్యక్షసి

౨౯॥ సూ. అతఏవచనిత్యత్వం॥ యతఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం, తత్తచ్ఛబ్దేనతత్తదర్థస్మృతిపూర్వికాచతత్తదర్థసృష్టిః,-తతఏవ*మన్త్రకృతోవృణీతే*నమఋషిభ్యోమన్త్రకృద్భ్యః * అయంసోఅగ్నిరితివిశ్వామిత్రస్యసూక్తంభవతీత్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాంమన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌప్రతీయమానేపి వేదస్యనిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ*మన్త్రకృతోవృణీతఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికంపరామృశ్యతత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చసృష్ట్వాప్రజాపతిస్తానేవతత్తన్మన్త్రాదికరణేనియుఙ్క్తే- తేపిప్రజాపతినాఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణంతపస్తప్త్వానిత్యసిద్ధాన్పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవమన్త్రాదీననధీత్యైవస్వరతోవర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - అతశ్చవేదానాంనిత్యత్వమేషాం చమన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే. ....

ర్థత్వాత్ జగత్సృష్టావప్యేతదనుమానాదితి. తథాసతినతయోస్సముచ్చిత్యహేతుత్వమేకసాధ్యేసిధ్యతి-జగత్సృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేనప్రవృత్తేః, ప్రత్యక్షస్యవ్యాప్తిగ్రహణౌపయికత్వేనతచ్ఛేషభూతత్వాత్,. తతశ్చ *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిద్వివచనంక్లిష్టంస్యాత్-నహిదణ్డపరశుభ్యాంవృక్షశ్ఛిద్యతఇతివ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్యపరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితినిర్దేష్టవ్యం- తథాచననిర్దిష్టం. యదిక్వచిదేవమపిదృష్టం - తద్గత్యభావాత్స్యాత్ - ఇహచగత్యన్తరసంభవాదయుక్తం. కల్పాదికాలీనసృష్టేఃశబ్దపూర్వకత్వంసృష్టిత్వాదనుమాతుంచనశక్యం-మూకకర్తృకఘటాదిసృష్టౌహేతోరనైకాన్త్యాత్. అతోయథోక్తఏవార్థః. ....

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వాశఙ్కాపరిహృతం-అథశబ్దద్వారకమనిత్యత్వంపరిహ్రియతే.

౨౯॥ సూ. అతఏవచనిత్యత్వం॥ ఉక్తసంగతిర్మన్త్రకృతోవృణీతఇత్యాదినాఅభిప్రేతా. (యతఏవేతి) అర్థవాదానాంప్రతీయమానార్థతాత్పర్యమస్తిచేత్ - *మన్త్రకృతఇత్యాదివాక్యేష్వపిమన్త్రకృత్త్వేతాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితిశఙ్కా. ఇయమపీన్ద్రాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తత్తచ్ఛబ్దేనతత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యాపరిహృతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరంసూత్రంయే- నవ్యాక్షతే- తేషాంమతేసూత్రవైయర్థ్యంస్ఫుటం. శఙ్కాయాఃపరిహృతత్వంస్పష్టయతి(ఏభిరేవేతి)మన్త్రకృత్త్వంనామానధీత్యైవమన్త్రాణామస్ఖలితక్రమస్వరవర్ణతయాదర్శనం- తచ్చతత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకంప్రజాపతినాయథాపూర్వంసృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిఃప్రవాహపరంపరయాఆగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియతఇతివేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే-మన్త్రదర్శనానుగుణంతపశ్చరతేతినియుఙ్క్తఇత్యర్థః. అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి- పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకంపశ్యన్తి- నత్విదంప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతిరపిఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవమన్త్రాణామనుష్ఠానందర్శయతి *యోహవాఅవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేనమన్త్రేణయజతియాజయతివాధ్యాపయతివాస్థాణుంవర్ఛతిగర్తంవాపద్యతేప్రవామీయతేపాపీయాన్భవతియాతయామాన్యస్యచ్ఛన్దాంసిభవన్తి అథయోమన్త్రేమన్త్రేవేదససర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చభవతిఅయాతయామాన్యస్యచ్ఛన్దాంసిభవన్తితస్మాదేతానిమన్త్రేమన్త్రేవిద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చస్మర్యతే *దాశతయ్యామధుచ్ఛన్దప్రభృతిభిర్దృష్టాఇతి. ఉక్తంచభగవతావ్యాసేనైవ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరేతపసాపూర్వమనుజ్ఞాతాఃస్వయంభువేతి. ఏవమాదిచాత్రప్రమాణంద్రష్టవ్యం. నన్వితిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వంవేదస్యవాపౌరుషేయత్వంప్రసజేత్- అస్మిన్వచనేవేదానామితిహాససహపాఠేనతుల్యయోగక్షేమత్వాదితిచేన్న- ఇతిహాసశబ్దేనవేదశబ్దాన్తర్గతానాంపురావృత్తానాంవివక్షితత్వాత్.యథా *వాతరశనాహవా ఋషయశ్శ్రమణాఊర్ధ్వమన్థినోబభూవుః *పృథుర్వైన్యోభిషిచ్యత *ఉశన్వైవాజశ్రవసస్సర్వవేదసందదావిత్యాదీనిపురావృత్తానిహిశ్రూయన్తే- తతశ్చసేతిహాసానిత్యనేనవేదానామర్థజ్ఞానేనసహలబ్ధత్వముక్తంభవతి - అతోనప్రబన్ధవిశేషవాచకోయమితిహాసశబ్దః- అఙ్గేషుధర్మశాస్త్రాదిషుచసత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్యప్రయోజనాభావాత్. తథాఽన్యత్ర *ఋషీణాంనామధేయానియాశ్చవేదేషుదృష్టయః। శర్వర్యన్తేప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజఇతివేదదర్శనప్రదానంచస్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దశ్చకల్పాదావృషిభిస్తపసాలబ్ధవేదభాగానాంప్రవర్తితత్వముత్థాపయతి. నతావత్కఠేనాదౌప్రోక్తంకాఠకమితివేదపౌరుషేయత్వవాదినోప్యభీష్టం - ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథకాఠకాదిసమాఖ్యాఃప్రవచననిమిత్తాః. న- ఇదానీంతనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చవ్యపదేశప్రసఙ్గాత్, కఠాదిభ్యఃపూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చసమాఖ్యానప్రసఙ్గాత్,. పూర్వేత్వనేకశాఖాధ్యాయినః- కఠాదయస్త్వేకశాఖాధ్యాయినఇతితన్నామ్నాసమాఖ్యానమితినవాచ్యం-సర్వేషాంతత్పూర్వపురుషాణాంబహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానకత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణకల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథకల్పాదిషుప్రథమప్రవచననిబన్ధనాఃకఠాదిసమాఖ్యాః. తన్నిబన్ధనత్వంచజగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నం- ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్. అతఃకాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చమహర్షీణాంతపసాదృష్టవేదభాగత్వేప్రమాణం. ఏవం *యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతి *బ్రహ్మస్వయంభ్వభ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య *తపితంబ్రహ్మాయజ్ఞమపశ్యన్ *వాచావిరూపనిత్యయా *వేదేనరూపేవ్యాకరోత్ *అనాదినిధనాహ్యేషా *యాశ్చవేదేషుదృష్టయః. *వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ *యుగాన్తేన్తర్హితాన్వేదానిత్యాదివచనైః, ఆద్యేకల్పేప్రథమంవేదోచ్చారణంయథాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం- వేదోచ్చారణత్వాత్- ఇదానీన్తనవదిత్యాదిభిరనుమానై, రుపపత్తిభి, శ్చవేదనిత్యత్వస్యాప్రకమ్ప్యత్వాత్తదనురోధాయమన్త్రకృత్త్వాదిపదాన్యస్వారస్యేనవ్యాఖ్యాతాని....

అథస్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిష్విన్ద్రాద్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వేన్ద్రాదిస్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ - ప్రాకృతప్రళయేతు ప్రష్టుః ప్రజాపతేః, భూతాద్యహఙ్కారపరిణామశబ్దస్య, చవినష్టత్వాత్కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యతే,-కథన్తరాం వినష్టస్య వేదస్యనిత్యత్వం,. అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేపి లోకవ్యవహారస్య ప్రవాహానాదితాశ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి.

౨౯॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ కృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవ న కశ్చిద్విరోధః. తథాహి-స భగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ *బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మిం శ్శక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాదిబ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితానావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవద్దేవాద్యాకారజగత్సర్గే తం నియుజ్య స్వయమపి తదన్తరాత్మతయావతిష్ఠే-అతో యథోక్తం సర్వముపపన్నం. ఏతదేవ చ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం చ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వం. తదస్మాసు సర్వేశ్వరేపి సమానం. ఇయాంస్తు విశేషః-సంస్కా

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయావతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయే తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకస్రష్టృసంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్త్యస్య శబ్దస్య చాభావాన్న శబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపఞ్చప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితి చోద్యపరిహారార్థమిదం సూత్రమిత్యర్థః.

౨౯॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయా తత్తచ్ఛబ్దైస్తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకయా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యా సమాననామరూపత్వముక్తమితి ఫలితం-అతః పూర్వోక్తాదిత్యుక్తం. ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి గమ్యతే. సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం-తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం *సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాదిశ్వేతాశ్వతరవాక్యం స్మారితం. (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవ భోగ్యభోక్తృవర్గస్య భోగ్యత్వాద్యనుగుణశక్తిరస్తి- న తు తత్కార్యం భోక్తృత్వాదికమితి భావః. చతుర్ముఖాదేరేవ స్వతన్త్రస్రష్టృత్వభ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి) *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనం, *సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే ఇతి భగవద్వచనం, *తదనుప్రవిశ్యేతి సామాన్యవిషయాం శ్రుతిం చ ప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేన చతుర్ముఖపరమాత్మనోః కర్తృత్వవచసామైకకణ్ఠ్యసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమాననామరూపత్వతత్కృతవేదనిత్యత్వతత్సాధకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః. శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమేపి కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవచేతి) అక్షరాణాం పదానాం వా నిత్యత్వం వేదనిత్యత్వం చేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసఙ్గః. వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నం- యుగపత్సర్వప్రళయమనభ్యుపగచ్ఛద్భిః వర్ణానాం విభుత్వాభ్యుపగమాత్ న దేశత ఆనుపూర్వీ సంభవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ న కాలతః. తస్మాదుచ్చారణగతః క్రమ ఇతి తైరభ్యుపేత్యం- ఉచ్చారణస్యోత్పత్తివినాశవత్త్వేతి క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం. తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషోయాదృశస్తాదృశేనైవ క్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేవ తైరపి స్వీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తం. నను పూర్వాన్తాభావః పురుషకృతత్వాభావో వా స్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరాన్తాభావః ఉభయాన్తవిరహో వా నిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపం- కథమేషామేకత్వం. సత్యం- ద్వివిధావధివైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవ వేదే వివక్షితం- తథాపి పూర్వావధివిధూననం ప్రాధాన్యేన నిషేధయిషితం- స్వతన్త్రపురుషవిక్షేపస్యైవ నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనే చ ప్రతికల్పం తథాభావేనోత్తరావధివైధుర్యసిద్ధేశ్చ. అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితం. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం వా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణభాక్త్వే పర్యవసితం- అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ. యద్వా- తేనైవ క్రమేణ సర్వదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితి హేతుహేతుమద్భావాదభేదవ్యపదేశః. ఏవమేవ భగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్సర్వోత్పత్తిసంహారేపి నిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి) సర్వేశ్వరోపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్ పూర్వమజ్ఞత్వమన్యాధీనజ్ఞానత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం - అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కా

రానపేక్షమేవస్వయమేవానుసన్ధత్తేపురుషోత్తమః. కుతఇదంయథోక్తమవగమ్యతఇతిచేత్తత్రాహ (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ) దర్శనంతావత్ * యో బ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వంయోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మైఇతి. స్మృతిరపిమానవీ *ఆసీదిదంతమోభూతమిత్యారభ్య *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాసృజత్ ।తదణ్డమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిన్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మాసర్వలోకపితామహఇతి-తథాపౌరాణికీ *తత్రసుప్తస్యదేవస్యనాభౌపద్మమజాయత। తస్మిన్పద్మేమహాభాగవేదవేదాఙ్గపారగః।బ్రహ్మోత్పన్నస్సతేనోక్తః ప్రజాస్సృజమహామతే- తథా *పరోనారాయణోదేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖఇతి-తథా *ఆదిసర్గమహంవక్ష్యఇత్యారభ్యోచ్యతే*సృష్ట్వానారంతోయమన్తస్థితోహంయేనస్యాన్మేనామనారాయణేతి । కల్పేకల్పేతత్రశయామిభూయస్సుప్తస్యమేనాభిజంస్యాద్యథాబ్జం। ఏవంభూతస్యమేదేవనాభిపద్మేచతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్సమయాచోక్తః ప్రజాస్సృజమహామతఇతి.

రసాపేక్షం- ఏతదుభయంవ్యావర్తయతిసంస్కారానపేక్షంస్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా- సంస్కారానపేక్షం- అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్యక్రమాన్తరాపరికల్పనేనపూర్వక్రమేణైవోచ్చారణేకోనియామకఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యంశబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం - నతు క్రమాన్తరంకల్పయేయమితి *బహుస్యామితివత్ స్వసఙ్కల్పాదేవక్రమాన్తరమపరికల్పయన్యథాపూర్వమనుసన్ధత్తే- నత్వన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః. అనుసన్ధత్తే- జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వేసంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్. నను *సంస్కారాస్తేభవన్త్వేదాఇతిస్మృత్యావేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవం- సంస్కారశబ్దస్యస్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్. స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయాతద్విషయోలక్షితలక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతిచేత్- తర్హిప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీలక్షణాబలీయసీ - ఈశ్వరస్యచస్వతస్సర్వదాసమ్యక్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేతిశ్రుతిసిద్ధం. జ్ఞానస్యస్వాభావికత్వం - ఇన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యం. వివిధత్వంవిషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం- యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః. అతస్తదనుగుణయాలక్షణయాభవితవ్యం. తతశ్చసంస్కారాఇతి- సంస్కారబోధ్యాః. యథాపూర్వంబుద్ధిస్థాఇత్యర్థః. యద్వా- సంస్కారవత్స్వస్మిన్నవస్థితాఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్యసర్వజ్ఞతయాశబ్దానాంసర్వాఅప్యానుపూర్వ్యస్సదాబుద్ధిస్థాఇతిసర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయావేదత్వంస్యాత్, పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చనస్యాత్,. నైవం- ఈశ్వరస్యసార్వజ్ఞ్యాదేవసర్వవిభాగసిద్ధేః. సర్వాసామానుపూర్వీణాంతద్బుద్ధిస్థత్వేపియాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశేర్యాథార్థ్యంస్వరాదినియమవత్త్వందేశకాలాదినియమవత్తయైవోచ్చార్యత్వంచ-తమేవశబ్దరాశింవేదాఖ్యమన్వానస్తాదృశక్రమవిశిష్టంతమేవప్రతిబ్రహ్మాణ్డసర్గంప్రమాణతయాప్రవర్తయతి- నత్వన్యచ్ఛబ్దజాతం. అతో యాథార్థ్యస్వనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాంవేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదాపూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వంతన్నిరపేక్షవక్తృకత్వంచేతిపౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితినకాచిదనుపపత్తిరితి. *దర్శనాత్స్మృతేశ్చేతిసౌత్రపదద్వయస్యశఙ్కామాహ (కుతఇతి) యుగపత్సర్వస్రష్టాభగవతో యథాపూర్వవేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వేచశ్రుతిస్మృతీదర్శయతి (దర్శనంతావదిత్యాదినా) ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషుసర్వేషుచతుర్ముఖస్యభగవతాసృష్టత్వందృశ్యతే- వేదోపదేశస్తుకేషుచిన్నదృశ్యతే- తత్ర * అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయాత్ వేదోపదేశోపిసృష్ట్యుపయోగిత్వాత్సిధ్యతీతిభావః. సమ్ప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రే ప్రమాణంవాస్యాత్తద్వచనజాతం. ఉదాహృతవచనజాతంప్రదర్శనార్థం-ఈదృశానివచనాన్తరాణ్యపిఅస్మిన్నర్థేద్రష్టవ్యాని- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచాన్తరిక్షమథోసువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే । దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్వితిశ్రుతిస్మృత్యోర్వేదాన్తసారేదర్శితత్వాత్. *హింస్రాహింస్రేమృదుక్రూరేధర్మాధర్మావృతానృతే।తద్భావితాః ప్రపద్యన్తేతస్మాత్తత్తస్యరోచతఇత్యనేనపూర్వసృష్టిసారూప్యంప్రతీయతే. కించ-*తథాభిమానినోతీతాస్తుల్యాస్తేసాంప్రతైరిహ। దేవాదేవైరతీతైర్హిరూపైర్నామభిరేవచ। *యస్మిన్యోయః పురాకల్పేయస్మిందేశేయథాస్థితిః। తస్యతస్యానురూప్యేణప్రజాసర్గః ప్రవర్తతే।*ఋషీణాన్నామధేయానియాశ్చవేదేషుదృష్టయః।శర్వర్యన్తేప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజఇత్యాది. కించ- *అగ్నిర్వాఅకామయతఅన్నాదోదేవానాంస్యామితిసఏతమగ్నయేకృత్తికాభ్యఃపురోడాశమష్టాకపాలంనిరవపత్ తతోవైసోన్నాదోదేవానామభవత్అగ్నిర్వైదేవానామన్నాదః- తథా *ఇన్ద్రోవాఅకామయతజ్యైష్ఠ్యందేవానామభిజయేయమితి సఏతమిన్ద్రాయజ్యేష్ఠాయపురోడాశమేకాదశకపాలంనిరవపన్మహావ్రీహీణాం తతోవైసజ్యైష్ఠ్యందేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినాపూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేనపాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే - ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దాయజమానంచేతనంనిషాదస్థపతిన్యాయేనరూపేణనిర్దిశన్తి - ఇదానీమిన్ద్రః పూర్వస్మాఇన్ద్రాయనిరవపదిత్యర్థః. అతఃపూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయోత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితినిశ్చీయతే. కించ- కర్మవిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం- పురుషప్రవృత్తిశ్చసుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా - రాగద్వేషౌచదృష్టానుమితశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూతభోగ్యతదుపకరణతత్స్థానవిషయౌ- నత్వప్రతిపన్నవిషయౌ. అతఃపూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసఞ్చితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చపూర్వసృష్టిసజాతీయాభవితుమర్హతి. అతోవేదనిత్యత్వంనామప్రత్యుచ్చారణంపూర్వపూర్వక్రమసదృశానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వం.

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.
దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. ॥ మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః ॥
బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యేషూపాసనేషు దేవతా

అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గమిన్ద్రాద్యర్థానాం పూర్వపూర్వార్థాకారసుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వం. తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రళయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టస్స్యాత్ - ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసమ్భవాదిః కృతక ఇతి చేత్ ఉచ్యతే- కృతకాదవిశిష్టత్వం వదతః కోఽభిప్రాయః-ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా-కృతకత్వశఙ్కాజనకమితి వా. న ప్రథమః-బహుషు సుప్తేషు జాగ్రత ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వాప్నే వ్యభిచారాత్. న హ్యత్ర కృతకః. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్. కిమేకస్య ప్రతిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. న ప్రథమః- దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. న హి కుమారసమ్భవోఽస్మాకమన్యేషాం చ కదాచిదప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః- పక్షీకృతేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్. యస్య కల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితం - తతః పూర్వకల్పేఽపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః. తేషామేవ వేదానాం తత్పూర్వకల్పేఽపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధం. ఇతీతం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం- వేదోచ్చారణత్వాత్ - సంప్రతిపన్నవదితి. న చ వాచ్యం వేదాః కృతకాః- కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్- చతుర్ముఖవక్త్రకప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యం హి స్వతస్సర్వజ్ఞేన తదన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదావేకదేశే త్రజ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వం హేతురితి చేన్న-అసిద్ధేః. అసిద్ధిశ్చ యోగపద్యేన ప్రవాహతశ్చాణ్డబాహుళ్యేన చతుర్ముఖతత్స్రష్టృసహస్రబాహుళ్యాత్. ఏకస్మిన్బ్రహ్మాణ్డ ఇతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి చేత్-తర్హ్యేకస్మిన్స్వప్నేఽపి సాధారణస్యైకస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపాధ్యాయవక్త్రకప్రథమవాక్యవద్వేదస్య తదుక్తత్వం కిం న స్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ తద్వక్త్రకత్వస్య బాధితత్వాదితి చేత్-తుల్యం. తథా హి- ఏకస్మిన్నణ్డే కల్పాదావేకదేశే త్రజ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతుని ష్ఠితః. * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇత్యాదిశ్రుతేరితి చేత్ - తస్యామేవ శ్రుతౌ వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుగ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితి చేత్. న - అప్రళయాపరిజ్ఞానే తేనైవ పురుషేణ నానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమసృష్టాశ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాప్యాయితగుణజ్ఞానాన్వితా ఏవ జాయన్త ఇతి న శఙ్కోదయః. సర్వేశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌ వేదనిత్యత్వసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమపాదే బాహ్యహేతూక్తాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య ద్వితీయాద్యపాదాన్తరహేతూక్తాప్రామాణ్యనిరాసే క్రియమాణే త్వదుక్తం చక్రకం ప్రసజేత్. తథా హి - *సన్దిగ్ధే తు వాక్యశేషాదిత్యాదిషు *అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానామఞ్జనసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సందేహలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షితే *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషావగతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్సిద్ధాన్తే క్రియతే-తత్ర *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధౌ అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యవిశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి. న ప్రసజ్యతే - ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేతోశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపకర్తుః స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రాక్సిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినీవ ప్రతిభాతీతి శఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనాన్నాభిధానవృత్తిస్తథా ప్రతిభాతీతి పరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితి చేత్ - తదస్మత్పక్షేఽపి సమానమితి పరితుష్యతామాయుష్మతా. యేతు *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా - న తు కృత్స్నవేదస్య - తావన్మాత్రస్య పరిహారశ్చేతి వదన్తి- తన్మతేఽపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ - అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యేన కృత్స్నాప్రామాణ్యశఙ్కా హి దుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్. *అక్తాశ్శర్కరా ఇతి వాక్యాప్రామాణ్యనిరాసే కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః-తన్నివృత్తౌ *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

3౦॥ సూ. ॥ మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః ॥ పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం మధువిద్యామాత్రవిషయం- అపి త్వీదృశసర్వవాక్యవిషయం-అత ఏవ హి *మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (యేషూపాసనేష్వితి) కిం

ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోఽస్తి- నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే.
కుతః. (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయోఽన్యే సమ్భవన్తి, - నచవస్వాదీనాం
సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, - ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయాం హ్యృగ్వేదాది ప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్య
స్యరశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయా లబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమా
నానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వం చ ప్రాప్యం శ్రూయతే *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య *తద్యత్ప్ర
థమమమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా *స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖే
నైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా. ....

మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా- తాసు కిం తస్యా అధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం *య ఏతదేవమమృతం వేదేతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాది
వ్యతిరిక్తవిషయః- ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి. కిం తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కిం మధువిద్యాయాం వస్వాది దేవతామా
త్రముపాస్యం- ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం- ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రం ఫలం- త
దా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్ యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్తత్రానధి
కార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలం- తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిష
యత్వాభావాత్తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్- ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన
గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం- తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్. న హి తత్ర తస్యాం విద్యాయామధికారోఽస్తి నేతి నిరూపితం. అ
తోఽధికారనిరూపణార్థమారమ్భణీయత్వమితి. కించ - తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలిఙ్గం- అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయస్త్వాదవయ
వివిరోధేఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్త ఉక్తః. ఇహ తూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం- నతు మహావాక్యరూపేఽవయవిని- అతోఽధికరణ
మారమ్భణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారమ్భణీయతా స్యాత్. నైవం - ఉపక్రమోపసంహార
యోర్మిథో విరోధే నోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తే హి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః- ఇహ తూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసం
హారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానం. అర్థిత్వాద్యసంభవ బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాభ్యాం సంశయః. (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితి శే
షః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (నహీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (నచేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రు
ద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా హ్యేకైకం ప్రతిదిశముపరి చ స్థిత్వా ఆదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి. వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం
వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వం చ కిం శ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వం చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామి
త్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి) ః అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి వచనార్థోఽభిప్రేతః. (ఆదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానా
ముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహ తద్భోగ్యభూతాః ఆదిత్యాంశాః ఉపాస్యా ఇత్యర్థః. నను కథం కర్మకర్తృవిరోధః- స్వాత్మవిషయమపిహ్యనుస
న్ధానం సుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాం చ కర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చ భవదభిమతః,. ఉచ్యతే- నతావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్రముపా
సనం- ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతిసంతతిరేవోపాసనం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాసనే
షు నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వం వివక్షితం. వస్వాదీనాం తు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాస
నం స్వస్మిన్కర్తుం న శక్యతే. ప్రాణవిద్యాయాం త్వవస్థాభేదేనోపాస్యప్రకర్షస్సమ్భవతి- బద్ధావస్థ ఉపాసకః- నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపం
హ్యుపాస్యం- తచ్చ బద్ధాదతీవ ప్రకృష్టం. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోఽప్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాం
తు వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం- న తు పరిశుద్ధావస్థానాం- అతోఽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్య దుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి. యద్వా- స్వయమేవ
స్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యా దేవతా స్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి- వస్వాదీనాం తు స్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యా స్వ
స్య ఫలప్రదత్వమయుక్తమితి ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణ కర్మకర్తృ విరోధః. యద్వా - ఏకస్యైవ ఫలప్రదత్వఫలార్థిత్వరూప ప్రకర్షాపకర్షరూ
పవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః- అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేష ప్రీణనీయత్వ ప్రీణయితృత్వఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధ
గర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః. ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థిత ఏవ. అత్ర వక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్య ఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం
బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యావివక్షితత్వేఽపి వస్తుతో జీవాన్తర్యామిణః పరస్య ప్రీతిజననద్వారా స్వార్థయజ్ఞాదేరివ ఫలప్రదత్వమిత్యేతావతా వైషమ్యం-
ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయా పరిహారస్తు సమానః. అతః ప్రాణవిద్యాస్వేతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్ర విరోధస్యాపరిహృత
త్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్ర పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినా యథోక్తార్థః శ్రూయత ఇత్యన్వయః. ....

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే మృతమితి జ్యోతిషి - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ఉపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే దేవానాముపాసకత్వకథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి- అత ఏవ వస్వాదీనామనధికారః. ....

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౨॥ సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి॥ ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- అస్తి హ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేఽపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే- *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే- *అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరం బ్రహ్మైవాప్నోతి. * న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్య భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాద్ బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే- అత ఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపి సంభవతి. ఏవఞ్చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే. తదాహ వృత్తికారః *అస్తి హి మధ్వాదిషు సంభవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి. మధ్వధికరణం సమాప్తమ్. ....

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవా ఏవ జ్యోతిరుపాసతే- దేవా జ్యోతిరేవోపాసత ఇతి వా వాక్యభఙ్గీ స్యాత్- తత్ర న ప్రథమః కల్పో యుజ్యతే- మనుష్యాణామనధికారప్రసఙ్గాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థః. అన్యథా విశేషవచనవైయర్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. ....

౩౨॥ సూ. భావన్తు బాదరాయణోఽస్తి హి॥ అక్షరార్థమాహ (ఆదిత్యేత్యాదినా) అర్థిత్వసామర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తి హీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః. వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వే ఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వే చ ప్రతిపాద్యే సతి హి కర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావ, శ్చ- తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్ర హీతి) ఆదిత్యాదినామతద్రూపవిశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ కార్యావస్థం- తదుపాసనం విహితమిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా) ఇదానీమాదిత్యాదినామరూపభాజోఽపి సృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మ కారణావస్థం - తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్రవణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాద్వయస్యైవోపాసనం, వస్వాదిత్వమాత్రఫలప్రాప్తి, శ్చ ప్రతీయతే- న త్వాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం, తత్ప్రాప్తి, శ్చేత్యత్రాహ (న హ వా ఇతి) * బ్రహ్మోపనిషదం వేద - బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. ఉపసంహరతి (అత ఏవమితి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన మైర్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహ వృత్తికార ఇతి). ... ...

పరేఽన్యే చ *మధ్వాదిష్వసంభవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం *తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణం మన్వానా ఏవం వ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేషు అర్థిత్వాద్యసంభవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వనధికారం జైమినిర్మన్యతే. కథం క్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- న హి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికార ఇతి శఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిషి మణ్డలాద్యాకారత్వాదచేతనేఽపి సవిత్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్, అగ్న్యాదీనాం చాచేతనత్వాన్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేన చ అర్థిత్వసామర్థ్యాభావాన్నాధికారః. ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ *భావం త్వితి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోఽస్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారానభిమతత్వా, దధ్యాహారసాపేక్షత్వా, దపేక్షితార్థాపరీక్షణాయోగాత్, కృతకరత్వప్రసఙ్గా, దధికరణాన్తరవైరూప్యా, చ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యేకణ్ఠోక్త్యాదర్శితా - తత్ర హేతురితరహేతుజాతం. అసమ్భ

౩౩॥ సూ. శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి॥

బ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి-నవేతివిచార్యతే. కింయుక్తం. అస్తీతి. కుతః. అర్థిత్వసామర్థ్యప్రయుక్తత్వాదధికారస్య, శూద్రస్యాపితత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః - తథాపిమనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్యతత్రాధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాంపేక్షిత్వేప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయాఅపవాపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపిస్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవక్రియాభవిష్యతి. * తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞేనవక్లృప్తఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్య

పాస్మథ్వాదిష్వ నధికారంమన్యతఇతి అనధ్యాహారేణయోజనాసమ్భవేపిమధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ కుత్రానధికారఇత్యపేక్షాయాంసర్వాసువిద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణయోజనాఽనుపపన్నా. *సకృద్విద్యాసా భవతియఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదంవేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వంతదనుగుణఫలంచావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వంచ ప్రతీయతే, కథమిదంఘటతఇతివ్యుత్పన్నశబ్దస్యసంశయోభవతి - తస్మాదియమబ్రహ్మవిద్యావాబ్రహ్మవిద్యావేతినిరూపణమపేక్షితం - తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణంస్యాత్. * తదుపర్యపీతిసూత్రేన్నైవమస్త్యర్థవాదయోర్విగ్రహాదావప్రామాణ్యస్యపరిహృతత్వేన *జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేనవ్యాఖ్యానస్యకృతకరత్వంచస్యాత్. *సమ్భవాదిత్యుక్తస్యార్థిత్వాదిసమ్భవరూపస్యహేతోరసమ్భవస్యబాసాధీనాత్మలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరమేవయుగపదనేకత్రసన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చవిగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్యపరిహృతత్వమవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రేణాసమ్భవశఙ్కాపరిహారోనవివక్షితౌ- తర్హితచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాద్యసూత్రానన్తరేణభవితవ్యం- స్వపక్షసాధకోపన్యాసానన్తరమేవతద్దోషస్యశఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపిదృశ్యమానత్వాత్- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్-యథా *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ *ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోర్పణనిగమాదితి- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ *సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాదితిచ. తతోభిన్నాధికరణత్వంయుక్తం.——— అధికరణభేదమభ్యుపగమ్యవసుసముదాయస్యోపాస్యత్వం-ఏకైకవసోరుపాసకత్వం-రుద్రాదిష్వప్యేవంసముదాయప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః-ఉపాస్యత్వంచవస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య- నతుబ్రహ్మణః-ఫలంచవస్వాదిత్వమాత్రమితికైశ్చిదుక్తం. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాద్వృత్తికారస్యానభిమతమిత్యనాదరణీయం.——— నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేనకింప్రయోజనం. దేవానాందేవతావిశేషాణాంచార్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవనిశ్చయాన్నమనుష్యాణాంప్రయోజనం- తేనవినాప్యమీషాముపాసనోపపత్తేః. నచ దేవానాంకిమపిప్రయోజనం - తేషాంస్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావేచాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిశ్చయకత్వాదితి. ఉచ్యతే-పరంబ్రహ్మసామాన్యేనదేవానామప్యుపాస్యంఫలప్రదంచ, దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషైరుపాస్యంఫలవిశేషప్రదంచే, త్యేవంవిధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేనమనుష్యైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవప్రయోజనమితి. ……………

మధ్వధికరణంసమాప్తమ్.

———

౩౩॥ సూ. శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి॥ మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణామర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవాదధికారోస్తీత్యుక్తం.అథార్థిత్వసామర్థ్యయోఃప్రయోజకత్వేమనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితిశఙ్కాయామనన్తరేత్యాహ(బ్రహ్మవిద్యాయామితి)కింబ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాధికారోస్తి-నేతివిచారః. తదర్థంతస్యతదుపసంహారసామర్థ్యమస్తి-నేతి. కింబ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపాబ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపిసమ్భవతి-నేతి.కింవేదాదేవబ్రహ్మావగతిః-ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపిసమ్భవతీతి.కింతయోర్వేదోపబృంహణంకుర్వతోరేవబ్రహ్మావగతిహేతుత్వం - ఉతస్వాతన్త్ర్యేణేతి. కింజానశ్రుతేశ్శూద్రేత్యామన్త్రణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మావబోధకత్వముపోద్బలయతి- నేతి. కింతత్రశూద్రశబ్దోరూఢ్యాజాతిపరః-ఉతయౌగికతయాశోకవత్పరఇతి. యదారూఢః-తదాశూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నైరపేక్ష్యోత్తమ్భకతయాతయోస్స్వాతన్త్ర్యేణబ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయస్మృతిసన్తతిరనధీతవేదస్యాపిసమ్భవతీతిసామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతీతిపూర్వఃపక్షః. యదాశూద్రశబ్దోయౌగికః- తదాశూద్రేత్యామన్త్రణస్యఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మావబోధననైరపేక్ష్యానవగమకతయాస్వాతన్త్ర్యేణబ్రహ్మావబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవబ్రహ్మావగతిరిత్యనధీతవేదస్యతదసమ్భవేనసామర్థ్యాభావాన్నబ్రహ్మోపాసనాధికారఇతిరాద్ధాన్తః. ననుకర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణేశూద్రస్యవైదికసర్వకర్మస్వనధికారఉక్తః- తత్కథమత్రతత్సమ్భవఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా- వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః. పరిహరతి (తథాపీతి) ననువిద్యాయాఃకర్మాఙ్గకత్వంవక్ష్యతే - తత్కథంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాంసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞేనవక్లృప్తఇత్యత్రయజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిధ్యతి. నహ్యసావర్థఃశ్రుత్యేకసమధిగమ్యః - యేనయావద్వచనతాస్యాత్ పరిసఙ్ఖ్యావా - కింతున్యాయసిద్ధః. న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపఃకర్మోపాసనసాధారణః- అతోఽనధికారఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్రఇతి) సత్యమసావనువాదః- నైతావతాబ్రహ్మవిద్యానధికారః- అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య. యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్ బ్రహ్మవిద్యా

యజ్ఞాదికర్మానధికారవదేవ న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే - అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా *శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే - శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వశ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి *ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా. అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి - సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారమజానతస్తదఙ్గభూతవేదానువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యం సమ్భవః. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేఽప్యధికారో న సమ్భవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీన పరాన్న స్వీకుర్వన్తి - తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతోఽధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మో

యాన్తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యర్థః. అత్రార్థాద్ధేత్వన్తరం చోక్తం భవతి - యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేనోపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణ యజ్ఞాదికర్మానధికారవదేవేత్యుక్తం. (న్యాయసిద్ధోఽనూద్యత ఇతి) కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మా భూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః - తథాప్యధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యసాదాసమర్థసిద్ధమితి భావః. న చ *అన్నాద్యకామం యాజయేదితివత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః - అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యదా చైవం సిద్ధం శ్రవణం - తదా సామర్థ్యాద్విచారోఽపి సిద్ధః - ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వే సతి సమ్యఙ్నిశ్చయానుపపత్తేః. అతో నిరపవాదశ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. న చ వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వాత్తత్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేఽపి విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారస్థితే రితి. యది బ్రూయాత్ - నేదమితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావధికం - కిన్తు *శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి. తన్న - *య ఇదం శృణుయాన్నిత్యమిత్యుపక్రమ్య *శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్. శ్రవణకీర్తనే హి యథాయోగ్యమన్వీయేతే. *శూద్రయోనావహం జాతో నాతోఽన్యద్వక్తుముత్సహ ఇతి హ్యుక్తం. హేత్వన్తరమాహ (దృశ్యన్తే చేతి) కర్మకాణ్డేఽపశూద్రాధికరణేఽనధికారో నిశ్చితశ్చేత్ కిమత్ర చిన్తనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనేఽపశూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్రాపహృతామధికయుక్తిమాహ (తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యావాక్యగతశూద్రశబ్దనిర్వాహ ఏవ సూత్రాః - అన్యత్పూర్వపక్షహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం స్వయముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్ సూత్రమవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) అర్థిత్వం హ్యస్తీత్యత్రాహ (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిషు మత్వలక్షణం సామర్థ్యం తస్యాపి లోకసిద్ధమిత్యత్రాహ (అసామర్థ్యం చేతి) అలౌకికసామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః - యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన తత్తత్కర్మాధికారస్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనవ్రతోపనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్ - అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతద్ధేతుభూతాధ్యయనవ్రతోపనయనాదీనపేక్షన్తే - తత్రానన్యార్థం స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితం త్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సమ్బధ్యతే - తేన కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతో లబ్ధానుష్ఠానతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి - అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం. కిఞ్చ - అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనసిద్ధజ్ఞానత్రైవర్ణికైరనిర్వర్త్యత్వాదనుష్ఠానతయాఽనన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యం. కిఞ్చ - రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవాధికారిత్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం - ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రాద్యుద్దేశేనోపాసనవిధానాభావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్ - అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః - రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్. తథా సతి హ్యధికారికణ్ఠోక్తస్స్యాత్. శూద్రశబ్దోఽహ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తం. సత్యం - తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం. వక్ష్యమాణో రూఢిప్రతికూలలిఙ్గసద్భావోఽవయవశక్త్యనుకూలలిఙ్గసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్యా

పాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యాసమ్భవః. ఇతిహాసపురాణేఽపి వేదోపబృంహణం కుర్వతీ ఏవోపాయభావమనుభవతః- న స్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాదిఫలార్థం- నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాప్రమోషాద్జ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్చేదృశజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషోర్జానశ్రుతేస్సమ్బోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి- తన్నేత్యాహ (శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి) శుశ్రూషోర్జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్తదైవ బ్రహ్మవిదో రైక్వస్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణాచ్ఛుగస్య సఞ్జాతేతి హి సూచ్యతే- అతస్సశూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - న చతుర్థవర్ణత్వేన. శోచతీతి హి శూద్రః- *శుచేర్దశ్చేతి రప్రత్యయే ధాతోశ్చ దీర్ఘే చకారస్య చ దకారే శూద్ర ఇతి భవతి. అతశ్శోచితృత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేన సూచ్యతే- న జాతియోగః. జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహుద్రవ్యప్రదో బహ్వన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చన్మహాత్మనోరస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పాదయిషతోర్హంసరూపేణ నిశాయామస్యావిదూరే గచ్ఛతోరన్యతర ఇతరమువాచ *భో భో భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివా జ్యోతిరాతతం తన్మా ప్రసాంక్షీస్తత్త్వా మా ప్రధాక్షీదితి. ఏవం జానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్యముపశ్రుత్య పరో హంసః ప్రత్యువాచ * కమ్వర ఏనమేతత్సన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి. కం సన్తమేనం జానశ్రుతిం సయుగ్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమివ గుణశ్రేష్ఠమేతదాత్థ - స బ్రహ్మజ్ఞో రైక్వ ఏవ లోకే గుణవత్తరః - మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతేరబ్రహ్మజ్ఞస్య కో గుణః- యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవ మాం దహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేన పరేణ కోఽసౌ రైక్వ ఇతి పృష్టః- లోకే యత్కించిత్సాధ్వనుష్ఠితం కర్మ, యచ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానం, తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం- స రైక్వ ఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మనిన్దాగర్భం తద్వత్తయా చ రైక్వప్రశంసా

మర్థావిరోధేఽనుకూలలిఙ్గసద్భావే చ భవతి- న త్వర్థవిరోధే- అత ఏవ హి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గఙ్గాపదస్య లక్షణా. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి *సౌధన్వనా ఋభవస్సూరచక్షస ఇతి సౌధన్వత్వమనుకూలలిఙ్గం దృశ్యతే- త్రైవర్ణికాదేశ్చ శిల్పనిషేధోఽవగమ్యతే- అతోఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్దస్య రూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః. అయం చార్థః *శుగస్యేతి సూత్రాభిప్రేత ఇహ ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయోక్తః. నను క్తమితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానం సమ్భవతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణ ఉపాసనోపయోగిజ్ఞానపౌష్క[illegible]ాన సమ్భవతి- న హి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసమ్భవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, - *ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేద[illegible]హయేత్ ఇతి వేదార్థవిశదీకారహేతుతయైవ తదవగమవిధానాదఙ్గతయా విహితస్య స్వతన్త్రతయోపాదానే తజ్జన్యజ్ఞానస్య పుస్తకపాఠాదిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యేవ శాస్త్రవిరోధాదృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, చ. అతస్తదవిరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రవణవిధ్యవైయర్థ్యాచ్చ శూద్రస్య శ్రవణానుజ్ఞానం పుణ్యకథాఽవగతిద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థం- న తూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనాఙ్గం- కథం తర్హి విదురాదీనాముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషామప్యుపాసనే ప్రథమప్రవృత్తిర్న శూద్రజన్మని - అపి తు పూర్వజన్మన్యేవ- పాశ్చాత్త్యే తు జన్మని ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషాభావాదవర్జనీయం తదనువృత్తిమాత్రమేవేత్యర్థః.——— విదురాదీనామపీతిహాసపురాణశ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితి యదితరైరుచ్యతే- తదయుక్తం - *ధర్మవ్యాధాదయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తాస్సంసిద్ధిం శ్రమణీ యథా ఇతి శౌనకవచనవిరోధాత్.——— ఏవమర్థసిద్ధస్సూత్రకారాభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహార ఉక్తః- అథ ప్రధానయుక్తిపరిహారపరం సూత్రమవతారయితుమాహ (యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః- తత్ర శోకకారణం శోకకార్యం చ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణం - ఆద్రవణం తత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధశ్చకారాకృష్టః - *అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తత ఇతి భావః.——— పరైర్నిరుక్తప్రక్రియయా ఆద్రవణమప్యన్తర్భావ్య శూద్రశబ్దనిర్వాహః కృతః- ముఖ్యనిర్వాహే సమ్భవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః. పాణినీయనిర్వాహో ముఖ్యః- తదనన్తరమౌణాదికః- తతో నైరుక్తః. తత్రౌణాదికనిర్వాహస్య సమ్భావితత్వాత్ స ఏవాత్ర కృతః. అనాదరవాక్యశ్రవణస్యాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూత్రవివక్షితం- ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తుల్యత్వాత్. శుచ ఏవ హ్యుపపాద్యత్వం ప్రతీయతే- ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణాద్రవణశబ్దౌ హి పఞ్చమ్యన్తౌ. తస్మాచ్ఛోక ఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం.——— అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాం వైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిః కిలేతి) భల్లాక్షః- హంసః. సమం దివా- స్వర్గేణ సమం. స్వర్గే పితత్తేజః ప్రసృతమిత్యర్థః. యద్వా- దివసేన సమమిత్యర్థః నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్. మా ప్రసాంక్షీః- మా ప్రసక్తస్స్యాః. మా ప్రధాక్షీత్ -త్వాం మా దహేదిత్యర్థః. (పరో హంస ఇతి) శ్రుతౌ పరశబ్దో హంసవాచీతి భావః. హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాం వ్యనక్తి (కం సన్తమితి) సయుగ్వానమిత్యస్యార్థమాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా- యుగ్వా- శకటం. తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితి ప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః. * ఉపాస్య ఇతి మధ్యమపురుషనిర్దేశా

రూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్య తస్మిన్విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వముపసద్య గవాం షట్ఛతం నిష్కమశ్వతరీరథం చ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి. త్వదుపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. స చ రైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగం చ విదిత్వాఽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా తమనుగృహ్ణంస్తస్య శోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞాపయన్నిదమాహ *అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. సహ గోభిరయం రథస్తవైవాస్తు- నైతావతా మహ్యం దత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః. స చ జానశ్రుతిర్భూయోఽపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం ధనం కన్యాం చ ప్రదాయోపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామేవ ఖ్యాపయంశ్శూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాః శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి. ఇమాని ధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహర్థ- అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మా ఉపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దేన విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోక ఏవాస్య సూచితః- న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ *బహుదాయీతి దానపతిత్వేన * బహుపాక్య ఇత్యాదినా సర్వత ఏవ మే తదన్నమత్స్యన్తీత్యన్తేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః, *స హ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రేషణాద్బహుగ్రామప్రదానాదవగతజనపదాధిపత్యాచ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసంహారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యాహ.

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ అస్య జానశ్రుతేరుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథం. *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే ఇత్యాదినా * బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణోర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారి

శ్రి ప్రాయం వ్యఞ్జయన్నాహ (త్వదుపాస్యామితి) యదుపాసనాత్తవేదృశీ ప్రశస్తిర్జాతా- తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః. (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవాయా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్- సతు రాగాం విస్పష్టః. (ఆజహేతి) ఆజహారేత్యాసిత్థమపి స్పష్టార్థ్యాహారేణ చ్ఛాన్దసవ్యత్యయేన వా శ్రుతియోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపి దకారశ్వమేధానాం జహారేత్యాదిష్వాఙ్పూర్వస్య హరతేర్దానార్థపర్యసేన నానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం- ప్రతిగృహీతవానస్మీత్యుత్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే - తథాపి *అగ్నయే సమిధమాహార్షమ్ *అథామే శ్వేనోప ధ్వాజహారేతి చాదానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్, *అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరసత ఆలాపనసమానకర్తృకతాప్రతీతేః మధ్యమపురుషత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్. ....

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః - అథ రూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సంజిహానః- ఆసనముజ్ఝన్. ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ (కథమితి) చైత్రరథః క్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియస్స్యాదితి సహాసీయమిత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథహేతి) పరివిష్యమాణౌ- సూదేన భోజ్యమానౌ. బ్రహ్మచారిణో భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణోస్త్రైవర్ణికత్వలిఙ్గమిత్యర్థసిద్ధం. ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసంబన్ధితయాఽవగతాయా అన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్త

ణశ్చ సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః- ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ - అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషు చ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే - న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితాద్రైక్వాద్బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తం - న చతుర్థవర్ణత్వం. నన్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం- కథం వా క్షత్రియత్వం. తత్రాహ (లిఙ్గాదితి) *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిమిత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లిఙ్గాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసమ్బన్ధః ప్రతీయతే- అన్యత్ర చ *ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి కాపేయసమ్బన్ధినశ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం *తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయత ఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే. ....

తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తం. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారశ్శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ॥ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే * ఉప త్వా నేష్యే *తం హోపనిన్య ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాది సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే * న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి *చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీత్యాదిషు. ....

౩౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ * నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శుశ్రూషోర్జాబాలస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః. ....

౩౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే *పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ ఇతి.

రవిషయసన్దేహే సత్యగ్రశ్రప్రాయన్యాయాత్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వం పరిశేషేణ క్షత్రియత్వం చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. సూత్రం లిఙ్గాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముఖేనాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వం చ నావగతమిత్యర్థః. కిమత్ర లిఙ్గం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథ హేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠబలేన కాపేయసమ్బన్ధస్సిద్ధః- తేన తత్పురోహితకస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధం- తేన క్షత్రియత్వమవగతమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్య రూఢిసిద్ధార్థవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః. (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ సంస్కారః పరామృశ్యతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (శూద్రస్యేతి) న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిత్ - సన్ధ్యావన్దనాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః - న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః. ....

౩౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయాం ఏతత్సూత్రవిషయవాక్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి) ....

౩౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితం. పద్యు- జఙ్గమం. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) నను తత్రాప్యర్థానుష్ఠాననిషేధో న సిద్ధః. సత్యం- సాక్షాదేవ త్వసౌ శ్రూయతే- తత్ర కిం ప్రమాణాద్యుపజీవనేనేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యం [illegible] యజ్ఞార్హత్వోపయికం- కథమనేనాయజ్ఞీ

బహుపశుః- పశుసదృశ ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానాని న సమ్భవన్తి - అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ. ....

౩౯॥ సూ. ॥ స్మృతేశ్చ ॥ స్మర్యతే చ శ్రవణాదినిషేధః *అథహాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి- *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధం.——— యేతు - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః- అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- సచ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యః- తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైర్బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారో వక్తుం న శక్యతే - అనుపనీతస్యానధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం తస్మిన్పరికల్పితం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తేశ్చ. నచ *తత్త్వమస్యాదివాక్యైరేవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - నవాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యం - జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యామనిచ్ఛతోపి జ్ఞానోత్పత్తేః. నచ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం - యేనకేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తౌ, తావతైవ భ్రమనివృత్తేశ్చ. యథా పౌరుషేయాదప్యాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్సమ్ప్రదాయాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి. *న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదశ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతి చ న శక్యం వక్తుం- *తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభావాత్. అతిక్రాన్తనిషేధైర్వా కైశ్చిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదిభ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి. *తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయామేవ *తత్త్వమస్యాదివాక్యం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి చేత్ -పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తథైవేతి న కశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయి వాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం- తదర్థ

యత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం బహుపశుశబ్దం వ్యాచష్టే (పశుసదృశ ఇత్యర్థ ఇతి) ఈషదసమాప్తపశుత్వ ఇతివక్తవ్యే సదృశశబ్దగ్రహణం ఈషదసమాప్తేస్సాదృశ్యపర్యవసానజ్ఞాపనార్థం. *విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్త్వితి పాణినీయసూత్రే ఈషదసమాప్త్యర్థే బహుచ్ ప్రత్యయస్య పురస్తాత్ ప్రయోగశ్చ విహితః. అధ్యయనాదినిషేధోఽర్థసిద్ధోపీత్యాహ (అనుపశృణ్వత ఇతి) * శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయం. అనేన యజ్ఞేవిశేషనిషేధాదన్యత్ర వైదికే కర్మణి శూద్రస్యాధికారశఙ్కా చ నిరస్తా భవతి. ....

౩౯॥ సూ. ॥ స్మృతేశ్చ ॥ (అథహేత్యాది) అధ్యయనాద్యాః ప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం చానధికారజ్ఞాపకత్వాత్ సూత్రగముభయమపి స్మృతిశబ్దవివక్షితమితి భావః. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన రూఢార్థస్వీకృతః- తదపవాదోఽర్థవిరోధః అనుకూలలిఙ్గసద్భావే విరోధిలిఙ్గాభావే చ రూఢేః ప్రాబల్యం- విరోధిలిఙ్గసద్భావస్తదపవాద ఇత్యుక్తం భవతి. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వన ఋభవ ఇత్యనుకూలలిఙ్గం హ్యుపలభ్యత ఇతి.—అస్మిన్నధికరణే పరేషామనవకాశం దర్శయతి (యేత్విత్యాదినా) (అనుపనీతస్యేతి) సహినాయం సర్పోరజ్జురేషేతి వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తేరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః. *తత్త్వమస్యాదివ్యతిరిక్తవాక్యైస్సజ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అపురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) వ్యతిరిక్తవాక్యేనోత్పన్నమపి జ్ఞానం సనివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (నచ వేదవాక్యాదితి) యేనకేనాపీతి సామాన్యేనార్థశరీరోక్తిః. పక్షమాహ (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః- భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సపక్షమాహ (యథేతి) తత్కిమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాన్తోక్తమర్థం పక్షేఽతిదిశతి (తద్వదితి) శఙ్కాన్తరముక్త్వా పరిహరతి (నచేత్యాదినా) వేదశిరసి- వేదాన్తే. నిష్ఠత్వాత్. యద్వా- వేదస్యాపి శిరసి నిహితచరణత్వాదితి యావత్. నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభావాదిత్యనేన దగ్ధాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా ముక్తవద్వర్తమానశ్శ్రుతేర్మూర్ధ్ని నైవ స్యాద్వేదకింకర ఇతి నైష్కర్మ్యసిద్ధిగ్రన్థస్స్మర్యతే. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానోదయసమ్భవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ (నిదిధ్యాసనం హీతి) నహి నిదిధ్యాసనమదృష్టద్వారా కించిత్కరోతి- నివర్త్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- నచ తదస్తి. అతో నా

భావనా. సైవ విపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్యపి వివిదిషోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతి శూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయవాక్యైర్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విపరీతవాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞానముత్పత్స్యతే- తేనైవాపారమార్థికో బన్ధో నివర్తిష్యతే. అథవా- తర్కానుగృహీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చ నిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతవివిధవిచిత్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావనయా విపరీతవాసనాం నిరస్యత ఏవ ప్రత్యగ్వస్తుసాక్షాత్కృత్యా శూద్రాదయోఽపి విమోక్ష్యన్త ఇతి మిథ్యాభూతవిచిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినా వేదాన్తవాక్యేన న కిఞ్చిత్ప్రయోజనమిహ దృశ్యత ఇతి శూద్రాదీనామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః. అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవేదనసిద్ధిరుపనిషచ్ఛ్రుతపస్వినీ దత్తజలాఞ్జలిస్స్యాత్. న చ వాచ్యం నైసర్గికలోకవ్యవహారే భ్రాన్త్యాఽస్య కేనచిదయం లౌకికవ్యవహారో భ్రమః- పరమార్థస్త్వేవమితి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సా జాయత ఇతి తత్సమర్పికా శ్రుతిరపార్థేయేతి. యతో భవభయభీతానాం సాఙ్ఖ్యాదయ ఏవ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం వస్తునిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాం జనయన్తి- బుభుత్సాయాం చ జాతాయాం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామేవ వివిక్తస్వభావాభ్యాం నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవ సత్ -అన్యత్సర్వం తస్మిన్నధ్యస్తమితి సువివేచం. ఏవమ్భూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతిసమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ నాభ్యుపగమ్యతే- అధ్యస్తాతద్రూపనివర్తినీ హి శ్రుతిరపి త్వన్మతే. న చ సత ఆత్మన ఆనన్దరూపతా జ్ఞానాయోపనిషదర్థేయా- చిద్రూపతాయా ఏవ సకలేతరాతద్రూపవ్యావృత్త్యా ఆనన్దరూపత్వాత్. యస్య తు మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవాక్యైర్విహితం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చ పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషప్రీణనం, తచ్చ శాస్త్రైకసమధిగమ్యం, ఉపాసనశాస్త్రం చోపనయనాదిసంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాదిసాధనానుగృహీతమేవ స్వోపాయతయా స్వీకరోతి, ఏవంరూపోపాసనప్రీతః పురుషోత్తమ ఉపాసకం స్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానదానేన కర్మజనితాజ్ఞానం నాశయన్ బన్ధాన్మోచయతీతి పక్షః- తస్య యథోక్తయా నీత్యా శూద్రాదేరనధికార ఉపపద్యతే.

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్.

తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాం పరిసమాప్య ప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

యః సర్వ ఇతి వాక్యేన సర్వమిథ్యాత్వవాసనాయామివ శూద్రాదేరపి నిదిధ్యాసనేఽధికారో న నిషేద్ధుం శక్యత ఇతి భావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానధికారాత్తత్సాపేక్షం వాక్యార్థజ్ఞానం న జాయత ఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపి జన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణస్సంజాతవివిదిషస్య శూద్రజన్మని నిదిధ్యాసనమాత్రవాక్యావగతాద్వైతవిషయం కర్తుం శక్యమితి భావః. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృహీతాదితి) త్వదుక్తానాం ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాం తర్కాణామవగమో హి న శ్రుత్యపేక్ష ఇతి భావః. (సుశోభన ఇతి) ఇతః పూర్వమవిద్యమానమీశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానం జనయద్వేదవాక్యం హిత్వా కేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారస్సులభ ఇత్యర్థః. శ్రుతివైయర్థ్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ - అతః ప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదజ్ఞానజనకత్వాచ్చ బ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ- శోచనీయా. దేశకాలప్రతాద్యనేకనియమవతీతి భావః. (న చేతి) నైసర్గికశబ్దోఽనాదిత్వపరః. ప్రసఙ్గికత్వేన శ్రుతిరపేక్షితేతి శఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి (యత ఇతి) సాఙ్ఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవ ప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేన వస్తునిరూపణం ప్రసక్తం- అతో న శ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః. (సువివేచమితి) త్వయైవ హి యుక్తయ ఉపన్యస్తా ఇతి భావః. తర్కాగోచరవిశేషాన్తరసిద్ధ్యర్థం శ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూత ఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి (అధ్యస్తేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయ తదపేక్షేత్యత్రాహ (న చేతి) అసుఖవ్యావృత్తిర్హ్యానన్దత్వం- తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవ సిధ్యతీత్యర్థః. స్వపక్షే సర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్య త్వితి) ....

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్.

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణం ప్రసక్తం - ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తం. (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి) *ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యవగతస్య నియమనస్య జగత్సర్వమేజతీతి సర్వవిషయత్వతాత్పర్యకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్యాస్వరసనిర్వాహే చికీర్షితే పితస్యావిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం *తదుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయం తృతీయస్య చతుర్థపాదే నివేశ్యం.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్ ॥ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మేత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే *యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిఃసృతమ్ । మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి । భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః । భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి కృత్స్నస్య జగతోఽగ్నిసూర్యాదీనాం చాస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిఃసృతానాం తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనం - కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్ కృత్స్నం జగత్ కమ్పత ఇత్యర్థః- * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. * మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

సత్యం- తథాపి సఙ్గత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితం. మనుష్యాధికారత్వప్రసఙ్గేన తావత్ సఙ్గతిస్సిద్ధా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణికత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి - కార్యకారణావస్థాదత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణ ఉపాస్యత్వం మధువిద్యాయాముక్తం - అపశూద్రాధికరణే చ సంవర్గవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం జ్ఞాపితం-అనధికారిణామనుష్ఠానోపయోగినిరూపణస్య సమన్వయలక్షణసఙ్గతత్వాత్తత్రాప్యస్మిన్పాదే మనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్ ॥ ———ఇదం సూత్రం : ప్రాణ ఏజతీతి వాక్యవిషయమధికరణాన్తరం యే మన్యన్తే - తాన్ప్రతి క్షిపతి (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్య వాక్యస్య, అస్మిన్నేవ వాక్యే య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్, స్వపూర్వపక్షోపపాదనమయుక్తమితి భావః. ప్రాణేతి కమ్పనాదిత్యశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యఞ్చ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ, ధూమజ్యోతిస్సలిలమరుతాం సన్నిపాతరూపస్య పఞ్చాత్మనా పరిణతస్య వాయోరశనిరూపేణ వివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిశ్చ బలవత్త్వాధికా- వాయునిమిత్తమేవ మహద్భయం వజ్రముద్యతమిత్యర్థః. అనన్తరతన్త్రహేతుతా చోపపద్యతే- *వాయురేవ వ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరప పునర్మృత్యుం జయతీతి ఏవం వేదేతి శ్రుతేః. అతోఽధికరణాన్తరం కార్యమితి. ఉచ్యతే- పూర్వాపరపర్యాలోచనేన పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణలిఙ్గేతద్వాచకశబ్దేసత్యపి పరమాత్మన ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యత్ర నిర్ణీతం. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా- పర్యాప్తత్వాదేకదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. వాయోరశనికారణత్వేపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్, స్వరూపస్య ముఖ్యప్రాణస్యాశనికారణత్వాభావాత్, చ వజ్రశబ్దేన పఞ్చవృత్తిప్రాణశబ్దాభావాత్. ఉద్యతశబ్దోఽప్యశనిశబ్దవిరోధీ- అశనిస్సన్నిపతతి- ఉద్యమస్యాయుధవిశేషణత్వం భవతి- యథా *తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదితి. అతోఽధికరణాన్తరత్వమయుక్తం.———నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ త్వప్స్వప్యేష సూత్రస్య వైయర్థ్యమితి చేన్న- ఉక్తహేతూత్తమ్భనరూపప్రయోజనస్య దర్శితత్వాత్. సూత్రే- చశబ్దాభావోఽనన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయార్థః- నత్వధికరణాన్తరత్వాత్. *ప్రాణ ఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః. కుతో నిఃసృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ(తత ఇతి) కుత ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ(తస్మాదితి) భయం- ఆగామ్యనిష్టప్రాప్తిజ్ఞానరూపదుఃఖం. ఏజనం- తత్కార్యం. శ్రుతిసూత్రయోరభిన్నార్థత్వం జ్ఞాపయతి (ఏజనం కమ్పనమితి) *ఏజృ కమ్పన ఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనం- తథైవాప్యవగమ్యతే *భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనం హ్యగ్న్యాదిత్యయోః కార్యం. ధావతిశబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వవ్యాపారపరః. భయం విదృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (తచ్ఛాసనేతి) (మహతో భయాదితి) భయశబ్దో న భయానకపరః- లక్షణాప్రసఙ్గాదితి భావః. (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్ద ఆయుధపరః- నత్వశనిపరః - ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితి భావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారాద్వజ్రతుల్యే వర్తతే- అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తేరుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలతో దర్శితం. కథం హేతుత్వానగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ(మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) న వజ్రం భయస్రష్టృ- స్రష్టృత్వదార్ష్టాన్తికసఙ్గటనాత్. భయముత్పాద్య తేనాకమ్పనహేతుః- వజ్రం తు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుః స్రష్టా. ఉద్యతాద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సఞ్జాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ఏవం తర్హి ప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః ఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చ స్యాత్- తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కిం నిబన్ధనమిత్యత్రాహ(భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే *భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్, భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్, పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా - గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థలక్షణాత్వయుక్తా- విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేపి హి బహుత్వావివక్షా మాత్రం- న తు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బ్రహ్మ యత్తస్మాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యేవ హి యోజనా యుక్తా. అత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయాః విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయో వా. అయమభిప్రాయః- యోజనాద్వయేపి ఇవశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్యాముఖ్యత్వం వాఽవశ్యం భవేత్. ప్రథమాన్తయోజనాయాం

అయంచపరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః- *ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌ తిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతిపరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవంవిధైశ్వర్యావగతేః ....

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః.

౮౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాంఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమనుగ్రాహకంచాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జ్యోతిర్దృశ్యతే *నతత్రసూర్యోభాతినచన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతోభాన్తికుతోయమగ్నిః।తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీతి.

ప్రథమావిభక్తిస్వారస్యంసామానాధికరణ్యస్వారస్యంచాభగ్నంస్యాత్ - భయశబ్దస్యతద్ధేతులక్షణాశ్రయణం, యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారః, పదైకవాక్యతాయాంసంభవన్త్యాంతత్పరిహాణేనవాక్యైకవాక్యభావాఙ్గీకార, ఇతిత్రయోదోషాః. యోజనాన్తరే ప్రథమాయాఃపఞ్చమ్యర్థతాశ్రయణాస్వారస్యంసామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చద్వౌదోషౌ- భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం, యత్తచ్ఛబ్దానధ్యాహారః, పదైకవాక్యతా, *భయాదస్యేత్యనన్తరవాక్యైకరూప్యంచేతిచత్వారోగుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణలాఘవయుక్తనిర్వాహాదపిదోషలాఘవగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహోవరమితి. కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్యప్రశాసనస్యపరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యోపపాదయతి (అయంచేతి)..........................

౮౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవయుక్తమితిదర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్యఇతి) *నతత్రసూర్యఇత్యాదిమన్త్రపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాంఛాదకమితి) ఉత్తరార్ధస్యపూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాంకారణభూతమితి) అనుభానం-పశ్చాద్భానం. తేనకార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమోహికార్యకారణభావఇతిభావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) *యస్యాదితోభాముపయుజ్యభాతీత్యాది శ్రుతిశ్చానుగ్రాహకత్వేప్రమాణం. (జ్యోతిర్దృశ్యతఇతి) జ్యోతిః- దీప్తిః. *జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానంమహాస్వదితిప్రయోగాత్. ననుకథంకారణత్వానుగ్రాహకత్వేసమ్భవతః-తద్ధిప్రాకృతతేజోవిసజాతీయం. సజాతీయతేజోహితేజసాంకారణమనుగ్రాహకంచదృష్టం-యథాదీపోదీపాన్తరస్య, దీపాదిప్రభాచచాక్షుషప్రభాయాః, ఇతి. ఉచ్యతే-నిమిత్తతయాకారణత్వోపపత్తిః-ఉపాదానస్యైవహిసాజాత్యాపేక్షా.ఆహఙ్కారికస్యవిజాతీయస్యాపిచక్షుషస్తైజసద్రవ్యేణాప్యాయనంచదృష్టం. నిమిత్తత్వంచతేజఃకారణభూతవస్త్వనుగ్రాహకతయాభవతి. యథాకాలస్యనిమిత్తత్వంకారణవస్త్వనుగ్రాహకతయా, యథాచసలిలదహనాతపాదీనాంఘటోత్పత్తౌనిమిత్తత్వంమృద్ద్రవ్యసంయోగేన తత్రకిఞ్చిత్కారతయా, భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోపిప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌతదుపాదానద్రవ్యస్యానుగ్రాహకతయానిమిత్తంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం-ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపితేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్యతత్సంబన్ధాపేక్షత్వాత్తదనుగ్రాహకం- యథాచాక్షుషరశ్మేశ్చన్ద్రాతపాదిః, యథా శుష్కకణ్ఠస్యవాగ్వ్యవహారేపానీయాస్వాదనం, యథామనసోధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవేసమ్యగాహారః,. ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణభగవతాపరాశరేణమూర్తబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదివ్యవిగ్రహవిశిష్టత్వముక్త్వా *తతోజగజ్జగత్తస్మిన్ సజగచ్చాఖిలంమునేఇత్యుచ్యతే. సజగదితిసామానాధికరణ్యంధారకత్వనిబన్ధనం. ——— అన్యవాక్యస్యపరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. తథాహి- సూర్యాదిభిరప్రకాశ్యత్వంనపూర్వార్ధస్యార్థః- భాతిశబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. సహిదీప్త్యర్థః- *భాదీప్తావితిహిధాతుః. కించ- యదిభాసయితృత్వంనిషిధ్యతే- తదాబ్రహ్మవిషయజ్ఞానహేతుత్వనిషేధఇతిచవక్తుంశక్యతే - ఇహచభానమేవనిషిధ్యతే - నభాసయితృత్వం. యదినిజర్థాన్తర్భావనమిష్టం- తదాతత్రేతిసప్తమీనఘటతే-కర్మత్వస్యైవప్రాప్తత్వాత్. అతోఽర్థాన్తరానుపపత్తేః, *దివిసూర్యసహస్రస్యభవేద్యుగపదుత్థితా । యదిభాస్సదృశీసాస్యాత్ భాసస్తస్యమహాత్మనఇతిస్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవేతేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్రప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదేచాధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణముచ్యతఇతిచాయుక్తం- తమితిపుంల్లిఙ్గాన్తస్యతచ్ఛబ్దస్యచిదచిద్వ్యావర్తకానన్తగుణవిశిష్టపరమపురుషపరత్వాత్, తస్మిన్నాభాసమానేఽధ్యాసానుపపత్తేరధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్,. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకోనిర్దోషఃపరమపురుషోహిముణ్డేప్రకృతః- కఠవల్ల్యాంచాకర్మవశ్యోఽనన్తమహిమాసర్వనియన్తాసర్వాధారోవిష్ణుశబ్దవాచ్యస్సర్వస్మాత్పరఃసఏవపురుషఃప్రకృతః - శ్వేతాశ్వతరేచసహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిమాన్ స్వాభావికపరజ్ఞానశక్త్యాదిగుణకస్సత్త్వప్రవర్తకోమహాపురుషఃప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చగుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః- తైర్విశిష్టఏవతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే- నవస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్యప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్యప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వాచ్చ. అతః *తమేవభాన్తమితితద్దీప్తియోగస్యస్వాభావికత్వంనిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాంతద్ధేతుకత్వంచోక్తం-*తమేవభాన్తం-తంభాన్తమేవేతిహ్యన్వయః. తమేవేత్యన్వయేసతివ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేపినవిరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత-తదా *తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీతిపునరుక్తిశ్చస్యాత్. తస్యవృత్తిరూపజ్ఞానేనసర్వంభాతీత్యర్థఇతిచేన్న-భాశ్శబ్దస్యవృత్తిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్.అతోభగవత్తైజసస్సర్వతేజో

అయమేవశ్లోక ఆథర్వణేపరంబ్రహ్మాధికృత్య శ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వంచ సర్వత్ర పరస్యబ్రహ్మణశ్శ్రూయతే యథా * పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతం *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇత్యాదిషు. అతోఽఙ్గుష్ఠప్రమితఃపరంబ్రహ్మ..................

ప్రమితాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదన్తరాతద్బ్రహ్మతదమృతంస ఆత్మేతి. తత్ర సంశయః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టోముక్తాత్మా- ఉతపరమాత్మేతి. కింయుక్తం. ముక్తాత్మేతి. కుతః.

ఉప గ్రాహకత్వేనోపచతుర్థపాదాన్తః. అతఃప్రకరణస్థముక్తవర్గ శ్రుతిపురుషశ్ట్ట ప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిర్వపగ శ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకపరపరకరీ స్తి విశిష్టోఽనేనసూత్రేణ ప్రతిపాద్యతే.— పరమాత్మపరతయానిర్ణీత ప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజాయమానత్వాచ్చాస్య సన్నిస్యపరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ (అయమేవశ్లోక ఇతి) వివంశ్చత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానంహేతురుక్తం-అఙ్గుష్ఠ శ్రుతస్తర ప్రత్యభిజ్ఞానంనాస్య సన్నిస్యపరమాత్మత్వసాధకతోప పాదకమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరజ్యోతిష్ట్వఞ్చేతి) ఆదిశబ్దేన తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిః నారాయణపరోజ్యోతిరిత్యాదిర్వివక్షితం. —ఏవంస్వాపపిసాధకతయాఽన్యత్యన్తరస్థవాక్యత్రయోపాదానేనఅర్థాన్తరపక్షస్యదాసన్నసిద్ధిః-పద్మాక్షత్వేపంసూత్రం ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యాదివాక్యవిషయమనధికరణాన్తరంవ్యాఖ్యాతం. తత్రచజ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వంపూర్వపక్షీకృత్యపరబ్రహ్మపరత్వంసిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం-పూర్వపక్షోనుత్థానాత్. జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతిర్హి ప్రకరణాద్బలీయసీ-అతఉత్థానమితిచేన్న-పంజ్యోతిరిత్యాదిత్యాసాధారణ్యాద్ద్వితీయాకాఽసాధారస్యాపి ప్రవృత్తినిమిత్తభూతప్రకాశకత్వసౌష్ఠవాద్వా. సప్రథమః-*అథోజ్యోతిర్న్యప్పయం *తస్మిన్లోకేరమస్మిన్ జ్యోతీంషిపాత్రాణిపయాని లోకే జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురితిబహ్వర్థసాధారణపయాన్వయయుజ్యమానత్వాత్. సద్వితీయః-*నారాయణపరోజ్యోతిః*తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాం జ్యోతిః *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరితినారాయణఏవప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యదర్శనాదిత్యభిప్రాయేణ*తందేవాజ్యోతిషామితివాక్యముపాత్తం.*జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిష్ట్వంతత్పరిగణశ్చద్యావగమ్యతే-అతోజ్యోతిశ్శబ్దస్యసాధారణ్యంభగవత్యేవప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యంచాతేనసిద్ధం. ఆదిత్యాసాధారణ్యాభ్యుపగమేపికృతకరత్వజ్ఞాపనాయ *అథయదతఃపరఇతివాక్యముదాహృతం - *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్యవిషయేణ *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణేనజ్యోతిశ్శబ్దస్తత్రైవపరిహృతత్వాత్. తత్రహి పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానీతిప్రకరణం. [illegible] వచనాద్యత్రజ్యోతిశ్శబ్దస్యతమఃప్రతిద్వన్ద్వినిప్రసిద్ధతయాఽఽదిత్యవిషయత్వంపన్నశైవోక్తంపరిహృతంచ- అస్యపరత్వం పరశబ్దోపేతజ్యోతిశ్శబ్దోఽనాదిత్యేసమ్భవః. పరత్వస్యనిరతిశయస్యతస్మిన్నసంభవాదేవగుణయోగాదపినాదిత్యప్రతీతిః. ఉత్థానశ్రుతిస్సా శ్రుతిశ్చప్రత్యగ్దృష్టిహేతురితినేష్టా- పరబ్రహ్మవిషయత్వేవివక్షయోరుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. మాస్తుతయోఃపరబ్రహ్మవిషయత్వసంభవః- తథాపినారమ్భణీయతా- *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితిసూత్రేణాస్యవాక్యస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకత్వస్యసమర్థితత్వాత్. *యదన్తరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వంతత్ తంతత్పరంబ్రహ్మతచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకంతదేవదజీవస్యసారమార్థికంగూఢమితిహిచైరుక్తం. శ్రుతికృతందికేదజ్ఞానంశరీరాత్సముత్థానం-వివేకజ్ఞానఫలంస్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితిసముత్థానాది శ్రుతినిర్వాహశ్చతైస్సతైర్వివక్షితః. అతఃకృతకరత్వం. ఇహాపరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపవిషయత్వసమర్థనముపజీవ్యదహరాకాశస్యపరమాత్మత్వంతత్రసమర్థితమితిచేత్ - తర్హి *ఉత్తరాచ్చేదితిసూత్రానన్తరం *జ్యోతిర్దర్శనాదితి సూత్రంనివేశయితవ్యం - హేతుప్రయోగానన్తరమేవహేత్వసిద్ధేస్సమాధాతవ్యత్వాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనోఽపహతపాప్మత్వేనానువృత్తిదర్శనేనహేతవసిద్ధిరిహపరిహ్రియతే. ఇదంచతత్రైవోక్తం- *అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానంప్రస్తుత్యేతత్స్వప్నసుషుప్త్యుపన్యాసక్రమేణపరమార్థస్వరూపావిర్భావోపదేశపరమిదంవాక్యమితితత్రైవప్రతిపాదనాత్, తదప్రతిపాదనేచాస్యవాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః. అతఃకృతకరత్వమన్యథాతత్రైవైతదుపన్యసనంప్రసజ్యేత్.———అపరేత్వాహుః- శరీరాదుత్థానస్యస్వేనరూపేణాభినిష్పత్తేశ్చమధ్యేశ్రూయమాణాపరజ్యోతిఃప్రాప్తిర్నామాదిత్యప్రాప్తిః- అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తత్రహ్యాదిత్యప్రాప్తిర్మధ్యేశ్రూయతే. ఆదిత్యస్యపరత్వంచార్చిరాద్యపేక్షయేతిపూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యత్రవిపక్షిరస్తం- *ఉత్తరాచ్చేదితిసూత్రఏవాస్యవాక్యస్యపరబ్రహ్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్యసమర్థితత్వాదితి. ప్రమితాధికరణంసమాప్తమ్..........................

౪౧॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్॥ పూర్వందహరాకాశస్యపరబ్రహ్మత్వేసాధ్యమానే *అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమితిసూత్రేణాల్పశ్రుతిఃపరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసఙ్గేనాఙ్గుష్ఠప్రమితస్యపరత్వంసాధితం - తత్ప్రసఙ్గేనాధికరణత్రయముక్తం. అథపూర్వప్రకృతదహరవిద్యాయాంబుద్ధిస్థత్వేనతదనన్తరభూతస్య * ఆకాశోహవైనామేత్యాదిప్రకరణస్యజీవపరత్వమాశఙ్క్యపరిహ్రియత ఇతిసఙ్గతిః. ముక్తస్యప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి)——— పరైస్తుభూతాకాశఃపూర్వపక్షితః. తథాచ సత్యనారమ్భణీ

* అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపంచన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతిముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్, *తేయదన్తరేతిచనామరూపవినిర్ముక్తస్యతస్యాభిధానాత్, *నామరూపయోర్నిర్వహితేతిచసఏవపూర్వావస్థయోపలిలక్షయిషితః- సఏవహిదేవాదిరూపాణినామానిచపూర్వమబిభ్రత్. తస్యైవనామరూప వినిర్ముక్తాసామ్ప్రతిక్యవస్థా *తద్బ్రహ్మతదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చతస్మిన్నప్య సఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. ననుదహరవాక్యశేషత్వాదస్యసఏవదహరాకాశోయమితిప్రతీయతే- తస్యచపరమాత్మత్వంనిర్ణీతం. మైవం- ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యేచప్రత్యగాత్మనోముక్త్యవస్థాన్తంరూపమభిహితం - అనన్తరంచ * విధూయపాపమితిసఏవముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోఽత్రాకాశోముక్తాత్మా. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశఃపరంబ్రహ్మ. కుతః. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ *ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి. బద్ధావస్థస్స్వయంకర్మవశాన్నామరూపేభజమానోననామరూపేనిర్వోఢుంశక్నుయాత్ - ముక్తావస్థస్యజగద్వ్యాపారాసమ్భవాన్ననితరాంనామరూపనిర్వోఢృత్వం. ఈశ్వరస్యతుసకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్యనామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవప్రతిపన్నం *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞా

యత్రైవస్యాత్- *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవచరితార్థత్వాత్. తత్రహి * అస్యలోకస్యకాగతిరిత్యాకాశఇతిహోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యాభూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్యసర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశేఽన్వయానర్హత్వాత్ జహుశఆకాశశబ్దాభ్యానేసత్యపితద్బాధేనపరమాత్మపరత్వంనిర్ణీతం. ఇహాపినామరూపయోః నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వంనిశ్చీయతఇతి నవైషమ్యం. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతేరన్వేష్టవ్యస్యైవతత్రత్యంపరమాత్మలిఙ్గం - నతుదహరాకాశస్యేతిశఙ్కావిశేషసమ్భవాద్దహరాధికరణోత్థానంయుక్తం- ఇహతునతథాశఙ్కాదృశ్యతే నన్వవకాశప్రదానద్వారానామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్యయుజ్యతే- అతః స్వవాక్యేపరమాత్మలిఙ్గాభావోవైషమ్యమితి. ఉచ్యతే-కిమత్రస్వవాక్యేపరమాత్మలిఙ్గాభావఃస్వరసార్థస్వీకారేణవర్ణ్యతే-ఉతక్లిష్టార్థకల్పనయా. నప్రథమః- స్వయమప్యన్యేననిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్యసర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్యచపరమాత్మలిఙ్గభూతస్యస్వవాక్యస్థత్వేన *సర్వాణిహవాఇత్యాదివాక్యాదవిశేషాత్. నద్వితీయః- అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశేసమ్భావితతయాస్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్యతత్రచాత్రచావిశేషాత్.——అపరైస్తుబ్రహ్మశబ్దస్యముక్తాత్మపరత్వంవదద్భిరేవాకాశశబ్దస్యభూతాకాశపరత్వంపూర్వపక్షితం-తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్యకృతకరత్వంతుల్యం. అతఃపరపక్షేపూర్వపక్షోనుదయఏవ.——అతఃపరమాత్మలిఙ్గానాంభూతాకాశేఽన్వయానర్హతయాఆకాశశబ్దస్యయోగికార్థగ్రాహ్యేసత్యనన్తరపూర్వవాక్యేముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గాచ్చముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేనసంశయోత్థానంయుక్తమిత్యభిప్రాయేణముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేనసంశయందర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టోముక్తః-ఉతపరమాత్మేతిసంశయః. తదర్థం *ధూత్వాశరీరమితిముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్యముక్తపరతామవగమయతి-నేతి. కింముక్తస్యనామరూపనిర్వోఢృత్వంసమ్భవతి-నేతి. కిమత్రనామరూపనిర్వోఢృత్వంనామరూపభాక్త్వయా-ఉతనామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం *తేయదన్తరేతినిర్దేశఃకర్తృతయానిర్వోఢృత్వముపపాదయతి-నేతి. యదానోపపాదయతి-తదానామరూపభాక్త్వమేవతన్నిర్వోఢృత్వమితితస్యజీవేపిబద్ధదశాయాంసమ్భవేనముక్తాత్మనఃప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్యముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశోముక్తాత్మేతిపూర్వఃపక్షః. యదా *తేయదన్తరేతినిర్దేశఃకర్తృతయానామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి - తదానామరూపనిర్వోఢృత్వంనామతత్కర్తృత్వరూపమితితస్యముక్తాత్మన్యసమ్భవాన్ముక్తాత్మనఃపూర్వప్రకృతత్వేప్యస్మిన్వాక్యేముక్తాత్మనోఽపగత్యనుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టఃపరమాత్మేతిరాద్ధాన్తః. (తేయదన్తరేతి) ఉభయోర్మధ్యస్థత్వాత్తదస్పృష్టత్వంఫలితం- మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేనపూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్యనామరూపనిర్వోఢృత్వంకథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతిశ్రుత్యనువాదః-నత్వర్థానువాదః.ఉపలక్షణతయాఽభిమతంనిర్వోఢృత్వంపూర్వావస్థాయామపినాస్తీత్యత్రాహ (సఏవహీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వంననామరూపకర్తృత్వం - అపితునామరూపభాక్త్వం- వహనంహిధాత్వర్థః- ఉపసర్గాణాంనానార్థత్వసమ్భవాత్ నితరాంవోఢృత్వంనిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తర్హికథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సాంప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థాతస్యకాలస్యప్రకృతత్వాత్ సాంప్రతికీత్యుచ్యతే. ... ...

రాద్ధాన్తే- (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యతఇతిశేషః. యద్వా- నామరూపయోర్నిర్వహితేతివ్యపదేశఇత్యన్వయః. *అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకంధర్మంలక్షయతి- అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతిహ్యుక్తం. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః. (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వంచస్పష్టభేదకధర్మః- అవయవశక్త్యానిర్వోఢృశబ్దస్యవహనమాత్రపరత్వాదపిరూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయాత్ కర్తృపరత్వంయుక్తమితిభావః.

నమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే।*సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే ఇత్యాదిషు. అతో నిర్వాహ్యనామరూపాత్ ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢా య ఆకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ. తదేవోపపాదయతి *తే యదన్తరేతి. యస్మాదయమాకాశో నామరూపే అన్తరా-తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః-తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా-అపహతపాప్మత్వాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే. నిరుపాధికబృహత్త్వాదయో హి పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి- తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. యత్పునరుక్తం-*ధూత్వా శరీరమితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి. తన్న-*బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్. యద్యప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయా పరం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం- తథాప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాసమ్భవాదభిసమ్భావ్యం పరమేవ బ్రహ్మ తత్ర ప్రత్యేతవ్యం. కిఞ్చ- ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసకస్వరూపకథనార్థత్వా, దుపాస్య ఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహోపసంహ్రియత ఇతి యుక్తం. ఆకాశశబ్దశ్చ ప్రత్యగాత్మని న క్వచిద్దృష్టచరః. అతోఽత్రాకాశః పరం బ్రహ్మ.

అథ స్యాత్ - ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవ నాస్తి-ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ. శుద్ధావస్థ ఏవ హి ప్రత్యగాత్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పరమేశ్వర ఇతి చ వ్యపదిశ్యతే-అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసమ్భవితురర్థాన్తరమభిసమ్భావ్యో బ్రహ్మలోకః. అతో నామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశోఽపి స ఏవ భవితుమర్హతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ వ్యపదేశాదితి వర్తతే. సుషుప్త్యుత్క్రా-

న స్వేవం సతి *తే యదన్తరేతి కథం ముక్తస్యానన్తరమభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాత్తయోః స్వేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా - న హి కర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసంకల్పాదిరహితస్య ముక్తస్య చ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి శ్రుతిస్థపదానుకారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః - ఉపాధిర్హ్యవచ్ఛేదకః జీవస్య జ్ఞానతో బృహత్త్వం- తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తం. (బృహత్త్వాదయ ఇతి) ధర్మా ఇతి శేషః. (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మలోకో బ్రహ్మలోకః. ప్రథమానిర్దిష్టస్యాభిసమ్భవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్వారస్యేఽపి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్వారస్యభఙ్గో యుక్త ఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అవాన్తరప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్యపరిహృతం - వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్ పూర్వవాక్యమపి న జీవపరం- కిం తు తస్య పరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కిం చాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యవధాయకత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)..............................

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) నను కథమాత్మాన్తరమేవ నాస్తీత్యుచ్యతే - త్రిపాదీహ్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా-ప్రథమపాద ఏవ చిదచిద్విలక్షణవస్తుసద్భావస్సమర్థితః. ఉచ్యతే-సిద్ధిః ప్రాయ ఉభయవిధా-సాధకప్రమాణసంభవాధీనా, బాధకప్రమాణవ్యుదాసాధీనా, చ. బాధకప్రమాణవ్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తా సిద్ధిః స్థైర్యం భజతి-తదభావే సాధకమాత్రాధీనా సిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరం చాసత్కల్పం. అత్ర ప్రథమపాదే సాధకసద్భావాధీన సిద్ధిర్దర్శితా యామస్త్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్యాత్రాకారైరితః పూర్వమకృతత్వాత్, సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తం. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరం పృథక్ప్రమాణసిద్ధం న భవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేఽపీదృశవ్యపదేశః ఉక్తార్థాభిప్రాయో వేదితవ్యః. యద్వా- త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితి నానుపపత్తిః. (ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః *నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి జీవేనైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్ర హి *ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి ప్రకరణావసానేతస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽవగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరయోగే వా చశబ్దః- ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాత్ భేదనిషేధస్య. నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అత ఏవ హి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితి స్వగ్రన్థే నిర్దిష్టం. ఆపాతతోఽర్థాన్తరత్వే ప్రతీతేఽపి న తత్సిద్ధాస్తీక ర్తవ్యమితి శఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ సూత్రస్యాకాఙ్క్షాం పూరయతి (వ్యపదేశాదితి వర్తత ఇతి) యథా *అథ శబ్దానుశాసనమిత్యత్ర *కేషాం శబ్దానామిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్య విభాగే నానుషఙ్గః- తథేహాపీతి భావః. సూత్రే *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి స

న్త్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి - వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకిఞ్చిద్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వప్రత ఉత్క్రామతో వాఽస్య కిఞ్చిద్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సమ్భవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ- తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్. ....

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ అయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మోత్తరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే *సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి - అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాఽఽకాశః. ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వా

స్త్విమా. కస్య కస్మాద్భేద ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారపరత్వాదస్య సూత్రస్యార్థసిద్ధం సాధ్యనిర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అవాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కణ్ఠోక్త్యభావః- ప్రధానార్థప్రతిజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ కణ్ఠోక్తిరుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం. *ఉత్సర్జన్ - శరీరమితి శేషః. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వఙ్గాన్వారోహావాశఙ్క్యాహ (న చేతి) ....

ముక్తావస్థేనాత్మనాఽన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ సూత్రే *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్తదనురోధాయ శ్రౌతపాఠక్రమానాదరేణ *సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం. సూత్రే చ తథా నిర్దేశః కిమర్థ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కర్మసంబన్ధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య *స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం *సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం- పశ్చాత్ *ఏష భూతాధిపతిరితి వాక్యం. హేయసంబన్ధరాహిత్యపరవాక్యస్య తత్పూర్వాపరవాక్యానాం చ తన్త్రేణ క్రోడీకరణార్థమభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం చ *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అధిపత్యాదీత్యనుక్తిః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిభిరస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వప్రతిపాదనార్థా. అత ఏవ హ్యయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః- స ఖలు *పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూపమహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ *తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం. *అన్నాదః - అన్నదః. అధిపత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతే చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం శరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తం - అనేన తు ద్వితీయం శర ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతే చేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృతగుణపరః - అత ఆదిశబ్దే పరిష్వఙ్గాన్వారోహావన్తర్భూతౌ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వఙ్గస్యాన్వారోహస్య చ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌ చ తస్మిన్నసంభవతః. ఏతే అకర్మసంపాద్యా ఇతి చాభిప్రాయః- *స న సాధునా కర్మణా భూయానితి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మన్యసంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మన్యసంభవ ఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మనశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యే ప్రమాణదార్ఢ్యస్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవైతదధికరణకృత్యం. ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహ్యకర్తవ్యే సత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయాపి నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారైరేవ శ్రుతితోఽర్థతశ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసఙ్గే పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః-స

యత్త్ ఇతి *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వమేవ సమర్థితం. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తతపవేత్యనవద్యమ్. ....

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ముజీవేశ్వరైక్యనిబన్ధన ఇత్యర్థః. తత ఏవ- కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః. అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబన్ధనత్వమపృథక్సిద్ధం- ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వసమర్థనం కృతం- తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వమూర్ధ్వం. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యవక్ష్యతే- తత్రాకృతినయగోచరతయా ముఖ్యత్వసమర్థనం చిద్విషయమచిద్విషయం చ *అంశో నానావ్యపదేశాత్ ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణద్వయేన కృతం. ఏవం వక్ష్యమాణో ముఖ్యనిర్వాహ ఇహ స్మారితః పాదద్వయోక్రమర్థమభిప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) ... ...

సర్వైస్తు *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరిత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది ప్రకరణవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చోపక్రమే *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గదర్శనాత్, ఉపసంహారే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరానువాదాత్, మధ్యే చ సుషుప్త్యాదిసాంసారికతదవస్థాప్రతిపాదనాత్, తత్ర సంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దైశ్చాసంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. ఉపక్రమాదిషు శారీరలిఙ్గకథనమనువాదరూపం తస్య పరేణ బ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థం కృతం. *యోఽయం విజ్ఞానమయః *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి పరమేశ్వరేణైకత్వముపదిశ్యతే. *అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి పదే పదే ప్రశ్నాత్, *అసన్నాగతస్తేన భవత్యసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇతి పదే పదే పృష్టేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతివచనాచ్చ అసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితి శారీరలిఙ్గదర్శనపరిహారశ్చోక్తః ఏవమధికరణభేదవర్ణనమయుక్తం- ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్రవైరూప్యాత్ నిరూపణీయాభావాచ్చ. న హ్యత్ర సూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే - ఉపక్షితప్రకరణస్థర్త్విగాదిశబ్దాభావాత్, ప్రతిషేధ్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ. *ఉపపత్తేశ్చ శబ్దం *ఆసన్నసమోఽస్మాత్ అన్నస్య ద్వారోపదేశాదితి సూత్రశైలీ- అతోఽత్ర తథాభావాభావాదధ్యాహారస్స్యాత్-స చాన్యథ్యాహారేణ నిర్వాహాసంభవత్యనుపపన్నః. ఇహ చ పూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్థకత్వేఽధ్యాహారోఽనపేక్షితః. చతుర్థపాదేఽధికరణాన్తరారమ్భణధర్మివాచిపదాశ్రవణం న దోషః- తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వవ్యుదాసపరత్వాద్ధర్మివాచిపదనైరపేక్ష్యాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి చ వ్యుదసనప్రతిజ్ఞా శ్రూయతే. నేతి పదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గే పిన దోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనశేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్విషయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపి గత్యన్తరసద్భావే సతి గత్యభావ ఇవ నిర్వాహోఽనుపపన్నః. అతః పరమాత్మపరత్వసమర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తం. నిరూపణీయాభావాచ్చ అధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సందిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః. యత్రైకస్మిన్వాక్యే ప్రకరణే వా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధానప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే- తత్ర సందేహసతి న్యాయావతారః - ఇహ చ తాదృశసంశయవిషయో న దృశ్యతే. తథా హి- జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవవిషయత్వం న సంశయపదం, న చ తదపాకర్తుం శక్యం,-అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం. *అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సందేహపదం - నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానాం *స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేపి న సందేహః-అత ఏతత్సమర్థనమనపేక్షితం. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేపి న విశయ ఇతి న తత్సమర్థనార్థమధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయమర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న- ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానామనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్య చ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు *అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం *స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీయం. అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తైరనువాదత్వం న సమర్థనీయం - అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్య విధిత్వం చ న సాధ్యం. విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనం చానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం- భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే. న చ భవత్పక్షాభిమతం బ్రహ్మాత్మకత్వమస్మిన్ప్రకరణే దృశ్యతే - *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్. తన్మతేఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదేశ్యం. న హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం- ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. న హి రజ్జుకల్పితస్సర్పస్తత్కల్పితభూదళనామ్బుధారాధిష్ఠానం.

కించ- ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం- ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా స్వారోపితాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. నచాన్యకర్తృకం- అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్య సంసార్యగోచరత్వాత్. నహ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్తప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్నితి సన్మాత్రమేవాధిష్ఠానతయాఽనువర్తమవభాసత ఇతి చ త్వదీయప్రక్రియా- నత్వీశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్పభూదళనయోరన్యోన్యతాదాత్మ్యవ్యపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యవ్యపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్ -పదానాం లక్షణా. కించ- అప్రాప్తానాం ధర్మాణామనువాదాసంభవాత్, ద్విహితస్య నిషేధాయోగాత్, *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ తేషాం ధర్మాణామవివక్షితత్వం దుర్వచం. సిద్ధాన్త్యభిమతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే అతస్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థశరీరస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వాచ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధం.— యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషస్స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదః స్థిత ఇతి విషయశోధకమాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ స ప్రాజ్ఞః కింభోక్తా విద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః- ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తృవిజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశానత్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వముక్త్వాపత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్ర సుషుప్తౌ పరమాత్మని సంపత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం. తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం - విషయశోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శబ్దస్య హేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కర్మాధీనైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతోరశబ్దత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దవ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్ సూత్రవైయర్థ్యం. కిఞ్చ - శారీరాత్ భేదకౌ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే, ప్రాజ్ఞత్వం చ స్వాభావికం- పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే- ఉపాధ్యనుక్తేః, తథైవ * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నిత్యుపాధినిషేధాచ్చ. అతస్తదనాదృత్య పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిరచతురా. సద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమకః- తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే తు సంవాదనిరపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వం చ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవాదసాపేక్షం- తర్హి శ్రుత్యన్తరేషు కథమాశ్వాసః - తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షణేఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేకాధికరణమ్.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

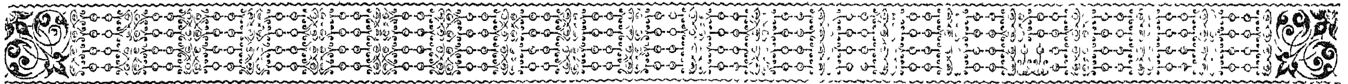
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

—⁂—

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౨౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౦౯.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— చతుర్థపాదః.

ఆనుమానికాధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ॥

ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మాచిద్వస్తునః ప్రధానాదేశ్చేతనాచ్చ బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం సర్వాన్తరాత్మభూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి. ఇదానీం కాపిలతన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణ్యపి కానిచిద్వాక్యాని కాసుచిచ్ఛాఖాసు సన్తీత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే తన్నిరాక్రియతే. కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తత్ర సన్దేహః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే-ఉత నేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తా

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ॥ ప్రథమపాదశ్చిదచిద్విలక్షణకారణత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరః- అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరాయాం త్రిపాద్యామస్పష్టస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకవాక్యవిషయాద్వితీయతృతీయౌ- స్పష్టతరజీవాదిప్రతిపాదకవాక్యవిషయశ్చతుర్థ ఇతి పాదసఙ్గతిః ద్వితీయపాదారమ్భే కథితా. సూత్రకారైస్తు అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య త్రిపాదీకృత్యత్వం చతుర్థపాదారమ్భే కణ్ఠోక్తం- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి హ్యుక్తం. అతో భాష్యకారశ్చతుర్థపాదారమ్భే త్రిపాద్యర్థస్పష్టీకరణముఖేన సఙ్గతిం వివక్షన్ ప్రథమపాదార్థానుభాషణపూర్వకం ద్వితీయతృతీయయోరర్థం వృత్తం దర్శయతి (ఉక్తమితి) ప్రధానాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రాణాకాశాది గ్రహణం. విలక్షణమిత్యన్తేన ప్రథమపాదార్థ ఉక్తః. వైలక్షణ్యం చోభయలిఙ్గతయేతి దర్శయన్ ద్వితీయతృతీయయోరర్థం దర్శయతి (నిరస్తేత్యాదిపదైః) సమస్తశబ్దేన చిద్గతమచిద్గతం చ హేయం వివక్షితం. గన్ధశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తిః. సమస్తకల్యాణగుణాత్మకమితి పదం ధర్మిస్వరూపపరం. సర్వజ్ఞమిత్యాదిపదైః ద్వితీయపాదార్థస్సూచితః- *యస్సర్వజ్ఞః *భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. అన్తర్యామివైశ్వానరద్యుభ్వాద్యధికరణనిష్ఠమర్థమాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి సుబాలోపనిషద్యన్తర్యామివిషయతయా శ్రూయమాణత్వాత్. *పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి ముణ్డకోపనిషద్వాక్యస్య సపక్షత్వేనోపన్యాసాత్తత్సమర్థనాత్, చ. నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి తృతీయపాదార్థసూచనం - * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి * ఈశానో భూతభవ్యస్య * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. వక్ష్యమాణమాహ (ఇదానీమితి) (ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) న కేవలం లిఙ్గప్రతిపాదకాని- కిం తు లిఙ్గినామేవ ప్రధానాదీనాం జగత్కారణత్వప్రతిపాదనశఙ్కాస్పదానీతి- అతో జీవాదివిషయతాయాః స్పష్టతరత్వమితి భావః. (ప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) ప్రధానపురుషాదిస్వరూపప్రతిపాదనప్రకారః తన్త్రసిద్ధప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనం ఫలితమిత్యర్థః. బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్న ఇత్యత్ర ఏకశబ్దేన త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం సూచితం. స్థేమ్న ఇత్యనేన చతుర్థపాదార్థస్సూచితః- పూర్వపాదద్వయప్రతిపన్నస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య స్థైర్యమస్మిన్పాదే ప్రధానాదికారణత్వప్రతిపాదనవ్యుదసనేన క్రియతే హి భవతి. అత్రాన్తరపూర్వాధికరణే ముక్తాదపి వైలక్షణ్యముక్తం - తదయుక్తం- ప్రత్యగాత్మనః పరస్య నిషేధాదిలిఙ్గశఙ్కాయా అవాన్తరసఙ్గతిరితి చార్థసిద్ధం- బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణమితి హ్యుక్తం. విషయమాహ (కఠవల్లీష్వితి) తన్త్రసిద్ధతత్త్వక్రమప్రత్యభిజ్ఞాభాసజనకాని వాక్యాని విషయః. తన్త్రసిద్ధక్రమతద్విపర్యయప్రతీతిభ్యాం సంశయః. సిద్ధాన్తే అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానవాచకత్వాభావాత్ ఉత నేతి సంశయశిరోన్తరం కృతం - అన్యథా ఉత బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమితి హి శిరోన్తరం వక్తవ్యం. కఠవల్ల్యామబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వప్రతిపత్తిరస్తి- న వేతి ప్రథమవిచారోఽభిప్రేతః. తదర్థం * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యత్రావ్యక్తశబ్దః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరః- ఉత నేతి విచారః. తదర్థం కిమస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధతత్త్వగణనక్రమప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి - నేతి. తదర్థమవ్యక్తాత్పూర్వాపరనిర్దిష్టమహత్పురుషశబ్దాభ్యాం మహజ్జీవతత్త్వే నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరావితి. కిమిహేన్ద్రియాదిశబ్దైః పూర్వవాక్యస్థరూపకరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిమత్ర పరత్వం కారణభావేన- ఉత వశీకార్యతయేతి. యదా కారణభావేన - తదా రూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్త్యభావేన మహత్పురుషశబ్దయోర్మహజ్జీవత

త్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః, *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ. అతోఽవ్యక్తం కారణమితి ప్రాప్తం. తదిదముక్తం (ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేదితి) ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాస్వానుమానికం ప్రధానమపి కారణమామ్నాయత ఇతి చేత్.... ... ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నావ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహాభిధీయతే. కుతః. (శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః) శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్యావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః. ఆత్మశరీరబుద్ధిమన ఇన్ద్రియవిషయేషు రథిరథాదిభావేన రూపితేషు రథరూపణేన విన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి-పూర్వత్ర హి *ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ। ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరానిత్యాదినా *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేన సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సన్తముపాసకం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీని చ రథరథాఙ్గత్వేన రూపయిత్వా యస్యైతే రథాదయో వశే తిష్ఠన్తి - స ఏవాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదమాప్నోతీత్యుక్త్వా తేషు రథాదిరూపితశరీరాదిషు యాని యేభ్యో వశీకార్యతాయాం ప్రధానాని - తాన్యుచ్యన్తే *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినా. తత్ర హయత్వేన రూపితేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యో గోచరత్వేన రూపితా విషయాః వశీకార్యత్వే పరాః - వశ్యేన్ద్రియస్యాపి విషయసన్ని

త్త్వసమర్పకతయా తాన్త్రికప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానముచ్యత ఇతి తస్యైవ కారణత్వం ప్రతీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తే తు యదా వశీకార్యతయా పరత్వం వివక్షితం - తదా పూర్వరూపితేన్ద్రియాది ప్రతిపత్త్యా మహత్పురుషశబ్దయోర్జీవపరమాత్మపరత్వేన తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదవ్యక్తశబ్దోఽనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపర ఇతి న తస్యాత్ర కారణత్వప్రతీతిరితి ఫలఫలిభావః. శఙ్కాయా అనుభాష్యత్వమాహ (తదిదముక్తమితి) శఙ్కానువాదినం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏకేషామిత్యాదినా) ... ...

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (శరీరాఖ్యేతి) శరీరమేవ రూపకవిన్యస్తం- రూప్యతేఽనేనేతి రూపకం- దృష్టాన్తః. రూపకత్వేన విన్యస్తం - రూపితమిత్యర్థః. శరీరం హి రథత్వేన రూపితం *శరీరం రథమేవ చేతి. నను రూపకవిన్యస్తశరీరగృహీతేరితి వక్తవ్యం- విశేషణస్య పూర్వనిపాతిత్వాదితి శఙ్కాపరిహారాయ శరీరాఖ్యేత్యుక్తం. అస్మిన్వాక్యే రూపకవిన్యస్తం వస్తు ప్రాధాన్యేన వివక్షితం- విశేషణాపేక్షయా విశేష్యం ప్రధానం - అతో రూపకవిన్యస్తపదం విశేష్యసమర్పకం. కీదృశం తదిత్యపేక్షాయాం శరీరాఖ్యం రూపకవిన్యస్తమితి శరీరశబ్దేన తద్విశేష్యతే- యథా ఖణ్డశబ్దేన గౌః- అతో రూపకవిన్యస్తప్రాధాన్యాభిప్రాయః శరీరశబ్దపూర్వనిపాత ఇత్యభిప్రాయః. కాని కథం రూపితానీత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) రూపకాభిధాయివాక్యం కిం - రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణం, తత్రాప్యవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్య గ్రహణమితి చ కథమవగమ్యతే - రథ్యాదిత్వేన రూపితానామస్మిన్వాక్యే కీర్తనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) *ఆత్మానమిత్యాదికం రూపకాభిధాయివాక్యం. తేషామత్ర గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం. స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణమితి జ్ఞాతం. పారిశేష్యాదవ్యక్తశబ్దేన శరీరగ్రహణమితీదమర్థజాతముచ్యతే (పూర్వత్ర హీత్యాదినా) రూపణస్య ప్రయోజనమాహ (యస్యైత ఇతి) వశీకార్యత్వజ్ఞాపనాయ రథిరథాదిభావేన రూపణమిత్యర్థః. రూపకరూపితానామిహ గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థమిత్యాహ (యాని యేభ్య ఇత్యాదినా) నను వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యస్య వివక్షితత్వం కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే - *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిమన్త్రే పరశబ్దస్తావన్నాన్యవచనః - అర్థేభ్య ఇన్ద్రియాదీనాం భేదస్య లోకసిద్ధత్వేన ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. అతః పరశబ్దః ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చ న తావత్కారణత్వనిబన్ధనః - అర్థానామిన్ద్రియకారణత్వాభావాత్. ఇన్ద్రియాణాం విషయసిద్ధ్యర్థతయా తచ్ఛేషత్వాత్ సాధ్యత్వలక్షణః ప్రకర్ష ఇతి చ న వాచ్యం - తథా సత్యర్థాపేక్షయా మనసః పరత్వాయోగాత్. న చాన్తరఙ్గత్వలక్షణః ప్రకర్షః - ఇన్ద్రియమనోబుద్ధీనాం తత్సమ్భవేఽపి ఇన్ద్రియాపేక్షయా బాహ్యానామర్థానాం పరత్వాయోగాత్. అతః పారిశేష్యాద్రథిరథాదిభావరూపణేన ఉపాసనోపకరణత్వావగమాత్, తత్రైవ *యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః। యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి యుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః॥ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి। యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి సమనస్కస్సదా శుచిః। స తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయత ఇతీన్ద్రియాదివశీకారావశీకారయోరర్థానర్థదర్శనాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇతీన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారదర్శనాచ్చ అస్మిన్మన్త్రే వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యం పరశబ్దేన వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. తత్రార్థాదీనామిన్ద్రియాదిభ్యః పరత్వముపపాదయతి (తత్రేతి) నను *అష్టౌ గ్రహాః అష్టావతిగ్రహా ఇతి ఘ్రాణజిహ్వావాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోహస్తత్వగిన్ద్రియాణాం గ్రహత్వం, గన్ధరసనామరూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఖ్యానాం విషయాణామతిగ్రహత్వం చ శ్రుతం- తస్మాద్గ్రహేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యః అతిగ్రహశబ్దోక్తానామర్థానాం పరత్వం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- యది గ్రహేభ్యోఽతిగ్రహాణాం పరత్వమిహ వివక్షితం- తదాఽర్థేభ్యో మనసః పరత్వకథనమయుక్తం- మనసో గ్రహాన్తర్గతత్వాత్, అర్థానామతిగ్రహశబ్దోక్తత్వాచ్చ. అతస్సన్నిధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాపాదనమేవ అర్థానాం వశీకార్యత్వే పరత్వం. తద్వశీకరణం చ అసన్నిధాపనం, హే

థావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోఽపి పరం ప్రగ్రహరూపితం మనః- మనసి విషయప్రవణే విషయాసన్నిధానస్యాప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్మాదపి సారథిత్వరూపితా బుద్ధిః పరా- అధ్యవసాయాభావే మనసోఽప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యా అపి రథిత్వరూపిత ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః. సర్వస్య చాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవ మహానితి చ విశేష్యతే. తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరం. తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకలపురుషార్థసాధనప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపి పరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోఽన్తర్యామ్యధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః- యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. స ఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః- * పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితి హి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితి వక్ష్యతే. వశీకార్యోపాసనసర్వప్రవృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః పర ఏవ. ప్రాప్యశ్చ స ఏవ. తదిదముచ్యతే *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తథా చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే. *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వంత్సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసు చ *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమితి. దైవమత్ర పురుషోత్తమ ఏవ- *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి వచనాత్. తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ- యథాహ *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి- భ్రామయన్త్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛేతి.

యత్రయాజ్ఞాపనం, చ. (తేభ్యోఽపీతి) స్వానధానాభావే విషయాసన్నిధేరకిఞ్చిత్కరత్వహేతుకం మనసః ప్రాధాన్యం. తస్య వశీకరణం నామ తస్య ముహుర్ముహుర్విషయదోషదర్శనేన తేభ్యో నివర్తనసంశీలనం- * అభ్యాసేన తు కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యత ఇతి హ్యుక్తం. (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః- నత్వన్తఃకరణపరః. *యదా కర్మగుణోపేతా బుద్ధిర్మనసి వర్తతే। వ్యవసాయగుణోపేతా తదా సంపద్యతే మన ఇత్యాదిషు బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వం తత్కార్యభూతవ్యవసాయస్య పృథఙ్నిర్దేశాదిభిరవసీయతే- ఇహ తు బుద్ధిశబ్దస్య ధాత్వర్థస్వారస్యాత్తదుపపాదాభావాచ్చ వ్యవసాయపరత్వమితి అధ్యవసాయాభావశబ్దం ప్రయుఞ్జానస్యాభిప్రాయః. యద్వా- బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః ఇదానీమధ్యవసాయాభావ ఇత్యనేన తత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావ ఇత్యుక్తం స్యాత్. అల్పాస్థిరత్వసంస్పర్శిత్వదుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషదర్శనేన విషయాణాం హేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేన వివక్షితః. తదభావే హ్యన్యత్ర వ్యాసక్తాదినా క్వచిద్విషయే ప్రావణ్యరహితస్యాపి మనః కదాచిత్ప్రవణమపి స్యాత్- అతో బుద్ధేః పరత్వం తస్యాశ్చ వశీకరణం నామ విషయదోషదర్శనసంశీలనేన తద్దృఢీకరణరూపం మనో నిగ్రహనోపాయాపాదనం. (ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పర ఇతి) కర్తృత్వేన- అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన. బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వపక్షే తూపకరణిత్వేనేత్యర్థః. ఆత్మనో రథిత్వసాధ్యం మహత్త్వవిశేషణత్వాదిత్య త్రాహ (సర్వస్య చేతి) అస్య సర్వస్య- ఇన్ద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యన్తస్య. ఇన్ద్రియాణి జేతవ్యాని- సమ్యగ్జ్ఞాన ఏవాధ్యవసాయస్సంపాద్య ఇత్యేవంరూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనో వశీకరణం నామాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూపేచ్ఛాసాధనమేవేతి దర్శితం. (తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరమితి) శరీరస్య పరత్వం నామ స్వగతగుణైశ్శ్రేయోనుగుణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వం. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణ సత్త్వోద్రిక్తతాపాదనం శరీరస్య వశీకరణమిత్యర్థః.—— జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తం జీవాత్పరం- తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్య పరత్వముపచర్యత ఇతి కైశ్చిదుక్తం- తదయుక్తం - కారణగతపరత్వస్య కార్యే ఉపచరణే స్వారస్యాభావాత్, జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ.—— ఆత్మపర్యన్తస్య- స్వావధికస్య. యద్వా- జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యే వశీకార్యతయా పరత్వేనిర్దిష్టః క్రమో వివక్షితః- కింతూపకరణితయా ప్రాధాన్యం- అత ఏవ హి * ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ త్వితి పూర్వనిర్దిష్టః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్య కథం - అవ్యక్తాత్ పరస్య పురుషత్వమాత్రం శ్రుతం- న పరమత్వం- తత్కథం శ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకార ఇత్య త్రాహ (స ఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః. *సా కాష్ఠేతి శ్రుతివాక్యఖణ్డం వ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్దః ఉపాయవిశేషణం. రూపితేష్వశ్వాదిషు పారత్వేన రూపితస్య పదస్యాత్ర కథనాద్వక్ష్యమాణపరిశేషాసిద్ధిశఙ్కాం పరిహర్తుం *సా పరా గతిరిత్యస్యైవ పారత్వరూపితపదస్యాపి ప్రతిపాదకత్వమాహ (పర ఏవేతి) *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మాత్పరం న విద్యత ఇతి వ్యతిరేక ఉక్తః- *సా కాష్ఠేత్యనేన అయమేవోపాయకాష్ఠాభూత ఇత్యన్వయ ఉక్తః- ఇన్ద్రియాదీనామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం *పరా గతిరితి ప్రాప్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్య పరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితి చాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దైవమితి కర్మ వా కర్మారాధ్యమిన్ద్రాదికం వా వివక్షితం స్యాత్ ఇత్య త్రాహ (దైవమత్రేతి) *న దైవం కేశవాత్పరం *శ్రూయతాం పరమం దైవం దుర్విజ్ఞేయం మయాఽపి వః। నారాయణస్తు పురుషో విశ్వరూపో మహాద్యుతిః *నారాయణస్య చాజ్ఞాని సర్వదైవాని చాభవన్ *అన్యాని సర్వదైవాని తస్యాఙ్గాని మహాత్మన ఇత్యాదిప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు- కథం సర్వస్మాత్పరస్య అనీశ్వరేణ సంసారిణా వశీకర్తుం శక్యత్వం- శక్యశ్చేత్తత్ప్రకారోఽపి క్వచిచ్ఛ్రూయేత- న చ శ్రూయతే- *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్య త్రాహ (తస్య చేతి) *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాదౌ తస్య వశీకార్యత్వశ్రవణం దర్శయిష్యతే. కథమవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్య

తదేవం *ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి. న చాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞా- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. న హి శబ్దాదయ ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాస్తద్దర్శనే. *అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసఙ్గతం-అకారణత్వాదేవ. *తథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యప్యసఙ్గతం-బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. న హి మహతో మహాన్ పరస్సమ్భవతి. మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణం చ న సఙ్గచ్ఛతే. అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం. (దర్శయతి చ) తదేవ- *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః । యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని । జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. అజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణైరస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోఽయముచ్యతే. *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ - వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్శబ్దాద్ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. *తద్యచ్ఛే

రూపకవిన్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయామవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్య తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వా బ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోఽపి క్వచిదస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తీత్యుక్తం. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (న చాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ వివృణోతి (న హీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనః కారణత్వసమ్భవాత్ *మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతత్ క్లిష్టగత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ *బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి) బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరత్వోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్, ఇన్ద్రియాదిషు చార్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్, రూపకవాక్యైః పృథఙ్నిర్దేశాభావాచ్చ. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దస్స్వతశ్చేతనైకాన్తః - అగత్యా క్వచిత్ స్యాత్ తత్పరత్వాశ్రయణం: అవయవశక్త్యా స్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేఽపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధాన ఏవావయవార్థప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః. నను *ఉద్బబర్హాత్మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకం। మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరం। మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- న త్వాత్మవిశేషక ఇతి చేత్. న - శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్య చోక్తత్వాదహఙ్కారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్య చానుక్తత్వాత్ శ్రుతౌ స్మృత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావా, న్మనసోఽహఙ్కారముద్బబర్హేత్యస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వాచ్చ. నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి *మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం - అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న - విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తశ్శీఘ్రగతిర్యోఽయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్ర, ఇతి- అవృద్ధసేవీ పురుషో మూఢః - మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ. రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శబ్దాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్. దర్శయతి చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానం. తదేవ-వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ. ఏష ఇత్యాది శ్రుతిః. *న ప్రకాశత ఇత్యుక్తే కేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యయుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యమనస్కః సదాశుచిః । న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన న ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాక్ఛబ్దః సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) నన్విదమయథాక్షరమివ వ్యాఖ్యాతం- న హ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణేన ద్వితీయాన్తత్వం కిం న స్యాత్. న - స్వాదేశేపి *హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేఽపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్- తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాః ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి) *ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబన్ధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను *ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాన్దసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. న హి *వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి- *అచతురవిచతు రేత్యాదిస్మరణేనాజన్తతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాన్దసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే- తథా సతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ. *యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా- *తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్చ మనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే- తే ఇతి ద్వివచనాన్తత

జ్ఞానఆత్మని - తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్రపూర్వోక్తాబుద్ధిరభిధీయతే. *జ్ఞానఆత్మనీతివ్యధికరణేసప్తమ్యౌ. ఆత్మనివర్తమానేజ్ఞానేనియచ్ఛేదిత్యర్థః. * జ్ఞానమాత్మనిమహతినియచ్ఛేత్ - బుద్ధింకర్తరిమహత్యాత్మనినియచ్ఛేత్. *తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మని- తంకర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వాన్తర్యామిణినియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతా. ఏవమ్భూతేనరథినావైష్ణవంపదంగన్తవ్యమిత్యర్థః..................

అవ్యక్తశబ్దేనకథంవ్యక్తస్యశరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨॥ సూ. ॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతంహ్యవస్థావిశేషమాపన్నంశరీరంభవతి-తదవ్యాకృతమిహశరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- (తదర్హత్వాత్) తస్యావ్యాకృత

యామిహనిర్దేష్టవ్యం. అతఉక్తనిర్వాహఏవోపపన్నః. *తద్యచ్ఛేజ్ఞానఆత్మనీతివాక్యంమనసోఽహఙ్కారేనియమనపరం కేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నమిత్యాశయేనాహ (తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేదితి) అహఙ్కారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వంతుస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తాబుద్ధిః- అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్యజ్ఞానవిశేషవాచిత్వంముఖ్యమితిభావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్యస్వతశ్చేతనైకాన్తత్వాత్, ఉపన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాప్యస్యైకరూపార్థత్వే స్వారస్యాచ్చ సామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మనివర్తమాన ఇతి) సప్తమ్యర్థస్యస్ఫుటీకరణాయవర్తమానపదమధ్యాహృతం.——జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణం-బుద్ధిశబ్దస్వారస్యాత్-ఉతార్థపక్షాత్. నప్రథమః-దర్శనపరత్వాత్. నాపిద్వితీయః-అర్థస్యానర్థ్యాదర్శనాత్. మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమితిచేత్. యదిశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపిజ్ఞానశబ్దోమనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహఙ్కారపరః-తర్హితుల్యన్యాయత్వాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యత్రాపిబుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వంస్యాత్. తదప్యస్త్వితినవాచ్యం- స్వగ్రన్థవిరోధాత్ *అథబుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారం బ్రూయాః తథాపితన్నిర్దిష్టస్యాహఙ్కారస్యప్రత్యభిజ్ఞానోపపద్యతేబుద్ధిశబ్దవ్యవహారాభావాత్ మహచ్ఛబ్దస్యతన్నిర్దిష్టమిహప్రత్యభిజ్ఞాయతేఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితిహిఆనుమానికసూత్రవ్యాఖ్యానేభాష్యకారైరుక్తం. అథోచ్యేత- తత్రయద్యపిమనోమహతోర్మధ్యగతోబుద్ధిశబ్దః- తథాపినాహఙ్కారపరః- మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తర్హ్యత్రాపిసప్తమ్యన్తమహచ్ఛబ్దస్యాపిఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వప్రతిపాదకత్వాభావాన్మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యంనవిద్యతే. యద్యత్రోపపదంనపీడకం - తర్హితత్రాపిపీడనాసామర్థ్యాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యస్యాహఙ్కారపరత్వస్యాత్ తథాచానుమానికప్రయాసనైరర్థ్యమేవస్యాత్- తన్నిప్రక్రియాస్థిరత్వసిద్ధిరిత్యలమనేన.——జ్ఞానమాత్మనీత్య *స్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచోమనసినియమనం - మనోననుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనం. మనసోబుద్ధౌనియమనం- అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం. బుద్ధిః- అనాత్మహేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యాబుద్ధేరాత్మనినియమనంనామ- సఏవోపాదేయతయాసాక్షాత్కార్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం. శాన్తే- స్వభావేనిష్కృష్టప్రతిభాతే. శాన్తఆత్మనిమహతఆత్మనోజీవస్యనియమనంనామ- తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవపరస్యాపివశీకరణంభవతి. నతదితినిర్దేష్టవ్యం - ఆత్మశబ్దస్యపుల్లిఙ్గత్వాత్తచ్ఛబ్దస్యచాత్మపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేనతదితి) (నపుంసకలిఙ్గతేతి) అత్రతదితివ్యాఖ్యేయపదం. : సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాంకాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాంచ, వ్యత్యయమిచ్ఛతిశాస్త్రకృదేషాంసోపిచసిధ్యతి బాహులకేనఇతిశాస్త్రైరుక్తలిఙ్గవ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతేత్యర్థః. సన్వస్మిన్మన్త్రేరూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకారఉచ్యతఇత్యుక్తం - తదయుక్తం - విషయాణాంశరీరస్యచ అత్రనియమనానుక్తేరితిచేన్న- తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాంనియమనంహినామ- తదసన్నిధాపనం. శరీరస్యనియమనంనామ- సాత్త్వికాహారేణపరిశోషణం. నహియాగతోఽనుజ్ఝితవిషయస్యదుష్టాహారసేవామలినమనసఇన్ద్రియాదినియమనంసంభవతి - అతోఽర్థసిద్ధన్యేహరథాశ్వానాం. తన్నిమిత్తమితిపరంవిషయసన్నిధిపరివర్జనంసాత్త్వికాహారసేవనంచయోగాద్యత్వాపదనకాలేసంపాద్యం- తదానీంవార్త్తేతరాదికర్త్రజ్ఞానేన్ద్రియాణాంనాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తుయోగకాలవివక్షత్వాత్. అతోయోగకాలవివక్షత్వస్యనియమనస్యాస్మిన్మన్త్రేవిధానాత్ *ఇన్ద్రియేభ్యఇత్యస్మిన్మన్త్రేపివశీకార్యత్వే పరత్వంవివక్షితమితితన్నిర్దిష్టకార్యకారణతత్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ రూపకరూపితేషుపరిశిష్టంశరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇతిస్థితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోరైకార్థ్యేఽవశ్యంభావినిసతిఉపక్రమాధికరణన్యాయేనఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దేనయేతత్రావ్యక్తశబ్దస్యవృత్తిఃకథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః.

౨॥ సూ. ॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యేకారణశబ్దోపచారఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తకార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారఃకింనస్యాదిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి)వ్యాఖ్యేయసూత్రఃతచ్ఛబ్దస్యేతివ్యస్యనిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వంస్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థంశరీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయాబుద్ధిస్థం- అతస్తథావిధాచిద్వ్యపరామర్శ ఇతిభావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్షు

స్యాదచిద్వస్తునఏవవికారాపన్నస్యరథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్.

యదిభూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే - కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే
కః ప్రద్వేషః-తత్రాపిహిభూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్॥ పరమకారణభూత పరమపురుషాధీనత్వాత్ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తంభవతి - నవయమవ్యక్తంతత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణనాభ్యుపగచ్ఛామః- అపితుపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వవిరహేణ- తదాత్మకత్వేనైవహి ప్రకృత్యాదయస్స్వప్రయోజనంసాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాంనస్యుః. తథాఽనభ్యుపగమాదేవతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృతిభిర్హిజగదుత్పత్తిప్రళయవాదేషుపరమపురుషమహిమవాదేషుచప్రకృతివికృతిపురుషాస్తదాత్మకాస్సఙ్కీర్త్యతే- యథా *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యారభ్య *తన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తే

ణానిమిత్తమూకారమాహ (అచిద్వస్తునఇతి) జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోప్యస్తి- తద్వ్యావృత్త్యర్థమచిద్వస్తునఏవవికారాపన్నస్యేత్యుక్తం. అర్హత్వంకార్యాపేక్షం-తద్విశేషం ప్రకరణసిద్ధముఖప్రేక్ష్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వావిశేషేపిపురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతారూపార్థవిరోధాత్,తతఏవావ్యక్తస్యవశీకార్యత్వాయోగా, చ్చనకారణేకార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దోభూతసూక్ష్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః. ——యాందవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మంశరీరమిహగృహ్యతే-తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపిదేవరథత్వేనరూపితం-లోకాన్తరప్రాప్తైరపివివక్షితత్వాదితివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్యస్వరసస్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదినాపురుషార్థసాధనప్రవృత్తివిశేషప్రతిపాదనేనపురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వవివక్షయాఽఽరథత్వేనరూపణమిత్యవగమా,చ్చ. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వంహిస్థూలశరీరస్య-లోకాన్తరప్రాప్తిఃఫలానుభవార్థితత్సాధనస్యసూక్ష్మదేహస్యనోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతోఽవ్యక్తశబ్దమాత్రస్వారస్యాదపిఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యా, దుపాయపరాయామువయోగప్రతీతిస్వారస్యా, చ్చయథోక్తఏవసూత్రార్థఇత్యేతదభిప్రాయేణాహ (రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యదీతి) (భూతకారణమేవేతి) త్వయాపియదభ్యుపేతంభూతకారణత్వేన-తదేవేతిభావః.

3॥ సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్॥ నహిప్రయోజనవత్త్వాత్ప్రయోజనవత్త్వేచోదితే- ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదదూషణంచవ్యాహతమితిహ్యుక్తం- తత్కథంపరిహృతంభవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి)నాభ్యుపగచ్ఛామఇత్యన్వయః. తదధీనశబ్దస్యప్రవృత్తిమాత్రేతాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వేనేత్యుక్తం. తేనప్రవృత్తౌపరాధీనత్వేపిసత్తాస్థిత్యోః కులాలానపేక్షదణ్డచక్రాదివ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణకింనాభ్యుపగమ్యతఇత్యపేక్షాయామర్థస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి)హిశబ్దః ప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతకః. స్వప్రయోజనం- స్వకార్యం. ప్రకృతేఃకార్యంహిమహానేవ- మహదాదీనామపితత్తత్కార్యమేవప్రయోజనం. పురుషస్యభోగాపవర్గరూపంవా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- తదాత్మకత్వవిరహే. (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాఃతేషాంనస్యురితి) *నతదస్తివినాయత్స్యాత్ *మయిసర్వమిదంప్రోతం *మత్తస్సర్వంప్రవర్తతేఇత్యాదిభిఃస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపం-వ్యవహారార్హత్వం. మానసంబన్ధార్హత్వంవా. తస్యకాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారవిరహఃస్థితిః. ప్రవృత్తిః-కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీనస్యాతాం-తదభావే ప్రవృత్త్యభావఃకైముత్యన్యాయసిద్ధః- యథాశరీరస్యాత్మవిశ్లేషేఇత్యర్థః. సూత్రేఅర్థవచ్ఛబ్దస్తదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపిప్రదర్శనార్థః- అర్థోపయోగిత్వాత్ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చస్వరూపస్థిత్యో, రిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాఘాతస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మాత్మకప్రధానవాదఏవదూష్యః- బ్రహ్మాత్మకంప్రధానంస్వీకృతమితినవ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. హిశబ్దాభిప్రేతంతదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి(శ్రుతిస్మృతిభిర్హీతి) ప్రళయశ్రుతిః *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యాదిః.మహిమవాదశ్రుతిః * యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిః. ప్రళయశ్రుతేరపి *తమఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్తదాత్మకత్వసిద్ధిః. *తస్మాత్తమస్సంజాయతఇత్యుత్పత్తివాక్యంద్రష్టవ్యం. అప్యయపూర్వకత్వాత్సృష్టేః- ప్రళయశ్రుత్యుపాదానంసృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం. ——శరీరస్యజీవాత్మాపేక్షయాపరత్వంకథమితిశఙ్కాయాంజీవస్యశరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయాశరీరస్యపరత్వం-యథేన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాంపరత్వమితిపరిహారపరమిదంసూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహివేదాన్తిభిః ప్రకృతిఃస్వరూపేణనాభ్యుపగమ్యతే- అతస్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యాఘాతఃపరిహర్తవ్యఇతితత్పరిహారోపేక్షణంఅపేక్షితాకరణంస్యాత్. ననుశరీరస్యజీవాత్పరత్వానుపపత్తిశఙ్కాచపరిహర్తవ్యా- అతోనానపేక్షితవిధానంస్యాదితిచేత్-ఏవంతర్హీన్ద్రియేభ్యఃకథమర్థానాంపరత్వమితిశఙ్కాయాశ్చపరిహర్తవ్యత్వాత్తత్పరిహారాయసూత్రాన్తరంప్రణేయంస్యాత్. సాచ *అర్థవదిత్యనేనపరిజిహీర్షితేతిచేత్ - తర్హి *అర్థవదితిదృష్టాన్తతయోక్తిర్నఘటతే, అర్థేభ్యోమనసఃపరత్వంకథమితిశఙ్కాపరిహారాయసూత్రాన్తరంవక్తవ్యంచ

భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి- తథా* యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః- తథా* భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం। జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్. ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ। అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి- *వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చేతి *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని। పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇతి చ..........

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ యది తన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమవివక్షిష్యత్ - తదాఽస్య జ్ఞేయత్వమవివక్షిష్యత్ - వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షం వదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. న చాస్య జ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్..........

౫॥ సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥ *అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్। అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇత్యవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితి చేత్. తన్న- ప్రాజ్ఞః- పరమపురుష ఏవ హ్యత్ర జ్ఞేయత్వేన ప్రతిపాద్యతే- * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం। ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. అత ఏవ* పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి న పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్య చ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః. *మహతః పరమిత్యపి * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే..........

స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరూప్యత ఇతి న తత్ర ప్రష్టవ్యమితి చేత్ - అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథాకథంచిన్నిరూప్యత ఇతి న సూత్రాపేక్షా. కేన యుక్తిబలేన యథాకథంచిన్నిర్వాహ ఇతి చేత్-అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహః కేన యుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యామాద్యసూత్రవివక్షితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్య రూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతి చేత్ - తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఆద్యసూత్రేణైవ సిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అత ఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రం. ....

౪॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థ ఏవ స్వవాక్యనివేశః. ....

౫॥ సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥ (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరత్వోక్తేశ్చ సామానాధికరణ్యేన యత్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమపి కారణమవ్యక్తమితి భావః. (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితం. (ఏష సర్వేష్వితి) *నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య * దృశ్యత ఇతి పదేన ప్రాజ్ఞవిషయతయా ప్రకృతత్వం దర్శితం. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్ సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వమాహ (తస్య చేతి) మహతః పరత్వాదవ్యక్తమిహ వివక్షితమిత్యత్రాహ (మహత ఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షాతిశయాత్ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః..........

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి- ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్.
తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథాహి- నచికేతా ముముక్షుస్సన్మృత్యుప్రత్తైవరత్రయే ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదినీమాత్మని పితుస్సుమనస్తాం ప్రతిలభ్య ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే *స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యం। స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణేతి. స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే- *అమృతత్వం భజన్త ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాత్, ఉత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిన్దాదర్శనాచ్చ *త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్,. తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్టం *యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షేప్సైతదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ ప్రథమచశబ్దో హేతుసముచ్చయే. ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే - కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః - ప్రశ్నవాక్యం హ్యుక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య నిర్జ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేఽపి త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాదుక్తిః. (అస్మిన్నిత్యాది) * త్రయాణామితి పదమస్మిన్ జీవపరమాత్మపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం ఏవం పదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయత్వేనేతి) *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వాదిహ ప్రతిలభ్యేత్యనేన సంక్షిప్తం. తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వమఙ్గిద్వారా భవతి- తచ్చ తస్యాః పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానగర్భత్వాత్ - తథాహి తదుభయం శ్రూయతే *లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం। స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చిన్వానస్య శోకాతిగత్వముక్తం,. * యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం। స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వా తాదృశదేవతాధిష్ఠితత్వేన వాఽనుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చిన్వానస్యాపునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిరుక్తా,. తృతీయవరవరణశ్లోకార్థనిష్కర్షాపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్ర వ్యాఖ్యేయస్య స్వర్గపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః- లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, భాష్యే తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) *స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. మోక్షవాచిత్వే హేత్వన్తరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే *శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః। అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా *జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయస్స ఏవేతి చ నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిన్దితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వన్తరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) * త్రిణాచికేతః- *అయం వావ యః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్- యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా. త్రిభిః- అగ్నిభిస్త్రైతుభిః. సన్ధిం- పరమాత్మోపాసనేన సమ్బన్ధం. ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః - *కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) *యేయం ప్రేత ఇతి మన్త్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః. ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగన్తవ్యత్వాత్. *ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీరే ఇత్యర్థః- *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తిర్హేతుః పూర్వముక్తత్వాదిహ న కణ్ఠోక్తః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే *నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీరవియోగపరః- ఉక్తహేతోరేవ. *పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేన్మృతః। సముక్తస్తత్త్వసన్ధానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్. *దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య *ధృత్యా ధీరో నచికేతోఽత్యస్రాక్షీరిత్యన్తేనోచ్యమానం దురవగమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) *దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టం- శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి- గుహాహితం- హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం- తదన్తర్గతే వస్తుని స్థితం. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః. *యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్ర

తదేవంసామాన్యేనోపదిష్టే నచికేతాః ప్రీతస్సన్ *దేవంమత్వేత్యుపాస్యతయానిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య, *అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయానిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ *మత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీతినిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య,చస్వరూపవిశోధనాయపునఃపప్రచ్ఛ *అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వదేతి. ఏవంసకలేతరాతీతానాగతవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్యస్వరూపం, తదన్తర్గతంచప్రాప్తృస్వరూపం, వాచకరూపంచోపాయంపునరపిసామాన్యేనఖ్యాపయన్ప్రణవంతావదుపదిదేశ *సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తితపాంసిసర్వాణిచయద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తోబ్రహ్మచర్యంచరన్తితత్తేపదంసంగ్రహేణబ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్యపునరపిప్రణవంప్రశస్య ప్రథమంతావత్ప్రాప్తుఃప్రత్యగాత్మనస్స్వ

ప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యంస్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే సోక్తపదార్థత్రితయపరిశోధనాయ [illegible] (తదేవమితి) *అధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రాయన్నాహ (వేదితవ్యతయేతి) । తందుర్దర్శమితిమన్త్రేణ త్రితయమప్యుక్తం చేత్ ప్రశ్నవ్యాఘాతాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితిశఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షాప్రయోజనమేదర్శ్యతే (సామాన్యేనేతి,) (స్వరూపవిశోధనాయపునఃపప్రచ్ఛేతి,చ) పునఃపప్రచ్ఛేతిపాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాంత్రయాణామపిసామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనార్థా [illegible] సాధారణీ - తత్కథం *అన్యత్రధర్మాదితిమన్త్రేణపరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతిశఙ్కాయాం ప్రశ్నస్యత్రితయవిషయత్వం [illegible] రమన్త్రస్యాపిత్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవంసకలేతరేతి) కాలత్రయసంబన్ధిత్వంహివర్తమానత్రితయస్యాప్యస్తి - తత్కథం [illegible] ప్రత్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేనకృతాకృతశబ్దోవ్యాఖ్యాతః - ప్రారబ్ధమసమాప్తంహివర్తమానమిత్యుచ్యతే. *అన్యత్ర [illegible] ధర్మః - ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర - ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః - ధర్మేతరః. ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర - ప్రసిద్ధ [illegible] విలక్షణం ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితిబుద్ధిస్థసన్నిహితసాధకోవివక్షితః. స ఏవోపేతా - స హి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః - సాధకావస్థా [illegible] త్వాత్, [illegible] జ్ఞానానన్దావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితిధర్మాదీనాంవిశేషణం [illegible]. భూతాచ్చభవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యదిత్యర్థః. యద్వా - ధర్మాధర్మాభ్యామన్యత్రేత్యుపాసనప్రశ్నః - [illegible] కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేతి కాలపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి [illegible] ప్రశ్నః. తదన్తర్గతంచప్రాప్తృస్వరూపమితి వక్ష్యతే (త్రయఇతి) య [illegible] త్రితయ [illegible] ——— [illegible] త్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోఽయంమన్త్రః [illegible] స్యాత్. ఉచ్యతే: ధర్మాదన్య [illegible] ప్రతీయతే - [illegible] ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నస్య [illegible]. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నార్థవిలక్షణం వస్తుపృష్టంస్యాత్ - [illegible] ధర్మాధర్మ [illegible] పరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్ అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నం.——— (ప్రణవంప్రశస్యేతి) *సర్వేవేదా [illegible] త్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః. *తత్తేపదంసంగ్రహేణబ్రవీమ్యోమితి [illegible]. (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యత ఇతివ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతిభావః. తదన్తర్గతం - ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతం. ప్రణవ [illegible] ప్రణవైకదేశ [illegible] వాచ్యోఽప్యుపేతా జీవః. యద్వా - ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాఽన్తర్గతమిత్యర్థః [illegible] వాచ్యాన్తర్భూతత్వమితిభావః. (వాచకరూపంచోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం. [illegible] *ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మవ్యాహరన్మామనుస్మరన్ *ఓమిత్యాత్మానంధ్యాయత [illegible] ధ్యాయతేతిధ్యానోపాయత్వంహిప్రణవస్యావగమ్యతే. *తపాంసిజ్ఞాన [illegible] ప్రతీయతే - తత్కథం త్రితయఖ్యాపనేతాత్పర్యం. కథంబ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే [illegible] త్రనిరూప్యమాణత్వాచ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధేరితిచేత్ - ఇహాపిబ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, [illegible] త్వాచ్చ ఉపాయోపేత్రోరపిప్రతిపాద్యత్వం. న కేవలముపయోగాదిమాత్రాత్ - కిన్తుపదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చాస్త్యేవ *ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రాయేణాహ (పునరపిప్రణవంప్రశస్యేతి) *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిం మన్వానఆహ (ప్రాప్తుఃప్రత్యగాత్మనఇతి)——— కాపునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే - ఇదంమన్త్రద్వయంతావదేకవిషయం - *సహన్యతేహన్యమానేశరీరే ఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య. *హన్తాచేదితిమన్త్రశ్చజీవవిషయఏవ - లోకస్యపరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుపపత్తేః. పరమాత్మాహి ప్రత్యక్షాగోచరః - కథంతస్మిన్వధ్యతాదిప్రతిపత్తిః. అహమేనంహన్మి - అయమ్మాంహన్తుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతుకభావాభిమానో హి జీవవిషయఏవదేహినాంభవతి. నను *నాస్యజరయైతజ్జీర్యతే నవధేనాస్యహన్యత ఇతివత్పరమాత్మన్యపిహనన ప్రతిషేధఉపపద్యతే. సత్యం - తత్ర దహరాకాశస్యదేహాన్తస్స్థత్వాచ్ఛఙ్కితవికారాదినిషేధఉపపద్యతే - ఇహతులోకభ్రాన్తిరనూద్య ప్రతిషిధ్యతే *హన్తాచేన్మన్యతేహన్తుంహతశ్చేన్మన్య

రూపమాహ *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్యపరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం *అణోరణీయానిత్యాదినా *కఇత్థా వేద యత్ర సఇత్యన్తేనోపదిశన్మధ్యే *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతామప్యాహ. *ఋతంపిబన్తావితిచోపాస్యస్యోపాసకేన సహావస్థానాత్సూపాసతాముక్త్వా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా *మార్గం పథస్తత్పారమవాప్నోతి *తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేనోపాసనప్రకారం, ముపాసీనస్య చ వైష్ణవపరమపదప్రాప్తిం చాభిధాయ *అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం. అతస్త్రయాణామేవాత్ర జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ - తస్మాన్నేహ తాన్త్రికస్యావ్యక్తస్య గ్రహణమ్. ....

తేహతం ఉభౌ తౌ న విజానీత ఇతి. పరమాత్మని వధ్యఘాతుకభ్రాన్తిర్నకస్యచిదప్యస్తి- అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ. *నజాయత ఇతి మన్త్రశ్చ లేనైకార్థ్యః- అతో మన్త్రద్వయమపి జీవవిషయం.—— *అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) *నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా *అణోరణీయానిత్యాదినా చ జీవపరయోస్స్వరూపే కథితే *ఋతంపిబన్తావితి మన్త్రేణ తయోః ప్రతిపాదనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాయాహ (సూపాసతాముక్త్వేతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానం పరకృతవ్యాఖ్యాననిరాసఫలకతయేతి వక్ష్యామః. (ఉపసంహృతమితి) ప్రక్రాన్తోపసంహారస్యాపేక్షితత్వాద్, దర్థాన్తరపరత్వస్యాసఙ్గతత్వాచ్చేతి భావః. సూత్రార్థం నిగమయతి (అతస్త్రయాణామితి) సూత్రార్థం పరమప్రకృతార్థేన ఘటయతి (తస్మాన్నేహేతి)——న ను *త్రయాణామితి పదమస్మిన్ జీవపరమాత్మపరం కేన స్యాత్- తేషాం హి ప్రశ్నోపన్యాసౌ దృశ్యేతే. *సత్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి *యేయం ప్రేతే *అన్యత్ర ధర్మాదితి త్రయాణాం క్రమేణ ప్రశ్నః, *లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకాః *హన్తత ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం| యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మా భవతి గౌతమ| నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి ప్రతివచనం చ. నచ జీవవిషయప్రశ్నస్య పరమాత్మవిషయప్రతివచనవైఘట్యం- ఐక్యస్య వివక్షితత్వాదుపపత్తేరితి. ఉచ్యతే-అత్రానతివిరోధే పి భాష్యకారోక్తార్థ ఏవ యుక్తతరః. తథాహి- జీవస్తావదుపేతా. పరమాత్మా చోపేయః. అగ్నివిద్యా చ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ఉపాయాన్తర్భూతా - తదన్తర్భావశ్చ ప్రాకరణికవాక్యైకార్థ్యతః. అగ్నేరపి పృథగేవ వివక్షితత్వే అగ్నిజీవపరమాత్మతదుపాసనానాం చతుర్ణాం ప్రతిపాద్యత్వదర్శనాత్ *త్రయాణామేవేత్యవధారణమయుక్తం- అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షా స్వీకర్తవ్యా తథా సత్యుపాయోపేయోపేతౄణామేవ వ్యాఖ్యానం యుక్తతరం. ఉపాసనోపదేశశ్చాత్ర స్ఫుటతరముపలభ్యతే- *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యః *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా కేవలశ్రవణాదివిలక్షణః పరమాత్మవరణీయతాహేతుభూతః ప్రకృష్టజ్ఞానవిశేషో హి ఉపాయతయాఽభిధీయతే. అవధారణం ప్రధాన్యావృత్తిపరం- ఉపాయస్యోపేయప్రాప్త్యర్థతయా పరమాత్మన్యన్తర్భావాత్ త్రిత్వావిరోధ ఇతి చేత్ - లక్ష్మి త్రయాణాముపన్యాసః ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతురేవ న భవితుమర్హతి- అర్థాన్తరాన్తర్భావసహత్వాత్. ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్త్రయాణామేవ- నహ్యుపాయస్య ప్రశ్నో దృశ్యతే- అతోఽవధారణోపపత్తిరితి చెన్న - అస్మిన్ప్రకరణే ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాభావాత్ప్రదభావేన ప్రతిపాద్యత్వాభావస్య దుర్వచత్వాత్. ఉపాయో హ్యపృష్ట ఏవోపన్యస్తః. సోఽప్యర్థతః పృష్ట ఇతి ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యత్వే హేతురితి చేత్ - తర్హి చతుర్ణామితి వక్తవ్యం- శబ్దతోఽర్థతశ్చ చతుర్ణాం ప్రశ్నోపన్యాససమ్భవాత్. యది కణ్ఠోక్త్యైవ ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయో వివక్షితః- తస్య ప్రతిపాద్యత్వే ప్రయోజకత్వాభావస్య ప్రతిపాద్యమానోపాసన ఏవ దృష్టతయా సముచ్చయాభావస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాయోగాత్. కిఞ్చ- *యేయం ప్రేత ఇత్యస్య దేహాతిరిక్తజీవసద్భావాసద్భావప్రశ్నవిషయత్వం చానుపపన్నం- దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్య పితృసౌమనస్యాగ్నివిద్యావరణయోరనుపపత్తేః. అగ్నిప్రశ్నవాక్య ఏవ *స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఇతి దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచన ఏవ *త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ *కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యపవర్గరూపపురుషార్థోపయోగిత్వమగ్నివిద్యాయా అవగతం- కుతో దేహాతిరిక్తాత్మసన్దేహసమ్భవః. తస్మాదపవర్గప్రకారవిశేష ఏవ సన్దేహసమ్భవః- అతస్తత్ప్రకారవిశేషప్రశ్నపరత్వం *యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య యుక్తం. యదీదం దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్నపరం- అస్య *తం దుర్దర్శమితి పరమాత్మవిషయప్రతివచనం చ న ఘటతే. జీవపరయోరైక్యజ్ఞాపనార్థం తథా ప్రతివచనమితి చెన్న- పరమాత్మవిషయప్రతివచన ఏవ *ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోక ఇతి జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదనేన తద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. నచ భేదానువాదః- సర్వజ్ఞతాద్యాకారేణ జీవవైలక్షణ్యస్య లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్, విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చ. నచ బుద్ధిజీవపరోయం మన్త్రః- *గుహాం ప్రవిష్టావిత్యత్రాస్య మన్త్రస్య బుద్ధిజీవపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య జీవపరమాత్మపరత్వస్య భవద్భిరేవాస్య గౌర్ద్వితీయ ఇతి న్యాయేన సిద్ధాన్తితత్వాత్. *యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహేతి హృదయాయతనఉపాస్యతయా స్థితస్య పరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యత ఇతి న జీవపరయోరైక్యప్రతీతిః. *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీతి వాక్యముపసంహారగతమేతదపేక్షయా దుర్బలం, భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయం చ. అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయోగాత్ ప్రతివచనవైఘట్యమేవ. కిఞ్చ- *యేయం ప్రేత ఇతి ప్రథమఖణ్డస్థం ప్రశ్నం ప్రతి ప్రశ్నాన్తరవ్యవహితస్య పఞ్చమఖణ్డస్థస్య *హన్తత ఇదం ప్రవక్ష్యామీతి వాక్యస్య ప్రతివచనత్వం చాయుక్తం. అర్థక్రమః పాఠక్రమాద్బలీయానితి తేన తద్బాధ ఇతి చెన్న - మధ్యే జీవవిషయవాక్యస్య సద్భా

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ యథా *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే - ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనః పరత్వేనాభిధానాన్న కాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యత ఇతి స్థితమ్..

అనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్॥

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే - న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్। *ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్। *గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ। సితాసితా చ రక్తా చ సర్వకామదుఘా విభోః। పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాః కుమారకాః। ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దోఽత్ర వశానుగామ్। ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవాన్ భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభం విభుః। సర్వసాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాం తు యజ్వభిః। *చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతమవ్యక్తం వ్యక్తముచ్యత ఇతి. అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమభిహితం. యదాత్మకాశ్చైతే ప్రకృత్యాదయః - స పరమపు

వాత్. తచ్ఛ్వదస్మితం. [illegible] - *యన్నయం వజగత్ప్రిహ్య [illegible] ఇత్యాదావపి యదా ప్రతివచనాన్యనూదితాం ప్రశ్నాః ప్రశ్నాన్యనుహితాని చ ప్రతివచనాని స్యుః - తదా క్రమకోప ఉపపద్యతే - కో దేవ ఇత్యత్ర - [illegible] కోయజ్ఞ ఇత్యత్ర - [illegible] - [illegible] ప్రశ్నాన [illegible] ప్రతి [illegible] యజ్ఞ ఇత్యత్ర ప్రశ్నే త్తరస్యైవ ప్రశ్నే త్తరత్వకల్పనే [illegible] క్రమకోపకల్పనసున్నత్వాను పపన్నం. యేయం ప్రేత ఇతి [illegible] సద్భావా సద్భావమాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తం - అతః *యేయం ప్రేత ఇతి [illegible] తథా చ [illegible] ర్శ్య ఇత్యాది ప్రతివచనమతిఘటతే. *అన్యత్ర ధర్మాదిత్యత్ర [illegible] ప్రతిపాదనాచ్చ * త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ [illegible] నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్య చ ప్రతివచనత్వం [illegible]. ప్రశ్నప్రతివచనా [illegible] త్రయ స్పృష్టత్వేనాత్ర ప్రశ్నే పన్యాసశబ్దా [illegible] యేయం ప్రేత ఇతి ప్రశ్నే [illegible] త్రయాణాం - అతఏవేహ ప్రశంసా ప్రలోభనవిద్యావిద్యా [illegible] ....

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ [illegible] తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వ [illegible] ([illegible] సామానాధికరణ్యాదితి)...

అనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్॥ కార్యశరీరవాచిన [illegible] ప్రవాహాత్ [illegible] ఇత్యుక్తం - అత్ర కార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధానమేవోచ్యత [illegible] ——— [illegible] తేజోఽబన్నపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం. కిమిదం వాక్యం ప్రధానపరం - ఉత తేజోఽబన్నపరమితి విచారశ్చ [illegible]. [illegible] ప్రధానస్య [illegible] - ఉత స్వవాక్య స్వారస్యార్థమితి వికల్పమభిప్రేత్య స్వవాక్యస్వారస్యాభావము [illegible] ప్రధానస్య [illegible] స్వారస్య జ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) ([illegible] ఇత్యాది) [illegible] * భూమిరాపోఽనల ఇత్యాద్యష్టప్రకారేణ. అజాం - ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం - నాశరహితాం. ధ్యాయతే - [illegible] సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన జ్ఞాయతే. అధ్యాసితా - అధిష్ఠితా. తన్యతే - విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే - వ్యష్టిసృష్ట్యర్థం ప్రేర్యతే. పురుషార్థం - పురుషాణామపేక్షణీయం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్సూయతే. (గౌరిత్యాది) జనిత్రీ భూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితా చ రక్తా చ - గుణత్రయాత్సత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా - తేజోఽబన్నద్వారా సితాసితారక్తా. విభోః - ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా - లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం - భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః - స్వాత్మభిన్నేహేభ్యోఽవివిచ్యాపి జ్ఞాతాః. (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తం. ధ్యానక్రియాభ్యాం - సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం. *విధుత *అసృజతేతి వ్వయమపి శ్రూయతే. (పీడ్యమానాన్తు యజ్వభిరితి) వత్సా హి మాతరం క్షీరక్షరణార్థం పీడయిత్వా భుఞ్జతే - తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిః [illegible] ఫలానురూపం పరిణామ్యమానామిత్యర్థః. (అత్రేతి). ప్రకృత్యాదీనాం - ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితం - ఏషు వాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరతాదధీన్యవిశిష్టత్వపరమితి భావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితుమాహ (యదా

రుషోపి *తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే। పురుషంనిర్గుణంసాఙ్ఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితి ప్రతిపాద్యతే. అపరేచాథర్వణికాః *అష్టౌప్రకృతయష్షోడశవికారా ఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపమామనన్తి *సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచవ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః। అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాజ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః *జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావజాహ్యేకాభోక్తృభోగార్థయుక్తా। అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తాత్రయంయదావిన్దతేబ్రహ్మచైతత్ *క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరఃక్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః। తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తేవిశ్వమాయానివృత్తిరితి. తథా *ఛన్దాంసియజ్ఞాఃక్రతవోవ్రతానిభూతంభవ్యంయచ్చవేదావదన్తి। అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః। మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం। తస్యావయవభూతైస్తువ్యాప్తంసర్వమిదంజగదితి. తథోత్తరత్రాపి* ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి *ప్రకృతింపురుషంచైవవిద్ధ్యనాదీఉభావపి। వికారాంశ్చగుణాంశ్చైవవిద్ధిప్రకృతిసమ్భవాన్। కార్యకారణకర్తృత్వేహేతుఃప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాంభోక్తృత్వేహేతురుచ్యతే। పురుషఃప్రకృతిస్థోపిభుఙ్క్తేప్రకృతిజాన్గుణాన్। కారణంగుణసఙ్గోస్యసదసద్యోనిజన్మసు *సత్త్వంరజస్తమఇతిగుణాఃప్రకృతిసమ్భవాః। నిబధ్నన్తిమహాబాహోదేహేదేహినమవ్యయం॥ తథా *సర్వభూతానికౌన్తేయప్రకృతింయాన్తిమామికాం। కల్పక్షయేపునస్తానికల్పాదౌవిసృజామ్యహం। ప్రకృతింస్వామవష్టభ్యవిసృజామిపునఃపునః। భూతగ్రామమిమంకృత్స్నమవశంప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హేతునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతఇతి.— తస్మాద్బ్రహ్మాత్మకత్వేనకాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయోనిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే *అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాః। అజోహ్యేకోజుషమాణోనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్యఇతి. తత్రసన్దేహః కిమస్మిన్మన్త్రేకేవలాతన్త్రసిద్ధాప్రకృతిరభిధీయతే- ఉతబ్రహ్మాత్మికేతి. కింయుక్తం. కేవలేతి. కుతః. *అజామేకామిత్యస్యాఃప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్, *బహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపా ఇతిస్వాతన్త్ర్యేణసరూపాణాంబహ్వీనాంప్రజానాంస్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (చమసవదవిశేషాత్) నజాయతఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్తన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణేవిశేషాప్రతీతేః (చమసవత్) యథా *అర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రేచమస

త్మకాఇతి) షడ్వింశకత్వంకాలస్యవిశేషణత్వేనప్రకృతితత్త్వకారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వంకాలస్యతదన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకే ష్వేవలక్షైశ్వర్యైకశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తుత్యర్థమిత్యన్యథాసిద్ధిరీశ్వరప్రతిపాదనస్యవక్తుమశక్యా - సఙ్ఖ్యాతఃపృథఙ్నిర్దేశాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌప్రకృతయఇతి. అత్రాపివాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వంసిద్ధమితిభావః. ఏతత్త్రయంయదా విన్దతేతదాబ్రహ్మభవతి- ముక్తోభవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- ఆలమ్బనసంశీలనం. యోజనం- యోగః. తత్త్వభావః- తత్త్వావిర్భావః. సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః- అంశభూతైః- శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతిందర్శయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవంప్రధానస్యప్రామాణికత్వాదతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యానమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయఇత్యాదిశబ్దేనమహదాదిరభిప్రేతః. విషయాదికందర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవకర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతంవిషయః. అచేతనత్వసృజమానపదస్వారస్యాభ్యాంసంశయః. శ్వేతాశ్వతరే *అజామేకామితిమన్త్రే అజాశబ్దోయౌగికః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః- ఉతబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతివిచారః. అజాశబ్దస్సృజమానాశబ్దౌకిమజాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణస్రష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే *అజామేకామితిమన్త్రేప్రతిపన్నాయాఅజాయాఃకింజ్యోతిరుపక్రమాత్వమస్తి- నేతి. కిమజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వేవిరుధ్యేతే- నేతి. యదావిరుధ్యేతే- తదాతైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయాఅజాయాజ్యోతిరుపక్రమాత్వాభావేనతదైకార్థ్యాత్ అజాంసృజమానామితిపదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణస్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోపిబ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదానవిరుధ్యేతే- తదాతైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయాఅజాయాజ్యోతిరుపక్రమాత్వేనతదైకార్థ్యాదజాంసృజమానామితిపదయోఃస్వతన్త్రస్రష్టృత్వావగమకత్వాభావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోపిబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతి. (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షేఅజాత్వంనసమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) *సృజమానామితికర్తరిశానచ్. స్వతన్త్రఃకర్తా. అతోనబ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః. … … … … …

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అత్రాపికాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరస్యతఇత్యుపక్రమస్థంప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యతఇతిమత్వాహేతుమాహ (నజాయతఇతీతి) అథవా- నజాయతఇతీత్యాదినాహేతుపదంవివృణ్వన్ *చమసవదితిసూత్రంపదంప్రతిజ్ఞాపరంమన్యమానఃతేనహేతుపదస్యాన్వయందర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తంహేతుపదవ్యాఖ్యానం. అవయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేనవిశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి- వాక్యాన్తరమన్తరేణవిశేషతోనిశ్చేతుమశక్యాభవతీత్యర్థః. తదేవవివృణోతి (యథార్వాగితి) అస్యయథాశబ్దస్యతథాత్రాపీతిభాష్యేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థంవి

స్య భక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేన ప్రతీయత ఇతి న తావన్మాత్రేణ చమసవిశేషప్రతీతిః- యౌగికశబ్దానాం అర్థప్రకరణాదిభిర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర *యథేదం తచ్ఛిరః ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యాదినా వాక్యశేషేణ శిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః - తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభిరేవాజా నిర్ణేతవ్యా. న చాత్ర తన్త్రసిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయో దృశ్యన్తే. న చాస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం ప్రతీయతే- *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానామితి స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేన మన్త్రేణ నాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే. ....

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే అవవిశేషహేతురస్తీత్యాహ.

౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమైవైషాఽజా. జ్యోతిః - బ్రహ్మ. *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః. (జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః. (తథా హ్యధీయత ఏకే) హీతి హేతౌ. యస్మాదస్యా అజాయా బ్రహ్మకారణకత్వమేకే శాఖినస్తైత్తిరీయా అధీయతే. *అణోరణీయాన్మహతో మహీయానాత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి హృదయగుహాయాముపాస్యత్వేన సన్నిహితం బ్రహ్మాభిధాయ *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాదిత్యాదినా సర్వేషాం లోకానాం బ్రహ్మాదీనాం చ తత ఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణభూతాఽజా తత ఉత్పన్నాఽభిధీయతే *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశప్రక్రియమాణేఽభిధీయమానత్వాత్తాన్త్రికసమ్మతప్రకృతివాదిన ఏషాజా బహ్వీనాం

శయతి (భక్షణసాధనత్వమాత్రమితి) చమ్యతేఽనేనేతి చమసశబ్దవ్యుత్పత్తిరితి భావః. మాత్రశబ్దేన విశేషవ్యావృత్తిః. ఇతిశబ్దో హేతుపరః. విశేషప్రతీత్యభావాదిత్యర్థః. విశేషప్రతీత్యభావే చమసస్య ధర్మ్యదృష్టాన్తతయా వ్యాఖ్యాతః *చమసవదవిశేషాదితి సూత్రే దృష్టాన్తస్య సాధారణాకారం హేతుం దృష్టాన్తోపపాదకత్వేన దర్శయతి (యౌగికశబ్దానామితి) సాధారణముపయ శబ్దం బోధయతాం యౌగికశబ్దానాం ... - తేనాసాధారణార్థబోధకపలభిదాదిశబ్దవ్యావృత్తిః. అర్థః-వస్తుసామర్థ్యం. ఆదిశబ్దః స్వవాక్యస్థవిశేషణాదిపరః। ... పూర్వవాక్యైనాన్వయః. అవయవశక్త్యా సాధనమాత్రప్రత్యాయకత్వాదర్థప్రకరణాదిభిర్వినా విశేషనిశ్చయాయోగాత్ ... చమసవిశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. నను యథా చమసవిశేషో వాక్యశేషావసేయః- తద్వదజావిశేషోఽపి హేత్వన్తరేణ నిశ్చేతుం శక్య ఇతి శఙ్కాయాం ... యస్యాశ్శక్యతాం చ దర్శయితుం స్వపక్షే విశేషనిశ్చయప్రకారమాహ (తత్ర యథేదం తచ్ఛిర ఇతి) యథేతి దృష్టాన్తం. ... నీయత్వమాహ (తథాత్రాపీతి) యథా *అర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతి మన్త్రే న చమసవిశేషప్రతీతిః, తత్ర విశేషనిశ్చయః ... వాక్యాన్తరాధీనః- తథాఽత్రాపి నిశ్చాయకాన్తరేణ అజావిశేషనిశ్చయః కార్య ఇత్యర్థః. ... (న చాత్రేతి) *సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వప్రతీతి ర్విశేషనిశ్చాయికేత్యత్రాహ (న చాస్యా ఇతి) స్వాతన్త్ర్యేణ- ఈశ్వరానధిష్ఠితత్వమస్తు ... (... స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్రయత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యమేవ ప్రత్యయవాచ్యం - న త్వపరతన్త్రత్వ... మాత్రశబ్దాభిప్రాయః ... కర్తృప్రత్యయవాచ్యస్య వ్యాపారాశ్రయత్వరూపస్వాతన్త్ర్యం ... - న త్వపరతన్త్రత్వం. ... స్వాతన్త్ర్యం ... తన్త్రలక్షణం కర్తృత్వం కిం ప్రకృత్యాశ్రయం- ఉతాజాశబ్దవాచ్యప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మాశ్రయమితి విశేషేఽస్మిన్ ... నిశ్చాయకాభావశ్చ మాత్రశబ్దాభిప్రేతః. యది బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రామాణికం స్యాత్ - తదానీమిహ ప్రతీయమానం స్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వం హి తద్ద్వారతయా బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధి స్యాత్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౯॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥ తుశబ్దస్య పక్షవ్యావర్తకత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) ఇతరోక్తార్థవ్యావృత్త్యర్థం శ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేన వ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవ దర్శయతి (తం దేవా ఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాం ప్రకరణే దర్శయతి (అణోరణీయానితి) న హి *అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రే ఉత్పత్తిః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా *ఇడో యజతి బర్హిర్యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదిష్వజ్ఞత్వాశ్రవణేఽపి *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాది ప్రకరణస్థతయా తదఙ్గత్వం నిశ్చీయతే-తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తిసిద్ధిరిత్యర్థః. అస్మిన్మన్త్రే న సృష్టిర్వివక్షితా- సృష్టిప్రకరణస్య పూర్వమేవ విచ్ఛేదాత్, అత్ర *జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యుక్తస్య ముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః, శ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) న సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. *యస్మాజ్జాతా న పరా నైవ కించనా

సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణ ఉత్పన్నా బ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతో వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాదేతత్సరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానాద్గాథాద్వాక్యాన్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే *కిం కారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య* తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిరూఢామితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపాయా అజాయా అవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం *యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతి చ తస్యా ఏవ ప్రతీతేః, నాస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః..........................

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయా అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమిత్యత్రాహ.

౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥ ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః. (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం - క్లృప్తిః. సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే- స్వేనావిభక్తాదస్మాత్సూక్ష్మావస్థాత్కారణాన్మాయీ సర్వేశ్వరస్సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయోఽవగమ్యతే. సా హి ప్రలయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే - సృష్టివేళాయాం తూద్భూతసత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపా వ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే- అతః కారణావస్థాఽజా- కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః. (మధ్వాదివత్) యథేశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య *అ

నేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తేరితి చార్థసిద్ధం- సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణ ఇతి హ్యుక్తం. ముక్తాత్మకీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన- న తు సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్- యథా బద్ధాత్మకీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధాజాత్వవిరోధిజ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరేదర్శితం. అథ *సృజమానామితి పదప్రతీతస్వాతన్త్ర్యవిరోధి బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణే దర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః - అపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాయాః. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. యోనిం- జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతిమిత్యర్థః. తస్యా ఏవ- బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ. (స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధ ఇతి) న కేవలం శాఖాన్తరైకార్థ్యాత్- స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితి భావః..

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే- తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాఙ్గీకారే అజాత్వానుపపత్తిః- అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥ (ప్రసక్తేతి) చస్త్వర్థ ఇత్యర్థః. అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మింస్తద్బుద్ధ్యారోపణపరత్వవ్యుదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం విశదయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాది ప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) *ప్రాకల్పయద్యో భువనాని సప్తేత్యాదిస్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిః కల్పనశబ్దౌ వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారేణ. తథా నిర్దేశశ్చ మునిసమ్మతః - *సంప్రసాదాదభ్యుపదేశాత్ *సమానో జ్యోతిషేత్యాదిషు దర్శనాత్. అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సా హీతి) బ్రహ్మతాపన్నా - కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః - న హ్యన్యద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం - నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా - కిన్తు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యుపస్థాపకం సేతి పదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం - కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం - కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే- తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే అవస్థాభేదేన ప్ర

థతత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యత్రేవ. ఏకలః - ఏకస్వభావః. అతోఽనేనమన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికాఽజైవాభిధీయతే- న కాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధం.———అన్యే త్వస్మిన్మన్త్రే తేజోఽబన్నలక్షణాఽజైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజోఽబన్నాన్యేవ తేజోఽబన్నాత్మికాఽజైకా - ఉత తేజోఽబన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కింవా తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమే కల్పే తేజోఽబన్నానామనేకత్వాత్ *అజామేకామితి విరుధ్యతే. న చ వాచ్యం తేజోఽబన్నానామనేకత్వేఽపి త్రివృత్కరణే నైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణేఽపి బహుత్వానపగమాత్. *ఇమాస్తిస్రో దేవతాః* తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః కిం తేజోఽబన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా- కింవా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయేఽపి *లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే, స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజోఽబన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే, తృతీయే కల్పే త్వజాశబ్దేన తేజోఽబన్నాని నిర్దిశ్యన్తే తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయం - తతో వరమజాశబ్దేన తేజోఽబన్నకారణావస్థాయాః శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానం. యత్పునరస్యాః ప్రకృతేరజాశబ్దేన ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి- తదప్యసఙ్గతం- నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే, యథా చాదిత్యే వస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే,- తద్వదస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వపరికల్పనం కో వా యుజ్యతే. న కేవలముపయోగాభావ ఏవ - విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషామేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగస్తోకసఙ్గచేతన విశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధన స్వపరిత్యాగహేతుభూత స్వసమ్బద్ధపరిత్యాగ సమర్థచేతనవిశేషరూపచ్ఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ. *అజామేకాం *అజో హ్యేకః *అజోఽన్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనం చ న శోభనం. సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ - * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి

వృత్త్యాఽజైకధర్మిణ్యవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. ఏకస్య- ఈశ్వరేతరస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః.———జ్యోతిరుపక్రమత్వాదిసూత్రప్రవృత్తయే పరోక్తమర్థం నిరాచికీర్షుస్తత్ర ప్రథమస్య సూత్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యే త్వితి) మన్త్రోక్తాం [illegible] (ఇతి) [illegible] తేజోఽబన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మ కారణవాచామానుగుణ్యాత్ [illegible] తేజోఽబన్నరూపం- తేజోఽబన్నాత్మకం బ్రహ్మ కిమేకఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః (తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజోఽబన్నానాం [illegible] కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) [illegible] (న చ వాచ్యమితి) [illegible] త్రాహ (త్రివృత్కరణేఽపీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) [illegible] ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజోఽబన్నరూపా బ్రహ్మణో వికారాః కిమజాశబ్దేనోచ్యన్తే - ఉత స్వరూపమితి వికల్పార్థః. ప్రథమే [illegible] అనేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) [illegible] ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేఽపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) [illegible] (స్వరూపేణేతి) *జ్యోతిరుపక్రమేతి సూత్రం [illegible] జ్యోతిరుపక్రమశబ్దస్తేజోఽబన్న[illegible] నహి బ్రహ్మస్వరూపం తేజోఽబన్నశబ్దవాచ్యం - అతః సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నావస్థా[illegible] సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః- *అరసమలోహితమితి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే [illegible] ఇతి వికల్పాసహత్వాత్ [illegible] ప్తోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థమయమంశః [illegible] తత్ర [illegible] ణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజోఽబన్నానామవాచకస్య అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నపరత్వమారోప్య తేన తత్కారణస్య [illegible] వృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః. కల్పనోపదేశాదిసూత్రస్య పరోక్తమర్థం దూషయతి (యత్పునరస్యా ఇతి) సర్వత్ర రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహస్సర్వేషాం ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రౌచిత్యాతిశయలాభోఽనేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనం. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావం ప్రదర్శితః- అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతోఽర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావం దూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాన్తరస్య దూషణత్వఖ్యాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాం దర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుఃఖాదిరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసమ్బద్ధపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసమ్బద్ధేతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధ ఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం శఙ్క్యతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్య[illegible] ప్రయోజనాభా

విదుష ఆత్యన్తిక ప్రకృతిపరిత్యాగం కుర్వతోఽనేనవాఽన్యేనవా పునరపి సమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్. ....

చమసాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥

వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః। తమేవమన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయం మన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః - ఉత నేతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్ర-

---

తీయమానాదఃప్రదర్శితః. సర్వత్ర చ్ఛాగత్వపరికల్పనశఙ్కోపన్యాసేనైవానేకపదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చ ఫలితః. ఏవం హేత్వభావాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ చ్ఛాగత్వపరికల్పనం వ్యుదస్తం. నను నార్థవిరోధః-కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనసఙ్గాదిమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నహి దృష్టాన్తగతసర్వధర్మాణాం వివక్షానియమోఽస్తి - తథా సతి సర్వత్ర దృష్టాన్తోపన్యాసభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు చ ప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనం దృశ్యతే - తచ్చ సర్వథా సాధర్మ్యవివక్షాయాం న ఘటత ఇతి. ఉచ్యతే - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యత్ర స్పష్టం గౌరవరూప్యరూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానఙ్గీకారే రూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యం యోగ్యం ప్రాప్యోపాయతాదిరూపం - తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షితమితి నిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం. * అజామేకామితి వాక్యే తు రూప్యరూపకవాచిపదద్వయాశ్రవణాత్ అర్థౌచిత్యం నావగమ్యతే - తేన గౌణవృత్త్యనఙ్గీకారేఽపి న వైయర్థ్యం. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్ర రూప్యవాచిపదాశ్రవణాత్, అజాశబ్దవద్గోశబ్దస్యావయవశక్త్యా ప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్చ గత్యభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా - * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాద్యుచితవిశేషణశ్రవణాదర్థౌచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దే తు న తథా గత్యన్తరాభావః - ఉచితావయవార్థసమ్భవాత్. ఉచితవిశేషణం చ రూఢిసిద్ధాజావ్యావర్తకం న శ్రూయతే, పుంలిఙ్గాజశబ్దయోశ్చాముఖ్యత్వం, * బహ్వీః ప్రజా ఇత్యాదిపదానాం సఙ్కోచశ్చ విఫలః. అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదివద్గ్రూపణపరత్వమయుక్తం. కార్యకారిత్వాద్యర్థమాత్రవివక్షాయామర్థవిరోధాభావోఽయముక్తః - సచేన్ముఖ్యయైవ వృత్త్యా లభ్యతే - తదా గౌణవృత్తిపరిగ్రహో నిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవం పరోక్తస్య * జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్య ఏకశబ్దార్థవిరోధ ఉక్తః - *కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్యాజాశబ్దాస్వారస్యం దూషణతయోక్తం. యద్యపి జ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేన తేజః ప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మిం స్తద్భావారోపణం, చ పరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణమివ ప్రతీయతే - తథాప్యనుపపత్తిపరాహతం. అస్మదుక్తార్థస్తు వైదికనిర్దేశసమాధినా స్వరస ఉపపన్నశ్చేతి భిదా. *చమసవదవిశేషాదితి సూత్రం పరస్యాస్వరసం - చమసశబ్దస్య యౌగికత్వాత్ రూఢార్థస్పర్శపరత్వాభావాచ్చ. ....

చమసాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥ అజాశబ్దస్య స్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వే విశేషాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితం - తదత్రానుపపన్నం - పరమాత్మపరత్వే సఙ్ఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనా వినాపి సఙ్ఖ్యాపూరణే నాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరితి విశేషనిశ్చయసమ్భవాదితి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. విషయాదికమాహ (వాజేతి) పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యాదిప్రతీతిజనకమిదం వాక్యం - ఏవంజాతీయకవాక్యాని సన్తి చేత్తాన్యపి విషయః. పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాం సంశయః. * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి మన్త్రః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః - ఉత నేతి. కిం పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి - నేతి. కిమాకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ - ఉత నేతి, కిం వాక్యశేషేణ పఞ్చజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయః శక్యః - ఉత నేతి, చ. యదా నవిరోధీ, యదా చ నిశ్చయో న శక్యః, - తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేన సమాసస్య సమాహారవిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపఞ్చకాన్యుచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయం మన్త్రస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి పూర్వపక్షః. యదా ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణ చ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః,- తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేన సమాసస్య సంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపదార్థా ఉచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రో న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి రాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయా పఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తిని చ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్య పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం నాస్తి - సప్తర్షీణామేకైకస్య సప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్య చ పఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః - తథాప్యస్య తు పఞ్చజనశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధే సమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకం పదం - న తు పఞ్చ-పఞ్చ-జనా ఇతీతి. తదాహి

తీతేః. ఏతదుక్తంభవతి- *పఞ్చజనాఇతిసమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాంజనానాంసమాహారాః పఞ్చజనాః - పఞ్చపూల్యఇతివత్. పఞ్చజనాఇతిలిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తేచసమాహారాఃకతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేనపఞ్చశబ్దేనసమాహారాః పఞ్చేతిప్రతీయన్తే - యథాపఞ్చపఞ్చపూల్యఇతి. అతః *పఞ్చపఞ్చజనాఇతిపఞ్చవింశతిపదార్థావగతౌ తేకతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయాస్మృతిప్రసిద్ధాఃప్రకృత్యాదయఏవజ్ఞాయన్తే-*మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చవికారోనప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుషఇతిహికాపిలానాంప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి) *పఞ్చపఞ్చజనాఇతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః. కుతః.(నానాభావాత్) ఏషాంపఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితానాంపఞ్చజనానాంతన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యఃపృథగ్భావాత్.*యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఆకాశశ్చప్రతిష్ఠితఇత్యేతేషాంయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వంహిప్రతీయతే- * తమేవమన్యఆత్మానంవిద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్రతమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - అతస్తేభ్యఃపృథగ్భూతాః పఞ్చజనాఇతి నతన్త్రసిద్ధాపతే. (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యోఽత్రతత్త్వాతిరేకోపిభవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టఆత్మాఆకాశశ్చాత్రాతిరిచ్యేతే - అతః * తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరఃపరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. *నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య *పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యత్రపఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవనసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవాత్. నహితన్త్రసిద్ధతత్త్వేషుపఞ్చసుపఞ్చస్వనుగతంతత్సఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తంజాత్యాద్యస్తి. నచవాచ్యంపఞ్చకర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చమహాభూతాని, పఞ్చతన్మాత్రాణ్య, వశిష్టానిపఞ్చ, త్యవాన్త

రశత్వమాపద్యేత. యదాచసమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపికథంతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసఙ్ఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్యపునఃపఞ్చతయావిశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితిచేన్న - పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. విశిష్టస్యవిశేషణాదదోషఇతిచేత్. కింవిశేష్యస్య- ఉతవిశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. నతావద్విశేష్యస్య - తత్రపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరనిరపేక్షతయాపునరుక్తత్వాత్, సఙ్ఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసఙ్ఖ్యాప్రతీతేశ్చ. నాపివిశేషణస్య- విశేష్యపర్యన్తశబ్దోపస్థాపితస్యవిశేషణస్యపునస్తస్యపసిద్ధజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. నహిగౌర్గౌరితిగోత్వంగోత్వేనవిశేష్యం. నచోభయస్య- అంశేపౌనరుక్త్యా, దంశేచసఙ్ఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్. నపఞ్చేశతే ... తానీతివద్విశేష్టుంయుక్తం- అవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావేనసమాహారాసిద్ధేః ఏకత్రోపస్థిత్యాస్యస్య ... నాహిశబ్దసఙ్ఖ్యసమాహారసమాహార్యం- తస్మింశ్చసతిహ్యేకత్వద్విత్వాదినాపునర్విశేషణసమ్భవః-అన్యథాబహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసమ్భవాత్. అతోనపఞ్చవింశత్యర్థసిద్ధిః. సిద్ధావపినతన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః- నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయఇతి) *పఞ్చానాంత్వాపఞ్చజనానామిత్యత్రపఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయాఏకపద్యదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యతస్తత్ప్రతిపత్తే, ర్ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేనప్రథమపఞ్చశబ్దస్యసఙ్ఖ్యాపరత్వప్రతీతే,స్సమాహారసమాసత్వంస్వీక్రియతఇతిభావః. తత్ఫలమాహ (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దసఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్స్త్రీలిఙ్గ ... తేరప్రవాబాధాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితిభావః. భూతజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేత్య ... ఏవంసమాహారసిద్ధౌపఞ్చతయావిశేషణోపపత్తిమాహ (తేచేతి) ఏవంపఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధావస్యమన్త్రస్యమోక్షాధికారాత్ సాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తేకతమఇతి) ఆకాశేన * యస్మిన్నితినిర్దిష్టేనాత్మనాచసప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపినవిరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం ... ద్రవ్యత్వాదాత్మాకాశాభ్యాంవినాపఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాఃపఞ్చ-వాయుతేజోజలపృథివీప్రాణాఃపఞ్చ - తన్మాత్రాణిపఞ్చ- జిహ్వాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణిచత్వారిమనఇతిపఞ్చ-కర్మేన్ద్రియాణిపఞ్చేతిపఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా-ఆత్మనస్స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణభూయఃకీర్తనాత్, అవిరోధఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూతఆత్మనిప్రతిష్ఠితాః- కిమపన్నైః- తదన్తర్గతఆకాశోపితస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిస్సమ్భవతి. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (నసఙ్ఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః- పృథక్త్వం. అన్యత్వంవివక్షితం-నతుబహుత్వం. *వినానానాహిరుక్పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యఃపృథగ్భావః-అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం *యస్మిన్నితిసప్తమ్యర్థముఖేనేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్యబ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావోవ్యాఖ్యాతః. అథాతిరేకంవ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః- సఙ్ఖ్యాధిక్యం (అతస్తంషడ్వింశకమితి) కాలస్యప్రకృతివికారాణాంవిశేషణతయాన్తర్భావాత్షడ్వింశకత్వం. కాలస్యస్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణసప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాఙ్ఖ్యప్రసిద్ధాదపిశ్రుతిప్రసిద్ధంగ్రాహ్యం- అన్తరఙ్గత్వాదితిభావవానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి) అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (నసఙ్ఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాభావాదితి) అనేనపఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తంభవతి - ఏకోపాధిగృహీతత్వంహిసమూహత్వం. పఞ్చస్వనుగతానుపాధీనాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) ఆకాశస్యపృథక్కరణాత్ ప్రాణపఞ్చమేషువాయ్వాదిషుమనఃపఞ్చమేషురసనాదిషు

రసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పఞ్చభిరారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధేః. అతః *పఞ్చజనాఇత్యయంసమాసోనసమాహారవిషయః- అయంతు *దిక్సఙ్ఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. అన్యథా *పఞ్చజనాఇతిలిఙ్గవ్యత్యయశ్చ. పఞ్చజనానామ కేచిత్సన్తి- తేచపఞ్చసఙ్ఖ్యయావిశేష్యన్తే *పఞ్చపఞ్చజనాఇతి- సప్తసప్తర్షయఇతివత్..........

కేపునస్తేపఞ్చజనాఇత్యతఆహ.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్॥ *ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోమనోయేవిదురితివాక్యశేషాద్బ్రహ్మాశ్రయాః ప్రాణాదయఏవపఞ్చపఞ్చజనాఇతివిజ్ఞాయన్తే..........

గుణత్రయమహదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధేరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాంసప్తవింశతిత్వప్రతీతిరపిపరస్యానుపపన్నా. కిఞ్చ- *సాత్త్వికోరాజసశ్చైవతామసశ్చత్రిధామహాన్। త్రివిధోయమహఙ్కారోమహత్తత్త్వాదజాయతేతిమహదహఙ్కారయోస్త్రివిధత్వావగమాత్ ఏకత్రింశత్సఙ్ఖ్యత్వంతత్త్వానాంప్రసజేత్- అతశ్చైతన్మన్త్రప్రతిపన్నతత్త్వసఙ్ఖ్యావిరోధః. అతస్సత్త్వరజస్తమసాంద్రవ్యతయాబహుత్వేననిర్వాహోఽనుపపన్నః. *యస్మిన్నితిసిద్ధశబ్దస్య *స్వేమహిమ్నీతవత్ నిర్వాహోప్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్యవాచిపఞ్చశ్రవణేనస్వప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాఽయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్పృథగుక్తిరిత్యప్యయుక్తం- తతోపితత్కారణతత్త్వానాంవైపుల్యేసతితదనాదరేణాకాశస్యపృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సాఙ్ఖ్యోన్నిర్వాహమాహ (అయన్త్వితి) సంజ్ఞావిషయత్వోపపాదనాయసమాహారవిషయత్వేశబ్దదూషణమాహ (అన్యథేతి) లిఙ్గవ్యత్యయశ్చక్లిష్టఇత్యర్థః. అర్థదూషణంహిసమాహారసిద్ధిలక్షణముక్తం. పఞ్చజనశబ్దస్యతన్త్రసిద్ధార్థవిషయత్వేప్యుదస్తేఅర్థాన్తరసద్భావమాహ (పఞ్చజనానామేతి) పఞ్చశబ్దస్యచతేష్వర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేప్యజహదవయవార్థైవ పఞ్చజనశబ్దవృత్తిః. అన్యథానిరర్థకతయా సఙ్ఖ్యావాచిత్వాభావేనసమాససామర్థ్యాభావాత్ నహి నిరర్థకశబ్దస్య సమాససామర్థ్యం. తతశ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టార్థప్రతిపత్తౌపునస్సఙ్ఖ్యయా విశేషణమనుపపన్నమితి శఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) *సప్తసప్తర్షయోఽమలాఇతిశ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః. అత్రాయమభిసన్ధిః - సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నాసఙ్ఖ్యాశాఖావదుపలక్షణభూతాసంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా- నతుసంజ్ఞినిష్ఠాప్యవిశేషణతయాఽన్తర్భూతా. అతోయథాగచ్ఛతీతిగౌరితివ్యుత్పత్త్యావగమనస్యతటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయాఽవాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేనగౌర్గచ్ఛతిగౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిఃవ్యాఘాతోవా - తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఽవివక్షితేతత్ప్రతిపాదనస్యాకాఙ్క్షితత్వాత్ నగచ్ఛతీతిపునరుక్తిః, అవయవోపస్థాపితస్యగమనస్యావివక్షితత్వాత్ నతిష్ఠతీతివ్యాఘాతః.- ఏవం సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నసఙ్ఖ్యాయాఅపి వ్యుత్పత్తిసమయేతటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయపఞ్చశబ్దేనసఙ్ఖ్యయావిశేషణత్వజ్ఞాపనంయుక్తం. పదద్వయస్య సామర్థ్యంచేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాసఉపపన్నః. అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయాసఙ్ఖ్యయావిశేషణంసఫలమితి.——— అన్యైస్తు *నానాభావాదితిపదంఏకీకారోపాధ్యభావాత్ సమాహారసిద్ధిపరంవ్యాఖ్యాతం - తదానీంశబ్దస్వారస్యాభావఃస్ఫుటతరః. అపిశబ్దవైయర్థ్యంచస్యాత్ - అపిశబ్దోహిపఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేనదూషణోక్తిం ద్యోతయతి. అతఃపఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవం పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేపితన్త్రసిద్ధతత్త్వపరత్వంయథావ్యుదస్తం భవతి తథాభాష్యేదర్శితైవయోజనాయుక్తాశబ్దానురోధినీచ. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కేపునరితి) సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వమయుక్తం-అస్మిన్వాక్యేసఙ్ఖ్యయావిశేషప్రతిపత్తేరిత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్॥ ననుకిమనేనసూత్రేణ- కర్మమీమాంసాయాం *సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదితివాక్యశేషాత్సందేహనిరాసస్యకర్తవ్యత్వంహినిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం- అతఏవహిస్మృత్యధికరణాదిషుకర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వమాశఙ్క్యభాష్యేపరిహ్రియతఇతి. నైవం-వాక్యశేషాత్ సందేహవ్యుదాసఃకార్యఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపివాక్యశేషయోరేవ నిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్. *తేజోవైఘృతమితివాక్యస్యఘృతసమర్పకత్వేహినసన్దేహః- ఇహత్విన్ద్రియవాచిప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వేసన్దేహసద్భావాత్, ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనామేవపఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తే, రిన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేనవాక్యశేషార్థనిర్ణయాయసూత్రప్రణయనం ప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్రాగ్ర్యప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః- ప్రాణాన్నశబ్దాద్వా- చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాస్త్రయః- అతస్తదనుగుణతయాప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయఃపదార్థాః ఇన్ద్రియాణీతితఏవపఞ్చజనాఇత్యర్థః. ....

అథస్యాత్ - కాణ్వానాంమాధ్యన్దినానాంచ *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యయంమన్త్రస్సమానః- *ప్రాణస్యప్రాణమిత్యాది వాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్యపాఠో నవిద్యతే - తేషాంపఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ ఏకేషాం- కాణ్వానాంపాఠేఽసత్యన్నే జ్యోతిషాపఞ్చజనాఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తే. తేషాంవాక్యశేషఃప్రదర్శనార్థః. ఏతదుక్తంభవతి - *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్మన్త్రే *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితిజ్యోతిషాంజ్యోతిష్ట్వేనబ్రహ్మణ్యభిధీయమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణికానిచిజ్జ్యోతీంషిప్రతిపన్నాని - తానిచవిషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్తఇతి. *ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేనస్పర్శనేన్ద్రియంగృహ్యతే- వాయుసమ్బన్ధిత్వాత్స్పర్శనేన్ద్రియస్య. ముఖ్యప్రాణస్యజ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్. చక్షుషఇతిచక్షురిన్ద్రియం. శ్రోత్రస్యేతిశ్రోత్రేన్ద్రియం.

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యంవక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠాభావేన ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశానుపపత్తేఃపఞ్చజనత్వమయుక్తమితిభావః. నను సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనమాధ్యన్దినపాఠస్యకాణ్వపాఠేప్యుపజీవ్యత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్తేర్నసూత్రాన్తరాపేక్షా. సత్యం - మాధ్యన్దినశాఖాన్తరీయంవాక్యమితికృత్వాస్వప్రకరణేనైవప్రాణాదీనాం పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్త్యాపఞ్చజనత్వసిద్ధిప్రతిపాదనార్థంసూత్రం. అగ్రన్థప్రాయన్యాయపరిస్కారకాదనుపపత్త్యన్తరశఙ్కాపరిహారశ్చార్థాత్సిధ్యతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనఅనుక్తస్యాన్నపాఠస్యాన్యతో గ్రహణేపక్తైశ్చిద్ధేతుభిః ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వనిశ్చయదార్ఢ్యేనపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తాభావాత్పఞ్చజనత్వమనుపపన్నమితిశఙ్కావకాశ్యతే - ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వేహిప్రాణాన్నశబ్దయోరస్వారస్యద్వయంస్యాత్, ప్రాణశబ్దశ్చోపక్రమస్థానభఙ్గనీయః, అన్నశబ్దస్యతన్త్రేణార్థద్వయపరత్వంచాశ్లిష్టం - అతోఽగ్రన్థప్రాయన్యాయస్యానేకహేత్వభిభూతస్యాకిఞ్చిత్కరతయా ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వమశక్యనిశ్చయం. అతఃకాణ్వపాఠేపిమాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠోపజీవనమనపేక్షితంస్యాత్- ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్. తన్నిశ్చయేసతిహ్యనుక్తేన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా. ఏవమిన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్, క్వచిదన్యతయా పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశాయోగాత్, నప్రాణాదీనాంపఞ్చజనత్వమితిశఙ్కాపరిహారార్థంసూత్రం. స్వన్యాయత్వానిశ్చయహేతువశఙ్కాగ్రన్థేనసూత్రాః. సత్యం- ఉత్తరత్రపరిహారాదిహాభిప్రేతత్వమవగమ్యతే- యథాన్తరాదిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తపరిహారదర్శనాత్పూర్వపక్షేప్యభిప్రేతత్వావగమః.

౧౩॥ సూ. ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ జ్యోతిషా- షష్ఠ్యర్థేతృతీయేత్యర్థః సూత్రేపిజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపార్థః - శ్రుతివాక్యస్వారస్యసిద్ధ్యుపయికత్వాత్ సూత్రస్థజ్యోతిశ్శబ్దాస్వారస్యం సోఢవ్యమితిభావః.—— స్పష్టే. * తందేవాజ్యోతిషాం జ్యోతిరితి ద్వితీయాన్తజ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మణా పఞ్చసఙ్ఖ్యానిర్ధారితా - తదానీమేతస్యమన్త్రస్యశాఖాద్వయగతస్య ఏకార్థత్వప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గేన బ్రహ్మపఞ్చమతయాఽన్నపఞ్చమతయాచ పఞ్చజనశబ్దనిర్వాహస్వారస్యమవధేయంస్యాత్. కించ - *యస్మిన్నిత్యాధారతయా బ్రహ్మణో నిర్దిష్టత్వేన ప్రాణాదిషుపఞ్చమస్యాపిప్రాణాదిచతుష్టయవద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వప్రతీతేశ్చ బ్రహ్మణఃపఞ్చమత్వమయుక్తం. స్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠిత ఇతివన్నిర్వాహఇతిచేన్న - సప్తమీప్రతిష్ఠితశబ్దయోర్ముఖ్యార్థసమ్బన్ధాసమ్భవేన స్వాధారతయోగాత్. అతః పఞ్చజనశబ్దసప్తమీవిభక్తిప్రతిష్ఠితశబ్దానాముక్తైరూప్యాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్ జ్యోతిఃపఞ్చమత్వపరత్వమనుపపన్నమితి నన్యాయేనభగవతా షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపపరతయాజ్యోతిషేతిపదంవ్యాఖ్యాతం.—— ఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తఇత్యత్రకథంజ్ఞాయన్తఇత్యాశఙ్కామాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్దస్యకోఽర్థః- తేనేన్ద్రియాణీతికథంజ్ఞాయన్తే - తత్రకిమన్నపాఠవైకల్యోపన్యాసేనేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణీత్యనేన * ప్రాణస్యప్రాణఇత్యాదేరర్థఉక్తః *పవిత్రాణాంపవిత్రమితివదితిభావః. జ్యోతీంషీత్యనేన ప్రకాశకత్వముక్తమితరత్. తతశ్చేన్ద్రియాదివ్యాప్తిసిద్ధిః- తేషాంప్రకాశకత్వాభావాత్ (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి- నపేక్షితానీతిభావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనేతి సఙ్ఖ్యేయవిశేషోపస్థాపకవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వముక్తం. తతశ్చ తత్రశ్రుతపఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితత్వాత్, పఞ్చసఙ్ఖ్యాకజ్యోతిరన్తరప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ పరిశేషేణేన్ద్రియత్వావగమః. ఏవం వాక్యశేషస్యాప్యుపక్రమగతేనపరస్పరసాకాఙ్క్షేన మన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాంప్రతిపాదితత్వాత్, షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాంతేషాం*చక్షుషశ్శ్రోత్రస్యమనసఇతిషష్ఠ్యన్తపదైః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమభిప్రేత్యప్రాణశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతి) వాయుసంబన్ధిత్వాత్-వాయ్వాప్యాయితత్వాత్. ప్రసిద్ధఃప్రాణఃకస్మాన్నగృహ్యతఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యజ్యోతిశ్శబ్దేనప్రదర్శనాయోగాదితి)జ్యోతిశ్శబ్దేన- *జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యత్రషష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. అనేన ముఖ్యాన్నస్యచజ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగోవివక్షితః. స్పష్టార్థానామపిచక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాంవ్యాఖ్యానంకిమర్థం. షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాంషష్ఠ్యన్తపదైరేకైకశఉచ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థం- తేనహిపూర్వసూత్రాభిప్రేతస్యాగ్రన్థప్రాయన్యాయస్యహేత్వన్తరాభిభూ

అన్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధిత్వాద్ఘ్రాణేన్ద్రియమనేన గృహ్యతే- అద్యతేఽనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపి గృహ్యతే. మనసఇతి మనః. ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమితి పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం. ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. తదేవం *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని, చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్గః. అతస్సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావేవానకాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్. సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్. ....

తస్యపూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవం చ సతి ప్రాణశబ్దస్యోపక్రమస్థత్వమకిఞ్చిత్కరం - తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని-పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. న హ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దైరేవ వ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమైకార్థ్యాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే నిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేఽప్యన్నపాఠస్సిద్ధ ఇతి ఉభయసాధారణమన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను *యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసఙ్ఖ్యాసమాధిర్జ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం - అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః - మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. నైవం- ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమాదేవేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థమితి న తావతాఽన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసనోపస్థాపకత్వం కథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్ -పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్. లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యత ఇతి) లక్షణయా బోధకత్వం దర్శయితుమన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే(అద్యతేఽనేనేతి)అద్యతేఽనేనేత్యేవం రూపసమ్బన్ధాదన్నమితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే-అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయా సమ్బన్ధః- తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః-అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తులక్షణయా అన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః-మనసష్షష్ఠత్వాదిత్యత్రాహ (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దేశాపేక్షయా-కిన్తు నిర్దేశ్యాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేన పారిశేష్యం, చ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం - ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసఙ్ఖ్యాయా అవాన్తరసఙ్ఖ్యాత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షయా పఞ్చసఙ్ఖ్యాసిద్ధౌ శ్రుతిసమాధిః-యథా *ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవ ఇతి. ఋతుషట్కేఽప్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసఙ్ఖ్యావ్యపదేశః. *వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వాన్ ఋతూన్ ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య *హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వం *పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షితమితి జ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే ఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని-ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అత ఏవ హీన్ద్రియాణీత్యుక్తం - న తు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని - సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవం సఙ్ఖ్యాభ్యుపగమాత్తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతం. ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వదన్నుపసంహరతి (అత ఇతి)———(సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనావ్యుదాసో హేలయా కృతో భవతి. స ఖలు *కారణత్వేనేత్యాదిసూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ *స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయముదాహరత్. తదయుక్తం- కృతకరత్వాదిత్యనేన దర్శితం భవతి-పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యా సమూహాపఞ్చతాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వస్థలిపాదనాయోగస్తావత్ స్థితః. *పఞ్చాత్మేతి మృదాత్మా ఘట ఇతివత్ అర్థోఽనుపపన్నః-పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వైస్స్వరూపైక్యాసమ్భవాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధాభూతపఞ్చతత్త్వసఙ్ఘాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్ - తథా సతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుషస్స్యాత్ - పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తం-వస్తుతః ఏతైశ్శిరఃపక్షాదిరూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారకమద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వముచ్యత ఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితాదర్థాత్ న కశ్చిద్విశేషః. తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి.——— ఏవమన్యత్రాపి సఙ్ఖ్యాసమ్భవే తథా వర్ణనీయం - అసమ్భవే చ సఙ్ఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ....

సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥

పునఃప్రధానకారణవాదీప్రత్యవతిష్ఠతే - నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయతఇతిజగతోబ్రహ్మైక కారణత్వంనయుజ్యతేవక్తుం. తథాహి-*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిసత్పూర్వికాసృష్టిరామ్నాయతే,- *అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యసత్పూర్వికా, చ - అన్యత్ర *అసదేవేదమగ్రఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితి, చ. అతోవేదాన్తేషుస్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతోబ్రహ్మైకకారణత్వంననిశ్చేతుంశక్యం. ప్రత్యుతప్రధానకారణత్వమేవనిశ్చేతుంశక్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతేప్రధానేజగతఃప్రళయమభిధాయ *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతే త్యవ్యాకృతాదేవజగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే - అవ్యాకృతంహ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాంనవ్యాక్రియతే- నవ్యజ్యతఇత్యర్థః. అవ్యక్తంప్రధానమేవ. అస్యచస్వరూపనిత్యత్వేనపరిణామాశ్రయత్వేనచజగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌబ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోత్స్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వేనిశ్చితేసతీక్షణాదయఃకారణగతాస్సృష్ట్యస్మత్ఖ్యాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపిబృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాంప్రధానఏవవర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధంప్రధానమేవజగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైఃప్రతిపాద్యతే. ... ...

౧౪॥ సూ. కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥ సర్వతత్త్వానాం *యస్మిన్నితి బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణప్రధానస్యకారణత్వంనిరస్తం. అథ స్వాతన్త్ర్యేణకారణత్వంప్రతీయతే- బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితిశఙ్కాయామస్యప్రవృత్తిః. తామాహ (పునరితి) అవర్జనీయాదిన్యాయవ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయోవిషయః. వ్యాకులత్వాదేవసంశయః. కింజగత్కారణతయావేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం- ఉత బ్రహ్మేతి. కిం *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ- ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థంకిం *తదన్వేష్టవ్యోభవతీతిసాక్షిత్వేనస్పష్టోఽసచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి. *సఏషఇహప్రవిష్టఇతిప్రత్యాసన్నతరసూక్ష్మావ్యాకృతశబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతిసంశయోఽస్యసిద్ధిః. యదా *సఏషఇత్యనుకర్షోనావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాప *తదన్వేష్టవ్యఇతినిర్దేశఃప్రకృతబ్రహ్మపరతాంఅసచ్ఛబ్దస్యనావగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితిప్రాప్నోతి యదా*సఏష్యేషఇతిస్పష్టోఽసచ్ఛబ్దస్యబ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ *సఏషఇత్యనుకర్షోఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతామవగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యంబ్రహ్మేతిసిధ్యతి. వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకణ్ఠ్యేనహి బ్రహ్మకారణత్వముక్తం- తదనుపపన్నం- ఐకకణ్ఠ్యాభావాదిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్- ఏకస్మాత్కారణాత్. స్రష్టురవ్యవస్థితేః- బ్రహ్మకారణవాదేసృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదేసామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) సవ్యాకృతాత్ సృష్టిః ప్రతీయతే- నప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతంహీతి) అవ్యాకృతత్వంనామరూపవిభాగరహితత్వమిత్యర్థః - పరిశేషయత్రాహ (అవ్యక్తంప్రధానమేవేతి) పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోఃకథంప్రధానవిషయత్వేనవ్యవస్థితిరిత్యత్రాహ(అస్యచేతి) బ్రహ్మణీవేతినైతదుత్ప్రేక్షాస్పష్టః. సను *తదైక్షతేతిప్రకరణఏవ *పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్యచేతనస్యశ్రూయమాణత్వాత్- అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతపర్యాయత్వాత్ సర్వేషాం చేతనవిషయత్వమాపతతి. ప్రకరణాన్తరేషు సేక్షణం శ్రూయతే పరబ్రహ్మశబ్దస్యచేతనవిషయత్వం ప్రతిప్రసిద్ధం. అన్యత్రచేతనసైకాన్తఃఇతిశఙ్కాయామీక్షణధర్మయోగంప్రతివక్తి (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనకారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాంపరమాత్మన్యసామఞ్జస్యంప్రధానేసామఞ్జస్యఞ్చపూర్వోక్తత్వాత్పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయఃత్యాదిశబ్దేన *సకామయత *సఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాపూర్వాపరకారపర్యాలోచనాప్రయత్నావివక్షితౌ. (కారణగతా ఇతి) అవ్యాకృతశబ్దేనప్రతిపాదితావ్యాకృతస్యప్రతిపన్నత్వేనోపాదానత్వం *పశ్యత్యచక్షురిత్యాదివాక్యోక్తంచేతయితృత్వంచక్షురాద్యభావేనాన్యథాఖ్యాత్యభిప్రాయం. ఏవంప్రకరణాన్తరేష్వపి ఈక్షణాదేర్గౌణత్వాభిప్రాయపూర్వకత్వాత్, ధర్మవాచిపదానాంచసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తత్సతాం ఈక్షణాదయః సృష్ట్యనుఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా- (కారణగతా ఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపిప్రధానం, తస్యానాదిత్వమూపరమకారణత్వం, చానుమతం - తస్యవేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్. అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్యకారణత్వాదీక్షణస్యాంశేముఖ్యత్వభఙ్గస్స్వీకార్యః- తతశ్చానిరూపితవస్తునివేదాన్తవాక్యానాంసామఞ్జస్యాభావేనామానతయానైపరిత్యాగేనసర్వత్రేక్షణంగౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. ఛాయాయసాంబలీయన్యాయశబ్దాపిలసేనసరస్తా- సర్వకారణవాక్యేష్వపిఈక్షణస్యాంశేగౌణతయాఽర్ధజరతీయప్రసఙ్గేనగౌణత్వావశ్యంభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోఃప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేక్షత్యధికరణాక్షేపఃఫలితః. అధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) సన్నయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్యకథంత్రిపాద్యాంసఙ్గతిః - అస్యాంసఙ్గతస్యవాకథమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం. కిఞ్చ-నచాత్రనిరూపణీయమస్తి-పూర్వాపరవాక్యైకసమాకర్షణేనహిఅర్థోనిష్కృష్యతేసిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనంచాసచ్ఛబ్దస్యానన్తమయాధికరణేకృతం-అతస్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వంచేతి. నైవం - ప్రధానప్రతి

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పద్యత ఇతి నిశ్చేతుంశక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషుకారణత్వేనయథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన *జన్మాద్యస్యయత ఇత్యేవమాదిషు ప్రతిపాదితం బ్రహ్మయథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషుకారణత్వేనోక్తేః. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *తత్తేజోఽసృజతేత్యాదిషుసర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవకారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి పరామృశ్యతే,- తథా *తదైక్షత బహు స్యామితి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ *తత్తేజోఽసృజతేతి పరామృశ్యతే,. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు ద్రష్టవ్యం. అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి నిశ్చీయతే....

పాదసచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. నచానన్దమయాధికరణేన చరితార్థతా-అసచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వశఙ్కాయాస్తత్రానపాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాం పరవిషయత్వే నిరూపితేఽపి ప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ అసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం హి దురవగమం. తర్హి * అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీతి సూత్రస్యానన్తరమేవానన్దత్వప్రాప్తినిమిత్తస్యవస్తునోఽసచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానత్వమాశఙ్క్య తత్రైవ నిరాకరణం కర్తవ్యమితి చేన్న-ప్రధానప్రతిపాదసచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్యపాదసఙ్గత్యభావాత్. అతోఽత్రైవ నిరూప్యత్వే సతి పూర్వపక్షయుక్తివశాదయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధః ఫలితః - కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వే అనుపపన్నే సతి, పూర్వపక్షిణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా తేషామానర్థక్యపరిహారాయ కస్యచిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యే సతి, ప్రధానపరత్వే చ సమఞ్జసే, అర్ధజరతీయప్రసఙ్గపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వే చ న్యాయ్యే సతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః. అతస్త్రిపాద్యారమ్భే తస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాభిప్రాయం మన్తవ్యమితి. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన ఫలితాం ప్రతిజ్ఞామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవేత్యేవకారేణ నేతిపదానుషఙ్గఫలితప్రధానప్రతిషేధస్సూచితః. యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తే శ్రుతౌ వ్యపదిష్టమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (జన్మాద్యస్యయత ఇత్యేవమాదిష్వితి) ——అత్రాయమభిసన్ధిః- పరైస్తు *యథావ్యపదిష్టోక్తేరితి పదమేవం వ్యాఖ్యాతం - యథా శ్రుత్యన్తరేషు వ్యపదిష్టం తథైవోక్తేరితి. తదయుక్తం - శ్రుత్యన్తరేష్వపి ప్రధానమేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తే కిముత్తరం. తేషు పరబ్రహ్మణః పరమకారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వం ప్రాచీనన్యాయైస్సమర్థితమితి వక్తవ్యం. తర్హి పూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యేహాపి ప్రతిపాదితత్వం హేతుతయా వర్ణనీయం - అతః కత్యన్తరసాపేక్షయుక్తిప్రతిపాదకత్వాదపి నిరపేక్షహేతుప్రతిపాదకత్వస్య సముచితత్వాదితి.——— ఆకాశాదిషు కారణత్వేన- ఆకాశాదీనాం కారణత్వేనేత్యర్థః. అర్థస్వారస్యేనాత్ర వ్యాఖ్యాతం. దీపేతు సప్తమీస్వారస్యేన *ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తం. (తస్మాద్వా ఇతి) స్వతశ్చేతనైకాన్తాత్మశబ్దోపేతప్రకరణస్మారణార్థం * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తమితి భావః. నత్వసచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణం వివక్షితం- తద్ద్యుత్తరసూత్రవివక్షితం. భూయసాం బలీయస్త్వసూచనాయాస్మింస్సూత్రే హేతుతయా వివక్షితం- అత ఏవ హి సద్విద్యావాక్యముపాదీయతే * తత్తేజోఽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేన ముణ్డోపనిషదాది వివక్షితం. ధర్మివాచినోఽవ్యాకృతాదిపదస్య ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చరమావగతమీక్షణాదికం తదానుగుణ్యేన గౌణమిత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం తేషు ప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేన ప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) కారణత్వప్రతిపాదనాత్ప్రాగేవ కారణభూతధర్మిణః ప్రథమత ఏవ చేతనత్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) *సంభూత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ ప్రయుక్తస్స్వతశ్చేతనైకాన్త ఆత్మశబ్దః ప్రబలతరః - తతః పూర్వమేవ తస్య కారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్య క్లిష్టనిర్వాహశఙ్కాదూరోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతం విపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోఽసృజతేతి కారణత్వప్రతిపాదనాత్ పూర్వమేవ *తదైక్షతేతి ఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వం నేయం - నతు కారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వం నేయమిత్యర్థః. ఫలతః పూర్వనిర్దిష్టం సదిత్యేవం తు సాధారణత్వాన్న ప్రధానపరతయాస్వతః ప్రతీయతే- ఈక్షణదర్శనాత్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయత ఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదం శబ్దసామానాధికరణ్యం తు సమ్భవతీత్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థిత ఇత్యభిప్రాయః. (ఏవం సర్వత్రేతి) * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకానసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ ఇత్యారభ్య *స ఏకాకీ న రమేత సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత్ తతద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత * అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత ప్రజాస్సృజేయమితి * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే ఇత్యాదిషు సృష్ట్యుక్తేః పూర్వమేవ పరమచేతనత దసాధారణేక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్. ....

నను * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసదేవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే - తత్కథమి
వ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యత ఆహ.

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్ ॥ *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే. కథం. *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిం చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్రష్టృ సర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ *తదప్యేష శ్లోకో భవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయం శ్లోకః * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి - తథోత్తరత్ర *భీషాఽస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా తదేవ బ్రహ్మ సమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వనిరతిశయానన్దత్వాదయోఽభిధీయన్తే - అతోఽయం మన్త్రోఽపి తద్విషయ ఏవ. తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సమ్బన్ధితయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. *అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవ నిర్వాహః. యదుక్తం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవ జగత్కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి. నేత్యుచ్యతే-తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మైవాభిధీయతే- *స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యం శ్చక్షుశ్శృణ్వం ఛ్ఛ్రోత్రం మన్వానో మన ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర *స ఏష ఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ *అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి స్రష్టుస్సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేః, *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో న సమ్భవతి. అతః అవ్యాకృతం- అవ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మ. *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి - తదేవావిభక్తనామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవ విభక్తనామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియతేత్యుచ్యతే. ఏవం చ సతీక్షణాదయో ముఖ్యా ఏవ భవన్తి. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి నిరతిశయబృహత్త్వనియమనార్థవ్యాపిత్వాభావేన ప్రధానే న కథంచిదుపపద్యేతే. అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి స్థితమ్. కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్ ॥ అసద్వా ఇత్యాదినా సమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః. *బ్రహ్మణా విపశ్చితా * అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః *సోఽకామయతేతి వాక్యాన్యభిప్రేత్య విపశ్చిత్త్వాదికముక్తం. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబుభుత్సాం దర్శయతి (కథమితి) *తస్మాద్వా ఇత్యాత్మశబ్దేన కారణవిషయేణ నిర్దిష్టస్య విపశ్చిదానన్దమయస్య * స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య *తదప్యేష ఇతి తచ్ఛబ్దేన, చ సమాకర్ష ఉపపాదితో భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ *అసద్వా ఇతి వాక్యే సమాకర్ష ఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపి పరిహృతం - జ్ఞానవిపశ్చిదాదిబహుశ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. తస్మాదప్యుత్తరత్ర సమాకర్షమాహ (తథోత్తరత్రేతి) *భీషాఽస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయం శబ్దో బ్రహ్మణ ఆకర్షకః- ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యోక్తార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి *అసద్వా ఇదమితి వాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య *తత్సదాసీదిత్యనుకర్షాత్ప్రదర్శనం సచ్ఛబ్దస్య చిదచిత్సాధారణ్యనిబన్ధనం- సచ్ఛబ్దో హి తుచ్ఛవ్యావర్తకః- సత్త్వచిద్వ్యావర్తకః. కారణావస్థాయామసద్వ్యవహారస్య పూర్వాధికరణావసేయః. *తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి అనుకర్షం దర్శయతి (యదుక్తమితి) *తద్ధేదమితి శ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వే స ప్రసిద్ధిమాహ (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశోఽయుక్త ఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) *పశ్యం శ్చక్షుః శృణ్వం ఛ్ఛ్రోత్రమితి వాక్యాత్, *వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికహేతుజ్ఞాపనార్థం పరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేష వివక్షితోఽనుప్రవేశవిశేషో న సమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్య నియమనస్య పురుషవ్యావర్తకత్వేఽపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. అన్యేన వ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి వాక్యఖణ్డమపి చ్ఛాయయా వ్యాచష్టే (తదేవేతి) అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ *తదాత్మానం స్వయమకురుత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి భావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం [illegible] ఘటమానత్వేన పరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. అథేక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం, ప్రధానేఽనుపపన్నత్వం, చాహ (ఏవం [illegible] అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః- ప్రధానే త్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి వైషమ్యం దర్శితం భవతి. అధికరణా [illegible] (అత ఇతి)...

కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. ॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥

పునరపిసాఙ్ఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- యద్యపి వేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి-తథాపి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి- భోక్తారమేవ పురుషం కారణం వేద్యతయాఽధీయతే కౌషీతకినో బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. ఉపక్రమే వక్తవ్యతయా బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మ జానతే తస్మా ఏవ అజాతశత్రుణా * స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే- * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ ప్రకృత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నార్థాన్తరం- తస్య కర్మసమ్బన్ధానభ్యుపగమాత్. కర్మ చ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవ సమ్భవతి. న చ వాచ్యం- క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేతి నిర్దిశ్యతే-యస్యైతత్కృత్స్నం జగత్కర్మ స వేదితవ్య ఇతి క్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవ ప్రతీయత ఇతి. * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్మశబ్దస్య చ లోకవేదయోః పుణ్యాపాపరూప ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః. తత్తద్భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరేతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి చ భోక్తురేవోపపద్యతే. తదయమర్థః- ఏతేషామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూతః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణం చ కర్మ యస్య-స వై వేదితవ్యః- తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర * తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతుః తం యష్టినాఽఽచిక్షేపేతి సుప్తపురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీని చ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవ లిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏనం భుఞ్జన్తీతి. తథా * క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి పృష్టమర్థమజానతే తస్మై స్వయమేవాజాతశత్రురువాచ * హితా నామ నాడ్యస్తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథం చన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా

౧౬॥ సూ. ॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) ః స వై వేదితవ్య ఇత్యన్తం విషయవాక్యం దర్శితం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః-ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూపమర్థసిద్ధం. తదర్థం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః-ఉత పర ఇతి. * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ-ఉత జగద్వాచీతి. కిమేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-ఉత * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వం యుక్తం. * తౌ హ సుప్తం పురుషమిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గే పుణ్యాపుణ్యవాచితాముపోద్బలయతః-నేతి. కిమేతే లిఙ్గే జీవబోధనార్థే- ఉత * క్వ వా ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే - తదా తయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వేన పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచితోపపత్తేస్తత్సమ్బన్ధికర్తా పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్ సర్వవేదాన్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి ఫలితం స్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే-తదా తయోర్లిఙ్గయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వాభావాత్ ఏతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనేహ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్తత్కర్తా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి సిధ్యతి. ఇతి విశయేఽర్థసిద్ధే సతి పూర్వపక్షమాహ (ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతివచనస్య ఉపక్రమస్థబ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మసమ్బన్ధపరత్వశఙ్కా నిరస్తా. తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) నార్థాన్తరం- ప్రకృతివన్నేశ్వరోఽపీత్యర్థః. యజ్ఞాదికం కర్మ యస్య పీణనమిత్యేతదర్థపరత్వవ్యుదాసాయాహ (కర్మ చేతి) కర్మశబ్దోఽసఙ్కుచితవృత్తిః పాపమపి వక్తీతి కర్మారాధ్యపరత్వమయుక్తమితి భావః. అత్రానన్తరమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః. పాదసఙ్గతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవే సమ్భవరూపపూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛేదాక్షేపః ఫలితః. సిద్ధాన్తమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) పౌనరుక్త్యాసాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి) రూఢిర్యోగాద్బలీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి) ఇహ నిర్దిష్టానాం భోక్తౄణామనిర్దిష్టానాం చ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయా నోపదేష్టవ్యత్వం, న చ వేదితవ్యత్వమిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) కర్తృత్వే హేతుః క ఇత్యపేక్షాయాం * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్తృత్వోపపాదనం-శుద్ధస్వరూపం బోధితం- కర్మసమ్బన్ధస్తాపలక్షణమిత్యర్థః. ఏవం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం-తదేవ యష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి (తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః-స పరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ * హితా నామ నాడ్య ఇతి వాక్యముదాహృతం. ఇదానీం తదాశబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్. (సర్వైర్నామభిః, సర్వైర్ధ్యానైరితి) తత్తత్కరణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః. (ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా ఇతి) ప్రాణ

యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్-జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోయం ప్రాణశబ్దః-సయదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్య చ సుషుప్తిప్రబోధయోరసమ్భవాత్,. అథవా - *అస్మిన్ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధా భవతి వాగాదికరణగ్రామ ఇతి ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేపి జీవ ఏవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే - స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వక్తృవ్యతయోపక్రాన్తం బ్రహ్మపురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ ప్రకృతి ధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామహేతుభూతః పురుషో నాభిధీయతే - అపితు నిరస్తసమస్తావిద్యాది దోషగన్ధో ఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణనిధి ర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమో ఽభిధీయతే. కుతః * యస్య వై తత్కర్మేత్యత్ర తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుష కార్యభూత జగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభి రసఙ్కుచిత వృత్తిరవిశేషేణ

శబ్దః పఞ్చవృత్తి ప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః-జ్ఞానం. విషయో వా. సుషుప్త్యాధారతా-సుషుప్తిమత్త్వం. సుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వశఙ్కాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశఙ్కాం చ నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్జీవాత్మనీతి) తదుపపాదయతి (సయదేతి) ప్రబోధశ్శ్రూయతాం-తతః కిమిత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽతిప్రసిద్ధ ఇతి న కణ్ఠోక్తః-తథాహి ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం తూక్తం స్యాత్-తచ్చ విరుద్ధం-స్వాపేపి ప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ-వాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యం ప్రాణ ఏవానుపరతవ్యాపార ఏకరూపస్థిత ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాధీనేన్ద్రియస్థితి ప్రవృత్తిస్వరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి చేత్ - తత్తు సర్వదా భవతీతి స్వాపదశాయాం తత్ప్రతిపాదనమసఙ్గతం స్యాత్. అతస్సప్తమ్యన్తత్వమఙ్గీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) క ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి) ప్రాణాః కరణవాచిపదయోర్వ్యధికరణస్య *అస్మిన్నితి పదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సమ్భవం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ——— అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మవిషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతి పరైః కృతః-తత్ర హ వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతం. నను సమష్ట్యాత్మా హైరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న - పరిస్పన్దలక్షణకర్మసమ్బన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం- న తు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తిక ర్తవ్యం- అతో న పూర్వపక్షతామర్హతి. *పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యాదిభిర్హి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా. యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః- ఉత జీవవిశేషపర ఇతి సన్దేహో యుక్త ఇతి చేన్న- ఏకస్మిన్ప్రకరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేపి విశేషోపస్థాపకే సతి తస్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా-పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేదితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయస్యోత్థానాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న- జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణం హి ప్రాణో హి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరయోస్స్వభావవిశేషం వదన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన-స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యనేన. సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపిత్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ- తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి) (అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితం. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా-పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని. (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః. పుణ్యపాపరూపం కర్మాప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వ-కారణతయా పరికల్ప్యధీస్థత్వాపాదనమత్యన్తవిలమ్బితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచపుణ్యాపుణ్యలక్షణంకర్మాత్రకర్మశబ్దాభిధేయం- *బ్రహ్మతేబ్రవాణీత్యుపక్రమ్యబ్రహ్మత్వేనబాలాకినానిర్దిష్టానామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాంపురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మృషావైఖలుమాసంవాదయిష్ఠాఇతితమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనా విదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదంవాక్యమవతారితం * యోవైబాలాకఇత్యాది - పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్తేనైవవిదితాఇతి తదవిదిత పురుషవిశేషజ్ఞాపన పరోయం కర్మశబ్దోనపుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచి- క్రియామాత్రవాచీవా - అపితుకృత్స్నస్యజగతః కార్యత్వవాచీ. ఏవమేవ ఖల్వవిదితో ఽర్థఉపదిష్టోభవతి. పురుషస్య కర్మసమ్బన్ధోపలక్షిత స్వాభావికస్వరూప స్యాజ్ఞాతస్య వేదితవ్యత్వో పదేశేచలక్షణా,- కర్మసమ్బన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్య స్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మసవేదితవ్యఇత్యేతావతైవతత్సిద్ధేః *యస్యవైతత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, చ. యఏతేషాంకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతిపృథఙ్నిర్దేశస్యచాయమభిప్రాయః - యేత్వయాబ్రహ్మత్వేననిర్దిష్టాఃపురుషాః తేషాంయఃకర్తా- తేయత్కార్యభూతాః- కింవిశిష్యాభిధీయతే - కృత్స్నంజగద్యస్యకార్యం - ఉత్కృష్టాఅపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చసర్వేపదార్థాయత్కార్యత్వేతుల్యాః - సపరమకారణభూతఃపురుషోత్తమోవేదితవ్యఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్మనిబన్ధనత్వేపినజీవస్స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః - అపితుస్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తే - అతోనతస్యపురుషాన్ప్రతికర్తృత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషుపరమకారణతయాప్రసిద్ధం పరంబ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే. ....

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతినిర్దిశ్య *యస్యేతితత్సమ్బన్ధివిషష్ఠీ లేపునరుక్తిస్స్యాత్ - నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్యకర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాత్ అసఙ్కుచితవృత్తిరితిభావః. తర్హ్యప్రకృతంజగత్కథముపస్థాప్యేతేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చబుద్ధిస్థితిః - సాచ ప్రకరణతోవా ప్రకృతార్థాన్తరసంబన్ధిత్వేనవా ప్రసిద్ధితోవాభవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సఙ్కోచానుపపత్తేఃపరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వేసతితత్రాపిసఙ్కోచకాభావాత్నిఖిలచిదచిన్మిశ్ర జగద్విషయఇత్యర్థః. (చిదచిన్మిశ్రేతి)జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ఏకదేశచజగత్తద్వారాబుద్ధిస్థం- అతశ్చజగత్పరామర్శోయుక్తఇతిభావః. రూఢేర్యోగాత్ ప్రాబల్య, మేతచ్ఛబ్దస్వారస్యం,చతుల్యం- తత్కస్యానురూపోఽర్థనిశ్చయఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయేహేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మేతి ఇతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీవేతిదృష్టాన్తతయోక్తం. యథావేదితవ్యతయాప్రకృతస్యప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినాప్రాణవైలక్షణ్యస్యస్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్యబాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వా, చ్చముఖ్యప్రాణస్యలోకవిదితత్వా, చ్చకర్మశబ్దోనముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ - ఏవమేవపుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీనభవతీత్యర్థః. (ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాంపురుషాణామితి) అస్యవాక్యస్య *యఃకర్తాఇత్యనూద్యవేదితవ్యవిధిపరత్వాత్ *చక్షోస్సూర్యోఅజాయత *నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషుఆదిత్యాదిపురుషాణాంపృథివ్యాదిజగతశ్చ పృథక్సృష్టి ప్రతిపాదనాదిహాసిద్ధోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహజగన్నిర్దేశాశ్రయణంయుక్తమితిభావః. క్రియతఇత్యవయవార్థస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వజ్ఞాపనాయజగతఃకార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వేనత్వవిదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ(ఏవమేవేతి)అనేకహేత్వపేక్షయాఏకోహేతుర్దుర్బలః- అతస్సఙ్కోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యా, దవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమా, చ్చ పురోవాదానురోధా, చ్చ కర్మశబ్దస్యజగద్వాచిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వంకర్మసమ్బన్ధరహితస్వరూపస్యపురుషస్యభవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసమ్బన్ధివాచిపదస్యకర్మరహితోపస్థాపకత్వమముఖ్యం. సచాపస్థాద్వయసాధారణాత్మశబ్దోపి ప్రయుక్తః- యస్యకర్మసవేదితవ్యఇతిహినిర్దేశః. అతోలక్షణేత్యర్థః. ఏతచ్ఛబ్దస్యతదుక్తార్థపరత్వేఽనిష్టమాహ (యస్యకర్మేతి) తన్నకలేపినైరర్థక్యంతుల్యమిత్యత్రాహ(యఏతేషామితి)యఏతేషాంపురుషాణాంకర్తేతి నిర్దేశోబాలాకినోక్తానాంకార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం. తేషాంకర్తేతిప్రతిపాదనమాత్రేణతదుక్తాదిత్యాదిభ్యోపిఅధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేషసమన్వితకృత్స్నజగత్కారణత్వంనసిధ్యతీతి *యస్యవైతత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్యసన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః. విపక్షేదూషణాన్తరమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తఇతి) నహిఘటాదికర్తృత్వంవినియోగాదృష్టవతఃపురుషస్య- అపితుకులాలస్యేతిభావః. ముక్తపరత్వేకర్మవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యంచో, క్తం- చరమంహేతుద్వయంబద్ధపరత్వేపితుల్యం.(అతస్సర్వవేదాన్తేషుపరమకారణతయాప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాంయఃకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతియచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః * యతోవాఇమానీత్యాదిష్వివసర్వవేదాన్తప్రసిద్ధఃపరమపురుషఏవాత్ర కారణమనూద్యతఇతిభావః. ....

౧౭॥ సూ. ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ అథయదుక్తం - జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చలిఙ్గాదోభ్యక్త్రైవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే- నపరమాత్మేతి- (తద్వ్యాఖ్యాతం) తస్యనిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తంభవతి-యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరంవాక్యమితినిశ్చితం- తత్రాన్యలిఙ్గానితదనురోధేనవర్ణనీయానీతితత్ర ప్రతిపాదితం. అత్రాప్యుపక్రమే *బ్రహ్మతేబ్రవాణీతిబ్రహ్మోపక్షిప్తం- మధ్యేచ *యస్యవైతత్కర్మేతినిర్దిష్టంనపురుషమాత్రం - అపితునిఖిలజగదేకకారణంబ్రహ్మైవేత్యుక్తం - ఉపసంహారేచ *సర్వాన్పాప్మనోపహత్యసర్వేషాంచభూతానాంశ్రైష్ఠ్యంస్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతియఏవంవేదేతిబ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకంస్వారాజ్యంచఫలంశ్రుతం - అతోఽస్యవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేనజీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపితత్పరతయావర్ణనీయానీతి. ప్రాతర్దనేహ్యుపాసాత్రైవిధ్యేనజీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాంబ్రహ్మపరత్వముక్తం- అత్రాపి *అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవేవైయధికరణ్య సమాశ్రయణాయోగాద్బ్రహ్మణ్యేవప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన, చప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గంయుజ్యతే.

జీవలిఙ్గానాంపునఃకథంబ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮॥ సూ. ॥ అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ తుశబ్దో

ఏవంప్రథమవాక్యగతహేతుంపరిహృతః. అథోపక్రాన్తవాక్యగతహేతుమనూద్యపరిహరతి.

౧౭॥ సూ. ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమానాధికరణతా జీవముఖ్యప్రాణయోరితిషష్ఠీసమ్బన్ధసామాన్యవిషయా- తథాచ జీవస్యలిఙ్గత్వేనసమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్యవాచ్యతయాసంబన్ధతత్త్వార్థవశాత్ నిష్పత్తిరితిభావః. యద్వా- లిఙ్గం- జ్ఞాపకం. ఉభయోరపిజ్ఞాప్యతయాజ్ఞాపకేనసమ్బన్ధ ఇతిభావః. జీవస్యలిఙ్గంజ్ఞాపకం- ముఖ్యప్రాణస్యసఙ్కీర్తనంజ్ఞాపకం-ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చలిఙ్గాదితిహ్యుక్తం. కర్మశబ్దస్యస్పన్దరూపక్రియావాచిత్వాదుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకంతత్కీర్తనమపిపరమపురుషేనోజీవస్యప్రతిపాద్యత్వేహేతురిత్యభిప్రాయేణసూత్రేముఖ్యప్రాణలిఙ్గముపాత్తం- నతుప్రాధాన్యేనముఖ్యప్రాణస్యప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం- తత్ప్రతిపాదకశబ్దానుష్ఠానస్యాదర్శనాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయాంకథంపరిహృతం. తత్రాతిదేష్టవ్యాంశఃకః. సచాత్రకథంఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేనవర్ణనీయానీత్యన్తేనాతిదేష్టవ్యాంశఉక్తః. నతూపాసనార్థత్వమప్యతిదేష్టవ్యమితిభావః. తస్యాత్రసంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్యపరస్మిన్నేవముఖ్యత్వాత్తత్పరత్వంస్వతఃప్రాప్తమ్, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలం,చేతిభావః. (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేపిపరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (ఉపసంహారేచేతి) (సర్వపాపాపహతిపూర్వకంస్వారాజ్యమితి) అనేనశ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయోస్స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - నతుపృథక్ఫలవాచిత్వం- చశబ్దాభావాదిత్యభిప్రేతం. *సర్వాన్పాప్మనోపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం-జరాదీనామపిపాప్మాన్తర్గతత్వాత్ ఉక్తంచవాక్యకారైః*స్వఃసాప్మానఃకాలజరామృత్యుశోకాదయస్స్యాతత్వాదితి.స్వారాజ్యం-స్వాధీనత్వం. అతస్సత్యకామత్వంసత్యసఙ్కల్పత్వంచోక్తంభవతి తత్స్వారాజ్యంసంసారిభ్యోఽస్యశ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యం. అధిపతిః-పరమాత్మా.*సర్వస్యాధిపతిరితిశ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధాద్యాధిపత్యం. గుణాష్టకంహి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మముచ్యతే* బ్రాహ్మేణజైమినిరితి అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయాతత్సాధర్మ్యరూపంసంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపంస్వారాజ్యమితిశ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయః.——అనేనగ్రన్థేనఫలవిశేషకీర్తనస్యపరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినామనుపపన్న ఇత్యర్థాద్దర్శితో భవతి-అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణస్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వేలక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయంవాక్యమితిచేత్. సత్యం-నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాత్ విశేషణనైయర్థ్యమేవ. నహితతఃపరంప్రాప్యాన్తరముక్తం-ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్.——స్వారాజ్యంఫలంశ్రూయతే-తత్కిమిత్యత్రాహ(అతోస్యేతి) అత్రనిర్వాహప్రకారందర్శయితుంతత్రోక్తంవిశేషమాహ (ప్రాతర్దనేహీతి) త్రైవిధ్యేనేతిహేతౌతృతీయా. ప్రయోజనతయాచహేతుత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్రసమ్భవదంశమాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేనప్రాణలిఙ్గస్యబ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః……

జీవలిఙ్గస్యతు ప్రకారాన్తరేణనిర్వాహ ప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవ

తారయితుం జీవలిఙ్గనిర్వహణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి)

౧౮॥ సూ. ॥ అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ జీవప్రాణలిఙ్గయోరపినిర్వాహ ముక్త్వామతాన్తరేణతయోర్నిర్వాహమాహేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తుశబ్దఇతి) తుశబ్దోనపూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపితుపూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్య

జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసఙ్కీర్తనం జీవాతిరిక్తబ్ర
హ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం) ప్రశ్నస్తావత్
*తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతురిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణ
యష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పునర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరో దృశ్య
తే *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి *యదా సుప్త
స్స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే
ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్య హి జీవస్య యత్రోషిత
స్య జాగరితస్వప్నదశాసమ్బన్ధివిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణ సంప్రసన్నస్య స్వస్థతాపత్తిః పున
రప్యస్య యస్మాద్భోగాయ నిష్క్రమణం సోఽయం పరమాత్మా. తథా హి - *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి
*ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి సుషుప్త్యాధారతయా ప్రసిద్ధో జీవాదర్థాన్తర
భూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. అతః ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవసఙ్కీర్తనం జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మప్రతి
పాదనార్థమితి నిశ్చీయతే. యదుక్తం ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే జీవపరే- సుషుప్తిస్థానం చ నాడ్య ఏవ - కరణగ్రామశ్చ
ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవైకధా భవతీతి- తదయుక్తం- నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాత్,

---

ర్థః. వ్యాఖ్యేయం పదం సవిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అన్యః కః. తదర్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ-అనుపరతవ్యాపార
ప్రాణవత ఇత్యర్థః. (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేన బృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజశబ్దా వివక్షితాః- *తౌ హ సుప్తం పురుషమీయతుస్తమజాతశత్రు
రామన్త్రయాఞ్చక్రే బృహన్పాణ్డరవాసస్సోమరాజన్నితీతి హి శ్రుతిః. *ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేతి జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యా
మన్త్రణం. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చ ప్రాణధర్మః- కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టే *ఆపో వాస ఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః, *యచ్ఛుక్లం తదపామిత్యపాం
శుక్లవర్ణశ్రవణాచ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే *అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరం జ్యోతీరూపమసౌ చన్ద్ర ఇతి చన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనాచ్చన్ద్రసమ్బన్ధేన
సోమేత్యామన్త్రణం లక్షణయా. *ప్రాణో వై సమ్రాట్ పరమం బ్రహ్మేతి సమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతః ప్రాణనామభిరిత్యుక్తం
నను కథమామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః-తన్నిశ్చయే సతి హ్యేవం నిర్వాహ ఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయ
ఇతి బ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వం స్ఫుటం,- ఇన్ద్రియాణాం తు పాణ్డరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం, - అతస్స్వాపేఽప్య
నుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపనమపేక్షితం,- పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాం తద్విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధియోగ్యం, చ- అతో
యష్టిక్షేప ఏవార్థ ఇతి. నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే *స హోవాచ య ఏవాసౌ చన్ద్రే పురుష ఇతి ప్రశ్నే చన్ద్రపర్యాయే *బృహత్పాణ్డ
రవాసాస్సోమో రాజేతి చన్ద్రవిషయతయా శ్రుతానామేషాం ప్రాణవిషయత్వం కథం. ఉచ్యతే-సుషుప్తపురుషం గత్వా చన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమాన
త్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్, అర్థాన్తరేషు పదానామనన్వయాత్, ప్రాణేఽన్వయార్హత్వాచ్చ తద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు-
ఏతాని చన్ద్రనామాన్యేవ- పాణ్డరం శుభ్రం జగచ్ఛాదకత్వాత్ పాణ్డరవాసస్త్వం. *మనోఽధ్యాత్మమన్వయమభిభూతం చన్ద్రోఽధిదైవతమితి మనసశ్చన్ద్రదై
వత్యత్వాత్ లక్షణయా ఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్య మనస ఆమన్త్రణం- తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తత్వప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపి న దోషః. తదానీం భా
ష్యే ప్రాణనామభిరిత్యత్ర ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియవిషయో యోజనీయః. న హి ముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం - అతః ప్రాణనామభిరితి నిర్దేశస్య ఇన్ద్రియా
భిప్రాయత్వం ఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరః ప్రశ్నో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. *క్వైష ఇతి స్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వ వా ఏతదితి సుషుప్తిస్థాన
ప్రశ్నః. ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్య జీవస్య యష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అత ఏవ ప్రతివచనస్యాపి జీ
వాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానం- ప్రతివచనం. సప్తమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః ప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ- ప్రాణాః- జీవాః- దేవాః- ఇన్ద్రియా
ణి. లోకాః- లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వం దర్శయతి (సుషుప్తస్య హీతి) సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం
పరమాత్మత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేణ తదుపపాదయతి (తథా హీతి) సద్విద్యావాక్యస్య పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయ సుషుప్తివిషయం శ్రు
త్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్య తదతిరిక్తబోధనార్థత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) అనేన నిర్వాహవైషమ్యప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్య అ
ధికశఙ్కాపరిహారౌ చ దర్శితౌ భవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమే జీవలిఙ్గావగమః - మహావాక్యస్వారస్యం తు పరమాత్మపరత్వే. ఇహ తూపక్రమో
పసంహారమధ్యేషు జీవలిఙ్గావగమాత్, అత ఏవ పరమాత్మనశ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేన ఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయానవకా
శ ఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేఽపి జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసమ్భవాత్ అస్త్యవకాశ ఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోఽధి
కః పరిహార ఇతి హ్యవగమ్యతే. అథ ప్రతివచనవాక్యస్య పూర్వపక్షితమర్థం యదుక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమితి) (నాడీనాం స్వప్న
స్థానత్వాదితి) *తాసు తదా భవతీత్యత్ర తదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః - *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్య
నన్తరవాక్యే అథశబ్దేన తదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయాస్సుషుప్తేశ్చావస్థాన్తరత్వావగమాత్, ఉత్తరవాక్యే స్వప్నప్రతిషేధేన పూర్వవాక్యస్య స్వప్నప్రసఙ్గకత

ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాత్, చ - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవాగాదికరణగ్రామస్య చైకతాపత్తివిభాగవచనాత్, చ. (అపి చైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్తాద్విజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి *య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్ యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూద్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదైషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మింఛ్ఛేత ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి. అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే.

యా తద్విషయత్వావగమాచ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదా ఆసు నాడీషు భవతి - తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇతీత్థం కిం న స్యాత్. నైవం - అథశబ్దాస్వారస్యప్రసక్తాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసఙ్గాచ్చ. యదా స్వప్నం న పశ్యతి - తదా ఆసు భవతి - అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే - తథా సతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్. తదనుపపన్నం. సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్ - తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్ - యదా న పశ్యతి తదేత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్దః శ్రూయతే. అతః *తదా భవతి * యదా సుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కిఞ్చ - *క్వైష ఏతదభూత్ ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వమయుక్తం - ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్యాప్రకృతత్వాత్,, *పురుషః శయిష్టేతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ - ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విభక్తేరప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ *క్వైష ఏతత్ *క్వ వా ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోస్స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్ - అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అపృష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న - తస్య పృష్టకృత్స్నాపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేః సకలబాహ్యాన్తఃకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అత ఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ - న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయోక్తిశ్చ జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతా - తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వం. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే - జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్ - ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారినివృత్తేః. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా - శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్తాఽధ్యాహార్య ఇతి చేన్న - స్వప్నం యదా న పశ్యతి - తదైకధా భవతీతి యచ్ఛబ్దోన్నీత్యసమ్బన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః. *అస్మిన్నితి పదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితం - అతస్సప్తమ్యన్తత్వం యుక్తం. అన్యథా *అస్మిన్నితి పదమాసన్నజీవపరం స్యాత్ - తదా జీవస్య స్వస్య స్వయమేవాధార ఇత్యుక్తం స్యాత్. తదయుక్తం - శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న - తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్, *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్, సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసమ్భవాత్ ముఖ్యప్రాణస్యాపాయాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమానిర్దిష్టపరామర్శీ - స తు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్ - *ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ - వాగాద్యప్యయేఽపి ప్రతిపాద్యమానే కథమవధారణం ఘటతే. అత ఏవ ప్రథమాన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం - తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అత ఏవ పూర్వపక్షిణోక్తం *అస్మిన్నితి పదస్య జీవపరత్వం తద్వైయధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తత్వమైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం - వైయధికరణ్యే స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్, ఏకధాభవనకర్తృత్వే స కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్,, *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్యైకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణాపూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ జీవావస్థితిపరం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి వాక్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అపి చైవమేక ఇతి) క్వైష తదాభూత్ - క్వ సుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ - ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపరతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేనేన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా - తేషాం మనస్సాపేక్షత్వాత్. *య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేనేన సాధ్యేతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మగుణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్య వా శ్రవణే సతి తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః - అతోఽత్ర పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్, వైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య - అపి తు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వా

తస్మాదస్మిన్వాక్యే పురుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానాన్న తన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తైః ప్రతీయత ఇతి సిద్ధం.

జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్ ॥

అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్సమ్భవతీత్యాశఙ్కా నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానస్తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ - అథవా సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పస్సర్వేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తం. పురుష ఇతి. కుతః. ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేఽపి *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే, తథాఽన్తే చ *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే,- నేశ్వరః- అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే- తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. తదుచ్యతే - అత ఏవ హ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనం. తన్త్రే హ్యచిద్ధర్మాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే- అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్య

సిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతం. యద్వా- అనేనాధికరణద్వయేన ఉక్తత్వాత్సప్తమయాధికరణాక్షేపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ....

జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్ ॥ బద్ధాసాధారణేన కర్మసమ్బన్ధవాచినా శబ్దేన కర్మరహితశుద్ధస్వరూపప్రతిపాదనం లాఘవమితి జీవపరత్వం నిరస్తం. అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. యద్వా- కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తం. కర్మఫలభూతభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథావ్యుత్పత్తిని శేషప్రదర్శనాసమ్భవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉత్తరాధికరణే హి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యప్రత్యవస్థానం - తస్మాదిదమపి నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యనిరాకరణపరమిత్యభిప్రాయేణ భాష్యేఽప్యుక్తం. (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వకర్తృత్వోక్తేర్ముముక్షూపాస్యత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమమైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థషష్ఠాధ్యాయే శ్రూయతే - తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేన విషయవాక్యతయా వివక్షితం- యథా *అన్నవద్యోపదేశాదిత్యత్ర *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయం. సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణం. జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాది వేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానం- ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః- ఉత పరమాత్మేతి. కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి- నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం- ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధేనాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్. యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాసామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి. (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవహేత్వనుగృహీతో విజ్ఞాతృశబ్దస్తత్పర ఇతి భావః. (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదేవేత్యర్థః. ఐక్యోపదేశఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథం ఘటతే- బహవో హి జీవాః, న చ మిథః కార్యకారణ

తే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్యాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్యజ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః, దేవాద్యాకారాణామనాత్మాకారత్వాత్ *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీతి చ నానాత్వనిషేధో నైకస్వరూపే హ్యాత్మని దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే. * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృతేరధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరే నిశ్చితే సతి తదైకార్థ్యాత్సర్వే వేదాన్తాస్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం- నేశ్వర ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వర ఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవ హి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సమఞ్జసో భవతి. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే *యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మా పరమాత్మైవ - *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూపయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయాఽవగన్తవ్యం- న స్వత ఏవోపాయత్వేన. అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా*ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్య న సమ్భవతి. తథా *ఆత్మనో వా అరే దర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వేతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యత ఇతి - తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిత్యుపక్రమ్య *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితి నిర్దిశ్య తదయమాత్మేత్యై

భూతా, శ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారైక్యాదుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యనిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుః భేదదర్శనే నానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం - తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనం నామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతివదతి (యత్ర హీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకార ఆత్మని దేవత్వాదీని న సన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయా చ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథమిత్యత్రాహ (తస్య హ వా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితి ఋగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసఙ్గత్యాదికం పూర్వవత్. ... ...

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసో భవతి- స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయో హి పరైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యం నామ సజాతీయశ్రుత్యైకార్థ్యం- సమభివ్యాహృతైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవం విదిత్వేతి) శ్రుతావపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయత్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథా తస్యేతి) బద్ధస్యాసర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం న సంభవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా- కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా. సాఙ్ఖ్యమతేఽపి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసఙ్కల్పశక్తిరూపాభావాదితి భావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యత్త్వేతదిత్యాదినాఽనూద్య తదయుక్తమిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్యస్థానే ఏతచ్ఛబ్దో భాష్యస్య వాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః. ఇ

కాత్స్న్యోపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే- న హీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్స్వరూపేణాచిత్సంసృష్టేన త
ద్వియుక్తేన స్వరూపేణావస్థితేన సహైక్యముపగచ్ఛతి. అత ఏవ *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వే
దేతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదననిన్దా చ. తథా ప్రథమే చ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి
శ్రుతా మహత్త్వాదయో గుణాః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి - అతస్స ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తం పతిజా
యాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మన ఉపక్రమేత్వన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవే
దం వాక్యమితి - తదయుక్తం - *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మసంశబ్దనే తస్య *ఆత్మా వా అరే ద్రష్ట
వ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసఙ్గాత్. *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా *ఆత్మనస్తు
కామాయేత్యుపదిష్టమితి ప్రతీయతే. *ఆత్మనస్తు కామాయ- ఆత్మనః కామసమ్పత్తయే. కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆ
త్మన ఇష్టసమ్పత్తయ ఇతి యావత్. న చ జీవాత్మన ఇష్టసమ్పత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవ
స్య స్వరూపమన్వేష్టవ్యం భవతి- ప్రియమేవ హ్యన్వేష్టవ్యం- న తు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూ
పం. యస్మాదాత్మన ఇష్టసమ్పత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్త
మాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసఙ్గతం భవతి. ప్రత్యుత పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వం - అపి
త్వాత్మనశ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమిత్యుక్తే స్వశేషతయా త ఏవోపాదేయాస్స్యుః. *ఆత్మనస్తు కామా
య సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేఽపి వాక్యభేదే పూర్వ
వాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాదిసర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా
ప్రతీయతే- తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. సోఽయముచ్యతే. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం నిత్య
నిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుః
ఖమిశ్రం కాదాచిత్కం ప్రియత్వమనుభూయమానం న పత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం- అపి తు నిరతిశయానన్దస్వభా
వపరమాత్మప్రయుక్తం- అతోఽయమేవ స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాద
యతి- స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః- *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి-

---

దమయమాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్య తదనుపపత్తిముపపాదయతి (న హీతి) కార్యస్య కారణేన హి స్వరూపైక్యసమ్భవః. సూక్ష్మస్థూ
లచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మేతి కార్యేణ జగతైక్యం తస్యైవ హి సమ్భవతి- న తు బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) స
ర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వాదేవ తదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః- న తు దేవాదిదృష్టినిషేధః- ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః. (ప్రథమే
చేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమ ఇతి విశేషితం. ఉత్తరమైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి విశేషణాశ్ర
వణేఽపి అనుక్తమప్యత్ర గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికమప్యుక్తం భవతీతి భావః. పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాప్యన్వయస్వార
స్యం హి సూత్రాభిప్రేతం- వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుం పరో
క్తార్థం యత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వం కథం. తస్య ప్రసఙ్గో వా కథమిత్యత్రాహ (ఆత్మా
వా ఇతి) *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యతోపయో
గిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో మా భూదన్వయ ఇతి న వాచ్యమితి దర్శితం. అథ జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి (ఆత్మనస్త్విత్యాదినా)
ఇష్టసంపత్తయే- సుఖాదిసంపత్తయే. తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (న చేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యతా
సిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవ హీతి) పత్యాదీనామాత్మనః ప్రియత్వే తేషామన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్ - ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభి
ప్రేతమాహ (న త్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్వివృణోతి (యస్మాదితి) న కేవలం స్వాభిమతార్థాసఙ్గతిః - అనభిమతార్థసఙ్గ
తిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (త ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వస్య విరోధ ఏవ స్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వ
యశ్చేన్మా భూదన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన
నిర్వాహే సుశకేఽపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః- *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యతే ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః. వాక్యభేదాభ్యుపగమేఽపి ప్రయోజనా
భావాచ్చానన్వయోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (అభ్యుపగమ్యమానేఽపీతి) ఏవం పరపక్షేఽనుపపత్తేః పరిశేషాదర్థాన్తరపరత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) ఉపపన్నా
ర్థః క ఇత్యత్రాహ (సోఽయముచ్యత ఇతి) (స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి) అన్యేషామానన్దో యదధీ
నస్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనం వా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధం. * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆన
న్దః *యతో వాచో నివర్తన్తే * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు తత్ స్పష్టమభిహితం చేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యనేన
శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. అస్యార్థస్య శబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి

నహి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో మత్ప్రయోజనాయాహమస్య ప్రియస్స్యామితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియా భవన్తి- అపి త్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వారాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి- *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. న తు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం *తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయమర్థః - యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్ప్రాప్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేనోపాదీయన్తే- అపి త్వాత్మేష్టసమ్ప్రాప్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాత్స ఏవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా- స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః - న దుఃఖమిశ్రాల్పసుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి. అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ. . . . .

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

(పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ- స్రక్చన్దనాదిష్విదమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. నహి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదేర్దేవభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యేవేతి) (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం స్యాత్ - న చ తదస్తి. కంచిత్ప్రతి కదాచిత్ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథాహి- నహి తత్తత్పరతన్త్రో భోక్తా భుఙ్క్తే- అపి తు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్వీకారః పరిత్యాగశ్చ. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపే నిష్కృష్ట ఆత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తత ఇతి శఙ్కాయాం *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ ఏవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తతే- తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థానిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దార్థనైరూప్యం శోధ్యం- ముణ్డకోపనిషది *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దనైరూప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హ్యయమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయాం అస్మాత్పక్షాత్ పూర్వోక్తార్థస్సుపపన్నః- ఆత్మశబ్దనైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః- *మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతానువినాశిత్వావగమాత్. అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తవేదనస్త్వాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వావధార్యావగమాత్, *మహద్భూతమనన్తమపారమితి పదైస్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవగమనీయం. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గేనాన్యతరాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యాద్వైకరూప్యవర్ణనాదపి తాదృశబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరత్వేనైవ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్థాత్మశబ్దయోరైకరూప్యవర్ణనం యుక్తమితి. ——— *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం *ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వసూత్రేణోపక్రమస్య కృతనిర్వాహత్వాత్-వాక్యాన్వయో నామ- వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః. న తు వాక్యాన్తరేణాన్వయః- సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్,. ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః - స కథం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రేణావివక్షితస్స్యాత్. . . . .

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదంస్సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ- సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేన యాదవప్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః. (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాతృభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన- ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైఃపరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతేస్మ. యద్యయంజీవఃపరమాత్మకార్యతయాపరమాత్మైవనభవేత్ - తదాతద్వ్యతిరిక్తతయాపరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానంనసేత్స్యతి- *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదితిప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, *యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశఃప్రభవన్తేసరూపాః। తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాఃప్రజాయన్తేతత్రచైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణోజీవానాముత్పత్తిశ్రవణా, త్తస్మిన్నేవలయశ్రవణా, చ్చ జీవానాంబ్రహ్మకార్యత్వేనబ్రహ్మైక్యముపగమ్యతే- అతోజీవశబ్దేనపరమాత్మాభిధానమితి. ......

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ యదుక్తంజీవస్యబ్రహ్మకార్యతయాబ్రహ్మణైక్యేనైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థంబ్రహ్మణోజీవశబ్దేనప్రతిపాదనమితి- తదయుక్తం *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతే, ర్జీవాత్మనాంప్రాచీనకర్మఫలభోగాయజగత్సృష్ట్యభ్యుపగమా, చ్చ- అన్యథావిషమసృష్ట్యనుపపత్తే, శ్చ- బ్రహ్మకార్యస్యజీవస్యబ్రహ్మతాపత్తిలక్షణోమోక్షఆకాశాదివదవర్జనీయఇతి తదుపాయవిధానానుష్ఠానానర్థక్యా, చ్చ. ఘటాదివత్కారణప్రాప్తిర్వినాశరూపత్వేనమోక్షస్యాపురుషార్థతా, చ. జీవాత్మనఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిరుత్తరత్రప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః *ఏషసమ్ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే *యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఅస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే. ......

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ యదుక్తముత్క్రమిష్యతోజీవస్యబ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి- తదప్యయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్- అస్యజీవాత్మనఉత్క్రాన్తేః పూర్వమనేవమ్భావఃకింస్వాభావికః- ఉతౌపాధికః. తత్రాపిపారమార్థికః- అపారమార్థికోవేతి. స్వాభావికత్వేబ్రహ్మభావోనోపపద్యతే- భేదస్యస్వరూపప్రయుక్తత్వేనస్వరూపేవిద్యమానేతదనపాయాత్. అథభేదేనసహస్వరూపమప్యపైతీతి- తథాసతివినష్టత్వాదేవతస్యనబ్రహ్మభావః,అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసఙ్గ,శ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వేప్రాగపిబ్రహ్మైవేతి *ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదితివిశేషోనయుజ్యతేవక్తుం. అస్మి

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ (ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్యలిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేనపరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయంయాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్రఉపన్యస్తః- తత్రహికార్యాత్మనాకారణాత్మనాచజీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌస్వాభావికౌమతౌ. ......

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యతఏవమ్భావాదిత్యౌడులోమిః॥ విరుద్ధమతాన్తరంహిపూర్వమతనిరాసేనవినానోదేతి-తస్మాత్సూత్రాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యం, అపురుషార్థతా, చదూషణం. *తోయేనజీవాన్విససర్జేత్యాదయో జీవోత్పత్తిప్రళయవాదాఃకథమిత్యత్రాహ (జీవాత్మనఇతి) సూత్రార్థమాహ (అతఇతి) ......

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥ అత్రాపిపూర్వవదభిప్రేతందూషణమాహ(యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోఃపక్షయోఃపరాభిమతంపరిశేషయితుంస్వాభావికౌపాధికవికల్పఃకృతః. శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి *ఉత్క్రమిష్యతఇతిసూత్రేణైకేనసూచితస్యైతేననిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయపారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పఃకృతః. (స్వాభావికత్వఇత్యాది) ముక్తౌస్వరూపంకింవిద్యమానం - ఉతావిద్యమానమితివికల్పమభిప్రేత్యగ్రన్థద్వయేనశిరోద్వయందూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా) ప్రథమవికల్పస్యద్వితీయంశిరోదూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతంప్రథమంశిరశ్చదూషయతి (పారమార్థికఇతి) ప్రాగపిబ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షేహీతి) ద్వితీయవికల్పేద్వితీయంశిరో

న్నప్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్యబ్రహ్మణఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసమ్భవా చ్చోపాధిగతఏవభేదఇత్యుత్క్రాన్తేః ప్రాగపిబ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్యభేదస్యాపారమార్థికత్వేకస్యాయము త్క్రాన్తౌబ్రహ్మభావఇతివక్తవ్యం. బ్రహ్మణఏవావిద్యోపాధి తిరోహితస్వస్వరూపస్యేతిచేన్న - నిత్యముక్త స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసమ్భవాత్. తిరోధానంనామవస్తుస్వరూపేవిద్యమానేత త్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశఏవవస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారేతిరోధానాభావస్స్వరూపనాశోవాస్యాత్. అతోని త్యావిర్భూతస్వస్వరూపత్వాత్తస్యోత్క్రాన్తౌబ్రహ్మభావేనకశ్చిద్విశేషఇతి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతివిశేషణం వ్యర్థమేవ. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతిపూర్వమనేవంరూపస్యనతదానీంబ్రహ్మతాపత్తిమాహ - అపితుపూ ర్వసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహివక్ష్యతే *సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః *అనేనజీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయ మయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యోఽక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరంనవేదఏషసర్వ భూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేతిస్వశరీ రభూతేజీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేర్జీవశబ్దేనబ్రహ్మప్రతిపాదనమితికాశకృత్స్నఆచార్యోమన్యతేస్మ. జీవశబ్ద శ్చజీవస్యపరమాత్మపర్యన్తస్యైవవాచకోనజీవమాత్రస్యేతిపూర్వమేవోక్తం * నామరూపేవ్యాకరవాణీత్య త్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేనతాదాత్మ్యోపపాదనేపరస్యబ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా,జీవ స్యాపిముముక్షోశ్చతోబ్రహ్మోపాసనామోక్షవాదిన్యో,జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యో,జగతోబ్రహ్మతాదా త్మ్యోపదేశపరా, శ్చసర్వాశ్శ్రుతయస్సమ్యగుపపాదితాభవన్తీతికాశకృత్స్నీయమేవమతంసూత్రకారస్స్వీకృ

మాపయతి) (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసమ్భవఃకథమిత్యత్రాహ (తిరోధానంనామేతి) తిరోధానంనామఏవంవిధమస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశఏవేతి) తిరోధానంనసమ్భవతిచేన్నిత్యావిర్భూతంస్యాత్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) నను *ఉత్క్రమిష్యతఇత్యత్రనతాత్పర్యం- సర్వదాబ్రహ్మభావోవివక్షితః - అతఉపాధేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యపక్షద్వయేపినదోషఇతిచేన్న - పూర్వం తథాభావేబన్ధనివృత్తిప్రయోజనస్యశాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికహేయప్రహాణార్థమారమ్భణీయతేతిచేన్న - ఔపాధికహేయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యసమ్బన్ధిత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేనజీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసఙ్గాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానంచేత్ - ఏకస్యోపాధాగచ్ఛత్యేకస్యాపిప్రతిసన్ధానం నస్యాదిత్యాది దూషణజాతం ప్రదేశాన్తరోక్తత్వాదిహనప్రదర్శితం. అపరమార్థోపాధికృతభేదవాదేచ * ఉత్క్రమిష్యతఇతిపదమవివక్షితం కృత్వాసర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమేఽధ్యాసానుపపత్తిః - తిరోధానాభావాత్. నహ్యతిరోహితస్వరూపే తత్త్వతోభాసమానేఽధ్యాససమ్భవః. తిరోధానాభ్యుపగమేచదూషణందర్శితం. అతిరోహితస్వరూపస్యాపిభేదదర్శనంసమ్భవతీతిచేత్ - ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం,. ముక్తావపిభేదదర్శన ప్రసఙ్గశ్చ- స్వరూపయాథాత్మ్యావభాసస్యభ్రమవిరోధిత్వాభావాత్. నిపుణతరజ్ఞానేనదోషస్యనివృత్తత్వాత్ నభేదదర్శనమితిచేన్న - నిపుణతరజ్ఞానస్యాపిపూర్వమవభాసమానాత్స్వరూపాదనతిరిక్తవిషయకత్వేనభ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః-నహి- దవిమితిశతశోవిశదతరముపజాయమానమపిజ్ఞానంరజతభ్రమంనివర్తయతీత్యాదికమనుపపత్తిశతంపూర్వోక్తత్వాదిహలేశతోదర్శితం. తర్హి *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేః కోఽర్థఇత్యత్రాహ(అస్మాదితి) తర్హికథమభినిష్పత్తిశ్రుతిరిత్యత్రాహ (తథాహివక్ష్యతఇతి) అథసూత్రంవ్యాచష్టే (అతఇతి) అతః- మతాన్తరేణనిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః.అవస్థితిశబ్దస్యస్వతోఽధికరణమాకాఙ్క్షితం. కుత్రేతి- సతు కేంధావేనేతి. కథమవస్థానమిత్యాకాఙ్క్షాస్తీతిచేత్ - సాతూత్థాప్యా- నతుస్వతః. కిమ్భావేనేత్యాకాఙ్క్షానక్వచిదప్యస్తి. అతస్సూత్రస్వారస్యానుగుణంవాక్యమాదత్తే (యఆత్మనీతి) అచిదన్తఃప్రవేశస్యస్పష్టత్వాత్తద్జ్ఞాపనార్థం, జీవసామానాధికరణ్యస్యస్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేనశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం, చ *అనేనజీవేనాత్మనేతివాక్యంప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపిశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, చోదాహరతి (యోఽక్షరమన్తరేసఞ్చరన్నితి)అన్తస్స్థితినియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాంప్రత్యభిజ్ఞాతతయాఏకార్థత్వాత్, సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వా, చ్చోపాదత్తే (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) సప్తమ్యన్తపదైఃకుత్రేత్యాకాఙ్క్షాశమితా. నియన్తృత్వాదిభిఃకథమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా. తత్తద్వేద్యత్వేననియన్తృత్వేననిర్దోషత్వేనచతేష్వవస్థానమిత్యర్థః. నన్వవస్థితిరస్తు - తతఃకథం జీవశబ్దస్యబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి)శరీరవాచిశబ్దానాంప్రకృతినయావతారస్సమర్థితఇత్యర్థః. కస్మిన్ప్రదేశఇత్యత్రాహ(నామేతి)సూత్రార్థోవ్యాఖ్యాతః. అస్యసూత్రస్యాశ్మరథ్యౌడులోమిమతోక్తేఃపూర్వమనివేశితత్వాత్, అత్రపరమతాన్తరానుపన్యాసా, చ్చకాశకృత్స్నమతేననిర్వాహస్యసూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే-అస్యసూత్రకారాభిమతత్వేహేతుభూతంపూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ(ఏవమాత్మేతి)అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దౌ ఉభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ.ఆదిశబ్దోవిజరత్వసర్వశక్త్యాదిపరః. మోక్షవాదిన్యఇత్యస్త్రైనభేదశ్రుతయోవివక్షితాః.అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధఃపరస్పరవిరోధశ్చయథానభవతి-తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యామేతన్నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః.అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వంసూత్రకారేణైవభగవతావ్యాసేనమోక్షధర్మేచయాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదేస్పష్ట

తహ్యాహ. అయమత్ర వాక్యార్థః-అమృతత్వోపాయే మైత్రేయ్యా పృష్టే యాజ్ఞవల్క్యః *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం, దున్దు

తరమభిహితం-*పశ్యంత్యైవాపశ్యంచపశ్యత్యన్యస్తథానఘ|షడ్వింశః పఞ్చవింశంచ చతుర్వింశంచ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యం బహుశః ప్రతిపాద్య *యదా తు మన్యతే ऽన్యోऽహమన్య ఏష ఇతి ద్విజ| తదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతీతి ప్రకృత్యాత్మవివేకానన్తరం జీవవిలక్షణపరమాత్మదర్శనముక్త్వా *అన్యశ్చ రాజన్ స పరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః| తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తి ఏక ఏవేతి సాధవ ఇతి శరీరశరీరిణోర్భేదేऽపి శరీరాన్తస్థితస్య శరీరిణ ఏకత్వాద్వయమేకః పురుష ఇతి వ్యవహారవదన్తరవస్థితినిబన్ధనాః ప్రకాశైక్యవిషయా అభేదవ్యవహారా ఇత్యుక్త్వా *తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశకమచ్యుతమితి తాదాత్మ్యాదేవ హేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా *జన్మమృత్యుభయాత్ భీతా యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్చ కాశ్యప| షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణా ఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో భేదజ్ఞానమిత్యత్రాధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా *యదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతి| తదా సర్వత్రసిద్ధత్వాన్న పునర్జన్మవిన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా *ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చ తేనఘ| బుద్ధశ్చోక్తో యథాతత్త్వం యథాశ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథా వైష్ణవే పురాణే చ స్ఫుటమిదముచ్యతే- యథా భగవన్తం ప్రతి ధ్రువః *సర్వాత్మకోऽసి సర్వేశ సర్వభూతస్థితో యతః| కథయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృది స్థితమితి. అత్రాప్యవస్థితినిబన్ధనం సర్వాత్మకత్వం స్పష్టం. అవస్థానం చ శరీరప్రతిసమ్బన్ధితయేతి తత్రైవ దృశ్యతే *సర్వేన్ద్రియాన్తఃకరణపురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్| స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోऽవ్యయః ఇతి. న చ విశ్వరూపశబ్దశ్చారురూపాదిసాదృశ్యే కేతకీవత్ అముఖ్యతయా నేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తత్రైవ స్వారస్యోత్తమ్భకమపి దృశ్యతే- ప్రహ్లాదవచనేన *ఏతద్విజానతా సర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం| ద్రష్టవ్యమాత్మవత్తస్మాద్యతోऽయం విశ్వరూపభాక్ ఇతి ధార్యత్వధారకత్వరూపవైధర్మ్యనిర్దేశేన రూపతద్వతోర్భేద ఉపలభ్యతే. తత్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావోऽవగమ్యతే *సర్వస్మిన్సర్వభూత స్త్వం సర్వస్సర్వస్వరూపధృక్| సర్వం త్వత్తస్తతశ్చ త్వం నమస్సర్వాత్మనోऽస్తు తే ఇతి. సర్వస్మిన్-శరీరే సర్వచేతనభూతత్వాత్ సర్వత్వోపపాదకం సర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వమపి తదుపపాదకమాహ-సర్వం త్వత్త ఇతి. తతశ్చ త్వమితి- తతః- తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వం త్వమిత్యర్థః. రూపత్వం చ శరీరతయేతి దర్శయతా ప్రహ్లాదేనోక్తం *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థిత ఇతి. శరీరం హి చేతనేన వ్యాప్యో ద్రవ్యవిశేషః- తథా చ భగవన్తం ప్రత్యర్జునవచనం *సర్వం సమాప్నోషి తతోऽసి సర్వ ఇతి, ఏషు శ్రుతిస్మృతివచనేషు *అనుక్షమస్య తో గ్రాహ్యమితి న్యాయాద్ధారణవ్యాపనాదిష్వన్యతమోక్తావపి అన్యతమాన్తరసిద్ధిరనుసన్ధేయా - తతశ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయోరన్యతరసచివం హి న్నృపనభోభృత్యకుటుమ్బాదివ్యావర్తనేన శరీరత్వమవగమయతి. శరీరలక్షణం చ భాష్య ఏవ దర్శయిష్యతే. అత ఏవ *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమవగమ్యతే- అన్తఃప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీనామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యన్తఃప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఇతి. తథా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యత్రాన్తశ్శబ్దవాచ్యాస్థితిర్ధారణనిబన్ధనా - *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సదాయతనశబ్దేన స్థితిహేతుత్వాభిధానాత్. ధారణం చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాత్, *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరం స్థిత్యర్థానుప్రవేశదర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయౌ చ నిష్కృష్టస్వరూపే నిర్వికారే న సమ్భవతః - అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికరణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితం. అస్య సూత్రస్య- న కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః- కిన్తు ప్రబన్ధాన్తరస్థసూత్రకారవచనైకార్థ్యాత్, తదుపబృంహణైకార్థ్యాత్, ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హేతుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయాऽవస్థానస్యాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇహ జీవవాచిశబ్దైః కిః. తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మిన్నభిహితతత్పర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వే చ ఫలం కిమిత్యపేక్షాయామాహ (అయమత్ర వాక్యార్థ ఇతి) *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన *న వా అరే పత్యుః కామాయేత్యాదీనాం వాక్యానామాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థోऽపి విస్తరేణ న ప్రతిపాదితః. (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం, *బ్రహ్మ తం పరాదాత్ *క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినావ్యతిరిక్తవేదననిన్దనం, *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిశ్చ కారణత్వఫలం-అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిర్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్. *యోऽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి-అన్యత్ర- పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద- తం సర్వం పరాదాత్ - అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా- అన్యత్ర- పరమాత్మనోऽన్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మని స్థితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైః కరణనియమనమభిధాయేత్యన్వయః.——— అత్రాయమభిప్రాయః- *స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాన్ శక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్యస్యాపరైరేవమర్థ ఉక్తః- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యత్ఖలు యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే- తత్తతో న వ్యతిరిచ్యతే-యథా రజతం శుక్తికాయాః. దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణేనైవ గృహీతాస్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే - న దున్దుభిశబ్దతో వ్యతిరేకేణ. అతస్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే అధ్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం *స హి యూపల

భ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణ భూతమనఃప్రభృతికరణనియమనం, చ సామాన్యేనాభిధాయ * స యథార్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా, * స యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయన మిత్యాదినా, చోపాస్య భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిఖిలజగదేక కారణత్వం, సకలవిషయ ప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనం, చ విస్తీర్ణముపదిశ్య * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రోత్సాహనాయ ఏవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనో ఽపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీ త్యభిధాయ * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి

స్వనిరోధపూర్వకనిరోధసిద్ధిరిత్యాదిబౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. తదనుపపన్నం - ముఖ్యార్థసమ్భవాత్ విపరీతనయోర్దున్దుభిశబ్దయో ర్లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్. లక్షణాయాం చ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతిపూర్వవాక్యస్యైవ యథార్థ్యం చ - నహి గ్రహణాయామితిపదే నైవ హన్తలక్షితే గతి ర్ఘాతాయాం గ్రహణాయామితివాక్యం సఫలం. తథా * దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతా ఽలం- తేనైవ దున్దుభిశబ్దస్య గ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ ఆఘాతశబ్దస్య న ప్రయోజనం. వాశబ్దస్యైవ యథార్థ్యం చ.——— అతఏవం యోజనీయం- దున్దుభేరిత్యనాదరషష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః - ఉపాదాన నిరోధయోరపి వాచకత్వాత్ -యథా స్పృహితా నిపుష్పాణి గృహీతశ్చోర ఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే సతి లోకే బహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్ న నిరోద్ధుం శక్నుయాత్ కథం తర్హి నిరుణద్ధీత్యత్రాహ దున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమాన దున్దుభినిరోధేన తద్గతశబ్దనిరోధేన వా శబ్దో నిరుధ్యతే - ఏవమిన్ద్రియేషు వ్యాప్రియమాణేషు బాహ్యార్థజ్ఞానం దుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేన చ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి బాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యత ఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చ యోజనీయః, వీణాశబ్దస్థాచతుర్థీషష్ఠ్యర్థా- పూర్వవాక్యద్వయస్యైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూతకరణగ్రామనియమనముక్తమితి. (మనః ప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం- తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయం మనో నియమనమితి భావః. (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానాచ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వం సామాన్యేనోక్తం- చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమన ప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనం చ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః. (సయథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్నిఖిలేత్యాదిపదద్వయేన యథాయోగమన్వయః. ఏధశబ్దో ఽకారాన్త ఇన్ధనవాచీ. ఆర్ద్రైధసాగ్నిగ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం- అగ్నిస్థధూమోత్పత్తౌ నిమిత్తం- ఇన్ధనముపాదానం. * ఋగ్వేదోయజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్రముక్తం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణే- ఉత్తరేతు * ఇష్టం హుతమాశితం పాయితమయం చ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాన్యస్యైవైతాని సర్వాణి నిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమే చ వాచ్యసృష్టిరుక్తా భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేక కారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః. * స యథా సర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రయన్నాహ (సకలవిషయేతి) యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనం- ఏవం సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనం- సర్వేషాం రసానాం- సర్వేషాం గన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తం. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరయనత్వం నామ తత్తదుపాదాత్వత్వం. తేనైకైకకరణస్యైకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషు వృత్తివిశేషా బహవో దర్శితా భవన్తి- సర్వేషాం స్పర్శానామితి శ్రవణాత్. అస్య వృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కిం ప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాముపదేశస్యైవ యథార్థ్యాయోగాత్, * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉత్తరవాక్యేన పూర్వవాక్యవివరణస్యైవ తత్ప్రకరణదృష్టత్వాత్, చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం నిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుళ్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతం- కరణనియమనం తు కరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృతమిత్యర్థః. (ఉపదిశ్యేతి) నహి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతి భావః. * స యథా సైన్ధవఘన ఇతి వాక్యోపాదానం * స యథా సైన్ధవఖిల్య ఇతి వాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థం. (ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్య దౌర్గన్ధ్యాది దర్శనేపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవ హితత్వసంస్కారవిషయే ప్రవర్తతే- తస్యైవ పోద్బుద్ధస్య స్వస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వే ఽవగతే హి ప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య * మహద్భూతమనన్తమపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణ ప్రతిపన్నముపజీవ్యోక్తం జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవాన్నృసిమ్హశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞో గౌర, ఇత్యత్ర శ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరమవిశేష్యవిశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యోపయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్ద ఇతి దర్శితం. తత్పర్యన్తత్వమేవ నిర్వాహ్యత్వే హేతుః పరమాత్మధర్మవాచిమహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధం. న చావ్యవస్థా నేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః- * ఉత్థాయ వినశ్యతి * ప్రేత్యేతి శ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపి జీవస్వరూపస్య పరమాత్మనిష్ఠతయా స్వాతన్త్ర్యాభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దేన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితి ఫలితం. ఉపపాద్య- దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః. * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషు నశ్యత్స్వేవ నశ్యతీత్యర్థః. వినాశో నామ ధర్మభూతజ్ఞానసఙ్కోచః- * అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదకత్వాద్వ్యాప్త్యర్థమాహ

మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేన భూతసఙ్ఘాతేనైకీకృత్యాత్మని దేవాదిరూప
జ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తుదర్శన
మజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన
భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ-జీవాత్మా స్వాత్మతయా ఽవస్థితేన యేన
పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి - అయం తం కేన విజానీయాత్ - న కేనాపీతి పరమాత్మనో
దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినా ఽయం సర్వేశ్వర స్స్వేతర సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణ
స్వరూప ఏవ సర్వశరీరస్సర్వస్యాత్మతయా ఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషైర్న సంస్పృశ్యత
ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్త్వానుశాసనాఽసి మైత్రేయ్యేతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి

(మోక్షదశాయామితి) *న ప్రేత్య సంజ్ఞాఽస్తీతి న దేహవిగమదశాయాం జ్ఞాననిషేధః-దేహవిగమదశాయామజ్ఞానస్య *తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్.
నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః-కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రాన్తరవిరోధాత్. నాపి నైమిత్తికప్రాకృతప్రళయయోరజ్ఞానముచ్యతే-తయోరప్రస్తుతత్వాత్.
అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దః చరమదేహావసానపరః- *నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి శ్రుత్యన్తరార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి *ఏతావదేవ ఖల్వరేఽ
మృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమర్థమాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య
జ్ఞానాత్మకత్వం *స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినోక్తం-అతస్స్వాభావికత్వం ఫలితం. అనన్తరశబ్దేన బహిరపి జ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానవ
త్త్వం సిద్ధం- తస్య చాపరిచ్ఛిన్నత్వం *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీతి శ్రుత్యన్తరసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేనేత్యుక్తం. సమి
త్యేకీకార ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం *ఏతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి పూర్వవాక్యముపజీవ్యాహ (భూతసఙ్ఘాతేనేతి) (దేవాది
రూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ * మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి జ్ఞానవికాసప్రతిపాద
నాత్, *న ప్రేత్య సంజ్ఞాఽస్తీతి వాక్యం శ్రుత్వా *న హ వా అహమిమం జానామీతి మైత్రేయ్యా పృష్టే *అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్య
త్వముక్త్వా, అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతి భావః. ముక్తౌ జ్ఞానం నాస్తి చేత్ జ్ఞానైకాకారత్వం పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయీవాక్యా
భిప్రాయః. *అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యః ప్రత్యభాషిష్ట. న చోచ్ఛిత్త్యభావ ఏవాస్య ధర్మ ఇత్యుచ్యతే- *అవినాశీతి స్వరూపనిత్యత్వ
స్యోక్తత్వాత్, అవినాశిపదాభావేఽపి ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసన్తతివినాశయోర్దృష్టత్వాత్ తదుభయవ్యుదాసాయ
పదద్వయమితి న శఙ్కనీయం-అవినాశిశబ్దేనైవ సఙ్కోచాదుభయవినాశాభావసిద్ధేః, ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ-అవ్యయ ఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తిరిత్యేతా
వతాఽపి స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః. (పునరపీతి) భ్రాన్తిర్ద్వివిధా అనాత్మని దేహబుద్ధిః, అబ్రహ్మాత్మకతయా స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిశ్చేతి. తత్ర *న ప్రేత్య సంజ్ఞా
స్తీత్యనేన బన్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా-అథ స్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. *యత్ర-యస్యామవస్థాయాం. ద్వైతమివ భవతి-
పరమాత్మనః పృథక్త్వం- స్వనిష్ఠతయా పృథక్త్వం- భవతి. ఇవశబ్దస్స్వాతన్త్ర్యస్యాప్రామాణికత్వద్యోతకః. తత్-తదా. ఇతరః- పరమాత్మన ఇతరః.
పృథక్స్థితః. ఇతరం - స్వనిష్ఠం వస్తు. ఇతరేణ- స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతి స్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌ తన్నివృత్తిమాహ యత్ర త్వితి. యత్ర-
యస్యాం ముక్తిదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్- పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్- తదా కః- చేతనః. కేన- కరణేన. కం - స్వనిష్ఠమర్థం. ప
శ్యేత్. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠతయాఽవభాసమానం వస్తు తద్దర్శనసాధనం తద్ద్రష్టా చ ముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్ర
హ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య విహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ స్వనిష్ఠనానాత్వం నిషేధ్యమిత్యభిప్రాయః. (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞాన
కృతమితి) న తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం - కింతు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధికమితి భావః. (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యౌపాధికత్వా
దుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేఽపి బ్రహ్మస్వరూపానవభాసే స్వనిష్ఠార్థాన్తరదర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగద
నుభవత ఇతి) *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి న భవనమత్ర వివక్షితం- బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్ర త్వవస్థావిశేషాన్వయానుపపత్తేః.
అతో *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదావివావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నానుభవేఽపి బ్రహ్మణో జగతశ్చ పృథగనుభవః కిం
న స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అప్రామాణికజ్ఞానం హి దోషాదుత్పద్యతే- దోషాభావే తు వస్తుసద్భావం వినా దర్శనం నోప
పద్యత ఇత్యర్థః. (యేనేదమితి) *క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతివత్ పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమత్రోచ్యతే- అన్యథా *ఆత్మా వా అరే
ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్, *తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి తత్ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య శ్రు
త్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితి శబ్దద్వయేన చిద్గ
తో ఽచిద్గతశ్చ ప్రకారోఽనూద్యతే- విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్, *అగృహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే ఇతి చిద
చిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్వివరణాచ్చేతి భావః. *అగృహ్యః-చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః. అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదియోజనీయం.
అసఙ్గ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః-న హ్యచిత్సఙ్గోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. న హి సజ్యత ఇత్యాదావుక్తే- సఙ్గాదియోగ్యస్యాపి దూరస్థతయా తదభావ
ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమసఙ్గ ఇత్యుక్తం. అసఙ్గః- సఙ్గవిరోధీ. సఙ్గానర్హత్వమర్థసిద్ధం- తేన సఙ్గాద్యభావః. న దేశకాలవిప్రకర్షాత్ సఙ్గాద్యభావః-కిన్తు స్వ

సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాముపాసనాదృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః- బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణం- న పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్. ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.

భావవిప్రకర్షాదిత్యర్థః. పూర్వవాక్యోక్తానర్థానాదిశలమాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమోదితకారణత్వవ్యాప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణప్రదర్శకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇతి భావః. *కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాం పరిహరన్నాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవగమత్వపరం పూర్వవాక్యం- తత్ప్రసాదనోపాయశ్శాస్త్రాభిహితముపాసనమేవేతి కేవలయజ్ఞదానాద్యుపాయాన్తరనిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదితి నాశఙ్కనీయం- * ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతజ్ఞానేనైవ నిగమనస్య యుక్తత్వాత్. నహి దురవబోధతయా నిగమనం న్యాయ్యం- ఉపక్రమవిరోధాత్. *ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చేతి) ఉపాయాన్తరవ్యుదసనముఖేన ఉక్తోపాయనిగమనపరం * విజ్ఞాతారమితి వాక్యం- * ఏతావదిత్యాదివాక్యముపేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)... ... ...

ఇతరైస్సూత్రత్రయవ్యాఖ్యానమన్యథాకృతం- తత్తు ప్రతిజ్ఞాయాదిసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగాద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్నమిత్యనుసన్ధేయం. తత్ర మిథ్యావాదినస్తు * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతం. తత్ర ప్రథమం : ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యభేదవ్యపదేశస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వపరమాద్యం సూత్రం - ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి హేతుకత్వపరం ద్వితీయం- బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమూలత్వపరం తృతీయమిత్యుక్తం. ఏవం వదతోఽభిప్రాయశ్చైవ వర్ణనీయః - యది కార్యకారణభావం వదతా అశ్మరథ్యేన బ్రహ్మపరిణామో జీవోఽభిమతః, పూర్వమనేవంభావాచ్చౌడులోమ్యభిమతః, ఇతి సూత్రద్వయాభ్యాం పూర్వపక్షీకృతః - ఏతావదస్మాకమవిరుద్ధం. అథ కార్యకారణభావో నామ-- అధ్యాసమాత్రః, ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావశ్చ - అధ్యస్తాకారనివృత్తిరూపః, బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోపతన్నివృత్తిమత్త్వాభ్యామభేదవ్యపదేశపరం సూత్రద్వయమితి మతం- తదానీం సిద్ధాన్తరూపేణాభిమతాత్ కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్యాత్. భవత్పక్షే హి బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణోరైక్యమభ్యుపగచ్ఛతశ్చ కాశకృత్స్నస్య జీవభావస్యాధ్యస్తత్వం నివర్త్యత్వం చాభిమతమేవేతి కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తరద్వయాభిమత్యా స్థిరీకరణార్థం సూత్రద్వయమితి చేత్ - వ్యతిరిక్తస్యాచార్యాన్తరమతత్వశఙ్కాప్యవకాశార్థం ఆచార్యభూయస్త్వాయ సూత్రసహస్రాణి ప్రణేతవ్యాని స్యుః. విస్తరభయాదాచార్యద్వయమాత్రప్రదర్శనార్థమితి చేత్ - కాశకృత్స్నస్యైకస్యాచార్యప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్రద్వయవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అస్మన్మతే తు పరిణామాధ్యాసపక్షద్వయపూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరం. పునశ్చైవం యోజితం సూత్రత్రయం *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయేత్యుక్తం మహతో భూతస్య బ్రహ్మణో భూతేభ్యస్సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకం-* తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం విశేషవిజ్ఞానోచ్ఛేదరూపమభేదాభిధానం ఉత్క్రమిష్యతః పరేణాత్మనైక్యసంభవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇదమప్యయుక్తం- ప్రకృతానుపయోగాత్ ద్రష్టవ్యతయోపదిష్టస్యాత్మనః పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం - జీవోత్పత్తిప్రళయవాదః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం న నివారయతి. నహి సృష్ట్యాద్యుత్పత్తిప్రళయవాదాస్తత్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వారయన్తి- అతో జీవోత్పత్తిప్రళయచిన్తనం ప్రకృతస్యానుపయుక్తం, అపసిద్ధాన్తశ్చ, న ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్ర కరిష్యతే - భవద్భిరపీదమేవ వాక్యముపాదాయ జీవస్యోత్పత్తిప్రళయాభిప్రాయమితి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతం- అతః పృథక్ప్రయత్నవైయర్థ్యం చ. తత్రోపజీవ్యత్వాయాత్ర ప్రసఙ్గాచ్చిన్తితమితి చేన్న- ఇహోక్తస్య సూత్రద్వయార్థస్య తత్రానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకత్వం, ప్రళయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం, చ ఉత్పత్తిప్రళయయోర్న గౌణత్వసాధకం - తేజః ప్రభృత్యుత్పత్తిప్రళయయోరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్ అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకం - అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధ్యస్తతేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వేన తదుత్పత్త్యాదేరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్ - తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తేస్తజ్జీవోత్పత్తేశ్చ వైషమ్యస్య దుర్వచత్వాత్ ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదిభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్త్వత్యన్తాపేక్షితః- ద్రష్టవ్యస్యాత్మనో జీవవాచిశబ్దనిర్దేశకృతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్.— యాదవప్రకాశైస్తు భోక్తృబ్రహ్మణోరైక్యాదృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞా నాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మణైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తో బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం * ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. బ్రహ్మణస్సర్వత్ర తృణకణాదావపి పూర్ణత్వేనావస్థానాద్యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమి

౨౩॥ సూ. ✻ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥ ✻

ఏవం నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే-

ఇతి తృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః. తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వమయుక్తం- ముక్తిదశాయామౌడులోమ్యభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య ముక్తిపాదే "చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః" ఇతి సూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్, తథా భాష్యకారైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపం- గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం శక్తిరూపత్వాత్, శక్తీనాం చ భేదాభేదాదివికల్పాయోగ్యత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయా- క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః స్తుతిపరో దుఃఖాభావాభిప్రాయ ఇత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య "ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః" ఇతి సూత్రేణ తత్ప్రతిక్షిప్తం- శక్తిమాత్రస్య న పురుషార్థత్వం- న హి గానసమర్థ్యవతః శ్రవణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః ✻ నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుక్తవతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం- అతశ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్ క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యైశ్వర్యస్యైవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తితం. అతో యాదృశం బ్రహ్మతాదాత్మ్యమౌడులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం- తాదృశమేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్- న హ్యేక ఏవాప్తః పురుషః స్వాభిమతవిరుద్ధమర్థం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అత ఉత్తరత్ర నిరాకరిష్యమాణస్య పక్షస్యేహ ప్రసఙ్గాదుపన్యస్తస్యాపి స్వీకారో వ్యాహత ఇతి ప్రతిక్షేప్యతయైవౌడులోమిమతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, వైషమ్యస్య చ దుర్వచత్వాత్,. అత స్తత్సాహచర్యాదాశ్మరథ్యమతమపి ప్రతిక్షేప్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపపరిణామస్య సకలవిశేషశూన్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య చ సకలప్రమాణన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారం. అతశ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ ✻ అవస్థితేరితి పదం సర్వత్ర ఘటపటతృణాదౌ బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం - పూర్ణతయాఽవస్థానం చ సన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితం- యథోక్తం "అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వవికల్పప్రత్యాఖ్యానాత్ న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖణ్డితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి. తదయుక్తం. తథా హి- న తావదిదం బ్రహ్మస్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారార్హత్వమానార్హత్వాద్యుపాధిరూపం వా భవితుమర్హతి- తస్య లోకసిద్ధత్వేన ✻ ఇదం పూర్ణమదః పూర్ణమిత్యాదిశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తస్యైన్ద్రియికత్వేన "అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్య స్వే మహిమ్ని స్థితత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ద్రవ్యనిష్ఠధర్మతయా తదధీనాత్మలాభస్య తస్య జగద్రూపేణ పరిణామాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సఙ్కల్పాశ్రయత్వాభావేన నిమిత్తత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనైవ అధ్యేయత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ. అతస్సద్ద్రవ్యమేవైకైకస్మిన్ ఘటాదౌ పూర్ణమితి భవతాం మతం. "న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖణ్డితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి భవద్భిరుక్తత్వాత్ సదితి ప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి ✻ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతివిరోధో దుష్పరిహరః. కించ- ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వం నామ న సంభవతి - సజాతీయవిజాతీయ ఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణ సద్ద్రవ్యస్య విభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరవచ్ఛిన్నం సత్ పూర్ణమితి చేన్న- అవచ్ఛిన్నత్వదర్శనాదేవానవచ్ఛేదాసిద్ధేః. ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతః పటత్వాద్యవచ్ఛిన్నాంశాన్తరభిన్నత్వం పూర్ణత్వమితి చేత్- తర్హి ఏకస్థానావస్థితస్యాంశస్య స్థానాన్తరావచ్ఛిన్నాంశైరభిన్నత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమంశాన్తరసాపేక్షమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ ఘటమాత్రరూపస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమేవోక్తం భవతి. కథం తర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిద్వస్తుషు పరమాత్మనః పూర్ణత్వం. అణుమాత్రేఽపి వస్తుని స్థితస్య నిరవధికమాహాత్మ్యవిశిష్టతయా ప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి బ్రూమః. తచ్చ శాస్త్రబలాదభ్యుపేతం- న తు ప్రత్యక్షాదినేతి న కాచిదనుపపత్తిః. కించ- పరమాత్మనస్తృణాదావపి సద్రూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదనప్రయాసశ్చ తత్ర భవతాం విఫలః- యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనం. తత్తు న సిధ్యతి- అస్తిత్వస్య తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాహతౌ ప్రసజ్యేయాతాం. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాభిమతం. తత్ర విశేష్యం ద్రవ్యం సదితి చేత్. సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దా ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి - న తు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా- అతో నాస్మత్పక్షే పునరుక్తివ్యాహతాదిదోషప్రసఙ్గః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సద్ద్రవ్యస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్య యథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్. వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్..........................

౨౩॥ సూ. ✻ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥ ✻ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాఙ్ఖ్యోత్ప్రేక్షితేన వికల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తం. ద్వితీయేన తు పాదాసఙ్గతేనాపి ప్రసఙ్గప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్తం. తత్ర చ ఛాయానుసారివాక్యవిషయతయా పాదసఙ్గతత్వేఽపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసఙ్గికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేన చ కారణత్వే ప్రతిక్షిప్తే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్యత ఇతి నాసఙ్గతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేన చాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్ కార్యేఽన్వయో హి వ్యుదస్యతే. సిద్ధాన్తే తు జ్ఞానాదివదుపాదానభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం- తస్య సర్వశక్తిత్వాదితి న సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అత ఏవావాన్తరసఙ్గతిరప్య

యద్యపీక్షణాది గుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి వేదాన్తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతీయతే. నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామినమేనం, ప్రకృతిం చైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీం, మధీయతే * నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం * స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువాం * ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీతి. తథా ప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయైవేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి శ్రూయతే * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమితి. ఏవమశ్రుతేపి ప్రధానోపాదానత్వే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యైవ-ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం, చ సిధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్తోపాదానయోరత్యన్తభేదో దృశ్యతే-మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదేర్నిమిత్తత్వం, చ నియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమేనానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమం చాతిక్రమ్యైకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని-అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ- నోపాదానం. ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి. ... ...

స్తి- మైత్రేయీబ్రాహ్మణే హి పరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణో నిమిత్తమాత్రత్వాత్. ఉపాదానం తు ప్రధానమితి శఙ్కయా ఉత్థానప్రతీతేః. కిం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం - ఉతోపాదానమపీతి. కిం కారణవాక్యం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం స్వారస్యేన నేయౌ - ఉత క్లిష్టతయా నేయౌ ఇమస్యత్రో పాదాననిమిత్తభేదనియమో, నిర్దోషత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకా భవన్తి- నేతి. యదా ఉపరోధకా భవన్తి- తథా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయా నిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రమితి పూర్వః పక్షస్స్యాత్. యదా నోపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మైవేతి రాద్ధాన్తః ఫలమితి భావః. ఈక్షత్యానన్దమయాద్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సముక్తే కథం పునస్సాఙ్ఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీ స్వపక్షం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్ద ఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ-బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయా త్వదభిమతైరేవేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వాదపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన, చ ప్రధానస్యాచేతనత్వేన పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన, చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థహేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిం దర్శయతి (తథాహీతి) * నిష్కళమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయం. * వికారజననీమితి ప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ- సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ- వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధానప్రతిపాదకైర్వాక్యైస్తద్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం దర్శితం - ఈశ్వరప్రతిపాదకైర్వాక్యైస్తస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతాత్ తస్మాత్ భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతి ప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. శ్రుతేరుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన దృఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవమశ్రుతేపీతి) (బ్రహ్మణ ఇతి) సత్యజ్ఞానాదిలక్షణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతి భావః. (ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చనిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్య చాచేతనత్వాదేవ తదధిష్ఠితత్వం చ సిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్త్యుపయోగి లోకవ్యాప్తిం దర్శయతి (ఏవమేవ హీతి) అత్యన్తభేదః- శరీరతయా ఆత్మనిష్ఠత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా- తర్కముపపత్తిసాధనత్వేనాహ (ఏవమేవ హీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వే హిశబ్దస్స్వరసః. నను యత్ర నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా-తత్ర తయోర్భవతు భేదః- యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయానపేక్షః, యథా చ స్వర్గసాధ్యే జ్యోతిష్టోమో దర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః,- ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సేత్స్యతి చేత్కిం ప్రధానకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవ హీత్యాదిభాష్యం యదా పృథక్సాధనత్వేన తర్కప్రతిపాదకం-తదానీమచేతనస్యేత్యాదిపదైర్హేతవోఽభిప్రేతాస్స్యుః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానం - చేతనత్వాత్- జీవవత్. విమతముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం- ఉపాదానత్వాత్- మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షం- కార్యత్వాత్-పటవదితి ప్రయోగః. * ఏకమేవాద్వితీయం * బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీదిత్యాదిశ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవం నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యానుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యథాపాదితైక్యమివ న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః. (ఏకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్య

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ- ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః. (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవ హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా *యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ- తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్- న హి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే ఉపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకమకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవన్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యం- న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణరూపేణావస్థితమృత్తద్వికారాదినిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదశ్శ్రుత్యైవ ప్రతీయత ఇతి- తదసత్- నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే- ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యాదేశః. *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః- యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి- యేనాదేష్ట్రాఽధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణా, దద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. నన్వేవం సతి* వికారజననీం* గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిభిః ప్రకృతేరా

త్వప్రేరకత్వయోశ్చ ఏకస్మిన్వ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః, నోపాదానం- నోపాదానమపీత్యర్థః. న హి నిమిత్తం వోపాదానం వేతి వికల్పే ఉపాదానత్వం నిషిధ్యతే- కింతూభయాత్మకత్వం హి ప్రతిషేధ్యం. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావమూలప్రకృతివ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థచశబ్దం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా. కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బహుదృష్టాన్తోపాదానం తాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం. అనుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) ఉక్తముపపాదయతి (న హీతి) ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోక్తార్థోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం సూత్రం హేతువాచిపదం వ్యాఖ్యాతం. వైశేషికమతేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహరన్ సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యార్థ ఉక్తః - తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే. నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞోపరోధః - ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృద ఉపాదానత్వాభావాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి తత్ర న ప్రథమం శిరః - అనభ్యుపగమహతత్వాత్. ద్వితీయే మృదాద్యవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః. విశేషణభూతమృద్ద్రవ్యమాత్రస్య కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధ ఇతి దృష్టాన్తీకృతః- తత్తదవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ ఇతి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ - నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదానైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్మ- ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః- ఉపదేశ్యమిత్యర్థః - ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం - అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞః కర్తృవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః - అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యేవోక్తం. ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణస్సిద్ధే హి ఏవం వర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వా ఇతి) అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తస్య కథం శాసితృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అవ్యవహితసాధనత్వం సాధకతమత్వం - తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః- వివక్షాతః కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాత్ ఇతి భావః. పరేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం- అత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యం. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితి చేన్న - ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితే హి బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తస్స్యాత్ - ఉపదేశ్యత్వం హి సాధారణం. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే- న హి గవయే బుభుత్సితే చతుష్పాద్గవయ ఇత్యుపదేశో యుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి వైషమ్యం. ఏవం ప్రశాసితుర్విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యేపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణస్తు నిమిత్తోపాదానభేదే న ఘటతే- అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః- అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః. (నన్వేవమితి) ఏవం సతి - బ్రహ్మణ ఏవ జగదుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తం. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రా

వ్యక్తవిరహేణనిత్యత్వంజగదుపాదానత్వంచ శ్రూయమాణంకథముపపద్యతే. తదుచ్యతే-తత్రాప్యవిభక్తనామరూపంకారణావస్థంబ్రహ్మైవప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. తథాహిశ్రుతయః *సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేదిత్యాద్యాః. *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితికార్యావస్థంకారణావస్థంచసర్వంజగద్బ్రహ్మాత్మకమితిశ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తంభవతి- *యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరంయంపృథివీనవేదేత్యారభ్య *యోఽవ్యక్తమన్తరేసఞ్చరన్యస్యావ్యక్తంశరీరంయమవ్యక్తంనవేదయోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్యస్యాక్షరం శరీరంయమక్షరంనవేద *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయః పృథివీమన్తరోయమయతీత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిసర్వదాచిదచిద్వస్తుశరీరతయాసర్వదాసర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మ కదాచిద్విభక్తనామరూపం- కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదావిభక్తనామరూపంతదాతదేవబహుత్వేన కార్యత్వేనచోచ్యతే-యదాచావిభక్తనామరూపంతదైకమద్వితీయంకారణమితిచ.ఏవంసర్వదాచిదచిద్వస్తుశరీరస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపాయాకారణావస్థాసా*గౌరనాద్యన్తవతీ *వికారజననీమజ్ఞాం *అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయతఇతి. ననుచ*మహానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతఇతిప్రళయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌప్రతీయేతే - తథాచమహాభారతే *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమ *అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియేసమ్ప్రలీయతఇతి. నైషదోషః - అచిద్వస్తుశరీరస్యబ్రహ్మణోఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాఃకార్యత్వాత్. *యదాతమస్తన్నదివానరాత్రిరితికృత్స్నప్రళయదశాయామపిబ్రహ్మాత్మకస్యాతి సూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునస్తమశ్శబ్దాభిధానాజ్జగత్కారణస్యపరస్యబ్రహ్మణఃప్రకారభూతమతిసూక్ష్మంచాచిద్వస్తునిత్యమేవేతితత్ ప్రకారంబ్రహ్మైవ *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే. అతఏవచ *అక్షరంతమసిలీయతేతమఃపరేదేవఏకీభవతీతితమసఏకీభావమాత్రమేవశ్రూయతే- నతులయః. ఏకీభావఇతి-త

హ (ఆద్యన్తవిరహేణనిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానకత్వముక్తం - తస్యాస్తునిత్యత్వశ్రవణాత్. అతస్సైవోపాదానమితిబ్రహ్మనిమిత్తమేవేత్యాశయః. (తదుచ్యతఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ - యతస్సిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేనకంపశ్యేత్- కేన-అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం- స్వనిష్ఠమర్థం. కః- చేతనః పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠంద్రష్టవ్యం, తద్ద్రష్టా, చనాస్తీత్యర్థః. నద్రష్టృదృశ్యసాధనాదిరిహప్రతిపాద్యః - *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూదితిస్వవాక్యైకదేశేన *సర్వంహపశ్యఃపశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణచ బ్రహ్మాత్మకత్వేనసర్వానుభవస్యవిహితత్వాత్. స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావేశ్రుతిరుక్తా- అథసర్వస్యతదాత్మకత్వేశ్రుతిమాహ (సర్వంఖల్వితి) ఏవంవ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవచేత్ వికారాపురుషార్థరూపాదోషాబ్రహ్మణఏవస్యురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవకారణంచేత్ కారణావస్థా, తస్యాంచైకత్వం, కార్యావస్థా, తస్యాంచబహుత్వం, బ్రహ్మణఃకారణత్వంచిదచితోఃకార్యత్వం, చకథంఘటతఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్-సిసృక్షోత్తరకాలం. కదాచిత్ - సంజిహీర్షోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితినిష్టశోనిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రుతిస్మారణార్థః - తతఃకిం *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేఃప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవంసర్వదేతి) యాకారణావస్థాసాఽభిధీయతఇతి - నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే - కిన్తుకారణావస్థోపలక్షితద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయతఇత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాఅవస్థాయాఃపరమకారణావస్థైక్యంమన్వానఃపార్శ్వస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) అవిభక్తనామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణఃకారణత్వమనుపపన్నం - అవిభక్తనామరూపస్యసూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయశ్రవణాదిత్యర్థః. (నైషఇతి)అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయాఅపిసూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టంబ్రహ్మవ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్రప్రమాణమాహ (యదాతమఇతి) (అతఏవేతి) అతఏవ - తదానీమపితమశ్శబ్దవాచ్యస్యబ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్యసద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్యమర్థవైజాత్యనిబన్ధనం- అర్థవైజాత్యంచసకలశ్రుత్యనుసారేణభవతీతిభావః. అర్థవైజాత్యమేవవివృణోతి (ఏకీభావఇతీతి) *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యాదిషులయశబ్దేనపూర్వపూర్వావస్థస్యద్రవ్యస్యపూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం- పృథివ్యేవహ్యప్శబ్దవాచ్యావస్థాభూత్. పృథివీత్వంవిహాయపృథివ్యప్శబ్దాభిధేయద్రవ్యంయథాభూత్ - ఏవంతమశ్శబ్దవాచ్యమపివస్తుతమస్త్వావస్థాప్రహాణేనపరమాత్మద్రవ్యంభవతిచేత్ లయశబ్దఃప్రయోక్తవ్యః- నతథాశ్రూయతే- అతఃపరమాత్మనితమోఽవస్థితమిత్యర్థః. తత్రపృథివీత్వప్రహాణేనయద్వస్తుసలిలమభూత్ - తత్సలిలత్వప్రహాణేనపూర్వమేవస్థితేనాప్సునైకీభవతి, యథాచత్యక్తజలత్వావస్థజలద్రవ్యంయత్తేజోఽభూత్ -తత్తేజస్త్వప్రహాణేనప్రాగవస్థితతేజసైకీభవతి,-ఏవంవిభక్తం తమఃతమస్త్వావస్థామజహదేవకార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసైకీభవతి. తత్రపరమాత్మనస్స్వరూపేణతమస్త్వాయోగాత్, *యస్యమృత్యుశ్శరీరమితిస్థానప్రమాణేనమృత్యుసంజ్ఞతయాఽవగతస్యతమసఃపరశరీరత్వశ్రవణాచ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ

మోఽభిధానాతిసూక్ష్మచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయాఽవస్థానమభిధీయతే. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం తమసస్తన్మహినాజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవ వదతి. తథా చ మానవం వచః *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే- బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ. యత్త్వేకస్య నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ న సమ్భవతి - అనేకకారకనిష్పాద్యత్వం చ కార్యస్య,- లోకే తథా నియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినా సిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తీతి. అత్రోచ్యతే- సకలేతరవిలక్షణస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తేస్సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవ సర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్య జ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్, దధిష్ఠాతుః కులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాదసత్యసఙ్కల్పతయా, చ తథాదర్శననియమః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. ....

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మైవ-*సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స్రష్టుర్బ్రహ్మణ స్స్వస్యైవ బహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవ బహు స్యాం తథా ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికా హి సృష్టిరుపదిశ్యతే. ....

తమస్త్వేష్వస్థితమేవ తతోఽప్యతిసూక్ష్మతాపత్తిః. న హి పూర్వం ఖణ్డితం తమః పశ్చాదేకీభవతి- కిన్త్వవస్థావైషమ్యేణ- అవస్థావైషమ్యం హి విభాగః. అతోఽనతిప్రకృష్టసూక్ష్మత్వం విభాగః. అవిభాగశ్చ- నిరతిశయసూక్ష్మతాపత్తిః. వస్తుస్వరూపైక్యాభావేఽపి తదన్తర్భావమాత్రేణైకశబ్దప్రయోగో దృష్టః-యథా మథనాత్పూర్వమనుద్భూతాగ్నౌ దారుణ్యేకశబ్దః, యథా వా ఆహితమాత్రగర్భాయాం యోషాయామప్యేకేయమితి ప్రయోగః,. తత్ర హి చేతనద్వయమస్తి-తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వమ్. యథా వాఽనేకక్రిమికీటాదిజన్తుసంవృతవపుషి పురుషే ఏకశబ్దప్రయోగః,తథేత్యర్థః. (ఆసీదిదమితి) లయశబ్దార్థోఽవస్థాన్తరాపత్తిరేవ- న తు ద్రవ్యవినాశ ఇతీమమర్థం విశదయతి-తమోభూతమితి-తమోఽవస్థమిత్యర్థః. *అగ్న్యవస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి వచనాత్. తర్హ్యుపలభ్యం- ఉపలబ్ధ్యభావాత్తన్నాస్తీత్యత్రాహ అప్రజ్ఞాతమితి- ప్రకృష్టం- స్పష్టం. జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. తద్విషయమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ అలక్షణం-రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః. కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యగుణారమ్భ ఇతి న్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం. ఏవం విభక్తావస్థం తమ ఉక్తం. అవిభక్తం తమ ఆహ అవిజ్ఞేయం- వివిచ్య- విభజ్య. జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః. ప్రసుప్తమివ- యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని లీనస్య చేతనస్య లయో న స పరమాత్మతాపత్తిః- అపి తు నామరూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ- తథా మహాప్రలయేఽపి చిదచితోః పృథఙ్నామరూపప్రహాణమేవ- న సత్తాహానిరిత్యర్థః. విశేషమాహ సర్వత ఇతి- సుషుప్తావేకదేశలయః- అత్ర తు సర్వలయ ఇత్యర్థః యద్వా - అవిజ్ఞేయమిత్యనేన అచిదంశలయ ఉక్తః- ప్రసుప్తమివేతి చిదంశలయః. తత్రాపి న సత్తాహానిః- యథా సుషుప్తావిత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తం. తర్హి పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ- ఉపపాదయిష్యన్త ఇత్యన్వయః. శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహరిష్యత ఇత్యర్థః. శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్కమనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమతతర్కాణాం సోపాధికత్వం వక్తుముపాధీనామజ్ఞత్వాదీనాం పక్షే బ్రహ్మణ్యవిద్యమానతాం దర్శయతి (సకలేతరేతి) పరేణ హి తర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తం- తత్ర శరీరశరీరిభావశ్రుతిభిరేవ ఉపాదానత్వనిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామవిరోధస్య నిరూపయిష్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేన నిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతివాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం-తథా సతి తద్విరుద్ధస్తర్కః కేవలతర్క ఇతి తస్య దుర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్తస్థిరతర ఇత్యభిప్రాయేణ సోపాధికత్వమాహ (మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదేరనిమిత్తత్వం అజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్య కులాలాదేరనుపాదానత్వం స్వశరీరేణ తథా పరిణామశక్తిరహితత్వాత్- తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వం చాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్తతర్కాస్సోపాధికాః. అతో మృత్పిణ్డకులాలాదివిపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణః సర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ (ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్య హేతోరన్వయ ఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థ ఉక్తః. బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్చ సమ్భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) *తత్తేజోఽసృజతేతి తేజః ప్రభృతిసృష్టేరనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. స్వస్యైవ బహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం, బహుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితి భావః. ....

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ న కేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థో నిశ్చీయతే-బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్। బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి ప్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లౌకికదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం - అత శ్చోభయం బ్రహ్మ...

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ *సో కామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః *తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా - స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుతేతి నిమిత్తముపాదానం చ...

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తాపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణా ఆత్మకృతిప్రభృతయో వివక్షితాః. *కింస్విద్వనం - పూర్వం కుత్ర స్థిత ఇతి భావః. క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ -కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ -భువనాని ధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః. ప్రతివచనేఽపి *బ్రహ్మ వనం- అధికరణం. బ్రహ్మ స వృక్షః-ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితి బహుత్వమవివక్షితం-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేతి ద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసంభవాత్. నను బ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనాని ధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. * ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానే హి బ్రహ్మ కర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతః ప్రాప్తత్వా, దుపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్,. ఏవముక్తం భవతి- *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి- భువనాని ధారయన్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్స్వాత్మానమేవాధ్యతిష్ఠత్. అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థ ఇతి. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం-లోకదృష్ట్యా కృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ (అత్ర హీతి)—— ఉభయశబ్దస్సర్వప్రశ్నయపరః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేఽపి తయోరన్యతరస్య సర్వప్రశ్నయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్, * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వ బహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావా, చ్చ.—— నను ఉభయామ్నానమితి విరుధ్యతే-అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య, కర్తుశ్చైకత్వప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయ, మధిష్ఠాతే, తి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణోపకరణాని హ్యధిష్ఠేయకోటినివిష్టాని - *యదధ్యతిష్ఠత్ *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే, అత ఉభయామ్నానమితి యుక్తమ్...

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం-కార్యం హి సాధ్యం-కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ (స్వయమేవేతి)......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్దవల్లీస్థత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యేషు నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః. నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షే హి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయోపన్యస్తే. రాద్ధాన్తే తు *ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి

౨౭॥ సూ. పరిణామాత్ ॥ పరిణామస్వాభావ్యాత్. నాత్రోపదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణి దోషావహత్వం స్వభావః-ప్రత్యుత నిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః. ఏవమేవ హి పరిణామ ఉపదిశ్యతే-అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దం స్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయా తదాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ. స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయా తమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషే సతి, తమసి చ స్వశరీరతయాపి పృథఙ్నిర్దేశానర్హాతి సూక్ష్మదశాపత్త్యా స్వస్మిన్నేకతామాపన్నే సతి, తథాభూతతమశ్శరీరం బ్రహ్మ-పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరం స్యామితి సఙ్కల్ప్యాప్యయక్రమేణ జగచ్ఛరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతీతి సర్వేషు వేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః. తథైవ బృహదారణ్యకే కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మశరీరత్వం బ్రహ్మణస్తదాత్మత్వం చామ్నాయతే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యారభ్య *యస్యాపశ్శరీరం *యస్యాగ్నిశ్శరీరం యస్యాన్తరిక్షం శరీరం *యస్య వాయుశ్శరీరం *యస్య ద్యౌశ్శరీరం *యస్యాదిత్యశ్శరీరం *యస్య దిశశ్శరీరం *యస్య చన్ద్రతారకం శరీరం *యస్యాకాశశ్శరీరం *యస్య తమశ్శరీరం *యస్య తేజశ్శరీరం *యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం *యస్య ప్రాణశ్శరీరం *యస్య వాక్ఛరీరం *యస్య చక్షుశ్శరీరం యస్య శ్రోత్రం శరీరం *యస్య మనశ్శరీరం *యస్య త్వక్ఛరీరం *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *యస్య రేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేన కాణ్వపాఠే- మాధ్యన్దినే తు పాఠే విజ్ఞానస్థానే *యస్యాత్మా శరీరమితి విశేషః- లోకయజ్ఞవేదానాం పరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషది చ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ వాజసనేయకేऽనుక్తానామపి తత్త్వానాం శరీరత్వం బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం చ శ్రూయతే *యస్య బుద్ధిశ్శరీరం *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం *యస్య చిత్తం శరీరం *యస్యావ్యక్తం శరీరం *యస్యాక్షరం శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాऽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. అత్ర మృత్యుశబ్దేన పరమసూక్ష్మమచిద్వస్తు తమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే- *అవ్యక్తమ

సిద్ధాన్తసాధకతయా శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయం దర్శితం. *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన *యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యనేన చ సిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయో దర్శితాః. *పరిణామాదితి సూత్రం చ పూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థే నిర్గుణత్వశ్రుత్యుపన్యాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిః పూర్వోక్తాऽనూదితా భవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపా నిమిత్తభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా-ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్య చ వక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయే హ్యనిరాకరణీయసమర్థయిష్యమాణం బ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారముపజీవ్య శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిదం సూత్రం.

౨౭॥ సూ. పరిణామాత్ ॥ పరిణామాదిత్యుక్తే విరోధహేతుత్వమేవాస్య ప్రతీయతే-న తు విరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావ ఏవ హి విరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామవిశేషపరః. వివక్షితవిశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యశబ్దప్రయోగో గామానయేత్యాదిషు దృష్టః, *శబ్దాదేవ ప్రమితః *ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు విశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యనిర్దేశః సూత్రే ఏవ దృశ్యతే,. ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదిపదే హ్యప్రతిపన్నాత్ పరిణామాదిత్యర్థః. కథం బ్రహ్మపరిణామోపదేశ ఇతి శఙ్కాయాం తం వివృణోతి (ఏవమేవ హీతి) యథా తత్త్వక్రమస్సృష్టిరనుక్తాప్యన్యతో గ్రాహ్యం యథా వస్తుస్వభావయుక్తా గుణా అనుక్తా అప్యన్యతో గ్రాహ్యాః,- తథా పరిణామస్య సద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి దర్శయితుం ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపి శ్రుతీనాం పరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిం పరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావోపపత్త్యర్థమాహ (స్వశరీరతయాపీతి) నను తమ ఆదిశబ్దైస్తన్నిర్దిశ్యతే-తత్కథం నిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే-నాత్ర సర్వథా నిర్దేశానర్హత్వం వివక్షితం.-అగ్నిశబ్దేన స్వప్రహాణాత్ బాహ్యాగ్నేరారుణ్యాదవ్యక్తస్య పృథగగ్నిరిత్యనిర్దేశ్యత్వవత్ తస్యాగ్నేర్వ్యాపృథక్ సాక్ష్యపి ... ప్రహాణపి విభక్తాత్మనోऽవిభక్తతమసస్సూక్ష్మత్వాతిశయరూపం ... ఉత్పత్తిశబ్దతశ్శరీరకత్వం ... *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఇతి సర్వేషు వేదాన్తేష్వితి) ఉక్తార్థే ప్రమాణం దర్శయతి (తథైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరం ప్రతి కారణత్వే శ్రుతేపి తచ్ఛరీరకపరమాత్మన ఏవ కారణత్వమితి దర్శయితుం, ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపి తత్త్వశ్రేణిచక్షుచిదసక్తతత్త్వక్రమసృష్టివదన్యతో గ్రాహ్యమితి చ జ్ఞాపయితుం, *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదానం. కాణ్వపాఠేऽనుక్తానామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేన వివరణార్థం, చాహ (మాధ్యన్దినేత్వితి) అపహతపాప్మశబ్దేన అమృతశబ్దవివరణార్థం, కారణావస్థాయామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషస్య కారణత్వజ్ఞాపనార్థం, చాహ (సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్య దేవతావిశేషే సంసారే చ ప్రయుక్తత్వాత్, తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వాదాహ (అత్ర మృత్యుశబ్దేనేతి) కథమ

ఽక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే ఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవహితమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యం. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ లీయతే వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి. అవిభాగాపత్తిదశాయామపి చిదచిద్వస్త్వతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం తిష్ఠతీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే * నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. ఏవం స్వస్మాద్విభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మన్యేకీభూతాత్యన్త సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాచేకస్మాదేవాద్వితీయాన్నిరతిశయానన్దాత్సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్బ్రహ్మణో నామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకో జగదాకారేణ పరిణామశ్శ్రూయతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి. అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకారపర్యాలోచనరూపం జ్ఞానమభిధీయతే-*యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాదిశ్రుతేః. ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థానమాలోచ్యేదానీమపి తత్సంస్థానం జగదసృజదిత్యర్థః. తథైవ హి బ్రహ్మా సర్వేషు కల్పేష్వేకరూపమేవ జగత్సృజతి-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. తదయమర్థః-స్వయమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావోఽత్యన్తసూక్ష్మతయాఽసత్కల్ప స్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానన్తక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా మహాభూతపర్యన్తమాత్మానం తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాన్తజ

చిద్వస్తువాచీ మృత్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దవదితి చేత్ - తమశ్శబ్దో వా కథమచిద్వస్తువాచీత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం-తదేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. *ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు ఇత్యత్ర లయశబ్దప్రయోగః లయస్థానత్వాభావాత్. తత్ర సాహిత్యమాత్రం వివక్షితం. తన్మాత్రేష్వితి బహువచనేన తాత్పర్యం- * అదితిః పాశానితివత్. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీవ బ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ(అవిభాగాపత్తీతి) యద్వా-న కేవలం ప్రళయే చిత్సంసృష్టాచిద్వస్త్వవస్థానం శ్రుత్యాఽవగమ్యతే- శ్రుత్యర్థాపత్త్యా చేత్యాహ (అవిభాగాపత్తీతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యా చేతనబహుత్వసిద్ధివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా- లయదశాయాం సూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం సంచస్థితం-సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి(అవిభాగాపత్తీతి). ఆనన్దవల్లీవాక్యస్థస్య నిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్య ఉపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహార్థం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని- తత్ కిం ప్రస్తుతస్య విరోధస్యేతి శఙ్కాయామవిరోధం పశ్చాద్దర్శయితుం ప్రథమం విరుద్ధార్థతయా ప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థానాం వాక్యానాం విశిష్టపరిణామపరత్వమాహ (ఏవం స్వస్మాదితి) ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హేతి) (ఏకస్మాదేవాద్వితీయాదితి) అతిసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమేకత్వావధారణవివక్షితం- శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాదిభిశ్చేత్యభిప్రాయః. యద్వా-ఆనన్దవల్ల్యామనుక్తమప్యవిభక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థేనైకత్వావధారణాదినా యథాఽవగమ్యతే - ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావస్థాయామిహావివక్షితమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితి భావః. స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనాయ ప్రాకరణికాన్కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యాదిపదైః) ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాదత్తే (సత్యం జ్ఞానమితి) విశిష్టస్య పరిణామపరవాక్యాన్యుపాదత్తే (సోఽకామయతేతి) ఉదాహృతవాక్యేషు కర్మసమ్బన్ధప్రతీతివ్యుదాసార్థం తపశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యాజ్జగదాలోచనమర్థ ఇత్యర్థః. *తప ఆలోచన ఇత్యస్మాద్ధాతోస్తపశ్శబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. పూర్వజగదాలోచనం కిమర్థం-సిసృక్షితం జగదేవ హ్యాలోచనీయమిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథాపూర్వం సృష్ట్యర్థమిత్యభిప్రాయః. న కేవలమౌచిత్యాదయమర్థః- లిఙ్గాదపీత్యాహ (తథైవహీతి) యథాపూర్వసృష్టిప్రతిపాదనం హి తదాలోచనే లిఙ్గం భవతి. అథ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యానుగృహీతస్యైతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వం వక్తుం ప్రతిపన్నమర్థమాహ(తదయమర్థ ఇతి) *సత్యం జ్ఞానం *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాదేరర్థమాహ(స్వయమపరిచ్ఛిన్నేతి) *సోఽకామయతేత్యత్ర స ఇతి పదస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థమాహ (అత్యన్తసూక్ష్మతయేతి) *అకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా తచ్ఛరీరకమాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం పరిణమయ్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరమ్పరయా-మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తత్తచ్ఛరీరకం-మహదాదిశరీరకం. పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మా హ్యు

గప్రూపోఽభవదితి. *తదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యేతి-కారణావస్థాయామాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మైవకార్యరూపేణవిక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయాఽవస్థాయతత్తదభవదిత్యుచ్యతే. ఏవం పరమాత్మచిదచిత్సఙ్ఘాతరూపజగదాకారపరిణామే పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వఏవాపురుషార్థాః - తథాభూతాచిదంశగతాశ్చసర్వేవికారాః. పరమాత్మనికార్యత్వం- తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం. పరమాత్మాతు తయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చనస్పృశ్యతే, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూపఏవజగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే,-తదేతదాహ *సత్యంచానృతంచసత్యమభవదితి-విచిత్రచిదచిద్రూపేణవిక్రియమాణమపిబ్రహ్మసత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణిచిదచిద్వస్తూనిసూక్ష్మదశాపన్నానిస్థూలదశాపన్నానిచపరస్యబ్రహ్మణోలీలోపకరణాని- సృష్ట్యాదయశ్చలీలేతిభగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం*అవ్యక్తాదివిశేషాన్తంపరిణామర్ధిసంయుతం। క్రీడాహరేరిదంసర్వంక్షరమిత్యుపధార్యతాం * క్రీడతోబాలకస్యేవచేష్టాంతస్యనిశామయ *బాలఃక్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతిచ *లోకవత్తులీలాకైవల్యమితి. * అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధఇతిబ్రహ్మణిజగద్రూపతయావిక్రియమాణేపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతాస్సర్వేవికారా, స్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థా, ఇతివివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీంతథానిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణ్యైకీభూతయోరపిభేదేనవ్యపదేశః-*తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథాచమానవంవచః *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజాః।అపఏవససర్జాదౌతాసువీర్యమపాసృజదితి. అతఏవబ్రహ్మణోనిర్దోషత్వనిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతోబ్రహ్మైవజగతోనిమిత్తముపాదానంచ. ....

---

౨౦. సూ. యోనిశ్చహిగీయతే॥ ఇతశ్చజగతోనిమిత్తముపాదానంచ బ్రహ్మ-

తరోత్తరతత్త్వకారణం. తత్తచ్ఛరీరకంపరిణమయ్యేత్యనేనసమష్టిసృష్టిరుక్తా. పునరితివ్యష్టిసృష్టిః. నన్వనుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వశ్రవణాత్ కారణావస్థాయాంచిదచిచ్ఛరీరకత్వంనసిధ్యేదితిశఙ్కాయాముదాహృతప్రకరణస్థవాక్యైకఘటకస్యవాక్యవిశేషస్యార్థమాహ (తదేవేతి) (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ *అనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతివచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోఃపౌర్వాపర్యనియమోపినవివక్షితః- అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్, సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవవివక్షితం-వక్త్రంవ్యాదాయస్వపితీతివత్. తథా *తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీతిపఠ్యతఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్స్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిహోక్తమనుప్రవేశస్యసామానాధికరణ్యహేతుత్వం, శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాక్షరతమఃప్రభృత్యన్తరాత్మత్వం, చోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధఃకథంపరిహృతఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హికథంబ్రహ్మణఃకార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తత్సంసర్గప్రయుక్తదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మాత్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వం ప్రాకరణికవాక్యేనదర్శయతి(తదేతదాహేతి) *సత్యంచేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తువిశేష్యాకాఙ్క్షాయామవిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణస్తద్విషయవాక్యోక్తవ్యష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేనసత్యత్వంవిధత్తఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీశ్రుత్యర్థాసక్తిఃపరిహృతా- సద్వారకత్వేనపరిణామస్యనిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథావాప్తసమస్తకామస్యవ్యాపారానుపపత్తిరూపాంనిమిత్తభావవిరోధినీంశ్రుత్యర్థాపత్తింవక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేనపరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపిలీలయాసృష్టిసంభవేప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వేపరోక్తాయాః *అస్మాన్మాయీసృజతేఇతిశ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) *అస్మాత్ - స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్. *అస్మాన్మాయీతిభేదవ్యపదేశప్రయోజనంస్వభావాసంకరజ్ఞాపనం. నిమిత్తభూతస్యైవబ్రహ్మణఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారపరానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేనస్మారణపరమిదంసూత్రం.——— ఇదం సూత్రం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం- నహివివర్తాదితిసూత్రం. భేదాభేదపక్షేపిభోగ్యాంశేనపరిణామఇతివక్తవ్యం- అత్రతువిశేషణాంశేనపరిణామఉచ్యతే- అతోఽంశతఃపరిణామపరతయాసఙ్కోచాస్వారస్యంతుల్యం. శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యమస్మన్మతఇతివైషమ్యం.———ఇదంసూత్రంపూర్వసూత్రేణైకీకృత్యసిద్ధస్యకర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవంపరమన్యైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వపక్ష్యుక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్యకార్యత్వకారణత్వావిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్నఇతిహ్యర్థసిద్ధమ్. ....

౨౮॥ సూ. యోనిశ్చహిగీయతే॥ అస్యచసూత్రస్యనిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ (నిమిత్తముపాదానంచేతి) *క

యస్మాద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే *కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితి, *యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరా ఇతి, చ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి *యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేతివాక్యశేషాదవగమ్యతే. ...

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

ర్తారమితి, విషయవాక్యేహిశ్రుతం- *తపసాచీయతేబ్రహ్మ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతి,చ. *శాస్త్రయోనిత్వాత్ *యోనిశ్చహిగీయత ఇతి సూత్రాభ్యాం కారీత్వాదిష్వివబ్రహ్మయోనిశబ్దస్యకారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థంలింగాన్తరంచాపేక్షితం (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయంసూత్రసఙ్గతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాంనిమిత్తోపాదానైకత్వముపపాదితంఆద్యసూత్రే. తతఉపరితనవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయసూత్రం. ఏవంశ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయముక్తం. అథశ్రుతిప్రదర్శకంతృతీయం. *బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకంచతుర్థం. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్యాస్ఫుటార్థతయావాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వాత్షష్ఠేలోన్తరపేక్ష్యేతిప్రాయశ్చశబ్దాప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధశ్చపఞ్చమేనపరిహృతః *కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితివాక్యంజగత్కారణోపాసనఫలపరం- *భూతయోనిమితివాక్యంతుఉపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తస్యైవనిమిత్తత్వం *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయావిశిష్యనావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వవిశిష్యాన్వితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చహిగీయత ఇతిసూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి * నాధిచోభయామ్నానాదితిసూత్రాన్తరంననివేశితం. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యేలబ్ధేతదేకార్థతయానిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చహిగీయత ఇతిసూత్రంచరమమభూదితి. ... ...

ఉపాదానత్వంబ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే-లక్షణాయోగాత్. యద్ద్రవ్యంహానేనవినాయన్నగృహ్యతే-తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం-అతీన్ద్రియంలిఙ్గినంప్రతిలిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. నహిపుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖఉపాదానే. నాప్యనువృత్తంవ్యావృత్తస్యోపాదానం-గురుత్వంప్రతిరూపస్యఉపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. రూపంహితేజోఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వన్తుతేజసోవ్యావృత్తం. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితిచేత్- శుక్తిరూప్యంప్రతిదేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గః. సహిభ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తంప్రత్యుపాదానత్వమితిచేత్-అధిష్ఠానశబ్దస్యకోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తంప్రతీయతే-తత్తస్యాధిష్ఠానమితిచేత్-తర్హిరజతస్యశుక్తిరుపాదానంనస్యాత్-తదధికరణత్వేనరజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదంరజతమితిహిప్రతీతిః-నత్వస్మిన్రజతమితి. అధ్యస్తంయత్సామానాధికరణ్యేనప్రతీయతే-తత్తస్యోపాదానమితిచేత్-తర్హిపీతశ్శఙ్ఖ ఇత్యత్రపీతిమ్నశ్శఙ్ఖఉపాదానంనస్యాత్. నహిపీతిమాశఙ్ఖ ఇతిసామానాధికరణ్యేనప్రతీతిః-అపితుపీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖ ఇతిహిప్రతీతిః. ప్రత్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణఃపీతశబ్దోహిపీతిమగుణాన్వితేవర్తతే. పీతశఙ్ఖస్యశబ్దాన్తరేణసామానాధికరణ్యాద్యుక్తంలక్షణమితిచేన్న- పీతిమమాత్రస్యైవబాధదర్శనాత్, శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణబాధ్యశబ్దాన్తరకల్పనాయాయోగాత్. కించ-ద్వావచన్ద్రావిత్యత్రద్వితీయచన్ద్రస్యప్రథమచన్ద్రఉపాదానంనస్యాత్-నహిద్వావిత్యేకత్వైకదేశయోస్సామానాధికరణ్యం- విశేష్యభేదాత్ ద్విత్వమాత్రమధ్యస్తమితిచేత్-తతోపిలక్షణావ్యాప్తిః - ద్విత్వస్యవిశేషణతయాప్రతీతేః, విశేషణవిశేష్యయోరైక్యాప్రతీతేశ్చ. నహిదణ్డీపురుష ఇత్యత్రదణ్డతద్వతోరైక్యం. కించ-ఆత్మానంప్రతిదేహస్యోపాదానత్వంప్రసజేత్- ఆత్మనోదేహేఽధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మనిదేహాధ్యాస ఇతిచేత్- దేహేష్వాత్మాధ్యాసోభవదభిమతస్సప్రసిద్ధశ్చ. *అస్మత్ప్రత్యయగోచరేవిషయిణిచిదాత్మకేయుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్యవిషయస్యతద్ధర్మాణాంచాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణవిషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవితుంయుక్తమితి,*అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాంఅన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతి. యువిషయేయుష్మదర్థేదేహేవిషయిణోఽస్మదర్థస్యాధ్యాసఉక్తః-*పఞ్చభూతాత్మకేదేహేదేహీమోహతమోవృతః| అహంమమైతదిత్యుచ్చైః కురుతేకుమతిర్మతిమితి, *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యఃపృథక్స్థితే| ఆత్మన్యాత్మమయంభావంకఃకరోతికళేబరేణేతి, చ. అతోఽతివ్యాప్తిః. నకేవలమపరోక్షస్థలఏవాతివ్యాప్త్యవ్యాప్తీ- కిం తుశ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధేష్వాహారణేషు-అవ్యాప్తిశ్చ- మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనసత్కార్యాదిదృష్టాన్తోవేదసిద్ధః- కటకమకుటాదిదృష్టాన్తశ్చస్మృతిసిద్ధః-తేష్వవ్యాప్తిః-తత్కార్యాణామిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వంవివక్షితమితిచేత్. యథేనిసృజతేగృహ్ణతే- అత్రుటనేదాత్తస్యశ్వేతకేతోర్ఘటాదిమిథ్యాత్వసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వంయుక్తిరుపపాదయిష్యామ ఇతిచేన్న-కుయుక్తీనాంప్రాగేవనిరస్తత్వాత్. వక్ష్యమాణతంవర్శయిష్యామశ్చ. అతఏవలౌకికనిదర్శనేష్వవ్యాప్తిస్సిద్ధా. అస్తువామిథ్యాత్వంఘటాదీనాం-తథాపితదధిష్ఠానత్వంనోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- తద్విషయతయావ్యుత్పత్త్యభావాత్ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తునిర్దిశ్యతే-నతత్సర్వంశబ్దవాచ్యం-నహ్యయంబ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేతద్గతసుఖదుఃఖాదికమపిబ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యం. యదాకారవిషయతయాశబ్దోవ్యుత్పన్నః-సతస్యప్రవృత్తినిమిత్తం. నచోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయావ్యుత్పన్నః, నచతద్విషయతయాప్రయుజ్యతే,- తస్మాదవ్యాప్తిరితి.———యచ్చాపి-ఈశ్వరఏవబ్రహ్మ-తేనస్వతఏవభిన్నాభిన్నాప్రకృతిరితివదతి- తన్మతేపిజగదుపాదానత్వంబ్రహ్మణోఽనుపపన్నం-చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థాసర్గాత్పూర్వంనాస్తీతిచేత్-జీవస్యాటమత్త్వం, తత్ప్రయుక్తాహోమాశ్చస్యుః. ఘటత్వావస్థాయాఃపూర్వమభావాదేవహిఘటస్యాదిమత్త్వం. జీవత్వంప్రాగప్యస్తీతిచేత్-తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థామపేక్ష్యోపాదానత్వమితిచేన్న-కార్యకారణయోరనన్యత్వస్యదురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వంవదతాహికార్యేకారణాసాధారణాకారస్యాపరమకారణాకారస్యవాఽనువృత్తిర్వక్తవ్యా- యథాకుణ్డలేతత్కారణస్యస్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః, యథాచవృశ్చికేతత్కారణస్యపృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః,

తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమే చ తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న తావద్ధేయప్రత్యనీకనిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ-జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవత్వరూపేణ-కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యది సత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ-తర్హి తతశ్చ ఇదానీం దేవాద్యవస్థా జీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. నైశేషికాదిషు తేష్వేతావత్సంప్రతిపన్నం-తతశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం - నహి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి కశ్చిన్మన్యతే. అతశ్చేశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న సిద్ధ్యేత్ - నహి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిద్ధ్యేత్ - తన్తుతత్కారణకార్పాసతూలాద్యసాధారణాకారాననువృత్తేరనన్యత్వాభావాత్. అనేనైవ న్యాయేన మహదాదికం ప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వం చ నిరస్తం.—— యాదవప్రకాశీయేషు *ప్రకృతిశ్చేతి- మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. తథాహి- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ హి జగదుపాదానత్వసాధకౌ - కథం బ్రహ్మణ ఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ. *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైః మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసఙ్గాదితి చేత్- సూత్రే హేతుపదస్యావ్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతి వ్యవహితసాధ్యాన్వయేక్లిష్టత్వమేవ ఫలం. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వముపాదానత్వోపయోగి. సత్యం- అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యం చ వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిర్వాహ్యముపాదానత్వం హి ప్రధానసాధ్యం. తదర్థమస్త్వితి చేన్న-అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్య శ్రౌతత్వేన తదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యార్థసిద్ధత్వోపపత్తేః. తదుపయోగి బ్రహ్మాత్మకత్వం తు నిర్దోషత్వశ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్ర సమ్యఙ్నిరూపితమితి హార్థసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్య ఉపాదానపరత్వం యుక్తం. ఏవం సతి చ శబ్దస్యార్థవాన్-నిమిత్తభూతమేవోపాదానం చేతి హ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే-చశబ్దస్య న ప్రయోజనం. బహుభవనసమానకర్తృకాభిధ్యోపదేశశ్చ నిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రథమమవగమయతి. తృతీయసూత్రార్థః పూర్వమేవ శిక్షితః. *పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరే చ యదుక్తం *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి- బహు స్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి- ప్రజాయేయేతి మహదాదిరూపేణ విక్రియామితి. తత్సకలప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధం-ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధాత్, అకృతాభ్యాగమాది ప్రసఙ్గాత్, జీవస్యాప్యనవత్త్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ. శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితి చేత్. యది శక్తిశబ్దస్తదుత్పాదనసామర్థ్యవాచీ-తదా ఘటాదిష్వప్యుత్పత్వం. యది త్రివిధశక్తిమద్బ్రహ్మావస్థితం- తదా స్వశక్తిభేదేన ప్రలయవేలాయామపి ద్రవ్యత్రయం విలక్షణం స్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహు స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. కించ-సఙ్కల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ జ్ఞానాదిగుణోద్బోధః - న తు ఖణ్డితత్వం - ప్రలయే నిరస్తాంశస్యాపి శక్తిమాత్రావశిష్టతయా తదానీం సార్వజ్ఞ్యాద్యుద్భవాభావాత్. యది సార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం- తదానీమీశ్వరః స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః- ఉద్భూతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవ హీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితి చేన్న- ఘటరూపేణ పరిణామశక్తియోగేపి ఘటత్వానుదయే సలిలాహరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసఙ్కల్పవిశేషానుపపత్తేః. అతస్సంకల్పాదీశ్వరత్వవిభాగః - ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్ప ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వం జగదవసానేఽయమనన్తం కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాహమితి సఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్సఙ్కల్పయతీతి చేత్- తర్హి ఈశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగ ఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. త్రిధా విభాగవిషయః *బహు స్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయ ఇతి చేన్న - *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్. నహి ప్రలయాత్పూర్వమేకత్వాపత్తిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. *యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యత్రాపి *బ్రహ్మయోనిమితి పదస్య బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యానమప్యనుపపన్నం- బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, సమానేఽపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన షష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయస్య ప్రబలత్వాత్, దలుప్తవిభక్తికత్వేన ద్విలీయార్థత్వే సంభవతి లుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనాశ్రుతవిభక్త్యర్థలక్షణాఽయోగాత్, అస్మిన్ప్రకరణే *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషశబ్దాసన్న బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వదర్శనేన పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ. కించ- స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమపి దుర్ఘటం. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశానామనాదిత్వాత్తేషాం న బ్రహ్మోపాదానకత్వముపపన్నం. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశినః కస్యచిత్ప్రామాణికత్వం చ వక్ష్యతే. త్రయాణామప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః-ఉత తత్తదేవాంశానాం సూక్ష్మరూపాః. ప్రథమేఽనాదిత్వం న స్యాత్ - నహి ఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయామస్తీతి ఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయే చ సూక్ష్మరూపాస్త ఏవ కారణమితి తేషామేవ బ్రహ్మలక్షణయోగిత్వాత్, కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారిప్రకారభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కించ- కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ - ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం తైర్భిన్నాభిన్నస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ, ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. న ద్వితీయః- సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వేన భోక్తృనియన్తృభ్యామపి చ మహదాద్యవస్థాన్వయప్రసఙ్గాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచినశ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కిం సత్తాసామాన్యం - ఉత మానార్హత్వవ్యవహారార్హత్వరూపా ఉపాధిః- ఉత ద్రవ్యత్వం- ఉతార్థాన్తరం. తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం. అభ్యుపగమేఽపి చతుర్వపి శిరస్సు శాస్త్రవైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హం ద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ. నహ్యద్రవ్యమవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తైరభిమతం. అర్థాన్తరం చేత్ - తచ్చిద్రూపత్వం వా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వం వాఽయత్కించిద్వా భవతు. తత్కిం ప్రత్యేకం సముదాయే వా వర్తతే- ఉత సముదాయ ఏవైకస్మిన్. ప్రథమేఽంశత్రయ సముదాయో

బ్రహ్మస్యాత్, ఏకత్వంచసమూహైక్యమేవభవేత్,- నతుసమూహాన్తర్గతద్రవ్యైక్యం. తతశ్చయథాసహకారఫలానాంవనగతకృత్స్నవృక్షసముదాయఉపాదానం- అపితుసహకారఏవ- ఏవంమహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానంస్యాత్- నతుసముదాయః. ద్వితీయేచతత్ప్రవృత్తినిమిత్తంకింగోత్వాదివత్సాధారణం- ఉతఖణ్డత్వాదివదసాధారణం. ప్రథమేత్రయాణామేకత్వంనామైకజాతీయత్వమేవభవేత్. తతశ్చప్రకృతిరేవమహదాద్యుపాదానంస్యాత్- యథాఖణ్డగతరోమ్ణాంఖణ్డఏవోపాదానం-నముణ్డః, యథాచ ద్రవ్యత్వేనైకజాతీయత్వేపిఘటస్యమృత్పిణ్డఏవోపాదానం-నకులాలాదిద్రవ్యమాత్రం,- తద్వత్. త్రయాణాం మిథోభిన్నత్వేపిసన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణఉపాదానత్వంయుక్తమితిచేన్న - ఖణ్డముణ్డాదీనాంవ్యక్తీనాంమిథోభిన్నత్వేపితాసాంద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశినఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్యశృఙ్గాద్యుపాదానత్వవచనతుల్యత్వాత్. ద్వితీయేచకస్యైకస్యాంశస్యాసాధారణః. యది ప్రకృత్యంశస్య- తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తంస్యాత్. ఇతరాంశయోరన్యతరాసాధారణత్వే ప్రకృతేరబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదికంబ్రహ్మోపాదానకంనస్యాత్. యథావృక్షత్వంస్కన్ధప్రకాణ్డశాఖాద్యనేకాంశానాంఅంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తి- ఏవంసచ్ఛబ్దనిమిత్తమపిత్రయాణామంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తీతిచేన్న- తథాసతిసన్మాత్రస్యతదంశభూతేషువస్తుషుపూర్ణవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నహివృక్షశ్శాఖాపత్రపుష్పాదిషు ప్రత్యేకంపూర్ణః - తత్సముదాయోహిపూర్ణవృక్షః. యది బహ్వంశేషు ప్రత్యేకంసత్త్వంపూర్ణవృత్తి- తదాజాతిరేవస్యాత్- మిథోవిరుద్ధాకారేషుబహుషు ప్రత్యేకంపూర్ణవృత్తిరాకారోహిజాతిః - యథా గోత్వం. తతశ్చబ్రహ్మైకత్వంనామజాత్యైక్యంస్యాత్ ఆకారత్వేనబ్రహ్మణోజాతిత్వప్రసఙ్గః. యదివృక్షత్వవత్సంహతేష్వంశేషువర్తతే - తదాబ్రహ్మైకత్వంనామసమూహైకత్వంస్యాత్. నన్వేకజాతీయానాంసమూహభావముపగతానామపిపత్రాణామేకవృక్షేనన్యత్వవత్త్రయాణామేకద్రవ్యానన్యత్వముపపద్యతఇతిచేత్- తర్హినిరన్తరసమ్బన్ధవిశేషేణైకత్వంస్యాత్- భేదకాకారవతాంబహూనాంనిశ్ఛిద్రసంశ్లేషవిశేషేణవినైకత్వానుపపత్తేః. తత్రవనస్యవృక్షస్యచైతావాన్భేదః- పరస్పరంనిరన్తరసంశ్లేషరహితవృక్షసమూహోవనం - నిరన్తరసంసర్గవిశేషయుక్తపదార్థసఙ్ఘాతోవృక్షఇతి. తత్రదవయవానాంస్వావయవసజాతీయవస్త్వసాధారణకార్యోత్పాదనానుగుణస్సంసర్గోవిశేషశబ్దేనవివక్షితః - తేనభిన్నానాంవృక్షావయవానాంమిథస్సంసర్గవ్యావృత్తిః. ఉక్తలక్షణసంబన్ధవిశేషఏవవృక్షస్యైకత్వప్రతీతివ్యవహారహేతుః-తదభావాత్తుమస్తభీజాన్తరోత్పన్నవృక్షాణాంవృక్షాన్తరాణాంచాన్యోన్యైకత్వవ్యవహారాభావః. తత్ర కేచిత్పదార్థాఃభేదకాకారప్రహాణేనైకత్వంభజన్తే-యథావిలీనాఃకటకమకుటాదయఃపిణ్డత్వం కేచిచ్చభేదకాకారాప్రహాణేనైకత్వంభజన్తే-యథాఇష్టకాఇష్టకాత్వాప్రహాణేనభిత్తిత్వం. తత్ర భేదకాకారప్రహాణాప్రహాణేయథాప్రమాణమభ్యుపగన్తవ్యే.తత్రభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామసఙ్కీర్ణస్వభావత్వస్యతత్తదసాధారణశక్తియోగస్యనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వాసాధారణాకారాప్రహాణేనైవబ్రహ్మత్వైకత్వంవర్ణనీయం. తత్ర భేదకాకారస్యయథాప్రమాణమఙ్గీకార్యత్వేసతినియన్త్రంశస్యాశ్రయత్వమితరాంశద్వయస్య తదాశ్రితత్వంచభవతి- *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసర్వమిదంవిధృతంతిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. తథాచసతిఈశ్వరం ప్రతిచిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధం- చేతనేనధార్యద్రవ్యవిశేషోహిశరీరం. వృక్షేతుప్రకాణ్డశాఖాంశినో2చేతనత్వాచ్ఛాఖాదీనాంనతచ్ఛరీరత్వం - ఈశ్వరస్యతుచేతనత్వాదంశాన్తరస్యతద్ధార్యత్వేనశరీరత్వంఫలితం. ఏతదుక్తంభవతి- సన్మాత్రస్యబ్రహ్మణోమృత్పిణ్డవదేకత్వేత్రయాణాంనిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. స్వతోభిన్నేష్వంశేషుప్రత్యేకంపూర్ణవృత్తిసత్త్వాకారేణైకత్వేజాత్యైక్యం. సత్త్వంసంహతేషువర్తతేచేత్సమూహైక్యం. అతోనిమిత్తోపాదానభేదఏవభవేత్-ధర్మ్యైక్యాభావాత్. సంహతేషువర్తతేచేదనాదిభేదాప్రహాణేనసంహతత్వాత్, ఆశ్రయాశ్రయిభావాదిలక్షణస్యభేదస్యప్రామాణికత్వా, చ్చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధమితిచిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మసచ్ఛబ్దవాచ్యముపాదానంస్యాత్. తతశ్చాస్మదీయఃపక్షఃపరిగృహీతస్స్యాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావానభ్యుపగమేజాత్యైక్యంవాసమూహైక్యంవాస్యాత్-తతశ్చనిమిత్తోపాదానైక్యాసిద్ధిరితి. కించ *బహుస్యామితిసఙ్కల్పశ్చఘటస్స్యామితికులాలసఙ్కల్పకల్పస్స్యాత్- సఙ్కల్పస్యసత్ప్రవిత్యైకదేశగతత్వాత్, పరిణామస్యతదేకదేశాన్తరగతత్వా, చ్చ. సామానాధికరణ్యైకైక్యోపదేశాస్సర్వేప్యముఖ్యాస్స్యురితిప్రథమసూత్రేసమ్యగుపపాదితం. సన్మాత్రంబ్రహ్మకింస్వాంశగతంనరకాదిదుఃఖంస్వగతత్వేనజానాతి- నవా. నచేదజ్ఞత్వమేవ. స్వగతత్వేనజానాతిచేద్దుఃఖిత్వంస్యాత్. జీవాంశస్యభిన్నత్వాదదోషఇతిచేన్న- భేదేసత్యప్యభేదాభిమానస్యాపరోక్షస్యవిద్యమానతయాదుఃఖిత్వమేవస్యాత్. పాణిపాదాదీనాంపురుషాంశతయాభేదేసత్యపిఅభిన్నత్వప్రతిపత్త్యాహిపన్నగదష్టపాదస్యపురుషస్యాజ్ఞానస్త్యేదుఃప్రదాహోభవతి, పాణౌసంజాతవ్రణస్యకరణాన్తరపాటవంచశిథిలీభవతి, హృదినిహితహరిచన్దనబిన్దోః సర్వాఙ్గాప్యాయనం భవతి,- భిన్నాయామఙ్గుళౌచన్దనలిప్తాయాం జ్వలనజ్వలితాయాంచసుఖదుఃఖేపురుషస్యనభవతః- స్వగతత్వేనజ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేనజ్ఞానవత్త్వేబ్రహ్మణోదుఃఖిత్వంస్యాత్ - తతశ్చ *బహుస్యామితిదుఃఖాకరబహుభవనసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞస్యనస్యాత్. కించ *తదరూపమనామయమిత్యాదయో2.పురుషార్థనిషేధశ్రుతయోనిర్విషయాః. కించ- నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చనిష్ఫలాః. ననునియన్త్రంశవిషయానిర్వికారత్వశ్రుతయః- బ్రహ్మవిషయావికారిత్వశ్రుతయఇతిసవిషయత్వం. నైతదుపపద్యతే- యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతం *ఏతదమృతమేతదభయమేతత్ బ్రహ్మ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే-తద్బ్రహ్మ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిబ్రహ్మణఏవవికారతదభావశ్రవణాత్,*నిత్యోనిత్యానాం *జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *సవాఏషమహానజఆత్మాజరోమరః *సవాఏషమహానజఆత్మాఅన్నాదోవసుదానః *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *సకారణంకరణాధిపాధిపః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే *ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశం- సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తితస్మాత్ *సహస్రశీర్షాపురుషః - తస్మాద్విరాడజాయతవిరాజోఅధిపూరుషఇతీశ్వరస్యైవవికారతదభావశ్రవణా, చ్చ. తథాస్మృతిష్వపి *తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యమజమక్షరమవ్యయం।ఏకస్వరూపంచ

సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం - కారణం కాలగనేయథాసన్నిధిమాత్రత్వః। అవికారతయా బ్రహ్మత్వఫాస్యప్షేర్మహీయతఇతి *సకాశాదాత్మన స్తద్వదాత్మానః ప్రభవ న్తిహీతి బ్రహ్మణఏవవికారిత్వావికారిత్వస్మరణాత్, *సన్నిధానాద్యథాకాశకాలాద్యాః కారణంతరోః। తథైవాపరిణామేన విశ్వస్య భగవాన్ హరిః *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమనేకమపీష్యతేయథైకం। సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః ఇతి-ఈశ్వరేవివికారతదభావస్మరణా, చ్చ. వికారవాక్యేష్వీశ్వరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపరాః - అవికారిత్వవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దాఈశ్వరవిషయాఇతిచేన్న-సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచినాం ద్రవ్యమాత్రవాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్, పత్రమాత్రేవృక్షశబ్దవత్ బ్రహ్మైకదేశే బ్రహ్మవాచిశబ్దానాపము ఖ్యత్వా, చ్చ ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణస్యాప్రామాణికత్వస్యవక్ష్యమాణత్వా, చ్చ. అతో నిమిత్తోపాదానయోః వృత్త్యుల్లేఖయోరి వైక్యానుపపత్తే, రపురుషార్థాన్వయ ప్రసఙ్గాత్, వికారవిధినిషేధవిరోధానుపపత్తే, శ్చస్వాభావికభేదాభేదపక్షే ఉపాదానత్వమనుపపన్నం.—— ననుకథం తర్హిభవత్పక్షేసవికారత్వంనిర్వికారత్వంచేశ్వరస్యోపపద్యతఇతిచేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకోవికారాన్వయః - నిర్వికారత్వంచావ్యవధానేనఘటతఇత్యవిరోధః. ననుతర్హ్యుపాదానత్వమముఖ్యంస్యాత్ - దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరస్యమహదాద్యవస్థాయాశ్చ ఈశ్వరగతత్వాభావాత్. భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వం. అవస్థావిశేషశబ్దస్థూలావస్థాపరః- తేనాప్రలీనజగతః ప్రళయావస్థాపేక్ష్యఉపాదానత్వవ్యుదాసః. ఉచ్యతే- చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మమహదాదికార్యం ప్రతిముఖ్యోపాదానం- ఉపాదానలక్షణయోగిత్వాత్ - మకుటం ప్రతికనకవత్. నన్వసిద్ధో హేతుః- మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న - బ్రహ్మణశ్చిదచిచ్ఛరీరకతయా ప్రకృతేర్బ్రహ్మస్వరూపాన్తర్గతత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మావస్థాత్వాత్. నహివిశేష్యమాత్రంకస్యచిత్స్వరూపం - విశిష్టస్యవస్తునోవిశిష్టమేవహిస్వరూపం. నహిఘటస్యమృణ్మాత్రంస్వరూపం-కింతుఘటత్వవిశిష్టం. ననుయదివిశేషణమపిస్వరూపాన్తర్భూతం-తర్హిదణ్డాదయస్సంయోగాదయశ్చస్వరూపంస్యుః. న-యావద్విశేష్యభావినామపృథక్సిద్ధప్రకారాణామేవస్వరూపాన్తర్భావాత్. కించ-ఘటాదివస్తునఉదకాహరణాదితత్తదసాధారణకార్యయోగ్యమేవస్వరూపం-నమృణ్మాత్రం- పిణ్డేష్టకాదీనామపిఘటస్వరూపత్వప్రసఙ్గాత్. ఘటస్యోదకాహరణంప్రతియోగ్యతానామ-అచ్ఛిద్రఘటత్వమేవ. యస్యవస్తునోయత్కార్యంయదాకారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి- సఆకారస్తస్యవస్తునస్తత్కార్యంప్రతియోగ్యతా- యథాఅగ్నేరుష్ణత్వంస్ఫోటజననే, యథాచపరశోస్తైక్ష్ణ్యంచ్ఛేదనే, యథాచమృదోపృథుబుధ్నత్వంఘటాదిరూపపరిణామేపృథ్వ్యాదిర్భావ, శ్చ. ఏవంప్రకృతిపురుషకాలాశ్చజగద్రూపేణబహుభవనేపరమాత్మనోయోగ్యతాస్థానీయాఃఅయుతసిద్ధప్రకారాః. అతఏవహికార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణంహిశక్తిః. సాచయోగ్యతాయోగ్యవస్తునస్స్వరూపాన్తర్గతా-అతోమహదాద్యవస్థాశ్చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతాఇతినహేత్వసిద్ధిః.యతోవిశిష్టంబ్రహ్మస్వరూపం- అతఏవహి *తద్యథారథస్యారేషునేమిరర్పితానాభావరాఅర్పితాఃఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఅర్పితాఇత్యరనాభిదృష్టాన్తఉపన్యస్యతే. నహినాభిమాత్రంరథచక్రం-కింతునాభివదరనేమీఅపిహిస్వరూపాన్తర్గతే. తథా *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోన్తరాత్మాసదాజనానాంహృదయేసన్నివిష్టఃతంస్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామితిముఞ్జేషీకాదృష్టాన్తశ్శ్రుతః.నహీషీకామాత్రంముఞ్జః-కింతుబాహ్యదళవిశిష్టేషీకాహిముఞ్జస్వరూపం. విశేష్యాంశస్యదృష్టాన్తఇషీకా. తథా *యథాహికదళీనాన్యాత్వక్పత్రాన్యాభిజాయతే।ఏవంవిశ్వస్యనాన్యస్త్వంత్వంచాపీశ్వరదృశ్యసఇతిత్వక్పత్రకదళీదృష్టాన్తశ్చిదచిద్విశిష్టంబ్రహ్మస్వరూపమవగమయతి. నహిబాహ్యత్వక్పత్రేణవినాకాణ్డమాత్రంకదళీ- అపితుత్వక్పత్రవిశిష్టకాణ్డస్వరూపా ఏవంవిశ్వవిశిష్టంయత్స్వరూపం-తత్రవిశేష్యభూతస్త్వంవిశేషణాంశవిలక్షణశ్చదృశ్యసఇత్యర్థః. ఇయాన్భేదః- నాభీషీకాకాణ్డానామరనేమిబాహ్యత్వక్పత్రాణాంచాచేతనతయామిథోనియన్తృనియామ్యభావాభావాత్నశరీరశరీరిభావః- అతఏవనేమ్యాదిశబ్దాశ్చనవిశేష్యవాచకాః. ఇహతునియన్తృనియామ్యభావాదినాశరీరాత్మభావసంభవాత్శరీరవాచిశబ్దాఃబ్రహ్మపర్యన్తా ఇతి. అతోమహదాద్యవస్థానాంవిశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ఉపాదానత్వంముఖ్యం. కిఞ్చ- మాభూత్ప్రకృతిపురుషయోస్స్వరూపాన్తర్భావః-తథాపిముఖ్యత్వంయుక్తం- నహిశరీరద్వారకంబ్రహ్మణోమహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం-ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్-జ్వాలావ్యవహితస్యకాష్ఠస్యకరణత్వవత్.నచావ్యవహితత్వముపాధిః-దర్శితసపక్షేవృత్త్యభావేనసాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్.ననుమృద్ద్రవ్యవ్యవహితకులాలస్యాపిఘటంప్రత్యుపాదానత్వంస్యాత్. న-నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్.తదభావశ్చస్వనిష్ఠస్యమృత్పిణ్డస్యఘటంప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాయోగాత్. కరణకారకస్యతుస్వనిష్ఠత్వాత్తన్నిష్ఠజ్వాలాయానిర్వాహకత్వంయుక్తం. ఆశ్రయినిష్ఠామవస్థాంప్రతిఆశ్రయభావస్యస్వనిష్ఠస్యనిర్వాహకత్వంహినఘటతే. నన్వవస్థాతద్వతోర్వ్యవహితత్వాదాశ్రయాశ్రయిభావాభావాదుపాదానత్వమముఖ్యమితి. కిముపాదానవిషాయంనిర్బన్ధః- ఉతకర్త్రాదికారకాన్తరేష్వపి. నప్రథమః-దర్శితసపక్షేనాదరేణపక్షపాతస్యనిర్నిబన్ధనత్వేనాకించిత్కరత్వాత్. ద్వితీయేతుకులాలస్యఘటంప్రతికర్తృత్వంనసిధ్యేత్- తద్వ్యాపకహేతుత్వాసిద్ధేః - వృక్షత్వనివృత్తౌశింశుపాత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోఃపురుషఘటయోః పాణివ్యాపారదణ్డచక్రాదిభిర్వ్యవహితత్వాత్. *యథాప్రకాశయత్యేకఃకృత్స్నంలోకమిమంరవిరిత్యత్రరవేఃప్రకాశకత్వంనముఖ్యంసిధ్యేత్ - కిరణవ్యవహితత్వాత్. జగతః ప్రకాశమానత్వేరవిః కిరణవ్యవహితోహేతుః. తథా జలంవహతీత్యత్రజలస్య కర్మత్వంనసిధ్యేత్ - ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకేకాష్ఠస్యకరణత్వం నసిధ్యేత్ - జ్వాలావ్యవహితత్వాత్. *గవాయజేత అరుణయాక్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రయసాధనత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యంస్యాత్. యజ్ఞాయపశవఇత్యత్రపశూనాంయజ్ఞతాదర్థ్యంనస్యాత్ - తేషాం హవిరర్థతయాతద్వ్యవహితత్వాత్. *ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతః ప్రజాఇత్యత్రాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వంచనసిధ్యేత్ - కిరణమేఘాదివ్యవహితత్వాత్. *ఇక్ష్వాకూణామియం భూమిరిత్యాదౌ

స్వస్వాతన్త్ర్యలక్షణసమ్బన్ధో ఽపి న సిధ్యేత్ - కరదానాం రాజ్ఞామవాన్తరస్వాతన్త్ర్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కే శేత ఇతి పర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం న స్యాత् - ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారో న ముఖ్య ఇతి చేన్న - ముఖ్యత్వే సమ్భవత్యనేకవ్యవహారాముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తం హి నిర్వాహకవ్యవధానం న ముఖ్యత్వవిరోధీతి. కిఞ్చ - వ్యవహితస్య కార్యం ప్రతి హేతుత్వే - కో విరోధః. లక్షణాభావ ఇతి చేన్న - నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్య సమ్భవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వం లక్షణమితి చేన్న - తద్ధి సామగ్ర్యా ఏవ - న హేతుమాత్రస్య - అన్యథా కృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదేస్సస్యం ప్రతి హేతుత్వం న స్యాత్. తద్ధేతుత్వం హి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికం చ న స్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వం చ న స్యాత్ - ధాత్వర్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే ఽతిప్రసఙ్గస్స్యాదితి చేత్ - తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసఙ్గస్స్యాత్. న - అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసఙ్గస్య నివార్యమాణత్వాదితి చేత్ - తుల్యం. అవ్యాప్తిస్తు భవతో ఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య న కారణత్వమితి చేత్ కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం - ఉత హేతుత్వాకారేణ - ఉత హేతుత్వావాన్తరాకారేణ. న ప్రథమః - వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః - కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః - శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసఙ్గాత్. వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాత్ న వ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితి చేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మిన్సత్యపి కార్యాసముదయాత్ - ఉతాసత్యపి కార్యోదయాత్ - ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్ - ఉత వ్యవహితకార్యం ప్రతి కిఞ్చిత్కారాయోగాత్ - ఉత వ్యవహితత్వాదేవ. న ప్రథమః - అవ్యవహితే బీజాదౌ హేతౌ సత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయేన బీజాదేరహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - నాహేతుత్వాదితి చేత్ - ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - న త్వహేతుత్వాదితి తుల్యం. న ద్వితీయః - వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్. న తృతీయః - గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః - కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూపకిఞ్చిత్కారవత్, కాష్ఠస్యౌదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారవత్, తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారసద్భావాత్. వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కిఞ్చిత్కారరూపత్వే ఽతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. పఞ్చమే ఽపి కిం వ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి - ఉత వ్యవహితకారణత్వం. ప్రథమమిష్టం. ద్వితీయే తు కథమిదమహేతుత్వసాధకం. వ్యవహితానామశనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితి చేత్ - అవ్యవహితరాసభాదేరప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వం న స్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవధానమప్యనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః - అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసఙ్గాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యం. నన్వుపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యం - కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వం. ఉచ్యతే - కుమ్భోదరసంభృతమప్పు ప్రతిపురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యాప్యస్య పురుషాధేయస్యాపి స్వాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. న చ వాచ్యం పరమాధారస్యాధేయధారణోపక్షీణః - స తు వ్యవహితధారణపర ఇతి. పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. న హి నిరుదకస్యేవ ఉదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయో న భవతి. యది ఘట ఏవ పురుషేణ ధార్యతే - న జలం - తర్హి నిరమ్భఃకుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్ - కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. జలస్య ఘటసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః - న ధార్యత్వాదితి చేన్న - అన్యేన ధృతస్య సోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసఙ్గాత్. విమతం దేవదత్తధార్యం - తదుపరిభాగస్థత్వే సతి తచ్ఛ్రమహేతుత్వాత్ - తుల్యగౌరవసంప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్య ఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణం చ న స్యాదితి చేత్. తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తి వా - న వా. న చేచ్ఛ్రమాతిశయో న స్యాత్. అస్తి చేత్ - తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి పరమాత్మాయత్తస్థితిత్వాత్ తస్య తదాశ్రయత్వముపపన్నం. కిఞ్చ - అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే - యథా ఆస్తరణాంశుకాదపి పర్యఙ్కస్య, యథా దర్భేభ్యో భూతలస్య. అవ్యవహితమపి హ్యంశుకం న పురుషస్య ధారకం - అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖపిధాయకం హి స్నిగ్ధమంశుకం హి న పదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, మహాచ్ఛాదకా హి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషం న ధారయన్తి. తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాం చ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవ హి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమాశ్రయత్వం. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసామర్థ్యకల్పనే గౌరవం స్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వం. ఏవం మహదాద్యవస్థామపేక్ష్య ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవేన పరమాత్మనస్సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వం ముఖ్యం - వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతం వ్యవధాయకం స్వసమ్బన్ధినోర్వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి - స్వధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్ - ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ. ఏవం మహదాద్యవస్థాం ప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వోపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం ముఖ్యం. నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాత్రతో ఽప్యుపాదానత్వముచ్యతే - వైశేషికాదిపక్షాత్ కో భవత్పక్షస్య భేదః - నియామ్యవిశేషో హి శరీరమభిమతం - చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వం హి తన్మతే ఽప్యస్తి. అహో మహత్తరో ఽయం పర్యనుయోగః - వైశేషికాదయశ్చేత్ ప్రామాణికమేవ బ్రూయుః - తదుక్తం నేదనాదరణీయమితి నః ప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తైరభ్యుపగతశ్చేత్ - ప్రామాణికో ఽర్థో ఽఙ్గీకృతస్స్యాత్ - కా నః క్షతిః. కిఞ్చ - సామ్యమపి దురుపపాదం - కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్య ఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం తద్భోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా - న త్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వర ఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వం - న తు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాం తు న కదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతి చేన్న - పుణ్యపాపయోరాత్యన్తి

౨౮॥ సూ. ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥

(ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన. సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణ ప్రతిపాదనపరాస్సర్వే - వాక్యవిశేషాశ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదన పరావ్యాఖ్యాతాః.

కవిచ్ఛేదాదేవతత్సిద్ధేః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయాతన్నైరపేక్ష్యే, చ్చ. అదృష్టాభావేపిదుఃఖాత్పాదనక్షమఈశ్వరః-అతస్తదనుదయాయపదపేక్షేతిచేన్న-అపార్థివత్వేపిఖేపుష్పంజనయితుమీశ్వరః క్షమఇతివుష్పానుదయాయఖస్యేశ్వరాపేక్షేతివచనతుల్యమిదం - ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతోధారణాద్యనుగుణమసజ్జుచితమీశనంపన్నతేనాస్తీతి యావద్ద్రవ్యభావితయాతన్నియామ్యత్వధార్యత్వాద్యభావాత్ పరాభిమతేనవాఽస్మదభిమతేనవాలక్షణేనకథంచిదపిచిదచితోశ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తేర్జగదుపాదానత్వంతన్మతేదురుపపాదం. అతోభాష్యోక్తప్రకారమేవపరమాత్మనోజగదుపాదానత్వమితిస్థితమ్. ....

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

౨౮॥ సూ. ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సఙ్గతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వే వేదాన్తావిషయాః - వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః - ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషాస్సర్వేప్యస్య షట్త్రింశస్య విషయాః. పూర్వాధికరణేష్వేవవిచారోఽర్థసిద్ధః. అనుదాహృతాః కారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణ చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాః - ఉతనేతి విచారః. తదర్థంతే కిముక్తన్యాయానామవిషయాః - ఉత విషయాఇతి. విషయత్వంసంభవతి - నేతి. యదా నసంభవతి - తదా తదవిషయత్వాదుక్త లక్షణ బ్రహ్మపరత్వాభావః. యదా సమ్భవతి - తదా ఉక్త న్యాయవిషయత్వా దుక్తలక్షణబ్రహ్మపరా ఇతి ఫలభావః. * ఏతేనేతి పదస్య * ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతి సూత్రస్థైతచ్ఛబ్దవదనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణ న్యాయమాత్ర పరామర్శిత్వ వ్యుదాసాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసన తత్ఫలాది ప్రతిపాదక వాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరాఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం - కారణవిషయత్వమేవహ్యధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్య వ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషా ఇత్యుక్తం. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థా ఇత్యర్థః యథైతేషు త్రయఏవ యజ్ఞాన ఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్ఞత్వం వ్యాఖ్యాతంభవతి - ఏవముదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనేనాన్యేషామతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాంవ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషుప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహినిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా. ఉచ్యతే-జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషు కేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేనకారణనిర్దేశపరాః- యథా *సదేవసోమ్యేత్యాదయఃసద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దైః. కేచిచ్చేతనమాత్రసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిపైఙ్గిశ్రుతిః క్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *గౌరనాద్యన్తవతీ *అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *ఆత్మనఆకాశఇతి *పురిశయంపురుషమితిచ. కేచిచ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథావైశ్వానరశబ్దవతీశ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా *ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచిచ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీప్రదర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తుపరమపురుషాసాధారణశబ్దాః-యథాఅక్షరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః,యథాచపురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వేవవాక్యేషు కేచిత్సామ్యేదేవకారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చకారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వనిరతిశయదీప్తియోగాదిపరాఇతివిభాగోయథాసమ్భవం ద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వనన్తర్భూతం కారణవిషయంవాక్యంనక్వచిత్సంభవతి. తత్ర చిదచిత్సాధారణలిఙ్గశబ్దాదిభిఃపూర్వపక్షే ప్రాప్తేచిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్దవిశేషసర్వప్రశాసితృత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వముక్తస్రష్ట్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాంచిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేష ప్రతిపాదకత్వంసమర్థితం. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపియేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషుజగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం - నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్శ్రుతాః - తేషుయథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమేవిరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనయాయిన్యధికాశఙ్కా.అభ్యుచ్చయహేతవశ్చయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపిజగత్కారణత్వస్యఈక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్యషట్త్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధకమిత్యధికానుయాయిపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయఃతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ననుజగత్కారణత్వంపరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్- కథంపరమాత్మనోదేవతావిశేషత్వసాధకం. *జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాంసర్వేషాందేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితి బ్రూమః. తథాహి- బ్రహ్మశబ్దస్యభగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వంప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం. * యతఇతియచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయాప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచసదాదిశబ్దానాందేవతావిశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ *యతఇతిజనికర్తుఃప్రకృతౌనపఞ్చమీ- కింతుహేతావితిసమర్థనేననారాయణాతిరిక్తనిమిత్తవిరోధిత్వాచ్చ జన్మాద్యధికరణందేవతావిశేషనిష్ఠమేవలక్షణంస్థాపయతి. తృతీయంతుసామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థందేవతావిశేషనిష్ఠంపరమప్రయోజనత్వందర్శ

యథా- *ఆనన్దో బ్రహ్మ *రసో వై సః ఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చాన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్. ఈక్షత్యధికరణే తు గతిసామాన్యస్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య దేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవ దర్శితం. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే ఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ఉపక్రమస్థస్యానన్దశబ్దస్య రూఢిపరత్వాదేర్హేత్వభావాచ్చ సిద్ధం భగవత్పరత్వం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం తు పుణ్డరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేన చ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మోదయేన *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వం. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయప్రయోగసమ్భవపరత్వం తత్ర తత్ర స్ఫుటం. మనోమయప్రాణశరీరత్వప్రత్యభిజ్ఞాపి తైత్తిరీయహిరణ్మయపురుషపరైః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః *విద్యుతః పురుషాదధి *తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయ ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ శాణ్డిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీ భగవత్పరేతి స్ఫుటం- అఙ్గుష్ఠమాత్రభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వాత్ తస్యాః. అక్ష్యన్తరః పరమపురుషః- పురుషశబ్దవాచ్యత్వాదమృతత్వాచ్చ *తస్మిన్నయమితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యా నారాయణవిషయేతి స్ఫుటం- సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముణ్డకోపనిషద్వాక్యాన్యపి సపరమపురుషవిషయత్వం, బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చ పురుషశబ్దసమానార్థత్వం, చ దర్శితం. తత్ర శ్రుతరూపవిశేషాన్వయాద్దేవ వైశ్వానరవిద్యాపదేకవిషయా- పురుషమపి చైనమధీయతే ఇతి చ స్ఫుటముక్తం. ద్యుభ్వాద్యధికరణం తు ముణ్డకోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరం. భూమవిద్యా తు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అక్షరశబ్దవాచ్యతయా ముణ్డకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, బృహదారణ్యకేఽన్తర్యామివిద్యాన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వాచ్చ పరమపురుషః. ఈక్షతికర్మ పరమపురుషవిషయశ్రుతేః. దహరాధికరణం తు వ్యోమాతీతపరప్రత్యనీకత్వాత్, *స ఉత్తమః పురుష ఇతి పరమపురుషవిషయత్వాచ్చ దేవతావిశేషసాధ్య ప్రమితశ్చ పురుషవిషయశ్రుతేః. దేవతాధికరణం ముఖ్యపిత్ర్య హిరణ్యగర్భేన్ద్రాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన, ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేన, చ భగవతో మహిమప్రతిపాదికే. *ఆకాశో హ వై నామ ఇతి వాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయం. చతుర్థాద్యే తు *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి సమన్వితం. అనన్తరే చాధికరణే అజాయాః పరమపురుషాత్మకత్వం స్థితం- తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నానామనువాకే *యస్మాత్పరమితి వాక్యస్యాధీతత్వాత్ *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి వాక్యం చ భగవత్పరం - అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్- *అన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మ *అమృతో హిరణ్మయః *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి వాక్యైకార్థ్యం హి తస్య ప్రతీయతే- *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణైకార్థ్యేన పఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపి హ్యవగమ్యతే. *కారణత్వేన చేత్యత్రానన్దవల్లీవాక్యస్య విషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషస్య నిర్ధారణం. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే చ వేదితవ్యతయోక్తః పరమపురుషః- *యస్యైతత్సువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వాత్, ద్వైధీభావస్య చ *తమేవం విద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వాచ్చ. అవస్థితేరితి సూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే చ జీవసమానాధికరణవాక్యానాం నారాయణపరత్వం స్థితం. ప్రకృత్యధికరణస్య తు నిమిత్తోపాదానభేదవాది పాశుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనాచ్చ పరమపురుషవిషయత్వం స్పష్టం. ఏవముక్తం భవతి- కేచిద్వాక్యవిశేషా అనువాదరూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః- *యతో వా ఇమాని *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః- యథా *సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చ యోగ్యస్వార్థతయా యోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః- యథా *సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః- సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం - *వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రూయమాణత్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః- *హిరణ్మయః పురుషః *తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ *సహస్రశీర్షా పురుషః *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరమపురుషమభిధ్యాయీత *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషు వాక్యవిశేషేషు తదితరకోటిచతుష్టయనివిష్టవాక్యవిశేషాః పర్యవస్యన్తి- అన్యథా నిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణచిదచిద్విలక్షణదేవతావిశేషే కారణవాక్యానాం సమన్వయోఽధ్యాయప్రతిపాద్య ఇతి స్థితం. అతోఽధికాశక్యాన్యపి నామానుదాహృతవాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ పరమాధికరణసూత్రకారైరుపపాదయిషితమితి సిద్ధం. ఏవం పాదచతుష్టయేఽపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానామైకకణ్ఠ్యం స్థితం. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాం తు న కస్మింశ్చిదప్యైకకణ్ఠ్యం ప్రతీయతే - అతస్తేష్వైకైకం నిరూప్యమాణేషు నిరూపితచరాణాం భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ ఏకైకస్య వాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితి చ సిద్ధం. కే పునస్తే వాక్యవిశేషాః- యేషాముక్తన్యాయాతిదేశః. ఉచ్యతే- అనుదాహృతవాక్యానామసఙ్ఖ్యాతత్వాత్ కార్త్స్న్యేన తత్ప్రదర్శనమశక్యం- అతః కేషుచిద్వాక్యేషు దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే.... ... ...

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాది. అత్ర న పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం - తదసాధారణేక్షణవిశేషాద్యభావాత్. అత్ర బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరో వా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణజాతిపరో వా. *అత్యసృజత క్షత్రమితి క్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్, *తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధస్తాదుపాస్తే రాజసూయ ఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేన నిర్దేశాత్, *య ఏనం హినస్తి స్వాం స యోనిమృచ్ఛతి స పాపీయాన్ భవతీతి బ్రాహ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్, పరస్య హింసాప్రసక్త్యభావాత్, *స విశమసృజత స నా

ద్రం వర్ణమసృజతేతి సఇతి పుంల్లిఙ్గేన శబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్య వైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్, *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి వర్ణ చతుష్టయనిగమనాచ్చ బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః. తదభిమాన్యగ్నిపరో వా- తదధిష్ఠిత బ్రాహ్మణవర్ణపరో వా- *ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రుత్యన్తరాదిహాపి *అగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి నిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసమ్బన్ధప్రతిపత్తే, శ్చేతి.——"తదేతత్త్రి యమనుపపన్నం-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాచ్చ. కిఞ్చ- ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః. వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞదేవతాయాస్తదధిష్ఠితవర్ణస్య చేన్ద్రవరుణసోమాదిసమస్తదేవతాస్రష్టృత్వాయోగశ్చ. *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమ్ *పద్భ్యాం శూద్రః *ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి బ్రాహ్మణస్యేన్ద్రాదేరగ్నేశ్చ పరమపురుషసృష్టత్వశ్రవణేనేన్ద్రాదీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ. అస్యాశ్శ్రుతేర్గత్యన్తరసంభవేన కల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనం చానుపపన్నం. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టప్రకృతబ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాత్మత్వం చ ప్రతీయతే. *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వేతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదిత్యగ్నిబ్రాహ్మణయోర్వైయధికరణ్యేన బ్రహ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాం రూపిణో బ్రహ్మణో విలక్షణత్వం చ ప్రతీతం. ఏవమిన్ద్రాదిస్రష్టృత్వాత్ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరత్వం చ వ్యుదస్తం. నహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణ ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః-అతోఽగ్నివిశిష్టతోవ్యవస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం. అశాబ్దత్వం చ-నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థపరమాత్మవాచీ. ప్రథమబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరశ్చేత్ *తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య వైయధికరణ్యమనుపపన్నం. అగ్న్యవస్థస్య బ్రహ్మణోఽగ్నినా విశిష్టత్వం చాయుక్తం- ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః, అగ్న్యన్తరకల్పనే చ తస్యాగ్న్యన్తరం ప్రతి రూపత్వానుపపత్తేశ్చ. నన్విన్ద్రాదిసృష్టిరవివక్షితా- తద్వివక్షాయాం హ్యగ్నిబ్రాహ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కిన్తు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేషు ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి చ వాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యవిభాగేన ద్వైవిధ్యపరమితి. ఉచ్యతే- న తావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షా వాచ్యా- *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి చాతుర్వర్ణ్యనిగమనే- కథం చాతుర్వర్ణ్యం- క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిర్హ్యుక్తైకస్యాపేక్షాయాం *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞస్యాస్మాచ్ఛరీరకపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః- *తస్య శ్రాన్తస్య తప్తస్య తేజోరసో నిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయా యత్నపరః- కృతసంకల్పస్యేత్యర్థః. తప్తస్య- *తప ఆలోచనే- సృజ్యవర్గపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయా శ్రుతః- న తు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్ అగ్ర్యప్రాయన్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- న తు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్విత్యుక్తిః పూర్వం బ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్రక్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యా పునరనుక్తత్వాత్. న హి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యం శ్రూయతే. అత ఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వం సిద్ధం- న హీన్ద్రో దేవేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి వాక్యమస్తి. నను *క్షత్రియేణ క్షత్రియో వైశ్యేన వైశ్యః శూద్రేణ శూద్ర ఇతి శ్రూయత ఇతి చేత్-తతః కిం. వర్ణాన్తరేష్వపి ద్వైవిధ్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- *తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. న హి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియోఽభూత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతి శ్రుతం. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారబాహుల్యప్రసఙ్గః. తర్హ్యస్యాః శ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే- బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వమనుక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వాఽగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తదగ్నినైవేతి వాక్యేన. అగ్నినేతీత్థంభావే తృతీయా. అగ్నినా విశిష్టం తత్పరం బ్రహ్మ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్-అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనేన్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధం. వర్ణాభిమానిదేవతానాం చ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోఽస్తీతి వా బ్రహ్మక్షత్రాదివ్యవహారః- *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాదిశ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ బ్రాహ్మణత్వాదివిభాగ ఉక్తస్స్యాత్- *బహు స్యామితి సర్వవిధబహుత్వం హి తత్తద్ద్వారా బ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా- అథాభిమానవిషయభూతబ్రాహ్మణాదిసృష్టిం *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమానుషవర్ణవిభాగభాక్త్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే *బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి. తత్పరం బ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మాభవత్- క్షత్రియేణ విశిష్టం సత్తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా కాఠిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహే సంభవతి వాక్యాధ్యాహారేణ యోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశస్యహేతుమాహ *ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి-అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాం పరం బ్రహ్మ విశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్రాదీనాం చ పరమాత్మరూపత్వావిశేషేఽపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోస్తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయా వివక్షితత్వాత్. *ఏతాభ్యాం హీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తం-న హి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయ భవతి. ఇదం చ వాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి-హిశబ్దేన జ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి ముణ్డకోపనిషదీవ ఘటతే-ముఖ్యార్థాసంభవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సంభవే ముఖ్యార్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతే హి *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి. పూర్వపక్షహేతుః క్షత్రం విట్ శూద్ర ఇతి సృష్ట్యుక్తైరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కిం చ-క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన *బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనపరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభిమానిదేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం - *సదేవేత్యాదివాక్యేఽపి తేజోఽబన్నసృష్టేర్వ్యష్ట్యభావత్వేన సచ్ఛబ్దస్యాపి వాయుతదభిమానిదేవతావిష

యత్వప్రసఙ్గాత్. *సవిశమసృజత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్త్వాత్మశబ్దాభిప్రాయః- ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమే హి *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీదితి శ్రూయతే. అతస్స ఇతి నిర్దేశో నక్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వం సర్వనామపదస్య శ్రుతిషు దృశ్యతే- యథా ముణ్డకోపనిషది *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమ్న్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః। మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ। తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి- అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేఽపి బ్రహ్మ-తల్లక్షణముచ్యత ఇతి వ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతం యత్తదితి నిర్దిశ్యతే- నతు *సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవ బ్రాహ్మణే : తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తో మనుష్యా మన్యన్తే కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి పృష్ట్వా *తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసంభవాత్, బ్రాహ్మణాదిషు తత్సంభవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్ణపర ఇతి అత్రాపి తదనురోధేన బ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవం - ఉపక్రమేఽపి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్ర చ నావిద్యాతిరోధానం శ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథాహి- *బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తః - సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యా మన్యన్తే - కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి - తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్- యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితి బ్రహ్మణోఽపి పరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి న వేతి బుభుత్సోస్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ * తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్ - నత్వన్యదుపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అస్య వేదనస్యోపాయతాని షేధే తాత్పర్యం- నతు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేన బ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వమిహ వివక్షితం. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః- కారణస్యైవ హి ధ్యేయత్వం. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మ జానతః ఫలమాహ *తద్యోయ ఇతి. అత ఉపక్రమైకార్థ్యం చ పరమాత్మపరత్వసాధకం. తస్మాత్ *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్య పరమపురుషపరత్వం సిద్ధం. ... ...

తథా బృహదారణ్యక ఏవ *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధస్సోఽన్వీక్ష్య నాన్యదాత్మనోఽపశ్యదిత్యాది శ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేఽపి న స పరమాత్మా- స హి నిరతిశయానన్దః- ఇహ చ *సోఽబిభేత్ తస్మాదేకాకీ బిభేతి స హాయమీక్షాంచక్ర ఇతి భయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మా హి న భయాశ్రయః- కిం తు భయహేతుః- *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిశ్రుతేరితి.———ఉచ్యతే- అయం పరమాత్మా- కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్య వాక్యస్య. *అగ్ర ఆసీదితి- కారణవాక్యత్వం హి ప్రతీయతే. అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం చానన్దమయత్వం జ్ఞాపయతి- *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యుపక్రమ్య *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్. *స యత్పూర్వోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్ పాప్మన ఔషత్ తస్మాత్ పురుష ఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పర ఏవ. భయాన్వయస్తు న పరమాత్మనః- కిం తు తత్కార్యభూతపురుషస్య- *సోఽహమస్మీత్యగ్రే వ్యాహరత్ తతోఽహన్నామాభవత్ ఇతి తత్రైవ హ్యుక్తం అహమితి హిరణ్యగర్భనామ- అహమభిమానాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వమవగమ్యతే *మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। అహఙ్కారకృతం చైవ తథా పర్యాయవాచకమితి. తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే *తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మా వేదమయో నిధిః। అహఙ్కార ఇతి ఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్। బ్రహ్మా వై స మహాతేజా య ఏతే పఞ్చధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః- *అహమస్మి- అహం స్యాం. చతుర్ముఖః స్యాం. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్ - తతోఽహన్నామా చతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అత శ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాధ్విత్యౌద్విశేషణముక్తం- తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః *సోఽబిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యత ఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితం. ... ...

తథా తత్రైవ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా హి మృత్యుస్తన్మనోఽకురుతేత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయాఽభిశస్తత్వాచ్చ. *అనిజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హి పరశ్శ్రూయతే. *సోఽర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వం శ్రూయతే- పరశ్చాకర్మవశ్యః- *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః *అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అత ఏవ అస్తు వా స్రష్టా నారాయణ ఇతి చ న శక్యం- *అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యో వా- *తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్.——— ఉచ్యతే - *అగ్ర ఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞోఽచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా- *యస్య మృత్యుశ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ - జగత్సఞ్జిహీర్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దస్తస్మిన్ప్రయుక్తః. *తన్మనోఽకురుతేతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః. *అర్చన్నితి పదస్యాయమర్థః- అర్చనం- ప్రీణనం. కర్మకారకం చ స్వయమేవ- అశ్రుతాధ్యాహారాదపి ప్రకృతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః. *లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి శత్రన్తతయా జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అపాం సృష్టిశ్చ స్రష్టుర్నారాయణత్వే లిఙ్గం- *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య *తా ఇమా ఆప ఇతి శ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అత ఏవ హి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే *అర్కో వాజసనశ్శృఙ్గీతి. *అపాం రసః- సారాంశః. *తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మాణ్డసృష్టిరుచ్యతే- *తా ఇమా ఆపః తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ ఇతి మహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః. ... ...

సుబాలోపనిషది *తదాహుః కిం తదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర ఈక్షణాదికం నావగమ్యతే, ధర్మివాచిశబ్దశ్చ సద్బ్రహ్మాదిర్న ప్రయుక్తః,- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ న పరమకారణం - తమః ప్రభృతిసృష్టిముక్త్వా *తదణ్డం సమభవదితి అణ్డోత్పత్తిమభిధాయ *మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్. *మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వం చావగమ్యతే — నైవం. ఉచ్యతే- కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూమాభూయః ప్రతిపాదనం చ తాత్పర్యలిఙ్గం. *సోయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వా స్థానముత్సృజ్య క్రామతీతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య *అపునర్భవాయ కోశం భిన్త్వా -అపరం భిత్త్వా మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి మృత్యోః పరే దేవ ఏకీభావశ్శ్రూయతే. మృత్యుశ్చ తమః - స్థాన ప్రమాణాత్. తథ్యక్షరాత్ పరం శ్రుతం అత్ర తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణతమోద్రవ్యం వస్తుపరో దేవః ప్రతీయతే - విభాగాభావాసన్నైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః- *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. న చ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం- కిం తు దేవ ఏవ- మృత్యుసంజ్ఞితమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్ అతస్తమోఽపాదానత్వావిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్, దేవస్య నారాయణత్వాత్, ప్రకృత ప్రాప్యత్వాచ్చ నారాయణ ఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచ్చేతనా, దచేతనా, న్మిశ్రాత్తదుభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చ విలక్షణతయా నారాయణో *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుచ్యతే. *మధ్యే పురుషో దివ్య ఇతి వాక్యం తస్యాణ్డమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానం పర్యంయతి. కేవలం గరుడశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః- తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే. *సోగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజత్ త్రిశిరస్కం మృత్యుస్సృష్టిశ్చతుర్ముఖరూపధర పరమాత్మకర్తృకా- అత ఏవ హి తస్య బ్రహ్మాభిధీత ఇత్యనన్తరముచ్యతే. అతః *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణ ఇతి స్థితం ...

*అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేద తదుక్తమృషిణా సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యాపరోక్ష నిర్దేశాపవాదకచిహ్నవిద్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యో యమముష్యావాస్య ఆత్మా.—— ఇతి న శఙ్కనీయం - జగదన్తరాత్మత్వస్య, బ్రహ్మసాయుజ్యప్రాప్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిరూప మోక్షోపాయభూత వేదనవిషయత్వస్య, చ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్. కారణత్వస్య చ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్,. అవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దవాచ్యపరమపురుషవిషయం సూర్య ఆత్మేత్యాదివాక్యం. ... ...

తథా ప్రశ్నోపనిషది చ *కుతో హ వా ఇమాః ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతిస్స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా స మిథునముత్పాదయతే రయిం చ ప్రాణం చేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యత ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాది శ్రూయతే. ఇహాపీక్షణవిశేషనిరతిశయానన్దాద్యశ్రవణాత్. *స తపోఽతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమాచ్చ చతుర్ముఖ ఏవ.—— ఇతి నాశఙ్కనీయం - కిం తు చన్ద్రాదిత్యాదిస్రష్టేరన్తర్వర్తిపుమాయాశ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేపి తదన్తర్యామి పరమపురుష ఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః- అపర్యవసానాదవయవశక్త్యా వా తస్యైవ వాచ్యత్వం స్యాత్. అస్మిన్నేవ ఖణ్డే పర బ్రహ్మ ప్రాప్తేరుక్తత్వాత్. *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయన్త ఇత్యుక్త్వా *ఏతస్మాన్న పునరావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్, *యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోక ఇతి నిర్దోష పరమాత్మలాభవచనాచ్చ బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశ్శబ్దేన ప్రసిద్ధ బ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః. అతః పరమాత్మపరత్వం హి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖణ్డేషు చ *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే- తతశ్చోపరిష్టాత్ *పరం పురుషమభిధ్యాయీత *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలం చ శ్రూయతే. అత ఉపక్రమే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో మహావాక్యస్యార స్యాత్ పరమపురుష ఇతి సిద్ధం. ... ...

*హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భ ఏవ కారణత్వేన వివక్షితః - తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. న హ్యత్ర సమస్తకార్యోత్పత్త్యనుగుణేక్షణవిశేషానవధికానన్దాకర్మవశ్యత్వాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాదిధారకత్వం తు న వ్యావర్తకం - అణ్డాన్తర్గతపదార్థధారణాదేరిహాపి తత్సంభవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌ చ దేవభోగ్య ప్రాణాపహర్తృవిషయావితి తయోస్తచ్ఛాయాత్వం. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం చివనిర్వ్యావర్తకత్వేపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం.—— ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పరః- అగ్రే సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్. అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వం చ భగవదసాధారణం- *పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణానువాకే శ్రవణాత్. తస్య చానన్యపరత్వం వక్ష్యతే. ద్యుపృథివ్యాదిధారణం చ తదసాధారణం- *విష్ణునా విధృతే భూమీ ఇతి శ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తబద్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వం చ తదసాధారణం- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతి శ్రుతేః. *యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిష్టం యస్య దేవాః యత్రాధి సూర ఉదితో విభాతీతి ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనం చ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం- *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః. కిఞ్చ- *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి *విద్యుతః పురుషాదధీతి సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన *అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకేన, లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన, అస్యాష్టర్చస్యైకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం- *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌ చ భగవత్సమారాధనే *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిస్స్తూయే వేదయేదితి హవిర్నివేదనే వినియోగాదస్యాష్టర్చస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అత ఏవ *హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్న ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అత ఏవ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయో నిశ్చితః- ఇదం హి వాక్యం *అమ్భస్యపారే ఇత్యనువాకస్థం.———నన్వత్రాప్యుపక్రమే * ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః- సముద్రశాయిత్వలిఙ్గస్య చ పురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాహతత్వాదితి.——— న - ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః. *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః తదేవ శుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః ఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతిత్వయా తద్వ్యతిరేకో హ్యవగమ్యతే- యథా * యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యం మిత్రమాహుర్యము సత్యమాహుః । యో దేవానాం దేవతమస్తపోజాస్తస్మా ఇన్ద్రాయ సుతమాజుహోతా ఇత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్సర్వశక్తేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః. ... ...

అత ఏవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్, *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం విశ్వం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ * యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృడ్విశ్వరూపః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మసృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మిన్నసంభవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమగతే *అమ్భస్యపారే ఇత్యనువాకే *యస్మిన్నిదం విశ్వం సఞ్చ విచైతి సర్వం యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః ఇతి భగవత ఏవ సర్వాధారత్వప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపసంహారస్థధాతృశబ్దస్యైకరూప్యస్యన్యాయ్యత్వాత్, ఉత్తరత్ర చానువాకే చతుర్ముఖ ప్రజాపతియోరిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిదితి పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే *బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితి రుద్రేణ ప్రజాపతి ప్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్ ఇతి పఞ్చ శ్రూయతే. సప్తానాం ప్రాణానాదీనామివ వాక్యాత్ ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, లిఙ్గబాధకాభావాచ్చ. నను *యస్మాత్పరమిత్యతః పూర్వమేవ * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి వచనాత్, *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యుపసంహారే శ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే - ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే హేతుః - ఉపసంహారో హి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం - తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయా అనుగృహీతా- రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేఽప్యుపక్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కిఞ్చ- * యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ *యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికం. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధాత్, దన్యోన్యస్య బాధ్యబాధకభావానుపపత్తేః, క్వచన నిర్ణాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితం తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగే నాగ్న్యాదిప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ *యో దేవానాం *యః పర ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్, * అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపాద్యనారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్, తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్, *అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేః రుద్రమహేశ్వరశబ్దారోదయతి-మహానీశ్వర ఇత్యుపపత్తేశ్శక్త్యా భగవత్పరావిత్యుక్తం. నారాయణస్యైవ యద్వాక్యానుసారిత్వాత్ తస్యైవ హి మహేశ్వరత్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- న హి జుహూమనూద్య విధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం ... ...

అత ఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది చ * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యాఖ్యాతం - అనువాదరూపతయాపూర్వోక్తాద్యర్థప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథాహి- బహ్వృచశతపథసుబాలమహోపనిషత్సు వచనాదిభిర్హిరణ్యగర్భజన్యత్వే, శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే, చ రుద్రస్యావగమ్యమానే తయోరవిరోధేన నిర్వాహాసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తా యుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్తునైక్యేన- కల్పభేదేన వా- జన్మనోఽవతారరూపతయా వా - సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్తునైక్యమిహ నావిరోధనిర్వాహకం సంభవేత్-క్షీరాద్దధి- దధ్నః క్షీరమితివచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్. కల్పభేదాదవిరోధకల్పనం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజ్యేత్. న స్వశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమన్యథాసిద్ధేన కల్పకేన స్యాత్- సూర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తౌ న తత్కల్పనమితి చేత్- ఇహాపి తుల్యం. అవతారపక్షోఽపీన్ద్రాది ప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యాః శ్రుతేః ఉపపన్నాయామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం- *అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అత ఏవ నైకవివేశ్వరః కదాచిద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపోఽవతరతి- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్పనమప్యనుపపన్నం,. గౌరవనిరస్తం చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపి హి కల్ప్యం. వస్త్వైక్య కల్పభేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపదప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్- యథాకాశాదిపదానాం. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్వార్థాద్యుత్పత్తిరుక్తా స్యాత్- తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిధ్యేత్- చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతోఽపి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః- ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్, మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్వృత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్రశబ్దస్య మానాన్తరా

నగుణేఽన్వేతి నిశ్చితే తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణాభావాత్. తథా చ శ్రుతయోరుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య స్రష్టృత్వం చావగమయన్తి — ఉభ్యౌ చేతావత్ * తదిదాస భువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః సద్యో జజ్ఞానో నిరిణాతి శత్రూనితి. నచాస్య మన్త్రస్య ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనాదిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం — భూతపతిత్వ సద్యోజాతత్వాఖ్యాముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ రుద్రవిషయత్వసిద్ధౌ నుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్, * ఉదగాదితిపదస్య తమత్ప్రతిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేపి ముఖ్యవృత్తిభఙ్గాభావా, ద్విరోధే చోత్పన్నాన్తరాభావాచ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అహఙ్కారాచ్చ యక్షరాక్షసగన్ధర్వాశ్చాసిభ్యః పర్వతాలోమభ్య ఓషధి వనస్పతయో లలాటాత్ క్రోధజో రుద్రో ఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్ త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణాద్రుద్రో జాయత ఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ — యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తి బ్రాహ్మణే * ల భూత్వా ఇదమ ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య . భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాం పతిస్సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారో జాయత సోఽరోదీత్తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మ్యహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీద్రుద్రోఽసీతి తద్యదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్తద్రూపమభవదగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః సోఽబ్రవీజ్జ్యాయాన్వా అహమస్మి ధేహ్యేవ మే నామేతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవోఽసీతి శర్వోఽసీతి ఉగ్రోఽసీతి పశుపతిరసీతి ఉగ్రోఽసీతి భీమోఽసీతి మహాదేవోఽసీతి. అత్ర * ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహాన్క ఇతి సంవత్సరశబ్దవాచ్యస్య యుగ్ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతద్వత్తత్సంజ్ఞామూర్త్యష్టకో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చ పురస్తాత్ క్రోధ ప్రభవత్వ ప్రతీయతే. సామ్ని చ విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ అమోఘాయ కర్మాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్రత్వం రుద్రస్య ప్రతీయతే చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా. కణ్వమానసీప్యతీతి రుద్ర ఇత్యుపక్రమ్య రుద్రో వై క్రూరః సోఽస్య త్విషిరబ్రవీత్ వరం వృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతిత్వం ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమిత్యనేన చ పూర్వోదాహృతవచనానుగ్రహాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖసృజ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టత్వం యుక్తం నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదాతమస్తన్న దివా న రాత్రిర్న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి. న — తస్య భగవదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైర్నారాయణానుసృష్టిశ్రుత్యైర్నిశ్చితత్వాత్. కించ — నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూపనిషత్సిద్ధత్వాత్ ఏకోపనిషద్వ్యాఖ్యాస్తత్వాత్ సాధారణానామేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వాదిహాప్యుపక్రమోపసంహారాదిపర్యాలోచనాయాం భగవత్పత్నీత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనా, ద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమా, చ్ఛివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపరత్వసిద్ధేః. * కుమ్భోదరాయ ప్రణవశిరాయ ఈశానాయ భగవతే రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌ చ * రుద్రో భూత్వాగ్నిరనుష్ఠాయాధ్వర్యుం చ యజమానం చ హన్యాదితి ప్రయుక్తః. * శివశ్చ నామాసి శివో వా నామ * శివాన్తస్తే సన్తు పన్థానః * శివమస్త్వితి. విశేషతో భగవతి చ * శాశ్వతం శివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః.

పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తస్య సాధారణ ఇతి చేత్ — తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్యమనుజ్ఞాతం భవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తోపి అసాధారణో న భవతి — తాదృశస్యాప్యర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపాయాత్ — అరుణః కపిల ఇతి శబ్దవత్. న హి తౌ రవిసారథిమునివిశేషాసాధారణ్యాత్ అర్థాన్తరప్రత్యాయనశక్తివిధురౌ భవతః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవం వా మహాపురుషం వార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయో హి ప్రయోగః. పురుషశబ్దోపి స్వతో భగవద్విషయః. * పురుషో వై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతి చేత్. సత్యం — స చ భగవద్విషయ ఏవ — * సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యోపపాదనాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ నాయ్యస్య * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమితివత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య తజ్జనకత్వాయోగః. కించ — న కేవలమనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః — కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వవిశేషితత్వాచ్చ తస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః — తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్త ఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః — తద్వత్. న చానయైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం — హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతానిశ్చయస్యానపవాదత్వా, చ్చ. అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః — తన్నిశ్చయే సతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయ ఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయ ఇత్యుక్తం. కించ — కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య — విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధం. నన్విదమిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వం. సత్యం — స తు పరమపురుష ఏవ — తస్యైవ పరమకారణత్వాత్. నను రుద్ర ఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్ — ఇన్ద్ర ఏవ వా ఆకాశ ఏవ వా కారణావస్థః తత్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కిం న స్యాత్. ఇన్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితి చేత్ — తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యం. శివాదిశబ్దా

నాంవిశేషోపస్థాపనాక్షమత్వముక్తం- అతోఽస్యవాక్యస్యభగవద్విషయత్వంసిద్ధం. యద్యపికల్పభేదేనహిరణ్యగర్భజనకత్వేపిరుద్రస్య-సభగవతఃపరమకారణత్వవిరోధః- తథాపిన్యాయపర్యాలోచనాయాంనారాయణపరత్వంరుద్రశబ్దస్యయుజ్యతఇతిప్రతీయతే. కించ- అస్యామప్యుపనిషదిప్రథమద్వితీయఖణ్డయోః *దేవాత్మశక్తిం *ప్రేరితారంచమత్వా*వ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః *యదాత్మతత్త్వేనతుబ్రహ్మతత్త్వందీపోపమేనేహయుక్తఃప్రపశ్యేత్ *జ్ఞాత్వాదేవం *ఏకోహిదేవఃప్రదిశోనుసర్వాఇతిదేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైఃపరమాత్మానిర్దిష్టః- తేచ *దివ్యోదేవఏకోనారాయణః *విశ్వంనారాయణందేవమక్షరంపరమంప్రభుం *ఆత్మానారాయణఃపరః *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోఙ్గుష్ఠంచసమాశ్రితః ఈశస్సర్వస్యజగతః *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత్రేశశబ్దశ్చనరూఢఃప్రయుక్తః- కింతుయోగాత్- *అనీశశ్చాత్మా ద్వావజావీశనీశౌ *ఈశఃసర్వస్యేతినిరాకాఙ్క్షస్యప్రతిసంబన్ధితయాఽవయవార్థవివక్షాజ్ఞాపకత్వాత్. *అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్తుయోగరూఢః- రూఢ్యవివక్షానిమిత్తస్యప్రతియోగికస్యాభావాత్. తృతీయేచ *యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యనేన *అమృతస్యపారఇత్యనువాకఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- సహిపరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమోభగవత్పరః. ఏకోహిరుద్రఇత్యస్యానన్తరం *విశ్వతశ్చక్షురుతవిశ్వతోముఖఇత్యాదిమన్త్రశ్చభగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్యవిష్ణుపరత్వసూక్తపురుషవిషయత్వాత్. *ద్యావాపృథివీజనయన్నితిచ *శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తతపద్భ్యాంభూమిరితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *యోదేవానామితివాక్యమనువాదరూపమితిస్ఫుటం - కార్యస్యపరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్యకార్యరుద్రవ్యక్తివిషయత్వేసతివాక్యస్యానువాదరూపతయాయోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణనత్రత్యభగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచభగవద్విషయత్వనిశ్చయః. *యాతేరుద్రశివాతనూరిత్యతోఽనన్తరం *తతఃపరంబ్రహ్మపరంబృహన్తమితివాక్యంచ *నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతిమహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *ఈశంతంజ్ఞాత్వాఽమృతాభవన్తీత్యత్రేశశబ్దఃపూర్వవద్యౌగికః - వైరూప్యాయోగాత్. *వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థితశ్చశబ్దశ్చపూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్యమహాపురుషతామవగమయతి - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. *తతోయదుత్తరతరమితివాక్యంతు *పరమతస్సేతూన్మానేత్యత్రఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచపుంసూక్తార్థస్మారకం. సర్వవ్యాపిపదంతు *సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థితఇత్యేతత్స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు *భగవాన్పవిత్రంవాసుదేవఃపవిత్రం *భగవాన్వాసుదేవఃపరాప్రకృతిః *పరంపవిత్రంభగవాన్వాసుదేవః *యేభగవన్తంవాసుదేవమేవంవిదురితివాసుదేవాసాధారణః. అతఏవహిస్మర్యతే *ఏవమేషమహాశబ్దోమైత్రేయభగవానితి| పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వంభగవతఇతిస్ఫుటం- *మోహాఖలువాఅస్యసాత్త్వికాంశస్యోసౌబ్రహ్మచారిణోయోఽయంవిష్ణురితిమైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచతథా-సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్. *హృదామనీషేతితుఏద్యుపద్వర్ణపురుషస్మారకం. అథ *సహస్రశీర్షేత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతం. *ఈశానపదంతునపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- నతురూఢం - పుంల్లిఙ్గతాప్రసఙ్గాత్. *సర్వస్యశరణంసుహృదితి *మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *తమాహురగ్ర్యంపురుషంమహాన్తమితిమహాపురుషఏవస్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపిమహాపురుషశబ్దసైకార్థ్యయతి *అణోరణీయానితి. చతుర్థేచ *ద్వాసుపర్ణేత్యాదిమన్త్రద్వయంముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం. అతః *మాయింతుమహేశ్వరమితిమహేశ్వరశబ్దోమాయాప్రేరకత్వపరః- *సర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదస్యోత్తరంతీరంజగ్మురలోకహితార్థినః| ఇతస్సద్వారమిత్యారభ్య *వాక్యంఖల్వామహేశ్వరఇత్యాదియౌగికమహేశ్వరశబ్దోభవతిప్రయుక్తః. *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతిసర్వమితిప్రకృతస్యసర్వస్యనియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే- పూర్వం *అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోఽన్తరాత్మేత్యుక్తత్వాత్, తత్ర *ఈశానోభూతభవ్యస్యేతిఈశనస్యప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేనరూఢివిరహావగమాత్, భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహసర్వశబ్దేనప్రతిపన్నత్వాచ్చ. *యఈశోఽస్యద్విపదశ్చతుష్పదఃకస్మైదేవాయహవిషావిధేమేత్యనేన *హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యష్టర్చతుల్యవిషయత్వంప్రతీయతే- తచ్చభగవత్పరమిత్యుపపాదితం. ఏవంభగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః *జ్ఞాత్వాశివం *శివఏవకేవలఇతిశివశబ్దద్వయంతత్పరమేవ. ముహురభ్యస్యమానస్యాపిశివశబ్దస్యరూఢార్థత్యాగఆకాశశబ్దస్యేవఉపపన్నః- *ఆకాశఇతిహోవాచసర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తేఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తిఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణమితిహ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ- *సర్వవ్యాపీచభగవాంస్తస్మాత్సర్వగతశ్శివఇత్యయంశివశబ్దఃప్రాకరణికశివశబ్దానాంయౌగికత్వాభిప్రాయత్వమేవదర్శయతి- సర్వగతత్వేహిభగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ నిర్దోషఇతిహితస్యార్థః- అన్యథాసర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోఃపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *తదక్షరంతత్సవితుర్వరేణ్యంధ్రువమిత్యనేన *అక్షరంపరమంప్రభుం*ఏతత్సవితుర్వరేణ్యంధ్రువమచలమమృతంవిష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారంధామేతిశ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే. *హృదామనీషేతివాక్యం *నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వయంచమధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్యపరమపురుషవిషయతాంజ్ఞాపయతి- తద్ధివాక్యత్రయంసముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయం. అతః *మానస్తోకఇతిమన్త్రస్థరుద్రశబ్దోఽప్యవయవశక్త్యాఽపర్యవసానాద్వాభగవద్విషయః. అతఃపశ్చాదపి *భావాభావకరంశివమితిశివశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. షష్ఠేపి *కాలస్యాపిపరిచ్ఛేదకఃకాలఉక్తః. *భగేశం - ఐశ్వర్యాదీనాంషణ్ణామీశం. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్యనిరఙ్కుశత్వమేవోక్తం *తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితియౌగికనిర్దేశః - నతురూఢార్థపరః - వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్, *ఈశ్వరాణామితిప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ - దైవతానాంపరమందైవతంపతీనాంపరమంపతిమిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధివాక్యందైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరం- తత్రదైవతపతిశబ్దానక్వచిద్దేవతావిశేషేరూఢౌ- మహేశ్వరశబ్దశ్చతత్స్థానీయఇతిస్ఫుటం. *నతత్సమశ్చ *పరాస్యశక్తిరిత్యాదిభిశ్చతత్పారమ్యోపపాదనం. *ఏకోదేవఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణానిచనారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని-*గూఢోత్మానప్రకాశతే *వ్యాప్యనారాయణస్థితః*సర్వభూతాన్తరాత్మా

ఉపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్. *నతత్రసూర్యోభాతీతిమన్త్రశ్చముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోఃప్రత్యభిజ్ఞాపకః. *నాన్యఃపన్థా ఇతిపుంసూక్తంస్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాంయౌగికత్వమీశనస్యనిరుపాధికత్వంచదర్శయతి * సఈశోస్యేతి. *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వంయోవై వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మైతంహశరణమహంప్రపద్యేఅమృతస్యపరంసేతుమితినిర్దేశాశ్చనారాయణపరత్వసాధకాః- య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణోభగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతేర్దర్శితత్వాత్, *నివాసస్సుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతత్వాత్, *అమృతస్యైష సేతురితిముణ్డోపనిషదిశ్రుతత్వాచ్చ. * యదాచర్మవదితివాక్యముపాయాన్తరాభావపరం * నాన్యఃపన్థాఇత్యుక్తార్థవివరణరూపం. ఏవముపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యాఉపనిషదోభగవత్పరత్వంసిద్ధం. ననుమహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాంశివపరత్వంస్యాత్. సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టంశబ్దానాం- ఇష్టమేవతత్-తేహిశబ్దాఏకవిషయాః. యదిపరమపురుషేతరవిషయత్వం-న- సాధారణస్యాయోగ్యస్యచశబ్దస్యయోగ్యార్థాసాధారణబహూపనిషచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానంహియుక్తమితిభిదా. నహిచ్ఛాగశబ్దఃపశుమాత్రేపర్యవస్యతి, నచపరమాత్మాదిశబ్దఃప్రసిద్ధాకాశేపర్యవస్యతి,. యోగ్యత్వాయోగ్యత్వవైషమ్యంతువిశదయిష్యతేఽనన్తరమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వముపనిషదఃస్థితం. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాంభగవద్విషయత్వాత్ ప్రపదనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవద్విషయత్వం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపద నిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యాత్తథావిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్యప్రకర్షఇతి. తత్తుచ్ఛం - తథాసోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్తప్రకర్షప్రసక్తాత్. * ఇదిపరమైశ్వర్యఇతిధాతోర్హీన్ద్రశబ్దనిష్పత్తిః. * ఇన్ద్రోమహేన్ద్రస్సురనాయకోవేతిహిప్రసిద్ధిః. శ్రుత్యాదివిరోధేసమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ సృజ్యతయాసంహార్యతయాచావగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మాత్పరత్వమనుపపన్నమితి చేత్- తుల్యం. కించ- జీవవిషయపురుషశబ్దానికృష్టార్థవిషయఇతిపరమాత్మనఃపురుషశబ్దవాచ్యత్వంననికర్షాయభవతి- నహ్యాత్మశబ్దోజీవేపిప్రయుక్త ఇతిపరమాత్మనఆత్మశబ్దవాచ్యతయానికర్షస్స్యాత్. నహిహరిశబ్దోమణ్డూకవాచీతి హరిశబ్దవాచ్యతయానిమ్నస్యమణ్డూకసామ్యమిన్ద్రస్యాదిత్యస్యవా తదుభయసామ్యంభగవతోవాతైస్సామ్యంభవతీతి. ... ...

అథర్వశిఖాయాంచ * కారణంతుధ్యేయస్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయఇతి ప్రతిపాద్యమానంధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణ ధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయం.—— ఇతి నశఙ్కనీయం- కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తద్వ్యాప్తస్యముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపితదసాధారణత్వాత్. కించ- అస్యప్రకరణస్య *కశ్చధ్యేయఇత్యుపక్రమ్య * కారణంతుధ్యేయఇత్యనేనకారణత్వమనూద్యధ్యేయత్వవిధిపరత్వావగమాత్ పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవపరమాత్మనోధ్యేయత్వవిధానపరమిదంవాక్యం. నచ శమ్భుఃకారణమితివాక్యవృత్తిః - కింతు కారణంశమ్భుః ధ్యేయఇతి- అన్యథా *కశ్చధ్యేయఇత్యస్యఉత్తరత్వాయోగాత్. శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేపి ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వంన్యాయ్యం- నచాయమసాధారణః- *శమ్భుఃస్వయంభూర్ద్రుహిణఇతినామపాఠాత్. తథానారదీయపురాణేరుక్మాఙ్గదచరితే బ్రహ్మాణంప్రతియమవచనే *శృణుమేవచనంశమ్భోపితామహపితామహ। మరణాదధికందేవయత్ప్రతాపస్యఖణ్డనమితి,తత్రైవ *తమేవదేవతాశ్రేష్ఠసంప్రాప్తేహరివాసరే। యదిచాలయనేద్రైర్యాత్తతోహంతవకిఙ్కరః। సమేశత్రుర్మహాన్శమ్భోతేనలుప్తఃపదోమమేతి, ద్రుహిణవిషయతయాప్రయుక్తత్వాత్ * విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువమితిభగవత్యపిశ్రౌతప్రయోగాచ్చ. * బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసంప్రసూయన్తఇత్యుత్పత్తివాదశ్చానువాదరూపత్వాత్ప్రాపక వాక్యానురోధీతిభగవదుత్పత్తిరవతారరూపాఽనూద్యతే. భగవతాసూత్రకారేణైవాథర్వశిఖావాక్యస్థస్యశమ్భుశబ్దస్యభగవద్విషయత్వముత్పత్తేరవతారరూపత్వంచఉపబృంహితం *ఇతినారాయణశ్శమ్భుఃభగవాన్ జగతఃప్రభుః। ఆదిశ్యవిబుధాన్సర్వాన్ అజాయతయదాక్షితేఇతి. అవతారవచనేశమ్భుశబ్దస్యనారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్యభగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వం, శమ్భుశబ్దస్యభగవద్విషయత్వం, చహిదర్శితం. ఈశానశబ్దశ్చయౌగికఃకారణవిశేషణం-*సర్వస్యేశానఇతిశ్రుత్యన్తరేసప్రతియోగికనిర్దేశాత్, దివోపితత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మేహి *తస్మాత్ప్రసూతోయఃకర్తా కార్యంకారణమేవచ। సోనిరుద్ధస్స ఈశానఃవ్యక్తిస్సాసర్వకర్మస్వితిభగవతిప్రయుజ్యతే, తత్రభగవద్వచనేచ * నిత్యంహినాస్తిజగతిభూతంస్థావరజఙ్గమం। ఋతేమామేకమీశానంపురుషంలోకజీవనమితిచప్రయుక్తః,. ననునకారణంవిశేష్యం- కిన్తుశమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తుతద్విశేషణం- అన్యథా *కారణంతుధ్యేయఇతిపుంల్లిఙ్గానుపపత్తేః. సత్యం- శమ్భుశబ్దోవిశేష్యసమర్పకః- తతఃకిం. ప్రసిద్ధశమ్భోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితిచేత్. న- కారణశబ్దస్యకార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్.నచకారణత్వాదితిహేతుగర్భతాకల్ప్యా- కార్యత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వాత్.భగవతః *ప్రసూయన్తఇత్యుత్పన్నత్వోక్త్యస్యవాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్,అనువాదస్యప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషుచాకర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేనచ విలక్షణతయాభగవజ్జన్మనఃస్వేచ్ఛాకృతస్యనిరఙ్కుశైశ్వర్యావిరోధిత్వాత్,అజహత్స్వభావతయావిచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చపరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యవహకర్త్రన్తరాభావోహిపరమకారణత్వం. *నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతిహిశ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యంచ * అజాయమానోబహుధావిజాయతఇతిప్రతిపాద్యతే. అజాయమానఇతిసాంసారికవజ్జన్మనిషేధః- నస్వరూపనిత్యత్వపరః- నాపిజన్మమిథ్యాత్వపరః-అస్మదాదేరపిస్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా * తస్యధీరాఃపరిజానన్తియోనిమితివాక్యస్యనిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్. ఇదం చస్పష్టముచ్యతే * యేన సూర్యస్తపతితేజసేద్ధఃపితాపుత్రేణపితృమాన్యోనియోనౌ।నావేదవిన్మనుతేతంబృహన్తంసర్వానుభుమాత్మానంసంపరాయే।ఏషనిత్యోమహిమాబ్రాహ్మణస్యనకర్మణావర్ధతేనోకనీయాన్। తస్యైవాత్మాపదవిత్తంవిదిత్వానకర్మణాలిప్యతేపాపకేనేతి. *యోనియోనావిత్యనేన *పరిజానన్తియోనిమితిశ్రుతిఃప్రత్యభిజ్ఞాయతే.*యేనసూర్యస్తపతీత్యనేన *తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతి

తిముణ్డోపనిషత్ - సాహిపరమపురుషపరా. *నావేదవిన్మనుతేతంబృహన్తమిత్యనేన *వేదాహమేతమితి * ధీరాఃపరిజానన్తీతి శ్రుతిః. *పదవిదితిప
దశబ్దేన *తత్తేపదంసంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి *తద్విష్ణోఃపరమంపదమితికఠశ్రుతిః. *నకర్మణేత్యనేన *అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణ
ఇతివాక్యంచ. అత ఇదంవాక్యంభగవద్విషయం. పుత్త్రేణ- స్వకార్యభూతేనదశరథాదినాపితృమత్త్వం, తస్యావేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్యా
కర్మమూలత్వం, తద్ధ్యానవతాం భవభయధ్వంస, శ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ - ఇతరసృజ్యసజాతీయత
యాఽవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్. ఏవమత్ర ప్రతిపన్నస్యభగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హేయదోషకులేజాయమానో
నారాయణ శ్శమ్భుశబ్దేనమహాభారతేవిశేష్యతే. నన్వేవంసతి బ్రహ్మాదీనామపిజన్మస్వేచ్ఛావతారరూపంకింనస్యాత్. న- ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్
అనువాదస్య. కుతస్తేషాంజన్మనఃకర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం భగవతస్త్వవతారశ్రుత్యాతదపో
దితం. అపవాదాభావేప్యకర్మమూలత్వాశ్రయణేసతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసఙ్గః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉ
త్పత్తివదన్యత్రాపిశ్వపిన్యగవత్యేవ అకర్మవశ్యత్వాశ్రవణా, చ్చ. *హిరణ్మయఃపురుషః - ఏషహిసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః *అపహతపాప్మాది
వ్యోదేవ ఏకోనారాయణః *అపహతపాప్మా - సఉత్తమఃపురుషఇతిహి భగవతోఽకర్మవశ్యత్వం శ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవ
శ్యత్వమితిచేన్న - ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ఐక్యేసత్యకర్మవశ్యత్వం - కర్మవశ్యత్వరూపభేదక ధర్మాభావేసత్యైక్య మిత్యన్యోన్యాశ్ర
యశ్చ భగవతోఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణసిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతోఽజాయమానస్యజాయ
మానత్వరూపం బ్రహ్మాదిభ్యోవైలక్షణ్యమత్రైవోచ్యతే *నకారణంకారణానామితి. నప్రసూయతఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాంకా
రణస్యభగవతోన బ్రహ్మాదివదుత్పత్తిరిత్యర్థః *శివఏకోధ్యేయఇత్యత్రాపిఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- *కిమేకం దైవతమితివత్. నహ్యేకత్వసంఖ్యాత్ర
ఉపదేవతాప్రశ్నః- ప్రశ్ననైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతంశివమితివత్ సమాఖ్యాకరహితఇతిశివోవిశేష్యతే- తేన ప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతోఽథ
ర్వశిఖాయామపిభగవతఏవధ్యేయత్వం ప్రతిపాదితం. యతోహిరణ్యగర్భప్రజాపతిధాతృస్వయంభ్వాదయఃఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వర
పరమేశ్వరాదయశ్చకారణవిషయాశ్శబ్దాఅవయవశక్త్యావాఅపర్యవసానాద్వానారాయణపరాఇతియుక్తం- అతఏవహిభగవాన్సర్వత్రకారఏవభ
గవతితాన్శబ్దాన్మహాభారతేప్రాయుఙ్క్త. యథా *హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్నోవ్యాప్తోవాయురధోక్షజఇతి. కృష్ణం ప్రతి ద్రౌపదీ *పూర్వేప్రజానిస
ర్గేత్వామాహురేకంప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే *ఏకస్తద్వేదభగవాన్ధాతానారాయణస్స్వయమితి. ఆశ్వమేధికే * విష్ణురేవాదిసర్గేషుస్వయమ్భూ
ర్భవతి ప్రభుఃఇతిచ. స్వయమ్భూర్విష్ణురేవచతుర్ముఖోత్పత్తేః ప్రాచీనతత్త్వస్రష్టా ప్రభుర్భవతి- సచతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః. *సోఽనిరుద్ధస్సఈశానోవ్యక్తి
స్ససర్వకర్మస్వితి. *ఇతినారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్ జగతఃప్రభుః। ఆదిశ్యవిబుధాన్సర్వాన్ అజాయతయదోఃకులఇతి. *రుద్రోబహుశిరాబభ్రుః.
తథా *నమశ్చకారహృష్టాత్మాపరమంపరమేశ్వరం। జగాదజగతాంస్రష్టాపరమంపరధర్మవిదిత్యారభ్య *వాసుదేవతదేతత్తేమయాగీతంయథాతథ
మితి. *జయవిశ్వమహాదేవజయలోకహితేరతఇత్యారభ్య *నారాయణసుదుష్పారజయశార్ఙ్గధనుర్ధరేతి *ఓఙ్కారంయజ్ఞతపసాంసర్వలోకమహే
శ్వరం *ఉమాపతిమజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరమితిచ. *తతస్తేవిబుధాస్సర్వేబ్రహ్మతేచమహర్షయః। వేదదృష్టేనవిధినావైష్ణవం క్రతుమారభ
న్నిత్యారభ్య *తేకార్తయుగధర్మాణోభాగాఃపరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతంపురుషంతమసఃపరం। బృహన్తంసర్వగందేవమీశానంవర
దంప్రభుం। తతోఽథవరదోదేవస్తాన్సర్వానమరాన్ స్థితాన్। అశరీరోబభాషేదంవాక్యంఖస్థోమహేశ్వరఇతిచ. ... ...

అథర్వశిరసిచరుద్రస్యైవసర్వాత్మభావాదయఉచ్యన్తే- పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తుసమస్తచిదచిద్వ్యావర్త
కాఅపినతదసాధారణాః- అతోరుద్రస్యైతేసంభవన్తి. అతఏవాత్రప్రతర్దనవిద్యాన్యాయోఽపినావతరతి- ప్రసిద్ధైన్ద్రస్యతేత్రజ్ఞస్యచిదచిద్వ్యావర్త
కధర్మాన్వయాయోగాత్ తత్రతచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం- నతుపరమపురుషాసాధారణధర్మాసంభవాత్. ఇన్ద్రాదీనామపిసంహారా
దికారణస్యరుద్రస్యచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్వయస్సంభవతీతిసఏవ ప్రతిపాద్యతఇతినతచ్ఛరీరకార్థాన్తరపరత్వం.——— ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే-
కారణత్వవ్యాప్త్యాదయఃకశ్చిదపిచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మః పరమపురుషాసాధారణఇతిస్థితత్వాత్ రుద్రస్యతదసంభవేనతచ్ఛరీరక పరమాత్మపరత్వమాస్థే
యం. కించ- రుద్రస్యసృజ్యత్వాది శ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చదర్శితః. సంహార్యత్వంచ *నబ్రహ్మానేశానఇతి. ఉపబృంహితాచేయంశ్రుతిః
శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే *బ్రహ్మాశమ్భుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చశతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యావసానేతువియుజ్య
న్తేచతేజసా।వితేజసశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తివై ఇతి. అతఃకార్యకోటినివిష్టస్యసర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రతర్దనోపాసనన్యాయేనతచ్ఛరీర
కపరమాత్మపరత్వమేవనిర్వాహోపాయయుక్తః. నచాత్రన్యాయోపేక్షా- పరమాత్మానుప్రవేశస్యకణ్ఠోక్తేః. తథాహి-*దేవాహవైస్వర్గంలోకమగమన్
తేదేవారుద్రమపృచ్ఛన్ కోభవానితిసోఽబ్రవీత్ అహమేకఃప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామిచనాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇతి సోఽన్తరాదన్తరంప్రావి
శత్ దిశశ్చాన్తరంప్రావిశత్ సోఽహంనిత్యోఽనిత్యో. బ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చఃప్రత్యఞ్చోఽహందక్షిణాఞ్చోదఞ్చోఽహమధశ్చోర్ధ్వంచాహందిశశ్చవిదిశశ్చాహం
పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహంసావిత్ర్యహంగాయత్ర్యహంత్రిష్టుబ్జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్రసర్వాత్మభావమనుసన్దధతోరుద్ర
స్యబుద్ధిస్థఃపరమాత్మాసఇతిపరామృశ్యతే. సఃఅన్నమయాదేరన్తరాత్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం-జీవాత్మానంసః- పరమాత్మా
ప్రావిశత్, దిక్శబ్దోపలక్షితబాహ్యచేతనానామన్తరంచజీవంసః- పరమాత్మాప్రావిశ, దితితదనుప్రవేశఃకణ్ఠోక్తః. నను *సోఽన్తరాదిత్యాదికంశ్రుతి
వాక్యం- నతురుద్రవాక్యం- తస్యేతికరణేనసమాప్తత్వాత్ ఇతి. న-*సోఽహంనిత్యోఽనిత్యఇత్యాదీనాంరుద్రవాక్యానామనుగతిదర్శనేనరుద్రవాక్యాప

రిసమాప్తేః. తథాసతి సో బ్రవీదితి వాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసఙ్గః- స చానధ్యాహారే సంభవతి నోపపద్యతే. తదయమర్థః - దేవతాత్వేన సాజాత్యేపి ప్రభావాతిశయదర్శనేన సందేహోద్దేనా అపృచ్ఛన్ *కో భవానితి. కిమస్మదాదివద్దేవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూత ఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. *అహమేకఆసమితి కారణత్వముక్తం *ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామీతి సర్వాత్మభావ ఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తం సర్వాత్మభావం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి *నాన్య ఇతి. ఇతిర్హేతౌ. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయం సర్వాత్మభావవ్యపదేశః కిం పరమాత్మత్వాత్ - ఉత పరమాత్మాత్మకత్వాదితి శఙ్కాయాం పరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధన ఇత్యాహ *సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్ పరమాత్మానుప్రవేశస్య దృష్టాన్తాభిప్రాయేణేదముక్తం *దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా- *నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇత్యుక్తే సర్వాత్మవ్యపదేశః కీదృశ ఇత్యాశఙ్కాయామాహ ఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితం సర్వాత్మత్వప్రకారమాహ *సోన్తరాదితి. యద్వా- ఇతి శబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః *దిశశ్చాన్తరం సంప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మా ప్రావిశత్ తస్మాదస్మచ్ఛరీరకపరమాత్మనోన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపి శ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనం న్యాయ్యం అస్తు వా అయమితి శబ్దస్సమాప్త్యర్థః- ఉత్తరత్ర చ సో బ్రవీదితి అధ్యాహారస్సహ్యతాం- తదానీమప్యయమర్థః- సః- రుద్రః దేహేన్ద్రియాదేరన్తరాత్-జీవాదన్తరం-పరమాత్మానం బుద్ధ్యా ప్రావిశదితి. యథా *యస్య యస్య హి యో భావస్తేన తేన హి తం నరం। అనుప్రవిశ్య మేధావీ క్షిప్రమాత్మవశం నయేదితి. ఏవం *మాముపాస్వ *తద్వైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే। అహమేవావ్యయో నిత్యః పరమాత్మేత్యచిన్తయదితి ఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివ స్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా రుద్రస్య సర్వాత్మభావోపదేశ ఇత్యుక్తం భవతి. తథాహ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారస్త్రిపురవిజయే *విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి చ. *సోహమిత్యాదినా సర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం. ద్వితీయఖణ్డో రుద్రవాక్యానువాదేన స్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయః. *యో వై రుద్రస్స భగవానితి- యో రుద్రాన్తర్యామీ స వాసుదేవ ఇత్యర్థః- భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చ ప్రదర్శితం. *యో వై రుద్రస్స భగవాన్ యశ్చ విష్ణురిత్యన్తర్యామిణ ఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తం. తృతీయే తు పరమాత్మనో వైభవం. తద్వాచకస్యోఙ్కారస్య నామధేయాని చతుర్థే. తన్నిర్వచనం పఞ్చమే. షష్ఠే తు *తదేతదుపాసితవ్యం నిచాయ్య తం శాన్తిమేతీతి రుద్రశరీరకపరమాత్మోపాసనం సాఙ్గముక్తం. *వ్రతమేతత్పాశుపతమితి- పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గతయా పశుపతిసంబద్ధం పాశుపతం - న తు పాశుపతాగమప్రతిపాద్యం- తద్విషయత్వకల్పకాభావాత్. సమన్త్రకభసితస్పర్శనం తు ప్రకరణగృహీతత్వాత్ న సర్వత్ర ప్రాప్నోతి- దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణిప్రకరణగృహీతసురాగ్రహవత్, చ. తస్మాదథర్వశిరసి రుద్రాన్తరాత్మా నారాయణ ఏవ ప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ. … … … … … … … … … … … … … …

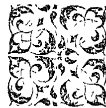
*ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *మాముపాస్వ *ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్నితి కారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వానీన్ద్రవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణి వ్యాఖ్యాతాని- తథైవాన్యత్రాపి రుద్రవిషయాణి కారణత్వాదిపరాణి వాక్యాని నేతవ్యాని - *స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్ర ఇతిపన్యేన్ద్రతుల్యతయా భగవద్విభూతిత్వాత్. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ * న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి- *విరాజో అధిపూరుషః *ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః *బ్రహ్మా విష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి కారణత్వే కార్యత్వే చావిశేషశ్రుతేర్నారాయణాదిశబ్దానాం రూఢిమాశ్రిత్య హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్యాగే కో హేతుః. *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రో వరుణ ఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాం చ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగే కో హేతుః. కార్యతయావగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితి చేత్- తుల్యం. నను న కారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా- కార్యత్వే సతి హ్యయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరా ఏవ-కార్యవిషయాస్తు ప్రసిద్ధేతరవిషయాస్స్యుః. న- కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. కారణైకత్వం చావర్జనీయం- అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాం రూఢిత్యాగే ప్రాప్తే సత్యయోగ్యార్థానామేవ రూఢిరనాదరణీయా- న తు యోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం, చ దర్శితం. అతోన్యత్రాపి రుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణి వాక్యాన్యేవమున్నేయాని.… … … … … …

ఏవం దిఙ్మాత్రం దర్శితం. అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషా ఏవం వ్యాఖ్యేయాః. యతో అనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా, యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా, చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థతద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్సర్వే వాక్యవిశేషాః తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః - అత ఏవ హ్యుక్తం భగవతా వేదవ్యాసేన సూత్రకారేణ *తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః। తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్నారాయణః పర ఇతి. హేతుభిః- సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్ముఖభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథా సర్వవిద్యోపాస్యశ్చ స ఏవేత్యుక్తం *ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా ఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేన ప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేన శాస్త్రతః పరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యం నిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన నారాయణస్య కారణత్వం పాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితి సిద్ధం.… … … … …

వ్యాఖ్యాతా ఇతిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.
సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

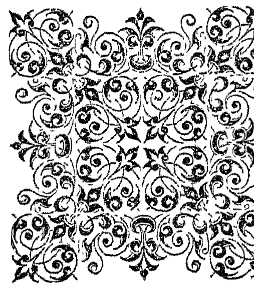
"వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమానే నైకపద్యే సతి సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వముక్తం న స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతీతి) నన్వభ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వం. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః. శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే - వేదాన్తేషు దృశ్యతే- యథా "న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే" "నావర్తన్తే నావర్తన్తే" "అమృతస్సమభవదమృతస్సమభవత్" "ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనం" "తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీ"తి చ. అత్రాయమభిప్రాయః- కస్యచిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యం- జ్యోతిష్టోమాదిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తం- అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్. అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి- తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, అపవర్గోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధౌ విద్యాన్తరస్యాకృతకరత్వాదనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే. అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానవైషమ్యద్యోతనార్థం ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసశ్శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః. ... ...

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః- నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్య యుక్తం - అర్థసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య విఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకో హ్యభ్యాసోఽర్థాపరిసమాప్తిద్యోతకః-అధ్యాయశేషార్థవిచారశ్చాధ్యాభ్యాం పాదాభ్యాం వర్తిష్యత ఇతి. నైతద్యుక్తం. "కార్త్స్న్యాల్లాఘవమిత్యేతావతా వాక్యార్థాపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థాపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరనుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదషట్కాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యైవాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే-ఉత వృత్తవర్తిష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణద్వయం దత్తం. ద్వితీయే త్వభ్యాసవైయర్థ్యమేవ-ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధనాదర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రాన్తే సూత్రాభ్యాసశ్చానుక్తనిఖిలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తం-అర్థాపరిసమాప్తౌ శాస్త్రాపరిసమాప్తేః కార్త్స్న్యాల్లాఘవమితి వాక్యసమాప్తివదనుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవతస్సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. అఖిలన్యాయజాతమస్మృతవిధ్వస్తం చ-అదర్శనాత్. సాఙ్ఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న-తత్ర విరుద్ధాంశస్య ఉపాదేయతాయా అవిరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతాయాశ్చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే నిర్ణీతత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం కాత్స్న్యేన త్యాజ్యతానిర్ణయాత్, త్వదుక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనే హానోపాదానరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదాన్తోపబృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవానుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కింతర్హ్యభ్యాసస్య ఫలం- అర్థపరిసమాప్తిః "సర్వే వ్యాఖ్యాతా" ఇత్యనేనైవావగతా- ఉక్తన్యాయావిషయవాక్యాభావాత్. నైవం- "ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః" "ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా" ఇతివదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తరపూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృత్యధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తోపాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ "సర్వే వ్యాఖ్యాతా" ఇత్యనేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్ - అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవైతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలం. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసఙ్గ్రహే చేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసో నుపపన్న ఇతి చేన్న- శాస్త్రావసానేతు "సర్వే వ్యాఖ్యాతా" ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయా జ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుళ్యేన కృతాంశసంతోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలం. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవానుపపన్నం - త్రైకృత్యాసూత్రయో

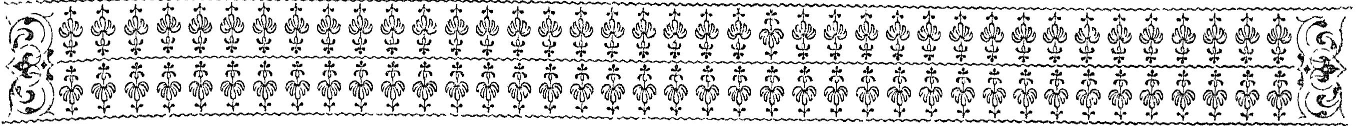
జనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేనసర్వే-మహదాదయోఽపి బ్రహ్మత్వేనవ్యాఖ్యాతా ఇతిహితద్యోజనా. *ప్రకృతిశ్చేతిసూత్రే ప్రకృతిశబ్దఉపాదానపరః- నత్వవ్యక్తపరఇతిసమర్థనేనసాప్యుదస్తాభవతి. కించ- ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితే మహదాదీనాం బ్రహ్మత్వంనపృథక్సమర్థనీయం- తేషాం ప్రకృతికార్యతయా తద్బ్రహ్మానన్యత్వాత్. కార్యకారణయోరనన్యత్వంసమర్థనీయమితిచేన్న - తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్. *మహతఃపరమిత్యాదివాక్యానాఞ్చమహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వంచతుర్థాద్యవిరుద్ధం. నచచతుర్థాద్యేనైభవవాదః - ఇహత్వర్థతత్త్వోక్తిరితికల్ప్యం- అస్యసూత్రస్యగత్యన్తరసంభవేనకల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే *పురుషాన్నపరంకించిదితివాక్యస్యప్రకృతిపురుషాతిరిక్తేశ్వరనిషేధకత్వప్రసఙ్గాచ్చ.——ఏతేన- ప్రధానకారణనిరాసేనసర్వే-పరమాణ్వాదికారణవాదాహేయతయావ్యాఖ్యాతా ఇతిభాస్కరః. తదప్యయుక్తం- తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్యతర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వముక్తత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతిసిద్ధత్వం ప్రతిక్షేప్యమితిచేత్- ఉదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వంతన్నిరూపణాదేవసిద్ధమితినపృథగ్వక్తవ్యం. అనుదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వంవివక్షితంచేత్-తర్హితేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వంచప్రతిక్షేప్యం. తదానీమయమర్థః - అనుదాహృతవాక్యేష్వపిప్రధానపరమాణుకారణవాదాదయోనిరస్తా ఇతి. తదానీం - ఏతేనేతిపదస్యప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతివ్యాఖ్యానమయుక్తం- పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతివక్తవ్యం. తస్మాద్భాష్యోక్తయోజనైవసామఞ్జస్యవతీ.——— పాదచతుష్టయవిభాగమేవంవర్ణయన్తికేచిదాచార్యాః- ప్రథమేపాదేపరమకారణభూతచిదచిద్విలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయేజగచ్ఛరీరకత్వం. తృతీయేసర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థేత్వతత్కార్యాతచ్ఛరీరాతదాత్మకవస్త్వసంభవః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తేషుద్వితీయాద్యేనసర్వజగచ్ఛరీరకత్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యత్రదర్శితం. తత్రచనసౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వం-కింతుస్వరూపేణసర్వశరీరేషుగుహాప్రవిష్టస్యతచ్ఛరీరకత్వమిత్యుక్తంద్వితీయే. నకేవలమిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ-ఇన్ద్రియాణామపితచ్ఛరీరత్వముక్తంతృతీయే. చతుర్థేతునకేవలమిన్ద్రియాణాం-కింతుసర్వతత్త్వానామపితచ్ఛరీరత్వంప్రత్యేకముక్తం. పఞ్చమేతుసముదాయరూపేణచశరీరత్వముక్తం *రూపోపన్యాసాదితి.తస్యముముక్షూపాస్యత్వంప్రపఞ్చితంషష్ఠఇతిద్వితీయపాదార్థః. తృతీయేతు*స్థిత్యదనాభ్యాంచేతిసర్వహేయాస్పృష్టత్వముక్తంఆద్యే. నతావన్మాత్రం-నిరతిశయానన్దఉక్తోద్వితీయే*యోవైభూమాతత్సుఖమితి. నముక్తస్యేవానన్దమాత్రం-కింతుప్రశాసితృత్వముక్తంతృతీయే. భయానకత్వమాత్రవ్యావృత్త్యర్థముక్తప్రాప్యత్వంచతుర్థే. ప్రాప్యస్యైవనిరతిశయభోగ్యంగుణాష్టకముక్తంపఞ్చమే. తస్యమాతృవదవిజుగుప్సనం, పితృవచ్ఛిక్షకతయాభయహేతుత్వ, ముక్తంషష్ఠే. త్రితయంప్రాసఙ్గికం.సుషుప్త్యాదిసర్వావస్థాస్వప్రహాణముక్తంచరమే.ఏవమాత్మతత్ప్రకారస్తృతీయపాదార్థః శరీరగతదోషాస్పృష్టతయాస్వాసాధారణరూపాన్యథాభావాభావేనచస్థితస్యసర్వావస్థాసుశరీరధారకస్యహ్యాత్మత్వం- *తమేవైకంజానథాత్మానమితిహ్యద్యాధికరణవిషయవాక్యం. చతుర్థపాదేప్యతదధీనత్వంజగతఆద్యేప్యుదస్తం. అతత్కార్యత్వంద్వితీయే. అతదాత్మకత్వంతృతీయే-*తమేవంమన్యఆత్మానమితిహివాక్యం. అసదవ్యాకృతాదినామ్నాయేనకేనాపిశబ్దేనప్రతిపన్నస్యాపివస్తునోఽతదాత్మకత్వంచతుర్థే. విశేషతశ్చేతనస్యాతదాత్మకత్వంపఞ్చమషష్ఠయోః. నేశ్వరసాఙ్ఖ్యోక్తమతదాత్మకత్వంవ్యుదస్తంసప్తమే. సమర్థితస్యార్థస్యసార్వత్రికత్వముక్తమష్టమే. ఏవంజగతస్తదధీనత్వతత్కార్యత్వాదిప్రతిపాదనముఖేనఅతదధీనాతత్కార్యత్వాదివ్యుదాసాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వంస్థిరీకృతంచతుర్థపాదేనేతి.అయంచవిభాగస్సంప్రదాయసిద్ధత్వాదుపపన్నశ్చానుసన్ధేయః. …

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.
శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౩౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౩౮.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— ప్రథమపాదః.

స్మృ త్య ధి క ర ణ మ్.

౧॥సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదచేతనాత్తత్సంసృష్టాత్తద్వియుక్తాచ్చ చేతనాదర్థాన్తరభూతం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమనన్తజ్ఞానానన్దైకతానమపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. అనన్తరమస్యార్థస్య సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. ప్రథమం తావత్కాపిలస్మృతివిరోధాద్వేదాన్తానామతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. కథం స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతేరన్యపరత్వం- ఉక్తం హి *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వం. సత్యం- *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేది

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥ ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సఙ్గతిజ్ఞాపనార్థం, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సఙ్గ్రహేణ జ్ఞాపనార్థం చ ప్రథమాధ్యాయార్థం సఙ్గ్రహేణాహ (ప్రథమేఽధ్యాయ ఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదిత్యనేనైషత్వానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతుర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షపృథివ్యాదీనామనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే - తస్మాదచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాస ఇత్యర్థః. అర్థాన్తరత్వముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమిత్యుక్తం. ధర్మిస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వివక్షితః. అపరిమితః ఉదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణం- ఆకాశాదేరపి కారణం, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం, చేత్యర్థః. జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనన్తరమితి) ప్రసక్తవిరోధో హి పరిహార్యః-అతో విరోధప్రసఙ్గమాహ (సంభావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయే పి యే విరోధావతరణముఖభేదాః- తే వివక్షితాః. ప్రథమేఽధ్యాయేఽయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదముఖేన వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితం- అథ ద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పాదార్థో ద్వితీయపాదసఙ్గత్యర్థం వక్ష్యతే-తస్మాత్ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః. కపిలమన్వాదిస్మృతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. అత్రైవం విచారః- కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే - న వేతి. తదర్థం కిం వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి - ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వమాపాదయతి - నేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం - ఉత మన్వాదిస్మృత్యేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతిః కిం భ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. యదా న భ్రాన్తిమూలా - తదా తయా వేదాన్తానాముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా- తదా తయా తేషామనుపబృంహణీయత్వాత్తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (కథమితి) కథం శబ్దః క్షేపే. హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హిర్హేతౌ. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమానమితి సూత్రం. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచనమనపేక్ష్యం-అనాదరణీయం. స్మృతేరపి శ్రుతిమూలత్వానుమానాదాదరణీయత్వమిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి- అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే హి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఉక్తం హీతి) పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యం- తత్ర శ్రుతివిరోధాత్స్మృతేరనాదరణీయత్వముక్తమేవ- అత్ర తు విశేషోఽస్తీత్యర్థః. (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః- *ఔదుమ్బరీమిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతేరర్థో నానాశిరస్కః- అపి త్వేకరూప ఏవ ప్రతీయతే- అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతేరవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వత ఏవార్థో నిశ్చేతుం శక్యతే-తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతిరుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే-అతో వ్యాకులత్వాద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం న శక్యతే. శ్రుతేరయమర్థ ఇతి నిశ్చితే సతి హి తద్విరోధాత్స్మృతేరనాదరణీయత్వం - స చ స్వతో దుర్నిశ్చయ ఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతి చేన్న- వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవార్థో నిశ్చేతవ్యః- తద్విరుద్ధస్తర్క ఆ

త్యాదిషు స్వత ఏవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ - ఇహ తు వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధే సత్యయమర్థ ఇతి నిశ్చయాయోగాత్ స్మృత్యా శ్రుతేరతత్పరత్వోపపాదనమవిరుద్ధం. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు *ఋషిం ప్రసూతం కపిలమ్ ఇత్యాదివాక్యైరాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిఃశ్రేయససాధనావబోధిత్వేనోపనిబద్ధస్మృత్యుపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాద్, యథాశ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్యస్మృతేః సకలాయా ఏవానవకాశప్రసఙ్గాచ్చ స్మృతిప్రసిద్ధ ఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి. న చ వాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనామేవం సత్యనవకాశత్వదోషప్రసఙ్గ ఇతి. ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబృంహణ ఏవ సావకాశత్వాత్. అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తథానభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేదితి) ... ...

తత్రోత్తరం (నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి) అన్యా హి మన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మైకకారణతాం వదన్తి- యథాహ మనుః *ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య *తతః స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ని

శాసనస్యాప్యత్ర- అతః స్మృతివచనవిరుద్ధన్యాయేన శ్రుత్యర్థో న నిర్ణేతవ్యః- స్మృతివచనేనైవ తు నిర్ణేతవ్య ఇతీమమర్థమభిప్రేత్యాహ (స్వత ఏవార్థనిశ్చయసమ్భవా, ద్వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేనేతి) కపిలస్య పరమర్షిత్వే ప్రమాణం తథా సత్యపి తాదృశబృహస్పత్యాద్యుక్తలోకాయతాదివదనాదరణీయం. శ్రుతేః స్మృత్యపేక్షా నాస్తి- న్యాయేనైవ నిరపేక్షత్వాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన లోకాయతవ్యావృత్తిరుక్తా. *ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి తస్యాప్తత్వే ప్రమాణముక్తం. పరమనిఃశ్రేయసేత్యాదినాఽనన్యపరత్వముక్తం. స్మృత్యుపబృంహణేన- స్మృతిరూపోపబృంహణేన. అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిరిత్యనేన స్మృతిసాపేక్షత్వముక్తం- అనన్తశాఖాసు గతస్య వాక్యార్థస్యైకదేశజ్ఞైర్దురవబోధత్వాదితి భావః. అన్యథాఽనిష్టమాహ (యథాశ్రుతేతి) సకలాయా ఇతి సూచితమర్థం శఙ్కోత్తరముఖేన వివృణోతి (న చేతి) స హి మన్వాదిస్మృతేః కర్మపరత్వాత్ సాకల్యేన అనవకాశత్వం- సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్తు నిరవకాశత్వం న సహ్యం - ఆప్తతమత్వేన శ్రుతిగతత్వాత్, అనన్తశాఖాసు గతవాక్యార్థస్య దుర్బోధత్వేన అపేక్షితత్వాచ్చేతి గ్రన్థాభిప్రాయః. పూర్వపక్షస్య సూత్రస్థత్వమాహ (తదిదమితి)... ... ...

పరిహారఖణ్డమవతారయతి (తత్రోత్తరమితి) కాః పునరన్యాః స్మృతయః. కథం తాసామనవకాశత్వమిత్యత్రాహ (అన్యా హీతి) స్మృతివచనం దర్శయతి (యథాహ మనురితి) ప్రలయావస్థాజ్ఞాపనార్థమాహ (ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్యేతి) భాష్యే *తతస్స్వయమ్భూః *సోఽభిధ్యాయేతి శ్లోకద్వయముపాత్తం- తయోరర్థవైశద్యాయ ఆసీదిదమిత్యారభ్య సప్తశ్లోకీ వ్యాఖ్యాయతే- తత్ర ఇమే శ్లోకాః - *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః॥ తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదం। మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥ యోఽసావతీన్ద్రియగ్రాహ్యస్సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః। సర్వభూతమయోఽచిన్త్యస్స ఏష స్వయముద్బభౌ॥ సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్॥ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిన్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః॥ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః। తా యదస్యాయనం పుంసస్తేన నారాయణస్స్మృతః॥ యత్తత్కారణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకం। తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇతి. *ధర్మాన్నో వక్తుమర్హసీతి మునిభిః పృష్టో భగవాన్మనుర్ధర్మాన్వివక్షుః భగవదారాధనరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మస్యారాధ్యజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ ప్రథమమారాధ్యస్వరూపమాహ ఆసీదిదమిత్యాదిభిః శ్లోకైః. తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యసమ్భవాదగ్నీన్ద్రాదిసర్వదేవతాతాదాత్మ్యోపపత్త్యర్థం *యతో వా ఇమానీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణం చ వివక్షుః భగవతః పరమకారణత్వం వక్తుం వేదాన్తేషు సృష్టేః ప్రలయపూర్వకత్వేన ప్రతిపాదితత్వాత్ ప్రథమం ప్రలయదశామాహ ఆసీదితి. అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతా మనునాఽనుసన్ధీయతే- అతస్సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రలయ ఉచ్యతే. తత్ర హి *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణ తమఃపర్యన్తప్రలయ ఉక్తః- తమాహ ఇదం తమోభూతమాసీదితి. తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణేషు లయో వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః- *తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి ప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాష్ఠామభిప్రేత్య సామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూతమిత్యుక్తం. తమోభూతం- తమోభావవత్. తమోఽవస్థమాసీదిత్యర్థః. *తమసి లీయత ఇతి నిర్దేశస్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయ. యథాహ భగవాన్బాదరాయణపితా పరాశరః *అగ్న్యవస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి. తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞాతమితి. ప్రకృష్టం జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. తేన విషయీకర్తుమశక్యమిత్యర్థః. అయోగ్యత్వాదనుపలబ్ధిః- తస్మాన్న యోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః. అయోగ్యత్వముపపాదయతి అలక్షణమితి. *శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభిరసంహితమిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహితత్వాత్ప్రత్యక్షయితుమయో

దం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః * సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్ర

గృహ్యమిత్యర్థః. కార్యేషు రూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపి రూపాదివిశేషగుణవతా భావ్యం- అతో న యథోక్తకారణముపపద్యత ఇత్యత్రాహ అప్ర
తర్క్యమితి. ప్రతర్కాః-బాహ్యతర్కాః. తదగోచరభూతం. తే తర్కాః కాలాత్యయాపదిష్టా ఇతి భావః. యద్వా-అప్రజ్ఞాతమితి ప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యో
క్తత్వాదప్రతర్క్యమిత్యనుమానాగోచరత్వముక్తం స్యాత్. *తమ ఏకీభవతీతి వాక్యోక్తమవిభాగావస్థత్వం తమసా దర్శయతి అవిజ్ఞేయమితి. విజ్ఞానం-
విభాగేన జ్ఞానం. పరస్మాద్బ్రహ్మణః పృథగ్వ్యపదేశానర్హావస్థాం క్షీరే నీరమివ ప్రాప్తమిత్యర్థః. స్వరూపైక్యాశఙ్కాపరిహారార్థమాహ ప్రసుప్తమివ సర్వ
త ఇతి. యథా సుషుప్తౌ జీవస్య- పరమాత్మనః పృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాపత్తిరేవ- న తు స్వరూపైక్యం- ఏవం చిదచిదాత్మకస్య జగతో బ్రహ్మణి పృథగ్వ్య
వహారానర్హ సంసర్గ ఏవ- న స్వరూపైక్యమిత్యర్థః. సుషుప్తౌ సర్వథా సామ్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వత ఇతి పదం. యద్వా- పూర్వమచిదంశప్రళయప్రకార
ఉక్తః-ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి తు చిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః. తత ఇతి. తతః-సర్గకాలే ప్రాప్త ఇత్యర్థః- *సంప్రాప్తే సర్గకాలే వ్యయావ్యయావితి
వత్. భగవతః కారణాన్తరసద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థమాహ స్వయంభూరితి. పరమకారణవిషయో హి స్వయంభూశబ్దోఽవయవార్థపౌష్క
ల్యాన్నారాయణపరో దృష్టః- యథా సభాపర్వణి *అవ్యక్తోఽవ్యక్తలిఙ్గస్థో య ఏష భగవాన్ప్రభుః । పురా నారాయణో దేవః స్వయంభూః ప్రపితామ
హ ఇత్యారభ్య *తతస్స భగవాంస్తోయే బ్రహ్మాణమసృజత్స్వయమితి, మోక్షధర్మే చ *నారాయణో జగన్మూర్తిరిత్యారభ్య *తతస్తేజోమయం దివ్యం
పద్మం సృష్టం స్వయంభువా । తస్మాత్పద్మాత్సమభవత్ బ్రహ్మా వేదమయో నిధిరితి, ఆశ్వమేధికే చ *విష్ణురేవాదిసర్గేషు స్వయంభూర్భవతి ప్రభురితి చ. అ
తోఽయం స్వయంభూశబ్దో నారాయణవిషయః- చతుర్ముఖస్రష్టరి ప్రయుక్తత్వాత్, ప్రబన్ధాన్తరవచనైః తత్ప్రకరణానుగుణ్యాత్, భగవచ్ఛబ్దసామా
నాధికరణ్యాచ్చ. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, కారణత్వోపయోగిగుణపౌష్కల్యజ్ఞాపనార్థం, చాహ భగవానితి. *తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాస
మన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ అన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతి వచనాత్. ఇదం వ్యఞ్జయన్- వ్యష్టిరూపకార్యజాతం వ్యఞ్జయితుం. *లక్షణహేత్వోః క్రి
యాయా ఇతి శతృప్రత్యయః. మహాభూతాదివృత్తౌజాః - వ్యష్టికారణాని పృథివ్యాదీని మహాభూతాని. ఆదిశబ్దేన తత్కారణభూతమహదహఙ్కారా
గృహ్యన్తే. తేషు ప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః. తదర్థమవ్యక్తః ప్రాదురాసీత్. అర్శ ఆద్యజన్తత్వాత్ పుంల్లిఙ్గతా. అత్రాక్షరావస్థాప్యర్థసిద్ధా-*మ
హానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి హి క్రమః. పూర్వమవిభక్తతమశ్శరీరకో భగవాన్ వ్యష్టిసృష్టిహేతుభూతతన్మాత్రా
హఙ్కారసృష్ట్యర్థం స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమశ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వకమవ్యక్తావస్థప్రకృతిశరీరకోఽభూదిత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దమపి వి
వృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిమనన్తరవర్తినీం సంక్షేపేణాహ యోఽసావితి. అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః - ఇన్ద్రియమతీత్య వర్తమానేన శాస్త్రేణైవ గ్రాహ్యః.
యద్వా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యమతీత్య వర్తమానః. ఇన్ద్రియగ్రాహ్యమతీత్య వర్తమానత్వం తుచ్ఛస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మ ఇతి. అత
ఏవ అవ్యక్తః- న తుచ్ఛతయేత్యర్థః. సనాతనః- అవ్యక్తశరీరకత్వేఽపి స్వయమప్రచ్యుతస్వభావ ఇత్యర్థః. స ఏష ఇతి కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వం
సూచితం. స్వయమేవ కారణం కార్యం చేన్నిమిత్తాన్తరాపేక్షా స్యాదిత్యత్రాహ స్వయమితి. మృత్కులాలాదౌ నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాదేకస్యై
వ నిమిత్తోపాదానత్వే అనుపపన్నే ఇత్యత్రాహ అచిన్త్య ఇతి. బాహ్యతర్కాః శ్రుతినిరస్తా ఇతి భావః. సర్వభూతమయ ఉద్బభౌ - సర్వసమష్టివ్యష్టిరూ
ప ఉద్బభౌ. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణవైషమ్యం కిమిత్యత్రాహ ఉద్బభావితి. సూక్ష్మః ఉద్బభావితి పదాభ్యాం సూక్ష్మత్వస్థూలత్వే ఏ
వ కార్యకారణదశావైషమ్యం- న తు ద్రవ్యభేద ఇత్యుక్తం భవతి. ఏవం సంక్షేపేణ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వా సమష్టిసృష్టిం పృథగాహ సోఽభిధ్యాయేతి.
అభిధ్యానం- సఙ్కల్పః. స్వరూపేణైవ సమష్టివ్యష్టిరూపేణ పరిణతశ్చేత్-భగవచ్ఛబ్దోక్తనిర్దోషత్వాదివిరోధ ఇత్యత్రాహ శరీరాత్స్వాదితి. శరీరశబ్దేన త
మోఽవ్యక్తావస్థం చిత్సంసృష్టమచిద్వస్తూచ్యతే సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః- వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః. అప ఏవ ససర్జాదౌ - అప్శబ్దోఽణ్డకారణసమస్తత
త్త్వప్రదర్శనార్థః, పృథివీమయస్యాణ్డస్యానన్తరకారణం హ్యాపః- అతోఽప్శబ్దనిర్దేశః. అప ఇతి వ్యాఖ్యేయశ్రుతిగతాప్శబ్దః స్మారితః *తా ఇమా ఆప
స్తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవదితి హి శ్రుతిః. అప్సృష్టార్థశ్చ పూర్వమేవ మహాభూతాదివృత్తౌజా ఇత్యాదినా వ్యాఖ్యాతః. ఏవకారేణ త్రివృత్కరణం వ్యావర్త్యం.
అత్రివృత్కృతా ఆప ఇత్యర్థః. తాసు వీర్యమపాసృజత్-వీర్యం-త్రివృత్కరణజనితామణ్డోత్పాదనశక్తిం తాసు జనయదిత్యర్థః. అత్ర *నానావీర్యాః
పృథగ్భూతాః - నాశక్నువన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయం. ఏవం సమష్టిసృష్టిముక్త్వా అథ వ్యష్టిసృష్టిమాహ తదణ్డమితి. తత్- అణ్డకారణతత్త్వజాతం. ఇతర
హేమవ్యావృత్త్యర్థమాహ సహస్రాంశుసమప్రభమితి. తత్ర చతుర్ముఖసృష్టిమాహ తస్మిన్నితి. సర్వలోకపితామహ ఇత్యనేన- దేవమనుష్యాదీనాం దక్షా
దయః స్రష్టారః- తేషాం స్రష్టా చతుర్ముఖ ఇతి భగవతోఽణ్డాన్తర్గతవస్తుసర్గస్సద్వారక ఇత్యుక్తం భవతి. స్వయం- భగవాన్నారాయణః పరమకారణభూ
తః స్వయమేవ చతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః. *విష్ణుర్బ్రహ్మస్వరూపేణ స్వయమేవ వ్యవస్థిత ఇతి వచనాత్. సుబాలోపనిషది *అజ ఏకో నిత్య ఇతి ని
ర్వికారత్వం జగత్కారణత్వం జగదన్తరాత్మత్వం చోక్త్వా నారాయణశబ్దోఽసకృదావర్తితః- అతో జగత్కారణత్వాదికం త్రితయమపి నారాయణశబ్దస్యా
వయవార్థ ఇతి శ్రుతేరభిప్రాయ ఇతి మత్వా జగత్కారణత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకం నారాయణశబ్దం పరమకారణస్య వాచకత్వేనాహ ఆపో నారా ఇతి. చి
త్సంసృష్టాన్యణ్డకారణతత్త్వాన్యాపః. తాసాం నారత్వముపపాదయతి ఆపో వై నరసూనవ ఇతి. *రీఙ్ క్షయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే
ర ఇతి భవతి. నరః- అక్షయః. నిర్వికార ఇత్యర్థః. *జహ్నుర్నారాయణో నర ఇతి వచనాన్నర ఇతి భగవన్నామ. తస్మాజ్జాతా ఇత్యణ్ప్రత్యయే కృతే నారా ఇ
తి భవతి. నారాఖ్యా ఆపోఽయనమస్యేతి నారాయణః. ఏవం నరశబ్దేన నిర్వికారత్వం, నారశబ్దేన జగత్కారణత్వ, మయనశబ్దేన జగదన్తరాత్మత్వం, చేత్య

జాః। అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాస్సృజదితి. భగవద్గీతాసుచ* అహంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా *అహంసర్వస్యప్రభవో మత్తస్సర్వంప్రవర్తతఇతిచ. మహాభారతే *కుతస్సృష్టమిదంసర్వంజగత్స్థావరజఙ్గమం। ప్రళయేచకమభ్యేతితన్మేబ్రూహిపితామహేతిపృష్టఆహ * నారాయణోజగన్మూర్తిరనన్తాత్మాసనాతనఇతి. తథా *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమేతి *అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియేసమ్ప్రలీయతఇతిచ. ఆహచభగవాన్పరాశరః*విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతంజగత్తత్రైవచస్థితం। స్థితిసంయమకర్తాసౌజగతోఽస్యజగచ్చసఇతి. ఆహచాపస్తమ్బః *పూః ప్రాణినస్సర్వఏవగుహాశయస్యఅహన్యమానస్యవికల్మషస్యేత్యారభ్య * తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తిసర్వేసమూలంశాశ్వతికస్సనిత్యఇతి. యదికపిలస్మృత్యావేదాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థాస్యాత్-తదైతాసాంసర్వాసాంస్మృతీనామనవకాశత్వరూపోమహాన్దోషః ప్రసజ్యేత. అయమర్థః - యద్యపివేదాన్తవాక్యానామతిక్రాన్తప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిభూతార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాంప్రతిపత్త్ౄణాంతదుపబృంహణమపేక్షితం - తథాపి తదర్థానుసారిణీనామాప్తతమప్రణీతానాంబహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయప్రవృత్తానామనవకాశత్వంమాప్రసాఙ్క్షీదితిశ్రుతివిరుద్ధార్థాకపిలస్మృతిరుపేక్షణీయా. ఉపబృంహణంచశ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణం- తచ్చవిరుద్ధార్థయాస్మృత్యానశక్యతేకర్తుం. నచైతాసాం స్మృతీనాంప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేనసావకాశత్వం- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేనధర్మాన్విదధతీనామేతాసామారాధ్యభూతపర

ర్వత్రయముక్తంభవతి. తస్మిన్పక్షేఽయంబ్రహ్మేతిభగవతఏవప్రస్తుతత్వాత్సఏవాత్రాస్యేతిసర్వనామశబ్దేనపరామృశ్యతేఇతినవ్యవహితపరామర్శిత్వదోషః. యత్తువ్యాఖ్యాత్రన్తరైః- సర్వనామశబ్దైః ప్రధానపరామర్శి- శాబ్దప్రాధాన్యంచప్రథమనిర్దిష్టస్యచతుర్ముఖస్యేతిసఏవనారాయణసంజ్ఞఇత్యాశఙ్క్యబహుశ్రుతివచనవిరోధాత్, ముఖేచతుర్ముఖస్యభగవద్విసృష్టతావచనాచ్చభగవతఏవనారాయణసంజ్ఞేతిపరిహృతం- తచ్చావిరుద్ధం. అథచతుర్ముఖస్యనారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేవానాం ద్రుహిణసృష్టానాంపరత్వశఙ్కాదూరోత్సారణార్థంచచతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతామాహయత్తదితి. యత్తదిత్యనువాదరూపత్వాత్సభగవానత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్యచిదచిత్సముదాయరూపత్వాదవ్యక్తశరీరకంబ్రహ్మసదసచ్ఛరీరకంభవతి. తద్విసృష్టః- తేనవిశేషేణ- జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేనభగవతైవసృష్టఃసబ్రహ్మేతికీర్త్యతఇత్యర్థః. అస్మిన్ప్రబన్ధేఽవసానేఽపి *ప్రశాసితారమిత్యాదినాభగవాన్కీర్తితః. మధ్యేచ *బ్రహ్మవిద్యఇత్యాదినాభగవజ్జ్ఞానవిదఃకీర్తితాః. ఏవంభగవతామనునాపురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్యపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యభగవతస్సమారాధనరూపాణి కర్మాణివివక్షతాభగవత్స్వరూపముపదిష్టం - ఏవంస్మృత్యన్తరేషుచద్రష్టవ్యం. కార్త్స్న్యేనతత్త్వపరాణామపిస్మృతీనామనవకాశత్వంస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసుచేతి) ఆపస్తమ్బోక్తిమాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖణ్డయోః ప్రథమేఖణ్డే *పూః ప్రాణినఇతివాక్యం- ద్వితీయేఖణ్డే *తస్మాత్కాయాఇతివాక్యం. *తస్మాదిత్యుక్తేకస్మాదిత్యపేక్షాపూరణార్థం, కాయశబ్దస్యభగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థం, చ *పూః ప్రాణినఇతివాక్యముపాత్తం. పూః- పురం. శరీరమిత్యర్థః. యథాభట్టమాలాయామథః *అజ్ఞవపుర్వస్మపురంప్రతీకమితి. నతావదుపబృంహణనైరపేక్ష్యాత్కపిలస్మృతేరుపేక్ష్యత్వంసువచం, మన్వాదిస్మృతేస్సావకాశత్వంచోక్తం, కపిలస్యాప్తత్వేప్రమాణంచోక్తం,- కపిలస్మృతింవిహాయస్మృత్యన్తరేణోపబృంహణేచకోహేతురితిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థఇతి) (సంభావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్దస్సిద్ధపరః- సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయమర్థః- కార్యపరత్వేతుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేనవాఽర్థవిరోధస్సుపరిహరః. సిద్ధవస్తుపరత్వేఽన్యతరస్మృత్యనుగుణంవేదార్థోనేయః- నతూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినాకపిలస్మృతింవిహాయమన్వాదిస్మృతిభిరేవఉపబృంహణీయత్వేవైషమ్యమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయంభావః- యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వం, యథాదృష్టార్థవాదిత్వం, చేతిద్వివిధాఆప్తిః. తత్ర *ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యమహర్షిత్వముచ్యమానంమన్త్రద్రష్టృత్వాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే- నతుసార్వత్రికంయథావస్థితార్థదర్శిత్వమపేక్షతే. మన్వాదీనాంతు *యద్వైకించనమనురవదత్ *సహోవాచవ్యాసఃపారాశర్యఇత్యాదిభిస్సార్వత్రికయథావస్థిత దర్శనపూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వముక్తం- తస్మాదాప్తతమామన్వాదయః- కపిలస్త్వాప్తమాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా- న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతిభావః. అత్రాయమర్థః-పరేణనహివచనవిరోధేన్యాయః ప్రవర్తతఇతిన్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపిస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తం. తత్రోత్తరం-న్యాయవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిన్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిబహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలే, తి. ఆప్తతమప్రణీతన్యాయానుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిప్రబలేతిసఙ్గ్రహోక్తిః. దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృంహణంచేతి) విరుద్ధార్థయా- న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తిర్దూషణమిత్యర్థః. సావకాశత్వంప్రతివదతి (నచైతాసామితి) అస్థిరాణాంకాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వంసద్వారకమేవ. తత్రకృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వవత్కిమచేతనద్వారకత్వం- ఉతరాజసేవాదేరివచేతనద్వారకత్వమిత్యపేక్షాయాంచేతనద్వారకత్వంశ్రుతిరేవాహేతిశ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యాపరబ్రహ్మణితాసాం తాత్ప

మపురుషప్రతిపాదనాభావేసతితదారాధన భూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. తథాహిపరమపురుషారాధనరూపతాసర్వేషాంకర్మణాంస్మర్యతే *యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం। స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవః *ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషుచకర్మసు।బ్రహ్మలోకమవాప్నోతినచేహావర్తతేపునః *యైస్స్వకర్మపరైర్నాథనరైరారాధితోభవాన్। తేతరన్త్యఖిలామేతాంమాయామాత్మవిముక్తయ ఇతి. నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాంసావకాశత్వం-యతస్తేషామపికర్మణాంపరమపురుషారాధనత్వమేవస్వరూపం. యథోక్తం * యేప్యన్యదేవతాభక్తాయజన్తేశ్రద్ధయాన్వితాః। తేపిమామేవకౌన్తేయయజన్త్యవిధిపూర్వకం।అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ।నతుమామభిజానన్తితత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇతి, తథా *యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసేనిత్యంసర్వదేవమయాచ్యుత।హవ్యకవ్యభుగేకస్త్వంపితృదేవస్వరూపధృగితి. యదుక్తం *ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యాప్తతయాసఙ్కీర్తనాత్తత్స్మృత్యనుసారేణవేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనంన్యాయ్యమితి- తదసత్ -బృహస్పతేశ్శ్రుతిస్మృతిషుసర్వేషామతిశయితజ్ఞానానాంనిదర్శనత్వేనసఙ్కీర్తనాత్తత్ప్రణీతేనలోకాయతేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి. ....

అథస్యాత్ - కపిలస్యస్వయోగమహిమ్నావస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధేస్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థోవ్యవస్థాపయితవ్యఇతి. అత ఉత్తరంపఠతి.

౨॥ సూ. ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ చశబ్దస్తుశబ్దార్థశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. ఇతరేషాం- మన్వాదీనాంబహూనాంస్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాంనిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా *యద్వైకిఞ్చమనురవదత్తద్భేషజమితిశ్రుతిప్రసిద్ధానాంకపిలదృష్టప్రకారేణతత్త్వానుపలబ్ధేశ్శ్రుతివిరుద్ధాకపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతినతయాయథోక్తోవేదాన్తార్థశ్చాలయితుంశక్యఇతిసిద్ధమ్...

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

3॥ సూ. ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥

ర్యమస్తీత్యర్థః. కర్మణాంభగవదారాధనరూపత్వేప్రమాణమాహ (తథాహీతి) *యతఃప్రవృత్తిరితిభగవద్గీతా. *ధ్యాయేన్నారాయణందేవమితిదక్షస్మృతిః. *యైస్స్వకర్మేతివైష్ణవేపురాణే. అత్రాయమభిప్రాయః- పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపిస్మృతీనాంకర్మారాధ్యేభగవతి తాత్పర్యమస్త్యేవ- ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణామతఏవాన్యత్రనిరవకాశానామితిహాసపురాణానామతీవతాత్పర్యమస్తి. ఇతిహాసపురాణయోఃకర్మకీర్తనంభగవదుపాసనాఙ్గత్వేన- ధర్మశాస్త్రేషుబ్రహ్మకీర్తనంకర్మారాధ్యత్వేనేతి. అనభిసంహితఫలకర్మణాంహిభగవదారాధనరూపతా - ఫలప్రదానాంతుకర్మణాంతదారాధనరూపత్వాభావాన్నతత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్యబ్రహ్మణితాత్పర్యమిత్యాశఙ్కాంపరిహరతి (నచైహికేత్యాదినా) (యదుక్తమిత్యాది) ననునలోకాయతేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసఙ్గః- నహిలోకాయతేఽస్మిన్మాత్రాద్యభ్యుపేతం. కపిలస్యతుతదభ్యుపగతౌతద్వాక్యేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనంయుక్తమితిచేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపిలోకాయతస్యపరిత్యాగోయద్ధేతుకః - సశ్రుత్యర్థవిరోధోఽత్రాపివిద్యతేచేత్ - తద్వదేవకపిలస్మృతిరపివిరుద్ధాంశేత్యాజ్యా. తథాచ * ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేత్యత్రచనిర్ణీతం- తద్వదితిపరిహారః.....................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) మన్వాదీనాంధర్మప్రవర్తనాదిష్వన్యపరత్వాన్నయోగావసరః - కపిలస్తుయోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వఇతితత్స్మృతిరాదరణీయేత్యర్థః.

౨॥ సూ. ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ వ్యాచష్టే (చశబ్దఇతి) యదికపిలస్యస్వస్మృతిప్రకారేణోపలబ్ధిరస్తి-సాబహూనాంస్మర్తౄణాంతత్త్వోపలబ్ధివిరోధాత్ భ్రాన్తిరిత్యర్థః. నచతేషాంధర్మానుష్ఠానేఽన్యపరత్వాద్యోగానవసరః-అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్యయోగాఙ్గతయాఽత్యన్తానుకూలత్వాత్. తద్రహితస్యయోగోనసమీచీనః- సరజస్తమస్కత్వాత్. ....

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

3॥ సూ. ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥ అత్రవిషయసంశయహేతూపూర్వవత్, బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం- ఉతనేతివిచారః. తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణం- ఉతబ్రహ్మేతి. కింయోగస్మృతివిరోధేనవేదాన్తానామన్యపరత్వమాపాద్యం- ఉతనేతి. కింతయా

ఏతేనకాపిలస్మృతినిరాకరణేనయోగస్మృతిరపిప్రత్యుక్తా. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా- యన్నిరాకరణాయన్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమా, న్మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవిహితయోగస్యచాభిధానా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యసర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వా, చ్చతత్స్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి.

పరిహారస్త్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదా, న్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమా, ద్ధ్యానాత్మకస్య యోగస్యధ్యేయైకనిరూపణీయస్యధ్యేయభూతయోరాత్మేశ్వరయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపిక్షేత్రజ్ఞభూతస్యకదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవా,చ్చయోగస్మృతిరపితత్ప్రణీతరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతినతయా వేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

వేదాన్తోపబృంహణంకార్యం- ఉతనేతి. కింసా భ్రాన్తిమూలా- ఉతనేతి. కింహిరణ్యగర్భస్య భ్రమస్సంభవతి-నేతి. యదానసంభవతి- తదాతదుపబృంహణీయతయా వేదాన్తానాంతద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణమితి బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యమితి. యదా భ్రమస్సంభవతి- తదాతయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాంతద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఏతేనేతి) వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమంచాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమా, ద్యోగస్యచాభిధానాదితి)... ... ...

పరిహారేతత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అనుష్ఠానవైషమ్యంచాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) నహిధ్యానస్యధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వం- గర్దభధ్యానాదిషువ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవధ్యానంమోక్షసాధనమితిధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః. (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వంజీవస్య- జగదుపాదానతాది కల్యాణగుణయోగఈశ్వరస్య. (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతి సృజ్యత్వశ్రుతిరవతారశ్రుత్యనపోదితా బ్రహ్మణఃక్షేత్రజ్ఞత్వేప్రమాణం- యథేన్ద్రవరుణాదీనాం కర్మకృతనామరూపాభ్యాంయోజనీయత్వంహిచేతనస్యసృజ్యత్వమితిభావః (కదాచిద్రజస్తమోభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషుగుణవిశేషోన్మేషవిషయపురాణవచనార్థోఽభిప్రేతః. నను శౌనకేనైవ బ్రహ్మణోభగవదంశత్వంభగవద్వచనేనైవప్రదర్శ్యతే *త్వమప్యత్ర మహాభాగమదంశఃకమలోదరాత్। మన్నాభిసంభవాజ్జాతఃప్రజాస్సృష్టికరఃపరఇతి. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాఇతినాభివిధిర్వివక్షితః - కిన్తుమర్యాదేతి. నైవం- స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్థావరదేహస్య కర్మనిబన్ధనత్వంచస్మర్యతే *పుమాన్నదేవోననరోనపశుర్నచపాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయఇతి. భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తుతదనుప్రవేశనిబన్ధనఇతితత్రైవోక్తం- *యదితేనుగ్రహకృతామయిబుద్ధిర్జనార్దన। తన్మాంభక్తఇతిజ్ఞాత్వాకథయాత్మానమచ్యుతేతి బ్రహ్మణఃప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయాప్రార్థనముక్తం. అనుగ్రహకృతా - అనుగ్రహరూపేణకృతా. అనుగ్రహాయకృతావా. * కథయామితవాత్మానమనాఖ్యాగోచరంపరం। నవాచాంవిషయోయోఽసావవిశేషస్వలక్షణః। ప్రసాదసుముఖస్సోఽహమిమంయచ్ఛామితేవరం। అనాఖ్యాతస్వరూపంమాంభవాన్ జ్ఞాస్యసియోగతః। భక్త్యామాంతత్త్వతోవేత్తిమయిభక్తిశ్చతేపరా। జిజ్ఞాసాపరమా బ్రహ్మం స్తేనజాతామతిస్తవ। ఏవముక్తస్తతో బ్రహ్మావిష్ణునాప్రభవిష్ణునా। విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసుర్యుయోజాత్మానమాత్మనా। సదదర్శాతిసూక్ష్మాణాంసూక్ష్మంజ్యోతిరజంప్రభుం। నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణవ్యాప్తాశేషచరాచరం। ఆత్మానమిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాశ్వివసుమారుతాన్। ఖాదీనపిచశబ్దాదీన్ దదృశేసచతన్మయానితిభక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేన బ్రహ్మణాయుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్రభగవత్స్వరూపేచేన్ద్రవస్వాదిజీవవదాకాశాద్యచేతనవచ్చస్వాత్మనోరుద్రస్యచదర్శనం, చోక్తం. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరంభగవతా *పరిత్రాణాయసాధూనామిత్యారభ్య *పూర్వోత్పన్నేషుభూతేషుదేవాదిషుచాప్యహం । అనుప్రవిశ్యధర్మస్యకరోమిపరిపాలనం। ప్రవిశ్యచతథాపూర్వాంతనుంధర్మభృతాంవర । జగతోఽస్యజగత్యస్మిన్కరోమిపరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్యముక్త్వా * యదైవధర్మోపకారాయయచ్చదుష్టనిబర్హణం । చరితంమానుషాదీనాం తద్వైవ్యాజానీష్వమత్కృతమిత్యనేనఅనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగతప్రకృష్టచేష్టితానామేవస్వచేష్టితత్వం- ననికృష్టచేష్టితానామితిప్రతిపాద్య *ఉత్పాద్యపృథివీంసమ్యక్ స్థాపయిత్వాయథాపురా।సృష్టింతతఃకరిష్యామిత్యావిశ్యప్రజాపతిమితిచతుర్ముఖస్యభగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమితిసుస్పష్టముక్తం. తత్రబ్రహ్మణోయుక్తావస్థాయామిన్ద్రస్యేవరుద్రస్యభగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా *సంకర్షణాత్మకశ్చైవకల్పాన్తేచరసాతలాత్ । సముత్పత్స్యేత్తదారుద్రఃకాలాగ్నిరితివిశ్రుతఇతిచసఙ్కర్షణానుప్రవేశేనరుద్రస్యభగవదాత్మకతాయాఃప్రతిపాదితత్వాత్, *నృత్యత్యన్తేచయద్రూపమితిరూపతయోక్తత్వాత్, *తవాన్తరాత్మామమచేతిభగవదన్తర్యామికత్వవచనా, చ్చరుద్రస్యాపిభగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతం. తథా శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మాశమ్భుస్తథైవార్కఃచన్ద్రమాశ్చశతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా । జగత్కార్యావసానేతువియుజ్యన్తేచతేజసా। వితేజసశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తిచేతి బ్రహ్మాదీనాంభగవత్తేజోవియోగేనప్రలయప్రతిపాదనాచ్చఅనుప్రవేశస్సిద్ధః. తథామోక్షధర్మే *నారాయణోమహాయోగీశుభాశుభవివర్జితః। స

౪॥ సూ. నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్॥

పునరపి స్మృతివిరోధవాదీ తర్కమవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

సర్జ నాభిజం పుత్రం బ్రహ్మాణమమితప్రభం। తతస్స ప్రాదురభవత్ అథైనం వాక్యమబ్రవీత్। మత్తస్త్వం నాభితో జాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః। సృజ ప్రజాస్త్వం వివిధా బ్రహ్మన్ సజడపణ్డితాః। స ఏవముక్తో విముఖశ్చిన్తావ్యాకులమానసః। ప్రణమ్య వరదం దేవమువాచ హరిమీశ్వరం। కా శక్తిర్మమ దేవేశ ప్రజాః స్రష్టుం నమోఽస్తు తే। అప్రజ్ఞావానహం దేవ విధత్స్వ యదనన్తరం। స ఏవముక్తో భగవాన్ బభూవాన్తర్హితస్తతః। చిన్తయామాస విశ్వేశో బుద్ధిం బుద్ధిమతాం వరః। స్వరూపిణీ తతో బుద్ధిరుపతస్థే హరిం ప్రభుం। యోగేన చైనాం నిర్యోగః స్వయం నియుయుజే తదా। స తామైశ్వర్యయోగస్థాం బుద్ధిం శక్తిమతీం సతీం। ఉవాచ వచనం దేవో బుద్ధిం వై ప్రభురవ్యయః। బ్రహ్మాణం ప్రవిశస్వేతి లోకసృష్ట్యర్థసిద్ధయే। తతస్త్వీశ్వరాదిష్టా బుద్ధిః క్షిప్రం వివేశ సా। అథైనం బుద్ధిసంయుక్తం పునస్స దదృశే హరిః। భూయశ్చైనం వచః ప్రాహ సృజేమా వివిధాః ప్రజాః। బాఢమిత్యేవ జగ్రాహ యథాజ్ఞాం శిరసా హరేః। తథాకరోచ్చ ధర్మాత్మా బ్రహ్మా లోకపితామహః ఇతి భగవదనుప్రవిష్టయా తదాహితశక్త్యా బుద్ధ్యాఽనుప్రవిష్టత్వాత్ సృష్టిసామర్థ్యం బ్రహ్మణ ఉక్తం. * సస్వయం నియుయుజ ఇతి బుద్ధేరన్తరనుప్రవేశోఽప్యుక్తః - అర్థాన్తరానుపపత్తేః. అతశ్చతుర్ముఖస్య భగవదవతారత్వమనుప్రవేశకృతం. తస్మాత్ * ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యభివిధిరేవ వివక్షితః.... ... ...

పరైస్త్వత్ర ద్వితీయం సూత్రమేవం వ్యాఖ్యాతం- ఇతరేషాం-అహఙ్కారాదీనాం తత్త్వానాం శ్రుతావనుపలబ్ధేః- అతః-కార్యస్మృత్యనుపపత్త్యా చ కారణస్మృత్యనుపపత్తిస్స్యాత్ స్పర్శార్థ ఇతి. తదయుక్తం- శ్రుతావేవోపలబ్ధేః *తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే ఇతి- తథా *బుద్ధిరధ్యాత్మం బోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మా తత్రాధిదైవతమితి *అహఙ్కారోఽధ్యాత్మం అహఙ్కర్తవ్యమధిభూతం రుద్రస్తత్రాధిదైవతమితి- తథా *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరమితి- తథా *మనో భిత్త్వా భూతాదిం భినత్తి భూతాదిం భిత్త్వా మహాన్తం భినత్తి మహాన్తం భిత్త్వాఽవ్యక్తం భినత్తీతి. ఏషు వాక్యేషు బుద్ధిశబ్దో మహత్తత్త్వవ్యాపారపరః- *మహాన్ వై బుద్ధిలక్షణ ఇతి శ్రుతేః. అతోఽవ్యక్తమహదహంకారాః శ్రుతావుపలభ్యన్తే. స్మర్యన్తే చ *యత్తత్కారణమవ్యక్తమిత్యుపక్రమ్య *త్రివిధోఽయమహఙ్కారో మహత్తత్త్వాదజాయతేతి. అతస్స్మృత్యుపబృంహితా శ్రుతిర్మహదాదౌ ప్రమాణం. సూత్రకారైస్తు *మహతః పరమవ్యక్తమిత్యాద్యేకదేశవర్తివాక్యస్యైవ మహదాదితత్త్వపరత్వం ప్రతిక్షిప్తం - అర్థవిరోధాత్. సుబాలోపనిషద్వాక్యానాం తు విరోధాభావాన్న ప్రతిక్షిప్తం. అతశ్శ్రుతావనుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యానమయుక్తం. అబ్రహ్మాత్మకానాం మహదాదీనాం శ్రుతావనుపలబ్ధిర్వివక్షితేతి చేత్ - అబ్రహ్మాత్మకప్రధానమపి శ్రుతిష్వనుపలబ్ధమితి ప్రధానాదితరేషాం లోకే వేదే చానుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం. *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్రాధికశఙ్కాపరిహారాపన్నైవేదముక్తం- *త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరీరం *తాం యోగమితి మన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణాం *విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్నమిత్యాదిషు శ్రుతిషు యోగస్మృత్యర్థస్య పరిగృహీతత్వాద్యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యశఙ్కా. ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశాన్తరవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమితి పరిహార ఇతి. తత్ర తావదధికశఙ్కోక్తిరనుపపన్నా- ఆధిక్యాభావాచ్ఛఙ్కాయాః. శ్రుతిపరిగ్రహో హి సాఙ్ఖ్యస్మృతేరపి తుల్యః *తత్కారణం సాఙ్ఖ్యయోగాధిగమ్యం జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః *పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్యమథర్వశిరసో విదురితి. శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్య శ్రుత్యా పరిగ్రహ ఇతి నిర్వాహశ్చ ద్వయోరపి తుల్యః. అతశ్శఙ్కాయా అధికత్వాభావాత్పరిహారశ్చానధికః - ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమపి ద్వయోస్తుల్యం. అతశ్శఙ్కాపరిహారావనుపపన్నౌ. ——యాదవప్రకాశైస్తు ద్వితీయం సూత్రమేవం వ్యాఖ్యాతం- కార్యేషు సుఖదుఃఖమోహదర్శనేన కథంచిత్ప్రధానానుమానేఽపి కుణ్డలాదౌ స్వర్ణాదేరివ కార్యేష్వనుపలబ్ధానాం పురుషమహదహఙ్కారాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వేన పరికల్పనమయుక్తం - పృథివ్యాదీనామేవ కశ్చిదంశో హృదయాదిస్థానస్థః పురుషో మహదహఙ్కారాదయశ్చ స్యురిత్యుపగమే బాధాభావాదితి - అతః కార్యస్మృత్యనుపపత్తేశ్చ కారణస్మృత్యనుపపత్తిరితి, *ఏతేనేతి సూత్రం చ కపిలాదిస్మృతీనామేవ యోగిప్రత్యక్షమూలత్వం స్మృత్యనవకాశదోషనిరాకరణేన ప్రత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతం,. తత్ర తావత్ *ఇతరేషామితి సూత్రయోజనాఽనుపపన్నా - భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలమ్భాత్. తాని కార్యాణి పృథివ్యాదీనామంశవిశేషేష్వేవ స్యురితి చేత్- సుఖదుఃఖమోహాదయశ్చ తేష్వేవ స్యురితి ప్రసఙ్గస్యావిశిష్టత్వాత్ప్రధానకల్పనమనుమత్య పురుషమహదాద్యపలాపో నిర్నిబన్ధనః. తస్యాప్యపలాపోఽభిమతశ్చేత్ *ఇతరేషామితి పదవైయర్థ్యం- తదా హి సర్వేషాం చానుపలబ్ధేరితి వక్తవ్యం. తథా చ మస్తఫలం - యుక్తిభిస్తత్కల్పనానాన్తర్యాపాదే నిరసిష్యమాణత్వాత్. అతః కపిలస్మృతేర్యోగిప్రత్యక్షమూలత్వవ్యుదసనమపేక్షితమితి తదేవ వివక్షితం. *ఏతేనేతి సూత్రేణ తద్వ్యుదస్యత ఇతి చేన్న - సాఙ్ఖ్యస్మృతేరివ యోగస్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధాంశవ్యుదసనస్యాపేక్షితత్వాత్, తస్య చ శబ్దానుకూలత్వాత్, తదపేక్షితసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే సంభవతి తదననుగుణనిర్వాహాశ్రయణస్యానుపపన్నత్వాత్,. స్మృత్యనవకాశసూత్రేణైవ యోగస్మృతిప్రత్యుదాసోఽపి సిద్ధః- తుల్యన్యాయత్వాదితి చేన్న - అధికశఙ్కాయాస్సమ్భవాత్. అతో యోగస్మృతివిషయమతిదేశాధికరణం *ఏతేనేతి సూత్రమితి యుక్తమ్. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౪॥ సూ. నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృతిభిరుపబృంహణం కార్యమిత్యు

యత్సాఙ్ఖ్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం- తన్నోపపద్యతే- అస్య- ప్రత్యక్షాదిభిరచేతనత్వేనాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన దుఃఖాత్మకత్వేన చోపలభ్యమానస్యైవంవిధాత్మకస్య జగతః భవదభ్యుపేతాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకానన్దైకతానాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. న కేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో వైలక్షణ్యముపలభ్యతే- శబ్దాచ్చ తథాత్వం- విలక్షణత్వముపలభ్యతే- *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ *ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ ఇత్యాదిభిః కార్యస్య హి జగతోఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయో నిర్దిశ్యన్తే. యద్ధి యత్కార్యం- తత్తస్మాదవిలక్షణం- యథా మృత్సువర్ణాదికార్యం ఘటరుచకాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్య జగతస్తత్కార్యత్వం న సంభవతీతి సాఙ్ఖ్యస్మృత్యనురోధేన కార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితుమర్హతి. అవశ్యం చ శాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాప్యతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేఽపి తర్కోఽనుసరణీయః- యతస్సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచిత్క్వచిద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వం. తర్కో హి నామ అర్థస్వభావవిషయేణ వా సామగ్రీవిషయేణ వా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్తదితికర్తవ్యతారూప ఊహాపరపర్యాయం జ్ఞానం. తదపేక్షా చ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. శాస్త్రస్య తు విశేషేణ ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాజ్ఞానాధీన ప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవ తర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తం చ మనునా *యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. తదేవ హి తర్కానుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం మత్యా చ మన్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. అథోచ్యేత- ప్రత్యగ్జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితే సతి తత్కార్యస్యాపి జగతశ్చైతన్యానువృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. యథా చేతనస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు చైతన్యానుపలబ్ధిః - తథా ఘటాదిష్వపి సదేవ చైతన్యమనుద్భూతం. అత ఏవ చేతనాచేతనవిభాగ ఇతి. నైతదుపపద్యతే - యతో నిత్యానుపలబ్ధిరసద్భావమేవ సాధయతి. అత ఏవ చైతన్యశక్తియోగోఽపి తేషు నిరస్తః- యస్య హి క్వచిత్కదాచిదపి యత్కార్యానుపలబ్ధిః- త

క్తం- మన్వాదిస్మృతయస్తర్కవిరుద్ధాః- సాఙ్ఖ్యస్మృతిస్తర్కానుగృహీతా- అతస్తయోర్బలాబలం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వపక్షః. తదర్థం కిం చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తిః సంభవతి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం జగత్కారణస్య జగత్సాలక్షణ్యనియమ ఇతి హేతురనైకాన్తికః- నేతి. యదా నానైకాన్తికః- తదా చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తేరసంభవాద్బ్రహ్మకారణవాదస్త్యాజ్యః. యదా త్వనైకాన్తికః- తదా బ్రహ్మణో విలక్షణజగదుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రం నేతి పదం వ్యాచష్టే (యదితి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతిపదం లౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీత్యాహ. విలక్షణత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి) అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణపఞ్చకప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞాదిత్యాదివిశేషణపఞ్చకముక్తం. । తథాత్వమిత్యాదికం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. విలక్షణత్వోపలమ్భకం శబ్దముదాహరతి (విజ్ఞానమితి) తత్కథమిత్యత్రాహ (యద్ధి యత్కార్యమితి) అపౌరుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కః శాస్త్రసిద్ధమర్థం న గోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యం చేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాన్తరనైరపేక్ష్యేఽపి ప్రమాణాఙ్గభూతస్తర్కోఽనుసరణీయ ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) క్వచిత్క్వచిద్విషయే- స్వవిషయే వా స్పష్టార్థే. ప్రామాణ్యస్య పరానపేక్షత్వం నామ ప్రమిత్యన్తరనైరపేక్ష్యం - న త్వితికర్తవ్యతానైరపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. తర్కేణ ప్రమాణస్య కిఞ్చిత్కారం దర్శయతి (తర్కో హి నామేతి) యన్నభసో నీరూపత్వాత్ చాక్షుషత్వమపోద్యతే - తదర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. వైధహింసాయాః శ్యేనయాగస్య క్రతుత్వే ప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేన 'న హింస్యాదితి' వాక్యస్య వైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వం యదుచ్యతే- తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వం వినా- జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేన తత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యద్వా - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణం నామ బాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణం. కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్య వా భావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషవ్యవచ్ఛేదకత్వనిశ్చయో వివక్షితః. (శాస్త్రస్య త్వితి) తుశబ్దః సాధ్యవైషమ్యం ద్యోతయతి. విశేషేణేతి శబ్దస్సాధనవైషమ్యం. ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వం సాధనవైషమ్యం- తేన సర్వత్ర తర్కసాపేక్షత్వం సాధ్యవైషమ్యమిత్యభిప్రాయః. యాదవప్రకాశమతేన చోద్యం శఙ్కతే- (అథేతి) చైతన్యానుపలమ్భః కథమిత్యత్రాహ (యథా చేతనస్యేతి) వేదాన్తిభిర్నిత్యస్యాత్మస్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్య విద్యమానస్యాపి సుషుప్తౌ స్ఫుటతరోపలమ్భాభావాభ్యుపగమాత్ తం ప్రతిబన్దీకృత్య పరిహార ఉక్తః. సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) పరిహరతి (నైతదితి) ఇతరవాదిభిస్సుషుప్తౌ చైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్ తత్ప్రతిబన్ద్యా కారణఘటాదీనాం చ చైతన్యానుపలమ్భేఽపి చైతన్యశక్తియోగాత్కారణసాలక్షణ్యసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అత ఏవ చైతన్యేతి) వేదాన్తప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా త్వయాప్యేవమఙ్గీకార్యమిత్యాశఙ్క్యాహ

స్యతత్కార్యశక్తిం ప్రవాణో వధ్యాసుత సమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూత్రాం. కిఞ్చ - వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తేశ్చైతన్యస్య చానుద్భూతస్య సద్భావనిశ్చయః - తన్నిశ్చయే సతి వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం - విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితుమేవ న శక్యతే. కిం పునః ప్రకృతివికారయోస్సాలక్షణ్యమభిప్రేతం - యదభావాజ్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. న తావత్సర్వధర్మసారూప్యం - కార్యకారణభావానుపపత్తేః. న హి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తిర్దృశ్యతే. అథ యేన కేనచిద్ధర్మేణ సారూప్యం - తజ్జగద్బ్రహ్మణోరపి సత్తాదిలక్షణం సమ్భవతి. తదుచ్యతే - యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం - తస్య స్వభావస్య తత్కార్యేష్వనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యం - యేన హ్యాకారేణ మృద్ద్రవ్యేభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే - తదాకారానువృత్తిస్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. బ్రహ్మ చ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైకస్వభావం - జగచ్చ తత్ప్రత్యనీకస్వభావమితి న తదుపాదానం. నను చ వైలక్షణ్యేఽపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే - యథా చేతనాత్పురుషాదచేతనాని కేశనఖదన్తలోమాని జాయన్తే, యథా చాచేతనాద్గోమయాచ్చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాచ్చోర్ణనాభేరచేతనస్తన్తుః. నైతదేవం - యతస్తత్రాప్యచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావః. ....

అథ స్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగః శ్రూయతే *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్ముః ఇతి, నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వం పౌరాణికా అభిదధతి, - అతో న వైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః *తం పృథివ్యబ్రవీదిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః. (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః - విశేషణం. దేవతాశబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయోఽభిధీయన్తే. *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్తే, *సర్వా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః *తే దేవాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్వేతి, చ. అనుగతిః - అనుప్రవేశః. *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనామనుప్రవేశః శ్రూయతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేన విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీతస్మృత్యనురోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే. ... ...
ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిల

(కిం చేతి) బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) న హి *ఆదిత్యో యూపః ఇత్యాదివాక్యవదముఖ్యార్థప్రతిపాదనపక్షం - తస్మాద్యోగ్యత్వనిశ్చయే సతి బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తినమనుయుఞ్జానశ్చోదయతి (కిం పునరితి) సత్తాదిత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితం. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) సాలక్షణ్యమేవం స్యాత్ - తత్కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ చేతి) బ్రహ్మణో జగతశ్చ ద్రవ్యత్వావాన్తరజాతివిశేషస్సాలక్షణ్యమితి ఫలితం. తచ్చాత్ర చేతనత్వం - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఏవం వైలక్షణ్యాత్సిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా - అథానైకాన్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (నను చేతి)........................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥ తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మాభూదితి వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) *హన్తాహమిమా ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనామస్పష్టత్వాదాహ (తేజోఽబన్నానీతి) ....

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ కిం యేన కేనచిదాకారేణ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం వివక్షితం - తదస్మత్పక్షేఽప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యం చేత్ - మృద్ఘటాదిష్వపి నాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తరచేతనత్వజాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాద్బాహ్య

క్షణత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం- విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతే హి మాక్షికాదేర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. ననూక్తమచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావాత్తత్ర సాలక్షణ్యం. సత్యముక్తం - న తావతా కార్యకారణయోర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గభయాద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిస్సాలక్షణ్యం భవతాఽభ్యుపేతం- స తు నియమేన మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ న దృశ్యత ఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం నానుపపన్నం. న హి మృద్ధిరణ్యఘటముకుటాదిష్వివ వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే....

౭॥ సూ. ॥ అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ యది కార్యభూతాజ్జగతః కారణభూతం బ్రహ్మ విలక్షణం- తర్హి కార్యకారణయోర్ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యం జగన్న విద్యత ఇత్యసత ఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. నైతదేవం- కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతం- న తు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వం. కారణభూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతన్న పరిత్యక్తం- క్రిమిమాక్షికయోరపి హి సత్యేవ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ......

అత్ర చోదయతి.

౮॥ సూ. ॥ అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం ॥ అపీతావిత్యపీతి పూర్వకసృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థం- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వప్యయావస్థోపదేశపూర్వకత్వదర్శనాత్సృష్ట్యాదేః. యది కార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యమభ్యుపేతం- తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయసృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణ ఏవ తత్తదవస్థాన్వయ ఇతి కార్యగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్- సువర్ణ ఇవ కుణ్డలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్ - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ *అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తేః. అథోచ్యేత-చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చ దోషాణాం, న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే చ ప్రసఙ్గ ఇతి. తదయుక్తం-జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవే చ బ్రహ్మణి శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషా

స్తర్క- ఇతి *తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి సూత్రేణ పరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తిరప్యస్తి- విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేఽప్యచిదంశే అచేతనత్వానువృత్తివచ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యత ఇతి సాఙ్ఖ్యపరిహార ఉపరితనాధికరణేషు వక్ష్యతే. కారణం యేనాకారేణ వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం- తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యం చేత్- తస్య వ్యభిచారోఽస్మిన్సూత్రే వివక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకాకారో మాక్షికత్వం- తత్తు క్రిమ్యాదౌ నాస్తీత్యర్థః. న దృశ్యత ఇత్యేతద్వివృణోతి (న హీతి)......

౭. సూ. ॥ అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ ఆరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసఙ్గాదనేన సూత్రేణ స్మారితః. (యదీతి) విలక్షణత్వకథనేన ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తం భవతి - తతోఽసత్కార్యవాదస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. అన్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానార్హావాన్తరజాత్యా సాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః- న త్వైకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః......

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౮. సూ. ॥ అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం ॥ (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే. అపీతేస్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుణ్డలాదిదృష్టాన్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ *తద్వదిత్యుక్తం. యద్వా- బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. యద్వా- *తద్వదితి మత్వర్థీయప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. అసమఞ్జసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం- విరుద్ధార్థానాం వాక్యానామిత్యర్థః. సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) (శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి) రుమాగతవస్త్వన్తరాణాం లవ

ణామనివార్యత్వాత్, న హి చిదచిద్వస్తునోర్బ్రహ్మణశ్శరీరత్వం సమ్భవతి - శరీరం హి నామ కర్మఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషః, తథావిధస్యైవ లోకవేదయోశ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. పరమాత్మనశ్చ *అపహతపాప్మా విజరః *అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః *అప్రాణో హ్యమనాః ఇత్యాదిభిః కర్మతత్ఫలభోగయోరభావాత్, తదిన్ద్రియాధీనభోగత్వాభావాత్, ప్రాణాధీనత్వాభావాచ్చ న తం ప్రతి చేతనాచేతనయోశ్శరీరత్వం. న చాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాం సమష్టిరూపస్య భూతసూక్ష్మస్య చేన్ద్రియాశ్రయత్వాది సమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్య పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతత్వం చ న విద్యతే. చేతనస్య తు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేతన్న సమ్భవతీతి నతరాం శరీరత్వసమ్భవః. న చ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమితి శరీరత్వసమ్భవః - భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్ప్రవిష్టస్యైవ సుఖదుఃఖోపభోగః, తదేవ భోగాయతనమితి చేన్న - పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్య తు స్వతస్సిద్ధనిత్యనిరతిశయానన్దస్య భోగం ప్రతి చిదచితోరాయతనత్వనియమో న సమ్భవతి. ఏతేన భోగసాధనమాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తం. అథ మతం - యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి యత్ - తత్తస్య శరీరమితి - సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వే నేశ్వరశరీరత్వం సమ్భవతీతి. తదపి న సాధీయః - శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తచ్చేతనేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాత్, రుగ్ణశరీరస్య తదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావాత్, మృతశరీరస్య తదాయత్తస్థితిత్వాభావాచ్చ - సాలభఞ్జికాదిషు చేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషు తచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధేశ్చ. చేతనస్య నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చ న తచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. న చ యద్యదేకనియామ్యం, యదేకధార్యం, యస్యైకశేషభూతం, తత్తస్య శరీరమితి వాచ్యం - క్రియాదిషు వ్యభిచారాత్. *అశరీరం శరీరేషు *అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్య శరీరాభావః ప్రతిపాద్యతే - అతో జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యాసమ్భవాత్, తత్సమ్భవే చ బ్రహ్మణి దోషప్రసక్త్యా, బ్రహ్మకారణవాదే వేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమితి.

అత్రోత్తరం.

౯॥ సూ. న తు దృష్టాన్తభావాత్ ॥ నైవమసామఞ్జస్యం, ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేఽపి గుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తస్య విద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోఽత్ర హేయసమ్బన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. ఏతదుక్తం భవతి - చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సఙ్కోచవికాసాత్మకకా

ణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే, *తత్సంయోగీ వపుష్షు ఇత్యుచ్యతే, చేత్యభిప్రాయః. శరీరత్వాసంభవముపపాదయితుం శరీరస్వభావమాహ (శరీరంహీతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిం దర్శయితుం శరీరత్వవ్యాపకాకారాన్ దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్ర పరోక్తం లక్షణమప్యన్తర్గతం. సుఖదుఃఖోపభోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వోక్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వం ముక్తేశ్వరశరీరస్థేన్ద్రియవ్యావర్తకం పఞ్చవృత్తీతి చేష్టాశ్రయత్వోక్తిః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం శరీరతయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయా శరీరత్వాసంభవమాహ (పరమాత్మనశ్చేతి) కర్మసంబన్ధరాహిత్యమాహ (అపహతేతి) తత్ఫలాభావమాహ (అనశ్నన్నితి) ఇన్ద్రియానపేక్షతామాహ (అపాణీతి) చేష్టాశ్రయత్వాభావమాహ (అప్రాణ ఇతి) శరీరతయాఽభిమతానాం శరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాం దర్శయతి (న చాచేతనేతి) భోగాయతనత్వం పృథగ్దూషయతి (న చేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వయోః పూర్వోక్తం దూషణమేవ. భోగాయతనం - భోగసాధనవిశేషః. అత ఏవ హి భోగసాధనమాత్రస్యేత్యుక్తం. సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణం దూషయతి (అథ మతమిత్యాదినా) అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి) అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభఞ్జికాదిష్వితి) అసంభవమాహ (చేతనస్యేతి) (న చేత్యాది) ఆదిశబ్దేన గుణో వివక్షితః. తద్ద్వైవిధ్యాద్బహువచనం. ఏవం పరమాత్మనశ్చిదచితోశ్చ స్వభావాలోచనయా శరీరత్వం ప్రతిక్షిప్తం - అథ పరస్య శరీరప్రతిషేధకస్య చిత్తం ప్రతి శరీరత్వాసంభవమాహ (అశరీరమితి) *అపాణీత్యాదివాక్యమిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయ పూర్వముపాత్తం - ఇదానీమిన్ద్రియాధిష్ఠానావయవనిషేధముఖేన శరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్. ....

౯॥ సూ. న తు దృష్టాన్తభావాత్ ॥ అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతిపదేనైవ పూర్వపక్షే వ్యావర్తితేఽపి తుశబ్దశ్శరీరశరీరిభావసంభవజ్ఞాపనార్థః. (తుశబ్దోఽత్రేతి) శరీరాత్మత్వసంభవాదిత్యభిప్రాయః. హేయసంబన్ధస్యాసంభావనీయత్వే దృష్టాన్తః క ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)

ర్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపినకశ్చిద్విరోధః- యతస్సఙ్కోచవికాసౌపరబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతౌ. శరీరగతాస్తుదోషానాత్మనిప్రసజ్యన్తే - ఆత్మగతాశ్చగుణానశరీరే - యథాదేవమనుష్యాదీనాంసశరీరాణాంక్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతాబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయోనాత్మనిసమ్బధ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చజ్ఞానసుఖాదయోనశరీరే, అథచదేవోజాతో మనుష్యోజాతః - తథాసఏవబాలోయువాస్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చముఖ్యః,. భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవక్షేత్రజ్ఞస్యదేవమనుష్యాదిభావఇతి *తదన్తరప్రతిపత్తావితివక్ష్యతఇతి. యత్పునరుక్తం చిదచిదాత్మకస్యజగతస్స్థూలస్యసూక్ష్మస్యచపరమాత్మానంప్రతిశరీరభావోనోపపద్యతఇతి- తదనాకలితసమ్యఙ్న్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్యస్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితం- సర్వఏవహివేదాన్తాస్స్థూలస్యసూక్ష్మస్యచేతనస్యాచేతనస్యసమస్తస్యచపరమాత్మానంప్రతిశరీరత్వంశ్రావయన్తి. వాజసనేయకేతావత్కాణ్వశాఖాయాంమాధ్యన్దినశాఖాయాంచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్యపృథివ్యాదిసమస్తమచిద్వస్తు, *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ *యస్యవిజ్ఞానంశరీరం*యఆత్మనితిష్ఠన్ *యస్యాత్మాశరీరమితిచేతనం,చపృథక్పృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యతస్యపరమాత్మశరీరత్వమభిధీయతే.సుబాలోపనిషదిచయఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్యతద్వదేవచిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ *ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతితస్యసర్వభూతానిప్రత్యాత్మత్వమభిధీయతే. స్మరన్తిచ *జగత్సర్వంశరీరంతే *యదమ్బువైష్ణవఃకాయః *తత్సర్వంవైహరేస్తనుః*తానిసర్వాణితద్వపుః *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదిత్యాది. భూతసూక్ష్మాత్స్వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. లోకేచశరీరశబ్దోఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తిమనాసాదితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్తవిలక్షణాకారేషుద్రవ్యేష్వగౌణఃప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే- తేనతస్యప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనంసర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవకార్యం. త్వదుక్తంచకర్మఫలభోగహేతురిత్యాదికంప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణంనసర్వప్రయోగానుగుణం- యథోక్తేష్వీశ్వరశరీరతయాఽభిహితేషుపృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః. కించ - ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహేషు, ముక్తానాంచ *సఏకధాభవతీత్యాదివాక్యావగతేషువిగ్రహేషు, తల్లక్షణమవ్యాప్తం. కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వాభావాత్తేషాం. పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహాశ్చనపృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషాః-*నభూతసఙ్ఘసంస్థానోదేహోఽస్యపరమాత్మనఇతిస్మృతేః. అతోభూతసఙ్ఘాతరూపత్వంచశరీరస్యావ్యాప్తం. పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీన

అముఖ్యత్వమాశఙ్క్యాహ (అథచేతి) *పఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీత్యపామేవదేవత్వాదిధర్మాః - నపురుషస్యేత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మశరీరస్యేతి) యద్వా - జీవస్యశరీరోత్పత్తేః ప్రాగప్యచిత్సంబన్ధేసతిహి బ్రహ్మణఃకార్యకారణోభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్యతద్గతదోషరాహిత్యేదృష్టాన్తస్వమిత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మేతి) పరోక్తంశరీరత్వాసంభవమనువదతి (యత్పునరితి) సమ్యఙ్న్యాయః- ప్రమాణానుగుణన్యాయః. కుతర్కః- ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః. సర్వత్రవ్యాప్తంలక్షణంవివక్షుశ్చిదచితోర్బ్రహ్మశరీరత్వేనవేదే ప్రయోగందర్శయతి (సర్వఏవహీతి) *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదిత్యత్రచిదచితోశ్శరీరత్వమస్పష్టమితితద్వ్యాచష్టే(భూతసూక్ష్మాదితి)*ఆసీదిదంతమోభూతమితిప్రకృతమేవశరీరత్వేనోచ్యతఇత్యర్థః (లోకేచేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్)యథాఘటాదిశబ్దాఃఏకాకారవస్తుషుముఖ్యాః ప్రయుజ్యన్తే-నతథాశరీరశబ్దః-అపిత్వనేకాకారవస్తుషుముఖ్యః ప్రయుక్తః. అతోఽనుగతత్వాయహిక్రిమికీటాదివ్యాపకం లక్షణముక్తం- తస్యాప్యవ్యాప్తత్వాత్సార్వత్రికంలక్షణాన్తరంస్వీకార్యమితిభావః. (అగౌణఃప్రయుజ్యమానోదృశ్యతఇతి)అస్యాయమభిప్రాయః-ద్విపాత్త్వంమనుష్యత్వంబ్రాహ్మణత్వంవాశరీరలక్షణత్వేనకిమితినోచ్యతే అన్యత్రాపిముఖ్యప్రయోగదర్శనాదితిచేత్. తర్హిలోకవేదయోర్యత్రయత్రప్రయోగోదృశ్యతే-తదనుయాయిలక్షణంవాచ్యం-నత్వననుయాయిలక్షణముక్త్వాఅన్యత్రగౌణత్వంకల్పనీయమితి. తతఃకిమిత్యత్రాహ(తేనతస్యేతి)అనుగుణంనిమిత్తంప్రయుక్తమిత్యత్రాహ(త్వదుక్తంచేతి) (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణమితి) ప్రవృత్తినిమిత్తం-సముదాయశక్తినిమిత్తం. వాచ్యభూతం. తచ్చతల్లక్షణం. తేనవ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్యచలక్షణస్యావ్యాప్తిః. గోశబ్దస్యగమిధాత్వర్థోవ్యుత్పత్తినిమిత్తం-పృథివీశబ్దవాచ్యస్యపృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతంగన్ధవత్త్వం-తదుభయమపినప్రవృత్తినిమిత్తం. అయమర్థః- శరీరదేహాదివ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతావిశరణోపచయాదయోనానుగతాః- గన్ధోపలక్ష్యపృథివీత్వవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతముపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యంజాత్యాదికమపినదృశ్యతే- అతోలక్షణతయాఽభిమతమిదమేవప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యం- తచ్చాయుక్తం - అననుగతత్వాదితి. పాణిపాదాదిమచ్ఛరీరేష్వవ్యాప్తిమాహ (కించేతి) (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలోపభోగహేతుత్వంవివక్షితం. భూతసఙ్ఘాతరూపత్వస్యావ్యాప్తిందర్శయతుమాహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షయాంచేతనేష్వవ్యక్తాదిషుచేశ్వరశరీరభూతేష్వవ్యాప్తిరభిప్రేతా.

ధారణత్వం చ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తం - స్థావరేషు హి ప్రాణసద్భావేపి తస్య పఞ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తం. అతో యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం, ధారయితుం, చ శక్యం- తచ్ఛేషతైకస్వరూపం, చ- తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణమాస్థేయం. రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకృతం- అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధాదౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్. మృతశరీరం చ చేతనవియోగసమయ ఏవ విశరితుమారబ్ధం- క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసఙ్ఘాతైకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః. అతస్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం, ధార్యం, తచ్ఛేషతైకస్వరూప, మితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరం. *అశరీరం శరీరేష్విత్యాది చ కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరం- యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్. ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే. *అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయేన *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధోఽర్థస్స్మారితః. …………

౧౦॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయైతత్సమాశ్రయణం - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయం. ప్రధానకారణవాదే హి జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయం. కిం ప్రకృతేస్సద్భావ ఏవ- ఉత తద్గతః కశ్చిద్వికారః- అథ పురుషగత ఏవ కశ్చిద్వికారః. న తావత్పురుషగతః- అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతేర్వికారః-తస్యాధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్. సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గ ఇతి త్వత్పక్షే జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. అయమర్థస్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే. …………

(అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వం- జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వం. ఇన్ద్రియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వవదవ్యాప్తిరభిప్రేతా. (అత ఇతి) అతః- అనుయాయినో లక్షణత్వా, త్త్వదుక్తస్య చానుయాయిత్వా, దిత్యర్థః. *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయశ్శరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయముక్తం - *చేష్టాభోగేన్ద్రియాశ్రయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అస్య లక్షణత్రయస్యావ్యాప్తత్వాదవ్యాపి లక్షణత్రయమాహ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం- తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం- తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం- తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయం. (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగః సర్వాత్మనేతి పదస్య స్థానే ద్రష్టవ్యః. సర్వాత్మనేతి పదేన యావద్ద్రవ్యభావిత్వం వివక్షితం. తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిః స్వార్థశక్యశబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్. యస్యేతి పదేన శరీరస్య న ఘటపటాదివత్ప్రతియోగిపదార్థత్వం- అపి తు పితృపుత్రాదివత్సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితం. సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వవ్యావృత్త్యర్థం నియామ్యమిత్యుక్తం. నియామ్యమిత్యుక్తే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతి పదం. యావద్ద్రవ్యభావీత్యర్థః. క్రియాగుణాదివ్యావృత్త్యర్థం ద్రవ్యమిత్యుక్తం. ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్వశక్యేష్వర్థేషు శరీరస్య నియమనాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తం. స్వవిషయ ఇత్యర్థః- *అర్థస్స్యాద్విషయే మోక్ష ఇత్యభిధానవిదః. స్వశబ్దః శరీరపరః. తత్తచ్ఛరీరసంపాద్యేషు కార్యేష్వితి యావత్. రుగ్ణశరీరేషు వ్యభిచారో మా భూదితి శక్యమిత్యుక్తం. తత్ర శక్తేః ప్రతిబన్ధ ఏవ- న తు శక్త్యభావః- అగ్న్యాదావౌష్ణ్యాదివత్. జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తం. న హి జ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టేన నియామ్యం - అపి తు స్వాశ్రయేణ - తస్య చేతననియామ్యత్వాభావేన న తత్రాతివ్యాప్తిః. ఏవం లక్షణాన్తరద్వయేపి వ్యావర్త్యముచ్యతే - యస్య, సర్వాత్మనా, ద్రవ్యం, శక్య, మితి పదానాం పూర్వవద్వ్యావృత్తిః. చేతనస్యేతి పదేన ప్రభావ్యావృత్తిః. శరీరిత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి) …………

౧౦॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ యా తు పరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహతిరుక్తా - సైవ వ్యాహతిరనేన సూత్రేణ పరస్యాపాదితా. (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితి భావః. …………

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాద ఏవ సమాశ్రయణీయః- న ప్రధానకారణవాదః. శాక్యౌలూక్యాక్షపాదక్షపణకకపిలపతఞ్జలితర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే. ....

———

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కా దుష్టాః స్యురన్యథా- ప్రధానకారణవాదమతిక్రాన్తతదుపదర్శితదూషణత్వేనానుమాస్యామహ ఇతి చేత్. ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కైకావలమ్బనస్య తథైవ దేశాన్తరకాలాన్తరేషు త్వదధికకుశలతర్కకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కదూష్యత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాదనిర్మోక్ష ఏవ దుర్వారః. అతో ఽతీన్ద్రియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణం- తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః. తథా చాహ *ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః. అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కపాదానాయ సాఙ్ఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా.

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి॥ (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః.........................

———

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ —— *తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం *అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యన్తం నైకం సూత్రం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. ప్రయుక్తహేతుశైథిల్యాశఙ్కాపరిహారా హి సూత్రాన్తరకృతౌ దృష్టా- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్, *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్, *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి, చ. * నను *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయ ఇత్యత్ర కథం సూత్రైక్యం. ఉక్తహేతుదౌస్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వాభావాత్. సాధ్యాభావేఽనిష్టప్రసఞ్జనముఖేన హేతుదార్ఢ్యపరో హి *న చేదిత్యాదికస్సూత్రాంశః- న తూక్తహేతుదౌస్థ్యశఙ్కాపరిహారపరః.—(ఇదానీమిత్యాది) భూతతర్కస్య భూతతర్కాన్తరప్రతిహతివత్ భావితర్కస్యాపి భావితర్కాన్తరప్రతిహతిస్సంభవతీత్యర్థః. * వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయోర్ద్వయసకరణ్యే సాఙ్ఖ్యశాస్త్రస్యాప్యనురోధః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (వేదేతి) యథా * పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్సనాతనం। అతర్క్యం చాప్రమేయం చ వేదశాస్త్రమితి స్థితిరితి. అతర్క్యం-బాధకాగోచరభూతం. అప్రమేయం-సాధకావిషయభూతం....

*అపీతావిత్యాదిసూత్రత్రయం పరైస్త్వేవం వ్యాఖ్యాతం - అపీతౌ లీయమానం కార్యం స్వాకారేణ కారణం దూషయేత్ - లవణమివ మధురోదకం-తతశ్చ స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాత్. సమస్తస్య బ్రహ్మణ్యవిభాగే సతి నియామకాభావాత్ పునర్భోక్తృవిభాగస్తేషాం భోగ్యనియమశ్చానుపపన్నః. ప్రళయేపి బ్రహ్మణి విభక్తం చేదపీతిరేవ న సంభవతి. బ్రహ్మణి ప్రలీనానాం పునరుత్పత్తౌ ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యసామఞ్జస్యపరం *అపీతావితి సూత్రం. తత్ర దృష్టాన్తైన పరిహరతి *న తు దృష్టాన్తేతి. ఘటశరావాదయశ్చావచాస్సన్తో పి స్వాకారప్రహాణేన ప్రలీనత్వాన్నోచ్చావచాకారేణ కారణం దూషయన్తి- ఏవం జగదపి స్థూలత్వాద్యాకారప్రహాణేన లీనత్వాదవిభాగదశాయామపి న బ్రహ్మ దూషయతి. స్వప్నదర్శీ చ పురుషః స్వమాయయా నస్పృశ్యతే. సుప్తప్రబుద్ధపురుషాణామివ పునర్విభాగేన నిష్క్రమణోపపత్తిః - మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్. తస్యాపోదితత్వాదేవ ముక్తానాం న పునరుత్పత్తిః. జగతో బ్రహ్మణి విభాగేన స్థిత్యభావాదప్యయోపపత్తిరితి. శబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాత్తద్వ్యక్తవిలక్షణకార్యోదయానుపపత్తిః, సర్వవికారప్రళయే పునస్సృష్టావిదమస్యోపాదానం-సత్త్వమిదమితి నియామకాభావాద్భోక్తౄణాం భోగ్యావ్యవస్థితిః, నియామకాభావేపి నియమాభ్యుపగమే కారణాభావసామ్యాన్ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసఙ్గః, కతిపయవిభాగస్థితౌ తేషాం ప్రధానకార్యత్వాభావ, ఇతి దోషసాధారణ్యాపాదనం *స్వపక్షదోషాచ్చేతి సూత్రితమితి. తదిదమనుపపన్నం. తథా హి- స్థూలత్వహ్రస్వత్వాద్యాకారాపరిత్యాగేపి జడత్వాన్తత్త్వపరిత్యాగాభావా, దవిద్యాకర్మవాసనాప్రహాణాభావా, చ్చ బ్రహ్మణ్యవిభక్తం జగత్తేనాకారేణ బ్రహ్మ దూషయేత్. యది జడత్వానృతత్వకర్మవాసనాదిప్రహాణేన ప్రపఞ్చలయః- తర్హ్యవిద్యాతత్కల్పితజీవభేదశ్చ నివృత్తః స్యాత్ - న హి జడత్వానృతత్వవిరహే నిస్స్వభావాయా అవిద్యాయా అవస్థానముపపద్యతే, సవాసనకర్మప్రహాణాన్మూలావిద్యానివృత్త్యా చ జీవాశ్చ ముక్తాస్స్యుః,- తతశ్చ పునర్జగదుత్పత్తిర్న సంభవేత్. అవిద్యాన్తరేణ సర్వసంభవే తస్యాస్సత్కల్పితజీవానాం చాదిమత్త్వం స్యాత్, నైషమ్యనైర్ఘృణ్యాది చ ప్రసజేత్,. మోక్షోపాయనిష్పాదనవైయర్థ్యం, చ- ప్రాకృతప్రళయాదేవావిద్యానివృత్తేః, తస్యాస్మదాదియత్ననిరపేక్షత్వా, చ్చ. అతో ఽప్యయదశాయామపి జడత్వానృతత్వాదిప్రహాణాభావాత్తేనాకారేణ బ్రహ్మణో దూష్యత్వం దుస్తరం. జడత్వాద్యాకారో ఽపరమార్థ ఇతి చేత్ - తర్హ్యపరమార్థత్వం బ్రహ్మస్వరూపం విహాయ కిమర్థం స్వాకారప్రహాణదు

ర్బలయప్తి గ్రహణే ప్రయస్యతే. అపరమార్థత్వాపా శ్రయణమపివిఫలం- మిథ్యాత్వమపిహి ప్రపఞ్చాకారః. నహిమిథ్యాత్వస్యమిథ్యాత్వం - అలోన మిథ్యాత్వ ప్రహాణమితిమిథ్యాభూతం జగదవిభక్తం స్వాకారేణమిథ్యాత్వేన బ్రహ్మదూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపిజగత్వాద్యాకారేణచదూష గ్యేత్,. ననునమిథ్యాత్వేనమిథ్యాభూతజడత్వాదినాచదూషితత్వ ప్రసఙ్గః-శుక్తిరూప్యస్యమిథ్యాత్వేపిమిథ్యాత్వేనమిథ్యాభూతరజతాకారేణ వశుక్తి ర్దూషితత్వాభావాదితిచేన్న- శుక్తిరపిత్వన్మతేమిథ్యాత్వాత్, పాతకిసంసర్గేణపురుషస్యదూషసంసర్గేణవర్ధమానవస్తునశ్చమిథ్యాభూతపాతకిస్వావణత్వా కారాపత్త్యాదూషితత్వదర్శనాచ్చ- పాతకిరుమాదయోహింపదార్థాస్త్వన్మతేమిథ్యాభూతాః. తేషాంవ్యావహారికసత్యత్వాత్దూషకత్వమితిచేత్ - తర్హి జగతశ్చవ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మవిభక్తంజగద్దూషకంస్యాత్. స్వప్నదృక్పురుషోమాయయాస్వప్నశ్యత ఇతీవమపి-దూషణీయం. అస్వరోక్తనతా పదజ్ఞానస్యపురుషానాత్రితత్వం- ఆరోప్యగ్రాహిపురుషా శ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య. నాప్యకార్యకారిత్వం-హస్త్యశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్. నాపికార్యస్యదేశప్రకర్షః- హస్త్యశస్త్రాదేరప్రకర్షాత్. నాపికార్యస్యాపురుషాకర్తృత్వవిరహః- స్వప్నేభయశోకవ్యథాదర్శనాత్. నాపిదుఃఖస్యా పరమార్థత్వం- శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరపిదుఃఖస్య ప్రబోధేబాధాభావాత్, అపరమార్థభూతస్యాపితస్యసిరసనీయతయాపురుషం ప్రత్యర్థానామన త్వాత్,. జాగ్రద్దశాయామపిస్వగతత్వేనదుఃఖసాక్షిత్వ-ర్తృత్వమేవహిదుఃఖిత్వం. అథభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమప్యపరమార్థ ఇతిచేన్న - బాధకప్రత్య యాభావాత్. హస్త్యశస్త్రాదివిషయస్యైవ ప్రబోధేబాధః - నతుశస్త్రాదిజ్ఞానస్యభయాదేశ్చ. భోక్తృభేదానియమ ప్రసఙ్గస్యసాఙ్ఖ్యపక్షేతుల్య త్వాపాదనమప్యయుక్తం- ఆత్మనాంస్వతోభిన్నత్వాత్తత్పక్షేకృత్స్నవికార ప్రళయేపితేషాం లబ్ధకర్మానుగుణభోగ్యవిశేషేపునరపిభోక్తృత్వవ్యవస్థా పపత్తేః, త్వన్మతేత్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వాన్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాం ప్రళయేఽప్యయ శ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావస్యే నాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మన ఇదమదృష్టమిదంశరీరమిదంభోగ్యమితినియమానుపపత్తేశ్చ. ప్రళయేప్యన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమే తేషామన్తఃకరణానా మనాదితయా బ్రహ్మకార్యత్వంనస్యాత్. సాఙ్ఖ్యపక్షేమతేషాంన ప్రధానకార్యత్వహానిః - అన్తఃకరణ ప్రళయేపి స్వతఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకర ణస్థితేరనపేక్షితత్వాత్. ఆత్మభేదస్యతత్తత్కర్మవిశేషాణాంచసద్భావాన్నియామకహేత్వభావసామ్యందుర్వచం. సాఙ్ఖ్యపక్షేముక్తానాం పునర్బన్ధ ప్రసక్తోపిదుర్వచః- యస్యసమ్యగ్జ్ఞానేననిశ్శేషకర్మక్షయః-తస్యహేత్వభావేనపునశ్శరీరయోగాభావా, దక్షిణకర్మణాంపునర్బన్ధఇతిపునస్తైహసంబన్ధో పపత్తేశ్చ. త్వన్మతేమూలభూతావిద్యాయాఅనిత్యత్వా, దాత్మనవికత్వా, దిదానీమపిబన్ధానువృత్తే, శ్చైతః పూర్వంనకశ్చిన్ముక్తఃసమ్భవతి. అస్తిచేత్త వివాత్మాపునరపిదేహయోగమనుభవతీతిముక్తస్యపునరుత్పత్తి ప్రసక్తోదుర్వారః,. వర్తమానావిద్యాయాఆదిమత్త్వంచభవేత్,. జీవాజ్ఞానపక్షేస్వభావ ద్విరేవమాషితత్వాత్తదపస్యస్వైనబన్ధమోక్షవ్యవస్థాయుక్తా. తత్రాపిముక్తానాంపునరుత్పత్తి ప్రసక్తోదుష్పరిహారః- అథ్యస్తజీవభావనివృత్త్యా బ్ర హ్మైకతాపత్తిర్మోక్షః. తత్రాపిత్వస్తజీవభావోఽయమంశో ముక్తః- అథ్యస్తజీవభావమంశాన్తరంతుదేహభాగ్భవతీతివక్తుంశక్యం- బ్రహ్మణస్స్వ తో నిరంశత్వాత్. అతోబ్రహ్మైకతాపన్నానామేవపునరుత్పత్తిస్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్. నన్వంశభేదస్యాపికాల్పనికతయాఽభ్యుప గమాన్నోక్తదోషఇతిచేత్. ముక్తానివృత్తజీవభావేఽంశేసకాల్పనికభేదోఽస్తివా - నవా. అస్తిచేన్ముక్తవివనస్యాత్. నచేత్పూర్వోక్తదోషస్స్యాత్. నివృత్తోపాధిత్వమేవభేదఇతిచేత్. ఉపాధినివృత్తిస్స్వరూపాతిరిక్తా-నవా. నచేత్- తత్స్వరూపమేవజీవభావేనపునరపిసంసరతీత్యుక్తదోషస్స్థితః. అతిరి క్తత్వేసనివృత్తిరూపవిశేషఃకింకృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః - ఉతబ్రహ్మైకదేశవృత్తిః. ఆద్యేపూర్వోక్తదోషః. ద్వితీయేత్వేకదేశస్యాంశాన్తరాద్భేదోవక్త వ్యః. భేదకాన్తరయోగేనచేత్. తస్యభేదకోపాధేరపారమార్థ్యేఽద్వైతహానిః. అపారమార్థ్యేముక్తాంశస్యైవబద్ధత్వంస్యాత్-అపరమార్థోపాధిసంబన్ధో హిత్వన్మతేబన్ధః. నభేదకాన్తరయోగాపేక్షా- అపితూపాధివిరహఏవభేదఇతిచేత్. సకింబాధ్యః-ఉతాబాధ్యః. ఉపాధివిరహస్యబాధ్యత్వేతదవచ్ఛిన్నాం శస్యపునరుపాధిసమ్బన్ధాన్ముక్తోత్పత్తిస్స్యాత్. అంశభేదస్యాబాధ్యత్వేతస్యభేదస్యాభేదవత్ పరమార్థత్వాద్భేదాభేదపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్. అథతత్ప రిహారాయపరమార్థతోఽంశభేదోనాభ్యుపగతః - తర్హిముక్తస్యపునరుత్పత్తిరవర్జనీయాస్స్యాత్.——— యతఏవంశరావాదీనాంపృథివ్యామివస్థూల త్వాదిస్వాకార ప్రహాణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్యజగతస్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిక్షిప్తః- అతఏవ *నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రస్యభాష్యోక్త యోజనాపివ్యవస్థాభవతి. తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయణేనక్షణమాత్రమప్యపసరణమశక్యమితివిశేషః.———యదవమిత్యాస్తు * అసదితిచేదితిసూ త్రమేకమధికరణాన్తరం *నానదాసీదిత్యాదివిషయంవాక్యయస్తి- సత్త్వాసత్త్వనిషేధేనపరస్పర ప్రతిపక్షనిరూపా - వ్యాహతాత్. అతోఽను భయాత్మకంనిస్స్వభావంశూన్యం ప్రతీయతఇతిపూర్వపక్షీకృత్యలోకతః ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధ్యత్వాల్లోకేచకార్యావస్థాయామేవఘటసంస్థానాదివ్యా ప్తిరూపసత్త్వం,శవభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణమసత్త్వంచోపలభ్యతఇతికారణదశాయాంతదుభయంనిషిధ్యతే- * ఆనీదవాతమితివాక్యశే షవిరోధాచ్చ. అతోనస్వరూపసత్త్వనిషేధః-అప్రస్వపదీక్షంవ్యోమేతివత్. నహ్యత్రపరస్పర ప్రతిపక్షవిధిః, నాపినిస్స్వభావతోక్తిః- తద్వదితిసి ద్ధాన్తితం. *అపీతావిత్యాదిచాధికరణాన్తరమాహుః. తత్రభావాభావరూపసర్వావస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతుస్త్వైయర్థ్య ప్రసఙ్గాత్. వినాశహేతునానాకారణమేవనిష్పాద్యం - తస్యప్రాగపిసత్త్వాత్. నాపికార్యాన్తరం - ప్రళయేసర్వకార్యవినాశానుపపత్తి ప్రసఙ్గాత్. అతోఽప స్థాన్తరోత్పాదః ప్రళయః- అత్రపూర్వాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేఃశూన్యంతత్త్వమిత్యాక్షిప్యఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దవా చ్యస్థూలావస్థానిషేధేపిశక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మావస్థాభ్యుపగమాత్తత్రదృష్టాన్తభావాన్నతద్వత్ప్రసఙ్గాదసామఞ్జస్యమితిసిద్ధాన్తితం. దృష్టాన్తశ్చతప్త లోహసమావర్తితంజలం-తద్ధిజలంజలరూపేణానుపలభ్యం-సత్తపిణ్డాన్తైర్ధిత్యహేతుజలవత్. ఖడ్గధారాద్యన్తైర్ధిత్యహేతుసూక్ష్మరూపేణపునర్గళపరిణామశక్తి యుక్తంలోహావస్థత్వబుద్ధ్యవిషయస్తిష్ఠతీత్యుక్తం. తత్రతావత్ * అసదితిచేన్నేతిసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం- సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః॥

శిష్టాః-పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహోయేషామిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చశిష్టాపరిగ్రహాః.ఏతేనవేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షక్షపణేనపరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగృహీతాఃకణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాఃక్షపితా వేదితవ్యాః. పరమాణుకారణవాదేఽమీషాంసర్వేషాంసంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్యతర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వంనశక్యతేవక్తుమిత్యధికాశఙ్కా. ... ...

సదసతోరన్యతరకోటివాచకోఽసచ్ఛబ్దఃకథంకోటిద్వయోస్తీర్ణతాముపస్థాపయేత్. అన్యతరకోటిసమర్పకతయాహిసచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుపస్థాపకత్వం. నిరూపణీయాభావాచ్చతదయుక్తం. "నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీమిత్యత్ర ప్రళయదశాయాంనిషిధ్యమానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంకార్యావస్థంకిమపీనిసిద్ధం. సహప్రయోగాన్నఞ్సమాససామర్థ్యాచ్చఅసచ్ఛబ్దవాచ్యమపిసద్వ్యతిరిక్తమితిసర్వసమ్మతం. తదుభయంకిమిత్యపేక్షాయాం "తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ "విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివాక్యేనచేతనమచేతనంచేతిజ్ఞాయతే. ఇదంచగతిసామాన్యనయస్థానప్రమాణాభ్యాంసిద్ధమితినపూర్వపక్షోత్థానం. కించ- యద్యర్థాన్తరపరత్వంశఙ్కనీయం- తర్హిసదసదాత్మకత్వంకింనశఙ్క్యతే. ఏకస్యతథాత్వం విరుద్ధమితిచేత్- ఏకస్యానుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధం- అదర్శనాత్. అహ్రస్వమదీర్ఘంవ్యోమేతివదనుభయాత్మకత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - దశాఙ్గుళం చతురఙ్గుళాపేక్షయాదీర్ఘం,ద్వాదశాఙ్గుళాపేక్షయాహ్రస్వ, మితి వదవిరోధాదుభయాత్మకత్వమపిశఙ్కనీయం. సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితిచేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూపమనుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధత్వాన్నశఙ్క్యం. ఆపాతప్రశ్న ఇత్యప్యయుక్తం - ఉభయాత్మకత్వేప్యాపాతతశ్శఙ్కాయాఅనివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర "అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణేతిశఙ్కాపరిహారయోరుత్థానాయోగాచ్చనైవమధికరణద్వయంకల్పనీయం. తత్రహికార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణాదభేదోఽనుపపన్నఇత్యాక్షిప్యభావ వికారషట్కాన్తర్గత నామరూపసంయోగలక్షణసత్త్వావస్థాన్తరేణశక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రస్వరూపేణధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః- నతుస్వరూపసత్త్వాభావే నేతిభవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే. ఇహచవికల్పసంజ్ఞికభావాభావాత్మకస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణంసత్త్వంప్రళయదశాయాంనిషేధ్యం - నతుస్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేననిర్ణీయతే- కథమసద్వ్యపదేశస్స్వరూపాసత్త్వశఙ్కామఙ్కురయేత్. నన్వత్రసత్త్వాసత్త్వయోరుభయోరపిప్రతిషేధోనిరూపితః - తత్రతుకేవలాసత్త్వవిధిర్నిరూప్యతఇతిచేన్న- "అపీతావిత్యధికరణే ప్రళయదశాయాంనిషేధ్యంసత్త్వంస్థూలావస్థాయోగలక్షణం- శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణసత్త్వంతుననిషేధ్యమితిశిక్షితత్వాదసచ్ఛబ్దస్యసత్త్వప్రతిషేధకత్వాత్తదభావస్యశక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వాదసచ్ఛబ్దస్యతదవస్థవస్తుమాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధేరధికాశఙ్కాఽభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిపక్షాకారద్వయనిషేధేనవ్యాకులత్వాభావఏవ "అసద్వాఇదమితివాక్యస్యవైషమ్యం- తత్కథంశిక్షితార్థశైథిల్యశఙ్కాంజనయేత్. తస్మాత్సాలక్షణ్యనియమనిషేధానన్తరమసతఃకార్యత్వశఙ్కానిరాసపరం"అసదితిచేదితిసూత్రం- కార్యకారణయోరనన్యత్వేకారణస్యబ్రహ్మణఃపరిణామాదిదోషశఙ్కావ్యుదాసకం "ఆపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమిత్యేషాంసూత్రాణాంపరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదైకాధికరణ్యంయుక్తం. ....

విలక్షణత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః॥ కింబ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం- ఉతనేతి. కింవేదాన్తవాక్యానాంకణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వమాపాదయతి- నేతి. కింబహువాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదస్యతర్కస్యప్రతిష్ఠానహేతుఃప్రభవతి- నేతి. యదానప్రభవతి- తదాకణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేనశ్రుతీనామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యంభవతి. యదాప్రభవతి- తదాతదుక్తవిరోధస్యశ్రుతీనామన్యపరతాహేతుత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యంభవతి. శిష్టశబ్దమపరిగ్రహశబ్దంసమాసంచవ్యాచష్టే (శిష్టాఇత్యాదినా)—— అనేనశిష్టైరపరిగృహీతాఇతిపరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః - తథాసతిహిప్రధానకారణవాదస్యాపిశిష్టైరపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః. ననుకథంమోక్షధర్మాదిషుపరిగృహీతస్యసాఙ్ఖ్యస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. కథంధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్యన్యాయవైశేషికాదిపక్షస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. స్మర్యతే హి "అఙ్గానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతి- "అఙ్గానిచతురోవేదామీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతిపరాశరః. తత్ప్రణీతాప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదాసర్వాఙ్గీకార్యా. వేదప్రామాణ్య, మీశ్వరః, తదుపాసనాన్మోక్షః, ఇత్యాదిచతైరభ్యుపేతం. తత్కథంతస్యాపరిగ్రహః. నైయాయికోవైశేషికశ్చేతినాతీవభేదఇతి. కారణతత్త్వస్యప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యౌపనిషదబ్రహ్మకారణత్వవిరోధాద్విరుద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వాత్తదభిప్రాయోవైశేషికాదీనాంశిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశఇతిచేత్. స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపిబ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వాదుపనిషద్విరుద్ధేప్రధానప్రతిపాద్యేపరిగ్రహాభావాచ్చ సాఙ్ఖ్యపక్షస్యాపిశిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయాప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధేఽపిప్రధానప్రతిపాద్యాంశవిరోధస్యావిశిష్టత్వాత్.—— సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (పరమాణ్విత్యాదినా)... ... ...

తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషా, త్పరమాణుస్వరూపేపి శూన్యాత్మకత్వా శూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వసత్యాసత్యాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనా, చ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ……………………………………

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణంసమాప్తమ్.

---

౧౪. సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణరూపత్వా జ్జీవబ్రహ్మణో స్స్వభావవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి- స తు విభాగో న సమ్భవతి- బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్యేవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. ననుచ *సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాదిత్యత్రేశ్వరస్య భోగప్రసఙ్గపరిహార ఉక్తః. నైవం- తత్ర హ్యుపాస్యతయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో న విద్యత ఇత్యుక్తం- ఇహ తు జీవవద్బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గో దుర్వార ఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతే హి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారాసమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ * న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావసన్తం న ప్రియాప్రియే స్స్పృశత ఇతి. అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వర స్వభావవిభాగాసమ్భవా, త్కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృత్సువర్ణాదివజ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వవిశేషాశ్రయత్వప్రసఙ్గా, చ్చ ప్రధానకారణవాద ఏవ జ్యాయానితి చేత్. … … … … … … … … … …

మాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వం. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వం. క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతం. ఏకాన్తత్వమార్హతవ్యతిరిక్తానామభిమతం. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతం. అసత్యత్వం యోగాచారమతం. ఆదిశబ్దైనైకవిధత్వ చతుర్విధత్వం వివక్షితం. ఏకవిధత్వమార్హతమతే. … …

పరైస్తు సౌగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలతా ప్రసిద్ధేరధికాశఙ్కా- తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరిహార ఇత్యుక్తం. తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ ప్రతిష్ఠితత్వమితిశఙ్కాత్వవశిష్యతే- అస్యాం తు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకిఞ్చిత్కరీ - అతః ప్రబలశఙ్కాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావితి యుక్తమ్. ……………………………………

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్ స్యాల్లోకవత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర శరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గం దృష్టాన్తీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తిరుక్తా- అత్ర శరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహ్రియతే. పూర్వవదేవ ప్రథమో విచారః. తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే- ఉత నేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తం-ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. *న హ వై సశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః-ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపర ఇతి. అత్ర చరమో విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః- సర్వసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపి తద్భోగప్రసఙ్గే సశరీరభూతా జ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్వాక్యే శరీరశబ్దః కర్మకృతశరీరపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసఙ్గే సశరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్యమస్తీతి సిధ్యతి. కథం శరీరిత్వే భోక్తృత్వమితి శఙ్కాయాం వివృణోతి (సశరీరత్వ ఇతి) అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైవమితి) (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేన శరీరం ప్రతిస్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వ ఇత్యనేన శరీరస్వామ్యమభిప్రేతం. ఏవం శఙ్కాయాం ముఖభేదో దర్శితః. యథా కార్యవశాత్పరగృహం ప్రవిష్టస్య గృహసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వం న భవతి - తథోపాస్యత్వాయ హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తిర్నాస్తీతి *సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేదిత్యత్రోక్తం. అత్ర తు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వమాశఙ్క్యమితి భేద ఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాచ్ఛఙ్కానుదయ ఇతి న వాచ్యం - అత్రైవ వక్తవ్యం దుఃఖాదేః కర్మోపాధికత్వముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాః భోక్తృత్వశఙ్కాయాస్తత్ర పరిహృతత్వాత్. సూత్రభేదస్తు భోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః. (అసమ్భవేపీతి) అనేన *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర పరిహృతాంశ ఉక్తః. అపరిహృతాంశమాహ (అత ఇతి)… … … … … … … … … … … …

అత్రోత్తరం (స్యాల్లోకవదితి) స్యాదేవవిభాగోజీవేశ్వరస్వభావయోః-నహిజీవస్యశరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తంసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వంసశరీరత్వకృతం-అపితుపుణ్యపాపరూపకర్మకృతం. *నహవైసశరీరస్యేత్యపికర్మారబ్ధదేహవిషయం-*సఏకధాభవతిత్రిధాభవతి *సయదిపితృలోకకామోభవతి *సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతికర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్యసశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అపహతపాప్మనస్తుపరమాత్మనస్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్నజగచ్ఛరీరత్వేపికర్మసమ్బన్ధగన్ధోనాస్తీతినతరామపురుషార్థగన్ధప్రసఙ్గః. (లోకవత్) యథాలోకేరాజశాసనానువర్తినాంతదతివర్తినాంచరాజానుగ్రహనిగ్రహకృతసుఖదుఃఖయోగేపినశరీరిత్వమాత్రేణశాసకేరాజ్ఞ్యపిశాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్త సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గః. యథాహద్రమిడభాష్యకారః *యథాలోకేరాజాప్రచురదన్దశూకేఘోరేనర్థసఙ్కటేపిప్రదేశేవర్తమానోవ్యజనాద్యవధూతదేహోదోషైర్నస్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చలోకాన్పరిపాలయిష్యతిభోగాంశ్చగన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతి తథా సౌలోకేశ్వరోభ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరోదోషైర్నస్పృశ్యతేరక్షతిచలోకాన్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి. మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మస్వరూపపరిణామస్తునైవాభ్యుపగమ్యతే-అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.——— యత్తుపరైర్బ్రహ్మకారణవాదేభోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్యసముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనవిభాగప్రతిపాదనపరంసూత్రంవ్యాఖ్యాతం - తదయుక్తం - అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవమాక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వాత్. కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్యభోక్తృత్వాదుపాధేశ్చభోగ్యత్వాత్,. విలక్షణయోస్తయోఃపరస్పరభావాపత్తిర్హినసమ్భవతి. స్వరూపపరిణామస్తుతైరపినాభ్యుపేయతే- *నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదితిక్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాంచానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపిభోక్తృభోగ్యావిభాగాశఙ్కైకస్యచిదపినజాయతే - మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావకటకమకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. స్వరూపపరిణామేచబ్రహ్మణఏవభోక్తృభోగ్యత్వాపత్తేరితిపునరప్యసామఞ్జస్యమేవ. ....

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి) అత్రశ్రుత్యాద్యన్యాయందర్శయతి (అపిత్వితి) (నహవైసశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదేవక్ష్యమాణమర్థముపజీవ్యాత్రనిర్వాహఃకృతః- నత్వత్రైవనిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః. (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేనతత్తదనిష్టనివారణసాధనానివివక్షితాని. (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరఇతి) అత్రచామరగ్రహణమనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణం. సశరీరబ్రహ్మకారణత్వేజీవేశ్వరవిభాగాభావఃపరిహృతః - కేవలబ్రహ్మకారణవాదేపూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదిప్రసఙ్గమనభ్యుపగమేనపరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి).——— అస్యసూత్రస్యపరైఃకృతమన్యథావ్యాఖ్యానమనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దోభోక్తృత్వపరఇతితైరప్యుక్తం. భోగ్యస్యభోక్తృత్వాపత్తింభోక్తుర్భోగ్యత్వాపత్తించాశఙ్క్యపరైఃపరిహృతం. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి) (ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వాదితి) అత్రఉపాధిశబ్దఃశక్త్యవిద్యోపాధీనాంత్రయాణామపివాచకః- యథా వాదశబ్దఃకథాసామాన్యవాచీకథావిశేషవాచీచ- తద్వత్. యద్వా - ఉపాధిశబ్దేనాచిదంశోవివక్షితః. ఉపహితబ్రహ్మణోభోక్తృత్వం, ఉపాధేర్భోగ్యత్వం, చాస్తు- తథాపితయోరుపాధిబ్రహ్మణోరవిభాగ ఆశఙ్క్యపరిహ్రియతఇత్యత్రాహ (విలక్షణయోరితి) స్వరూపస్యైవపరిణామేశఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతేఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్యబ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయోరవిభాగాభావస్సిద్ధఏవేత్యర్థః. అభ్యుపగమ్యదూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి) దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువరాదీతి) కటకమకుటాదీనాంకాలభేదేనఅవిభాగఉపపద్యతఇతిచేత్ - తర్హ్యేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపిసమానం. యస్తువిభాగఃఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనసాధ్యతే-సస్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపిస్వయమేవసిధ్యతీతిభావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే- *అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *నతుదృష్టాన్తభావాదితివికారాపురుషార్థాపాతాన్నిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామసామఞ్జస్యముక్తం, పరిహృతం,- తచ్చదూషణమపరిహృతంస్యాదిత్యాహ(స్వరూపపరిణామేచేతి)..............................

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. ❈ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ ❈

* అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వ మభ్యుపగమ్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వముపపాదితం- ఇదానీంతదేవానన్యత్వమాక్షిప్యసమాధీయతే.

౧౫॥ సూ. ❈ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ ❈ సఙ్గతిమాహ (అసదితీతి) ఇత్యాదిషు- సూత్రేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసంభవతి- నేతి. కింబ్రహ్మకార్యత్వేజగతఃశ్రుతిసిద్ధంబ్రహ్మణోఽనన్యత్వంసంభవతి- నేతి. కిం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యానికారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యాకార్యత్వంబోధయితుంప్రభవన్తి- నేతి. కింబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః- ఉతద్రవ్యభేదనిబన్ధనాఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయస్స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః- తదాకార్యస్యకారణాదన్యతయాజగతో బ్రహ్మన్యత్వాపత్తేస్తదనన్యతయావ్యపదిశ్యమానంబ్రహ్మనకారణంభవతీతిస్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనామవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వం - తదాకార్యస్యకారణాదనన్యత్వేనజగతో బ్రహ్మనన్యత్వసిద్ధేస్తదనన్యతయావ్యపదిశ్యమానస్య బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతీతిసిధ్యతి.——— అత్ర కేచిత్తదనన్యత్వంవర్ణయన్తి - తస్మాత్ - కారణాద్బ్రహ్మణఃకార్యస్యానన్యత్వం- పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావఇతి. జడాజడయోరేకత్వాయోగాదనన్యత్వంనామనైక్యం- కింతుభేదాభావః. భేదస్యప్రతీయమానత్వాదసత్త్వస్యదుర్వచత్వాత్ పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావఇత్యుక్తం. తత్తావన్నిరూప్యం- యద్యనన్యశబ్దోబహువ్రీహిరభిమతః - తదాఅన్యశూన్యత్వమనన్యత్వం- తేనకార్యధర్మినిషేధాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వంసిధ్యతి- యథానిర్ధనత్వమితిధనాభావః. తథాసతితస్యానన్యత్వమితియోజనీయం- నతుతస్మాదితి - పురుషస్యనిర్ధనత్వమితిహివ్యపదేశః- నతుపురుషాన్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్ - కారణాత్పరమార్థతోఽనన్యత్వం - వ్యతిరేకేణాభావఃకార్యస్యావగమ్యతఇతిహితేషాంయోజనా- అత స్తత్పురుషసామర్థ్యాదనన్యత్వమన్యత్వాభావఃస్యాత్. తతశ్చైక్యంవిహితంస్యాత్ - నతుమిథ్యాత్వం - యథామనుష్యాదనన్యత్వం బ్రాహ్మణస్య, వృక్షాదనన్యత్వంపలాశస్యే, తినహిబ్రాహ్మణపలాశయోర్మిథ్యాత్వముచ్యతే. అతోఽనన్యత్వశబ్దేనకార్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః. పరమార్థతఇత్యధ్యాహారశ్చతన్నిరపేక్షైర్నసమ్భవత్యనుపపన్నః. యదిపరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్దఐక్యపరోనభవేత్ - తదావ్యతిరేకశబ్దవైయర్థ్యంచ - పరమార్థతోఽభావ ఇత్యేతావతాకార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అత స్తదనన్యత్వమితిసూత్రంశిక్షణీయం. *మృత్తికేత్యేవసత్యమితివిషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చవృథాస్యాత్. ననుతత్పురుషపక్షేపిచన్ద్రాదనన్యోద్వితీయశ్చన్ద్రఇత్యత్రద్వితీయచన్ద్రస్యేవకార్యస్యమిథ్యాత్వసిద్ధిరితిచేన్న - తత్రాపిద్విత్వస్యైవమిథ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జోరనన్యస్సర్పఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవత్కార్యమిథ్యాత్వమితిచేన్న-మాతురనన్యావన్ధ్యేతివద్వాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. నవ్యాహతిః- సర్పమిథ్యాత్వస్యవివక్షితత్వాదితిచేన్న- అశాబ్దత్వాన్మిథ్యాత్వస్య. నన్వగ్నినాసిఞ్చేదిత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్యదాహవాచిత్వాభావాద్ధి వ్యాఘాతః- అత్రత్వముఖ్యవృత్త్యావ్యాహతిపరిహారఇతిచేత్ - అనన్యసర్పశబ్దయోఃకస్యాముఖ్యతామతా. యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్యసర్పోరజ్జ్వారోపితఇత్యర్థోవివక్షితస్స్యాత్ - తర్హితద్వదేవ *తదనన్యత్వమితిసూత్రంపదమప్యారోపితపరంస్యాత్. తదానీం *సత్త్వాచ్చావరస్యేతిసూత్రవైఘట్యంస్యాత్ - తద్ధికారణవశాయామపికార్యస్యకారణేసత్త్వంబ్రూతే. నహ్యారోపఃపాశ్చాత్త్యః-ఆరోపితవస్తుప్రాగపిసదితియుజ్యతే. ప్రాగపికారణాత్మనాసత్త్వంయుక్తమితిచేన్న- అసతఃకార్యస్యపరమార్థభూతకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్. యదిసర్పశబ్దేనాధిష్ఠానంలక్ష్యతే- ఏవమేవకార్యశబ్దోపలక్షితస్యసన్మాత్రస్యకారణాదనన్యత్వంస్యాత్. తథాసతికార్యస్యకారణాదనన్యత్వంనసిధ్యతి - సన్మాత్రస్యాపరిణామినోనిర్దోషస్యకారణత్వాభావా, దవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావా, చ్చ. ననుసన్మాత్రమేవకారణావిద్యాశబళంకారణం - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్సత్పటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవకార్య మిత్యనన్యత్వమితిచేత్. అవిద్యాశబళత్వం నామకిం అవిద్యోపలక్షితత్వం - ఉతావిద్యా విశిష్టత్వం. ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాసిద్ధిరేవ - నహి శాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వం, నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వం,. యదికారణావిద్యావిశిష్టంసన్మాత్రమేవకల్పితాకారవిశిష్టంకార్యమిత్యనన్యత్వం - తతోపికారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవబ్రహ్మకార్యావస్థ ప్రకృతిశరీరకమిత్యనన్యత్వోపపాదనంవరం - * యస్యావ్యక్తంశరీరం * యస్య పృథివీశరీరమితిశ్రుతానుగుణనిర్వాహేసమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా, త్పరమార్థతఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యా, చ్ఛ్రుతావితిశబ్దవైయర్థ్యాభావా, చ్చ. యద్వ్యతిరేకేణయస్యనోపలమ్భసద్భావా- సతస్మాదనతిరిక్తః- యథామృదోఘటఇత్యనుమానపరం *భావేచోపలబ్ధేరితిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. ఉపలమ్భసద్భావయోస్సముచ్చయాద్ధూమాగ్న్యోఃఆలోకచాక్షుషరూపయోశ్చానన్యత్వవ్యుదాసఇతి. అత్రోచ్యతే- నతావత్కార్యావస్థాయాఃకారణేనైకత్వంసాధ్యం - అనువృత్తసత్యనిత్యాజడస్యతస్యావ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివ్యక్త్యోరనేకాన్తత్వా, చ్చ. తత్రాపృథగ్భేదేఽభిమతేగుణగుణినోరనైకాన్త్యం. తత్రాపృథగ్భిన్నత్వందుర్వచం- జాతిగుణయోరైక్యప్రసఙ్గాత్. జాత్యభిన్నంహివస్తుజాతిరేవ-తస్యైవగుణాదభిన్నత్వేజాతిరేవగుణఃస్యాత్. అస్త్వితినవాచ్యం- అయంనీలఃపటఃనాయంనీలఇతిజాతిసద్భావేపిగుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వేసాధ్యేదృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- మృత్కార్యస్యఘటస్యబాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహేప్యనైకాన్త్యం - హేతోఃఘటేపివృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌబాధితత్వేనసోపాధికంచ. కార్యగ్రాహిప్రమాణబాధితత్వంచ. తృతీయేచసూత్రేయస్యకారణపూర్వంసత్త్వంనాస్తి-నతత్తతోజాయతే- యథాసికతాసుతైలమిత్యనన్యత్వేయుక్తిరుక్తా.ఇయంచకార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా-రజ్జౌప్రాగసతఃకాల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపిసోఽస్తి

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః- న కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి- విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్,. న ఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. న హి తన్తవః పట ఇత్యుచ్యన్తే- పటో వా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. న హి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే- ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలం చ కారణం - అపరకాలం చ కార్యం. ఆకారభేదాచ్చ. పిణ్డాకారం కారణం - కార్యం చ పృథుబుధ్నోదరాకారం. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహ్రియతే,. సఙ్ఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే, - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చ పటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, చ - కారణమేవ చేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. సత్యపి కార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణోపరన్తవ్యం. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే. తదసత్ -

చేత్ ప్రతీయేత- కాల్పనికానామర్థానాం ప్రతీయమానతయైవ హి సత్త్వం. నను కల్పితాకారోపహితమధిష్ఠానం కార్యం- తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తి చేత్- న తత్ర కార్యకల్పనా భవతీతి సూత్రార్థ ఇతి చేత్- తత్తు నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికం- కార్యం చ సదేవావభాసతే- తత్ర సత్త్వద్వయానుపలమ్భాత్సన్మాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిథ్యేతి- తదయుక్తం- సామాన్యరూపముపాధిరూపమసద్వ్యావృత్తిరూపం వా సత్త్వం విశేషణవిశేష్యయోస్సాధారణం దృష్టమితి తావతా విశేషణమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. న హి దణ్డినిస్పన్దమానేస్పన్దమానత్వమేకం దృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయోరనన్యత్వం. అతో మృషావాద్యభిమతమనన్యత్వమనుపపన్నం.—— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయాఽనన్యత్వం వాచ్యం- తత్ర ఖణ్డగలశృఙ్గలోమాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నేన ముణ్డే నానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వమముఖ్యం. నను న కేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రమచిద్బ్రహ్మణోః- కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః- యథా అగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వాజ్జగతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి. ఉచ్యతే- శక్తిర్నామ కిం సామర్థ్యపర్యాయో బ్రహ్మధర్మవిశేషః- ఉత సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిరేవ. ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః- బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డనిర్విశేషత్వాత్. మృత్పిణ్డో హి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయే తు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదేర్ముణ్డాదనన్యత్వవదముఖ్యత్వం. అతస్తదనుపపన్నం. —— యాదవప్రకాశమతేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్తృభ్యామనన్యత్వమయుక్తం- కార్యస్వరూపస్య స్వర్ణరజతాభ్యామివ అనుపపన్నం. మహదాదీనాం ప్రకృతేరనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః - సన్మాత్రబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణాచ్ఛిథిలీభవతి- అబాధ్యత్వాదికం హి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వర్తతే- జగత్సతోఽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్యమిత్యుక్తం భవతి- తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వమనుక్తం స్యాత్. యస్య భావ ఏవ యదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణం - తదవస్థతన్త్వాదిభావ ఏవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణం. ఏవం తత్కారణభూతేతన్తావపి న ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి- ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - పూర్వపక్షయుక్తీనామన్యథాసిద్ధేరాద్యసూత్ర ఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశ ఏవ వికారనామధేయయోర్వాక్పూర్వకసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. అతస్తత్రాన్యత్వహేత్వన్యథాసిద్ధావుక్తాయామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్య యుక్తం. ఇదం సత్ ఇదం సదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సర్వైరవిభజ్యమానం సన్మాత్రముపస్థాపయతి- తదేవ సన్మాత్రం బ్రహ్మ- అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవానన్యత్వోపపాదనపరం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదప్యన్యానుపపన్నం- * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః *స హ్యైవ స న్తం న విజానన్తి దేవాః *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి *క ఇత్థా వేద యత్ర సః *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం * అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వేత్యాది శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాద్యోగైకదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం శాస్త్రమీశ్వరవిషయం- న తు సన్మాత్రబ్రహ్మవిషయమితి చేన్న- *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం *యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి కృత్స్నోపాదానస్య బ్రహ్మణ ఏవ అదృశ్యత్వాద్యభిధానా, దీశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వా, త్కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. సద్ద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షసిద్ధం, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వం చ అనన్యత్వసాధకయుక్తిభిస్సిద్ధం,- కిమత వేదాన్తకృత్యం. అతః సూత్రాణాం వక్ష్యమాణ ఏవార్థ ఉపపన్నః. కాణాదాః- వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వం, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సఙ్ఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తి, శ్చేతి హేతవ ఉచ్యన్తే. (న కారణాదిత్యాదినా) న ఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్దేశానన్తరభాష్యగ్రన్థైర్హేత్వసిద్ధిశఙ్కావ్యావృత్తిః క్రియతే. (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగసామర్థ్యోత్పాదనద్వారేణ వా- సాక్షాద్వా. తత్ర వైశేషికైశ్శక్త్యనభ్యుపగమాత్సాక్షాదుపయోగః పరిశిష్యత ఇతి తత్ర దూషణముక్తం. (తదసదిత్యాది) కిమభివ్యక్తిరుత్పద్యతే- ఉతాభివ్యజ్యతే- ఉతా

అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వే అనవస్థానా, దనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గా, త్తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే చాసత్కార్యవాదప్రసఙ్గాత్,. కిఞ్చ - కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే - సమ్ప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వే నైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం - అతశ్చ సత్కార్యవాదాసిద్ధిః. నచనియతకారణోపాదానం సత ఏవ కార్యత్వం సాధయతి - కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే - ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం - తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. నైవం - యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణం - తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. ——— అత్రాహుః - కారణాదనన్యత్కార్యం. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి - అవిద్యానిబన్ధనత్వాత్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యాద్ఘటాదిషు వికారేషూపలభ్యమానాద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాదికార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా - కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం - తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా - కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యం. న చ వాచ్యం శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధేర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే - తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వం, తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వం,. రజ్జుసర్పాదిషు హ్యనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేస్సత్యతా, వ్యావర్తమానస్య చ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా - తథాఽనువర్తమానమధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం - వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. కిఞ్చ - సత ఆత్మనోఽపి నాశాభావా, దసతశ్చ శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావా, దుపలబ్ధివినాశయోగి కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే - అనిర్వచనీయం చ శుక్తికారజితాదివన్మృషైవ. తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధం. కిఞ్చ - కార్యముత్పాదయన్మృదాదికారణద్రవ్యం కిమవికృతమేవ కార్యముత్పాదయతి - ఉత కఞ్చన విశేషమాపన్నం. న తావదవికృతముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమాపన్నం - విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వేన భవితవ్యం - తస్యా అపి తథేత్యనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధం కార్యముత్పాదయతీతి చేన్న - దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోఽపి హ్యవికృతస్య విశేషాన్తరమాపన్నస్య చ పూర్వవన్న సమ్భవ

భివ్యక్త్యనపేక్షో నిత్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) దూషణాన్తరమాహ (కిఞ్చేతి) (నచేతి) మృత్పిణ్డే ఘటో న విద్యతే చేత్ - అసత్త్వావిశేషాత్తన్తురపి ఘటచికీర్షుణోపాదీయేత - న చ తథా క్రియతే - అతః కారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. పరిహరతి (కారణేతి) ఘటో మృత్పిణ్డ ఏవ విద్యతే - న తన్తుష్వితి నియమః కథం. తదేవ తత్సద్భావయోగ్యమితి చేత్ - తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తన్నైవోపాదాననియమో యుక్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానకారణనియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతం. అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనామముఖ్యత్వమభిమతం. అస్మిన్పక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి) * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాహ (అతో యథేతి) (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వహేతుర్వివక్షితః. *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః - *. అహమితి ప్రథమాధ్యాస ఇతి హి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేనన్యాయముచ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూతకార్యాభావస్తదనన్యత్వశబ్దార్థ ఇతి భావః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (న చ వాచ్యమిత్యాదినా) పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాభేదస్యాప్రత్యక్షత్వేన న తత్ర సాధ్యవైకల్యం - తద్వదిత్యర్థః. (కా పునరిత్యాది) సదసద్విలక్షణత్వం నామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కిఞ్చేతి) కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (సత ఆత్మన ఇతి) సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వేఽన్వయి హేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయం చేతి) సపక్షస్య శుక్తిరజతాదేః అనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్య చేతి) వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయ కార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కిఞ్చేతి) సత్యం చేత్సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః. (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కిం వికృతస్య - ఉత న. నో చేత్సర్వదా విశేషాన్తరాపత్తిప్రసఙ్గః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వం - తస్యాపి తథేత్యనవస్థేత్యర్థః. (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్య చేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానం స్యాత్ -

తి, నచవాచ్యం మృత్సువర్ణదుగ్ధాదిభ్యో ఘటరుచకదధ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే- శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చ నదృశ్యతే- అతః ప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి. వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదేరారమ్భకం - ఉతరుచకాది- అథ రుచకాద్యాశ్రయో హేమాది. నతావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకం - హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మానం ప్రత్యాత్మన ఆరమ్భకత్వాసమ్భవాచ్చ. హేమవ్యతిరిక్తం స్వస్తికం దృశ్యత ఇతి చేత్. నహేమవ్యతిరిక్తం తత్- హేమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వం సాధితమితి చేన్న- అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివద్భ్రాన్తిమూలత్వేన వస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. నాపి రుచకాదిః స్వస్తికాదేరారమ్భకం- స్వస్తికే హి రుచకం పట ఇవ తన్తవో భవతాపి నోపలభ్యతే. నాపి రుచకాశ్రయభూతం హేమ- రుచకాశ్రయాకారేణ హేమ్నః స్వస్తికేఽనుపలబ్ధేః. అతో మృదాదికారణాతిరిక్తస్య కార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్కార్యత్వేన మిథ్యాభూతం. తదిదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయే కాల్పనికమృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్య కార్యస్యాసత్యత్వం ప్రతిపాదితం. పరమార్థతస్తు మృత్సువర్ణాదికారణమపి ఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతం- బ్రహ్మకార్యత్వావిశేషాత్. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి*యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్ *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యేవమాదిభిశ్శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమవగమ్యతే. నచాగమావగతార్థస్య ప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః- యథోక్తప్రకారేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వావగమాత్, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వాచ్చ- విరోధే సత్యప్యసమ్భావితదోషస్య చరమభావిన స్స్వరూపసద్భావాదౌ ప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపి ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. అతః కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వం మిథ్యా. నచ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వేన జీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయం- బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావాత్. బ్రహ్మైవ హి సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢః *ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే *నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. నన్వేకమేవ బ్రహ్మ సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి చేత్ -పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖమితివత్సర్వశరీరేషు సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానం స్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థా చ

వికృతస్య చేదనవస్థేత్యర్థః. ఉక్తతర్కస్య ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కిం ద్రవ్యమాత్రం కారణం- ఉతాకారమాత్రం- ఉతాకారవిశిష్టం ద్రవ్యమితి వికల్పాః. తేషు ప్రథమం శిరో దూషయతి (నతావదిత్యాదినా) సమవాయికారణాంశవిషయం ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హి తత్ర వ్యక్తిద్వయముపలభ్యేత- నతథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (నాపీతి) కార్యే సమవాయికారణానువృత్త్యా తదుపలబ్ధిః పరేణాభ్యుపగమ్యతే- తత్ర పటే తన్తవ ఇవ స్వస్తికే రుచకముపలభ్యేతేత్యర్థః. తృతీయం శిరో దూషయతి (నాపీతి) రుచకాకారవిశిష్టం కారణం చేత్ -స్వస్తికే రుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భః ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమత్ర కేవలప్రమాణాత్తర్కానుగృహీతం ప్రమాణం ప్రబలమితి ప్రత్యక్షవిరోధపరిహార ఇత్యుక్తం భవతి. (అత ఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యా న ప్రత్యక్షబాధ ఇత్యర్థః. తత ఏవ న సోపాధికత్వం- పక్షేపి సాధితత్వేనోపాధిత్వాభావాదితి భావః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వే మృత్తికాదీనాం సత్యత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నమృత్తికాసత్యత్వే తాత్పర్యం- అపితు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వ ఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. న కేవలం బ్రహ్మకార్యత్వేన జగతో మిథ్యాత్వం సిధ్యతి- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి బాధార్థసామానాధికరణ్యమితి భావః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షేణ బాధమభిప్రేత్య ఇహాపి తమాశఙ్క్యాహ (నచాగమావగతేతి) పరిహరతి (యథోక్తేతి) *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమన్యపరం- అత్ర తూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్పర్యమస్త్యేవేతి న ప్రత్యక్షేణ బాధ ఇత్యభిప్రాయః. అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) యద్వా - కింశబ్దతః ప్రతీత్యభావాత్- ప్రత్యక్షవిరోధాద్వాఽన్యపరత్వం శఙ్క్యత ఇత్యభిప్రేత్య శబ్దతః ప్రతిపత్త్యభావం పరిహరతి (యథోక్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి) విరోధమభ్యుపగమ్యాహ (విరోధే సత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వం సంభావితదోషత్వం. అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావిన ఇతి) (స్వరూపేతి) ఆదిశబ్దేన వ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. (ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ- ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వ ఇత్యర్థః. శాస్త్రస్య శబ్దస్వరూపగ్రహణవ్యుత్పత్త్యాదిషు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి- తథాపి శాస్త్రజ్ఞానం స్మృతిజ్ఞానవత్ స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేన న స్వవిషయం దర్శయతి- అపి త్వనన్యగోచరమేవ దర్శయతీత్యర్థః. (నన్విత్యాది) పాదే మే వేదనేత్యాదినా జీవేశ్వరేత్యాదినా చ లౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా.——ఏతద్వ్యవస్థాసి

నస్యాత్,—— అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవైవం సమాదధతే- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానామల్పత్వమహత్త్వమలినత్వవిమలత్వాదివత్తత్తదుపాధివశాద్వ్యవస్థాప్యన్తే. నను *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతేర్న జీవా బ్రహ్మణో భిద్యన్త ఇత్యుక్తం. సత్యం-పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. కస్య పునః కల్పనా. న తావద్బ్రహ్మణః-తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానాం- ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్ - కల్పనాధీనో హి జీవభావః- జీవాశ్రయా చ కల్పనేతి. నైతదేవం-అవిద్యాజీవభావయోర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నత్వైకవేషాయామవస్తుభూతాయామవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తి. వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేపి కృపాణాదిగతముఖప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవాదవిద్యాశ్రయత్వోపపత్తేః కాల్పనికత్వోపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివజ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసఙ్గాత్.. జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయ ఇతి. —— తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాలుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావిజృమ్భితం. తథాహి - జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్ - న ఖల్వద్వైతవాదినస్తదుభయవ్యతిరిక్తమాకారమభ్యుపగచ్ఛన్తి. కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితి చేత్. తన్న - స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. అవిద్యాశ్రయాకార ఏవ హి నిరూప్యతే. కిఞ్చ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం హి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణం - సా తు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేపి న సిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవ హి మోక్షః - తత్రైకస్మిన్ముక్తే అవిద్యావినాశాదితరేపి విముచ్యేరన్. అన్యస్యాముక్తత్వాదవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తిః స్యాత్ - అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతిజీవమవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్ర యస్యావిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే - యస్య త్వవినష్టా స బధ్యత ఇతి చేత్. తన్న - ప్రతిజీవమితి జీవభేదమాశ్రిత్య బ్రూషే - స జీవభేదః

ధ్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్షముపన్యస్యతి (అత్ర కేచిదితి) (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః- పరమార్థతో న భిద్యన్త ఇతి సత్యం. వయం త్వౌపాధికభేదమాశ్రిత్య బ్రూమ ఇత్యర్థః. (కస్యేత్యాది) అత్రోక్తమితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కించేతి) అవస్తుభూతాయాం- అపరమార్థభూతాయాం. అనవక్లృప్తిః- అసిద్ధిః. యథా బ్రహ్మణః స్వతః శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వం - తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతః శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా ఔపాధికాశుద్ధిర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేపి ముఖప్రతిబిమ్బే సమ్భవతి- తథా వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వతః శుద్ధత్వే సత్యప్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవాదవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వమిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతః శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః- అవిద్యాసంబన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికత్వోపపత్తిః- జన్మజరామరణాదేః కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః. ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞానానివర్త్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వం- అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాం భ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థమితికరణం.—— దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం- అద్వైతానిపుణానాం. శ్రద్ధాలుశబ్దేన భేదవాదేష్వకౌశలం వివక్షితం. ఉభయతోపి భ్రష్టైరేవముక్తమితి భావః. కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వం - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి) ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి) కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్- జీవో హ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (న ఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపం - కల్పితం తు జడం - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాదిత్యర్థః. తృతీయం శిరశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తన్నేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి) అవిద్యాశ్రయత్వేన విశిష్టత్వం- విశిష్టాకార ఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః. (కించేత్యాది) అవిద్యా కిమేకా- ఉత బహ్వీతి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకత్వపక్షే దూషణమాహ (తత్రైకస్మిన్నితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్పమభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణముక్తం తత్రేతి. అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి) అథావిద్యాబహుత్వపక్షమనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బధ్యతే- బద్ధో భవిష్యతీత్యర్థః. దూషయతి (తన్నేతి) అత్రాపి వికల్పయతి (స జీవభేద ఇతి) అనభ్యుపగమాత్- అద్వైతహానిప్రసఙ్గేనానభ్యుపగమాత్. ద్వితీ

కింస్వాభావికః-ఉతావిద్యాకల్పితః. నతావత్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధ్యర్థస్యచావిద్యాకల్పనస్యవ్యర్థత్వాత్,. అథావిద్యాకల్పితః - తత్రేయంజీవభేదకల్పికాఽవిద్యాకింబ్రహ్మణః - ఉతజీవానాం. బ్రహ్మణఇతిచేత్ - ఆగతోసిమదీయంమార్గం. అథజీవానాం- కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసి. అథప్రతిజీవంబద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంయాఅవిద్యాఃకల్ప్యన్తే- తాభిరేవజీవభేదోపీతిమనుషే - జీవభేదసిద్ధౌతాస్సిద్ధ్యన్తి- తాసుసిద్ధాసుజీవభేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయత్వం. నచాత్రబీజాఙ్కురన్యాయస్సిధ్యతి- బీజాఙ్కురేషుహ్యన్యదన్యద్బీజమన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకం- ఇహతుయాభిరవిద్యాభిర్యేజీవాఃకల్ప్యన్తే- తానేవాశ్రిత్యతాసాంసిద్ధిరిత్యశకనీయతా. అథబీజాఙ్కురన్యాయేనపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవకల్పనాంమన్యసే- తథాసతిజీవానాంభఙ్గురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గ, శ్చ. అతఏవబ్రహ్మణఃపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యపినిరస్తం - అవిద్యాప్రవాహేఽభ్యుపగమ్యమానేతత్కల్పితజీవభావస్యాపితద్వత్ప్రవాహానాదితాస్యాత్ - నధ్రువరూపతా. ఆమోక్షాచ్చజీవస్యధ్రువత్వమిష్టంనసిధ్యేత్. యచ్చోక్తమవిద్యాయాఅవస్తురూపత్వేనానుపపన్నత్వైకవేషాయానేతరేతరాశ్రయత్వాదయోవస్తుదోషాఅనవక్లృప్తిమావహన్తీతి-తథాసతిముక్తాన్పరంచబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాదశుద్ధిరూపానతత్రప్రసజతీతిచేత్. కిముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా- ఏవంతర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తిభిర్జీవానపినాశ్రయేత్. కిఞ్చ- జీవాశ్రయాయాఅవిద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నాశేసతిజీవోనశ్యేద్వా- నవా. యదినశ్యేత్ -స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. నోచేదవిద్యానాశేప్యనిర్మోక్షః- బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. యచ్చోక్తంమణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి-తత్రేదంవిమర్శనీయం- అల్పత్వమలినత్వాదయఔపాధికాదోషాఃకదానశ్యేయురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమఇతిచేత్. కింతదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయఃప్రతిబిమ్బంతిష్ఠతివా- నవా. తిష్ఠతిచేత్ - తత్స్థానీయస్యజీవస్యాపిస్థితత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నశ్యతిచేత్ - తద్వదేవజీవనాశాత్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. కిఞ్చ- యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః-తస్యతదుచ్ఛేదఃపురుషార్థః. తత్ర కిమౌపాధికదోషప్రతిభాసోబిమ్బస్థానీయస్యబ్రహ్మణః - ఉతప్రతిబిమ్బస్థానీయస్యజీవస్య - ఉతాన్యస్యకస్యచిత్. ఆద్యయోఃకల్పయోర్దృష్టాన్తోయంనసంగచ్ఛతే- ముఖస్యముఖప్రతిబిమ్బస్యచాల్పత్వాదిదోషప్రతిభాసశూన్యత్వాత్. నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతే.

యంశిరోవికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణఇతిచేదితి) ద్వితీయంశిరోదూషయతి (అథేతి) (కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకాఽవిద్యాజీవకల్పనాత్ప్రాగేవనజీవానాశ్రయితుంక్షమా- జీవాసిద్ధేరిత్యర్థః. యాజీవభేదకల్పకావిద్యాః-తాఏవజీవాశ్రయాఃబద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవఇతిపక్షమనూద్యదూషయతి (అథప్రతిజీవమితి) బీజాఙ్కురన్యాయేనపరిహారస్యానుపపత్తిమాహ (నచేతి) బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షానాస్తి- ఉత్పాదకాఙ్కురమన్యత్ - ఉత్పాద్యంచాన్యత్ - అత్రతుజీవభేదకల్పకావిద్యాయాఃకల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి- కల్పకావిద్యాశ్రయోజీవః-సఏవకల్ప్యశ్చేతివైషమ్యం.అశకనీయతా-సాధయితుమశక్యతేత్యర్థః. ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థంప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమేదూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశఃశ్రుత్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేనజీవస్వరూపనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధోవివక్షితః. ఏవంజీవాఖ్యధర్మిణఃప్రవాహానాదిత్వకల్పనేదూషణముక్తం. జీవత్వధర్మతత్కల్పకావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేప్యుక్తందూషణమతిదిశతి (అతఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తర జీవభావకల్పనం- తత్తదాశ్రయావిద్యయాతదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. అస్యపక్షస్యనిరస్తతాంవివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహఇతి) ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయోరుభయోరపితుల్యందూషణమాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య- జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. అవిద్యాయాఃదుర్ఘటత్వేనపరిహారందూషయతి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్- శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభిరుపపత్తిభిః- అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. మోక్షానుపపత్త్యాదూషయతి (కించేతి) (నోచేదితి) అవిద్యాకార్యస్యజీవత్వస్యావస్థానాదనిర్మోక్షఇత్యర్థః. దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయాదూషణముక్తం - అథదృష్టాన్తాలోచనయాదూషయతి (యచ్చోక్తమితి) అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేనదూషయిష్యన్దోషప్రతిభాసస్యావశ్యమ్భావితామాహ (కించయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్యనిరసనీయత్వాత్ తన్నిరాసాయహివేదాన్తారమ్భః- బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయోర్జీవబ్రహ్మణోర్దోషప్రతిభాసాయోగాత్ తన్నిరాసార్థోవేదాన్తోఽనారభ్యఇతిదూషణందర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తం. దృష్టాన్తేముఖతత్ప్రతిబిమ్బతద్వ్యతిరిక్తచేతన సద్భావాత్తదభిప్రాయేణవికల్పయతి (ఉతాన్యస్యకస్యచిదితి) (నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతఇతి) రూపవదచేతనవిశేషస్యైవప్రతిబిమ్బందృష్టం- తస్మా

బ్రహ్మణోదోషప్రతిభాసే బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయోఽపికల్పోనకల్పతే- జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టురభావాత్. కిఞ్చ- అవిద్యాకల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః క ఇతి నిరూపణీయం. న తావదవిద్యా- అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్, శుక్తికారజతాదివదవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య. బ్రహ్మైవకల్పకమితి చేత్ - బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతం. కిఞ్చ-బ్రహ్మాజ్ఞానానభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మజీవాన్ పశ్యతి వా-నవా. న పశ్యతి చేత్ - ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టిర్నామరూపవ్యాకరణమిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి- అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మనావిద్యామన్తరేణ జీవాన్ పశ్యతీతి బ్రహ్మాజ్ఞానప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయాఽవిద్యావిభాగవాదోఽపి నిరస్తః - అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినోఽపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరాన్ దృష్ట్వా మోహయితుమలం. నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనం - దృష్టేషు పరేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వాత్తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతురితి మన్యసే- తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్య స్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయాఽవిద్యైవ స్యాత్. అథ మతం - విపరీతదర్శనహేతురవిద్యా - మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యాత్వమితి. నైవం - చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతోరప్యవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి- న తర్హి తన్మోహయతి- న హ్యనున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్మోహయితుమీహతే. అథా పురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతురవిద్యా - మాయా తు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః - అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతం. తన్న - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేఽపి తద్ధేతురవిద్యైవ,- తన్నిరసనే చ ప్రయస్యన్తి. యది చ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా-తర్హ్యనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు కో దోష ఇతి చేత్ -ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః- మాయాయాస్త్వపరమార్థత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ -అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వత్త్వాచ్చావిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే. కిఞ్చ - అపరమార్థభూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః. జీవమోహనమితి చేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనం. క్రీడేతి చేత్. అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కిం క్రీడయా. పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడా పురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతి చేత్. నైవమిహోపపద్యతే- న హ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైరపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమా

ద్విచన్ద్రబ్రహ్మజీవయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమేతయోరచేతనత్వమాపతతీతిభావః. బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోఽపీతి) పూర్వమవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా- ఇదానీమవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కిం చేతి) కః కల్పకః- కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. (నాపి జీవ ఇతి) కల్పకత్వాత్సిద్ధిః, కల్ప్యత్వాదసిద్ధి, శ్చేతి స్వసిద్ధేః స్వాపేక్షా- జీవవిషయభ్రమాశ్రయేసిద్ధే హి జీవక్లృప్తిః. జీవసిద్ధేః స్వవిషయభ్రమాశ్రయభూతేన స్వేనైవ సాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (శుక్తికేతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వమనుపపన్నం-న హి దోషకల్ప్యం రజతమర్థాన్తరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. (కిం చేత్యాది) (అథ పశ్యతీతి) అపరమార్థజీవప్రతీతిరవిద్యయా వినా న సంభవతీత్యర్థః. అత ఏవ- ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యాద్యర్థం, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం, చ అవిద్యాస్వయాభ్యుపగమాదేవేత్యర్థః. మాయా పరభ్రమహేతుః- అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితి హి తన్మతం. *మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతిరేతద్విభాగహేతుః. అపరమార్థజీవదర్శనమజ్ఞానేనైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్వం - ఉత జీవదర్శనేన వినా తన్మోహనమితి పక్షయోః ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి. అనన్తరం శిరో దూషయతి (న చేతి) మాయైవ జీవదర్శనహేతురిత్యత్రాహ (నాపీతి) న హి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితుర్మోహనీయదర్శనహేతుః. అస్యాస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యతే (అథేతి) ప్రతివదతి (తర్హీతి) నామవివాద ఆవయోరిత్యర్థః. శఙ్క్యతే. (అథేతి) పరిహరతి (నైవమితి) న కేవలం సత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః - అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతుర్దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (తన్నేతి) (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నం- తస్యాశ్చాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః. తద్వత్త్వా-తత్సమ్బన్ధః.(కిం చేతి) అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (నిత్యయేతి). ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యా చ మాయాఽవిద్యా

ర్థభూతేనచతత్ప్రతిభాసేనా, నున్మత్తానాంక్రీడారసోనిష్పద్యతే. మాయాశ్రయతయాఽభిమతబ్రహ్మవ్యతిరేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్యకల్పనాఽసమ్భవశ్చపూర్వవదేవద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యాశబళంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యద్వితీయత్వంబ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భిరభ్యుపేత్యం. యత్తుబన్ధమోక్షవ్యవస్థానోపపద్యతఇతి - నతద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినశ్చోద్యం - ఏకస్యైవబ్రహ్మణోఽజ్ఞస్యస్వాజ్ఞాననివృత్త్యామోక్ష్యమాణత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయాఏవాభావాత్, వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చబద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాః కాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శినఇవచైకస్యైవావిద్యయాసర్వకల్పనోపపత్తేః,. స్వప్నదృశాహ్యేకేనదృష్టాశ్శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యాకల్పితాఏవ. అతఏవ బహ్వవిద్యాకల్పనమపినయుక్తిమత్. పారమార్థికీబన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్వపరవ్యవస్థాచజీవాజ్ఞానవాదినాపినాభ్యుపేయతే - అపారమార్థికీత్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే. ప్రయోగశ్చ- బన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్స్వపరవ్యవస్థాశ్చస్వావిద్యాకల్పితాః- అపారమార్థికత్వాత్ -స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి. శరీరాన్తరాణ్యపిమయైవాత్మవన్తి-శరీరత్వాత్ -ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపిమదవిద్యాకల్పితాని-శరీరత్వాత్ -కార్యత్వాత్ -జడత్వాత్ -కల్పితత్వాద్వా-ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితంచేతనజాతమహమేవ-చేతనత్వాత్ - యదనహం-తదచేతనందృష్టం-యథాఘటః. అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థా, శ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః. ద్వైతవాదినాపిబద్ధముక్తవ్యవస్థాదురుపపాదా- అతీతానాంకల్పానామానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్పేఏకైకముక్తావపిసర్వేషాంమోక్షసమ్భవాదముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదాత్మనామముక్తాశ్చసన్తీతిచేత్. కిమిదమనన్తత్వం. అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేన్న-భూయస్త్వాదల్పజ్ఞైరసఙ్ఖ్యేయత్వేపీశ్వరస్యసర్వజ్ఞస్యసఙ్ఖ్యేయాఏవ. తస్యాప్యశక్యత్వేసర్వజ్ఞత్వంనస్యాత్. ఆత్మనాంనిస్సఙ్ఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావిద్యమానసఙ్ఖ్యావేదనాభావోనాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతిచేత్. భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యావిధురత్వంనోపపద్యతే. ఆత్మానస్సఙ్ఖ్యావన్తః- భిన్నత్వాత్ -మాషసర్షపఘటపటాదివత్. భిన్నత్వేచాత్మనాంఘటాదివజ్జడత్వ,మనాత్మత్వం, క్షయిత్వం, చప్రసజ్యతే. బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వంనస్యాత్ -అనన్తత్వంనామపరిచ్ఛేదరహితత్వం. భేదవాదేచవస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనబ్రహ్మణోవస్తుతఃపరిచ్ఛేదరహితత్వంనశక్యతేవక్తుం-వస్త్వన్తరభావఏవహివస్తుతఃపరిచ్ఛేదః. వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యదేశతఃకాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వంచనయుజ్యతే. వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఏవఘటాదయోదేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛిన్నాహిదృష్టాః-తథాసర్వేచేతనాఃబ్రహ్మచవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఃదేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛిద్యన్తే.

విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి) (పూర్వవదేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభిర్దూషణైరిత్యర్థః. మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వముపసంహరతి (అతఇతి) బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తామనూద్యపరిహరతి (యత్త్వితి) నేదంచోద్యమనిష్టమిత్యర్థః. తర్హిబద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చేతి) వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాఃకాల్పనికత్వాద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే - తథాసర్వాసాంవ్యవస్థానాంకాల్పనికత్వాదేకావిద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః. (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నంహికల్పకం - అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదక్ల్పప్తిర్న్యాయ్యేత్యర్థః. దృష్టాన్తంశిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతఏవ- ఆశ్రయైకత్వేపిసర్వవ్యవస్థోపపత్తిర్యేన హేతునాసిద్ధాతేనైవకాల్పనికత్వేనహేతునాఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపినయుక్త మిత్యర్థః. పరమార్థకార్యాణాంహిబహుహేత్వపేక్షా - అపరమార్థానాం త్వేకేనైవాల మిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీత్వితి) (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినంప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యేతే. తంచభేదవాదినంచ ప్రతిద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానం. వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అతఇతి) కాణాదపక్షేపిస్వపక్షోక్తందోషమాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది) (అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేదితి) దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వవ్యావృత్త్యర్థమసఙ్ఖ్యేయత్వమిత్యుక్తం. భిన్నత్వేన సఙ్ఖ్యావత్త్వంసాధయతి (ఆత్మానఇతి) (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సఙ్ఖ్యావత్తారతమ్యేపి సఙ్ఖ్యావత్త్వమవిశిష్ట మితిభావః. భిన్నత్వే దూషణాన్తరంచాహ (భిన్నత్వేచేతి) అత్రవ్యతిరేకిత్రయంవివక్షితం - ఆత్మానభిన్నాః - ఆత్మత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదాత్మా - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అజడత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదజడం - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అక్షయిత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదక్షయి-యథాఘటాదిరితి. దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి) అనన్తత్వంనామకిం-తస్యభేదవాదేఽనుపపన్నత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తత్వంనామేతి) (వస్త్వన్తరభావఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వంవస్తుతఃపరిచ్ఛేదఇత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తందేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమప్యాపతతీత్యాహ (వస్తుతఇతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (వస్త్వన్తరాదితి) అస్యార్థస్యానిష్ట

ఏవఞ్చ *సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదిభిస్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వంవదద్భిర్విరోధః. ఉత్పత్తివినాశాద యశ్చజీవానాంబ్రహ్మణశ్చప్రసజ్యేరన్- కాలపరిచ్ఛేదఏవహ్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వం. అతఏకస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంకృత్స్నంజగత్. సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానవ్యవస్థాదయోఽపిస్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే.తస్మాదేకమేవనిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావమనాద్యవిద్యావశాజ్జగదాకారేణవివర్తతఇతిపరమార్థతోబ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వంజగతఇతి.—— అత్రోచ్యతే-నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రంబ్రహ్మనాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యేతత్- ప్రకాశస్వరూపస్యనిరంశస్యప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానేస్వరూపనాశప్రసఙ్గేన తిరోధానాసమ్భవాదిభ్యస్సకలప్రమాణవిరుద్ధంస్వవచనవిరుద్ధంచేతిపూర్వమేవోక్తం. యత్పునరుక్తంకారణవ్యతిరిక్తంకార్యంయుక్తిబాధితత్వేనశుక్తికారజతాదివన్మృషేతి - తదయుక్తం - యుక్తేరభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్యకారణమాత్రస్యసత్యత్వం - వ్యావర్తమానానాంఘటశరావాదికార్యాణామసత్యత్వమితి - తదప్యన్యత్రదృష్టస్యాన్యత్రవ్యావర్తమానతానబాధికేత్యాదిభిఃపూర్వమేవపరిహృతం. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాంసదసదనిర్వచనీయత్వేనకార్యస్యమృషాత్వమితి- తదసత్ - ఉపలబ్ధివినాశయోగోహినమిథ్యాత్వంసాధయతి- కిన్త్వనిత్యత్వం- యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాయదుపలబ్ధం - తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాబాధితత్వమేవహితస్యమిథ్యాత్వేహేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్యదేశకాలసమ్బన్ధిత్వేనబాధితత్వందేశాన్తరకాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రంసాధయతి- నతుమిథ్యాత్వం. ప్రతిప్రయోగశ్చ- ఘటాదికార్యంసత్యం- దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మవత్. యచ్చోక్తంకారణస్వరూపాదవికృతాద్వికృతాచ్చకార్యోత్పత్తిర్నసమ్భవతీతి- తదసత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితాత్కారణాత్కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. తత్సమవధానంచవికృతస్యావికృతస్యచనసమ్భవతీతియదుక్తం- తదయుక్తం- పూర్వమవికృతస్యైవకాలాదిసమవధానసమ్భవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్పూర్వమపిదేశకాలాదిసమవధానంప్రసజ్యతఇతిచేన్న - దేశకాలాదిసమవధానస్యకారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తత్వాభావాత్. అతోదేశకాలాది సమవధానరూప

త్వందర్శయతి (ఏవంచేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమాహేతిభావః.ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్యపరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గ ఉక్తః- అథావికారస్యసవికారత్వప్రసఙ్గమాహ (ఉత్పత్తీతి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. ఏకస్యావిద్యయాసర్వవ్యవస్థోపపత్తిముపసంహరతి (అత ఇతి) బ్రహ్మజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే-అధ్యాసాధిష్ఠానంభవతి. నతుపరిణమతీత్యర్థః.(బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వం జగతఇతి) బ్రహ్మణఃపరమార్థభూతమనన్యన్నజగదిత్యర్థః.— బ్రహ్మజ్ఞానవాదినంవైశేషికః ప్రతివదతి (అత్రోచ్యతఇతి) తిరోధానేపితద్రహితాంశస్థితిరితినవక్తుంయుక్తం-నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణనిరంశస్యేత్యుక్తం. (స్వరూపనాశప్రసఙ్గేనేతి) తిరోధానంనామప్రకాశనివృత్తిః. తత్రజడస్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రకాశనివృత్తావపితస్యస్థితిరుపపద్యతే- ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణఃప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానంనామస్వరూపనివృత్తిరేవేత్యర్థః.(స్వవచనవిరుద్ధంచేతీతి)నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధంనిర్విశేషత్వం- జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమన్యత్ప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః.పూర్వమేవోక్తం- అస్మిన్ప్రబన్ధేసిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః. (యత్పునరితి) సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభిరనైకాన్త్యాదిభిశ్చపూర్వమేవపరిహృతమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వానిత్యత్వయోర్భేదందర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వముచ్యతే - తర్హిసిద్ధసాధనంమిథ్యాత్వానుమానం. యద్యనిత్యత్వవిలక్షణంమిథ్యాత్వంసాధ్యతే-తర్హిసోపాధికత్వాదిదూషణానిస్యురితిభావః. ప్రత్యనుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి) ననుమిథ్యాత్వానుమానంనసోపాధికం-ఉపాధేరభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌబాధోనసాధ్యసమవ్యాప్తః- దేశకాలభ్రమేషుప్రతిపన్నోపాధౌబాధాభావాత్. నహిదేశకాలభ్రమస్యదేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః- తస్మాన్నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. యదిబాధమాత్రమేవహేతుః- తన్న- పక్షేపివిద్యమానత్వాత్. పక్షేష్వవిద్యమానస్సర్వసపక్షానుయాయీహ్యుపాధిః. తస్మాన్నసోపాధికత్వమితి. అత్రాయంపరిహారః- దేశకాలభ్రమేష్వపిప్రతిపన్నోపాధౌబాధోస్తి-నహిదేశకాలావేవసర్వత్రోపాధిః. తౌతుదేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యేపదార్థాఉపాధయః-యథాదుర్దినేసాయంకాలభ్రమాన్వితఃపురుషః పశ్చాదాదిత్యదర్శనాత్ప్రబుద్ధఃఏవంమన్యతే- యదాహంసన్ధ్యాముపాసితవాన్- నతదాసాయమితి, యదాహం బుద్ధః- నతదానీంప్రభాతమితి, చ - యత్రాహంసుప్తః- నాయంసదేశఇత్యాది,. కించ- దేశభ్రమేకాలఉపాధిఃస్యాత్- కాలభ్రమేదేశఉపాధిస్స్యాత్. నచాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాత్ప్రతిపన్నోపాధౌబాధస్యసాధ్యసమవ్యాప్తిరస్త్యేవ. ఇమమర్థమభిప్రేత్యదేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దఃప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌబాధార్హత్వంమిథ్యాత్వం - తత్కార్యభూతఃప్రతిపన్నోపాధౌబాధోమిథ్యాత్వసాధకః- యథాఽగ్నేర్దాహార్హస్యదాహకార్యందాహార్హత్వేలిఙ్గం- తద్వత్ - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వచోద్యమపాస్తం. సమవహితాత్-సమన్వితాత్. కారణాన్తరం- కర్మఈశ్వరసంకల్ప, ఇత్యాది. ఏతదాయత్తత్వాభావాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. ఏవమనుగ్రాహకస్త

విశేషమాపన్నం కారణం కార్యముత్పాదయతీతి న కిఞ్చిదవహీనం. కారణస్య చ కార్యం ప్రత్యారమ్భకత్వమబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్య, తదాశ్రయస్య వా హేమాదే, రారమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్. న చారమ్భక హేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వా, చ్చ. న చాయం శుక్తికారజతాదివద్భ్రమః - ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. న చాస్యోపలబ్ధేర్బాధికా కాచిదపి యుక్తిర్దృశ్యతే. ప్రాగనుపలబ్ధస్వస్తికోపలబ్ధివేళాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నో ప్యనువృత్తేరవిరుద్ధా. శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తం. యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్తవ్యం- తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తం. యచ్చోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యాత్మవన్తీతి- తదసత్ - ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసఙ్గాత్. సౌభరిప్రభృతిష్వప్యాత్మైకత్వే నానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసన్ధానమేకస్య దృశ్యతే. న చాహమర్థస్యజ్ఞాతృత్వాత్తద్భేదాత్ప్రతిసన్ధానాభావో నాత్మభేదాదితి వక్తుం శక్యం- ఆత్మా జ్ఞాతైవ- స చాహమర్థ ఏవ- అన్తఃకరణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వాత్కరణత్వాచ్చ శరీరేన్ద్రియాదివన్న జ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. యచ్చ శరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తం- తదపి సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వస్యైవాభావాదయుక్తం. తదభావశ్చ బాధితస్య సత్యత్వోపపాదనాత్. యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వముక్తం - తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తం. యత్తు మదన్యైవాత్మవన్తి, మదవిద్యాకల్పితాన్య, హమేవ సర్వం చేతనజాత, మిత్యహమర్థస్యైక్యముపపాదితం- తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితం - అహన్త్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మత్వన్మతే. కిఞ్చ - నిర్విశేషచిన్మా

ర్క ఉక్తః - అథానుగ్రాహ్యం ప్రమాణమాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావమిథ్యాత్వగ్రాహిప్రమాణానుగ్రాహకత్వేన హి తర్క ఉక్తః. తథాఽత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తం. పరోక్తతర్కశ్చ జాత్యుక్తిః- స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభఙ్గవాచి వాక్యం కింపరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణం - తర్హి న కార్యకారణభావభఙ్గః. ఉత న- తతోపి న తద్భఙ్గః. సా ప్రతీతిర్మిథ్యా చేత్ - తతోపి న భఙ్గః- బాధబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితం. (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యాశ్రితద్రవ్యమాత్రస్య, చారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః- దేశకాలాదిః. అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనబుద్ధిశబ్దాదీనాంఅసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (న చాయమితి) (ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్ - తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః. హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి) (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. (యచ్చాన్యదితి) ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి- విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బలీయ ఇత్యాదికం. త్వదుక్తం పూర్వమేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. తదుక్తమనుమానగణం దూషయతి(యచ్చోక్తమితి) వ్యాప్తివిరోధమాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్సంప్రతిపన్నైకాత్మకం శరీరం - తత్ర హి సుఖాది ప్రతిసన్ధానం దృష్టమితి భావః. ప్రతిసన్ధానాభావశ్శరీరభేదనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచిచ్ఛరీరభేదేపి పూర్వజన్మసుఖాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ప్రభృతిశబ్దస్యభావః. కించ - కిమేకశరీరవర్త్యాత్మన ఏకత్వం సాధ్యతే - ఉతానేకశరీరవర్తినః. ప్రథమకల్పే సిద్ధసాధనత్వం. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరేతచ్చేష్టాదిభిరాత్మా హ్యనుమీయతే - తచ్చానుమానం స్వస్మాదన్యత్వేనైవైనం దర్శయతి. స్వాత్మా హ్యహమిత్యపరోక్షమవభాసతే - న హి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్ష ఇతి. అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసన్ధానాభావ ఇత్యాశఙ్కాం దూషయతి (న చేతి) అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వేపి పూర్వపూర్వకల్పేషూత్పన్నవినష్టాన్తఃకరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసన్ధానసంభవాన్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసన్ధానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తత్త్వాత్మన ఇత్యాహ (ఆత్మా జ్ఞాతైవేతి) (యచ్చేతి) శరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యాకల్పితత్వసిద్ధిః-తదేవ నాస్తీతి సపక్షభూతశరీరస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వ, ముక్తం భవతి. కల్పితత్వహేతోరన్యతరాసిద్ధి, శ్చ. కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ-చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకిపూర్వముక్తం-తదర్థత ఉదాహృతం భవతి యచ్చేతి. దూషయతి (తదపీతి) కాలాత్యయాపదిష్టత్వం దూషణముక్తం భవతి. ఏవ్వనుమానేష్వాక్తిదూషణమాహ (యత్త్వితి) బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానామేకావిద్యాకల్పితత్వం యదుక్తం- తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతో రసిద్ధిస్సోపాధికత్వం చానుసన్ధేయం. (కించేతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాది హేతుగణై రనిష్టప్రసఙ్గమాహ.

త్రాతిరేకిసర్వంమిథ్యేతివదతోమోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నోనిష్ఫలః-అవిద్యాకార్యత్వాత్ - శుక్తికారజతాదిషురజతాద్యుపాదానాది ప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నోవ్యర్థః - కల్పితాచార్యాయత్తజ్ఞానకార్యత్వాత్ - శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానంనబన్ధనివర్తకం- అవిద్యాకల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్ - కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వాద్వా- స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. కించ-నిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మమిథ్యా- అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ -అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా- యదేవంతత్తథా - యథాస్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. నచనిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మస్వయంప్రకాశతే- యేననప్రమాణాన్తరమపేక్షతే. యత్త్వాత్మసాక్షికంస్వయంప్రకాశజ్ఞానందృశ్యతే - తత్తుజ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపంజ్ఞాతృగతమేవదృశ్యతఇతిపూర్వమేవోక్తం. యానిచతస్యనిర్విశేషత్వసాధకానియౌక్తికానిజ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని - తానిచానన్తరోక్తైరవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిభిరనుమానైర్నిరస్తాని. నచనిర్విశేషస్యచిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహఙ్కారాదిజగద్భ్రమశ్చోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయోఽపిహిజ్ఞాతృవిశేషగతాదృష్టాః- నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః. నచతస్యప్రకాశత్వంస్వాయత్తప్రకాశతావాసిధ్యతి- ప్రకాశోహికస్యచిత్పురుషస్యకంచనార్థవిశేషంప్రతిసిద్ధిరూపోదృశ్యతే. తతఏవహితస్యస్వయంప్రకాశతోపపాద్యతేభవద్భిరపి.నచాతాదృశస్యనిర్విశేషస్యప్రకాశతాసమ్భవతి. యఃపునఃస్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపిపరమార్థకార్యందృశ్యతఇత్యుద్ఘోషః-సోఽపి- తానికార్యాణిసర్వాణ్యబాధితకల్పానివ్యావహారికసత్యానివస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతిస్వాభ్యుపగమాదేవనిరస్తః. అస్మాభిరపిసర్వత్రపరమార్థాదేవకారణాత్సర్వకార్యోత్పత్తిముపపాదయద్భిఃపూర్వమేవనిరస్తః. నచత్వయైషామనుమానానాంశ్రుతివిరోధోవక్తుంశక్యతే - శ్రుతేరప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేనచోక్తదృష్టాన్తేభ్యోవిశేషాభావాత్. యత్తుబ్రహ్మణోఽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేఽపిపశ్చాత్తనబాధాదర్శనాద్బ్రహ్మసత్యమేవేతి - తదసత్ - దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వేనిశ్చితేసతిపశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథాశూన్యమేవతత్త్వమితివాక్యజన్యజ్ఞానస్యపశ్చాత్తనబాధాదర్శనేఽపిదోషమూలత్వనిశ్చయాదేవతదర్థస్యాసత్యత్వం. కించ-*నేహనానాస్తికించన *విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేతివిజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యవస్తుజాతస్యనిషేధకత్వేనసర్వస్మాత్పరత్వాత్పశ్చాత్తనబాధాదర్శనముచ్యతే - శూన్యమేవతత్త్వమితితస్యాప్యభావంవదతస్తస్మాత్పరత్వేనపశ్చాత్తనబాధోదృశ్యతే. సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్తస్యైవపశ్చాత్తనబాధాదర్శనం. దోషమూలత్వంతుప్రత్యక్షాదీనాంవేదాన్తజన్మనస్సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టం. అతస్సర్వంవిజ్ఞానజాతంపారమార్థికజ్ఞాతృగతం-స్వయంచపరమార్థభూతమర్థవిశేషసిద్ధిరూపం, తత్రకించిత్ - జ్ఞానందోషమూలం, దోషశ్చపరమార్థః, కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్య, మితియావన్నాభ్యుపే

(తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణేతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యథాసంవిత్సిద్ధౌ *అభావిన్యేవసాపశ్చాద్బాధినీత్యుపదిశ్యతాం|సన్తిహిస్వప్నదృష్టానిదృష్టాన్తవచనానితఇతి. సా-ముక్తిః. మృషావాదినాంద్విధాప్రక్రియా-బ్రహ్మనవేదాన్తైఃప్రతిపాద్యతే - అపితుభేదనిషేధఏవక్రియతఇతి, స్వరూపపరవాక్యైఃప్రతిపాద్యతఇతి, చ. తత్రస్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి) (నచేత్యాది)జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం-జ్ఞేయవిశేషవ్యవహారానురూపమిత్యర్థః. (యానిచేతి) అనుమానైః-తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వంవ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. *ఊహస్తర్కోఽనుమానోక్తిరితిహలాయుధః. (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభిస్స్వాభిమతార్థసాధకత్వంనిరస్తమిత్యర్థః. (ఉపపాద్యతేభవద్భిరితి) స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితిహేతోరిత్యర్థః. (నచేతి)అతాదృశస్య- నిర్విశేషత్వాత్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతిపాఠేఽయమర్థః-తాదృశస్య-కర్మకర్తృసహితోయఃప్రకాశతేతస్య-నిర్విశేషత్వేఽభిమతేసానసిధ్యతీతి. పూర్వమపరమార్థహేతోశ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తం-తన్న-అపరమార్థాదపిపరమార్థోత్పత్తేరితిశఙ్క్యతే(యఃపునరితి)కిమయమపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తిర్భవత్పక్షేణోచ్యతే-ఉతాస్మత్పక్షేణేతివికల్పమభిప్రేత్యఆద్యపక్షేతదసిద్ధిమాహ (సోఽపితానీతి) ద్వితీయపక్షేదూషణమాహ(అస్మాభిరితి) (విశేషాభావాత్) ప్రబలవిరోధేహిదౌర్బల్యమితిభావః. బాధాదర్శనాభ్యుపగమేనదూషయతి(దుష్టకారణేతి) తదనభ్యుపగమేనదూషయతి (కించేతి)- ప్రత్యక్షాదిప్రమాణంవేదేఽపిసవిశేషపరవాక్యజాతంచవిహాయనిషేధపరవాక్యస్యప్రాబల్యంహిత్వదుక్తం. తత్రవిధిరూపత్వాత్పూర్వేషాం దౌర్బల్యం-నిషేధరూపత్వాచ్చపశ్చాత్తనస్యప్రాబల్యం- తచ్చసర్వశూన్యవాదినఏవేత్యర్థః. (అతస్సర్వమితి)అతఇత్యస్యనసేత్స్యతీత్యన్వయః. లోకవ్య

యతే - నతావత్సత్యమిథ్యార్థ వ్యవస్థాలోకవ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారోపి హి పారమార్థికో భ్రాన్తిరూపశ్చ పారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః - నిర్విశేషసన్మాత్రస్యతు పారమార్థికస్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభాసాదేర్హేతుత్వాసమ్భవాల్లోకవ్యవహారో నసమ్భవతి. యచ్చ తైర్నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వముక్తం - తదపి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేర్నిరస్తం. అథాధిష్ఠానాపారమార్థ్యే- నక్వచిద్భ్రమోదృష్ట ఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి మన్యసే- హన్త తర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి నక్వచిద్భ్రమోదృష్ట ఇతి దర్శనానుగుణ్యేన తేషామపి పారమార్థ్యమవశ్యాశ్రయణీయమితి నకశ్చిద్విశేషో ఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాత్. యత్తు భేదపక్షేప్యతీతకల్పానామానన్త్యాత్సర్వేషామాత్మనాం ముక్తత్వేన బద్ధాసమ్భవాద్బద్ధముక్తవ్యవస్థా నసమ్భవతీతి - తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతం. యత్త్వాత్మనాంభిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సఙ్ఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి - తత్ర ఘటాదీనామప్యనన్తత్వాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్. దశఘటాస్సహస్రం మాషా ఇతి సఙ్ఖ్యావత్త్వం దృశ్యత ఇతి చేత్. సత్యం- తత్తు నఘటాదిస్వరూపగతం - అపితు దేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతం. తాదృశంతు సఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్మనామభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతా సర్వముక్తిప్రసఙ్గః- ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్ యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివజ్జడత్వానాత్మత్వక్షయిత్వ ప్రసఙ్గ ఇతి - తదయుక్తం- ఏకజాతీయానాం భేదస్యతజ్జాతీయానాం జాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. నహి ఘటానాం భేదస్తేషాం పటత్వమాపాదయతి. యత్తు భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాద్దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణో నసిధ్యతీతి-

---

వహారస్యాసిద్ధిముపపాదయిష్యన్నాహ (లోకేతి) తామువపాదయతి (లోకవ్యవహారోపీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాన్నప్రతిభాసహేతుత్వం,- జ్ఞాతైవహ్యాశ్రయతయా ప్రతిభాసహేతుర్దృష్టః. జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చనవ్యవహారహేతుత్వం,- జ్ఞాతృగతజ్ఞానం హి స్వపరవ్యవహారహేతుతయాదృష్టమిత్యర్థః. యద్వా - నిర్విశేషజ్ఞానస్యజ్ఞాతృత్వాభావాత్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయా హేతుత్వం, నాస్తి- నిర్విశేషత్వాదేవ కారణతయాపి హేతుత్వ, మపి నాస్తీత్యర్థః. పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌ పరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ. ప్రతిభాసాదేరిత్యత్రాదిశబ్దో వ్యవహారపరః. (యచ్చేత్యాది) (నకశ్చిద్విశేషోన్యత్ర తత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయమభిప్రాయః- అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యే తస్యాప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థితి చేన్న- దోషస్యాపారమార్థ్యే తస్యాపి దోషాన్తరమిత్యనవస్థా స్యాత్. తత్ర స్వరూపహానాదిత్వేన పరిహారస్తుల్యః. ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహారశ్చేత్- సోపి తుల్యః. దుర్ఘటత్వేన పరిహారశ్చేత్- సోపి తుల్యః. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితి ద్వివిధా- తత్ర పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్నిరపేక్షత్వం దుర్ఘటత్వం- ఇయంచాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరధిష్ఠానపారమార్థ్యాపేక్షేతి చేత్. దోషపరమార్థత్వమప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరిత్యపి తుల్యమితి. (యత్త్విత్యాది) (తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతం) యథా మాషసర్షపాదిష్వేకైకజాతీయా ఏవానన్తాః, సముదితాశ్చానన్తాః,- తథా బద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చ సర్వే చేతనా అనన్తా, ఇత్యర్థః. సర్వేషామాత్మనామేకత్వసఙ్ఖ్యా ప్రత్యేకమస్త్యేవ - అతో నసఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్రం నిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యయా అవధిరేవ నిషిధ్యతే. అతీతకల్పానామానన్త్యాదేకస్మిన్కల్ప ఏకఘటసద్భావేపి ఘటానామానన్త్యం సిద్ధమితి సాధ్యవికలతా దృష్టాన్తస్య. కిం దేశకాలకర్మాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటాస్సపక్షీకృతాః- ఉత కృత్స్నఘటాః. తత్రాన్తరపక్షే సాధ్యవికలతా. ఆద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వం. సపక్షదర్శనానుగుణ్యేన పక్షేపి సాధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వాదుపాధ్యవచ్ఛిన్న చేతనానాం సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం స్యాత్- తదా సిద్ధసాధ్యతా. కిమేతదణ్డాన్తర్వర్తినాం చేతనానామవధిమత్సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం - ఉత సర్వేషాం. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్ర ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః- అతీతాణ్డానాం, తదన్తర్వర్తినాం చేతనానాం, చ సద్భావే ప్రమాణం వక్తవ్యం - నోచేదాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. ప్రమాణంచ శాస్త్రం. తచ్చ తాననన్తత్వేన ప్రతిపాదయతీతి తద్విరుద్ధత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్ట ఇత్యర్థః. విగీతః కాలః సావధిః- కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితి వక్తుం శక్యత్వేప్యతీతకల్పానామానన్త్యం హి శాస్త్రబలాదభ్యుపగతం - తథా సఙ్ఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వం కణ్ఠోక్తం - వికల్పముఖేన సోపాధికత్వ కాలాత్యయాపదేశ సిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః. ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుళ్యానాం పరస్పరం సఙ్ఖ్యావధిన్యూనాధికభావేసత్యపి తథాత్వేన తేషామానన్త్యం దర్శయితుం దశఘటాస్సహస్రం మాషా ఇత్యుక్తం. (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేన కర్తా వివక్షితః - ఏతత్కులాలనిర్మితా ఘటా దశేత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్. (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యే ఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసఙ్ఖ్యేయత్వాదిత్యర్థః. యత్త్విత్యాదినా భిన్నత్వేన అనాత్మత్వాది ప్రసఙ్గమనూదితం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (నహీతి) ఘటో నభిన్నః- ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నం- నతద్ఘటః - యథా పట ఇత్యుక్తే యథా కాలాత్యయాపదిష్టత్వం - తథాత్వదుక్తవ్యతిరేకిణామపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వే దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గం దూషయతి (యత్త్వితి) (భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాదితి) ఇదమిదం నభవతీతి సామానాధికరణ్యానర్హత్వం వస్తుతః పరిచ్ఛే

తదయుక్తం-వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నానామపి దేశకాలపరిచ్ఛేదస్యన్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలసమ్బన్ధేయత్తాయాః ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాదాపతతోవిరోధాభావాత్. వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావాదానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్-తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయతస్సమానం. అతస్సతోఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమాద్బ్రహ్మణోపి భిన్నత్వేన భేదప్రయుక్తాదోషాస్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. యద్యవిద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యుపేయతే-తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మస్యాత్. *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతిలక్షణవాక్యమపి తతఏవాపార్థకంస్యాత్. భేదతత్త్వానభ్యుపగమే హి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసంస్యాత్. ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ-నవస్తుతోపిపరిచ్ఛేదరహితత్వేన-తథావిధస్యశశవిషాణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాత్స్వతఃపరతోపి పరిచ్ఛేదోనవిద్యతే. తదేవం కారణాద్భిన్నస్య కార్యస్యసత్యత్వాద్బ్రహ్మకార్యం కృత్స్నంజగద్బ్రహ్మణోఽన్యదేవ.

దఇతి మృషావాద్యభిమతమితిజ్ఞాపితం. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తుమృషావాద్యనభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. అతోమృషావాదినాస్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదౌ ప్రసఞ్జితౌ. తౌదూషయతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యపేక్షాయామప్రయోజకత్వంవక్తుంతదుపయోగినమర్థమాహ (వస్తుతఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి) (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదోఽప్రయోజకఇతిభావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తం. అయమర్థః- దేశకాలపరిచ్ఛేదయోర్న్యూనాధికభావోదృశ్యతే - పరాభిమతస్యవస్తుపరిచ్ఛేదస్యతుసనాస్తి. తథాపిపరిచ్ఛేదత్వాత్సోపి న్యూనాధికభావవానితి ప్రసఞ్జనస్య ప్రమాణబాధితత్వేనపరిచ్ఛేదత్వంయథాన్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకం- తథావస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరప్రయోజకం - ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా- యథావస్తుతఃపరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషేమాషమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషేచ ప్రయోజకఇత్యభ్యుపగన్తుమయుక్తం- తయోర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేనబాధాత్ - ఏవందేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యైవదేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధాద్వస్తుపరిచ్ఛేదోనప్రయోజకఇతిభావః. అథవా- ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనందృష్టం - యథాపతనతారతమ్యంగురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనం, యథావాగతిశైఘ్ర్యతారతమ్యంవేగతారతమ్యనిబన్ధనం,. అతస్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణతారతమ్యవతాభావ్యం- అతోవస్తుపరిచ్ఛేదస్యదేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వేసతిన్యూనాధికభావవత్త్వప్రసఙ్గః. నచవస్తుపరిచ్ఛేదోన్యూనాధికభావవాన్దృశ్యతే- తస్మాద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వంతస్యానుపపన్నం. అతోవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యాపిబ్రహ్మణోదేశకాలపరిచ్ఛేదాభావఉపపన్నఇత్యర్థః. భాష్యేన్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనచేతి, నిర్దేశేనాయమర్థోవివక్షితఇతిస్ఫుటమవగమ్యతే. అథానన్త్యశ్రుతేఃసఙ్కోచంశఙ్కతే (వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి) సంకోచస్యపరపక్షేపితుల్యతాందర్శయతి (తద్భవతోప్యీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతస్సతోవిద్యేతి) ప్రసఙ్గదార్ఢ్యాయప్రసఞ్జకస్యవిపర్యయేఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి) తతోపికిమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వంవస్తుపరిచ్ఛేదః- సతుబ్రహ్మణోనాస్తీతిచేత్. తదయుక్తం- పరమార్థాదన్యత్వంహిమిథ్యాత్వం-తచ్చబాధ్యత్వం-బాధఫలంచకదాచిన్నివృత్తిరితితస్యకాలపరిచ్ఛేదాన్తర్భావాత్. అతోవిలక్షణత్వమాత్రంవస్తుపరిచ్ఛేదఇతిత్వయావక్తవ్యం, ఉక్తం, చ- అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణోవస్తుపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గోదుర్వారః. పూర్వస్మిన్గ్రన్థేఅవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమేదూషణముక్తం- అథసామాన్యేనభేదోనామకశ్చిదస్తీత్యనభ్యుపగమేదూషణమాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షోనిర్దూషణఃప్రబలః- పరపక్షస్సదూషణోదుర్బలఇతిభేదఃకిమస్తివా- నవా. అస్తిచేద్భేదాఙ్గీకారః. నచేత్పరపక్షఏవప్రబలస్స్యాత్, స్వేనాపిసఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్,. సభేదోఽపరమార్థఇతిచేత్- తతోపిపరపక్షప్రాబల్యంస్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షంఖణ్డయన్వైశేషికఃస్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి) సాఙ్ఖ్యసిద్ధాన్తిపక్షేవవస్తుపరిచ్ఛేదఉపపన్నఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేనసర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్తుపరిచ్ఛేదఇతిభాష్యకారాభిప్రాయఇత్యవగమ్యతే. ఇదమిదంనభవతీతిహివస్తుపరిచ్ఛేదః-ఇదమిదంభవతీతినిర్దేశయోగ్యత్వంవస్తుపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానామేకవిశేష్యపర్యన్తతాభిధానంహిసామానాధికరణ్యకృత్యం- తచ్చవస్తునస్తథావిధత్వాత్. యద్వా- వస్త్వపరిచ్ఛేదోనామవస్తుగతస్వభావవిశేషోదేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః-యథాదేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేపిషడ్వర్ణస్వర్ణస్యదశవర్ణాత్స్వర్ణాత్పరిచ్ఛేదోదేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణోదృశ్యతే. షడ్వర్ణతయాపరిచ్ఛేదోదశవర్ణస్వర్ణస్యనాస్తి- తథాబ్రహ్మణోపివస్త్వపరిచ్ఛేదోనామస్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితిఫలితం. ఉక్తంప్రకారద్వయంసాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిర్వస్త్వపరిచ్ఛేదఇతికేచిత్- ఆలోకాదిర్హి సర్వదేశసంబన్ధయోగ్యోపిప్రతిహన్యతే- నతథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్తుపరిచ్ఛేదోవస్తునఃపరిమితత్వం- తదభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేదస్తత్కార్యః- వస్తునఃపరిమితత్వాభావాద్ధిసకలదేశసంబన్ధఇతి. ఇతోపిపూర్వోక్తపక్షద్వయంవరం (స్వతఃపరతోపిపరిచ్ఛేదోనవిద్యతఇతి) స్వతఇతిఘటాదివ్యావృత్తిః- ఘటాదయోహిస్వతఃపరిచ్ఛిన్నాః. పరతఇతిధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధిపరాధీనసఙ్కోచం. ఏవందేశకాలపరిచ్ఛేదాభావఉక్తః. యద్వా- స్వతఇతి స్వతఃపరిమితత్వాభావఉక్తః - అయంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. తత్కార్యపరిమితదేశకాలసమ్బన్ధాభావఉక్తఃపరతఇతి. అథవైశేషికపక్షముపసంహరన్సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి) ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) తస్మాత్ -పరమకారణాద్బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరమ్భణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానాం- తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య* సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతాని హి వాక్యాని చిదచిదాత్మకస్య జగతః పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. తథా హి- *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, చ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతా శిష్యేణ *కథం ను భగవస్స ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతాఽసమ్భవం చోదితో జగతో బ్రహ్మైక కారణతాముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం తావత్ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాదితి దర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్ర కాణాదవాదేన కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతాముపపాదయతి * వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే- స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణం. *కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాదివాక్పూర్వకో హ్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః- సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రయుక్తం చ ఘట ఇత్యాది నామధేయం, స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహా

(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) కస్య కస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) పూర్వవాక్యఖణ్డానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపపాదయద్భ్య ఇతి) పూర్వవాక్యే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం,- తత్ర దృష్టాన్తశ్చోక్తః,. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయం ప్రకృత్యధికరణ ఉపాత్తం. ఉక్తదృష్టాన్తేఽపి వైశేషికమతేన కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుపపాదయతి *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యం-అతస్తదిదం వాక్యమనేన సూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తర్హి *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి కిమర్థముక్తం- న తు వాచాదిభ్య ఇతి. ఉచ్యతే - కేచిత్ *వాచారమ్భణమిత్యేకం పదం వ్యాచక్షతే వాగాలమ్బనమితి - *యథా వాచాదిశాని శేతి వచనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థం * వాచేతి పదాన్తరం- *ఆరమ్భణమిత్యపి పదాన్తరమితి దర్శయితుం *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రకరణాన్తరేతి) ఏషాం వాక్యానామనన్యత్వబోధకతాముపపాదయతి (తథా హీతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయమాహ (కృత్స్నస్యేతి) దృష్టాన్తవాక్యం వ్యాచష్టే (యథేతి) *మృన్మయమితి పదం వ్యాచష్టే (మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి) వాక్యాభిప్రేతార్థమాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేనేతి) *కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమిత్యాది శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చ తజ్జ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతం. న హి మృత్పిణ్డసత్తయా ఘటశరావాది జ్ఞాతం భవతి, న హి పరబ్రహ్మసద్భావాత్సర్వం జగద్విజ్ఞాతం చ భవతి,. *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్య శఙ్కామాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచః పూర్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షే చ బ్రహ్మకార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావా, చ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వమయుక్తం (ఆరభ్యత ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమితి) *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోరితి నిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావాద్వికారనామధేయయోరుభయోరప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వసిద్ధయే స్పర్శార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతం. *ఏ భ్రాజమానస్సరిరస్య మధ్యాదిత్యత్ర యథా సరిరశబ్దేన సలిలముచ్యతే- తద్వదారభ్యత ఇత్యత్రాపి రలయోరభేదో వివక్షిత ఇతి భావః. *వాచేతి తృతీయాన్తం పదం. అజహల్లక్షణేయం. వికారనామధేయయోరుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతం. హేతుత్వం చ ప్రయోజనతయా- న తు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయ ఇతి) కేన స్పృశ్యత ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన మృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి) ధర్మిపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వికారశబ్దం వ్యాచష్టే (సంస్థానవిశేష ఇతి) స్పర్శశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుక్తమర్థం సఙ్గృహ్ణాతి (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యాహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణద్రవ్యమేవావస్థాన్తరనామాన్తరభాగ్భవతీత్యుక్తం. ఆస్తే శేత ఇత్యాదిష్వవస్థాన్తరేణాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే, ఘటః పట ఇత్యాదిషు వస్త్వన్తరత్వేనాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే,- అత్ర త్వవస్థాన్తరనిబ

రవిశేషసిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి - అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యం- మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యం- ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇత్యర్థః- నతు ద్రవ్యాన్తరత్వేన. అత స్తస్యైవ మృద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయ ఉపపద్యన్తే - యథైకస్యైవ దేవదత్తస్యావస్థాభేదైర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యన్తే. యదుక్తం సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహారాత్కారణాదన్యత్కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవ పరిహృతం. తత్తదవస్థస్యైకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాస్తాని తాని చ కార్యాణీతి యుక్తం. ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వం. అభివ్యక్త్యనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యా అనభ్యుపగమాదేవ పరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేఽపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే- సత ఏవోత్పత్తేః. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే- పూర్వమేవ సత్ - తదుత్పద్యతే చేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదం చోద్యం. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగః పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః - స్వావస్థస్య తూత్పత్తిః. అతస్సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. అసత్కార్యవాదినోఽప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చానవస్థా. అస్మాకం త్వవస్థానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాదవస్థావత ఏవోత్పత్త్యాదికం సర్వమితి నిరవద్యం. కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థాప్రహాణేన ఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహాణేన బహుత్వావస్థా, తత్ప్రహాణే నైకత్వావస్థా చేతి న కశ్చిద్విరోధః. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి - సదేవేదం - ఇదానీం విభక్తనామరూపత్వేన నానారూపం జగత్ అగ్రే నామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయా అద్వితీయం, చేత్యనన్యత్వమేవోపపాదితం. తథా *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ప్రత్యుమాణతేజః ప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనో బహుభవనం సఙ్క-

---

ల్పనత్వే కింనిశ్చాయకమిత్యపేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితి శ్రుతిరాహేత్యాహ (అతో ఘటాద్యపీతి) సత్యశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇతి) ఏవకారం వ్యాచష్టే (నతు ద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి) వికారాసత్యత్వం వివక్షితం చేత్- ఇతికరణవైయర్థ్యం స్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయా పరోక్తానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం సామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అత ఇతి) దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువశరీరాణామపి వస్త్వన్తరత్వం వైశేషికైరుచ్యత ఇతి దృష్టాన్తోఽవిప్రతిపన్న ఇతి చేన్న- బాలయువాదిశబ్దాశ్శరీరద్వారా శరీరిణమభిదధతే - తస్య చ నశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి. యద్వా- ఆస్తే శేతే తిష్ఠతి గచ్ఛతీత్యాదివద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తేర్బాలయువాదిశరీరస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణ దృష్టాన్తతయోపన్యాసః. భావాభావవిరోధం పృథక్పరిహరతి (యదుక్తమితి) తస్య పరిహృతత్వం దర్శయన్ కార్యభేదం పరిహరతి (తత్తదవస్థస్య తస్యైవేతి) కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం పరిహరతి (ద్రవ్యస్యేతి) అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహరతి (అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి) అభివ్యక్తిరనభ్యుపేతా చేదుత్పత్తిః స్వీకృతా స్యాత్ - తదానీమసత్కార్యవాదస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పత్త్యభ్యుపగమ ఇతి) అనిత్యధర్మోఽవస్థా. చోద్యం శఙ్కతే (సంస్థానస్యేతి) పరిహరతి (అసత్కార్యేతి) అయమర్థః - యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం ధర్మాన్తరారోపణేన నిత్యసమా వజ్జాత్యుక్తిర్హి భవతి- తథాఽవస్థాయాముత్పత్తిచోద్యమపి జాత్యుక్తిః. నను తత్రోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం జాత్యుక్తిర్భవతి- నత్వవస్థాయా ఉత్పత్తికథనం జాత్యుక్తిరితి చేన్న- అవస్థైవోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమాదవస్థాయా ఉత్పత్తిమత్త్వచోదనం ఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతి జాత్యుక్తిరితి. తదేతదభిప్రేత్య ప్రతిబన్దీముఖేనోక్తముత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వ ఇతి. (అస్మాకం త్వితి) అపృథక్సిద్ధధర్మతయా పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హవ్యతిరిక్తానాముత్పత్త్యాదికం పృథగపేక్షతే- పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హా ధర్మాః పృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః. అత ఏవ హ్యుత్పత్తేరుత్పత్త్యాది నైరపేక్ష్యం. తస్మాదపృథక్సిద్ధధర్మాస్తు స్వయం ధర్మిణ ఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతా ఇత్యర్థః. అవస్థైవ వస్తున ఉత్పత్తిః- నత్వవస్థాయా ఉత్పత్తిర్నామాస్తీతి స్వపక్షవైషమ్యద్యోతనార్థస్తుశబ్దః. సఙ్ఖ్యాభేదం పరిహరతి (కపాలత్వేతి) సద్వారకత్వాదవిరోధః- కాలభేదాచ్చావిరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థ ఉక్తః - అథ సూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తేషు వాక్యేషు *సదేవేత్యాదికం దార్ష్టాన్తికవాక్యం వ్యాచష్టే (తథేతి) తథా అనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసమ్బన్ధార్హతాం వదతి. యద్వా- బ్రహ్మ వదతి. అన్యతరార్థత్వేఽప్యనన్యపదార్థత్వం సిధ్యతి. *సదేవేత్యవధారణేన కదాచిదసత్యత్వం వ్యావర్తితం. *ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగాభావ ఉక్తః. అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధ ఇత్యర్థః. *సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదం శబ్దం వ్యాచష్టే (విభక్తనామరూపత్వేనేతి) ఇదం జగత్సదేవ చేత్ - కథం సృష్ట్యుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్ర ఇతి) అద్వితీయపదం వ్యాచష్టే (సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాం పదానాముక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే- నహి సజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యా ప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. ఏషాం పదానాముక్తార్థపరత్వముపరితనవాక్యైరప్యుపపాదయతి (తథా తదైక్షతేతి) (తేజః ప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరం తేజః ప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ *బహు స్యా

ల్ప్యజగత్సర్గాభిధానాత్కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమవసీయతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సదేవేదమితి నిర్దేశార్హజగత్త్వం, సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వం, పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేన బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణం, యథాసఙ్కల్పం సర్గ, శ్చ కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ *సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది. *తిస్రో దేవతా ఇతి కృత్స్నమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యుక్తం. అనేన జీవేనాత్మనా-మదాత్మకజీవేన ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. స్వాత్మనో జీవస్య చాత్మతయానుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్వమిత్యుక్తం భవతి. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం-సజీవం జగత్పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. తదేతత్కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిదచిద్వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మశరీరత్వం, పరస్య చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితం. అనేన పూర్వోక్తాశఙ్కా నిరస్తా- అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణ్యాత్మతయాఽవస్థితే నామరూపవ్యాకరణవచనాచ్చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి *సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యాది సర్వముపపన్నతరం, శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాస్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం చ సుస్థితం,. తదేతత్ *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యముపదిశతి- తదేవ చ *తత్త్వమసీతి నిగమయతి. తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వపి వాక్యేషు *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వం చ నిషిధ్యతే *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి,. తథా *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యవిదుషో ద్వైతదర్శనం విదుషశ్చాద్వైతదర్శనం ప్రతిపాదయదనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి. తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే. అత్రేదం తత్త్వం- చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం. తత్కదాచిత్స్వస్మాత్స్వశరీరత

మితి బహుశబ్దః తేజః ప్రభృతిరూపేణ బహుత్వపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావ ఏకశబ్దోక్త ఇతి గమ్యతే. * ఐక్షతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వం జ్ఞాతం. *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యనేన *సదేవేత్యవధారణస్య కదాచిదసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వమవగతం. కారణభూతస్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసఙ్కల్పాభిధానాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వం చ లబ్ధమిత్యాహ (తథా తదైక్షతేతి) వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్య శఙ్కావిశేషవ్యుదాసకత్వాత్తద్వ్యుదసనీయాం శఙ్కామాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య జగత్పరత్వే *తదైక్షతేత్యాదిభిః విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగత ఇతి) చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి) సేయమిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యత్రోక్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాం పరిహరిష్యన్నుదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్నమర్థం సాధారణ్యేన వదతి (తిస్ర ఇతి) అస్మిన్వాక్యే స్వాత్మకజీవవాచిపదం దర్శయన్ననుప్రవేశవద్గగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశం చ దర్శయతి (అనేనేతి) స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే మృదాత్మక ఇతివత్స్యాదితి శఙ్కాయాం వివక్షితార్థవిశేషమాహ (స్వాత్మనో జీవస్య చేతి) *సిహ్మా న భూత్వా బహవో మయా త్రాతా ఇతివజ్జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థ ఇతి భావః. ఇమమర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్యన్వయః. బహుత్వే సతి హ్యనుప్రవేశః- స తు కారణావస్థాయామేకత్వాన్నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా - ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్గతదోషాశఙ్కేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన) ఉపపన్నతరం- ముఖ్యమేవేతి భావః. అథ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానామప్యేతత్సూత్రాభిప్రేతత్వాత్తైరనన్యత్వముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం కదాచిన్నివృత్తివచనేనాపి సిద్ధమిత్యాహ (యత్ర త్వస్యేతి) (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వాత్, కారణావస్థాయాం బహుత్వాభావాచ్ఛరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభావవ్యవస్థాన స్యాదిత్యత్రాహ. యద్వా - *భేదవ్యపదేశాదిత్యాదిభిః సూత్రైర్భేదోపపాదనే నేదమనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (అత్రేదం తత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణాద్విశిష్టం కార్యం జాయత ఇతి

యాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తచ్చ కార్యావస్థమితి కారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాం చ శ్రుతిశతసిద్ధయా స్వభావవ్యవస్థయా గుణదోషవ్యవస్థా చ *నతు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.——— యే తు కార్యకారణయోరనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వాశ్రయణేన వర్ణయన్తి - న తేషాం కార్యకారణయోరనన్యత్వం సిధ్యతి- సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః. తథా సతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగతస్సత్యత్వం వా స్యాత్.——— యే చ - కార్యమపి పారమార్థికమభ్యుపయన్త ఏవ జీవబ్రహ్మణోరౌపాధికమన్యత్వం, స్వాభావికం చానన్యత్వం,- అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ద్వయమపి స్వాభావికమితి వదన్తి - తేషాముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాన్నిరవయవస్యాఖణ్డితస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాధిసమ్బన్ధాద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామాచ్ఛక్తిపరిణామాభ్యుపగమే శక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వాచ్చ జీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదినోఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామాపరిణామవాదినశ్శ్రుతయో వ్యాకుప్యేయుః.———
యే పునః- నిరస్తనిఖిలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవం సర్వశక్తియుక్తం సన్మాత్రద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ-తచ్చ ప్రళయవేళాయాం శాన్తాశేషసుఖదుఃఖానుభవవిశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్తాత్మవదచిదవిలక్షణమవస్థితం- సృష్టివేళాయాం మృత్తికాద్రవ్యమివ ఘటశరావాదిరూపం, సముద్ర ఇవ చ ఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపో, భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణాంశత్రయావస్థమవతిష్ఠతే-అతో భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వానితత్ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తద్గతకార్యభేదవచ్చ వ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం సదాత్మనైకత్వం చ ఘటశరావమణికాదీనాం మృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే,-అతస్సన్మాత్రద్రవ్యమేవ సర్వావస్థావస్థితమితి బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదాతిష్ఠన్తే- తేషాం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వా హి శ్రుతయః సస్మృతీతిహాసపురాణాస్సర్వేశ్వరేశ్వరం సదైవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి- న పునరీశ్వరాదపి పరమీశ్వరాంశిసన్మాత్రం. తథా హి-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఐక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణ ఏవేత్యవగమ్యతే- సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దా హి తుల్యప్రకరణస్థాస్తత్తుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణశబ్దేన విశేషితాస్తమేవావగమయన్తి.*తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతీశ్వరస్యైవ కారణత్వం శ్రూయతే. స్మృతిరపి మానవీ *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానితి ప్రకృత్య *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపి పురుషోత్తమమేవ పరమకారణమభిదధతి *నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తాత్మా సనాతనః। స సిసృక్షుస్సహస్రాంశాదసృజత్పురుషాన్ ద్విధా *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమిత్యాదిషు. న చేశ్వరస్య

శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యత ఇత్యర్థః.——— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరస్య సూత్రస్యోక్తమర్థం దూషయతి (యేత్వితి)——— భాస్కరమతం దూషయతి (యే చేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మణి దోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ. (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమ ఇతి) శక్తేర్బ్రహ్మానన్యత్వాభ్యుపగమాత్తేనాపి వ్యాకులమేవేత్యర్థః.——— యాదవప్రకాశమతం నిరస్యతి (యే పునరితి) విప్లవః- వికారః. (తేషామిత్యాది) (సదైవ సర్వజ్ఞమితి) అనేన కారణావస్థాయామపి సర్వజ్ఞత్వాదికం వివక్షితం- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి హి శ్రుతిః. మహోపనిషద్యేవ నారాయణకారణత్వం శ్రూయతే- అన్యత్ర తు సద్బ్రహ్మాత్మాదీనాం-తత్కథం సర్వోపనిషత్స్వీశ్వరస్య కారణత్వం శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (సద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దౌ దృష్టాన్తార్థౌ. యథా సద్బ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయా స్వీకృతౌ- తద్వదితి భావః. (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారేణ *న చాస్య కశ్చిదిత్యుక్తనిషేధో వివక్షితః. (తతః స్వయమ్భూరితి) అత్ర భగవచ్ఛబ్ద ఈశ్వరవాచీతి భావః.

న్మాత్రమేవేతి వక్తుం శక్యం- తస్య తదంశత్వాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. నచ తస్య జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్క- ఇతి వక్తుం శక్యతే- తేషాం స్వాభావికత్వేన సనాతనత్వాత్. *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావిక ఇతి మా వోచః-శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియా చ స్వాభావికీ, తిపృథఙ్నిర్దేశాల్లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చ. నచ పాచకాదివత్ *సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయ ఇతి వక్తుం శక్యం-కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావస్మరణాత్, *శక్తౌహస్తికవాటయోరిత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్మరణాత్, పాచకాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ-ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య చాంశిత్వే తరజ్ఞాత్సముద్రస్యేవాంశాదంశినోఽధికత్వాత్ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కించ- సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వేఽంశిత్వే చేశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వోపదేశా వ్యాహన్యేరన్ - నహి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వే నేశ్వరాంశే పితస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చేతరాణి వస్తూనీతి చెన్న- ఘటేపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వ తదంశత్వప్రసఙ్గాత్. న చ సన్మాత్రస్య ఘటోస్తి పటోస్తీతి వస్తుధర్మతయాఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం వోపపద్యతే-వ్యవహారయోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వం. ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః- క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూపాసత్తామరుపపాదా. సదాత్మనా చ సర్వస్యాభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అతో యథోక్తప్రకారమేవానన్యత్వమ్. . . . .

అథోచ్యేత-ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యన్తే-మృద్దారుహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వేపి దృశ్యన్తే- తత్ర మృద్ఘటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి కుతో నిర్ణీయత ఇతి. తత్రోత్తరం

౧౬॥ సూ. భావే చోపలబ్ధేః॥ కుణ్డలాదికార్యసద్భావే చ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః-ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. నచైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృద్దాదయ ఉపలభ్యన్తే - అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్యమవస్థాన్తరాపన్నం కార్యమితి గీయతే.

న్యాయవిరోధమాహ (నచేతి) సవిశేషత్వాచ్చ - నియన్తృత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రం హి నియన్తృత్వాదివిశేషరహితం. (శక్తిః స్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే-అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దో వర్తతే- జ్ఞానాదికార్యకరత్వే, చ. తత్రోభయమప్యసఙ్కుచితం శక్తిశబ్దేనోచ్యతే. తత్సఙ్కోచే న పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైస్తత్తచ్ఛక్తిః ప్రతిపాద్యా చేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్యాసంకోచాప్యస్వరసః- అసంకోచే పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. నలక్షణా-శక్తిమాత్రేపి ప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ (నచేతి) (శక్తౌహస్తికవాటయోరిత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన *శకిలిఙ్చేత్యాదిసూత్రం వివక్షితం. *శకిలిఙ్చేత్యత్ర చశబ్దాత్కృత్ప్రత్యయాన్తరాణామపి శక్తౌ విధానం సూచితం - తత్ర విశేషవిధానాభావేపి పాచకాదిషు శక్తౌ కృదన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానముపలక్షణమితి చెన్న- విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృన్మాత్రస్య శక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. శక్తివిషయప్రత్యయాభావేపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (పాచకాదిష్వితి) (నచ సన్మాత్రస్యేతి) అనువర్తమానం సన్మాత్రం కిం వస్తుధర్మః- ఉత ద్రవ్యమితి వికల్పమభిప్రేత్య ధర్మపక్షే దూషణమాహ (నచేతి) సత్త్వప్రసఙ్గాదసత్త్వం శిక్షయతి (విరోధీతి) ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి) (క్రియాదిష్వితి) కాశస్య కుశత్వేన కుశస్థానేఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనం. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసమ్బన్ధః క్రియాదేస్సత్త్వం చేత్- ఏకం ప్రయోజకం న స్యాదిత్యర్థః. స్వోక్తస్యైవ సూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అత ఇతి) . . . .

---

*మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వం వదత ఉత్తరసూత్రస్యాశఙ్కామాహ (అథోచ్యేతేతి)

౧౬॥ సూ. భావే చోపలబ్ధేః॥ కస్య భావే కస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి) ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానమత్రాభిప్రేతం - సమవాయికారణానువృత్తిం వదతోఽసత్కార్యవాదినోఽప్యభిమతాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః స్వప

ద్రవ్యాన్తరవాదినాప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేనబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. నచజాతినిబన్ధనేయంప్రత్యభిజ్ఞా- జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః. ఏకమేవహేమజాతీయంద్రవ్యంకార్యకారణోభయావస్థందృశ్యతే. నచ ద్రవ్యభేదేసమవాయికారణానువృత్త్యాకార్యేప్రతిసన్ధానమితివక్తుంశక్యం- ద్రవ్యాన్తరత్వేసత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణతదాశ్రితద్రవ్యాన్తరేప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. గోమయాదికార్యేవృశ్చికాదౌగోమయాదిప్రతిసన్ధానంనదృశ్యతఇతిచేన్న - తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యేధూమేఅగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానంనదృశ్యతఇతిచేత్. భవతునతత్రప్రత్యభిజ్ఞానం - తథాపినదోషః- అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్నిసంయుక్తార్ద్రేన్ధనాద్ధిధూమోజాయతే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవధూమః. అతఃకార్యభావేచతదేవేదమిత్యుపలబ్ధే ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనాఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ....

ఇతశ్చ.

౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చావరస్య॥ అవరస్య - కార్యస్యకారణేసత్త్వాచ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం. లోకవేదయోర్హికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతే- యథాలోకేసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేమృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి..................

౧౭॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ యదుక్తంకారణేకార్యస్యసత్త్వంలోకవేదాభ్యామవగమ్యతేఇతి-తదయుక్తం(అసద్వ్యపదేశాత్)*అసదేవేదమగ్రఆసీత్ *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదితి,లోకేచసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూర్వాహ్ణేనాసీదితి,. అతోయథోక్తంనోపపద్యతఇతిచేత్. తన్న- ధర్మాన్తరేణతథావ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్యపదేశస్తస్యైవకార్యద్రవ్యస్యపూర్వకాలేధర్మాన్తరేణ-సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేనతుచ్ఛత్వేన-సత్త్వా

ఋసాధకత్వాత్. తథాపిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వంకల్ప్యతఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథాసిద్ధంహికల్పకం - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) సోయంగౌరిత్యాదిషుజాతినిబన్ధనంప్రత్యభిజ్ఞానందృష్టం- తథాత్రాపిజాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహివ్యక్తిద్వయోపలబ్ధిరస్తి- అత్రతునతథావ్యక్త్యన్తరముపలభ్యతఇత్యర్థః. కథముపలభ్యతఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) పునశ్శఙ్కతే (నచేతి) పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వేసతీతి) నహిఘటస్థేజలేఘటోజలమితిసామానాధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞానంభవతీత్యర్థః. చోద్యంశఙ్కతే (గోమయేతి) పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తింవదతాత్వయాపిప్రతిసన్ధానాభావచోద్యంపరిహరణీయం. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతివదసిచేత్ - తదస్మాకమపితుల్యమితి. పునరప్యాపాతప్రతీతినిబన్ధనంచోద్యంశఙ్కతే (అగ్నికార్యఇతి) పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానంనదోషః - ఉపాదానమేవప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యం- తచ్చధూమేసగన్ధవత్త్వాత్ పృథివీత్వంప్రత్యభిజ్ఞాయతఏవేత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అధికరణార్థేనసూత్రస్యాన్వితత్వమాహ (తస్మాదితి) ....

౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చావరస్య॥ కారణేసత్త్వాత్-కారణావస్థాయాంసత్త్వాత్. కేచిదనయోస్సూత్రయోరిమాంభిదామాహుః- సోయమితిజ్ఞానంప్రత్యభిజ్ఞా- సాపూర్వోక్తా. అయంసఇతిజ్ఞానమభిజ్ఞా- సాత్రోచ్యతఇతి. అథవా- పూర్వత్రఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధిరుక్తా- అత్రతుతథావ్యపదేశఉచ్యతఇతిభిదా. అతఏవహ్యుత్తరసూత్రే *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తం. ఏతదభిప్రాయేణభాష్యేపికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం. శ్రుతిసిద్ధంప్రత్యభిజ్ఞానంపూర్వముక్తం- లోకవేదయోరుభయత్రాపివ్యపదేశస్త్వత్రోక్తః. అత్రకార్యేకారణవ్యపదేశోనకథితః - కారణేకార్యవ్యపదేశఉక్తః - తత్రహేతుస్సదేవేదమగ్రఏకమేవేతిశ్రుత్యనుసారః. నసుమృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞానంజ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవద్భ్రాన్తంస్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్యసాధితత్వాత్. నైవం-జ్వాలాయాంహ్యనన్యథాసిద్ధహేతునాభేదసిద్ధేః ప్రత్యభిజ్ఞానస్యభ్రాన్తత్వనిర్ణయః - అత్రబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః- జ్ఞానంతుస్వతఃప్రమాణమితియథోక్తఏవార్థః. ....

౧౭॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ (యదుక్తమితి) (సత్త్వాసత్త్వేహి

త్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తం. తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వం. ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మౌ నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తుతద్విరోధినీసూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తిరసత్త్వం. కథమిదమవగమ్యతే. (వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ *ఇదంవా అగ్రే నైవకించనాసీదిత్యత్ర *తదసదేవసన్మనోకురుత స్యామితీతి. అనేనవాక్యశేషగతేనమనస్కారలిఙ్గేనాసచ్ఛబ్దార్థతుచ్ఛాతిరిక్తైనిశ్చితేతదైకార్థ్యాత్ *అసదేవేదమిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థ ఇతినిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చాసత్త్వస్యధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే- యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థధర్మావవగమయతి. మృద్ద్రవ్యస్యపృథుబుధ్నోదరాకారయోగో ఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః- తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతివ్యవహారహేతుః. తత్రకపాలాద్యవస్థా యాస్తద్విరోధిత్వేన సైవఘటావస్థస్యనాస్తీతివ్యవహారహేతుః. నచతద్వ్యతిరిక్తో ఘటాభావో నామకశ్చిదుపలభ్యతే. నచకల్ప్యతే-తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథాశబ్దాన్తరాచ్చపూర్వకాలేధర్మాన్తరయోగఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరంచపూర్వోదాహృతం *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యాదికం-తత్రహి *కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితితుచ్ఛత్వమాక్షిప్య *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిస్థాపితం. * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిసుస్పష్టముక్తమ్. ...

ఇదానీంకార్యస్యకారణాదనన్యత్వేనిదర్శనద్వయంద్వాభ్యాంసూత్రాభ్యాందర్శయతి.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ॥ యథాతన్తవఏవవ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పటఇతినామరూపకార్యాన్తరాదికంభజన్తే- తద్వద్బ్రహ్మాపి.........

ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి)వ్యవహారయోగ్యతాసత్త్వం- విరోధివ్యవహారయోగ్యతాతద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. *ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్దస్యార్థమాహ (తత్రేతి)సత్త్వాసత్త్వయోరాపేక్షికత్వమభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి) (వాక్యశేషాదితి) *అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యత్ర. *తదాత్మానంస్వయమకురుతేతివాక్యశేషః. అశ్రుతవాక్యశేషేషుప్రదేశేషునిర్వాహమాహ(తదైకార్థ్యాదితి)(యుక్తేశ్చేతి)పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయోస్సాధారణమాహ(తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగోఘటోనాస్తీతివ్యవహారహేతురితి) ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) (నచతద్వ్యతిరిక్తఇతి) అభావాన్తరవాదినాఽప్యభావాభావోభావ ఇత్యభ్యుపగతః- అన్యథాఽనవస్థాప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్యవిరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వాన్నతద్వ్యతిరిక్తస్యకల్పనమిత్యర్థః. పిణ్డత్వకపాలత్వేఘటస్యప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ. ఘటత్వమేవపటాదన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వంసంసర్గాభావః- యథామధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వం. యద్వా - ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వేష్వన్యతమస్తద్దేశాపేక్షయాసంసర్గాభావః..

ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేన వక్ష్యమాణస్యపటాదేరపివిప్రతిపన్నత్వాన్న దృష్టాన్తత్వముపపద్యతఇతిశఙ్కావ్యుదాసార్థమిదానీమిత్యుక్తం. పూర్వసూత్రైరనన్యత్వేసాధితేసతీత్యర్థః. (నిదర్శనద్వయమితి) లౌకికంవైదికమితినిదర్శనయోర్విభాగః. బహూనామేకావస్థత్వేఏకస్యబహుత్వావస్థత్వేచదృష్టాన్త ఇతివావిభాగః.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ॥ ఇహబహూనామేకావస్థత్వేలౌకికదృష్టాన్తఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః - మిథస్సంసర్గః. ననుతన్తుబహుత్వప్రహాణేనపటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చఏకస్మిన్నేవద్రవ్యేయుగపద్బహుత్వైకత్వవత్త్వేఇతిభిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతంస్యాత్. ఉచ్యతే-దూష్యభిన్నాభిన్నత్వావివేకనిబన్ధనమిదంపరిచోదనం. నహిభిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యంసర్వందూష్యం-అపితుయత్రభావాభావవిరోధః-తదేవభిన్నాభిన్నత్వందూష్యం. తచ్చధర్మధర్మిణోర్ధర్మిద్వయస్యచమిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణం- యథాజాతిర్వ్యక్తిర్భవతి- నభవతిచేతి, యథాఖణ్డోముణ్డోభవతి-నభవతిచేతి,, నచైవంతన్తుపటేషుభావాభావవిరోధః - తన్తుభ్యఃపటోఽప్యభిన్న ఏవాభ్యుపగతః- నతుభిన్నః. తన్తవశ్చమిథోభిన్నా ఏవాభ్యుపగతాః- నత్వభిన్నాః. తేషాంచపటాదభిన్నత్వాన్నామతస్యపరస్పరసంసృష్టేభ్యస్తేభ్యోఽనన్యత్వం- నచతేషామన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదోనామఏకస్యతన్తోస్తన్త్వన్తరానతిరేకః-తర్హిద్వితీయతన్త్వనుపలమ్భప్రసఙ్గః,పరిమాణాధిక్యంచనస్యాత్,, యదిసంసర్గ ఏవాభేదః-నామ్నివివాదస్స్యాత్. యద్యేకత్వంసఙ్ఖ్యోత్పత్తిః-సాతర్హీష్టా-పటత్వావస్థాప్రాప్తావేవైకత్వోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హిభేదాభేదాభ్యుపగమ ఇతిచేన్న - తస్యభేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. యథావిశిష్టేవస్తునివిశేష్యైక్యంనవిశేషణభేదప్రతిక్షేపకం - తద్వత్. కథంతర్హ్యతుల్యత్వం. ఉచ్యతే-తన్తుషుతన్తుత్వస్యేవపటత్వస్యప్రత్యేకతన్తుపరిసమాప్త్యభావాత్కృత్స్నతన్తువృత్తినాపటత్వేన తన్తవఏకకార్యతాంభజన్తే. పృథగవస్థానదశాయాం కస్యచిదనంశభూతా అపితన్తవః పటత్వావస్థా

౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః॥ యథాచ వాయురేక ఏవ శరీరే వృత్తి విశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే- తద్వద్బ్రహ్మైకమేవ విచిత్ర స్థిర త్రసరూపం జగద్భవతీతి పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్....... — ....

ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

జగతో బ్రహ్మానన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జీవస్యాపి బ్రహ్మానన్యత్వం వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తం-తత్రేదం చోద్యతే-యదీతరస్య-జీవస్య బ్రహ్మభావోఽమీభిర్వాక్యైర్వ్యపదిశ్యతే- తదా బ్రహ్మణః సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనో హితరూప జగదకరణమహితరూపజగత్కర

యాం సంస్థానాపేక్షయాఽంశత్వం భజన్తే. అత స్తన్తుగతాశ్చ సంస్థానవర్ణపరిమాణాదయః పటస్య ప్రాదేశికవిశేషణాని భవన్తి-గగనస్య దున్దుభ్యాదిశబ్దవత్ -భేదకాకారేణవినాంశభేదస్య ప్రతిపత్తుం వక్తుం చాశక్యత్వాత్. అంశభేదో నామ విశేషణభేదః-అంశినఏకత్వం చ విశేష్యైక్యమితి ఫలితం. ఇయాంస్తు విశేషః- కేచిత్ప్రాదేశికధర్మా యావద్ద్రవ్యభావినః- కేచిదయావద్ద్రవ్యభావినశ్చేతి. యతో నభసి ప్రాదేశికవిశేషాః కాదాచిత్కాః- అత ఏవ తత్ర స్వాభావికాంశభేదవాదోపి నిరస్తః. ననుగగనం ఘటాద్యుపాధిభిః కార్త్స్న్యేన సంబధ్యతే చేత్ -గగనస్యాల్పత్వం ఘటస్య విభుత్వం వా స్యాత్. గగనాంశభేదేన చేత్. సోఽంశభేదః కిముపాధికృతః- తదానీం తస్యాప్యుపాధేః కార్త్స్న్యేన సంబన్ధాయోగాదంశభేదేన సంబన్ధార్థముపాధ్యన్తరాపేక్షాయాం మనవస్థా స్యాత్. అతో ఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదః స్వాభావిక ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః. నైవం-గగనాదివ్యాపకపదార్థానాం తత్తత్సూక్ష్మతరోపాధ్యన్వితాల్పాంశభేదానాం స్వాభావికత్వే పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసఙ్గాత్, క్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, చ- గగనాదీనాం పరిణామవిశేషాః క్షణికాః, క్షణికసంయోగాదయ, శ్చ గగనాదిభిః కిం కాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే-ఉత కాలభేదావచ్ఛిన్నైః. క్షణోపాధయశ్చ కిం కాలేనానవచ్ఛిన్నేన సంబధ్యన్తే-ఉతావచ్ఛిన్నేన. ఆద్యే గగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వం - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికం వా స్యాత్. ద్వితీయే చ అవచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వవదనవచ్ఛిన్నగగనాదినా సంబన్ధాయోగేనావచ్ఛిన్నేన సంబన్ధసిద్ధ్యర్థమవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థా స్యాదితి తత్పరిహారాయ గగనాదేః ప్రతిక్షణభేదస్య స్వాభావికత్వముపగన్తవ్యమితి గగనాదీనాం క్షణికత్వం స్యాత్. ఏవం బ్రహ్మపర్యన్తానాం వ్యాపకపదార్థానాం క్షణికత్వం పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వం స్యాత్. త్వయా చ భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం- అతో భిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకం జగదితి బ్రహ్మకారణవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అతో గగనాదిషు ప్రదేశభేద ఔపాధికోభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చ న కృత్స్నాకాశేన సంబధ్యతే- పరిమితత్వాత్. నాపి స్వతో భిన్నాంశేన- స్వతోఽంశభేదే పూర్వోక్తదూషణస్య దుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరభిన్నేన- తన్నైరపేక్ష్యాత్. తన్నైరపేక్ష్యం చోపాధిత్వాదేవ-స్వతస్తదాకారరహితే వస్తుని తదాకారనిష్పాదనసమర్థో హ్యుపాధిః. స్వతో నిర్దుఃఖే హ్యాత్మన్యుపాధిర్దుఃఖహేతుః - సహి నపూర్వమేవాత్మని సహజదుఃఖాన్తరయోగమపేక్షతే. అత ఉపాధిః కశ్చిత్స్వాకారకల్పనే సహజతజ్జాతీయయోగం నాపేక్షతే. కించ- ఉపాధిసంబన్ధ ఏవ గగనస్య భేదః- అర్థాన్తరాదర్శనాత్, తావతా భేదవ్యవహారసమ్భవత్యర్థాన్తరకల్పనాయోగా, చ్చ. ఉపాధిసంబన్ధరూపో భేదశ్చ స్వావచ్ఛేద్యవస్త్వవచ్ఛేదే భేదాన్తరం నాపేక్షతే- భేదత్వాత్ - స్వతస్సిద్ధభేదవత్. నహి దేహాత్మనోర్భేదః స్వాశ్రయావచ్ఛేదే భేదాన్తరమపేక్షతే. అతో న స్వతో నభసి భిన్నాంశత్వం. పటస్యాంశభేదే సత్యపి భావాభావవిరోధగర్భం భిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతి దర్శితం, తత్రాంశభేదశ్చ విశేషణభేదే పర్యవస్యతీత్యుక్తం,- అతో నిర్దోషస్సత్కార్యవాదః. ....

౨౦॥ సూ. యథా చ ప్రాణాదిః॥ ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వే వైదికదృష్టాన్తోఽత్ర ప్రదర్శ్యతే. అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి) ....

ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - ఉత నేతి. కిం బ్రహ్మణో జగత్స్రష్టృత్వే హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యతే- నేతి. కిం బ్రహ్మణః *తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణం- ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్య ఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతైక్యలక్షణేపీతి. యదా స్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేపి భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం స్వరూపైక్యపరత్వేన హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వాసమ్భవ ఇతి ఫలం. యదా ఆత్మశరీరభావ ఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం-తదా *తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం శరీరాత్మభావపరతయా హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసమ్భవ ఇతి సిద్ధ్యతి. అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగత ఇతి) (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యేతి) హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణ

ణమిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరం చేదం జగత్ - న చేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః- భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః.— ఔపాధికభేదవిషయా భేదశ్రుతయః- స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయ ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం- స్వభావతః స్వస్మాదభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా- న వా. న జానాతి చేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్ - స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.— జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతో భేదః- తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలం చ తదవస్థం. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ న సమ్భవతి- అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్ - తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితం. అత ఇదమసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్.........

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనః అధికం- అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః. (భేదనిర్దేశాత్) ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి*స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిః. ....

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ అశ్మకాష్ఠలోష్ఠతృణాదీనామత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానామచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వికారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపనానావిధానన్తమహావిభూతిబ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథా నోపపద్యతే- తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరశ్చేత్ తదవిరోధీ, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి *అవస్థితేరితి కాశ

త్వముపపద్యతే. తన్న- సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదహితజగత్కారణత్వమితి న వాచ్యం- సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః. భేదశ్రుతిభిర్జీవవిలక్షణత్వప్రతిపాదనాన్న దోష ఇతి వదన్తం సిద్ధాన్తినమాశఙ్క్యాహ (జీవాద్బ్రహ్మణ ఇతి)— భాస్కరమతమనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి) (అహితకరణాదీతి) ఆదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితం.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽస్మిన్నధికరణేఽనవకాశత్వమాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి)...

౨౨॥ సూ. అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ (దుఃఖయోగార్హాదితి) అత్రార్హశబ్దో ముక్తవ్యావృత్తిపరః....................

ఏవం శ్రుతిర్దర్శితా - అథ శ్రుత్యర్థోపపత్తిరుచ్యతే.

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః॥ చిదచిద్వాచకశబ్దైస్సామానాధికరణ్యే తుల్యేఽపి యథా బ్రహ్మణో జడస్య చ స్వరూపైక్యాసమ్భవాత్ వ్యావృత్తిరభ్యుపేతా బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా- తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి) తర్హి జీవసామానాధికరణ్యం కథమిత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి) *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన *న తు ద్ర

కృత్స్నః ఇత్యాదిభిరసకృదుపపాదితం. అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిద్వస్తుశరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణం - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వదుఃఖిత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాసఙ్కరః, సర్వశ్రుత్యవిరోధశ్చ భవతి. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవే*త్యవిభాగావస్థాయామప్యవిద్యుక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థానమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యం- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్* *న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చే*తి సూత్రద్వయమోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వం సమ్భవత్యేవ.—— యే పునరస్యైవ జీవస్యావిద్యావియుక్తావస్థామభిప్రేత్యేమం భేదం వర్ణయన్తి- తేషామిదం సర్వమసఙ్గతం స్యాత్ - న హి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి. అనేనైవ రూపేణ హ్యాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మతే. న చావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శుక్తికారజతాదిభేదవత్పరస్పరభేదోఽత్ర సూత్రకారేణ *అధికం తు భేదనిర్దే*శాదిత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వం, తస్య చ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చ క్రియతే.——

ష్టాన్తభావాత్ *ఉభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే* ఇత్యాదికం వివక్షితం. *ఉభయేపీ*త్యాదిసూత్రం భేదజ్ఞాపనార్థమపి ఘటకవాక్యవిషయం. ఇత్థం చేతనసామానాధికరణ్యనిర్వాహః కృతః- చిదచిదాత్మకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి) కారణావస్థాయామేకత్వావధారణాత్ చిదచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థా నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సదేవేతి) అవిభాగః కథమిత్యత్రాహ (అవిభాగస్త్వితి)— అసహమానస్తత్రాన్యాపరోక్తమర్థం దూషయతి (యే పునరితి) జీవాదవిద్యావియుక్తస్య బ్రహ్మణః కిం భేద ఉచ్యతే- ఉతావిద్యాసంసృష్టస్యేశ్వరస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం పక్షం దూషయతి (తేషామితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనైవేతి) తేషాం తదానీమభావః కథమిత్యత్రాహ (తత్సర్వమితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాదితి పాఠే అసఙ్గతం స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మత ఇతి చ పాఠోస్తి. అవిద్యాపరికల్పితస్యేశ్వరస్య భేద ఉచ్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (న చావిద్యేతి) కల్పితభేదో న ప్రతిపాద్యతే- అకల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్రక్రాన్తత్వాదిత్యర్థః. వేదాన్తవేద్యత్వమితి సమన్వయాధ్యాయార్థః. స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార ఇతి ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కించ- *తత్త్వమస్యాది వాక్యార్థప్రతిబోధనాత్ప్రాగీశ్వరస్య భేదేన ప్రతిపద్యమానస్య మిథ్యాభూతైర్జీవగతదోషైరాత్మనో లేపాభావం పశ్యత ఉదాసీనవృత్తేర్హితాకరణాద్యప్రసక్తిః- ఐక్యజ్ఞానోదయాత్ పశ్చాజ్జగత్స్రష్టృత్వం దుఃఖాదిభోక్తృత్వం చ నాస్తీతి న హితాకరణాదిప్రసక్తిరితి చ పరైరుచ్యతే. తదయుక్తం- వక్తౄణాం స్వవాక్యవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవత్త్వాత్ సమస్తశాస్త్రయోనిభూతస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రేభ్యోప్యధికవిషయజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞత్వం హి *శాస్త్రయోనిత్వాత్* ఇత్యత్ర పరైస్సమర్థితం- అతశ్శాస్త్రాదప్యధికార్థాభిజ్ఞస్యేశ్వరస్య *తత్త్వమస్యాది వాక్యార్థానవబోధాద్భేదేన ప్రతిపత్తేరహితకరణాదిదోషపరిహారోఽనుపపన్నః. *అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః। *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యర్జునాదీనాం తత్త్వముపదిశత ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావోఽనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానే జాతేసతి స్రష్టృత్వభోక్తృత్వాద్యభావాదహితకరణాద్యప్రసక్తిశ్చాయుక్తా - గీతోపదేశాత్పశ్చాదపీశ్వరేణ సంసారస్య ప్రవర్త్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యమిదానీం సంసారప్రవృత్తిర్నేశ్వరస్యాధీనా- కిన్తు చక్రభ్రమణవద్వాసనయానువర్తత ఇతి. *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ఇతి సంసారప్రవర్తనస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్, *మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీతి భవిష్యతస్సంసారతరణస్య స్వప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. న హి చక్రభ్రమనివృత్తేః పూర్వవేగోపరమనిబన్ధనాయాః పురుషవిశేషప్రసాదాపేక్షత్వం. బాధితానువృత్తిశ్చానుపపన్నేత్యుక్తం. కించ- వాసనాధీనా సంసారానువృత్తిః కిమవధిమతీ- ఉతావధివిధురా. ప్రథమే *అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే। అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమాః ఇతి శాస్త్రవిరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞానవైయర్థ్యప్రసఙ్గః వాక్యార్థజ్ఞానోదయేపి బన్ధభ్రమానువృత్తేరవసానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదిసర్గాణామీశ్వరసఙ్కల్పాధీనత్వాదహితకరణదోషస్య దుర్వారత్వాత్,. స్వప్నదృశ్యభావానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వోపపత్తిరితి దోషపరిహారశ్చానుపపన్నః - స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్య స్వాప్నపురుషాన్తరస్య చ పరస్పరైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖాపాదనం నాహితకరణదోషావహం. స్వప్నే సర్పవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణం న స్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహారః.—— పృథ్వీపాషాణత్వావిశేషేపి వజ్రవైడూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవద్, ఏకస్మిన్నపి వృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివచ్చ బ్రహ్మానన్యత్వేపి జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం *అశ్మాదివదితిసూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం సర్వైరపి. తదయుక్తం- ఈశ్వరస్య మృషా వా పరమార్థతో వా సార్వజ్ఞ్యస్య శ్రౌతస్య సర్వైరభ్యుపగతత్వాత్. స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య

*అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం * నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. తత్ర హివిలక్షణయోఃకార్యకారణభావసమ్భవపవాధికరణార్థః-*అసదితిచెన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదితిచపూర్వా ధికరణస్థమనువదతి. ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచెన్నక్షీరవద్ధి॥

పరస్యబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్యస్థూలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయాసర్వప్రకారత్వేనసర్వాత్మత్వంసకలేతరవిలక్షణత్వంచావిరుద్ధమితిస్థాపితం - ఇదానీంసత్యసఙ్కల్పస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రేణవిచిత్రజగత్సృష్టియోగోనవిరుద్ధఇతిస్థాప్యతే. ననుచపరిమితశక్తీనాంకారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేనసర్వశక్తేర్బ్రహ్మణఃకారకకలాపానుపసంహారేణజగత్కారణత్వవిరోధఃకథమాశఙ్క్యతే. ఉచ్యతే- లోకేతత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపితత్తదుపకరణాపేక్షిత్వదర్శనాత్సర్వశక్తియుక్తస్యపరస్య బ్రహ్మణోపితత్తదుపకరణవిరహిణఃస్రష్టృత్వంనోపపద్యతఇతి కస్యచిన్మన్దధియశ్శఙ్కాజాయత ఇతి సానిరాక్రియతే. ఘటపటాది కారణభూతానాంకులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యేసత్యపికాని చిదుపకరణాన్యుపసంహృత్యైవజనయితృత్వందృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాఃకారకకలాపోపసంహారేపిజనయితుంనశక్నువన్తి-శక్తాః పునఃకారకకలాపోపసంహారేజనయన్తీత్యేతావానేవవిశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్యజనయితృత్వం తదుపకరణానామనుపసంహారేనోపపద్యతే, ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వం * సదేవసోమ్యేదమగ్ర

నరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసఙ్గస్యానివార్యత్వాత్. అహితకరణస్యదోషత్వంహిఫలభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనం. సత్త్వవైచిత్ర్యకృతం- పాణిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యేసత్యపిస్వప్నేవాప్రబోధేవాదుఃఖితమాత్మానంస్వానన్యత్వేన జానతోదుఃఖం సాక్షాత్కుర్వతశ్ఛేదనస్యస్వహస్తాదిచ్ఛేదనంహిస్వాహితకరణమేవభవతి. ననుస్వశరీరగతత్వేనదుఃఖంజానత ఈశ్వరస్యాపిస్వాహితకరణంస్యాత్. న-శరీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్యక్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్. ఆత్మగతంహిదుఃఖంజీవానాం - నశరీరగతం. స్వశరీరగతత్వేనచ్ఛేదనభేదనదహనాదికంజానతఃస్వాత్మనిదుఃఖదర్శనాత్ శరీరభూతజగత్సంహారాదివ్యాపారంపరమాత్మనశ్చాహితకరణంస్యాత్. నైవం- ఛేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాశ్శరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్. స్వకర్మభోగార్థశరీరప్రతికూలత్వంహిచ్ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వేప్రయోజకం. ఏవం కర్మార్థైనకర్మవశ్యేనవావస్తునాఽనన్యత్వంజానతఈశ్వరస్యసర్వశక్తేఃస్వాహితకరణాదిదోషప్రసక్తోహ్యపరేషాంసర్వేషామవర్జనీయః. మృషావాదినస్తుఈశ్వరత్వంతదనుబన్ధిగుణజాతంచావిద్యాకల్పితమితివదతః *సఈశోస్యజగతోనిత్యమేవనాన్యోహేతుర్విద్యతఈశనాయ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిశ్రుతివిరోధోహ్యధికఇతివైషమ్యం.——వైలక్షణ్యం ఃఅపీతావిత్యాదినాఽధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) నఃఅపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయంతత్రసఙ్గతం- ఃఅపీతావిత్యాదిసూత్రమస్మిన్నధికరణేపూర్వపక్షసూత్రేణసఙ్గతం- తథాపరిహారసూత్రంచసిద్ధాన్తసూత్రేణసఙ్గతం. *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయేబ్రహ్మణ్యచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారౌకృతౌ - *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదౌచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారౌ. ఏవంవిలక్షణత్వేసిద్ధేసామానాధికరణ్యనిర్వాహార్థం * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇతిసూత్రమత్రైవసఙ్గతం. ఏవంసూత్రత్రయమేతదధికరణశేషమిత్యర్థః. అధికరణసిద్ధమనువదతి- తస్యశేషత్వేనవదతీత్యర్థః. తస్యాధికరణస్యాయమర్థోనప్రతిపాద్యశ్చేత్-తత్రకోర్థఃప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి) తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణందృశ్యతఇతివిలక్షణయోఃకార్యకారణభావసంభవఏవకథంప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (అసదితిచేదితి) ప్రసక్తాదారమ్భణాధికరణార్థానువాదస్తస్మిన్నధికరణే. అభేదశ్రుత్యవిరోధేనభేదశ్రుతీనాంముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవక్రియతఇత్యర్థః....

ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచెన్నక్షీరవద్ధి ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదభిర్వైలక్షణ్యంప్రతిపాదితం- తత్రసఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమనుపపన్నమితితస్యసత్యసఙ్కల్పత్వస్యసఙ్కుచితవృత్తిత్వశఙ్కాయోత్థానాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. సర్వాత్మత్వం - సర్వభావఇత్యర్థః. కింబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి - నేతి. కిం కార్యజననసమర్థస్యకార్యజనకత్వం నియమేనసహకార్యన్తరాపేక్షం - ఉతనేతివిచారః. యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్యకారణత్వాసమ్భవః. యదా నసహకార్యపేక్షానియమః - తదా కారణత్వసమ్భవఇతిసిద్ధం. పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి) సర్వశక్తేరుపకరణవిరహఃకారణత్వవిరోధీతిశఙ్కైవనజాయతే- సర్వశక్తిత్వాదితిచోదితం. ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపంనశక్తాశక్తయోర్వైషమ్యం - శక్తఃపరికరసంపత్తౌకరోతి- అశక్తస్తుపరికరసంపత్తావపి నకరోతీతి తయోర్వైషమ్యం- తస్మాద్బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమయుక్తమిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారంసఙ్గృహ్ణాతి (ఉచ్యతఇత్యాదినా) ఇమమర్థంవివృణ్వన్ పూర్వపక్షమాహ (ఘటపటాదీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రేచోద్యఖణ్డోవ్యాఖ్యాతః. ... ...

ఆసీత్ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే,- అతస్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తదిదమాశఙ్క్యతే (ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేదితి) ... ...

పరిహరతి (నక్షీరవద్ధీతి) న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానాముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథా క్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య తజ్జననే- ఏవం బ్రహ్మణోపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తేస్సర్వస్య జనయితృత్వముపపద్యతే. హీతి ప్రసిద్ధసన్నిదర్శనోపన్యాసస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షా న దధ్యాదిభావాయ- అపితు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థం చ. ....

౨౫॥ సూ. ॥ దేవాదివదపి లోకే ॥ యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి- తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సఙ్కల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానం - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యం.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ॥

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి - కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తం, తదవిభాగమేకం - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ *బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగం చాభవదితి చోక్తం,. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యం.

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (నక్షీరవద్ధీతి) జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి- రవికిరణాస్తు తదుత్సర్గమాత్రహేతవ ఇతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనస్యాపేక్షా శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా. ....

అథ వైదికం దృష్టాన్తమాహ.

౨౫॥ సూ. ॥ దేవాదివదపి లోకే ॥ దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి) ....

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ॥ దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం దృష్టం - తద్వద్బ్రహ్మణోపి సావయవత్వం- నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిర్వా స్యాదితి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతిర్బాధ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం సర్వశక్తియోగో యుజ్యతే- నేతి. యదా న యుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా యుజ్యతే- తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి. (సదేవేత్యాది) ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వాదనుదాహృతిమప్యర్థత ఉపాత్తం. తత్రైకశబ్దస్స్వావయవతోపి విభాగాసహః - యావద్బ్రహ్మ హి సత్ప్రోచ్య- ఇహ తదా భావాదసఙ్క్షుదితమేకమవిభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ ఇతి జ్ఞాపనార్థం *సదేవేతి వాక్యముపాత్తం. (ఇదం వా ఇతి) అత్ర *నైవ కించనాసీదితి దేవాది ప్రాతిస్వికాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * న ద్యౌరాసీన్న పృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః. (ఆత్మా వా ఇదమితి) అత్రాప్యేకశబ్దోఽవయవతోపి విభాగాసహః. ఉదాహృతవాక్యానామర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్ - *నిష్కలం నిష్క్రియమిత్యాది గృహ్యతే. ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదం- నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానం. ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవమవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవం- అతో నిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతేప్యాపాతప్రతీతే స్వరూపైక్యపక్షే దూషణమాహ (ఏవం సతీతి) తత్రాంశభేదే

అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞవిభాగవిభక్తః, అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్త, ఇత్యుచ్యతే-తదా *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం- బ్రహ్మైకమేవ-ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వవాదినశ్శబ్దాః కుప్యేయుః- బాధితాభవేయుః. యద్యపి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణం- స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే - తథాపి శరీర్యంశస్యాపి కార్యత్వాభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహుభవనం చ నోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశస్థితిశ్చ నోపపద్యతే,- తస్మాదసమఞ్జసమివాభాతి - అతో బ్రహ్మకారణత్వం నోపపద్యతే. ....

ఇత్యాక్షిప్తే సమాధత్తే.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥ తుశబ్ద ఉక్తదోషం వ్యావర్తయతి. నైవమసామఞ్జస్యం. కుతః. (శ్రుతేః) శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ, స్తతో విచిత్రసర్గం, చాహ. శ్రౌతే ఽర్థే యథాశ్రుతి ప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. నను చ శ్రుతిరపి అగ్నినా సిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థం ప్రతిపాదయితుం న సమర్థా. అత ఆహ (శబ్దమూలత్వాదితి) శబ్దైకప్రమాణకత్వేన సకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాదస్యార్థస్య విచిత్రశక్తియోగో న విరుధ్యత ఇతి న సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణం వా ఽర్హతి బ్రహ్మ. ......

౨౮॥ సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి॥ కించ- ఏవం-వస్త్వన్తరసంబన్ధినో ధర్మస్య వస్త్వన్తరే చారోపణే సతి - అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టా ధర్మాస్తద్విసజాతీయే చేతనే నిత్యే ఆత్మన్యపి ప్రసజ్యన్తే. తదప్రసక్తిశ్చ స్వభావస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ (విచిత్రాశ్చ హీతి) యథా ఽగ్నిజలాదీనామన్యోన్యవిసజాతీయానాముష్ణత్వాదిశక్తయశ్చ విసజాతీయా దృశ్యన్తే- తద్వల్లోకదృష్టవిసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్తత్త్రాదృష్టాస్సహస్రశః శక్తయస్సన్తీతి న కించిదనుపపన్నం. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణో ఽభ్యుపగమ్యతే ఇతి సామాన్యదృష్ట్యా పరిచోద్య *శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతో ఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః । భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ *కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్।బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తువిలక్షణే పరే బ్రహ్మణి నావతరతీత్యర్థః ....

నను పరిహారం శఙ్కతే (అథేతి) సౌత్రం పదమాఖ్యాతరూపేణ వర్ణయతి (కుప్యేయురితి) ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితాభవేయురితి) బాధకోపశబ్దేన బాధ ఉపచరిత ఇతి భావః. (యద్యపీతి) ఏకశరీరే శరీర్యంశే పరిసమాప్త ఇతి నాన్యత్ర స్యాదిత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥ *శ్రుతేస్త్వితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇత్యాదినా) ఖణ్డాన్తరం శఙ్కయా ఽవతారయతి (ననుచేతి) (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినా సిఞ్చేదిత్యాదిషు సేచనసాధనతానర్హత్వం ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధం-అతో న తదర్హత్వం వాక్యం ప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్య తు ధర్మిణో విలక్షణత్వం శాస్త్రేణ ప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణో విలక్షణధర్మయోగో న విరుద్ధ ఇత్యర్థః. (సామాన్యతో దృష్టమితి) లోకే ద్రవ్యత్వాదగ్నిరనుష్ణ ఇతి వద్యేన కేనచిదాకారేణ యస్య కస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేన తత్సామాన్యాపత్త్యా సాధనం దూషణం వా క్రియతే- న తదర్హతీత్యర్థః. ....

౨౮॥ సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి॥ తదప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణ వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తస్ఫుటీకరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణవచనస్య స్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానం. వచనద్వయమధ్యగతస్య పరిచోద్యేతి పదస్య యథోక్తమితి పూర్వేణాన్వయః. పురాణశ్రుతివచనయోరర్థమాహ (సామాన్యత ఇతి) ....

ఇతశ్చ.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ స్వపక్షే- ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టా దోషాస్తత్ర ప్రభవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమభ్యుపగన్తవ్యం. ప్రధానంచ నిరవయవం - తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి తస్యావయవా విద్యన్త ఇతి చేత్ - తత్రేదం వివేచనీయం. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమూహః ప్రధానం- ఉత సత్త్వరజస్తమోభిరారబ్ధం ప్రధానం. అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమితి స్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసఙ్ఖ్యావిరోధశ్చ - తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమూహపక్షే చ తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదే పి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానా అపి న స్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః. ....

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతా చ- తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి హి శ్రుతయః *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ- తథా *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో పిపాస ఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి, తథా *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తో వాక్యనాదర ఇతి, చ. ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి- తథాపి * న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత ఇతి కరణవిరహిణస్తస్య న కార్యారమ్భస్సమ్భవతీతి చేత్. తత్రోత్తరం *శబ్దమూలత్వాత్ *విచిత్రాశ్చ హీత్యుక్తం. శబ్దైకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తత్తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యేవమాద్యా. ....

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ దర్శనానుగుణమనుమీయమానస్యైవ లోకదృష్టప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః- ప్రధానస్య పరమకారణత్వాసిద్ధేః. సఙ్ఖ్యావిరోధః- చతుర్వింశతితత్త్వాధిక్యాత్. (ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకే హి పట్టకాదయః పూర్వపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః పృథుకార్యారమ్భకా దృష్టా ఇత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ శ్రుత్యా నిరవయవత్వ కార్యత్వప్రతిపాదనాత్తదనుగుణశక్తియోగః కల్ప్యః, ధర్మివైజాత్యం చ కల్ప్యమిత్యుక్తం- ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోః కణ్ఠోక్తిః ప్రదర్శ్యత ఇతి భేదః. అపహతపాప్మత్వాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవం ధర్మివైలక్షణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వకార్యేణ సత్యసఙ్కల్పత్వేన విలక్షణశక్తిప్రతీతిరాసన్నేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) ....

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ *ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావే పి సఙ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యుపపత్తిరుక్తా - అత్ర తు దణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకళేబరాపేక్షా దృష్టేతి శఙ్కా పరిహ్రియత ఇతి విశేషః. *న తస్యేతి వాక్యే కార్యశబ్దేన శరీరముచ్యతే, కరణం- ఇన్ద్రియం. సూత్రే భాష్యే చ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః. ... ...

అత్రాస్మత్పూర్వవాదిన ఆహుః- నిరవయవం బ్రహ్మ ఏకదేశేన కార్యోపయుక్తం చేతి వ్యాహతం- అతస్తదుభయం శాస్త్రైకశరణత్వప్రతిపాదనం- శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్షా ప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వమవిద్యాకల్పితరూపభేదే నేతి వాచ్యం- న హి చ స్వప్నద్రష్టృత్వాన్నాపి చ స్వప్నోపలబ్ధా బహుధా విభజ్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే- తత్ర తావత్ *శబ్దమూలత్వాదితి సూత్రానుగుణత్వం- తదా మిథ్యాత్వాదితి హి వక్తవ్యం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దావివక్షిత ఇతి చేన్న- *నాత్మా శ్రుతేః *శబ్దవిశేషాత్ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి వదత్రాపి మిథ్యావిషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ-అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మేతి వదద్భిః. అవిద్యా కిం బ్రహ్మైకదేశాశ్రయా- ఉతైకదేశే కార్యం కల్పయతి- ఉత కృత్స్నే బ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసక్తిః. ద్వితీయేఽవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చ సుషుప్తౌ సర్వప్రవృత్తిః, దర్శనవ్యత్వ, మిన్ద్రియాగోచరత్వం, *అతో జ్యాయానిత్యాదికమనుపపన్నం స్యాత్-వికృతేన బ్రహ్మణా నిత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైన్ద్రియకత్వాత్, అతో జ్యాయస్త్వాభావాచ్చేతి భవద్భిరేవోక్తం. యదేవ బ్రహ్మ కాల్పనికరూపేణ కారణం- తదేవ పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తమితి చేత్. పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తత్వం నామ కిం నివృత్తావిద్యత్వం- ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యాసంసర్గస్యాపరమార్థత్వం. ప్రథమే చ కిం బ్రహ్మస్వరూపేక్ష్యచిదవిద్యారహితః - ఉత సర్వత్ర. ఆద్యే సావయవత్వం. ఇతరత్ర సంసారభ్రమానవభాసప్రసక్తిః. ప్రథమవికల్పద్వితీయాశ్రయణే చాపరమార్థభూతోఽవిద్యాసంసర్గః కిం బ్రహ్మణి క్వాచిత్కః-ఉత సార్వత్రికః. ఆద్యే సావయవత్వం. ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తిరఙ్గీకృతా స్యాత్-కృత్స్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతోఽవిద్యాయోగో నాస్తీతి చేత్, న తావతాఽవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మసిద్ధిః-అవిద్యాయోగో యాదృశోఽభిమతః- తాదృశస్యానివృత్తత్వాత్. యథా స్వప్నద్రష్టా పరమార్థపఙ్కసంసర్గాభావేన జాగ్రద్దశాయామపరమార్థపఙ్కలిప్తో న లిప్తో న భవతి. కించ-కిమవిద్యాకల్పితరూపమిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం- ఉత తదుపలక్షితం-ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితం. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్. ద్వితీయే విశేష్యాంశస్యైవ సావయవత్వం స్యాత్. తృతీయే చ ప్రధానం సావయవం పరిణమతే చేత్- బ్రహ్మణః కథం కారణత్వం. ప్రకృతేర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతి చేత్-తర్హ్యనాదేరబాధితాయాస్తస్యా అవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మ వా సప్రపఞ్చకారణమిత్యభ్యుపగమో వరం- సకలప్రమాణన్యాయానుపరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిశిష్టస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం త్వన్మతేఽపి స్యాత్. నైవం-విశిష్టతాఙ్గీకారే విశేషణవిశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్. శరీరవిశిష్టస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వేఽపి శరీరాత్మనోః స్వభావవ్యవస్థా హి దృశ్యతే. విశిష్టస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతం-న తు సావయవత్వం. తత్తు విశేషణాంశస్యైవ-అతో న కశ్చిద్దోషః. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి దృశ్యతే...—ఆత్మని స్వప్నదృష్టౌ నిస్వరూపానుపమర్దనవివిధసృష్టివ, న్మాయావినో హస్త్యాదిసృష్టివచ్చ బ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దనేన అనేకాకారసృష్టిరితి *ఆత్మని చైవమితి సూత్రవ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- స్వప్నసృష్టివాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్. *స హి కర్తా తస్మిన్ లోకాస్త్రితా ఇతి హి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిమతౌ తదేవ దృష్టాన్తత్వేన వక్తుమయుక్తం. మన్త్రౌషధాదిభిస్స్రజతో మాయావినశ్చ హస్త్యాదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదేరివ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్య కృత్స్నప్రసక్త్యా దృష్టాన్తత్వమనుపపన్నం.—— యాదవమిశ్రాస్తు భోక్తృభోగ్యనియన్తృప్రపఞ్చవత ఏకస్య కృత్స్నపరిసమాప్తేరితరాంశద్వయాసంభవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వతో నిరవయవమపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ఏకస్య బీజస్య శక్తిమత్పరిణామేన శాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణామనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సద్రవ్యమాత్రానాదితయా తేషామనాదిత్వే శాఖాపత్రపుష్పాదీనామపి తథాఽనాదిత్వాత్ నైరవిశేషప్రసక్తిః. పరిణామానపేక్షానాద్యంశభేదే స్వతో నిరవయవత్వం న స్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతిరీశ్వరాంశవిషయేతి చేత్ - తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధోఽపరిహృతః స్యాత్ - నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వే దోషస్సమానః - భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదే చోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - న తు బ్రహ్మకారణవాదే. కించ- నిరవయవత్వాకృత్స్నప్రయోగవిషయశ్రుతిబలాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేఽపి నిరవయవత్వమాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వాద విలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిభటమిత్యుక్తదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వాదపూర్వం బ్రహ్మణస్సావయవతయా పరిణామార్హత్వానివారకమితి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- ధర్మివైలక్షణ్యే సత్యపి విలక్షణధర్మాసమ్భవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావే హి ధర్మివైలక్షణ్యమేవ న స్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగే *శ్రుతేరితి ప్రతిపాదితే పదసమ్భవశఙ్కాయాం తత్సమ్భవాయ *శబ్దమూలత్వాదితి ధర్మివైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవ యుక్తం. తథా *సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరం చ వర్ణితం- *అశబ్దమస్పర్శం *సర్వకర్మా సర్వకామః *బహు స్యాం *ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః *అనేజదేకం మనసో జవీయ స్తద్ధావతోఽన్యానత్యేతి తిష్ఠత్ *పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం శ్రౌతానిసిద్ధత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - అంశభేదేనోపపన్నాని తాని సత్యాని - తేషాం చ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాపి భక్తైనస సర్వశక్తియోగోపపత్తేరితి సిద్ధాన్తితం. తత్రాధికరణభేదోఽనుపపన్నః - *సర్వోపేతా చేతి చశబ్దేన పూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యం ప్రత్యుపయోగితయా పాశ్చాత్త్యసూత్రద్వయార్థస్యతాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్సంభవశ్చ ఫలఫలిభావేదర్శితః. సర్వనామరూపోపేతత్వం చ సర్వోపేతశబ్దార్థ ఉక్తః- భాష్యే తు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్త్యన్వయ ఏవ హ్యుపపాదకః- నామరూపోపేతత్వం తూపపాద్యకోటిఘటకం. శ్రుతివాక్యం తు *శ్రుతేస్త్వితి త్రైవ వివక్షితమత ఇహ తదనుపాదానమ్......................

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సన్ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి - తథాపీశ్వరకారణత్వం న సమ్భవతి- ప్రయోజనవత్త్వాద్విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజనాభావాత్. బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం-స్వార్థః పరార్థో వా. న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజనమనవాప్తమవాప్యతే. నాపి పరార్థః - అవాప్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి - న చేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహుళం జగత్కరుణావాన్ సృజతి- ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయేజ్జగత్కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజనాభావాద్బ్రహ్మణః కారణత్వం నోపపద్యత ఇతి.……………………………

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౩౩॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్పవికార్యవివిధవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సర్గే లీలైవ కేవలా ప్రయోజనం - (లోకవత్) యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీమధితిష్ఠతః సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే- తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసఙ్కల్పమాత్రావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదేర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్.……………………

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్యాచిన్త్యశక్తియోగాత్ప్రాక్సృష్టేరేకస్య నిరవయవస్యాపి విచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సృష్టిః సంభావ్యేత - తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయమితి. తత్రోత్తరం (న సాపేక్షత్వాదితి) న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. (సాపేక్షత్వాత్) సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయన్తి హి శ్రుతిస్మృతయః *సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి *పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన కర్మణా- తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తం * నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః। ని

౩౨॥ సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥ సఙ్గతిః స్పష్టా. కారణత్వం సమ్భవతి-నేతి విచారః. తదర్థమవాప్తసమస్తకామస్య లీలా ప్రయోజనం- నేతి, లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే - నేతి, చ. యదా ప్రసజ్యేతే, యదా చ లీలా న ప్రయోజనం,- తదా లీలారూపవ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా న వైషమ్యాదిప్రసఙ్గః, యదా చ లీలా ప్రయోజనం,- తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్కారణత్వసమ్భవ ఇతి సిధ్యతి. ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాం పూరయతి (విచిత్రసృష్టేరితి) తస్య *నేతిపదేనాన్వయస్య నిరుద్ధత్వాదభిప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్య చేతి) తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి) ……………………………

౩౩॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ (లీలైవ కేవలేతి) పణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్త్యర్థః కేవలశబ్దః. ప్రయోజనాన్తరానుద్దేశేన ప్రవృత్తత్వేఽపి యదృచ్ఛోపనతప్రయోజనస్వార్థాప్తిసిద్ధిర్వ్యుదాసార్థ ఏవకారః. నను కన్దుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తం- యత్నగౌరవాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్య తు లీలాత్వమనుపపన్నం- మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రావక్లృప్తేతి) ………

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ వైషమ్యశబ్దః పక్షపాతశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. కస్య కిమపేక్ష్యమిత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్న సృష్టా కర్మసాపేక్షః- కిన్తు వైషమ్యాంశ ఏవ తదపేక్షా - అతో విషమసృష్టేరిత్యధ్యాహృతం. (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితం- *ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్రైవ నిర్దేశాత్. యథా *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసా

మిత్తమాత్రం ముక్త్వైవ నాన్యత్కించిదపేక్షతే । నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామితి. స్వశక్త్యా-స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుతాప్రాప్తిరితి. ......

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞా నామ న సన్తి. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్తత్కర్మ న విద్యతే- కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్యమిత్యుచ్యత ఇతి చేత్. న-అనాదిత్వాత్-క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాం చ. తదనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యతే చ- యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తు పరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మశరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హం సూక్ష్మం. తథాఽనభ్యుపగమే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గశ్చ. ఉపలభ్యతే చ- తేషామనాదిత్వం *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం చ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదౌ. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధం. స్మృతావపి *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి. అతస్సర్వవిలక్షణత్వాత్, సర్వశక్తిత్వాత్, లీలైకప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగాత్, బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్.........

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యద్ధర్మవైకల్యముక్తం వక్ష్యమాణం చ - తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి స్థితమ్.........

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

న్నితి- తద్వత్. ప్రాధాన్యం చ అసాధారణకారణత్వం. సాధారణకారణత్వమప్రాధాన్యం. యథా క్షేత్రసలిలాదికం సర్వసస్యసాధారణకారణం- తత్తద్బీజశక్తివిశేషా అఙ్కురవిశేషోత్పత్తావసాధారణకారణం- తథేశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాన్నిమిత్తమాత్రత్వం - కర్మణాం విషమసృష్ట్యసాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః. ......

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ అనాదిత్వం వ్యాచష్టే (తదనాదిత్వేపీతి) ఉపపద్యతే చేత్యత్ర చశబ్దాభిప్రేతార్థమాహ (అకృతాభ్యాగమేతి) స్వరూపానాదిత్వే సత్యపి సృష్టిప్రవాహానాదిత్వే సతి హి కర్మప్రవాహానాదిత్వసిద్ధిః- అతః సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం దర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) ప్రతికల్పమధీతస్యాస్య వాక్యస్యార్థవత్త్వాత్సృష్టేరనాదిత్వసిద్ధిః. తత్రత్యాన్ ప్రోక్తానర్థాన్ యథాక్రమం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ......

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషం. కేషాం ధర్మాణాం- కస్మిన్నుపపత్తిః - కింవ్యవచ్ఛేద్యమిత్యపేక్షాయాం వ్యాచష్టే (ప్రధానేతి) పఞ్చమ్యా అన్వయం దర్శయతి (బ్రహ్మైవేతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయ ఇత్యర్థః. ... ...

ఇదమధికరణం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షేన సఙ్గచ్ఛతే-జగద్వ్యాపారస్య నిష్ప్రయోజనతయా చోదితే లీలాత్వేన పరిహారాత్. ప్రపఞ్చస్య భ్రాన్తిపరికల్పితత్వే భ్రాన్తకృత్యస్య నిష్ప్రయోజనత్వం న దోష ఇతి హి వక్తవ్యం. న హి శుక్తిరూప్యచన్ద్రద్విత్వాద్యధ్యాసాదికం ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే, న చ పిత్తోపహతః ప్రయోజనాకాఙ్క్షయా పటం భినత్తి- గృహం చ దహతి, న హి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశిరశ్ఛేదం పశ్యతి,. నను భ్రాన్తస్యాపి హి క్రీడా సంభవతి- అతస్తదుక్తిరితి చేన్న- తేషాం చిద్వ్యాపారాణాం క్రీడాతుల్యత్వేపి స్వశిరః ప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవ తేషాం క్రీడాత్వానుపపత్తేః. కించ- *బహు స్యామితి సంకల్పేన హీశ్వరస్సృష్ట్యాదికరోతి- తదయుక్తం- న హి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితి సంకల్ప్య భ్రామ్యతి. కించ- ఈశ్వరః సర్వ

జ్ఞశ్చేత్ - స్వానర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి సమన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చేత్ - తథాపి లీలాత్వమనుపపన్నం - నహి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధానయనప్రవృత్తిర్లీలా భవతి. స్వయంప్రయోజనరూపవ్యాపారో హి లీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య శాస్త్రాదధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం న సంభవతి - * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి హి శ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయ జగత్సృజతి - తర్హి బన్ధచ్ఛేదనోపయుక్తానేవార్థాన్ సృజతు - కిమర్థం బన్ధనర్థకానర్థకామాదీన్ సృజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా - ఉత భ్రాన్తికార్యా - ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. న ద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేవోత్తరత్రాపి లీలామన్తరేణ భ్రమోపపత్తేశ్చ. నాపి తృతీయః - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయమభ్రాన్తోఽపీశ్వరో లీలయా పరాన్మోహయతీతి చేన్న - త్వన్మతే భ్రాన్త్యా వినా పరదర్శనాయోగాత్, పరదర్శనే సమ్భవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ న లీలాసమ్భవః - ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వేన సంసారరహితత్వేన, జీవాన్ స్వానన్యత్వేన చ జానతో జన్మజరామరణాదినిర్వర్తననరకపాతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితుమర్హతి. అత ఇదమధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాం విరుద్ధం. * వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణి చాధికరణాన్తరం సర్వైర్వర్ణితం. న చ తద్యుక్తం - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేన తేషామన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చ దర్శితః. కర్మసాపేక్షతయా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాం న ఘటతే - పిత్తోపహతో హి శుభాశుభానపేక్షః కంచిత్ స్తౌతి, సాన్త్వవాదినమపి కంచిన్నిన్దతి, కాంశ్చిదమ్భసా సిఞ్చతి. కాంశ్చిన్ముసలేన హన్తి, న చ తస్మిన్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయోర్దోషరూపతా - న చ యుక్త్యా పరిహర్తవ్యత్వం. * సాపేక్షత్వాదితి పదం చ విషమసృష్ట్యా సమ్బన్ధమర్హతి - న హీశ్వరశ్చేత్ కర్మసాపేక్షః - తస్య స్వతన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్న కర్మసాపేక్షా - సమష్టితత్త్వసృష్టౌ సర్వశక్తితయేశ్వరస్య నిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసక్తిః - తత్రైవ హి కర్మణోఽపేక్షా. అతః ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన వైషమ్యాంశస్య కర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరిత్యుక్తం. *ఉపపద్యత ఇతి చానాదిత్వముపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం - ఇదానీం * అవిభాగాదితి శఙ్కితహేతురపరిహృతః స్యాత్. అతః క్షేత్రజ్ఞానామనాదిత్వే వ్యవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్య తథాత్వోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గరూపతర్కోఽపి సూత్రాభిప్రేతో భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తథానభ్యుపగమ ఇతి) అకృతాభ్యాగమశబ్దేన ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గోఽభిప్రేతః. ఏవం *ఉపపద్యతే * ఉపలభ్యత ఇతి ద్వయం యథాక్రమమవిభాగానాదిత్వయోస్సమర్థనపరం. * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రం నిర్విశేషవాదేఽత్యన్తమఘటితమితి దురపహ్నవం. బ్రహ్మణో మహామాయత్వాత్తస్మిన్మాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితి తు శ్రద్ధామాత్రం - అశాబ్దత్వాత్, *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతివిరోధాచ్చ.— యాదవమిశ్రానుసారిణస్తు * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రమప్యధికరణాన్తరమాహుః - తత్ర చైతన్యశక్తిక్రియాశక్తిపరిణామశక్తిరూపాస్సర్వే ధర్మాః బ్రహ్మణి నోపపద్యన్తే - నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్. న చేచ్ఛయా నిత్యప్రసఙ్గపరిహారః. ఇచ్ఛాయాః నిత్యత్వే నిత్యప్రసఙ్గాత్, అనిత్యత్వేఽపి హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేతోశ్చానాసకత్వాత్,. కథంచిద్ద్వైతత్వేఽప్యేషణేతరస్యాపి నిత్యానిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసఙ్గాదిచ్ఛయా వ్యవస్థానుపపత్తేర్నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతో బ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నోపపద్యన్త ఇతి పూర్వపక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్యత్వాత్, తజ్జ్ఞానస్య - ప్రళయాఽఽకంచిత్కాలం స్వస్వాప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాహే ఇతి సఙ్కల్పస్య నష్టత్వేఽపి తదాహితవిశేషప్రబోధశక్త్యా ప్రళయకాలాత్యయే జన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాత్, తస్య పరిణామస్య నిత్యప్రసఙ్గాభావాత్, ఇచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితి రాద్ధాన్తితం. తత్ర తావదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సన్మాత్రస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రకృత్యంశేన మహదాద్యుపాదానత్వాత్, పరిణామశక్తిమత్త్వేఽపి ప్రకృత్యంశస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిష్వీశ్వరనియామ్యతయాఽవగతస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్, * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహు స్యాం * సోఽకామయత ఇతి జగత్సర్గాదివిషయస్యేశ్వరసఙ్కల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమాచ్చ నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గేన పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. ఆద్విపరార్ధకాలభావిసదృశతరసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాస్వన్త్యపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్య జ్ఞానం సిసృక్షోర్హేతుః. తత్ర యదుక్తం - సుషుప్తస్యేశ్వరస్య పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషా ప్రబోధశక్తిః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధం జనయతి - తేన ప్రళయకాలాత్యయం జ్ఞాత్వా సఙ్కల్పయతీతి - తదయుక్తం - స్వతస్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసఙ్కోచకకర్మపారవశ్యరహితస్యేశ్వరస్య స్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయా స్వాప ఇతి చేన్న - ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశే హి జ్ఞానమేవ హి సర్వే వాఞ్ఛన్తి - న తు జ్ఞానలోపం. నిద్రాయా అభిమతత్వం దృశ్యత ఇతి చేత్. ఆహారాజరణతీవ్రామయదుఃఖపరిశ్రమతమోగుణాభిభూతానాం తదనిష్టశమనాయ నిద్రాకాఙ్క్షా - లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసో విచిత్రసుఖిపుతం విషయమవలోకయతో హి నిద్రాఽనభిమతైవ భవతి. అత ఊర్మిషట్కాతిగస్యానామయస్య సర్వశక్తేస్సమస్తపరస్యేశ్వరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతః స్యాత్. ప్రబోధశక్తేః పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తం - విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వాత్, యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవ సర్వవిధయోగ్యతాపాదనదర్శనాచ్చ. స చ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కిం ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ ప్రబోధమీశ్వరే జనయతి - ఉతాజ్ఞానాత్. న ప్రథమః - యోగ్యతాయాశ్చేతనాభావాత్. ద్వితీయే స యోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీమీశ్వరాధిష్ఠితః - న వా. న ప్రథమః - అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయే చానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథా ప్రబోధకార్యకరత్వం - ఏవమీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంశస్యైవ జగజ్జననసమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనం విఫలం. తద్వికల్ప్యం - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానన్తరభావితయాఽత్వదభిమత సఙ్కల్పవి

మూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహం కర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః-తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః. తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సాధయన్తి. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు నాతీవవివాదపదమస్తి. ఆగమోఽపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూల ఇతి- సోఽపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే నిరస్తప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యనుమానం- తన్నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతీతి తదేవ నిరస్యతే. తే చైవమవగచ్ఛన్తి- కృత్స్నస్య జగత ఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం- అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశభూతైష్షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి- తే చ తన్త్వాదయః స్వావయవైస్తథాభూతైరుత్పాద్యన్తే- తే చ తథాభూతైః స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపి స్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం- అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవోఽప్యంశిత్వేన స్వాంశైస్తథైవోత్పాద్యన్తే - తే చ స్వాంశైరితి న క్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం స్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణమాశ్రయణీయం. తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూనుపన్యస్యన్తి * భేదానాం పరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య। కారణమస్త్యవ్యక్తమితి. అయమర్థః- విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యం- విచిత్రసన్నివేశం తనుభువనాదికృత్స్నం జగత్. తచ్చ జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్సరూపావ్యక్తకారణకం. కుతః. కార్యత్వాత్. కార్యస్య హి సర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేనావిభాగ, శ్చ దృశ్యతే- యథా ఘటమకుటాదేః కార్యస్య తత్సరూపాన్మృత్సువర్ణాదేః కారణాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవ చావిభాగః. అతో విశ్వరూపస్య జగతస్తత్సరూపాత్ప్రధానాదుత్పత్తి, స్తస్మిన్నేవ లయ, శ్చేతి ప్రధానకారణకమేవ జగత్. గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్సరూపం కారణం- సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః- యథా మృదాత్మనో ఘటస్య మృద్ద్రవ్యమేవ కారణం. తదేవ హి తదుత్పత్త్యాఖ్యప్రవృత్తిశక్తిమత్ - తథాదర్శనాత్. అవ్యక్తస్య గుణసామ్యరూపస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిమితస్యైవ కారణత్వం- భేదానాం- మహదహఙ్కారతన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వాదవగమ్యతే. మహదాదీని చ ఘటాదివత్పరిమితాని కృత్స్నజగదుత్పత్తౌ న ప్రభవన్తి- అతస్త్రిగుణం జగద్గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితి నిశ్చీయతే. ... ...

(తదేతదిత్యాది) (నాతీవవివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిభిర్న వివాద ఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదికమభిప్రేత్య నాతీవేత్యుక్తం. (నిరస్తప్రాయ ఇతి) ఆగమః కిం కపిలప్రోక్తః- ఉత వేదః. తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా. కపిలాగమస్య తు నిరాసోఽధర్మవిచారారమ్భఫలిత ఇత్యర్థః. అనుమానమేకం స్థితం- తస్మిన్నిరస్తే సర్వం నిరస్తం భవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవ్యుదాసాయ ప్రథమం విషయశుద్ధిం కరోతి (తే చైవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థానముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయ ఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ పృథ్వ్యాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే- యద్యసంయుక్తప్రదేశభేదమనపేక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యన్తే- తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయా పృథ్వ్యాదికార్యం నోత్పద్యతే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతి చేత్- సాంశత్వాత్తస్యాప్యారమ్భకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః. (అత ఇతి) ఏకస్మిన్కార్యే కృత్స్నస్య కారణస్య నిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవం పరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) *భేదానామిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (అయమర్థ ఇతి) వైశ్వరూప్యపదం వ్యాచష్టే (విశ్వరూపమిత్యాదినా) *కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (కార్యస్య హీతి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. వ్యాప్తిస్థలమాహ (యథేతి) పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతో విశ్వరూపస్యేతి) కార్యం సరూపకారణకమస్తు- తత్కథం ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం సమన్వయాదితిపదం వ్యాచష్టే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి) శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదేవ హీతి) సరూపత్వం మహదాదీనామప్యస్తీతి తేషాం కారణత్వశఙ్కాయాం * భేదానాం పరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అవ్యక్తస్యేతి) నిగమయతి (అత ఇతి) జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వాత్ కార్యం- రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకం- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం తత్స్వసమానరూపకారణకం దృష్టం - యథా ఘటాదీత్యనుమానశరీరం. అత్ర సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్తం సత్త్వరజస్తమోమయమేవ కారణం - తస్యపరిమితత్వే కృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యా తస్యాపి కారణాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కారణం భవతీతి పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధం- యథా కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేఽనుమీయమానే పక్షధర్మతాబలాదీశ్వరసిద్ధిః. తద్వత్. తత్ర నిమిత్తం- అత్రోపాదానమితి విశేషః. ... ...

అత్రోచ్యతే (రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ) అనుమీయత ఇత్యనుమానం. న భవదుక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనాసమర్థం- అచేతనత్వే సతి తత్స్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్ - యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికం. దార్వాదేరచేతనస్య తజ్జ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తేర్దర్శనాత్, తజ్జ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తేర్దర్శనాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమిత్యుక్తం భవతి. చకారాదన్వయస్యానైకాన్త్యం సముచ్చినోతి- న హ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తం. న చ వాచ్యం మా భూదన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వం- ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ- సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యతస్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః- న తు ద్రవ్యస్వరూపం. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతాస్తత్స్వభావవిశేషా ఏవ - న తు మృద్ధిరణ్యాదివద్ద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. గుణా ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగత ఏకమూలత్వముక్తం- తదపి సత్త్వాదీనామనేకత్వాన్నోపపద్యతే. అత ఏవ కారణవ్యవస్థా చ న సిధ్యతి- సామ్యావస్థాస్సత్త్వాదయ ఏవ హి ప్రధానమితి త్వన్మతం- అతః కారణబహుత్వాదనవస్థా తదవస్థైవ. న చ తేషామపరిమితత్వేన వ్యవస్థాసిద్ధిః- అపరిమితత్వే హి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౨॥ సూ. పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి- తన్న - యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయసస్తావద్దధిభావేన పరిణమమానస్యానన్యాపేక్షస్యాద్యపరిస్పన్దప్రభృతి పరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే, యథా చ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వత ఏవ దృశ్యతే,- తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణా

(అత్రోచ్యత ఇత్యాది) అనుమానశబ్దస్యానుమితిపరత్వే కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్తన్నిరపేక్షనిర్వాహసమ్భవతి తస్యైవ న్యాయ్యత్వాదాహ (అనుమీయత ఇతి) ప్రత్యనుమానోపయోగినీం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (న భవదుక్తమిత్యాదినా) అపేక్షితాన్వయవ్యతిరేకౌ దృష్టాన్తే దర్శయన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా) ప్రథమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి) కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే- తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయస్సిద్ధ ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి యదుక్తం- తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్విత ద్రవ్యత్వాదితి చేత్- ద్రవ్యత్వమసిద్ధమిత్యాహ (మా భూదిత్యాదినా) (సత్త్వాదయో హీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యం. (గుణా ఇత్యేవ చేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్య ప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్యమయుక్తమితి భావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం న భవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం - తత్స్వాభిజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టం- యత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- తత్కార్యమపి న భవతి- యథా నిత్యం- తుచ్ఛం వేతి ప్రత్యనుమానశరీరం. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితం- ఈశ్వరానుమాన ఇవ విశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా. (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనామనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థా చ నాస్తీత్యర్థః. అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వే నైవ కారణత్వదర్శనా, త్పరిమితానామేవ వైషమ్యదర్శనా, చ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషైస్సంయుక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్ - తేషామపి విషమత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వాత్కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తస్యారమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వే హీతి) (కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థం వైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయం - తథా సతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ ఇతి చేత్ - తత్పక్షీకృతం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సిషాధయిషితమిత్యర్థః.

౨॥ సూ. పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్త్యర్థమాద్యశబ్దః పరిస్పన్దో

మేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. యథోక్తం *పరిణామతస్సలిలవత్ ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవమవ్యక్తమనన్యాపేక్షం ప్రవర్తత ఇతి చేత్. అత ఉత్తరం (తత్రాపీతి) యత్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తతయా నిదర్శితం—తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృతమిత్యభిప్రాయః. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తం — న ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతం— *యోఽప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

3॥ సూ. ॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥ ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః. న చ వాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేఽపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్యానవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావాద్ విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసఙ్గాచ్చ సమానోఽయం దోష ఇతి. పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. నన్వేవం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వా వ్యవస్థా సిద్ధ్యన్తీతి కృతమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా - పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - యథా విషాదిదూషితానామన్నపానాదీనామౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే- అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థా చ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యత ఇతి. అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః. పుణ్యాపుణ్యస్వరూపం హి శాస్త్రైకసమధిగమ్యం- శాస్త్రం చానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయానాఘ్రాతప్రమాదాదిదోషగన్ధవేదాఖ్యాక్షరరాశిః. తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తే చ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః *ఫలసంవిభిత్సయా హి కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతోఽలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథా చ శ్రుతిః *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరి

క్షైనాన్యథాభావాద్యోగో వివక్షితః- న తు చలనం. (యథోక్తమితి) (ప్రతిప్రతీతి) వస్తుషు ప్రత్యేకం గుణానాం పుఙ్జీభావేనావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వతఏవ పరిణామాత్ జగత్ప్రవృత్తిశ్చేతననిరపేక్షోపపద్యత ఇత్యర్థః. రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దేశసామర్థ్యానురోధాదిహాప్యనుపపత్తేరిత్యధ్యాహార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణానోపపద్యత ఇత్యుక్తం. విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాదిస్థానీయాచిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. ....

3॥ సూ. ॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥ ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి) (ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థాపలక్షితావస్థానాభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః. (నచేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య- అబ్భక్ష ఇతివత్ అవధారణగర్భమిదం. అవాప్తా ఏవ సమస్తాః కామా యేన-సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. విభూత్యాదేరననుకూలత్వేఽప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్వా- తిష్ఠన్తు గుణా విభూతయశ్చ- తథాపి స్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య- అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య- అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రళయాః రజస్సత్త్వతమః కార్యాః - గుణవశ్యత్వం చ కర్మవశ్యస్య - అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాత్ గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో న సమ్భవతీతి భావః. ఇతి న చ వాచ్యమిత్యన్వయః. (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. న చ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః- ప్రత్యుత స్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ- పరిణామవిశేషాపత్తేః సత్యాం స్వేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథాసఙ్కల్పమనుష్ఠానం హి స్వాతన్త్ర్యమితి భావః. (నన్విత్యాది) కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితే వా వర్తమానస్య పథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా- మోక్షవ్యవస్థా. పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రం చేతి) తత్పక్షేకమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) శాస్త్రజ్ఞైరేవముక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) * ఇష్టాపూర్తే- శ్రౌతస్మార్తకర్మణీ. బాహువిధ్యం దేవతాఫలాదిభేదేన. భూలాదీశ్వరో నాభిః- * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాది శ్రుతిప్రక్రియయాఽన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూత ఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా

తి. తథాచభగవతాస్వయమేవోక్తం * యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం। స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవఇతి,* తానహంద్విషతఃక్రూరాన్ సంసారేషునరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవయోనిష్వితి, చ. సభగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామస్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరస్సత్యసఙ్కల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తఃఏతానికర్మాణిసమీచీనాన్యేతాన్యసమీచీనానీతికర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయతదుపాదానోచితదేహేన్ద్రియాదికంతన్నియమనశక్తించసర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానాంసామాన్యేనప్రదిశ్యస్వశాసనావబోధిశాస్త్రంచప్రదర్శ్యతదుపసంహారార్థంచాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యానుమన్తృతయాచనియచ్ఛంస్తిష్ఠతి. క్షేత్రజ్ఞాస్తుతదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణ కళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ స్వయమేవస్వేచ్ఛానుగుణ్యేనపుణ్యాపుణ్యరూపేకర్మణీఉపాదదతే - తతశ్చపుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినంజ్ఞాత్వాధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తినంచతద్విపర్యయైర్యోజయతి,- అతఃస్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యానోద్యానినావకాశంలభన్తే.

స్వీకరోతి. పాపస్యతదపబాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థంచభగవద్గీతావచనందర్శయతి (తథాచేతి) *తేషాంసతతయుక్తానామితివచనస్యవక్ష్యమాణత్వాదత్రనోపాత్తం. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్యకిముక్తంభవతి- దయాళుస్స్వసంసారిణోఽహితరూపకర్మణికథం ప్రవర్తయతి- కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వేస్వాతన్త్ర్యహానిః- తస్యస్వాతన్త్ర్యేజీవానాంఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (సభగవానితి) నిర్దోషత్వంమఙ్గళగుణత్వంచభగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాంవైలక్షణ్యంపురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసర్గాద్యుపయోగివిశేషణానిసర్వజ్ఞత్వాదీని. సర్గాదేరాయాసరూపత్వాన్నలీలాత్వమిత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి) సర్వంతదిచ్ఛాధీనంచేత్ - జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేఃపాపత్వంచవిపర్యయేణస్యాతామిత్యత్రాహ (ఏతానికర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థాచతదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబద్ధేత్యర్థః. సర్వప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాంసుఖాదిభోక్తృత్వంనస్యాత్, తస్యనిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథాపితృభ్యాముత్పాద్యవర్ధితశ్శిక్షితోఽర్థగృహక్షేత్రదానాదినోపకృతఃపుత్రఃపితృదత్తైరేవార్థాదిభిర్యజ్ఞాదికంవాకరోతి- విషయచాపలంవాఽనువర్తతే- నతత్రపిత్రోర్దోషః, తదధీనవైభవత్వంచపుత్రస్యనహీయతే, తద్వదితిభావః. (సామాన్యేనప్రదిశ్యేతి) దేహేన్ద్రియాదికంసర్వేషాందదాతి- నతుకస్యచిద్దత్త్వాకస్యచిన్నదదాతి- దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యన్తుకర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది)పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణందోషఇతిచేన్న-ఉపేక్షకత్వం ప్రయోజయితృత్వమనుమన్తృత్వంచేతిత్రయమస్తి. తత్రప్రయోజయితృత్వం - అప్రవృత్తస్యప్రవర్తకత్వం. తచ్చాజ్ఞాపయితృత్వమర్థయితృత్వముపదేష్టృత్వంచేతిత్రిధా. అనుమన్తృత్వం - ప్రవృత్తస్యప్రవర్తకత్వం. ఉపేక్షకత్వం - ఔదాసీన్యం. తత్ర భగవతఃపుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వంనాస్తి. ప్రథమముపేక్షమాణఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అభిమతేప్రవృత్తం కేనచిద్విఘ్నేనానివృత్తమవిఘ్నంప్రవర్తయతి, పశ్చాత్ఫలంచదదాతి,. అజ్ఞాతిలఙ్ఘనప్రవృత్తత్వేనకుపితత్వాద్భగవాననుమన్తాభవతి. అనుమతిః ఫలదానముభయమపిదణ్డప్రకారఏవ - తథాచదృశ్యన్తే - రాజానోహిస్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వాకోపాత్తథాకరోత్విత్యనుమన్యన్తే - అనుమతిశ్చకోపకృతోదణ్డవిశేషఏవ. అతీవానుకూల్యప్రాతికూల్యప్రవృత్తయోరుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసు ప్రయోజయితాచభవతిభగవాన్. అహితప్రవృత్తవిషయేఉపేక్షకత్వేఽనుమన్తృత్వేప్రయోజయితృత్వేచతస్యనిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గఇతిచేత్. తతఃకిం. దయాచేత్ గుణః- నిగ్రహశ్చేద్దోషఇతినియమోస్తి- లోకేఅస్థానదయాయాఃస్థాననిగ్రహస్యచగుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాందణ్డ్యదణ్డనాదేర్దోషత్వంశాస్త్రవశ్యక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తమితిచేత్. తర్హి తేషామనుగ్రహాదేర్గుణత్వమపిక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తంస్యాత్ - తత్రైవనిగ్రహానుగ్రహాదేర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతోనిర్దయత్వహేతురనైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్యకథముపేక్షకత్వం. నోపేక్షణం- శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్యకృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలేతువిశేషతోనివారకత్వాభావరూపముపేక్షకత్వంస్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చస్వాతన్త్ర్యందోషఇతిచేత్ - తత్రకింప్రమాణం. ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వాన్నతత్ప్రమాణం. యద్యనుమానం - తత్రేదంవక్తవ్యం. కిమీశ్వరాఖ్యం ధర్మిణంశాస్త్రైకసమధిగమ్య మభ్యుపగమ్యతత్స్వాతన్త్ర్యస్యదోషత్వమనుమీయతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమేహేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమేధర్మిగ్రాహకప్రమాణేనశాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయాచనియచ్ఛంస్తిష్ఠతీతి) (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయానియన్తృత్వాత్, ధారకత్వా, త్సామాన్యేనదేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వా, చ్చ సర్వంతదధీన మిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయఇత్యాదికం విశేషణముక్తం. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్యప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానంచ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ- భగవతఉపేక్షకత్వాత్. తత్రోపేక్షకత్వమపిస్వాతన్త్ర్యవిశేషఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవస్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి) కర్మానుగుణఫలప్రదత్వేస్వాతన్త్ర్యవైకల్యం - నోచేన్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషుసమత్వవైకల్యంజీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యంచవివక్షితం. ఏతత్కర్మకారిణే ఏతత్ఫలందాస్యామీతితస్య సఙ్కల్పః - తత్ర యథాసఙ్కల్పంకుర్వతస్తస్యస్వాతన్త్ర్యపౌష్కల్యమేవేతిభావః. అపరాధినందణ్డయతో

దయాహి నామ స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సా చ స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా న గుణాయావకల్పతే- ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్రహ ఏవ తత్ర గుణః- అన్యథా శత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసఙ్గాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధాఽనఙ్గీకారేణ నిరతిశయసుఖసంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే. యథోక్తం * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్...............

అథ స్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపి న సమ్భవతీత్యుక్తం- తథాప్యనపేక్షాయా ఏవ పరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- తథాదర్శనాత్. ధేన్వాదినోపయుక్తం హి తృణోదకాది స్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిరపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥ నైతదుపపద్యతే- తృణాదేః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య పరిణామాభావాద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః. కథమసిద్ధిః. (అన్యత్రాభావాత్) యది హి తృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తం ప్రహీణం వా క్షీరాకారేణ పర్యణంస్యత- తతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇతి వక్తుమశక్ష్యత- న చైతదస్తి - అతో ధేన్వాద్యుపయుక్తం ప్రాజ్ఞ ఏవ క్షీరీకరోతి. *పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్ర ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారప్రదర్శనాయ. ....

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ అథోచ్యేత - యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః పురుషో నిష్క్రియః- ప్రధానమపి దృక్ఛక్తివికలం- తథాపి పురుషసన్నిధానాదచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే- తథాదర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్ఛక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చేతనోపకృతో దృక్ఛక్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తోన్ధః ప్రవర్తతే, అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయః ప్రవర్తతే,- ఏవం ప్రకృతిపురుషసంయోగకృతో జగత్సర్గః ప్రవర్తతే. యథోక్తం * పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. పురుషస్య ప్రధానోపభోగార్థం కైవల్యార్థం చ పురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవ

ఽనపరాధినమదణ్డయతశ్చ రాజ్ఞో న హి స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం- తద్వదితి. తర్హి నిర్దయత్వమితి శఙ్కాయాం దయాస్వరూపం శిక్షయతి (దయాహీతి) ఉపజీవినాముపజీవ్యాపదీయద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి) తర్హి దయాయా అనవకాశత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి) (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. *సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన *ఆశంసాయాం క్త ఇతి సూత్రవిహితేన క్తేనోపాసకప్రీతేరుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితం చేత్ - *సతతయుక్తానాం భజతామితి పౌనరుక్త్య, మనపేక్షితకథనమపేక్షితాకథనం, చ స్యాతాం. తస్మాదయమర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఈశ్వరస్య స్వాతన్త్ర్య వైకల్యాదిప్రసఙ్గాభావేన కర్మణాం తదారాధనరూపతయైవ ఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) (ధేన్వాదినేతి) కేవలదార్వాదివ్యావృత్త్యర్థం చిత్సన్నిధిమాత్రమేవోపగన్తవ్యం - న తు సఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వం - గవి సుప్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. న చ తదపి పక్షే కార్యం - తావతా కార్యసమ్భవత్యధికకల్పనాఽయోగాదితి భావః.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥ కేవలాచిన్మాత్రస్య పరిణామే దృష్టాన్తత్వం వివక్షితం చేత్ - తద్దూషితం ప్రహీణం వేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణ పరిణామో దూషితః అనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేన పరిణామిత్వం తు పరస్యానిష్టమిత్యభిప్రేతం. (ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి) ఏవం వికల్పత్రయమత్రాభిప్రేతం. అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేః క్షీరభావ ఇతి చేన్న- అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయా తస్యాపి కార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వమధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాతమిహోపపాదితం. సూత్రప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చితమితి) ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపం ప్రపఞ్చనం. తత్రైవ-పయోదృష్టాన్త ఏవేత్యర్థః.

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి ॥ ఉదాహృతామార్యాం వ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేన దర్శనశబ్దో వ్యా

ర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం (తథాపీతి) ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహప్రశస్సన్తి - అన్ధోఽపి చేతనస్స్వం తదుపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే,- తథా అయస్కాన్తమణేరప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి,- పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య న తాదృశా వికారాస్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావోఽపవర్గాభావశ్చ. ....

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః *ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భిర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- ప్రతిసర్గావస్థాయాం తు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాదఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ....

౭॥ సూ, అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥ దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్త ఏవ దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః- అతో న కథంచిదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః ....

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ॥ అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేఽపి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమాతవ్యం - *పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌ చ న సమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపో భోగ, స్తద్వియోగరూపోఽపవర్గ, శ్చ న సమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశేషసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భావనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న సేత్స్యతి. ....

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనం. తథాహి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతే ర్భోక్తార మధిష్ఠాతారం

ఖ్యాతః. *తథాపీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన అధ్యాహారః కృతః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కవిశేషోఽస్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్న ప్రకృతేర్విశేషోఽస్తి. అయస్కాన్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య న వికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా న చేత్ - నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ....

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసఙ్గముఖేన విషమావస్థత్వప్రసఙ్గముఖేన చ విశేషవిరోధ ఉక్తః. ....

అనుమానాన్తరేఽప్యుక్తదూషణమతిదిశతి.

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥ జ్ఞాతృత్వే సతి హి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షప్రవృత్త్యుపపత్తిః- తచ్చ నాస్తి - తస్మాన్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితి భావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసఙ్గస్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. ....

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ॥ కస్యాభ్యుపగమ ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరేవార్థతో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్నసాఽనుబన్ధమర్హతీతి భావః. ....

నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయామనన్తరసూత్రం.

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా-స్వతన్త్రః. సా

ద్రష్టారంసాక్షిణంచపురుషమభ్యుపగమ్యప్రకృత్యైవసాధనభూతయాతస్యకైవల్యమపిప్రాప్యంవదన్తఏవతస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయాఽకర్తృత్వంకైవల్యంచస్వరూపమేవాహుః, తతఏవబన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానంమోక్షంచప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానాత్ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేనసర్గాదిప్రవృత్తింపురుషభోగాపవర్గార్థత్వంచాహుః,*సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాందధిష్ఠానాత్।పురుషోఽస్తిభోక్తృభావాత్కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ।తస్మాచ్చవిపర్యాసాత్సిద్ధంసాక్షిత్వమస్యపురుషస్య।కైవల్యంమాధ్యస్థ్యంద్రష్టృత్వమకర్తృభావశ్చేతి- *పురుషవిమోక్షనిమిత్తంతథాప్రవృత్తిఃప్రధానస్యేత్యుక్త్వైవమాహుః *తస్మాన్నబధ్యతేనాపిముచ్యతేనాపిసంసరతికశ్చిత్।సంసరతిబధ్యతేముచ్యతేచనానాశ్రయాప్రకృతిరితి- తథా *తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనంచేతనావదివలిఙ్గం। గుణకర్తృత్వేచతథాకర్తేవభవత్యుదాసీనః। పురుషస్యదర్శనార్థంకైవల్యార్థంతథాప్రధానస్య।పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపిసంయోగస్తత్కృతస్సర్గఇతి. సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయోనిత్యనిర్వికారస్యాకర్తురుదాసీనస్యకైవల్యైక స్వరూపస్యనసమ్భవన్తి, ఏవంరూపస్యతస్యాధ్యాసమూలభ్రమోఽపినసమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపివికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చతౌనసమ్భవతః- తయోశ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసోహినామచేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానం-సచచేతనధర్మోవికారశ్చ. నచపురుషస్యప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయస్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవసమ్భవన్తిచేత్ - నిత్యంప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేరకించిత్కరత్వంచ *నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. ప్రకృతేరేవసంసరతిబధ్యతేముచ్యతేచేత్ - కథంనిత్యముక్తస్యపురుషస్యోపకారిణీసేత్యుచ్యతే - వదన్తిహి *నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణఃపుంసః। గుణవత్యగుణస్యసతస్తస్యార్థమపార్థకంచరతీతి. తథాప్రకృతిర్యేనపురుషేణయథాస్వభావాదృష్టా- తస్మాత్పురుషాత్తదానీమేవనివర్తతఇతిచాహుః*రఙ్గస్యదర్శయిత్వానివర్తతేనర్తకీయథానృత్తాత్।పురుషస్యతథాత్మానంప్రకాశ్యవినివర్తతేప్రకృతిః। ప్రకృతేస్సుకుమారతరంనకించిదస్తీతిమేమతిర్భవతి।యాదృష్టాస్మీతిపునర్నదర్శనముపైతిపురుషస్యేతి. తదప్యసఙ్గతం-పురుషోహినిత్యముక్తత్వాన్నిర్వికారత్వాన్నతాంకదాచిదపిపశ్యతి,నాధ్యస్యతి,చ. స్వయంచస్వాత్మానంనపశ్యతి-అచేతనత్వాత్. పురుషస్యస్వాత్మదర్శనంస్వదర్శనమితినాధ్యస్యతిచ - స్వయమచేతనత్వాత్, పురుషస్యచదర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్,. అథసన్నిధిమాత్రమేవదర్శనమిత్యుచ్యతే. సన్నిధేర్నిత్యత్వేననిత్యదర్శనప్రసఙ్గఇత్యుక్తం. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్కసన్నిధిరపినిత్యనిర్వికారస్యనోపపద్యతే. కించ- మోక్షహేతుస్స్వసన్నిధానరూపమేవదర్శనంచేత్ - బన్ధహేతురపితదేవేతినిత్యవద్బన్ధోమోక్షశ్చస్యాతాం. అయథాదర్శనంబన్ధహేతుః- యథావత్స్వరూపదర్శనంమోక్షహేతురితిచేత్ - ఉభయవిధస్యాపిదర్శనస్యసన్నిధానరూపతానతిరేకాత్సదోభయప్రసఙ్గఏవ. సన్నిధేరనిత్యత్వేతస్యహేతురన్వేషణీయః- తస్యాపీత్యనవస్థా. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయాస్వరూపసద్భావఏవసన్నిధిరితి- తదాస్వరూపస్యనిత్యత్వేననిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అతఏవమాదేర్విప్రతిషేధాత్సాఙ్ఖ్యానాందర్శనమసమఞ్జసం.——యేఽపికూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రంబ్రహ్మైవిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితివదన్తి-తేషామప్యుక్తనీత్యాఽవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవాదసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తువిశేషః- సాఙ్ఖ్యాఃజననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తేతుతదపినేచ్ఛన్తీతిసుతరామసామఞ్జస్యం. యత్తుప్రకృతేఃపారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేనవైషమ్యముక్తం- తదయుక్తం - పారమార్థికత్వేఽప్యపారమార్థికత్వేఽపినిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరసచిన్మాత్రస్యస్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వేతుతస్యాఃదృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుత

టీ- స్వరూపేణానుసన్ధాతా. ద్రష్టా- ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. ఉక్తార్థవిషయంతద్గ్రన్థమాహ (సఙ్ఘాతేతి) (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దఃకార్యపరః. త్రిగుణతత్కార్యంజడం- జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్తదన్యోఽధిష్ఠాతేత్యర్థః. (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్విలక్షణత్వాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) నహిత్యాజ్యమేవత్యాగకర్తేత్యర్థః. ఉక్తార్థానాంవిప్రతిషేధందర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) (చేతనధర్మోవికారశ్చేతి) చేతనధర్మత్వాన్నప్రధానస్యసమ్భవతి- వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః. తన్మూలా అన్యేభ్రమశబ్దవాచ్యాః. ప్రకృతిదర్శనంపురుషకర్తృకం, స్వాత్మకర్తృకం, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషోహీత్యాదినా) సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వేచదూషణమాహ (అథేత్యాదినా) —— అస్మిన్సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసేమాయావాదినామనవకాశత్వమాహ (యేఽపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యానుభవాధ్యాసాయోగాదిత్యర్థః. అధికందూషణమాహ (ఇయాంస్త్వితి) (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేవతత్సాక్షీతివచ

రామసఙ్గతం.—— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి ఉపాధిసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణోఽయమేవస్వభావ ఇత్యుపాధిసమ్బన్ధాద్యనుపపత్తేరసామఞ్జస్యం పూర్వమేవోక్తమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

నసఙ్గతమిత్యర్థః యద్వా- అవిద్యానుభవరూపదర్శనం, తద్బాధకదర్శన, మపి వికారః- సతు నిర్వికారస్యనోపపద్యత ఇత్యర్థః.—— (అయమేవస్వభావ ఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిస్వభావ ఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వ శ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. ... ...

సన్నైర్వరపిపన్నైః *ప్రవృత్తేశ్చేతి సూత్రాన్తరం కృతం. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతేరాద్యాగుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపి ప్రధానస్య స్వతన్త్రత్వేఽనుపపన్నా - మృదాదిష్వదర్శనాదితి శఙ్కరభాస్కరాభ్యాం, రథశకటాదిష్వదర్శనాదితి యాదవమిశ్రైశ్చ వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్య కార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్తేర్భేదాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్య తదర్థస్యాద్వ్యాపారస్య చ తుల్యన్యాయవిషయతయా తుల్యార్థానాం విషయవాక్యానామివ సూత్రభేదప్రణయనే ప్రయోజనాభావాచ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయవ్యాప్తిప్రదర్శకమేకసూత్రం. పయసో వత్సవివృద్ధయే ప్రవృత్తివ, దమ్బునో లోకోపకారాయ స్యన్దనప్రవృత్తివచ్చ ప్రధానస్య స్వత ఏవ పురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి *పయోమ్బువదిత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. తతోపి దధ్యాదిపరిణామే, నారికేళాదిరసాత్మనా పరిణామే, చ ప్రవృత్తివదితి వ్యాఖ్యానం యుక్తం- కారణావస్థస్య ప్రధానస్య కార్యజగద్రూపేణ పరిణతౌ చేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వం వదతా పూర్వపక్షిణా చేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయా ప్రతిపన్నపరిణామస్య ప్రదర్శయితుం యుక్తత్వాత్, పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి వక్ష్యమాణతయాఽత్ర తత్పృథగుక్తేర్విఫలత్వాత్,. కార్యం ప్రతిపురుషస్య ఫలిత్వమేవ నిమిత్తత్వం- అతో నాధిష్ఠానాపేక్షేతి శఙ్కాచ పరిహర్తవ్యేతిచేన్న- ఫలిత్వస్య పురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా *అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివదితి న్యాయేనార్థతః పరిహృతత్వాత్. పురుషస్య ఫలిత్వమాత్రేణ కార్యం ప్రతినిమిత్తత్వేఽనడుహాద్యుపయుక్తం తృణాదికమపి క్షీరభావేదితి హి తర్కః సమానః. అమ్బునస్స్యన్దనే చ నిమ్నభూమ్యపేక్షాఽస్తీతి పరిహారశ్చ నసాధీయాన్- చేతనసాపేక్షత్వాపాదనే నిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్న క్షీరవద్ధితిసూత్రేణాస్య సూత్రస్య వ్యాహతిపరిహారశ్చ లౌకదృష్టిశాస్త్రదృష్టిభేదాదిత్యుక్తం. తస్మిన్నధికరణే బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతాయాం లోకదృష్ట్యాదర్శితస్య దృష్టాన్తస్యాత్ర ప్రతిపన్నయా శాస్త్రదృష్ట్యా స్వపక్షేణ సాధ్యవైకల్యే పరిచోదితే నిరుత్తరత్వాపత్తేః తదయుక్తం. అతో దణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యం తత్రాభిప్రేతమిత్యేవ పరిహర్తవ్యం. *అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివదిత్యస్యానన్తరం *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. భాష్యే త్వన్త్యసూత్రాత్పూర్వం నివేశితం- తత్ర హేతుర్వ్యుత్త్యనురోధ ఇతి జ్ఞాతవ్యం. అర్థాసఙ్గతిశ్చాన్యథా స్యాత్- ప్రాజ్ఞస్యైవ సాక్షీభావనిమిత్తత్వేఽభిహితే పక్షేపి చేతనాన్వయస్స్వవచ ఇతిశఙ్కాయాం పరిహారపరం *పురుషాశ్మవదితి సూత్రం సఙ్గచ్ఛతే- *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి భోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాద్దూషితే *పురుషాశ్మవదితిచేదితి పఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాః కథం సఙ్గతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ హి పఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః- న పురుషార్థోపపత్తౌ - అయస్కాన్తలోహయోః ప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిషూక్తాసు చాభ్యుపగమేన పరిహారో క్లిశ్యతే. ఏకం కారణం- త్రీణితాని. సప్తేన్ద్రియాణి- తాన్యేకాదశ. మహతస్తన్మాత్రాస్సర్గః- అహఙ్కారాదితి విప్రతిషేధాద్దర్శితశ్శఙ్కరే. అన్తర్బాహ్యాన్తర్బాహ్యాభ్యాం వివక్షావశాత్, సద్వారకాద్వారకభావాచ్చ శ్రుత్యాద్యవిప్రతిషేధస్యానుపరిహారత్వాత్ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి భాస్కరః. అసామఞ్జస్యప్రతిజ్ఞానస్య పరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తద్వాచిత్వస్వారస్యాచ్చ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి వివక్షితం చేత్ -ఆద్యసూత్రస్థ ప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేపవిపసాధ్యతయాన్వీయత ఇతి ప్రతిజ్ఞాన్తరమనపేక్షితం స్యాత్ -అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయా విప్రతిషేధవ్యాఖ్యానం భాష్యే. తేన పరమసాఙ్ఖ్యప్రధానకారణవాదనిషేధస్సిధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః మృషావాదినామపి తుల్యా. స్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం- మాయావ్యపాశ్రయం ప్రవర్తకత్వమిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః- మాయాయాశ్చ బ్రహ్మణి సర్వవిధకార్యాధ్యాసజననప్రవృత్తౌ స్వతన్త్రత్వే తద్వత్సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానస్యాపి ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యా ఈశ్వరాధీనత్వే మాయా ప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః- అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయా ప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్రధానస్యాపి పురుషే స్వధర్మాణామనాద్యధ్యాసముఖేన జగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితి తుల్యం. నిత్యసర్గప్రసఙ్గశ్చ తుల్యః- ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్. అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయా న నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- ఈశ్వరేచ్ఛాయా అధ్యాసనిబన్ధనత్వాదధ్యాసహేతోః మాయాయాస్సదా సన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయా ఇవ కర్మణా వ్యవస్థాపయితుమశక్యత్వాచ్చ నిత్యేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్.—— యాదవార్యైస్తు *ప్రవృత్తేశ్చేతి పదం రథశకటాదీనాం స్పన్దాత్మకప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాతం- తత్ర చ పూర్వోక్తమేవోత్తరమనుసన్ధేయం. అర్థాన్తరం చ తైరభిహితం - స్వఫలాయ ప్రవృత్తాశ్శకునాదయః స్వఫలాయ ప్రవృత్తానాం మనుష్యాణాం శుభాశుభే సూచయన్తి- తత్ర చ శకునికర్మన పురుషప్రవర్తకం, పురుషకర్మ చ న శకునిప్రవర్తకం,- అత ఉభయకర్మాభిజ్ఞేనేశ్వరేణ సర్వశక్తినా శకునిచేష్టితపురుషఫలాదికం సర్వం సఙ్గమయితవ్యమితి. తదపి మన్దం- శకునిసన్నిధానస్య పురుషవ్యాపారద్వారా పురుషఫలోపయోగితయా తదుపయోగివ్యాప్త్యాదేరివ తదౌపయికశకునసన్నిధానాదీనామపి తత్ఫలభోక్తృపురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః. పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేపి పరిణామప్రవృత్తేస్తన్నైరపేక్ష్యం యుక్తమితి శఙ్కాపరిహా

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం॥

ప్రధానకారణవాదస్య యుక్త్యాభాసమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- సమ్ప్రతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే (మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామితి) అసమఞ్జసమితి వర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్- త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదప్యసమఞ్జసమిత్యర్థః. తథాహి - తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి - పరమాణవోఽపి స్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకా భవేయుః - అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సతి సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తపరిమాణతయా అణుత్వ హ్రస్వత్వ మహత్త్వ దీర్ఘత్వాద్యసిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమే పరమాణవోఽపి సాంశాః స్వకీయైరంశైః- తే చ స్వకీయైరంశైరిత్యనవస్థా. న చ వాచ్యం అవయవాల్పత్వ మహత్త్వాభ్యాం హి సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యం- పరమాణోరప్యనన్తావయవత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకిప్రథిమానజాయేతేతి సర్షపమహీధరయోరేవా

రపరం *అన్యత్రాభావాచ్చేత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చ *పయోఽమ్బువచ్చేతిసూత్రస్యైవ పరిణామప్రవృత్తౌ నైరపేక్ష్యపరిహారపరత్వోపపాదనావయుక్తం. అతః *పయోఽమ్బువదిత్యుక్తస్యైవ ప్రపఞ్చనమిదం. *అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాదితి- ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం సహకారికారణాభ్యుపగమేఽపి తాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యత్వభావప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్న ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. సాఙ్ఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్చ క్లృప్తపరిహారాప్రభావపినిష్ఫలా. * విప్రతిషేధాదితి సూత్రమేవమపి వ్యాచక్షతే- *హేతుమదనిత్యమవ్యాపి సక్రియమనేకమాశ్రితం లిఙ్గం। సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం విపరీతమవ్యక్తమితి ప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే- తద్విప్రతిషిద్ధం- వ్యక్తవద్ధేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేఽప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్ - వృక్షస్యపరిణామపరం పరాం ప్రాప్తస్యావృక్షఇవ త్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపి పరిణామపరంపరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థానరన్తస్యాలంస్యాత్ - తస్యాపి ప్రహాణేన తతోఽప్యనస్థాన్తరమితి క్వచిదపి న తత్త్వనిష్ఠా, ప్రధానస్యానిత్యత్వం, సహేతుకత్వం, తత్త్వసఙ్ఖ్యానియమాసిద్ధిశ్చ- అతోఽసమఞ్జసమితి. ఇదమప్యనుచితం- అనిత్యత్వప్రసక్త్యాదీనాం విప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథోవిరుద్ధార్థభాషణం హి విప్రతిషిద్ధాభిధానమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం॥ సఙ్గతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యాసన్నత్వేన ధీస్థత్వాత్తద్దూషితం - ఆనుమానికప్రధానకారణత్వే నిరస్తే ఆనుమానికపరమాణుకారణత్వం స్యాదితి ప్రస్తావాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదస్యాప్యేకదేశేఽపి వైదికత్వస్యాపశ్చాన్నిరాసస్తు బాహ్యత్వాద్ధిక్యాద్వైదబాహ్యమతానాం సర్వస్యయుక్తత్వాత్. కిం విపక్షే జీవాదృష్టసచివాః పరమాణవో జగత్కారణం- ఉత నేతి. పరమాణూనాం సంయోగద్వారా అవయవ్యారమ్భకత్వేకారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యోరన్యతరప్రసక్తిరవర్జనీయా- నేతి. యదా న ప్రసక్తిః- తదా పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వోపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వహానిః. యదా ప్రసక్తిరవర్జనీయా- తదా పరమాణుకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వం. వాశబ్దశ్చార్థే - సముచ్చయ ఇత్యర్థః. దూష్యసముచ్చయోఽభిప్రేతః. హ్రస్వం- ద్వ్యణుకం. పరిమణ్డలం- పరమాణుః. మహద్దీర్ఘం- త్ర్యణుకం. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధం. త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వేఽపి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునా చారబ్ధత్వం ప్రతీయత ఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ, మన్యచ్చ తదభ్యుపగతమిత్యుక్తస్య ఘటాదికార్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (పరమాణుభ్య ఇతి) భాష్యస్థత్ర్యణుకశబ్ద ఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదికార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగతమసమఞ్జసమిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వపరిమణ్డలశబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తం. మహద్దీర్ఘశబ్దోఽణుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణం. ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాదికార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జసమిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వముత్తరత్ర వక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దాభావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వంచ. అతస్సామానాధికరణ్యాభావాత్ * అన్మహత ఇత్యాదినా మహాచ్ఛబ్దస్యాత్త్వాభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం - తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకస్య ధర్మౌ. మహత్త్వదీర్ఘత్వే త్ర్యణుకస్య. (న చ వాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరమాణూనాం నిరవయవత్వమాస్థేయం-అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. పరిహరతి(పరమాణూనామితి)నిరవయవత్వే సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయా సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మ్యసిద్ధేః పరమాణూనాం సాంశత్వమాస్థేయమిత్యే

సిద్ధః. కింపర్మ ఇతి చేత్ - వైదికైః పక్షః పరిగృహ్యతాం.——— యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం- తదసఙ్గతం పునరుక్తం చ- బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తాన్ దోషాన్ పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపో హ్యస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిసమ్భవశ్చ * నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవ సూత్రార్థః. ....

కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ పరమాణుకారణవాదే హి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగతమాద్యం కర్మాదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే *అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమనమణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి. తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితం- ఆత్మగతాదృష్టకారితం వా. ఉభయథాపి న సమ్భవతి - క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవే చ సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గః. ఆత్మగతస్య చాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం న సమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మోత్పత్తిః. తదా తస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. న న్వదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలం. కానిచిదదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే - కానిచిజ్జన్మాన్తరే- కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వాన్న సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నైతత్ - అనన్తైరాత్మభిరసఙ్ఖ్యేయతపూర్వకమయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానామదృష్టానామేకస్మిన్ కాలే ఏకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అత ఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్ధకాలమవిపాకేనావస్థానం, చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చేశ్వరేచ్ఛాహితవిశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ- ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః...

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసం. కుతః. (సామ్యాదనవస్థితేః) సమవాయస్యాప్యవయవివిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపే

ర్థః. ఏవం వైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వముక్తం- సఙ్క్షేపమహీధరాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తం. (కింపర్మ ఇతి చేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః- నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః. (వైదికైః పక్షః పరిగృహ్యతాం) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతాం. తత్ర హీనస్యాల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః- దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణాదల్పస్య కార్యత్వం హి ప్రతిపాద్యతే - తత్తు న యుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః.——— అస్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసఙ్గతం- పాదసఙ్గతిర్నాస్తి. పునరుక్తం చ- అనపేక్షితం చేత్యర్థః. తత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి) పునరుక్తిముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవం హి పరైర్వ్యాఖ్యాతం- యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాదికార్యముత్పద్యతే- తథా విలక్షణాద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యత ఇతి. తదిదమసఙ్గతి పునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః. (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానం చ స్పష్టముక్తం- హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్త్ర్యణుకోత్పత్తిః, పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తి, రిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి)

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ (ఆత్మగతస్య చేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః- ఫలార్హదశా. (న చేతి) సంయోగశబ్దః పరమ్పరయా సమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. దూషయతి (ఆనుమానికేతి) సిద్ధేऽపీశ్వరే తస్య నిత్యేచ్ఛాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తయా దిశా స్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః. ....

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః ॥ ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్ వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికాऽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యుపాదానం. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవివిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షా

ద్భావసామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపితథేత్యనవస్థితేరసమఞ్జసమేవ. ఏతదుక్తంభవతి - అయుతసిద్ధానామాధారాధేయభూతానామిహప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః- ససమవాయఇతిసమవాయోభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధీనాంజాత్యాదీనాంతథాభావస్యనిర్వాహకత్వేనచేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే- సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః- తస్యాపితథేత్యనవస్థితిః. సమవాయస్యతదపృథక్సిద్ధత్వంస్వభావఇతిపరికల్ప్యతేచేత్ - జాతిగుణానామేవైషస్వభావఃపరికల్పనీయః- నపునరదృష్టచరంసమవాయమభ్యుపగమ్యతస్యైషస్వభావఇతికల్పయితుంయుక్తమితి……………………………………………………

సమవాయస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచాయందోషస్సమానః - నిత్యత్వేదోషాన్తరంచాహ.

౧౩|| సూ. నిత్యమేవచభావాత్ || సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాత్సమ్బన్ధస్యనిత్యత్వేసమ్బన్ధినోర్జగతశ్చనిత్యమేవభావాదసమఞ్జసం……………………………………

౧౪|| సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ || పరమాణూనాంపార్థివాప్యతైజసవాయవీయానాంచతుర్విధానాంరూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమాదభిమతనిత్యత్వ సూక్ష్మత్వ నిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వ సావయవత్వాదిప్రసజ్యతే-

మ్యాదితి)——— అత్యన్తభేదసామ్యాదితిపరే. తదయుక్తం- భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్యసమవాయకల్పకత్వేనవైశేషికైరనుక్తత్వా, చ్చ.——— ఇహప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం. కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్.తస్మాదిహప్రత్యయవిశేషస్యనిర్వాహకాన్తరసాపేక్షత్వంసామ్యమిత్యర్థః.——— అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షాకథం-సమవాయస్యతదపేక్షాసామ్యంవాకథం-తత్ర స్వపరనిర్వాహకత్వంవాస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః- అపృథక్సిద్ధిః. పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావోపపాదకస్సంయోగః - అపృథక్సిద్ధానాంతుతదుపపాదకస్సమవాయఇత్యర్థః. తథాభావస్య- అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః సంయోగస్తుప్రత్యక్షసిద్ధః - అనుపలబ్ధంసమవాయంకల్పయిత్వాతస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపిప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్స్థితస్యాధారాధేయభావస్యైవసమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం యుక్తం - ధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిన్యాయాదిత్యర్థః. ……………………………………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వంబహుత్వంచప్రాభాకరాభ్యుపేతం- వైశేషికైరేకత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేతమితితత్పక్షేసూత్రమిదముచ్యతే.

౧౩|| సూ. నిత్యమేవచభావాత్ || (సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వంసంయోగేదృష్టమితిసమవాయస్యాపిసమ్బన్ధత్వాదేవసమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తేస్తన్నిత్యత్వాయసమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వంస్యాత్ - తతశ్చ జగత్కారణతయాపరమాణ్వీశ్వరక్లృప్తిరయుక్తేత్యర్థః. దిక్కాలాదిద్రవ్యతద్గతసఙ్ఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావాన్నిత్యత్వోపపత్తిరితిచేన్న- ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధివినాశప్రయుక్తానిత్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నిత్యత్వవిరోధాదనిత్యత్వంనస్యాదితిచేత్ - అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవనస్యాత్ ఉభయాత్మకత్వంవిరుద్ధమితిచేత్- తర్హినిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయసమవాయానేకత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. కించ - సమవాయస్యఘటతద్గుణాదిప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం- నవా. స్వరూపంచేత్- ఘటాదివినాశేస్వరూపాభావాదనిత్యత్వం. నచేత్ - స్వరూపస్యదుర్నిరూపతయాసమవాయస్యతుచ్ఛత్వమేవస్యాత్. పదార్థత్వాద్యాకారేణనునిరూపమితిచేన్న- తస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్. అవ్యావృత్తత్వేహిద్రవ్యాన్తర్భావేనతదతిరిక్తసమవాయస్యతుచ్ఛత్వైవస్యాదితిపదార్థషట్కవాదోహీయేత. తస్మాదయుతసిద్ధసమ్బన్ధినఃప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వమేవ సమవాయస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తంస్వరూపమితిఘటతద్గుణాదిప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వందుర్వారం. నిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపమస్తీతిచేత్ - అనిత్యసమ్బన్ధినోః సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపంనాస్తీత్యనిత్యతైవస్యాత్. అయుతసిద్ధయోఃసమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రంస్వరూపమితిచేత్- తథాపినిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యేనోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అతస్తదుభయవిరోధపరిహారాయఘటాదినిత్యత్వంవాసమవాయానేకత్వంవాఽభ్యుపగన్తవ్యంస్యాత్. తత్రఘటాదినిత్యత్వేప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాణ్వీశ్వరక్లృప్త్యనుపపత్తి, శ్చస్యాత్. సమవాయానేకత్వేతుపూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణసమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వందూరోత్సారితమ్. ……………………………………

౧౪|| సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ || ప్రసఞ్జకాకారస్యపరాభ్యుపగమమాహ (పరమాణూనామితి) విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్ద్యోతకాయపరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్వేతి.) * దర్శనాదితిసో

రూపాదిమతాం ఘటాదీనామనిత్యత్వతథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. నహి దర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థః కల్ప్యమానః స్వాభిమతవిశేషే వ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శనానుగుణ్యేన హి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే. అతోఽప్యసమఞ్జసమ్. ....

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం నాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ న కేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమ ఏవ దోషః - రూపాదివిరహేఽపి కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం పృథివ్యాదయో రూపాదిశూన్యాస్స్యుః. తత్పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయథా చ దోషాదసమఞ్జసమ్.

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా ॥ కాపిలపక్షస్య శ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినా క్వచిదంశే వైదికైః పరిగ్రహోఽస్తి - అస్య తు కాణాదపక్షస్య కేనాప్యంశేన పరిగ్రహోఽనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయసార్థిభిః కార్యా. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

త్రంపవం వివృణోతి (రూపాదిమతామితి) పరమాణూనామయం విశేషః-యద్ఘటాదివైధర్మ్యేణ నిత్యత్వం - తద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధమిత్యపేక్షాయాం *దర్శనాదితి పదాభిప్రేతం వివృణోతి (నహీతి)..

౧౫॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ (న కేవలమితి) అన్యథా చేతి నోక్తం- అపి తు *ఉభయథేత్యుక్తం - అత్ర శిరోన్తరం నాస్తీత్యభిప్రాయః..

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా ॥ అత్యన్తశబ్దవ్యావర్త్యం కాపిలమతమిత్యభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వేదవిరుద్ధార్థత్వం దూషణముక్తం భవతి. ... ...

* నిత్యమేవ చ భావాదితి సూత్రం పరైరేవం వ్యాఖ్యాతం- పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యసర్గః- నివృత్తిస్వభావత్వే ప్రళయాన్నైపి న సర్గః- ఉభయస్వభావత్వం విరుద్ధం-అనుభయస్వభావత్వే అదృష్టవశాత్ప్రవృత్తిరిత్యదృష్టస్య చ నిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్గ ఇతి. తదయుక్తం- *ఉభయథేతివత్ *సర్వథేతివచ్చ వికల్పద్యోతకపదాభావాత్. అయం చ వికల్పో బ్రహ్మకారణవాదేఽపి సువచః. తథా సతి బ్రహ్మ స్వేచ్ఛయా సత్యాం ప్రవర్తతే-ఇతరథా నివర్తత ఇతి హి వక్తవ్యం- తర్హి స్వేచ్ఛయా పరమాణవోఽపి ప్రవర్తన్త ఇతి తుల్యముత్తరం ప్రాప్నోతి. అతః స్వపక్షే తుల్యత్వాత్ సూత్రస్యైతదర్థ్యమయుక్తం. ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధిరనేకయుక్తిరితి చేత్ - *ఉభయథాపి న కర్మేత్యత్రైవ సాఽపేక్షితత్వాద్ద్వివక్షితే ఇతి సూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. *ఉభయథా చ దోషాదితి- గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాస్స్థూలా భూః- త్రిగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః-ద్విగుణం సూక్ష్మం తేజః - స్పర్శగుణస్సూక్ష్మో వాయురితి పృథివ్యాదిభూతానాముపచితాపచితగుణవత్త్వం కల్ప్యతే-న వా. కల్ప్యతే చేత్ -గుణోపచయాపచయస్య మూర్త్యుపచయాపచయనిబన్ధనత్వస్య కార్యభూతేషు దర్శనాత్ గుణోపచయాపచయవత్త్వేన పరమాణూనామపి మూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వాదపరమాణుత్వం స్యాత్. ఉపచితాపచితగుణకత్వం న కల్ప్యతే చేత్ -సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వం స్యాత్ -ఏకైకగుణకతయా ఐకరూప్యే పృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసక్తిః. చతుర్గుణకతయైకరూప్యే వాయ్వాదిష్వపి రూపాద్యుపలబ్ధిప్రసక్తిరితి వ్యాఖ్యాతం. తత్రోపచితాపచితగుణకత్వే మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వమితి యత్ - తన్నిత్యత్వాణుత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వాదిప్రసఙ్గాత్ పూర్వసూత్రోక్తాదవిశిష్టమతోఽత్ర తదుక్తిర్విఫలా. వికల్పభేదేన తదాపాదనం ప్రయోజనమితి చేన్న-ముఖభేదస్యాదుష్టత్వాత్. గుణోపచయస్య మూర్త్యుపచయహేతుకతయా హ్యపరమాణుత్వమాపాదితం. తదయుక్తం-గుణోపచయశబ్దః కిం గుణబాహుళ్యపరః- ఉతాపేక్షికప్రకర్షపరః-ఉతోత్పత్తిపరః. నాద్యః-సార్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణకస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్. న ద్వితీయః- జీవాపేక్షయా ప్రకృష్టజ్ఞానస్య తస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్. న తృతీయః - పరమాణుషు స్పర్శాదిగుణానాం నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, ఉత్పత్తావపి బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుత్పత్తిమదనేకగుణకస్య జీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ.——అన్యేఽపి *ఉభయథాపి న కర్మేత్యాదికమేవం వ్యాచక్షతే- కిమాగన్తుకేభ్యో హేతుభ్యః పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః- ఉత ప్రళయదశాయామపి స్థితేభ్యో హేతుభ్య ఇతి. ప్రథమే ఆగన్తుకహేతోరపి హేత్వన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా. ద్వితీయే సదా సర్గప్రసఙ్గ ఇతి. అయం వికల్పస్తావదనిర్ధారితవిశేషో హేతుమాత్రేణావతరితుమర్హతి-*అణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి హేతువిశేషస్య సూత్రితత్వాదుక్తానాదరేణ దూషణానుపపత్తేః. స్థితే చాదృష్టే తస్య తదానీమాగన్తుకత్వశఙ్కా నోదేతి - అదృష్టస్య పూర్వ

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయహేతుకేఽపితదప్రాప్తిః॥

పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః- సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీ త్యనన్తరం తన్మతేఽపి జగదుత్పత్తిః తద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. తే చతుర్విధాః- కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసఙ్ఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాంశ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధానభ్యుపయన్తి. అన్యే తు బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్విజ్ఞానానుమేయానువదన్తి. అపరే త్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోఽప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమాచక్షతే- ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్తమాత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ నానుమన్యన్తే. అన్యే తు సర్వశూన్యత్వమేవ సఙ్గిరన్తే. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః- తే తావన్నిరస్యన్తే. తే చైవం మన్యన్తే-రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యాః, రూపస్పర్శస్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసఙ్ఘాతా భవన్తి. తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తీ గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తత ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి. ... ...

తత్రాభిధీయతే (సముదాయఉభయహేతుకేఽపితదప్రాప్తిః) యోఽయమణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపస్సముదాయః,- తస్మిన్నుభయహే

కల్పనమ్పాటితత్వాత్. తస్మాదాత్మగతమణుగతం వేత్యేవ వికల్ప ఉపపద్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యాదృష్టస్యాణుగతత్వాశ్రయానభవితుమఽర్హతి సంవికల్ప ఇతి చేన్న-అదృష్టస్య కారణత్వేఽఖిలే కారణత్వస్య సామాన్యరూపత్వాత్, దదృష్టస్య చ సమవాయితయా కారణత్వాసమ్భవాత్, దసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశఙ్కోపపత్తేః. ॥ నిత్యమేవ చ భావాదిత్యత్ర ప్రశమేఽప్యదృష్టసమ్భవాదణుషు నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తం-

※ ఉభయథాపి న కర్మాతః సూత్రవివాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శఙ్కాసమ్భవాత్ పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివక్షితత్వోపపత్తేః. తత్రాపేక్షితమస్మిన్ సూత్రే కణ్ఠోక్తమితి చేన్న- తథా సత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వాపత్తేః. ఇదం హి సమవాయవ్యుదాససూత్రవ్యవహితం-అతస్తేన వ్యవహితత్వాత్, దనేనావ్యవహితత్వాత్, చ్చ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతేఽసత్యత్వపక్ష ఏవ దూషణపరత్వం యుక్తమ్. ॥ ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే, ఏకభాగేనైవ సర్వైస్సంయోగే, చ దోష ఇత్యుక్తమ్. తథా త్వేతు ॥ మహద్దీర్ఘవద్వేతి సూత్రే చైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కార్యోత్పత్త్యసామఞ్జస్యం వృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్రయుక్తదూషణజాలమభిప్రేతమితీహ తదుక్తిః పునరుక్తిస్స్యాత్. తస్య చ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ ఇవ తద్విరహేఽపి దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ సముదాయఉభయహేతుకేఽపితదప్రాప్తిః॥ సఙ్గతిమాహ (పరమాణ్వితి) అనర్థ్యవాదసామ్యాత్ కార్యవిశేషేష్వరేఽక్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వా భీష్టతయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బౌద్ధనిరాస ఇతి కేచిత్. పరమాణూనామనేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాద్భీష్టవయః సౌఖ్యమనుకనిరాసః ఇతి సఙ్గతిః. అస్మత్పక్షే స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యమైకవిధ్యం చ పరమాణూనాం హి స్వీకృతమ్. న హి సర్వైరపి బౌద్ధైః పరమాణుకారణత్వమఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ (తే చతుర్విధా ఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావే సతి బౌద్ధత్వసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికాః పరమాణవో జగదారమ్భకాః-నేతి. క్షణికానాం తేషాం కిం సఙ్ఘాతకారణత్వం సమ్భవతి-నేతి. అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిరూపాఽవిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతహేతుత్వముపపాదయతి-నేతి. యది నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం న స్యాత్. వైభాషికాదీనామభ్యుపగమప్రకారం యథాక్రమమాహ (కేచిత్యాదినా) (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తం-జ్ఞానసన్తానః చైత్తం-రాగాదికమ్. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయాః రూపస్కన్ధః. తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢాజ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియానుభయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థావిశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. కాయస్థత్వాదాన్తరచిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోఽపి చిత్తచైత్తాన్తర్గత ఇతి వాచస్పత్యాదయశ్శఙ్కరభాష్యం చ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరభాష్యే. తదిదమాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి) (అన్యే త్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. (తత్ర చేతి) అహం జానామీతి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః. తమారూఢ ఇత్యర్థః. ... ...

ణికేపిసముదాయేతత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే- జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. పరమాణూనాంపృథివ్యాదిభూతానాంచక్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. క్షణధ్వంసినఃపరమాణవోభూతానిచ కదాసంహతావ్యాప్రియన్తే, కదావాసంహన్యన్తే, కదావిజ్ఞానవిషయభూతాః, కదాచహానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాంభజన్తే. కోవావిజ్ఞానాత్మాకంచవిషయంస్పృశతి, కశ్చవిజ్ఞానాత్మాకమర్థంకదావేదయతే, కంవావిదితమర్థంకశ్చకదోపాదత్తే. స్ప్రష్టాహినష్టః, స్పృష్టశ్చనష్టః, తథావేదితావిదితశ్చనష్టః. కథంచాన్యేనస్పృష్టమన్యోవేదయతే, కథంచాన్యేనవిదితమర్థమన్యఉపాదత్తే. సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాంవస్తుతోవస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాన్నతన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదికముపపద్యతే. అహమర్థఏవాత్మా, సచజ్ఞాతైవ, ఇతిచోపపాదితంపురస్తాత్. ....

౧౯॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్॥ అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నంసఙ్ఘాతభావాదికమితిచేత్. ఏతదుక్తంభవతి-యద్యపిక్షణికాస్సర్వేభావాః- తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వముపపద్యతే- అవిద్యాహినామవిపరీతబుద్ధిఃక్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయాసంస్కారాఖ్యాఃరాగద్వేషాదయోజాయన్తే. తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపంవిజ్ఞానం. తతశ్చనామాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాఃపృథివ్యాదికంచరూపిద్రవ్యం. తతష్షడాయతనాఖ్యమిన్ద్రియషట్కం. తతఃస్పర్శాఖ్యఃకాయః. తతోవేదనాదయః. తతశ్చపునరప్యవిద్యాదయోయథోక్తాఇత్యనాదిరియమవిద్యాదికాన్యోన్యమూలా చక్రపరివృత్తిః. ఏతచ్చసర్వంపృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతమన్తరేణనోపపద్యతే - అతస్సఙ్ఘాతభావాదికముపపన్న

తత్ప్రాప్తిః - సముదాయస్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. క్షణికత్వమస్తు - తేనకథంసముదాయత్వాప్రాప్తిరిత్యత్రాహ (క్షణధ్వంసినఇతి) (సంహతావ్యాప్రియన్తఇతి) వ్యాపారః - చలనం. కింశబ్దఃక్షేపే. విషయంస్పృశతి - ఇన్ద్రియేణసంబద్ధంకరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో, జ్ఞానం, హానోపాదానాది, చనోపపద్యతఇత్యర్థః. కదా - నకదాచిదితిభావః ఉపపాదయతి (స్ప్రష్టాహీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి) ఏకసన్తానత్వాదుపపద్యతఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్వేనసన్తానస్యవస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. విజ్ఞానస్యచాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థఏవేతి)——— అణుహేతుకోభూతభౌతికసఙ్ఘాతః, పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసఙ్ఘాత, శ్చోభయహేతుక సముదాయఇతి పూర్వైర్వ్యాఖ్యాతం. తత్రస్కన్ధానాముపపన్నత్వేతత్సముదాయాత్మాపఞ్చస్కన్ధీనదుష్యతీతి - స్కన్ధానామేవనిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేనతేషాముపస్థాపనముపేక్షితం.——— సముదాయోగర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారఃకర్మచతద్ధేతురితి తన్నిరాసపరంయాదవప్రకాశైర్వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం - గర్భారమ్భదూషణాదపిజగదారమ్భదూషణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్పాదేప్రక్రాన్తత్వాత్. అతస్సముదాయశబ్దస్యైషఏవార్థః ప్రతిపాదితః. ....

౧౯॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్॥ అయమేవాక్షరయోజనా వృత్తిసిద్ధఃపాఠః. (అవిద్యాదీనామితి) ప్రత్యయశబ్దోహేతువాచీ. (సఙ్ఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేనవిజ్ఞానవిషయత్వంవ్యవహారాస్పదత్వంచవివక్షితం. అవిద్యాదయఃకే- కథంతేషామన్యోన్యహేతుత్వం-తేనసఙ్ఘాతభావోపపత్తిఃకథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) అవిద్యాంవివృణోతి.(క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయంకార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథోవిరుద్ధాకారపరం. క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషుపదార్థేషుస్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాఃరాగాదిహేతుత్వంస్ఫుటం. రాగాదయస్సంస్కారాః. తేచగ్రాహకాభిమానారూఢస్యసూక్ష్మచిత్తసన్తానస్యప్రదేశాన్తరంనీయమానస్యప్రతిక్షణముపజాయమానస్యదీపసన్తానస్యేవమాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్యతదనన్తరభావినీవిషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానం. తదిదమాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి) (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తం-తేనసహజన్మవినాశభాజఃస్పర్శవేదనాసంజ్ఞాచేతనావితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతాశ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయఃకుశలాకుశలరూపాధర్మాః. ఏతేచిత్తచైత్తానామాఖ్యాః.(తతశ్చపృథివ్యాదికంచరూపిద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణపుఞ్జీభావసిద్ధిరిత్యర్థః. తతఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తిమాహ (తతఇతి) అత్రస్పర్శశబ్దఃచైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శాదర్థాన్తరపరః- కాయవాచిత్వాత్. (తతోవేదనాదయఇతి) వేదనా- సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేనతృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యానిఉపక్లేశరూపమదమానాదయఃఉపవాసాశ్చగృహ్యన్తే. అత్రతృష్ణా- వాక్కాయచేష్టా. భవశబ్దోధర్మాధర్మవాచీ. తతఃస్కన్ధప్రాదుర్భావోజాతిః. మానసదుఃఖందౌర్మనస్యం. అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః - వేదనాదిభిరవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభిర్జన్మజరాదయః - తైరవిద్యాదయఇతివాస్యాదితరేతరప్రత్యయత్వం. ఉభయథాపినార్థభేదః- వేదనాదిషుజన్మజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్ (ఏతచ్చేతి) అవిద్యాదిభిస్సఙ్ఘాతః - సఙ్ఘాతాదవిద్యాదికమిత్యుపలభ్యమానంచక్రమవిద్యాదిహే

మితి. తత్రోత్తరం (నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాదితి) నైతదుపపద్యతే- ఏషామవిద్యాదీనాంపృథివ్యాదిభూత భౌతికసఙ్ఘాతభావంప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. నఖల్వస్థిరాదిష్వస్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యాతన్నిమిత్తా రాగద్వేషాదయోవా ఽర్థాన్తరస్యక్షణికస్యసంహతిహేతుతాంప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హినశుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. కించ- యస్యక్షణికేస్థిరత్వబుద్ధిః- సతదైవనష్టఇతికస్యరాగాదయఉత్పద్యన్తే. సంస్కారాశ్రయంస్థిరమేకంద్రవ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాంసంస్కారానువృత్తిరపినశక్యాకల్పయితుం. ....

౧౯॥ సూ. ॥ ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్ ॥ ఇతశ్చక్షణికత్వ పక్షేజగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే- ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాంపూర్వక్షణస్యవినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణంప్రతిహేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్యహేతుత్వేసర్వంసర్వత్రసర్వదోత్పద్యేత. అథపూర్వక్షణవర్తిత్వమేవహేతుత్వమిత్యుచ్యతే- ఏవంతర్హికస్మిఁశ్చిదేవఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాంసర్వేషామేవగోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాంహేతుస్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవపూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వమిష్యతే- తథాపిసర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినాంఘటానామేకఏవపూర్వక్షణవర్తిఘటోహేతుస్స్యాత్. అథైకస్యైవ హేతురేకఇతిమనుషే- తథాపికస్యైకస్యకోహేతురితినజ్ఞాయతే. అథయస్మిన్దేశేయోఘటక్షణఃస్థితః - తద్దేశసమ్బద్ధిసఏవోత్తరఘటక్షణస్యసహేతురితి- కిందేశస్యస్థిరత్వంమనుషే. కించ-చక్షురాదిసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్యజ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్నకస్యచిదర్థస్యజ్ఞానవిషయత్వంసమ్భవతి.........

౨౦॥ సూ. ॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥ అసత్యపిహేతౌకార్యముత్పద్యతేచేత్- సర్వంసర్వత్రసర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తం. నకేవలముత్పత్తివిరోధఏవ - ప్రతిజ్ఞాచభవతాముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయాశ్చత్వారోవిజ్ఞానోత్పత్తౌహేతవఇతివఃప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః- ఇన్ద్రియం. అథప్రతిజ్ఞానుపరోధాయఘటక్షణేస్థితఏవఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్యతే - తథాచసతిద్వయోఃకార్యకారణయోర్ఘటక్షణయోర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిఃప్రసజ్యేత. నచతథోపలభ్యతే. క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా చైవంహీయేత. క్షణికత్వంస్థితమేవేతిచేత్- ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యంప్రసజ్యేత. ......

భూతసఙ్ఘాతానభ్యుపగమేతునోపపద్యతఇత్యర్థః. అవిద్యాదీనాంస్వరూపేణకార్యకరత్వానుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) నహిశుక్తికాదౌరజతాదిభ్రమేసతిశుక్తికాద్వయంసంహతంభవతీత్యర్థః. యద్వా- నశుక్తిరఙ్గుళీయకాదికార్యకరీభవతీత్యర్థః. సూత్రాభిప్రేతంసహకారివైకల్యమాహ (కించేతి) సంస్కారేణేతిచేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చతదాశ్రయశ్చనష్టఇత్యర్థః. ....

౧౯॥ సూ. ॥ ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్ ॥ క్షణశబ్దఃక్షణికపదార్థవాచీ. కిందేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తరమిదమపిపఠకపర్యాభిప్రేతం- యద్దేశసన్తానస్థితోయోఘటస్సతద్దేశసన్తానసమ్బన్ధినఉత్తరఘటక్షణస్యహేతురితిచేన్న - దేశాన్తరంనీయమానస్యతస్యాప్యుత్తరోత్తరంనీయమానస్యదేశాన్తరసమ్బన్ధిసన్తానదర్శనాదితి. ఉక్తందూషణంనవస్తున్యేవ- జ్ఞానేపితుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) ....

౨౦॥ సూ. ॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥ సహకారీ- ఆలోకాదిః. ఆలమ్బనం- విషయః. సమనన్తరప్రత్యయః- అనన్తరపూర్వక్షణప్రత్యయః. అనుపరోధంశఙ్కతే (అథేతి) పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానువృత్తౌయుగపదుపలబ్ధిప్రసఙ్గః, క్షణికత్వహానిశ్చేతిదూషణద్వయమాహ (తథాచేత్యాది) శఙ్కతే (క్షణికత్వమితి) (క్షణికత్వంస్థితమేవేతిచేదితి) ఉత్తరక్షణఃపూర్వక్షణవర్తీచేదిత్యర్థః. దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యంప్రసజ్యేతేతి) తతఃకార్యకారణభావాభావప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యుగపదుపలబ్ధిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యప్రసఙ్గప్రదర్శనార్థః-అర్థేష్వపికారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసఙ్గఇత్యభిప్రాయః...

౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా- సతో నిరన్వయవినాశోఽపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిర్ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపః స్థూలో యః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీ చోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయేతే. తౌ న సమ్భవత ఇత్యర్థః. కుతః. (అవిచ్ఛేదాత్) సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదాసమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ - సత ఉత్పత్తివినాశౌ నామావస్థాన్తరాపత్తిరేవ-అవస్థాయోగి తు ద్రవ్యమేకమేవ స్థిరమితి కారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భిరస్మాభిః *తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనాదన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయోఽనుమీయత ఇతి చేన్న- ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశ ఇతి నిశ్చితే సతి ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్త్యాప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్. ....

౨౨॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తిః, ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ న సమ్భవతీత్యుక్తం. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి - తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్. యద్ధి యస్మాదుత్పద్యతే-తత్తదాత్మకం దృష్టం-యథా మృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నం మణికమకుటాది మృత్సువర్ణాద్యాత్మకం దృష్టం. న చ జగత్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే, న చ ప్రతీయతే. సతో నిరన్వయవినాశే సత్యేకక్షణాదూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతస్తుచ్ఛతాపత్తిరేవ స్యాత్ - పశ్చాత్తుచ్ఛాజ్జగదుత్పత్తావనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ....

౨౩॥ సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా- తత్ప్రసఙ్గేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా న యుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతే హ్యాకాశోఽత్ర శ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్ర ఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. న చ పృథివ్యాద్యభావమాత్రమాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యం- వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః- ప్రధ్వంసాభావః- ఇతరేతరాభావః- అత్యన్తాభావో వా ఆకాశః - సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తిః స్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయోరాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేఽపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్వస్తుగతత్వేన తేషామన్తరాళే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యన్తాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం న సమ్భవతి. అభావస్య విద్యమానపదార్థావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేఽపి న నిరుపాఖ్యత్వం. అణ్డాన్తర్వర్తిన ఆకాశస్య త్రివృత్కరణోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాచ్చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధః. ....

౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ (తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదిత ఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధేః, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథోపపత్తేశ్చేత్యర్థః. (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదనువృత్తౌ సత్యాం న తదపహ్నవో యుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనం హి యుక్తం- న తు దృష్టహానమిత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ న చ ప్రతీయతే- న తుచ్ఛత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ....

౨౩॥ సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. (చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధ ఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా- చాక్షుషమేవ - తథాపి తత్ప్రయుక్తనిరోధో నాస్తీత్యర్థః. ......

౨౮॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ పూర్వప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అ
నుస్మరణం - పూర్వానుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానం. ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తదేవేదమితి సర్వం వస్తుజాతమతీత
కాలానుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. న చ భవద్భిర్జ్వాలాదిష్వివ సాదృశ్యనిబన్ధనోఽయమేకత్వవ్యామోహ ఇతి వక్తుం
శక్యం- వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. న హ్యన్యానుభూతే నైకత్వం సాదృశ్యం వాఽన్యానుభూ
తస్యాన్యోఽనుసన్ధత్తే - అతో భిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహం వదద్భిర్జ్ఞాతు
రేకత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. న చ జ్ఞేయేష్వపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివ భేదసాధనప్రమాణముపలభామహే-
యేన సాదృశ్యనిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చేదముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్ష
ణికత్వం సిధ్యతి- ప్రత్యక్షం తావద్వర్తమానార్థవిషయమవర్తమానాద్వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయమవగమ
యతి- నీలమివ పీతాత్ - ఏవం చ భూతభవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగతం భవతి. అనుమానమ
పి- అర్థక్రియాకారిత్వాత్సత్త్వాచ్చ ఘటాదిః క్షణికః- యదక్షణికం శశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ.
తథా అన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్పూర్వఘటక్షణసత్త్వాని వినాశీని- ఘటక్షణసత్త్వాత్ - అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవ
దితి. తచ్చ కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తం. కించ - ప్రత్యక్షగమ్యా వర్తమానస్యావర్త
మానాద్వ్యావృత్తిర్న వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగమయతి- అపి తు వర్తమానకాలయోగితామాత్రం. న
చ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిధ్యతి- తస్యైవ కాలాన్తరయోగసమ్భవాత్. యత్తు సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వా
చ్చేతి క్షణికత్వే హేతుద్వయముక్తం- తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధం- సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాద్వా
ఘటాదిః స్థాస్నుః- యదస్థాస్ను- తదసదనర్థక్రియాకారి చ- యథా శశవిషాణమిత్యపి హి వక్తుం శక్యం. కించ-అ
ర్థక్రియాకారిత్వమక్షణికత్వమేవ సాధయేత్ - క్షణధ్వంసినో హి వ్యాపారాసమ్భవాదర్థక్రియాకారిత్వం న స
మ్భవతీత్యుక్తం. తథాఽన్త్యఘటక్షణస్య హేతుతో నాశదర్శనాదితరేషు ఘటక్షణా హేత్వపేక్షవినాశాః స్యురి
త్యాముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ. న చ వాచ్యం న ముద్గరాదయో వినాశహేతవః - అపి తు క
పాలాదివిసదృశసన్తానోత్పత్తిహేతవ ఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తేరేవ ఘటాదీనాం వినాశ ఇత్యుపపాదితత్వాత్.
కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్తత్వాభ్యుపగమేఽపి వినాశస్య- వినాశహేతుత్వమేవ ముద్గరాదేరానన్తర్యాద్యుక్తం. అతః
ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వమవగమ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యం. పూర్వాపరకాలసమ్బన్ధ్యర్థై
క్యవిషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయా అన్యవిషయత్వం బ్రువన్నీలాదిజ్ఞానానామపి నీలాదేరర్థాన్తరవిషయత్వం బ్రూ
యాత్. కించ-ప్రమాతృప్రమేయయోః క్షణికత్వం వదద్భిర్వ్యాప్త్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యు
పగమోఽపి దుశ్శకః. తథా ఇదం క్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపి నోపపద్యతే భవతాం-
ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణ ఏవ వక్తుర్వినష్టత్వాత్. న హ్యన్యేనోపక్రాన్తమజానద్భిరన్యైస్సమాపయితుం శక్యమ్. ...

౨౮॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యాదనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానం (ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వి
వేతి) ఉత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః. (తచ్చ కార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీత ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షేణ తర్క విరుద్ధమనుమానం బాధి
తమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణం దూషణముక్తం. అథ ప్రత్యక్షస్య క్షణికవిషయత్వం దూషయతి (కించేతి)
(తస్యైవేతి) యథా వస్తునో నీలత్వోత్పలత్వయోగో న వస్త్వన్తరత్వసాధకః- తథా కాలద్వయయోగోఽపి సమ్భవతీత్యర్థః. అనుమానద్వయమపి దూషయతి
(యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసద్భావాత్. విరుద్ధం - విపరీతస్యాపి సాధకమిత్యర్థః. విపరీతవ్యాప్తిం దర్శయతి
(సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తం. అర్థక్రియాకారిత్వస్య హేతోరభిమతవిరుద్ధస్యైవ సాధకత్వమాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్-వ్యా
పారస్య హేతుత్వమాశ్రయత్వం చ న సమ్భవతి-ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణ ఏవ వినష్టత్వాత్. అతో నాభిమతకార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనో
విరుద్ధ ఇతి విరుద్ధలక్షణం. ఘటక్షణసత్త్వస్య హేతోస్సోపాధికత్వమాహ (తథాన్త్యేతి) (ఆనన్తర్యాద్యుక్తమితి) న హి ఘటే తిష్ఠతి కపాలోత్పత్తిః- అపి
తు వినాశాదనన్తరమేవోత్పత్తిః- ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీ వినాశ ఇత్యనన్తరభావినం ప్రతి హేతుత్వం యుక్తం- న తు వ్యవహితం ప్రతీత్యభిప్రాయః.
(పూర్వేతి) జ్ఞానం యథా స్వవిషయం దర్శయతి- తస్య తథాత్వమేవ- అన్యథా అతిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాది
నా స్వార్థానుమానస్య దుర్వచత్వముక్తం- తథేత్యాదినా పరార్థానుమానానుపపత్తిరుక్తా. న చ ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సామగ్ర్యనుపపత్తిర్వక్తుం శక్యతే-సం

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ ఏవం తావద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినోస్సాధారణాని దూషణాన్యుక్తాని. తత్ర యదుక్తం సమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతీతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - న జ్ఞానకాలేఽనవస్థానమర్థస్య జ్ఞానావిషయత్వహేతుః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ హి జ్ఞానవిషయత్వం. న చైతావతా చక్షురాదేర్జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గః - స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతోరేవ జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టోఽప్యర్థో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే. న చ పూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానసన్తతౌ పీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే (నాసతోఽదృష్టత్వాదితి) యోఽయం జ్ఞానే నీలాదిరాకార ఉపలభ్యతే - స వినష్టస్యాసతోఽర్థస్యాకారో భవితుం నార్హతి. కుతః. (అదృష్టత్వాత్) న ఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణం దృష్టం. ప్రతిబిమ్బాదికమపి స్థిరస్యైవ భవతి - తత్రాపి న ధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవ భవతి..........

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ.

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యోర్హేతుం వినాశాద్యభ్యుపగమే ఉదాసీనానాం - అనుద్యుఞ్జానానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిశ్చ ప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే - క్షణధ్వంసే హి సర్వేషాం భావానాం - పూర్వపూర్వం వస్తు తద్గతో వా విశేషః సంస్కారాదికో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిదనువర్తత ఇతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం న కించిదస్తి. ఏవం సత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధీనాముదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిధ్యేత్. ....

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి - తన్నోపపద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకా

స్కారసచివేన్ద్రియసంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లిశునస్య కర్పూరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టం - తద్వత్. అతీతవిషయే స్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయేఽనుభవత్వాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపం దుర్ఘటమితి చేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సంప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వం హి ప్రతీయతే. నాపి విషయానుపపత్తిః - ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారే కాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్...

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ సౌత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరం దర్శయతి (తత్ర యదుక్తమితి) *ఉత్తరోత్పాదే చేత్యాదిసూత్రషట్కం దృష్టముఖేన దూషణపరం - అతోఽదృష్టానుబన్ధిదూషణానన్తరం సౌత్రాన్తికావసరః దృష్టానుబన్ధిదూషణపరిహారార్థః. యోగాచారమతమాశఙ్క్య దూషయతి (న చ పూర్వేతి) వినష్టస్యాకారః ప్రతిబిమ్బిత ఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాకుసుమస్యచ్ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా. (తత్రాపీతి) న కేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బో దృష్టః - ధర్మిణ ఏవ తు దృష్ట ఇత్యర్థః. ....

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఉదాసీనానామర్థసిద్ధేరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి) ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసే హీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః. ....

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తిస్సంభవతి - నేతి. స పక్షస్సమీచీనయుక్తిమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః - ఉతార్థాకార ఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యం నామ తత్తదర్థసారూప్యం - ఉతార్థసమ్బన్ధ ఇతి,. కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థవ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారో భాసతే - న వేతి,. యదా ఆకారాన్తరం న భాసతే, యదా చార్థసారూప్యలక్షణమర్థాసాధారణ్యం, - తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకార ఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకా

రాణాంస్వయమేవవిచిత్రత్వాత్. తచ్చస్వరూపవైచిత్ర్యంవాసనావశాదేవోపపద్యతే. వాసనాచవిలక్షణప్రత్యయప్రవాహ ఏవ. యద్ఘటాకారజ్ఞానంకపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకం-తస్యతథావిధస్యోత్పాదకంతత్పూర్వఘటజ్ఞానం- తస్యచ తథావిధస్యోత్పాదకంతతఃపూర్వఘటజ్ఞానమిత్యేవం రూపః ప్రవాహ ఏవవాసనేత్యుచ్యతే. కథంబహిస్థసర్షపమహీధరాదేరాకారఆన్తరస్యజ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇత్థం- అర్థస్యాపివ్యవహారయోగ్యత్వంజ్ఞానప్రకాశాయత్తం- అన్యథాస్వపరవేద్యయోరనతిశయప్రసఙ్గాత్. ప్రకాశమానస్యచజ్ఞానస్యసాకారత్వమవశ్యాశ్రయణీయం - నిరాకారస్యప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయమాకారఉపలభ్యమానోజ్ఞానస్యైవ. తస్యచబహిర్వదవభాసోఽపిభ్రమకృతః. జ్ఞానార్థయోస్సహోపలమ్భనియమాచ్చజ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. కించ- బాహ్యమర్థమభ్యుపేయద్భిరపిఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్యతత్తదర్థాసాధారణ్యంతత్తదర్థసారూప్యమన్తరేణనోపపద్యతఇత్యవశ్యంజ్ఞానేఽర్థసరూపంరూపమాస్థేయం - తావతైవసర్వవ్యవహారోపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తార్థకల్పనానిష్ప్రామాణికా. అతోవిజ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వం- నబాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (నాభావఉపలబ్ధేరితి) జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావోవక్తుంనశక్యతే. కుతః. (ఉపలబ్ధేః) జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణజ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. ఏవమేవహిసర్వేలౌకికాఃప్రతియన్తి- ఘటమహంజానామీతి. ఏవంరూపేణసకర్మకేణసకర్తృకేనజ్ఞాధాత్వర్థేనసర్వలోకసాక్షికమపరోక్షమవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవపరమార్థఇతిసాధయన్తస్సర్వలోకోపహాసోపకరణం భవన్తీతివేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణేనిపుణతరంప్రపఞ్చితం. యత్తు * సహోపలమ్భనియమాదభేదోనీలతద్ధియోరితి- తత్స్వవచనవిరుద్ధం- సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్యజ్ఞానస్యతేనసహోపలమ్భనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యాసాధనమితిచహాస్యం. నిరన్వయవినాశినాంజ్ఞానానామనువర్తమానస్థిరాకారవిరహాద్వాసనాచమురుపపాదా - వినష్టేనపూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్నముత్తరజ్ఞానంకథంవాస్యతే. అతోజ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ. తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్యజ్ఞానస్యతత్తదర్థసమ్బన్ధాయత్తంతత్తదసాధారణ్యం. సమ్బన్ధశ్చసంయోగలక్షణః- జ్ఞానమపిహిద్రవ్యమేవ. ప్రభాద్రవ్యస్యప్రదీపగుణభూతస్యేవజ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్యద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం. అతోనబాహ్యార్థాభావః.......................................

రాన్తరంభాసతే, యదాచార్థాసాధారణ్యంతత్సమ్బన్ధలక్షణం,- తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావాద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయాతత్పక్షేనజగదుత్పత్తిసమ్భవః. వైచిత్ర్యంకథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిఃకథమిత్యత్రాహ (యద్ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషుచరమజ్ఞానంవిజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేఽపివిజాతీయఘటాదేస్సజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వం- తథేతిభావః. (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్విచన్ద్రజ్ఞానేచన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ధి ద్వితీయచన్ద్రస్యచన్ద్రాదవ్యతిరిక్తత్వం- తద్వదితిభావః. (కించేత్యాది) జ్ఞానానామేవవాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేః, చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ, జ్ఞానానాంసాకారతయైవప్రకాశమానత్వేనఆకారద్వయానుపలబ్ధ్యాజ్ఞానస్యైవతత్తదాకారభాక్త్వాచ్చ, సహోపలమ్భనియమాచ్చ, బాహ్యార్థాభ్యుపగమేఽపిజ్ఞానస్యతత్తదర్థాసాధారణ్యస్యతత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వాచ్చ, తావతైవసర్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ, జ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇత్యాది) (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణేతి) అనేననిరాకారస్యప్రకాశాయోగాదితిహేతుఃప్రత్యుక్తః- ననీలాదిర్జ్ఞానాకారః-తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవజ్ఞానస్యాకారఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. ఉపలబ్ధిందర్శయతి (ఏవమేవహీతి) (ఏవంరూపేణేతి) జ్ఞానంసకర్మకంసకర్తృకమేవభాసతే-తత్రజ్ఞానమాత్రస్యైవపారమార్థ్యంకిమనేనైవజ్ఞానేనసాధ్యతే-ఉతజ్ఞానాన్తరేణ. చరమపక్షేఽనుపలబ్ధినిరస్తః. ప్రథమేచసకర్మకేచసకర్తృకేజ్ఞానేఽపరోక్షంభాసమానేతత్రకస్యచిదంశస్యాపారమార్థ్యేతదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసఙ్గః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధాస్సర్వేంజ్ఞానవత్ సత్యమిత్యర్థః. (యత్త్వితి) సాహిత్యంద్వయోరేవేతితద్భేదసాధకం. ఉపలమ్భనియమోభిన్నేష్వభిన్నేష్వపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వం. కించ - భేదహేతోర్నియమోభేదస్యైవసాధకఇత్యభిప్రాయేణోక్తంతదర్థేత్యాది. తత్తదసాధారణ్యస్యతత్తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వంపరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగఇత్యర్థః. సంయోగోహిద్రవ్యయోరిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపిహీతి) ద్రవ్యస్యద్రవ్యాన్తరధర్మతైకస్వరూపత్వంకథమితిశఙ్కాయాంప్రదీపదృష్టాన్తేనపరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి)......................

యత్పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తం- తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానామర్థశూన్యత్వం న యుజ్యత ఇత్యేవ వక్తుం. స్వప్నజ్ఞానాని హి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితాని చ - జాగరితజ్ఞానాని తు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సామ్యం. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోప్యర్థో న సిధ్యతి- నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః. ....

౨౯॥ సూ. ॥ న భావోనుపలబ్ధేః ॥ న కేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. న హ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిదుపలబ్ధిః. స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥

అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే- శూన్యవాద ఏవ హి సుగతమతకాష్ఠా- శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేనార్థాభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయ ఉక్తాః- విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వం, అభావాపత్తిరేవ చ మోక్షః, ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తం-శూన్యస్యాహేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవ హి హేతురన్వేషణీయః. తచ్చ సద్భావాదభావాచ్చ నోత్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- న హి ఘటాదిరనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావాదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నష్టే పిణ్డాదికే హ్యభావాదుత్పద్యమానం ఘటాదికమభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తిర్న సమ్భవతి. స్వతః స్వోత్పత్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః- అతః శూన్యమేవ తత్త్వం. అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రం.——— న చ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాద్భ్రమాధిష్ఠానం కిఞ్చిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యం - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః.——— అతః శూన్యమేవ తత్త్వం.

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పరైరితి)

౨౮॥ సూ ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ సోపాధికత్వం స్వప్నాదేర్మిథ్యాత్వాభ్యుపగమేనోక్తం సూత్రకారైః - తదేవ నాస్తీతి వక్ష్యతే. ....

౨౯॥ సూ. ॥ న భావోనుపలబ్ధేః ॥ (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః- సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస్ఫురణమేవ- న ధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః- స్వప్నే హ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి) ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదస్సమ్భవతి- నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం-ఉతాభావరూపమితి. సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణం-ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తరమభావరూపం-ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరం. యదా౽తుచ్ఛం నామార్థాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్. యదా భావాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేషు భావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదో౽నుపపన్నస్స్యాత్. (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః-న తు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (న హీతి) వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయం విద్యమానత్వాదుత్పత్తినైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాహ్యుత్పత్తేః ప్రయోజనం- పూర్వమేవ సత్త్వాన్నోత్పత్త్యా ప్రయోజనం. కిం సత ఉత్పత్తిః-ఉతాసతః. సచ్చేత్- నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్- శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః.——— న చేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణం.——— పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి) సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వం చ భవదభిప్రేతం న సమ్భవతి. కిం భవాన్ సర్వం సదితి వా ప్రతిజానీతే - అసదితి వా - అన్యథా వా. సర్వథా తవాభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సమ్భవతి- లోకే భావాభావశబ్దయోస్తత్ప్రతీత్యోశ్చ విద్యమానస్యైవ వస్తునోఽవస్థావిశేష గోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతస్సర్వం శూన్యమితి ప్రతిజానతా సర్వం సదితి ప్రతిజానతేవ సర్వస్య విద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగిత్వైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిదపి సిధ్యతి. కించ - కుతశ్చిత్ప్రమాణాచ్ఛూన్యత్వముపలభ్య శూన్యత్వం సిషాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమభ్యుపేత్యం - తస్యాసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాదితి సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్.........................

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

* సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కింభవానితి) (అన్యథా వా) కిముభయాత్మకత్వేన-ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వే చ అవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తా స్యాత్-లోకప్రతీత్యా పరాభ్యుపగమప్రకారేణ వా సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్. న హి శూన్యవాదిన ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణవ్యవహారసమ్భవః. ఘటత్వం స్వాపేక్షయా సత్-కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్మకత్వం. ఘటః స్వాపేక్షయా నాసన్-కపాలాపేక్షయా అసన్-అతోఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేష ఇతి. (సదితి ప్రతిజానతేవేతి) కిం సదితి వికల్పో దృష్టాన్తార్థ ఇత్యుక్తం భవతి. ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కించేతి) ప్రమాణశబ్దః ప్రమితేరప్యుపలక్షణార్థః కిం సర్వం శూన్యమితి ప్రమితిస్తత్కారణం వా సత్యం-ఉతాసత్యం. సత్యం చేత్ - న సర్వశూన్యత్వం. అసత్యం చేత్ -నితరామిత్యర్థః.

అధికరణత్రయాత్మకో బౌద్ధమతనిరాసః. అణుహేతుకో భూతభౌతికసంహతిరూపః, స్కన్ధహేతుకశ్చ పఞ్చస్కన్ధీరూప, ఇత్యుభయహేతుకస్సముదాయ ఇతి పరే. చిత్తచైత్తహేతుకశ్చాభ్యన్తరో, బాహ్యశ్చ భూతభౌతికసఙ్ఘాత ఇత్యపరే. తత్ర పఞ్చస్కన్ధీరూపసముదాయానాదరహేతుః పూర్వోక్తః. *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర అవిద్యారాగాదీనాం వినాశస్వాభిమతోకరాత్ సమ్యగ్జ్ఞానాచ్చేత్ - వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞాభఙ్గః. స్వయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్ - సర్వముక్తిప్రసఙ్గః, మోక్షమార్గోపదేశానర్థక్యం, చేతి పరే. తదయుక్తం-*ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిరితి సూత్రే ఐహికాముష్మికఫలసాధనప్రవృత్తివైయర్థ్యస్య వక్ష్యమాణతయా పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *నాసతోఽదృష్టత్వాదిత్యత్ర అభావాద్భావోత్పత్తిరనుపపన్నా- అసతశ్శశవిషాణాదేరనుత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమే శశవిషాణాదిభ్యోఽప్యఙ్కురాదయో జాయేరన్నితి పరే. తచ్చాయుక్తం- *ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాదిత్యత్రైవాభావాద్భావోత్పత్తౌ దూషణస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. తత్రైవ హి కార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబన్ధనం దూషణం దర్శితం. దూషణభేదాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న- దూషణభేదాభావాత్. కథంచిద్దూషణభేదోత్ప్రేక్షణేఽప్యభావాద్భావోత్పత్త్యనుబన్ధితయా సర్వస్య దూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్, శబ్దవిరోధాభావాత్,. పూర్వనిరోధాదితి హి శబ్దః. న హ్యత్రైదం దూషణం వివక్షితం- న త్వన్యద్వివక్షితమితి వక్తుం శక్యతే- నిరోధస్య శాబ్దత్వాత్, తదనుబన్ధిదూషణస్యాభిప్రేతత్వాచ్చ. అభిప్రాయికత్వే హీయదేవాభిప్రేతవ్యం - నాన్యదితి కో నివారకః. పృథగ్యోగకరణమేవ నివారకమితి చేన్న- తస్యార్థాన్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్యాసాధారణత్వాదసాధారణదూషణేన సౌత్రాన్తికనిరసనం హి ప్రయోజనవత్తరం- అపేక్షితస్య శాబ్దత్వే సమ్భవతి కథం తదుపేక్షణేనాన్యథాసిద్ధానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వాశ్రయణం యుక్తం. నీలాదిరాకార ఇతి పదద్వయాధ్యాహారస్తదా స్యాదితి చేత్ - తవాపి తుల్యం- భావస్యోత్పత్తిరితి పదద్వయాధ్యాహారేణ హి భవద్యోజనా. న స్త్వేవం తర్హి *ఉదాసీనానామిత్యనన్తరసూత్రే కథం సాధారణదూషణోక్తిః. న - పరపక్షేష్వసాధారణదూషణాన్యుక్తేషు సాధారణదూషణమప్యనుసన్ధేయమితి ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తేః. *వైధర్మ్యాచ్చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యానం పరేషాం స్వపక్షవిరుద్ధం - కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరాసకత్వాత్తస్య సూత్రస్య. నను న విరోధః- జ్ఞానార్థయోరభేదో యోగాచారాభిమతః- వయం తు భేదమఙ్గీకృత్యార్థమిథ్యాత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. అర్థమిథ్యాత్వస్యైవ యోగాచారాభిమతత్వాత్ - అన్యథా జ్ఞానమిథ్యాత్వార్థసత్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వం తదభిమతం- వయం తు తన్నిరాసేన నిర్వాచ్యత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. తుచ్ఛత్వమితి కిమప్రతీతత్వం వివక్షితం-ఉత ప్రతీతత్వే పి బాధార్హత్వం. న తావదప్రతీతత్వం యోగాచారాభిమతం-సహోపలమ్భనియమస్య తైరుచ్యమానత్వాత్. ద్వితీయే తు శబ్దవైషమ్యమేవ తేషాం యుష్మాకం చ - ప్రతీతత్వే సతి బాధార్హత్వస్యోభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తు వా కించిద్వైషమ్యం భవతాం గ్రన్థేష్వగ్రన్థాత్ - తదానీమపి సూత్రం విరుద్ధం-కారణదోషబాధకప్రత్యయయోరనిర్వాచ్యపక్షేఽప్యుపాధితోపపత్తేరవిశిష్టత్వాత్. న హ్యనిర్వాచ్యపక్షస్స్పర్శీ కశ్చిదుపాధిః సూత్రితః వ్యాఖ్యాతశ్చ- అతో విరుద్ధత్వం స్థితం *న భావోఽనుపలబ్ధేరితి - ఉత్తరోత్తరజ్ఞానవైచిత్ర్యహేతుతయా సుగతాభిమతానామనాదివాసనానాం న భావః-అర్థానుపలబ్ధేః. యద్వా-అర్థనాశ్రయేణ వినా ధీవైచిత్ర్యహేతుభూతవాసనానుపలబ్ధేశ్చ. అర్థోపలబ్ధినిబన్ధనాస్థిరాశ్రయనిష్ఠా హి వాసనేతి వ్యాఖ్యాతం. తత్రార్థాభావేపి స్వప్నానుభవజన్యా కపాశ్చాత్త్యస్మృతిహేతుభూతా వాసనా జాయతే- తద్వదిహాపి సమ్భవతీత్యుక్తే కిముత్తరం. స్వాప్నాని జ్ఞానాని చ న విషయశూన్యానీతి వక్తవ్యమితి చేత్ -తర్హి హేత్వన్తరసాపేక్షయోజనాయా అపి సూత్రస్యైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయా వర్ణనం యుక్తం. అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదం.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥

నిరస్తాస్సౌగతాః- జైనాఅపిపరమాణుకారణత్వాదికంజగతోవదన్తీత్యనన్తరంజైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

వాసనానామాశ్రయానుపలబ్ధేరిహపృథక్కథనమనపేక్షితం- ॥అనుస్మృతేశ్చేతిసూత్రే తదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్యస్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిస్తత్రావగతా. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతిసూత్రమపిసుగతమాత్రవిషయం- నతుశూన్యవాదప్రతిక్షేపపరం- తస్యతుసర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదరఇతిపరే. తదయుక్తం- నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాస్య తత్తర్కాకరస్యతస్యావశ్యంనిరసనీయత్వాత్. యదిసర్వప్రమాణవిరోధేనదుర్బలతయానతన్నిరాసః- తర్హిపక్షాన్తరాణామపితత్తత్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయాదుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతాకింనస్యాత్. వస్తుతోదుర్బలత్వేప్యాపాతతఃప్రాబల్యప్రతీతేర్నిరసనీయత్వమితిచేత్ - తచ్ఛూన్యవాదేపితుల్యం. పక్షాన్తరాణాంకతిపయప్రమాణానుగుణ్యాత్ప్రాబల్యావభాసః- శూన్యవాదస్యతుసర్వప్రమాణవిరోధాన్నప్రాబల్యావభాసఇతిచేత్. పక్షాన్తరేషుప్రమాణానుగుణాంశస్యనిరసనమశక్యం- విరుద్ధాంశస్యతుప్రాబల్యావభాసాభావాత్కింనిరసనేన. విరుద్ధాంశస్యప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాతతోఽనవభాసాత్తజ్జ్ఞాపనమపేక్షితమితిచేత్- శూన్యవాదస్యాపికాత్స్న్యేనప్రమాణవిరోధస్యజ్ఞాప్యత్వాత్తన్నిరసనమపేక్షితం. యదివిరుద్ధైకదేశమపిమతంనిరస్యతే- తర్హికాత్స్న్యేనవిరుద్ధస్యనిరసనీయత్వంకింపునర్న్యాయసిద్ధం. కించ- యద్యపిప్రమాణవిరోధోఽభాసతే- తథాపితదుక్తకుతర్కాణాంప్రబలత్వభ్రమోనిరాకరణీయః- అన్యథాజ్వాలాభేదయుక్త్యాతదైక్యజ్ఞానస్యేవప్రమాణజ్ఞానానామపిభ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతోఽపేక్షితత్వాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చశూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదంసూత్రమితియుక్తం.—— అన్యేత్వేవంవర్ణయన్తి- మాతృశరీరంప్రాప్తాత్కర్మణఃప్రథమంహృదయవస్తు, స్త్రీన్ద్రియపురుషేన్ద్రియయోరన్యతరసచివోఽష్టద్రవ్యకలాప, స్తదనన్తరంచిత్త, ముత్పద్యతే- తస్మాచ్చిత్తాత్పూర్వస్మాచ్చకలాపా, న్మాతృభుక్తాహారాచ్చయథాయథమష్టద్రవ్యకలాప, ఉత్పద్యతేచక్షురాదీని, చ. కర్మశబ్దశ్చపూర్వకర్మవాసితవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే- కర్మమాతృభుక్తాహారహేతుకేపిగర్భేసముదాయస్యాప్రాప్తిః- సంయోజయితుఃస్థిరస్యప్రశాసితురీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తం - పరపక్షేషుజగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్, సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోఃకృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్యగర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయాసఙ్కోచానుపపత్తేః, *ఉభయథాచదోషాదిత్యత్రనిరోధస్యసహేతుకత్వేనిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః- అహేతుకత్వేనిత్యనిరోధఃప్రసజ్యేత- హేత్వభావావిశేషాదిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - ఈదృశానామన్యేషామపిప్రధ్వంసవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్రఏవవివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణతుచ్ఛతావిషయదూషణస్యాత్రవివక్షితత్వోపపత్తే, శ్చ. *నాసతోదృష్టత్వాదితిసూత్రంశూన్యవాదినిరాసపరంవ్యాఖ్యాతం, *నభావోనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయంచబాహ్యార్థానుమేయత్వవ్యుదాసపరంవర్ణితం,. తదయుక్తం- స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షఘటనాస్థిరత్వయోపలబ్ధాబాహ్యార్థాఃక్షణికాః- క్షణికాశ్చానుమేయాః- ఉభయవిధాశ్చార్థామిథ్యాభూతాః- తద్విషయజ్ఞానమపిమిథ్యేతిహిలోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చసఙ్గతిర్యుక్తా- నతువైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమాద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వేబుద్ధ్యవతరణక్రమాన్మాధ్యమికస్యపాశ్చాత్త్యత్వంయుక్తం. నతుయోగాచారసౌత్రాన్తికయోఃపౌర్వాపర్యంయుక్తం- ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్సఙ్గతిరితిచేత్. తర్హిపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయుక్తః- జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణవైషమ్యస్యచానుగుణతయాసఙ్గతేర్వక్తవ్యత్వాత్. కించ- శబ్దానౌచిత్యమపిభవతి- నాసతస్సదుత్పత్తిర్దృష్టా, నాపిస్వయమసదితియుక్తం,- అసతఃకేనాపిప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితిహితద్యోజనా. తత్ర *అసతఇతిపదస్యషష్ఠ్యన్తత్వేప్రథమంప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యంస్యాత్. పఞ్చమ్యన్తత్వేద్వితీయంప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యంస్యాత్. అస్మాకంతునవాక్యాధ్యాహారః - ననీలాదిరసత ఆకారఇతిపదద్వయాధ్యాహారఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారస్సర్వేషామవర్జనీయః. *నభావోనుపలబ్ధేరితి- నతాదృశస్యాప్రత్యక్షస్యభావః- అనుపలబ్ధేః- అనుపలభ్యమానస్యవ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితివర్ణితం. తదయుక్తం - నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషుకల్పకమనన్యథాసిద్ధం - ఇహతుబాహ్యార్థకల్పకంజ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధం- సంస్కారేణతత్సంభవాదితిచేత్. న - ఉత్సూత్రత్వాద్ధేతోః. ననునసర్వేషుహేతుస్సూత్రేషుశాబ్దః- అభిప్రేతహేతుభిరాకాఙ్క్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితిచేత్. సత్యం- నిర్దిష్టహేతుర్యైరుపపాదకైర్వినానస్థిరీభవతి - తేషామభిప్రేతత్వంయుక్తం - నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. కణ్ఠోక్తహేతుదౌస్థ్యేనతత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నం - నహిసమ్యఞ్చంహేతుంవాచకేనవక్తుమశక్నువంస్తస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థందుష్టంహేతుంసూత్రకారోవదతీతియుక్తం. శశ్వదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వంహిదుష్టం- కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవహిసమ్యగ్యుక్తిః. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతినిర్దేశశ్చవికల్పితశిరోభేదేష్వనుపపత్తేర్వివక్షితత్వమవగమయతి - నత్వేకరూపస్యైవార్థస్యబహ్వానుపపత్తియుక్తత్వం- *ఉభయథాచదోషాదితివత్. అతోరూపాదీనామనుమేయత్వేప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్యనేకోపపత్తిపరతయావ్యాఖ్యానమయుక్తం. తత్రచార్థసఙ్గతివశాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చసర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వంయుక్తమ్. ......

సర్వథానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥ సఙ్గతిమాహ (నిరస్తాఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోఃపరమాణుకారణవాదినోరేకాన్తత్వప

తేకిలమన్యన్తే- జీవాజీవాత్మకంజగదేతన్నిరీశ్వరం. తచ్చషడ్ద్రవ్యాత్మకం. తానిచద్రవ్యాణిజీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్రజీవాః - బద్ధాయోగసిద్ధాముక్తాశ్చేతిత్రివిధాః. ధర్మోనామగతిమతాంగతిహేతుభూతోద్రవ్యవిశేషోజగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చస్థితిహేతుభూతోవ్యాపీ. పుద్గలోనామవర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యం. తచ్చద్వివిధం- పరమాణురూపం, తత్సఙ్ఘాతరూపంచపవనజ్వలనసలిలధరణీతనుభువనాదికం,. కాలస్తుఅభూదస్తిభవిష్యతీతివ్యవహారహేతురణురూపోద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశోప్యేకోఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషుచాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణిపఞ్చాస్తికాయాఇతిచసంగృహ్యన్తే- జీవాస్తికాయోధర్మాస్తికాయోఽధర్మాస్తికాయఃపుద్గలాస్తికాయఃఆకాశాస్తికాయఇతి. అనేకదేశవర్తినిద్రవ్యేఽస్తికాయశబ్దఃప్రయుజ్యతే. జీవానాంమోక్షోపయోగినముపరమపిసఙ్గ్రహంకుర్వన్తి- జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జరసంవరమోక్షాఇతి. మోక్షసంగ్రహేణమోక్షోపాయశ్చగృహీతః. సచసమ్యఙ్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్రజీవస్తుజ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చజీవభోగ్యవస్తుజాతం. ఆస్రవః - తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికం. బన్ధశ్చాష్టవిధః - ఘాతికర్మచతుష్టయమఘాతికర్మచతుష్టయంచేతి. తత్రాద్యంజీవగుణానాంస్వాభావికానాంజ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాంప్రతిఘాతకరం. అపరంశరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతం. నిర్జరం - మోక్షసాధనమర్హదుపదేశావగతంతపః. సంవరోనామేన్ద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తునివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవో వైశేషికాదీనామివనచతుర్విధాః- అపిత్వేకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తుపరిణామకృతః. సర్వంచవస్తుజాతంసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తికమిచ్ఛన్తి-స్యాదస్తి-స్యాన్నాస్తి-స్యాదస్తిచనాస్తిచ-స్యాదవక్తవ్యం- స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ- స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ-స్యాదస్తిచనాస్తిచావక్తవ్యంచేతిసర్వత్రసప్తభఙ్గీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతంద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితిద్రవ్యాత్మనాసత్త్వైకత్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనాచతద్విపరీతం. పర్యాయాశ్చద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః. తేషాంచ భావాభావరూపత్వాత్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వముపపన్నమితి. ... ...

అత్రాభిధీయతే (నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి) నైతదుపపద్యతే. కుతః. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్) ఏకస్మిన్వస్తునిఅస్తిత్వనాస్తిత్వాదేర్విరుద్ధస్యచ్ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- ద్రవ్యస్యతద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతీతి. తథాహి- ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణవిశిష్టస్యతదానీమేవనతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వంసంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతంచనిత్యత్వం, తస్మిన్కథంసమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వం, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వం,కథంవాతస్మిన్సమవైతి. యథా

రమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసానన్తరం- బౌద్ధానన్తరమార్హతమతనిరాసఃప్రాప్తః. కిమేకాన్తబ్రహ్మకారణవాదోవిచాల్యః - ఉతనేతి - కింజైనమతంసమీచీనయుక్తిమూలం-ఉతనేతి. కిమేకస్యవస్తునస్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వంసమ్భవతి- నేతి. కింపర్యాయస్వభావాభ్యామేకస్యవస్తునో ఽనేకస్వభావత్వముపపాదయితుంశక్యతే- నేతి. యదాశక్యతే - తదైకస్యవస్తునోఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాజ్జైనమతస్యసమీచీనయుక్తిమూలతయాబ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతాస్యాత్. యదాతునశక్యతే- తదావస్తునోఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేనజైనమతస్యకుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వం. (తేకిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః-స్థావరత్వాదిహేతుః. అప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. సఙ్ఘాతరూపమేవవివృణోతి (పవనేతి) (అపరమితి) శరీరసంస్థానం, తదభిమానః, తత్స్థితిః, తత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా, ఇత్యేషాంహేతురిత్యర్థః. అన్యథాచతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాంభావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్యసత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః.

దూషయతి (అత్రాభిధీయతఇత్యాదినా) ఆకారభేదాదవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) కింద్రవ్యావస్థేభిన్నే - ఉతాభిన్నే - ఉతభిన్నాభిన్నే- ఇతివికల్పమభిప్రేత్యభేదపక్షేదూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేపినాకారభేదాదవిరోధః- భిన్నాభిన్నత్వపక్షేపితదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావాన్నావిరోధఇతీదంపూర్వముక్తత్వాన్నాత్రకణ్ఠోక్తం. పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేఃకథంవిరోధఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధోనాకారభేదేనపరిహ్రియతే- అపితుద్రవ్యస్యైవోచ్యతఇతిపూర్వంప్రస్తుతం- తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథాహీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమేఆకారేణాస్తిత్వాదిధర్మః- ద్రవ్యేత్వస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమేతుద్రవ్యమేవోభయధర్మీతివిరోధః- సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభి

ఽశ్వత్వమహిషత్వయోర్యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే *తత్తు సమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. కాలస్య పదార్థవిశేషణతయైవ ప్రతీతేస్తస్య పృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయో న వక్తవ్యాః, న చ పరిహర్తవ్యాః. కాలోఽస్తి నాస్తీతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః- జాత్యాదయో హి ద్రవ్యవిశేషణతయైవ ప్రతీయన్త ఇతి పూర్వమేవోక్తం. కథం పునరేకమేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియైరుచ్యతే. సర్వచేతనాచేతనశరీరత్వాత్ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తం. శరీరశరీరిణోస్తద్ధర్మాణాం చాత్యన్తవైలక్షణ్యమప్యుక్తం. కిఞ్చ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాదయో దురుపపాదాః. అథోచ్యేత- షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చాత్మనా తథాభవన్తీతి. ఏవమపి సర్వమనైకాన్తికమిత్యభ్యుపగమవిరోధః- అన్యోన్యతాదాత్మ్యాభావాత్. అతో నయుక్తమిదం జైనమతం. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్తా దోషాస్తత్రైవావతిష్ఠన్తే........................

౩౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవం - భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవోఽసఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణ ఇతి హి భవతాం స్థితిః- తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మనస్తతో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే- అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ....—...............................

అథ సఙ్కోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థాన్తరాపత్త్యావిరోధః పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

౩౩॥ సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ న చ సఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యావిరోధః పరిహర్తుం శక్యతే- వికారతత్ప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తేర్ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్. ....

స్తత్వాభిన్నత్వవిరోధః క్రమేణోపపాదితః. (కాలస్యేతి) (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేన కాలస్యాణుత్వనిరాకరణం ఫలితం. అనేకకాలకల్పనమయుక్తం- ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థాస్సన్తీత్యేవ ప్రతీతేః. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వం ప్రతిపన్నం- తత స్తస్యనాస్తిత్వశఙ్కానిరవకాశేత్యర్థః. కథమిత్యాదినా పరిచోద్యపరిహారతి (సర్వేతి) శరీరాణామన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చ భేదః- శరీరిణా బ్రహ్మణైకత్వమిత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణమేకస్య సర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసంభావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం. శరీరదోషాణాం శరీరిణ్యస్పర్శముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) అనేకాన్తత్వస్య వ్యభిచారమాహ (కిఞ్చేతి) ....

౩౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవంశబ్దం వ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకారైవంశబ్దోక్త ఇత్యర్థః.——యథాపూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరవివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ ధీస్థప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం- తత్ర హి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వమన్తర్గతముపస్థాపితం స్యాత్. —— అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః- ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశ ఇత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథేతి)

౩౩॥ సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ ——అవస్థాభేదాదవిరోధవర్ణనే వికారత్వమవయవోపగమాపగమాభ్యాముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపరత్నాలోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజామశీర్ణావయవత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసయోరవయవాపగమోపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదనుక్తిః. అత ఏవ హి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేన వృక్షాదిగతవృద్ధిక్షయాది వ్యావృత్తిః. వికారః - ఉత్పత్తిర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వం - పరిమితకాలవర్తిత్వం. యద్వా - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వం - వినాశః. ఆదిశబ్దః పరాక్తచైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నను త్వన్మతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాదిః. స్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుపా

౩౮॥ సూ. ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థాగతం- తస్య పశ్చాద్దేహాన్తరపరిగ్రహాభావాదవస్థితత్వాదాత్మనశ్చ మోక్షావస్థస్య తత్పరిమాణస్య చోభయోర్నిత్యత్వాత్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మాదవిశేషః స్యాత్. అతో దేహపరిమాణత్వమాత్మనో న స్యాదిత్యసఙ్గతమేవేదమార్హతమతం........................

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

———

ధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాక్త్వం చైతన్యాశ్రయత్వం చేష్టం. తదపి జీవస్వరూపమేవ సఙ్కోచవికాసభాగితి తస్యాలోకస్యేవానిత్యత్వపరాక్త్వ చైతన్యాశ్రయత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః.......................................

———

౩౮॥ సూ. ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్య తావద్గణాదేరివాపరిమాణత్వమనభ్యుపగతం, విభుత్వం చానిష్టం, దేహపరిమాణవాదేఽణుత్వం చాసంభావితం,- అణుపరిమాణదేహాభావాత్. ఏవం చ యథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్- తథాఽన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహోపాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్. తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహానిరిత్యర్థః.... ...

*అన్త్యావస్థితేశ్చ-అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్యాభూత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్తీతి తద్విరుద్ధపరిమాణావరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమం చ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః- ఏకపరిమాణశరీరతారూపః స్యాదితి పరే, ఉభయోః-అద్యమధ్యమావస్థయోరన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః-సర్వదాఽణుత్వమేకరూపం మహత్త్వం వా స్యాదితి చతే, చాపరే చ యోజనాన్తరమాహుః. తన్న రోచతే-ఆత్మనోఽనాదిత్వాత్తద్గతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరేషు వా కస్యచిదాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచిన్మధ్యమత్వానుపపత్తేశ్చ. న చాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనోఽణుతానుపపత్తేః అద్యమధ్యమయోరభావే కథమన్త్యవ్యపదేశ ఇతి చేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వాదనాదేరప్యవసానసమ్భవాచ్చ. ఉభయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం- ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్. భిన్నాభిన్నత్వయోశ్చ పరస్పరప్రతిక్షేపకత్వం దర్శితం. నను న తయోర్మిథః ప్రతిక్షేపకత్వం-మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్య చ దర్శనాదితి చేత్- తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్య చ భేదాభేద ఇతి నామమాత్రం కృతం స్యాత్. తతశ్చ భేద ఏవావతిష్ఠేత - అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్. నన్వభేదోఽప్యవస్థితః కిన్న స్యాత్ - సాధారణాకారస్య స్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వదర్శనాదితి చేన్న- సాధారణాకారస్య భేదసహస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ. ఏకస్య వస్తునస్సాధారణ్యం హి బహుప్రతియోగికం. విరోధిధర్మానాశ్రయతాలక్షణత్వాదభేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తం ప్రతిక్షిపతి. అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషః స్వాభావరూపైర్వా స్వాభావావినాభూతైర్వా శరావత్వపిణ్డత్వాదిధర్మైరాక్రాన్తస్వాద్ద్రవ్యాత్ స్వాశ్రయద్రవ్యం భినత్తి యదా న భినత్తి- తదా ఘటత్వాదిరాకారః స్వయం న స్యాత్ - అభేదస్య స్వాభావరూపత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా అతో భిన్నాభిన్నత్వయోరేకస్మిన్నసమ్భవో దుర్వారః. ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని వదతో వివసనాత్కిం వైషమ్యం యువయోః. పర్యాయాననపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్య పర్యాయాణాం చ నిత్యత్వానిత్యత్వసత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికం న బ్రూతే- వయం తు న తథేతి చేన్న - అవస్థాతద్వతోరప్యవస్థాన్తరమనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్. యద్యేకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదికమవస్థామనపేక్ష్య న శక్యతే వక్తుం-తథాఽవస్థాతద్వతోః స్వరూపేణాభిన్నత్వే కథమవస్థామనపేక్ష్య భిన్నత్వమాశ్రీయతే, స్వరూపేణ తయోర్భిన్నత్వే కథం ఘటముకుటయోరివావస్థాన్తరమనపేక్ష్యాభిన్నత్వమాశ్రీయతే. అవస్థాయాః స్వపరనిర్వాహకత్వాదవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితి చేత్ - తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వాదుభయాతిరిక్తమవస్థాన్తరమాశ్రయణీయం. యయాఽవస్థయా ద్రవ్యస్య భేదాభేదౌ- తామేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయాపేక్షతే-నావస్థాన్తరమితి చేత్. న- వికల్పాసహత్వాత్. సా యది భేదనిర్వాహికా- తర్హి భేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం. సా యది భేదనిర్వాహికా-అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం. ఉభయనిర్వాహకత్వమేకస్యా అవస్థాయా విరుద్ధం- నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్. న హ్యగ్నిగతం వైజాత్యముష్ణత్వశీతత్వయోర్నిర్వాహకం భవతి. నను న నిర్వాహ్యద్వయం విద్యతే- భిన్నత్వమభిన్నత్వం చ సైవ ఘటావస్థితి చేత్ - తర్హి నామ్ని వివాదః. తస్మాదవస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవోక్తం స్యాత్ - యథా పటస్య ఘటత్వం కుడ్యత్వం చ పటత్వమేవేత్యుక్తేఽపి ఘటత్వకుడ్యత్వానుక్తిరేవ స్యాత్ - తద్వత్. ఏవమవస్థాన్తరమనపేక్ష్యావస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతామార్హతానాం న వైషమ్యం. అత ఏవ సూత్రయోజనాపి న సమ్భవతి- సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి - కథమేకో భావోఽస్తి నాస్తి చేతి భాస్కరః. న హ్యేకస్మిన్ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపేణ సర్వే గుణపర్యాయాస్సమ్భవన్తి-తస్మిన్నర్మనే షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమాత్. యద్యేకం సన్మాత్రరూపమనన్తసర్వపర్యాయమద్వితీయమభ్యుపగమ్యతే- తతో యుక్తమిదం దర్శనం. న చైతదభ్యుపగన్తుం జైనైశ్శక్యం-తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవార్యః. అత్ర కించిద్బ్రూమః-కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతం-ఉత పరమతే తదసమ్భవః. ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్ద్వితీయే. ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యం. షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమస్తస్య వైషమ్యమితి చేత్ - తతః కిం,. షణ్ణాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ స

౩౫॥ సూ. ❁ పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ ❁ కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జస్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తమ్- ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామఞ్జస్యాచ్చ అనాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః - కాపాలాః కాలాముఖాః పాశుపతాః శైవాశ్చేతి. సర్వే హ్యేతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియామ్, ఐహికాముష్మికనిశ్శ్రేయససాధనకల్పనాం, శ్చకల్పయన్తి- నిమిత్తోపాదానయోర్భేదం నిమిత్తకారణం చ పశుపతిం, మాచక్షతే- తథా నిశ్శ్రేయససాధనమపి ముద్రికాషట్కధారణాదికమ్. యథాహుః కాపాలాః *ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః। భగాసనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి। కణ్ఠికా రుచకం చైవ కుణ్డలం చ శిఖామణిః । భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే। ఆభిర్ముద్రితదేహస్తు న భూయ ఇహ జాయత ఇత్యాదికమ్. తథా కాలాముఖా అపి కపాలపాత్రభోజనశవభస్మస్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపనతదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభిదధతి- *రుద్రాక్షకఙ్కణం హస్తే జటా చైకా చ మస్తకే। కపాలం భస్మనా స్నానమిత్యాది చ ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు. తథా కేనచిత్క్రియావిశేషేణ విజాతీయానామపి బ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తిం చాహుః *దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణో భవతి క్షణాత్ । కాపాలం వ్రతమాస్థాయ యతిర్భవతి మానవ ఇతి. ... ...

తత్రేదముచ్యతే (పత్యురసామఞ్జస్యాదితి) *నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతో నేత్యనువర్తతే. పత్యుః-పశుపతేః మతం నాదరణీయమ్. కుతః. అసామఞ్జస్యాత్. అసామఞ్జస్యం చాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ వేదవిరోధాచ్చ. ముద్రికాషట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యానసురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నానప్రణవపూర్వాభిధ్యానాన్యన్యోన్యవిరుద్ధాని. వేదవిరుద్ధం చేదం తత్త్వపరికల్పనముపాసనమాచారశ్చ- వేదాః ఖలు పరం

ర్వానేకాన్తత్వహానిరితి చేత్. తర్హి వేదాన్తినామేవ సర్వానైకాన్త్యవాదో ఘటతే- సత్త్వార్హతస్యేతి సూత్రకారనిర్దేశః స్వశ్రుతిభిః ప్రతిక్షేపాయేత. తచ్చాయుక్తమ్- క్షణికవాదజైనమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషు పరపక్షేష్వనుపపన్నానాం తేషాం స్వపక్షే సామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్. తేషాం శ్రుతివిరోధావనభ్యుపగమశ్చేత్- అనేకాన్తవాదేపి శ్రుతివిరోధస్తుల్యః- శ్రుతిభిర్బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్. తాదాత్మ్యశ్రుతయస్సన్తీతి చేత్- తాసాం నిర్వాహోఽసకృదుక్త ఇతి న తాసామనేకాన్తత్వే ప్రమాణత్వమ్. కిఞ్చ-*అణుభిశ్చ మహద్భిశ్చ *జాయస్వ మ్రియస్వ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ * నేహ నానాస్తి *నేతి నేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదజైనమిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వమాపాతప్రతిపన్నమాశ్రిత్య పూర్వాధికరణేష్వపి పరపక్షేష్వసామఞ్జస్యం స్వపక్షే తత్సామఞ్జస్యం చోచ్యత ఇతి నకస్మాద్వ్యాఖ్యాయతే. తేషాం పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బహ్వనుపపత్తినిధ్వస్తత్వాచ్చ తథా నిర్వహణమయుక్తమితి చేత్- తదనేకాన్తవాదేపి తుల్యమ్. యథా సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయ ఏకదైకత్ర ఏకస్య స్వరూపేణ న సమ్భవన్తి- ఏవం ఘటస్య ఘటత్వావస్థాయామేవ మృదన్తరేణ భిన్నత్వమభిన్నత్వం చ న సమ్భవతి, అవస్థాతద్వతోశ్చ తదుభయం న సమ్భవతి,- విరోధస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాత్. అతో వేదాన్తమవలమ్బ్య భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధమ్. * అస్త్యావస్థితేరిత్యస్య ఉభయోర్ద్రవ్యపర్యాయయోర్నిత్యత్వాదవిశేషః- అనిత్యాః పర్యాయాః- ద్రవ్యం నిత్యమితి విభాగో న స్యాదితి యాదవార్యః. తదనాదరహేతుస్తైతు హేతుమతోరవిశిష్టత్వమ్. నిత్యానిత్యవిభాగాభావో హ్యుభయోర్నిత్యత్వమేవ. నను న సాధ్యసాధనయోరవైశిష్ట్యమ్- అనిత్యాః పర్యాయాః- ద్రవ్యం నిత్యమితి స్వాభ్యుపగమే విరోధస్సాధ్య ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్. అవిశేషశబ్దో హితద్వైషమ్యాభావవాచీ - నత్వభ్యుపగమవిరోధవాచీ. అశాబ్దత్వేప్యభిప్రేతత్వే కో విరోధ ఇతి చేత్. న విరోధః - కింతూక్తాంశస్య దూషణతయా పర్యవసానం నాస్తి చేత్- దూషణపర్యవసానాయ కష్ట్యన్తరస్యాభిప్రేతత్వం కల్పనీయమ్. అవిశేషశబ్దేన యః పూర్వావస్థాయామప్యాత్మనో దేహానురూపపరిమాణతారతమ్యాభావః ప్రసఞ్జితః- తదా తత్కిమిత్యాకాఙ్క్షానుదయాద్దూషణం పర్యవస్యతి. అతో హేతుహేతుమతోరవైశిష్ట్యకష్ట్యన్తరకల్పనోపేతాదపి నిర్వాహాద్వరం తదుభయనిర్ముక్తో నిర్వాహః. ....

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. ❁ పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ ❁ సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యుపగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసానన్తరభావిత్వే పాశుపతనిరాసస్య ప్రాప్తేపి సౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరం తత్ప్రతిక్షేపస్తస్యాత్యన్తవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయ కృతః. పశుపతిమతం నిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయమ్- నేతి. కిమస్య శ్రుతివిరోధోఽస్తి- నేతి. యదా న శ్రుతివిరోధః- తదానీముపాదేయతా. యదా తు విరోధః- తదాఽనుపాదేయతా. తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి) ... ...

(తత్రేదముచ్యత ఇతి) వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి) ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రాన్తరేణ దూషిత ఇత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాదుపహతం- న కేవలం వేదవిరోధాదిత్యర్థః. ముద్రికాషట్కధారణాదయో బహుషు తన్త్రేషూక్తాః క్రమేణ పరిగణితాః- న త్వేకత్ర. వైదికపక్షస్య తద్వైషమ్యమాహ (వేదాః ఖల్వితి)

బ్రహ్మనారాయణమేవజగన్నిమిత్తముపాదానంచవదన్తి*నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వం నారాయణఃపరః నారాయణపరోజ్యోతిరాత్మానారాయణఃపరః*తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి*సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదయః,- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచమోక్షసాధనముపాసనంవదన్తి*వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే*తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇత్యాదినైకతాంగతాస్సర్వే వేదాన్తాః,-తదితికర్తవ్యతాభూతంకర్మచవేదవిహితవర్ణాశ్రమసమ్బన్ధియజ్ఞాదికమేవవదన్తి *తమేతం వేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన *ఏతమేవలోకమిచ్ఛన్తఃప్రవ్రాజినఃప్రవ్రజన్తీత్యాదయః,. కేవలపరతత్త్వప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషుచిదుపాసనాదివిధిపరేషువాక్యేషుశ్రుతాః ప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యత్రప్రతిపాదితం,- తథా *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మనేశానఇత్యారభ్య *సఏకాకీనరమేతేతిసృష్టివాక్యోదితంస్రష్టారంనారాయణమేవసమానప్రకరణస్థాః *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఇత్యాదిషుసాధారణాస్సద్బ్రహ్మాదిశబ్దాఃప్రతిపాదయన్తీతి *జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితం,. అతోవేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ.........

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతిదృష్టానుసారేణకులాలాదివదధిష్ఠానంకర్తవ్యం. నచకులాలాదేర్మృదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతేర్నిమిత్తభూతస్యప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతే - అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామేవహికులాలాదీనామధిష్ఠానశక్తిర్దృష్టా. నచేశ్వరస్యసశరీరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం-తచ్ఛరీరస్యసావయవస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచ *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రదోషస్యోక్తత్వాత్.....................................

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః యథా భోక్తుర్జీవస్యకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానమశరీరస్యైవదృశ్యతే - తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతఇతిచేత్. న- (భో

(ఏకతాంగతాః)సర్వశాఖాప్రత్యయనయాదితిభావః. సద్బ్రహ్మాత్మశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ (కేవలపరేతి)నారాయణానువాకానుగుణముపనిషదన్తరార్థఃకథంనిర్ణేయఇత్యత్రాహ (కేవలేతి)యథా *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యహోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేనద్రవ్యవిశేషనిర్ణయేనతాత్పర్యం-*యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతీత్యేతద్వాక్యస్యద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేనతదనుగుణార్థత్వం *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యభవతి-తథా*శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయఇత్యాదీనాంవాక్యానాముపాసనవిధిపరత్వాన్నోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వం- నారాయణానువాకస్యతూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావాదుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి- అతస్తదనుగుణార్థత్వం *శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానామభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యేషుదేవతాన్తరప్రతీతిరస్తీత్యత్రాహ(ఏకోహవాఇతి)సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దేషుపూర్వపూర్వేఉత్తరోత్తరశబ్దంప్రతిసామాన్యశబ్దాః-ఏవంపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏవంనారాయణశబ్దంప్రతిశమ్భుశివాదయఃసామాన్యశబ్దాః-*శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః *సుశ్రేయసంశివంభద్రం *విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం *శాశ్వతంశివమచ్యుతం *శివశ్శివానామశివాశివానామిత్యాదిష్వనేకార్థేషుప్రయోగదర్శనాత్, న్నారాయణశబ్దస్యతథాఽర్థాన్తరేప్రయోగాభావాచ్చ. తస్మాత్ *పశునాయజేత *ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాంవిశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. (జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) * యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యేఅస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్సూత్రకారేణాపితథాఽభిప్రేతమిత్యర్థః. జన్మాదిసూత్రభాష్యేణపరస్మాత్పుంసఇత్యన్తేనఅయమర్థస్సూచితః. ......

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ పౌరుషేయవాక్యస్యప్రమాణమూలత్వేబుభుత్సితేసత్యతీన్ద్రియార్థేశ్రుతిమూలత్వమనుమానమూలత్వంవాసంభవేత్ - తత్రశ్రుతిమూలత్వంశ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతిపాదనప్రదర్శనాదపాస్తమిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరంసూత్రత్రయం. శాస్త్రయోన్యధికరణఏవాభిప్రేతానాందూషణానామత్రాప్యపేక్షితత్వాత్కణ్ఠోక్తిఃకృతా- తేషాంవక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యాశాస్త్రయోన్యధికరణేకణ్ఠోక్త్యభావః. వక్ష్యమాణదూషణస్యసాఙ్ఖ్యస్పర్శిత్వాద్వాయాహ (వేదబాహ్యానామితి) ....

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ కింశరీరత్వేనజగదధితిష్ఠతి- ఉతతద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్ర

గాదిభ్యః) పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థంపుణ్యపాపరూపాదృష్టకారితంహితదధిష్ఠానం- తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్తయాతత్ఫలభోగాదిసర్వంప్రసజ్యేత. అతోనాధిష్ఠానసంభవః. ....

———

౩౮॥ సూ. ॥ అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా॥ వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేఃపుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్త్వేజీవవదన్తవత్త్వం - సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వమసర్వజ్ఞతాచస్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతం. *విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదిత్యాదినావేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వేసిద్ధేపి పశుపతిమతస్యవేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం *పత్యురసామఞ్జస్యాదితిపునరారభ్యతే.యద్యపిపాశుపతశైవయోర్వేదావిరోధినఇవకేచనధర్మాః ప్రతీయన్తే- తథాపివేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనాపరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్. ....

పశుపత్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

సజ్గః నోచేత్- శరీరాన్తరసాపేక్షత్వంస్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షోధిష్ఠానంశరీరేదృష్టమితిచేన్న- శరీరత్వప్రయుక్తంతదిత్యుక్తంభవతి. తదాజగతశ్శరీరత్వేభోగాదిప్రసఙ్గఇతి. అయమశరీరత్వాభ్యుపగమేనపరిహారః-అశరీరత్వానభ్యుపగమేసపరిహారఃఆగమప్రామాణ్యేఉక్తః*శరీరమపిసశరీరేణైవాధిష్ఠీయతేశరీరంహ్యన్యాన్యస్థానేకరణభూతంస్వాధిష్ఠానేకరణంకర్మచయథాదీపోఽన్యప్రకాశహేతుఃస్వప్రకాశేస్వయమేవహేతుఃనదీపాన్తరసాపేక్షఃయథాచమనోయుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానంస్వానుమానేకరణభూతంకర్మచతథేతి. ఏవంస్వపరనిర్వాహకత్వేనపరిహారః....

———

౩౮॥ సూ. ॥ అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా॥ (వేదావిరోధినఇవేతి) అత్రేవశబ్దోవిప్రలమ్భకత్వద్యోతకః. ననువేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమధికరణస్యాయుక్తం- తాన్త్రికగ్రన్థైరేవార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధేప్రతిపన్నేవిరోధాధికరణన్యాయాద్వేదవిరుద్ధస్యాప్యప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్యకృతకరత్వప్రసఙ్గః. నైవం- విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వబుద్ధ్యాన్యాయేనావిరోధేనినీషితేపితస్యాతివిరుద్ధేషు కర్మసు ప్రతీయమానేషుతత్స్వారస్యభఙ్గేశ్రుత్యన్తరేచానుపలభ్యమానేకథంబాధవికల్పసముచ్చయసఙ్కోచైఃప్రత్యక్షశ్రుతయానేతుంశక్యన్తేఇతిప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. ననుస్మృత్యాపిశ్రుతిసఙ్కోచోదృశ్యతే- *నహింస్యాదితినిషేధోహిశ్రాద్ధకల్పస్థమాంసవిధానేనసఙ్కుచతి. నైవం- మాంసేనాపిశ్రాద్ధంకర్తవ్యమిత్యవశ్యంశ్రాద్ధకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాత్తాదృశవచనానాం. అతఏవహితథాఽనుష్ఠానం. యద్వా - బహ్వర్థవిరోధఃప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధోవాయేషునవిద్యేతే- తాస్స్మృతయఃశ్రుతింసఙ్కోచయన్తి - నతువేదవిరోధబహులాఃప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ. విరోధబాహుళ్యంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం, దఙ్మాత్రప్రాయం, చ. యద్యపీత్యవిరోధమాశఙ్క్య. ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధంభాష్యకారఏవాహతథాపీతి. నచాకాశప్రాణేన్ద్రాదిశబ్దానామివతన్త్రస్థశివాదిశబ్దానాంపరమాత్మపరతాశ్రయణేనపరావరతత్త్వవ్యత్యాసఃపరిహర్తుంశక్యతే. ప్రతర్దనవిద్యాదిషునారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్యపరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేనవ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానామిన్ద్రాద్యర్థద్వారాకారణతత్తదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణంనపూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధం. నహితన్త్రస్యనారాయణాత్పరత్వంక్వచిచ్ఛ్రుతం. పాశుపతాదిషుపరత్వేనోక్తంరుద్రంప్రత్యవరత్వేనోక్తస్యతత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వాద్యసంభవాత్ రుద్రశివాదిశబ్దానాంనారాయణపరత్వేననిర్వాహోఽనుపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషుద్వైతాద్వైతయోరేవహి వ్యాఖ్యాతౄణాంవిప్రతిపత్తిః- నారాయణస్యబ్రహ్మశివాదీనాంచద్వైతంవాఽద్వైతంవాభవతు - సర్వథాపినారాయణస్యాపరత్వంతస్మాత్కస్య చిత్తత్త్వస్యపరత్వంమోక్షప్రదత్వంచశ్రుతివిరుద్ధమితిసర్వావిగీతం. పరమపురుషాదన్యస్యపరత్వేనోపాసనంచమోక్షహేతురితిశ్రుతివిరుద్ధం- *నాన్యఃపన్థాఇతిపరమపురుషాదన్యస్యమోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. ననుమోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాస్తన్త్రేషుశివాదిశబ్దాఃవస్తుమాత్రవిషయాస్స్యుః - భగవద్విషయావా. కార్యవిషయానారాయణాదిశబ్దాఃభగవతోఽర్థాన్తరపరాస్స్యుః. అతోనవిరోధఇతిచేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానామముఖ్యార్థపరతయావిరోధశమనేసుగతాగమాదయోపిహ్యవిరోధేననేతుంశక్యన్తే- క్షణికశబ్దఃక్షణపరిణామిత్వపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోపిచిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః- నిత్యజ్ఞానరూపఆత్మేత్యర్థః. వేదానప్రమాణమితి- ఉక్తప్రమాణవిలక్షణాఇత్యర్థః. తేషాంపౌరుషేయత్వంచపురుషైరధీతత్వం. అర్థాన్తరాణితువ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని-నతుసుగతాభిమతానీతికిమితినవ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధస్తత్త్వవిరోధశ్చదుష్పరిహరః. ననుకథంమోహనార్థత్వంపాశుపతస్య-ఉక్తంహిభగవత్ప్రీతేతత్ప్రతిపాదకతయాసాత్త్వికేశ్రీమతివారాహేపురాణేపాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్చస్వర్గాపవర్గార్థత్వం, రుద్రరూపస్యభగవతస్తదుక్తమార్గేణపూజనీయత్వం, తన్త్రాన్తరాణాంవిప్రలిప్సామూలత్వేననరకఫలత్వం, చ. తత్రయథామహేశ్వరవచః *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తు పురాహంద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాంకృతవానస్మిసంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాంలీనాబాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధాఇత్యేవశేషావైలాలికాభవన్ । మయ్యేవమోహితా

స్తైర్హిభవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజా ఇతి, తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాంహిలక్షమాత్రప్రమాణతః । సైవపాశుపతీదీక్షాయోగఃపాశుపతశ్చసః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధియదన్యదిహజాయతే । తచ్ఛూద్రకర్మవిజ్ఞేయంరౌద్రంశౌచవివర్జితం । యేరుద్రముపజీవన్తికలౌవైలాలికానరాః। ఉచ్ఛిష్టరుద్రాస్తేజ్ఞేయానాహంతేషువ్యవస్థితఇతి, తథా *తేషాంగౌతమశాపాద్ధిభవిష్యన్త్యన్వయేద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య *తేషాంమధ్యేసదాచారాయేతేపచ్ఛాసనేరతాః । తేస్వర్గమపవర్గంచయాన్త్యేవఖలునిశ్చయః। వైలాలికాయేయాస్యన్తిమమసన్తతిదూషకాః । ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాఃపునర్మద్వచనాద్ద్విజాః । నరకంతుగమిష్యన్తినాత్రకార్యావిచారణేతి, తత్రాప్యుపష్టితమేవ *విష్ణురూపేణయాజ్యోహంసర్వదేవైర్ద్విజోత్తమ । సాత్త్వికీసాసమాఖ్యాతావృత్తిర్మేమునిపుఙ్గవ। జటామకుటధారీచనాగభూషైస్సమావృతః। సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహంరుద్రైరిపూజితః। రాజసీస్మ్యేతుతాంవృత్తింజానీహిద్విజసత్తమ।. సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దశ్చపాశుపతవిషయః-నతుశైవాదితన్త్రాన్తరవిషయః-తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాంవైలాలవృత్తికైరహం। తమోలిరిక్తైర్యష్టవ్యస్తాంస్తమస్యేవపాతయేఇత్యనన్తరగ్రన్థే వైలాలవృత్తికశబ్దేనతన్త్రాన్తరనిష్ఠానాంరాజసేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యఃతామసతయాపృథగుక్తేః. నచవైలాలవృత్తికశబ్దోబౌద్ధాదివిషయః - అస్మిన్నేవగ్రన్థేతేషాంపృథగుక్తేః.నచేతరమతస్థాశయమాత్రవిషయః- *వైలాలికాయేయాస్యన్తిమమసన్తతిదూషకాఇతిరుద్రసమ్బన్ధిత్వావగమాత్. నచ పాశుపతవిషయః- సైవపాశుపతీదీక్షాయోగఃపాశుపతశ్చసః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాత్తుయదన్యదిహజాయతే। తచ్ఛూద్రకర్మవిజ్ఞేయంరౌద్రంశౌచవివర్జితం। యేరుద్రముపజీవన్తికలౌవైలాలికానరాఇతిపాశుపతనిష్ఠేభ్యఃపృథగ్వ్యపదేశాత్. అతఃపాశుపతేతరతన్త్రనిష్ఠానాంవైలాలికశబ్దోక్తతయాపరిశేషా, త్తామసేభ్యఃతన్త్రాన్తరేభ్యఃసిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగా, చ్చసిద్ధాన్తనయశబ్దఃపాశుపతవిషయః. రౌద్రత్వేతుల్యేసతివైలాలికేభ్యఃపూర్వనిర్దిష్టతయాస్థానప్రమాణా, చ్చసిద్ధాన్తనయశబ్దఃపాశుపతవిషయః- *సైవపాశుపతీదీక్షాయోగఃపాశుపతశ్చసఇత్యుక్త్వా *యేరుద్రముపజీవన్తికలౌవైలాలికానరాఇత్యత్రవైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహిపాశుపతమార్గఃకీర్త్యతే. తథా *వేవక్రియాసహాయయుక్తాంకృతవానస్మిసంహితాం। నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాంలీనాబాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధాఇత్యేవశేషావైలాలికానరాఇత్యత్రాపివైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహినిశ్వాసాఖ్యాపాశుపతదీక్షాసంహితావ్యపదిశ్యతే. నిశ్వాసాఖ్యాయాఃపాశుపతగోచరత్వంతత్రైవస్పష్టం *నిశ్వాససంహితాయాంహిలక్షమాత్రప్రమాణతః। సైవపాశుపతీదీక్షేతి. అతఃపృథగ్వ్యపదేశా, త్తన్త్రాన్తరేభ్యోవైధర్మ్యా, త్స్థానప్రమాణా, చ్చసిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. అతః పాశుపతాగమస్తమఃపతనహేతుభ్యఃతన్త్రాన్తరేభ్యోవిలక్షణో భగవత్తోషకరః స్వర్గాపవర్గహేతుశ్చావగమ్యతే అతోఽనుగ్రహమూలత్వవేదానుసారిత్వభగవత్ప్రీణనత్వస్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామససమ్మోహనార్థదుర్గతి నిమిత్తతామసతన్త్రాన్తరేభ్యోవిలక్షణస్యపాశుపతస్యకథమవైదికత్వమితి. నైవం- తన్త్రాన్తరేభ్యోవివక్షితస్యవైషమ్యస్యాల్పతరత్వాత్. పాశుపతస్యత్రయీబాహ్యాధికారత్వమోహనార్థత్వతమోమిశ్రరజోమూలత్వై, స్తన్నిష్ఠానాంభగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యా, చ పఞ్చరాత్రస్యైవవేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వంహినాత్రావగమ్యతే- తథాహ్యుపష్టితమేవ *పౌరుషంసూక్తమాస్థాయయేయజన్తిద్విజాస్తుమాం।సంహితాజపమాస్థాయతేమాంప్రాప్స్యన్తిబ్రాహ్మణాః।అలాభేవేదమన్త్రాణాంపఞ్చరాత్రోదితేనహి। మార్గేణమాంప్రపద్యన్తేతేమాంప్రాప్స్యన్తిమానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాంపఞ్చరాత్రంవిధీయతే। శూద్రాదీనాంనతచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవంమయోక్తంవిప్రేన్ద్రపురాకల్పేపురాతనం। పఞ్చరాత్రంసహస్రాణాంయదికశ్చిద్గ్రహిష్యతి। కర్మక్షయేచమాంకశ్చిద్యదిభక్తోభవిష్యతి। తస్యవేదాఃపఞ్చరాత్రంనిత్యంహృదివసిష్యతి । వేదేనపఞ్చరాత్రేణభక్త్యాయజ్ఞేనచద్విజాః। ప్రాప్యోఽహంనాన్యథాప్రాప్యోవర్షలక్షైరపిద్విజేతిపఞ్చరాత్రస్యవేదతుల్యవికల్పభక్త్యానుగుణంప్రామాణ్యమభిహితం. తథా పాశుపతనిష్ఠానాంరౌద్రతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివభగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వంతామసయుగానువర్తిత్వంచతత్రోక్తం *ఇతరేరాజసైర్భావైస్తామసైశ్చ సమావృతాః। భవిష్యన్తిద్విజశ్రేష్ఠమచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః। కృతంత్రేతాద్వాపరశ్చయుగానిత్రీణినారద।సత్త్వస్థామాంసమేష్యన్తికలౌరజస్తమోధికాఇతి. రాజసైర్భావైరితి-భావశబ్దశ్చేష్టాపరః. రాజసీవృత్తిర్వివక్షితా. సాచపాశుపతీ *రాజసీస్మ్యేతుతాంవృత్తింజానీహీతిసిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తేర్హిరాజసత్వంపూర్వముక్తం. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్యపాశుపతగోచరత్వంపృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైఃపూర్వమేవోపపాదితం. తామసైర్భావైరితిభావశబ్దేనరౌద్రాన్తరసౌగతాదివృత్తయఉచ్యన్తే- *తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాంవైలాలవృత్తికైరహం।తమోలిరిక్తైర్యష్టవ్యఇతిహ్యుక్తం. భిక్షూణామితి-తృతీయార్థేషష్ఠీ. యష్టవ్యఇతియజనరూపతోక్తిస్తదభిప్రాయేణ-అన్యథా *తాంస్తమస్యేవపాతయేఇతివిరోధాత్. అహంయష్టవ్యఇత్యుక్తిర్వస్తుతస్సర్వస్యస్వాత్మకత్వాత్ - నతుతదభిప్రాయేణ- తామసశాస్త్రైర్జగతోభగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవంరాజసత్వతామసత్వయోఃక్రమస్యచప్రత్యభిజ్ఞానాదనేనతామసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివరాజసపాశుపతనిష్ఠానాంచభగవచ్ఛాసనాతిలఙ్ఘిత్వముచ్యతే- తథా *యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ। నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతుదర్శితం। పాశోఽయంపశుభావస్తునయదాపతితోభవేత్ । తదాపాశుపతంశాస్త్రంజాయతేవేదసంజ్ఞితమితినయసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్యపాశుపతస్యమోహనాయప్రవర్తితత్వంవేదానధికారిణాం తత్రైవవేదబుద్ధ్యామోహితత్వంచోక్తం. తథారాజసస్యాపిపాశుపతస్యతామసానామితరతన్త్రాణాంచాసాత్త్వికత్వమవిశిష్టంప్రతీయతే- *రాజసీంవృత్తిం *తమోలిరిక్తైరితిహ్యుక్తం. రాజసీమిత్యనేనతమోమిశ్రరజోమూలత్వంవివక్షితం. రజఃప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్యరాజసత్వనిర్దేశః. తథా ద్వాసప్తతితమే * యత్సత్త్వంసహరిర్దేవోయోహరిస్తత్పరంపదం । యేసత్త్వరజసీసోఽపిబ్రహ్మణఃకామసమ్భవః। యోబ్రహ్మాసైవవేదస్తుయోవేదస్సక్రతుర్బుధాః । యద్రజస్తమసోపేతంసోఽహంనాస్త్యత్రసంశయః । సత్త్వంరజస్తమశ్చైవత్రితయంచైతదుచ్యతే । సత్త్వేనముచ్యతేజన్తుస్సత్త్వంనారాయణాత్మకం। రజసాసత్త్వయుక్తేనభవేచ్ఛ్రీమాన్యశోఽధికః । తచ్చపైతామహంవృత్తం సర్వశాస్త్రేషుపఠ్యతే । యద్వేదబాహ్యంకర్మస్యాన్నాముద్దిశ్యోపసేవ్యతే । తద్రౌద్రమితివిఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదంనృణాం । త

ద్వైపాశుపతంనామకనిష్ఠం మోహనంన్నృణామితిచపాఠః । యద్ధీనంరాజసాకర్మ కేవలంతామసంతుయత్ । తద్దుర్గతిప్రదంన్యూణా మిహలోకేపరత్రచేతి సాత్త్వికరాజసంవైతామహంవృత్తముక్తం, కేవలం తామసందుర్గతిప్రదముక్తం,- తచ్చబౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తం-వైలాలికవ్రతికైస్తమోతిరిక్తైరితిప్యుక్తం. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మరాజసతామసమిత్యవగమ్యతే - కేవలతామసమిత్యుత్తరత్రవిశేషితత్వాత్,. *యద్రజస్తమసోపేతం సోహమిత్యుక్తత్వా, చ్చ తమోమిశ్రరజోమయత్వమవగమ్యతే. నను *యద్వేదబాహ్యమితిశ్లోకోవైలాలికవిషయః- * యద్ధీనమితిబౌద్ధార్హతవిషయం. నైవం- బౌద్ధార్హతవైలాలికానామేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమఃపతనం తేషాంతుల్యమవగతం * తథార్హద్బుద్ధశియూఢానాంవైలాలవ్రతికైరహం । తమోతిరిక్తైర్యచ్చవ్యస్తాం స్తమస్యేవపాతయేఇతి అతఇహా న్నిమస్థాకేమర్గతిరుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానాంసమానాభవితుమర్హతి- అతో మధ్యగతశ్లోకఃపాశుపతవిషయః. "తద్వైపాశుపతంనామేతిపాఠే పాశుపతవిషయత్వంసిద్ధం. తతశ్చతస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వంసాత్త్వికరాజసప్రబన్ధాత్కనిష్ఠత్వంచస్థితం, వేదబాహ్యత్వంచస్థితం,. మోహనాయప్రవృత్తత్వంచతత్రోక్తంపాశుపతస్య- యథా " ద్విసప్తతితమేమాంవిష్ణోర్వ్యతిరిక్తంయే బ్రహ్మాణంచద్విజోత్తమ । యజన్తేపాపకర్మాణస్తేయాన్తినరకంనరాః । యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతుదర్శితం । పాశోయంపశుభావస్యయదాపతితోభవేత్ । తదాపాశుపతంశాస్త్రంజాయతేవేదసంజ్ఞితమితి. నచనయసిద్ధాన్తమార్గోనపాశుపతః-కిన్తువైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గఇతివాచ్యం-అష్టషష్టితమేవైలాలికవ్యతిరేకేణనయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్.తత్రహిసిద్ధాన్తనయమార్గస్యరాజసత్వేనవైలాలికమార్గస్యతామసత్వేనచభేదోదర్శితః. కించ-తత్రరుద్రవచః ÷ దేవదేవజనస్సర్వోముక్తిమార్గేవ్యవస్థితః।కథంసృష్టిః ప్రభవితానరకేషుచకోవసేత్। ఏవముక్తస్తతోదేవైర్వ్యామువాచజనార్దనః।యుగాని త్రీణిసహాసామాముపేష్యన్తిమానవాః । అస్మిన్యుగేప్రవిరళాభవిష్యన్తిమదాశ్రయాః।ఏషమోహంసృజామ్యాశుయోజనంమోహయిష్యతి । త్వంచరుద్రమహాబాహోమోహశాస్త్రాణికారయ।అల్పాయాసందర్శయిత్వా ఫలందీర్ఘంప్రదర్శయ।కుహకానీన్ద్రజాలానివిరుద్ధాచరణానిచ।దర్శయిత్వాజనంసర్వంమోహయాశుమహేశ్వర। ఏవముక్తస్తదాతేనదేవేనపరమేష్ఠినా।ఆత్మాతుగోపితస్సద్యః ప్రకాశోహంకృతస్తతః।తస్మాదారభ్యకాలాత్తుమత్ప్రణీతేషుసత్తమ।శాస్త్రేష్వధిరతోలోకోబాహుళ్యేననవేదతమితిమోహనార్థత్వ,మసాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం, తదాభగవతస్తిరోధానం, రుద్రస్యప్రకాశితత్వం, చోక్తం. పాశుపతేచభగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యాప్యుక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావస్సిద్ధః- సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్యమోహనార్థత్వోక్త్యై, స్తస్యచతన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయాపాశుపతత్వసిద్ధై, శ్చ. తథాగౌతమశాపోపహతత్రయీబాహ్యజనాధికారత్వంచపాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణామప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే-యథా త్రిసప్తతితమే *మోహనార్థంతులోకానాంత్వయాశాస్త్రంపృథక్కృతం।తత్కదాహేతునాకేనకృతందేవవదస్వనఇతిపృష్టే *మద్భిఃపూర్వోద్గాతమేనరక్షితైరసనుమతైర్ఝగమిఘుభిర్ర్యనిఖిలాతమాతిసన్ధానముక్త్వాఽభిహితం *ఏవముక్తస్తదాతైస్తుగౌతమఃకిమిదంత్వితి। గోవధ్యాకారణంముహ్యంస్తావత్పశ్యతియోగవిత్। ఋషీణాంమాయయాసర్వమిదంజాతంవిచిన్త్యవై।శశాపతాంస్తదాభస్మమిథ్యాభూతపరాంస్తథా। భవిష్యథత్రయీబాహ్యావేదకర్మబహిష్కృతాః। తచ్ఛ్రుత్వాక్రూరవచనంగౌతమస్యమహామునేః । ఊచుస్సప్తర్షయోహ్యేవంసర్వకాలంద్విజోత్తమాః। భవన్తుకిన్తుతేవాక్యమమోఘంనాత్రసంశయః। త్వద్వాక్యవహ్నినిర్దగ్ధాస్సదాకలియుగేద్విజాః । భవిష్యన్తిక్రియాహీనాస్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతిగౌతమశాపం, తల్లఘూకరణాయకతిపయజనాః, తదనుగ్రహాయతత్రాగత్య ప్రవర్తకైస్సప్తఋషిభిఃమహేశ్వరస్యాభ్యర్థనం, చోక్త్వా *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తుపురాహంద్విజసత్తమాః। వేదక్రియాసమాయుక్తాంకృతవానస్మిసంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాంలీనాబాభ్రవ్యశాణ్డిలాః। అల్పాపరాధాఇత్యేవశేషావైలాలికాభవన్। మయైవమోహితాస్తేతుభవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజాః - తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాహిలక్షమాత్రాప్రమాణతః। సైవపాశుపతీదీక్షాయోగఃపాశుపతశ్చసః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధియదన్యదిత్యాది, *తేషాంగౌతమశాపద్ధీత్యాది, చోక్తం. తస్యాపరాధతారతమ్యేపిశాపోపహతత్రయీబాహ్యాధికారత్వంపాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణాంచావిశిష్టం. నన్వేవంతర్హిపాశుపతస్యవేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్యస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వంకథంఘటతే. ఉచ్యతే- త్రయీబాహ్యాధికారత్వస్యవ్యవస్థితత్వాదల్పాపరాధత్వాచ్చబాభ్రవ్యాదీనాంసాక్షాద్వైదికకర్మాన్వయేఽత్యన్తత్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయే, చానుపపన్నే సతివేదార్థవ్యామిశ్రావైదికార్థపరతయానాతివిరుద్ధంపాశుపతతన్త్రంప్రణీతమిత్యేతావద్వైవష్యమితి. *వేదక్రియాసమాయుక్తామితినిర్దేశోహివైదికానైదికార్థసంకరమవగమయతి. ననుకథంతర్హిమోహనార్థత్వం. ఉచ్యతే- మునిభిరభ్యర్థితేనత్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధతస్త్రితుకామేనమహేశ్వరేణాథర్వశిరోభిహితంస్వోపాసనతదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరంతన్త్రంప్రణీతం. అథర్వశిరశ్చప్రత్యగ్జనవిద్యాన్యాయాత్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితిస్థితం. తథాసతివిపులాపరాధానాంతత్రశ్రద్ధాయాంసత్యామపివేదరహస్యాప్రకాశనార్థంపాశుపతేరుద్రేణస్వస్యనారాయణాత్మకత్వంనాభిహితం- అపిత్వర్థవాదరూపేణస్వప్రకర్ష ఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తుశాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హాఅపిస్వల్పాపరాధతయావేదవిరుద్ధోక్తిమర్థవాదం జ్ఞాత్వాఅథర్వశిరోభిప్రాయానురోధేనపాశుపతావగతంరుద్రంనారాయణాత్మకముపాస్యనిస్తీర్ణాః. అన్యేతుపాపప్రాచుర్యాదథర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయాభగవదాత్మకత్వంరుద్రస్యాజానన్తఃపాశుపతానుప్రవిష్టాఅపి సమ్యగ్జ్ఞానాభావాత్ తమసిభ్రామ్యన్తీతి తన్మోహనఫలకత్వాత్ *తేషాంమోహార్థమేవచేతిమహేశ్వరవచనంఘటతే. అతఏవహితత్రోచ్యతేస్పష్టతరం * మాంవిష్ణోర్వ్యతిరిక్తంయేబ్రహ్మాణంచద్విజోత్తమాః । యజన్తేపాపకర్మాణస్తేయాన్తినరకంనరాః। యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ।నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతుదర్శితమితిచ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చనిశ్వాసాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయఇతిదర్శితం.

ఏవమధికారిభేదేన భ్రాన్త్యభ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం పుష్కలోపదేశమకుర్వతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వ, మనుగ్రహనిబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యం, చ యుక్తం. ... ...

ఇతరేత్వేతస్యాధికరణస్య పాశుపతపరీక్షార్థత్వమనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి. తేషు పరానపరాంశ్చ ప్రతిబ్రూమః- నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా న కేవలమనుమానమేవ- కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోపి నిరాకార్యః - తత్సాధిమాన్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవంచ స్వమోరపృచ్ఛదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రోపక్రమ ఏవ నిరసనీయం- తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరప్రతిపాదకాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్ పాశుపతనిరాస ఏవ పరిశేషాదత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవంచ సతి శాస్త్రోపక్రమేఽనుమానం నిరస్తం- న వా. న చేత్ - అపేక్షితాకరణం స్యాత్. తత్ర కృతం చేత్ - ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రైవ కృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీవ్యమితి చేత్ - తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్య క్వచిదప్యకృతత్వాత్ పునస్సాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితి చేత్ తర్హి పాఞ్చరాత్రస్యాప్యుపేక్ష్యత్వం స్యాత్ - తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్య విరోధపరిహారేణైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితి చేత్ - తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణేఽపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యుచ్యేత- పాశుపతతన్త్రస్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్రమనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతః కృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవం-తథాపి తత్ర వేదప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాదివైలక్షణ్యాత్ తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాయోగాత్ తన్నిరాసార్థ, మాచారాంశే చోత్సర్గాపవాదాధికారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాదిశఙ్కాపరిహారార్థం, విరోధాధికరణన్యాయస్థాపనీయ ఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి-తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్. అతోఽస్మన్మతేఽధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భోపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాతిత్వం చేతి వైషమ్యం.— నను యాదవప్రకాశమతేత్వస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతవ్యుదాసఫలకత్వాభావేపి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః - చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపాఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితి చేత్, న- *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను భవన్మతేప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ - *అధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయనమనపేక్షితకరణం స్యాత్. న- ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థత్వబాధితవిషయత్వాభ్యామప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః - ఇహ తు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞే జగత్కారణే సిద్ధే హి తద్విషయాః శ్రుతయః ప్రాప్తార్థా స్యాత్ -తదనువాదస్యానుమానమూలతయా తద్విరుద్ధాకారసమర్పికాః శ్రుతయః ప్రతిరుద్ధా బాధితా వా స్యాత్. నన్వేవం సతి పూర్వోక్తమేవానుమానదూషణమిహ తదుక్తమిత్యతిదేష్టవ్యం - ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వభాగవిచారసిద్ధన్యాయో విప్రకృష్టోపి *ప్రధానవదేవ తదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే- కింపునస్సన్నికృష్టే శారీరకస్యైవారమ్భేఽభిహితః. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితి చేన్న- కణ్ఠోక్తత్వాభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానాముపజీవ్యత్వమభిప్రేత్య శాస్త్రైకప్రమాణకత్వం హి సూత్రితం- న తు దూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యే చ వక్ష్యమాణం దూషణమనుకృష్య వ్యాఖ్యాతం. అర్భకౌకస్త్వపరిహారాదయశ్చ *న నిచాయ్యత్వాదిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్త్వాముత్తరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర వక్తుమపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అత ఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతో నిమిత్తమాత్రకల్పనాయాస్తన్మతస్య చోభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వం- అత ఏవ సూత్రయోజనాయాం చ *నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యే సతి పత్యుర్మతమాదరణీయమిత్యధ్యాహారశ్చోచితః. న తు ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వముపపద్యత ఇతి వా - కర్తృకల్పనేతి వా- పరిగ్రహ ఇతి వా. తథా సత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాసిద్ధేః.——*అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతి సూత్రస్య పరైరపరైశ్చైవమర్థ ఉక్తః- ప్రధానపురుషేశ్వరాస్సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణేయత్తయా పరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్ - అన్తవన్తస్స్యుః. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షేఽన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావాదీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యమైశ్వర్యం చ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నే స్యాతాం. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః- తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తం. తథా హి-న తావచ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః- ప్రధానాదీనామన్తవత్త్వప్రసఙ్గాభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః-ఉత కాలతః-ఉత సఙ్ఖ్యాతః. న ప్రథమః-*ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్టః *నిత్యో నిత్యానాం *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వా, త్సాఙ్ఖ్యాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాం చ కస్యచిదపి పక్షే ఈశ్వరస్య చ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావా, చ్చ. న ద్వితీయః - సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వం - తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితం. తదపి న- అవిద్యానివృత్తౌ వ్యభిచారాత్. న తృతీయః - వికల్పాసహత్వాత్. కిం వాస్తవసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితం - ఉత వ్యావహారికసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతేనాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా. ద్వితీయే తు *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయే నిత్యతయా స్వాభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికైస్సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వమస్తీతి తద్వదేవ సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే స్వాభి

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥

కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమనిశ్శ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేఽప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్రైవమాశఙ్క్యతే- * పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహఙ్కారో జాయత ఇతి హి భాగవతప్రక్రియా - అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్యానాదిత్వం వదన్తి *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాద్యాః. ....

౪౦॥ సూ. నచ కర్తుః కరణం॥ *సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః - జీవాత్ కరణస్య - మనస ఉత్పత్తిర్న సమ్భవతి - *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనసోఽప్యుత్పత్తిశ్రుతేః. అతః శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదస్యాపి తన్త్రస్యాప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యత ఇతి. ....

మత బ్రహ్మణోఽప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గస్స్యాత్. త్వన్నిత్యతయాఽభిమతజాతౌ వ్యభిచారాదప్రసక్తిశ్చేత్ - త్వన్నిత్యతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషు వ్యభిచారాత్ సఙ్ఖ్యావత్త్వేఽప్యనిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపి పక్షీకారాద్దోష ఇతి చేత్ - నిత్యతయాఽభిమతజాతేరపి త్వయాఽపక్షీకార్యత్వాదవ్యభిచరితం సఙ్ఖ్యావత్త్వే అనిత్యత్వం క్రియాదేరివ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేఽపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాస్తత్వాచ్చ తర్కాభాసతా. ఆత్మానన్త్యస్య పూర్వముపపాదితత్వాదేవైకైకస్మిన్ కల్పేఽప్యేకైకముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసఙ్గో న స్యాదితి ప్రధానపురుషయోరీశ్వరాధిష్ఠేయత్వసమ్భవాన్న తద్జ్ఞానశక్త్యోర్నిర్విషయత్వం. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేఽపి న నిర్విషయత్వం- ప్రధానస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేన సర్వముక్తిదశాయామప్యవస్థితిసమ్భవాన్ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియామ్యత్వోపపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం పక్షే తదానీమీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వం చ నానిష్టమితి న తత్ప్రసఞ్జనీయం.—— అన్యే తు పరమాణూనాం పురుషాణాం చ సఙ్ఖ్యయా అన్తమీశ్వరో గచ్ఛతి చేత్ -సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యేశనమవిషయం స్యాత్. అన్తం న గచ్ఛతి చేత్ అసర్వజ్ఞ ఈశ్వర ఇత్యస్య సూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిషు కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం నాయమనిష్టప్రసఙ్గస్స్యాత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞ్యస్య న నిర్విషయత్వం - ముక్తానాం పరమాణూనాం చ నిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వాదతీతాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తిమనిచ్ఛతాం పక్షే త్వముక్తాత్మవిషయమీశనం సమ్భవతీతి న తస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వమోక్షాభావశ్చాత్మానన్త్యాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం. నన్వేకోపాధిగృహీతానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సఙ్ఖ్యేయత్వదర్శనాత్తద్విపరీతమానన్త్యం శ్రుతిమనపేక్ష్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితుమశక్యమితి చేన్న - అనాదీనాం నిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనామసఙ్ఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగన్తవ్యత్వేన తేష్వేకోపాధిగృహీతత్వే సతి భిన్నత్వస్య వ్యభిచారాదితి. ....

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశఙ్క్యేతి పూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియత ఇతి సిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థ ఇతి విభాగః. పఞ్చరాత్రం కిం సాఙ్ఖ్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణం- ఉత కార్త్స్న్యేన ప్రమాణం. కిమస్య క్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధోఽస్తి-ఉత క్వచిదపి నాస్తీతి. కిమత్ర జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితం-ఉత నేతి. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాః కిం జీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః-ఉత జీవాదిశబ్దాః సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టా ఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే - జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితి శ్రుతివిరోధసద్భావాదవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వం. జీవాదిశబ్దానాం సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదేరవివక్షితత్వేన క్వచిదపి శ్రుతివిరోధాభావాన్నాస్తీతి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వాత్కార్త్స్న్యేన నిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయత్వం సిధ్యేత్. కథమాశఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) *పరమకారణాదిత్యాదిః పఞ్చరాత్రగ్రన్థః. ....

౪౦॥ సూ. నచ కర్తుః కరణం॥ కర్తా - జీవః. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చాది చేతి పరం బ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావే సతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవతప్రక్రియామజానతామిదం చోద్యం-యజ్జీవోత్పత్తిర్విరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవాశ్రితవత్సలం స్వాశ్రితసమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధాఽవతిష్ఠత ఇతి హి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం *కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యముపాస్యతే। క్రమాగతైస్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైరాగమం తు తదిత్యాది. తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయాముక్తం *బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యయాజినాం। వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి. తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తైర్జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణాఽభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే-విభవార్చనాద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామకృష్ణాదిప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ. యథా పౌష్కరే *యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయం। అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అతస్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసంగ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధ ఇతి. తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానామధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధా ఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దైరభిధానమవిరుద్ధం-యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ సిద్ధాన్తసూత్రం తాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) *అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితి భావః (విజ్ఞానం చాది చేతీతి)*చైతన్యస్వరూపిణ ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్, *భగవాన్వాసుదేవః పరాప్రకృతిరితివచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే- తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవః స్మారిత ఇతి భావః. జ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావ ఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమార్థం స్యాత్ - తతోఽపి శాబ్దత్వానుగుణయోజనా వరం. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థం చ విజ్ఞానం చాది చేతి వ్యాఖ్యాతం. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. కే పునస్సఙ్కర్షణాదయః- తేషాం పరబ్రహ్మభావః కథం- తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథం- శాస్త్రప్రామాణ్యం వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) (భాగవతేత్యాది) *కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచనమాగమశబ్దనిర్వచనపరం. స్వసంజ్ఞాభిః-నమశ్శబ్దాద్యుపేతైస్తత్తద్వ్యూహనామభిరిత్యర్థః. క్రమాగతైరుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనాచ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. *చాతురాత్మ్యముపాస్యత ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదిచాతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితం. సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధం. సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థం- వాసుదేవార్చనం హి మోక్షప్రదం- న కేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే- విభవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయామయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థం చాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మం- పరమిత్యేకార్థం పదద్వయం. విభవాదయః కే ఇత్యత్రాహ (విభవో హీతి) చతుర్వ్యూహః- చతుర్విభాగః. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథా పౌష్కర ఇతి) *యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితం. ఆదిశబ్దోపాత్తేషు తత్ప్రకరణస్థవచనేషు వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాది ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతి దర్శయితుం *అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తం. జీవాదిసామానాధికరణ్యానిర్వాహమాహ (తత్రేతి)..

జీవాదిశబ్దైః సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గముక్తం-
సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే.

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషిద్ధాహిజీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపితన్త్రే- యథోక్తంపరమసంహితాయాం *అచేతనాపరార్థాచనిత్యాసతతవిక్రియా। త్రిగుణాకర్మిణాంక్షేత్రంప్రకృతేరూపముచ్యతే। వ్యాప్తిరూపేణసమ్బద్ధస్తస్యాశ్చపురుషస్యచ।సహ్యనాదిరనన్తశ్చపరమార్థేననిశ్చితఇతి. ఏవం సర్వాస్వపిసంహితాసుజీవస్యనిత్యత్వవచనాజ్జీవస్వరూపోత్పత్తిఃపఞ్చరాత్రతన్త్రప్రతిషిద్ధైవ. జన్మమరణాదివ్యవహారస్తులోకవేదయోర్జీవస్యయథోపపద్యతే- తథా *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రవక్ష్యతే. అతోజీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపిప్రతిషిద్ధైవేతిజీవోత్పత్తివాదనిమిత్తాప్రామాణ్యశఙ్కాదూరోత్సారితా.— యత్త్వేషకేషాంచిదుద్ఘోషః-*సాఙ్గేషువేదేషునిష్ఠామలభమానఃశాణ్డిల్యఃపఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి-సాఙ్గేషువేదేషుపురుషార్థనిష్ఠానలబ్ధేతివచనాద్వేదవిరుద్ధంతన్త్రమితి - సోప్యనాఘ్రాతవేదవచసామనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాంశ్రద్ధామాత్రవిజృంభితః- యథా *ప్రాతఃప్రాతరనృతంతేవదన్తిపురోదయాజ్జుహ్వతియేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దాఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తం, యథాచభూమవిద్యాప్రక్రమేనారదేన *ఋగ్వేదంభగవోఽధ్యేమియజుర్వేదంసామవేదమాథర్వణంచతుర్థమితిహాసపురాణంపఞ్చమమిత్యారభ్యసర్వంవిద్యాస్థానమభిధాయ *సోఽహంభగవోమన్త్రవిదేవాస్మినాత్మవిదితిభూమవిద్యావ్యతిరిక్తాసుసర్వాసువిద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనంవక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థంకృతం,. అథవా-అస్యనారదస్యసాఙ్గేషువేదేషుయత్పరతత్త్వంప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయంవాదః- ఏవమేవశాణ్డిల్యస్యేతిపశ్చాద్వేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదవగమ్యతే. తథావేదార్థస్యదుర్జ్ఞానతయాసుఖావబోధార్థశ్శాస్త్రారమ్భఃపరమసంహితాయాముచ్యతే *అధీతాభగవన్ వేదాస్సాఙ్గోపాఙ్గాస్సవిస్తరాః। శ్రుతానిచమయాఙ్గానివాకోవాక్యయుతానిచ। నచైతేషుసమస్తేషుసంశయేనవినాక్వచిత్। శ్రేయోమార్గంప్రపశ్యామియేనసిద్ధిర్భవిష్యతీతి, *వేదాన్తేషుయథాసారంసంగృహ్యభగవాన్హరిః। భక్తానుకమ్పయావిద్వాన్సంచిక్షేపయథాసుఖమితి, చ. అతస్సభగవాన్వేదైకవేద్యఃపరబ్రహ్మాభిధానోవాసుదేవోనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్త

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషేధః- విశేషేణప్రతిషేధః, వివిధప్రతిషేధోవా. యథా *శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాస్మత్తశ్శ్రవణేనవిశేషతఃప్రతిపన్నేత్యర్థః- తద్వత్. యథా *బుద్ధక్షేమప్రాపణంతచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమిత్యత్రవిప్రతిషేధశబ్దః- తథాఽయమపినిషేధపరఇతిభావః. యద్వా- విప్రతిషేధః- వ్యాఘాతః. జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణజీవోత్పత్తివచనస్యవ్యాఘాతమభిప్రేత్యవ్యాఘాతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధాహీతి) (సర్వాస్వపిసంహితాస్వితి) అనేనవిప్రతిషేధశబ్దైవిశబ్దార్థోవివక్షితః. జీవోత్పత్తిఃకథ్యతాంనామ-తథాపినశ్రుతివిరోధః-శ్రుతావపిజీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) తర్హితస్యనిర్వాహఃకథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాససఙ్కోచలక్షణావుత్పత్తివినాశావితివక్ష్యతఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (అతఇతి)—— యైర్జీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనేనశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంసిద్ధాన్తితం - తైరేతచ్ఛాస్త్రవివక్షితమర్థంవివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తంస్యాత్ - అతోఽప్రామాణ్యంపూర్వపక్షీకార్యం- నసిద్ధాన్తీకర్తవ్యం. తస్మాత్పరైరుక్తంసూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుందూషయితుమనువదతి(యత్త్వేషఇతి) సోపీత్యాదినానిష్ఠామలభమానఇత్యస్యపరోక్తార్థాభ్యుపగమేనపరిహారఉక్తః. అథాన్యథాఽర్థంవక్ష్యంస్తమర్థందృష్టాన్తేశిక్షయతి (అథవేతి)తమేవదార్ష్టాన్తికేప్యాహ(ఏవమితి)కథమిదమవగమ్యతఇత్యత్రాహ(పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యేతి) శ్రీపఞ్చరాత్రస్యవేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ(తథేతి)తథా-ఉక్తానుగుణమేవేత్యర్థః.(సంశయేనవినాక్వచిదితి) సంశయః-అనధీతశాఖాసుశ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి-నవేత్యేవంరూపః. యద్వా- ప్రతిపన్నేష్వర్థేషుయచ్ఛ్రియః-తన్నజానామీత్యర్థః. *అధీతాభగవన్వేదాఇత్యాదిశ్లోకానాముత్తరశ్లోకోయం *వేదాన్తేషుయథాసారంసఙ్గృహ్యభగవాన్హరిః।భక్తానుకమ్పయావిద్వాన్సంచిక్షేపయథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే*యంవాకేష్వనువాకేషునిషత్సూపనిషత్సుచ।గృణన్తిసత్యధర్మాణస్సత్యంసత్యేషుసామస్వితి. ఏకాయనశాఖావిషయేపారమేశ్వరంవచనం *మహతోవేదవృక్షస్యమూలభూతోమహానయం। స్కన్ధభూతాఋగాద్యాస్తేశాఖాభూతాస్తథామునేఇత్యాదిద్రష్టవ్యం. బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపివిప్రలమ్భాయకృతంకింనస్యాత్ -వేదార్థఉచ్యతేచేత్ -అతఏవవేదాఅధ్యాపయితవ్యాః- కింగ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాంపరిజిహీర్షుః *వేదాన్తేషుయథాసారమిత్యాదివచనార్థంచాభిప్రయన్నాహ (అతస్సభగవానితి) అతః - వేదార్థస్యదురవబోధత్వాత్. భగవానిత్యాదివిశేషణానిభ్రమవిప్రలమ్భాదిసమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. భగవచ్ఛబ్దేనహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వంవివక్షితే. కింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్యఇతి) పురుషత్వాత్సదోషఇత్యాద్యనుమానస్యధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధమభిప్రేత్యైకశబ్దయోగః. తర్హిబ్రహ్మా-నవాసుదేవఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధానఇతి) భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధమర్థమాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణ

జ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరస్సత్యసఙ్కల్ప శ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితాన్ ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థాభిముఖాన్ భక్తానవలోక్యాపారకారుణ్య సౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిస్స్వస్వరూపస్వవిభూతిస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదానృగ్యజుస్సామాథర్వ భేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపాన్ స్వేతరసకలసురనరదురవగాహాంశ్చావధార్య తదర్థయాథాత్మ్యావబోధి పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యం. యత్తు పరైస్సూత్రచతుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం-తత్సూత్రాక్షరాననుగుణం, సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం, చ. తథాహి-సూత్రకారేణ వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రాణ్యభిధాయ వేదోపబృంహణాయ చ భారతసంహితాం శతసహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డేఽభిహితం *గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః। య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత స ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య *ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్ । ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతం। నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా। ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథాఽమృతం। ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం। సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితం। ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమం। ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా। భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ- యథోక్తం *జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి *బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః। అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః। సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సఙ్కర్షణేన య ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్త్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. ననుచ *సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా। కిమేతాన్యేకని

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) (భక్తాన్) *శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి వచనాత్ భక్తిస్సమ్యక్శాస్త్రజ్ఞానహేతుః. సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదాపాశ్రయేణ తదుపమర్దనకారిణామసురాణాం నిరసనాయ కృతం బుద్ధాదిశాస్త్రమితి తచ్ఛనరక్షణోపయుక్తం - అతో భక్తరక్షణార్థం కృతేఽస్మిన్ప్రబన్ధే న దోషగన్ధ ఇతి భావః. విప్రలమ్భసమ్భావనార్థమాహ (అపారేతి) వేదైరేవాలం- కిం పఞ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) (విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపానితి) తత్త్వవిషయం యదత్రోచ్యతే- తత్సర్వమర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః. విలక్షణజ్ఞానైర్జ్ఞాయత ఏవ - కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి) (నిరవద్యం) పాశుపతాదిషు యదవద్యం - తన్నాస్త్యత్రేతి భావః నను బౌద్ధార్హతాదయో భగవత్ప్రణీతాః- తద్వదిదం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అవతారప్రయోజనం హి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణం చ. తత్ర దుష్కృద్వినాశాయ బౌద్ధాదిప్రణీతిః- ఇదం తు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి. నారదాదయో హ్యత్ర శ్రోతారః. నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భార్థమితి చేన్న- సర్వత్రావిశ్వాసప్రసఙ్గాత్. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానామపౌరుషేయత్వాదిఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కా కర్తుం హి శక్యతే. కించ - వేదోదితాపివార్థాస్సర్వత్ర సహస్రశః శ్రీపఞ్చరాత్రే శ్రూయన్తే-బౌద్ధాదిషు హి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కించ-ప్రమాణభూతేషు ప్రబన్ధేషు బుద్ధాగమాదీనాం శ్రుతివిరోధాత్పరిత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే- న తథా శ్రీపఞ్చరాత్రస్య- ప్రత్యుత శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవ దృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాత్త్వికసంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాత్, వేదవిహితానేకార్థప్రతిపాదకత్వాత్, వేదార్థావగమసౌకర్యాయ ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు శ్రూయమాణత్వాత్, వేదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదాన్తార్థస్య ప్రతిపాదనదర్శనా, దతిశఙ్కాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసక్త్యా, దుష్కృద్వినాశార్థప్రవృత్త, శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక, ప్రమాణభూతప్రబన్ధాన్తరనిన్దిత, బుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్రశాస్త్రసమీపం నాసాదయతీత్యర్థః. ఏవం పరోక్తాప్రామాణ్యహేతున్నిరాకృతః - అథ పరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య దూషయతి (యత్త్వితి) (సూత్రచతుష్టయమితి) న సూత్రద్వయమిత్యర్థః. (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతదప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః. * అపివాకర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్. *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవిపరివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోపి తదప్రతిషేధవాశబ్దసాహచర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతి భావః. సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధముపపాదయతి (తథా హీతి) సూత్రకారేణ సూత్రే అయమర్థ ఉక్తశ్చేత్- కిమర్థం మహాభారతే కథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయీనీతి,) (వేదోపబృంహణాయచేతి,) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. అనధీతశాఖార్థైకకణ్ఠ్యేనాధీతశాఖార్థజ్ఞాపనముపబృంహణమిత్యర్థః. (గృహస్థ ఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన-విస్తరేణ. ఇదం శ్రేయః- ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనం. ఇదం బ్రహ్మ-ఏతదుక్తమేవ పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇదమనుత్తమం హితం- అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః- అథర్వణా ఽఙ్గిరసా చ దృష్టైరథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థాఽభిప్రేతః. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దావ్యాచష్టే (సాఙ్ఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారతప్రశస్తత్వహేతోరసైకాన్త్యమాహ (ననుచేతి) పరిహార

ష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠాని వా మునే ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామప్యాదరణీయతోచ్యతే - శారీరకే తు సాఙ్ఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్తే-అత ఇదమపి తన్త్రం తత్తుల్యం. నేత్యుచ్యతే-యతస్తత్రాపీదమేవ శారీరకోక్తం న్యాయమవతారయతి.*కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠాని వేతి ప్రశ్నస్యాయమర్థః-కిం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి వా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-కిం తదేకం తత్త్వం. యది తు పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-తదైషాం పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాద్వస్తుని వికల్పాసమ్భవాదేకమేవ ప్రమాణమఙ్గీకరణీయం-కిం తదేకమితి. అస్యోత్తరం బ్రువన్ *జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై। సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిల ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య *అపాన్తరతపా నామ వేదాచార్యస్స ఉచ్యత ఇతి- వేదానామపౌరుషేయత్వమభిధాయ *పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణస్స్వయమితి-పఞ్చరాత్రతన్త్రస్య వక్తా నారాయణః స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. ఏవం వదతశ్చాయమాశయః-పౌరుషేయాణాం హి తన్త్రాణాం పరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా, అపౌరుషేయత్వేన నిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్వాచ్చ యథావస్థితవస్తుని ప్రామాణ్యం దుర్లభం- వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః- అతస్తత్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వస్య వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవ వస్తుత్వమభ్యుపగమనీయమితి. తదిదమాహ చ *సర్వేషు చ నృపశ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషు దృశ్యతే। యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభురితి. *యథాగమం యథాన్యాయమితి - న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తం వస్తు పరామృశతో నారాయణ ఏవ సర్వస్య వస్తునో నిష్ఠేతి దృశ్యతే- అబ్రహ్మాత్మకతయా తత్తత్తన్త్రాభిహితానాం తత్త్వానాం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *విశ్వం నారాయణ ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకతామనుసన్దధానస్య నారాయణ ఏవ నిష్ఠేతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో వేదాన్తవేద్యః పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాసనాభిధాయి తత్తన్త్రమితి, చ తస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యం కేనచిదుద్భావయితుం శక్యం. అత స్తత్రైవేదముచ్యతే *ఏవమేకం సాఙ్ఖ్యయోగం వేదారణ్యకమేవ చ। పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని పఞ్చరాత్రం తు కథ్యత ఇతి. సాఙ్ఖ్యం చ యోగశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చారణ్యకాని చ వేదారణ్యకం. పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని-ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరతయైకీభూతాన్యేకం పఞ్చరాత్రమితి కథ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తం చ యమనియమాద్యాత్మకం యోగం, వేదోదితకర్మస్వరూపాణ్యఙ్గీకృత్య తత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం, యోగస్య చ బ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం, కర్మణాం చ తదారాధనరూపతా, మభిదధతి బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదయన్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవ పరేణ బ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవ పఞ్చరాత్రతన్త్రే విశదీకృతమితి. శారీరకే చ సాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానామబ్రహ్మాత్మకతామాత్రం నిరాకృతం-న స్వరూపం. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్య కేవ

తి (నేతీతి) (యతస్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యాదీనాం వేదావిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యం- కృత్స్నవిరుద్ధస్య శ్రీపఞ్చరాత్రస్య కార్త్స్న్యేన ప్రామాణ్యమితి న్యాయమవతారయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమేయవిశేషబుభుత్సా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్సా. *అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి * నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి, *ఉదితే జుహోతి *అనుదితే జుహోతి, *వ్రీహిభిర్యజేత *యవైర్యజేత, ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేన కాలభేదేన ఫలభేదేన వికల్పస్సమ్భవత్యనుష్ఠానే-సిద్ధవస్తుని తు వికల్పాసమ్భవేన విరోధాదేకమేవ ప్రమాణం స్యాదిత్యర్థః.(అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టురభిప్రాయం వికల్ప్యోత్తరమాహేతి భావః. (జ్ఞానాన్యేతానీతి) కిం త్వయా తత్తన్త్రకారాభిప్రాయః పృష్టః-ఉతాగ్రథితిః పృష్టా. తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయశ్చేత్ - పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవ మతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) *సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః పరమర్షిస్స ఉచ్యతే। హిరణ్యగర్భో యోగస్య వక్తా నాన్యః పురాతనః। ఉమాపతిః పశుపతిః శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః। ఉక్తవానిదమవ్యగ్రం జ్ఞానం పాశుపతం శివ ఇత్యేతాని వచనాన్యారభ్య శఙ్ఖోపాత్తాని. *పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణస్స్వయమితి వక్తృవ్యక్తివిశేషణద్వయం శ్రూయతే. ఏభిః ఫలితమాహ (ఏవం వదత ఇతి) న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి) వచనాన్తరేణ విశదయతి (అత ఇతి) *పరస్పరాఙ్గాని-ఏకమితి పదద్వయం వ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకం పఞ్చరాత్రమితి అర్థమేకత్వముక్తం- ఏకవచనాన్తత్వాత్. యద్వా- ఏకీభూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థ ఉక్తః- ఏకం పఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానం. అత్ర కిమఙ్గి- తస్య కిమపేక్షితం ప్రతిపాదయన్త్యఙ్గాని భవన్తి- తేషు కస్మిన్నంశే ఽపేక్షా-తత్సర్వం పఞ్చరాత్రమేకమేవ కథమాసీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తర్హి శారీరకే తన్నిరాకరణం కథమిత్యత్రాహ (శారీరకే చేతి) సర్వేషాం సాఙ్ఖ్యాదీనాం ప్రా

లనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయోగస్వరూపం, పశుపతిస్స్వరూపం,చ. అతః *సాఙ్ఖ్యంయోగఃపఞ్చరాత్రంవేదాఃపాశుపతంతథా। ఆత్మప్రమాణాన్యేతానినహన్తవ్యానిహేతుభిరితి- తత్తదభిహితతత్త్తత్స్వరూపమాత్రమఙ్గీకార్యం-జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వంనబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే- *యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణఃప్రభురిత్యనేనైకార్థ్యాత్. ....

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

మాణ్యంప్రతిపాదయదివకిమపివచనందృశ్యతఇతితద్భ్రమనివృత్త్యర్థంతస్యార్థమాహ (అతఇతి)ఉక్తార్థేహేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) నకేవలం తత్రాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోపిహ్యత్రోక్తః । యథా న్యాయమితి - * సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యాన్యథా ఽర్థశ్చేత్-వేదవిరుద్ధాంశేపిప్రామాణ్యాభిధాయీదంవచనం *విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితిన్యాయాదప్రమాణంస్యాత్-అగ్నీషోమీయహింసాదీనామధర్మత్వస్యసాఙ్ఖ్యే ప్రతిపాదనాదితిభావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రతిపాదకత్వేఅస్యాపివచనస్యాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్, * నిష్ఠానారాయణఇత్యనేనైకార్థ్యా, చ్చ *సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యోక్తఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తత్స్వీకారప్రసఙ్గఇతిచేన్న - తత్రవేదాప్రామాణ్యతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనంకృతం- సాఙ్ఖ్యాదిషుతువేదాఙ్గీకారఏవాస్తీతితేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకారఇతియథోక్తఏవార్థః. ... ...

అత్రభాష్యకారైస్సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, కార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యా, చ్ఛతన్త్రాన్తరసామ్యంప్రదర్శితమ్. అత్రసూత్రకారాభిప్రాయోమోక్షధర్మవచనైరవగమ్యతే. తథాహి- తత్రశ్రీపఞ్చరాత్రస్యబహుముఖంప్రామాణ్యంప్రపఞ్చితం- తత్ర *గూఢంమాంప్రశ్నవిద్రాజన్పృచ్ఛసేత్వమిహానఘ।నహ్యేషతర్కయాశక్యంవక్తుంవర్షశతైరపి।ఋతేదేవప్రసాదాద్వైరాజన్జ్ఞానాగమేనవా। గహనంహ్యేతదాఖ్యానమాఖ్యాతవ్యంతవారిహన్నితి, *అవాచ్యమేతద్వక్తవ్యమాత్మగుహ్యంసనాతనమితి, చ- పృష్టార్థస్యపరమరహస్యత్వం, గురవబోధత్వ, మయోగ్యేష్వవక్తవ్యత్వం, చదర్శితం *తేనైవప్రథితాబ్రహ్మమర్యాదాలోకభావినీతి-లోకహితాయప్రవృత్తతయాబాహ్యాగమవ్యావృత్తిర్దర్శితా *తత్రప్రశాసతోరాజ్యంధర్మేణామిత్రఘాతినః।నానృతావాక్సమభవన్మనోదుష్టంచనాభవత్।సంస్థితేతున్నృపేతస్మిన్శాస్త్రమేతత్సనాతనం। అన్తర్ధాస్యతితత్సత్యమేతద్వఃకథితంమయేతి- యోగ్యజనభూయిష్ఠకాలేప్రవృత్తిః, కాలాన్తరేతిరోధానం, చేతివైలక్షణ్యముక్తం. తత్రాప్యవిత్యావతిరోధావకథనాదష్టశరీరస్యవేదార్థవదనాదిత్వందర్శితం. తతశ్చబాహ్యాగమవ్యావృత్తిః- *ఉత్పద్యన్తేవ్యథన్తేచయాన్యతోన్యానికానిచిత్।తాన్యర్వాక్కాలికతయానిష్ఫలాన్యనృతానిచేతి- బాహ్యాగమానామర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్. *వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితంకృతంమేరౌమహాగిరావితి - సర్వమర్యాదాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠేమేరౌప్రవృత్తతయాదేశతోపివైలక్షణ్యముక్తం. *ఏకాగ్రమనసోదాన్తాఋషయస్సంయమేరతాఇతి, *దివ్యం వర్షసహస్రంవైసర్వేతేమునయస్సమమితి, నారాయణానుశిష్టాహితదాదేవీసరస్వతీ। వివేశతాన్నృషీన్సర్వాన్లోకానాంహితకామ్యయేతి, *తైరేకమతిభిర్భూత్వాయత్ప్రోక్తంశాస్త్రముత్తమమితి, చ- ప్రవర్తకానామృషీణామత్రగుణవత్త్వం, తపోమహిమవత్త్వం, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వం, బహూనామైకమత్యం, చదర్శితం. *ఉశనాబృహస్పతిశ్చైవయదోత్పన్నౌభవిష్యతః। తదాప్రవక్ష్యతశ్శాస్త్రంయుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి,*యస్మృత్కృతమిదంశాస్త్రంప్రజాపాలోవసుస్తతః।బృహస్పతేస్సకాశాద్వైప్రాప్స్యతేద్విజసత్తమాఃఇతి,- ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః, ప్రకృష్టశిష్యాధిగమ,శ్చదర్శితః*వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితం *ఇదంమహోపనిషదం *అత్రధర్మార్థకామాహిమోక్షఃపశ్చాచ్చకీర్తితఇతి-సర్వవేదవేదాన్తసారత్వం, గుడజిహ్వికాన్యాయేనత్రివర్గప్రతిపాదకత్వం, మోక్షైకపరత్వ, మనుత్తమహితత్వం, చోక్తం. *సర్వప్రమాణంహితథాయథైతచ్ఛాస్త్రముత్తమం। భవిష్యతిప్రమాణంవైఏతస్మదనుశాసనం।అస్మాత్ప్రవక్ష్యతేధర్మాన్మనుస్స్వాయమ్భువస్స్వయమితి-మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వ, మితరప్రబన్ధప్రామాణ్యేదృష్టాన్తభూతత్వ, మవ్యవధానేనభగవదనుశాసనరూపత్వం, భవిష్యతిప్రమాణమితిభగవతానియమితత్వం, చదర్శితం. *తస్యయజ్ఞోమహానాసీదశ్వమేధోమహాత్మనః।బృహస్పతిరుపాధ్యాయస్తస్యహోతాబభూవహేతి-పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాద్వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణాంకర్తృసామాన్యందర్శితం.* ప్రీతస్తతోహభగవాన్దేవదేవఃపురాతనః।సాక్షాత్తందర్శయామాసఅదృశ్యోన్యేనకేనచిదితి-వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణామవ్యవధానేనఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యంచదర్శితం. అదృశ్యేనహృతోభాగోదేవేనహరిమేధసేతి - భగవతస్సర్వదేవతాసాక్షాత్కర్తారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా,ఉపరిచరేణదృష్టతాయా, శ్చోక్తత్వాదధికారివైలక్షణ్యందర్శితం. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపంతాత్పర్యలిఙ్గందర్శితం. మేరోరుత్తరభాగేతుక్షీరోదస్యానుకూలతః। సదేశోయత్రనస్తప్తంతపఃపరమదారుణమితి, *ఏకాన్తినస్తేపురుషాఃశ్వేతద్వీపనివాసినః। గచ్ఛధ్వం

తత్ర మునయస్తత్రాత్మా మే ప్రకాశిత ఇతి, *తతో నో దృష్టివిషయః తదా ప్రతిహతో భవదితి, *వ్రతావసానే స్యశుభాన్నరాన్ దద్యశిమోవయమితి, *బలిః కిలోపహ్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః। వయన్తు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతస ఇతి, *పురుషాణాం సహస్రేషు తేషు వైశుద్ధయోనిషు। అస్మాన్న కశ్చిన్మనసా చక్షుషా వాప్యపూజయదితి,-భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వం, తస్య బహుతపోలభ్యత్వం, ధర్మాన్తరనిష్ఠైస్సద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వం, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వం, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వం, తన్మఖే నేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వం, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వం, చ-భగవతా స్వయమాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వం, దర్శితం. *ఏకశ్చ శబ్దో విరతః శ్రుతో స్మాభిరుదీరితః। ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్వితమితి - భగవత్స్తోత్రశ్రవణస్యాపి తపస్సాధ్యతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. *దృష్టవాః పూరుషాశ్శ్వేతాః పఞ్చేన్ద్రియవివర్జితాః। దృష్టో భవతి దేవేశ ఏభిర్ద్విజోత్తమా ఇతి- భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితం. *ప్రాప్య శ్వేతం మహాద్వీపం నారదో భగవానృషిః। దదర్శ తానేవ నరాన్ శ్వేతాంశ్చన్ద్రప్రభాన్ శుభాన్। పూజయామాస శిరసా మనసా తైశ్చ పూజిత ఇతి, *న హ్యేతద్బ్రహ్మణా ప్రాప్తమీదృశం మమ దర్శనమితి, చ-భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివన్ద్యత్వం, బ్రహ్మాదిభ్యోపి మహత్త్వం, చ దర్శితం. *ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మాచిరం। ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తాశ్చన్ద్రవర్చసః। ఏకాగ్రాశ్చిన్తయేయుర్మాం తేషాం విఘ్నో భవేదితిచోక్తం-నారదసమ్భాషణస్యాపి విఘ్నరూపతాకథనేన నారదాదపి తేషామాసన్నతరత్వం దర్శితం. *అహో హి పరమస్తేయో మోక్షధర్మస్సనాతనః। యం హిత్వా దేవతాస్సర్వా హవ్యకవ్యభుజో భవన్। నూనమేకాన్తిధర్మోయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః। ఏకాన్తినో హి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమం పదే। యద్యేకాన్తిభిరాకీర్ణం జగత్స్యాత్కురునన్దన। భవేత్కృతయుగప్రాప్తిరితి, *ఏకాన్తభావోపగతాస్తే భక్తాః పురుషోత్తమం। తే సహస్రార్చిషం దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితి, చ- కృతయుగైకాన్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వం, తన్మఖే నాధికారివైలక్షణ్యం, చ దర్శితం. తథా *మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। ఏష మాతా పితా చైవ యుష్మాకం చ పితామహః। మయానుశిష్టో భవితా సర్వభూతవరప్రదః। అస్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః। బ్రహ్మానుశిష్టో భవితా సోపి సర్వవరప్రద ఇతి, *స బ్రహ్మా కాస్సరుద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవాస్సహర్షిభిః। అర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుం ఇత్యాదిభిః,- వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయాః ఏవ సర్వస్మాత్పరత్వేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వం దర్శితం *వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమిత్యుపక్రమః. *ఇదం మహోపనిషదమిత్యుపసంహారః అభ్యాసాదిలిఙ్గాని దర్శితాని. ఏవమాశయగోపవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబన్ధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రదాయిదేవతా, వైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్య బహుముఖం ప్రపఞ్చనమన్యత్రేత్యమహతా ప్రబన్ధే నేత్యుక్తం. తథా భగవత్ప్రణీతే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీవారాహే చ పురాణే మోక్షధర్మానురోధేన పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదివైలక్షణ్యం దృశ్యతే- యథా అష్టషష్టితమే *పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజాస్తు మాం। సంహితాజపమాస్థాయ తే మాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః। అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి। మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం పశ్యన్తి మానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే। శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురాకల్పే పురాతనం। పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి। కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి। తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి। వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన తు ద్విజాః। ప్రాప్యోహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపి ద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వికల్పాభిధానాద్వేదతుల్యత్వం, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వ, మితరాయోగ్యత్వం, వేదపఞ్చరాత్రయోస్సముచ్చిత్య మోక్షసాధనత్వం, చోక్తం. త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయేత్యాదిభిరితరాగమానాం మోహనార్థత్వం చోక్తం. తత్ర చోద్యపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చనకృతాః. అతశ్చ పఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధం.——— నను కథం కార్త్స్న్యేన వేదావిరుద్ధత్వం- త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్తత్వాత్. కథం మన్వాదిస్మృతీనాం వేదానురోధిత్వం- తేషు త్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. *యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాం స్మృతీనాం న వేదవిరుద్ధత్వమితి చేత్. * కిం భో స్త్రయీధర్మాణాం సంయుక్త ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితా ఓం భో జిజ్ఞాసితేత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్య తన్మూలతయా పఞ్చరాత్రవచసాం న వేదవిరుద్ధత్వం. నను కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వం. కథం *యదహరేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వం. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితి చేత్. ఏవం తర్హి జాబాలబాష్కలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివ దేశాన్తరే బహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధం స్మర్తృవ్యత్యేపి సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపౌరుషేయత్వం. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చ సాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం చ రపహ్నవం. తథా భూమవిద్యాయాం *ఋగ్వేదం భగవోధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్వదేవజనవిద్యామేతద్భగవోధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చ ఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః. ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితి చేన్న- బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన శ్రైష్ఠ్యాత్పృథగుపాదానోపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోప్యుపనిషద్భాగపరః-న తు జ్ఞానపరః-*నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తం-ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా *యం వా కేష్వను వాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ। గృణన్తి సత్యకర్మాణ స్సత్యం సత్యేషు సామస్వితి భారతవచనాచ్చ శ్రుతిత్వమవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేషు చాస్య వేదత్వం బహుశో వగమ్యతే-యథా శ్రీకాలోత్తరే *ఋగ్వేదం పూర్వదిగ్భాగే యజుర్వేదం తు దక్షిణే। పశ్చిమే సామవేదం స్యాదాథర్వం చోత్తరే భవేత్। ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రాన్ సర్వాసు దిక్షు చ। పా

రయేత్యాపనాన్నత్స్వాదగ్నిసంస్కారమాత్రభేదిని. తథా తత్రైవ - ఉదితః ప్రీతమనా నాథస్సాత్వత్స బ్రహ్మసంజ్ఞితం। వేదమేకాయనం బ్రహ్మా వ్యాకర్తుమ కుతోభయం। వ్యాజహార స సచ్ఛ్రీమ్మాన్ పయం ప్రణవమాదితః। తత్కారణత్వాద్వేదానాంమూలసంజ్ఞానసనాతనీ। తతోన్యాన్యపిదివ్యాని వ్యాపకాన్యుప దిష్టవానితి. ఏవం సంహితాన్తరేష్వపి బహూని వచనాని. తాని విస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే. తథేతిహాసపురాణవచనైరుపబృంహితప్రదేశవిశేషతా చ శ్రుతిత్వే హేతుః- *ద్వే విద్యే వేదితవ్యే - యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమిత్యాదీనాం శ్రుతిత్వేన సమ్ప్రతిపన్నానాం *ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మ పరం చ యత్। శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి। యత్తదవ్యక్తమజరమచిన్త్యమజమవ్యయం। అనిర్దేశ్యమరూపం చ పాణిపాదాద్యసంయుతం। విభుం సర్వగతం నిత్యం భూతయోనిమకారణం। వ్యాప్తం వ్యాప్యం యతస్సర్వం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యాదిభిరుపబృంహితత్వదర్శనాదుపబృంహితత్వం హి శ్రుతిత్వం స్థాపయతి. ఏకాయనశాఖావచనాని చ బహూన్యుపబృంహ్యన్తే పురాణేతిహాసవచనైః - *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవావృద్ధిరన్యూన ఆద్యో వశీ స్వాధీనోనాదిరనన్తో వ్యపగతనిద్రాభయక్రోధతన్ద్రీర్వ్యపగతేచ్ఛాతమఃక్లమవ్యాధిర్నిర్దోషో నిరధిష్ఠో నిరవద్య ఇతి శ్రుతిర్భగవతా పరాశరేణోపబృంహితా *సర్వజ్ఞస్సర్వదృక్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోక్షరః క్రమ ఇతి. *ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః। జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిరిత్యనేన *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవ నిర్దోషో నిరధిష్ఠో నిరవద్యః యో భగవన్తం వాసుదేవమేవం విదుస్తపేవతం విదురితి వాక్యం హ్యుపబృంహితం జ్ఞాయతే - హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణకత్వనిమిత్తస్య భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వప్రతీతిర్హ్యుభయత్ర ప్రతీయతే. తథా *నాసిద్ధస్యకృతప స్త్రీహ కించిన్నాసంయతేష్వీన్ద్రియేష్వేవ సిద్ధిః। న సంయమో న్యపరిత్యజ్య కామాన్కామత్యాగో నాన్తరేణ ప్రమాదం। అప్రమాదో జ్ఞానమయో జ్ఞానం ప్రకృతిసంహితం। ప్రకృతౌ కర్మ సందధ్యాత్తదా నిత్యం కృతం భవేదితి - ఇయం చ శ్రుతిరుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా *నాకృతాత్మా కృతాత్మానం జాతు విద్యాజ్జనార్దనం। ఆత్మనస్తు క్రియోపాయో నాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్। ఇన్ద్రియాణాముదీర్ణానాం కామత్యాగోప్రమాదతః। అప్రమాదోవిహింసా చ జ్ఞానయోనిరసంశయమితి. ఏవం విరుద్ధతయాఽభిమతానామర్థానాం ప్రత్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ శ్రీపఞ్చరాత్రస్యకాత్స్న్యేన శ్రుత్యవిరుద్ధత్వరూపం సాఙ్ఖ్యాగమాదిభ్యో వైలక్షణ్యం సిద్ధం. అతఏవ గ్రన్థనిర్మాణానుప్రవిష్టపురుషాశయదోషనిబన్ధనా విరుద్ధార్థప్రతీతిరిత్యప్యయుక్తం. అతో విరుద్ధాంశస్త్యజ్యత ఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం హ్యాన్తరగ్రన్థకర్తృబుద్ధిదోషాద్విరుద్ధార్థాన్వయః- చతుర్ణామప్యాగమానామాదివక్తృప్రణీతానాం న క్వచిదపి వేదవిరోధ ఇతి సామ్యం చానుపపన్నం - *ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇతి,- *తుల్యం శౌచం తయోర్యుక్తం దయా భూతేషు చానఘ। వ్రతానాం ధారణం తుల్యం దర్శనం న సమం తయోరితి, చ మోక్షధర్మే, *బహవః పురుషా రాజన్సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః। నైత ఇచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వహేతి తత్రైవ, చ పరస్పరవైషమ్యస్య శ్రుత్యర్థవైరూప్యస్య చ భగవతా వ్యాసేనోక్తత్వాత్. అత్ర హి సాత్త్వత్కారానోక్తః - శాస్త్రజన్యదివేకానోక్షః ఇత్యుపాయవైషమ్యం దృశ్యతే, పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదాన్తాద్వైషమ్యం ప్రతీయతే,. న హ్యర్వాచీనగ్రన్థకారమతం వ్యాసేనోచ్యతే. నను మోక్షధర్మే *ఏవం తత్త్వమిదం కృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాం విదితాత్మనాం। యదుక్తం యతిభిర్ముఖ్యైః కపిలాదిభిరీశ్వరైః। యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిత్ దృశ్యన్తే మనుజర్షభ। గుణాశ్చ యస్మిన్బహవో దోషహానిశ్చ కేవలేతి కపిలాదిమతస్య విభ్రమాదిదోషరాహిత్యం సాద్గుణ్యం చోక్తం, తథా *నిష్ఠా నారాయణ ఇత్యుక్త్వా *తమేవం శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తి మనీషిణ ఇతి కపిలాదిభిర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తం,- అతః శ్రుత్యర్థవైరూప్యమవాన్తరవక్తృదోషకృతమితి చేన్న - తత్ర తత్ర భగవతా వ్యాసేన భీష్మవాక్యముఖేన స్వమతేన సిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్. విరోధస్యావాన్తరవక్తృమూలకత్వే కపిలాద్యాదివక్తృమతే నైవ సిద్ధాన్తో వాచ్యః. *ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇతి తత్తదభిమతస్వైక్యైకస్యోపాయత్వముక్త్వా *ఉభే చైతే మతే జ్ఞానే నృపతే శిష్టసమ్మతే। అనుష్ఠితే యథా శాస్త్రం నయేతాం పరమాం గతిమితి సముచ్చిత్యానుష్ఠితాభ్యాముభాభ్యాం పురుషార్థ ఇతి హి సిద్ధాన్తితం. తథా *నైత ఇచ్ఛన్తీతి సాఙ్ఖ్యానాం యోగానాం చ పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమముక్త్వా *బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోనిరుచ్యతే। తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామి గుణాధికమిత్యారభ్య *సమాసతస్తు యద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్యముక్తవానితి స్వమతేన సిద్ధాన్త ఉక్తః - న తు కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన. పురుషాణామైకాత్మ్యం - ఏకేనాత్మనా యుక్తత్వం. అనేన జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా హి సర్వోపాదానమిత్యుక్తం భవతి - *తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి పురుషైకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్, బహూనాం పురుషాణామితి పూర్వముక్త్వా, చ్చ. ఏవం సిద్ధాన్తదశాయాం కపిలాద్యభిమతత్వవర్ణనాభావాత్తత్తదాగమేష్వర్థవైరూప్యమవర్జనీయం. తర్హి కపిలాదీనాం శాస్త్రకర్తృణాం భ్రమరాహిత్యవచనం నారాయణప్రతిపాదకత్వవచనం చ కథం ఘటత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కథమవాన్తరకర్తృణాం భ్రమరాహిత్యవచనం ఘటతే-*కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన హ్యవాన్తరవక్తార ఉచ్యన్తే. ఆదిశబ్దో హిరణ్యగర్భాదిపర ఇతి చేన్న- *ఏవం తత్త్వమిదం కృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాం విదితాత్మనాం *యదుక్తం కపిలాదిభిః *యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిదితి యచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసాఙ్ఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్. అత ఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపి భ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపి భ్రాన్త్యారోపోఽనుపపన్నః. *నైత ఇచ్ఛన్తీత్యద్యతనతార్కికాభివక్షితా ఇతి చేన్న *ఇచ్ఛన్తీతి వర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్. తదాత్వేపి కుతార్కికాస్సన్తీతి చేన్న- *సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామితి నిర్దేశస్య కుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః, ఏతచ్ఛబ్దేన హి సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః పరామృశ్యన్తే. యది *నేచ్ఛన్తీత్యుక్తిః కు

తార్కికవిషయా- తదాసిద్ధాన్తేనిమిత్తోపాదానైక్యంకపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితివక్తవ్యం- నచతథోక్తం-అతోఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేద నిర్వాహోఽనుపపన్నః. నను *తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తీతి *యస్మిన్ననిభ్రమాః కేచిదితిశాస్త్రైణాదివక్తృషు భ్రమే ప్రతిషిద్ధే, మతభేదస్యావాన్తరవక్తృమూలత్వేచానుపపన్నే, అర్థవిరోధస్యాన్యప్రకారేణతన్నిరసనంచకథంఘటతఇతిచేత్. వయమపికథంఘటతఇతి బ్రూమః- ఉభయేషామపిసృత్యనుపపత్తేఃపరిహరణీయత్వావిశేషాత్. యద్వ్యచ్యేత- భ్రమాదిదోషరహితానామపివక్తౄణాంతదాస్వవివక్షితావధికార్థాన్తరాభాషణం, వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థోఽతివాదశ్చసమ్భవతః- యథానిర్దోషస్యాపివేదస్య. నహివేదోదర్శపూర్ణమాసప్రకరణేవాజపేయం ప్రశంసతి, నాపికర్మప్రకరణే బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అతివదతిచ ప్రతిపిపాదయిషితమర్థం, *అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి *నకిరిన్ద్రత్వదుత్తరోనజ్యాయానస్తివృత్రహన్నిత్యాదినా - నచైతావతావేదస్యకర్మాన్తరం తత్త్వాన్తరంచానభిమతమిష్యతే- అన్యత్రవేదేనైవకర్మాన్తరతత్త్వాన్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవంకపిలాదయోపిస్వవివక్షితాదధికంతదానీంనవదన్తి, వివక్షితమతివదన్తి, చ. సాఙ్ఖ్యశాస్త్రే ప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనం, నాస్మాత్పరంకించిదిత్యతివాదశ్చభవతి- యోగేచయమనియమాద్యఙ్గకస్యసమాధిపర్యన్తస్యయోగస్య, తత్రధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్యక్లేశకర్మాదిదోషాస్పర్శస్య, చ ప్రతిపిపాదయిషితత్వాదుపాదానత్వానుక్తిః నచైతావతాతద్వక్తౄణామీశ్వరస్తస్యోపాదానత్వం, చానభిమతంభవతి-అన్యత్రకపిలాసురిసంవాదబ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషుకపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరేవేశ్వరస్య, తస్యజగదుపాదానభావస్య, చ ప్రతిపాదితత్వాత్. నచతదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చసాఙ్ఖ్యయోగయోరనాదరణీయతాచభవతి- తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాద్దేహాత్మార్థప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయోస్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహదశాయాం ప్రణీతత్వా, చ్చ. నహిశబ్దానుశాసనేకర్మకలాపబ్రహ్మవిద్యయోరప్రతిపాదనాత్తదనాదరణీయత్వం-తద్వత్. ఏవమపాహుశ్రుత్యేనతద్వక్తౄణాంహృదయమజానన్తోఽఆపాతప్రతిపన్నమేవార్థంతాత్త్వికముపపన్నంమన్యమానాస్తార్కికంమన్యాఃయేప్రత్యవతిష్ఠన్తే-తేషాముపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానామాపాతప్రతిపన్నార్థమాత్రపరత్వమన్వారుహ్యసూత్రకారైస్తన్నిరసనంయుక్తం- మీమాంసాశాస్త్రస్యన్యాయనిబన్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాంతూపదేశప్రధానత్వాత్తర్కకార్కశ్యంవిహాయకపిలాదీనాం ప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనావిరోధేనసాఙ్ఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపియుక్తం. *తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తిమనీషిణఇతివచనంచ ప్రబన్ధాన్తరేషుకపిలాదిభిఃపరమాత్మసద్భావజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనంనిస్తానిర్ణయస్యహేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వవిషయఇతిసర్వంసఙ్గతం. ఏవం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశాప్రామాణ్యేనావిరుద్ధాంశే ప్రమాణత్వంతుల్యమితి. ఏవంతర్హ్యతివదనస్యవివక్షామూలత్వా, ద్వివక్షావిశేషహేతునుర్వృత్తేశ్చగుణత్రయమూలత్వా, దతివదనస్యోపేక్ష్యత్వా, చ్చకారణదోషబాధకప్రత్యయావుక్తౌస్యాతాం. వేదేతువక్తురభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చతదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేతునార్థవాదరూపమపివేదవిరుద్ధంవచనందృశ్యతే - అతస్సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాంచవైషమ్యందురపహ్నవం. తత్రముముక్షోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్, పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రతారూపప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్యదుష్పరిహరత్వా, చ్చపాశుపతమతస్యక్వచిదవిరోధేపినాత్యన్తాదరణీయత్వం. సాఙ్ఖ్యయోగయోస్తుకతిపయార్థానుక్తేస్త్యాజ్యతాహేతుత్వాభావా, దాపాతతోవేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాంశపరిత్యాగేనాదరణీయత్వా, దేకదేశాప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వం - పఞ్చరాత్రేత్వనుక్తాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాభావా, ద్విరుద్ధతయాభాతానామర్థానాంచాధీయమానశ్రుతిమూలత్వసమర్థనా, చ్చకార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్ సాకల్యేనవేదవత్ ప్రమాణత్వమితి. అతోభాష్యకారోక్తఏవాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః. ... ...

పరేతు- * విజ్ఞానాదీతి- విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వేపివాసుదేవాఇతిచేత్ - ఏవమప్యుత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధః. కథం వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాంపరస్పరభిన్నత్వమయుక్తం - అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్యచత్వారోవ్యూహాఇతిచేత్ - తదుత్పత్త్యసమ్భవః- పూర్ణషాడ్గుణ్యతయాసర్వేషాంతుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావానవక్లృప్తేః. చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమశ్చానుపపన్నః- బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తస్యసమస్తస్యజగతోభగవద్వ్యూహత్వావగమాత్. * విప్రతిషేధాచ్చేతి- *జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తివీర్యతేజాంసిగుణాః, *ఆత్మానఏవైతే భగవన్తోవాసుదేవా, ఇతిగుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసఙ్గతైషాకల్పనేత్యాహుః. తత్రవిజ్ఞానాదిశబ్దస్యాభ్యుక్తనిర్వాహశౌచిత్యంపూర్వమేవదర్శితం. *ఏకంవాసంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్వివవాశబ్దస్యసిద్ధాన్తద్యోతకత్వాత్తదప్రతిషేధశబ్దస్యోత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్వమయుక్తం. ననుతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ - ఉత్పత్త్యసమ్భవః ప్రకృతః - నతుప్రామాణ్యమితిచేన్న- ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వేపతువిపర్యాసద్యోతకేనవాశబ్దేన ప్రామాణ్యస్యోపస్థాపితతయాధీస్థస్యతస్యతచ్ఛబ్దేనపరామర్శోపపత్తేః. యద్వా- పరీక్ష్యమాణంపఞ్చరాత్రశాస్త్రంతావద్బుద్ధిస్థం- అబుద్ధిస్థస్యపరీక్షణాయోగాత్. అతోబుద్ధిస్థంశాస్త్రంతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతస్యాప్రతిషేధఇత్యుక్తేప్రామాణ్యప్రతిషేధఇతిఫలితంస్యాత్. అతఃఫలితార్థపరంభాష్యమితినకిఞ్చిదప్యస్వారస్యం. చతుర్ణామత్యన్తభేదోనాభిమతః. ఏకవ్యూహత్వేకార్యకారణయోరతిశయాభావాదుత్పత్త్యసమ్భవఇతిచాయుక్తం - తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యవిశేషరూపాతిశయసమ్భవాత్. యదితత్త్వయాకార్యకారణత్వతదసాధారణార్థక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యంభావితయాఽభిమతః-తర్హిసోఽస్త్యేవ. యదితదతిరిక్తాతిశయః- సతుమృద్ఘటసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపినాస్తీతివ్యాప్తిశూన్యతయాతర్కాభాసతా. సర్వేషాంపూర్ణషాడ్గుణ్యత్వేకార్యవ్యవస్థాయాఃకోహేతురితిచేత్-ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యమేవేతిబ్రూమః. సదాసర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేరీశ్వరస్యకాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థాహిస్వాతన్త్ర్యకృతా- తద్వత్. సమస్తజగతఈశ్వరవ్యూహ

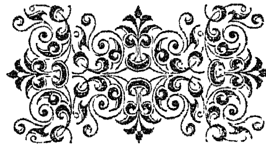
త్త్వేన సామాచ్చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమహానిరితిచాసంగతం - కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం అకర్మవశ్యేశ్వరవ్యూహత్వానుపపత్తేః. నృసింహవామనాదిభిః సఙ్ఖ్యానియమభఙ్గ ఇతి చేన్న - తేషాం విభవకోట్యనుప్రవేశాత్. యదా భగవదంశత్వం వ్యూహశబ్దేన వివక్షితం - తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమో హ్యనభిమత ఇతి నాస్త్యాపత్తిః. యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో వ్యూహశబ్దః - తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమ ఉపపద్యత ఇతి తత్రానియమప్రసఞ్జనం శాస్త్రీయవ్యూహశబ్దార్థానభిజ్ఞత్వకృతం. గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తిర్విప్రతిషేధోఽపి స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితః - తత్ర శాస్త్రే గుణస్య గుణిత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవమిత్థం విజ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టం - న తత్రాపి దోషః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానన్దాదిశబ్దానామివ తచ్ఛ్రుణసారత్వాత్తదుపపత్తేః. అన్యథా *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ । సత్యం జ్ఞానమిత్యాది శ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యం ప్రసజేత్ - అపాతతోఽవిప్రతిషేధప్రంపత్తిసామాన్యాత్. వేదనిన్దాదిశఙ్కాపరిహారస్తుదర్శితః - అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః.—— అన్యైస్త్వేవం వర్ణ్యతే - స్త్రీణాం కరణేషు వాదినాం తర్కావష్టమ్భాభిః శిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః. అత్ర శిష్టపరిగృహీతాః సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమాశ్చ త్వారః పరీక్ష్యన్తే. * అథావేదమన్త్రిణాం పఞ్చరాత్రోదితేనహి త్యాదివచనా, న్మహాభారతే నిష్ఠా నిర్ణయాధ్యాయా, చ్చ శిష్టపరిగృహీతత్వం చతుర్ణాం నిత్యం తత్ర స్వతస్సర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనాం - ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాఙ్ఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేఽపి ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం కృత్వా తేషామీశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేఽపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేష్టృత్వేఽపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణామప్యనుప్రవేశా, త్తేషామజ్ఞానరాగద్వేషాదిసమ్భవేన సావకాశత్వా, ద్వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణం - విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితి చాహుః. తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమవలమ్బ్య సూత్రకారేణచిన్తితమిత్యుక్తం. సూత్రయోజనాయాం చ *విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధ ఇత్యత్ర - విజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యస్యైవ వాసుదేవభేదేన విభాగమాత్రం సఙ్కర్షణాదీనాం - నతు ముఖ్యం జన్మ, జీవమనోహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చ త ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - ఏవం తర్హి నైతన్మతం ప్రతిషిధ్యతే - విరోధాభావాత్ - శ్రుతివిరుద్ధం తు ప్రతిషిధ్యతే. *విప్రతిషేధాచ్చేతి - సర్వసిద్ధాన్తైర్వేదోఽనుసరణీయః - అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్రతిషేధాదిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే - *విప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రస్య తదప్రతిషేధశబ్దోక్తపఞ్చరాత్రాప్రతిషేధోపపాదకత్వే సత్యేవాన్వయస్వారస్యం. సర్వైస్సిద్ధాన్తైర్వేదోఽనుసరణీయ ఇతి స్వమతిపరికల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరాధ్యాహారస్తు గ్రన్థశయ్యామార్జవేనానుసన్దధానానాం న ధియమధిరోహతి. అర్థశరీరం చ నిరూప్యం - స్మృతిపాదవివ *నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి మన్వాదిస్మృతివిరోధే సాఙ్ఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతీనాం శ్రుతివిరోధేఽపి ప్రామాణ్యశఙ్కోత్థాతుమలం. చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నం - సాఙ్ఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వన్యతమపక్షమాత్రప్రతిక్షేపస్యాకృతత్వాత్. తత్ర హి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదాచ్చాధికరణభేదః కృతః - ఏవం జీవాద్యుత్పత్తేరాగమాన్తరేష్వనవగతత్వాత్ తదసమ్భవేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిక్షేపోఽపి న సమ్భవతి. శ్రుతివిప్రతిషేధయుక్త్యా సర్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి చేన్న - *విప్రతిషేధాదితి పదస్య *తదప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయాత్సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిక్షేపకత్వాసిద్ధేః. కించ - విరోధాధికరణన్యాయేన శ్రుతివిరుద్ధస్మృతిప్రామాణ్యస్య విధ్వస్తత్వాదిహ తన్నిరాసవైయర్థ్యం చ. అసాధారణదూషణప్రదర్శనార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేత్ - తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానామప్యసాధారణదూషణజ్ఞాపనాయ కిమిత్యధికరణాన్తరత్రయం న నిబద్ధం. తత్పక్షమూలయుక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమప్రతిక్షేపస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్. కించ త్వారో హ్యాగమా ఏకయుక్తిమూలాః - ఉత భిన్నయుక్తిమూలాః. న ప్రథమః - విరుద్ధానాం తుల్యయుక్తిమూలత్వానుపపత్తేః. అనేకయుక్తిమూలత్వే త్వధికరణాన్తరారమ్భప్రసఙ్గః. ఏకనిరాసాత్సర్వనిరాసః కృతస్స్యాదితి చేన్న - జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభావేనోత్పత్త్యసమ్భవాదినా నిరాసాయోగాత్. అతః ప్రదర్శనార్థత్వమయుక్తం. శిష్టపరిగ్రహసామ్యం చ న భవతి - * అలాభే వేదమన్త్రిణాం పఞ్చరాత్రోదితేన వై ఇత్యత్ర పాశుపతతన్త్రప్రసక్తేః. మహాభారతే మోక్షధర్మే పాశుపతతన్త్రోక్తతత్త్వప్రక్రియాయా, స్తన్నిష్ఠాప్రకారస్య, చ సాఙ్ఖ్యప్రణాడ్యా వా తస్య మోక్షోపయోగస్య, చ సంక్షేపేణ విస్తరేణ వాఽనుపన్యాసాదేవ న తుల్యతయా పరిగ్రహః. వైరాగ్యజననద్వారా సాఙ్ఖ్యాకార నిష్పాదనద్వారా చ మోక్షోపయోగః సాఙ్ఖ్యయోగయోర్దర్శితః - * ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం । సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన్యేతి కృత్స్నస్య పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాఙ్ఖ్యయోగార్థాన్వితత్వం చోక్తం. సాఙ్ఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వాన్తర్భావాన్తర్భావాభ్యామవిరోధం నీత్వా * ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇత్యుపాయాంశే వైషమ్యం దర్శయిత్వాఽన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాం తత్త్వసఙ్ఖ్యాన్యూనాధికభావవిరోధమపి దర్శయిత్వా * బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణాం । నైత దిచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వహేతి తయోరౌపనిషదసిద్ధాన్తాద్వైషమ్యం చ దర్శయిత్వా *నారాయణపరం సాఙ్ఖ్యం యోగో నారాయణాత్మక ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వదతా భగవతా వ్యాసేన విరుద్ధాంశానాదృత్య తయోరౌపనిషదమార్గనిష్ఠైరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చోక్తం. అతః పఞ్చరాత్రసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వా భావం చ పశ్యతాం కథం తుల్యతయా పరిగ్రహశఙ్కా ధియమధిరోహేత్. నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణ కృతః - *జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై ఇతి హి తత్రైవోక్తం. కించ - తత్రాపి నారాయణస్యైవ నిష్ఠాత్వకథనం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్య వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి - తదనురోధేన సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం నిష్ఠాయా నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాఙ్ఖ్యాద్యాగమైరనుసరణీయత్వప్రతీతేః. తుల్యత్వేనైకార్థత్వే వివక్షితే సచ్చిద్రూపవస్తుమాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానాం వక్తవ్యం - న చ తథా కృతం. యథాతన్త్రం తన్త్రానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ న తన్త్రాన్తరప్రధానతావగమః - ఏవం వస్తుమాత్రనిష్ఠత్వాప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తం. అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరైరనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల

త్వం చ సిద్ధమితి న పరిగ్రహతుల్యతా. *న హన్తవ్యాని హేతుభిరితి వచనం తు సుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరం - న తు పరిగణితానామపి పఞ్చానాం సామ్యపరం- నిరపేక్షస్యానువిధేయస్య వేదస్య, సాపేక్షాణామనువిధాయినామితరాగమానాం, చ సామ్యానుపపత్తేః. ప్రమాణతామాత్రేణ సామ్యమితి చేన్న - కార్త్స్న్యేన ప్రమాణస్య వేదస్య, విరుద్ధాంశే ప్రమాణానాం సాఙ్ఖ్యాగమాదీనాం, చ సామ్యానుపపత్తేః. క్వచిత్ప్రమితిజననాయోగవ్యవచ్ఛేదేన సామ్యమితి చేన్న- సుగతాగమాదేరపి తుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశోఽపి ప్రలిప్సయా నివేశిత ఇతి కారణదోషాత్తత్రాప్యప్రమాణత్వం - సాఙ్ఖ్యాగమాదిషు త్వవిరుద్ధాంశస్య కారణదోషాభావాత్ ప్రామాణ్యమభిహితం చేత్ - తర్హ్యనేనైవ కారణేన సుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపం సామ్యమేవ త్వయాఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మదీయం మార్గం. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాం తుల్యప్రామాణ్యపరత్వే సతీదమేవ వచనం భ్రాన్తిమూలం స్యాత్. అతోఽస్య వాక్యస్య సుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్న పఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వం. యతః పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబన్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయా కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం- అత ఏవ పఞ్చరాత్రేఽపి విరుద్ధాంశస్త్యాజ్య ఇతి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః.........................

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౫౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౧౬.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥

సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా విప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర వియదుత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. న వియదుత్పద్యత ఇతి. కుతః. (అశ్రుతేః) సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవః- అసమ్భావితస్య తు గగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేః శబ్దాభిధేయత్వం న సమ్భవతి. న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్యాకాశస్యాత్మన ఇవోత్పత్తిర్నిరూపయితుం శక్యతే. అత ఏవ చోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాన్దోగ్యే సృష్టిప్రకరణే తేజఃప్రభృతీనామేవోత్పత్తిరామ్నాయతే *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి. తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తిరర్థవిరోధాద్బాధ్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తితు॥ అస్తి త్వాకాశస్యోత్పత్తిః - అతీన్ద్రియార్థవిషయా హి శ్రుతిః

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయమర్థః- ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః- అత్ర తృతీయే కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహ్రియన్తే. తస్మాత్తృతీయః పాదః ప్రథమేన సఙ్గతః- ద్వితీయస్తు పరపక్షప్రతిక్షేపపరత్వాచ్చరమభావీతి చేత్. కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌ సఙ్గతౌ- అనన్తరం కార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారో యుక్త ఇతి సఙ్గతిరితి. ఇమమర్థమభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తం. తత్ర చిదచిద్వస్తునోః కార్యత్వం కిమేకరూపం - ఉత భిన్నరూపమితి సంశయితే సత్యేకరూపమితి పూర్వః పక్షః- భిన్నరూపమితి సిద్ధాన్తశ్చ పాదద్వయేన క్రియత ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తం. తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం వియదుత్పద్యతే- న వేతి సంశయః. తదర్థం * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి వాక్యం వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి. సమ్భూతశబ్దో ముఖ్యోత్పత్తిపరః- ఉత గౌణ ఇతి. అన్యత్ర నిరవయవద్రవ్యస్య ఉత్పత్త్యదర్శనమాకాశస్యోత్పత్త్యసఙ్గతామవగమయతి- నేతి. యదాఽవగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య గౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాన్న వియదుత్పద్యత ఇతి భవతి. యదోత్పత్త్యసఙ్గతాం నావగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తితయా వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాద్వియదుత్పద్యత ఇతి సిధ్యతి. శ్రుతిః- శ్రవణం. కథమశ్రుతిః- * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి హి శ్రుతిరితి శఙ్కాయామశ్రుతేరసిద్ధిపరిహారాయ శ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవ ఇతి) శ్రవణం- శబ్దజన్యప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్య ఇత్యాదిషు. శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. న హి శబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః- * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిష్వదర్శనాదితి భావః. యద్వా - ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావో వివక్షితః * అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవ ఇతి సూత్రాభిప్రాయవివరణం. ఏవం సతి * గౌణీత్యనన్తరం శ్రుతినిర్దేశస్వారస్యం స్యాత్. గగనకుసుమోపాదానం దృష్టాన్తత్వేన కృతం. అసమ్భావితత్వముపపాదయతి (న ఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం వివక్షితం. కేవలతర్కస్య కాలాత్యయాపదేశసమ్భవాత్తద్వావృత్త్యర్థం శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అత ఏవ చేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. (తైత్తిరీయకేతి) తర్కవిరుద్ధశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి భావః...

౨॥ సూ. అస్తితు॥ తుశబ్దాభిప్రేతం హేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే * గౌణీతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశేన * అస్తీతి శ్రుతిస్సాధకతయా వివక్షితేతి భావః. కిం ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా- ఉత ప్రమాణాన్తరబాధితత్వం,

ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. న చ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధి నిరవయవత్వాదిహేతుకమనుత్పత్త్యనుమానముదేతుమలం. ఆత్మనోఽప్యనుత్పత్తిః న నిరవయవత్వప్రయుక్తేతి వక్ష్యతే.

పునశ్చోదయతి.

3॥ సూ. ॥ గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదివియదుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి కల్పయితుం యుక్తం- * తత్తేజోఽసృజతేతి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజ ఉత్పద్యత ఇతి తేజ ఉత్పత్తిప్రాథమ్యేన వియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ. ....

కథమేకస్య సమ్భూతశబ్దస్యాకాశాపేక్షయా గౌణత్వ,
మగ్న్యాద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వ, మితి చేత్. తత్రాహ

౪॥ సూ. ॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ॥ ఏకస్యైవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వాసమ్భవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సమ్భూతశబ్దస్య *వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ- (బ్రహ్మశబ్దవత్) యథా బ్రహ్మశబ్దః *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే - తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణావృత్తావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవేత్యర్థః. ....

ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం చేత్ - తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ- అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయే పక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యం- తచ్చ నాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్ స్వర్గసాధనత్వం న స్యాత్. యత్రానన్యథాసిద్ధప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః-తత్ర యూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్- ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథావిరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః- ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్షమనుమానం వా- తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి న తద్బాధః. అనుమానాన్తరం చేత్ - కాలాత్యయాపదిష్టత్వం-కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవ హి నభస ఉత్పత్తిరుచ్యతే. నేదానీం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నం నభో నః ప్రత్యక్షాదిగోచరం-కిన్తు శాస్త్రైకసమధిగమ్యం. అతో ధర్మిగ్రాహకమాన బాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతోర్మహదాదిష్వనైకాన్త్యం,. విశేషణాసిద్ధిశ్చ- వియదేకదేశోపాదానేన పక్షీకరణవచనాత్. *ఆకాశవాయుతేజాంసి సలిలం పృథివీ తథా। శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మన్ సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితి సంయోగవిశేషవచనాచ్చ సర్వగతద్రవ్యత్వహేతోరపి విశేషణాసిద్ధిశ్చ స్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావః శాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. (న చేతి) అత్ర కాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. కిం తర్హ్యాత్మనోఽప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్- నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోఽపీతి) ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి)

3॥ సూ. ॥ గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాత్తత్రాపి స్త్రీలిఙ్గాన్తత్వా, చ్ఛ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రస్తుతార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజః ప్రభృతేః పశ్చాన్న వియదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - పూర్వమపి న- తేజః ప్రాథమ్యాదిత్యర్థః. * ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇత్యత్ర వ్యాప్తిమాత్రేణ సామ్యవివక్షయా అపి సమ్భవాత్, * ఆకాశశరీరం బ్రహ్మేత్యాదేః సూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణ నిర్వాహసమ్భవా, చ్చ పూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః. పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వాదసమ్భవశబ్దయోరేకసూత్రప్రతిపాద్యతా - అతో న సూత్రభేదోఽయుక్తః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమితి)

౪॥ సూ. ॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ॥ *తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగోఽనుసన్ధేయః. *అన్నం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపి బ్రహ్మబుద్ధ్యా హి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. బ్రహ్మశబ్దోఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః-అత్ర త్వనుషఙ్గః-తత్కథమేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగ ఇత్యత్రాహ (అనుషఙ్గే చేతి) అనుషఙ్గశ్రవణావృ

పరిహరతి.

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాంవియదుత్పత్తివాదినీనాంశ్రుతీనాంగౌణత్వంకల్పయితుంనయుజ్యతే - యతఃఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవవియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా- *యేనాశ్రుతంశ్రుతమిత్యాదినాబ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యాహిప్రతిజ్ఞాయాఃఅహానిరాకాశస్యాపిబ్రహ్మకార్యత్వేనతదవ్యతిరేకాదేవభవతి. ....

———

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః॥ ఇతశ్చవియదుత్పత్తిఃఛాన్దోగ్యేప్రతీయతే- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితిప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్, *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యేవమాదిశబ్దేభ్యశ్చకార్యత్వేనబ్రహ్మణోఽవ్యతిరేకప్రతీతేః. నచ*తత్తేజోఽసృజతేతితేజసఉత్పత్తిశ్రుతిర్వియదుత్పత్తింవారయతి - వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణతేజసఃప్రతీయమానంప్రాథమ్యంశ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాంవియదుత్పత్తింననివారయితుమలమ్. ....

———

౭॥ సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ ॥ తుశబ్దశ్చార్థే.*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరాకాశస్యవికారత్వవచనేనతస్యాకాశస్యబ్రహ్మణోవిభాగః-ఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ-(లోకవత్) యథాలోకేఏతేసర్వేదేవదత్తపుత్రాఇత్యభిధాయతేషుకేషాంచిత్తతఉత్పత్తివచనేనసర్వేషాముత్పత్తిరుక్తాస్యాత్ - తద్వత్. ఏవంచసతి *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమితిసురాణామివచిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయమ్. ...

———

త్త్యోఃఫలమభిధానావృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్రముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రంవివక్షితం. బోధనార్థంహ్యనుషఙ్గః-నహ్యేకస్మిన్వాక్యేఽనుషఙ్గాపేక్షా-ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషఙ్గోవాక్యాన్తరే,వాక్యాన్తరస్థస్యశబ్దస్యగౌణత్వం, చయుక్తం-బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్యహిముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. నహ్యేకబోధనవ్యాపారస్యముఖ్యత్వగౌణత్వేసమ్భవతః. ప్రయోగభేదేప్యవిరోధోవ్యాపారభేదాత్- అతోఽనుషఙ్గేపివ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మాదర్థౌచిత్యాదుభయత్రాపిసమాధిభఙ్గఃకార్యఇతి.................

———

రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ॥ కార్యకారణభావాభావేపినిత్యసిద్ధముక్తాత్మనామవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేనభవతీతిరవ్యాప్తివ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేనతదవ్యతిరేకాదిత్యుక్తం. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయైవావ్యతిరేకోవివక్షితఇతిభావః.............

———

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః॥ *ఐతదాత్మ్యమితివాక్యంకార్యభూతంకృత్స్నంకారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తం. ఆత్మశబ్దోఽన్తర్యామిణమాహ. ఏతచ్ఛబ్దేనకారణత్వంపూర్వప్రస్తుతంవివక్షితం యఃకారణావస్థస్యాత్మా-సఏవకార్యావస్థస్యాపిజగతఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన *సన్మూలాస్సోమ్యేమాః *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదివివక్షితం (నచేతి) నహిఘటోత్పత్తివచనంపటోత్పత్తింవారయతీత్యర్థః. ప్రాథమ్యంవారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యంనామకింస్వకార్యాపేక్షయాపూర్వత్వం - ఉతకార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యేవియదుత్పత్తిరబాధితాస్యాత్. నద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాన్తర నిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రంహిశ్రుతం - నాన్యానుత్పత్తిః- అతఃప్రాథమ్యం నశ్రుతం. అతోఽశ్రుతేనశ్రుతప్రహాణమయుక్తం- శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనంహియుక్తం. కించ- అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేపిప్రాథమ్యంకేనావగతం. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితిచేత్ - తర్హ్యార్థేన ప్రాథమ్యేనశ్రుతోత్పత్తిబాధనమనుపపన్నం. కించ - కుత్రచిత్ కస్యచిదవచనమన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తింవారయతిచేత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయనయోనిర్విషయస్స్యాదితిభావః. సిద్ధాన్తేపిపరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యసమస్తపదోపాత్తత్వాత్ *శబ్దేభ్యఇతిసూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం, పరమసాధ్యేపిసమస్తపదోపాత్తహేతూనా, మపిహ్యేక సూత్రప్రతిపాద్యత్వందృష్టమ్. ....

———

౭॥ సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ ॥ వికారత్వం- కార్యత్వం. * (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేనఏకత్వావధారణాదివివక్షితం. (ఏవంచసతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వేవాయోరప్యనుత్పత్తిప్రసఙ్గఇతిభావః. ....

———

౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ అనేనైవహేతునామాతరిశ్వనోవాయోరప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోఃపృథగ్యోగకరణం. * తేజోఽతస్తథాహ్యాహేతిమాతరిశ్వపరామర్శార్థం. ....

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిఃసతః- బ్రహ్మణఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్యకస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్నసమ్భవతి- అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తంభవతి- వియన్మాతరిశ్వనోరుత్పత్తిప్రతిపాదనముదాహరణార్థం. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తుసతః - పరమకారణస్యపరస్యైవబ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్యప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభిరవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యతఇతి. ....

వియదధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ నేదమతిదేశసూత్రం- అతోనాధికశఙ్కేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి)వియన్మాతరిశ్వనోరుభయోరప్యుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- తత్తైకసూత్రేణవక్తుంశక్యేపిసూత్రపృథక్కరణముత్తరత్రపరామర్శార్థమిత్యర్థః. యోగః- సూత్రం ......

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః॥ నను నబ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదేరుత్పత్తిరుక్తా- పునరనుత్పత్త్యసమ్భవఃకేషాముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చకస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) మహదాదీనామనుత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాఽహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనైకత్వావధారణాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరేతువియదుత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చశ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయోవిప్రతిషిద్ధాఇతిపూర్వఃపక్షః- అనుత్పత్తిరేవేతినవిప్రతిషేధఇతిసిద్ధాన్త్యేకదేశీ- ఉత్పత్తిరేవేతినవిప్రతిషేధఇతిసాక్షాత్సిద్ధాన్తీనఇత్యధికరణశరీరంవర్ణయన్తి. తత్ర బ్రూమః-విప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షత్వమయుక్తం- తస్యపరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా * కారణత్వేనచాకాశాదిష్విత్యధికరణస్యశ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపివిప్రతిషేధేనహేతునాబ్రహ్మకారణవాదానాదరేణప్రధానకారణవాదస్యజ్యాయస్త్వేపర్యవసితఃపూర్వఃపక్షః. అతోవిప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షీకరణమయుక్తం. అతఏవహి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్యచశ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపినవిప్రతిషేధమాత్రంపూర్వపక్షితం- అపితూత్పత్తింసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతంకృత్వాఅనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా. అతోవిప్రతిషేధస్యక్వచిత్పర్యవసానమపేక్షితం. తత్రకింసృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్. ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వం- ఉతసృష్టిశ్రుతీనామర్థాన్తరపరత్వం- ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. నతావదాద్యః- ప్రధానకారణవాదపరత్వేపిశ్రుతివిప్రతిషేధస్యస్థితత్వాత్, తత్రవక్తవ్యస్యబ్రహ్మకారణవాదేపితుల్యత్వాత్,, నాప్యన్యపరత్వం- అన్యాభావాత్. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిప్రకృతంబ్రహ్మవేదనంబ్రహ్మణస్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేనస్తూయతే-అతోఽన్యపరత్వమితిచేత్. న- *కారణంతుధ్యేయఇతివేద్యబ్రహ్మణఃకారణత్వలక్షణకత్వాల్లక్షణవిప్రతిషేధేలక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపివేదాప్రామాణ్యం- ప్రథమేకాణ్డేతత్ప్రామాణ్యస్యసమర్థితత్వాత్. అతఃపర్యవసానస్థలాభావేనవిప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షీకరణాయోగాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్యఉత్పత్తిసిద్ధాన్తీకరణంయుక్తం. సూత్రయోజనాచాస్మదుపపన్నా- * అశ్రుతేః-ఛాన్దోగ్యేవియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. * అస్తితు - తైత్తిరీయకేవియదుత్పత్తిరస్తీతివ్యాఖ్యాతం. వియదుత్పత్తౌశ్రూయమాణాయామపిక్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్యహేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణహేతూక్తిరితిచేత్- తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణపృథివ్యాద్యనుత్పత్తేరప్యుపన్యస్యసూత్రకారేణనిరసనీయత్వంప్రసజేత్. మహీమహీధరాదీనాంయుగపత్సర్గప్రళయాహికేషాంచిదనభిమతౌ. *అస్తిత్వితిసూత్రస్యవిప్రతిషేధసమర్థనాయఉత్పత్తిసద్భావపరతయాపూర్వపక్షవిషయత్వమప్యయుక్తం-సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహార్యత్వప్రసఙ్గాత్, అనధ్యాహారసమ్భవేతదయోగా, చ్చ. * గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చసూత్రస్యసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వంతుపరోక్తాధికరణశరీరప్రతిక్షేపేణవ్యుదస్తంభవతి. *యావద్వికారంత్వితిసూత్రంవిభక్తత్వహేతునాఘటాదివన్నభసఃకార్యత్వానుమానపరంవర్ణితం. తదయుక్తం- హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామయద్యేకస్మాత్కార్యతయావిభక్తత్వం - తదాసాధ్యావిశిష్టోహేతుః. యదిభిన్నత్వం - ప్రాగభావేభావరూపాజ్ఞానేచవ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వమాత్మని వ్యభిచరతి - ఆత్మాహ్యవిద్యాతత్కార్యేభ్యో భిన్నః ప్రాగభావావిద్యా వ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యోఽతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వంవ్యర్థవిశేష్యం - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యాబ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వేహేతురితిచేత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వంహిసూత్రోక్తహేతుస్త్వదుద్యోజనాయాం. విభాగశబ్దేనాపిపూర్వోక్తాత్రికాదన్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న - ఆకాశసహితాచ్చతుష్టయాదన్యత్వ ముపాధిస్స్యాత్. నచైతావతాపక్షేతరత్వోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపిపక్షత్వాభావేనతదన్యత్వస్యపక్షేతరత్వాభావాత్. *ఏతేనమాతరిశ్వేతిసూత్రమతిదేశాధికరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- అధికశఙ్కాయాఅభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతుప్రసఙ్గ

పరిహారశ్చ జ్ఞాన్యాసనత్వైవ. *సైషానన్తమిత్వాదేవతాయద్వాయురితి శ్రుత్యా౽ధికశఙ్కేతి చేన్న- *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణ స్యవియన్మాతరిశ్వనోస్తుల్యతయాపరిహారస్యతుల్యత్వాత్, అనన్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయాపృథక్పరిహరణీయత్వాభావా, చ్చ. బ్రహ్మణో పికారణత్వాదేవగగనాదివత్కార్యత్వమాశఙ్క్యతన్నిరాసపరం *అసమ్భవఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః కార్యత్వశఙ్కానిరాసఃకింయుక్త్యా- ఉతశ్రుత్యా. నాద్యః- యుక్తేరభావాత్. నను కార్యత్వానుపపత్తిరేవయుక్తిః- నహ్యసతస్సదుత్పత్తిః- *కథమసతస్సజ్జాయేతేతిశ్రుతేః వ్యుదస్త త్వాత్. నతావత్సద్విశేషాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః- విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యోహివిశేషోత్పత్తిర్దృష్టా. నాపిసన్మాత్రాత్స న్మాత్రోత్పత్తిః- అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితి చేన్న- పూర్వకాలాత్సతఃపాశ్చాత్త్యసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాతిరిక్తవి శేషానాపేక్షితః- సదృశపరిణామపరమ్పరాయాఃశాస్త్రిస్థానుమాన్యాదిభిరభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజ్వాలాసుసదృశీషుపౌర్వాపర్యాతిరి క్తాదర్శనా, చ్చ. అతోయుక్తిర్దుస్తర్కేతినతయాశఙ్కానిరాసః. యదిశ్రుత్యా- తర్హికృతకరత్వప్రసఙ్గః. *అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేరిత్యాదిషు *నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం *సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజఇతినిత్యత్వాజత్వాదిధర్మకస్యైవ బ్రహ్మణోభూతయోనిశబ్దేనపరమకారణతయా నిర్ది ష్టస్యపరమాత్మత్వనిర్ణయాత్తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానంహినోపపద్యతే.—— అపరేతుశబ్దాదిగుణానాందిక్కాలాదీనాంచసృష్టిశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశ ఙ్క్యఅద్వితీయశ్రుత్యనుపపత్త్యాతన్నిరాసకమధికరణాన్తరంవర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం- శబ్దాదీనాంద్రవ్యావస్థారూపాణాముత్పత్త్యన్తరనైరపే క్ష్యస్యసత్కార్యవాదసమర్థనేనాపృథక్సిద్ధత్వాత్, *పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ *సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధి *కలాముహూర్తాఃకా ష్ఠాశ్చఅహోరాత్రాశ్చసర్వశః।అర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాశ్చకల్పన్తామితిదిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేనచనిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్,. తర్కమా త్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోయమారమ్భఇతిచేన్న-తస్యతర్కపాదసాధ్యత్వేనేహాసఙ్గతత్వాత్. నచనభోభాగమాత్రందిశః, సూర్యాదిగ తివిశేషఃకాల, ఇతిచయుక్తం- *నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షంశీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత *దిశఃశ్రోత్రా,దితి,*సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ ఇతి,పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అతఏవోత్పత్తిర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతిశఙ్కాచనిరస్తాభవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతిర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతివాచ్యం- అధిష్ఠేయభేదాభావే౽ధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేషఏవకాలశ్చేత్ -*అగ్రఇతిసూర్యాదిసృష్టేఃప్రాగేవకాలదర్శనం,*రూ పాన్తరంతద్ద్విజకాలసంజ్ఞమితిప్రధానపురుషాతిరిక్తకాలస్మరణంచవిరుధ్యతే. అతస్తన్మతమప్యనుపపన్నం.—— ప్రథమాధ్యాయశేషఃపాదద్వ యేనావసితఇత్యన్యే. తదయుక్తం- పాదచతుష్టయస్యాపిప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాంబ్రహ్మైకకారణతాపరత్వంహిప్రథమాధ్యా యార్థః- తత్రసాఙ్ఖ్యాదుపయోగో౽నేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపినాస్తి- ప్రాణాద్యుపయోగఃతృతీయచతుర్థయోరప్యస్తి- కార్యదౌస్థ్యస్యకారణ దౌస్థ్యాపాదకత్వా, త్తత్పరిహారస్యతత్పరిహారహేతుత్వా, చ్చ. అన్యేషాంపక్షేప్యాద్యయోస్సూత్రయోర్మాతరిశ్వవిషయసూత్రస్యచయోజనావైష మ్యంపూర్వవదుత్తరోత్తరంవేదితవ్యం. గౌణ్యసమ్భవాదితి- శ్రుత్యన్తరవిరోధాదసమ్భవః. శ్రుత్యన్తరంచ *ఖంపురాణంవాయురంఖమితిహస్మాహేతి, త్రిరాత్రంఖమేతత్పుష్పాన్తమితి, చ. పురాణమేకంఖం- అపరంఖంపుష్పవద్వినాశీత్యుచ్యతే. ఏవంసతిగగనద్వయాసమ్భవాత్ఘటోత్పత్త్యాఘ టాకాశస్యేవబ్రహ్మణోత్పత్త్యాతదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తిరుపచర్యతే- అతోనవ్యోమ్నోముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్నఏకత్వేవ్యోమశబ్దస్యకృ త్స్నవ్యోమవిషయత్వాత్పురాణమిత్యాదివిశేషణస్యవ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవఃపరిహ్రియతే *స్యాచ్చైకస్యేతి- బ్రహ్మణఏకత్వేపి *ఏతద్వైసత్యాకామ పరంచాపరంచేతిబ్రహ్మశబ్దస్యబ్రహ్మైకదేశోపలక్షణతయాఏకదేశాన్తరంయథావ్యవచ్ఛేద్యంతద్వద్వ్యోమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః. *ప్రతిజ్ఞే తి *శబ్దేభ్యఇత్యన్తమేకంసూత్రం- గగనాకార్యత్వేప్రతిజ్ఞాహానిమాశఙ్క్యఅకార్యత్వేపిభోక్తృవర్గస్యేవనభసోపిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రతిజ్ఞా యాఅహానిః- అవ్యతిరేకశ్చ- ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్యస్సిద్ధఇత్యాహుః. ఏవం గౌణీత్యాది *శబ్దేభ్యఇత్యన్తంపూర్వపక్షవిషయం. *యా వదితి- యావన్తోమహదాదయోవికారాః-తావన్తోవిభాగాః,సూక్ష్మేశ్వక్తిరూపాస్సవితురివప్రభాబ్రహ్మణస్సన్తి-లౌకికపురుషాణామివేశ్వరస్యాపికార్య కారణవన్తోవ్యవహారాఃశ్రూయన్తే- అతస్సూక్ష్మమాకాశంపరమంవ్యోమ- తస్మాదస్యతువ్యోమ్నఉత్పత్తిరస్తీత్యాహుః. తత్రతావత్ *ఖంపురాణమి తిశ్రుతివిరోధాదుత్పత్త్యసమ్భవాత్గౌణీత్యయుక్తం- *శబ్దాచ్చేత్యనేనపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చకోభేదః. యతఃపురాణత్వశ్రుతివిరోధాదసమ్భవోనవివక్షితః - అతఏవపురాణత్వాదివిశేషణస్యవ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవపరిహారపర త్వం *స్యాచ్చైకస్యేతిసూత్రస్యాప్యయుక్తం. *ప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూత్రస్యచపూర్వపక్షవిషయత్వమైవతత్రశఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తం- త థాసత్యధికరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరనుక్తిప్రసఙ్గాత్. *యావద్వికారమితిసూత్రంసిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరం- తత్రహితుశబ్దఃశ్రుతఇతిచేన్న- తస్య పరాపరవ్యోమభేదేనపురాణత్వోత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వాత్. పరిహారశ్చసాధకయుక్త్యన్తరఉపన్యస్తేయుజ్యతే - అన్యథా వ్యోమ్నఏకత్వాత్పురాణత్వశ్రవణాచ్చఉత్పత్తిర్గౌణీతివదతా౽న్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్యసుకరత్వాత్. ఉత్పత్తేరగౌణత్వే తతఃపురాణవ్యోమ్నో౽న్యత్వం-తస్యాన్యత్వాదుత్పత్తేరగౌణత్వమితి.ననుగగనభేదేప్రమాణోపస్థాపకంసూత్రమితిచేత్.యదితయోర్వ్యోమ్నోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాంభేద ఉపస్థాప్యతే-తదానీమాపాదికభేదమాశ్రిత్యగౌణోత్పత్త్యాప్రమాణనిర్వాహఉపపద్యతే. యద్యాకారాన్తరేణవ్యోమ్నోభేదశ్శ్రితః-తర్హ్యుత్పత్తేర్గౌ ణత్వేపిసఉపపద్యతే-ఉత్పత్తేరగౌణత్వేహేతోస్సూత్రితత్వాభావాత్. కించ- అవ్యక్తాత్పరమక్షరంపరంవ్యోమేతిభవతాంమతం. తస్యచపురాణత్వ మయుక్తం- *అక్షరంతమసిలీయతఇతిలయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికంపురాణత్వమస్తీతిచేత్ -తర్హివ్యోమభేదాభావేపిఘటాకాశబ్రహ్మణ్డావచ్ఛిన్నాకాశ యోరివపురాణత్వాపురాణత్వయోరవిరోధస్సువచఇత్యుత్పత్తిర్గౌణీస్యాత్. అతఏవప్రళయశ్చతత్రగౌణస్స్యాత్. యదా *ప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూ

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం - ఇదానీం వ్యవహితకార్యాణాం కిం కేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతాద్వస్తున ఉత్పత్తిః-ఆహోస్విత్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణ ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. కేవలాత్తత్తద్వస్తున ఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః-మాతరిశ్వన ఏవోత్పద్యతే- *వాయోరగ్నిరితి హ్యాహ. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ ఆపోఽపి అతః - తేజస ఏవోత్పద్యన్తే - *అగ్నేరాపః *తదపోఽసృజతేతి హ్యాహ.........

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ పృథివీ అద్భ్య ఉత్పద్యతే - *అద్భ్యః పృథివీ *తా అన్నమసృజన్తేతి హ్యాహ. ....

నన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే. అత ఆహ.

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతి ప్రతీయతే,. అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీవికారత్వాత్కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూపసంశబ్దనే *యదగ్నేరోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యన్నస్య తేజసోఽప్సజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యం ప్రతీయతే,. శబ్దాన్తరం చ సమానప్రకరణే *అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ

త్రం సిద్ధాన్తసాధకం తదానీం భవదుక్తశఙ్కామూలోత్సారితా స్యాత్. తచ్చ పూర్వం దర్శితం. ఛాన్దోగ్యే గగనోత్పత్త్యవచనేఽపి తత్సిద్ధిప్రతిపాదనం చాపేక్షితమన్తిమసూత్రైకృతం స్యాత్. అత ఏవ తత్ర తు శబ్దోఽపి చార్థో ద్రష్టవ్యః- అన్యథాఽనుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్. ....

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాం తత్త్వానాం కిం కేవలాత్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః - ఉత తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణ ఇతి. కిం *ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దాః ఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉత తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇతి. కిం *తేజ ఐక్షతేత్యాదిష్వభిధ్యానలిఙ్గం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి. కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థపరత్వే లక్షణా స్యాత్- నేతి. కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానామపర్యవసానవృత్త్యా బ్రహ్మాభిధానే వ్యుత్పత్తివిరోధాదిదోషో భవతి- నేతి. యదా భవతి- తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాభావాదాకాశాదిశబ్దానామాకాశాదిమాత్రపరత్వేన కేవలాకాశాదేరేవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి భవతి. యదా వ్యుత్పత్తిభఙ్గాదిదోషో న భవతి- తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాభావాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాదాకాశాదిశబ్దాస్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణ ఏవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి సిధ్యతి. నను ప్రకృత్యధికరణే కృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వనిశ్చయాత్, *అవస్థితేరిత్యాదిషు జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావసిద్ధేః, అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే సర్వతత్త్వానాం విశేషతశ్శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునో వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి పూర్వపక్షానుత్థానాదనారమ్భణీయత్వం. నైవం - ఏకస్య కార్యస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వకథనాత్, పశ్చాత్తత్కారణవ్యవహితతత్త్వసృష్టిక్రమనిర్దేశబలాచ్చ తేషాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వశ్రవణం సృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమౌపచారికం- *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః. అభిధ్యానం చ గౌణం. సర్వస్య బ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చ పారమ్పర్యాభిప్రాయేతి పూర్వపక్షోత్థానాత్. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ అత స్తథాహ్యాహేత్యనుషఙ్గః. ....

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ అత్రాప్యనుషఙ్గః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ అధికారః- ప్రస్తావః. అన్నశబ్దస్య పృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీ

తి శ్రూయతే. అతఃపృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యత ఇత్యద్భ్య ఏవ పృథివీ జాయతే. ఉదాహృతాస్తేజఃప్రభృతయఃప్రదర్శనార్థాః - మహదాదయోఽపి స్వానన్తరవస్తున ఏవోత్పద్యన్తే - యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ। ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వేఽప్యుపపద్యన్త ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః॥ తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపి తత్తదనన్తరవస్తుశరీరకస్స ఏవ పురుషోత్తమః కారణం. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానం - *బహు స్యామితి సఙ్కల్పః. *తత్తేజ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీత్యాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపి కారణానాం తథావిధేక్షాపూర్వికైవ స్వకార్యసృష్టిరితి గమ్యతే. తథావిధం చేక్షణం తత్తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. శ్రూయతే చ సర్వశరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యోఽప్సు తిష్ఠన్ *యస్తేజసి తిష్ఠన్ *యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆకాశే తిష్ఠన్ ఇత్యాది,- సుబాలోపనిషది చ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం ఇత్యాది,. ....

యచ్చోక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసృష్టిః పరమ్పరయాప్యుపపద్యత ఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణ యస్సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మానన్తర్యరూపః క్రమః *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే - స చ క్రమస్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణస్తత్తత్కార్యోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హ్యానన్తర్యశ్రవణముపరుధ్యేత - అతః *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సమ్భవోక్తమ్పనమ్. ....

యస్యేతి) కారణే కార్యోపచార ఇత్యర్థః. ప్రకృతం పూర్వపక్షమాహ (ఉదాహృతా ఇతి) బ్రహ్మణస్సాక్షాదేవ తేషాముత్పత్తిశ్రవణం కథమిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) ....

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః॥ తదభిధ్యానం- బహుభవనవిషయాభిధ్యానం తల్లిఙ్గం-పరమాత్మలిఙ్గం. తేజః ప్రభృతిష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మహదాదీనామపి పరమాత్మశరీరతయా తుల్యన్యాయతయా తేష్వపీక్షాపూర్వికా సృష్టిరిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తథావిధం చేతి) న కేవలమీక్షాపూర్వకసృష్ట్యా పరమాత్మనస్తచ్ఛరీరకస్య కారణత్వం గమ్యతే- అపి తు తచ్ఛరీరకత్వం శ్రౌతమిత్యాహ (శ్రూయతే చేతి) ఈక్షణశ్రవణం హి తేజః ప్రభృతీనాం- న తు మహదాదీనాం- అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయే తత్కారణానామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥ (తుశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి) *స్యురేవ తు పునర్నైవ చేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి నైఘణ్టుకాః. విపర్యయేణ క్రమం వ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. అతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (స చేతి) *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మానన్తర్యప్రతీతిః స్వారస్యసిద్ధా. ఏవం వాక్యస్వారస్యేన బ్రహ్మానన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణ ఏవ తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్తమ్భనం- జ్ఞాపకం. ఏతస్మాత్ప్రాణో జాయతే- ఏతస్మాన్మనో జాయత ఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తం. ....

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణి విజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వం శ్రూయతే - అతశ్చానేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్తభ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అత్రాపి సర్వేషాం క్రమప్రతీతేః. ఖాదిషు తావచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధః క్రమోఽత్రాపి ప్రతీయతే - తైస్సహపాఠలిఙ్గాద్భూతప్రాణయోరన్తరాలే విజ్ఞానమనసీ అపి క్రమేణోత్పద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే - అతస్సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఏవ సమ్భవస్యోత్తమ్భనమిదం వాక్యం న భవతీతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోః ఖాదీనాం చ. *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యనేన సాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాత్స ఏవ విధేయః- న క్రమః. శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదం క్రమపరం - *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యారభ్య *తమ ఏకీభవతీత్యన్తేన క్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకార్యాణాముత్పత్తిః. తేజఃప్రభృతయశ్చ శబ్దాస్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి. ....

———

నన్వేవం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే సతి తైస్తైశ్శబ్దైః

తత్తద్వస్తువ్యపదేశో వ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఉపరుధ్యేత. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయస్తత్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశః భాక్తః - వాచ్యైకదేశభజ్యత ఇత్యర్థః. సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణః ప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్తశ్రవణాత్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చ తత్పర్యవసానస్య, లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రే వాచ్యైకదేశే తే తే శబ్దాః భక్త్వా భక్త్వా వ్యపదిశ్యన్తే. అథవా- తేజఃప్రభృతిభిశ్శబ్దైస్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయా వ్యుత్పన్నైర్బ్రహ్మణో వ్యపదేశో భాక్తస్స్యాత్ - అముఖ్యస్స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయః తద్వ్యపదేశః తద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః- ముఖ్య ఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావభావిత్వాత్సర్వశబ్దానాం వాచకభావస్య.

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) (అత్రాపి) న కేవలం శ్రుత్యన్తరేష్వేవేతి భావః. తైస్సహపాఠలిఙ్గాత్ - అగ్రహప్రాయన్యాయాదిత్యర్థః. (తన్నేతి) *అవిశేషాదితి పదం వ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనేనావిశేషాత్- *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. తదేవ వివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి) *ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్య సాక్షాత్సమ్భవరూపస్య సమ్బన్ధస్య ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు *ఏతస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదాన్వయావిశేషాదితి శబ్దపరం వ్యాఖ్యాతం. ఇదం త్వర్థపరం. (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణో హి వాయుకార్యః - స హి ఖస్యానన్తరముత్పన్నః- న భూతేభ్యః ప్రాగుత్పన్న ఇత్యర్థః. క్రమవిరోధే ప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇతి) వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్- కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి)..

———

అనన్తరసూత్రం చోద్యపురస్సరమవతారయతి (నన్వితి) యత్ర శబ్దస్య వాచకత్వశక్తిః - తత్ర

వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతో బ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాన్న శబ్దస్య తద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ హేతుఖణ్డం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావో న వాచకత్వాభావప్రయుక్తః- అపి తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి. అస్యాం యోజనాయాం ద్వితీయయోజనార్థ ఆర్థస్సిధ్యతి. సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వే ప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్ సాక్షాదర్థమాహ (అథవేతి) తత్ర శఙ్కాన్తరమాహ (తేజ ఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః- చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేన వ్యుత్పన్నస్తద్వాచిశబ్ద ఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్తత్ర భావో హ్యనుప్రవేశః. అస్యాం యోజనాయాం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే ప్రమాణోపన్యాసః శ్రౌతస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వార్థస్సిధ్యతి. ఏవం విశేషణభూతపృథివ్యాదిషు క్రమనిర్దేశో ముఖ్యః, బ్రహ్మణస్తత్తద్వ

నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహితధాఽవగతమ్.

తేజోఽధికరణంసమాప్తమ్.

స్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణంముఖ్యం, సర్వతత్త్వానాంయావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వంముఖ్యం, అభిధ్యానంచాతఏవముఖ్యం,- అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వంసిద్ధాన్తఉక్తంభవతి. ... ...

పరేతు * ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనన్తర మగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, * తజ్జలానితి ; ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * సతపస్తప్త్వేదం సర్వమసృజతేత్యాది శ్రుతిభిరవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయ ఇతి పూర్వాపరపఞ్చమ్యో రుపాదానవిషయత్వ దర్శనా, న్మధ్యపాతిన్యాఅపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వంతువాయుభావాపన్న బ్రహ్మణోజాతతయా పారమ్పర్యేణాప్యుపపద్యతఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తచ్చిన్తనీయం. సిద్ధాన్తేకింనిరసనీయం. యదిబ్రహ్మయోనిత్వమాత్రం- తదాకృత్స్నస్యబ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థాపన్న బ్రహ్మయోనిత్వంనిరసనీయం - తదయుక్తం - త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానత్వ స్యోపాదాన లక్షణత్వాత్, ఘటస్స్రక్-మృదయం ఘటఇతి మృదవస్థసదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి - ఆపస్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసోఽపాంచవాయుస్తేజః - తేజోజలమితివాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగా, చ్చవాయుభావాద్యనాపన్నస్యైవసన్మాత్రస్యతేజఃప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహిరజ్జుస్సర్వాత్మనాభూదళనాదేరుపాదానం- భూదళనాధ్యాసదశాయాంసర్వాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాతమప్యధిష్ఠానంస్యాత్ - సర్వంసర్వస్యాధిష్ఠానంస్యాత్ - అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేపిగోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వముపపన్నమితిచేన్న - పరిణామానభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్యపరిణామఉపపద్యతే - నత్వధ్యాసాశ్రయత్వం - దర్శనస్యనియామకత్వాత్. న హిపురోవర్తినిభాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతేరజతాధ్యాసః- అనవభాతమపిబీజమఙ్కురాదిపరిణామంభజతే. వాయ్వాదికంతేజోఽధ్యాసేసత్తయోపకారకమితిచేన్న-దిక్కాలాదృష్టప్రియతద్దోషవ్యతిరిక్తస్యభ్రాన్తాగురుత్వాదేరివసత్తయోపకారకత్వాభావాత్. అతస్సద్రూపేణప్రతీతే, ర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతే, శ్చసన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేతర్కాపేతశ్రుతేరపితర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణసద్యోనిత్వమేవసిద్ధాన్తీకర్తవ్యం, * ఆకాశాద్వాయుఃవాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దానాంలక్షణయాసన్మాత్రపరత్వంచాశ్రయణీయం,. లక్షణైవదోషఇతిచేత్. అహోభవతాంలక్షణాభీరుత్వం- యోసత్యజ్ఞానానన్తత్వమాదిపదానివ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనోవాయుస్సమ్భూతఇతియోజనాపివరం-తర్కానుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మమాత్రాత్సమ్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహారపఞ్చమ్యోరాయోరనాదరణీయత్వాత్. కించ- బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తాకస్మాద్వాయోర్నకృతా. సమ్భూతత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్యతత్రాభావాదితిచేన్న- *ఏతస్మాజ్జాయతే - ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇతిపరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతోనపూర్వపక్షలిఙ్గంతేజసిచిన్తాయాంహేతుః - కింతు *తదైక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వం. అతఏవ *తేజోతఇత్యాదిసూత్రాణాంపూర్వపక్షవిషయత్వమవగమ్యతే. అతఏవ * పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతినాధికరణాన్తరం- కింతు *పృథివీతిపృథక్సూత్రమమ్మాత్రాత్పృథివ్యుత్పత్తిపరం - పూర్వపక్షవిషయత్వోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం * అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతిసూత్రాన్తరం - అన్నస్య పృథివీత్వేసిద్ధేహికారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వంచహేతోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసూత్రయోర్మధ్యపాతిత్వాన్నపృథగధికరణత్వంన్యాయ్యం. తేజసిచిన్తనస్యసిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవఅపరేషామపిపక్షే వ్యాఖ్యావైషమ్యంప్రత్యుక్తం. వియదాదిభూతానాం * ఆకాశాద్వాయుః * తదపోఽసృజతేతిస్వాతన్త్ర్యేణస్వకార్యేప్రవృత్తిప్రతిషేధకమధికరణాన్తరం *తదభిధ్యానాదితిసూత్రమాహుః. తదయుక్తం- * రచనానుపపత్తేరిత్యత్ర అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తిప్రతిషేధాత్. తథాపి * తత్తేజ ఐక్షతేతిచేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతిచేన్న - *అభిమానివ్యపదేశస్త్వితి సూత్రాచ్చేతనగతేక్షణాదీనామభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితిచేత్ - తథాపితస్య సూత్రకారేణా ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వం. అతఏవ భవద్భిరపిపరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణమిత్యుక్తం. స్వాతన్త్ర్యప్రతీతిశ్చ *చమసవదవిశేషాదిత్యత్రదత్తోత్తరా - తత్ర * బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్య ప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమేనహి స్వాతన్త్ర్యం నివారితం. * న స్వతన్త్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామన్త్రేణామ్నాయతఇతి శక్యతేవక్తుం ప్రకరణాత్తుసాదైవీశక్తి రితిహ్యుక్తం భవద్భిః. ఇహాపి తిస్రోదేవతా అనుప్రవిశ్యేతిప్రకరణే అనుప్రవేశోజ్ఞాయతే - అతః కృతకరత్వం. * విపర్యయేణత్వితి - ప్రళయక్రమనిరూపణ పరమధికరణాన్తరంపరైరుక్తం - అనియతక్రమత్వం సర్గక్రమతుల్యత్వంచ పూర్వపక్షీకృత్యప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వం సిద్ధాన్తితం - స్వకారణవ్యతిక్రమేణకార్యాప్యయాయోగః, కార్యేధ్రియమాణే కారణాప్యయాయోగ, శ్చహేతురుక్తః. తత్ర తావదధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః- ప్రళయే క్రమవైవిధ్యాశ్రవణేనసంశయానుపపత్తేః. * పృథివ్యప్సుప్రలీయతేఆపస్తేజసిలీయన్తేఇత్యేకరూపఏవహిప్రళయఃశ్రూయతే. * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీన్నద్యౌరాసీన్నపృథివీనాన్తరిక్షమితిక్రమానుక్త్యా, ద్యుపృథివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యా, చసంశయ

ఇతిచేన్న- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యతయాఽనుక్తేః సంశయహేతుత్వాయోగాత్, *ఇదంవా అగ్ర ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధే దుర్బలత్వాచ్చ. అయమర్థోఽప్యధికరణేఽన్యుక్తప్రాయ ఇతిచేన్న - భవద్భిః *నద్యౌరాసీదిత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమానియమస్సర్గక్రమాహి పూర్వపక్షితా. *నద్యౌరిత్యాదిశ్రుతిస్త్వణ్డాన్తర్వర్త్యర్థావధరమధ్యమహాపసర్వలోకప్రళయపరా-సత్వణ్డారమ్భకతత్త్వప్రళయపరేత్యవగమ్యతే- దివాఽన్తరిక్షస్యచ పృథగుపాదానాత్. అతో న క్రమాన్తరప్రతీతిః-అతోఽనారమ్భణీయమేవ స్యాత్. నచ కార్యస్థితిదశాయాం కారణప్రళయానుపపత్తిః - భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాం తన్తుగోమయవినాశదర్శనాత్. నచస్వకారణమతిక్రమ్యకారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః - భస్మవృశ్చికయోస్తన్తుగోమయాతిక్రమేణ పృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవ భస్మవృశ్చికయోరుపాదానం - నతన్తుగోమయావితి చేన్న- విలక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణకార్యోత్పత్తౌ భవద్భిరేవ స్మృతిపాదే *దృశ్యతేత్వితిసూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయవృశ్చికాదిదృష్టాన్తోపన్యాసాత్, ఇష్టకాదిదాహే భస్మోత్పత్తిదర్శనేన పృథివీమాత్రస్య భస్మవిశేషోపాదానత్వాయోగేన తన్తూనామేవ భస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ. *అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి *ఆత్మనఆకాశ ఇతి శ్రౌతక్రమభఙ్గపరిహారపరం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదిమన్త్రస్య ఉత్పత్తిక్రమే వివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వం *తన్మాత్రాది భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యైవ సిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్య దుష్పరిహరత్వాత్. భూతానామాత్మనశ్చాన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- *విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాళావస్థిత వస్తుద్విత్వానుపపత్తేః. విజ్ఞానశబ్దోహి విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమపన ఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణమనావృత్య *విజ్ఞానమనసీ ఇతి వ్యపదేశః కథముపపద్యతే. ప్రాణోపి యథాకథంచిదవయవశక్త్యా విజ్ఞానశబ్దేన వివక్షిత ఇతిచేన్న - మనసిచావయవార్థసమ్భవతి మధ్యగతం మనోబహిష్కృత్య వ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయోరేకశబ్దేన వివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః *విజ్ఞానమనసీ ఇతి వ్యపదేశో భూతప్రాణయోరన్తరాళ ఇతి వ్యాఖ్యానస్యాయుక్తతాం సూచయతి. *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్వితి సూత్రమపి దేవదత్తోజాతో మృత ఇతి లౌకికానాం జన్మమరణవ్యపదేశా, శ్చేతనస్య జాతకర్మాదివిధానా, చ్చ జీవస్య జన్మప్రళయాభావశఙ్కాయాం శాస్త్రీయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా, *జీవాపేతంవావకిలేదం మ్రియతే నజీవో మ్రియత ఇతి శ్రుత్యా, చతౌ నవస్తుతః స్తః - శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ జీవాత్మన్యుపచరితౌ - జాతకర్మాదికంచ దేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమిత్యేవమర్థపరం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. కిమిదమధికరణం జీవస్య స్వరూపేణోత్పత్తినివారకం - ఉత దేహోత్పత్త్యాదేరాత్మని నివారకం. నాద్యః- జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య *నాత్మాశ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయా పూర్వోత్తరయోరధికరణయోరన్యతరస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత్ర దేహాశ్రయౌ జన్మప్రళయౌ జీవే నిషిద్ధౌ- తత్ర వియదాదివత్ పరస్మాదాత్మనస్తస్యోత్పత్తిః *నాత్మాశ్రుతేరితి నిషిధ్యత ఇతిచేన్న - దేహాత్మభేదాసిద్ధౌ తయోస్తత్ర ప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదసిద్ధౌ గృహోత్పత్తివినాశయోర్దేవదత్త ఇవ శరీరజన్మమరణయోర్జీవగతత్వశఙ్కాయా అనుదయా, దారమ్భానుపపత్తేః దేహగతోత్పత్త్యాదేరాత్మని ప్రతిషేధాయ దేహాత్మభేద ఇహానిసాధయిషిత ఇతిచేన్న - అస్మత్పక్షే ప్రథమకాణ్డ ఏవ దేహాత్మభేదస్య సిద్ధత్వాత్, తస్య యావత్ఫలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయే నిత్యత్వమాత్రస్య సమర్థనీయత్వాత్, త్వత్పక్షేచ *ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదిత్యధికరణస్య దేహాత్మభేదసాధకతయా వ్యాఖ్యాతత్వా, చ్చ పునరుక్తైరవర్జనీయత్వాత్. ననుతత్ర లౌకాయతికనిరసనే తాత్పర్యం - ఇహతు శాస్త్రీయకర్మవైయర్థ్యానుపపత్త్యా దేహాతిరిక్తత్వం నిసాధయిషితమితిచేన్న- నైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణ ఏవ అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గముఖేన జీవతత్కర్మప్రవాహానాదిత్వసాధనేన దేహాతిరేకసిద్ధేః కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారో హిశాస్త్రవైఫల్యపరిహారః. ననుతదాపి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యధికరణవైఫల్యం స్యాత్ - తత ఏవ జీవానాదిత్వసిద్ధేరితిచేన్న- ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయా జీవోత్పత్తేః తత్ర పరిహృతత్వాత్, శ్రుతిమూలాయా ఉత్పత్తిశఙ్కాయాస్తత్రాపరిహృతత్వేన తదర్థమారమ్భణీయత్వాత్. కించ- జన్మమరణశబ్దయోర్దేహప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేపి దేహాత్మభేదాసిద్ధౌ భాక్తత్వాసిద్ధిః- ఘటవిషయయోరుత్పత్తివినాశశబ్దయోరభాక్తత్వంహి తత్రార్థభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదే సిద్ధే విరుద్ధస్వభావతయాఽవగతార్థద్వయవిషయైక్యవ్యపదేశస్యాగ్నిర్మాణవక ఇత్యాది వ్యపదేశస్యేవ భాక్తత్వం సిధ్యతీతి న పృథక్సమర్థనీయత్వం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యం. జాతకర్మాదివిధిపరిహారపరత్వమప్యయుక్తం - శఙ్కాయాః పరిహారస్యవా కణ్ఠోక్త్యభావే తయో రభిప్రేతత్వకల్పనాఽయోగాత్. కణ్ఠోక్తార్థోపయుక్తతయా తదభిప్రేతత్వకల్పన మితిచేత్ - కణ్ఠోక్తతయా భవ దభిమతార్థస్య సాధ్యత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్తదుపయోగితయాఽభిప్రేతత్వకల్పనానుపపత్తేః.———

అన్యేతు *తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రజాతమేవం వ్యాచక్షతే- తేజఃఅతః- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యతే - నవాయోః - ఛాన్దోగ్యే వాయోః తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్, *వాయోరగ్నిరితి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థ్యా నజన్యవాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తే, రితి పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకస్య సమ్భూతశబ్దస్య క్వచిత్ప్రతిపాదకస్య క్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్, పరమ్పరయా బ్రహ్మజత్వోపపత్తే, శ్చ వాయోరపి తేజ ఉత్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితం. క్వచిదవచననిమిత్తశఙ్కాయా ఆద్యాధికరణే భవద్భిః పరిహృతత్వా, త్తత్రాప్యవచనమాత్రస్య హేతుత్వానుపపత్తేరస్మాభిర్దర్శితత్వా, చ్చ పూర్వపక్షోత్థానం నఘటతే. శ్రుతేర్ముఖవాయునా జ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వమధికశఙ్కాస్పదమితిచేన్న-*ఆకాశాద్వాయురితి శ్రుతేరపి ముఖావచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తేరనువాదకత్వస్య శఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపి శఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావితిచేన్న- కారణభూతే వాయౌ కణ్ఠోక్తయోస్తయోః కార్యభూతే తేజస్యభిప్రేతతాయా ఏవోచితత్వాత్. క్వచిదవచనస్య హేతుత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాదేవ తదప్యనపేక్షితం. ఛాన్దోగ్యే వాయోస్తేజ ఉత్పత్త్యకథనమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానానుపయోగాదిత్యప్యయుక్తం - తేజసోఽపాముత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసఙ్గాత్. తేజోరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వాత్ ప్రతి

ఖ్యాపయోగ ఇతి చేత్ - తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మణః కారణత్వాత్ తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః. * ఆప ఇతి - * ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి ప్రళయేప్యవస్థానశ్రవణాదాపో నోత్పద్యన్తే. యద్వా - బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యన్తే - న తేజసః - * తస్మాదాపోఽసృజ్యన్త * అప ఏవ ససర్జాదావితి వచనాత్. * అగ్నేరాప ఇతి తూష్మణాం స్వేదోత్పత్తిం కిరణేభ్యో వృష్టిం వా వదతీతి - అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణ ఆప ఉత్పద్యన్త ఇతి వార్థ ఇతి ద్వివిధం పూర్వపక్షం కృత్వా * అగ్నేరాప ఇతి శ్రుతావధ్యాహారాయోగాత్, సమ్భూతశబ్దాన్తైకరూప్యాచ్చ * అగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మాప్సువిషయత్వా వాన్తరప్రళయవిషయత్వయోరన్యతరసమ్భవాచ్చ తేజసోఽమ్బూత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తితం. * ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి వాక్యస్య పాద్మవస్య జగతోఽప్సు ప్రళయపరత్వేనాపామనుత్పత్తిపరత్వాప్రతీతేః పూర్వపక్షానుదయాదిదమయుక్తం. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్ - పూర్వమేవ పరిహృత ఇతి న శఙ్కోత్థానం. అపాం బ్రహ్మణ ఏవోత్పత్తిః - న తేజస ఇతి చ న శఙ్కోత్థితిః - అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వాత్, దనన్తరశబ్దాధ్యాహారస్య * వాయోరగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్కితస్య శఙ్కార్హత్వేనాత్రైవ పరిహర్తవ్యతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణామపాం ప్రకృతౌ స్థితిశ్చ చిన్త్యా. కిమప్యప్రహాణేనాపి స్థితిః - ఉత ప్రహాణేన. ప్రథమేఽనవస్థితిరేవోక్తా స్యాత్ - ఘటత్వప్రహాణేఽదనవస్థితివత్. ద్వితీయే * ఆపస్తైజసీరియన్త ఇతి శ్రుతివిరోధః. * పృథివ్యధికారేతి - అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణాన్తరం వర్ణితం. తదప్యవచనస్య ప్లుష్టబీజవచ్ఛఙ్కాఙ్కురజననాసామర్థ్యాదేవాయుక్తం. * తదభిధ్యానాదితి - * ఇదం సర్వమసృజత * తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః * తత్తేజోఽసృజత * ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదిషు తత్తత్త్వాన్తరవ్యవహితాద్బ్రహ్మణస్తదుత్తరతత్త్వసృష్టిరుచ్యతే - తత్త్వానామపి కారణత్వశ్రవణాత్, నియతక్రమాణాం తేషాముత్తరోత్తరవ్యవస్థాయకత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * తదైక్షత తేత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్య తత్తత్కార్యేషు * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్స ఏవ సర్వత్రోపాదానం - తత్త్వాన్తరాణి తు దేవదత్తస్య గృహవదుపాదానాని. ఉపాదానత్వేపి ఆత్మనశ్చ తత్త్వాన్తరాణాం చ సహకారణత్వసమ్భవాత్ ఉభయేషాముపాదానతయా సవ్యవధానమితి సిద్ధాన్తితం. తత్ర బ్రూమః - వాయ్వాదేరుపాదానాదాకాశాద్విభజ్యమానాంశః కిం వాయ్వాదిరూపేణ పరిణమతే - న వా. న చేత్పూర్వాధికరణవిరోధః - వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిః, ఆపస్తైజసోత్పద్యన్త, ఇతి హి సిద్ధాన్తితం. పరిణమతే చేత్ - తేన పరిణామాంశే సకస్య వ్యవహితకారణత్వమాశఙ్క్యావ్యవధానేన కారణత్వం సమర్థ్యతే. కిం నిమిత్తస్య - ఉతోపాదానస్య. న ప్రథమః - ఈశ్వరేణ వినా తద్వ్యవస్థాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేళాయామసమ్భవాత్. కర్మణామపి సుఖదుఃఖాన్వయరూపవైషమ్యమాత్ర ఏవ హి నిమిత్తత్వం - న తు సృష్టిమాత్రే - ద్వితీయే కిమీశ్వరస్య వ్యవధానమాశఙ్క్య పరిహ్రియతే - ఉతావ్యక్తస్య - ఉత సన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్కార్యం ప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వే నిర్వికారశ్రుతయో నిర్విషయాస్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయోరభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా స్యాత్. తృతీయేపి కిం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానం నివార్యతే - ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానం. న ప్రథమః - * తదనన్యత్వమిత్యత్ర కృతత్వేనారమ్భవైయర్థ్యాత్. న ద్వితీయః - * ఆకాశాద్వాయురిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతతయా దుర్నివారత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాన్తరవదవస్థాపన్నం చ సన్మాత్రముపాదానమితి చేన్న - యుగపదేకస్య ద్రవ్యస్యాకాశాద్యవస్థాపత్త్యనాపత్త్యోర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాపన్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణ, చ సన్మాత్రం వాయ్వాద్యుపాదానమితి చేత్. తదంశాన్తరం కిం నియన్త్రంశావ్యతిరిక్తం - ఉత వ్యతిరిక్తం. ప్రథమే నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా - ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్య చ తదసమ్భవాత్. అత ఆత్మనశ్చ తత్త్వాన్తరాణాం చ సహోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నం. అత ఏవ పూర్వాధికరణేష్వపి వాయోశ్చ తేజస ఉత్పత్తిః - ఆపస్తేజసోత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తశ్చానుపపన్నః - వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతత్తదహితతదంశద్వయస్య ప్రమాణాభావాదుక్తోపపత్తివిరోధాచ్చ. * తదభిధ్యానాదితి సూత్రానన్తరం * అసమ్భవస్త్వితి సూత్రం నివేశ్యాధికరణాన్తరం వర్ణితం. అస్య పాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాఠానురోధే సఙ్గతిసద్భావాచ్చ నాత్ర నివేశనీయం. ఏతేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తానీన్ద్రియమహదహఙ్కారావ్యక్తపురుషపరమాత్మతత్త్వాని షోడశ - తేషాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయోరశ్రవణాదనుత్పత్తిం, వస్తుత్వాత్ పృథివ్యాదివత్సర్వేషాముత్పత్తిం, చ పూర్వపక్షీకృత్య సన్మాత్రస్య సన్మాత్రాత్సద్విశేషాచ్చోత్పత్త్యసమ్భవేన అనుత్పత్తిమేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాభ్యామన్యేషాం సర్వేషాముత్పత్తిం చ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణాత్పూర్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్మనో నిత్యత్వాజత్వయోర్ధర్మ్యోః పూర్వనిరూపితవాక్యైరవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శఙ్కా నోదేతి. న హి వస్తుత్వేన విభుత్వానుమానమాశఙ్క్య క్వచిదధికరణే నిరాకృతం - నిరూపితవాక్యేషు విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షానుత్థితేరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం. * విపర్యయేణ త్విత్యాదిసూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సర్గక్రమవిషయమధికరణాన్తరం వర్ణితం - తత్ర * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతి వాక్యద్వయం విషయః. అత్ర ప్రాణశబ్దో మహద్వాచీ - జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దోఽహఙ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు * ఖే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశమేవ చేతి ప్రయోగాచ్చ. ఏవం చాత్మనో మహాన్ జాయతే - మహతోఽహఙ్కారః - అహఙ్కారాదిన్ద్రియాణి - ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమః స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః - ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్రుత్యుక్తవిపర్యయక్రమేణ * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - * ఏతస్మాదిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్ర తు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షాప్రతీతేరితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. తన్మాత్రావస్థాని భూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్వైకైకేన యుక్తాదహఙ్కారాచ్ఛ్రోత్రాద్యుత్పత్తిర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ - అత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వం. * ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చావిరోధేన నేయా - ప్రాణాత్పూర్వమవ్యక్తముప

౧౮॥ సూ. నాత్మాఽశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరుక్తా- ఇదానీం జీవస్యాప్యుత్పత్తిరస్తి- నేతి సంశయ్యతే. కింయుక్తం. అస్తీతి. కుతః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాచ్చ, వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి *యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యాం *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత *సర్వా ఇమాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే. ———నచ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ *తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాజ్జీవస్యని

సంహార్యం, నచేన్ద్రియకార్యత్వం ఖాదీనాం, *సర్వేన్ద్రియాణి చేతి చ శబ్దాభిన్నక్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి ఖాదీని చ మనసః - అహఙ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః. *అన్తరేతి- నను ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః ఖాద్యర్థానాంచాన్తరాళే సేన్ద్రియవర్గం మనఏకత్ర శ్రూయతే- అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ- అతో విరోధః. నచ మనశ్శబ్దవాచ్యోఽహఙ్కార ఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః- *బుద్ధింతు సారథింవిద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవానితి క్రమేణ తద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్. తథాశ్చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యచిత్తత్త్వేష్వేవ సప్త ప్రకృతయః స్యురితి చేత్. న- అవిశేషాత్- బుద్ధిమహతోరవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహాన్ - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధా వ్యపదేశః. పరత్వం చ న కారణత్వేన - ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వాత్ పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసోరవిశేషో వా - భూతాదిత్వేనేన్ద్రియాదిత్వేన చావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్మనోబుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా- ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానం- అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్- మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే- *ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్గక్రమ ఉపపన్న ఇతి. తదిదమనుపపన్నం- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యధికరణవిరోధాత్. నచ తత్ర వైభవవాదః - అన్యత్రాపి వైభవవాదః కిం న స్యాదితి పర్యనుయోగానతివృత్తేః కారణవాక్యేషు సర్వేషు సూత్రకారనిష్కర్షేఽనాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రౌచిత్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, తద్రహితనిర్వాహసమ్భవలితదయోగాచ్చ. అర్థవిరోధాత్ ప్రకరణబాధో యుక్త ఇతి చేన్న - ఔచిత్యభఙ్గేన మహచ్ఛబ్దస్యతత్త్వదుక్తార్థపరత్వాదర్థవిరోధాదౌచిత్యభఙ్గేనత్వనుక్తార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వరసనిర్వాహసమ్భవేఽహఙ్కారపరత్వంచాయుక్తం. మనస ఇన్ద్రియత్వమాత్రేత్యవిజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వమత ఏవనోపపద్యతే- విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారే స్వారస్యాభావాత్, తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వేక్లిష్టత్వాద్దక్లిష్టార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కించ- విజ్ఞానశబ్దస్య వా మనశ్శబ్దస్య వా అహఙ్కారపరత్వే *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చేతి వాక్యవిరోధశ్చ- నహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వమప్యయుక్తం - హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవ హి తదుపాదానం. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధాన్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యత్వాచ్చక్రకాపత్తేర్మనోబుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానామస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదే స్థానవిరోధాదహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తేశ్చ తయోర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగాత్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్య విరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యానైర్యరుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. * చరాచరేతి- *సచాయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసమ్పద్యమాన ఇతి, * స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ ఇతి, దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనో జన్మమరణశ్రవణాదుత్పత్తివినాశౌ స్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా * నజీవో మ్రియత ఇత్యాది శ్రుతేః, *అభిసమ్పద్యమాన ఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వసమ్భవాత్, జన్మమరణయోశ్శరీరగతయోరాత్మన్యుపచరితత్వాచ్చనోత్పత్తివినాశావితి సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం - పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినాజన్మవిరహస్యానన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్, ప్రసిద్ధదేహాత్మభేదే తద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మనిమాణవకేఽగ్నిభావస్యేవోపచరితత్వసిద్ధేశ్చ. ……

తేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౮॥ సూ. నాత్మాఽశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదేరితి) (ఉత్పత్తిరస్తి నేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి-నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్యతే- నేతి. *తోయేన జీవానిత్యాది శ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- ఉత ఛోక్త్యత్వాసు గుణజ్ఞానసఙ్కోచవికాసమితి. *నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసపరతామవగమయతి - నేతి. కిమత్ర నిత్యత్వవచనమాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వానఙ్గీకారేఽకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే- నేతి. యదా న ప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా *నజాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాది శ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాజ్జీవ ఉత్పద్యత ఇతి భవతి. యదా త్వకృతాభ్యాగమాది ప్రసజ్యతే- తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ * నజాయత ఇత్యాది శ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాది శ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతి జీవో వియదాదివన్నోత్పద్యత ఇతి సిద్ధ్యతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేతి నేతి) శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి) … … … … … … …

త్యత్వమితి. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యేవమాదిభిర్వియదాదేరపి బ్రహ్మాత్మ్యావగమాత్తస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తేః. ——— అతో జీవోఽపి వియదాదివదుత్పద్యత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నాత్మాఽశ్రుతేరితి) నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావిత్యాదిభిర్జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధో హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః- శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీర ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. కథం తర్హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. ఇత్థముపపద్యతే- జీవస్యాపి కార్యత్వాత్, కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చ. ఏవం తర్హి వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వమఙ్గీకృతం స్యాత్. నేత్యుచ్యతే- కార్యత్వం హి నామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిః- తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - వియదాదేరచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః- వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- భోగ్యభోక్తృనియన్తౄన్ వివిక్తస్వభావాన్ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం, భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వం. నియన్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్య పతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం, తస్య చాత్మత్వం, ప్రతిపాదితం- అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి - తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం - తచ్చ కార్యావస్థం. తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి - చిదంశస్య చ కర్మఫలవిశేషభోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి - ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారో భవతి. కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏవైకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తో *యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. ఈదృశజ్ఞానసఙ్కోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయాః జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః- అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యాః *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః- స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపోభయవిధానిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః *స వా

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) శ్రుతిమాహ (న జాయత ఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఆత్మనో నిత్యత్వం చేతి) తాభ్యః- శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. చోదయతి (కథమితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) పునశ్చోదయతి (ఏవం తర్హీతి) పరిహరతి (నేత్యుచ్యత ఇతి) జీవస్య కార్యత్వం, వియదాదివదుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చ వ్యాహతావితి శఙ్కాయాం చిదచితోరనుయాయి కార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వం హీతి) తర్హి కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) వియదాదేః స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః- జీవస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణ ఇతి విభాగే కిం ప్రమాణం - జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిం న స్యాత్ - బ్రహ్మణోఽపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమే నిర్వికారత్వహానిః- ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసఙ్కోచస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే - న తు స్వాసాధారణమిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైః శ్రుతయః స్మారితాః. ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయోరితి) ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్మారయతి (అతస్సర్వదేతి) సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరం చేత్ - కార్యకారణభావభేదః కథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరూపం కారణత్వం, తదర్హస్థూలదశాపత్తిరూపం కార్యత్వం, చ తుల్యం చేత్ - కథమత్ర వక్ష్యమాణవిధినిషేధవిషయభూతమవాన్తరవైషమ్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అచితః స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితో జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) పరమాత్మనస్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయా ఇతి) విశిష్టం కారణం చేత్ - మృత్పిణ్డదృష్టాన్తః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) యథా మృత్పిణ్డదృష్టాన్తే పార్థివత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితం - తథా చిదచిద్విశిష్టత్వం, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావం, చ బ్రహ్మణి న బాధతే మృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః- అపిత్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యావస్థాన్తరయోగమాత్రే స దృష్టాన్తః - రూపాదిమత్త్వాన్మృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగమాహ (ఈదృశేతి) (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయా ఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోఽకామయత బహు

ఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోబ్రహ్మ *నిత్యోనిత్యానామిత్యాద్యాఃపరవిషయాఃశ్రుతయః.ఏవంస ర్వదాచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణఃప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణంచ నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే- *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిహి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాంనానాత్వైకత్వేవదన్తీతి.— యేత్వవిద్యోపాధికంజీవత్వంవదన్తి, యేచపారమార్థికోపాధికృతం, యేచసన్మాత్రస్వరూపంబ్రహ్మస్వయమేవభోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణత్రిధాఽవస్థితంవదన్తి,- సర్వేష్వేతేఅవిద్యాశక్తిరుపాధిశక్తేర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాంచ ప్రళయకాలేఽవస్థానేపితదానీమేకత్వావధారణంనామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి.*వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వాత్ *నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచేతిసూత్రాభ్యాం జీవభేదస్యతత్కర్మప్రవాహస్యచానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. ఇయాన్విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయాబ్రహ్మస్వయమేవముహ్యతి. అన్యస్యపారమార్థికానాద్యుపాధినాబ్రహ్మస్వరూపమేవబధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్యబ్రహ్మైవవిచిత్రాకారేణపరిణమతే, కర్మఫలానిచానిష్టానిభుఙ్క్తే,- నియన్త్రంశస్యభోక్తృత్వాభావేపిసర్వజ్ఞత్వాత్స్వస్మాదభిన్నంభోక్తారమనుసన్దధాతీతిస్వయమేవభుఙ్క్తే. అస్మాకన్తుస్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపిసర్వదానిరస్తనిఖిలదోషగన్ధంసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠతే- ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాఃఅపురుషార్థాఃస్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతిసర్వంసమఞ్జసమ్. ....

ఆత్మాధికరణంసమాప్తమ్.

స్యామిత్యాద్యుక్తేష్టవికారావ్యావృత్తాః. సర్వదాచిదచిద్విశిష్టంబ్రహ్మచేత్ - ఏకత్వావధారణంకథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యానామరూపవిభాగతదభావాభ్యాంనానాత్వైకత్వవచనాదిత్యర్థః. ——(యేత్వితి) సూత్రోక్తత్వాత్, పరైరపితదభ్యుపగమాదితిహేతుద్వయముక్తంభవతి తర్హిపరేషాంపక్షఏవస్వీకార్యఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) నియన్త్రంశస్యనభోక్తృత్వమిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి) ... ...

సర్వేపిపరేతు *అశ్రుతేరితిపదంఛిన్దన్తి. తదయుక్తం- *యథాసుదీప్తాత్ *తోయేనజీవానిత్యాదిశ్రుతిమూలపూర్వపక్షేప్రాప్తేసతి అశ్రుతేరితిహేతోరసిద్ధత్వాత్, క్వచిదశ్రవణస్యపూర్వపక్షహేతుతాయాఅప్యదర్శనాచ్చ, *శ్రుతేరితిపదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గదర్శనాచ్చ.*ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యత్ర *శ్రుతేరితిహ్యనుషజ్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణయోజనేతిచేన్న- అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కించ - బ్రహ్మణఏవావికృతస్యజీవాత్మనాఽవస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్యజీవస్యచానుత్పత్తిరితిచానుపపన్నం-*సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *బ్రహ్మైవేదంసర్వం *పురుషఏవేదంసర్వమితి *తదేవశుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మతదాపస్సప్రజాపతిరితి *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురిత్యాదిభిః పృథివ్యాదీనామపి బ్రహ్మానన్యత్వేనహేతోర్వ్యభిచారాత్. నన్వచిత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితిచేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథాకింనస్యాత్. తథాసతిజీవస్వరూపనివృత్త్యాశాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితిచేన్న - సామానాధికరణ్యస్యవస్తుమాత్రోపలక్షణత్వేప్యహమర్థనివృత్త్యాతస్యాపురుషార్థవిశ్రాన్తిస్తుష్పరిహారా. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వం జీవస్యాసిద్ధం. బ్రహ్మైవావికృతం జీవాత్మనాఽవతిష్ఠతే- వికృతంబ్రహ్మపృథివ్యాద్యాత్మనాఽవతిష్ఠతఇతిచేన్న-జీవస్యజ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చజ్ఞాతృత్వంవిక్రియాత్మకమితిభవదభ్యుపగమాచ్చవికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థఇతిచేత్ - పృథివ్యాదివికారోప్యపరమార్థఇతిపృథివ్యాదేరప్యనుత్పత్తిర్జీవోత్పత్తిర్వాస్యాత్. ననుపృథివ్యాదిధర్మిణఏవబాధ్యాః-జీవత్వమాత్రమిహబాధ్యం-అతస్స్వరూపనిత్యత్వమితిచేన్న-పృథివ్యస్తీత్యాదితత్తత్పృథివ్యాదిసమానాధికరణత్వాత్సన్మాత్రస్య-పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యాన్నపృథివీస్వరూపబాధఇతివక్తుంశక్యత్వాత్.అహమస్మిఘటోఽస్తీతిజీవస్యఘటాదేశ్చసద్వ్యతిరేకోప్యవిశేషేణప్రతీయతే. కించ- నతావత్పరిశుద్ధంజీవసంజ్ఞం-అనభ్యుపగమాత్. తత్రకిమన్తఃకరణవిశిష్టంచైతన్యంజీవః-ఉతతదుపలక్షితం. ప్రథమేఽన్తఃకరణస్యసృష్టిసంహారవిషయత్వేనతద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్తయాజీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయేశాఖాగ్రసారసాభ్యాంసహచన్ద్రకేదారయోరివఉత్పత్తిప్రసఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మణోనిత్యత్వస్యాన్యత్రసిద్ధత్వాచ్చాధికరణోత్థానంనస్యాత్. శ్రుతివైవిధ్యపరిహారార్థమారమ్భఇతిచేత్ - కథంపరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయావాత్మన్యుపచర్యేతేఇతీతిచేత్. ఉపాధిశబ్దోయదిదేహపరః-తదాదేహోత్పత్తిప్రళయయోరాత్మన్యుపచరితత్వం *చరాచరవ్యపాశ్రయఇత్యత్రోక్తమితికృతకరత్వంస్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్ - అన్తఃకరణస్యాద్యన్తవత్త్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్తఃకరణప్రళయేబ్రహ్మణోనుపహితత్వాత్తత్రవాసనాసమ్బన్ధాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గోదుర్వారః. అనుపహితస్వరూపేసర్వవాసనాసమ్బన్ధేభోగసఙ్కరశ్చస్యాత్. కర్తుర్భోక్తుర్జీవస్యాదిమత్త్వంసర్వథాదుష్పరిహారంచస్యాత్-అనుపహితస్వరూపేకర్తృత్వభోక్తృత్వాభావాదుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ.—ఔపాధికభేదాభేదవాదేప్యన్తఃకరణోపహిత

౧౯॥ సూ. జ్ఞోత ఏవ॥

వియదాదివజ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తం- తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే. కిం సుగతకపిలాభిమతచిన్మాత్రమేవాత్మనః స్వరూపం- ఉత కణభుగభిమతపాషాణకల్పస్వరూపమచిత్స్వభావమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకం- అథ జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి. కింయుక్తం. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేహి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యన్దినీయపర్యాయస్య స్థానే *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వా అధీయతే, తథా *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపి చేతి కర్తురాత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిషు చ *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థత ఇత్యాదిష్వాత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వం ప్రతీయతే.—— అపరస్తు జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వే చ స్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, క

బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృతయా భోక్తృతయా జీవరూపేణ స్థితత్వాద్, రుపహితాకారస్యాదిమత్త్వాచ్చ కర్తుర్భోక్తురాదిమత్త్వమవర్జనీయం. ఉపాధీనాం గత్వరతయా ఈశ్వరే బన్ధమోక్షప్రతిసన్ధానానియమకర్మసఙ్కరాదయశ్చ స్యుః —— అన్యేషాం పక్షేపి * అశ్రుతేరితి పదకల్పనం పూర్వవద్వ్యవస్థం. సర్గాదికాలేషు జీవస్య సృష్టిప్రళయామ్నానాభావపరమశ్రుతిపదం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - *యస్మిన్నిదం సం చ వి చైతీత్యుపక్రమ్య *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే ఇత్యతః పూర్వం * యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యామితి శ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రళయనిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగశ్చోపపన్నః- హిమకరకసైన్ధవాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తరఙ్గబుద్బుదాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేపి సంస్థానాన్తరాపత్తిః- విభక్తజలస్య విభాగ ఏవ - నతు భూయిష్ఠో వికారః. తత్ర కరకాదిస్థానీయా మహదాదయః - బ్రహ్మధర్మవిజ్ఞానాద్యననువృత్తేః తరఙ్గస్థానీయాః జీవాః- జ్ఞానానన్దాదీనామల్పానువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయా ఈశ్వరవ్యూహాః- జ్ఞానాద్యనువృత్తేః పూర్ణత్వాత్. ప్రళయేపి పృథివ్యాదీనాం న విభాగశక్తిరస్తి - కింతు పరిణామశక్తిరేవ- జీవానాంతు విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణ జీవస్య నిత్యత్వావినాశిత్వాజత్వవాదా ఇతి హ్యుక్తం. తత్ర బ్రూమః - కిం విభాగశబ్దేన నామరూపవిభాగం వివక్షిత్వా నామరూపవిభాగాభిమానార్హతా విభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉత జీవానాం స్వరూపభేదప్రహాణేన పశ్చాద్భేదప్రాప్త్యర్హతా వివక్షితా. ఆద్యః పక్షస్సాధిష్ఠపమః. ద్వితీయే కటకమకుటాదీనామివ జీవానామాదిమత్త్వం స్యాత్. కటకమకుటాదీనాం ప్రధ్వంసే విభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాంతు సా ప్రళయేఽస్తీతి చేన్న - కటకాదీనామపి విభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అత ఏవ హి హేమపిణ్డాత్పునర్విభాగః కటకాదీనాం భవతి. ననుపూర్వం కటకోపయుక్తాంశః పశ్చాదపి కటక ఏవోపయుజ్యతే - నతు మకుట ఇతి నియమానర్హత్వాద్విభాగశక్త్యభావః- జీవానాంతు ప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమవత్త్వాద్విభాగశక్తిరవతిష్ఠత ఇతి చేత్. సమస్తభేదశూన్యానాం పునర్భేదాపత్తౌ స ఏవాయం పుణ్యకృన్నాన్య ఇతి నియమానుపపత్తేస్స్వేతరసమస్తవ్యావర్తకాకారాననుగతౌ దేవదత్తే యజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ స ఏవాయమితి ప్రత్యయస్య భ్రాన్తిరూపతా స్యాత్. కర్మశక్తయ ఏవ భేదక ఇతి చేన్న - సర్వాసాం కర్మశక్తీనాం సన్మాత్రవృత్తిత్వేఽస్యేయం కర్మశక్తిర్నాన్యస్యేతి నియమానుపపత్తేః. అతః స్వాభావికస్వరూపభేదే స్థిత ఏవ విభాగాపత్తిర్వర్ణనీయా - అన్యథా అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. అతో విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే- న స్వరూపభేద ఇత్యనుపపన్నం. అతః స్వరూపభేదే నిత్యే సత్యుత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్విషయవ్యవస్థా కార్యా. ....

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౯॥ సూ. జ్ఞోత ఏవ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్య నిరూపణీయత్వమస్త్యేవ- తథాపి కార్యతాప్రకారనిరూపణత్వాభావాన్న పాదేన సాక్షాత్సఙ్గతిః - అతో వక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్య ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్య ముఖాన్తరేణ సఙ్గతిరప్యస్తి- జీవస్య ధర్మాన్యథాభావలక్షణో వికారో న సమ్భవతి- స్వరూపాతిరేకేణ జ్ఞానాఖ్యధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవ హి స్వరూపమిత్యాక్షేపేణోత్థానాత్. నేయం సఙ్గతిరర్థసిద్ధేత్యభిప్రేత్య సకణ్ఠోక్తా (కిమిత్యాది) కిం జీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః- ఉత జడస్వరూప ఏవాగన్తుకచైతన్యః- ఉత స్వతో జ్ఞాతేతి. కిం జ్ఞానమాత్రవపుష్ట్వే జ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతాగన్తుకచైతన్యజడస్వరూపత్వే - ఉత స్వతో జ్ఞాతృత్వైకరూపత్వ ఇతి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం జీవః సర్వగతః- ఉతాణురితి. అణుత్వేపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణే సమ్భవతః- నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే - నేతి. యదా నోపపద్యతే- తదాపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేన జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్ పక్షాన్తరయోరన్యతరత్స్వీకార్యం స్యాత్. యదా ధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే- తదాపి ప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవేనాణుత్వే సిద్ధే సర్వత్రోపలమ్భాప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేన జ్ఞాతృత్వస్వరూప ఆత్మేతి సిధ్యతి. (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచా జ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితి భావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః. (జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వం- స్వస్య పరస్య చావభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వం. భాసమానం వస్తు యస్మై భాతి- స హి జ్ఞాతా- తథాత్వం జ్ఞాతృత్వం. అహన్త్వమిత్యర్థః. స్వరూపం - స్వాభావికాకారః. * జ్ఞానం యథా సత్యమిత్యాదిశ్చ పూర్వపక్షేఽనుసన్ధేయం.—— అపరస్తు - కణాదమతానుసారీత్యర్థః.

రణానాంచవైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషుసతోప్యాత్మనశ్చైతన్యానుపలబ్ధే, ర్జాగ్రతస్స్వమగ్న్యంసత్వాంజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనా, దస్యనజ్ఞానంస్వరూపం - నాపిజ్ఞాతృత్వం. ఆగన్తుకమేవచైతన్యం. సర్వగతత్వంచాత్మనోఽవశ్యాభ్యుపేత్యం- సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః సర్వత్రాత్మనస్సన్నిధానాభ్యుపగమా, చ్ఛరీరగమనేనైవకార్యసమ్భవేసతిగతికల్పనాయాంప్రమాణాభావా, చ్చ. శ్రుతిరపిసుషుప్తివేళాయాంజ్ఞానాభావందర్శయతి *నాహంఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినో ఏవేమానిభూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాంజ్ఞానాభావందర్శయతి *నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిప్రయోగస్తుజ్ఞానస్యతదసాధారణగుణత్వేనలాక్షణికఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (జ్ఞోతఏవ) జ్ఞఏవ- అయమాత్మాజ్ఞాతృస్వరూపఏవ. నజ్ఞానమాత్రం, నాపిజడస్వరూపః. కుతః. (అతఏవ) శ్రుతేరేవేత్యర్థః. *నాత్మాశ్రుతేరితిప్రకృతాశ్రుతిః *అతఇతిశబ్దేనపరామృశ్యతే. తథాఛాన్దోగ్యేప్రజాపతివాక్యేముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే *అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతిసఆత్మా *మనసైవైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతేయఏతేబ్రహ్మలోకే *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం. అన్యత్రాపి *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి. తథావాజసనేయకే *కతమఆత్మేతిపృష్ట్వా *యోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిఃపురుషఇతి, తథా *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాత్ *జానాత్యేవాయంపురుషః- తథా *ఏషహిద్రష్టాశ్రోతాఘ్రాతారసయితామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషః *ఏవమేవాస్యపరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాఇతి, ...

యత్తూక్తంజ్ఞాతృత్వేస్వాభావికేసతి సర్వగతస్యతస్య
సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిఃప్రసజ్యతఇతి - తత్రోచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ నాయంసర్వగతః- అపిత్వణురేవాయమాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాంశ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిస్తావచ్ఛ్రూయతే * తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్యఇతి.గతిరపి *యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తిచన్ద్రమసమేవతేసర్వేగచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి * తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మైలోకాయకర్మణఇతి. విభుత్వేహ్యేతాఉత్క్రాన్త్యాదయోనోపపద్యేరన్. ....

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥ చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపిశరీరవియోగ

(సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః)బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరేభోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చవిభుత్వహేతుః-తదుత్పత్తిరదృష్టసమ్బన్ధాదేవభవతి-నిరాశ్రయస్యధర్మాదేఃతత్రసమ్బన్ధోఽనుపపన్నఇతివిభుత్వమభ్యుపేత్యం. (గతికల్పనాయాంప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వంగతిశ్చోభయంకల్ప్యం - ఇతరపక్షేవిభుత్వమేవకల్ప్యమితికల్పనాలాఘవాద్విభుత్వమెవోపపన్నమితివిభుత్వసమ్భవాదనన్యథాసిద్ధంగతేః కల్పకంనాస్తీతిభావః. శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరపీతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) (జ్ఞఏవేత్యాది) (అతఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదేప్యతశ్శబ్దోఽర్థవశాదపేక్షితంవాక్యవిశేషముపస్థాపయతి- ఏతచ్ఛబ్దఃప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే * నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతీత్యాదయోముక్తాత్మవిషయాః. * అన్యోన్తరఆత్మావిజ్ఞానమయః *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతఇత్యాద్యనుసన్ధేయమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ (యేవైకేచేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దానన్తరగతిశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపరఇతిభావః. అస్మిన్సూత్రేశ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా..

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥ కథంచిచ్ఛబ్దేనతత్రాప్యస్వారస్యంసూచితం. అణుత్వగత్యోరుభయోరపి కల్ప్య

రూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనఃకథంచిదుపపద్యతే- గత్యాగతీతునకథంచిదుపపద్యేతే - అతస్తేస్వాత్మనైవసమ్పాద్యే. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ *యోయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితిజీవంప్రస్తుత్య *సవాఏష మహానజఆత్మేతిమహత్త్వశ్రుతేఃనాణుర్జీవఇతిచేన్న - (ఇతరాధికారాత్) జీవాదితరస్యప్రాజ్ఞస్యతత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమేజీవఃప్రస్తుతః - తథాపి * యస్యానువిత్తఃప్రతిబుద్ధఆత్మేతిమధ్యేపరఃప్రతిపాద్యతఇతితత్సమ్బన్ధీదంమహత్త్వం-నజీవస్య. ....

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ సాక్షాదణుశబ్దఏవశ్రూయతే *ఏషోఽణురాత్మాచేతసావేదితవ్యోయస్మిన్ప్రాణఃపఞ్చధాసంవివేశేతి. ఉద్ధృత్యమానమున్మానం. అణుసదృశంవస్తూద్ధృత్యతన్మానత్వంజీవస్యశ్రూయతే *వాలాగ్రశతభాగస్యశతధాకల్పితస్యచ । భాగోజీవస్సవిజ్ఞేయఇతి, * ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపిదృష్టఇతి, చ. అతోఽణురేవాయమాత్మా. ....

అథస్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీవేదనానోపపద్యతఇతి. తత్రమతాన్తరేణపరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ యథా హరిచన్దనబిన్దుర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదంజనయతి - తద్వదాత్మాపిదేహైకదేశవర్తీసకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి. ......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి॥ హరిచన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః - ఆత్మనస్తుతన్నవిద్యతఇతిచేన్న - ఆత్మనోపి దేహదేశవిశేషేస్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశేహ్యాత్మనఃస్థితిఃశ్రూయతే * హృదిహ్యయమాత్మాతత్రైకశతంనాడీనామితి, తథా *కతమఆత్మేతిప్రకృత్య *యోయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిరితి, ఆత్మనో దేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయచన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః - నతు చన్దనస్యదేశవిశేషాపేక్షా. ....

త్యాత్పరేణకల్పనాగౌరవముక్తం - తత్రగమనస్యశ్రుతిసిద్ధత్వేనకల్ప్యత్వంనాస్తి - అతోఽణుత్వమేవకల్ప్యమితినగౌరవం. తత్రవిభుత్వకల్పనంశ్రుతివిరుద్ధం- అణుత్వకల్పనంత్వవిరుద్ధమితిభిదేత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ అధికారః- ప్రస్తావః. * యస్యానువిత్తః- యస్య- జీవస్య. అనువిత్తః- *విదజ్ఞానే- ఉపాస్యఇత్యర్థః. యద్వా- *విదిర్లాభే- ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధఆత్మా-ప్రాజ్ఞఆత్మా....................................

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ *స్వశబ్దః- అణుశబ్దః. నత్వణుత్వోపేక్షకశబ్దఇతిభావః. అణుత్వంగతిశ్చోభయంశ్రౌతమతోనకల్పనాగౌరవం. అన్యతరశ్రౌతత్వేచనకల్పనాగౌరవమిత్యుక్తం. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిఃశ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా- *స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతిశ్రుతిర్దర్శితా. *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరఇత్యత్రబహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధాత్పూజావాచిత్వాచ్చమహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః. ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా-దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యుపలక్షణమిదం.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకంపచతీతివత్. యద్వా- దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి॥ (తత్రైకశతంనాడీనామితి) అనేనఏకదేశస్థస్యసకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారోదర్శితః. (నత్వితి) హరిచన్దనస్యహృన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్మప్రదేశేషుస్థిత్యాకార్యకరత్వం- నతుహృన్మాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణనతుచన్దనస్యేత్యుక్తమ్, ...

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారంస్వమతేనాహ.

. ౨౬ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ వాశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మాస్వగుణేనజ్ఞానేనసకలదేహంవ్యాప్యావస్థితః. (ఆలోకవత్) యథామణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీదృశ్యతే- తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనోజ్ఞానంసకలదేహంవ్యాప్యవర్తతే. జ్ఞాతుఃప్రభాస్థానీయస్యజ్ఞానస్యస్వాశ్రయాదన్యత్రవృత్తిర్మణిప్రభావదుపపద్యత ఇతిప్రథమసూత్రేస్థాపితమ్. …………

ననూక్తంజ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి- తత్కథంజ్ఞానస్యస్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి ॥ యథాపృథివ్యాః గన్ధస్యగుణత్వేనోపలభ్యమానస్యతతోవ్యతిరేకః - తథా జానామీతిజ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనోవ్యతిరేకస్సిద్ధః. దర్శయతిచశ్రుతిః * జానాత్యేవాయంపురుషఇతి. ………………

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ స్వశబ్దేనైవవిజ్ఞానంవిజ్ఞాతుఃపృథగుపదిశ్యతే *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతఇతి. ………………

యత్తూక్తం *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషుజ్ఞానమేవాత్మేతివ్యపదిశ్యతఇతి - తత్రాహ

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. (తద్గుణసారత్వాత్) విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనోవిజ్ఞానమితివ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్యసారభూతోగుణః. యథాప్రాజ్ఞస్యానన్దస్సారభూతోగుణఇతిప్రాజ్ఞఆనన్దశబ్దేనవ్యపదిశ్యతే *యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ *ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాదితి,- ప్రాజ్ఞస్యహ్యానన్దస్సారభూతోగుణః*సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః*ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి. యథావా*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతివిపశ్చితఃప్రాజ్ఞస్యజ్ఞానశబ్దేనవ్యపదేశః,- *సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా *యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషుప్రాజ్ఞస్యజ్ఞానంసారభూతోగుణఇతివిజ్ఞాయతే.

అనన్తరసూత్రావతారాయాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవినిదేశవిశేషస్థిత్యాసర్వత్రకార్యకరత్వం- తథాపిసౌభర్యాదీనాంబహుషుదేహావయవిష్వణోరాత్మనోదేశవిశేషస్థిత్యాకార్యకరత్వంనసిధ్యతీత్యభిప్రాయేణనిర్వాహాన్తరోక్తిరితిభావః.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ అయుతసిద్ధవిశేషణస్యకథందేశాన్తరేవృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి) ………………

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి॥ జానామీతిధర్మధర్మిణోః ప్రకృతిప్రత్యయవాచ్యయోర్భేదానుభవాచ్చ్సిద్ధః. *తథాచేతిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (దర్శయతీచేతి) ………………

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ పూర్వసూత్రేసురభికుసుమమితివద్విశిష్టవాచినాశబ్దేనవిశేష్యా.ద్విశేషణతయావ్యతిరేకఉక్తిః- అత్రతువిశేషణవిశేష్యయోఃపృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితిభిదా. ………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి)

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్ ॥ సారశబ్దేనప్రధానత్వంవివక్షితం. తచ్చయావదాత్మభావిత్వం. ఆనన్దజ్ఞానయోర్గుణత్వప్రదర్శనార్థం *సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః *యస్సర్వజ్ఞః *విపశ్చితేత్యాదిశ్రుతిరుదాహృతా. ………………

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్॥ విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేన తద్వ్యపదేశో న దోషః- తథా చ ఖణ్డాదయో యావత్స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దేన గౌరితి వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యన్తే. స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోఽపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి వ్యపదేశేన దోష ఇతి సముచ్చినోతి. ....

యచ్చోక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్య న స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి- తత్రాహ

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. అస్య-జ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిష్వపి విద్యమానస్య జాగర్యాదిష్వభివ్యక్తిసమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. (పుంస్త్వాదివత్) యథా పుంస్త్వాద్యసాధారణస్య ధాతోర్బాల్యావస్థాయాం సతోఽప్యనభివ్యక్తస్య యువత్వేఽభివ్యక్త్యా పుంసస్తద్వత్తా న కాదాచిత్కీ-భవతి. సప్తధాతుమయత్వం హి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి-*తత్సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధాహారమయం శరీరమితి శరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థః ప్రకాశత ఇతి ప్రాగేవోక్తం. తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయగోచరత్వం జాగర్యాదావుపలభ్యతే. ఏతే చాత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాగేవోపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపం. స చాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ఉచ్యతే- అపి తు *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి సంసారదశాయాం యద్భూతానువిధాయిత్వప్రయుక్తం జన్మనాశాదిదర్శనం- తన్ముక్తస్య న విద్యతే- * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః *నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమత ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

సమ్ప్రతి జ్ఞానాత్మనా దేతస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా॥ అన్యథా-సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షే చ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతాం. (అన్యతరనియమో వా) ఉపలబ్ధిరేవ వా నిత్యం స్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవ వా. ఏతదుక్తం భవతి - లోకే తావద్వర్తమానయోరా

గుణవాచిశబ్దేన గుణ్యభిధానం లాక్షణికమిత్యత్రాహ.

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్॥ న హి గోత్వాదయో యావదాత్మభావిన ఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి) అణుత్వాదయోఽపి హి యావదాత్మభావిన ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చ స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపం- ధర్మిస్వరూపం. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపర ఇత్యర్థః. చకారార్థమాహ (చకారాదితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్॥ (జాగర్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన స్వప్నదశా వివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేన మోషితోఽప్యుపలక్షణమితి గమ్యతే. బాల్యే సనాస్తీతి శఙ్కాయామాహ (సప్తధాతుమయత్వం హీతి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధిర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్య కదాచిదభివ్యక్తిమాత్రే దృష్టాన్తోఽయం. విషయసమ్బన్ధార్హత్వం ప్రకాశార్హత్వం చ తదానీమప్యస్తీతి న స్వయంప్రకాశత్వహానిః. ఏవం స్వయంప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వే అహమర్థస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధ ఉపలబ్ధిశ్చ జాగర్యాదావిత్యర్థః. అహంప్రత్యయగోచరత్వే జడత్వాది ప్రసజ్జమాశఙ్క్యాహ (ఏతే చాత్మన ఇతి) నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గార్థమాహ (స చాయమితి) (న ప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమో నాస్తీత్యర్థః. ......

(సమ్ప్రతీతి) జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వపక్షే దూషణం, జడాత్మవాదే విభుత్వే చ దూషణ, ముభయం సూత్రవివక్షితం - వ్యాఖ్యాస్యతే చ. తత్ర ప్రథమే పక్షే దూషణం ప్రతిజానీతే (సమ్ప్రతీతి)

౩౨ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా॥ నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేతాం - కథం నిత్యానుపలబ్ధిప్రసఙ్గః- ఉభయప్రసఙ్గో వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పశరత్రయాభిప్రాయేణ దూషణత్రయముచ్యత ఇత్యర్థః. (లోకే తావదితి) ఆత్మా

త్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతుస్స్యాత్ - ఉపలబ్ధేరేవ వా - అనుపలబ్ధేరేవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్యేత. యద్యుపలబ్ధేరేవ - సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రానుపలబ్ధిర్న స్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ - సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిర్న స్యాదితి. అస్మాకం శరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మన స్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధిః. కరణాయత్తోపలబ్ధేరపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైస్సర్వదా సంయుక్తత్వాత్, దదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషస్సమానః...................

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

———

కుత్రచిదుపలభ్యతే - నగక్షాత్రాదిషూపలభ్యతే. ఏవం విద్యమానయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరుభయోరపి హేతుః స్యాదిత్యేకం శిరః. (ఉపలబ్ధేరేవ వా, అనుపలబ్ధేరేవ వే, తి) అత్రాపి హేతుః స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవం శిరస్త్రయం వివక్షితం. కిముపలబ్ధిరేవ స్వరూపం - ఉతానుపలబ్ధిరేవ - ఉతో భయమిత్యర్థః. హేతుశబ్ద ప్రయోగో హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. ఉక్తదూషణస్య స్వపక్షే స్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమితి) జడాత్మపక్షే విభుత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతుభూతశరీరాణాం సర్వాత్మసాధారణత్వాదదృష్టానియమ ఇత్యర్థః. (ఉక్తదోషస్సమాన ఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధేర్హేతుః - ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతో భయోరితి వికల్పపూర్వవద్దూషణం వ్యక్తమితి భావః ... ...

పరేషాం సూత్రాక్షరాస్వారస్యం - ద్రష్టృశబ్దస్యేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. *ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః ఇత్యభిధానవిదః. *అత ఏవ - అనుత్పన్నత్వేనావికృతబ్రహ్మణ ఏవోపాధినా జీవభావేనావస్థానాత్, తస్య చ చైతన్యస్వరూపత్వాదితి వ్యాఖ్యానముపేక్షితం. ఏతచ్ఛబ్దేన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శేతస్యాస్సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావాత్తదుపపాదకబ్రహ్మానన్యత్వం, తేన బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యజాతం, తేన తస్య జ్ఞానస్వరూపత్వం, చ లక్షయిత్వా తేన పరమసాధ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వం తు యుక్తం - ప్రకృతత్వావిశేషేఽపి పూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యార్థేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్య ప్రకృత్యర్థసామ్యస్య చ జ్ఞాప్యమానతయా యోగ్యతావశాచ్ఛ్రుతివిశేషప్రతిపన్నే తస్యాన్యథా నేన జ్ఞానస్వరూపతా ప్రతిపాదనే విశేష్య త్రయాభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే సాధ్యే జ్ఞాతృత్వవాదినీనాం, ధర్మధర్మిభేదనిర్దేశపరాణాం, ధర్మనిత్యత్వవాదినీనాం, * జానాత్యేవాయం * అవినాశీ వా అరేయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. తత్రానుచ్ఛిత్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా - *అవినాశీత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత ఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వం వివక్షితం.— అపరైస్తు * అత ఏవేతి పదం తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యవిరుద్ధం. శ్రుతేరితి తు వ్యాఖ్యానం తతో ప్యుచితం - ఉత్తరసూత్రస్థాయాః పఞ్చమ్యా అన్వయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితి పదానుషఙ్గస్య సూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. నహ్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం తాభ్య ఇత్యన్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహారే తు ఘటతే - అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదానుషఙ్గాదపి నిరపేక్షపదానుషఙ్గో హి యుజ్యతే. * అశ్రుతేరితి పదస్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవ దర్శితా.—— అన్యే తు - యత ఏవం నాత్యన్తికనాశః ప్రళయే జీవస్య - కిం తు విభాగశక్త్యవశేష ఏవ - అత ఏవ జ్ఞత్వమపి సిద్ధం - తస్యామవస్థాయాం * యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్ వై తన్న పశ్యతీతి జ్ఞత్వావినాశిత్వవచనమస్తీతి వ్యాచక్షతే. తదపి కత్యన్తరసాకాఙ్క్షహేతూపస్థాపకత్వాదపి తద్విశేష్యానపేక్షహేతూపస్థాపకత్వస్య న్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తం. ప్రళయే విభాగశక్త్యవశేషావస్థానం హి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకం - కిం తు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కించ - జ్ఞాననిత్యత్వం చైవముపపాదయన్తి - సర్వాస్సంవిదో ఽజ్ఞానాదన్నిషఇవ నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమివ పురుషాద్విభజ్యన్తే, తేన సంయుజ్యన్తే, చ - అతో జ్ఞాననిత్యత్వే - న కారకవైయర్థ్యమితి. తత్ర కించిద్విమర్శనీయం - కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపైకదేశ ఏవ విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సఙ్కుచతి చ - ఉత తదపృథక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే - తత్ర బ్రూమః - అణుత్వం తావద్భవదభిమతం - తత్స్వరూపాద్విభక్తశ్చన్ద్రాదిషు ప్రసృతః కిమాత్మైకదేశః - ఉత కృత్స్న ఆత్మా. కృత్స్న ఆత్మా చేత్ - చన్ద్రగ్రహణవేళాయాం శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యద్యేకదేశః ప్రసృతః - స చేదఖణ్డితః ప్రసృతః - న పునరేతి, ఆత్మాపి శరీరాద్బహిరాకృష్టస్స్యాదితి శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్,. యది ఖణ్డితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశీర్ణధూళీపటలవన్న పునరేయాత్. తదానీమాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏవం త్రిచతురపర్యాయైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్ - అనుచ్ఛేదే వా జ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖణ్డిత ఏవ ప్రసృత్య పునస్సఙ్కుచతి - పటగ్రహణదశాయాం ఘటగ్రహణాయ పూర్వప్రసృత ఏవాంశః ప్రసర్పతి - ఉత ప్రాక్ ప్రసృతాంశే శరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయే పక్షే ధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానాత్, చ్ఛరీరస్థస్య ధర్మిణోఽహం ప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్, విషయసమ్బన్ధిజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివ స్వస్మై భాసమానత్వాభావాత్, చ్చ ప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాదాత్మాంశస్య కదాచిదనాత్మత్వం. ప్రత్యగంశస్య కదాచిత్పరాక్త్వం, ధర్మిణ ఏవ కదాచిత్స్వధర్మత్వం, చ స్యాత్. తతశ్చ కటకమకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తురో భోక్తురాదిమత్త్వం స్యాత్ - అహమర్థస్యైవ కర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్, అహమ్భావస్య చాత్మస్యనియతప్రదేశవృత్తిత్వాత్, చ్చ. యది ప్రథమః పక్షో రోచతే - తర్హి ప్రసర్పణ ప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావభాక్త్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వం, అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యం ప్రతి ధర్మత్వాభావాదపృథక్సిద్ధధర్మత్వం, తస్య చ సఙ్కోచవికాసభాక్త్వం, చాభ్యుపగన్తవ్యం. తథా సతి ధర్మాన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిరుత్పత్త్యాది - స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యచిద్వైషమ్యమాస్థేయం.—— *ఉత్క్రాన్తీత్యాదిసూ

ప్రాణమనికరణాన్తరం పరేవ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య. ఉపయోగశ్చ ఫలఫలిభావేవస్మితః. తత్ర పక్షే ఽణు
త్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర న తావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభుత్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణ
శ్రుతీనాం చ "నిచాయ్యత్వాదేవమ్" ఇత్యనేన కృతనిర్వాహత్వాత్, చశబ్దానుత్థానాత్. జీవవిషయే ఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం- అణుత్వశ్రుతీ
నాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే- ఉత న. ప్రథమే యావజ్జీవభావభావి
నో మోక్షపర్యన్తస్యైవ యావత్ప్రవృత్తిభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిద్ధ్యేత్. తతశ్చ వేదాన్తానామనారమ్భ
స్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిస్మిన్ పక్షే హి మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయితయా
ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజ్యేత్. ననూపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితం- అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వ
నిరాకరణమనికరణకృత్యమితి చేన్న- ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా- తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యద్యధ్యవసా
యాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః- బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః- తర్హి "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః" "మహానవ్యక్తే లీయతే" ఇత్యాది
శ్రుత్యవగతాన్మనఆదిసర్గాత్ పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను యథా త్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి కర్మణాఽ
త్యన్తసఙ్కోచః ప్రళయదశాయామప్యుపపద్యతే - తథా కృత్స్నప్రళయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతి చేత్. న-
అవచ్ఛేదకాభావే చౌద్యస్య సఙ్కోచసద్భావప్రతిబన్ధాపరిహారాయోగాత్. స్వతో వికాసశక్తియుక్తస్య ధర్మభూతజ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం
కర్మాభ్యుపగమ్యతే- న తు వికసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశే ఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమితద్రవ్య
సాపేక్షం వికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా న సమ్పద్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయినః కస్యచిదుపాధేరసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. కించ- "వాలా
గ్రశతభాగస్య" "ఆరాగ్రమాత్ర" ఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్న శ్రూయతే- యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు తస్య చాణుత్వముపాధిపూర్వకము
చ్యతే "ఏష ఆత్మాన్తర్హృదయే ఽణీయాన్ వ్రీహేః" ఇత్యాదిషు. అత ఉపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నోపాధికృతం. కించ- "ఏషోఽణురా
త్మా చేతసా వేదితవ్యః" ఇత్యణుపరిమాణస్య ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమో
హాదివచ్చ ముముక్షోరనుసన్ధేయః. "తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి" ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య నిష్క్రాన్తాత్మవిషయత్వాత్, తస్య నిష్క్రమణార్హత్వావగ
మాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టపరః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉపాధీనాం జీవస్య చ పృథక్పృథగుత్క్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం ని
రుపాధికం. "తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి" ఇతి హి శ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వ
న్తర్భూతం- "దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః" ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధిరణుత్వోపాధిరితి చేత్. బుద్ధిర్వాఽన్యద్వా యత్కిఞ్చిదుపాధిత్వేనోచ్య
తాం- తత్కిం మనోవృత్తిరూపం - ఉత తత్త్వాన్తరం. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్త్యశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వృత్తితోపి పృథగుత్క్రాన్తిర్నిషిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వే
చ సమష్టిరూపస్య తస్యాణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. వ్యష్టిరూపత్వే చ దేహసఙ్ఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యం. సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యా
ణుత్వాభావాదనుపాధిత్వం. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్ తతః పృథగుత్క్రాన్తిర్నిషిద్ధా. దేహస్థతయా జీవోపకరణత్వే ప్రాణ
శబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్ తతః పృథగుత్క్రమణం నిషిద్ధం. కించ- న కేవలముపాధ్యనుక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః- కిన్తు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణు
త్వవైశిష్ట్యావగమాచ్చ తదవగమః. "ఏషోఽణురాత్మా" ఇత్యాత్మా హ్యణుత్వేన విశిష్యతే- న తు బద్ధః- ఆత్మశబ్దో హ్యాత్మమాత్రవాచీ- న తూపాధిసంసృష్టవాచీ. నను
"స చానన్త్యాయ కల్పతే" ఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతి చేత్. న- "స" ఇత్యణుత్వవిశిష్టం జీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవి
రోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వే హి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం న స్యాత్ - న హి ఘటే ప్రస్తుతే మృణ్మాత్రం పరామర్శమర్హతి. విశేష
ణప్రహాణేపి స్వారస్యం న స్యాత్. యో బాలః స యువేత్యుక్తే యథా కాలభేదాదవిరోధః - ఏవం యః పూర్వమణుః స పశ్చాదానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యర్థ ఇతి
చేన్న - ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనాన్యథాసిద్ధేనానన్త్యేన సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వా
దుక్త్యా బాలశబ్దస్య సఙ్కోచితః- ఇహ తు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నం. గత్యన్తరం చాత్రైవ వక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణు
త్వశ్రుతిసఙ్కోచో విఫలః. తథా హి - పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యం నామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా- స్వరూపశైథిల్యేన వృత్తిపిణ్డస్యేవ
ప్రసర్పణం వా- పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారిత్వం వా - సమ్భావ్యతే. ప్రథమం తావదశాబ్దత్వాదనుపపన్నం. న హి "దేవత్వాయ కల్పత" ఇత్యు
క్తే దేవైరస్యైక్యముక్తం స్యాత్ - అపి తు స్వస్య దేవత్వజాతియోగ ఏవ, "ఆరోగ్యాయ కల్పత" ఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యం న సిద్ధ్యేత్ - కిం
తు స్వస్యారోగ్యగుణయోగ ఏవ,- ఏవమానన్త్యశబ్దోపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయం ధర్మిణో దర్శయతి - న తు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృ
త్తిం వా- ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్య వా తద్వాచిత్వాభావాత్. "సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ" "నిత్యో నిత్యానామ్" ఇతి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివి
రోధాత్ స్వరూపశైథిల్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నం. ఆత్మన్యుపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్ స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్ర
సరణమపి నాశఙ్కనీయం- ఏకస్మిఞ్ఛరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ ఏవ హ్యుపాధినా జీవభా
వో భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనే గౌరవం ప్రసజ్యేత. నన్వనన్యథాసిద్ధకల్పనే గౌరవమపి న దోషః. సత్యం- ఇహ
తు తదన్యథాసిద్ధేః కల్పనమయుక్తం. అణుత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే "ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వ
కర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప" ఇతి, తథా "అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య మూలేఽభ్యాహన్యాత్" ఇతి వృక్షశబ్దేన శరీరం ప్రస్తుత్య "స ఏష జీవేనానుభూత ఇ

తి జీవేనానుప్రవిష్టత్వం చోక్త్వా *అస్య యదేకాం శాఖాం జీవో జహాతి సా శుష్యతి ద్వితీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి సర్వం జహాతి సర్వః శుష్యతీతి పాదినా శాఖాదిషు జీవావస్థానం తత్పరిహాణేన తస్య శోషశ్చోక్తః. న చ వేష్టితస్వరూపవికాసేనైవాఙ్గుష్ఠపరిమాణస్య కృత్స్నశరీరావస్థానం చేతి వాచ్యం- అణుత్వోపాధేరనపగమాదేవ. న హి దేహాన్తరస్థితిదశాయామణుత్వోపాధ్యపగమో భవతామిష్టః. అతోఽఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం హృదయద్వారకమభ్యుపేత్యం- ఆపాదమస్తకావస్థానం చ ధర్మభూతజ్ఞానేనేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవమణుత్వవ్యతిరిక్తపరిమాణస్య సద్వారకత్వం, ధర్మభూతజ్ఞానేనాన్యత్రావస్థానం. ప్రకృత్యన్తరబలేన క్లృప్తమితి క్లృప్తప్రకారేణాన్యత్రగుణనిర్వాహే సమ్భవతి కల్పకాన్యథాసిద్ధేర్వేష్టనకల్పనమయుక్తం. సఙ్కోచకాన్యథాసిద్ధైరేవ ప్రథమాపగతాణుత్వసఙ్కోచశ్చానుపపన్నః. అతస్తదవిరోధాయ క్లృప్తప్రకారేణాన్వయం ప్రభాభూతజ్ఞానద్వారా వక్తనీయమిత్యాన్యత్ర శ్రుత్యాపి నాణుత్వస్యౌపాధికత్వసిద్ధిః. యతోఽణుత్వం న పూర్వపక్షీకార్యం- అత ఏవ *వ్యతిరేకో గన్ధవదితి సూత్రమపి న పూర్వపక్షవిషయం - గుణస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయాతిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థనపరం - తస్య యుక్తిహీనత్వాత్. తచ్చ దృష్టాన్తస్య పుష్పగన్ధస్య సాధ్యవికలత్వాత్. న హి పరాగాద్యాశ్రయం వినా గన్ధః ప్రసరతి *తథా చ దర్శయతీతి- అన్తఃకరణగుణా ఇచ్ఛాద్వేషాదయః- తత్సారోఽయం- అతోఽణుత్వవ్యపదేశ ఔపాధికత్వకల్పనత్యుక్తం. తదయుక్తం- అన్తఃకరణస్య ప్రకృతస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శాయోగ్యత్వాత్. *ప్రాజ్ఞవదితి దృష్టాన్తోఽసాధనవికలః-తస్యాన్తఃకరణావచ్ఛేదవత్త్వాభావాత్. దహరాద్యుపాసనేష్వణుత్వస్యౌపాధికత్వమాత్రం సామ్యమితి చేన్న - ప్రయుక్తహేత్వతిరిక్తస్య హేతోర్దృష్టాన్తైకల్పనస్యాక్లృప్తత్వాత్, అక్లృప్తత్వే సమ్భవతి సమ్భావనయా, చ్చ. దార్ష్టాన్తికస్యైవ దృష్టాన్తత్వం ప్రసజేత్ - పరమాత్మనో జీవత్వేనాణుత్వే జీవస్యైవ దృష్టాన్తత్వాత్. జీవభావేనాణుత్వస్యోపాసనార్థతయాఽణుత్వం దృష్టాన్త ఇతి చేత్. న- *అహికుణ్డలవదితివదవస్థావిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావస్వారస్యసిద్ధ్యర్థం భేదోఽవతిష్ఠత ఏవ- స చాన్యత్వత ఏవ సిధ్యతి. సంసృష్టయోర్ద్వయోర్యోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయోర్ద్వయోర్వియోగే సతి జీవస్యాసత్త్వమసంసారిత్వం వా స్యాదితి శఙ్కాయాం యావదాత్మనస్సంసారః- తావద్భావిత్వాదన్తఃకరణస్యోక్తదోష ఇత్యనన్తరసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-ఆత్మశబ్దస్య సంసారవిశిష్టవాచిత్వాభావాత్. న హి దేవదత్తశబ్ద ఏవ దణ్డినముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రలయయోరప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావాన్న యావదాత్మభావిత్వమితి శఙ్కాపరిహారార్థత్వమనన్తరసూత్రస్యాప్యయుక్తం- *మహానవ్యక్తే లీయత ఇతి బుద్ధిలక్షణస్య మహచ్ఛబ్దవాచ్యాన్తఃకరణస్య లయశ్రవణాత్. శక్తిరూపేణ తదానీమప్యవస్థిత ఇతి చేత్. శక్తిశబ్దేన కిమవిద్యామాత్రం వివక్షితం - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమచిద్ద్రవ్యం- ఉతావస్థావిశేషాపన్నమచిత్తత్త్వం. ప్రథమే అవిద్యాయామణుత్వాభావాదణుపరిమితత్వం జీవస్యామోక్షస్థాయి న భవేత్. ద్వితీయే ఘటస్యేవాన్తఃకరణస్య న యావదాత్మభావిత్వసమ్భవః- న హి మృన్మాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితి ఘటోఽవస్థితో భవతి. తృతీయే శ్రుతివిరోధః - న హి మృదాత్మత్వదశాయాం ఘటాద్యవస్థానం సమ్భవతి. ఏతావద్దూషణమపరేషామపి తుల్యం.—— ప్రలయే జీవమణనాఽనాద్యవిద్యాబహ్వ్యస్తస్తిరితా సాంస్తాంలతాపత్తేః సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తిస్తస్య ఇతి చేన్న - తస్యా అణుత్వప్రహాణే సర్వపాదేశేవ స్వపరిమాణావస్థాయాం న ప్రలయః. ద్వితీయేఽణుత్వప్రహాణే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్వాభావః. నను స్వపరిమాణాప్రహాణేఽపీచ్ఛాద్వేషాదికార్యజననాసమర్థత్వాదేవ ప్రలీనత్వమితి చేత్- ప్రాణాకాశాదిప్రలయస్యాపి తథాత్వప్రసక్తాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన ఇతి ప్రాణాదీనామవిశేషేణ హ్యుత్పత్త్యాదికం శ్రూయతే. *నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణానభ్యుపగమే ఆత్మేన్ద్రియవిషయసన్నిధానాన్నిత్యముపలబ్ధిః- న చేదనుపలబ్ధిర్వా ప్రసజేత్. ఆత్మనీన్ద్రియే విషయే వా శక్తిప్రతిబన్ధః కల్పనీయః- ఆత్మనో నిర్వికారత్వాత్సోఽనుపపన్నః- అకస్మాదిన్ద్రియే విషయే వా సోఽనుపపన్న ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-అన్తఃకరణాభ్యుపగమేఽపి నిత్యానుపలమ్భాదిప్రసఙ్గస్య, శక్తిప్రతిబన్ధకల్పనానుపపత్తేః, చ తుల్యత్వాత్. అన్తఃకరణస్యావధానానవధానాభ్యాం నిత్యోపలమ్భాద్యప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - లాఘవన్యాయేనాత్మన ఏవావధానానవధానాభ్యాం తదప్రసఙ్గ ఇతి కల్పనస్య యుక్తత్వాత్. ఆత్మనో నిర్వికారత్వేఽపీచ్ఛాద్వేషాదివత్ ప్రతిబద్ధశక్తిమత్త్వమపి యుజ్యతే. ఇచ్ఛాద్వేషాదికమపరమార్థ ఇతి చేత్- శక్తిప్రతిబన్ధోఽపి తాదృశ ఏవాత్మని కల్ప్యతాం. ఇన్ద్రియేషు తత్కల్పనమపి నాకస్మాద్భవతి- అదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్షత్వాత్. యది *అన్యత్రమనా అభూవమితి శ్రుతిబలాదన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తర్హ్యన్యథాసిద్ధ్యుపహతదుర్బలతర్కం విహాయ శ్రుతిబలమేవ సూత్రయితవ్యం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యమేవ భవతి.——

అన్యేషాం తు పక్షో న విరుద్ధః. *వ్యతిరేకో గన్ధవదితి సూత్రస్య జ్ఞాతృత్వే ప్రమాణోపస్థాపకత్వమేవ యుక్తం- న తు గుణస్య స్వాశ్రయానతివృత్తిర్వా శఙ్కాపరిహారార్థత్వం- గన్ధదృష్టాన్తేన తస్య దుష్పరిహరత్వాత్. గన్ధాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మావయవనిశరణాద్ధి దూరే గన్ధోపలబ్ధిః. న చ ప్రవిరళమేవ ద్రవ్యం గుణ ఇత్యుచ్యత ఇతి చ యుక్తం- తూలస్య గుణత్వాప్రసిద్ధేః. న చ విశీర్ణవిరళద్రవ్యం గుణః- అయశ్చూర్ణస్యాగుణత్వాప్రసిద్ధేః. స్వాభ్యుపగతం గుణగుణినోరభేదమాశ్రిత్య గుణత్వవ్యవహార ఇతి చేన్న - బహుళద్రవ్యస్యాపృథక్త్వాదవిశేషేణ గుణవ్యవహారప్రసఙ్గాత్. విరళత్వం నామ కిం సాన్తరత్వం - తదా జ్ఞానస్య గుణత్వం న స్యాత్- ప్రసృతజ్ఞానస్య జాలస్యేవ సచ్ఛిద్రత్వాదర్శనాత్. యది సూక్ష్మత్వం విరళత్వం- తర్హ్యాత్మస్వరూపస్యాపి గుణత్వం స్యాత్. అఙ్గారే సత్యర్చిషాం నాశే పునరపి ప్రభోత్థానం యుక్తం - పరిణామిత్వాత్. పునర్జ్ఞానప్రభోత్థానమయుక్తమితి శఙ్కానిరాసార్థం మణిప్రభాదృష్టాన్తవిషయం *యావదాత్మభావిత్వాదితి సూత్రమిత్యయుక్తం- *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రైవ ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తస్యాభిహితత్వాత్ రత్నప్రభాన్యాయేన ధర్మధర్మిభావే సమ్భవతి ప్రభానుత్థానశఙ్కానుపపత్తేః. తత్ర ప్రదీపప్రభాదృష్టాన్త ఏవాభిప్రేతః- న మణిప్రభాదృష్టాన్త ఇతి చేత్- ఆలోకశబ్దస్య సాధారణస్య సఙ్కోచకాభావాత్, ద్విజ్ఞానవ్యపదేశాముఖ్యత్వదోషపరిహారస్యాపేక్షితత్వేన తదకరణానుపపత్తేశ్చ. ……………………

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

———

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

అయమాత్మా జ్ఞాతా- స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా - ఉత స్వయమకర్తైవ సన్నచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తం. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం, గుణానామేవ చ కర్తృత్వమధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథా హి- కఠవల్లీషు జీవస్య *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యత ఇతి. హన్తారమాత్మానం జానన్నజానాత్యాత్మానమిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపం- కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే *ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి *కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ - ప్రకృతేరేవ తు కర్తృత్వం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి) ఆత్మైవ కర్తా- న గుణాః. కస్మాత్. (శాస్త్రార్థవత్త్వాత్) శాస్త్రాణి హి యజేత స్వర్గకామః, ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీతేత్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనాచ్చ శాస్త్రం - శాసనం చ ప్రవర్తనం. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యం- అతః శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తం *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. యదుక్తం *హన్తా చేన్మన్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయామకర్తృత్వమాత్మనః శ్రూయత ఇతి - తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వాభావాదుచ్యతే. యచ్చ *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్మర్యత ఇతి - తత్సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా- న స్వరూపప్రయుక్తేతి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన గుణానామేవ కర్తృతేత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవోచ్యతే *కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వితి. తథా తత్రైవాత్మనశ్చ కర్తృత్వమభ్యుపేత్యోచ్యతే *తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః। పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిరితి- *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర ప

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాధికర్తృత్వం - అతః కర్తృత్వోపయుక్తజ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సఙ్గతిరితి భావః. కిమాత్మైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కిమాత్మనః కర్తృత్వ ఏవ జ్యోతిష్టోమాదిశాస్త్రాణామర్థవత్త్వం- ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వ ఇతి,. కర్తృత్వనిషేధః కిమాత్మనః కర్తృత్వే సమ్భవతి- నేతి, చ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, యదా చాత్మనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి, - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాన్ స్యాత్,- తదానీమాత్మైవ కర్తా స్యాత్. *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుమిత్యత్ర హన్తుమితి పదముదన్తద్వితీయాన్తం- నేతుం, జన్తు, మితివత్. హన్తారమిత్యర్థః. ఆత్మానమిత్యధ్యాహర్తవ్యమిత్యాహ (హన్తారమితి) అస్మిన్వాక్యే హననక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే- నాన్యక్రియాయామిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియాకర్తృత్వనిషేధాత్ *హన్తా చేదిత్యత్రోక్తం హననముపలక్షణార్థమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్-శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాయేత్యర్థః. ప్రయోజనతయా హేతుత్వం. శాస్త్రశబ్దస్యావయవార్థేనాత్మన ఏవ కర్తృత్వముపపాదయతి (శాసనాచ్చేతి) భోక్తురేవ కర్తృత్వాచ్చేతనస్యైవ భోక్తృత్వాచ్ఛాస్త్రస్య బోధజననద్వారా ప్రవర్తకత్వాదచేతనే బోధజననాయోగాచ్చ చేతనః కర్తేత్యర్థః. (తదుక్తమితి) కర్మవిచార ఇత్యర్థః. పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) ఆత్మనో హన్తవ్యత్వాభావాదస్య హన్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. స్మృతివచనస్యార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతేరిత్యాదినా చోద్యానువాదః. తస్యాభిప్రేతార్థమాహ (తత్సాంసారికేత్యాది) గుణానామేవ కర్తృతేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. (ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృతేతి వచనస్యేదం తాత్పర్యం - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వమన్వయవ్యతిరేకవశాత్సత్త్వరజస్తమస్సంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తిస్సాంసారికప్రవృత్తిః. గుణసఙ్గకృతత్వం స్పష్టయతి (తథా చేతి) (తత్రేతి) కేవలం- అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. *తత్రైవమిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వనిషేధపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థం ఏవం సతి, కేవల, మితి పదార్థవైశద్యార్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానం- శరీరం. చే

ఇచ్ఛనమిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యన్తసాపేక్షేసత్యాత్మనఃకర్తృత్వేయఆత్మానమేవకేవలం కర్తారంమన్యతేనసపశ్యతీత్యర్థః. ....

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *సయథామహారాజఇతిప్రకృత్య *ఏవమేవైషఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వాస్వేశరీరే యథాకామంపరివర్తతఇతిప్రాణానాముపాదానేవిహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే. ....

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతేపిచేతిలౌకికవైదికక్రియాసుకర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చకర్తా. విజ్ఞానశబ్దేనాత్మనోవ్యపదేశః- అపిత్వన్తఃకరణస్యబుద్ధేరితిచేత్ - ఏవంసతినిర్దేశవిపర్యయఃస్యాత్ -బుద్ధేఃకరణత్వాద్విజ్ఞానేనేతికరణవిభక్తినిర్దేశఃస్యాత్..........

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మనోఽకర్తృత్వేదోషఉచ్యతే - యథాత్మనోవిభుత్వే *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమఉక్తః- తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వేప్రకృతేశ్చకర్తృత్వేతస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణికర్మాణిసర్వేషాంభోగాయస్యుః - నైవవాకస్యచిత్. ఆత్మనోవిభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపిసర్వేషామవిశిష్టం. అతఏవచాన్తఃకరణాదీనామపినియమోనోపపద్యతే- యదాయత్తావ్యవస్థాస్యాత్. ....

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వేకర్తురన్యస్యభోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపితస్యాఏవస్యాదిత్యాత్మనోభోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత- భోక్తృత్వంచబుద్ధేరేవసమ్పద్యతఇతిఆత్మసద్భావేప్రమాణాభావశ్చస్యాత్. *పురుషోస్తిభోక్తృభావాదితిహితేషామభ్యుపగమః..........

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపిసైవకర్త్రీస్యాత్,- సచసమాధిః ప్రకృతేరన్యోస్మీత్యేవంరూపః-నచప్రకృతేరన్యోస్మీతిప్రకృతిస్సమాధాతుమలం,అతోఽప్యాత్మైవకర్తా..........

ష్టాశబ్దేనపశ్చాద్వృత్తిప్రాణోలక్ష్యతే. సాపేక్షేసతీత్యస్తేన *ఏవంసతీత్యస్యవ్యాఖ్యానం. *శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మప్రారభతేనరః। న్యాయ్యంవావిపరీతంవాపఞ్చైతేతస్యహేతవఇత్యస్యవచనస్యానన్తరంహి *తత్రైవంసతీత్యాదితివచనమ్. ....

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *గృహీత్వేత్యుపాదానముక్తం- *పరివర్తతఇతివిహారఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేరణేశరీరప్రేరణేచకర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః..........

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *యజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతఇతిలౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తం. (విజ్ఞానేనేతి) తత్రాప్యుపచరితత్వేసతిసఏవదోషఇతిభావః. ....

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ యోయదన్తఃకరణోయత్కర్మచక్రే - తదన్తఃకరణేనైవతేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అతఏవచేతి) ....

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ(భోక్తృత్వంచేతి) కథంప్రమాణాభావఇత్యత్రాహ(పురుషోస్తీతి)

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చనోపపద్యత, ఇత్యర్థః..........

నన్వాత్మనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. ॥యథా చ తక్షోభయథా॥ వాగాదికరణసమ్పన్నో హ్యాత్మా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి- యదా తు నేచ్ఛతి తదా న కరోతి - యథా తక్షా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేఽపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేస్త్వచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్. ....

అనన్తరసూత్రవ్యాఖ్యా (నన్వితి)

౩౯॥ సూ. ॥యథా చ తక్షోభయథా॥ ఉక్తదూషణం త్వత్పక్ష ఏవ ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి) ... ...

పరే చాపరే చ *సమాధ్యభావాదిత్యన్తం సూత్రజాతమాత్మనః కర్తృత్వసమర్థనపరమధికరణం వర్ణయిత్వా *యథా చ తక్షోభయథేతి సూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తత్రోచ్యతే- *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యత్ర కర్తృత్వస్య స్వాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపిపాదయిషితం- ఉతౌపాధికత్వేనాపారమార్థ్యం- ఉత కర్తృత్వమాత్రం. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః ద్వితీయేఽనన్తరేణ పునరుక్తిః- తత్ర పక్ష్యాపాదకత్వం సమర్థనీయమతం. తృతీయే సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. దేహస్య వా తదతిరిక్తస్య వా కస్యచిదాత్మతయాఽభిమతస్య కర్తృత్వం హి సర్వజనసమ్మతం- అహమిదం కరోమీతి హి సర్వేషాం ప్రతిపత్తిః నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- ప్రకృతిగతస్య వాఽన్తఃకరణగతస్య వా కర్తృత్వస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వాభ్యుపగమస్య యువయోరవిశిష్టత్వాత్. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి తత్పక్షః- అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థమధికరణమితి చేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే- ఉత జీవాత్మనాం. నాద్యః- అన్తఃకరణసృష్టౌ బుద్ధ్యుపధానేన వినా కర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానాత్కర్తృత్వం- కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధానమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, ప్రలయావస్థాయామన్తఃకరణాన్తరాభ్యుపగమే ఏకత్వావధారణవిరోధాచ్చ. నాపి ద్వితీయః- త్వన్మతే బుద్ధ్యుపధానాత్పూర్వం జీవపరమాత్మవిభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితి వక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వం కర్తృత్వం చ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతి చేన్న- బుద్ధేరనాదిత్వే మహాప్రలయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వే జీవానామాదిమత్త్వప్రసఙ్గాత్, బుద్ధిసృష్టావన్యోన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ. *విజ్ఞానం యజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయామితి సూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధశ్చానుపపన్నః. న హీదం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం వ్యాఖ్యాతం- తథా సతి *యథా చ తక్షేతి సిద్ధాన్తసూత్రం స్యాత్, తతశ్చ తస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః విజ్ఞానశబ్దవిషయమేవ వక్తవ్యం సర్వమానన్దమయాధికరణ ఏవోక్తం. జీవానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశశ్చ న కర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః- అన్తఃకరణసృష్టౌ తదుపధానేన వినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మా కర్తా చేత్ - హితమేవ నియతం కుర్యాదితి శఙ్కాయామిష్టానిష్టప్రాప్తిర్దేశకాలాదృష్టాదివశాదనియమేన హితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థపరం * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- శఙ్కానుత్థానేన పరిహర్తవ్యాభావాత్. హితబుద్ధ్యైవ హి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుతస్తు హితమితి చేత్- తర్హి తన్న కర్తృత్వే చోద్యం- కిం తు సార్వజ్ఞ్యదూషణమహితే హితబుద్ధిత్వం. న చాత్ర సంసరతో జీవస్య సార్వజ్ఞ్యం కేనాపి వివక్షితం. అతోఽకర్తృత్వే దూషణాన్తరపరత్వమేవ సూత్రస్యాయుక్తం. *శక్తివిపర్యయాదితి- బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తిర్హీయేత- కర్తృశక్తిశ్చ స్యాత్- అతః కరణాన్తరం కల్ప్యం- కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్ నామ్ని వివాద ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- బుద్ధేః కర్తృత్వేఽపి మనసః కరణత్వసమ్భవాత్ జీవస్య కర్తృత్వాసిద్ధేః. మనస ఏవ వృత్తివిశేషాద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితి చేన్న- బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహత్తత్త్వాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయో హి తథా స్మరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రం చేద్బుద్ధిః- తదా చిత్తమనసోరివ ప్రకృతివికృతిభావోపదేశో న స్యాత్. *భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధేతి భూమ్యాదీనామివ మనోబుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వం ప్రతిపాద్యతే. *సమాధ్యభావాచ్చేతి సూత్రమపి *ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి సమాధివిధిరపి సమాధౌ కర్తృత్వమాత్మనోఽవగమయతీతి వ్యాఖ్యాతం. తత్తు *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్మాదవిశిష్టార్థం- అతః ప్రకృతేరన్యత్వేన సమాధివిధానమేవ వివక్షితం. *యథా చ తక్షేతి. తత్ర కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వం నామ కిం సంసారదశాయాం దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షత్వం- ఉత ముక్తావననుగతత్వం. ప్రథమేఽధికరణానుత్థానం- దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకసిద్ధతయా నిరపేక్షత్వశఙ్కానుదయాత్. ద్వితీయే శ్రుతివిరోధః- పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య *జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతీచ్ఛామాత్రేణాభిలషితనిష్పాదకత్వశ్రవణాచ్చ. కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. తస్య స్వాభావికత్వే చ దుఃఖాదనిర్మోక్ష ఇతి చాయుక్తం- ప్రచ్ఛన్నస్నాద్యుపభోగకర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాభావాత్. నను న దుఃఖరూపత్వం వివక్షితం- కిం తు దుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితి చేత్. తర్హ్యకర్తృత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షః స్యాత్- తస్య నిష్పన్నత్వం హి దుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మణః కర్తృత్వం చ నరకాదిహేతుః శ్రూయతే. కిం చ- ఆత్మావభాసస్య దుఃఖవ్యాప్తిర్దృష్టేతి ముక్తావాత్మావభాసదుఃఖానుభవయోరన్యతరప్రసఙ్గః. ఆగమవిరోధాద్వ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్- కర్తృత్వేఽపి దుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతాం. *విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వం *వ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తం. బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్య చాకర్తృ

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి. కిం ప్రాప్తం. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వే హి విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యో హి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భశక్తః- స ఏవ నియోజ్యో భవతి. అతః స్వాతన్త్ర్యేణాస్య కర్తృత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (పరాత్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్-కర్తృత్వమస్య పరాత్-పరమాత్మన ఏవ హేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. స్మృతిరపి * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి. ....

నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నం- ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీ పరమాత్మా తదనుమతిదానేన ప్రవర్తయతి-పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కుత ఏతత్ (విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః) ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. యథా ద్వయోస్సాధారణే ధనే పరస్వత్వాపాదనమన్యతరానుమతిమన్తరేణ నోపపద్యతే- అథాపీతరానుమతిః స్వేనైవ క్రియత ఇతి తత్ఫలం స్వస్యైవ భవతి. పాపకర్మసు నివర్తనశక్త

త్వసాధకత్వం ప్రదర్శితం.——— అన్యే తు *యథా చేతి సూత్రం పూర్వసూత్రేణైకాధికరణమేవావర్ణయన్ - తే చాస్య సూత్రస్య కర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాం విషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోఽపి కర్తృత్వానుపరతిప్రసఙ్గపరిహారార్థత్వం యుక్తం - తస్య పరిహరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాం విషయవిభాగస్యాద్యసూత్రేఽభిప్రేతత్వా, దన్యథా *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతిసిద్ధే కర్తృభావే *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తదుపదృష్టాన్తేన *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదివచనస్య దుష్పరిహరతయా తత్పరిహారస్యాభిప్రాయికత్వస్యాభ్యుపేత్యత్వాత్, అనుపరతిప్రసఙ్గపరిహారపరత్వేఽప్యస్మిన్ సూత్రే విషయవిభాగస్యార్థసిద్ధత్వవర్ణనోపపత్తే, శ్చ............................

కర్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥ జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తం- ఉత స్వాయత్తమితి. కిం పరమాత్మాయత్తత్వే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్- నేతి. యదా స్యాత్- తదా స్వాయత్తం. యదా న స్యాత్- తదా పరమాత్మాయత్తమితి సిద్ధ్యతి. ... ...

తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం - కర్తృత్వమితి వ్యాఖ్యానమ్...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేన ప్రథమప్రవృత్తిదశాయాం పరస్యౌదాసీన్యం దర్శితం. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తనం హ్యనుమతిః. జీవః స్వయమేవోద్యుక్తశ్చేత్ - కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యత ఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేన విధినిషేధావుచ్యేతే. ఆదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ - కోపప్రసాదౌ. భాష్యస్థాదిశబ్దేన తత్తత్ఫలదానమభిప్రేతం. పరానుమతిసాపేక్షత్వే విధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం పరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ, తత్రాపి ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలభాక్త్వే, చ దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) సాధారణే ద్రవ్యే పరానుమత్యా స్వాంశమాదాయ రాజ్ఞ ఉపాయనేదత్తే తత్ప్రసాదహేతుకః ఫలాన్వయః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ దృశ్యతే- న త్వనుమన్తుః- తథేదమిత్యర్థః. అంశే పారతన్త్ర్యాద్విధినిషేధాగోచరత్వమితి శఙ్కా - అంశే స్వాతన్త్ర్యాద్విధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేఽపి రథాకర్షణాదిషు విధినిషేధగోచరత్వం దృష్టం. (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్ర దయాయా అస్వవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యథా ద్వయోః పుత్రయోః పిత్రాదివిభక్తదత్తవిత్తక్షేత్రాదిమత్త్వేన తత్సాపేక్షత్వేఽపి కస్యచిదపథప్రవృత్తిః, కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తి, శ్చ తయోరేవ ఫలాయ భవతి - తద్వదిహాపి సర్వజీవానాం సామాన్యేన చిచ్ఛక్తిప్రవృత్తిశక్త్యోః కరణకళేబరరూపపరికరలాభస్య చ పరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వమాత్రం పరాయత్తం- విశేషకర్తృత్వం చ పరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయత్తం. అంశే స్వాతన్త్ర్యం జీవస్య విధినిషేధవిషయత్వం. స్వాతన్త్ర్యం చ స్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తిసామర్థ్యసత్త్వని

స్యాప్యనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వమావహతీతి సాఙ్ఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. నన్వేవం *ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి* ఇత్యున్నినీషయా అధో నినీషయా చ స్వయమేవ సాధ్వసాధునీ కర్మణీ కారయతీత్యేతన్నోపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఏతన్న సర్వసాధారణమ్. యస్త్వతిమాత్రం పరమపురుషానుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తమనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషు కర్మస్వేవ రుచిం జనయతి. యశ్చాతిమాత్రం ప్రాతికూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తం స్వప్రాప్తివిరోధిష్వధోగతిసాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః* ఇత్యారభ్య *తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా* ఇతి, తథా *అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమ్* ఇత్యాది *మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః* ఇత్యన్తముక్త్వా *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు* ఇత్యుక్తమ్. ......

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

వార్యత్వమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేఽపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభాక్త్వం చ రథాకర్షణాదిషు దృష్టమ్. ఇతరసాపేక్షత్వే చ ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలాన్వయే చ దృష్టాన్తోఽస్మిన్. అనుమన్తుః పరస్య నియన్తృత్వాత్ తస్మిన్ గ్రాహకబాధాచ్చ న ఫలాన్వయః- కిం తు జీవస్యైవ. లోకేఽప్యనుమన్తుః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః- అపి తు స్వామిత్వప్రయుక్తః. నిరస్తసమస్తస్యాప్యనుమన్తృత్వం న దోషః- ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్ తస్య. అల్పానుకూల్యేఽపి ప్రభూతాపరాధసహత్వాద్దయాదిగుణానాం సవిషయత్వమితి. అత్ర చోదయతి (నన్వితి) కథమనుమన్తృత్వమ్ - అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం హ్యన్యద్దృశ్యతే- అనుమన్తృత్వే సతి కథమిదముపపద్యత ఇత్యర్థః. విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) న్యాయకృతం విషయవిభాగం సంవాదకోపబృంహణవచనేన దర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రథమప్రవృత్తస్యానుమన్తృత్వవదత్యన్తానుకూలప్రతికూలయోః ప్రయోజయితృత్వమపి ఫలదానకల్పమ్. తత్ర చ హేతుః స్వాతన్త్ర్యమ్. ఏవం ప్రథమముపేక్షకత్వం, పశ్చాదనుమన్తృత్వం, క్వచిద్విషయే ప్రయోజకత్వం చ ప్రతిపాదితమ్. ఏషాం త్రయాణాం దోషరూపత్వసాధనమాశ్రయాసిద్ధిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. నను చేతనస్య ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరుత్పత్తౌ పరమాత్మనః కారణత్వమస్తి వా- న వా. న చేత్- సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసఙ్గః, కిం చ- పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపి పూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్ తదిచ్ఛాదిషు కారణత్వాభావే పరస్య సర్వకర్మఫలప్రదత్వం చ భగ్నం స్యాత్,- అతః ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపి కారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తతశ్చ తయోరీశ్వరః స్వసఙ్కల్పతః కారణం స్యాత్. అయమిచ్ఛతు- అయం ప్రయతతామిత్యేవంరూపసఙ్కల్పస్య తస్య సఙ్కల్పపరతన్త్రతయా జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాభావాత్ కర్మసు కర్తృత్వం తన్నిబన్ధనం భోక్తృత్వం చ న స్యాత్, పరమాత్మన ఔదాసీన్యానుమన్తృత్వప్రయోజయితృత్వావస్థానాం వైషమ్యం చ న స్యాత్,. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకో హ్యనుమన్తా- అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకశ్చ ప్రయోజయితా. పరమాత్మనః ప్రవర్తకత్వం చ న వాయ్వాదికాదివత్ప్రేరణేన- అపి త్విచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తిష్విచ్ఛాజనకత్వమస్తి చేత్- ఉపేక్షకత్వం న స్యాత్- ప్రయోజయితృత్వావస్థాయా వైషమ్యాభావాత్. ఉచ్యతే- నైతే దోషాః ప్రసజ్యేరన్ - సాధారణోపకారవిశేషోపకారవైషమ్యేణ సర్వాసామనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్. ఆదావేవ కరణకళేబరసత్తాప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాం సర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపి కరణకళేబరవ్యాప్తితద్ధారణతత్త్వావస్థాపాదనరూప ఉపకారః సర్వదా భవతీతి తన్ముఖేన ప్రాథమికేచ్ఛాదావపి కారణత్వాన్న పరమాత్మనః సర్వకారణత్వహానిః. తత ఏవ న సర్వఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్తద్విహారస్య కాదృష్టవశాదేవ గుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషో వాసనావిశేషోద్బోధశ్చ జన్మకాలవివక్షితా. విషయవిశేషసన్నిధిశ్చ భోగాదృష్టప్రవాహకారితః- కర్మఫలానుభవస్య తత్సాపేక్షత్వాత్. తథా హి గుణవిశేషస్య రుచివిశేషహేతుత్వమ్ *ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః* *ఆహారా రాజసస్యేష్టా* ఇత్యాదిభిరవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనామోదనశష్పపూయాదిషు రుచివిశేషద్వేషతదభావానాం వాసనావిశేషాధీనత్వమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవం గుణత్రయతారతమ్య, వాసనావిశేషోద్బోధ, వస్తుస్వభావవిశేష, రూపాసాధారణకారణసచివైః సాధారణకారణైః ప్రాథమికేచ్ఛానిష్పత్తిః, న తత ఏవ ప్రయత్నశ్చేతి తయోర్విశేషోపకారాభావాదీశ్వరస్యౌదాసీన్యముక్తమ్. నను తత్తద్భోగాదృష్టస్యాపీశ్వర ఏవ ఫలప్రద ఇతి విషయసన్నిధానాదేరపీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య తత్రౌదాసీన్యమ్. అభిసన్ధివిశేషాభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూతసుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమమాపాదయతి- న తు సాధనాన్తరానుష్ఠాపనేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగే సత్యపి పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యం హి దృశ్యతే - ఘటనిరీక్షణాయ ప్రదీపమారోపయన్ హి పురుషః పటార్థిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీన ఏవ - తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయోరుభయోరప్యభావాత్. ఏవమీశ్వరస్య ప్రథమమౌదాసీన్యముపపన్నమ్.

౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమిత్యుక్తం. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాదత్యన్తభిన్నః- ఉత పరమేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తం- ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నం- అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సం

అత ఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తం - ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వం హి స్వాతన్త్ర్యం. నను పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వాద్వాయాదకాదిప్రేరితస్యేవ న జీవస్య స్వాతన్త్ర్యం. నైవం - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్. ఏవ నేచ్ఛాయాం సత్యామపి సస్వవిషయస్పృష్టవస్త్వవిజ్ఞానే సతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యం హి చేతనస్య దృశ్యతే,- కామవిచారాయకో మహానిలాభోపాయజ్ఞానే సతి కామసమ్భవనేచ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి. ఏవం ప్రత్యవాయస్యాఽఽలిశయితఫలాన్తరస్య వా జ్ఞానే సతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాతన్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టతమేషు ప్రవర్తకవాసనావదనిష్టేషు నివర్తకవాసనాపి హి తస్య విద్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేష్విచ్ఛానివారణక్షమోఽపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం న నివారయతీత్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దణ్డ్యత్వే హేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావాత్తిరశ్చామశాస్త్రవశ్యత్వం. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయోరపృథక్స్వాతన్త్ర్యజీవః. పరమాత్మా చ తయోరుదాసీనః - తత్రాభిసన్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిసన్ధిమానేవ హి చ్వన్తరా సన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః. స చ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి - అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యం. ఈదృశం విశేషోపకారం పృథగ్విమత ఏవ కేషుచిదీశ్వరః కరోతి- తత్ర ప్రయోజయితృత్వమిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యం. నన్వేవం సాధారణకారణైరేవ వాసనావిశేషాదిసహకృతైరిచ్ఛాద్యుత్పత్తౌ సమ్భవన్త్యాం కిమర్థమీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదికమభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే-యది వయమనుమన్తృత్వాదికం కల్పయామః-తదా నేమేవం చోదనీయం. న తు కల్ప్యతే-కింతు *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం*అధ్యక్షశ్చానుమన్తా చ *ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతీత్యాదిశ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే- అతో న కశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తం- నియమనశ్రుతిసఙ్కోచః ప్రసజేత్- ప్రథమముపేక్షకత్వాదితి-న తదనిష్టప్రసఙ్గనం- నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్సఙ్కోచోఽప్యభిమతః- యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతః పరం సఙ్కోచ ఏవ త్వనిష్టః- న చ సోఽభ్యుపగతః. కించ-పిచ్ఛ కించిత్ప్రవృత్తిశక్తిం చ వత్త్వాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య ప్రథమప్రవృత్తౌ తూష్ణీం భావః ఈశ్వరస్య న స్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః- కింతు తదతిశయావహ ఏవ- యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం స్వాతన్త్ర్యం చ దత్త్వా స్వయమవ్యాపృతస్య రాజ్ఞః-తద్వత్. న చ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వం చేతి వ్యాఘాతః-అమాత్యస్వాతన్త్ర్యవదభావాత్. తదభావశ్చ రాజ్ఞా తత్ప్రవృత్తేరనివారణాత్.— అత్రాయం సఙ్గ్రహః- వైయర్థ్యం యావతా న స్యాద్విధానప్రతిషేధయోః। నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్సఙ్కోచోఽనత్వతః పరః। బాహ్యాన్తఃకరణవ్యాప్తిత చ్ఛక్త్యాధానధారణైః। సాధారణోపకారైస్స్యాదిచ్ఛాద్యేకారణం పరః। భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్। ఇచ్ఛా దేర్మనసోత్పత్తౌ యుక్తోదాసీనతా విభోః। అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తైవస్తున్యత్ర కేనచిత్। ఉపయుక్తైర్యదా నైహితస్య ప్రాపయితా పుమాన్ ।, సామర్థ్యే సత్యవార్యత్వాత్స్వతన్త్రో జీవ ఉచ్యతే। స హేయ్యాదనేవిషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి। సన్నిధాపకవైధుర్యే వ్యర్థం బుద్ధిస్థతాం నయన్ । ప్రయోజకోఽనుమన్తా చ భవతీశస్తదా తదా। పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫలమనుమత్యాదికం భవేత్।దయాదీనాం గుణానాం చ సులభం విషయాన్తరం।అమాత్యస్య స్వతన్త్రత్వే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే। ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః। న స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపాత్ప్రచ్యుతం భవేత్ । స్వాతన్త్ర్యదాయినాప్యంసా తత్ప్రవృత్త్యనివారణాత్.———అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యం, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యం, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వం, సర్వఫలప్రదత్వం, నిరఙ్కుశస్వాతన్త్ర్యం. అవస్థాత్రయవైషమ్యం, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వం, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహార, శ్చేతి సర్వముపపన్నం. … … …

జీవేన స్వరూపైక్యమభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వానన్యత్వేన జీవాన్ జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తిరనివార్యా-అత ఇదమధికరణం విరుద్ధం. నను జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేపి హితాకరణాదిదోషః ప్రసజేత్. న- శరీరగతదోషాణాం శరీరిణ్యప్రసక్తేర్న జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసక్తాత్. ……………………………………

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ అనన్తరసఙ్గతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భక్షమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తం- తర్హి రాజభృత్యాదివదత్యన్తభేదో జీవపరయోస్స్యాత్- తస్మాదభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోక ఇతివదౌపచారిక్య ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. (అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి) కిం విశేష్యైకదేశరూపాంశః- కిం విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశ ఇతి వికల్పగర్భితః. స తు వక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః-ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతౌపాధికభేదభిన్నః- ఉత స్వతో భిన్నాభిన్నః-ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వముపపద్యతే- కస్మిన్నేతి. యదాపక్షాన్తరేషు తదుపపత్తిః- తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః- తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. కస్సంశయహేతురిత్యత్రాహ (శ్రుతీతి) నాదివిప్రతిపత్తైరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య

శయః. నను *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః* అధికంతు భేదనిర్దేశాదిత్యత్రైవాయమర్థో నిర్ణీతః. సత్యం- స ఏవ నానాత్మైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావద్ధి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతం - తావజ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, బ్రహ్మణస్తస్మాదధికత్వం, చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః. * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాది భేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయోరభేదశ్రుతయస్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః.—— బ్రహ్మణోఽంశో జీవ ఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్త్వేకదేశవాచీహ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. న చ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః- ఖణ్డనానర్హత్వాద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాచ్చ. తస్మాదత్యన్తభిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదం.——యద్వా- భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాది బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధార్థానువాదిత్వాదనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.——అథవా- బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. న చాయముపాధిర్భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి వక్తుం శక్యం- బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశ ఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశాదన్యథా చ- ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్,. ఉభయథా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావత్స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధత్వాశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభిర్దృశ్యతే, అన్యథా చ- అభేదేన వ్యపదేశోఽపి *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్దృశ్యతే. (అపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) *బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.—— న చ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వం- బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వతత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్యధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయస్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనానన్యథాసిద్ధః. అతో న జగత్సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యార్థోపదేశపరత్వం. న చాఖణ్డైకరససచ్చిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానం, బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిం, జీవభావేన తత్ప్రవేశం, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణం, తత్కృతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాగిత్వం, మభోక్తృత్వేన తత్ర స్థిత్వా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వం, జీవభూతస్యాస్వస్వకారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానం, సంసారమోక్షం, తదుపదేశశాస్త్రం, చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమిత్యు

పౌనరుక్త్యం శఙ్కతే (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వం హి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వనిష్ఠవత్త్వారేణ జగద్బ్రహ్మణోః శరీరశరీరిభావేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితం. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తం- ఆకృత్యధికరణన్యాయావిషయత్వాదిత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య- తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వ, మనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయ, శ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వనిర్ణయేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వం, ప్రభాప్రభావతోరివాపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వసిద్ధిః, విశేషణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధి, రితి భావః. (కింతావదిత్యాది)——అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మణోంశ ఇతి) విశేష్యైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదం. ——(యద్వేతి) అద్వైతేషడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్భవాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యర్థః.——(అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా. ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) సౌత్రోఽపిశబ్దో భేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టైస్సామానాధికరణ్యేఽభేదస్యౌపచారికత్వశఙ్కా స్యాత్- ఇహ తు దాశకితవాదినికృష్టసామానాధికరణ్యమభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.——పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య దూషయతి (న చేతి) ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భ్రమముపదిశతీతి చేత్తత్రాహ (న చాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశో హి పరస్య బోధనార్థః- అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్తి వేదాన్తా ఇత్యేవం విద్ధీతి బోధయతి- తస్మాదపరమార్థం భ్రమముపదిశతా వేదేన బ్రహ్మణా

పదిశ్యతే- తథాసత్యున్మత్తప్రలపితత్వాపాతాత్.— ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మజీవ ఇత్యపి న సాధీయః- పూర్వనిర్దిష్టనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. నహి దేవదత్తాదేరేకస్యైవ గృహాద్యుపాధిభేదాన్నియన్తృనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అత ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపేత్యం....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ *పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మాంశో జీవః - అంశవాచీ హి పాదశబ్దః. *విశ్వా భూతానీతి జీవానాం బహుత్వాద్బహువచనం మన్త్రే. సూత్రేఽపి *అంశ ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నాత్మా శ్రుతేరిత్యత్రాప్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభ్య ఈశ్వరాద్భేదస్యాత్మనాం బహుత్వనిత్యత్వయోశ్చాభిధీయమానత్వాత్. ఏవం నిత్యానామాత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికే సతి జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేఽపి భేదకాకారః ఆత్మయాథాత్మ్యవేదనక్షమైరవగమ్యతే. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇత్యనన్తరమేవ చాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి. ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే- అతశ్చాయమంశః. ....

అంశత్వేఽపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ ఏవ స్యురిత్యాశఙ్క్యాహ

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివజ్జీవః పరమాత్మనోంఽశః - యథాఽగ్న్యాదిత్యాదేర్భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోంఽశో భవతి, యథా గవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాం గోత్వాదివిశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, యథా వా దేహినో దేవమను

భ్రమితవ్యమిత్యుక్తం భవతి- న చ తద్యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) భ్రమనివృత్త్యా లోకోజ్జీవనప్రవృత్తేన వేదేనాధికభ్రమాన్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధిస్తుల్యా - సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు తస్య సిద్ధత్వాత్. న జీవబ్రహ్మణోరభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి చేత్ - తర్హి జీవబ్రహ్మణోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోఽపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి చేత్ - భేదశ్రుతివిరోధాదభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదనయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యేషు న హి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్ పూర్వమేవ ప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్తమితి భావః.—— సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా. ....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్॥ ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వం కల్పితం పూర్వసూత్రే- అంశత్వం కణ్ఠోక్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్యాది) *నిత్యో నిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. ×యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇతివద్విశిష్టవిధిపరా *తద్గుణాస్తు విధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థే న చేదన్యేన శిష్టా ఇతి న్యాయాత్. జీవానాం పరస్పరభేదస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితి చేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వమలౌకికం- తస్మాన్నిత్యానామేవ బహుత్వం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవేతి *నిత్యో నిత్యానామితి వాక్యస్యార్థం హేతుతయాహ (ఈశ్వరాదితి) ఏవం భేదనిత్యత్వే ముక్తౌ దేవాదిభేదకాకారాభావాత్ కథం భేదోఽజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (ఏవం నిత్యానామితి) (జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేఽపీతి) అనేన జీవాద్వైతపరవాక్యానామాకారైక్యపరత్వం దర్శితం. ప్రత్యక్త్వేన పరాక్త్వేన చ భేదోఽగృహ్యత ఇత్యర్థః. అయమర్థస్సూత్ర ఇత్యాహ (అసన్తతేరితి) ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ తత్రైవానన్తరోక్తం పురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనం, తేన క్షరాక్షరవైలక్షణ్యం, అంశశబ్దార్థస్య తదనురోధేన వక్తవ్యత్వం, చాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేఽపీతి)

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) ద్రవ్యయోరపృథక్సిద్ధవిశేషణవిశేష్యభూతయోరంశాంశిత్వం వదతా ద్రవ్యయోశ్శరీరాత్మనోరప్యంశాంశిత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథా వా దేహిన ఇతి) ప్రకాశాదీనామంశత్వంక

ష్యాదిర్దేహ్యాఽంశః,- తద్వత్. ఏకవస్త్వేకదేశత్వంహ్యంశత్వం- విశిష్టస్యైకస్యవస్తునోవిశేషణమంశఏవ. తథాచవివేచకాఃవిశిష్టేవస్తునివిశేషణాంశోఽయం-విశేష్యాంశోఽయమితివ్యపదిశన్తి. విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వేపిస్వభావవైలక్షణ్యందృశ్యతే - ఏవంజీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వంస్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. తదిదముచ్యతే (నైవంపరఇతి) యథాభూతోజీవః - నతథాభూతఃపరః. యథైవహిప్రభాయాఃప్రభావాన్యథాభూతః - తథాప్రభాస్థానీయాత్స్వాంశాజ్జీవాదంశీపరోప్యర్థాన్తరభూతఇత్యర్థః. ఏవంజీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతంస్వభావవైలక్షణ్యమాశ్రిత్యభేదనిర్దేశాఃప్రవర్తన్తే- అభేదనిర్దేశాస్తుపృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాంవిశేష్యపర్యన్తత్వమాశ్రిత్యముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే. *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మేత్యాదిషుతచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్త్వమయమాత్మేతిశబ్దాఅపి-జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థఃప్రాగేవప్రపఞ్చితః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ ఏవంప్రభాప్రభావద్రూపేణశక్తిశక్తిమద్రూపేణశరీరాత్మభావేనచాంశాంశిభావంజగద్బ్రహ్మణోఃపరాశరాదయఃస్మరన్తి *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నావిస్తారిణీయథా। పరస్యబ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలంజగత్ *యత్కించిత్సృజ్యతేయేనసత్త్వజాతేనవైద్విజ। తస్యసృజ్యస్యసమ్భూతౌతత్సర్వంవైహరేస్తనురిత్యాదినా.చకారాచ్ఛ్రుతయోపి *యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదినాఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వంవదన్తీత్యుచ్యతే. ....

ఏవంబ్రహ్మణోఽంశత్వేబ్రహ్మప్రవర్త్యత్వేజ్ఞత్వేచ సర్వేషాంసమానేకేషాంచి
ద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా - కేషాంచిత్తత్పరిహారః, కేషాంచిద్దర్శనస్పర్శ
నాద్యనుజ్ఞా- కేషాంచిత్తత్పరిహార, శ్చశాస్త్రీయఃకథముపపద్యతఇత్యాశఙ్క్యాహ

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌదేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ సర్వేషాంబ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపిబ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే- (జ్యోతిరాదివత్) యథాఽగ్నేరగ్నిత్వేనైకరూపత్వేపిశ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే-శ్మశానాదేస్తుపరిహ్రియతే, యథాచాన్నాదిశ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే-అభిశస్తాదేస్తుపరిహ్రియతే.

నమితిశఙ్కాయామంశస్వరూపంశిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి) తాదృశాంశత్వంవిశేషణవిశేష్యయోరపివిశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) తదేవవృద్ధవ్యవహారేణదృఢయతి (తథాచేతి) తతఃకింప్రస్తుతదోషస్పర్శశఙ్కాయామిత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుత్వసఙ్కుచితత్వవికసత్వవిస్తృతత్వాదిస్వభావవైలక్షణ్యందృశ్యతఇత్యర్థః. దృష్టాన్తేశిక్షితంవైలక్షణ్యందార్ష్టాన్తికేదర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేనసూత్రఖణ్డమవతారయతి (తదిదమితి) వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూతఇతి) తదేవవివృణ్వన్సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథైవహీతి) తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపివిశేష్యపర్యన్తాభిధానందృశ్యతే - యథాభానుః- భానుమాన్, జ్యోతిః- జ్యోతిష్మాన్, తేజః- తేజస్వీ. త్యాది. తదేవపక్షేదర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యారభ్యత్వమయమాత్మేతిశబ్దాఅపీత్యన్తంప్రతిజ్ఞావాక్యం. త్వమయమాత్మేతిశబ్దాఅపితచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్-తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థాఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినాహేతురుచ్యతే. (ప్రాగేవప్రపఞ్చితఇతి) అత్రైవవక్తవ్యంసూత్రాభిప్రేతంసర్వంపూర్వముక్తమిత్యర్థః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ * అపిస్మర్యతఇతిసూత్రేఽంశత్వమాత్రేస్మృతివచనముక్తం- అస్మిన్సూత్రేవిశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వేపిస్మృతివచనముచ్యతఇతిభిదా. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపివక్తవ్యత్వేసతిదృష్టాన్తోపాదానముఖేనవిశదీకారాతిశయాత్స్మృతివచనంసూత్రేకణ్ఠోక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవమితి) అంశత్వఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మ
ప్రవర్త్యత్వఇతిపూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వఇతితత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః.

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌదేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథాచేతి)....................................

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపిజీవానామన్యోన్యభేదా, దణుత్వేనప్రతిశరీరంభిన్నత్వా, చ్చభోగవ్యతికరదోపినభవతి. భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదే చోపహితబ్రహ్మజీవవాదేచ జీవపరయోర్జీవానాంచభోగవ్యతికరాదయ స్సర్వేదోషాస్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షేభోగవ్యతికరాభావఉక్తః. ....

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేప్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయఉపపద్యన్తే. అతఆహ

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ॥ అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాసఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్యప్రకాశతిరోధానంప్రకాశనాశఏవేతిప్రాగేవోపపాదితం. *ఆభాసాఏవేతివాపాఠః-తథాసతిహేతవఆభాసాః. చకారాత్ *పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వా *జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేపిసర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థఏవ. ....

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేప్యుపాధిభేదహే
తుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థాభవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేననియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ - ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చస్వసమ్బన్ధేనబ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్. ....

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవహేతోరనియమఏవ. ....

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ సమన్తాత్తతిఃసన్తతిః- విభుత్వం. తదభావోఽసన్తతిః- అణుత్వం. అన్యోన్యభేదాదితి చశబ్దసముచ్చితోహేతుర్దర్శితః. సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షేభోగవ్యవస్థానుపపత్తిరభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావాత్తదనుపపత్తిః. * నానాత్మానోవ్యవస్థాతఇతిన్యాయసూత్రం. కింసుఖాదీనాంస్వరూపభేదోవ్యవస్థా- ఉతాశ్రయభేదః. నప్రథమః- ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. నద్వితీయః- హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితికైశ్చిదుచ్యతే. తన్న- ప్రతిసన్ధానాభావరూపావ్యవస్థేత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావేసతిప్రతిసన్ధానమాత్మైక్యవ్యాపకం- తిరస్కారకాభావేప్యప్రతిసన్ధానాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ॥ ఉపాధిభేదాద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాదేవనోపపద్యతే - ఉపపన్నేపివ్యవస్థానోపపద్యతఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇదమప్యాశఙ్క్యాహేత్యపిశబ్దార్థః.

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వా, త్తస్యచాచ్ఛేద్యత్వా, ద్వ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః. ....

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ చశబ్దోఽవధారణే. ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః- సఙ్కల్పః. ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికంవివక్షితం. (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్సర్వప్రదేశానాంబ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః............

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపం - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభిస్సమ్బధ్యతే - తథాప్యుపాధిసమ్బన్ధి బ్రహ్మప్రదేశభేదాదుపపద్యత ఏవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్. తన్న - ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావాద్వ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ. ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేఽపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ప్రదేశసమ్బన్ధి దుఃఖం బ్రహ్మణ ఏవ స్యాత్.—— పూర్వత్ర * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతర నియమో వాఽన్యథా * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః - అత్ర తు * ఆభాస ఏవ చేత్యాదిభిస్సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే. ....

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ॥ జీవానామన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) ఏతేషాం భోగాదయో బ్రహ్మణి స్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. * అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా) ... ...

పరే తు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వ శ్రుత్యాదిభిర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరమధికరణం వర్ణయన్తి. తన్మతే అంశాంశిభావోఽనుపపన్నః - జీవేశ్వరయోరుభయోరపి సన్మాత్రే బ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయోస్సర్పభూదళనయోరివ మిథోఽంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయోర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేఽపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో న ఘటతే. అత ఏవ * పాదోఽస్యేతి శ్రుతిః * మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ న సఙ్గచ్ఛతే - తయోస్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. * అస్య * మమేతి పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి న జీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తం - స్థాణావధ్యస్తం పురుషం ప్రతి స్థాణోరంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రన్థవిరోధశ్చ - జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యవిరోధశ్చ. అంశ ఇవాంశ ఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోఽప్యముఖ్య ఇతి చేత్ - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమర్థనీయమంశత్వం చ కస్య. న తావదుపాధేః - తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్. న చోపాధ్యుపలక్షిత బ్రహ్మణః - తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాప్యుపాధివిశిష్టస్య - తస్య స్వాత్మానం ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపం ప్రతి ఉపహితస్వరూపస్యాంశత్వం - వస్తునిస్వతోఽంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః. కృత్స్నముపహితమనుపహితం వా స్యాత్. న చాధిష్ఠానం ప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వం - అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వం స్థాణోరివానుపపన్నమితి హ్యుక్తం. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖే నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య * ప్రకాశాదివదితి సూత్రమాలోకాకాశరవిమణ్డలేష్వఙ్గులిఘటకరకశరజ్జ్వాదిగతైర్హ్రస్వత్వమహత్త్వగమనాగమనకమ్పాదిభిరస్పృష్టత్వవజ్జీవదుఃఖైరీశ్వరస్యాస్పర్శ ఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వాన్ జీవానాత్మనోఽనన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వం హి దుఃఖిత్వం. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితి చేత్ - జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతి చేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధితానువృత్త్యా విద్యస్యేవాస్త్రోదాదివదీశ్వరస్య దుఃఖమవర్జనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారావహం మమేత్యవిద్యాకృతాభిమానప్రయుక్తౌ - ఏకత్వదర్శినోఽభిమానరహితస్య శాస్త్రనియోజ్యత్వమితి చానుపపన్నం - వి ప్రాకృతవిచేష్టితం * సతాం మార్గమదూషయన్నిత్యాదిభిరాదిభరతపరాశరవసిష్ఠాదీనాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్, * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి బ్రహ్మవిద ఏవ యావచ్ఛరీరావసానం శాస్త్రవశ్యత్వావగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారార్థమోదనాదావాప్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేఽభిమానవిరహాదనన్వయస్యావక్తుమశక్యత్వాచ్చ. * అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇతి - ఉపాధీనాం సర్వత్ర సన్తతత్వాభావాన్న తత్తత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తం. తచ్చాయుక్తం - సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేష్వనన్తఃకరణభేద ఇతి చేన్న - అణోరన్తఃకరణస్యాయుగపద్బహుశరీరసంసర్గానుపపత్తేః. ననుపరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యనుపలభ్యమానత్వమణుత్వం - తచ్చైకస్యైకశరీరస్యైవానేకశరీరసమ్బన్ధిన ఏకస్యోపపన్నమితి చేన్న - తథా సతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వానుపపత్తేః. * ఆభాస ఇతి - పరమాత్మన ఆభాసః - ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తం - తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బాభావాద్, ఆరమ్భణాధికరణదర్శితైర్దూషణాన్తరైశ్చానుపపన్నం.—— అపరేషాం పక్షేఽపి * ప్రకాశాదివత్ * అసన్తతేశ్చేతి సూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం న ఘటతే - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమాదన్తఃకరణభేదేఽపి సౌభరిశరీరేష్వాత్మైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ. * ప్రదేశభేదాదితి చేదితి - ఏకశరీ

ఽవచ్ఛిన్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టసమవాయాత్ సుఖాదివ్యవస్థా చాయుక్తా- ఏకశరీరే సర్వాత్మనాం విభూనామన్తర్భావాదితి పరేషాం స్వోక్తదూషణం స్వస్యాపి ప్రాప్నోతి- ఉపాధీనాం గత్వరతయైకైకోపాధిషు సర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భావాత్, అదృష్టస్యాప్యనియతత్వేన సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః. బ్రహ్మప్రదేశానాముపాధినాచ్ఛిన్నత్వే తదభావే చ సమన్వయాధికరణోక్తా దోషా అనుసన్ధేయాః- ఇహైవ హి తే సూత్రకారైర్వివక్షితాః. భాష్యకారైస్తు ప్రసఙ్గాత్తత్ర దర్శితాః- అత ఇహ తేషామనుపన్యాసః. *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణి సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వేన పరైరపవ్యాఖ్యాతాని. తదయుక్తం- *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదినా పునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తం. *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవ దర్శితా- అతస్తయోర్యథోక్తార్థపరత్వమవర్జనీయం- తథా సతి పునరుక్తిపరిహారాయ *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం కువృష్టివ్యుదాసకత్వమాస్థేయం.— అన్యేషామపీహ బుద్ధికరణం న ఘటతే- నానాత్వైకత్వవ్యపదేశసాధ్యత్వాదంశాంశిభావస్య. కిం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోఽంశో జీవః - ఉతేశ్వరస్య. ప్రథమే భేదవ్యపదేశహేతుర్నసిద్ధ్యతి- సన్మాత్రాజ్జీవస్య భేదవ్యపదేశాభావాత్. ఈశ్వరాదేవ హి భేదం వ్యపదిశన్తి శ్రుతయః. సన్మాత్రాదస్యత్వే జీవానామసత్త్వం చ ప్రసజేత్. శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ- *స హ స్రశీర్షా పురుషః *ఉతామృతత్వస్యేశానః *పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని *మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతీశ్వరాంశత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయతే. ద్వితీయే కల్పే భవదభ్యుపగమవిరోధః- బ్రహ్మణోఽంశిత్వం భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశత్వమపి హి భవదభిమతం- న తు తేషాం పరస్పరాంశాంశిభావః. నన్వీశ్వరాంశస్య బృహత్త్వాదంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః- బృహతి మృత్తికాంశేఽంశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితి చేన్న - బృహతి ఘటేఽపి ఘటం ప్రత్యంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్స దృశి తచ్ఛబ్దస్య గౌణతయా బృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారో బృహత్యుపాదానద్రవ్యేఽవస్థాన్తరానాపన్న ఏవ భవతి - న త్వవస్థాన్తరప్రాప్తే. బృహతి మృత్పిణ్డేఽంశే ఘటత్వాద్యనాపన్న ఏవ హ్యంశిత్వవ్యవహారః- న తు ఘటత్వే నోపయుక్తేఽపి- ఏవం బృహన్నప్యంశః సన్మాత్రరూపశ్చేత్- అంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే - సతు నియన్తృత్వరూపావస్థాపన్న ఇతి న తత్ర గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే. *ప్రకాశాదివదితి- సౌరచాన్ద్రాదిప్రకాశమణిమన్త్రౌషధాదీనాం దాహకత్వశక్తిసద్భావాసద్భావాదిస్వభావవ్యవస్థావద్దుఃఖిత్వనిర్దుఃఖిత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిర్జీవేశ్వరయోరితి వ్యాఖ్యాతం. తథా సతి స్వభావవ్యవస్థామాత్రే దృష్టాన్త ఉపన్యస్తస్స్యాత్- న త్వంశాంశినోస్స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్త ఉక్తస్స్యాత్. తతో వరమంశాంశిభావే స్థిత ఏవ స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తోపన్యాసః- అంశాంశిభావనిబన్ధనశఙ్కాపరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య. సముదాయైకదేశత్వమేవాంశశబ్దనిమిత్తం. అత ఏవ హి దాయవిభాగే గోమహిషభూహిరణ్యాదిష్వయం మమాంశః- అయమస్యాంశ ఇతి వ్యవహారః. విశేష్యాంశ ఇతి వ్యవహారదర్శనాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వం ల్వన్మతే ప్రసజ్యత ఇతి చేన్న- విశిష్టాపేక్షయా విశేష్యేఽప్యంశశబ్దవ్యవహారేఽపి విశేషణం ప్రతి ప్రధానతయాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానం విశేషణం ప్రత్యంశత్వవ్యవహారానుపపత్తేః,. తథా వ్యవహారాభావశ్చ ప్రాధాన్యాదేవ. అత ఏవ దేవదత్తాదేర్గోమహిష్యాద్యపేక్షయాఽంశిత్వవ్యవహారః. యదా సముదాయే ప్రాధాన్యవివక్షా- తదా తస్యాంశత్వం- యదా తదేకదేశాన్తరే ప్రాధాన్యవివక్షా- తదా తదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహారః. సముదాయస్య ప్రాధాన్యం పౌష్కల్యలక్షణం. దేవదత్తాదేః శేషిత్వలక్షణం. విశేష్యస్యత్వాధారత్వాదిలక్షణం. సంయోగలక్షణసమ్బన్ధే సత్యపి ప్రాధాన్యావివక్షయా హి భూతలస్య గోమహిష్యాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః. అతస్సర్వజీవైరభిన్నత్వం స్వస్య జానత ఈశ్వరస్యాంశభేదే సత్యపి దుఃఖిత్వం భవేత్ - యథా సౌభరేః. సర్వాత్మ్వాక్శరీరత్వేన జానత ఈశ్వరస్య త్వన్మతేఽపి దుఃఖిత్వం స్యాదితి చేన్న - స పక్షాభావాత్. శరీరగతదుఃఖం శరీరిణో దేవదత్తాదేర్దృశ్యత ఇతి చేన్న - దుఃఖస్య శరీరగతత్వాభావాత్. కిం వ్రణాదికమేవ దుఃఖం- ఉత తజ్జ్ఞానం. ప్రథమే వ్రణస్యాత్మన్యభావాన్న శరీరగతస్య శరీరిగతత్వం. ద్వితీయే శరీరస్య వ్రణజ్ఞానాభావాన్న తద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వమిత్యుభయథాపి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. అతో నేశ్వరస్యాస్మన్మతే దుఃఖిత్వాదిప్రసక్తిః. ………………

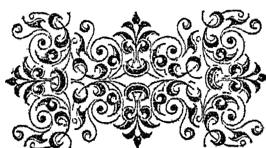
అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

———

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

———

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౦. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౬౮.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే — చతుర్థః పాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వే నోత్పత్తావుక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వేఽపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిరపోదితా. తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం శోధితం- సమ్ప్రతి జీవోపకరణానామిన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమిన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్ - ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. జీవవదేవేత్యాహ పూర్వపక్షీ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రాణాః- ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నోత్పద్యతే- తథేన్ద్రియాణ్యపి నోత్పద్యన్తే. కుతః. శ్రుతేః- యథా జీవస్యానుత్పత్తిః శ్రుతేరవగమ్యతే- తథా ప్రాణానామప్యనుత్పత్తిః శ్రుతేరేవావగమ్యతే. *తథా ప్రాణా ఇతి ప్రమాణమప్యతిదిశ్యతే. కా పునరత్ర శ్రుతిః. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదాసీదితి ఋషయో వావ తేఽగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దైర్బహువచనాదిన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చీయతే. న చేయం శ్రుతిః *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం * నైషాస్తమితా దేవతా యద్వాయురితివచ్చిరకాలావస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా- *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపఞ్చప్రలయవేలాయామప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్య ఇవ నేతవ్యా ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- వియదాదివదేవ ప్రాణాశ్చోత్పద్యన్తే. కుతః. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చేతీన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాచ్చ ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. న చాత్మోత్పత్తివాద

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయదధికరణం ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతం - తస్మాత్తత్పూర్వాధికరణేన పాదసఙ్గతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తినిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సఙ్గతిః. నన్వవధారణప్రతిజ్ఞానాదిభిస్సిద్ధార్థశ్చేత్ - వియదాదిన్యాయేన కృతత్వాదనారమ్భణీయతా. నైవం- *ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి శ్రుతేరకృతనిర్వాహత్వాత్ అత ఏవ హి సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రాగుక్తమభిప్రేత్య తత్ర పృథక్సూత్రమనిబధ్నన్ ప్రాణవిషయశ్రుతినిర్వాహమేవ సూత్రకారోఽన్వబధ్నాత్. కిమిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్తే- ఉత వియదాదివదుత్పద్యన్త ఇతి. కిం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యం తేషాముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి. * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యం సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావమవగమయతి- నేతి. కిం ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియపరః- ఉత పరమాత్మపరః. *ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరతామవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య ప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్త ఇతి పూర్వపక్షః. యదాఽవగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేన *అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావానవగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యేన వియదాదివదిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తః. శ్రుత్యవగతత్వం కథం సూత్రితం- న హి శ్రుతేరితి సూత్రే పఠ్యతే- తత్కథమేవముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రమాణమపీతి వివక్షితశ్రుతేరస్పష్టత్వాదాహ (కా పునరితి) *అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకో దృష్ట ఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దైర్బహువచనాదితి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్వారస్యా, ఋషిశబ్దస్య ద్రష్టరి స్వారస్యేన దర్శనకరణే స్వారస్యాభావా, చ్చ *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యే ఖాదీనాం ముఖ్యార్థేన జనిధాతునా ప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వారస్యా, దుత్పత్త్యాదినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగసద్భావా, చ్చ పరమాత్మైవోచ్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరసూత్రస్య బహువచనమాత్రనిర్వాహపరత్వేన అన్యత్సిద్ధాన్తయుక్తిజాతమర్థసిద్ధమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం సర్వం స్వయమేవాహ క్రవాణ(వియదాదీత్యాదినా)........................

వదిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః- ఆత్మవదుత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాం చాదర్శనాత్. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యేఽపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే- న త్వచేతనేష్విన్ద్రియేషు......................

ఋషయః *ప్రాణా ఇతి చ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేరేవ. ....

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః-వాచః- పరమాత్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూతవియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపభాజామభావాత్ తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని న సన్తీత్యర్థః. ....

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఋషయ ఇతి)

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చ శబ్దో వ్యాఖ్యాతః..

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఆత్మా హ్యదృష్టసంస్కారస్థితికార్యదర్శనాత్తదానీం కల్ప్యతే - ఏవమిన్ద్రియకార్యం తదా దృశ్యతే చేత్- ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్ - న చ తదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది) ఉక్తార్థే శ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలితమర్థమాహ (తద్ధేదమితి) వాక్కార్యముచ్చారణం. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణం. ఏవం తత్తత్కార్యజ్ఞానేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం నోపపద్యత ఇతి న తదానీం కార్యకల్ప్యానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ... ...

పరైస్తు పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవం ప్రత్యనియమస్య తథాశబ్దేనాతిదేశే దేహానియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వా, జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధా, దస్య పూర్వపక్షసూత్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావా, చ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్యాసమ్భవస్యాతిదేశః, *అస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాది దృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణేషు తథాశబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశ, ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. తతోఽప్యవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వారసికం. ప్రాసఙ్గికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు న దోషః. న చ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావాదస్యైవ సిద్ధాన్తసూత్రత్వమాశ్రయణీయం - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరసూత్రితత్వం తు పూర్వోక్తాదేవ సూత్రప్రణయననైరపేక్ష్యాత్. బాధకపరిహారస్య త్వనుక్తత్వాత్తస్యైవ సూత్రితత్వం యుక్తమిత్యుక్తం. తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతనమిత్యుక్తం దీపే. *గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వం చాత ఏవ యుక్తం. న చాసౌ చశబ్దః సముచ్చయార్థః- సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితి యోజనా చ క్లిష్టా, *గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదావగతసూత్రశైలీవిరుద్ధా, చ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహే సమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః. *తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరితి- ఖాదిష్వనుషక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ఛ్రుతేః, ఖాదిషు చ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యేతి వ్యాఖ్యాతం. తన్నేయార్థం. తతోఽప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానం వరం,- తచ్ఛబ్దస్య ఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపి పరమాత్మపరత్వం స్వారసికం, చ- ప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః,. జన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తిరప్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యం- సా త్వేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాదివద్వియదధికరణోక్తతయాఽభిప్రాయతః సిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహ ఏవ కణ్ఠోక్త్యాఽఽకాఙ్క్ష్యః. క్వచిదుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపి హ్యయుక్తం - న క్వచిదుక్తస్య పునశ్చోక్తత్వం, క్వచిదప్యనుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం, చ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్య కార్యత్వమిత్యుక్తం. తదయుక్తం - ఆహఙ్కారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్య చ పృథివీతేజః కార్యత్వాయోగా, ద్వాయువిశేషస్య ప్రాణస్యామ్బుకార్యత్వాభావా, చ్చ. అత ఆప్యాయనమాత్రమత్ర వివక్షితం - తావతా చ నోత్పత్తిసిద్ధ్య

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ తానీన్ద్రియాణి కిం సప్తైవ స్యుః-అథవైకాదశేతి చిన్త్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కిం ప్రాప్తం. సప్తేతి. కుతః. (గతేర్విశేషితత్వాచ్చ) గతిస్తావజ్జాయమానేన మ్రియమాణేన చ జీవేన సహ లోకేషు సఞ్చరణరూపా సప్తానామేవ శ్రూయతే *సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్తేతి. వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయా. విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః *యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ। బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతే తామాహుః పరమాం గతిమితి. శరీరాన్తస్సఞ్చరణం విహాయ మోక్షోర్ధ్వగమనం పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ జన్మమరణయోస్సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి సప్తైవేతి గమ్యతే. యాని త్వితరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన *అష్టౌ గ్రహాః *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు చతుర్దశపర్యన్తాని ప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషు వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే - తేషాం జీవేన సహ గతిశ్రవణాభావాజ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికః ప్రాణవ్యపదేశః........

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥ న సప్తైవేన్ద్రియాణి- అపి త్వేకాదశ- హస్తాదీనామపి శరీరే స్థితే జీవే

టి.—— అన్యేన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ సిద్ధతాం మత్వా వ్యష్టీన్ద్రియాణాం జీవస్య స్వాపప్రబోధయోరుత్క్రాన్తిజన్మనోశ్చ విలయోత్పత్తీ భవతః - ఉత న భవత ఇతి విచారయన్తి. తదయుక్తం- సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయోరప్యనిరూపితత్వాత్, *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాః * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్త ఇత్యాదిభిః తత్ర తత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తత్సిద్ధిరితి చేత్. తర్హి *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి *అగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి పూర్వాపరపాదయోరుదాహృతతత్తద్వాక్యైర్వ్యష్టీన్ద్రియాణామవస్థానసిద్ధేర్విచారో నిర్విషయస్స్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రళయావగమాత్సంశయ ఇతి చేత్. తత్సమష్టీన్ద్రియాణామపి తుల్యం- *అసద్వా ఇత్యాదివాక్యానాం శ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చ భవేత్ -*వాఙ్మనసి దర్శనాదిత్యధికరణే ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాం లయేఽశ్రుతేఽపి తేషాం సద్భావో నిశ్చితః. ఉక్తం హి భవద్భిరేవ *ఇహ లయో న సాక్షాద్వివక్ష్యతే కిన్తు వృత్తివిలోపాయ మనసి సంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌ లయాభావాత్ జన్మన్యుత్పత్తిశ్చ నాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయోర్లయోత్పత్త్యభావశ్చ కిం పునర్న్యాయసిద్ధః. అతః *తథా ప్రాణా ఇత్యాదిసూత్రాణాం సమష్టివిషయత్వమేవ యుక్తం. యథాశబ్దేన సుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధజన్మసు వియదాదివత్ప్రాణా ఉత్పద్యన్త ఇత్యపి వ్యవహితాధికరణన్యాయాతిదేశోఽస్వరసః. *అసద్వా ఇదమిత్యాదిశ్రుతిశ్చ *సదేవేత్యాదివాక్యవత్కృత్స్నప్రళయదశావిషయతయా ప్రతీయతే-అతోఽవాన్తరప్రళయే జన్మనః పూర్వకాలే వా ఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాశ్రయణేన తస్య వాక్యస్య *తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరిత్యస్య విషయతయోదాహరణమయుక్తం *తత్పూర్వకత్వాదితి-భోక్తారం పురస్కృత్య వాఙ్మనసాది ప్రవృత్తిః- అతస్సుషుప్తౌ వాగాదివ్యాపారోపరమాదస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం-పునరుక్తేర్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ- కిమేకాదశ. కిం సప్తానాం గతిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం సప్తసఙ్ఖ్యాత్వమవగమయతి- నేతి- తదర్థం గతిశ్రవణాభావేఽపి హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వముపపద్యతే-నేతి,. దశేమే పురుష ఇత్యాదిశ్రుతిః కిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వే ప్రమాణం- నేతి, చ. యదా న ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః,- తదా గతిశ్రుతేస్సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాత్ సప్తేతి స్యాత్. యదా సా శ్రుతిరేకాదశత్వే ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వోపపత్తిః,- తదా గతిశ్రవణస్య సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాభావాదేకాదశేతి సిధ్యతి. (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) నవాదివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. (వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయేతి) *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి పూర్వం సప్తానాముత్పత్తిశ్రవణాదితి భావః. స్వరూపతో విశేషితాః - న తు కార్యాదిభిరిత్యర్థః. (పరమా గతిః) మోక్షోర్ధ్వగమనరూపత్వాత్ పరమా గతిర్యోగ ఇత్యర్థః. (జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా జ్ఞానానీత్యర్థః. అధికసఙ్ఖ్యాశ్రవణస్య నిర్వాహమాహ (యాని త్వితి) (చతుర్దశపర్యన్తాని) పూర్వైస్సప్తభిస్సహ చతుర్దశపర్యన్తాని వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యాని యాని త్వితరాణి ప్రతీయన్త ఇత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥ అధికరణవిశేష్యయోరధ్యాహారేణ *స్థిత ఇతి పదం వ్యాచష్టే (శరీర ఇతి) అత

తస్య భోగోపకరణత్వాత్ కార్యభేదాచ్చ. దృశ్యతే హి శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపి కార్యభేద ఆదానాదిః - అతస్తేపి సన్త్యేవ. (అతో నైవం) అతో హస్తాదయో న సన్తీత్యేవం న మన్తవ్యమిత్యర్థః. అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మన ఏవ బుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. అతః *దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మైకాదశ ఇతి,- ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః* *తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుర్దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర* ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసిద్ధేన్ద్రియసఙ్ఖ్యా స్థితా. అధికసఙ్ఖ్యావాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః - న్యూనవ్యపదేశాస్తు తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్యవిశేషప్రయుక్తాః.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

శ్శబ్దార్థమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) ఉపకరణాన్తరాపేక్షా నాస్తి- చక్షురాదిభిరేవ భోగసిద్ధేరితి శఙ్కాయా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో నైవమితి వ్యాఖ్యేయోపాదానం. అత్ర శశ్శబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. తద్వ్యాచష్టే (అత ఇతి) చతుర్దశసఙ్ఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) మహదనుగృహీతం మనోఽధ్యవసాయ, మహఙ్కారానుగృహీతం మనోఽభిమానం, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మనశ్చిన్తాం, కరోతి- తత్తదానీం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. *హస్తాదయస్త్విత్యేతావతా సాధ్యసిద్ధేః *అతో నైవమితి సూత్రఖణ్డః కిమర్థమితి శఙ్కాయాం ప్రమాణదార్ఢ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అతః ఇన్ద్రియసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితేత్యుత్తరత్రాన్వయః. ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి)...

పరే తు *గతేః - *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి శ్రుతినా హ్యాద్యవగతేః, *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- వ్యభిచారిణో హేతుత్వాభావాత్. *అష్టౌ గ్రహాః *దశేమే పురుష ఇత్యాదిభిః సఙ్ఖ్యాన్తరాణ్యపి హి శ్రుతేరవగమ్యన్తే. *సప్త వై శీర్షణ్యా ఇతి విశేషితత్వమప్యయుక్తం- సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్. *ద్వావవాఞ్చావితి నవసఙ్ఖ్యా హి ప్రతీయతే. *హస్తాదయ ఇతి - హస్తాదయశ్చ శ్రూయన్తే - అతస్సప్తత్వాతిరేకే స్థితే అతః- అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యయోః అన్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవం- యథా పూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుక్తం. తత్ర సప్తత్వాతిరేక ఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహర్తవ్యం - అనువాదే ప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవ హి సప్తత్వాతిరేకోఽవగతో భవతి. జీవే స్థితే ఇత్యధ్యాహృతే యుక్తిర్దర్శితా భవతి- జీవం ప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివదుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యవచ్ఛేదస్య హేతూక్తౌ మనోవృత్తిభేదైరధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధిరతశ్శబ్దేన వక్తుం యుజ్యతే. అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాన్తర్భావపరత్వమతశ్శబ్దస్య న యుజ్యతే - తథా సత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపి గ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్. *నైవమితి భూయోవచనం చోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయం భవితుమర్హతి - అన్యథా *హస్తాదయ ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. న హి సర్వాధికరణేషు యథా పూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుచ్యతే.—— అన్యే తు బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశేన్ద్రియాణి - ఉత్క్రాన్తౌ *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి శ్రవణేన సర్వేషాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః- అతస్తేషాం నాత్యన్తికనాశః ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః- తేషామేవ నాత్యన్తికనాశః- ఇతరేషాం త్వాత్యన్తికనాశః- తత్ర తత్ర చ భోగాయ జన్మవేలాయాం స్వకారణాదుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి *సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి సర్వప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, సర్వశబ్దసఙ్కోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య చాన్యోగ్యభూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. *సప్తానామితి శ్రవణవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపి సర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తశ్రవణస్య ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా - అన్యథా హ్యశ్రుతావధారణకల్పనం, హస్తాదీనాం ప్రలయకల్పన, ముత్పత్తికల్పనం, చేతి గౌరవం స్యాత్. *యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి, యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్త ఇతి, వాచః చక్షురాదీనాం చావిశేషేణాప్యయోసమ్భవే చ శ్రూయమాణే వాచ ఆత్యన్తికనాశః - చక్షురాదీనాం వృత్తివిలోపః- వాచః స్వరూపోత్పత్తిః- చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనం చ ప్రసజేత్. సప్తానాం శ్రవణం తు జ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నం. ఆదిసర్గైకర్మేన్ద్రియసముత్పత్తిర్నాస్తి- మనునా సప్తానామేవ సృష్టిప్రతిపాదనాదితి చాయుక్తం- పరాశరాదిభిర్వాగాదీనామపి *దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతా ఇతి ప్రతిపాదనాత్, క్వచిదుక్తస్య క్వచిదనుక్తేరభావసాధకత్వాభావాచ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్- *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాశ్చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతమవ్యక్తమవ్యక్తముచ్యత ఇతి హి శ్రూయతే. హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమష్టిసృష్టిదశాయామభావే కథం షోడశవికారసిద్ధిః, చతుర్వింశతితత్త్వసిద్ధిశ్చ. యది ప్రతిమరణముత్పద్యమానైర్వినశ్యద్భిశ్చ తైః షోడశవికారాదిసిద్ధిః- తర్హి ఘటపటాదిభిరధికసఙ్ఖ్యావ్యవహారః కుతో న స్యాత్. కించ- ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దాసఙ్కోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణామవిశేషేణ మహదాదిప్రలయవేలాయాం ప్రలయః శ్రూయతే- అతస్సర్వేన్ద్రియాణాం తుల్యకాలత్వమవగమ్యతే- అతః కాలభేదకల్పనమప్రమాణకం. ద్వాదశ ప్రాణా ఇతి చాయుక్తం- *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః ప్రాణానామేకాదశసఙ్ఖ్యాశ్రవణాత్ ....

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. అణవశ్చ॥

*త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యానన్త్యశ్రవణాద్విభుత్వం ప్రాణానాం. ... ... ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే *ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిమితత్వే సిద్ధే సత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు *అథ యో హైతాననన్తానుపాస్త ఇత్యుపాసనశ్రవణాదుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుల్యాభిప్రాయా. ....

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ॥ ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్ణీతో ముఖ్యప్రాణః *ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమితి మహాప్రలయసమయే స్వకార్యభూతప్రాణనసద్భావశ్రవణాత్, *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మశ్రవణవదుపపత్తేర్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాదుత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయత ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. *ఆనీదవాతమితి తు న జైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమభిప్రేత్యోచ్యతే- అపి తు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వముచ్యతే- *అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేఽపి పృథగ్యోగకరణముత్తరచిన్తార్థమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. అణవశ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణకాని. ఆనన్త్యశ్రవణముపాసనార్థం- ఉత నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణం కిమణుత్వమవగమయతి- నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావే తదానన్త్యశ్రవణస్యోపాసనార్థత్వాభావాత్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వే సతి ఆనన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాదణురూపాణి. ... ...

*(ప్రాణమనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వం నామ పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్యమత్ర వివక్షితం- నతు జీవాత్మస్వరూపవదత్యన్తాల్పత్వం. తత్ర *వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వాత్తథాభ్యుపగమః- అత్రోక్తప్రకారమణుత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యతిస్వచ్ఛత్వం. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వహేతుః - పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వం స్వచ్ఛత్వహేతుః. ఏవం విశిష్టమణుత్వముపపాదితం భవతి. పరిమాణాన్తరకథనేఽప్యుక్తేన్ద్రియస్య సూక్ష్మశరీరవ్యాపిత్వరూపమణుత్వమస్త్యేవ. *త ఏతే సర్వ ఏవ సమా ఇతి సమత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుల్యమానన్త్యం. కార్యబాహుల్యవిశేషణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థమానన్త్యకథనమిత్యర్థః.—— ఆనన్త్యశ్రవణం దైవప్రాణవిషయమిత్యన్యే. తదయుక్తం- దేవశరీరేష్వప్యమీషామేవ ప్రాణానామిత ఉత్క్రాన్తానాం విద్యమానత్వాత్, తదతిరిక్తదైవప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాద్దైవప్రాణాసిద్ధేః, *అనన్తానుపాస్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయా నిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ. ....

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ॥ ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం వదన్ సూత్రం వ్యాచష్టే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదో నామ ఛాన్దోగ్యప్రకరణవిశేషః. అస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రైష్ఠ్యం. (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మతుల్యత్వం వ్యావర్తితం - తస్య హ్యుత్పత్తిః ప్రతిషిద్ధా. (ఆనీదవాతమితి) *ఆనీత్- *అన ప్రాణన ఇతి ధాతోర్లుఙ్. జైవం- జీవసమ్బన్ధి. సిద్ధాన్తే * స్వధయేత్యనేన *స్వధాత్వం లోకభావినీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్రమధికరణాన్తరం. శ్రుతివాక్యం హి పూర్వపక్షావలమ్బనం - తత్తు పూర్వాధికరణేఽస్మిన్సూత్రే చ సమానం. ... ...

*శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికరణాన్తరత్వం పరైరుక్తమయుక్తం- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిః శ్రుత్యా చోత్పత్తౌ ప్రతిపన్నాయామనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథా నిర్వాహ్య ఇత్యస్మాదధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్.—— అన్యే తు ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్తావత్యన్తం లీయతే- దేహాన్తరేఽన్యో ముఖ్యప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణాదుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయానాత్యన్తనాశ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- తన్మతానురోధేఽప్యధికశఙ్కాయా అభావాత్. * ఉత్పత్తిమాయతిం స్థానం విభుత్వం చైవ పఞ్చధా । అధ్యాత్మం చైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృతమశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాద్దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇత్యధికశఙ్కేతి చేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతిర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్య న్యాయస్యేన్ద్రియేష్వేవ సిద్ధత్వాత్. చతుర్థలక్షణే *తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ *సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య ఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవసంశ్లేషమాత్రస్య నిరూపితత్వాదిహాత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసఙ్గాభావాదేవోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥

సోయం శ్రేష్ఠః ప్రాణః కిం మహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రం- తస్య వా స్పన్దరూపక్రియా - అథ వా వాయురేవ కంచన విశేషమాపన్న ఇతి విశయే వాయురేవేతి ప్రాప్తం- *యః ప్రాణస్స వాయురితి వ్యపదేశాత్.——— యద్వా- వాయుమాత్రే ప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్, ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాం ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. తత్క్రియైవ. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే నవాయుమాత్రం- న చ తత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః. (పృథగుపదేశాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయురితి. తత ఏవ పృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపి న భవతి ప్రాణః - న హి తేజః ప్రభృతీనాం క్రియాస్తైస్సహ పృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతే.* యః ప్రాణస్స వాయురితి తు వాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నః ప్రాణః - న తేజః ప్రభృతివత్తత్త్వాన్తరమితి జ్ఞాపనార్థం. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదావపి ప్రాణస్స్పన్దత ఇతి క్రియావతి ద్రవ్య ఏవ ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః- న క్రియామాత్రే. ....

———

కిమయం ప్రాణో వాయోర్వికారస్సన్నగ్నివద్భూతాన్తరం. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ నాయం భూతవిశేషః- అపి తు చక్షురాదివజ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. చక్షురాదిభిస్సహాయం ప్రాణశ్శిష్యతే ప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వే హి తైస్సహ శాసనం యుజ్యతే. ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషు కరణేష్వస్యైవ శిష్ట్యాభిధానమాదిశబ్దేన గృహ్యతే - *అథ హాయమేవాయం ముఖ్యః ప్రాణః *యోఽయం మధ్యమః ప్రాణ ఇత్యాదిషు విశిష్యాభిధానాత్ ....

———

చక్షురాదివదస్యాప్యుపకరణత్వే తద్వదస్యాపి జీవం ప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయా భవితవ్యం- సా తు న దృశ్యతే- అతో నాయం చక్షురాదివద్భవితుమర్హతీతి చేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చ నదోషస్తథా హి దర్శయతి॥ (అకరణత్వాత్) కరణం- క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్య ప్రాణస్య జీవం ప్రత్యుపకారవిశేష రూపక్రియారహితత్వాచ్చ యో దోష ఉద్భా

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥ కిం ముఖ్యప్రాణో వాయుమాత్రం- ఉత వాయుక్రియా- ఉతావస్థావిశేషాపన్నో వాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసజ్ఞాప్రసిద్ధీనాం కస్మిన్పక్షే సామఞ్జస్యమితి. వాయుమాత్రత్వపక్షే వాయుక్రియాత్వపక్షే వా సామఞ్జస్యమస్తి చేత్- తయోరన్యతరస్యసిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షే సామఞ్జస్యం చేత్- స ఏవ సిద్ధాన్తః. ... ...

*పృథగుపదేశాదితి సూత్రఖణ్డే పృథగుపదేశం దర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖం వాయురితి పృథగుపదేశాన్న వాయుమాత్రమిత్యర్థః. తత ఏవేతి క్రియాత్వప్రతిక్షేపః. (తైస్సహ పృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యత ఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్ - తేజః ప్రభృతీనాం క్రియాః పృథగుపదిశ్యన్తే చేత్- ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. న చైతద్యుక్తం. అతః క్రియాయా అద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టః ప్రాణో న వాయుక్రియేత్యర్థః. ....

———

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నో వాయుః ప్రాణ ఇత్యుక్తం- అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివ వాయుత్వప్రహాణేనైవ స్యాదితి హి శఙ్కా స్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ అనేన బహుశ్రుతిషు శిష్ట్యాదివివక్షితం. శ్రుతిభేదేన సహశిష్టయో బహ్వ్యః, విశిష్యాభిధానాని చ బహూనీ, తి సూత్ర బహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి,) (మధ్యమః ప్రాణ ఇత్యాదిష్వితి, చ) అనన్తరసూత్రవివరిష్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థం వా బహువచనం. అగ్న్యప్రాయన్యాయమభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వే హీతి) (ప్రాణేతి) ఏష్వయం ముఖ్య ఇత్యుక్తే ముఖ్యస్య సతస్తత్సజాతీయత్వం హి ప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రహాణేనైవ శరీరత్వావస్థా భవతి - తథా వాయుత్వాప్రహాణేప్యవస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణం దర్శితం. జీవోపకరణత్వావస్థాయా వాయుత్వాప్రహాణపూర్వకత్వం * యః ప్రాణః స వాయురితి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే. ....

———

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి)

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ అకరణత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుః.

వ్యతే- స నాస్తి- యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - *యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వః శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేఽపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోఽయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్. ....

నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ యథా కామాదివృత్తిభేదేత కార్యభేదేఽపి న కామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరం- *కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి వచనాత్ - ఏవం *ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోఽపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః- న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యన్వయః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి)

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వేదసిద్ధం. (కామ ఇత్యాది) కామః- ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సందేహః. శ్రద్ధా- త్వరా. ధీః- చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః- తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైశ్శబ్దైరుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా. ... ...

పరేతు *న వాయుక్రియే ఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః. తదయుక్తం - కరణవ్యాపారోపరతికాలేఽపి ప్రాణవృత్తేర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణం ప్రతిగుణభావశ్రవణా, చ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గపరిహారపరం చ * చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోఽప్యగ్నివద్భూతాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితం - స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గేఽపి తస్యాశ్శఙ్కాయాః స్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా అనారోపితత్వాత్,. ఆదిశబ్దస్య చాచేతనత్వాదిగ్రాహకత్వాదపి నిశ్చయాభిధానపరత్వముచితం- శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహశిష్టతాసాజాత్యేన ఝటితి ధీస్థత్వా, దచేతనత్వాదికస్య హేతోర్భూతాన్తరశఙ్కానివారణాసామర్థ్యా, చ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతీతివిషయాన్తరప్రసఙ్గపరిహారపరం *అకరణత్వాదితి సూత్రమాహుః- విషయాన్తరప్రసఙ్గదోషో నాస్తి- చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యం హి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తం- పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసఙ్గో న శఙ్క్యః- కరణత్వేఽపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యదాతవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితి చేన్న- తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికం హి ధార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః. స తు వక్తవ్య ఇతి చేత్ - తదానీముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితం. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యధ్యాహారదోషశ్చ. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వంయుక్తం- తథా సత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్, *తథా హి దర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్,. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనో దృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతి తు నిర్బన్ధో నోపపన్నః- శ్రోత్రాద్యనురోధమనపేక్ష్య భూతభవిష్యదాదివృత్తిసమ్భావనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతి చాయుక్తం - సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్ శ్రౌతేఽర్థే శ్రౌతదృష్టాన్త ఏవ సఙ్ఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః- సఙ్ఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ.—— అన్యే తు ప్రథమజస్య మహతత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - స వాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- మహతత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్, *యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుతివిరోధా, చ్చ. అత్ర చ యన్మకుటం తత్సువర్ణమితివద్వాయుకార్యత్వం హి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య భఙ్గకప్రమాణాభావా, చ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయుస్పన్దహేతుత్వేన తత్కల్పనం హ్యన్యథాసిద్ధం- పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వ్యాకృతప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహతత్త్వాప్యాయితత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్తద్వచనం న శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గకం. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాదేవ భూతాన్తరత్వప్రతిషేధకముత్తరసూత్రం- న తు క్రియాత్వప్రతిషేధపరం- *న వాయుక్రియే ఇత్యాద్యసూత్రే నైవ క్రియాత్వస్యాపి ప్రతిషిద్ధత్వాత్. చేతనవర్గభూతవర్గకరణవర్గేభ్యశ్చాన్తర్భావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతి చేన్న- తేజః ప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనామపి క్రియాయాః

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ॥

అణుశ్చాయం- పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యాదిషు. అధికాశఙ్కా-తు *సమఃప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైః సమోఽనేన సర్వేణ *ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం *సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి. ... ...

పరిహారస్తు ఉత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి...

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్॥

సశ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తా పరిమాణం చోక్తం. తేషాం ప్రాణానామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గాదుపపాదితం. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషామధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధం, *ఏవమేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం, చ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి) ప్రాణవతా - జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్య పరమాత్మనః ఆమననాద్భవతి. ఆమననం- ఆభిముఖ్యేన మననం. పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుత ఏతత్. (శబ్దాత్) ఇన్ద్రియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు *యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్నగ్నేర

పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిషేధకయుక్త్యనాదరేణ శఙ్కోదయే వాయుమాత్రత్వశఙ్కాయా అప్యవస్థానాత్తద్విషయేణాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం. న చ క్రియాత్వప్రతిషేధకయుక్తైరాద్యసూత్రేఽనభిధిత్సితత్వం - *న వాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిషేధపరమిత్యస్యాయుక్తం- క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ॥ కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణుః. కిం *సమఃప్లుషిణా ... సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరిత్యాద్యనన్తవ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణమనన్తస్యాగౌణతామవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్ సర్వగతః. యదా గౌణత్వం గమయతి - తదా ఆనన్త్యోక్తేర్గౌణత్వాదణురితి. *సమః ప్లుషిణేత్యాదివాక్యాని నైకత్ర క్రమపఠితాని. ... ...

*శ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేఽపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభిరుత్పత్తిమత్త్వసిద్ధేస్సృష్టేః ప్రాగవస్థానవాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనాత్. *అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః- న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతీదమధికరణాన్తరం. ... ...

అత్ర తు ఆనన్త్యశ్రుతేః సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వ్యష్టివిషయతయా చ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్య తచ్ఛరీరపరిచ్ఛిన్నప్రాణసమష్టేశ్చ వ్యష్టేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః..............................

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్॥ అనన్తరసఙ్గతిం వదన్ విషయం శోధయతి (సశ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా- సఙ్ఖ్యా. పరిమాణం- సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తం. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్యప్రతీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిమూలేతి. సమీచీనత్వే స్వాయత్తతా. భ్రాన్తిమూలత్వే పరమాత్మాధీనతా. (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్, తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాచ్చేతి భావః. ....

న్తరోయమగ్నిర్న వేదయస్యాగ్నిశ్శరీరం యోగ్నిమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది, యథా చ *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, తథా *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది. ....—....... ....

౧౬॥ సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ సర్వేషాం పరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్-స్వరూపానుబన్ధిత్వేన నియతత్వాచ్చ తత్సఙ్కల్పాదేవైషామధిష్ఠాతృత్వమవర్జనీయం. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వచిదచిద్వస్తుష్వనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతే చ *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥

కిం సర్వే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా ఇన్ద్రియాణి-ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తా ఏవేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వావిశేషాత్ సర్వ ఏవేన్ద్రియాణి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే-శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తా ఏవ ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠాదన్యేష్వేవ ప్రాణేషు తద్వ్యపదేశాత్. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమనస్కేష్వేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యపదిశ్యతే. ....

---

* పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణే జీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వే సిద్ధే ప్యత్ర ప్రాణవచ్ఛబ్దేన జీవస్యోపాదానం దృష్టాన్తతయేతి మన్తవ్యం.

౧౬॥ సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ ఆదిశబ్దేన *స ఈశే అస్య జగతో నిత్యమేవేత్యాది వివక్షితం. అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపే స్వతస్సిద్ధే ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవ పరాయత్తమితి న కథ్యతే- అపి తు తేషాం సత్తాపి పరమాత్మాయత్తా - కిం పునరిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వమిత్యర్థః. (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నం జగదశిష్టభ్యేతి వచనాజ్జగత్త్వప్రయుక్తం భగవదాయత్తత్వమితి సిద్ధం. ... ...

సర్వే పి పరే త్వేతదధికరణమేవం వర్ణయన్తి-సర్వే ప్రాణాః అగ్న్యాదిభిరనధిష్ఠితాః కార్యకరాః- స్వమహిమ్నైవ కార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథా అగ్న్యాదీనామేవ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా శ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. * ప్రాణవతా శబ్దాదితి సూత్రాన్తరం అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారపరం వ్యాచక్షతే- వాగాదీనాం ప్రాణవతా సమ్బన్ధః- * అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీత్యాదిశబ్దాదితి. తస్య జీవస్య శరీరేభోక్తృత్వేన నిత్యత్వం- అగ్న్యాదీనాం తు స్వాపాదావపక్రమణాదితి చరమం సూత్రం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం - *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్య తత్రానపాకృతత్వాచ్చ. సాలక్షణ్యనియమ ఏవ హి తత్ర నిరస్తః. జీవస్య తదధిష్ఠాతృత్వం చ *ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వాగాదీనామగ్న్యాదిదేహస్థత్వాభావేన తైస్తేషాం భోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్,, స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాం హి భోగసాధనత్వం. ఇహ తత్పరిహారాశ్రవణాచ్చ. తత్పరిహారో వివక్షిత ఇతి చేన్న- ఇహ తత్పరిహారశ్రైకాన్త్యాభావాత్సూత్రాక్షరాణాం. ఇహాభిప్రేతతయా వర్ణితస్య పరిహారస్య *అభిమానివ్యపదేశసూత్రేణైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వాచ్చ తద్విషయత్వమేవ యుక్తం. తథా చ సతి *ప్రాణవతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సూత్రత్వాభావాదర్థవత్త్వాదేవ భవతి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥ కిం సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- ఉత ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇతి కిం శ్రోత్రాదిషు ముఖ్యప్రాణే చ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే- ఉత నిమిత్తభేదేనేతి. యద్యేకనిమిత్తేన- తదా సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. యదా నిమిత్తభేదేన- తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రియాణి. ....

౧౮॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణాత్ ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్ఛ్రవణేఽపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః *మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే- సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిరుపలభ్యతే- చక్షురాదీనాం తు వృత్తిర్నోపలభ్యతే,- కార్యం చ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసాధనత్వం - ప్రాణస్య తు శరీరేన్ద్రియధారణం,. ప్రాణాధీనధారణత్వాత్ త్విన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః *తఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవం స్తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్త ఇతి. * రూపమభవన్- శరీరమభవన్. తదధీనప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః......

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥

భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టి, ర్జీవానాం కర్తృత్వం, చ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమితి చానన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితం. యా త్వియం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః- సా కిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ- ఉత తేజః ప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యాణ్డాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః. *అనేన

౧౮॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ * (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన . ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాది వివక్షితం. సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యం, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యం, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యం, చేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికం- ముఖ్యప్రాణస్య తు ముఖ్యం. +భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తం- వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదే హి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనస ఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్ తద్వ్యావృత్తయే ఆకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యే సిద్ధే హి భేదశ్రుతిః స్థేయసీ స్యాత్. ... ...

పరే తు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః- ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి- *ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదనిష్క్రమణాది ప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశఙ్కాయ్యా దా సాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః.—— అన్యే తు కతిపయేష్వపి నేన్ద్రియత్వం- ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్షమేవ శిరోన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దం- ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యం. పురుషాధీనకరణత్వమిన్ద్రియత్వం- బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్తర్యన్తర్భావ ఇతి చాహుః. తదప్యయుక్తం - ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః- సర్వాగాదిష్వపి తుల్యః. ప్రవృత్తౌ చేత్- కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మన ఆదీనామప్యవిశిష్టః- భయాద్యన్తేష్వపదే నే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మన ఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాది ప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయోశ్చాస్తి - అతో న కర్త్రన్తర్భావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వమిత్యప్యయుక్తం - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచిచ్ఛ్రమదర్శనా, త్తదుపరతౌ దేహానుత్థానా, చ్చ దేహధారకత్వమిలి చేన్న - స్వస్వవిషయేషు వ్యాపారభూయస్త్వనిబన్ధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబన్ధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనో దేహోత్థాపనశక్తేస్తన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానం- న తు వాగాదీనాం దేహధారణశ్రాన్తత్వాత్..............................

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్- తృతీయే పాదే. అనన్తరం- అస్మిన్నేవ పాదే పూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే. (స్థిరీకరణాయ స్మారితం) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్తృత్వం స్థిరం భవతి- తదర్థం తదేవ దృష్టాన్తతయా స్మారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యేతః పూర్వమేకా పేటికా. తత్ర భూతేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణం- అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసఙ్గతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్ తత్సృష్టినిరూపణమితి పాదసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యే *ఖం వాయుర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తం - అథ వ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయత ఇతి శఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. జీవోపకరణానామిన్ద్రియప్రాణానాముత్పత్త్యాదికం నిరూపితం - తైరిన్ద్రియాదిభిర్జీవస్య సంయోగకరణం హి వ్యష్టిసృష్టిరితి వా సఙ్గతిరిత్యభిప్రేతం. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య సఙ్గతిః - అన్యాన్యధికరణాని తు ప్ర

జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. నహి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత- అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ- *అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. నన్వేవం చారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ *వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషః కర్తృస్థక్రియశ్చ ప్రవిశతిర్లాక్షణికస్స్యాత్. నైవం- తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదాల్లాక్షణికత్వం- ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మన ఏవేతి న లాక్షణికత్వప్రసఙ్గః. నచ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా- కారకవిభక్తౌ సమ్భవన్త్యాముపపదవిభక్తేరన్యాయ్యత్వాత్. నచ కరణే తృతీయా- బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయోర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. నచ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి- నామరూపవ్యాకరణం తు బ్రహ్మణ ఏవేతి శక్యం వక్తుం- క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేఽపి పరస్వరూపవ్యావృత్త్యర్థః *అనేన జీవేనేతి పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూపవ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సఙ్కీర్త్యతే *నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వితి) తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః) నామరూపవ్యాకరణం. తత్త్రివృత్కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రి

సత్త్వాసు ప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్కణ్ఠోక్తం. బ్రహ్మణస్సార్వాత్మ్యసర్వకారణత్వం శ్రుతముపపద్యతే- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకం- ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి. తదర్థం *అనేన జీవేనేతి జీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయ కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వమవగమయతి- ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి. తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయోరేకకర్తృకత్వం ఘటితం- నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమ్భవతి- నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనం- ఉత పూర్వకాలీనం వేతి. తదర్థం *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమో, ఉద్దాలకప్రదర్శిత త్రివృత్కరణప్రదర్శన, మన్వాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతిశ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతామవగమయతి- నేతి. కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః- ఉత దుర్బలా ఇతి. తేషాం ప్రాబల్యే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టి నామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సార్వాత్మ్యసర్వకారణత్వం న స్యాత్. పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే- త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాసిద్ధేః తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వాసమ్భవేన త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యాయోగాత్తదుపపత్త్యర్థం * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సార్వాత్మ్యసర్వకారణత్వముపపన్నమితి సిధ్యతి. నన్వేతైరేవ జీవమాత్రకర్తృకత్వవిషయో విచారః కిం న కృతః- హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్యతే - తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిర్న ప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయాఽవస్థానే ఏకజీవవాదశ్చ స్యాత్- బహూనాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్,. నైవం- *అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిషయత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశక్త్యనుపపత్తేః సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతావశాత్ జీవవిశేషనిష్ఠో విచారస్సూత్రాభిప్రేత ఇతి తథా విచారోఽస్మితః. ఏవ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వం వా తత్తజ్జీవవ్యాప్యత్వం వా ప్రసజేత్ - పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాచిదనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్. *వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహి పరా దేవతేతి) (కర్తృస్థక్రియః) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియ ఇతి వివక్షయా సమానకర్తృక ఇత్యర్థః. లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ భవతి - తస్మాన్ముఖ్యకోటిరిత్యర్థః - క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్. యథా ప్రాభాకరైర్గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిర్ముఖ్యకోటిరితి మతం- తద్వత్. తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన్యేవ కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (నచ సహయోగేతి) *కర్తృకరణయోస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగమనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాహచర్యే విహితా ఉపపదవిభక్తిః. (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వాదన్యాయ్యత్వమభిప్రేతం. నను కరణే విహితా తృతీయా నోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (నచ కరణ ఇతి) తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వా, త్సమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తుతో న స్యత్వా, చ్చ తదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) హేత్వన్తరమాహ (అత ఏవ చేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకం స్యాదిత్యత్రాహ

వృత్కరణం కుర్వత ఏవహి నామరూపవ్యాకరణముపదిశ్యతే- *సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్యాణ్డాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి- త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నైర్హ్యణ్డముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్య చాణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే *తస్మిన్నణ్డే భవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి,. అతస్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి *అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే- యథా *తత్తేజ ఐక్షత-తదపోఽసృజత *తా ఆప ఐక్షన్త- తా అన్నమసృజన్త ఇతి తేజః ప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే. అతో జీవసమష్టిభూతహైరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం. ఏవం చ *ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతిరుత్తమపురుషశ్చాక్లిష్టౌ ముఖ్యార్థావేవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వమప్యుపపద్యతే. చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశ్చోపపద్యతే. అతః *సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః- ఇమాః- తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేన-జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి-దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయాని చ కరవాణి- తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మేదం నామరూపవ్యాకరణమ్. ....

అథస్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణేనైకకర్తృకత్వాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి న శక్యతే వక్తుం-త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం హి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్కరణప్రకార ఉపదిశ్యతే *యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠః తన్మన ఇత్యాదినా,. తథా పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే *యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే,. నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రివృత్కరణం శ్రూయతే *సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి,. తత్రాహ

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ యదుక్తమణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయం *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి- తన్నోపపద్యతే- *అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేనాణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసఙ్గాత్, *ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి మూత్రప్రాణ

(త్రివృత్కరణంత్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్ త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) త్రివృత్కరణం నామ కిం - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథం- *అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్నప్రతీతిః కథం- నామరూపవ్యాకరణం చ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి)........

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశా, త్తత్సృష్టాగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనా, న్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణా, చ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం న సమ్భవతి- అతస్త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ (అన్నమశితమిత్యాది) (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాని యస్మాత్ త్రివృత్కృతేష్వపి తత్తద్భూతాంశానాం స్వకారణానుగుణ స్థూలత్వాణుత్వానీయ

యోః స్థవిష్ఠాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసఙ్గాచ్చ. నచైవమిష్యతే - మాంసాదిహి భౌమమిష్యతే-పురీషవన్మాంసమనసీ అపి భౌమే-పార్థివే ఇష్యేతే-*అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్. (యథాశబ్దమితరయోశ్చ) ఇతరయోరపి-*ఆపః పీతాః *తేజోఽశితమితి పర్యాయయోర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యన్తే.*ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్త ఇత్యపామేవ త్రేధాపరిణామశబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా *తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజస ఏవ త్రేధాపరిణామశబ్దాత్ప్రతీయతే,- అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః-మూత్రలోహితప్రాణాః అబ్వికారాః- అస్థిమజ్జావాచస్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ. అతః *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తస్త్రివృత్కరణప్రకారః *అన్నమశితమిత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే-తథాసతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణామప్యణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్ * అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానాం *అన్నమశితమిత్యాదినైకైకస్య త్రేధాపరిణామ ఉచ్యతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణేన భవితవ్యం. అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానామేవ హి కార్యారమ్భసామర్థ్యం. తదేవ చ త్రివృత్కరణం. తథా చ స్మర్యతే *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి. అత ఏవ చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే. అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతోశ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే. ……

స్త్వం స్యాత్- తస్మాత్ *అన్నమశితమిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్- స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివ, మధ్యమం మాంసమాప్య, మణీయో మనశ్చ తైజసం స్యాత్. న చ తథోపపద్యతే-మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వం చ *అన్నమశితమితి ప్రక్రమాదవగతమిత్యర్థః. ఏవమితరపర్యాయద్వయేఽపి. న చైవమిష్యత ఇత్యనేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయోరనిష్టం దర్శితం-తృతీయే తు న ప్రసక్తం-అత్రాయం భావః-ప్రతిపర్యాయం చరమోపాత్తేష్వనిష్టస్య ప్రసఞ్జనీయత్వాత్ తృతీయపర్యాయే చరమే ప్రసఞ్జనీయస్యానిష్టత్వాభావాన్న తత్ప్రసఞ్జనీయమితి. తృతీయేఽప్యస్థిమజ్జాపార్థివాప్యత్వానిష్టతా పశ్చాద్వక్ష్యతే (మాంసాదిహీతి) మాంసమనసోరాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే మూత్రం పార్థివం, లోహితమాప్యం, ప్రాణస్తైజసః స్యాత్ - తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే. *అన్నమశితం *ఆపః పీతా ఇతి చ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః పార్థివత్వా, న్మూత్రప్రాణయోరాప్యత్వాత్,. *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తృతీయేఽప్యస్థ్నః పార్థివత్వం, మజ్జాయా ఆప్యత్వం, వాచస్తైజసత్వం చ స్యాత్- తత్రాస్థిమజ్జ్ఞోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే- *తేజోఽశితమితి ప్రక్రమాత్, *తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్చ. తస్మాన్న త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే - అపితు అన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధాపరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్ త్రివృత్కరణం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) అన్యోన్యసంయుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యం చేత్ - కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవ చేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః. ఏతద్విశదయతి (తథా చ స్మర్యత ఇతి) పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ఉత్పత్తౌ సాధనస్య పూర్వభావిత్వే, ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సత్యపి సఙ్కల్పే ఫలస్యైవ పూర్వభావి- స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేఽపి *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూర్వభావిత్వం చ దృష్టం. ఉపబృంహణే చ తద్విశదీకృతం. తస్మాత్ *నామరూపే వ్యాకరవాణి *త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రివృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *యవాగూం పచతీత్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రాకరణికసఙ్కల్పవాక్యాన్తరే పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనా, దుపబృంహణవచనస్వారస్యాచ్చ *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః. తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్వితి ద్వితీయా శ్రూయతే - తథా పాఠశ్చేత్- అయమర్థః- అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రియత ఇతి. యద్వా-అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యం. కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ(తస్యేతి) క్రియతే- త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః…

స్యాదేతత్ *అన్నమశితం * ఆపఃపీతాః*తేజోశితమితిత్రివృత్కృతానామన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వేనత్రిరూపస్యకథమన్నమాపస్తేజఇత్యేకైకరూపేణవ్యపదేశ ఉపపద్యతఇతి. తత్రాహ

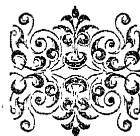
౨౨॥ సూ. వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః॥ వైశేష్యం-విశేషభావః. త్రివృత్కరణేనత్రిరూపేప్యేకైకస్మిన్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్రతత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తింద్యోతయతి..

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

అనన్తరసూత్రంశఙ్కాయామవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౨౨॥ సూ. వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః॥ విశేషశబ్దోనికారశబ్దవద్ధర్మిపరోధర్మపరశ్చ. అత్రతుధర్మిపరః. విశేషభావోవైశేష్యం- ఆధిక్యరూపం. ... ...

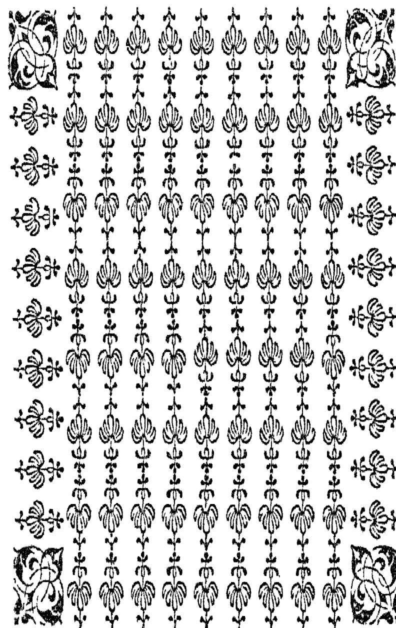
పరేతుజీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వం- నామరూపవ్యాకరణకర్తాతుపరమేశ్వరఇత్యాహుః. తన్మతేశ్రుతివిరోధః- *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదితినామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్యపరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వంచనఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరాద్వస్తుతోఽనన్యత్వేనయుక్తంసమానకర్తృకత్వమితిచేన్న - జీవేశ్వరయోరుభయోర్బ్రహ్మణికల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోరివతదనుపపత్తేః. అధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితిచేన్న- స్వాప్నకులాలకువిన్దయోఃసన్మాత్రకల్పితత్వేపితన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ- కర్తృత్వముపాధిగతం- తద్విశిష్టగతం- తదుపలక్షితవస్తుగతంవా. ఆద్యేకర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానాముపాధీనాంభిన్నత్వాత్. ద్వితీయేపినకర్త్రైక్యం- విశిష్టరూపభేదాత్. యథాకులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోః. తృతీయేతుసన్మాత్రవస్తునిస్వతఃకర్తృత్వాభావాదేవనకర్త్రైక్యం. శరీరభేదేనకృతానాంసౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృకత్వోపపత్తిరితిచేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యైవజీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్యతత్తచ్ఛరీరకైకాత్మగతత్వానుపపత్తేః. నను చ్ఛాయయాఆదర్శమనుప్రవిశ్యాలికంరచయామీతివత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితిచేన్న- సత్యానృతయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరేకకర్తృత్వాభావేనదృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్, చ్ఛాయయాఆదర్శేభాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావా, చ్చ. నహిమూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినోదర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వం. తృతీయసూత్రేణానుపపత్తివిశేషపరిహారాయత్రివృద్వచనాన్తరోపన్యాసపరంద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తం - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్యదర్శితత్వా, చ్చ. మనసఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోఃసాఙ్ఖ్యవైశేషికాభిమతయోఃవ్యుదాసేనాన్నమయత్వసమర్థనార్థంద్వితీయంసూత్రమితిచేన్న- ఆహఙ్కారికత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సర్వేన్ద్రియాణాంభూతాదిశబ్దోపలక్షితేఅహఙ్కారేప్రళయశ్రవణాత్, మనసోవాచశ్చపృథివీతేజఃకార్యత్వేభూతప్రళయోత్తరకాలమవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రళయశ్రవణాయోగా, చ్చ.—— అపరేషామపిపక్షేఽనుప్రవేశస్యజీవకర్తృకత్వం వక్ష్యమయుక్తం - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్యపరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్. జీవస్యేశ్వరాదభిన్నత్వాత్తత్కర్తృకత్వేప్యనుప్రవేశస్యపరమాత్మకర్తృకత్వోపపత్తిరితిచేత్ - తర్హినామరూపవ్యాకరణస్యాపిజీవకర్తృకతయాపరమాత్మకర్తృకత్వంస్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణంజీవస్యాశక్యమితిచేత్ - సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వచిన్మాత్రేఽనుప్రవేశఉపపద్యతే- *తిస్రోదేవతాఅనుప్రవిశ్యేతిహిశ్రూయతఇతిచేన్న- సమానప్రకరణే *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచసత్యంచానృతంచేతిజీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాత్.—— అన్యేషాంమతేపిసమానకర్తృకత్వమనుపపన్నం - జీవేశ్వరయోర్బ్రహ్మాంశత్వావగమాత్తదంశభూతయోశ్చతయోర్ద్వయోర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః. అంశినఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితిచేన్న- రాజచారయోరపిబ్రహ్మాంశత్వేనైకకర్తృత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితిచేత్ - అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ *సమానకర్తృకయోరి

త్యనుశాసనవైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం - సూత్రాణామవ్యవహితత్వేసతిఫలఫలిభావేనాన్వితార్థప్రతిపాదకత్వాత్..

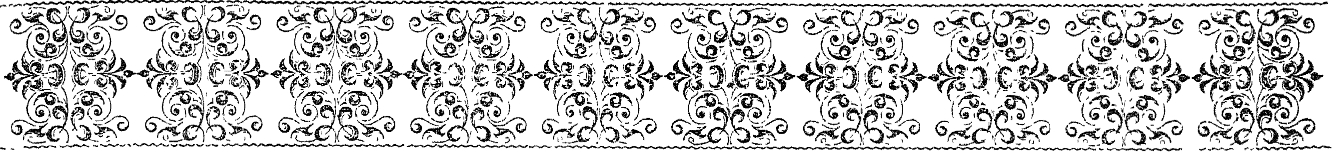
సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౮. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౩౧౬.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ప్రథమఃపాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలేతరవిలక్షణం పరంబ్రహ్మ ముముక్షుభిరుపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యయమర్థః స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, పరపక్షప్రతిక్షేప, వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనై, స్తద్దుర్ధర్షణత్వహేతుభిస్సహస్థాపితః - అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితం. ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయైస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితుమిష్యతే. తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారమ్భాభ్యర్హితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణా చేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతో జాగ్రతస్స్వపతస్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణస్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం, చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తఽవగచ్ఛతి - ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్రయత్ర జీవో యాతి - తత్రతత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాదసమ్పరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తం. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి. ... ...

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ ఉత్తరద్వికసఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యస్మాత్పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి) తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయతురీయపాదార్థస్సంక్షిప్తః. ఏవం కించిద్విస్తరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సఙ్క్షేపేణానుగతమర్థమాహ (అత ఇతి) ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీం- విషయే సిద్ధ ఇత్యర్థః ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తాకృతా - ద్వితీయే తు సాధ్యరూపవిషయచిన్తా క్రియత ఇత్యర్థః. తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిషయతయా క్రమమభిప్రయన్ తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) ప్రథమద్వితీయపాదయోర్నహ్యుపాసనం చిన్త్యత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) అభ్యర్హితం-అన్తరఙ్గం. అత్ర పరమాత్మని యో రక్తోఽవిరక్తోఽపరమాత్మనీత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాశ్చిన్త్యన్తే-తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి- ఉతాసమ్పరిష్వక్త ఇతి. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి *ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సమ్పరిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః- నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దైర్యథా ప్రసిద్ధిస్స్వార్థా ఉచ్యన్తే- ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తో జీవ ఇతి. పితృయాణేన పథా నివర్తనే *ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వం కిం *తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతామవగమయతి- నేతి. *తం దేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం *ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి- ఉతావిరోధీతి. యదా విరోధి- తదానీం *ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన *శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః పరిష్వఙ్గావగమకత్వాభావాదసమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వవాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాహుత్యనన్తరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాది ద్రవ్యసంసృష్టజీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతివచనయోర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమకత్వాత్ సమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః. ... ...

తత్రసిద్ధాన్తమాహ (తదన్తరప్రతిపత్తౌరంహతిసమ్పరిష్వక్తఇతి) *సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితిమూర్తిశబ్దేనదేహః ప్రస్తుతః- సతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ-దేహాన్తరగమనేభూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తోజీవో రంహతి-గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం. పఞ్చాగ్నివిద్యాయామేవం ప్రశ్నప్రతివచనేఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుంకిలారుణేయంపాఞ్చాలః ప్రవాహణఃకర్మిణాంగన్తవ్యదేశం, పునరావృత్తిప్రకారం, దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రస్తారం, చవేత్థేతిపృష్ట్వేదమపి పప్రచ్ఛ- *వేత్థయథాపఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీతి. తతఇమంపఞ్చమంప్రశ్నంప్రతిబ్రువంశ్చ్యులోకమగ్నిత్వేన రూపయిత్వా *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాః శ్రద్ధాంజుహ్వతితస్యా ఆహుతేస్సోమోరాజాసమ్భవతీత్యాదినా,- దేవాఖ్యాఃజీవస్యప్రాణాఃఅగ్నిత్వేనరూపితేద్యులోకేశ్రద్ధాఖ్యంవస్తుప్రక్షిపన్తి- సాచశ్రద్ధాసోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణపరిణమతే - తంచామృతమయందేహంతఏవప్రాణాఃపర్జన్యేఽగ్నిత్వేనరూపితేప్రక్షిపన్తి - సచదేహస్తత్రప్రక్షిప్తోవర్షంభవతి- తచ్చవర్షంతఏవప్రాణాఃపృథివ్యామగ్నిత్వరూపితాయాంప్రక్షిపన్తి -తచ్చతత్రప్రక్షిప్తమన్నంభవతి- తచ్చాన్నంతఏవపురుషేఽగ్నిత్వరూపితేప్రక్షిపన్తి- తత్రతచ్చరేతోభవతి - తచ్చతఏవయోషాయామగ్నిత్వరూపితాయాంప్రక్షిపన్తి - తచ్చతత్రప్రక్షిప్తంగర్భోభవతీత్యుక్త్వాఆహ * ఇతితుపఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీతి. ఏవంపఞ్చమ్యామాహుతౌహుతాయామాపఃపురుషశబ్దాభిలప్యాభవన్తీత్యర్థః. ఏవముక్తేపూర్వాస్వప్యాహుతిష్వనువర్తమానానామేవాపాంసూక్ష్మరూపాణామిదానీంపురుషాకారత్వంభవతీత్యుక్తంభవతి. అతఏవంప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాందేహహేతుభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సహతత్రతత్రయాతీతిగమ్యతే.................

నను *ఆపఃపురుషవచసఇత్యుక్తేఅపాంపురుషాకారపరిణామప్రతీతేర్గచ్ఛతాజీవేన తాసామేవపరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే- అతఃకథంసర్వేషాంభూతసూక్ష్మాణాంపరిష్వఙ్గఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణామపాంకేవలానాంనదేహారమ్భసమ్భవః-దేహోద్యారమ్భయహి * తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామితిత్రివృత్కరణం.

(తత్రసిద్ధాన్తమిత్యాది) తచ్ఛబ్దార్థంవ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) నహిప్రశ్నానన్తరంభూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గపరంప్రతివచనందృశ్యతఇతిశఙ్కాయామర్థాన్తరవ్యవధానశఙ్కానివృత్త్యర్థం అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనక్రమరూపతాంప్రకరణస్యదర్శయతి (పఞ్చాగ్నీత్యాదినా) (దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనేఇతి) వ్యావర్తకాకారానిత్యర్థః. (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్యఉక్తాహుత్యుత్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేనభూతసూక్ష్మావస్థావిశేషఉచ్యతే. సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యానమమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణాఇన్ద్రియాణిచ. యద్వా-ప్రాణశబ్దోముఖ్యప్రాణమాత్రపరః- గమనస్యప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనఃప్రక్షేపోహోమత్వేనోపచరితఇత్యభిప్రాయేణప్రక్షిపన్తీత్యుక్తం. ఇతిత్విత్యాదిశ్రుతివాక్యం. తస్యార్థమాహ (ఏవమితి) * పురుషవచసఇతిబహువ్రీహిసమాసేనసమ్బన్ధమాత్రంప్రతీతం. తత్రపురుషశబ్దఃస్వరూపపరః-నచశబ్దోవాచకపరః - అతస్సమాసప్రతిపన్నస్సమ్బన్ధోవాచ్యవాచకభావాఖ్యవిశేషరూపఇతిదర్శయితుంపురుషశబ్దాభిలప్యాఇత్యుక్తం. అనేనకథం రంహతోజీవస్యభూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తేఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయోరుభయోరపి * పఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసఇత్యుక్తేహూతవ్యద్రవ్యాకాఙ్క్షాయాంస్వవాక్యస్థతయాసన్నిహితాఆపఏవహోమ్యత్వేనస్వరసతఃప్రతీతాః,-వాక్యాన్తరస్థాశ్రద్ధాసోమరాజరూపేణపరిణామస్యాయోగ్యా- అతస్సాప్యపామేవజ్ఞాపికా,- ఏవంప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయాఅయోగ్యత్వాచ్చపఞ్చస్వాహుతిష్వపాంహోమ్యత్వేనానువృత్తిరస్తీతితాసామేవపురుషవచస్త్వమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)——— అన్యైస్తుపఞ్చాగ్నివిద్యాపితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితివ్యాఖ్యాతం. పితృయాణవిషయవాక్యంతు * అశ్రుతత్వాదితిచేత్ నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేరిత్యత్రోదాహరణీయత్వాదాద్యంసూత్రంపఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతిభాష్యకారాభిప్రాయః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వాపఇతి)

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ ప్రథమస్యపఞ్చమ్యన్తపదస్యసమ్పరిష్వక్తోరంహతీత్యన్వయోదర్శితఃశఙ్కా

కేవలానామపాం శ్రవణం తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాదిభూయస్త్వేనారబ్ధకేష్వపాం భూయస్త్వం గమ్యతే. ....

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే - ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోऽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి, స్మర్యతే చ *మనఃషష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి। శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః। గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాదితి. న చ నిరాశ్రయాణాం గతిరుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతిరభ్యుపగన్తవ్యా. ......

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ *యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్న తేషాం జీవేన సహగమనమితి గతిశ్రుతిరన్యథా నేయేతి చేత్. న-భాక్తత్వాత్ - అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వం. *ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహ శ్రవణాత్. అతశ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణపరా. ....

౫॥ సూ. ప్రథమేऽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ యదుక్తమద్భిస్సూక్ష్మాభిర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యత ఇతి-తన్నోపపద్యతే- ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమేऽపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్. *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాపస్తత్ర హోమ్యా ఇతి చేత్. న-యతస్తాః-ఆప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దేన తత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా-తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్-తతోऽన్యథా ప్రశ్నోऽన్యథా ప్రతివచనమిత్యసఙ్గతం స్యాత్. *ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచననిగమనం చ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి- *వేత్థ యథేతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ఇతి తు పఞ్చమ్యామితీతిశబ్దేన పరిహారేణ నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామముక్త్వా హ్యేవమాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్య చాప్సు వైదికప్రయోగో దృశ్యతే *అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి. * శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహు

గ్రన్థపరిష్వఙ్గశబ్దేన. ద్వితీయపఞ్చమ్యన్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యాదధ్యాహృతం (కేవలానామపాం శ్రవణం త్వితి) * వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్ తన్నిబన్ధనస్తద్వ్యవహార ఇత్యుక్తం- అత్ర తు తదాధిక్యమపామస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః. ......

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ అవాన్తరసాధ్యాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మేతి) ప్రాణానామనుగతిస్స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) ....

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిషు చాప్యయరహితైః. తత్ర హి కేశాదేరప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా- తథేదమిత్యర్థః. ఓషధీర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతామప్యేతీతి- లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి- వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీమప్యేతి- వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. ప్రథమేऽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ కథమప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్ర

తేన సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చాపామేవోపపద్యతే. అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభిరద్భి స్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్. ....

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ యత్పునరుక్తమద్భి స్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయమర్థ ఏతస్మాద్వాక్యాదవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే - అస్మిన్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయ ఏవాప్ప్వవస్థావిశేషా హోమ్యత్వేన శ్రుతాః- నతు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతి చేత్. తన్న - (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) అస్మిన్నేవ వాక్యే హ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టాపూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి- పుణ్యకర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య * పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి,- అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి- తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి,- తదేకార్థత్వాచ్ఛ్రద్ధావస్థదేహవిశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి. అతస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే......................................

ననుచ * తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ * సోమో రాజేతి న జీవ ఉచ్యతే - జీవస్యానదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭॥ సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి ॥ వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్త్వాత్స దేవానాం భోగోపకరణత్వే నేహాముత్ర చ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి- ఆరాధనప్రీతైర్దేవైర్దత్తమముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్సమానభోగస్తదుపకరణం భవతి. * యథా పశురేవం స దేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతిరప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిం, మనాత్మవిదాం చ దేవభోగ్యత్వం, దర్శయతి * దేవాన్ దేవయజో యాన్తి. మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయమన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనం- అతస్తద్భాక్తం. తేన తృప్తిరేవ చ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే * న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి. తస్మాద్భూతసూక్ష్మై స్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

కారస్య ప్రతివచనాన్నైనిగమనాన్మధ్యే పితత్ప్రకారఏవోపపాదితః స్యాదిత్యర్థః. (అపామేవోపపద్యతే) నతు మనోవృత్తివిశేషస్య - తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః. ....

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ (అస్మిన్నేవ వాక్యే) మహావాక్య ఇత్యర్థః. సోమరాజానః- దివ్యదేహాః. కస్మిన్వాక్యేఽయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అథ య ఇమ ఇతి) * పూర్తం- ఖాతాదికర్మ. ఇష్టాపూర్తే దత్తం చ ఇత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి. భవతిః ప్రాప్తివాచీ. పరస్మైపదత్వం తు చ్ఛాన్దసం. యద్వా- సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః. యావత్సమ్పాతమితి- సమ్పాతశబ్దేన కర్మాభిధీయతే- సమ్పతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా. తద్భూయ ఏవ భవతి - తద్యోగీ భవతీత్యర్థః. (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యం. అస్ఫుటజీవసమ్బన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసమ్బన్ధేనోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యాదుక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. శ్రద్ధాసోమాదిశబ్దైస్తత్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ.(దేహస్యేతి)......................................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననుచేతి)

౭॥ సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి॥ ఇహ చాముత్ర చ భోగోపకరణత్వం వివృణోతి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవకత్వాత్ తద్భోగోపకరణత్వం. సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి న్యాయాత్. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పరేతుజీవస్యాద్భిస్సహగమనంవదన్త ఏవతా సామపామగ్నిహోత్రాహుతిరూపత్వంవదన్తి - ఆహుతీనాంక్షీరాదిద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్, శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయా శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా వాజసనేయకే షట్ప్రశ్న బ్రాహ్మణే *తేవా ఏతేఆహుతీహుతేఉత్క్రామతస్తే ఽన్తరిక్షమావిశతస్తే ఽన్తరిక్షమాహవనీయంకుర్వాతే వాయుంసమిధంమరీచీమేవశుక్రామాహుతింతే ఽన్తరిక్షంతర్పయతస్తేతతఉత్క్రామతస్తేదివమావిశతస్తేదివమాహవనీయంకుర్వాతే ఆదిత్యంసమిధంచన్ద్రమసమేవశుక్రామాహుతింతేదివంతర్పయతస్తేతతఆవర్తేతే ఇమామావిశతస్తేఇమామాహవనీయంకుర్వాతే ఇత్యారభ్య *తేపురుషమావిశతః-తే స్త్రియమావిశతః-యతో వల్లోకం ప్రజాయతఇత్యాదినా కార్త్స్న్యేనైతి. తదిదముపశమం-శబ్దతో ఽగతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. నహి శ్రద్ధాశబ్దాప్శబ్దయోరన్యతరనిర్దేశః. నచద్యుపర్జన్యాది క్రమః- అన్తరిక్షపృథివ్యాది క్రమప్రతీతేః కించ- దేవతావిగ్రహతదాగమనాదీనాందేవతాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ అగ్నిభిరూఢానాందేవతాభిరుపభుక్తానాంక్షీరాదీనాముత్క్రాన్తజీవపరిష్వక్తత్వమయుక్తం. అత్రచ *అన్తరిక్షంతర్పయతః*దివంతర్పయతఇత్యాహుత్యోరూర్ధ్వలోకవర్తినాంతృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణజీవపరిష్వక్తత్వంనోపపద్యతే. నన్వాహుత్యోరేకదేశోదేవతాభిర్భుజ్యతే- తదేకదేశోజీవాణుపరిష్వక్తః- దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారాదేవతాతృప్తిహేతుతయా *తర్పయతఇత్యేతదుపపద్యతఇతి. నైవం- అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసక్తాత్, తథా- కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్యజీవద్దశాయాంప్రక్షిప్తస్యయావన్మరణమవస్థానకల్పనప్రసక్తాత్, తథా-స్వరూపేణదేవతాతృప్తిహేతుత్వేనప్రతిపన్నజీవశరీరద్వారకత్వస్యకల్పనానుపపత్తేః, శ్చ- పక్షైకదేశేపటశబ్దస్యేవాహుత్యేకదేశఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వాత్, చ్చ.అన్యైస్తుచన్ద్రత్వాపత్తిదేవతాభక్ష్యత్వయోస్స్వరూపేణానుపపన్నత్వాదద్భిస్సహరంహతీతిపూర్వపక్షంకృత్వా ప్రాప్యస్యచన్ద్రస్యసోమరాజత్వప్రతిపాదనాద్, దన్నత్వస్యథాక్తత్వాచ్చ పృథగ్గచ్ఛతీతిసిద్ధాన్తఃకృతః- అన్తిమసూత్రవ్యతిరిక్తానిసూత్రాణిపూర్వపక్షపరాణి వ్యాఖ్యాతాని- ఆపశ్చాహుతిరూపా జీవస్యభూతసూక్ష్మమయదేహోపాయికాఅభిమతాః. అసామపాంషట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణోక్తాహుతిరూపత్వంతావత్ శబ్దతో ఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదయుక్తం. షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణేపి *తర్పయతఇతిదేవతాతృప్తిహేతుత్వేనశ్రుతానామాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచస్త్వపర్యన్తావస్థావిశేషానుపపత్తేశ్చాయుక్తం. ఆహుతిశబ్దస్యతదేకదేశవాచిత్వమశ్రుతవిభాగకల్పనా ఽముఖ్యత్వాద్యాయుక్తమిత్యుక్తం. అతోదేవతాతృప్తిముఖేనశుభతరజన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతిభావానుసన్ధానంతత్రప్రతిపాద్యతే-నతుదేహారమ్భికాఆపఇతియుక్తమభ్యుపగన్తుం. భవతువావిభాగఆహుతీనాం, దేహారమ్భికాఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపాస్సన్తు,-తథాపిజీవస్యతాభిస్సహరంహణనిషేధోనసిద్ధాన్తీకర్తవ్యః-*పృథివీవావగౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య*తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవావర్షంజుహ్వతితస్యాఆహుతేరన్నంసమ్భవతి*తస్యాఆహుతేరేతస్సమ్భవతీతిపృథివ్యాద్యగ్నిత్రయవిషయాణాంతిసృణాం వర్షాన్నరేతోరూపాహుతీనామిహశ్రుతత్వాత్, ధూమాభ్రమేఘవర్ష వ్రీహ్యాదిషుసానుశయజీవసంసర్గస్యఉపరితనబహ్వధికరణేషుభవన్మతేపిసిద్ధత్వేనఆహుతిత్రయస్య జీవసంసృష్టత్వాత్, శ్రద్ధాసోమాహ్వయాహుతిద్వయేపిజీవస్యనియుక్తత్వేతదనన్తరవృత్తస్యసంసర్గేచప్రమాణాభావాత్, తదుభయకల్పనేగౌరవాత్, కల్పకస్యచకస్యచిదభావాద్, దగ్ర్యప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయేపిజీవసంసర్గకల్పనస్యైవయుక్తత్వాచ్చ కించ-*ఆపఃపురుషవచసఇతిపురుషవచస్త్వమపాంశ్రూయతే,*తస్యాఆహుతేర్గర్భస్సమ్భవతీతిపఞ్చమ్యాఆహుతేర్గర్భసమ్భవశ్చశ్రూయతే. సమానప్రకరణేతస్యాహుతౌపురుషస్సమ్భవతీతిశ్రూయతే, పురుషశబ్దశ్చసశరీరమాత్రపరః-కింతుశరీరిణిచేతనేస్వరసఇత్యవిగీతం, వర్షాద్యాహుతిత్రయేచేతనసంసర్గోభవదభిహిత, శ్చ *ఆపఃపురుషవచసఇత్యుక్తేసతిఅప్శబ్దశ్చపురుషశబ్దసమానాధికరణఃప్రతీయతే-అయందేవదత్తసంజ్ఞఇత్యుక్తేఇదంశబ్దదేవదత్తశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యంహిప్రతీయతేఅయందేవదత్తఇతి- ఏవంచాప్శబ్దపురుషశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యంచాప్శబ్దస్యచేతనోపస్థాపకత్వేసిధ్యేత్ - భిన్నవిశేష్యనిష్ఠయోఃపదయోఃగృహదేవదత్తశబ్దయోరివసామానాధికరణ్యానుపపత్తేః- నహిగృహోదేవదత్తవచసఇతివక్తుంన్యాయ్యం-తస్మాదప్శబ్దవాచ్యంవస్తుయత్రయత్రహోతవ్యంశ్రుతం-తత్రతత్రయయాకయాచిద్వృత్త్యాజీవస్యోపస్థాపితత్వముకామేనాపిస్వీకరణీయం-సామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రాబల్యాత్. యదాత్వప్శబ్దఏవజీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపరః- తదాతస్యదేవమనుష్యాదిశబ్దవచ్చేతనవిషయత్వంస్వరసతరం. అతోజీవదేహభూతానామపాంజీవస్యచపృథగ్గమనమయుక్తం. ఏవంసహగమనేసతిప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరానుగ్రహశ్చస్యాత్, సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానంచఘటతే,. యదుక్తం *ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేషసోమోరాజేతి ప్రాప్యస్యసోమరాజత్వముచ్యతే-సతుప్రాప్తురితి-తదయుక్తం-వాక్యవైయర్థ్యప్రసక్తాత్. ప్రసిద్ధేనచన్ద్రమశ్శబ్దేనపూర్వనిర్దిష్టస్యపునస్తత్పర్యాయాభ్యాంసోమరాజశబ్దాభ్యాంనిర్దేశేకింఫలం. పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతుప్రయోజనవత్త్వంస్ఫుటం-శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్యసోమరాజశబ్దవాచ్యత్వంచన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యస్యార్థస్యజ్ఞాప్యత్వాత్. కించ-చన్ద్రమసమభిసమ్భవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియాకర్తృతయాప్రథమనిర్దిష్టఃప్రాప్తాజీవః *ఏషఇతిసర్వనామపదేనపరామర్శమర్హతి-చన్ద్రమసస్తుద్వితీయానిర్దిష్టస్యపరామర్శోనస్వరసః. నను *తేధూమమభిసమ్భవన్తీతిబహువచననిర్దిష్టానాంప్రాప్తౄణాం ఏషఇత్యేకవచనేనపరామర్శో ఽనుపపన్నః-చన్ద్రమసస్తూపపన్నఇతిచేన్న-కృత్స్నవాక్యవైయర్థ్యాదపివిభక్తిమాత్రస్యక్లిష్టార్థతాశ్రయణేనజాత్యభిప్రాయత్వమాత్రకల్పనోపపత్తేః, ప్రకరణేవిభక్త్యర్థనిర్బన్ధాభావదర్శనాచ్చ-తద్దేవానామన్నంతందేవాభక్షయన్తీతిబహువచననిర్దిష్టో ఽభిసమ్భవితాపునరేకవచనేననిర్దిశ్యతే. నచైతదపివాక్యంచన్ద్రవిషయం-*తేచన్ద్రంప్రాప్యాన్నంభవన్తీతివాజసనేయకేప్రాప్తురన్నత్వాభిధానాత్. తథా-*వాయుర్భూత్వాధూమోభవతిధూమోభూత్వాభ్రంభవతీత్యేకవచనేననిర్దిశ్య*తఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇత్యుక్త్వా *యోయోహ్యన్నమత్తియోరేతస్సిఞ్చతితద్భూయఏవభవతీత్యేకవచనేననిర్దిశ్యతే-అతోవిభక్త్యనాదరేణవాక్యవైయర్థ్యపరిహారోన్యాయ్యః. ననుపఞ్చాగ్నివిద్యాయామపిసోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయఇతిచేత్. న- *తస్యాఆహుతేస్సోమోరాజాసమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. కలావృద్ధిరేవోత్పత్తిరితిచేన్న-అస్వరసత్వాత్, సమ్భవశబ్దస్యాప్యాయనవాచి

౮॥ సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫలావసానే పునరావర్తనం చామ్నాతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్ జీవః కిమనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి- ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయవానితి ప్రాప్తం. అనుశయో హ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ. తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి నావశిష్యతే. *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. సమ్పతత్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః-కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ * ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. (దృష్టస్మృతిభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామి

త్యాభావాచ్చ. కించ-*పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యే హుతత్వశ్రవణాచ్చన్ద్రస్య పర్జన్యే ప్రవిలయాభావాచ్చ ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వమయుక్తం. నన్వేవం సతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తయేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వం-అత్రత్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్న-పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దావైయర్థ్యస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్ధారణానపేక్షత్వాత్. పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతామాత్రజ్ఞానమేవ హ్యపేక్షితం. తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వం చ చన్ద్రస్య సమ్భవహోమ్యత్వానుపపత్త్యైవ సిద్ధం. చన్ద్రవ్యతిరిక్తశ్చార్థో ఘటః పటో వా దండో ముసలో వా భవతు-తస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తివశాదాయాతమిత్యేతావజ్జ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యావైయర్థ్యం సిధ్యతి. ఏవం ప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్యవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే తదైకార్థ్యేన పూర్వశ్రుతోఽపి ద్వితీయాహుతివిషయస్సోమరాజశబ్దః పూర్వసోమచన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయావధారిత ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయో జ్ఞాయత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా- ప్రాప్తుశ్చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యఫలం- తచ్చైతచ్ఛబ్దస్య సోమరాజపదసామానాధికరణ్యేన భవతి- అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యేన మాణవకస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్. తచ్చ సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సిధ్యతి- న హి స్వస్య స్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యం. అతస్సోమరాజశబ్దస్య న ప్రాప్యవిషయత్వం. యత్తు సమానప్రకరణే *తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి సోమాద్భేదవ్యపదేశ ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే- అతస్తేషాం న సోమరాజశబ్దాభిలప్యత్వమిత్యుక్తం- తదప్యనేన పరిహృతం - ఛాన్దోగ్యస్థస్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణపరత్వాద్వాజసనేయకవాక్యస్య. న హి వృత్త్యన్తరే సమ్భవత్యేకస్య శబ్దస్య బహ్వాకారముఖ్యశక్తిభేదకల్పనం న్యాయ్యం - అత ఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషు కథం వృత్తిరిత్యపేక్షాయాం *యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యం చామృతమయరూపత్వదేవవర్గోపయోగయోగ్యత్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే.*ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః-యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వేతి సోమం రాజానం భక్షయన్తి- ఏవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి. తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవవర్గోపయోగార్హత్వం చ దర్శితం భవతి. అతో భక్షణస్య భాక్తత్వవచనమప్యుపపద్యతే. అతః పృథక్ఛ్రుతిరిత్యాద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. ....

తదనన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥ విషయశుద్ధ్యర్థమవాన్తరసఙ్గత్యర్థం చాహ (కేవలేతి) యావత్సంసారం ప్రకృతిసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం-తద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధోఽప్యవర్జనీయ ఇత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. అముష్మాల్లోకాన్నివర్తమానః కిం సానుశయో నివర్తతే- ఉత నిరనుశయ ఇతి చిన్తా. *యావత్సమ్పాతం *ప్రాప్యాన్తమితి చ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి- నేతి. సమ్పాతకర్మశబ్దౌ కిం కర్మమాత్రపరౌ- ఉత ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరౌ. కిం *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరతామవగమయతి-నేతి. కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపరః- ఉత సుకృతదుష్కృతపర ఇతి. యదా స ఆచారపరః-తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా నిరనుశయో నివర్తత ఇతి స్యాత్. యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః- తదా *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తత ఇతి సిధ్యతి. *కృతాత్యయే- కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయో హీతి) (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మమాత్రపరః. యద్వా- (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ న సమ్భవతీత్యర్థః. *యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్పతనముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్ - వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతన్తీతి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా. *అభ్యాశ ఇతి పదం దిశ ఇతివత్ ప్రథమాబహువచనం. అభ్యాశప్రాప్తౌ * అశూ

త్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ప్రత్యవరూఢాన్ ప్రతి ప్రూయతే. అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే- కపూయచరణాః- కుత్సితకర్మాణః కుత్సితాం శ్వసూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్త ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిరపి * వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి, తథా * తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖ ఏవ వర్తత ఇతి, * యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. * యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమితీదమపి తద్విషయమేవ. అభుక్తఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోఽప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతాస్సానుశయా ఏవ యథేతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే- ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ - అవరోహణం తు చన్ద్రమస్సంస్థానాదాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్..................

౯॥ సూ. ॥ చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః ॥ * రమణీయచరణాః * కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే- చరణశబ్దస్య లోకవేదయోరాచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయానభిమన్యన్తే,- వేదే చ * యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని * యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ - శీలాద్ యోనివిశేషప్రాప్తిః- నానుశయాదితి చేత్. తన్న-చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి హి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే. ...

వ్యాప్తావితి ధాతోరేవం రూపం భవతి. య ఇహ అభ్యాశః- అభ్యాగన్తారః- తే రమణీయచరణా యత్ - సాధుకర్మకారిణో యది - తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యం. * అభ్యాశ ఇతి పదం ప్రత్యవరూఢవాచీ. (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతం. (యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్ర కిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోఽప్యస్తీతి సానుశయ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్తమైహికఫలం కర్మాన్తరమప్రవృత్తఫలమనుశయ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే- కర్మాన్తరమనుశయః- న తు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశ ఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి హి భాష్యం- న తు కర్మాంశవిషయమితి, వక్ష్యతి చ ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాదితి,. స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధం. యత్ర తు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తిర్వచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీరారమ్భఫలకత్వమేకస్య కర్మణ ఇతి వచనబలాదవగన్తవ్యం. తస్మాదాముష్మికే కర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాన్తరజాతమనుశయః- తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్ష్వపేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతం - యథాగతం. * ఇణ్ గతావితి ధాతుః. * యథేతమనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను * యథేతమితి వ్యాహతం- ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. ప్రతిలోమక్రమే * యథేతమితి వివక్షితేఽపి * అనేవమితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణం హీతి).....................

౯॥ సూ. ॥ చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః ॥ (వేదే చేతి) పృథఙ్నిర్దేశో భిన్నార్థత్వకృత ఇత్యర్థః. * అనవద్యాని కర్మాణీతి యాగాద్యుచ్యతే- * యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ఇతి) ఆచారాఙ్గకానుష్ఠితపుణ్యాపుణ్యఫలే ఇత్యర్థః. ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్॥ ఏవంతర్హ్యాఫలత్వాదాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతిచేత్. తన్న- తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్యకర్మణః. ఆచారవతఏవపుణ్యకర్మస్వధికారః- *సన్ధ్యాహీనోऽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు *ఆచారహీనంనపునన్తివేదాఇత్యాదివచనేభ్యః. అతశ్చరణశ్రుతిఃకర్మోపలక్షణార్థేతికార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః. ……………………

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః॥ పుణ్యంకర్మాచరతిపాపంకర్మాచరతీతికర్మణిచరతేఃప్రయోగాత్పృథఙ్నిర్దేశస్యచప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేనగోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః, ముఖ్యేసమ్భవతినలక్షణాన్యాయ్యేతిసుకృతదుష్కృతేఏవచరణశబ్దాభిధేయేఇతిబాదరిరాచార్యోమన్యతే. అత్రబాదరిమతమేవస్వమతం. ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేఃకర్మాన్తరాధికారసమ్పాదనంఫలమితితుస్వీకృతం.అతస్సానుశయాఏవప్రత్యవరోహన్తి. ……………………

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతం॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణశ్చన్ద్రమసంగత్వాసానుశయాఏవనివర్తన్తఇత్యుక్తం- ఇదానీమనిష్టాదికారిణోऽపిచన్ద్రమసంగచ్ఛన్తి- నేతిచిన్త్యతే. యేవిహితంనకుర్వన్తి-నిషిద్ధంచకుర్వన్తి-తఉభయేపిపాపకర్మాణోऽనిష్టాదికారిణః. కింయుక్తం. తేపిచన్ద్రమసంగచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేషామపిహితద్గమనంశ్రుతం- *యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి- చన్ద్రమసమేవతేసర్వేగచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణసర్వేషామేవగతిశ్రవణాత్ ……………………

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్॥ ఏతత్సూత్రార్థంపూర్వసూత్రార్థేనసఙ్గమయతి (అతఇతి)………

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః॥ ఆచారశబ్దస్యసాధారణ్యందర్శయతి (కర్మణీతి) కర్మణిచరతేఃప్రయోగాత్- కర్మానుష్ఠానేప్రయోగాదిత్యర్థః. పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్యచేతి) *అనవద్యానికర్మాణీతిప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధంకర్మోక్తం-*అస్మాకంసుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధంకర్మోక్తమిత్యర్థః. కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్యఇతి) కార్ష్ణాజినినుతేస్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ……………………

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతం॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోరవర్జనీయత్వముక్తం- తత్రకర్మసమ్బన్ధేపిసాధుకర్మసమ్బన్ధనియమోనాస్తీత్యుచ్యతఇతిసఙ్గతిరితిభావః. కిమనిష్టాదికారిణోయమయాతనామనుభూయచన్ద్రమసంగత్వానివర్తన్తే- ఉతనేతి. *యేవైకేచేతివాక్యంతేషాంచన్ద్రప్రాప్తిమవగమయతి- నేతి. కిమత్రసర్వశబ్దఃప్రేతమాత్రవిషయః - ఉతఇష్టాదికారిప్రేతవిషయఇతి. కింపితృయాణగమనమనిష్టాదికారిణామపి- ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం *అథయఇమేగ్రామఇత్యుపక్రమఃపితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతామవగమయతి- నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాంపఞ్చమాహుతిమన్తరేణపురుషత్వసమ్పత్తిరస్తి- నేతి. కింతృతీయస్థానముపన్యస్యోర్ధ్వలోకాసమ్పూరణవచనంతృతీయస్థానస్యపఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాంపురుషత్వనిష్పత్తేరవగమయతి- నేతి. యదానావగమయతి - తదాపురుషత్వసమ్పత్తేఃపఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన *యఇమేగ్రామఇత్యుపక్రమస్యపితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయాపితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాదనిష్టాదికారిణామపిప్రాప్తత్వాత్ *సర్వేగచ్ఛన్తీతిసర్వశబ్దస్యప్రేతమాత్రవిషయతయా *యేవైకేచేత్యాదివాక్యేనసర్వేషాంచన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోऽపియామ్యాతనానుభవాదనన్తరంచన్ద్రమసంగత్వానివర్తన్తఇతి. యదాపరలోకాసమ్పూరణవాక్యంతృతీయస్థానస్యపఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాందేహనిష్పత్తేరవగమయతి- తదాపురుషత్వసమ్పత్తేఃపఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా *యఇమేగ్రామఇత్యుపక్రమస్యాపిపితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయాపితృయాణస్యసర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణామప్రాప్తత్వాత్ *సర్వేగచ్ఛన్తీతిసర్వశబ్దస్యఇష్టాదికారివిషయతయా *యేవైకేచేత్యాదివాక్యేనసర్వేషాంచన్ద్రప్రాప్త్యనవగమాదనిష్టాదికారిణోనచన్ద్రమసంగచ్ఛన్తీతిసిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేనఇష్టాపూర్తేఉచ్యేతే. అత్రదేహారమ్భస్యపఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థావత్తిశ్చాభిప్రేతా. ……………………

ఏవంతర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణోరుభయోరప్యవిశిష్టైవగతిః స్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ తు శబ్దశ్శఙ్కాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషాం - అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే - యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనా అనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. (తద్గతిదర్శనాత్) దృశ్యతే హి పాపకర్మణాం యమవశ్యతయా తద్గమనం *అయం లోకో నాస్తి న పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే * వైవస్వతం సంయమనం జనానాం యమం రాజానమిత్యాదిషు..

౧౪॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ స్మరన్తి చ సర్వేషాం యమవశ్యతాం పరాశరాదయః *సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిలేత్యాదిషు..

౧౫॥ సూ. అపి సప్త॥ పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్త నరకానపి స్మరన్తి.

నను సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః. అత ఆహ

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపి సప్తసు యమాజ్ఞయైవ గమనాదవిరోధః. అతోఽనిష్టాదికారిణామపి యమలోకం ప్రాప్య స్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయ పశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌ స్తః..

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్॥ తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపి చన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే. కుతః. (విద్యాకర్మణోరితి) విద్యాకర్మణోః ఫలభోగార్థత్వాద్దేవయానపితృయాణయోః. ఏతదుక్తం భవతి - అనిష్టాదికారిణాం యథా విద్యావిధురత్వాద్దేవయానేన పథా గమనం న సమ్భవతి - తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేన చన్ద్రగమనమపి న సమ్భవతీతి. దేవ

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవంతర్హీతి) (అవిశిష్టైవగతిస్స్యాదితి) పాపస్య నిష్ఫలత్వం స్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ *సంయమన ఇతి నిమిత్తసప్తమీ. యమాజ్ఞయేత్యర్థః. *అయం లోకో నాస్తి న పర ఇతి- అత్రాముత్ర చ సుఖం నాస్తీత్యర్థః..

*తద్గతిదర్శనాదిత్యత్ర దాహ్యతే వాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్చోద్యం తదవస్థమితి శఙ్కాయామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ పూర్వసూత్రే ప్రకృతే ష్వారోహాదిషు సంవాదకస్మృతివిషయాం శఙ్కాం దర్శయతి (యమవశ్యతామితి)...

౧౫॥ సూ. అపి సప్త॥ నరకవిషయవచనానాం ప్రసిద్ధ్యతిశయాదనుపాదానం..

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) .(సప్తసు లోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః. యమసదనప్రాప్తివచనాని పురాణాదిషు పఠ్యన్తే- తన్నిబన్ధనేయం శఙ్కా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ వ్యాపారః ప్రశాసనరూప ఇతి దర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోః క్రమాదవిరోధ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)..

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్॥ (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా షష్ఠీ తాదర్థ్యపర్యవసాయినీ. తాదర్థ్యం చ తత్ఫలభోగార్థత్వం. ఇతి శ్చ హేతావిత్యర్థః. విద్యా ప్రసఙ్గః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః.

యానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వంపుణ్యకర్మవిషయత్వంచకథమవ గమ్యతఇతిచేత్. ప్రకృతత్వాత్తయోః. ప్రకృతాహిదేవయానేవిద్యాపితృయాణేచకర్మ-*తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాంతపఇత్యుపాసతఇత్యుక్త్వా *తేర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోహరిత్యాదినాదేవయానవచనాత్, *అథయఇమేగ్రామఇష్టాపూర్తేదత్తమిత్యుపాసతఇత్యుక్త్వా *తేధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినాపితృయాణవచనాచ్చ. *యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తిచన్ద్రమసమేవతే సర్వేగచ్ఛన్తీత్యేతదపివచనం- యఇష్టాదికారిణః- తేసర్వఇతిపరిణేయమ్.

ననుపాపకర్మణాంచన్ద్రగమనాభావేపఞ్చమాహుత్యసమ్భవాచ్ఛరీరారమ్భఏవనోపపద్యతే. *పఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీతిహిశరీరారమ్భఃశ్రూయతే-సాచాహుతిశ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతిదర్శితం. అతశ్శరీరారమ్భాయైవతేషామపిచన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేత్యావిత్యతఆహ.

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ తృతీయస్థానస్యశరీరారమ్భాయనపఞ్చమాహుత్యపేక్షా. కుతః. (తథోపలబ్ధేః) తృతీయస్థానశబ్దేనకేవలపాపకర్మాణఉచ్యన్తే- తేషాందేహారమ్భేపఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వముపలభ్యతే. * వేత్థయథాసౌలోకోనసమ్పూర్యతఇత్యస్యప్రశ్నస్యప్రతివచనే * అథైతయోఃపథోర్నకతరేణచ తానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనిభూతానిభవన్తిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానంతేనాసౌలోకోనసమ్పూర్యతఇతితృతీయస్థానస్యద్యులోకారోహావరోహాభావేనద్యులోకాసమ్పూర్తివచనాదస్యతృతీయస్థానస్యశరీరారమ్భాయనపఞ్చమాహుత్యపేక్షా. *పఞ్చమ్యామాహుతావితిచాపాంపఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్యపురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రంప్రతిపాదయతి- నాన్యన్నివారయతి- అవధారణాశ్రవణాత్. ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే॥ పుణ్యకర్మణామపికేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయాదేహారమ్భోలోకేస్మర్యతేద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ శ్రుతావపిదృశ్యతేకేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయాదేహారమ్భః*తేషాంఖల్వేషాంభూతానాంత్రీణ్యేవబీజానిభవన్త్యణ్డజంజీవజముద్భిజ్జమితి.ఏషూద్భిజ్జస్వేదజయోఃభూతయోఃపఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తిర్దృశ్యతే. ....

(విద్యావిషయత్వంపుణ్యకర్మవిషయత్వంచేతి) విషయశబ్దేనఫలంవివక్షితం. విశింషన్హివిషయః. పరిణేయం- నిర్వాహ్యమ్. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ (వేత్థేత్యాది) *సమ్పూర్యతే- ప్రాప్యతఇత్యర్థః. నకతరేణచ- నకేనచిదిత్యర్థః. జాయస్వమ్రియస్వేతి- ఈశ్వరశాసనానువర్తినీత్యర్థః జాయన్తేమ్రియన్తఇతివార్థః- వేదస్వాతన్త్ర్యాత్. జజ్ఞేమమ్రేఇతిభూతార్థతావా- *పురీమవస్కన్దలునీహినన్దనమిత్యాదివత్. కర్మఫలానుభవాశ్రయతయాస్థానశబ్దవాచ్యత్వం. (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదఏవ-నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి) ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే॥ అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్యకర్మస్వప్యయంనియమోభజ్యతే - కింపునఃపాపకర్మస్వితిభావః. సూత్రార్థసముచ్చయపరశ్చశబ్దఇతిస్ఫుటత్వాదనుక్తిః. లోకశబ్దఃప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ బీజత్రైవిధ్యంతత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేనశ్రుతిర్వివృణోతి *అణ్డజమితి. జీవజం - జరాయుజం. ఉద్భిజ్జశబ్దార్థఏవవక్ష్యమాణసూత్రానురోధేనవివృతః(ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి)........................

నను స్వేదజానామత్ర న సంకీర్తనమస్తి- * త్రీణ్యేవ బీజానీతి వచనాత్. తత్రాహ

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజస్య-స్వేదజస్యాపి *అణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తిర్న సమ్భవతి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ ఉద్భిజ్జస్య పఞ్చమాహుతినిరపేక్షత్వసమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యూష్మజత్వాయోనిజత్వపాపోత్తరత్వసామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః- నతు ప్రథమేన ద్వితీయేన చేతి భావః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

పరేతు *సంయమనే త్వనుభూయేత్యాదీని సిద్ధాన్తసూత్రాణి వర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాస్మరణసప్తనరకస్మరణపరయోస్సూత్రయోశ్చ సాఫల్యాత్. తే హి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థే. పూర్వపక్షవిషయత్వే తు తయోస్సూత్రయోర్న కించిత్ప్రయోజనం. రౌరవాదిషు చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వం స్మర్యమాణం యమాజ్ఞామూలమిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరం *తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇతి సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం. అత్రోచ్యతే- *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రస్థ తుశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావే ప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థ తుశబ్దస్య శఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకం పూర్వపక్షవిషయం భవితుమర్హతి. *విద్యాకర్మణోరిత్యత్ర తుశబ్దశ్శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతి చేన్న- తదసమ్భవాత్. విద్యయా దేవయానే కర్మణా పితృయాణే చ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావ ఇతి హి సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః- న హి తత్ర వ్యుదసనీయా కాచిచ్ఛఙ్కా సమ్భవతి. శ్రుత్యా సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా వ్యుదసనీయేతి చేత్ - తర్హి పూర్వపక్ష ఏవాత్ర తుశబ్దవ్యుదసనీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్. ద్వితీయసూత్రే తు వ్యుదసనీయశఙ్కోపన్యస్తా. కించ- ఆరోహావరోహశబ్దాస్వారస్యం స్ఫుటం- నరకేషు యామీర్యాతనా అనుభూయాస్మిన్ లోకే జాయమానానామున్నతస్థానప్రాప్త్యై, తతోఽవరోహణస్య చాభావాత్. పూర్వం యమాలయమారోహతి- తతో నరకప్రాప్తిః- పునర్జన్మావధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతి చేన్న- *అనుభూయేతి ల్యబన్తనిర్దేశేనారోహావరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్. నరకానుభవానన్తరం యమాలయమారుహ్య తతోఽవరోహన్తీతి చేన్న- అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ- భవతాం గ్రన్థేషు తథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తివాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణేన పాపవైయర్థ్యచోద్యస్య తదవస్థత్వశఙ్కాపరిహారార్థతయా *స్మరన్తి చ *అపి సప్త ఇతి సూత్రయోస్సాఫల్యమిత్యుక్తం. *తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం నరకగమనావిరోధ ఇతి యుక్తం - పూర్వసూత్రోత్థాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. అన్యే తు *న తృతీయ ఇత్యతః పూర్వమేవాధికరణసమాప్తిమిచ్ఛన్తః ఏవం వర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణోఽముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి- నేతి విశయే తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్, కర్మణా వినా భోగసమ్భవే శాస్త్రవైయర్థ్యాచ్చ న గచ్ఛన్తీతి పూర్వపక్షః *ద్వే సృతీ అశృణవం పితృణామహం దేవానాముత మర్త్యానాం। తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరం చేతి శ్రుతేః పితృలోకాత్తేనైవ మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాన్త ఇతి. భోగాభావవ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రమాహుః. *అపి సప్తేతి సూత్రం చ మత్తాభీతా యాన్తి జనా ఇత్యాది మృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయం. తేషు పుణ్యకర్మఫలస్యాపి యమాధీనత్వామ్నానావిరోధః- పుణ్యకర్మస్వపి పురుషేషు యమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి *తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః. యద్వా - ఆరోగభ్రాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం *అపి సప్తేతి సూత్రం- *కశ్యపాదుదితాస్సూర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్. * సప్తసూర్యా దివమనుప్రవిష్టాః తానన్వేతి పథిభిర్దక్షిణావానితి తేషాం పుణ్యకృత్ప్రాప్యత్వావిరోధశ్చ-పుణ్యకృత్స్వపి తద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరసూత్రార్థ ఇతి యోజనాన్తరం కృతం సూత్రద్వయస్య. * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనీతి మార్గద్వయభ్రష్టానాం తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయాణప్రాప్తిర్నాస్తీతి శఙ్కాపరిహారపరం *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రం. *ఏతయోః పథోరితి పథిశబ్దో న మార్గద్వయపరః- తత్పరత్వే హి మార్గసమ్బన్ధో నిషిద్ధో భవేత్. కింతు తత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః- తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వే సత్యపి తాభ్యాం గమనస్యాపురుషతన్త్రస్య విధాతుమశక్యతయా తత్సాధనస్యైవ విధేయత్వాత్. విద్యాకర్మపరిభ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్ర మార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః. అతః పితృయాణేనానిష్టాదికారిణాం యమప్రాప్తిరితి వర్ణితం. *న తృతీయ ఇత్యాదికమధికరణాన్తరం - తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణ, దేహారమ్భకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యాం, పితృయాణప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య *జాయస్వ మ్రియస్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయాణగమనం నాస్తీతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్ పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ- రాద్ధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్. యథా విద్వదధికారస్య దేవయానస్యావిద్వద్విషయత్వమయుక్తం- తథా *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్యాపుణ్యకృత్సేవ్యత్వం హ్యనుపపన్నం. *తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతీతి శ్రుతిబలాదుపపన్నమితి చేత్- తర్హ్యత ఏవ తృతీయస్థానమృతానామపి పితృయాణేన ప్రాప్తిస్స్యాత్- విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్. *జాయస్వ మ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్ సఙ్కోచ ఇతి చేత్ - తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృ

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాస్సానుశయాశ్చన్ద్రమసోఽవరోహన్తీత్యుక్తం. అవరోహప్రకారశ్చ *అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశం ఆకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి వచనాత్ *యథేతమనేవం చేత్యుక్తం. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తే తత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే. తత్స్వాభావ్యాపత్తిః-తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (ఉపపత్తేః) సోమభావమనుష్యభావాదౌ హి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః- అత్ర త్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావాత్తద్భావానుపపత్తేస్తదాపత్తివచనం తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

యానస్యాపుణ్యకృత్స్వప్రవృత్తివాక్యబలాదపుణ్యకృత్స్వపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతాం. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా ధూమాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యత ఇతి చేత్ - తర్హి తృతీయస్థానస్మృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తధూమాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతాం తత్ర వచనవిరోధాత్ - దేహగ్రహణస్య పఞ్చమాహుతినైరపేక్ష్యం చేత్ - పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాద్దేవయమసదనప్రాప్తేర్ధూమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతాం. గన్తవ్యైక్యేఽపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సమ్భవతి - యథా చన్ద్రప్రాప్తిర్విదుషాం దేవయానాపేక్షా - అవిదుషాం తన్నిరపేక్షా - ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా - అపుణ్యకృతాం తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అత ఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమన్దం. అత ఏవ *సంయమనే త్విత్యాదిసూత్రాణి న భోగాభావవ్యుదాసపరాణి - కిన్తు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితుమర్హన్తి. అత ఏవ *అపి సప్త ఇతి సూత్రస్య స్మృత్యుపగీతశ్లోకసప్తకవిషయత్వమయుక్తం - కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వే సంశయాభావాదారోగభ్రాజాదిసప్తసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తం. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానతోఽపి ఫలవైషమ్యపరత్వమేవ యుక్తం. *అథైతయోః పథోరితి వాక్యే చ పథిశబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వం యుక్తం - ముఖ్యత్వాత్. మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వం హి గౌణం - ముఖ్యే సమ్భవతి చ తదన్యాయ్యం. పురుషతన్త్రత్వాద్విద్యాకర్మణీ ఏవ విధేయే ఇతి చేత్. సత్యం తథాపి పురుషతన్త్రత్వం - తద్విధానపరత్వం పథిశబ్దస్య ముఖ్యత్వేఽప్యుపపద్యతే - విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిసఙ్కీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానౌపయికత్వాత్. యతః * విద్యాకర్మణోరితి త్వితి సూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాదిప్రాప్తిర్నివారితా - అత ఏవ తృతీయస్థానస్మృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా - దూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయం. అత ఏవ *న తృతీయ ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకతయైకాధికరణ్యమేవ యుక్తమితి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ మార్గవిషయవిచారైకకృతేతదేకదేశవిచారవిషయతయా పేటికాభేదేన సఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపో బిభర్తీత్యభ్రం *మిహ సేచన ఇతి ధాతోర్మేఘ ఇతి రూపం. జలధారణావస్థా వర్షోన్ముఖావస్థా చ వివక్షితా. ఆకాశాదిభావః- ఆకాశాదిశరీరకత్వం. సాదృశ్యాపత్తిః- ఆకాశాత్పృథఙ్నిర్దిష్టానాం తత్సంసర్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః- ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి. కిమత్ర సామానాధికరణ్యం ముఖ్యం - ఉత గౌణమితి. ముఖ్యత్వాపవాదోఽస్తి- నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్. ... ...

(తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకభేదకస్థూలాకారాభావపరమిత్యర్థః. ... ...

పరే తు వ్యపదేశస్య ముఖ్యత్వాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి. తదయుక్తం-నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభిరాకాశాదివైలక్షణ్యస్య స్థితత్వాత్ శఙ్కానుపపత్తేః.—— అన్యే తు సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మానన్యతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగాదాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదప్యుక్తన్యాయాదయుక్తం. పూర్వసిద్ధార్థాక్షేపేణాధికరణముత్థితమితి చేత్. గత్యభావే హి తథా వక్తవ్యం- ఉక్తానాక్షేపేణ సమ్భవతి పూర్వపక్షన్యాయే స ఏవ నిరసనీయః. ......

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ ॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥

ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతియావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తికింతత్రతత్రనాతిచిరంతిష్ఠతి - ఉతానియమఇతి విశయే నియమహేత్వభావాదనియమః. ....

ఇతిప్రాప్తేఉచ్యతే (నాతిచిరేణేతి) కుతః. (విశేషాత్) ఉత్తరత్రవ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితివిశిష్యకృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్రహ్యాకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే. * దుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఛాన్దసస్తశబ్దలోపః. దుర్నిష్ప్రపతతరం- దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః...

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ॥ అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ॥

అవరోహన్తోజీవాః వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్తఇతిశ్రూయతే * మేఘోభూత్వాప్రవర్షతితఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇతి. తేకిమన్యైర్భోక్తృభిర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తి- ఉతతేభోక్తారోవ్రీహ్యాదిశరీరాజాయన్తఇతివిశయే * జాయన్తఇతివచనాద్దేవోజాయతే- మనుష్యోజాయతఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరాఏవ. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్యాధిష్ఠితఇతి) జీవాన్తరేణాధిష్ఠితేవ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాంసంశ్లేషమాత్రమేవ. కుతః. (పూర్వవదభిలాపాత్) ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. యత్రహిభోక్తృత్వమభిప్రేతం - తత్రతత్సాధనభూతంకర్మాభిలప్యతే * రమణీయచరణాః * కపూయచరణాఇతి. ఇహచాకాశాదివన్నాభిలప్యతేకర్మ- ఫలప్రదానేప్రవృత్తస్యస్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణఃస్వర్గోపభోగాదేవసమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య * రమణీయచరణాః * కపూయచరణాఇతివక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యేకర్మాన్తరాభావాచ్చ. అతఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేనజన్మవచనమౌపచారికమ్. ....

౨౫॥ సూ. ॥ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితేవ్రీహ్యాదిశరీరేసంశ్లేషమాత్రం- భోక్తృత్వహేత్వభావాన్నవ్రీహ్యాదిభావేనజన్మేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వ

౨౩॥ సూ. ॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥ ఆకాశప్రాప్తీత్యాదినాసఙ్గతిసూచనం. ఆకాశాదిషుకంచిత్కాలంతిష్ఠతి- ఉతాసంచిరేణనిష్క్రామతీతి. వ్రీహ్యాదిభావేదుర్నిష్ప్రపతరత్వాభిధానం కిమన్యత్ర నాతిచిరనిష్క్రమణమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వేనియమాభావః. అవగమకత్వేనాతిచిరనియమః. ... ...

నాతిచిరశబ్దేనఆకాశాదౌకించిద్విళమ్బో, వ్రీహ్యాదావతివిళమ్బ, శ్చద్యోత్యతే. ....

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ॥ అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ॥ సఙ్గతింవిషయంచదర్శయతి (అవరోహన్తఇతి) అవరోహతాంజీవానాం వ్రీహియవాదిభావఃకిందేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వం- ఉతవ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి. * కపూయచరణాఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కింసంశ్లేషమాత్రరూపతామవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వేవ్రీహ్యాదిశరీరకత్వం. అవగమకత్వేసంశ్లేషమాత్రమితి. ... ...

కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్రహీతి) ఇష్టాదికర్మశ్రుతంహీత్యత్రాహ (ఫలప్రదానఇతి) (సమాప్తత్వాత్) * యావత్సమ్పాతముషిత్వేతిహివచనం. మధ్యే- ప్రకరణమధ్యే. కర్మాన్తరాభావాత్- కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్. యద్వా- ఆకాశాదిప్రాప్తేఃమనుష్యజన్మనశ్చమధ్యఇత్యర్థః. నను వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేరహేతుకత్వమయుక్తం- తత్కథంకర్మాభావః. సత్యం- మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తంకర్మైవతదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుః- నతుకర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణకర్మాన్తరాభావాదిత్యుక్తం - నతుకర్మాభావాదితి. వ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చజీవాస్తల్లవనదశాయాంమేవాపక్రామన్తి - లవనశోషణపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వంనతచ్ఛరీరాణాం జీవానాం- కింతుతత్సంశ్లిష్టానామేవేతి. ....

౨౫॥ సూ. ॥ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వా, చ్చపాపమిశ్ర

ర్గోపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధం- పాపమిశ్రం. అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసాచ *నహిం
స్యాత్సర్వాభూతానీతినిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. నచాత్రపదాహవనీయాదివదుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి-భిన్నవి
షయత్వాత్. అగ్నీషోమీయహింసావిధిర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వంబోధయతి- *నహింస్యాదితితుహింసా
యాః ప్రత్యవాయఫలత్వం. అథోచ్యేత-అగ్నీషోమీయాదిషువిధితః ప్రవృత్తైర్నతద్విషయంనిషేధవిధిరాస్కన్ద
తి-రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి. నైవం-ఇహాపిరాగప్రాప్తేరవిశిష్టత్వాత్. *స్వర్గకామోయజేతేత్యేవమా
దౌహి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాద్యుపదేశాద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వమవగమ్యఫలరాగత ఏవ యాగా
దౌ ప్రవర్తతే-అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్య యాగాదేరుపకారకత్వం శాస్త్రాదవగమ్య రా
గాదేవప్రవర్తతే. లౌకిక్యామపిహింసాయాం కేనచిత్ప్రమాణేనహింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వమవగమ్య
రాగాత్ప్రవర్తత ఇతినకశ్చనవిశేషః. తథానిత్యేష్వపికర్మసు *సర్వవర్ణానాంస్వధర్మానుష్ఠానేపరమపరిమితం
సుఖమిత్యాదివచనాత్ఫలసాధనత్వమవగమ్య రాగాదేవప్రవృత్తిరితి తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం. అత ఇష్టాదీనాం
పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గేఽనుభావ్యంఫలం స్వర్గేఽనుభూయ హింసాంశస్యఫలం వ్రీహ్యాదిస్థావర
భావేనానుభూయతే. స్థావరభావంచ పాపఫలం స్మరన్తి *శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనర ఇతి. అతో
వ్రీహ్యాదిభావేన భోగాయానుశయినో జాయన్త ఇతిచేత్. తన్న. కుతః. (శబ్దాత్) అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపన
స్యస్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయాఽహింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశోర్హి సంజ్ఞపననిమిత్తాం స్వర్గలోకప్రాప్తింవ
దన్తం శబ్దమామనన్తి *హిరణ్యశరీరఊర్ధ్వః స్వర్గంలోకమేతీత్యాదికం. అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతో వ్యా
పారోఽల్పదుఃఖదోపి నహింసా- ప్రత్యుతరక్షణమేవ. తథాచమన్త్రవర్ణః * నవా ఉ ఏతన్మ్రియసే నరిష్యసి దే
వాఀ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః। యత్రయన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతస్తత్ర త్వా దేవస్సవితా దధాత్వితి. చికిత్సకంచ
తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపిరక్షకమేవవదన్తి పూజయన్తిచ తజ్జ్ఞాః. ....

మిత్యుక్తం. భాట్టోక్తంప్రపాపాదిభిశ్చ తదనురోధాదుపన్యస్తముత్సర్గాపవాదన్యాయమనూద్య దూషయతి (నచాత్రేత్యాదినా) (భిన్నవిషయత్వా
దితి) *ఆహవనీయే జుహోతీతివాక్యేన హోమత్వాదాహవనీయస్యస్థానత్వం ప్రాప్తం - ఏవమేక హోమవిషయవాక్యద్వయేఽన్యతరానుష్ఠానగ
ర్భేఽన్యతరపరిగ్రహవిరోధోఽస్త్యేవ - అతస్తయోరుత్సర్గాపవాదభావసమ్భవః - అత్రతు భిన్నవిషయత్వాద్విరోధాభావేన నోత్సర్గాపవాదభావ ఇ
త్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయమేకం వాక్యం- అన్యత్తు ప్రత్యవాయఫలవిషయం- అతో నవిరోధః- యథాక్షీరంపిత్తాపహత
స్యరక్షకం, ప్రమేహోపహతస్యబాధకమితివాక్యే- నవిరోధః-తద్వత్. యది ప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరం వాక్యద్వయం-తదావిరోధస్స్యాత్-
నతథాస్తి- అతో నాయముత్సర్గాపవాదన్యాయవిషయ ఇత్యర్థః. నన్వేవంసోమపానేప్యుచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోః క్రతూ
పకారకత్వ ప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయా విరోధాభావాత్. నైవం- *సోమేనోచ్ఛిష్టాభవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయా ఏవనిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిష్టదోషతద
భావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వే సతి ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన విశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషత్వసిద్ధేః. ప్రాభాకరోక్తంపరిహారంనాక్షిప్యోజ్ఝ్య
తే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) దూషయతి (నైవమితి) యాగాదౌ ప్రవృత్తిః ఫలరాగాదస్తు- కథంహింసాయా రాగప్రాప్తత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీ
యాదిష్వపీతి) హింసాస్విత్యర్థః. తర్హి కోవిశేషో లౌకికవైదికహింసయోరిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ-
రాగప్రాప్తిస్తుతుల్యేత్యర్థః. ఫలరాగాద్వృత్తేపికేషుచిత్కర్మసు ప్రవృత్తిర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (తథానిత్యేష్వపీతి) * సర్వవర్ణానామిత్యాద్యాపస్తమ్బ
సూత్రం. శ్రీవిష్ణుపురాణేచ తత్తదాశ్రమధర్మానుష్ఠాయినాం ఫలవిశేషా ఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వంస్యాత్ - తథాపిరాగాదేవ
ప్రవృత్తిరితిభావః. తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- నిత్యకర్మాదీనామపిసంవత్సరపశ్వాలమ్భనాదిభిరశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) దుఃఖ
హేతుస్సంజ్ఞపనం హింసాస్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) (తథాచమన్త్రవర్ణ ఇతి) నకేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనం - కింతు
అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తంచేతిభావః. అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వమాహ (చికిత్సకంచేతి) హింసాత్వే సతి హ్యుక్తదోషసమ్భవః - హింసాత్వాభావాదేవ
నారోత్సారితో దోషః. అయమేవసమీచీనో దుష్ప్రధర్షణః పరిహారః. అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయవైషమ్యంచేదమేవ. అల్పదుఃఖదోప్యతిశయితా
భ్యుదయసాధకో వ్యాపారో రక్షణం - అనర్థోదర్కో వ్యాపారో హింసేత్యర్థః.——— అన్యేతు యత్కించిదపికార్యం నియోగాదేవకుర్వతాంన ప్ర
త్యవాయః - యథారాజశాసనాత్ప్రవృత్తానాం. శ్యేనాదివాక్యంతుపరహింసాయాం స్వతః ప్రవృత్తస్యతదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్య
మాహుః. తదయుక్తం- ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలమ్భనానాం ప్రత్యవాయకరత్వప్రసఙ్గాత్. *అకుర్వన్విహితంకర్మనిన్దితంచసమాచరన్। ప్రసజం

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాదిజన్మవచనం- వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరం * యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి- తద్వదేవ వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః- తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః.

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్చేన్ద్రియార్థేషు ప్రాయశ్చిత్తీ భవేన్నర ఇత్యాదిశాస్త్రాద్విహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతో హ్యాస్తికః ప్రాయశ్చిత్తమాకాఙ్క్షతి- కామీ చ పుత్రపశ్వన్నభూత్యాదిసాధనే ప్రవర్తితుమిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్పరిహరమ్......................

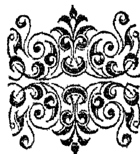
౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ అనన్తరమిత్యన్తేనాథశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. *తద్భూయ ఏవ భవతి- స ఇత్యధ్యాహారః. భూయః- పశ్చాత్ తద్భవతి- రేతస్సిగ్భవతి. రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః. తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితి భావః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తిః- యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్- భోగార్థమేవ- న చేద్భోగార్థం- తర్హి న తత్సంసారిశరీరమితి భావః. ....

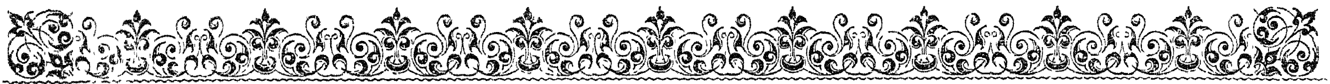
అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౭౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౧౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥

ఏవం కర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితం- ఇదానీమస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి అథానన్దాన్ ముదః * ప్రముదః సృజతే న తత్ర వేశన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి. తత్ర సంశయః- కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే- ఆహోస్విదీశ్వరేణేతి. కిం యుక్తం. సన్ధ్యే సృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః. సన్ధ్యం- స్వప్నస్థానముచ్యతే. * సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమితి వచనాత్. సా తు జీవేనైవ క్రియతే- * సృజతే స హి కర్తేత్యాహ హి. స్వప్నదృగ్జీవ ఏవ తత్ర ప్రతీయతే..

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ కించ-ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమేకే శాఖినోఽధీయతే * య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే- నేచ్ఛామాత్రం - పూర్వత్ర హి * సర్వాన్ కామాంశ్ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వేతి పుత్రాదయ ఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి. జీవస్య చ సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యే శ్రుతం - అత ఉపకరణాద్యభావేఽపి సృష్టిరుపపద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ తుశబ్దః

౧॥ సూ. సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥ ఏవమిత్యాదినా పాదసఙ్గతిరుచ్యతే. (జన్మాదీతి) అత్రాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవా వివక్షితాః (దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేఽపి * స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖిత్వమేవేతి భావః. వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్యతత్రపదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి హి ప్రకృతం. అనుకూలవిషయజా ప్రీతిరానన్దః. స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతిర్ముత్. తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్. (తత్రేతి) కిం స్వాప్నార్థసృష్టిః జీవకర్తృకా- ఉత పరమాత్మకర్తృకా. * స హి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే- ఉత పరః. ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసఙ్కల్పత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వముపపాదయతి- నేతి. స్వాప్నార్థమాత్రే హి జీవస్య సఙ్కల్పావిర్భావకల్పనముపపద్యతే- నేతి. యద్యుపపద్యతే- తదా తస్యైవ స్రష్టృత్వోపపత్తేః * స హీతి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నం- తదా స్రష్టృత్వానుపపత్త్యా * స ఇతి జీవపరామర్శాయోగాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి.* ఆహ హీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (సృజత ఇతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః. ....

౨॥ సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ శ్రుత్యన్తరేఽపరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్కాయామిదం సూత్రం. అత్రోపాత్తవాక్యే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి) అపరికరస్య జీవస్య కథం సృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్య చేతి) ఏతత్సూత్రద్వయం పూర్వపక్షవిషయమ్...

౩॥ సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ మాయామాత్రం - ఆశ్చర్యరూపమేవ. అనా

పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రం. పరమపురుషసృష్టమిత్యర్థః. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీ-*జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితే త్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అత్రాపి *న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః- సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా న భవన్తీత్యర్థః. *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే-స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ. ఏవంవిధాశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే-న జీవస్య. తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కాత్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాన్న జీవస్య తథావిధాశ్చర్యసృష్టిరుపపద్యతే. *కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుషమేవ నిర్మాతారమాహ. *య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి- *తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చ నేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ. ....

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం- కుతస్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసఙ్కల్పాత్ అస్య- జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితం. అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి- తతః- తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య- జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనే భయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు. ....

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోపి॥ సోపి-తిరోభావో దేహయోగద్వారేణ వా భవతి- సూక్ష్మచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేహావస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి- ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్. అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్స్వప్నే జీవో నరథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. * తస్మిల్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చ నేతి సర్వేషు సుప్తేషు

శ్చర్యరూపం న కించిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి- తుశబ్దసిద్ధార్థోక్తిః. మిథ్యావ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దో హీతి) (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపా శక్తిర్మూర్తిమతీవేత్యర్థః- *న భవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం పూర్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వం చ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * న భవన్తీతి వాక్యస్య వైయర్థ్యం, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజధాత్వస్వారస్యం, చ స్యాత్ ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధే పి వాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్ -స్వప్నే తేషామననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్, స్వప్నదృష్టానాం హి జాగ్రద్దృష్టేభ్యోఽన్యత్వం లోకసిద్ధం. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావర్జనీయం- తథా సతి తద్వైజాత్యమర్థవశాత్సకలేతరాననుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తేన సహ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డార్థమాహ (ఏవంవిధేతి) హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామం కామమితి) *కామం కామమితి ణముల న్తం పదం. సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః...........

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గపరిహారమాహ (అనాదికర్మేతి) (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గతస్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః. ....

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వం- ప్రకృతేః కర్మణాం చ హి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోపి॥ భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. వాశబ్దో న తుల్యవికల్పవాచీ-అపి తు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాల ఇతి) (సూక్ష్మచిచ్ఛక్తియోగేతి) అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితం. ఏవమవాన్తరసాధ్యసాధనయోః పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోఽనభివ్యక్తేత్యాదినా) * మాయామాత్రమితి సూత్రభాష్యే పరమపురుషా

జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వ మిత్యాదయో హి పరమపురుషస్యైవ సమ్భవన్తి - అతో జీవానా మల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాం స్తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి. ....

౪॥ సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ ఇతశ్చ స్వాప్నా అర్థా న జీవసఙ్కల్పపూర్వకాః- యతః స్వప్నోఽభ్యుదయానభ్యుదయయోస్సూచకః శ్రుతేరవగమ్యతే *యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శన ఇతి.*అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీత్యాదే, శ్చ. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయోస్సూచకమాచక్షతే. సూచకత్వం చ స్వసఙ్కల్పాయత్తస్య నోపపద్యతే- తథా చాశుభస్యానిష్టత్వాచ్ఛుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. అతః స్వప్నే సృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ధారణస్వభావప్రతీతేరితి సఙ్గ్రహేణోక్తం- అత్ర సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణమిత్యాదినా స్వభావశబ్దార్థో వివృతః. ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్ - కిమర్థమస్థిరరథాదిసృష్టిరిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అల్పాల్పకర్మఫలానుభవార్థమస్థిరత తద్వస్తుసృష్టిరిత్యర్థః..........................

౪॥ సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ జీవస్య స్వాప్నసృష్టిమాత్రోపయోగిసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావస్తదానీం స్యాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిదం సూత్రం. స్వప్నాధ్యాయవిదః- స్వప్నవాచివేదవాక్యవిదః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. ... ...

పరే తు స్వాప్నార్థానామీశ్వరసృష్టతయా వియదాదివత్పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశకాలనిమిత్తైర్దుర్నిరూపతయా మిథ్యాత్వం సిద్ధాన్తయన్తి ఏషాం చ జీవకర్తృకత్వమేవ *సృజత ఇత్యుచ్యతే. తచ్చోపచారికం- సుఖదుఃఖదర్శననిమిత్తసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వనిబన్ధనః ఔపచారికః స్వాప్నార్థకర్తృత్వవ్యపదేశః. *బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి స్వాప్నవిషయా శ్రుతిశ్చ బహిరివ చరిత్వేత్యేవంపరా. తస్మిన్ప్రకరణే ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్య తదనన్యత్వోపదేశార్థం. సుఖదుఃఖసూచకత్వకృతపారమార్థ్యశఙ్కాపరిహారపరం *సూచకశ్చ హీతి సూత్రం. తచ్చ ద్వితీయం. సూచనీయపారమార్థ్యేఽపి సూచకం స్త్రీదర్శనాదికం మిథ్యేతి సూత్రాభిప్రాయః. ఈశ్వరాదనన్యత్వేన జీవస్య సత్యసఙ్కల్పతయా స్రష్టృత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * పరాభిధ్యానాత్త్వితి- జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాది సర్వమవిద్యాతిరోహితం- తిరోధాననివృత్తిః పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్య బన్ధమోక్షౌ హి పరమాత్మాధీనౌ- స చ తిరోభావస్స్వాత్మస్థూలదేహయోగాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావత్పాదానుగతార్థతత్సఙ్గతీ అనుపపన్నే- జీవత్వావస్థానిరూపణం చేత్ పాదకృత్యం- *ఫలమత ఇత్యధికరణాసఙ్గతిః. న చేశ్వరో జీవావస్థా- తస్య బ్రహ్మణి కల్పితస్య జీవాధ్యస్తత్వాభావాత్. పరమాత్మనిరూపణం పాదకృత్యం చేత్- స్వాప్నార్థానాం జీవకర్తృకతయా మిథ్యాత్వోక్తిరిహ న సంగచ్ఛతే. పూర్వపక్షశ్చానుపపన్నః- మిథ్యాత్వస్య సిద్ధాన్తీకరణాయోగాత్. మిథ్యాత్వం హ్యారమ్భణాధికరణే కృత్స్నప్రపఞ్చస్య సమర్థితం. యదా వియదాదేరపి మిథ్యాత్వసిద్ధిః- తదా కైముత్యసిద్ధం స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వమిత్యధికరణవైయర్థ్యం. వియదాదీనాం వ్యావహారికం సత్యత్వమస్తి- స్వాప్నార్థానాం తదపి నాస్తి- వ్యవహారవిసంవాదాదితి వియదాదివైలక్షణ్యప్రతిపాదనార్థోయమారమ్భ ఇతి చేన్న- వ్యవహారవిసంవాదస్య ప్రబోధసమయే సర్వలోకసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్, *వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్ర తద్వైషమ్యస్యోక్తత్వా,చ్చ. శ్రుతివాక్యకృతసత్యత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- సూత్రశ్రుతివాక్యాసామఞ్జస్యాత్. తథా హి - మిథ్యాత్వం సమర్థనీయం చేత్ - సర్వలోకాశ్రయత్వాదిభిః స్వరసప్రతిపన్నమీశ్వరసృష్టత్వం న బాధితవ్యం- ఈశ్వరసృష్టత్వస్య వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్త్యవిరోధాత్, ఉపాసనవిశేషప్రీతపరావరదేవతాప్రసాదలభ్యానాం స్వప్నానాం బ్రహ్మదత్తోపాదిదృష్టానామపి వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్తేస్స్వదిష్టత్వాత్,. వ్యావహారిక సత్యత్వాభావ స్సాధ్యశ్చేత్ - జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపి విరుద్ధం - జీవకర్తృకఘటాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవస్రష్టృత్వస్యాన్తిమసూత్రద్వయవ్యుదస్తత్వా, చ్చ. జీవస్య ముఖ్యం స్రష్టృత్వం వ్యుదస్తం - సుఖాద్యవభాసమూలాదృష్టకర్తృత్వాదౌపచారికం కర్తృత్వమితి న విరోధ ఇతి చేత్- జీవాదృష్టమూలానాం దేహేన్ద్రియసర్గాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. జీవాదృష్టమూలత్వేఽపి దేహసర్గాదీనామీశ్వరాధీనత్వమస్తీతి చేత్- తాదృశమీశ్వరాధీనత్వం స్వాప్నార్థానామప్యస్తి - తదీశనస్యాసఙ్కుచితత్వాత్, తాదధీన్యస్య భవదనుమతత్వా, చ్చ. సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజనదృష్టస్వాప్నప్రపఞ్చానాం జాగ్రత్ప్రపఞ్చాదపి మహత్తరతయా తేషామన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్యమీశ్వరస్య న స్యాత్ - ఉభయవిధప్రపఞ్చస్యాపి హి ప్రతీతిసత్త్వమవిశిష్టం - బాధస్యాశుతరత్వవిళమ్బాభ్యాం హి వైషమ్యం. ఏవం జీవానాం సాక్షాత్స్వాప్నార్థకర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వానుపయుక్తస్య సూత్రితత్వాదేవ సూత్రకారేణ మిథ్యాత్వస్య సిసాధయిషితత్వాభావోఽవగమ్యతే. * సూచకశ్చేతి విరుద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ విరుద్ధత్వం వక్ష్యామః. అతో యస్మిన్సాధ్యే సూత్రాణ్యుపయుక్తాని స్యుః - న త్వనుపయుక్తవిరుద్ధాని - తదేవ సాధ్యం భవితుమర్హతి. ఈశ్వరసృష్టత్వం

పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్- * పుత్రాదయశ్చేతిసూత్రాంశోనిష్ఫలః - పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేప్యసమ్భవత ఈశ్వరసాధకత్వాయోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరాననుగుణత్వం. * సూచకశ్చేతిసూత్రంవిరుద్ధం - మిథ్యాత్వవిరోధిత్వాదర్థక్రియాయాః. సూచ్యస్యైవపారమార్థ్యం - నసూచకస్యేత్యభిప్రాయఇతిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేచ శ్రుతివిరుద్ధకల్పనాఽయోగాత్. పరాభిధ్యానా త్తిరోధాననివృత్తిరితియోజనాయాం అధ్యాహారవ్యుత్క్రమాన్వయా స్స్ఫుటతరా. * సోపీతితిరోభావపరామర్శోఽయుక్తః - తిరోభావ శబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, * తిరోహితమితి నిర్దిష్టే తిరోధాన రూపధాత్వర్థ మాత్రస్య తదితి పరామర్శార్హస్య సఇతి పరామర్శా యోగ్యత్వా, చ్చ. పుల్లిఙ్గపదేషుప్రయుక్తేషు కస్య చిదర్థఉచితఃపరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యంచనిరూప్యం - నభవన్తీతిశ్రుతిర్ముఖ్యా - తదనురోధేనసృజతిర్భాక్తఇతిహిభవతాంనిర్వాహః. సృజతే ర్భాక్తత్వంస్థితం - పూర్వవాక్యమపివిఫలం - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ స్వాప్న మిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యద్వయమపిదుష్టం. మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాత మనూద్యభాక్తేనసృజతినా జీవాదృష్టమూలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైకత్వమితిచేన్న - ఉద్దేశ్య విశేషణభూత మిథ్యాత్వానురోధే నోపాదేయ వచనస్వారస్య భఙ్గస్య న్యాయవిదామనభిమతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమ్భవే ఽన్యతరా ముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తే, శ్చ. నచ నభవన్తీతి జాగరితానుభూతార్థాభావపరః- ప్రబోధేదృశ్యానాంరథాదీనాం స్వప్నసమయేవిద్యమానత్వాత్. నచ స్వాప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః - స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్యలోకసిద్ధత్వాత్. నచ నభవన్తీతిస్వాప్నజాగ్రద్దృష్టానా మన్యోన్యాభావోక్తిః - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ. అతః స్వాప్నార్థానాంప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేనతద్వైజాత్యంప్రతిపాద్యతే-తేనతదేకానుభావ్యత్వతత్తత్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్యముక్తంస్యాత్. అతోవైలక్షణ్యవిశిష్టమీశ్వరసృష్టత్వంప్రతిపిపాదయిషితమితివాక్యైకత్వమవైయర్థ్యమభాక్తత్వంన్యాయావిరోధశ్చభవతి,. *బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతిచముఖ్యం స్యాత్,- తపోబలసృష్టైర్దేహాన్తరైస్సౌభరేరివేశ్వరసృష్టదేహాన్తరేణజ్ఞానాధిష్ఠితేనబహిర్వృత్త్యుపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహాన్తరే చక్షురాదీనాంవిద్యమానత్వాన్నదుర్నిరూపనిమిత్తత్వం. తేషాంచక్షురాదీనాంస్వాప్నార్థమాత్రగ్రహణయోగ్యత్వాత్ దేశాన్తరగతవిశేషాన్తరప్రశ్నేప్రతివచనాభావోపపత్తిః. దేశకాలవిపర్యాసశ్చఘటతే- స్వప్నేఈశ్వరసృష్టైస్తదేకానుభావ్యైరాదిత్యగత్యాద్యుపాధివిశేషైరవచ్ఛిన్నానాందిక్కాలానాంతత్స్వప్నద్రష్టృపురుషాపేక్షయాతథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపిహి ప్రాచ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చదేశకాలవిశేషాఅపేక్షికాభవన్తి. ననుయత్రప్రబోధసమయేరథోదృశ్యతే- తత్రైవస్వప్నేకథంగజావస్థానంమిథ్యాత్వేనవినాఘటతఇతిచేన్న - స్వాప్నార్థానాంజాగ్రద్దృశ్యపదార్థైఃప్రతిఘాతానర్హత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్యగజాదేరపితథాత్వంవక్తవ్యం- తన్నిర్వాచ్యపక్షేపిసమానం. కథంమూర్తద్వయస్యమిథోఽప్రతిఘాతకత్వమితిచేత్ - వయమప్యనిర్వచనీయవాదినంత్వామేవపృచ్ఛామఃకథమితి. అర్థాభావాదుపపన్నమితిచేత్- అవిషయఖ్యాతిఃస్యాత్, అపసిద్ధాన్త, శ్చ - దోషవశాదనిర్వచనీయమర్థాన్తరంజాతమితిహిభవతాంప్రక్రియా. అతశ్చోద్యపరిహారౌసమానౌ. అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితిచేత్-నిర్వచనీయత్వాన్మమాప్యుపపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వచనీయయోర్మిథఃప్రతిఘాతకత్వాభావఃశుక్తిరజతాదిషుదృశ్యతఇతిచేత్ -నిర్వచనీయయోరపిమిథఃప్రతిఘాతకత్వాభావోవాయ్వాకాశాదిషుదృష్టః. సూక్ష్మత్వాదప్రతిఘాతఇతిచేత్ - స్వాప్నార్థానామపిసూక్ష్మత్వసమ్భవాదప్రతిఘాతః. మూర్తంచేన్మూర్తాన్తరప్రతిఘాతార్హమితి చాయుక్తం- మూర్తత్వమసర్వగతత్వంచేత్ -గుణాదిషువ్యభిచారః. నహిరూపరసాదికంపరస్పరేణవా ద్రవ్యేణవా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగతద్రవ్యత్వం మూర్తత్వంచేత్ -గగనేవ్యభిచారః. నహిగగనంఘటాదిభిఃప్రతిహన్యతే-గగనంచాసర్వగతంవేదాన్తినాం-ఆద్యన్తవత్త్వాత్, దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛిన్నత్వా, చ్చ. స్పర్శవత్త్వంమూర్తత్వమితిచేత్- తదానీమపినప్రతిహన్తవ్యత్వనియమః - గగనేనఘటస్యాప్రతిఘాతాత్. స్పర్శవద్ద్వయంమిథఃప్రతిఘాతీతిచేన్న- వాయ్వాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయంమిథః ప్రతిఘాతీతిచేన్న- సలిలాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. ఆలోకోహ్యగాధస్వచ్ఛజలేనాప్రతిఘాతాత్ తదన్తర్గతాన్పదార్థాన్ స్వయమన్తర్గతఃప్రకాశయతి. నహ్యాలోకమనపేక్ష్యజలగతంవస్తుద్రష్టుంశక్యం-తమసితద్దర్శనాభావాత్. నచాప్యవయవానాంవిరళత్వాదాలోకఇవాలోకప్రవేశః-ఊర్ధ్వాధరభావేనదక్షిణోత్తరాదిభావేనచసంయుక్తానాంద్రవ్యాణాంజలావయవానాం నిమ్నపాతితయానిరుధ్యమానతయాద్రవతయాచసచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః.అతోరూపిద్వయస్యమిథఃప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాంప్రతిఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్నదుర్నిరూపత్వం. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్యమస్మత్పక్షఏవోపపన్నం.— అపరేపీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం పూర్వపక్షీకృత్యదేశాదిభిరనభివ్యక్తతయామిథ్యాత్వమాహుః. తత్రాపిసూత్రాస్వారస్యంపరేషామివస్యాత్ * మాయామాత్రశబ్దోనిరాలమ్బనజ్ఞానవాచీత్యప్యయుక్తం- శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాంరథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. దుఃఖప్రతిభాసాత్ స్వాప్నసృష్టిర్జీవస్యేతిచాసఙ్గతం- జాగ్రద్దృష్టపృథివ్యాద్యర్థానాంచదుఃఖహేతుత్వదర్శనేనజీవసృష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిస్వారస్యంతుస్వాప్నార్థష్వపితుల్యం.—— అన్యేతు *సృజతఇతిస్వాతన్త్ర్యేణజీవస్యకర్తృత్వావగమాత్, స్వస్యస్వయమేవమాయయామోహనాయోగా, జ్జీవస్యసత్యసఙ్కల్పత్వా, చ్చ సత్యాస్సృష్టిరితిపూర్వపక్షంకృత్వాస్వాతన్త్ర్యోపదేశస్యభ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్,సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః, పురుషశబ్దా, చ్చపరోమాయారూపేణసృజతి- జీవఃప్రేక్షకః- మాయారూపేణసృష్టిశ్చవిషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రసృష్టిరితివదన్తి- తత్ర *పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనాయామస్వారస్యంపూర్వవదనుసన్ధేయం. శ్రుతౌచఅనుపయోగవిరోధాభావేపి మాయాశబ్దస్యమన్త్రౌషధాదిషుప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్,. శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాంరథాది ప్రతిభాసవాచిత్వాభావా, చ్చతన్మతమనుపపన్నం. సూత్రక్రమశ్చయథాభాష్యమేవసము

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥

ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమామ్నాయతే *అథ యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి, తథా- *అథ యదా సుషుప్తో భవతి. యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి, తథా- *యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి,. ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః, యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తదభావ ఇతి) తదభావః- స్వప్నాభావః- సుషుప్తిః- నాడీషు పురీతత్యాత్మని చ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. న చ కార్యభేదే సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. సమ్భవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయే- బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయం. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ ॥ యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానం - అతః అస్మాత్- బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే *సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ....

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

నితః- మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వే స్థితే, తిరోధాననివిషయసూత్రద్వయస్య తదాసక్తేరుపపన్నత్వాత్, ద్వైత్వన్తరాభిధాయినః *సూచకశ్చ హి సూత్రస్య తద్వ్యవధాయకత్వాదపి చరమభాని తోఽవపత్తే, శ్చ. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీమిత్యాదినా సఙ్గతిరుక్తా భవతి. నాడీపురీతద్బ్రహ్మణి కిం జీవస్య సుషుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని- ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదోఽస్తి- నేతి. *సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతామవగమయత్ కిం కార్యభేదమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే తుల్యకార్యతయా యుగపదనేకస్థానవృత్త్యయోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వే తు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కాణామివ కార్యభేదాత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనస్సుషుప్తౌ జీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః. (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితి భావః. ... ...

(తదభావ ఇతి) *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ *తదభావ ఇతి వ్యపదేశః. సూత్రస్థచశబ్దాత్ పురీతద్వివక్షితం. పూర్వపక్షయుక్తివ్యుదాసార్థమాహ (న చేతి) (పాక్షికేతి) *వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్ట ఇతి శాబరభాష్యం. ఏకైకశ్శరసి చత్వారో దోషా ఇతి శరోఽష్వయోర్వ్యష్టాదోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, అపూర్వోత్పత్తిబాధః, ఫలబాధ, శ్చేత్యేకైకశ్శరసి దోషాః. అత్ర తు యథాసమ్భవం బాధః- న చతుర్విధోఽపీత్యేతదభిప్రేత్య పాక్షికబాధగర్భవికల్ప ఇతి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) సుషుప్తో నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనం- *ప్రత్యవసృప్యేతి శ్రుతేః. ....

౮॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ అతః, అస్మా, దితి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయం. ... ...

నాడ్యాదీనామేకార్థత్వాత్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరస్పరమైకప్రయోజనత్వే సముచ్చయః స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యం. *తాసు తదా భవతి *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తిరుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోస్త్వాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా- బ్రహ్మాధారత్వం నామ బ్రహ్మాత్మకత్వమేవేతి చాయుక్తం- *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రితత్వాత్, వైయధికరణ్యశ్రుతీనామస్వారస్యా, చ్చ. నను *య

౯॥ సూ. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥

కిం సుషుప్త ఏవ ప్రబోధసమయే ఉత్తిష్ఠతి- ఉతాన్య ఇతి సంశయే అస్య సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధాభావాదన్యః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (స ఏవ త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స ఏవోత్తిష్ఠతి. కుతః. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః) కర్మ తావత్ - సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్ తేనైవ భోక్తవ్యం. అనుస్మృతిరపి - య ఏవాహం సుప్తః స ఏవ ప్రబుద్ధోస్మీతి. శబ్దోపి సుప్తప్రబుద్ధస్యైకత్వం దర్శయతి *త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతఙ్గో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. విధయశ్చ మోక్షార్థాస్సుప్తస్య ముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః. న చాసౌ సర్వోపాధివినిర్ముక్తః ఆవిర్భూతస్వరూపః- *తద్యత్రైతత్సుప్త ఇతి సుషుప్తం ప్రకృత్య *నాహం ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి వచనాత్. ముక్తస్య చ *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి సర్వజ్ఞత్వాది శ్రూయతే. అతస్సుప్తస్సంసరన్నేవ ఆయస్తసర్వకరణో జ్ఞానభోగాద్యశక్తో విశ్రమస్థానం పరమాత్మానముపసమ్పద్యాశ్వస్తః పునర్భోగాయోత్తిష్ఠతి. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

త్రైషు ఏతత్సుప్తోభూత్ య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత ఇతి; పురీతతి శేత ఇతి చ శ్రుత్యోః కథమవిరోధః. అత్ర ఆకాశే - పరమాత్మనీతి పరే. తథాపి * హృదయ ఇతి వచః పురీతచ్ఛయనేన విరుద్ధం. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధర్మ్యైక్యాత్ అవిరోధ ఇతి వాచ్యం. హృదయవేష్టనమాంసం పురీతత్ - తచ్చ హృదయమాధారః- అతో న విరోధ ఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం- హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శయనస్య హృదిశయనస్య చ విరోధాత్.—— అన్యే తు స్వప్నే సాన్తర్యామికః పరమాత్మని ముష్టైతీతి వదన్తి. తచ్చాయుక్తం - అన్తర్యామిణ ఈశ్వరాద్వ్యతిరిక్తస్య పరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అన్యత్సర్వం తుల్యమ్.......................................

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం సుప్తాదన్యః ప్రబోధ ఉత్తిష్ఠతి- ఉత స ఏవేతి. కిం సుషుప్తౌ సకలోపాధివినిర్మోకోఽస్తి ఉత నేతి. కిం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధయస్సకలోపాధివినిర్మోకాభావమవగమయన్తి - నేతి. న గమయన్తి చేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణి సమ్పన్న ఇత్యన్య ఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తి చేత్- సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్ స ఏవోత్తిష్ఠతీతి స్యాత్. (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర *న కఞ్చన పాప్మానం స్పృశతీతి శ్రుతిరభిప్రేతా. * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి వాక్యమప్యభిప్రేత్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్. ... ...

(యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి) పూర్వం యే యథా భవన్తి- తే తథా భవన్తీత్యర్థః. (న చాసావితి) అత్ర *వినాశమేవాపీతో భవతీతి వాక్యే జ్ఞానసఙ్కోచో వివక్షితః. ఏతద్వచనాత్ సుషుప్తస్య సర్వోపాధినిర్మోక్షాభావః కథమిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తే సర్వప్రవృత్తిశూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచావభిహితౌ- ముక్తస్య తు తదుభయం విపరీతమిత్యర్థః. *న కఞ్చన పాప్మానం స్పృశతీతి శ్రుతేః కోర్థ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) (జ్ఞానభోగాద్యశక్త ఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠానముక్తం. *న కఞ్చన పాప్మానం స్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాదికాలుష్యరాహిత్యం, విశ్రాన్త్యర్థం పరమాత్మని సమ్పత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యం, చాభిహితం- న తు సర్వోపాధివినిర్మోకపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సతి సమ్పత్తిర్నామ శరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాదివ్యాపారాన్తరరాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం వివక్షితం- సదానతిసమ్పన్నత్వాదాత్మస్వరూపస్య. ... ...

పూర్వేద్యుః ప్రక్రాన్తస్య కర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యురనుష్ఠానాత్స ఏవేతి కర్మశబ్దం పరే సర్వే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - అన్యేనోపక్రాన్తస్య రథనిర్మాణదేవతాప్రతిష్ఠాపనాదేరన్యైస్సమాపనదర్శనాత్. మయేదం ప్రక్రాన్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనం వివక్షితం చేత్ - తస్యానుస్మృతేః కో భేదః. అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వం, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానం, చేతి వైషమ్యమితి చేత్. న- అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుం శక్యత్వాత్. న చ గోబలీవర్దన్యాయేన సఙ్కోచః - అర్థాన్తరసమ్భవేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అనన్యథాసిద్ధం హి సఙ్కోచకం. నను కర్మవిధయో వి

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥

ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరమితి విశయే సుషుప్త్యాదీనామన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తే, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావా, దన్యతమావస్థా. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిరితి) ముగ్ధపురుషే యాతస్యావస్థా- సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః. (పరిశేషాత్) న తావత్స్వప్నజాగరౌ - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ న సుషుప్తిమరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిర్మూర్ఛా. మరణం హి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః- సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితిర్మూర్ఛా. ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥

దోషపర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృష్ణాజననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయారభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తిముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్యయే దోషాః- తే తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి

ద్యావిధయశ్చ విధిశబ్దేన వక్తుం శక్యాః- అత న తత్సఙ్కోచే లవాపిత్వయుక్తదోష ఇతి చెన్న- కర్మశబ్దస్య తత్ఫలభోగతత్త్వజ్ఞానాభ్యాం వినా కర్మక్షయే నాశస్య సర్గైతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వా, త్తస్య చ విధిశబ్దేనాభిధాతుమశక్యత్వాత్,. ఏవం సతి కర్మవిధివైయర్థ్యమప్యార్థో హేతుస్స్యాత్- అతో విధిశబ్దః పారిశేష్యాద్విద్యాతిరిక్తవిషయ ఇతి యుక్తం.——— ఇదం నిరూపణం మరణేఽపి తుల్యమితి అన్యే వదన్తి. తదయుక్తం- శఙ్కాహేత్వభావాత్. *యత్ర త్వస్యసర్వమాత్మైవేత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా. అనుస్మృతే స్సిద్ధాన్తహేతుతయా సూత్రితత్వా, ద్యుభ్వాద్యుత్తజాతానాం ప్రత్యభిసన్ధానాభావా, చ్చ మరణవిషయత్వానుపపత్తేః. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥ కిం మూర్ఛా నామ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తీనామన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరం. కిం ఽకుణతో భేదోఽధ్యవసితుం శక్యతే- నేతి. అశక్యత్వే తాస్వన్యతమత్వం. శక్యత్వేఽవస్థాన్తరత్వం. (సుషుప్త్యాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన జాగరస్వప్నమరణావస్థా గృహ్యన్తే. ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః- మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానలోపస్యావిశేషాత్. ... ...

నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తం హీతి) ఆదిశబ్దేనాత్యన్తానిష్టశ్రవణాద్యభిప్రేతం. తర్హి మరణాన్తర్గతేతి శఙ్కాయా మాకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణం హీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః. నను సుషుప్తిమరణే ఇత్యుక్తేరాసన్నతయా సుషుప్తిమరణయోర్గ్రహణత్వాత్ పారిశేష్యముక్తవాన్ - పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయామాకారవైరూప్యం వివృతం. సుషుప్తౌ ప్రాణోఛ్ఛ్వాసాదిరుపలభ్యతే- మూర్ఛాయామల్పః కించిదుపలభ్యతే- మృతౌ న కించిదపి. బాహ్యానాయమనాభ్యాయిష్టమాప్యాయితస్సుషుప్తౌ- మూర్ఛాయాం కించిదాప్యాయితః- అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భానర్హత్వాత్. ... ...

అన్యే తు మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మానమభిసమ్పన్నః- ఉత స్వాప్నే తస్మిన్నిలీనః- ఉత ప్రకారాన్తరగత ఇతి విచారమాచక్షతే. జాగ్రదాదిష్వన్యతమే త్వేకవిచారాన్తర్భావాత్, పృథక్కరణే ఫలాభావా, ద్ద్వేధా విచార ఉచితః. విచారస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వం చ విఫలం- పారిశేష్యహేతోః పరమాత్మపర్యన్తత్వే అతత్పర్యన్తత్వే చావిశేషాత్ ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥ సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వం- ద్వితీయపాదప్రతిపాద్యం హి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే - తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్మిన్పాదే నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వం, సుషుప్తిస్థానత్వం, చాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణసిద్ధేరస్మిన్పాదే తన్నిరూపణం. మూర్ఛాదినిరూపణం తు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతం. (ఆరభ్యత ఇతి) సూత్రకార ఇతి శేషః. (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే- నేతి చిన్త్యతే.

తత్రతత్రావస్థితస్యాస్తి- నేతి విచార్యతే. కింయుక్తం. సన్తీతి. కుతః. తత్తదవస్థశరీరైకావస్థానాత్. నను *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ *స్థిత్యదనాభ్యాంచేత్యాదిషు పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః- తత్కథమకర్మవశ్యస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణస్తత్స్థానసమ్బన్ధాద్దోష ఉచ్యతే. ఇత్థముచ్యతే- కర్మాణ్యపి దేహసమ్బన్ధమాపాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవన్తీతి- *దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తం. తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థత్వేన భవతి- ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి- కిం దేహసమ్బన్ధేన. అతోఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధాశుచి దేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఏవ. అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః- పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ. అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ- తథాపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ *యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదివచనాత్, తత్రతత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపాపురుషార్థాస్సన్తీతి.... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న స్థానతోఽపి పరస్యేతి) న పృథివ్యాత్మాదిస్థానతోఽపి పరస్య- బ్రహ్మణః అపురుషార్థగన్ధస్సమ్భవతి. కుతః. (ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి) యతః సర్వత్ర- శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గం - ఉభయలక్షణమభిధీయతే. నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతవర్గః * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః । పరః పరాణాం

దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తం- ఉత కర్మవిశేషకృతమితి. కిం పరమాత్మవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతామవగమయితుం ప్రభవతి- నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః కిమన్యథాసిద్ధా- నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వం జీవవదవస్థాభేదేన వా ఆతాత్త్వికత్వేన వా నిర్వోఢుం శక్యం- నేతి. తత్రావస్థాభేదేన నిర్వహణార్థం చిన్త్యతే- పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిం తిరోధానార్హం- నేతి. నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యవగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి- నేతి,. అతాత్త్వికత్వేన నిర్వాహార్థమిత్థం త్రేధా చిన్త్యతే- జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్య కిమధ్యాసమూలావిద్యాదిదోషసమ్బన్ధమవగమయతి- నేతి,. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృతసర్వాకారవిషయః- ఉత సఙ్కుచిత ఇతి, చ. జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాశ్రయత్వం ప్రతిషేధతి- నేతీతి చ. యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి - తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానార్హమవస్థాభేదేన నిర్వాహ్యం స్యాత్, యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గజ్ఞాపకః, యదా చ నేతి నేతీతి నిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః, యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశస్సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః,- తదోభయలిఙ్గత్వమతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుం శక్యం స్యాత్,. ఏవముభయథా నిర్వాహసమ్భవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధేత్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మకృతత్వం వ్యవస్థాపయితుం సా న ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వేఽపి పరస్య దేహాదిసమ్బన్ధాదపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్. యదా తు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న పరస్య కర్మవశ్యత్వమవగమయతి- తదా తస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానానర్హతయాఽవస్థాభేదేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్,. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గం న జ్ఞాపయతి, యదా చ *నేతి నేతీతి నిషేధః సఙ్కుచితవిషయః, యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం న ప్రతిక్షిపతి,- తదాఽతాత్త్వికత్వేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్. అత ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేరుభయథాప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మవిశేషప్రయుక్తత్వం సా వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్య పరమాత్మనో దేహాదిష్వవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసఙ్గ ఇతి. (తత్తదవస్థశరీర ఇతి) తచ్ఛబ్దో జాగరాదిపరః. జాగరాదిహేతుతా శరీరస్యావస్థా. పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) కర్మణాం దుఃఖావహత్వం దేహద్వారకమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్యాసౌ సాక్షాదపురుషార్థహేతుత్వం భవతి- యథా రాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వేఽపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధం ప్రతి సాక్షాద్ధేతుత్వం- తథేహాపీతి. ఇమమర్థమభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేన భవతీతి) తదుపపాదయతి (ఇతరథేతి) తస్మాద్ద్వారభూతదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఇత్యాహ (అత ఇతి) కర్మవశ్యత్వాదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః- యథాఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవాసినా స్వచ్ఛన్దతోఽపి శిరశ్ఛేదోఽపురుషార్థ ఏవ- తద్వదిత్యాహ (అతస్తదితి) దృష్టాన్తమాహ (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వేఽపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధః స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థ ఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ- కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితి భావః. ....

సకలానయత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే *సమస్తహేయరహితంవిష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణంహిబ్రహ్మైవగతమ్. ....

౧౨॥ సూ. భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ యథాజీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః-తథాఽన్తర్యామిణఃపరస్యాపిస్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యతత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయఇతిచేత్. తన్న- (ప్రత్యేకమతద్వచనాత్) *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిషుప్రతిపర్యాయం *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్రతత్ర స్వేచ్ఛయానియమనంకుర్వ తస్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. జీవస్యతుతత్స్వరూపంతిరోహితమితి *పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితమిత్యత్రోక్తం. నను స్వేచ్ఛయాకుర్వతోపితత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తః పురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- నహ్యాచిద్వస్త్వపిస్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం. కర్మవశ్యానాంతుకర్మస్వభావానుగుణ్యేనపరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవవస్తుకాలభేదేనపురుషభేదేనచసుఖాయదుఃఖాయచభవతి.వస్తుస్వరూపప్రయుక్తేతుతారతమ్యేసర్వంసర్వదాసర్వస్యసుఖాయైవదుఃఖాయైవవాస్యాత్ - నచైవందృశ్యతే. తథాచోక్తం *నరకస్వర్గసంజ్ఞేవైపాపపుణ్యేద్విజోత్తమ । వస్త్వేకమేవదుఃఖాయసుఖాయేర్ష్యాగమాయచ।కోపాయచయతస్తస్మాద్వస్తువస్త్వాత్మకంకుతః।తదేవప్రీతయేభూత్వాపునర్దుఃఖాయజాయతే। తదేవకోపాయయతఃప్రసాదాయచజాయతే।తస్మాద్దుఃఖాత్మకంనాస్తినచకించిత్సుఖాత్మకమితి. అతోజీవస్యకర్మవశ్యత్వాత్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేనతత్తద్వస్తుసమ్బన్ధఏవాపురుషార్థస్స్యాత్ - పరస్యతుబ్రహ్మణఃస్వాధీనస్యసర్వసమ్బన్ధస్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవస్యాత్. ....

౧౩॥ సూ. అపిచైవమేకే॥ అపిచ- ఏకే-శాఖినఃఏకస్మిన్నేవదేహేసంయోగేజీవస్యాపురుషార్థంపరస్యతుతదభావంనియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగంచస్వశబ్దేనాధీయతే * ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే । తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతి.

౧౨॥ సూ. భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిఃజీవస్యాప్యస్తి-తత్రావస్థాభేదేసహితన్నిర్వాహః- తద్వత్పరమాత్మనోపీత్యర్థః. పరిహరతి (తన్నేతి) (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్యసకృదుక్తిశ్చేత్ - నిత్యత్వపరత్వంస్యాత్ - అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేపికథంతస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేశ్శ్రుతిసిద్ధత్వాజ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సఙ్కోచితా - పరమాత్మనస్త్వస్వాధీనతిరోధానాదిశ్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరసఙ్కుచితవృత్తిరిత్యర్థః. నన్విత్యాదినాచోదితేపరిహరతి (నైతదితి) వస్తుస్వభావాయత్తత్వేసర్వస్యాపురుషార్థత్వప్రసఙ్గః- తదేవనాస్తీత్యాహ (నహీతి) నకేవలంక్షేత్రజ్ఞస్యైవాపురుషార్థసమ్బన్ధఔపాధికః- అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వంనస్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్యభావః. అగ్న్యాదిషుహేమన్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వందృష్టం, పురుషభేదేనఏకమేవవస్తుస్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యాసుఖదుఃఖకరందృష్టం,- యథాధాన్యాదిషు- తద్వదిత్యర్థః. వస్తుస్వభావాయత్తత్వేదూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తారతమ్యే- సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వేఇత్యర్థః. నహ్యేకస్యవిరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయఉపపన్నఇతిభావః. నకేవలంసుఖాదిహేతుతాయాఃకర్మకృతత్వముపపత్త్యాకల్ప్యం- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (తథాచోక్తమితి) పురుషభేదేనైకస్యవస్తునస్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వంప్రాప్తప్రాప్తవివేకేనపాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. ఏకస్యైవవస్తునఏకపురుషంప్రతికాలభేదేనసుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవప్రీతయఇతి) తస్మాత్పరతన్త్రస్యజీవస్యకర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తాఽపురుషార్థసమ్బన్ధఇత్యాహ (అతఇతి) స్వతన్త్రస్యస్వయంస్వాపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్యేదంలీలోపకరణతయాపురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యత్వితి)........................

౧౩॥ సూ. అపిచైవమేకే॥ పూర్వసూత్రేఅనిగదవ్యాఖ్యానాశ్శ్రుతిరుదాహృతా - అత్రస్పష్టార్థశ్రుతిరుదాహ్రియతఇత్యభిప్రాయేణస్వశబ్దేనేత్యుక్తం. *ద్వాసుపర్ణాఇత్యత్రపర్ణశబ్దేనాప్రాకృతవిగ్రహోజ్ఞానంవాఽభిధీయతే........................

అథస్యాత్ - *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోపి తదాత్మభూతస్య దేవమనుష్యాదిరూపవత్త్వం తన్నామభాక్త్వం చాస్తి- తతశ్చ *బ్రాహ్మణోయజేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వమవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్॥ దేవాదిశరీరానుప్రవేశేతేన తేన రూపేణ యుక్తమప్యరూపవదేవ తత్ - బ్రహ్మ-రూపరహితతుల్యమేవ. జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనకర్మవశ్యత్వమస్య న విద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. ననుతచ్ఛరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమరూపవదితి రూపసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వముచ్యతే. ఇత్థం- యథాజీవస్య తత్తజ్జన్యసుఖదుఃఖభాక్త్వేన తత్తద్రూపసమ్బన్ధః- తథా తదభావాత్పరస్యారూపవత్త్వం. విధినిషేధశాస్త్రాణ్యపి కర్మవశ్యమేవాధికుర్వన్తి. తస్మాదరూపతుల్యమేవ పరం బ్రహ్మ. తతశ్చాన్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మ నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ. ……

———

ననుచ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మైవ గమ్యతే- అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వజగత్కారణత్వసర్వాన్తరాత్మత్వసత్యకామత్వాదికం *నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యం- తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వనిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇతి. అత ఆహ

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥ యథా *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే - తథా సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వసర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గమేవ బ్రహ్మ.

———

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమ్బన్ధః కర్మాధీనోస్తు- కర్మవశ్యత్వం పరమాత్మనోపి సమ్భవతీత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్॥ కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) వక్ష్యమాణశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాదితి) *తేయదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) కార్యవిశేషబుభుత్సయా చోదయతి (నన్వితి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశో హి తన్నియమనాదికార్యార్థ ఏవ- తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా- తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానం హి తత్తదనుప్రవేశకార్యం- బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేన కర్మవశ్యత్వం చావశ్యంభావి- తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే- నతు నియమనాదేరిత్యర్థః. తర్హి *బ్రాహ్మణో యజేతేత్యేవమాదీనాం కోర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథా శుక్లశబ్దస్య గుణిపర్యన్తాభిధానస్వారస్యేపి పటస్య శుక్ల ఇతి వాక్యేఽర్థానుపపత్త్యా శుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః- తథా *బ్రాహ్మణో యజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యన్తత్వమాశ్రీయత ఇత్యర్థః. తథా చ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిషు దృష్టమితి భావః. యద్వా- బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేపి బ్రాహ్మణశ్శుక్ల ఇతివద్విశేషణభూతజీవమాత్రే కర్మవశ్యత్వాన్వయాత్ బ్రహ్మణస్సద్వారకం కర్మవశ్యత్వమితి. (అధికుర్వన్తి) అధికారః- తాదర్థ్యబోధనం. తస్మాదితి సూత్రార్థముపసంహరతి. పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి) ……

———

అనన్తరసూత్రం చోద్యేనావతారయతి (ననుచేతి) *సత్యం జ్ఞానమిత్యాద్యర్థగుణనిషేధః- జ్ఞానమాత్రస్య సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవ హి తదాశ్రయత్వం. శ్రౌతనిషేధమాహ (నేతినేతీతి)

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥ జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తర్హి జ్ఞానం కస్యచిత్ గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాపి కస్యచిద్గుణభూతం స్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ న గుణభూతమితి చేత్ - తర్హి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వాదయోపి స్వీక్రియన్తాం. వ్యాప్తివిరోధోపి నాస్తి- గుణభూతజ్ఞానస్యైవ జ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితి భావః. …

———

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రం॥ కించ- * సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యంబ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రంప్రతిపాదయతి - నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం వాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి. * నేతి నేతీతిచ నిషేధస్యవిషయోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. ....

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ దర్శయతిచ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వంచ * తమీశ్వరాణాం పరమంమహేశ్వరం తందైవతానాం పరమంచదైవతం। సకారణంకరణాధిపాధిపో నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః। నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతేనతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే। పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః * భీషాఽస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః * సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః * యతో వాచోనివర్తన్తేఅప్రాప్యమనసాసహ। ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి * నిష్కలంనిష్క్రియంశాన్తం నిరవద్యంనిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతేచ * యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరం * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ * మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హేతునాఽనేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతే * ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మేత్యుదాహృతః। యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః * సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోఽనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరఃప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరక్రమఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపిబ్రహ్మణఉభయలిఙ్గత్వాత్తత్తత్స్థానప్రయుక్తాదోషానపరంబ్రహ్మస్పృశన్తి. ....

౧౮॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ యతోనానావిధేషుస్థానేషుస్థితస్యాపిపరస్యబ్రహ్మణోనతత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వం-అతఏవజలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్పరమాత్మా తత్రతత్రావస్థితోఽపినిర్దోషఇతిశాస్త్రేషూపమాక్రియతే * ఆకాశమేకంహియథాఘటాదిషుపృథగ్భవేత్। తథాత్మైకోహ్యనేకస్థోజలాధారేష్వివాంశుమాన్। ఏకఏవహిభూతాత్మాభూతేభూతేవ్యవస్థితః। ఏకధాబహుధాచైవదృశ్యతేజలచన్ద్రవదిత్యాదిషు. ....

అత్ర చోదయతి.

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వం॥ తుశబ్దశ్చోద్యంద్యోతయతి. అమ్బువదితి- సప్తమ్యన్తాద్వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషుయథాసూర్యముఖాదయోగృహ్యన్తే - నతథాపృథివ్యాదిషుస్థా

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రం॥ మాత్రశబ్దవివక్షితమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరోమాత్రశబ్దఇత్యర్థః...

ఏవంసూత్రద్వయేనార్థనిషేధఃపరిహృతః- అథ శ్రౌతనిషేధమపిపరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగిప్రమాణముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ వేదాన్తగణఇతిపదేనాథోశబ్దార్థఉక్తః. అథోశబ్దఃకార్త్స్న్యపరఇత్యర్థః.
* నిష్కలంనిష్క్రియంనిరవద్యమిత్యాద్యుపాదానేనశ్రౌతనిషేధఃపరిహృతః- గుణవిశేషవిధానేసతిసామాన్యనిషేధస్యవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, గుణవిశేషనిషేధేసతిసామాన్యనిషేధస్యతత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ..............................

౧౮॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ * తథాత్మైకఇత్యత్రైకశబ్దస్యైకస్వభావఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రచోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వం॥ పృథివ్యాదిషుపరమార్థతఃస్థిత్యభ్యుపగమేదార్ష్టాన్తికస్య పరమాత్మనోదృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థంపృథివ్యాదిషుస్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్యమితితాత్పర్యమ్. ....

నేషు పరమాత్మాగృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషుహిసూర్యాదయోభ్రాన్త్యాతత్రస్థాఇవగృహ్యన్తే-నపరమార్థతస్తత్రస్థాః. ఇహతు *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యోఽప్సుతిష్ఠన్ * యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యేవమాదినాపరమార్థతఏవపరమాత్మాపృథివ్యాదిషుస్థితోగృహ్యతే. అతస్సూర్యాదేరమ్బుదర్పణాది ప్రయుక్తదోషాననుషఙ్గస్తత్రతత్రస్థిత్యభావాదేవ- అతోనతథాత్వం- దార్ష్టాన్తికస్యనదృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః. ....

పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. ॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవందర్శనాచ్చ॥ పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్స్థానినః పరస్యబ్రహ్మణఃస్వరూపతోగుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రంసూర్యాదిదృష్టాన్తేననివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితినిశ్చీయతే. *ఆకాశమేకంహియథాఘటాదిషుపృథగ్భవేత్ * జలాధారేష్వివాంశుమానితిదోషవత్స్వనేకేషువస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతశ్చోభయస్యదృష్టాన్తస్యోపాదానంహిపరమాత్మనఃపృథివ్యాది గతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రేప్రతిపాద్యేసమఞ్జసం భవతి. ఘటకరకాదిషు యథావృద్ధిహ్రాసభాక్షుపృథక్పృథక్సంయుజ్యమానమప్యాకాశంవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్నస్పృశ్యతే,యథాచజలాధారేషువిషమేషుదృశ్యమానోఽంశుమాంస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్నస్పృశ్యతే,-తథాఽయంపరమాత్మాపృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషుచేతనేషుచస్థితస్తత్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైరసంస్పృష్టస్సర్వత్రవర్తమానోఽప్యేకఏవాస్పృష్టదోషగన్ధఃకల్యాణగుణాకరఏవ. ఏతదుక్తంభవతి-యథాజలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతోహేత్వభావాజ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః - తథాపృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనోదోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాన్నదోషసమ్బన్ధఇతి. (దర్శనాచ్చ) దృశ్యతేచైవం సర్వాత్మనాసాధర్మ్యాభావేపివివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహఇవమాణవకఇత్యాదౌ. అతఃస్వభావతోనిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్యసమస్తకల్యాణగుణాకరస్యపృథివ్యాదిస్థానతోపినదోషసమ్భవః....

అథస్యాత్- * ద్వేవావబ్రహ్మణోరూపేమూర్తంచామూర్తమేవచేతి ప్రకృత్యసమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపంప్రపఞ్చంబ్రహ్మణోరూపత్వేనపరామృశ్య *తస్యహవాఏతస్యపురుషస్యరూపంయథామహారజనంవాసఇత్యాదినాఆకారవిశేషంచాభిధాయ *అథాతఆదేశోనేతినేతినహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతిసర్వంప్రకృతంబ్రహ్మణః ప్రకారమితిశబ్దేనపరామృశ్యతత్సర్వంప్రతిషిధ్యసర్వవిశేషాధిష్ఠానంసన్మాత్రమేవబ్రహ్మ- విశేషాస్త్వేవంవిధంస్వస్వరూపమజానతా బ్రహ్మణాకల్పితాఇతి దర్శయతి- అతఃకథముభయలిఙ్గత్వంబ్రహ్మణఇత్యత్రాహ.

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦॥ సూ. ॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవందర్శనాచ్చ ॥ సర్వత్రస్థితేరపరమార్థత్వేసత్యాకాశదృష్టాన్తోనఘటతే- పారమార్థ్యేతు-జలసూర్యాదిదృష్టాన్తోనఘటతే - తస్మాదుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారోవృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావఃస్వీకార్యఇత్యర్థః *ఏవమిత్యన్తంసూత్రాంశంసమఞ్జసంభవతీత్యన్తేనభాష్యేణ యోజయిత్వాస్మృతివచనస్యార్థంయోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా) తర్హి జలసూర్యాదిదృష్టాన్తఃకిమర్థః- దోషాననుషఙ్గేపరమార్థాపరమార్థయోరుభయత్రాప్యనుయాయిహేతుఃక ఇత్యపేక్షాయామాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్ష, శ్చేతి త్రిధావిప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షోపిదోషాస్పర్శస్యహేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణంజలసూర్యాది. స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షోపిదోషాస్పర్శహేతురితిదర్శయితుందృష్టాన్తద్వయోపాదానమిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయేపి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావోదోషాస్పర్శే అనుయాయీహేతుః.సన్నికర్షత్రయసముదాయోదోషసంస్పర్శహేతుః. వ్యాఖ్యేయసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (దృశ్యతేచేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (మహారజనమితి) మహారజనం- కుసుమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయః॥ నైతదుపపద్యతే- యద్బ్రహ్మణఃప్రకృతవిశేషవత్త్వం *నేతినేతీతిప్రతిషిధ్యతఇతి- తథాసతిభ్రాన్తజల్పితాయమానత్వాత్. నహిబ్రహ్మణోవిశేషణతయాప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతంసర్వంతద్విశేషణత్వేనోపదిశ్యపునస్తదేవానున్మత్తఃప్రతిషేధతి. యద్యపినిర్దిశ్యమానేషుకేచనపదార్థాఃప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః - తథాపి తేషాంబ్రహ్మణఃప్రకారత్వమప్రజ్ఞాతమేవ- ఇతరేషాంతుస్వరూపంబ్రహ్మణఃప్రకారత్వంచాజ్ఞాతం. అతస్తేషామనువాదాసమ్భవాద్బ్రహ్మోపదిశ్యన్తే- అతస్తన్నిషేధోనోపపద్యతే. యస్మాదేవంతస్మాత్ప్రకృతైతావత్త్వంబ్రహ్మణఃప్రతిషేధతీదంవాక్యం- యేబ్రహ్మణోవిశేషాఃప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయాబ్రహ్మణఃప్రతీయమానేయత్తా *నేతినేతీతిప్రతిషిధ్యతే. *నేతినేతి-నైవంనైవం. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టంనభవతిబ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయాయాబ్రహ్మణఇయత్తాప్రకృతా- సాత్రేతిశబ్దేనపరామృశ్యతఇత్యర్థః. యతశ్చనిషేధానన్తరంబ్రహ్మణోభూయోగుణజాతంబ్రవీతి-అతశ్చప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రంబ్రహ్మణఃప్రతిషేధతి. బ్రవీతిహిభూయోగుణజాతం *నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్త్యథనామధేయంసత్యస్యసత్యమితిప్రాణావైసత్యంతేషామేషసత్యమితి. అయమర్థః- ఇతినేతియద్బ్రహ్మప్రతిపాదితం-తస్మాదేతస్మాదన్యద్వస్తుపరంనహ్యస్తి. బ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టంనాస్తీత్యర్థః. తస్యచబ్రహ్మణఃసత్యస్యసత్యమితినామధేయం. తస్యచనిర్వచనం *ప్రాణావైసత్యం తేషామేషసత్యమితి. ప్రాణశబ్దేనప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాః పరామృశ్యన్తే. తేతావత్సత్యం-వియదాదివత్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషామేషసత్యం-తేభ్యోప్యేషపరమపురుషస్సత్యం. జీవానాంకర్మానుగుణ్యేనజ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌవిద్యేతే- పరమపురుషస్యత్వపహతపాప్మనస్తేనవిద్యేతే - అతస్తేభ్యోప్యేషసత్యం. అతశ్చైవంవాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ *నేతినేతీతిబ్రహ్మణస్సవిశేషత్వంనప్రతిషిధ్యతే-అపితుపూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రం. అతఉభయలిఙ్గమేవపరంబ్రహ్మ.

బ్రహ్మణఃప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనతత్సమ్బన్ధితయామూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేనతన్నిషేధాసమ్భవాత్ప్రకృతేయత్తాప్రతిషేధఉక్తః- తదేవప్రమాణాన్తరాగోచరత్వంద్రుఢయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి॥ తత్-బ్రహ్మప్రమాణాన్తరేణనవ్యజ్యతే-ఆహహిశాస్త్రం *నసన్దృశేతిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనం *నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచేత్యాది....

హేత్వన్తరంచాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయః॥ ఖేవస్యలోకసిద్ధత్వేనానూదితత్వాత్, తన్నిషేధోనభ్రాన్తజల్పితాయతఇత్యత్రాహ (నహిబ్రహ్మణఇతి) అతస్తన్నిషేధోనోపపద్యతఇత్యన్తేనసూత్రస్థహిశబ్దాభిప్రేతార్థఉక్తః. *ప్రకృతేత్యాదిసూత్రంవ్యాచష్టే (యేబ్రహ్మణఇతి) ఇతిశబ్దోహిప్రకృతప్రకారపరామర్శీ-తత్కథమియత్తానిషేధఇత్యత్రాహ (నేతినేతినైవంనైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయాబ్రహ్మణఇయత్తాప్రకృతా- సాపిప్రకారఏవేతిసాఇతిశబ్దేనపరామృశ్యతఇత్యర్థః.—— యేతుప్రకారనిషేధంసూత్రార్థమాహుః- తత్పక్షేత్వప్రత్యయోనఘటతే - ఏతావదిత్యేవవక్తవ్యం.—— సూత్రఖణ్డాన్తరంవ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేనతతశ్శబ్దోవ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేనభూయిష్ఠత్వముచ్యతే. సార్థసఙ్గ్రహంవాక్యముపాదత్తే (బ్రవీతిహీతి) తస్యార్థమాహ (అయమర్థఇతి) *నహ్యేతస్మాదిత్యత్రనిషేధపరత్వం, ప్రతీయతే - నగుణపరత్వం - స్వరూపస్యసత్యత్వమాత్రం, చేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమయమర్థఇత్యారమ్భః. (స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేనఅచేతనజీవవ్యావృత్తిః. ఉత్కర్షానుగుణంనామధేయమాహ (తస్యచేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి)......

అనన్తరసూత్రమవతారయన్సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మణఃప్రమాణాన్తరేత్యాదినా.)

౨౨. సూ. తదవ్యక్తమాహహి॥ ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమవ్యక్తశబ్దంవ్యాచష్టే (తదితి) ....

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ అపిచ- సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనేఽప్యస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వాం * జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్నమేవోపాసనం సంరాధనం- తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తం. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపముపదిశత్ * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమం..............

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి-న మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వం - యతస్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ -జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది. బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకైకకర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే- తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గం॥ అతః - ఉక్తైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధం- తథా హి సత్యుభయలిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి..............

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥

మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం *ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాదినోపదిశ్య

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ భక్త్యా సాక్షాత్కారోఽస్తు- తతః కిం సంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి) ....

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి శఙ్కాయాం సూత్రస్యోత్తరఖణ్డం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవ హి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యం- న తు భ్రాన్తిసిద్ధత్వం- తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదేరప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్ పారమార్థ్యమిత్యర్థః..............

అనన్తరసూత్రమవతారయతి. (ఉక్తమితి)

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గం॥ అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుల్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతా స్యాదితి పరమసాధ్యోపసంహారేణ తన్నివృత్త్యర్థం సూత్రమభిప్రయన్ వ్యాచష్టే (అత ఇతి) (తథా హి సతీతి) ఇయత్తానిషేధపరత్వే సతి న కేవలముభయలిఙ్గత్వాబాధః- అపి తూభయలిఙ్గత్వముపపాదితం భవతీత్యర్థః. ... ...

యే తూభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి- తన్మత ఇదం సూత్రం న ఘటతే- ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్..............

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి) (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చకథనే అచిత్ప్రపఞ్చోఽపి కథితః స్యాదిత్యర్థః. న త్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సఙ్గత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానం కృతం. న హి రూప

తే. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి- మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి- బ్రహ్మణోఽన్యదుత్కృష్టం నహ్యస్తీతి ప్రతిపాదితం. తదుపపాదనాయ *అథ నామధేయం సత్యస్య సత్య మితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోఽప్యేష సత్యమితి కదాచిదప్యజ్ఞానాదిసఙ్కోచాభావాదుక్తం. తథా *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకార ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థం. కిమస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణవిశేష్యభావమఙ్గీకృత్య *ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టాద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తిరనన్యత్వం చోక్తం. కిం యుక్తం. (అహికుణ్డలవదితి) కుతః. (ఉభయవ్యపదేశాత్) *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్, * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ఇత్యాది భేదవ్యపదేశాచ్చ అహికుణ్డలభావస్థభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణస్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని...................

౨౮॥ సూ. ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వవాదిన్యో, పీబాధితా భవేయుః- అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోర్భిన్నయోరపి తాదాత్మ్యం- ఏవమచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః...

౨౯॥ సూ. ॥ పూర్వవద్వా ॥ వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపత్వాదుక్తదోషాదనిర్మోక్షః. అథ ప్రభాతదాశ్రయయోరివా చిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రం - ఏవం తర్హ్యశ్వత్వగోత్వవద్బ్రహ్మపీశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః.

నిక్షి - కిం తు నిషేధార్థమనువాద ఇత్యత్రాహ (అథాత ఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా రూపత్వం వివృతం భవతి - ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వ శేషరూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్. (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకద్రవ్యావస్థావిశేషేణేత్యర్థః. ఏకజాతియోగస్య ఖణ్డాదిదృష్టాన్తేనాపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ. *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యత్ర జీవబ్రహ్మణోరంశాంశిభావ ఉక్తః- అత్ర త్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భేదేత్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తం. పౌనరుక్త్యశఙ్కానిరాసార్థమాహ (ఇహ స్థాప్యమానమితి) ఉభయవ్యపదేశాత్ కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయయోరివైకజాతియోగేన - ఉత విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాంశాంశిత్వేనేతి. *మహానజ ఆత్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధః, కృత్స్నోపాదానతాదిప్రతిపాదనం, చ విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మరూపత్వం ప్రపఞ్చస్యావగమయతి - నేతి. న చేత్ - పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతి చేత్- తృతీయపక్షసిద్ధిః. అస్య పృథగధికరణత్వే నిదానం శ్రోతవ్యం, *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, *తతః *భూయ ఇతి పదయోరర్థశ్చ శ్రోతవ్యః,....................

౨౮॥ సూ. ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ ....

౨౯॥ సూ. ॥ పూర్వవద్వా ॥ *పూర్వవదిత్యుక్తే ప్రథమపక్షపరిగ్రహశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తం. ఉక్తదోషాత్- అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. (అథేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణి చ బ్రహ్మత్వం నామ జాతిః కిమనువర్తతే- ఉత బ్రహ్మైవ జాతిశ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తత ఇతి వికల్పః. ప్రథమే పక్షే ఈశ్వరవాచిపదైర్జగత్సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యం-న వ్యక్తివాచిభిః- న హి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి సామానాధికరణ్యం. ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదినోపపద్యత ఇత్యర్థః. (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేన శిరోద్వయేపి దూషణద్వయం వివక్షితం. బ్రహ్మజాతియోగమాత్ర

పూర్వవదేవ - *అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ప్రకాశాదివత్తు నైవంపర ఇతి జీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వేనాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వం. విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపస్వభావభేదేన భేదవ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వం - తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్.……………

———

౩౦. సూ. ॥ ప్రతిషేధాచ్చ ॥ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోమరః *నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. అతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ- స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతేత్యాది, సర్వముపపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్.……………

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

———

మితి పక్షే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరోఽభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పక్షే శిరోఽన్తరమభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మపీత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః స్యాత్,. పాఠో నిరీక్ష్యః. (పూర్వవదేవేత్యాది) అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి)……………

———

౩౦॥ సూ. ॥ ప్రతిషేధాచ్చ ॥ స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి) (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః. … … … … …

పరే తు * న స్థానత ఇత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణా ఏవమధికరణం వర్ణయన్తి- క్వాచిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదిశ్రుతయస్సవిశేషలిఙ్గాః- * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః- తాను కిముభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం - ఉతాన్యతరలిఙ్గం. అన్యతరపరిగ్రహే చ కిం సవిశేషం- ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలాదుభయలిఙ్గే ప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావత్తదుభయలిఙ్గత్వమయుక్తం. పృథివ్యాదిస్థానరూపాద్యుపాధితోపి నోభయరూపత్వం - స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్బన్ధాల్లోహిత్యవత్ సవిశేషతోత్పత్తౌ నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వం. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యం-సర్వత్ర- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషం హి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. * భేదాదితి చేదితి- నను ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వవామనీత్వభామనీత్వత్రైలోక్యరూపవత్త్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వమవిరుద్ధమభ్యుపగన్తవ్యం- అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతేర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాదితి చేన్న - మధువిద్యాయాం * యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోమృతమయః పురుషః యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరః తేజోమయోమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేదమభేదవచనాత్. అపి చ- ఏవమేకే శాఖినో భేదదర్శనాపూర్వకమభేదమామనన్తి * నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యం. తత్రాహ *అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ- *అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్పరిత్యాగేనాన్యతత్పరితా నైభ్యో పి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ * ప్రకాశవచ్చేతి-వ్యాపకోపి సూర్యాదిప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావమాపద్యతే-ఏవం బ్రహ్మాప్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తద్ధ్యోపాసనార్థ ఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యం. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశం. తత్రాహ *ఆహ చేతి- * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ నిర్విశేషమాహ. *దర్శయతి చేతి- *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి *అన్యదేవ తద్విదితాత్ *న స త్త్వన్నాసదుచ్యత ఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకం- అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే *అత ఏవ చోపమేతి. *అమ్బువదితి- మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ న సూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా * వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి -సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః- అత ఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదిః సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే-అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సామఞ్జస్యమితి. *దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం- ఉపాధిష్వన్వయాదన్తర్భావం దర్శయతి *పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః । పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః- అతో నోభయలిఙ్గం, న చ సవిశేషలిఙ్గమితి. *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది * ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి- *ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మ చ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి - యద్వా- బ్రహ్మైవ నిషేధతి- తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే- ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే-అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో

నిషేధాయోగాత్. * ప్రత్యేకనాద్ధిపఞ్చస్య రూపాదస్పర్శనం వరం. నచానేనైవ న్యాయేన రూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః - ప్రతిషేధార్థం లోకసిద్ధ
స్యానూదితత్వాత్. అతో బ్రహ్మ పరిశిష్యతే. బ్రవీతి చ భూయః *నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి అన్యస్యనాస్తిత్వం. నేతి నేతీతి వాక్యస్య బ్రహ్మ
వ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వేన వ్యాఖ్యానరూపమిదం వాక్యం. యద్వా- నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనం నాస్తీత్యర్థః. తదాభూయో బ్రవీతీతి సూత్ర
ఖణ్డం * అథనామధేయమితి వాక్యవిషయం. అస్తి చేత్ బ్రహ్మ- కస్మాన్న గృహ్యతే. అత్రాహ * తదవ్యక్తమాహహీతి- * నచక్షుషా గృహ్యతఇ
త్యాది వాక్యవిషయమిదం. గృహ్యతే చేత్యాహ *అపిసంరాధనఇతి- సంరాధనం- భక్తిధ్యానాది. *తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానః *యోగి
నస్తం ప్రపశ్యన్తీత్యాదిర్విషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేన జీవబ్రహ్మభేదప్రసక్తిర్వ్యుదాసకం * ప్రకాశాదివదితి సూత్రం- కర్మశబ్దః జ్ఞానాద్యు
పాధిపరః. తేన సూర్యాది ప్రకాశః సవిశేష ఇవ భాతి- నతు వస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోపి సూర్యప్రకాశాద్యనైశేష్యం-తత్తుల్యత్వం. జీవప్రాజ్ఞయో
రభేదస్యాభ్యాసేన ప్రతిపాదనాత్. *అతఇతి- అభేదస్య స్వాభావికత్వాత్ భేదస్యావిద్యకత్వాదనన్తేన- ప్రాజ్ఞేనైకతాం గచ్ఛతి జీవః- తథాహి * బ్ర
హ్మైవ భవతీత్యాదిలిఙ్గం. అస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాన్తరం స్వమతవిశుద్ధ్యర్థముపన్యస్యతి * ఉభయవ్యపదేశాదితి - అవస్థాభేదాదంశ
భేదాచ్చ అవిరోధః సూత్రద్వయోక్తః. *పూర్వవద్వేతి- * ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితి సూత్రార్థసామ్యదర్శః. బన్ధపారమార్థ్యజ్ఞానానివర్త్యత్వయోంమో
క్షశాస్త్రనైయర్థ్యాత్ భేదస్తు లోకసిద్ధోఽనూదితఇతి తాత్పర్యం. *ప్రతిషేధాచ్చ- *అథాతఆదేశో నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చ నిష్ప్రపఞ్చ
బ్రహ్మమాత్రపరిశేషణాద్యథోక్తసిద్ధాన్తఇతి. అత్ర బ్రూమః- సకలవిశేషమిథ్యాత్వమారభ్య ణాధికరణసిద్ధం భవతాం. యది శ్రుతివిప్రతిపత్తిశమ
నార్థమారభ్భః- సోపి త్వదుదాహృతవాక్యేషు సంశయాభావాదనుపపన్నః. నహి *సర్వకర్మా సర్వకామః * అస్థూలమనణ్విత్యాదివిధినిషేధానాంవి
షయభేదేనావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది *నిర్గుణమిత్యాదివాక్యైర్విరోధః- తర్హి సామాన్యనిషేధస్య విహితేతరవిషయత్వాదపచ్ఛే
దన్యాయావిషయత్వాచ్చ న బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితి ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. *సర్వగన్ధస్సర్వరసః *అగన్ధమరసమిత్యాదిష్వ
ప్యేకస్మైకత్ర విధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేవ విధేయతయా నిషిధ్యతయాచ ప్రతిపన్నానాం గన్ధరసాదీనామర్థాన్తరత్వమఙ్గీకార్యం. నచ నిషేధార్థం
గుణానువాదః-గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేన లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థమారోపః-సార్వజ్ఞ్యాదీనాం స్వరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్, ఉ
పాసనప్రకరణానధీతానామప్యుపాసనార్థత్వే జీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రకరణాధీతానామపి ప్రకరణస్థతామాత్రేణ ఉపాసనశే
షత్వే సత్యైక్యస్యాపి *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసన ప్రకరణస్థస్య మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కించ-మిథ్యాత్వపక్షే శ్రుతివిరోధశ్చ న శమితస్స్యాత్-
కింతు విరోధాదన్యతరాప్రామాణ్యమేవోక్తం స్యాత్- యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్రశైలీవిరుద్ధశ్చ సిద్ధాన్తః- *అదృశ్యత్వాదిగుణకః
*సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చేతి అదృశ్యత్వాదీనామపి గుణత్వం, సుఖాదినా చ శబ్దానాం తద్విశిష్టవిషయత్వం చ వదన్ సూత్రకారః కథం నిర్విశేషత్వం సి
ద్ధాన్తయేత్. కించ- *ధర్మోక్తేః *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి ధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిః పరమాత్మత్వం ప్రసాధ్య కథం సాధకధర్మాణాం మిథ్యాత్వం వదేత్.
నహి ఘూమాభావేఽగ్నిమత్త్వసాధకాభావే సాధ్యం సిధ్యేత్. కించ- సూత్రయోజనాపిక్లిష్టతరా- లిఙ్గశబ్దస్తావత్ జ్ఞాప్యస్వరూపాతిరిక్తజ్ఞాపకపరః ప్రసిద్ధః-
నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్ తస్య లిఙ్గశబ్దవాచ్యాన్తరతత్త్వమయుక్తం. కించ- ఉభయలిఙ్గం నేత్యేతావదుక్తం - అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషం న భవ
తీతి త్వశాబ్దం, *సర్వత్ర హీత్యుక్తే నిర్విశేషత్వ ప్రతిపాదనాదితి చాధ్యాహర్తవ్యం,. సవిశేషత్వ ప్రతిపాదనాదితి చాధ్యాహారేకోనివారకః. ప్రతిజ్ఞా
నుగుణ్యాభావ ఇతి చేత్. న- అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహర్తుం శక్యత్వాత్. హేత్వానుగుణ్యాభావాన్నేతి చేన్న-అన్యోన్యాశ్ర
యస్యస్ఫుటత్వాత్. ఉపచితన సూత్రానుగుణ్యం న భవత్పక్ష ఇతి వయ్యేమః. అథస్యాత్ - సాకారత్వమేకం లిఙ్గం - సాకారనిరాకారత్వమప్యేకమితి త
దుభయముభయశబ్దవాచ్యం- అతోనద్వితీయ ప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణ హేతుసిద్ధౌ చ నాన్యోన్యాశ్రయ, ఇతి. తదయుక్తం - సూత్రా
స్వారస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోః పరస్పరవిరుద్ధయోరేకత్వేన నిర్దేశస్తావత్క్లిష్టః. ద్వయోరన్యతరస్యైవ లోయాం నియామక ఏశస్సా శ్రవణేపి స్వేచ్ఛ
యా కస్యచిద్వివక్షితత్వకథనమపిక్లిష్టం. ప్రత్యుపాధిభేదమతద్వచనత్వం చ తదుదాహృతశ్రుతౌ నాస్తి-* తేజోమయోఽమృతమయః పురుష ఇతి తేజస్విత్వని
ర్వికారత్వానన్దరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః. ఆత్మశబ్దశ్చ దేహ ప్రతిసమ్బన్ధినివ్యాపినినియన్తరిధారకశేషిణి రూఢ ఇతి సోపి నిర్విశేషత్వవిరోధీ. యతో
నిర్విశేషత్వ ప్రతిపాదనమయుక్తం- అతఏవ *అపిచైవమేక ఇతి సూత్రం చ న భేదవ్యుదాసకశ్రుతివిషయం. శ్రుతిషు చన ప్రామాణికభేదవ్యుదాస ఇత్యు
క్తం-*అరూపవదిత్యత్ర వచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం. అతత్ప్రధానేభ్యస్తత్ప్రధానప్రాబల్యనయోప్యత్ర నిర్విషయః-సాకారశ్రుతీనామతత్ప్రధానత్వాభావాత్.
తాసాం చ తత్ప్రధానత్వమనువాదతోఽపాసనార్థత్వవ్యుదాసాత్ తాత్పర్యలిఙ్గావగమాచ్చ స్థితం. ఉపాసనశేషత్వవ్యుదాసాదేవ * ప్రకాశవదితి సూ
త్రే భవదుక్తావైయర్థ్యమప్యయుక్తం. ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగేదృష్టాన్తత్వాదవైయర్థ్య సమర్థనే దృష్టాన్తతయాఽన్వయో న ఘటతే. ప్ర
కాశతుల్యం బ్రహ్మ- అతస్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మాదవైయర్థ్యమితి వాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ. *ఆహ చేతి సూత్రం చ న నిర్వి
శేషసమర్పణక్షమం- విషయవాక్యే జ్ఞానఘనత్వావధారణస్య రసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాన్తరప్రతిషేధాసమర్థత్వాత్. నిర్విశేషత్వ
ప్రతిపాదనాయోగాదేవ * దర్శయతి చేతి సూత్రం చ న నిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయం. శ్రుతేశ్చాన్యవ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపాదనం న నిర్విశేషత్వం గమ
యేత్- వ్యావృత్తిమాత్రస్యశాబ్దత్వాత్. స్వగతవిశేష ప్రతిపాదనే సమ్భవత్యపి *నేతి నేతీత్యన్యవ్యావృత్తికథనం నిర్విశేషాభిప్రాయమితి చేన్న- వ్యావ
ర్త్యభూతాన్యగతవిశేషవిరహాభిప్రాయతయా తదుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతఏవ సూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోపి నిర్దోష

తయోరుపపద్యమానో న ప్రామాణికవిశేషబాధకః. *అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సర్వథాసారూప్యశఙ్కాతద్వ్యుదాసమాత్రపరత్వమతిమన్దం - తయోస్సర్వథాసారూప్యవిరహస్యాస్త్రీబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యనిరసనీయశఙ్కాన్తరపరిహారపరత్వస్య స్వారసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వమయుక్తం. *దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రంకృత్వా తస్య దేహాద్యుపాధ్యన్తరానుప్రవేశదర్శనాదితి వ్యాఖ్యానమప్యఫలం - వ్యాపకస్య పరమాత్మనస్సర్వత్రావస్థానే * గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదిషు బహుశ ఉక్తైవ ప్రతిపత్త్యభావాత్. * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పృథగధికరణత్వమప్యయుక్తం- తాదర్థ్యావ్యవధానాభ్యాం తదనుపపత్తేః, హిశబ్దేన పూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వావగమాత్, *ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి *తథాహి లిఙ్గమితి స్వతస్సూత్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వప్రతీతేశ్చ. నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణో బ్రహ్మణో నిషేధ్యత్వశఙ్కా చ నోదేతి. తతశ్చ రూపద్వయం ప్రతిషేధ్యం చేత్ - ద్విప్రత్యయవైయర్థ్యం. యస్తు బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన *ప్రయోజనాద్దిపద్యస్యేతి న్యాయ ఉక్తః- స రూపద్వయప్రతిషేధమపి నిరుణద్ధి. రూపాస్త్రిర్లోకసిద్ధానువాద ఇతి న దోష ఇత్యపి దురుక్తం- ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వతద్వ్యాప్యత్వతన్నియామ్యత్వతద్ధార్యత్వాదిముఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాయోగాత్. అతస్త్వదుక్తన్యాయస్తవైవ బాధకః. *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి వాక్యం చ న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం నిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశాదన్యదాదేశనం ప్రతిషేధతి,- పరాన్యశబ్దయోరన్యతరస్య వైయర్థ్యాత్, అప్రతిషేధరూపాణాం బహూనామాదేశానాముపదేశదర్శనాచ్చ. అత ఉక్తం ప్రాప్తాన్తరనిషేధస్తస్యార్థః. వైయర్థ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాఽనన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధో దుర్వచః. యతో జీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిలక్షణోఽన్యోన్యభేదశ్శాస్త్రైకగమ్యో న ప్రతిషేధ్యః- అత ఏవ, చ * ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రస్య చ సంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదవ్యుదాసపరత్వమయుక్తం. అక్షరాననుగుణత్వాచ్చ- కర్మశబ్దస్యాజ్యాద్యుపాధివాచిత్వం క్లిష్టం. కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్వారస్యం చ త్యక్తం. అభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యత ఇతి నిరఙ్కుశాధ్యాహారసాపేక్ష్యం, వాక్యభేదశ్చ. తదుభయరహితనిర్వాహే సమ్భవతి తదుభయాశ్రయణమయుక్తం. యతః పూర్వసూత్రాణాం త్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః-అత ఏవ *అతోఽనన్తేనేతి సూత్రం చ న బ్రహ్మణా జీవైక్యాపత్తివిషయం. లిఙ్గశబ్దస్య శ్రుతివాచిత్వం చాయుక్తం. *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి శ్రుతేః ప్రత్యక్షశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, లిఙ్గశబ్దస్య చిహ్నపర్యాయత్వాచ్చ. *ఉభయవ్యపదేశాదితి సూత్రద్వయస్య సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాన్తరోపన్యాసపరత్వమప్యయుక్తం- *ప్రకాశాదివదితి సూత్రస్య తత్ప్రియుక్తజీవభేదవ్యుదాసకత్వాభావాత్. *ప్రకాశాశ్రయవద్వేతి సూత్రం న బ్రహ్మైకదేశత్వపరం- *తేజస్త్వాదితి జాతియోగస్య హేతుతయా ప్రతిపాదనాత్. *ప్రకాశాదివదితి సూత్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావాదేవ *పూర్వవద్వేతి సూత్రం చ న తదర్థాతిదేశపరం. నను *అంశో నానేతి సూత్రస్య పాదాన్తరస్థతయాఽవిప్రకర్షాత్ న తత్పరామర్శ ఇతి చేన్న- ఉభయవ్యపదేశనిర్వహణార్థాతిదేశసూత్రేణ ఉభయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమిత్యనేన పాదాన్తరస్థమపి హి *అర్భకౌకస్త్వాదితి సూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవం నిర్విశేషప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ *ప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రమపి న భేదనిషేధపరం- కింతు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధవాక్యవిషయమితి యుక్తం.—— అపరే తు *ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తం సూత్రగణమేకాధికరణం కుర్వన్తి-నిర్గుణవిద్యాసు కిం కారణాత్మనా నిరాకారం కార్యప్రపఞ్చరూపేణ సాకారం చ బ్రహ్మోపాస్యం- ఉత నిరాకారమేవేతి విచార్య - నోభయలిఙ్గముపాస్యం- *అస్థూలమితి ప్రపఞ్చాకారస్య నివర్తితత్వాత్, సృష్టివాక్యానాం నిరాకారప్రతిపత్త్యర్థత్వాదంపర్యా, దితి సిద్ధాన్తయన్తి. *సర్వాణి చ భూతాని సర్వవిదాత్మా న స్పర్శితా ఇతి నాభిస్థానీయే బ్రహ్మణి జీవానామరస్థానీయతాశ్రవణేన భేదమాశఙ్క్య పరిహారః * భేదాదితి చేదితి. కారణాత్మకం సల్లక్షణమేవ బ్రహ్మోపాస్యం చేత్ - న బోధలక్షణముపాస్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ *ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి- ప్రకాశః-అవభాసః. సోఽస్యాస్తీతి ప్రకాశవత్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యోపాధికత్వే దృష్టాన్తః *సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితి చ తదుచ్యత ఇతి యోజయన్తి. తదయుక్తం - పాదసఙ్గత్యభావాత్. విద్యావిశేషేషూపాస్యాకారనిరూపణం హి తృతీయపాదకృత్యం. నోభయలిఙ్గం నిర్గుణవిద్యాసూపాస్యమిత్యధ్యాహారబాహుల్యం చ తత్రాన్యోన్యాశ్రయాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణి పూర్వవత్. * భేదశబ్దస్య సాధారణత్వేఽపి స్వాపాద్యవస్థానాం ప్రకృతత్వాదవస్థాభేదాదితి వ్యాఖ్యానముచితం. సల్లక్షణమేవోపాస్యమిత్యసమర్థితత్వాదేవ న బోధలక్షణమితి శఙ్కాఽనుచితా. * ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి జ్ఞానానన్దాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ నాత్ర వక్తవ్యతా. ప్రాప్స్యదర్థవచనమపి హి పునరుక్తమితి నీతివిదః.——

అన్యే తు * న స్థానత ఇత్యారభ్య * ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమన్తమధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కార్యావస్థా నిరూపితాః - కారణావస్థా నిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గం - నామరూపాత్మకం. రూపం - ఖణ్డత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మమధిదైవం చాసఙ్ఖ్యేషు స్థానేషు అన్తఃకరణేషు బహిశ్చ స్థితస్యేశ్వరస్య స్థానతః స్వరూపపరిణామేన వా స్వరూపభేదోఽస్తి - నేతి విచారః. * యఏషోఽన్తరాదిత్యే * య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, * తావన్యోన్యం ప్రతిష్ఠితావితి సమ్బన్ధామననాత్, * ఏతాన్యష్టావాయతనాన్యష్టౌ లోకా అష్టౌ దేవా అష్టౌ పురుషాః స యస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్య ప్రత్యూహ్యాత్యక్రామత్ తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి సఙ్ఖ్యామననాత్, * రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవేత్యాదిశ్రవణాత్, ప్రలయకాలేఽపి జీవానామివ సూక్ష్మభేదోపపత్తేః, * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారమితివత్ *ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదిష్వేకత్వవ్యపదేశస్య జాత్యభిప్రాయతోఽప్యుపపత్తేశ్చ ఈశ్వరస్య స్థానినః స్వరూపభేదోఽస్తీతి ప్రాప్తే- నేత్యుచ్యతే-సర్వత్ర హి బ్రహ్మణ ఏకస్య ప్రతిపాద్యతే *ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసన్త ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛన్దోగా ఏతమస్యామేతం దివ్యేతం వాయావే

తమాకాశఏతమష్వేవతమోషధీష్వేతంవనస్పతిష్వేతంచన్ద్రమస్యేతంనక్షత్రేష్వేతంసర్వేషుభూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను *యేచాముష్మాత్పరాఞ్చోలోకాస్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచ *యేచైతస్మాదర్వాఞ్చోలోకాస్తేషాంచేష్టే మనుష్యకామానాంచ *తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూపం *తస్యోపనిషదహరిత్యగ్నిర్దైవతం : తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యనామరూపభేదాత్స్వరూపభేదఇతిచేన్న- ప్రత్యభిజ్ఞావాక్యైక్యప్రత్యేకం - ప్రతిస్థానమతద్వచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపిచైవమాకేశాఖినస్తయోః స్థానద్వయవర్తినోః పరమభేదమఙ్గీకరోతే *యదేవేహతదముత్ర యదముత్రతదన్విహ । మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాదినా. నచేష్టవ్యత్ర భయోరాపు శ్రుతిషు హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరహితమేవ పరస్వరూపం- తద్ధి ప్రధానం- నిత్యం. ఇతరత్తుకార్యార్థమాగన్తుకమితి. అతోనపరమాత్మనస్స్వరూపభేదఇతి. సోయమాదిత్యమణ్డలవర్తీ రూపాన్తరః - అక్షరేణాకరణేనప్రసాధ్యత్వాత్. తత్ర హి *యఇమంచలోకం సర్వాణిచభూతాన్యన్తరోయమయతీతి తత్తత్స్థానవస్థితస్యైకతయాపరమాత్మనఃశ్రవణం. నచ వాచ్యమ న్తర్యామిణఃపరమాత్మత్వమాత్రం ప్రసిద్ధం- నతు పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యైకత్వమితి. ఏకతయావినాపరత్వాసిద్ధేః. ఏకైకస్థానావస్థిన్నస్యైశ్వర్యంహిజీవేష్వపిసమ్భవతీతి తస్యేశ్వరత్వానిర్ధారణప్రసఙ్గస్యాత్. తత్రత్యానావచ్ఛిన్నైశ్వర్యభేదసమ్భవసఙ్ఖ్యాదిహేతవఃఇహాపిహీ గ్రాహ్యాఇతిచేన్న- తదనాదర్శనాత్. నహితత్పరిహారఏషుసూత్రేషుక్తోస్తి. సాధ్యోపయోగకృత్యోస్సత్యర్థఆభిప్రాయికోవ్యాఖ్యేయఇతిచేత్, తన్న- తదన్యస్వేవతత్రతత్రసమన్వయలక్షణాధికరణేష్వేవఅభిప్రేతతయావ్యాఖ్యాతవ్యాః - అన్యథాతేషాంవాక్యానాంపరమాత్మనిసమన్వయాసిద్ధేః. యత్రస్వపక్షేసాధకయుక్తిరేకత్వావగమరూపాప్రతీతా- తస్యాఃస్థేమ్నేతత్రైవతద్విరుద్ధయుక్తిపరిహారోవ్యాఖ్యాతవ్యఇత్యభిప్రేత్యఉపాదేయ- ఇత్యభిప్రేత్యభిధాయ సత్యః ప్రధానవైలక్షణ్యసాధకతేప్యత్రాన్తర్యామిస్యానాంచేతనమాత్రత్వబాధనాదితిఅనుమానాకారతాప్రతిషేధోఽభిప్రేతః. ఆనన్దసఙ్ఖ్యాం : స పఞ్చధాయంపురుషేయశ్చాసావాదిత్యేసఏకఇతిపురుషేఆదిత్యేచావస్థితస్యైకత్వావగమాదాదిత్యాఖ్యదేవతావిశేషస్యైవఆనన్దమయత్వప్రత్యాఖ్యానాక్షమన్తరాదిత్యవిద్యారమ్భఇతిత్వేరవ్యాఖ్యాతత్వాత్ స్థానభేదేపిస్థానినఏకత్వంపూర్వసిద్ధం. సూత్రాక్షరాననుగుణతాచ - సూత్రేనభేదస్యకింనిషిద్ధం. కింనామరూపం- ఉతస్వరూపభేదః. నామరూపంచేత్ - అనిషేధ్యం- తత్రవిహితత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్- అశాబ్దత్వం. జీవావస్థానస్థానాందోషాణాంనిషేధ్యతయాఽధ్యాహారస్తు ప్రకృతానుసారాదుచితః. *సర్వత్రహీత్యత్రానుకృష్యప్రతిపాదనాదిత్యశాబ్దం. అస్మాకంతుహేస్వాంశత్వాత్ఏవ. *అతద్వచనాత్- ఏకత్వవచనాదితిచాయుక్తం-మనువిద్యావాక్యే *యశ్చాయమితిముహుస్సైవాశస్యయశ్చాయందేవదత్తః-యశ్చాయంయజ్ఞదత్తఇతివద్భేదేప్యుపపత్తే, రాత్మత్వవ్యపదేశస్యప్రత్యేకంయుక్తత్వా, చ్చ. ఈశ్వరైకత్వస్యాసమర్థనీయత్వాదేవసూత్రాన్తరమార్ధస్యానుపపన్నః. *ప్రకాశవచ్చేత్యాదికమపికరణాన్తరం- తత్ర *అదివ్యవత్తం *రుక్మాభం *భారూపఇత్యాదీనాంబోధలక్షణపరత్వంపూర్వపక్షిణస్త్యాదీప్సితత్వాప్రతిపాదనంసిద్ధాన్తయన్తి. నతేజసిబోధత్వం- నచోభేలమిబాపహత్వం-అతస్సాదృశ్యాభావాదైవ్యయర్థ్యం. తదభావశ్చావైయర్థ్యం. ఏతన్మాత్రం- తేజోమాత్రం. *భారూపఇత్యుక్తం. తేజోరూపస్యపరస్యభోక్తృహృదయేఅవస్థానాభిప్రాయాజలసూర్యాద్యుపమా. దర్పణస్థానీయస్యకస్యచిదభావాదమ్బువదగ్రహణం. నాత్రముఖ్యప్రతిబిమ్బభావః- జలస్థానీయేషుస్థానీకరణం- తత్రయథాభోక్తౄణాంవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం- అస్థానీకరణపర్యవసితపాశోహిఅనఘాత్రేభ్యః- తస్మిన్నపితిహ్రాసమానే ప్రతిహ్రాసస్తేయావదణుభావః- ఏవంపరోప్యాత్మాన్తఃకరణేష్వపివృద్ధిహ్రాసభాక్త్వంభజతే. ఏవందృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యం. *దర్శనాత్- జీవవదనుప్రవేశదర్శనం * పురుషఆవిశదితి. ఇదమప్యన్తరాదిష్వన్యైరధికరణాదిష్వీశ్వరస్యదీప్తిమత్త్వస్యసిద్ధతయాకృతకరత్వాదయుక్తం. ఈశ్వరస్యస్వరూపవిసర్పణేనిర్వికారత్వశ్రుతినైయర్థ్యంచ. *ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతిచతుర్థాసంశయ్యరూపద్వయాతిరిక్తం బ్రహ్మేతిసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రబ్రహ్మప్రతిషేధశఙ్కానుపపన్నేత్యుక్తా- ఇతిశబ్దస్యప్రకారవాచితయాబ్రహ్మోపస్థాపకత్వాభావాత్. రూపద్వయస్య బ్రహ్మణాతాదాత్మ్యంనిషేధతీతివచనశఙ్కనీయం- *బ్రహ్మణోరూపేఇతివ్యతిరేకనిర్దేశాత్తాదాత్మ్యప్రసఙ్గాభావాత్. ప్రసక్తస్యహి ప్రతిషేధశఙ్కానిరాసపరత్వంయుక్తం. తాదర్థ్యనైరన్తర్యాదిభిరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తమిత్యుక్తం. ఏతావత్త్వంచరూపద్వయమాత్రత్వం- తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తంకారణరూపద్వమస్తీతి ప్రతిపాద్యతఇతిచాయుక్తం-*బ్రవీతిచభూయఇతిపుప్రపాదనాత్. *అథనామధేయమితివాక్యంహ్యత్రాభిప్రేతముక్తం-ప్రపఞ్చానతివర్తిత్వేఽపిహి *సత్యస్యసత్యమిత్యుపపద్యతే. అతఉక్తగుణవిశిష్టతామాత్రనిషేధఇతియుక్తం. యతోబ్రహ్మనిషేధోనశఙ్క్యః-అతఏవ *తదవ్యక్తమిత్యాదీనిసూత్రాణినసర్వగతస్యాతీన్ద్రియత్వాదిభిరనుపలమ్భనిమిత్తాభావవ్యుదాసపరాణి. యథాప్రకాశఃప్రకాశాన్తరేణ, జలంశుద్ధజలేన, చసంస్పృష్టమేకీభవతి-ఏవంసంరాధయితుస్సంరాధ్యేనావిభాగశ్రవణాచ్చప్రపఞ్చాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావో, ఝటితిబ్రహ్మసాయుజ్యాభావ, శ్చనదోషః-అభ్యాససాధ్యత్వాత్తస్యేతియోజనాయాం *ప్రకాశశ్చేతిప్రకాశశబ్దస్యస్వసూత్రస్థప్రకాశశబ్దసరూపార్థత్వంస్వరసనిద్ధంబాధ్యేత. యస్మాదణోరప్యస్యజీవస్యసంరాధ్యేనావైశేష్యం-అతోఽస్యబ్రహ్మణాసహసోశ్నుతఇతిసర్వకామావాప్తిరామ్నాయతే-అణోరప్యస్యానన్త్యాయస్వరూపవిసర్పణేలిఙ్గం *వాలాగ్రేత్యాదిశ్రుతిరితియోజనాచాధ్యాహారబాహుల్యబహిష్కృతేతిస్ఫుటం ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్యపరమాత్మనోభోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చకార్యకారణభావప్రకారః *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణేచిన్త్యతే- అసౌద్రవ్యతదవస్థారూపేణఉపాదానోపాదేయాత్మకఇతి *అహికుణ్డలవదిత్యుక్తంభేదాభేదయోర్ముఖ్యత్వాయ.అనేనేశ్వరస్యపరిణామఃపూర్వపక్షితః. శక్తిమచ్ఛక్తిరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్యకారణభావ-ఈశ్వరస్యనిర్వికారత్వాయేత్యుక్తం *ప్రకాశాశ్రయేతి- సూర్యకాన్తచన్ద్రకాన్తతప్తాయఃపిణ్డాదీనాంహికారణానాం రశ్మిదహనసలిలాదినిష్పాదనేప్రవేశేవానస్వరూపవికారః. తర్హికథమభేదవ్యపదేశ

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

ఇదానీమస్మాత్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానభూతపరమకారణాత్పరబ్రహ్మణః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్భ్రాన్తైరాశఙ్క్యం నిరాక్రియతే అస్యోపాస్యస్య నిరస్తనిఖిలదోషత్వానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్నే. తత్రేయమాశఙ్కా—యదిదం పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గం—ఏతస్మాన్నిఖిలజగత్కారణాత్పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తి. కథం. *అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేరితోఽన్యదనేన ప్రాప్యమస్తీతి గమ్యతే. తథా *ఏతం సేతుం తీర్త్వాఽన్ధస్సన్ననన్ధో భవతీతి తరితవ్యతా చాస్యాభిధీయతే - అతశ్చాన్యత్ప్రాప్యమస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ- ఉన్మితం- పరిమితం ఇదం పరం బ్రహ్మ-*చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదేశాత్. స చాయమున్మానవ్యపదేశస్తేన సేతునా ప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తితాం ద్యోతయతి. తథా సమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే *అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలం *అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరాత్పరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే *పరాత్పరం పురుషముపైతి *పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమితి, చ- తథా *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం। తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపి కించిదస్తీతి గమ్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్నోపపద్యతే-న హ్యయమత్ర కించిత్ప్రాప్యం ప్రతి సేతురుచ్యతే-*ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వశ్రుతేః. సినోతి-బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమసఙ్కీర్ణమితి సేతురుచ్యతే. * ఏతం సేతుం తీర్త్వేతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః- యథా వేదాన్తం తరతీతి.

ఇత్యత్రాహ (తేజస్త్వాదితి) *భాసమరీచ్యోస్తేజస్త్వేనైవ సత్త్వద్రవ్యత్వాదినా పరమాత్మనో జగతశ్చైకత్వమితి. అహికుణ్డలపక్షస్యాప్రయోజకత్వమాహ (పూర్వవద్వేతి)- అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మాపేక్షయా జగతోఽభ్యుపగతః- ఈశ్వరస్య తు నిర్వికారత్వాత్ తస్య జగతశ్చ మృద్ఘటాదివత్ కించిదపి విశేషరూపేణైవ కార్యకారణభావ ఇతి సిద్ధాన్తహృదయం. ఏతదిదమసమ్బద్ధం- బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మధ్యమసూత్రస్య- సూత్రకారావివక్షితోఽయమర్థ ఇత్యవగమ్యతే.......................

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి *అతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం. ప్రకృతశ్చ * నస్థానతోఽపి పరస్యేతి సూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి జ్ఞాపయితుం పరస్మాదిత్యుక్తం. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీ పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర పరశబ్దః. యద్వా- పరస్మాదితిపదేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితం. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వముచ్యతే. పరమకారణాదితి కారణాన్తరరాహిత్యం. (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అన్యథా ప్రాప్యత్వతదుపయోగిభోగ్యగుణజాతస్యైకస్యైవాసమ్భవాదుభయలిఙ్గత్వస్థేమ్నోఽసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణే ఉభయలిఙ్గకత్వస్థేమ్నే నిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతం - అత్ర తు కల్యాణగుణాకరత్వవిషయనిరూపణమిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిఙ్గాత్ బ్రహ్మణః పరం కిమస్తి- నేతి. అస్య పరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః- న వేతి. అనుపపన్నత్వే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే పరాన్తరం నాస్తీతి సిధ్యతి. (తత్రేయమిత్యాది) అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (తథా ఏతం సేతుమితి) (సమ్బన్ధవ్యపదేశ ఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః- అత్ర ప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. (భేదేన చేతి) పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పఞ్చమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్. ....

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వం దర్శయతి (సినోతి బధ్నాతీతి) *ఏతం సేతుం తీర్త్వేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతం సేతుమితి) ....

3౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ యోఽయం *చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలం *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీత్యున్మానవ్యపదేశః- స బుద్ధ్యర్థః- ఉపాసనార్థః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీతి. అతో యథా *వాక్పాదః ప్రాణః పాదః చక్షుః పాదో మనః పాద ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః- ఏవమయమపి..

———

స్వయమనున్మితస్య కథముపాసనార్థతయాప్యున్మానసమ్భవః. తత్రాహ

33॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషరూపోపాధిభేదాత్తత్సమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్వితతస్య వాతాయనఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిద్యానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః. ....

———

3౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ యదుక్తం *అమృతస్యైష సేతురితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్యమస్తీతి- తన్న- ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్. ....

———

3౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ యత్పునరుక్తం *తతో యదుత్తరతరం *పరాత్పరం పురుషం *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి- తన్నోపపద్యతే- తత్రైవ తతోఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కించిత్- న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యత్రాపి *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నహ్యస్తీత్యర్థః. తథా *న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి. తద్ధి జగదుపాదానకారణతయాఽనన్తరముక్తం *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి స ఆపః ప్రదుఘే

3౨॥ సూ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ అపరిచ్ఛేదవాక్యం న జగత్కారణవిషయం. కింతు తదతిరిక్తతత్త్వవిషయమిత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వం హీతి) *పాదవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అతోయథేతి) నహి నిఖిలజగత్కారణస్యేశ్వరస్య వాక్ప్రాణచక్షురాదికతిపయవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వం సమ్భవతి - అత స్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః. ....

———

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనున్మితస్యేతి)

33॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ దృష్టాన్తభూతవాగాదివిషయమిదం సూత్రమ్...............................

———

3౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవోపాయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః *వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వం చ గమ్యతే..

———

3౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ దూష్యాంశం వ్యఞ్జయన్వ్యాచష్టే (యత్పునరిత్యాదినా) తత్రైవ- శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) తస్యార్థమాహ (న కేనాపీతి) * యస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్- తచ్చానిష్టం- తథా సతి పరమపురుషవేదనస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దవైయర్థ్యం, చ స్యాత్- పరత్వేన వివక్షితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయమపరశబ్ద ఇతి చేన్న- కాన్త్స్న్యేన పరత్వనిషేధే స్వతః ప్రాప్తైతస్యానన్యథాసిద్ధసఙ్కోచకాభావాత్. *తతో యదుత్తరతరమిత్యాదివాక్యం హ్యేవార్థేనాన్యథాసిద్ధమితి భావః. *న తస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ప్రజాపతిః

ఉభేఇమేఇత్యాదినా. *అద్భ్యస్సమ్భూతోహిరణ్యగర్భ ఇత్యత్రాపితిచజగత్కారణంపురుషమేనంప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. *తతోయదుత్తరతరమితికిముచ్యతఇతిచేత్. పూర్వత్ర *వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ *తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయేతిపరస్యబ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వసాధనం-నాన్యోఽమృతత్వస్యపన్థాఇత్యుపదిశ్యతదుపపాదనాయ *యస్మాత్పరంనాపరమస్తికించిద్యస్మాన్నాణీయోనజ్యాయోఽస్తికశ్చిత్। వృక్షఇవస్తబ్ధోదివితిష్ఠత్యేకస్తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వమితిపురుషస్యపరత్వం, తద్వ్యతిరిక్తస్యపరత్వాసమ్భవం, చప్రతిపాద్య *తతోయదుత్తరతరంతదరూపమనామయం। యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్త్యథేతరేదుఃఖమేవాపియన్తీతిపూర్వోక్తమర్థంహేతుతోనిగమయతి. యదుత్తరతరంపురుషతత్త్వం- తదేవారూపమనామయంయతః- తతోయఏతత్పురుషతత్త్వంవిదుః-తఏవామృతాభవన్తి- అథేతరేదుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధోఽనన్తరోక్తివిరోధశ్చ. *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమితి-పూర్వత్ర *అక్షరాత్పరతఃపరఇతి- అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యఃపరః- సమష్టిపురుషః - తస్మాత్పరోయోఽదృశ్యత్వాదిగుణకస్సర్వజ్ఞఃపరమపురుషః - సఏవేహాపి *పరాత్పరఇతిసమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే............

౩౬॥ సూ. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ అనేన - బ్రహ్మణాసర్వగతత్వం- సర్వస్యజగతోవ్యాప్తత్వంఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్యోఽవగమ్యమానమస్మాత్పరంనాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ *తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం *యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్దృశ్యతేశ్రూయతేపివా। అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణస్స్థితః *నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మంయద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః. ఆదిశబ్దాత్ *బ్రహ్మైవేదంసర్వం *ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యాదయోగృహ్యన్తే. అతఇదంపరంబ్రహ్మైవసర్వస్మాత్పరమ్...

పరాధికరణంసమాప్తమ్.

ప్రజాఅసృజత *ధాతాయథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్యకారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైరపిసఏవకారణతయోచ్యతే- *శమ్భురాకాశమధ్యఇత్యాదిభిరపిసఏవోచ్యతే- *శమ్భుస్స్వయమ్భూర్బ్రహ్మణఇతినైఘణ్టుకోక్తేరితిశఙ్కాయామాహ (అద్భ్యస్సమ్భూతఇతి) ఆత్మైవ విద్యుత్కఃపురుషాదధీపురుషశబ్దా, ద్విద్యుద్వర్ణత్వా, దతిదిష్టేషు అద్భ్యస్సమ్భూతఇత్యాదివాక్యేషులక్ష్మీపతిత్వశ్రవణాత్, *యమన్తస్సముద్రేకవయోవయన్తీతిసముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్, *తదక్షరేపరమేవ్యోమన్నితిపరమవ్యోమసమ్బన్ధా, చ్చాపగతపరమపురుషభావజగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణైకప్రకరణం *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రఇత్యాదివాక్యమపిపరమపురుషస్యైవజగత్కారణత్వమాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మణఏవమోక్షప్రాప్యత్వసంహారత్వప్రతివిరోధశ్చ. (తతోయదుత్తరతరమితికిముచ్యతఇతి) *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యస్యాసఙ్కోచకత్వేనపరోక్తమిదంవాక్యంఅన్యథాసిద్ధమితీమమర్థంహృదినిధాయతస్యాన్యథాసిద్ధిఃకథమిత్యాహ (కిముచ్యతఇతి) *తస్మాత్సర్వగతశ్శివఇత్యస్యపూర్వపఠితం తేనేదంపూర్ణంపురుషేణేతివాక్యం. తత్పశ్చాత్ మహాన్ప్రభుర్వైపురుషఇతివాక్యం. తదుభయానురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వ భగవచ్ఛబ్దాద్యనురోధేన, చవర్ణనీయం. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వాదికంహి *సహస్రశీర్షందేవమిత్యాదిషుపురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. *తతః- తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. అరూపమనామయం- కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరోధః- *నాన్యఃపన్థాఇతివాక్యవిరోధః. యఏనంవిదురితివాక్యస్యపరమపురుషేతరవేదనపరత్వంహి *నాన్యఃపన్థాఇత్యనేనవిరుద్ధం. (అనన్తరోక్తివిరోధశ్చ) *యస్మాత్పరంనాపరమిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేపిసమష్టిపురుషాత్పరత్వేనపరమపురుషఉచ్యతఇతిప్రతిజ్ఞా- పూర్వవాక్యేసమష్టిపురుషవిలక్షణతయాప్రతిపాద్యత్వేననిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్యపరాత్పరశబ్దేనాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.............

౩౬॥ సూ. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ పూర్వసూత్రైరధికవస్తువాదదూషణముక్తం - ఇహస్వపక్షేప్రమాణముచ్యతే. నియన్తృత్వేనవ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం *నిత్యంవిభుమితిశ్రుతిరుపాత్తా. విభుం- ప్రభుం. ఇయంశ్రుతిఃపురుషవిషయా- *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం *దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషఇతిపురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. సూత్రస్థమాదిశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి) (ఇత్యాదయోగృహ్యన్తఇతి) ఆదిశబ్దేనవ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యాని, చవివక్షి

౩౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరమపురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్మాత్పరత్వం, చ - అతః పరముపాసనం వివక్షురుపాసీనానాం పరస్మాదేవాస్మాత్పురుషాత్తత్ప్రాప్తిరూపమపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమ్ప్రతి బ్రూతే. తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయమైహికా

తాని సర్వాణి స్వోపాస్యస్య శేషనిర్దయశరణా౽౽రాయణానువాక్యే నియన్తృతయా వ్యాప్తిః అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా, ధారకత్వం తద్విశ్వముపజీవతీతి, శేషిత్వం పతిం విశ్వస్యేతి, చోక్తం-నియమనార్థవ్యాపన ధారణ శేషిత్వైః కృత్స్న ప్రపఞ్చశరీరకత్వం బ్రహ్మణస్సిద్ధం. ఏవమీశ్వరస్య కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధ్యా అనికతత్త్వం నాస్తీత్యనికటత్వాభావే ప్రమాణముక్తం స్యాత్ - తత్త్వాన్తరసద్భావే సతి కృత్స్నశరీరకత్వాయోగాత్. కించ విశ్వమేవేదం పురుషః నిత్యం అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య విశ్వమేవేదం పురుష ఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం, తథా చ సహస్రశీర్షత్వాదివిశిష్టపురుషప్రతిపాదకతయైతస్య నారాయణ ఏవ పురుషనారాయణే యద్భూతం యచ్చ భవ్యం సభూమిం విశ్వతో వృత్వా పురుష ఏవేదం సర్వమితి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం,- తతస్తాదృశవస్తునిషేధసిద్ధిః- అధికవస్తుసద్భావే సతి పరిచ్ఛేదాభావాయోగాత్. అత ఏవ దృశాని వాక్యాన్యనుసన్ధేయానీతి భావః. ...

వస్తుసస్వరూపవ్యపదేశో నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చ స్మితః. భేదవ్యపదేశశ్చ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుష ఇతి వ్యపదేశః. స్థానవిశేషాదిత్యాదిసూత్రాణి సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరాణి వ్యాఖ్యాతాని- ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః-సస్వరూపః భేదోపశమ ఏవ సద్భావేన దృశస్సమ్బన్ధ ఉపపద్యతే- స్వమపీత ఇతి స్వరూపసమ్బన్ధశ్రవణాత్. సర్వం తం పరాదాదిత్యాదిరస్య ప్రతిషేధః. అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వం సిద్ధం భవతి-అన్యథా వస్త్వన్తరాద్యావృత్త్యేవాత్మనః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్. సర్వగతత్వం చాస్యాయామశబ్దాదిభ్య ఇతి వ్యాచక్షతే తత్ర న తావజ్జగత్కారణాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణవస్తుమాత్రమిహ నిషేధ్యం-కింతు పూర్వపక్షోక్తత్వాన్తరం- ప్రామాణికస్య ప్రధానజీవేశ్వరత్రైలక్షణ్యస్యానిషేధ్యత్వాత్, కార్యకారణభేదనిషేధస్య చారమ్భణాధికరణకృతత్వాత్, సేతూన్మానవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాచ్చ నహి కారణమేవ స్వకార్యస్య సేతురితి నియమః. సర్వగతత్వస్య సిద్ధాన్తహేతుతయోక్తత్వాచ్చ నాన్యమాత్రం ప్రతిషేధ్యం- తస్య భేదసాధకత్వాత్. వ్యాప్తిర్హి వ్యాప్యవ్యాపకభేదమవగమయతి. అత ఉత్కృష్టతత్త్వనిషేధార్థత్వే ఽధికరణస్యాద్వైతసిద్ధిహేతుత్వం ప్రతిపన్నస్య సమ్బన్ధోన పూర్వపక్షబీజం భవతి- కారణాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదుత్కర్షాభావాత్. అత ఏవాదిత్యాదిరూపస్థానకృతభేదవ్యపదేశపూర్వపక్షయుక్తిః. అత ఏవ స్థానవిశేషాదితి సూత్రం న సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరం. కతమ ఆత్మేతి- యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణేషు సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరో వివక్షిత ఇతి సమర్థితత్వాత్ తన్నిరాసశ్చానుపపన్నః. తథాస్య ప్రతిషేధాదితి సూత్రం చ యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయం- న తు సర్వం తం పరాదాదిత్యాదివాక్యవిషయం- ఉత్కృష్టాన్యనిషేధస్యైవ అధికరణకృత్యత్వాత్. అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధాశ్రయణేన చ సర్వగతత్వం సిద్ధ్యతి - తచ్చాయామశబ్దాదిభ్యస్సిధ్యతీతి యోజనాయాం వాక్యభేద, స్తచ్ఛబ్దాధ్యాహార, శ్చ సర్వగతత్వ్యభేదసాధకత్వాత్ భవతాం విరుద్ధం. న చ భేదే సతి వస్తుతః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్ - తస్య భేదరూపత్వాభావాత్. ——అన్యే తు సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశావయవపర్యాయన్తమేవ స్థానవిశేషాదిసూత్రమపి తయోః పరిహారపరమాహుః - వికారవర్తినో బ్రహ్మణో బహిర్వికారమవస్థితం బ్రహ్మప్రతిసంబద్ధం - యత్ తతోయదుత్తరతరమితి పరమాకాశవర్తిన ఈశ్వరస్య వికారస్థాదీశ్వరాత్ భేదవ్యపదేశ ఇతి స్వరూపభేద ఇతి. ఉపపద్యతే చైవం- అన్యథేశ్వరద్వయప్రసఙ్గాత్. తస్మాత్సర్వగతశ్చ వ ఇత్యుక్తం సర్వగతత్వం అనేన- సేత్వాదివ్యపదేశనిర్వాహేణోపపాదితం భవతి- తచ్చాయామశబ్దాదిభ్యస్సిధ్యతీత్యాదినా యామశబ్దాదిభ్యస్సిద్ధమితి. తదపి న సాధీయః- అనవచ్ఛిన్న బ్రహ్మానుభవస్య బ్రహ్మోపాసనలభ్యత్వశాస్త్రాన్న దేశపరిచ్ఛేదసిద్ధిత్వం వాచ్యం- సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి ఇమాన్లోకాన్కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నితి హి శ్రూయతే వికారావస్థితాదీశ్వరాత్పరమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహోఽప్యయుక్తః- వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశస్థాత్పురుషాదుత్తరస్య ప్రతీతేః. అనేన- సేతుత్వాదివ్యపదేశాన్యపరత్వకథనేన తస్మాత్సర్వగతశ్చ వ ఇత్యుత్తరవాక్యస్థ సర్వగతత్వముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తం-పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేఽప్యుత్తరవాక్యప్రతిపాద్యస్య సర్వగతత్వే విరోధాభావాత్. అతో వాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తేరసఙ్కోచ ఏవాత ఉత్కృష్టస్యాభావే హేతుత్వేన వివక్షితః.……………………

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥ సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమధికరణం. అవాన్తరసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వం- ప్రాప్యత్వం. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్భూతమపి పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తం. సూత్రే ముక్తిరితి న నిర్దిష్టం - అపి తు ఫలమితి సాధారణనిర్దేశః కృతః- అతస్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి ముముక్షోరనుసన్ధేయత్వాత్తదప్యత్ర నిరూపితం అత ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యర్థాన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తం- ఫలప్రదత్వం నిరూప్యత ఇతి చ సఙ్గతిః. తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి పాదాన్తర్భావః. పూర్వమీమాంసాయామపూర్వాధికరణే ద్వారమాత్రం నిరూపితం-అత్ర తు ద్వారవిశేషో

ముష్మికమపి ఫలం అత ఏవ - పరస్మాత్పురుషాద్భవతీతి సామాన్యేన *ఫలమత ఇత్యుచ్యతే. కుత ఏతత్. (ఉపపత్తేః) స ఏవ హి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభిరుపాసనేన చారాధిత ఐహికాముష్మికభోగజాతం, స్వస్వరూపావాప్తిరూపమపవర్గం, చ దాతుమీష్టే. న హ్యచేతనం కర్మ క్షణధ్వంసి కాలాన్తరభావిఫలసాధనం భవితుమర్హతి. ....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపం ఫలమయమేవ దదాతీతి హి శ్రూయతే. ....

సమ్ప్రతి పూర్వపక్షమాహ

౩౯॥ సూ. ధర్మం జైమినిరత ఏవ॥ అత ఏవ - ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చ యాగదానహోమోపాసనరూపధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. లోకే హి కృష్యాదికర్మ, దానాదికం చ కర్మ, సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా స్వయమేవ ఫలసాధనం దృష్టం - ఏవం వేదేఽపి యాగదానహోమాదీనాం సాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేఽపి పరమ్పరయా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వముపపద్యతే. తథా *యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాది శాస్త్రమపి సిసాధయిషితస్వర్గస్య కర్తవ్యతయా యాగాద్యభిదధదన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్॥ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. (హేతువ్యపదేశాత్) *యజ దేవపూజాయామితి దేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవ తత్తత్ఫలహేతుతయా తస్మింస్తస్మిన్నపి వాక్యే వ్యపదేశాత్ *వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామో వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీత్యాదిషు. కామినస్సిసాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోఽపి విధ్యపేక్షిత ఏవేతి నాతత్పరత్వశఙ్కా యుక్తా. ఏవమపేక్షితేఽపి ఫలసాధన

నిరూప్యత ఇతి భిదా. కిం సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః-ఉత కర్మోపాసనారాధితాద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణ ఇతి కిం *స ఏవైనం భూతిం గమయతి *యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యాదివాక్యశేషో వాయ్వాదిరూపస్య కేవలస్య చ బ్రహ్మణః ఫలప్రదత్వమవగమయతి-నేతి. కిం వాక్యశేషో యథాప్రతీతార్థపరః-ఉతాతత్పర ఇతి అతత్పరత్వే తత్తద్దేవతారూపస్య కేవలస్య చ బ్రహ్మణః ఫలప్రదత్వాభావాత్ సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధిస్స్యాత్. అనన్యపరత్వే తు దేవతారూపస్య కేవలస్య చేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్ కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణః ఫలసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వమర్థినామపేక్షితతద్విరోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం భోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రతిబన్ధనిరసనోపయోగి ద్వయమపి లుబ్ధస్యాకిఞ్చిత్కరమితి మహోదారత్వోక్తిః ఈశ్వరస్య యోగ్యత్వముక్తం-కర్మణస్త్వయోగ్యత్వమాహ (న హీతి) ...

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ కేవలకర్మణోఽయోగ్యత్వాభావా, దీశ్వరస్యైవ యోగ్యత్వా, త్తస్యైవ ఫలప్రదత్వం కల్ప్యమిత్యుక్తం- తత్కణ్ఠోక్తం చేత్యస్య సూత్రస్యార్థః. *అన్నాదః- అన్నదః........................

అనన్తరసూత్రం పూర్వపక్షపరమిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯॥ సూ. ధర్మం జైమినిరత ఏవ॥ ఉపపత్తిం దర్శయతి (లోకే చేతి) శాస్త్రం దర్శయతి (ఏవం వేదేఽపీతి) *స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర ఫలసాధనత్వం శ్రుతమేవ-తత్ర సద్వారకత్వం కల్ప్యమితి న విరోధః. సిద్ధాన్తసూత్రమాదత్తే. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్॥ (యజ దేవేత్యాది) తథా వ్యపదేశం దర్శయతి (వాయవ్యమితి) మన్త్రార్థవాదయోరనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాన్న స్వార్థే ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షిత ఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యాభావేఽపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా, ఽవగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాఞ్జనద్రవ్య, పశువిశేషా, దిరర్థవాదాద్యుక్తోప్యర్థో విధ్యపేక్షితతయా భవద్భిరేవ స్వీకృత ఇతి భావః. దేవతానామపి ఫలప్రదత్వమస్తు-తతః కిమపూర్వస్య ఫలప్రదత్వానభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి)

త్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతే సతి తత్పరిత్యాగమశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనం చ ప్రామాణికా న సహన్తే. లిఙాదయోఽపి దేవతారాధనభూతయాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతామభిదధతి - నాన్యదలౌకికమితి ప్రాగేవోక్తం. తదేవం *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే త్యాదిశబ్దాద్వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వమవగమ్యతే - వాయ్వాద్యాత్మనా చ పరమపురుష ఏవారాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేనావతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమా ఇతి. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే చ *యో వాయౌ తిష్ఠన్ - యస్య వాయుశ్శరీరం *యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రూయతే. స్మర్యతే చ *యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి। తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహం। స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తానితి, *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చేతి, ప్రభురితి - ఫలప్రదాయీత్యర్థః. *దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి *యాన్తి మద్యాజినోఽపి మామితి చ. లోకే చ కృష్యాదిభిర్వ్రీహిప్రభవాన్ ద్రవ్యవిశేషాన్ సమ్పాద్య తై రాజానం భృత్యవ్యాపారేణ సాక్షాద్వా అర్చయన్తి - అర్చితశ్చ రాజా తత్తదారాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ దృశ్యతే. వేదాన్తాస్త్వతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిం నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధం స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధనరూపాణి చ యాగదానహోమాదికాని, స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చనధ్యానాని చ తదారాధనాని, ఆరాధితాత్పరస్మాత్పురుషాద్భోగాపవర్గరూపం ఫలం చ వదన్తీతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

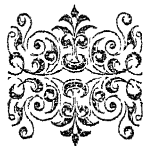
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అశ్రుతకల్పనం హి కల్ప్యాపూర్వవాదే - వాచ్యాపూర్వవాదే తన్నాస్తీత్యత్రాహ (లిఙాదయోఽపీతి) పూర్వస్మిన్ పక్షే అపూర్వమేవ కల్ప్యం - అన్యత్ర త్వపూర్వం, తస్య లిఙ్వాచ్యత్వం, చ కల్ప్యమిత్యర్థః. (ప్రాగేవ - ప్రథమాధికరణ ఏవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తతః కిం పరమపురుషస్య ఫలప్రదత్వ ఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనా చేతి) అయమర్థస్స్పష్టవతీతి నిర్ణయః (లోకే చేతి) విగ్రహస్వభావం యే త్వనుమానాదిభిస్సాధయన్తి - తన్మతే శుష్కానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కారాదీనాముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాం ధ్యానేన సహకీర్తనం. (సర్వం సమఞ్జసం) విశ్వగ్వా ఏమన్త్రాణాం సర్వేషాం సామఞ్జస్యమిత్యర్థః ....

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౮౨.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౫౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥

ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వపర్యన్తం - ఇదానీం బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా ప్రస్తూయతే. ప్రథమం తావదేకస్యా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమేకవిద్యాత్వం - ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్, ఛాఖాన్తరే చోభయోరవర్జనీయత్వాద్, విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తం. అత ఏవ *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తేర్నియమో నోపపద్యతే. ... ...

ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః. (చోదనాద్యవిశేషాత్) చోదనా తావదుపాసీత విద్యాదిత్యేవంజాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి కర్మకాణ్డశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామవిశేషాత్ సైవేయం విద్యేతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి- ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనా తావదేకరూపా,-

---

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అస్య త్రోపకారార్థం స్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్ర తత్రైవోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః - భేదే వికల్పః. ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) (అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వే, నైకఫలత్వేన, శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాన్తరాధికరణే * శాఖాన్తరే కర్మభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్షముక్త్వా * ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాన్తితం - అత్ర తు శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాన్తవాక్యేషు కిం ప్రవర్తతే - ఉత నేతి సంశయ్య ప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే నానాశాఖామ్నాతాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః - ఉతైకత్వమితి. కిం శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్యమవగమయతి - నేతి. కిం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాన్తవిహితవిద్యాసు శాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణద్ధి - నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాఙ్గం - ఉత అధ్యయనాఙ్గమితి. విద్యాఙ్గత్వే శాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయా విద్యాభేదః. అధ్యయనాఙ్గత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాసు శాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. తత్ర పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *దధ్నా జుహోతీత్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్శ్రవణేపి తద్ధాత్వవిశేషశ్శ్రూయతే - తద్వ్యావృత్త్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తం. *ఇడో యజతి *బర్హిర్యజతి. *తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు యజతిశబ్దాదేః పునశ్శ్రవణం భేదకం దృశ్యతే. ఏకస్యామపి శాఖాయామనయోః భేదహేతుత్వమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరే చేతి) శాఖాన్తరత్వాదేవ శాఖాన్తరాధికరణేయా సిద్ధాన్తయుక్తిః - నైహాత్రాపిస్యాదితి తన్న్యాయాల మితి శఙ్కాయామధికాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. కథమన్యథా నియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్యే ఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తిరనిష్టా. విద్యైక్యే తదఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తేర్నియమోపపత్తిః- తస్మాన్న విద్యైక్యమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం సపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం- సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః. కర్మకాణ్డసూత్రస్మారణపరత్వాత్ తత్రస్థమేకమితి పదమధ్యాహృతం. ఐక్యహేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాథమ్యేపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ *చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తం. కర్మవ్యావృత్త్యోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేష ఇత్యుక్తం. ఏకస్యాం శాఖాయామంది

వైద్యైకనిరూపణీయ స్వరూపస్యవిదిపర్యాయస్యోపాసేర్ద్యుభ్వాదిభూత వైశ్వానరైక్యాద్రూపమప్యవిశిష్టం,- ఆఖ్యాచవైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా,- ఫలసంయోగోప్యుభయత్రాపిబ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽవిశిష్టః,. అతఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాన్తరేపివిద్యైక్యమ్. ....

యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చవిధే
యభేదప్రతీతేర్నవిద్యైక్యమితి- తదనుభాష్యపరిహరతి.

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి॥ అపిశేషపునశ్శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చవిధేయభేదాన్నవిద్యైక్యమితిచేత్. ఏకస్యామపివిద్యాయాం ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరంచోపపద్యతే. యత్రహ్యేకస్మిన్ప్రతిపత్తరిపునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరంచవిద్యతే - తత్రాన్యథానుపపత్త్యావిధేయభేదాద్విద్యాభేదః-ప్రతిపత్తృభేదేతుతత్ప్రతిపత్త్యర్థతయాపునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేస్తత్రనవిధేయాన్తరసమ్భవః.

యచ్చోక్తంశిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవవిద్యోప
దేశనియమదర్శనాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతఇతి- తత్రాహ

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహిసమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥ నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనంవిద్యాభేదంద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్యవిద్యాఙ్గత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహితన్నియమః- స్వాధ్యాయస్యతథాత్వసిద్ధ్యర్థం- తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్వసిద్ధ్యర్థంహిశిరోవ్రతోపదేశనియమః- నవిద్యాయాః. కుతఏతత్. * నైతదచీర్ణవ్రతోధీయీతేతితస్యాధ్యయనసంయోగాత్,. (సమాచారేఽధికారాచ్చ) సమాచారాఖ్యేగ్రన్థే * ఇదమపివేదవ్రతేనవ్యాఖ్యాతమిత్యతిదేశాత్,. * తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. (సవవచ్చతన్నియమః) యథాహిసవహోమాః సప్తసూర్యాదయశ్శతోదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బన్ధినస్తత్రైవభవన్తి - నత్రేతాగ్నిషు. ...

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంక్షిప్య ప్రథమసూత్రే- తత్రపూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షిప్యోద్వితీయే. (విధేయభేదాన్నవిద్యైక్యమితి) విధేయంసామాన్యం - విధేయవిశేషఉపాసనం. (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదోనాస్తీతిచపరిహార్యం. ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తింవ్యతిరేకపూర్వకముపపాదయతి (యత్రహీతి) (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావేఽవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోర్వైయర్థ్యరూపాఽనుపపత్తిః. ....

అనన్తరసూత్రంశఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహిసమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥ శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వేసతిహివిద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాంశిరోవ్రతప్రాప్తిః- విద్యాఙ్గత్వమేవనాస్తి- అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః. (ఇదమపివేదవ్రతేనవ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన- శిరోవ్రతేనఇదమపివ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. శిరోవ్రతేపుష్కలోపదేశంకృత్వావ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్యతత్రశిరోవ్రతోక్తక్రమమతిదిశద్వాక్యంశిరోవ్రతంవేదవ్రతశబ్దేననిర్దిదేశ. శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గంచేత్- * తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేతేత్యస్యకోఽర్థఇత్యత్రాహ (తేషామితి) అధ్యయనాఙ్గంశిరోవ్రతంతేషామేవేతికథంనియమఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) కస్యచిత్కర్మవిశేషస్యశాఖావిశేషవతామసాధారణత్వంయుక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః- ఆరోగో భ్రాజఃపటరఃపతఙ్గః స్వర్ణరోజ్యోతిషీమాన్విభాసఇతి. ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకంకర్మ. శతౌదనాఖ్యంచకర్మ. సప్తసూర్యోపక్రమాశ్శతౌదనపర్యన్తాహోమాః ఆథర్వణికానామేకస్మిన్నగ్నావేవక్రియన్తే- నత్రేతాగ్నిషు- తద్వన్నియమఇత్యర్థః. ....

౪॥ సూ. దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచశ్రుతిరుపాసనస్యసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం. తథాహి- ఛాన్దోగ్యే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా * కింతత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యమితిప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టఃపరమాత్మాతస్మిన్నుపాస్యఇత్యుక్తం- తైత్తిరీయకేతుఛాన్దోగ్యస్థంప్రతినిర్దేశముపజీవ్య *తత్రాపిదహ్రంగగనంవిశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తముపాసితవ్యమితి గుణాష్టకవిశిష్టస్యపరమాత్మనఉపాసనముచ్యతే- తమభయత్రవిద్యైకత్వేనగుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే. ....

తదేవంశాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధంవిద్యైక్యంస్థిరీకృత్యతత్ప్రయోజనమాహ

౫॥ సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ ఏవంసర్వవేదాన్తేషుసమానేసత్యుపాసనేవేదాన్తాన్తరామ్నాతానాంగుణానాంవేదాన్తాన్తరఉపసంహారఃకర్తవ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యథైకస్మిన్వేదాన్తేశ్రుతోవైశ్వానరఉపహారాదివిధిశేషోగుణస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథావేదాన్తాన్తరోదితోపితద్విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్యఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. దర్శయతిచ॥ తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనంసిద్ధం - తచ్చవిద్యానాంసర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వంద్యోతయతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి)

౫॥ సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ (సమానేసత్యుపాసనే) ఏకసంజ్ఞకేఏకఫలేచోపాసనేసమానఇత్యర్థః. గుణశబ్దేనాఙ్గముచ్యతే. స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవహ్యఙ్గీక్రియతే - తథాశాఖాన్తరోక్తోపిగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదఙ్గీకార్యఇత్యర్థః. ... ...

ఏకేతుఆఖ్యాభేదంరూపభేదంభూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్శ్రుతినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనానిశాఖాన్తరసఙ్ఖ్యాప్రక్రియాశ్చపూర్వపక్షహేతుతయావర్ణయన్తి- తైత్తిరీయకంవాజసనేయకంశాట్యాయనకమిత్యాఖ్యాభేదాశ్చప్రదర్శితాః. *భేదాన్నేతిచేదితి- గుణభేదాన్నేతిచేదితివ్యాచక్షతే- వాజినఃపఞ్చాగ్నివిద్యాయాంషష్ఠమప్యగ్నిమామనన్తి, ప్రాణసంవాదేచవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యఃఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యఃచతుర్భ్యఃప్రాణేభ్యోఽధికంపఞ్చమం *రేతోహవై ప్రజాపతిరిత్యాదినాఆమనన్తి,- అతోగుణభేదః. సామ్యాదికాగ్న్యభిప్రాయాఽపఞ్చసఙ్ఖ్యా-షష్ఠస్తుఛన్దోగైరప్యుపసంహార్యః ప్రాణసంవాదేచాధికస్యోపసంహారోనవిరుద్ధఇతిపరిహరన్తి.*దర్శయతిచేతిసూత్రమపి *సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తీతివేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్, *మహద్భయంవజ్రముద్యతమితికాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య *అథతస్యభయంభవతీతితైత్తిరీయకేభేదనిన్దయైవపరామర్శాత్, వాజసనేయకోక్తస్యవైశ్వానరస్య *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమితిఛాన్దోగ్యేసిద్ధవదుపాదానాచ్చవేదోఽగ్నిప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపిసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిందర్శయతీతివ్యాచక్షతే. *విధిశేషవదితి-విధిశేషశబ్దాచ్చాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతః. తత్రతావత్తాత్పర్యానాయంపాదోబ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే- ప్రత్యుతతద్విరుద్ధఏవ-శాస్త్రస్యనిర్విశేషవస్తునితాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్యచతద్విరుద్ధత్వాత్,. గుణానామతాత్త్వికత్వాన్నసఙ్గతిరితిచేత్-అతఏవహ్యసఙ్గతిః. నహితత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వంయుక్తం. క్రమముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితిచేత్. క్రమముక్తిర్నామకింసగుణప్రాప్తిపూర్వికానిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః-తదయుక్తం-ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేనపరజ్యోతిఃప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్యనిరఙ్కుశైశ్వర్యం,చశ్రుతం. నహిపరజ్యోతిఃప్రాప్తేరన్యోమోక్షోఽస్తి. సగుణోపాసనేననిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యాముక్తిః క్రమముక్తిరితిచేన్న- సగుణోపాసనస్యవిపరీతవాసనాజనకత్వేననిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్. అదృష్టద్వారానిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితిచేన్న- సగుణోపాసనస్యైవపరబ్రహ్మప్రాప్తింప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, అనన్తాదీనాంసర్వత్రానువృత్తేర్నిర్గుణవిద్యాయాఅభావాచ్చ. అతఃపాదోఽయంతత్పక్షేనుపయుక్తోవిరుద్ధశ్చ. అద్వైతేతుశాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్పకప్రయోజనసూత్రవశాత్ చిన్తాయాస్సర్వవిద్యాసాధారణతావగతేరత్రపూర్వపక్షస్యశాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయాతద్ధేతునాపిసాధారణేనభవితుంయుక్తం-అతోఽవిశేషపునశ్శ్రుతిఃప్రకరణాన్తరంచేత్యుభయమపిభాష్యేనిర్దిష్టం. నత్వాఖ్యారూపభేదాదయః- తేషాంవిద్యావిశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షేనుపయోగాత్. అతఏవ *భేదాదితిచేదితిసూత్రేపితాభ్యామేవభేదశ్శఙ్కితః- నతుగుణభేదాత్ -గుణభేదాద్యధీనభేదచి

౬॥ సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥

ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వం-ఏకత్వే చ గుణోపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం. అతః పరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతి నిరూప్య నిర్ణీయతే. అస్త్యుద్గీథవిద్యా వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ *ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య *తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథే వాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్ట్యా అసురైరభిభవముక్త్వా *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచురిత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా *భవత్యాత్మనా పరాస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలా యోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. ఏవం ఛన్దోగానామపి *దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యుద్గీథేనాసురపరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వదేవోద్గీథే వాగాదిదృష్టౌ దోషమభిధాయ *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా * యథాశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వంసత ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవంవిది పాపం కామ

న్యాయా ఉపరితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యే ద్వితీయసూత్రస్థపూర్వపక్షహేతో రాద్యసూత్రే ఉపన్యాసః ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః-పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరం సిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తిస్సుకరా. కించ- తైత్తిరీయకం-వాజసనేయకమిత్యాదిరాఖ్యాభేదః పద్యైర్దర్శితః-న తు భాష్యే-వైశ్వానరవిద్యా-దహరవిద్యేతివత్ తైత్తిరీయకవిద్యా-వాజసనేయకవిద్యేతి తత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యానామత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాత్, ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేఽపి ప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యాభేదాభేదయోరప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరిణా హి ప్రవచననిమిత్తసంజ్ఞాభేదేఽపి దహరోపాసనమభిన్నం, తైత్తిరీయకమితి నామ్న ఏకత్వేఽపి పురుషవిద్యాదహరవిద్యయోర్భేదశ్చ దృశ్యతే. వేదాన్తానాం బ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ సాధారణేఽధికరణే వైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా- న తు ప్రాణవిద్యాదిః *పర్యాయచేత్యత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే వేద్యబ్రహ్మైకత్వాపదేశో హేతుత్వేన వక్తుమయుక్తః- దహరవైశ్వానరాదివిజ్ఞానానామప్యభిన్నత్వప్రసక్తాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయోర్భయహేతుత్వస్య గుణస్యోపన్యాసశ్చ న విద్యైక్యసాధకః- కాఠకే ఈశ్వరస్య నియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్, *అథ తస్య భయం భవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనాచ్చ వాక్యయోర్భిన్నార్థత్వాత్. *భీషాస్మాదిత్యాద్యుక్తభయహేతుత్వే వివక్షితేఽపి తైత్తిరీయకకఠవల్లీవాక్యయోర్మిథస్సాకాఙ్క్షత్వవిరహేణోపజీవ్యోపజీవకభావాభావేన తత్ప్రత్యైక్యజ్ఞాపనస్య విఫలత్వాచ్చ. వైశ్వానరవిద్యాయాం చ *య స్త్వేతమితి వాజసనేయకోక్తానువాదః- స్వశాఖావాక్యే నివ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదే సఫలసమర్పకత్వసమ్భవాత్ తస్య వాక్యస్య. అతః క్వచిదప్యుపదేశస్శాఖాన్తరసాకాఙ్క్షతయా తదేకవాక్యత్వే లిఙ్గమితి సూత్రార్థో యుక్తః. విధిశేషశబ్దస్య స్వశాఖాసమన్వితవేద్యగుణపరత్వం యుక్తం-ఉపకారకత్వమాత్రాదపి తద్విద్యోపకారకత్వే దృష్టాన్తస్యౌచిత్యాతిరేకాత్.— అన్యే తు ప్రయోజనసూత్రం పృథగధికరణమాహుః - శ్రుతిమూలకస్య చిదప్యస్యాసక్తైరజ్ఞానమూలత్వాయోగాదుపదేశే సతి కార్యస్యావశ్యంభావే సకార్యతావాయోగాచ్చ పునశ్శేషాత్ క్వచిదసక్తేః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాం ధర్మాణాముపసంహారాయోగ్యత్వాచ్చ సత్యపి విద్యైకత్వే నాన్యత్రశ్రుతా ధర్మా అన్యత్రోపసంహార్యా ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- లచ్ఛాభాష్యాలాజ్యవదజ్ఞానాన్తరమప్యర్థాభేదాదుపసంహార్యం- క్వచిదవచనమప్యశాఖాన్తరీయాఙ్గోపసంహారస్యానైకల్పికత్వసూచనార్థం- ప్రతికల్పం సమానేఽపి కర్మణి ప్రయోగభేదదర్శనాత్. తలవకారాదపి తాణ్డికేఽధికమశిశిషాదిమదీయోదిసమ్పాదనం పురుషవిద్యాయాం కృతం- తదత్రోదాహరణమితి వర్ణయన్తి. కర్మైకత్వే హి తేషు తత్త్వజ్ఞానాముపసంహర్తవ్యత్వం శాఖాన్తరాధికరణ ఏవ సిద్ధమితి తత్కారణమాత్రస్యాకృతత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్వాభిక్యాభావాచ్చ పృథగధికరణత్వమయుక్తం. ఆనన్త్యాదికమపి హి తత్రాపి వక్తుం శక్యతే. తత సిద్ధమప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయ నిర్ణేయమితి చేన్న- శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపి చిన్తనీయత్వప్రసక్తాత్. న చ శాఖాన్తరోక్తానాం సర్వేషాం వికల్పః- కిం తు తుల్యోపకారాణామేవ. తలవకారతాణ్డికస్థపురుషవిద్యామాత్రమిహనోదాహార్యం - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్. ప్రదర్శనార్థముదాహృతమితి చేత్- ఉదాహ్రియతాం- సంశయాభావాత్తు పృథగ్విచారో న యుక్త ఇతి. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౬. సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రేషు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యావతీర్ణత్వముక్తం-తత్ర భేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌ విద్యావిశేషేషు నిరూప్యేతే ఇతి సఙ్గతిః. వైశ్వానరవిద్యాదికాయాం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం- అత్రాపి తథాస్త్వితి శఙ్కాయామవాన్తరసఙ్గతిః. (అస్తీత్యాది) *ద్వయాః-ద్వివిధాః. ఉద్గీథేనాత్యయామ- ఉద్గీథేన జయామేత్యర్థః. ఆసన్యం- ఆసన్నం. ముఖ్యమిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి- అస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యః అరాతిః పరాభవతీత్యర్థః. *సంయేతిరే- యుద్ధం చక్రుః. యథాశ్మానమిత్యాది- ఆఖనృత ఇత్యాఖణం- మృత్పిణ్డః. యథా మృత్పిణ్డోఽశ్మానం ప్రాప్య విధ్వంసతే ఇత్యర్థః. నాత్ర వేదనవిధిశ్శ్రూయ

యత ఇతి శ్రుతపరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణాద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వే ప్యర్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితం. తత్ర సంశయ్యతే- కిమత్ర విద్యైక్యం-ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనాద్యవిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపో నవిశిష్యతే,- రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యాదవిశిష్టం,- చోదనాచ విదిధాత్వర్థగతాఽవిశిష్టా, ఆఖ్యాచోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తిచ్ఛాయయా పరిచోద్యపరిహరతి (అన్యథాత్వంశబ్దాదితి చేన్నావిశేషాదితి) యదుక్తం విద్యైక్యమితి- తన్నోపపద్యతే- రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వం హి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. వాజసనేయకే హి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టిరేవంశబ్దాదవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం విదిపాపం కామయత ఇత్యేవంశబ్దాత్కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా-అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టిశబ్దా, దన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశబ్దా, చ్చ రూపాన్యథాత్వం స్పష్టం. రూపాన్యథాత్వే చ విధేయభేదే సతి కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకించిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) అవిశేషేణ హ్యుభయత్ర ఉద్గీథసాధనకపరపరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే- వాజసనేయకే * తే హ దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే శ్రూయతే- ఛాన్దోగ్యేపి *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యధ్యస్తప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వోదనాదివత్సౌకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

——

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౭॥ సూ. ॥ నవా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ న వేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. న చైతదస్తి-యద్విద్యైక్యమితి. కుతః. (ప్రకరణభేదాత్) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య *ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూత ప్రణవవిషయ

తఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) ఫలసాధనత్వశ్రవణేన హి విధికల్పనం - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమేవ ఫలమిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయా ఇతి) అర్థవాదో హి స్తావకత్వేన రుచిజనకః - అసతా గుణేన రుచిర్న జాయత ఇతి తత్రాపి తాత్పర్యమస్త్యేవేతి *తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఏవం విషయశుద్ధిః కృతా -అథ సంశయమాహ (తత్రేతి) కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేదః కిముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. కిముభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వం- ఉత క్వచిదుద్గీథావయవః ప్రణవః, క్వచిదుద్గాతా, చోపాస్యః. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి వాక్యద్వయం కిముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతాముద్గాతృవిషయతాం చ అవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదా తు వాక్యద్వయముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతామవగమయతి - తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకే చ విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాద్విద్యాభేదః స్యాదితి. సూత్రమవతారయతి (అత్రేతి) *త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి- ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః. *ఏవం వేద * ఏవం విదిత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టి, శ్చ కథ్యత ఇత్యర్థః. (కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకించిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేషసముచ్చయ ఏవైక్యే ప్రమాణం- శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదకమిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్ద ఔపచారికః స్యాదిత్యర్థః....

——

౭॥ సూ. ॥ నవా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ ఉద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథపరత్వం *ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితం. పఞ్చభాగస్య హి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః పఞ్చ భాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూ-

ముపాసనం ఛన్దోగా అధీయతే- వాజినస్తు తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ *హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్య
యామేతి కృత్స్నముద్గీథం ప్రస్తుత్య *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేత్యాదికృత్స్నోద్గీథవి
షయమధీయతే - అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః. విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి న విద్యైక్యం. కించ- *అథ హ
య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇతి పూర్వప్రకృత ఉద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్య
స్తప్రాణభావశ్ఛన్దోగానాముపాస్యః - వాజినాం తు కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి
*అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గాతరి ప్రా
ణాధ్యాసం నిర్దిశ్య *య ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్తప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. న చో
ద్గాతర్యుపాస్యే విహితే *ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమవిరోధశ్శఙ్కనీయః- ఉద్గాతురుపాసనే
ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూప
భేదాద్విద్యాభేద ఇతి చోదనాద్యవిశేషేపి న విద్యైక్యం. (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయా
ముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేపి హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్పరోవరీయస్త్వా
దిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్. ....

———

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్ -వి
ద్యైక్యముక్తం చేత్ - తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేప్యస్త్యేవ- యథా అగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహో
త్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే, చ- యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బ
హ్వీషు విద్యాసు. ....

———

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి విద్యా
సూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజ

తః ప్రణవః. తస్యోద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరవిశేషసిద్ధ్యర్థం. (తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూతప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభి
ధానం న ప్రకృతం వాజసనేయకే-*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతీదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్య స్వతో ఽవయవిసంజ్ఞత్వాత్ కృత్స్నో
ద్గీథపరత్వం. ఉద్గీథసమ్బన్ధిత్వే ఽధ్యస్తప్రాణభావత్వే చ సమానేపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః. (అతః ప్రకరణభేదేనేతి)
ప్రకరణం-విధేయార్థప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః (విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతీతి) విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. *నే
త్యేతావతా పూర్వపక్షవ్యావృత్తిసిద్ధావపి వాశబ్దప్రయోగాభిప్రేతమర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణాఽఽశఙ్క్య పరిహృతం- సోపి సిద్ధాన్తహే
తురేవేత్యర్థః. అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) న హ్యుపక్రమాధికరణే ఉపక్రమానవగతముపసంహా
రావగతం త్యాజ్యమిత్యుక్తం - అపి తు ఉపక్రమావగతస్య సఙ్కోచః కార్య ఇతి - అత్ర తూపక్రమావగతం తదధికం చ స్వీక్రియతే. *ఉద్గీథేనాత్యయా
మేత్యస్యోద్గాతృగేయమానోద్గీథే తాత్పర్యమితి భావః. పరోవరీయస్త్వాదివదితి సౌత్రం పదం. ఉపాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వే చ సత్యపి దృష్టివిశేషణ
భూతపరమాత్మనో హిరణ్మయత్వపరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేదమాత్రాద్విద్యాభేదః కృతః - కింపునరుపాస్యభేదే సతీత్యర్థః. *పరోరజా ఇతివత్ పరోవరీ
యాన్- వరీయసాం పరః. తస్య భావః- పరోవరీయస్త్వం. ఏవం కర్మకర్తృవైషమ్యముక్తమ్. ....

———

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రం మాసమాత్రహోమాపసహాపేక్షికం.
జ్యోతిష్టోమేన యజేత *వాజపేయేన యజేతేతివత్ విద్యానామధేయానాం స్వవాక్యస్థత్వాభావేపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమ ఏవ విద్యానాం తత్త
న్నామత్వే ప్రమాణమ్. ....

———

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితం-అత్ర తూ
ద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శఙ్కాయామాహ.

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ (ఉత్తరాస్వపీతి) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యారభ్య *త ఇతి తో వ్యర్థా ఋచః సా
మ్నో యజుషః స్వరమేవ ప్రావిశన్ యదా వా ఋచమాప్నోతి ఓమిత్యేవాతిస్వరతీతి, తథా *అసౌ వా ఆదిత్య ఉద్గీథ ఏష ప్రణవ ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీ

ప్రాహురిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసం. అవయవే చ సముదాయశబ్దః పటో దగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. అతశ్చోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య శ్ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః- వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయ ఉద్గీథశబ్ద ఇతి కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి విద్యానానాత్వం సిద్ధమ్. ....

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

లి, తథా * అథాధ్యాత్మం య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీ, త్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వం స్ఫుటం. అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్దప్రయోగః కథమిత్యత్రాహ (అవయవే చేతి) (పటో దగ్ధ ఇతి) ఇదముదాహరణం వ్యాకరణోక్తం. పటైకదేశే దగ్ధేపి హి పటో దగ్ధ ఇతి ప్రయోగః. హేతుం సంక్షిపన్నిగమయతి (అత ఇతి) ... ...

పరైస్తు పూర్వపక్షే విద్యాయా అభేదం వదద్భిరేవ ఛాన్దోగ్యే ఉద్గీథశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి రూపభేదః పరిహృతః. సిద్ధాన్తే చ కర్తృపరత్వం లక్షణయా నిరస్తం,. ఛాన్దోగ్యే తు నాజిభిరుక్తం కర్తృత్వం సాకర్యాభిప్రాయేణౌపచారికమితి పూర్వపక్షే రూపైక్యమభిహితం. తన్న సాధిష్ఠం - ఫలనిర్దేశవదుపక్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యాపరిత్యాగాత్. పరస్య హ్యుద్గీథశబ్దద్వయమస్వరసం- తచ్చోపక్రమస్థం,. ఉద్గీథస్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యం, చ. అతో భాష్యోక్తః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీథసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాన్తదృఢిమ్నే స్యాత్- న తు మన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తే పిహితత్రోక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వః పక్షః ఉదేతీతి. * వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనిర్ధారణమితి పూర్వః పక్షః. త్రయాణామాద్యపక్షాణాం సావద్యత్వాత్, ద్విశేషణపక్షస్య తదభావాచ్చ స ఏవోపాదేయ ఇతి సిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధినివృత్తిః- తదానీమోఙ్కారముద్గీథాధ్యాసవిశిష్టముపాసీతేతి వాక్యస్యార్థః. అపవాదే త్వన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరధీర్నివర్త్యత ఇతి భిదా - యథా సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతివదనతిరిక్తార్థత్వమేకత్వం. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్పణం- యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణం. ఓఙ్కారశ్చ సర్వవేదవ్యాపీ- తస్యోద్గీథశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీథావయవభూతస్య తస్య తథాత్వేన లక్షణయా సమర్పణం. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉద్గీథశబ్దో హ్యోఙ్కారే లాక్షణికః- ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయా ఉద్గీథశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవమోఙ్కారశబ్దశ్చోద్గీథలాక్షణికః. ఫలం చ కల్ప్యం. * ఆపయితా హ వై కామానామితి ఫలం చాప్త్యాది- దృష్టిఫలమితి న తత్ర ఫలం. అపవాదే ఫలాభావస్తుల్యః. న చ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలం- ఆత్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః- ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యోరన్యతరస్యా అనివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వమేతయోరన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్ - రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్య హి సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. ఏకత్వపక్షోపి న యుక్తః- ఏకేన శబ్దేన వివక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్. సన్దేహాద్యభావాచ్చ పికః కోకిల ఇతివన్న సప్రయోజనతా. కిం చ- ఉద్గీథశబ్దః కృత్స్నద్వితీయభక్తివిషయత్వాదోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః- ఓఙ్కారశబ్దోప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవేపి వర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షోపి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సార్వత్రికమోఙ్కారముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతి యుక్తం. న చాధ్యాసవిశేషణపక్షయోర్లక్షణాతుల్యేతి మన్తవ్యా- అర్థాన్తరేఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టం- అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి- యథా పటాదిశబ్దానాం పటాద్యేకదేశసమర్పణమితి వైషమ్యాత్. అతః * వ్యాప్తేః- ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతోస్తద్విశేషణత్వం సమఞ్జసమితి భక్త్యవయవో యః ప్రణవః తముపాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వం అపరేషాం యోజనాయామపి ప్రాయేణ తుల్యం. అత్ర బ్రూమః- * వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితం- తదా కృత్స్నోద్గీథతదేకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కిం చ - ప్రణవస్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవవ్యతిరిక్తవృత్తిత్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షితమితీదమపి న సాధీయః - ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తిత్వేపి నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధం. తతశ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవదుద్గీథస్య ప్రణవవిశేష్యత్వమప్యవిరుద్ధం స్యాత్. అత ఉత్తరసిద్ధాన్త్యనుగమ ఏవోద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వే సమఞ్జసో హేతుః. అతస్సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వం చ యుక్తం.——— అన్యేషాం పృథగధికరణత్వమేవాభిమతం. యోజనామాత్రే వైషమ్యం- * అన్యథాత్వం- విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అన్యత్వమిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి పాఠభేదం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీథముపాసాం చక్రిరే ఇతి ప్రథమాద్వితీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతం,- నావిశేషాదితి విభక్తిభేదేప్యర్థావిశేషాదిత్యుక్తం,. తచ్చాయుక్తం - రూపభేదాద్విద్యాభేదస్య శఙ్కాసూత్రవివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదాదితి శఙ్కాయా అభావాత్తద్విషయవ్యాఖ్యానస్య మన్దత్వాత్, అర్థైక్యేపి * తముపాసీత - స ఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదసమ్భవస్య స్ఫుటత్వాత్, * ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాదితి విభక్తిభేదకృతశఙ్కాయాః పూర్వమేవ పరిహృతత్వాచ్చ. అతో రూపభేదప్రతిపాదకవాక్యాదితి వ్యాఖ్యానముచితం * ప్రకరణభేదాత్- ప్రకారభేదాత్ ఇతి చాతీవాస్వరసం- ప్రకరణశబ్దరూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ...................

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే *యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో హ వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణముపాస్యం ప్రతిపాద్య- వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య- వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్తత్కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య- వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్ వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకినాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - న పునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణ ఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః- తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే- ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) నాత్ర విద్యాభేదః- అన్యత్ర- కౌషీతకినాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః. (సర్వాభేదాత్) ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. తథా హి - ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం *ఏతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వ్యూదిరే * అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇతి చోపక్రమ్య వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య- ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం *అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభిరనూద్యతే. కౌషీతకినాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. *అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం- వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రం తు న కృతం. నైతావతా రూపభేదః- వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వం- యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వం. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ....

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తద్విషయస్వతన్త్రోపాసనం సిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయశ్శోధ్యతే. *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యం- ప్రశస్యత్వం. * జ్య చేతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్య చేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మాదత్ర జ్యైష్ఠ్యం- ప్రవృద్ధత్వం. వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్పత్త్వాయతనశబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకిప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణవిద్యాతో భిద్యతే-న వేతి. కిముభయత్ర వేద్యైక్యం-ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనం- ఉత కౌషీతకినాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి- నేతి. న చేత్-కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తైరుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాతద్విషయయోర్విద్యయోర్భేదః. గమయతి చేత్ - కౌషీతకీనామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తైరుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. (ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణేనైరాకాఙ్క్ష్యాదితి భావః. ... ...

వ్యూదిర ఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః. *వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే-వివాదం చక్రుః. *యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి - అహం యత్స్వకార్యకరణసమర్థాస్మి- తత్త్వదధీనత్వాత్తవైవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః. ... ...

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమనన్తరమేవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తేరనుక్తానామపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యైర్గుణైర్వినా నోపపద్యతే- తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వప్యనుసన్ధేయా ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతి విచార్యతే. అప్రకరణాధీతానాముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ప్రకరణశ్రుతానామేవోపసంహార ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య) అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య- గుణినో బ్రహ్మణస్సర్వేషూపాసనేష్వభేదాత్, గుణ్యపృథగ్భావాద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః. ...

ఏతేతు వాగాదిగతా గుణా వసిష్ఠత్వాదయః ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి- సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్. అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచక్షతే. నచ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా- స్వదేశే ప్రసిద్ధాదేవ తత్తద్గుణా దేశాన్తరేఽపి హ్యభిరూపా విశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తీతి చ పరిహృతం. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేదశ్చాబద్ధశ్చేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకణ్ఠోక్తిర్నస్యాత్. అభేదకత్వేన సారూప్యవివక్షాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితం చేత్ - విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనం- తత్సారూప్యం చ న వసిష్ఠత్వాద్యనన్వయే సిధ్యతీతి హేత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తముచితం. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిప్రస్తావస్త్వతిప్రసఙ్గాదనాదృతః.—— సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యపరే. తతోఽప్యుపపాదనసారూప్యాదిత్యుచితం - తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తావసాధారణహేతుత్వాత్. *నచైకం ప్రతిశిష్యత ఇతిన్యాయాత్ అశ్రుతత్వమకించిత్కరమితి చోక్తం. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యధికరణాభిప్రేతమిత్యత్రానుక్తిః.—— అన్యేతు ఫలభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వపక్షం వర్ణయన్తి- ఏకత్ర హి *జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతం - అన్యత్ర తు *తథైవైనం విద్వాన్ సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ ప్రత్యాత్మానమన్వితమభిసమ్భూయ సహైతైస్సర్వైరస్మాల్లోకాదుత్క్రామతి స వాయుప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్మా స్వరేతి స తద్భవతి యత్రైతద్దేవాస్తత్ప్రాప్య తదమృతో భవతి యదమృతా దేవా ఇతి శ్రుతం. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసాయుజ్యస్యైవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యం- అతో గుణా వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహర్యా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదాద్విద్యాభేదవర్ణనమేవాయుక్తం- నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారౌ హి విద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ- నతు భేదాభేదోపపాదకావితి. అత్ర బ్రూమః- అత్ర *స్వరేతి స తద్భవతీతి స్వారాధిపత్యముక్తం- స్వరాట్సమ్భవతీతివత్. స్వారాధిపత్యం జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతం. అమృతత్వం చిరకాలస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతం- వృద్ధతమత్వం హి జ్యైష్ఠ్యం. ఇదం చ *ఆదరాదలోపః *ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాదిత్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధం - తత్ర హి జక్షణాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావో వక్ష్యత ఇతి. తేన న్యాయేన ఫలాన్తర్భావసమ్భవేన ఫలభేదప్రతీతేర్భాష్యే తదుపన్యాసాభావః. *ఉపస్థితేఽత ఇతిసూత్రస్య యోజనాన్తరం తు తత్రైవ నిరసిష్యతే. అతః కృతకరత్వస్యావర్జనీయత్వాదిహ ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ..

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

మధ్యే సఙ్గతివిశేషేణ ప్రస్తుతమధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్య పశ్చాత్కరిష్యమాణత్వమాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథా ప్రాణస్యేతి) (అనుక్తానామపీతి) *త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతి వా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వేదృశవచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥ స్వరూపగుణానాం- స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. కిమానన్దాదయో గుణాః సర్వాసు విద్యాసూపసంహార్యాః- ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిమానన్దాదీనామైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్సిద్ధిమాత్రం - ఉత బ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితి. ఫలఫలిభావః స్ఫుటః (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణే సమానప్రకరణే చానధీతానాముపసంహారేఽతిప్రసఙ్గాదితి భావః. (అభేదాదితి వర్తత ఇతి) *సర్వాభేదాదన్యత్రేమ ఇతిసూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తత ఇత్యర్థః. *సర్వాభేదాదితి సమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తనముపపద్యతే - బుద్ధ్యా తావతోఽంశస్య నిష్కృష్య పరామర్శాత్. యథా *అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతి భావః. సూత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచష్టే (గుణిన ఇతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. అభేదాదిత్యనేన ఫలితమాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరసూత్రశఙ్కోత్థానార్థః. ఆనన్దాదయః- ఆనన్దత్వాదయః. *ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః. ....

ఏవం తర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి *తస్య ప్రియమేవ శిరః ఇత్యాదౌ బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతాః సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రస్తూయమానాయాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః- తేషామబ్రహ్మగుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం. అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం- తథా చ సతి * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాది విరుధ్యతే. ...

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్ర తత్ర శ్రుతానామప్యుపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇతరే తు- ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే- యే త్వర్థసమానాః- అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః- తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. తే చ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వాని-*యతో వా ఇమానీత్యాదినా జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాన

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (ఏవం తర్హీతి)

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. భేదోపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఆదిశబ్దాత్ *అస్థూలమనణ్విత్యాదివాక్యాని గృహ్యన్తే. నను అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదే సత్యప్యుపచయాపచయప్రసక్తేః. అతో వ్యాఖ్యాతృభిరన్తరకృతం యోజనాన్తరమేవ వరం. నైవం-యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్యాం యోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావాచ్చ. తథా హి- నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాపచయశబ్దౌ - కిం త్వాపేక్షికప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసంమతమిదం. అతః కాలభేదానపేక్షౌ ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యోరివ పీనత్వకృశత్వరూపావుపచయాపచయావత్ర సూత్రేణ ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితౌ. ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యాదయో హ్యవయవాః పీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే - న చ తేషాం స్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః కిం చ - న తావదనవత్వం సాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితం - ఉపచయాపచయశబ్దయోస్తద్వాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యానవత్త్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసంజిహీర్షావిషయత్వాదికం హి తత్ర ప్రయోజకం. నాప్యవయవప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసఞ్జనీయౌ- నిత్యవిగ్రహే పితయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయే హి భగవద్విగ్రహే తదంశభూతవ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌ హి ప్రామాణికౌ. ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసక్తో విగ్రహస్యదుర్వార ఇతి చేన్న- వికల్పాసహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యం వివక్షితం- ఉత స్వేచ్ఛాయత్తం. న ప్రథమః- హిరణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వప్రళయాదేకరూపేషు వ్యభిచారాత్. ద్వితీయేఽపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసఞ్జనీయం- తదిష్టం ప్రసజ్యస్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాదిదర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యం- తద్వాస్తవ్యభావాదనుపపన్నం. అతః స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేన యుగపద్భావి పరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధం స్వరూపే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమితి న కశ్చిద్విరోధ ఇతి. ....

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) ఏవమేవేత్యేవకారః ఏవమేవ ప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసఙ్గస్యావర్జనీయత్వపరః. (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనామానన్త్యసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధిన ఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మిస్వరూపముచ్యతే. *అర్థస్వరూపవద్భాతిసమాధిస్సోఽభిధీయత ఇతి హి శౌనకవచనం. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్యశబ్దాభిహితం సామ్యమిత్యర్థః. తేషామానన్త్యాదసమ్భావితశఙ్కాం పరిహరన్ శక్యోపసంహారతాం దర్శయతి (తే చేతి) తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం శ్రుత్యా దర్శయతి (యతో వా ఇతి) (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) కేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసన్ధేయం *తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యాదివాక్యవిహితేషు. కేషుచిన్న, ఏవం చ నలియత్రానుసన్ధేయం- తత్ర జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణం. యత్ర తు నానుసన్ధేయం-తత్రోపలక్షణం- జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్. అత ఏవ హి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతం. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్య లక్షణం జ

ద్వాదిభిర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అత ఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయోఽనువర్తన్తే- యే తు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః- తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః- తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్. ....

యద్యప్యుపచయాపచయప్రసఙ్గాత్ ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః- న తు బ్రహ్మగుణాః- తర్హ్యతథారూపస్య బ్రహ్మణస్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్య హి తథాత్వరూపణే కేనచిత్ప్రయోజనేన భవితవ్యం - యథా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాం చ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తం. న చేహ తథావిధం కించిత్ప్రయోజనం దృశ్యత ఇతి బలాద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామభ్యుపేత్యం. తత్రాహ

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానం- అనుచిన్తనం. ఉపాసనముచ్యతే. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయే హ్యానన్దమయబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయః పురుషః- అయం దేహః శిరఃపక్షాదిభిః * తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధ్యావారోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః * తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవైర్బుద్ధ్యావారోప్యన్తే,- ఏవమేభ్యోఽర్థాన్తరభూతస్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోపి ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితైరాధ్యానాయ బుద్ధ్యావారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశాదాత్మనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్ఛాసమ్భవాత్, ప్రియశిరస్త్వాదయస్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే. ...

నను *అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః *అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ.

గత్కారణత్వం- తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణమానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసన్ధానే కారణత్వమనుసన్ధేయం- న తు విశేష్యానుసన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తం. అమలత్వశ్రుతిః *నిష్కలం నిష్క్రియం *అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా. స్వరూపతః- అసాధారణాకారేణ. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టం- అత్ర తు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం న రూపణమాత్రం - అపి తు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) *స్యాచ్చిన్తాస్మృతిరాధ్యానమితి హి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధ్యావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవ హి భవతి. (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి) అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వముక్తం భవతీతి భావః. (న సర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్త్యా బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాదిప్రతిపత్తవ్యం- ఏవమపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నే సత్యుపాస్తౌ ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసన్ధేయమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధిముపజీవ్య ప్రవృత్తమిదం సూత్రమిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ అన్యోऽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం, ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం - తద్వత్. కుత ఏతత్. (ఉత్తరాత్) * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్. ....

———

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. (స్యాదవధారణాత్) స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. అన్నమయాదన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనన్తరం చ ప్రాణమయాదన్తరే మనోమయే - తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మబుద్ధిస్తదన్తరాభావాదుత్తరాచ్చ * సోఽకామయతేతి వాక్యాత్, తస్మిన్నేవోపక్రమే స్థితేతి పరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్. ....

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ (ఇతరవదితి) * ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిష్వపి ఉత్తరాత్ స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమిత్యర్థః ....

———

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ (పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణముత్తరం నేయం - తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయమిత్యర్థః. (స్యాదిత్యాది) పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్ - విషయీకృతత్వాత్. ఏవముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వాన్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. తర్హి మధ్యే పరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యా సఞ్చారతో న ప్రయుక్తః - అపి తు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః. * అనుప్రవిష్టస్సర్వజనానామితివత్తదన్తః ప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా - పూర్వత్ర తు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరేతస్తదన్తరే చాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికం చ శ్రుతం, - తస్మిన్పరమాత్మబుద్ధిరాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయ ఏవాత్మశబ్దప్రయోగావయమస్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. ... ...

పరేణానన్దరూపత్వవిజ్ఞానఘనత్వసర్వగతత్వసత్యత్వసర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యానుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వమాహుః. తత్ర భాష్యే తు సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తిరానన్త్యాన్తర్భావాత్. * సర్వాభేదాదిత్యత్రాభేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్యుక్తా - అథశబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ - సర్వత్రాభేదాదితి సమాసవైరూప్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశబ్దానువృత్తిః. పూర్వాధికరణేఽపి సమాసవ్యాసవైరూప్యమితి చేన్న - తదనుపపత్తేరుక్తత్వాత్. * ప్రియశిరస్త్వాది - ప్రియం మోదః ప్రమోద ఇతి పరస్పరాపేక్షయా భోక్తృత్వరాపేక్షయా వోపచయాపచయాస్తు - అతస్సజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి న ప్రియశిరస్త్వాదయః. తే తు కోశధర్మాః - తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః సంయద్వామత్వాదీనాం సార్వత్రికత్వాయేత్యాహుః తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వం చ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తం. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగతమోదాద్యపేక్షయాఽపచయః, న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయోఽస్తి - కిం తు సర్వేభ్యోఽతిశయః స చైకరూపః. న చ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ - సర్వేషాం స్వరూపతో విషయతశ్చ నిరతిశయత్వాత్. అత ఉపచయాపచయప్రసఙ్గాన్న నిషేధః - కిం తు శిర ఆదిభేదే సతి స్థూలత్వకృశత్వాన్వయప్రసఙ్గాదేవ బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామితి యుక్తం. అన్యథా శిరశ్శబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్ - ప్రియమోదాద్యప్రాప్తిరితి తదావక్తవ్యం. * ఇతరే త్వితి - అర్థస్య - బ్రహ్మణ ఏకత్వాదిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితి తు స్వరసం. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనన్దత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తాస్స్వార్థం పరిత్యజ్యాఖణ్డం వస్తు లక్షయన్తి - అత ఆనన్దాదయః సర్వేఽపి పదార్థా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తం - శబ్దప్రమాణకేన వస్తు నియథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్యోక్తత్వాత్, గుణావివక్షాయామేకేతరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అత ద్వ్యన్వవృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తేర్ముఖ్యార్థాపవాదాభావేనాయుక్తత్వాచ్చ. శక్తితాత్పర్యాపవాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః. * ఆధ్యానాయేత్యధికరణాన్తరం వ్యర్థం - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాదిర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యం - తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. వా

కైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదోఽసదోషఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్యసర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాద్యం- ప్రత్యేకంపరత్వ ప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, *దశమన్వన్తరాణీహాతిష్ఠన్తీన్ద్రియచిన్తకాఃఇత్యాదిస్మార్థఫలానామిహాశ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యేసమ్భవతితత్కల్ప నేనవాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాష్ఠాశబ్దాదిభిఃపురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్పర్యావగమాత్, *ఆత్మశబ్దాచ్చ- *సూక్ష్మోత్మాన ప్రకాశతఇతిదు రవగమతయోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వా, చ్చేతివర్ణయన్తి. *ఆధ్యానశబ్దశ్చధ్యానపూర్వకసమ్యగ్దర్శనపరఇతి. తదయుక్తం-కృతకరత్వాత్. అవా న్తరవాక్యభేదోఽదరపహ్నవః- మహావాక్యైకత్వేనపరమపురుషపరత్వంచాధికరణద్వయేనసమన్వయాధ్యాయేఽభిహితం. నచబహూనాంతత్తత్పరత్వ ప్రతిపాదనస్యమహావాక్యభేదకత్వమిహాపరిహర్తవ్యం - బహూనాంప్రాణమయాదీనాంతత్తదనన్తరస్య ప్రతిపాదనవ, న్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాం పూ ర్వపూర్వానన్దాధిక్యప్రతిపాదనవ, చ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్యస్ఫుటతరత్వాత్. * ఆత్మగృహీతిరిత్యాదిచాధికరణాన్తరంవర్ణితం - *ఆత్మా వాఇదమేకఏవేత్యాదిర్విషయః *సఇమాల్లోకానసృజతేతిలోకసృష్టిశ్రవణా, త్తస్యాశ్చప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవిషయేఽయంమహా భూతాదిసృష్టేర్వక్తవ్యత్వా, దీహాతదశ్రవణాత్, *ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దస్య సశరీరేహిరణ్యగర్భేపి ప్రయోగదర్శ నాత్, *తాభ్యోగామానయత్ *తాభ్యోశ్వమానయదిత్యాదివ్యాపారా, చ్చపరమాత్మవ్యతిరిక్తఃకశ్చిదితిపూర్వపక్షీకృత్య * ఆత్మానఆకాశఇతివదిహా పిపరమాత్మగృహీతిః- ఆత్మత్వాదేర్ముఖ్యత్వాచ్చ- ఉత్తరాత్- *సఈక్షతేతిశ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యాన్వయదర్శనాన్నపరఇతిచేన్న- స్యాదేవపరః- ఏకత్వావధారణాత్. లోకసృష్టిస్తుమహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతివ్యాచష్టే. వర్ణకాన్తరంచకృతం - వాజసనేయకే *యోఽయంవి జ్ఞానమయఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే *సదేవేత్యాది, చవిషయః. ఆమ్నానవైషమ్యాదతుల్యార్థత్వం- క్వచిదాత్మశబ్దేనోపక్రమః-అన్యత్రసచ్ఛబ్దేనేతిపూ ర్వపక్షముక్త్వాసర్వత్ర్యాయామప్యాత్మగృహీతిః- యథావాజసనేయినాం- ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేఽనన్వయా, త్తత్రచా త్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతిచేత్. స్యాదేవాత్మగృహీతిః- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథాసద్విజ్ఞానేనఆత్మానజ్ఞాతస్స్యాత్. సామాన్య స్యసచ్ఛబ్దస్యవిశేషాకాఙ్క్షస్యవిశేషనిష్ఠతయాతుల్యార్థత్వంయుక్తమితి. ఉభయథాప్యధికరణంపాదాసఙ్గతం - విద్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభా వాత్. ఆద్యేవర్ణకేసమన్వయాధ్యాయఏవాయంవిచారః ప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వంచ - యదాసతోపీక్షణాదినాపరమాత్మత్వ. మీక్షణస్యచాగౌణత్వ, మాత్మశబ్దేనసాధితం- తదాఆత్మవిషయేఈక్షణాదియుక్తేవాక్యైకస్స్యంశయః. అరఏవద్వితీయవర్ణకమప్యనపేక్షితం- ఈక్ష త్యధికరణేసచ్ఛబ్దస్యప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వంహినిరూపితం. యదాఽర్థాన్తరరూఢానామాకాశాదిశబ్దానామపికారణవాక్యస్థానాంపరమాత్మవి షయత్వంస్థాపితం- తదాసాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యపరమాత్మవిషయత్వేకస్సంశయః. ఉదాహరణమప్యయుక్తం- *యోఽయంవిజ్ఞానమయఇతివాక్యస్య జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవవాచిశబ్దానాంక్వచిత్పరమాత్మసామానాధికరణ్యస్యకృతనిర్వాహత్వా, చ్చ.——— పూర్వమేవవర్ణకమపరైరాదృ తం. అధికరణభేదేసూత్రయోజనాభేదేచయద్దూషణజాతముక్తం-తత్సర్వమపరేషాంపక్షేపిసమానం.——— అన్యేతుఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్యతేజశ్శక్త్యా దయోబ్రహ్మద్వారేణసన్నిధానోపపత్తేస్సర్వత్రోపసంహార్యాః-సత్యకామత్వాదీనాంతేషుగుణేషుయథాయోగమన్తర్భావఇత్యాహుః. భాష్యేతైశ్వ శ్వర్యశక్త్యాదీనాంపృథగనుక్తిరానన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తేహివస్త్వపరిచ్ఛేదాపయికాః. గుణతోప్యానన్త్యమనన్తశబ్దేనవివక్షితమితిభాష్యవిదాంస్ఫు టం. *ప్రియశిరస్త్వేతి- ప్రియమోదప్రమోదాదీనాముపచయాపచయాత్మకత్వాదంశభేదేసతితేసమ్భవన్తి-నబ్రహ్మమాత్రే -తస్యనిరన్తసమన్తని కల్పత్వాత్. ఆనన్దజ్ఞానాదయోప్యుపచయాపచయరూపతయానసార్వత్రికాఃఇతిశఙ్కాయామాహ * ఇతరేత్వితి- ఐశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్- శక్తిరూపత్వాన్నోపచయాపచయాత్మకాః- అతస్సార్వత్రికాః. ఏతదుక్తంభవతి-ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అక్ష్యాదియభేదాద్విషయభేదాచ్చఐశ్వర్య జ్ఞానానన్దాదీనాముపచయాపచయాత్మకతయాతదవచ్ఛిన్నతయాబ్రహ్మణోఽంశభేదస్స్యాత్. యైరుపచయాపచయాత్మకైర్గుణైస్స్యుణిభేదః-నతేసా ర్వత్రికాః-యేబ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినఃశక్తిమాత్రరూపాగుణాస్తేసర్వత్రోపసంహార్యాఇతి. తదయుక్తం-అర్థసామాన్యశబ్దస్యశక్తివాచిత్వాభావాత్, బ్రహ్మగుణానాంసర్వదాసర్వత్రస్వరూపతోవిషయతశ్చానవచ్ఛిన్నత్వాత్,జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాంశక్తివాచిత్వాభావాత్,లయేపితదవస్థప్రకృత్యా దీనాంబ్రహ్మనియామ్యత్వధార్యత్వాదేః *యస్యమృత్యుశ్శరీరమిత్యాదిశరీరశరీరిభావశ్రుతిసిద్ధత్వా, చ్చ. అతఉపచయాపచయరూపత్వాభావాద్గు ణానాం- అక్ష్యాదిభేదేపినాంశభేదః. తథాభవద్భిరేవ * నస్థానతఇత్యత్ర * తస్మిన్నాధ్యాత్మాదిస్థానభేదేనభేదఇతివదద్భిరుపపాదితంచ. కిం చ- ఈశ్వరస్యైవహ్యక్ష్యాదియభేదాత్ భేదః- తస్యతత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితేసఏవబ్రహ్మేతిస్యాత్- బ్రహ్మణినిర్భేదత్వాభ్యుపగమాత్, త స్యచేశ్వరేదృష్టత్వాత్,. తతశ్చగుణిభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేఃశక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తిరిత్యనుపపన్నం *ఆధ్యానాయేతిచాధికరణాన్తరమా హుః - కఠవల్ల్యాం *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనంశిరఃపక్షపుచ్ఛాదికల్పనంచవిషయః. ధ్యానవిధ్యసన్నిధానాత్ తత్త్వప్రతిప త్త్యర్థమితిపూర్వఃపక్షః. * తమేకనేమిత్యాదౌచ క్రత్వపరికల్పనస్యతత్త్వానాంబ్రహ్మావయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్, * జ్ఞానఆ త్మని *అన్యోన్తరఆత్మేత్యాత్మవ్యపదేశస్యధ్యానార్థతయాసఙ్గతత్వాత్,*బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయేతిధ్యానవిధేస్సన్నిహితత్వాత్, అసన్నిధానేప్యుత్కృష్టాస్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితిసిద్ధాన్తితం. తత్తావత్కఠవల్ల్యామయుక్తం-ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్యవిద్యమా నత్వాత్. తర్హిప్రతిసర్గక్రమస్యప్రతీయమానస్యావివక్షాప్రసఙ్గఇతిచేన్న- ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సాచప్రాగేవదర్శితా. తైత్తిరీయకే చ *యేఽన్నంబ్రహ్మోపాసతే *యేప్రాణంబ్రహ్మోపాసతఇత్యుపాసనైరర్థ్యావీనఫలానాంచశ్రుతత్వేనసంశయఏవనాస్తి. శిరఃపక్షాద్యవయవోపాస నస్యబ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వముపపాద్యమితిచేన్న- తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చతత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీంచిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణముపాస్యముక్త్వా ప్రాణస్యవాసస్త్వేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *సహోవాచకింమేవాసో భవిష్యతీత్యాపఇతిహోచుస్తస్మాద్వాఏతదశిష్యన్తఃపురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిఃపరిదధతిలమ్భుకోహవాసో భవత్యనగ్నోహభవతీతి. వాజసనేయకే *కింమేవాసఇతి ప్రాణేనపృష్టా వాగాదయఊచుః *ఆపోవాసఇతితద్విద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యన్తఆచామన్త్యశిత్వాచాచామన్త్యేతమేవతదనమనగ్నంకుర్వన్తో మన్యన్తే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవతదనమనగ్నంకురుతఇతి. తత్రసంశయః-కిమత్రాచమనంవిధీయతే-ఉతాపాంప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమితి. *అశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదిత్యాచమనేవిధిప్రత్య

ప్రత్యయాన్ముఖ్యార్థత్వాద్విధిప్రతీతేః స్వారస్యం ఉపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానాపత్తేర్వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చేత్ తత్రేదం అవాన్తరవాక్యభేదోభవతాపిదురపహ్నవః ఆనన్త్యయ్యవ్యతిరిక్తోపాసనానాంఫలభేదేనానన్తమయోపాసనవిశ్రాన్తిజనకార్థతయామహావాక్యైకవాక్యత్వంతత్రోపపద్యతే అతోన బ్రహ్మధ్యానాపత్త్యా మితిత్వముక్తానామనుసరణభేదకల్పనమనుపపన్నం. *ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికంబాధకరణాన్తరంవక్ష్యతి - ఐతరేయకే ఆత్మావాఇదం, వాజసనేయకే *నైవేహకించనాగ్రఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీదితి, చవిషయః. ఏకత్ర . ఉక్తముక్తమితినైప్రజాపతస్త్యాదర్భ్య * ప్రజాపతేరేతో దేవాః ప్రాణఉక్తమిత్యేవమాద్యాదిరిసుహాప్రకరసమ్బన్ధాత్క్షవిషయోపాసనస్యత్వం ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామీప్రతీయతే- వాజసనేయకేతు *ఉషావాఅశ్వస్యమేధ్యస్యశిరోయస్సార్యఇత్యశ్వమేధోపాసనసన్నిధేపూర్వపురుషః ప్రతీయతే. అతఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదర్థభేదఇతిపూర్వపక్షంకృత్వాస్మృత్యుశబ్దనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్- *ఆత్మావాఇతివత్- ఉత్తరాత్- *తదనోకురుతేత్యాత్మన్వీస్యామితివాక్యాత్, *సఇమాల్లోకానసృజత్ . సోఽపృథివ్యాభవదితిలోకసృష్టిప్రతీతివాక్యా, చ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, *అశనాయాహిమృత్యురిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయా, చ్చార్థభేదఇతిచేన్న- *ఆత్మావాఇదం *నైవేహకించనేత్యుభయత్రావధారణాదద్వైకత్వప్రతీతేః. అశనాయామృత్యుశబ్దౌజగత్సంజిహీర్షాసుక్తపరమాత్మపరౌ. ఉపాసనప్రకరణముభయత్రపరిసమాప్తం. అసమాప్తావప్యుపాస్యైకత్వంసిధ్యతి- ఇహసిద్ధఆత్మాపూర్వత్రాప్యుపాస్యతయాసమ్బన్ధ్యత్వాద్యుః. పర్యాన్తరంచకృతం- .ఆత్మావాఇదమిత్యైతరేయకవాక్యం, *ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధఇత్యాదిబృహదారణ్యకవాక్యం, చవిషయః. ఏకత్రాశరీరఆత్మాప్రతిపన్నః- అన్యత్రతుపురుషవిధః - సశరీరః ; సోఽబిభేదిత్యుభయోరత్యాద్యసేతశ్చేతివాక్యయోరర్థభేదఇతిపూర్వపక్షంకృత్వాఏకత్ర *సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇత్యాదినా, న్యత్ర *సముఖాచ్చయోనేర్హస్తాభ్యాంచాగ్నిమసృజతేత్యాదినా, చోత్తరవాక్యేనోభయత్రదేవతాసృష్ట్యామననాత్. శరీరభయాద్యన్వయాదర్థభేదఇతిచేన్న- *ఆత్మైవేదమిత్యవధారణేనపరత్వావగమాత్. అశరీరస్యాపీశ్వరస్యహిరణ్యగర్భరూపేణశరీరగ్రహణంభయాన్వయశ్చఘటతే. ఈశ్వరవ్యూహేనాసేవబ్రహ్మాదీనాంస్రష్టృత్వం, యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతి ఇత్యాదిశ్రుతిప్రవృత్తి, శ్చలీలారూపా. సంసారధర్మంశరీరధర్మంశరీరప్రవృత్తిమీశ్వరోనిరోద్ధుంక్షమః-నాన్యఇతిభేదేవివర్త్యన్తి. అత్రబ్రూమః-ఏవంత్రోపాసనయోరేకత్వంనిషేధయిషితం - ఉతకారణవాక్యయోరేకార్థత్వం. ప్రథమస్తుభవద్భిరేవనిరస్తః *నహ్యవయముపాసనయోరేకత్వం బ్రూమఇతివదద్భిః. ఉపపాదితంచ తద్విద్యయోరశ్వమేధమహావ్రతోక్తవిషయత్వాత్. ద్వితీయేత్వధ్యాయాసఙ్గతిః - కారణవిచారస్యసమన్వయాధ్యాయకర్తవ్యత్వాత్. కృతకరత్వంచ- ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసర్గాదిభిఃపరమాత్మపరత్వనిర్ణయస్యపూర్వమేవకృతత్వా,దధికశఙ్కాయాఅభావా, చ్చ. అశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాంసంశయశ్చేత్. *యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచోభేభవతఓదనఇతివాక్యతుల్యత్వాదస్యవాక్యస్య, *అత్తాచరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుఃపరమాత్మనోమృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తే, శ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్యకోవిశేషః. కృతకరత్వావేదద్వివిధంపర్యకమపినిరస్తం- తత్రచదేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినాసిద్ధాన్తః. సంసారిచేతనాచిత్సర్వాన్వయస్తుప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థితబ్రహ్మణస్స్వభావతి *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యాదిషూపపాదితం. భవద్భిశ్చ *సర్వథర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్రసర్వమిదందర్శితమితికృతకరత్వమవగన్తవ్యం. హిరణ్యగర్భస్యవిద్యాధిగమాదపోలీలాఇతితునయుక్తం- లీలాత్వకల్పకాభావాత్. *తస్మిన్నస్వయంబ్రహ్మేతివచనంపరమాత్మనఃసర్వశరీరకత్వాత్సఙ్ఖ్యం. హిరణ్యగర్భస్యక్షేత్రజ్ఞత్వంచానపోదితస్రష్టృత్వశ్రుత్యాదిభిస్సిద్ధం, మోక్షధర్మప్రభృతిషుచోపబృంహణేషుస్ఫుటతర, మితినాత్రప్రపఞ్చ్యతే. అతః *అనన్తాదయఇత్యారభ్యసప్తానాంసూత్రాణామధికరణత్రైధకల్పనమయుక్తమ్.………… …………

ఆనన్దాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ ఏకాన్తరితపూర్వాధికరణేనాస్యసఙ్గతిః. *లమ్భుకోహవాసోభవతి - వాసోలబ్ధవాన్భవతి. *అనం- ప్రాణం. అత్రకింప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనమన్యద్విధీయతే - ఉతాచమనీయానామపాంప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం కిం వేదనేవిధిప్రత్యయాశ్రవణేపి *కింమేవాసః*ఆపోవాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయావాసోదృష్టిపరత్వంప్రతీయతే- నేతి. నచేత్-ఆ

యశ్రవణాత్, *ఏతమేవతదనమనగ్నంకురుతఇతి వేదనేవిధిప్రత్యయాభావా, దనగ్నతాసఙ్కీర్తనస్యస్తుత్యర్థతయాऽన్వయోపపత్తే, శ్చ భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేనవిధిప్రత్యయబలాత్ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరంవిధీయతే. ... ...

ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వానుసన్ధానమేవేహ పూర్వమప్రాప్తంవిధీయతే- (కార్యాఖ్యానాత్) అప్రాప్తాఖ్యానాత్. అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ఏవముక్తంభవతి- * కింమేవాసః * ఆపోవాసః * అద్భిఃపరిదధతి * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాంప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్యస్మృత్యాచారప్రాప్తత్వా, దాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సుప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానంవిధీయతఇతి. అత ఏవఛాన్దోగ్యే * తస్మాద్వాఏతదశిష్యన్తఃపురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిఃపరిదధతీత్యద్భిఃపరిధానమేవోక్తం- నాచమనమ్. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానఏవంచాభేదాత్ ॥

వాజసనేయకేఅగ్నిరహస్యేశాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతా *సత్యంబ్రహ్మేత్యుపాసీతఅథ ఖలుక్రతుమయో

చమనాన్తరవిధిస్స్యాత్. ప్రతీయతే చేత్ - ఆచమనీయాస్వప్సువాసోదృష్టివిధిస్స్యాత్. (స్తుత్యర్థతయాऽన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానాఙ్గతయేత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్తఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదం. ఇహవిధీయతఇతి- ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః. దృష్టివిధ్యన్తరోపేక్షత్వం వివక్షితం. * యదిదంకించ ఆశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేऽన్నమితి- తత్తత్ప్రాణ్యదనీయవస్తుని ప్రాణస్యాయకభూతే ప్రాణాన్నత్వదృష్టిర్విత్సితేతి తత్సాహచర్యాదపివాసస్త్వదృష్టివిధిర్యుక్తఇతిభావః. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తంవిధీయతే-అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వమేవస్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానేశబ్దస్యేతి) నహిజ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానస్యాప్రాప్తత్వేऽపిఆచామనేవిధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవవిధీయతఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏవంవిద్వానాచామేదితి- *స్నాత్వాభుఞ్జీతేతివత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నాప్రాప్తార్థాన్తరకల్పనాయోగా, దుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వా, చ్ఛాఖాద్వయానుయాయిత్వా, చ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమేవవిధేయం- స్మృత్యాచారాభ్యాంప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిఙ్గాభావా, దప్రాప్తార్థాన్తరసమ్భవా, దేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వా, చ్చ నాచమనంవిధేయమిత్యర్థః. ... ...

పక్షాస్త్వాచమనంవాసస్త్వానుసన్ధానముభయంకింవిధేయం- ఉతాచమనం- ఉతవాసోదృష్టిరితిత్రిధావిచారఃకృతః. భాష్యేతూభయవిధానపక్షేవాక్యభేదస్యస్ఫుటత్వాదనాదృతః. అప్సువాసఃకార్యపరిధానాఖ్యానాత్ అపాంవాసస్త్వకల్పనంవిధేయమితిచయోజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్యహేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః. అప్రాప్తత్వమేవహిహేతుః.—— ఆచమనీయాస్వప్సువాసోదర్శనంవిధేయం - ఆహరహఃకర్తవ్యస్యాచమనస్యసఙ్కీర్తనాదిత్యపరేషాంయోజనా. ఏవంసతివాసోదర్శనస్యవిధేయత్వేహేతుఃకణ్ఠోక్తోనస్యాత్ - కింత్వాచమనీయాస్వప్సుకర్తవ్యతాయాహేతురుక్తస్స్యాత్. అతస్తదనాదరః.—అన్యేతుఆచమనాన్తరంప్రాణవిద్యాఙ్గంవిధేయం- ఆచామేదితివిధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతాసఙ్కీర్తనంస్తుత్యర్థమితిసిద్ధాన్తయన్తి. అథవా- *ఆపోవాసఇతివాసోదృష్టిర్విహితా. కాస్వప్సువాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం *ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థాదాచమనీయాస్వప్సువాసోదృష్టిర్నియమ్యతే. *అనగ్నంకురుతఇత్యర్థవాదశ్చవిహితవాసోదృష్టిమనువదతీతిచసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *కింమేవాసః- ఆపఇతిహోచుః *అద్భిఃపరిదధతి, *ఆపోవాసః *అనగ్నంకురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయావాసోదృష్టివిధానేతాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యైకార్థ్యాచ్చ. నహితత్రాచామేదితివిధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనంవివక్షితం- అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాదితిచేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. ననూక్తం * ఆచామేదితీతిచేన్న - *తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదితివాక్యే *ప్రాఙ్ముఖోభుఞ్జీతేతిప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్యవిధేయత్వప్రతీతేః. యదిహ్యాచమనంవిధేయం- తదా *ఏవంవిదిత్యనర్థకంస్యాత్ - *అనగ్నంకురుతఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవతదర్థజ్ఞానస్యసిద్ధత్వాత్. నహివిధ్యన్తరేష్వర్థవాదికార్థజ్ఞానమేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోऽస్యవాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తం-అతఏవవాసోదృష్ట్యుపాదేనాచమనాన్తరవిధిరితిపక్షోऽప్యనుపపన్నః. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానఏవంచాభేదాత్ ॥ పూర్వాధికరణంప్రాణవిద్యాశేషత్వేనప్రసక్తం. తత్పూర్వాధికరణేస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతానాంగుణానాముపసంహార్యత్వముక్తం - ఏవంసత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతవశిత్వాదిగుణానాముపసంహార్యత్వముచ్యతఇతిసఙ్గతిః.

యంపురుష ఇత్యారభ్య *స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మానమితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే *మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యంతస్మిన్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించేతి. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామవిశేషేపి వశిత్వాద్యుపాస్య గుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సమానఏవమితి) యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయప్రాణశరీరభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణశ్శ్రుతః- ఏవం బృహదారణ్యకేపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలేఽక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ-రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే-ఉతోభయ

కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - నేతి. కిముభయత్ర రూపభేదోఽస్తి - నేతి. కిమగ్నిరహస్యే వశిత్వాదిప్రాప్తిరస్తి- నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వామ్నానమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాదిప్రాప్తిం గమయతి- నేతి. న గమయతి చేత్ - వశిత్వాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. గమయతి చేత్ - వశిత్వాదిప్రాప్త్యా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ... ...

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదికమధికముక్తం, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వమధికముక్తం- తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః- సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం న సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతమితి చేన్న- శేషిత్వస్య నియమనాసఙ్కోచహేతుత్వాత్. అన్యదీయే స్వతన్త్రే చ వస్తుని నియమనస్య హి కదాచిద్వ్యాహతిశఙ్కా భవతి- అతస్తదభావాదసఙ్కుచితమైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతం. ... ...

పరే త్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తైః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదా, దగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాదిగుణవిధానాయ పఠ్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రుత్యుపపత్తేః, ప్రాగ్విహితమనోమయత్వాదిగుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తే, ర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. అపరే షామపీదం తుల్యం. అన్యే త్వభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునః పాఠస్య- సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భవాన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థమైశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యమాహుః. తత్ర *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తిమాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానావిధో విహిత ఇతి పరిహరన్తి. తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవః - బృహదారణ్యకే *సర్వస్య వశీత్యాదేశ్శ్రూయమాణత్వాదాపాతప్రతీతిదశాయామేవ విశేషావగమాదవిశేషః పునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః. అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. యే పునరగ్నిరహస్యే అనుక్తాన్గుణాన్బృహదారణ్యకే విధీయన్త ఇతి పక్షః- తేషాం *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయామనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యస్యేవ పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వే సిద్ధాహితథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్భవాత్తు భాష్యే తదనాదరః. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥ యథా మనోమయత్వాదిగుణకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యం- ఏవమప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో వ్యాహృతిశరీరకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. *దక్షిణేఽక్షిన్- దక్షిణేఽక్షిణి. ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదం- రహస్యనామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానం. కిమేతే నామనీ యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే-ఉత ఉభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కిముపాస్యగుణైక్యమాత్రమభేదహేతుః - ఉత స్థానైక్యమపీతి. స్థానం కిముపాస్యాన్తర్గతం- ఉత నేతి. న చేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ తదభేదేన నామ్నోర్వికల్పేనోపసంహారః.

త్రోభే అనియమే నేతిసంశయే సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవోపాస్యస్య బ్రహ్మణోద్వయోః స్థానయోస్స మ్బన్ధాదుపాస్యైక్యేనరూపాభేదాత్సంయోగాద్యభేదాచ్చవిద్యైక్యాదనియమే నేతిప్రాప్తం. తదిదముచ్యతే (సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీతి) యథామనోమయత్వాది గుణవిశిష్టస్యైకత్వాదుపాస్యైక్యేనరూపాభేదాద్వి ద్యైక్యాద్గుణోపసంహారః- ఏవమన్యత్రాప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణఃసత్యస్యైకత్వేనవిద్యైక్యాదుభయో రుభయత్రోపసంహారః...

ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౨౧॥ సూ. **నవావిశేషాత్**॥ నవైతదస్తి- యద్విద్యైక్యాదుపసంహారఇతి. కుతః. (విశేషాత్) ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థతయాఉపాస్యత్వం- ఇతరత్రా క్ష్యాధారతయోపాస్యత్వమితిస్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేనరూపభేదాద్విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయాఃఉపా స్యస్థానంభిద్యతే- ఉభయత్రహృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. అతోవ్యవస్థితేఇతి. ....

౨౨॥ సూ. **దర్శయతిచ**॥ దర్శయతిచాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోర్గుణానుపసం హారం *తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపమిత్యాదినారూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశే నప్రాప్త్యపేక్షా. ....

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. **సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః**॥

తైత్తిరీయకేనారాయణీయానాం ఖిలేషుచ *బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రేజ్యేష్ఠందివ మాతతాన। బ్రహ్మభూతానాంప్రథమోతజజ్ఞేతేనార్హతిబ్రహ్మణాస్పర్ధితుంకఃఇతి-బ్రహ్మణిజ్యేష్ఠానాంవీర్యా ణాం సమ్భృతిఃద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాతమామ్నాతం. తేషాముపాసనవిశేషమనారభ్యాధీతానాం గు ణానాంసర్వాసువిద్యాసూపసంహారేప్రాప్తఉచ్యతే. ... ...

(సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి) సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి- సమాహారద్వన్ద్వత్వాదేకవద్భావః. సమ్భృ త్యాదికమనారభ్యాధీతమపిఅతఏవ- స్థానభేదాద్వ్యవస్థాప్యం- నసర్వత్రోపసంహర్తవ్యం. కథమనారభ్యాధీ తానాంస్థానవిశేషనియతత్వం. స్వసామర్థ్యాదితిబ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తావద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసువి

స్థానస్యాహాస్యాన్తర్భావేస్థానైక్యమప్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణవిద్యైక్యానవగమేనవిద్యాభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థితత్వమితి. పూర్వ పక్షస్యానుత్థానత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథేతి) ....

౨౧॥ సూ. **నవావిశేషాత్**॥ (అతోవ్యవస్థితేఇతి) నామ్నీఇత్యర్థః.......................................

౨౨॥ సూ **దర్శయతిచ**॥ విద్యైక్యేనస్వతఃప్రాప్తౌరూపాదీనాంనాతిదేశాపేక్షా- తస్మాదతిదేశోవిద్యాభేదనిబన్ధనః - త స్మాద్గుణానుపసంహారఇత్యర్థః...

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. **సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః**॥ పూర్వాధికరణేనామ్నోఃస్థానభేదాద్వ్యవస్థాకృతా - తథాఽనారభ్యాధీత సమ్భృత్యాదికస్యాపిస్థానభేదాద్వ్యవస్థేతినఙ్క్తిః. (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః. కింసమ్భృత్యాదిగుణానాంసర్వాసూపసంహారః- ఉతకాసుచిత్. కిమనారభ్యాధీతానాంకాసుచిద్వినియోగః- ఉతసర్వాసు. కింసామర్థ్యంకాసుచిదేవవినియుజ్తే- నేతి. నచేత్- క్వచిద్వినియోగాభా వాత్సర్వాసూపసంహారః. సామర్థ్యంక్వచిద్వినియోజకంచేత్- వినియోగలాభాత్కాసుచిదేవోపసంహారః. ... ...

సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీఇతివక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి) హృదయస్థస్యద్యువ్యాప్త్యాదికమనుపపన్నంచేత్- కథందహరవిద్యాదిష్వర్థకా

ద్యాసునోపసంహర్తుంశక్యా - సమ్భృత్యాదయోపితత్సహచారిణస్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు *జ్యాయాన్పృథివ్యాః *యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయఆకాశఇత్యాదయస్తత్రతత్రాశక్యోపసంహారాః మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్యమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః. ....

సమ్భృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్ ॥

తైత్తిరీయకేపురుషవిద్యామ్నాయతే *తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురోవేదిర్లోమానిబర్హిరిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేపిపురుషవిద్యామ్నాయతే *పురుషోవావయజ్ఞస్తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణీత్యాదికా. తత్రసంశయః - కిమత్రవిద్యాభిద్యతే - ఉతనేతి. పురుషవిద్యేతినామైక్యాత్, పురుషావయవేషుయజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేనరూపైక్యాత్, తైత్తిరీయకేఫలసంయోగాశ్రవణాత్ *ప్రహషోడశవర్షశతంజీవతీతిఛాన్దోగ్యేశ్రుతస్యైవపురుషవిద్యాఫలత్వాత్ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషా, ద్విద్యైక్యం. ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే-ఉభయత్రామ్నాతయోర్విద్యయోఃపురుషవిద్యాత్వేపివిద్యాభేదోఽస్త్యేవ. కుతః. (ఇతరేషామనామ్నానాత్) ఏకస్యాంశాఖాయామామ్నాతానాంగుణానామన్యత్రానామ్నానాత్. తథాహి- *యత్ప్రాయంప్రాతర్మధ్యన్దినంచతానిసవనానీత్యాదయస్తైత్తిరీయకేఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యేసవనత్వేననామ్నాయన్తే. త్రేధావిభక్తంపురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యేసవనత్వేనకల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యేశ్రుతానామశిశిషాదీనాందీక్షాదిత్వకల్పనంతైత్తిరీయకేనకృతం,-యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనంచాన్యథా,. అతోరూపముభయత్ర

కస్సోపిజ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ (శాణ్డిల్యేతి) (మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతోఽనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాఇత్యర్థః. నత్వేతద్విద్యాయాఉపాస్యాకారపరాఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషుద్యువ్యాప్త్యాదేరనుపసంహారశ్చేత్ - కథంసర్వవిద్యాసుయాయిప్యాపన్నాదిష్వనర్యామితస్యానన్త్యస్యానుసన్ధేయత్వం. ఇత్థం- ఔపాధికాల్పత్వవతోబ్రహ్మణస్తస్మిన్నేవస్థానఔపాధికమహత్త్వంవిరుద్ధమితితదనుపసంహారఉక్తః. ఆనన్త్యాద్యనర్యామితమానన్త్యంస్వాభావికమితినవిరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానంస్వాభావికమహత్త్వానుసన్ధానంచావిరుద్ధం - స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నంబ్రహ్మస్వదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థితమితిహ్యనుసన్ధాతుంశక్యం. అల్పత్వమహత్త్వయోరౌపాధికయోర్యుగపదేకత్రాన్వయోవిరుద్ధఇత్యర్థః. ... ...

ఉభయత్రసమానమనోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనాముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాత్కుమత్వాదాధిద్వైవిక్యస్సమ్భృత్యాదయోనాథ్యాత్మంభవన్తీతిపక్షైరుచ్యతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదాదప్రత్యభిజ్ఞాపనంచేత్ - క్వచిదపిగుణోపసంహారోనస్యాత్. అతోవిరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయవిద్యాసునోపసంహారఇత్యేవయుక్తమ్..

సమ్భృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్యసమ్భృత్యాదేస్తత్సమానస్థానానుప్రవేశాదేకవిద్యాన్వయఉక్తః-ఏవంబ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయాస్తచ్ఛేషత్వమితిసఙ్గతిః. కిముభయత్రవిద్యైక్యం-ఉతవిద్యాభేదఇతి. కిముభయత్రరూపసంయోగాభేదః - ఉతనేతి. కిముభయత్ర *ప్రహషోడశవర్షశతంజీవతీత్యాయుఃప్రాప్తిరేవఫలం - ఉతతైత్తిరీయకవిద్యాయాంబ్రహ్మప్రాప్తిఃఫలం. కింతైత్తిరీయకపురుషవిద్యాప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం - ఉతనేతి. కిం *తస్యైవంవిదుషఇతినిర్దేశోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వంగమయతి- నేతి. నచేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయుఃప్రాప్తిరేవఫలమితిఫలాభేదాద్రూపాభేదాచ్చవిద్యైక్యంస్యాత్. యదా *తస్యైవమితినిర్దేశోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వంగమయతి- తదాతైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాఃబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేనబ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయాఫలభేదాద్రూపభేదాచ్చవిద్యాభేదః. (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణేసతిసంయోగభేదస్స్యాత్-విరోధిఫలాశ్రవణేఆఖ్యారూపయోరభేదేనప్రత్యభిజ్ఞానాదనుక్తమపిఫలమన్యత్రస్థ్వీకార్యమిత్యర్థః. కథంఫలాశ్రవణం-పురుషవిద్యాయాఉపరిష్టాత్ *బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతిహిఫలంశ్రూయతే. తన్న-కేవలపురుషవిద్యాయాఃబ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపంఫలమయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బన్ధమనవాప్యపూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితంభవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణాదిత్యుక్తం. యథా *ద్వాదశాహీనస్యేతివాక్యంసత్రప్రకరణేఽధీతమపితత్రసంబద్ధుమయోగ్యత్వాత్ తతఉత్కృష్యాహీనప్రకరణేసంబధ్యతేతద్వత్. *ప్రహషోడశవర్షశతంజీవతీత్యత్రప్రజీవతీత్యన్వయః. ... ...

భిద్యతే. తథాఫలసంయోగోపి భిద్యతే- తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే *బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యామభిధాయ తత్ఫలత్వేన *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీత్యుక్త్వా. *తస్యైవం విదుష ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుషవిద్యాఽన్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరేవాత్ర ఫలం. *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతా పురుషవిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే త్వాయుఃప్రాప్తిఫలా పురుషవిద్యేత్యుక్తం. అతో రూపసంయోగయోర్భేదాద్విద్యాభేద ఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః. ....

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

ఆథర్వణికా ఉపనిషదారమ్భే *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదీన్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చ రహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. కాఠకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ *శన్నో మిత్రశ్శం వరుణ ఇత్యాదికం. శాట్యాయనినశ్చ *శ్వేతోశ్వో హరినీలోసీత్యాదికం. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణమధీయతే *ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహానభవదిత్యాది. కౌషీతకినోపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ *ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరస్తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తు ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం *దేవా హ వై సత్రం నిషేదురిత్యాది. తత్ర సంశయః- కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః *శుక్రం ప్రవిధ్య *శన్నో మిత్ర ఇత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గం - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైర్బలవద్భిర్యథాయథం కర్మసు వినియోగోఽవగమ్యతే - తథాపి * శన్నో మిత్రః * సహ నావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యాన్యత్ర వినియోగాభావాద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాఙ్గత్వమవర్జనీయమితి సర్వాసు విద్యాస్విమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వేధాద్యర్థభేదాత్) *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య *ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి *ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషం * తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహై ఇత్యాదిభిర్లిఙ్గైరభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాం వినియోగావగమాత్ న విద్యాఙ్గత్వం. ఏతదుక్తం భవతి- యథా *హృదయం ప్రవి

(అత ఇత్యాది) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వం చ పూర్వముక్తం. పూర్వానువాకేపి *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే - ఉత్తరానువాకేపి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి శ్రూయతే - తత్ర పురుషవిద్యాయా అఫలత్వే * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న - పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణం. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవం కుర్యాదిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదఙ్గభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞపరికల్పనం విధాయ ఏవం సాఙ్గమభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి నిగమయతీతి. ....

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాః పురుషవిద్యాయాస్తదఙ్గత్వముక్తం- ఏవం సన్నిధిసమామ్నాతానాం శన్నో మిత్రాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. (ప్రవర్గ్యాదీని చేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదేస్సంశయవిషయత్వాభావేప్యాపాతప్రతీత్యనుగుణస్సంశయ ఉక్తః. కిం * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గాని- నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః కర్మసు వినియోగః- ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణాద్వినియోగః. కిమేషాం ప్రకరణపాఠోఽఙ్గత్వాయ- ఉత దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై. యదాఽఙ్గత్వాయ- తదా ప్రకరణాద్వినియోగ ఇతి విద్యాఙ్గత్వం. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై- తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్మసు వినియోగాన్న విద్యాఙ్గత్వం. విద్యాధికారాత్ -విద్యాప్రస్తావాత్. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవదనాదికం గృహ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం స్పష్టః- తత్కథం సూత్రే వేధస్యైకస్యోక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్ - మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గాదిత్యర్థః. త

ధ్యేత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్ *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామభిచారాదిశేషత్వమవగమ్యతే-ఏవమేవ *ఋతం వదిష్యామి *తేజస్వినావధీతమస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవస్వాధ్యాయశేషత్వం *శన్నో మిత్ర ఇత్యాదిమన్త్రాణామవగమ్యతే- అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమితి. *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాదిబ్రాహ్మణానాం చేహపాఠో దివాకీర్త్యత్వాదరణ్యేఽనువాక్యత్వకృతః. ....

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥

ఛన్దోగా ఆమనన్తి *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. ఆథర్వణికాశ్చ *తథా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి. శాట్యాయనినస్తు *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచిత్పుణ్యపాపయోర్హానిః, క్వచిత్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిదుభయం, చ శ్రుతం. తదుభయమేకైకవిద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయం - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్నువతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య. తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితుమర్హతి. తత్రేదం విచార్యతే- హానిచిన్తనముపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ వికల్పేరన్- ఉపసంహ్రియేరన్వా. కిం యుక్తం. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్ - తచ్చ కౌషీతకివాక్యేనైవ సిద్ధమిత్యన్యత్రామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్. అతోఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనం. న చాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్యమనేకత్రామ్నానం- అవిశేషపునశ్శ్రవణం హ్యధ్యేతృభేదపరిహార్యం- అత్ర తు హానిరేవ ద్వయోశ్శాఖయోః- ఉపాయనమేవ చైకస్యాం. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యం- సర్వశేషభూతమిదమనుసన్ధానమిత్యుక్తత్వాత్.

న్తి తేషాం కథముపనిషద్భిస్సహపాఠ ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) అరణ్యేఽనువాక్యత్వం - అలుక్. నన్వరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్ - తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదితి విద్యాఙ్గత్వమితి చేన్న- తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనుపనీతస్త్రీశూద్రశ్రవణార్థమదృష్టార్థం వా తత్స్యాత్ - యథా *ఎతదారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతుమర్హతీతి. ... ...

నను న ప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వం- ప్రకరణవత్యాస్సర్వారణ్యకవ్యాపిన్యాః కస్యాశ్చిద్విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్రమకించిత్కరం- అన్యథా దర్శపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసక్త్యాదితి పూర్వపక్షేపరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహేణ వినా కారణేన భవతి. కారణమరణ్యేఽనువాక్యత్వమితి చేత్ - తదపి విద్యాసమ్బన్ధనిబన్ధనాద్రహస్యత్వాదిత్యన్యే పరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధ్యైవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥ సన్నిధిసమామ్నాతానాం *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామతదఙ్గత్వముక్తం- తథా సన్నిధిసమామ్నాతహానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాప్తేతి సఙ్గతిః. (సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షితముచ్యతే. (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధ ఉచ్యతే. ఉపాయనం - అన్యత్ర ప్రవేశః. *సుకృతముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారాదుపాయనమిత్యుక్తం. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వాదుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశో హ్యావశ్యంభావీత్యర్థః (తచ్చిన్తనం చ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధేతీతికరణశ్రవణాత్ అభిసమ్భవామీత్యనుసన్ధానస్య శ్రుత్యా చ విధీయమానత్వం సిద్ధం. (సర్వవిద్యాఙ్గం) హానోపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యర్థః. ఏవం విషయశ్శోధితః. సంశయమాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్- వికల్పేన తిష్ఠేయురిత్యర్థః. వికల్ప్యేరన్నితి చ పాఠోఽస్తి. హానేరుపాయనస్యోభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్- ఉత సముచ్చీయేరన్. కిముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గం- ఉత స్వతన్త్రతయేతి. కిముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషం- ఉత స్వతన్త్రం. కిం కౌషీతకీనాముభయామ్నానముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి- నేతి. విరోధిత్వే ఉపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యదుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః. ... ...

అత్రేదముచ్యతే (హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానావితి ప్రదర్శనార్థం. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యంభావీ. కుతః. (ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్) ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయనవాక్యస్య హి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితం - విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వాదుపాయనవాక్యస్య. ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) కాలాపినః * కుశా వానస్పత్యా ఇత్యామనన్తి. శాట్యాయనినాం తు *ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యం - సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషత్తద్వాక్యశేషతామాపద్యతే. తథా *దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసక్తే *దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి. తథా *హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే *సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే. తథా * ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్యవిశేషప్రాప్తస్య * నాధ్వర్యురుపగాయేదితి వాక్యమనధ్వర్యువిషయతామవగమయత్తద్వాక్యశేషత్వమృచ్ఛతి. ఏవం సామాన్యేనావగతమర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం క్షమస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వమనభ్యుపగచ్ఛద్భిస్తయోరర్థయోర్వికల్పస్సమాశ్రయితవ్యః - స చ సమ్భవత్యాం గతౌ న యుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే *అపి తు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయోరేకవాక్యత్వాత్ కేవలస్య హానస్య, కేవలస్య చోపాయనస్య, భావాద్వికల్పో నోపపద్యతే. కౌషీతకినాముభయామ్నానమవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్త్యభేదాదవిరుద్ధమ్....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

(అత్రేదమిత్యాది) (హానావితి ప్రదర్శనార్థం) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. *ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్య అస్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః శేష ఇత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) తదుపపాదయతి (విదుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతం - అత్ర బ్రహ్మవిదుషోఽపేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం - తదేవ హితస్య ప్రయోజనం. ప్రహాణోపయోగీ హ్యన్యత్ర ప్రవేశః - తస్మాద్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తో మా భూదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః - కేచన శాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాచి - తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) దేవదైవత్యాన్యసురదైవత్యాని చ ఛన్దాంసి - తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూతమిత్యర్థః. *దేవాసురాణామితి దేవాసురశబ్దక్రమాద్దేవఛన్దస్సు క్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చేన్న - క్రమావివక్షయా అల్పాచ్తరత్వాద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రం - గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణం. శస్త్రం - కేవలమేకస్వరోచ్చారణం. ఉపాకరణం - ప్రస్తావః. అత ఏవోపాకర్మణి చోపాకరణశబ్దప్రయోగః - అధ్యయనారమ్భత్వాత్. *ఉపాకరోతి. ప్రస్తౌతీత్యర్థః. *సమయావిషితే - సమయా ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) సామాన్యప్రాప్తముపగానమృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః. (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. అమీషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం ప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏవం సామాన్యేనేతి) (స చేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యామిత్యర్థః. తదుక్తమితి సూత్రఖణ్డః. తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్ కాణ్డ ఇతి) (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వం. కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. (వికల్పో నోపపద్యతే) సర్వోపనిషత్సూభయముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (కౌషీతకినామితి) అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హానముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమేవ - అతస్తత్ప్రతిపత్త్యభేదాదితి వక్తుం యుక్తమిత్యర్థః. ... ...

. పరే తు హానోపాయనచిన్తా వికల్పసముచ్చయవిషయం విచారమనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచారమాచక్షతే. ఉభయామ్నానేన సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హానిరార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః - కిం సుహృద్దుర్హృద్భిః ఉపాయనం హాన్యా సన్నిపతేత్ - ఉత నేతి. అశ్రుతత్వాదన్యకర్తృకే హానేఽన్యకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకివాక్యే హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి. అనుష్ఠేయోపసంహారస్యైవ విద్యైకత్వాపేక్షా - న తు స్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య. త

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥

సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనంచ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయమిత్యుక్తం. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహాదుత్క్రాన్తస్యాధ్వని,చ- ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతి యుక్తం- ఉభయథా శ్రుతత్వాత్. ఏవం హి కౌషీతకినస్సమామనన్తి *సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య *సఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్ర తు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేపి * తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితి పుత్రసుహృదా

స్యతూపసంహారో విద్యాన్తరేఽపియుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా- *ఏకవింశో వా ఇతో ఽసావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః *ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః, *త్రిష్టుభౌ భవతస్సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి "ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః. అతో విద్యాస్తుతిప్రకర్షాయోపాదానం సమ్భవతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షాయాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః గుణోపసంహారచిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసఙ్గికీ. విచారాన్తరం చ క్రియతే- కిం హానం నామ కిం హానం- ఉతార్థాన్తరం. అమూర్తద్రవ్యేషు కమ్పనాయోగాచ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిబన్ధం లక్షణయా వ్యవేత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయామపి సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరే సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదిత్యేవ వక్తవ్యే *శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశో ఽన్యగతసుకృతదుష్కృతయోరన్యత్ర ప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాత్ప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరే తూపమపి తుల్యం. అన్యే తు స్తుత్యర్థత్వమనాదృత్య హానోపాయనయోర్యోగాన్నైచ్ఛన్త్యత్వమిచ్ఛన్తః చిన్తావికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ- కేవలహానే నానోపాయనోపసంహారః- ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకివాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహానశ్రవణేఽప్యుపసంహర్తవ్యమిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- అత్ర సాధ్యోపన్యాసశ్చ్యభావప్రసఙ్గే రేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసఙ్గికవిచారపరత్వమయుక్తం. నను పరితనాధికరణద్వయం తథాపి ప్రాసఙ్గికమితి చేత్- సత్యం- సోఽస్మాకం యుజ్యతే- నతు భవతః- అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసఙ్గికేన హి విచారేణ ప్రసఙ్గకానన్తర్యావినాభావ్యం. గుణోపసంహారప్రసఙ్గకశ్చేత్ - స్తుత్యుపసంహారచిన్తయా ద్వితీయాదనన్తరం వా పాదాన్తే వా భవితవ్యం- నతు మధ్యే- విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకం తు హాన్యాదివిచారే సామ్పరాయప్రసఙ్గేన హాన్యాదేస్సమయవిశేషాదిచిన్తాయా సదనన్తరభావిత్వం హి యుజ్యతే అతస్సఙ్గత్యన్యథానుపపత్త్యా హాన్యాదివిన్తావిషయో విచారో భవితుమర్హతి. కేవలహానావుపాయనం సన్నిపతేత్- నవేతి విచారో నఘటతే- సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాసాధ్యస్యార్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారి సర్వకర్మప్రహాణప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వాదుపాయనస్య- క్రత్వవ్యభిచారిబహూప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్ణతాయా ఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తేర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్,. విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపి దుర్వచా- ఏకవింశత్వార్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షికత్వాత్తత్రాపేక్షణీయప్రతిపత్తిరాకాఙ్క్షితా- నైవం నిర్ధూననశ్రుతేరుపాయనమపేక్షితం- సహి పటుః పటహధ్వనిరభిఘాతనిద్ర ఇత్యుక్తనిద్రాయా అన్యైరుపాయనమపేక్షితం. తథాపి రక్తపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతి చేన్న- అతిప్రసఙ్గాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావావిద్యేత్యపాకాఙ్క్షాముత్థాప్య * భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేనయ ఏవం వేద * నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీత్యాదయో ఽర్థవాదాః కస్మాన్నాకృష్యేరన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్రమితి చేన్న- క్రియాతీర్థయోః కర్తృవిషయయోరీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. నను పాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సార్వత్రికత్వం స్వయమేవ సిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితి చేన్న- పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోః స్థితత్వాదారమ్భోపపత్తేః. ....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥ సఙ్గత్యర్థమనువదతి (సుకృతేతి) తాణ్డినః- ఛన్దోగాః. కింవిదుషస్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలే అధ్వని చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిముభయత్ర హానిశ్రవణం - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వాక్యావయవస్య *స ఏతం దేవయానమిత్యస్మాత్ప్రాగన్వయః- ఉత యథాపాఠమన్వయః. కిమశరీరస్య సుఖదుఃఖాననుభవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం- ఉత దేవయానగతస్య సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠమన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే- నేతి. నచేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠమన్వయస్య న్యాయ్యత్వాత్తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర హానిశ్రవణాద్దేహవియోగకాలేఽధ్వని చ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే చేత్- ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర శ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్.—— అత్రేతరేషు సర్వేషు చ కౌషీతకివాక్యమేవాదాహృత్య సామ్పరాయే- అ

యసోత్క్రాన్తిసమకాలం సుకృతదుష్కృతసఙ్క్రమణం శ్రూయమాణం దేహవియోగకాల ఇతి గమ్యతే. అత స్సుకృతదుష్కృతయో రేకదేశో దేహవియోగకాలే హీయతే- శేషస్త్వధ్వని. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సామ్పరాయే ఇతి) సామ్పరాయే-దేహాదుత్క్రమణకాల ఏవ విదుష స్సుకృతదుష్కృతే నిరవశేషం హీయేతే. కుతః. (తర్తవ్యాభావాత్) విదుషో దేహవియోగాత్పశ్చాత్సుకృతదుష్కృతాభ్యాం తరితవ్యభోగాభావాత్. విద్యాఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ హి సుకృతదుష్కృతాభ్యాం భోక్తవ్యే సుఖదుఃఖే న విద్యేతే. తథా హ్యస్య దేహవియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావమధీయతే *అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః *ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే*తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి....

౨౮॥ సూ. ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ॥ ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్సుకృతదుష్కృతహానికాలే ఽవధృతే సత్యుభయావిరోధేన- శ్రుతేరర్థస్వాభావస్య చావిరోధేన ఛన్దతః - యథేష్టం పదానామస్య యోవర్ణనీయః. కౌషీతకీవాక్యే *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి చరమ శ్రుతో వాక్యావయవః * ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్య ఇతి ప్రథమ శ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః..................

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః॥ సుకృతదుష్కృతయో రేకదేశస్య దేహవియోగకాలే హానిః- శేషస్య చ పశ్చాదితి ఉభయథా కర్మక్షయే సత్యేవ గతేరర్థవత్త్వం - దేవయానగతి శ్రుతేరర్థవత్త్వమిత్యర్థః. (అన్యథా హి విరోధః) దేహవియోగకాల ఏవ సర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపి వినాశః స్యాత్ - తథా సతి కేవలస్యాత్మనో గమనం నోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయే విదుషో నిశ్శేషకర్మక్షయో నోపపన్నః. ....

అత్రోత్తరం.

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ ఉపపన్న ఏవోత్క్రాన్తికా

ఛ్న్ని వేతి సంశయమాహుః. తదయుక్తం- వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య. న హి కౌషీతకీవాక్యమాత్రేణ సంశయో జాయతే.———దాయసఙ్క్రాన్తి సమకాలత్వమపి దేహవియోగకాల ఏవ ప్రహాణస్యార్థాపత్తిః. ఉభయ శ్రుత్యవైయర్థ్యం పూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇత్యాది) (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్ర తరతిః ప్రాప్తివచనః. (అశరీరం వావ సన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతి భావః. ....

౨౮॥ సూ. ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ॥ (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యే సత్యపి *తర్తవ్యాభావాదితి సూత్రోక్తత్వాదర్థస్వాభావ్యమేవాత్ర హేతురుక్తః. (శ్రుతేరర్థస్వభావస్య చావిరోధేనేతి) శ్రుతేః - దేహవియోగ ఏవ ప్రహాణపరశ్రుతేః. (పదానామితి) పదవాక్యాపేక్షయా పదస్థానీయానాం వాక్యావయవానామిత్యర్థః. (ఛన్దత ఇతి) యథేష్టమిత్యుక్తే కుత్ర కేషామిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయో మా భూదితి తదర్థమాహ (కౌషీతకీతి) యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *యవాగూం పచతీతి వాక్యయోరర్థక్రమేణ పాఠక్రమో బాధ్యతే- తద్వదిహాపి. *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యతే ఇత్యర్థక్రమ ఇత్యర్థః........................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః॥ కేవలస్యాత్మనో గమనం నోపపద్యత ఇతి కథం- అణుత్వాద్గమనం యుజ్యత ఇతి చేన్న- కరణకళేబరరహితస్య ప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరనావిర్భూతత్వాచ్చ. *ఉపపన్న ఇత్యుత్తర సూత్రారమ్భత్వాత్ తత్సంఘటనార్థమనుపపన్న ఇతి పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానం సమాపితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ లక్షణశబ్దః స్వరూపవాచీ. అకర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధరూపప్రమేయో

లే సర్వకర్మక్షయః. కథం. (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) క్షీణకర్మణోప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహసమ్బన్ధలక్షణార్థో
పలబ్ధేః. *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * సతత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః * సః
స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదిషు దేహసమ్బన్ధాఖ్యో
ఽర్థోఽప్యుపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్మణోఽపి సూక్ష్మశరీరయుక్తస్య దేవయానేన గమనముపపద్యతే. కథం సూక్ష్మ
శరీరమప్యారమ్భకకర్మవినాశేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్. విద్యామాహాత్మ్యాదితి బ్రూమః. విద్యా హి స్వయం సూక్ష్మ
శరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాం చ నిరవశేషక్షయేఽపి స్వ
ఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవయానేన పథైనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి. (లోకవత్) య
థా లోకే సస్యాదిసమృద్ధ్యర్థమారబ్ధే తటాకాదికే తద్ధేతుషు తదిచ్ఛాదిషు వినష్టేష్వపి తదేవ తటాకాదికం అశిథిలం
కుర్వన్తస్తత్ర పానీయపానాది కుర్వన్తి - తద్వత్. ....

అథ స్యాత్ - జ్ఞానినాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతసమయే కర్మణో నిరవశేషక్షయాద్దేహ
పాతాదూర్ధ్వం సూక్ష్మశరీరమాత్రం గత్యర్థమనువర్తతే - సుఖదుఃఖానుభవో న విద్యత ఇతి యదుక్తం - త
న్నోపపద్యతే - వసిష్ఠావాన్తరతపః ప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతాదూర్ధ్వం దేహా
న్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవశ్చ దృశ్యత ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౩౧|| సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం|| నాస్మాభిస్సర్వేషాం జ్ఞా
నినాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశ ఉక్తః - అపి తు యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతానన్తరమర్చి
రాదికా గతిః ప్రాప్తా - తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాం త్వాధికారికాణాం
న దేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః - ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. తేషాం కర్మవిశేషేణాధి
కారవిశేషం ప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తి తదారమ్భకం కర్మ న క్షీయతే - ప్రారబ్ధస్య హి కర్మణో భోగా
దేవ క్షయః. అత ఆధికారికాణాం తదారమ్భకం కర్మ యావదధికారమవతిష్ఠతే - అతస్తేషాం న దేహపాతాదనన్తర
మర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

పలబ్ధేరిత్యర్థః. తదుపలబ్ధేరితి వక్తవ్యే కిమర్థం * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితి శబ్దభూయస్త్వమితి చేత్. ఉచ్యతే - నహ్యావిర్భూతస్వరూపస్య కర్మకృతప్రాకృతదే
హసమ్బన్ధోఽస్తి - తస్మాచ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ - నత్వయమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహ ఇత్యభిప్రాయేణ * తల్లక్షణా
ర్థోపలబ్ధేరిత్యుక్తం * లోకవదితి సూత్రమంశమవతారయితుమాహ (కథమితి) విద్యామాహాత్మ్యముపపాదయతి (విద్యాహీతి) పాపం యథా స్వ
ఫలభూతదుఃఖభోగాయ నిరయప్రాప్తిహేతుం వపుర్దిశతి, యథా పుణ్యం స్వఫలభూతసుఖభోగాయ స్వర్గప్రాప్తిహేతుం వపుర్దిశతి, - తథా బ్రహ్మవిద్యా
పి స్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం శరీరం స్థాపయతీత్యర్థః. * లోకవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్య హేత్వభావేఽపి కా
ర్యాన్తరార్థం స్థితౌ దృష్టాన్త ఉక్తః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౩౧|| సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం|| వసిష్ఠాదీనామర్చిరాదిగత్యనాసత్తిముపపాదయతి(ప్రారబ్ధస్యేతి)
అధికారః- పదం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవ విదుషాం దేహపాతసమకాలే సుకృతదుష్కృతక్షయః-
నత్వన్యేషాం. వసిష్ఠాదీనామసమాప్తాధికారాణాం తద్ధేతోరనుభవైకవినాశ్యస్య కర్మణో విద్యమానతయా నార్చిరాదిగతిరాసన్నా - అతో న దేహపాతస
మకాలే కర్మక్షయ ఇతి న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

అత్ర తు ద్వితీయసూత్రస్య పరైర్వ్యాఖ్యాన్తరం చకృతం- కర్మక్షయహేతోర్యమనియమాదివిద్యాభ్యసనస్య దేహపాతాత్ పశ్చాదశక్యతయా త
ద్ధేతుకకర్మక్షయస్యానుపపత్తేః దేహపాతాత్పూర్వమేవ *ఛన్దతః- ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకం సుకృతదుష్కృతహానం, చ స్యాత్ - ఏవం చ స
తి నిమిత్తనైమిత్తికయోరవిరోధ ఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, కౌషీతకీనాం పాఠస్య పరిహారస్యావక్తవ్యత్వాచ్చ తదనాదరః. దేవయానమధ్యేఽనుష్ఠా
నానుపపత్తేః ప్రహాణానుపపత్తిరితి హా-సాధకావస్థాయామేవ ఛన్దతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకం చ సుకృతదుష్కృతహాన, మితి వాఽధ్యాహారః కార్యః.

అస్మాకంతు అన్వయః కార్య ఇత్యేతావదధ్యాహార్యం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరం కృతం - దేవయానః పన్థాః క్రమవిశేషేణ సర్వత్ర సన్నిపతేత్ - ఉత విభాగేన క్వచిత్ సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విచార్య - హానిసన్నిధౌ శ్రుతత్వాత్ ఉపాయనానువృత్తివద్దేవయానానువృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా * గతేః - దేవయానస్య పక్షోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా - క్వచిత్సన్నిపతేత్ - క్వచిన్నేతి విభాగేన భవతి - నిరఞ్జనస్య బ్రహ్మాభూయంగతస్య దేశాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిసగుణోపాసనేష్వేవ గతికారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపలబ్ధేశ్చ. లోకవత్ - యథా గ్రామాన్తర ప్రాప్తేర్మార్గాపేక్షత్వేపి నారోగ్య ప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా - తద్వదితి వర్ణితం. తదయుక్తం- నిర్గుణవిద్యాయా ఏవ అప్రామాణికత్వాత్, దహరాస్వారస్యాచ్చ. * అర్థవత్త్వముభయథేత్యుక్తేత్వర్థవత్త్వస్యైవ ప్రకారద్వయయోగిత్వం స్యాత్ - దేవయానస్య క్వచిదసన్నిపాతో నామ తత్ర ప్రయోజనశూన్యత్వం- కథమర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వం. బ్రహ్మణోఽనన్తత్వేప్యుపాసకస్య నిరఞ్జనత్వావిర్భావః కాలవిశేషమివ దేశవిశేషమపేక్షత ఇతి న విరోధః.—— అపరే త్వాహుః- పరక్రియయోః సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం * ఛన్దతః- పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పతస్తదీయసుకృతదుష్కృతాపత్తిః. * శప్యమానస్య యత్పాపం శపమానం తు గచ్ఛతీత్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్న యుక్తయః క్రమన్తే - కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాత్. ఏవం పుణ్యమపి నివర్తతే చేత్ - కిమర్థా గతిరిత్యపేక్షాయాం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది. గతేరర్థవత్త్వముభయథా పుణ్యపాపనివృత్తిరూపప్రకారద్వయేన భవతి- అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః. గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్తయే యుజ్యతే. తదాహ * ఉపపన్న ఇతి. ఉపపన్నో గత్యుపదేశః- పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోక ఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపలబ్ధేరితి. తత్ర బ్రూమః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పత ఇత్యుక్తేపి పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశ ఇతి సంశయోఽవతిష్ఠతే- తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదితి వక్తవ్యం - అతః కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాదిత్యేతావతాఽలం- * ఛన్దత ఇత్యస్య వైయర్థ్యం. అనన్తరసూత్రస్య చ - పుణ్యం నివర్తతే చేత్ - కిమర్థా గతిరితిశఙ్కాపరిహారపరత్వమయుక్తం - దేశవిశేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాశాబ్దత్వాత్, కణ్ఠోక్తోభయహానస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్,. సుకృతదుష్కృతప్రహాణం దేహవియోగసమయ ఏవ భవద్భిర్నిశ్చితమితి తస్య పశ్చాద్భావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తం. అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గన్తృపురుషసమవేతత్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవః. గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమఫలం హి తద్గన్తృగతం. కార్యబ్రహ్మప్రాప్తితత్సంవాదాదిప్రయోజనమనన్తరసూత్రోక్తమస్తీతి చేత్ - తర్హి తేనైవాలం.—— అన్యే తు * సాంపరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయస్య సిద్ధాన్తవిషయత్వమిచ్ఛన్తః శ్రుతిద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- * ఛన్దతః- సఙ్కల్పతః. చిన్తనాత్. ఉపాసనార్థమధ్వని సుకృతదుష్కృతహానం. కౌషీతకివాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనానుచిన్తనార్థం- ఇతరద్వాక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం. ఏవముభయోః శ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి. యద్వా - ద్వైః కర్మహానమధ్వని చిన్తితం - తేషాం తదధ్వని స్యాత్. యైర్దేహవియోగే తచ్చిన్తితం - తేషాం దేహవియోగే స్యాదితి ఛన్దత ఉభయత్రావిరోధ ఇత్యాహుః. తత్ర ప్రథమపక్షోఽనుపపన్నః - ముముక్షూణాం తత్త్వస్యైవ చిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం చేతి విభాగానుపపత్తేః. చిన్తితప్రకారేణ ఫలసిద్ధిశ్చేత్ - తత్త్వమేవ స్యాత్. న చ చిన్తనవైయర్థ్యం. ఛన్దశబ్దస్య చిన్తావాచిత్వం చ క్లిష్టం, ఛన్దతశ్చేతి చశబ్దాభావాత్తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థతాయా అశాబ్దత్వం, చ. ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః - తుల్యబలత్వాభావాదుపాసకభేదేన వికల్పాశ్రయణానుపపత్తేః. సాంపరాయపక్షో హి వాక్యద్వయావగతః- ఇతరస్త్వేకేన * సాపం విధూయ- ధూత్వా శరీరమితి శ్రౌతక్రమస్తర్తవ్యభోగాభావానుగృహీతస్తదననుగృహీతాత్ కౌషీతకినాం పారక్రమాత్ ప్రబలశ్చ. * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరమాహుః - అర్చిరాదిగతిః కిం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమామ్నాయతే - ఉత తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థముపాసనార్థం చేతి సంశయః గతిముపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః. ఏకస్యాప్యర్చిరాదిగతేర్న్యూనాధికపర్వభావేన శ్రుతత్వాన్న్యూనాధికభావవిరోధస్య ఉపాసనార్థతయా పరిహర్తవ్యత్వాత్, ధ్యానస్య ధ్యానవతాం తథా తథా ప్రాప్త్యర్థత్వాచ్చ ఉభయార్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్తద్విద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వమాత్రచిన్తా. గతిశ్రవణరహితాసు విద్యాసూపసంహృతసర్వపర్వా గతిశ్చిన్త్యా - యథాతత్త్వముపాసనస్య నిసర్గప్రాప్తత్వాదిత్యాహుః. * ఏవంవిత్పాదేనైవాధ్యారోహతీతి వచనాచ్ఛ్రుతత్త్వవేదనముపాసనం చ గత్యామ్నానఫలమవగతం - వేదనశబ్దో హ్యవిశేషాత్తత్త్వజ్ఞానముపాసనం చ వదతీతి. * ఉపపన్న ఇతి-గతిశ్రుతేరుభయథార్థ ఉపపన్నః-తత్ప్రమాణతయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపలబ్ధేః. తథా నిష్క్రమణస్యాన్తకాలే పురుషేణ కర్తుమశక్యత్వాత్ స్మృతివిభ్రంశేన తత్సాకర్యాయానుదినం స్మరణం కార్యం - లోకే పరిశీలితేనాధ్వనా గచ్ఛన్హి సన్తమసేపి న ప్రమాద్యతీతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం - మార్గపర్వవిరోధస్య ఉపాసనార్థత్వేన వినాపి సుపరిహరత్వాత్స్య గతిపాదే వక్ష్యమాణత్వాత్. మార్గపర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్తు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః - పరిహరిష్యతే చ. క్వచిత్క్వచిదనామ్నానస్యాజ్ఞాననైరర్థక్యనిబన్ధనత్వాభావాత్, అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్, వస్తుని వికల్పాయోగాచ్చ తథా తథోపాసనార్థమితి చేన్న - ఉపాసనార్థత్వేన వినాప్యనామ్నానోపపత్తేః. న హి కర్మకాణ్డే క్వచిత్క్వచిదనామ్నానముపాసనార్థం, నాప్యజ్ఞానాదినిబన్ధనం,. కింనిబన్ధనమితి చ నచోదనీయం- అనాదివేదపాఠస్యాపర్యనుయోజ్యత్వాత్. మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచిదసఙ్కీర్ణా ఆమ్నాతాః - క్వచిచ్చ సఙ్కీర్ణాః - కోఽత్ర పర్యనుయోగః. అనామ్నానస్యాన్యానతయోపాసనార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భజ్యతే - క్వచిదప్యనుక్తోపసంహారస్యానపేక్షితత్వాత్. * ఏవంవిత్పర్యఙ్కం పాదేనైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతిశ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా- తస్యాః శ్రుతత్వేన న్యూనాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్. న చ ఫలే తుల్యేపి న్యూనాధికానుసన్ధానం యుక్తం. న హి మార్గపర్వానుకస్యచిదప్రాప్తిరుపపద్యతే - న హి ప్రథమద్వితీయానతిక్రమ్య దశమసోపానప్రాప్తిరుపపద్యతే. * ఉపపన్న

3౭॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥

ఉపకోసలాదిషుయేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే- కింతన్నిష్ఠానామేవతయా బ్రహ్మప్రాప్తిః- ఉతసర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితిసంశయే- ఇతరేష్వనామ్నానాత్, *యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే *శ్రద్ధాంసత్యముపాసతేఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వేప్రమాణాభావాచ్చతన్నిష్ఠానామేవ. ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనియమఇతి) సర్వేషాం- సర్వోపాసననిష్ఠానాంతయైవగన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతినియమోనాస్తి. సర్వేషాం తయైవగమనేహిసతి శబ్దానుమానాభ్యాం- శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. అన్యథావిరోధపవేత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోఃపఞ్చాగ్నివిద్యాయామర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాంగమనమాహ * యఏవమేతద్విదుర్యేచామీ అరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతేతేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతివాజసనేయకే, * తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతేతేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి ఛాన్దోగ్యే, యఇత్థం విదురితిపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాన్, యేచేమ ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాం, శబ్దద్వయాదర్చిరాదికాగతిరుపదిశ్యతే. * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితిసత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణిప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపితేనైకార్థ్యా, త్సత్యతపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకంబ్రహ్మోపాసనంచాన్యత్రశ్రుతం *సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపక్రమ్య *శ్రద్ధాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యేతి. స్మృతిరపి *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లఃషణ్మాసాఉత్తరాయణం । తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తిబ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాఇతిసర్వేషాం బ్రహ్మవిదామనేనైవమార్గేణగమనమిత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః

ఇత్యాదిసూత్రార్థోప్యనుపపన్నః- మార్గచిన్తనస్యదృష్టోపాయత్వానుపపత్తేః. నహిచిరానుధ్యాతోరాజమార్గః ఉత్క్రాన్తైన ప్రాప్తుంశక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థఉపపన్నః ....

సామ్పరాయాధికరణంసమాప్తమ్.

——————

3౭॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥ అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవాన్తరసఙ్గతిః. కిమర్చిరాదిగతిస్తత్సన్నిధిసమామ్నాతోపాసననిష్ఠానామేవ- ఉతసర్వవిద్యానిష్ఠానాం. కింఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * తద్యఇత్థంవిదుః *యఏవమేతద్విదురితివాక్యయోఃపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవఅర్చిరాదిగతిశ్రవణం- ఉతసర్వబ్రహ్మనిష్ఠానాం. * యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే * యేచామీఅరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతేఇతికింపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానుద్దిశ్యగతిర్విధీయతే- కిమితరానప్యుపాసకాన్. కింశ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దైరుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిముపకోసలవిద్యాయాం *ఆచార్యస్తుతేగతింవక్తేతిగత్యనువాదఃఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిముపోద్బలయతి - నేతి. యదానోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనఉపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానామనుద్దిష్టత్వాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్యగతివిధానాచ్ఛాన్దోగ్యాదౌపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ నసర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామితిస్యాత్. యదోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తేరితరానప్యుద్దిశ్యవిహితత్వేనఛాన్దోగ్యాదౌపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతిస్స్యాదితి. సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహమాహ (యేచేమేఇతి) (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వేకారణాభావాఽభిప్రేతః. ... ...

(ఇతిప్రాప్తఇతి) (గమనేహిసతీతి) హిసతిశబ్దఃసూత్రయోజనాశేషః. (అవిరోధఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యార్థస్యావిరోధఇత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యైస్సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనందర్శయతి (ఛాన్దోగ్యఇత్థంవిదురితి) సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వందర్శయన్ తన్ముఖేనతపశ్శబ్దస్యాపితద్వాచిత్వందర్శయతి (సత్యంజ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి *పరమంయోమహత్తపఇత్యాదిషుద్రష్టవ్యం.—— పరైస్తు విద్యాన్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యాంఅర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య *విద్యయాతదారోహన్తియత్రకామాఃపరాగతాః। నతత్రదక్షిణాయాన్తినావిద్వాంసస్తపస్వినఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపఃపరాయణానాంవిద్యానిష్ఠత్వమార్థమిత్యుక్తం. తదవిరుద్ధం. ఆర్థత్వాదపిశాబ్దత్వం సమ్భవదుక్తతమం.—— * సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీతిబ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్యచయథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయాప్రతీతంసత్యతపశ్శబ్దవాచ్యంబ్రహ్మైవేతిచసిద్ధం. శ్రద్ధాపూర్వకంబ్రహ్మోపాసనస్యశ్రుత్యన్తరసిద్ధతాందర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే *బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదోజనాఇత్యత్రతాత్పర్యం. నవిద్యావిశేషఉక్తః. (ఏవంజాతీయకాఇతి) * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి * సూర్యద్వారేణ తేవిరజాః ప్రయాన్తి *అథోత్తరేణతపసాబ్రహ్మచర్యేణశ్రద్ధయావిద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమేవాభియాన్తీత్యాదయశ్శ్రుతయః, * సహ్యశ్రద్దైర్విజిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరేవమేవతు। ద్రష్టవ్యస్త్వనుమన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చద్విజాతిభిః। యఏవమేనంజానన్తియేచారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతేతపస్సత్యం

శ్రుతిస్మృతయో బహ్వ్యస్సన్తి. ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాస్తైవోపకోసలవిద్యా దావనూద్యతే. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమో ఽవాయ్వనాకాశమసఙ్గమరసమగన్ధమచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనో ఽతేజస్కమప్రాణమముఖమమాత్రమనన్తరమబాహ్యం న తదశ్నాతి కించన ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి. తథా ఆథర్వణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్ర సంశయః- కిమిమే అక్షరశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాః సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాస్వనుసన్ధేయాః-

---

శ్రద్ధయా పరయా యుతాః। క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చిరహశ్శుక్లం తథోత్తరం। అయనం దేవలోకం చ సవితారం సవైద్యుతం। తత్ర తత్పురుషో దివ్యో మానవో బ్రహ్మలౌకికాన్। కరోతి పునరావృత్తిస్తేషామిహ న విద్యత ఇత్యాదికాః స్మృతయ, శ్చ వివక్షితాః. సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తా చేత్- ఛాన్దోగ్యే ప్రదేశద్వయే ఽర్చిరాదిగత్యేర్ద్విరుక్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏవం సర్వేతి) పూర్వపక్షే * తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచో ఽనువాదత్వం చ- సిద్ధాన్తే తు న తత్సఙ్కోచః- అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసు చిన్తనీయతయా కృతం- తద్వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇతరే సర్వేపి *యావదధికారమితి సూత్రమతః పరస్తాత్ పఠిత్వా అధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర పరేతు విదుషస్తద్దేహపాతానన్తరం దేహాన్తరముత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషు దేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వం - అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమాన బ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసామప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కించ-*యావదధికారమవస్థితిరిత్యుక్తే కథమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానేనైవ వర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధికారస్య ప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వమేవ విద్యాయాః మోక్షహేతుత్వమితి చేన్న - ప్రారబ్ధకర్మణోపి స్వప్నార్థవన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మాశయస్యాముక్తేషోర్వేగక్షయాదివ ఫలక్షయాన్నివృత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నశరవేగస్యేవ మిథ్యాత్వేన బోధాదనన్తరం భోగానుపపత్తేః. న హి మూఢో ఽపిక్షణమపి పురుషే ప్రబుద్ధే శరశ్చ వేగశ్చాబాధితౌ తిష్ఠతః. యది వసిష్ఠాదీనాం న నివర్తకజ్ఞానముదితం - తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయా అభావాత్ సుతరామనారమ్భణీయతా.— అపరేతు వసిష్ఠాదీనాం దేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినా ఽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తన్మతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.— అన్యేతు అర్చిరాదిమార్గస్యఋజుత్వాత్, ఆదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానాత్, ఆర్జవేన న సదా దేవాశ్చిన్త్యాః - కింతు యదా యత్ర యస్తిష్ఠతి- స తత్ర తదా చిన్త్య ఇతి విచార్య - భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదా తే దేవాశ్చిన్తనీయా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే *అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితి యుగపదనేకత్రవృత్తివిరోధో హి శరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాణ్యయుక్తాని- అతఏవాస్య సూత్రస్య విదుషో దేహాత్యయే సకలకర్మక్షయస్య వ్యభిచారశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం. యతస్తదేవ యుక్తం- అతఏవ సామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటత ఇతి అనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవ పాఠస్సమీచీనః. నను అనియమసూత్రాత్ పరత్వముపపద్యతే- విదుషో ఽర్చిరాదినా ఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేపి సఙ్గత్యుపపత్తేః. నైవం- అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య. సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వం హి తేన సూత్రేణ నిరూపితం. అథో విద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య * యావదధికారమితి సూత్రస్య సామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవ పఠనం యుక్తమ్. ....

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం॥ అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - తథా ఽస్థూలత్వాదేరపి సర్వసాధారణ్యం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే ప్రకరణం పూర్వపక్షహేతుః - అత్రాపి తథేతి వా సఙ్గతిః. (ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపా ఇతి) ప్రపఞ్చప్రత్యనీకం- బ్రహ్మ. తస్య ప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకాః అస్థూలత్వాదిధర్మా

ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిం యుక్తం. యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవేతి. కుతః. విద్యాన్తరస్వరూపభూతానాం గుణానాం విద్యాన్తరస్వరూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణామేషామానన్దాదివత్స్వరూపావగమోపాయత్వాభావాచ్చ. ఆనన్దాదిభిరవగతస్వరూపే హి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే- నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అక్షరధియాంత్వవరోధ ఇతి) అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినామస్థూలత్వాదిధియాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః-సఙ్గ్రహణమిత్యర్థః. కుతః. (సామాన్యతద్భావాభ్యాం) సర్వేషూపాసనేషూపాస్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వాదస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌ భావాచ్చ. ఏతదుక్తం భవతి- అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి వస్తునో గ్రహణం. న చ కేవలానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణమాకారముపస్థాపయతి- ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకో హ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపం. ప్రత్యగాత్మనస్తు స్వతో హేయవిరహిణోఽపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. హేయప్రత్యనీకత్వం చ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపం. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మానుసన్ధాతాఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారం బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి అస్థూలత్వాదీనామానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావాత్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తథైవ బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఔపసదవదితి) యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసదఙ్గభూతః సామవేదపఠితః *అగ్నేర్వై హోత్రం వేత్విత్యాదికో మన్త్రైః ప్రధానానువర్తితయా యాజుర్వైదికేనోపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే *గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి. ... ...

ఇత్యర్థః. కిం మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రుతమస్థూలత్వాదికం తత్రైవోపసంహార్యం- ఉత సర్వాసు విద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాం కిం బ్రహ్మాసాధారణతయా తత్స్వరూపనిరూపకత్వం- ఉత కేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి. కిమస్థూలత్వాదికం వినా శఙ్కితకృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతిరస్తి- నేతి. అస్తి చేత్- కేవలజ్ఞానాదీనామేవ నిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదేరనుపసంహార్యత్వం. న చేత్- స్వరూపనిరూపకత్వాత్ సర్వాసూపసంహార్యత్వం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. వస్తుసామర్థ్యం ప్రమాణమాశఙ్క్య ప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి) స్వరూపావగమోపాయత్వాభావం వివృణోతి (ఆనన్దాదిభిరితి) * లబ్ధరూపే క్వచిత్కిఞ్చిత్తాదృగేవ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. ... ...

(అస్థూలత్వాదిధియామవరోధ ఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదికమనుసన్ధేయమిత్యర్థః. * సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చిత్యైకో హేతుః. సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మానుగతం చేత్- కథమస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అత్ర వివక్షితా ప్రతీతిర్నయేన కేనచిదాకారేణ ప్రతీతిః- అపితు వ్యావృత్తాకారేణ ప్రతీతిర్వివక్షితా- తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనామస్త్యేవేత్యాహ (అసాధారణేతి) (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూపముపస్థాపయతీత్యర్థః. హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి- తత్కథం హేయప్రత్యనీకానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వమసాధారణమస్తు- తత్రాస్థూలత్వాదికం కథమసాధారణమిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వంచేతి) విపరీతరూపం. విరోధిరూపం. తత్తద్ధేయశబ్దానాం వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తం. స్థూలత్వాదివిరోధిశబ్దాఖిలస్య ఆకారోఽస్థూలత్వాదిః- భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అత ఏవ హ్యస్థూలత్వం సూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యం తత్తద్వ్యావృత్తిరవగన్తవ్యా అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభిరిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయత్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభిర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. ఆనన్త్యేన సర్వవ్యవచ్ఛేదేఽపి శఙ్కితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తు తద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవ సిధ్యేదిత్యవశ్యానుసన్ధేయత్వం. ఏతదధికరణార్థముపజీవ్య పూర్వమానన్దాదిష్వమలత్వం చ సహపఠితం. * ఔపసదవదితి వక్ష్యమాణదృష్టాన్తః కర్మవిషయః- దార్ష్టాన్తికం తూపాసనం - తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్యమంశమాహ (గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వ ఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రం- జమదగ్నినా ముహురనుష్ఠితం చతూరాత్రం నామ కర్మ. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూతసామవేదపఠితోమన్త్రైః. *ఉచ్చైస్సామ్నేతి వచనాత్ సామవేదపఠితత్వేన తస్య మన్త్రస్యోచ్చైస్త్వే ప్రాప్తేఽపి *ఉపాంశు యజుషేత్యుపాంశుపఠితవ్యయజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేన తదనువర్తిత్వాదుపాంశుప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమ ఇతి) వ్యతిక్రమః - విరోధః. యథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే- తథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాం ప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యభిప్రేతః.

నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వాత్, గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, * సర్వకర్మా సర్వగన్ధస్సర్వరస ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ

౩౮॥ సూ ఇయదామననాత్ ॥ ఆమననం-అభిముఖ్యేన మననం. అనుచిన్తనం. ఆమననాద్ధేతోరియదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తం- యదస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాదికం. యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం న సమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయం. తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాం చానన్త్యా, దుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితి చాభిప్రాయః.

౩౮॥ సూ. ఇయదామననాత్ ॥ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఆమననమిత్యాదినా) తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తం గుణజాతమియదేవేత్యర్థః. ... ...

అత్ర పరే తు *సామాన్యతద్భావాభ్యాం- ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వా, దక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చైతియోజయన్తి. తతోఽపి వరముక్తార్థపరత్వం- నిదర్శనానుగుణ్యాత్. అజ్ఞానాం ప్రధానానువర్తిత్వే హి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ *ఆనన్దాదయ ఇత్యనేన న పౌనరుక్త్యమిత్యాహుః. తదయుక్తం- సత్యాదివాక్యానామతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్య వ్యవచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్త్యా ప్రయోజనాభావా, చ్చ. న హి పాంసురాశేర్వివిక్తస్య రత్నస్య పునః పునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేచనే కిఞ్చిత్ప్రయోజనం. *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యయోర్విద్యాభేదాభేదవిషయం *ఇయదామననాదితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- ఉభయోర్భోక్తృత్వమేకత్ర - ఏకస్య భోక్తృత్వ, మన్యస్య చాభోక్తృత్వ, మన్యత్రేతి విద్యాభేదముక్త్వా ఛత్రిన్యాయేనావిరోధా, జ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వా, చ్చ రూపాభేదాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-ఛత్రిన్యాయాదిభిరద్వైతకత్వస్య * గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావా, చ్చ. ఇయచ్ఛబ్దో హి దేశకాలస్వరూపసఙ్ఖ్యేయత్తాసాధారణః. కిఞ్చ - యదా పైఙ్గిశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయప్రత్యగాత్మపరత్వం *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యాభిమతం - తదా ద్వయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతం. జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్యముక్తం. న సునపౌనరుక్త్యం - తత్ప్రపఞ్చనార్థో హ్యయమారమ్భ ఇతి చేన్న - అధికరణాన్తరనిరూప్యార్థానామిహ ప్రపఞ్చనాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావా, చ్చ. కిఞ్చ- *ఇయదితి సౌత్రపదం చ న ద్విత్వసఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదమేకాన్తతోఽవగమయతి - తతశ్చ *విశ్వమేవేదం పురుషః *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన విద్యైక్యపరం సూత్రం కిం న స్యాత్. యది సఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమేవాభిమతం- తర్హి *త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్ *చతుష్పాత్ బ్రహ్మేత్యాదిసఙ్ఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్న బ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కిం న స్యాత్. సర్వత్ర భేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్ప్రేక్షితుం శక్యాః. అతో యథాకథఞ్చిన్నిర్వహణాదపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్ఠం.——— సూత్రాక్షరానైకాన్త్యపునరుక్తిభ్యామేవాపరేషాం పక్షే పృథగధికరణభేదో ప్యుదస్తః.———

అన్యే తు *సమ్భూతిం చ వినాశం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృతమశ్నుత ఇతి సప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనం, ప్రపఞ్చవినాశావస్థసన్మాత్రబ్రహ్మోపాసనం, చేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయోస్సముచ్చయమాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనం చ సమ్భూతిరేవ- జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్. *అస్థూలమిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే- నేతి చిన్తాయామవిశేషేణ *సమ్భూతిం చ వినాశం చేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిష్వభావేపి తద్ధర్మిణో బ్రహ్మణః సమాకృష్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభిస్సమ్భూతిభిరపి వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్రహ్మణస్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యాదన్యోన్యనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసామన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతి చేన్న - కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథా సిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికతయా విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయా చాప్రకమ్ప్యత్వాత్,. సమ్భూతిశబ్దః సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా మార్గపరః- *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి *బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి చ ప్రయోగాత్, *అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ *ఇతి యత్యామార్గపరః- ... వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్య కర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. న చ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మణి స్వారస్యం, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగః,. యతస్సముచ్చయో న ప్రామాణికః- అత ఏవ సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. * ఇయదామననాదిత్యత్ర చ సూత్రాక్షరాణామనై

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్ ॥

బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, - తస్య ప్రతివచనం * యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది,. అథ పృష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయాః ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోఽతోఽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహోళప్రశ్నే చైవమామ్నాయతే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి,- ప్రతివచనం చ *యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏవం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * అతోఽన్యదార్తమిత్యన్తం,. తత్ర సంశయ్యతే- కిమనయోర్విద్యాభేదోఽస్తి- నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. ప్రతివచనభేదాద్రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూపత్వేఽపి ప్రతివచనప్రకారో హి భేదేనోపలభ్యతే- పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేనోచ్యతే- పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనః ప్రాణవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే- పరత్ర తు తదతిరిక్తోఽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనస్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వమప్యుపపన్నం. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామమాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికం- తథాపి తదేవ గ్రాహ్యం. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహలోభాత్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయం - పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరం చ పరమాత్మవిషయం- అశనాయాద్యతీతత్వాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథా భేదానుపపత్తిరితిచేదితి) అన్తరా - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్- తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా *యః ప్రాణేన ప్రాణితి * యోఽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్. ... ...

కార్త్స్న్యం పూర్వవత్. * ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యావగతయోర్భోగానశనయోర్మిథో విరోధాన్న సమ్యాఖ్యాతిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య హవిర్విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయాఽన్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయా వా, విరోధాభావాత్ సమ్యాఖ్యాతిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తవర్ణనం చ సమ్యాఖ్యాతివినాశ సముచ్చయో ప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నం. భోగానశనయోర్విరోధస్తు ఛత్రిన్యాయేన వా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన వా ఋతపానస్య విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే *గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తదౌస్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోఽధికరణభేదోఽనుపపన్న ఇతి..

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్ ॥ హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం చేత్- అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్- ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవస్స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దేన తత్ప్రకరణం వివక్షితం. కిముషస్తకహోళప్రశ్నప్రతివచనశ్రుత్యోర్విద్యాభేదః- ఉత విద్యైక్యం. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యోఽన్యత్ర పరః- ఉతోభయత్ర పర ఏవేతి. కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థాపేక్షే- ఉతానవచ్ఛిన్నే. *న దృష్టేర్ద్రష్టారమితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః- ఉత శ్రవణాదికర్తుః జీవస్య మన్తవ్యత్వనిషేధ ఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః- తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరాపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్య ఇతి విద్యా భిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తురుపాస్యత్వనిషేధః- తదా సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరప్యనవచ్ఛిన్నతయా పూర్వత్రాపి పర ఏవోపాస్య ఇతి విద్యైక్యమితి. రూపభేదాదితి కథముచ్యతే- ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణ హి ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వాన్తరత్వం కథమిత్యత్రాహ (భూతగ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వవ్యావృత్త్యర్థం *స్వాత్మన ఇత్యుక్తం. స్వ ఏవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వమప్యాపేక్షికమస్య సమ్భవతీతి దర్శయితుం భూతగ్రామవచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. (యద్యపీత్యాది) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యస్వరసమితి భావః. పరిహరతి (తథాపీతి) అనేకపదవిరోధేనైకపదస్వారస్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. శఙ్కాయా అనుత్సూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః. ... ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నవిద్యాభేదఇత్యర్థః- ఉభయత్రపరవిషయత్వాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. తథాహి- *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాన్తరఇతిప్రశ్నస్తావత్పరమాత్మవిషయఏవ- బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వేపిప్రత్యగాత్మన్యపికదాచిదుపచరితప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యాపరమాత్మప్రతిపత్త్యర్థంయత్సాక్షాద్బ్రహ్మేతివిశేషణంక్రియతే. అపరోక్షత్వమపి-సర్వదేశసర్వకాలసమ్బద్ధిత్వం *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్యపరమాత్మనఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరఇత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరఇతిసర్వాన్తర్యామిణఃపరమాత్మనఏవసమ్భవతి. ప్రతివచనమపితథైవపరమాత్మవిషయం- *యఃప్రాణేనప్రాణితీతినిరుపాధికంప్రాణనస్యకర్తృత్వంపరమాత్మనఏవ- ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్తౌప్రాణనప్రతికర్తృత్వాభావాత్. ఏవమజానతోషస్తేన ప్రాణనేకర్తృత్వమాత్రముక్తంమన్వానేనప్రత్యగాత్మనోపిసాధారణత్వంప్రతివచనస్యమత్వాఅతుష్టేనపునఃపృష్టస్సంప్రతిప్రత్యగాత్మనోవ్యావృత్తంనిరుపాధికత్వేనప్రాణనస్యకర్తారంపరమాత్మానమాహ *నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేరిత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాందర్శనశ్రవణమననవిజ్ఞానానాంకర్తారం ప్రత్యగాత్మానంప్రాణనస్యకర్తృత్వేనోక్తఇతినమన్వీథాః- తస్యసుషుప్తిమూర్ఛాదౌప్రాణనాదేరకర్తృత్వాత్. *కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాదితిసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వంహిపరమాత్మనఏవాన్యత్రశ్రుతం. అతఃపూర్వప్రశ్నప్రతివచనేపరమాత్మవిషయే. ఏవముత్తరేఅపి- అశనాయాద్యతీతత్వస్యపరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర *అతోన్యదార్తమిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తుకృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోఃపరస్యబ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్రదృష్టాన్తమాహ (ఉపదేశవదితి) యథాసద్విద్యాయాం *ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యఇతిప్రక్రాన్తేసదుపదేశే *భగవాంస్త్వేవమేతద్బ్రవీత్వితి *భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితిప్రశ్నస్య, *ఏషోణిమాఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యమితిప్రతివచనస్య, చభూయోభూయఆవృత్తిస్సతోబ్రహ్మణస్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయదృశ్యతే- తద్వత్. అతఏకస్యైవసర్వాన్తరభూతస్యబ్రహ్మణఃకృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేనరూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్. ....

అథస్యాత్ - యద్యప్యుభేప్రశ్నప్రతివచనేపరబ్రహ్మవిషయే- తథాపివిద్యాభేదోఽవర్జనీయః- ఏకత్రసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యం-ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేనరూపభేదాత్, ప్రష్టృభేదాచ్చ- పూర్వత్రహ్యుషస్తః ప్రష్టా- ఉత్తరత్రకహోళఇతి. తత్రాహ.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ॥ నాత్రవిద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేకరూపార్థవిషయాభ్యామేకేనచవిధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతేః. ప్రశ్నద్వయంతావత్సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయం. ద్వితీయేప్రశ్నే *యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాన్తరఇత్యేవకారశ్చపూర్వప్రశ్నేఉషస్తేనపృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వంకహోళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనంచో

* భూతగ్రామవత్స్వాత్మన ఇతిపూర్వపక్షముక్త్వా *నేత్యుక్తేపరస్యేత్యర్థాదుక్తంభవతీత్యభిప్రయన్నార్థంహేతుమాహ (ఉభయత్రేతి) కథమిత్యపేక్షాయాంతంవివృణోతి (తథాహీతి) సాక్షాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేకో హేతుః. హేత్వన్తరమాహ (అపరోక్షత్వమపీతి) దేశకాలసన్నికర్షోహ్యపరోక్షత్వేవిద్యతే - తస్మాద్బ్రహ్మణోఽపరోక్షత్వంనామసర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. (నిరుపాధికంప్రాణనస్యకర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వంవివక్షితం. నిరుపాధికశబ్దేనజీవవ్యావృత్తిః. సహికర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనామధిష్ఠాతృత్వేనకదాచిత్ప్రాణయితా. నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం పరమాత్మనఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మనఇతి) పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వశఙ్కాంపరిహరతి (ఏవమితి) (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) *దృష్టేర్ద్రష్టారమితివ్యపదేశః ఓదనపాకంపచతీతివదితిభావః. పరమాత్మనస్సర్వదాసర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వేశ్రుతిమాహ (కోహ్యేవాన్యాదితి) (ఉత్తరేఅపి) కహోళప్రశ్నప్రతివచనేఇత్యర్థః..

(ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్రప్రష్టృద్వయసద్భావాద్విద్యాభేదస్సమ్భవతీత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యంవిధిపదైక్యంచవివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమి

భయత్ర * సతఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమేకరూపమేవ. విధిప్రత్యయశ్చోత్తరత్రైవదృశ్యతే *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మైకవిషయత్వే ద్వయోరవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తకహోళయోరితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఉషస్తస్యయా సర్వాన్తరాత్మనో బ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవిషయా బుద్ధిః- సా కహోళేనాపి ప్రష్ట్రా కార్యా,- యా చ కహోళస్యతస్యైవ బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః- సోషస్తేనాపి కార్యా,. ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణో జీవవ్యావృత్తిరవధృతా భవతి. ఏనం సర్వాన్తరాత్మానం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తమవగమయితుం సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన విశింషన్తిహి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తు తస్యోపపాదకాః - నోపాస్యాః. ననూపాస్యగుణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవ చేత్ - ప్రాణనహేతుత్వస్యాశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్రష్టోః వ్యతిహృత్యానుసన్ధానం కిమర్థం. తదుచ్యతే-సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాద్వ్యావృత్తే బ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతే సతి కహోళేన జీవస్య సర్వాత్మనాఽసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వాన్తరాత్మా వ్యావృత్తోఽనుసన్ధేయ ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః - యాజ్ఞవల్క్యోపి తదభిప్రాయమభిజ్ఞాయ ప్రత్యగాత్మనోఽసమ్భావితమశనాయాదిప్రత్యనీకత్వముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్య వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థముభాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. (ఇతరవత్) యథేతరత్ర- సద్విద్యాయాం భూయోభూయః ప్రశ్నే ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే- న పునః పూర్వప్రతిపన్నాద్గుణాద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే- తద్వత్. ....

తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదే సతి కథమైక్యమవగమ్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ

౩౭॥ సూ. సైవహి సత్యాదయః॥ సైవహి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ *సేయం దేవతైక్షత *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి ప్రకృతా *యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషూపపాద్యతే- యతః *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి ప్రథమప

ర్యాయాదినా) (విధిప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణం హి భేదహేతుః- అత్ర తదభావాద్విద్యైక్యమితి భావః. * తిష్ఠాసేత్ -బ్రహ్మణి తిష్ఠాసేత్. నిష్ఠాం లభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః. (ద్వయోరవధృత ఇతి) ద్వయోః- ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచనకహోళప్రశ్నప్రతివచనరూపవాక్యయోః. (కర్తవ్య ఇతి) వ్యతిహారస్య కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. వ్యతిహారం వివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) వ్యతిహారస్య ప్రయోజనమాహ (ఏవమితి) వ్యావృత్తిబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచనమితి వదన్ * విశింషన్తీతి సౌత్రం పదం వ్యాచష్టే. (ఏనం సర్వాన్తరాత్మానమితి) (అత ఇత్యాది) సర్వాన్తరాత్మత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదః పరిహృతః. విద్యైక్యేపి వైశ్వానరవిద్యాయాముపమన్యవాదివత్ ప్రష్టృభేదస్సమ్భవతీతి స్పష్టత్వాన్న కణ్ఠోక్తం. వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః- తత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధిస్స్యాదిత్యన్యతరేణ కిమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) కహోళస్య పునః ప్రశ్నస్సమ్భవతి- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవైశద్యాయ పునః ప్రశ్నః - తద్వత్. అన్యతరేణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయోర్జాతాయాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః - కహోళప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం) వ్యావర్తకధర్మభూయస్తయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః. ఏవం ధర్మభేదేన చ రూపభేదాశఙ్కా కృతో విద్యాభేదో నిరస్తః. ....

అథ దృష్టాన్తవిద్యైక్యం స్థాపయిష్యన్ సూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

౩౭॥ సూ. సైవహి సత్యాదయః॥ (సైవహీతి) * నేతి నిర్దేశః * సేయం దేవతైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యానురోధాదితి భావః. (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తత్రాపి కారణభూతాయాః పరస్యా దేవతాయా ఏవోపాస్యత్వముపపాదయతి (యత ఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా- కారణత్వోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయమావృ

ర్యాయోదితాస్సత్యాదయస్సర్వేషుపర్యాయేషూపపాద్యోపసంహ్రియన్తే.— కేచిత్తు *వ్యతిహారోవిశింషన్తి హీతరవత్ *సైవహిసత్యాదయ ఇతిసూత్రద్వయమధికరణద్వయంవర్ణయన్తి. తత్రపూర్వేణ *త్వంవాహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేతద్యోహంసోసౌయోసౌసోహమితివాక్యేజీవపరయోర్వ్యతిహారానుసన్ధానంప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతఇత్యాహుః. తత్ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *తత్త్వమసీత్యవగతసర్వాత్మభావవిషయత్వాదస్యవాక్యస్యనాత్రప్రతిపాదనీయమపూర్వమస్తీత్యనాదరణీయం. తత్తువక్ష్యతే *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి. నచసర్వాత్మత్వానుసన్ధానాతిరేకేణపరస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవత్వానుసన్ధానం, జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసన్ధానం, తథ్యంసమ్భవతి. ఉత్తరేణచసూత్రేణ *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్యసత్యోపాసనస్య *తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షిన్నిత్యాదివాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచైక్యంప్రతిపాద్యతఇతి. తదప్యయుక్తం- ఉత్తరవాక్యేఽక్ష్యాదిత్యస్థానభేదేనవిద్యాభేదస్యపూర్వమేవ *నవావిశేషాదిత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్. నచద్వయోరనయోర్వ్యాహృత్యాదిశరీరకత్వేనరూపవతోః *హన్తిపాప్మానంజహాతిచయఏవంవేదేతిపృథక్సంయోగచోదనావతోర్ద్వయోరుపాసనయోః *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజం వేదసత్యం బ్రహ్మేతిజయతీమాఀల్లోకానితిసంయోగరూపాదిమత్తయానిరపేక్షేణపూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేదస్సమ్భవతి. నచ *హన్తిపాప్మానంజహాతీతిగుణఫలాధికారత్వం- ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వంప్రమాణమితిచేత్. న- ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వేనిశ్చితేపూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోఃఫలయోర్గుణఫలత్వం - తయోర్గుణఫలత్వేనిశ్చితేసతిసంయోగభేదాభావాత్పూర్వేణవిద్యైక్యమితీతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిర్యథోక్తప్రకారమేవసూత్రద్వయమ్. ....

అన్తరత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

త్త్వేనతత్రతాత్పర్యాదిత్యర్థః.— పరోక్తప్రకారమనూద్యదూషయతి (కేచిత్త్వితి) తస్యకథమర్థంవర్ణయన్తీత్యత్రాహ (తత్రేతి) సాపివక్తవ్యైవే త్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) నను *సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితిజగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యవిషయం- *ఆత్మేతీత్యాదికంతుజీవతాదాత్మ్యపరం. నాత్రసర్వాత్మభావఉచ్యతే- అపితుజీవబ్రహ్మణోరన్యోన్యథావారోపణమితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) (తథ్యంనసమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవదసదారోపణం చేత్- నతదపవర్గోపాయః- తత్త్వజ్ఞానంహ్యపవర్గోపాయఇతిభావః. *త్వంవాహమస్మీత్యాదేరయమర్థః- త్వంవాహమస్మి- త్వంశబ్దబుద్ధివిషయఃపరమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి- అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవత్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి, అసీ, తినిన్తౌశావహంత్వంశబ్దప్రయుక్తౌ. అహంత్వంశబ్దౌప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ. *తద్యోహమిత్యాదేరప్యయమర్థః. అనన్తరసూత్రస్యపరోక్తార్థమనువదతి (ఉత్తరేణచేతి) దూషయతి (తదపీతి) తత్కిమిత్యత్రాహ (నచేతి) *జహాతిచ- శరీరమిత్యధ్యాహారః. ప్రథమంద్వయోరితిపదంవాక్యపరం. ద్వితీయంతూపాసనపరం. ద్వయోరపివాక్యయోర్మధ్యేఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసనయోర్విద్యాభేదస్యసాధితత్వాత్ పరస్పరభిన్నవిద్యాద్వయేనపూర్వవాక్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యంనసమ్భవతి,. ఏకవిద్యాత్వేసాకాఙ్క్షత్వాదుపాఽన్వయస్స్యాత్- పృథక్పృథక్సంయోగాదీనాముక్తత్వేననిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చనైకవిద్యాత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) గుణఫలం- అఙ్గఫలం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. ఉత్తరయోఃఫలయోః-పాపహననశరీరప్రహాణయోః, సంయోగభేదాభావాత్- ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేనస్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః. ... ...

ఏవం *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్యయోజనాన్తరంనిరస్తం. అన్యసూత్రస్యయోజనాన్తరంపరైఃకృతం. తేహి *అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిసూత్రంభఙ్క్త్వాసిద్ధాన్తవిషయంవర్ణయన్తి- అత్రద్విరామ్నానావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేన విద్యానానాత్వంపూర్వపక్షీకృత్య- స్వాత్మనోవిద్యైక్యంస్యాత్- నహిద్వౌసర్వాన్తరౌసమ్భవతః- తదాహ్యేకస్యసర్వాన్తరత్వమాపేక్షికంస్యాత్- యథాభూతగ్రామేపృథివ్యాద్యాపబాదీనామాపేక్షికమన్తరత్వమితి. నైకద్యాగ్నంశజ్ఞావిశేషనిరాసార్థంచద్విరామ్నానసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అత్రవ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుళ్యంచ. అన్యన్మతేహిప్రతివచనశబ్దమాత్రమధ్యాహార్యం. *అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపినఘటతే - అన్యథాశబ్దోహిప్రకృతాదన్యథాత్వం బ్రూతే-సిద్ధాన్తస్యప్రకృతత్వేసత్యన్యథాశబ్దఃపూర్వపక్షవిషయోభవితుమర్హతి. తతశ్చఅనభ్యుపగమ్యమానేవిద్యాభేదేద్విరామ్నానానుపపత్తిరితివ్యాఖ్యానమస్వరసం. విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహిస్వరసార్థః- తదాచామ్నానభేదానుపపత్తేరితిహేతుర్నఘటతే. తస్మాత్ *ఇతిచేదిత్యన్తస్యపూర్వపక్షవిషయత్వం, తతఏవాఖణ్డితత్వం, చయుక్తం. *భూతగ్రామవదితిపదస్య*ఏకోదేవఇతిశ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేనయోజనాన్తరమప్యనుపపన్నం - సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రయోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసఃకణ్ఠోక్తః.—

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మింఛ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమనయోర్విద్యాభేదః - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్ట ఆకాశశ్ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానో వశిత్వాది గుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతో రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే న భేద ఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్. ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవహి రూపం - వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏతదవగమ్యతే. (ఆయతనాదిభ్యః) హృదయాయతనత్వసేతుత్వవిధరణత్వాదిభిస్తావదుభయత్ర సైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్య గుణాష్టకాన్యతమభూతస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య విశేషా ఏవేతి సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాం సద్భావమవగమయన్తి - అతో రూపం న భిద్యతే. సంయోగోఽపి *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే*అభయం వై బ్రహ్మ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో న భిద్యతే. ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతం- వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణాత్తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్. ....

ఆపరేతూభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపరమధికరణమిచ్ఛన్తో జీవప్రతిపాదనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాత్ విద్యైక్యం ఫలమితి వదన్తి. తదయుక్తం- పూర్వత్రాప్యుక్తహేతుభిః పరమాత్మపరత్వసిద్ధేర్జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్వాత్మనోఽన్తరానాన్యస్స్పృశతి- తదాభూతగ్రామవదాపేక్షికత్వం స్యాత్- అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితి చేన్న - ఉపదేశభేదవదుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యం - ఉపదేశద్వయానర్థక్యాదితి యోజనా చ క్లిష్టా- అశ్రుతనఞోఽధ్యాహారాత్.—— అన్యే తు సమ్భృత్యుపాసనేషూభయేషాం ప్రాచీనత్వాదీనా, మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం, చ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేన విద్యైక్యసమర్థనపరమాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వమయుక్తం - సమ్భృతివినాశసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. *వ్యతిహార ఇత్యాదినా త్రద్వయస్య తత్కృతయోజనా చ భాష్యేణైవ నిరస్తా. *తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి సామానాధికరణ్యం చ ఘటశరావశబ్దయోరివాంశద్వయవాచిత్వాదయుక్తం. అత ఏవ బ్రహ్మణో జీవత్వేఽహఙ్కారహృద్దేశదిక్కాలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః- జీవస్య బ్రహ్మత్వే తు జీవస్య జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనమితి చాయుక్తం- ఘటశరావయోరివ పరస్పరాసాధారణగుణానామన్యత్రాసమ్పత్తే, స్సాధారణగుణానాం చ ద్రవ్యత్వాదీనామివ యత్తద్వ్యపదేశవత్పదసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యత్వాభావా. చ్చ........................

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥ ప్రాచీనత్వాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం చ ధర్మిభేదబాధాకాద్విద్యైక్యం సమర్థితం - అత్ర తు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదిగుణస్య చ ధర్మిభేదశఙ్కా యా సఙ్గతిః. కిమత్ర విద్యాభేదః - ఉత అభేద ఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయ, ముపాసనం- వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయం,- ఉతోభయత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారాదపహతపాప్మత్వాదీనాం ప్రతిపత్తిరస్తి - నేతి. యదా నాస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. యదాత్వస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. అస్మిన్నధికరణే వ్యామోహనిరాసః ఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినో గుణత్వేనాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితం - ఆకాశాన్తర్వర్తినస్స్వతన్త్రవస్తుత్వే సత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వమప్రచ్యుతమితి భిదా. (వశిత్వాదీతి) ఆదిశబ్దేన *స వా ఏష మహానజ ఇత్యుక్త దహరత్వవిరోధిమహత్త్వం చ వివక్షితం. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట, ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశేశయాన, ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) * ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యానార్థం, ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (వాజసనేయక ఇతి) (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తం. తత్ర పరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధిప్రాచు

అథస్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిస్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే- వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థతస్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ *మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయం ధ్రువమితి ప్రకృతేన వాక్యేన *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణ చోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతేరవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయో పి స్థూలత్వాణుత్వవన్నిషేధ్యా ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యేపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వాదేవంజాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థోపాసనేష్వలోప ఇతి. తత్రాహ

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః॥ బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానామేషాం సత్యకామత్వాదీనాం *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యాదిభిరనయోః శ్రుత్యోరస్యాసు చ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదరముపదేశాదేషామలోపః-అపితూపసంహారః ఏవ కార్యః. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ *అథ య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీత్యవేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి భూయో భూయ ఐశ్వర్యోపదేశాద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవమన్యత్రాపి. న చ మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవదపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నాన్ సాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణాన్ముముక్షూన్ భూయోపి భ్రమయితుమలం. *నేహ నానాస్తి కించన *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి తు-సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాదేకధాఽ

ఽవస్థితస్యాపవాదకం - తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తీతి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తం. వాజసనేయకే తు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమేవానువిధేయ త ఇత్యర్థః...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా సగుణవిషయా - ఫలవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్యాదినా) (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థమనువాదత్వం నిరస్తం, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తం,. యథా అపూర్వతా తాత్పర్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా- తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోరనుకూలప్రతికూలరూపం. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తం - భూయో భూయ ఇత్యభ్యాసో దర్శితః. (అవేదననిన్దా క్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విషయా వేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. ఏవం సత్యకామత్వాదీనామపూర్వత్వం, వేదనే ఫలశ్రవణం, వేదనఫలకథనావేదననిన్దార్థమావృత్తిః- *ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *తస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తిరిత్యాదిభిరాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకే ప్యేవమాదికమాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) (న చ మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాన్నిషేధార్థమనువాద ఇతి వక్తుమశక్య ఇత్యుక్తం. గుణకథనం వి[illegible]చేత్ - గుణనిషేధోపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తం [illegible]పితుల్యం. ఫలవిశేషార్థ[illegible]మానగుణారోపణమితి చేత్ - గుణనిషేధోపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాన్వయో వాస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యా[illegible]యరూపత్వాన్నారోపణమితి చేత్- సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నాసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం వి ప్రలిప్సా[illegible]లమితి చేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తమితి చేత్ - తద్గుణప్రతిపాదనేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణముక్తం. *నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిబన్దీత్వేన పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్య పరాభిమతనిర్విశేషపరత్వవ్యుదసనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ *నేహ నానాస్తీత్యాదేరబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వమాహ (నేహేత్యాదినా) *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం- కేషాంచిత్కదాచిత్స్వనిష్ఠత్వమన్యపరతన్త్రత్వం వా సమస్తవ్యం - అపి

నుదర్శనం విధాయ బ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనం నిషేధతీత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యత్ర చేతి శబ్దేన ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరామృశ్య న తథావిధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చానన్తరముపపాదయతి *అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీతి. ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యవిసజాతీయత్వాత్ప్రమాణాన్తరేణ న గృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వాన్న విశీర్యతే - ఏవముత్తరత్రానుసన్ధేయం. ఛాన్దోగ్యేపి *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యత ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే. ...

నన్వేవమపి *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి-స యది పితృలోకకామో భవతీత్యాదినా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్య సాంసారికఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేప్సోర్న సగుణం బ్రహ్మోపాస్యం. పరవిద్యాఫలం చ *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతీదమేవ. అతస్సత్యకామత్వాదయో బ్రహ్మప్రేప్సోర్నోపసంహార్యా ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥ ఉపస్థితిః - ఉపస్థానం. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని అత ఏవ-ఉపసమ్పత్తేరేవ హేతోస్సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యతే *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి. తదేతచ్చతుర్థే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే. అతస్సర్వేషు లోకేషు కామచారస్య ముక్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపసంహార్యాః. ....

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

త్ముపరమాత్మపరతన్త్రితమైకరూప్యమేవ ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. *సవిష నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్య ప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వముక్తం- *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపి తత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తం. ఇహోదాహృతార్థస్య ప్రకరణానుగుణ్యం దర్శయన్ *అగ్రాహ్య ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి) (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్య జరయా న బ్రహ్మ జీర్యతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికం సాంసారికఫలం- *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి సాక్షాన్ముక్తిఫలం స్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్య శ్రవణాదిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥ (అత ఏవోపసమ్పత్తేరేవ హేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరం సర్వలోకకామచారకథనాద్ధేతుత్వమభిప్రేతమిత్యర్థః. బ్రహ్మానుభవతో జీవస్య సర్వలోకకామచారాద్యపేక్షా కథం స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతచ్చతుర్థ ఇతి) నిగమయతి (అత ఇతి) ... ...

వరేతు ఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతం వాజసనేయకే *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేత్యత్ర సమ్బధ్యతే- తత్ర శ్రుతం వశిత్వాదికం ఛాన్దోగ్యే సమ్బధ్యతే- ఆయతనత్వసేతుత్వాదిసామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యే సగుణవిద్యా వివక్షితా. వాజసనేయకే నిర్గుణవిద్యా-*అసఙ్గో హ్యయం పురుషః నేతి నేతీత్యాదిశ్రవణాత్. అతశ్ఛాన్దోగ్యే వశిత్వాదిసమ్బన్ధ ఉపాసనార్థః. అన్యత్ర సత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధః స్తుతిప్రాప్త్యర్థః - ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణస్సద్గుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వా, దాయతనత్వాదిసామ్యబాహుళ్యా, చ్చేతి. తదయుక్తం- నిషేధస్య విహితగుణవిషయత్వాభావేన సగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్, *నేతి నేతీత్యత్రాపి *అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీత్యాదినిషేధానాం *విశోకో విజరో విమృత్యురిత్యాదీనాం చ తుల్యార్థత్వా, చ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేన స్తుత్యాకాఙ్క్షయా సమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః-తథా సతి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతానాం భారూపత్వ సర్వకర్మత్వాదీనామపి సమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపి హి *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే *జ్యాయాన్పృథివ్యాః *అవాక్యనాదర ఇతి హృదయాయతనత్వం మహత్త్వం నిషేధవత్త్వం చ సమానం. అస్తు సమ్బన్ధ ఇతి చేత్. పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాం సర్వత్రస్తుత్యర్థతయా సమ్బన్ధప్రసఙ్గః- కా

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥

*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖే

రణత్వసత్యజ్ఞానాత్మకత్వవిభుత్వనిత్యత్వపతిత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావాత్, తదాకాఙ్క్షాయాశ్చ నివారకాభావాత్,. న హ్యేతావతా గుణేన స్తుతిరలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేనైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్ - వాజసనేయకేపి తుల్యం — అపరే తు విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తః ఉపక్రమభేదమపి విద్యాభేదయుక్తిమాహుః పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణేషూపాస్యవిశేషణతయా వా వ్యావర్త్యతయా వా మోక్షప్రదత్వలక్షణైశ్వర్యాపాధికతయా వా జీవప్రతిపాదనస్య సఙ్గతేర్మహస్సూత్రితత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః.— అన్యే తు పరమేష్ఠి సంజ్ఞాతదభావాచ్చ భేదహేతుమాహుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అవ్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. ఆఖ్యాభేదో హి విద్యాభేదసాధకః. త్రయోప్యేతే *ఆదరాదిత్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి-*తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యారభ్య *య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపనతభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనలోపేపి న లుప్యతే - కిన్త్వబాదినా ప్రతినిధినాపి నిర్వర్త్యతే - అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపమాశఙ్క్య తత్పరిహారాయ హి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ * పూర్వోతిథిభ్యోశ్నీయాద్యథా వై స్వయమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం తదిత్యతిథిభోజనప్రాగ్భావ్యనిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. న హి ప్రాథమ్యలోపాసహా శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. న చ భుజిప్రయుక్తభక్తసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్రమివాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతపయః ప్రభృత్యతిదేశార్థత్వాత్ పయః ప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ *తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూతద్రవ్యలోపేపి నాగ్నిహోత్రలోపః-ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా-భోజన ఉపస్థితే హోమస్య తదర్థభక్తసాధ్యతా ప్రతీతే, ర్వాజినస్యామిక్షార్థదధ్యానయనప్రయోజకత్వాభావవత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్, కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్. అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వాభావాత్, *ఆస్యమాహవనీయమితి సామ్పాదికత్వదర్శనా, చ్చాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన, తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్ -ఆదరవచనస్యాపి భోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావాచ్చ భోజనలోపే లోప ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్యనియమమాత్రవిధిః ప్రాగ్భావ్యవిధానం చాతిథిభోజనేన భక్తవ్యయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్షమాహుః. అన్యత్తుల్యం. తదిదమనుపపన్నం- ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసఙ్గత్యభావాత్, ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రదృష్టివిషయత్వేఽనన్తరాధికరణన్యాయేనోద్గీథాద్యుపాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వా, చ్చ. ఆమిక్షాయాగే నియతమపి వాజినం దధ్యానయనాదేరప్రయోజకమిత్యనియతస్యాగ్నిహోత్రదృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వం హి దూరోత్సారితం. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చానారమ్భణీయతా న చాదరవచనం హేతుః - తస్యాసాధకత్వప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవోపి హి యావద్దౌర్బల్యనిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కిమతిథిభోజనప్రాగ్భావ్యనిన్దనం హేతుః- ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాగ్భావ్యం. న ప్రథమః- నిన్దనస్య నిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపగోరణనిన్దా హి తన్నివృత్తేర్విధేయతాం గమయతి. అతోఽతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యం గమయేత్ - న తు భక్తాలాభేపి నిష్పాద్యతాం. న ద్వితీయః- ప్రాగ్భావ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయాం ప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వం చ వాజినస్తుపదహోంసుగ్రహణాదిషు పూర్వకాణ్డసిద్ధం *పదకర్మాప్రయోజకం నయనస్య పరార్థత్వాదితి. అతోఽనారమ్భణీయతా........

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥ సత్యకామత్వాదీనాముపసంహార్యత్వముక్తం- ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసక్తాత్ప్రసక్తిః. ఉద్గీథోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రోక్షణావఘాతాదివన్నియమేనోపాదేయాని- ఉత గోదోహనాదివదనియమేనోపసంహార్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని *యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతామవగమయతి-నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః- ఉత ఫలవిధిరితి. అర్థవాదశ్చేత్- *యశ్చైతదేవమిత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్ -అనియమవాక్యస్య పురుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వాదుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయం- ఛాన్దోగ్యే *కతమః కతమత్సామ కతమః కతమ ఉద్గీథ ఇతి విమృశ్య *వాగేవర్క్ప్రాణస్సామోమిత్యుద్గీథ ఇతి నిర్ధారణం. (ఓమిత్యేతదిత్యాది) క్రతుప్రకరణాధీతే *జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యే జుహూస్సోమసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి *యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూమనూద్య తస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయత్వమఙ్గం- తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసనముద్గీథద్వారా క్రత్వఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యోపాసనస్య ప్రకరణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వం హి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారా తదఙ్గభూతం కించిద్దృష్టాన్తీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్ష

నజుహ్వాదిముఖేనపర్ణతాదివత్ క్రత్వఙ్గత్వేన నియమేనానుష్ఠానానీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతివర్తమాననిర్దేశస్యపర్ణతాదిసమ్బన్ధ్యపాపశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వకల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి) నిర్ధారణం-నిశ్చయేనమనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః - కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః. (తద్దృష్టేః) ఉపలభ్యతే హ్యుపాసనానుష్ఠానానియమః- * తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవం వేదయశ్చనవేదేత్యవిద్యుషోప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమ ఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వేనిశ్చితేసత్యుపాసనవిధేఃఫలాకాఙ్క్షాయాంరాత్రిసత్రన్యాయేనవీర్యవత్తరత్వంకర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదంవీర్యవత్తరత్వం. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతేహికర్మఫలంప్రబలకర్మాన్తరఫలేనతావన్తంకాలం- తదభావోఽప్రతిబన్ధఃకర్మఫలాత్స్వర్గాదిలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవఫలం. తదిదముచ్యతే (పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితి) అతఃకర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్గోదోహనాదివత్కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥

దహరవిద్యాయాం * తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశస్యపరమాత్మనఉపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితిగుణానామపిపృథగుపాసనంవిహితం. తత్రసంశయః- గుణచిన్తనేపితత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరస్యాత్మనశ్చిన్తనమావర్తనీయం- ఉత నేతి. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదీనాంగుణిత్వాత్, తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాత్, గుణార్థంతచ్చిన్తనంనావర్తనీయం.

ణాదిషుసత్స్వపిపర్ణతాదృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవహ్యనుష్ఠేయం-ఉపాసనస్యచపృథక్ఫలసాధనత్వేసత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేననియమేనానుష్ఠానానీతి)అఫలస్యాప్యఙ్గత్వేనానుష్ఠానంనియమ్యతఇత్యర్థః. పృథక్ఫలసాధనత్వంశ్రుతమితిశఙ్కాయాం*నసపాపంశ్లోకంశృణోతీతిపర్ణతావత్ఫలవాదోపిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినఇత్యాదినా) (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశోయస్యేతిబహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహార్యం.*గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యత్రహివిధిప్రత్యయోఽస్తీతితద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్యప్రణయనసాధనత్వంహిగోదోహనస్యవిధేయం- నాన్యస్య-అతఃఫలేవిధికల్పనాస్తి- సతునాత్రవిద్యతఇత్యర్థః. ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాద్వాప్రకరణోపస్థితేః. ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపిఫలంవిధ్యపేక్షితంస్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుంరాత్రిసత్రన్యాయోనేత్యుక్తం. (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయంహ్యఙ్గం. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గోదోహనోపసంహారః - నత్వన్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాత్గోదోహనస్యనక్రత్వర్థత్వం- అపితుపురుషార్థత్వమేవేతినిర్ణీతంకర్మకాణ్డే. .. ..

అన్యేతు *యదేవవిద్యయాకరోతీతికర్మణివిద్యాయానియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితిపూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తం-తరపాఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతఃకర్మణోవీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్యకర్మణోవీర్యవత్త్వంహ్యనుజ్ఞాయతే. అతోవీర్యవత్తరత్వఫలసత్తామభ్యుపగమ్యతచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వంపూర్వపక్షిణావాచ్యం. అర్థవాదత్వంచహేత్వన్తరేణాఙ్గత్వేసిద్ధేవక్తవ్యం - అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిపదార్థసమ్బన్ధఏవపూర్వపక్షహేతుః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥ పూర్వాధికరణంప్రసఙ్గాన్నిరూపితం- అథతత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణంక్రియతఇతిసఙ్గతిః. దహరవిద్యాయాంతత్తద్గుణచిన్తనేతత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరచిన్తనమావర్తనీయం- నేతి. కిందహరమాత్రచిన్తనేగుణవద్దహరచిన్తనమపికృతం- నేతి. కృతంచేత్- అనావర్తనీయం. నచేత్- ఆవర్తనీయం. (దహరేత్యాది) కేవలగుణిచిన్తనంనామ- అనన్తత్వాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనం. గుణాష్టకచిన్తనంగుణచిన్తనం. (తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తన్త్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థంగుణచిన్తనార్థంచతన్త్రేణానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదిత్యర్థః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రదానవదేవేతి) ప్రదానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశపక్షే అపహతపాప్మత్వాదిగుణానాం గుణీ, స చ ప్రథమం చిన్తితః,- తథాపి స్వరూపమాత్రాద్గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్, *అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాత్, పూర్వం స్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టతయాఽనుసన్ధానార్థమావృత్తిః కర్తవ్యా- యథా *ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ *ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ* ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవ రాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బన్ధ్యాకారస్య భిన్నత్వాత్ప్రదానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సఙ్కర్షణే *నానా వా దేవతాపృథక్త్వాదితి..................................

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి॥

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తరమధీయతే *సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువం। విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమిత్యారభ్య * సోఽక్షరః పరమః స్వరాడిత్యన్తం. తత్ర సంశయః - కిం పూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేన తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణమనేన క్రియతే - ఉత సర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కిం యుక్తం. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యా హి ప్రకృతా *దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థం। తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే * పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖం ఇత్యాదినా హృదయపుణ్డరీకాభిధానమస్య నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వముపోద్బలయతీతి. ... ...

(గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః- గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయ ఇత్యర్థః. తస్య స్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. స హి స్వరూపమాత్రం గుణానాం గుణినశ్చ సముదాయో భవతీత్యర్థః. (అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానాముపాసనం విహితమిత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ ఛాన్దోగ్యా వాజసనేయకే చ అధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రేష్ఠోఽవధారితః- అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయురితి తదేతదుభాభ్యాం వాయుప్రాణయోరేకత్వాదపృథక్చిన్తనమితి విపృథక్త్వాపృథక్చిన్తనం సిద్ధాన్తయన్తి అన్యే తు వాజసనేయకే *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యే తదుదాహృత్య పూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావదన్తి. తదయుక్తం- * సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీత్యత్ర స్థానభేదేన విద్యాభేదస్య సమ్మతత్వాత్. తస్య విద్యాభేదహేతుత్వం వేద్యాన్తర్భావాత్ - వేద్యబహిర్భావేపి త్రిభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః. అతోఽమూనాన్యాయేన ఉభయసాః ప్రదానవత్తన్త్రేణేతి పూర్వపక్షశఙ్కాఽనుపపన్నా- తత్ర హీన్ద్రవిశ్వాదైక్యమితి నో ద్వైక్యభేదః - అత్ర తూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణ నిష్ప్రసఙ్గం శఙ్కనీయం. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితి చిన్తాయుజ్యత ఇతి చేన్న - విద్యాద్వయోస్తీర్థత్వేన ద్వయోస్తన్త్రేణానుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మాద్విద్యైక్యే సిత్వే పృథక్త్వాపృథక్చిన్తనవిచారో యథోపపద్యతే- తథా విషయః ప్రదర్శనీయః - అతో దహరవిద్యాయామేవైషా చిన్తా యుక్తా. ....

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి॥ పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేన సఙ్గతిః. (కిం పూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతి దృష్టిసిద్ధవ్యావృత్తిః. కిం సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్యః - ఉత దహరవిద్యామాత్రే. కిం నారాయణానువాకే సర్వవిద్యానాముపాస్యవిశేషో నిర్ధార్యతే- ఉత దహరవిద్యాయా ఏవ. కిమత్ర దహరోద్దేశేన నారాయణత్వం విధీయతే - ఉత సర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి. కిం హృదయాయతనత్వశ్రవణమనురోద్ధవ్యం- ఉత లిఙ్గభూయస్త్వం. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే - దహరోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవ నారాయణ ఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే - సర్వోపాస్యోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారకతయా సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి. * ఆత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి పూర్వానువాకే ఆత్మశబ్దశ్శ్రుతః. అత్రాపి * ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయ ఇత్యర్థసిద్ధం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (లిఙ్గభూయస్త్వాదితి) అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథాహి- పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిఃపరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దనిర్దిష్టముపాస్యం వస్త్విహ తైరేవ శబ్దైరనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే- భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతాననూద్య నారాయణత్వవిధానభూయస్త్వం నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్యమస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేషనిర్ణయే భూయః- బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దశ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమస్తీత్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం ప్రథమకాణ్డే *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పరదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తం *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివచనం దహరశేషత్వముపాస్యోపోద్బలయతీతి- తన్న- బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేఽవధృతే సతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తేః. నచ * సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసినా సమ్బన్ధశ్శఙ్కనీయః- *తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యుపాసిగతేన కృత్ప్రత్యయేనోపాస్యస్య కర్మణోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. *విశ్వమేవేదం పురుషః * తత్త్వం నారాయణః పరః ఇత్యాదిప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. * అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః| స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే. ...

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (చిహ్నపర్యాయ ఇతి) నతు శ్రుతిలిఙ్గాదిషు లిఙ్గమిత్యర్థః. (పద్మకోశేత్యాది) యథా * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి సామాన్యేనోక్తం బ్రహ్మాత్మకత్వం * తత్త్వమసీతి జీవవిశేషే నిగమితం- తథా నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మాదస్మిన్నపి విద్యావిశేషే. స ఏవోపాస్య ఇతి విశేషేతత్ప్రదర్శనమిత్యర్థః. (న చ సహస్రశీర్షమిత్యాదీతి) * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేతివద్ద్రష్టవ్యమితి భావః. విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వమేవ సన్నికృష్టవాక్యైరుపపాదితం. ద్వితీయావిభక్త్యన్తవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తాని వాక్యాని కిం న నేయానీతి శఙ్కాయాముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధం. విద్యాదుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణామనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వమస్యానువాకస్య ప్రతీయతే పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానామర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదాధ్యాహారః, ప్రథమాన్తపదానామస్వారస్యం, చ- సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యం - నతు విధిపదాధ్యాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యానగతార్థస్వభావవిరోధః,. నను ప్రథమార్థత్వే సతి పూర్వానువాకస్థేన * ఉపాసితవ్యమితి పదేనాన్వయో ఘటతే. నైవం - స్వారసికేన సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వే సత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాఽయోగాత్. (సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవేతి) అస్యాయమభిప్రాయః- కేచిత్ * నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితి పదం నారాయణాత్పరమిత్యన్తర్గతసమాసం వదన్తి. తదయుక్తం- ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాహి సమాసః- ముఖ్యార్థే సమ్భవతి లక్షణానుపపత్తేః, సమాసేపి నిపాదస్థపతిన్యాయేన నారాయణ ఏవ పరమితి ప్రథమావిభక్తిస్వీకారోపపత్తేః, మహోపనిషది * నారాయణః పరం బ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్, అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్, * తత్త్వం నారాయణః పర ఇతి విరోధాత్, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్, * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమాసేపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి. ఆత్మశబ్దశ్చ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవ * ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆత్మానమేవ లోకం * తమేవైకం ధ్యాయథ ఆత్మానమిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సూపాస్యత్వసాధకః. ... ...

ఇతరేత్వయోపి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రముత్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమం వ్యాచక్షతే- * తాన్యేతానేవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇత్యాదీని భూయాంసి లిఙ్గాని- లిఙ్గం చ ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి. *పూర్వవికల్ప ఇత్యాదిపూర్వపక్షసూత్రద్వయం. తదయుక్తం- లిఙ్గే ఉపన్యస్తే దుర్బలప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్. నను సత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహత ఇతి చేత్- తర్హి *శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితి సిద్ధాన్తదశాయామాదిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్య లిఙ్గస్యానుపపన్నం, నను తత్ర ప్రాబల్యహేతుర్వివక్షిత ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్. అభిప్రేత ఇతి చేత్. కథమభిప్రాయః. శ్రుతవిధ్యుద్దేశానామన్యార్థదర్శనానాం తదేకవాక్యత్వాదర్థాన్తరాప్రాపకత్వం- అత్ర తు విస్పష్టవిధ్యన్తరానుపలబ్ధేర్నార్థవాదత్వం- కిం తు *వచనానిత్వపూర్వత్వాదిత్యాదినా విధిః కల్పనీయ ఇతీతి చేత్. తర్హి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యం- అత్రోక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోర్నిత్యప్రాబల్యస్య చ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్. పృథగధికరణత్వే తు సప్రయోజనత్వం. *దర్శనాచ్చేత్యేతత్-

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియా మానసవత్ ॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమేతే మనశ్చితాదయస్సమ్పాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాః- ఆహోస్విద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపా ఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావదాహ (పూర్వవికల్ప ఇత్యాదినా) చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వనుప్రవేశసాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావాత్, పూర్వత్ర *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాది నేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానాత్, తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయస్తే నేష్టకచితేనాగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవదుపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వం- తథేహాపి. ...

పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదితి పరే చాపరే చాహుః తదయుక్తం- *లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన *శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేన చ పునరుక్తేః. *దృష్టశ్చ తదుక్తమిత్యస్య- క్రియాణాం ప్రకరణాదుత్కర్షేణ స్వాతన్త్ర్యాఙ్గీకారో మనశ్చితాదీనాం న్యాయ్యః - రాజసూయప్రకరణాదవేష్టేరుత్కర్షో దృష్ట ఇతి. తదుక్తం షష్ఠే *అవేష్టౌ యజ్ఞసంయోగాదితీతి త్రయో హ్యాహుః. తతోఽపి విధికల్పనపరత్వముచితం- స్వాతన్త్ర్యస్యాపి విధికల్పనమూలకత్వాత్. న హ్యవిహితస్య కస్యచిత్ స్వాతన్త్ర్యం శక్యముపగన్తుం.—— అన్యే తు ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవమాహుః - *యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేదేత్యశ్వమేధాద్యుపాసనమశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోఽపి శాణ్డిల్యవిద్యాదిపరత్వం యుక్తం- ప్రతీతిశైఘ్ర్యాత్. మానసగ్రహస్తుత్యాదిసామాన్యేన న క్రియాశేషత్వం- పురుషార్థత్వోపలబ్ధేరిత్యేతదస్యపరం *న సామాన్యాదితి సూత్రం పరే చాపరే చాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రే దృష్టాన్తత్వాన్మానసగ్రహస్య తత్ర పరిహరణీయాభావాత్, దర్శితదేశహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తం. *న హి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవమర్థమాహుః- *అసౌ వై లోకోఽగ్నిరిత్యత్ర న హ్యగ్నేర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తతోఽపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వం యుక్తం- హిశబ్దస్వారస్యాత్. *పరేణేత్యత్ర - తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతం. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దోపస్థాప్యత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్ ....

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియా మానసవత్ ॥ ప్రకరణాద్బలీయసా వాక్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - ఇహ తు ప్రకరణస్య బాధకాభావాన్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. స్తోత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః,- విద్యారూపా, ఇతి నిర్దిష్టం. తద్వివరణం- క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన,- విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేనేతి చ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే హి న విప్రతిపత్తిః- అఙ్గద్వారా విద్యారూపత్వే తు విప్రతిపత్తిః. అతస్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః- తత్సమ్బన్ధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః. కిమిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి- నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగోఽవగమ్యతే - ఉత నేతి. కిమనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాయోగాత్ ప్రకరణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. హోమస్థానత్వాదగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. న హి హోమస్థానమాత్రస్య క్రత్వనుప్రవేశ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చిత్యాగ్నిత్వేనేత్యుక్తం. ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృతస్స్యాత్ - తతః కిం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్య చేతి) క్రతుసన్నిధానం- బుద్ధిస్థత్వం. (సమ్పాదితానాం) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గత్వేన మనశ్చితాదినిరపేక్షత్వాత్ నైషాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానా ఇతి) విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశః కథమిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహః- పాత్రవిశేషః. తస్య విద్యారూపత్వముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే- విగతవాక్యే. యద్వా- అవివాక్యే- వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహస్య మానసత్వం- న హి స్వరూపేణ విద్యతే. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా మనశ్చితాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చావగమ్యతే. *తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యం మనశ్చితాదిష్వతిదిశ్యతే- తేన తుల్యకార్యత్వాద్వికల్పః. తతశ్చేష్టకచితవత్ తత్క్రతునిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౪౬॥ సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి- నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః. (నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ) నిర్ధారణం తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణామిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసా సమ్పాదితాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేఽపి *విద్యాచిత ఏవ *విద్యయా హైవైత ఇతి చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చాత్రైవైషాం శేషీ విద్యారూపః క్రతుః * తే మనసైవాధీయన్త మనసైవాచీయన్త మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాశంసన్ యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కిఞ్చ యజ్ఞీయం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమక్రియతేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు యత్క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్మ క్రియతే- తన్మనోనిర్వర్త్యేషు మనశ్చితాద్యగ్నిషు మనోమయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే. ....

నన్వత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రియామయక్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వైషాం బాధ్యేత. నేత్యాహ

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి. తాం వివృణోతి *విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి - విద్యయా-విద్యామయేన క్రతునా సమ్బద్ధా మనశ్చితాదయశ్చితా భవన్తీత్యర్థః. *తాన్ హైతానేవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇతి లిఙ్గం. వాక్యం చ *ఏవం విదే చిన్వన్తీతి. సమభివ్యాహారో వాక్యం. ఏవం విదే- విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. సర్వభూతకర్తృకం సర్వకాలవ్యాపి చయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశసమ్భవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి. ....

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ॥ వీర్యం- కార్యకరత్వసామర్థ్యం. కముపకారం కుర్వన్తో మనశ్చితాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తుల్యేతి) (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ....

౪౬॥ సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ (విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. విద్యాచిత ఏవేత్యేవచ్ఛ్రుతిరేవోపపాదయతి (విద్యయా హైవైత ఇతి) *దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేత్యాదినా) (మనసైష్వితి) *ఏషు- మనశ్చితాదిషు. యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే- ప్రధానభూతం కర్మ క్రియతే. యత్కిఞ్చ యజ్ఞీయం కర్మ- అఙ్గభూతం కర్మేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) విధిపదాశ్రవణేఽపి ఫలసమ్బన్ధే సతి విధిః కల్ప్యతే- సోఽపి నాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి)

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయా హేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బన్ధేన తన్నిర్వర్తనార్థమిత్యర్థః. వాక్యముపపాదయతి (సమభివ్యాహార ఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్యకృతే హ్యేతానగ్నీన్ సర్వభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. లిఙ్గత్వముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేన చ మనసాఽనుసంహితస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృక

యచ్చేదముక్తం. విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ క్రియామయాత్క్రతోరన్యోఽత్ర విద్యామయః క్రతుర్న సమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ ఇష్టకచితాగ్నేః క్రియామయాత్క్రతోర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యోఽవగమ్యతే. అనుబన్ధాః- యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః *మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువత మనసాశంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిస్సానుబన్ధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథా ప్రజ్ఞాన్తరం- దహరవిద్యాది- క్రియామయాత్క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే - ఏవమయమపి. ఏవం చానుబన్ధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం *వచనానిత్వపూర్వత్వాదితి. ఫలం చ *తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్- స్వక్రతుద్వారేణేష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే. ……

యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యత ఇత్యుక్తం - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ నావశ్యమతిదేశాదవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యం- యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. యస్మాత్కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రాదతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి *స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రాదతిదేశః. న హి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యువత్తల్లోకాపత్తిః- తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి- ఏవమిహాపి మనశ్చితాదీనామిష్టకచితాగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణేష్టకచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యం. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశాదవగమ్యతే. ……………

క్రియామయేష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవాద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతుస్సర్వకాలవర్తిత్వేన సర్వభూతకర్తృకత్వేన చానుసన్ధీయతే- అతస్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః. ……………

అనన్తరసూత్రమవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యచ్చేదమితి)

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాద్విధికల్పనం శ్రుతహానప్రసఙ్గభయాద్ధి క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యం. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రతోరవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసఙ్గపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. కించ- అధికం ఫలశ్రవణమప్యస్తీత్యాహ (ఫలం చేతి) (ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్- తత్ఫలప్రాప్తిః- అన్యథా చేత్- ముక్తిః ఫలమితి భావః. ……………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి)

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యర్థః. తల్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తచ్ఛబ్దః పూరకతయాఽధ్యాహృతః. తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) (అగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణ) అగ్నివద్భావః- అగ్నితుల్యత్వం. (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః- ఆశ్రయః. అఙ్గస్యాశ్రయోఽఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గిరూపేత్యర్థః…

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలైశ్శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వముక్తం- అథ ప్రకరణేనాప్యయమర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. ॥ పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్యాపిమనశ్చితాద్యభిధాయినశ్శబ్దస్యతాద్విధ్యం-తద్విధత్వం-విద్యామయప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే. పరేణహిబ్రాహ్మణేన *అయంవావలోకఏషోఽగ్నిశ్చితస్తస్యాపఏవపరిశ్రితా ఇత్యాదినా *సయోహైతదేవంవేదలోకంపృణానమేనంభూతమేతత్సర్వమభిసమ్పద్యతఇతి పృథక్ఫలావిద్యైవవిధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యాదౌచవిద్యైవవిధీయతే,- అతోఽగ్నిరహస్యస్య క్రియైకవిషయత్వంనాస్తి. ఏవంతర్హి విద్యామయామనశ్చితాదయోబృహదారణ్యకేఽనుబద్ధవ్యాః - కిమర్థమిహానుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే (భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధఇతి) మనశ్చితాదిషుసమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానాంభూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహానుబన్ధఃకృతః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ॥ ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్ ॥

సర్వాసుపరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపిజ్ఞాతవ్యత్వముక్తం * త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చేతి. వక్ష్యతిచాస్యప్రత్యగాత్మనఃపరమాత్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానం *ఆత్మేతిత్తూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి.కిమయంప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతాకర్తాభోక్తేహాముత్రసఞ్చరతుమోఽనుసన్ధేయః- ఉతప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపః. కింయుక్తం. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్రఇత్యేకేమన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనఃశరీరేభావాత్,. ఆత్మనశ్శరీరేవర్తమానస్యతాదృశమేవరూపం. తావతైవానుసన్ధానేనతత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చ. నహికర్మస్వధికృతానాంస్వర్గాది ఫలార్థినాంజ్ఞాతృత్వాద్యతిరేకేణఫలానుభవదశాయాంయాదృశంరూపం- తాదృశంరూపంసాధనానుష్ఠానదశాయామనుసన్ధాతవ్యం- తావతైవసాధనానుష్ఠానతత్ఫలయోస్సిద్ధే,రతిరిక్తానుసన్ధానేప్రయోజనాభావాత్,. తదవిశేషాదిహాపితథైవ. ననుచాత్ర * యథాక్రతురస్మిఁల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతివిశేషవచనాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారఏవానుసన్ధాతవ్యఇత్యవగమ్యతే. నైవం- * తంయథాయథోపాసతఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ....

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౫౨॥ సూ. ॥ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ ॥ నత్వేతదస్తి- యజ్ఞా

౫౦॥ సూ. ॥ పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ * ఏషలోకః- భూః. ఆపః- సముద్రాః. పరిశ్రితాః- పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకంపృణానం- *పృపాలనపూరణయోః. పూరయన్తం-భువం. ఏతదేవంవేద- లిఙ్గవ్యత్యయః. ఏతమగ్నింవేదేత్యర్థః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ॥ ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్ ॥ పూర్వాధికరణంప్రాసఙ్గికం- అతస్తత్పూర్వాధికరణేనసఙ్గతిః. తత్ర సర్వవిద్యాసుభగవతఏవోపాస్యత్వముక్తం- తథా ప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయఇతిసఙ్గతిఃసర్వాస్విత్యాదినాసూచితా. *త్రయాణామిత్యాదిసూత్రే త్రయాణామితిపదముపాయోపేయోపేతృపరంవ్యాఖ్యాతంభాష్యే - దీపసారయోరుపాస్యోపాసకోపాసనపరంవ్యాఖ్యాతం - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి) సిద్ధాన్తేప్రత్యగాత్మనఉపాస్యకోటినిక్షేపస్యవక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతిచేతి) సూత్రద్వయార్థోపజీవనేనేదమధికరణంప్రవర్తతఇత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయఃప్రత్యగాత్మా కింజ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసన్ధేయః-ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః. కిం*యథాక్రతురితియథోపాసనప్రాప్తివచనంపరవిషయం-ఉతప్రత్యగాత్మవిషయమపిభవతీతి. *తంయథాయథోపాసతఇతితచ్ఛబ్దఃకింపరమాత్మమాత్రపరః- ఉతజీవశరీరకపరమాత్మపరఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే - యథోపాసనప్రాప్తివచనస్యపరవిషయత్వాజ్జ్ఞాతృత్వాదిమాత్రాకారేణప్రత్యగాత్మాఽనుసన్ధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే *యథాక్రతురితిశ్రుతేర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపిసమ్భవాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసన్ధేయస్స్యాత్. శరీరస్థస్వరూపంతాదృగస్తు - తతఃకింతథాఽనుసన్ధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిందర్శయతి (నహీతి) తావతాఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేనచోదయతి (ననుచేతి) విషయవ్యవస్థయాపరిహరతి (నైవమితి) (ఏవంప్రాప్తఇతి) ....

౫౨॥ సూ. ॥ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ ॥ *వ్యతిరేకఇత్యుక్తైర్ధర్మమాత్రస్యాఽనుసన్ధేయత్వశఙ్కానివృ

తృత్వాద్యాకారఏవానుసన్ధేయ ఇతి. అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాః మోక్షదశాయాం యో వ్యతిరేకః- సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః - అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూపఏవోపాసనవేళాయామాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేః. *యథాక్రతురస్మిꣳల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీతి యథోపాసనమేవహి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. నచ పరస్వరూపమాత్రవిషయమేవేదమితి వక్తుం శక్యతే- ప్రత్యగాత్మనోఽప్యుపాస్యభూతపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినివిష్టత్వాత్. అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతి. అతఏవ *ఏవం క్రతుర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకారఏవానుసన్ధేయః. (ఉపలబ్ధివత్) బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధిర్హి తాయథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసన్ధానం కర్మాఙ్గం- *యజేత స్వర్గకామ ఇతి కర్మానుష్ఠానమేవహి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మాధికారార్థేతి తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కిఞ్చిదపహీనమ్. ....

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

———

త్యర్థమాహ (అస్య మోక్షదశాయామితి) (తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః. (నచేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతిర్న విశేష్యమాత్రవిషయా- అపితు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) తస్మాద్బ్రహ్మగుణానామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసన్ధేయమిత్యర్థః. *తం యథా యథోపాసత ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతి భావః. (అతఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవ హి ప్రాప్యుచి స్తనముచ్యత ఇత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ దేహాత్మభేదసమర్థనపరమధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారచిన్తనం హి పాదకృత్యం. ప్రాసఙ్గికచిన్తనమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయం- దేహస్యైవాత్మత్వే శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. యే పున స్సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం వదన్తి- తేషాం *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్మాత్పూర్వమేవ నివేశనీయం - దేహాత్మనిత్యాత్మవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోస్తన్మూలత్వాచ్చ. ఏకశాస్త్ర్యం వదతామపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసజ్యేదితి చేన్న- మాణవకహిత్రైషిభిః పిత్రాదిభిరధ్యయనే కారితే సత్యాపాతప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాది ఫలరాగాన్నిత్యానిత్యసన్దేహే పితదుపపత్త్యనుపపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్య చ దేహాతిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ- *సఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తురాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. *శారీరకేవత్యూమ ఇతివృత్తికారోక్తిస్తు న దేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా- కిన్తు జడత్వజ్ఞానాత్మకత్వస్థూలత్వవిభుత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయామన్తవ్యా.—— అన్యే తు బ్రహ్మోపాసనేష్వుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవమనుసన్ధేయం- మానసప్రతిపత్తేర్దృష్టసజాతీయాకారానికల్పితవిషయత్వనియమాత్, స్వర్ణమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణ్డలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణ వినా స్వర్ణప్రతీత్యనుపపత్తేః నీరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపాదివన్నీలపీతాద్యవచ్ఛేదేన వినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినా ఆత్మప్రతిపత్తేర్విధాతుమశక్యత్వాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా - దేహాతిరేకః ప్రతిపత్తవ్యః- *తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తేశ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. నచ నిరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః- సన్తమసన్తం వా కఞ్చన నీలపీతాద్యాకారమపర్జనీయం మనస్స్వయమేవ గృహిష్యతి. నచ మిథ్యాప్రతిపత్తిర్దోషః- అన్యథా తత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః. *అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాది రాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్య చ మహారజనాద్యాకారోపదేశాత్, జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వాత్, తాదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయస్సమ్ప్రత్యుపాసనేషు. వినాశోపాసనేష్వస్తిత్వముభయోరాకారః- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోరితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మాహమస్మీతి ప్రతిపత్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనాదశక్యవిధానత్వాప్రసక్తేః. నను సుఖదుఃఖాదయోఽప్యౌపాధికాః- నిరుపాధికస్వరూపం దురనుసన్ధానమితి చేత్. సత్యం - తత్కదేతి నిరూపణీయం. శుభాశ్రయధ్యానేన మనఃపరిశోధనాత్పూర్వం హి తత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసనమవిహితం- అశక్యత్వాదేవ. యదా తు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధితముపదేశసహకృతం చ మనః- తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అతఏవ నసిద్ధా న్తైమిథ్యాభూతస్యయస్యకస్యచిదాకారస్యావలమ్బనేపి న దోష ఇతి కల్పనమప్యయుక్తం. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య నదృష్టోపకారకం- విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వం తు నిష్ప్రమాణకం. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా- *యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యదియల్కిఞ్చి

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత *ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్థం ఇయమేవ పృథివీ * అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనాః శ్రూయన్తే. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే- తాస్వేవ నియతాః - ఉత సర్వాసు శాఖాసూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే స్థితేఽపి ప్రతివేదం స్వరభేదాదుద్గీథాదయో భిద్యన్త ఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్నితి యుక్తా శఙ్కా. కిం యుక్తం. వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః. *ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయా శ్రుతాయాస్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్య సన్నిధానాత్తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమితి- ఏవమాద్యాస్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాస్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్- అపి తు ప్రతివేదం సమ్బధ్యేరన్- సర్వాసు శాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః- తస్మాత్ సర్వత్రోద్గీథాదయః- తత్ర సర్వత్ర సమ్బధ్యేరన్. యద్యపి స్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయో భిద్యన్తే- తథాపి సామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యా సర్వా వ్యక్తయస్సన్నిహితా ఇతి న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతురేకః- అతస్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్య క్రతోస్సన్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోఽపి సన్నిహితా ఇతి నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి న వ్యవస్థా. ....

స్వేలపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః- తర్హి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధానమప్యయుక్తం- తస్యేశ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయోర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ, చ జీవేశ్వరయోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేః సమ్భూత్యుపాసనే. వినాశోపాసనే చాస్తిత్వముభయోరాకార ఇత్యపి దురుక్తం - జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్య చ వైషమ్యాభావాత్. అసాధారణాకారానుసన్ధానే హి వైషమ్యసిద్ధిః - సత్తా చ సర్వసాధారణీ. సదస్మీత్యనుసన్ధానే చ శాస్త్రవైయర్థ్యం - న హ్యసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానే చ భేద ఏవానుసంహితస్స్యాత్ - న తు తాదాత్మ్యం. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయోర్జీవపరయోస్సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితి చేత్ - తర్హి ఖణ్డో ముణ్డో గౌరితివదేకజాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తాదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యం- న హి సాధారణాకారవిధురం కించిద్ద్రవ్యమస్తి- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య ఇతి శ్రుతిస్తు జన్మాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా - న తు సన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవంపరా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణం యుక్తమ్. ....

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥ యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం - తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తం- ఏవం యత్ర యత్ర శాఖాసూద్గీథానుప్రవేశః- తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి- న వేతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం వ్యవతిష్ఠేరన్ - ఉత నేతి *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథశబ్దః కిముద్గీథమాత్రే వర్తతే - ఉత స్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కిం స్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తేస్సన్నిధిః- ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి. వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ - తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా. సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్ - ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వాత్తద్విషయోపాసనాని న వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి. అధికరణారమ్భాక్షేపశఙ్కాం పరిహరతి (సర్వవేదాన్తేతి) యథా కర్మణ ఉపాసనం చ సర్వశాఖాస్వేకం - తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వాత్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భాక్షేపః. ఉద్గీథాదీనాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదాత్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయా ఉపాసనాః - ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయా ఇతి సంశయస్స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః. (తస్మిన్నేవ విశేష ఇతి) లోకే గామానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యన్తత్వదర్శనాదితి భావః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్త ఇతి - తస్మాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి (యద్యపీతి) (న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి) గామానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషే శబ్దస్య వ్యవస్థాపకం- న త్వసన్నిధిః- సామాన్యేన వ్యక్తీనాం ధీస్థత్వాత్. ధీస్థత్వం హి సన్నిధిః. అత్ర తు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావాచ్ఛబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తం సర్వవ్యక్తివిషయత్వం తిష్ఠతీతి భావః. సన్నిహితాః- బుద్ధిస్థాః. అనేన సన్నిధేర్వ్యవస్థాపకత్వమపాస్తం- నిరఙ్కుశయా శబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్. అర్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గినస్సన్నిధానాదఙ్గాన్యపి సన్నిహితాని భవన్తీత్యర్థః. ....

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వావిరోధః॥ వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేనజాతిగుణసఙ్ఖ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణిగృహ్యన్తే. యథామన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శేషిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథంశ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసుశాఖాసువినియోగోనవిరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అఙ్గావబద్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి॥

*ప్రాచీనశాలఔపమన్యవఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యాఆమ్నాతా. తత్రవైశ్వానరఃపరమాత్మాత్రైలోక్యశరీరఉపాస్యశ్శ్రుతః స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః. తత్రచద్యౌర్మూర్ధా- ఆదిత్యశ్చక్షుః- వాయుఃప్రాణః-ఆకాశస్సన్దేహః- మధ్యకాయఇత్యర్థః. ఆపోవస్తిః- పృథివీపాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్రసంశయః- కిమస్యత్రైలోక్యశరీరస్యవ్యస్తస్యోపాసనంకర్తవ్యం- ఉతవ్యస్తస్యసమస్తస్యచ- అథసమస్తస్యైవేతి. కింయుక్తం. వ్యస్తస్యేతి. కుతః. ఉపక్రమేవ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథాహ్యుపదిశ్యతే- ఔపమన్యవాదయఃకిలోద్దాలకషష్ఠాః కేకయమశ్వపతిముపసద్య *ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసమ్ప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీతిప్రచ్ఛుః. సచతేభ్యఃప్రత్యేకంస్వోపాస్యాన్ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్భ్యోమూర్ధాదిష్వవ్యస్తేషూపాసనంతత్రతత్రఫలంచోక్త్వా *అత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తేమూర్ధాత్వేషఆత్మనఇతి ఎషవైసుతేజాఆత్మావైశ్వానరఇత్యాదినా. తేషుతేషూపాసనేషూపాస్యస్యవైశ్వానరత్వంచాహ. అతోవ్యస్తస్యోపాసనంకర్తవ్యం. పరత్ర *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇతి- ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రేవైశ్వానరేఉక్తస్యమూర్ధాద్యుపాసనస్యసమాసేనోపసంహారఇత్యవగన్తవ్యం.——అపరఆహ- ఏవమేవసమస్తస్యాప్యుపాసనంకార్యమితి-పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తేసస్సర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి. నచైతావతావాక్యభేదః - యథాభూమవిద్యోపక్రమేనామాద్యుపాసనంతత్ఫలంచాభిధాయ * ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీత్యాదినాభూ

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వావిరోధః॥ వేదాన్తరోత్పన్నానాం*అగ్నేర్వైహోత్రంవేత్విత్యాదిమన్త్రాణాంవేదాన్తరేపి ప్రయోగోదృష్టః. బహ్వృచపఠితస్య*యోజాతఏవప్రథమోమనస్వానితిసూక్తస్య*అధ్వర్యవేసజనీయంశస్యమితివినియోగోదృష్టః. *అజోఽగ్నీషోమీయఇత్యుపదిష్టజాతిస్తదుపదేశరహితేశాఖాభేదే*ఛాగస్యవపాయామేదసోనుబ్రూహీత్యాశ్రీయతే. ఏవంగుణాదీనాంవినియోగోద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాన్యత్రప్రవేశాభావేమన్త్రాదీనామపిశాఖాన్తరేప్రవేశోనస్యాదిత్యతిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః. అవిరోధః- శాఖావిశేషస్థస్యాన్యత్రప్రవేశవిరోధాభావః. మన్త్రాదీనాంశ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్ - ఇహాప్యుద్గీథపదశ్రుత్యావినియోగాదవిరోధఇత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యాసర్వశాఖినాముపాసనేష్వధికారఃఫలమ్. ……

అఙ్గావబద్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి॥ పూర్వాధికరణేఉద్గీథాదికంప్రస్తుతం - తత్రసామావయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్యవ్యస్తస్యచోపాసనంశ్రుతిసిద్ధం - ఏవంవైశ్వానరవిద్యాయాంకింసమస్తస్యోపాసనంకార్యం- ఉతవ్యస్తస్య- ఉతోభయస్యేతిశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. స్వర్లోకాదిషుకింకిమవయవభూతమిత్యత్రాహ (తత్రచేతి). కింవైశ్వానరవిద్యాయాంవ్యస్తోపాసనవిధిః - ఉతవ్యస్తస్యసమస్తస్యచ - ఉతసమస్తస్యైవ. కింప్రత్యవయవంఫలశ్రవణాత్ *యస్త్వేతమేవమిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉతవ్యస్తేసమస్తేచఫలశ్రవణాదుభయత్రవిధిఃకల్ప్యః- ఉతప్రత్యేకఫలశ్రవణమర్థవాదః. ఆద్యేవ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయేఉభయవిధిః. తృతీయేసమస్తస్యైవవిధిః. *అత్త్యన్నం- అన్నమత్తి. ప్రియంపశ్యతి- అస్యకులేబ్రహ్మవర్చసంభవతీత్యన్వయః. వైశ్వానరోపాసనంహ్యుపక్రాన్తం - తత్కథంమూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వంచాహేతి) *ఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇత్యాదిష్విత్యర్థః. వ్యస్తోపాసనంవివక్షితంచేత్ -కథంసమస్తస్యోపసంహారఇత్యత్రాహ (పరత్రేతి) (వైశ్వానరఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః.——(అపరఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ - వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. అనేకార్థప్రతిపాదనేసత్యపివాక్యైకత్వేదృష్టాన్తమాహ (యథాభూమేతి) సమస్తోపాసనంప్రధానప్రతిపాద్యం - వ్యస్తోపాసనంప్రాసఙ్గికమితి నవిరోధఇతిభావః. … … … … … …

మవిద్యాముపదిశ్య *సస్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీతితత్ఫలంచవ్యపదిశతి- తత్రభూమవిద్యాపరత్వేపివాక్యస్య- నామాద్యవాన్తరోపాసనంతత్తత్ఫలంచాఙ్గీక్రియతే- తథాఽఇహాపీతి.... ...

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతేభూమ్నోజ్యాయస్త్వమితి. భూమ్నః-విపులస్య-సమస్తస్యైవ-జ్యాయస్త్వం-ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి - *ప్రాచీనశాలఔపమన్యవఇత్యుపక్రమ్య *ఉద్దాలకోహవైభగవన్తోయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతితంహన్తాభ్యాగచ్ఛామేతివైశ్వానరాత్మబుభుత్సయౌపమన్యవాదయః పఞ్చమహర్షయఃతముద్దాలకముపేత్యతత్రవైశ్వానరాత్మవేదనమలభమానాస్తేనచసహాశ్వపతింకేకయంవైశ్వానరాత్మవేదినముపసఙ్గమ్య *ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసమ్ప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీతిపృష్ట్వాతత్సకాశాత్ పరమాత్మానంవైశ్వానరంస్వర్లోకాదిపృథివ్యన్తశరీరముపాస్యమవగమ్యతత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మస్వభూతబ్రహ్మానుభవమవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతోవాక్యస్యైకత్వమవగమ్యతే. ఏవమేకవాక్యత్వేఽవగతేసత్యవయవవిశేషేషూపాస్తివచనంఫలనిర్దేశశ్చసమస్తోపాసనైకదేశానువాదమాత్రమితినిశ్చీయతే. (క్రతువత్) యథా *వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంనిర్వపేత్ పుత్రేజాతఇతివిహితస్యైవక్రతోరేకదేశాః *యదష్టాకపాలోభవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే- తథాసమస్తోపాసనమేవన్యాయ్యం- నవ్యస్తోపాసనం. తథాహిదర్శయతీయంశ్రుతిఃవ్యస్తోపాసనేఅనర్థంబ్రువతీ *మూర్ధాతేవ్యపతిష్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇతి, *అన్ధోభవిష్యసియన్మాంనాగమిష్యఇత్యాదికా. అతఇదమప్యపాస్తం- యన్నామాద్యుపాసనసామ్యముక్తం- తత్రహినామాద్యుపాసనేష్వనర్థోనశ్రుతః, నామాద్యుపాసనేభ్యోభూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వంశ్రుతం *ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీతి,. తతఏవతత్రభూమవిద్యాపరత్వేపివాక్యస్య-నామాద్యుపాసనానాంసఫలానాం వివక్షితత్వం- అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదేన భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అతస్సమస్తోపాసనమేవన్యాయ్యమ్. ....

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥

ఇహబ్రహ్మవిద్యాస్సర్వాఃబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాఃసద్విద్యాభూమవిద్యాదహరవిద్యోపకోసలవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యావైశ్వానరవిద్యానన్దమయవిద్యాక్షరవిద్యాదికాఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతా, శ్చ్యదా

(ఏవంప్రాప్తఇతి) భూమశబ్దోధర్మిపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతిద్యుప్రభృత్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతం. (అనువాదమాత్రమితి) సముదాయోపాసనతత్ఫలేవివక్షితే- తదన్తర్గతతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాదఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలేసర్వదేశసర్వకాలవర్తిసమస్తభోగ్యజాతంహ్యన్తర్గతమితిదర్శయితుంఫలైకదేశానువాదఃకృతః- నతుతథాఽస్త్వేయమితిజ్ఞాపయితుం- ఇతరథావాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనేప్రత్యవాయకథనాచ్చయథోక్తఏవార్థః. (అతఇదమపీత్యాది) అనర్థాశ్రవణమేకంవైషమ్యమిత్యర్థః. వైషమ్యాన్తరమాహ (నామాద్యుపాసనేభ్యఇతి) నామాద్యుపాసనానాంభూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి- ఆధిక్యస్యప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్. అతిశయితఫలశ్రవణమస్తు- తతఃకిమిత్యత్రాహ (తతఏవేతి) వివక్షితత్వముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాంప్రధానార్థోపయోగిత్వాన్నవాక్యభేదోభూమవిద్యాయాం- అత్రతూపాసనానామన్యోన్యోపయోగిత్వాభావాద్వాక్యభేదస్స్యాదేవేత్యర్థః. అతఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్వశబ్దప్రశ్రవణాద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపిసూత్రకారాభిమతఇతిచేన్న - వాక్యభేదాదిప్రసఙ్గాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తుప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః. ...

క్రతువదితి- దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషుసామస్త్యేనసాఙ్గస్యప్రధానస్యైకస్యవివక్షితత్వవదితిపరేవ్యాచక్షతే. తతోపిభాష్యోక్తదృష్టాన్తఏవోచితః- సాదృశ్యప్రకర్షాత్.——— క్రతోరఙ్గోపచయాత్ఫలోపచయవదిత్యన్యే. తేవ్యస్తోపాసనస్యసూత్రానుమతిమపిమన్యన్తే. తదయుక్తం- జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేఃపూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిష్ఠాయాఇతరప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవా, త్తస్యచగతిశూన్యత్వాభావేఽనుపపత్తేః. ....

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥ పూర్వంవిద్యావిశేషవిషయచిన్తాకృతా-ఇదానీంసర్వవిద్యావిషయచిన్తాక్రియతఇతిసఙ్గతిః. (అక్షరవిద్యాదికాఇతి) ఆదిశబ్దేనన్యాసోవివక్షితః. సూత్రేపి-శబ్దాదిభేదసద్భావాత్. ఉదాహరణం-విషయఇత్యర్థః. కింసర్వాసాంపరవిద్యా

హరణం- అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాః, చ. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయ్యతే. అత్రైవాసాం పరస్పరభేదే సమర్థితే సత్యేకశాఖ్యాదహరవిద్యాదికాయాస్సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూపం అతో రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నానేతి) నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిరత్ర విధేయభేదహేతవోఽనుబన్ధభేదాశ్చ దృశ్యన్తే. యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః,- తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదితజగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాది విశేషణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిద్యన్తే. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసమ్బన్ధ్యుపాసనవిశేషాభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్నర్థే * శబ్దాన్తరే కర్మభేద ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోదితైస్సూత్రైస్సిద్ధేఽపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్తవాక్యాన్యవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్. ……

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

నామైక్యం - ఉత భేదః కిం సర్వాసాం బ్రహ్మకర్మకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషాదైక్యం న్యాయ్యం - కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాఙ్క్షత్వాద్భేదో న్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యం. ద్వితీయే విద్యాభేదః. పౌనరుక్త్యశఙ్కాం పరిహరతి (అత్రైవాసామిత్యాదినా) అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ విద్యాభేదహేతుత్వే సిద్ధే సతి హి విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః- తస్మాదత్రోక్తమర్థముపజీవ్య పూర్వం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః- తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ భేదహేతుత్వే కర్మకాణ్డసిద్ధేఽపీహ తదుపపాదనమవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థమితీదం స్వయమేవ వక్ష్యతి (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యం చ పూర్వపక్షహేతుః. … … … … … … … … …

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయం - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ. అనుబన్ధాః - తదేకదేశభూతాస్స్వర్గాదయః. శబ్దాదయోఽనుబన్ధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యేఽపి ధాత్వర్థభేదాద్రూపభేదో మా భూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తం. యజతి దదాతి జుహోతీత్యాదయో భిన్నార్థతయైవ లోకే వ్యుత్పన్నాః- అతశ్శాస్త్రేఽపి తే స్వార్థభూతానుబన్ధభేదజ్ఞాపకాః. ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః ఏకార్థతయైవ వ్యుత్పన్నాః- వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః- తత్కథమనుబన్ధభేదజ్ఞాపకత్వమిత్యర్థః. (తథాపీతి) *అస్త్యేవ విశేషో హి నిరాకారకయా నియామిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం సతి రూపభేదాత్కో విశేషః. ఉచ్యతే- యాగదానహోమేషు ద్రవ్యప్రదానేషు సమానేఽపి దేవతోద్దేశపరస్వత్వాపాదనదేశవిశేషవిశిష్టప్రదానగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధిత్వముపాసనాదిశబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానాం. తత్రైకైకవిద్యాశ్రవణవేలాయాం తేషాముపాసనాదిశబ్దానాం విలక్షణప్రత్యయావృత్తిబోధకత్వావగమో వ్యుత్పత్తిస్థానీయః - పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థా ఉపాసనాదిశబ్దాశ్శబ్దాన్తరస్థానీయా ఇతి తథోక్తిరుపచారాత్. ఏవం రూపభేదశ్చోక్తో భవతి. కీబ్రహ్మేతి ప్రకరణభేద ఉక్తః. అత్రైతదర్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయమనుసన్ధేయం. బహ్వధికరణేషు బహుభిస్సూత్రైర్విస్తరేణోక్తార్థస్య సఙ్గ్రహేణ స్మారణం కుదృష్టినిరసనం చ ప్రయోజనం. … … … … … … … … …

అన్యే తు - ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ద్రవ్యనిష్ఠత్వాత్, దైవ్యాశ్శైనపి నాఽతిశయాన్తరాసమ్భవేన ప్రోక్షణావఘాతాదీనామివాపూర్వాన్తరాభేదాభావేన కర్మభేదాభావాదాత్మనశ్చైకత్వాద్విద్యైక్యమిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాన్తరాసమ్భవేన సక్తువదాత్మనా విద్యాదితి విపరిణామస్య న్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యే సతి సాధ్యానామపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబన్ధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తే, ర్విద్యాభేద ఇతి వదన్తి, *ఉపాసీత* శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శబ్దభేదాదితి సూత్రం చ యోజయన్తి,. తదయుక్తం-రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయోశ్శ్రవణమననయోర్విధేయేన ధ్యానేనైక్యశఙ్కానుదయాత్. అత ఏవ సిద్ధాన్తే సాధ్యాపూర్వభేదాఙ్గీకారేణ భేదసమర్థనం చాయుక్తం. తేషాం విధేయత్వేఽపి నైక్యశఙ్కా- శ్రవణాదిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనవైశద్యరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ. ……

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వముక్తం - ఇదానీమాసాం విద్యానామేకస్మిన్పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి- ఉత ప్రయోజనాభావాద్వికల్ప ఏవేతి విశయే- కిం యుక్తం. సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాం భిన్నశాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్. దృశ్యతే హ్యేకస్యైవ స్వర్గాదేస్సాధనానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకపురుషే సముచ్చయః- ఏవమిహాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- వికల్ప ఏవ- న సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. కుతః. అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవః ఫలమవిశిష్టం శ్రూయతే *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం* *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య* *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి* ఇత్యాదిభ్యః. బ్రహ్మ హి స్వస్వరూపస్వగుణవిభూతిభిరనవధికాతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవ ఏకయాపి విద్యయా ప్రాప్యతే చేత్ - కిమన్యయేతి న సముచ్చయస్సమ్భవః. స్వర్గాదేస్తు దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ప్రదేశాద్యపేక్షయా భూయస్త్వసమ్భవాత్తదర్థిన స్సముచ్చయస్సమ్భవతి- ఇహ తు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి న సమ్భవః. సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవవిరోధ్యనాదికర్మావిద్యానిరసనముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్సర్వాసాం వికల్ప ఏవ. ....

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యాస్స్వర్గాదిఫలకర్మవద్యథేష్టం వికల్ప్యేరన్ - సముచ్చీయేరన్వా- తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవాత్. తదాహ

౬౦॥ సూ. ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ....

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ అస్మిన్నధికరణే న్యాసవిద్యాఽపి ప్రస్తుతా. సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) భేదసిద్ధౌ హి సముచ్చయవికల్పనిరూపణం యుక్తమితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః- ఉత వికల్పః. కిం బ్రహ్మప్రాప్తిరేకరూపా- ఉత స్వరప్రాప్తిసద్విశేషేతి. నైరపేక్ష్యే- ఫలభేదే యథాసముచ్చయః. ఐకరూప్యే- వికల్పః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (పరమం సామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మస్వసదృశానన్దం దదాతి - తతోఽధికానన్దస్యాభావాన్న భూయస్త్వాపేక్షా సమ్భవతీతి భావః. బ్రహ్మానుభవస్య ఫలత్వం దర్శయతి (బ్రహ్మ హీతి) కాశ్చిద్విద్యాః విరోధినిరసనోపక్షీణాః- కాశ్చిద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః - అతస్సముచ్చయస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (సర్వాశ్చ విద్యా ఇతి) ....

అనేన సూత్రేణ సఙ్గత ముత్తరసూత్రార్థం సఙ్క్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి)

౬౦॥ సూ. ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అత్ర వ్యాఖ్యేయం పరమపదం వ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) *సముచ్చీయేరన్న వే*త్యుక్తేఽపి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామకమిత్యపేక్షాయాం ఇచ్ఛానియామికా స్యాదితి *యథాకామ*మితి పదస్యార్థః. ... ...

విద్యానామేకరూపం ఫలం సమాధౌ సాక్షాత్కరణమితి పరే. తదయుక్తం- సమాధౌ సాక్షాత్కారస్య విద్యాశరీరాన్తర్భావాత్, తస్య చ ఫలభావేపి తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయా భిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కారస్యైకరూపత్వేపి బన్ధనివృత్త్యనన్తరభావి బ్రహ్మానుభవస్యైవ స్వరూపస్య జ్ఞానినిరాసేన విద్యాసముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బన్ధనివృత్తిపూర్వకబ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యం.—— అన్యే తు సమ్భూయోపాసనవిషయం విచారమాహుః. తదయుక్తం- సమ్భూయ విభాగవిభక్తోపాసనసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. కేచ- *యే చేమేఽరణ్య* ఇత్యత్ర దేవయానపథస్య ఫలత్వేనోపాదానాదేకాధికారపరిగృహీతత్వాదాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైకాధికారవాక్యత్వాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణం నిరాకాఙ్క్షాణాం విద్యానాం మిథస్సమ్బన్ధానుపపత్తేః, *యే చేమే* ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్ర

౫౮॥ సూ. అఙ్గేషుయథాశ్రయభావః॥

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గేష్వాశ్రితాః *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదికావిద్యాఃకిముద్గీథాదివత్క్రత్వఙ్గతయాక్రతుషునియమేనోపాదేయాః - ఉతగోదోహనాదివత్పురుషార్థతయాయథాకామమితివిశయే-నియమేనోపాదేయాఇతియుక్తం. ననుచాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః *తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేఃపృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫలమిత్యత్ర. సత్యం. తదేవదృఢయితుంకైశ్చిల్లిఙ్గదర్శనైర్యుక్త్యాచాక్షిప్యతే. తత్రహి *తేనోభౌకురుతఇత్యనియమదర్శనాత్పృథక్ఫలత్వముక్తం. ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివదుపాసనానామపిక్రత్వఙ్గత్వేతదుపాదాననియమేబహవోహేతవఉపలభ్యన్తే - నహ్యత్ర *గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యాదివదుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్బన్ధఃశ్రూయతే. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధితయైవోపాసనంప్రతీయతే. *యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరమితివర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరగతఫలసమ్బన్ధోజ్ఞాయతే - స్వవాక్యేహ్యవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధ్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధేననిర్జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్యవాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్బన్ధనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రంస్యాత్ - అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతోయథోద్గీథాద్యుపాసనాశ్రయాఃక్రత్వఙ్గతయాప్రయోగవిధినానియమేనోపాదీయన్తే- తథాతదాశ్రితాన్యుపాసనాన్యపితన్ముఖేనక్రత్వఙ్గభూతానీతినియమేనోపాదేయాఏవ ……………

…స్యాత్రైరూపాద్యుపాసనాయాఉద్గీథాధికారవాక్యభ్యావనాత్, ఏకస్మిన్దోషేవిహితప్రాయశ్చిత్తానామివవికల్పఇత్యాహుః. తదయుక్తం- *యథయత్ర… ఫలసాధనత్వేనోపాదానేపిప్రత్యేకంఫలసాధనత్వేనవిహితానామిష్టాపూర్తాదీనాముపాసనానాముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వస్యజ్ఞానసత్త్వాన్, అధికారవాక్యభేదాదిభిఃప్రత్యేకమేకరూపఫలసాధనత్వేసిద్ధాన్తవృత్త్యైవ… తేపి… జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవిశ్వజిదాదీనామివసముచ్చయాశఙ్కాయాఃదుర్నివారత్వాచ్చ. అత్రస్యైవావిశిష్టఫలత్వేన… సముచ్చిత్యసాధనత్వే పూర్వపక్షితేప్రత్యేకంనిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తినస్సాధ్యంస్యాత్ - తత్రచ … అవిశిష్టఫలత్వాదితి… సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టంఫలంప్రతినిరపేక్షసాధనత్వంహిసాధ్యం. తద్ధేతవా ఉభిప్రేతాఇతిచేత్- అనపేక్షితకథనోక్తి, ర… ప్రసఙ్గ, సూత్రాస్వారస్యం, చస్యాత్. అతోయథాభాష్యమేవార్థః.——— ఇతరేనస్త్వే *కామ్యాస్తుత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమ… - అవిశిష్టఫలత్వాభావస్యస్ఫుటత్వాత్. సూత్రప్రయోజనంతువిద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణం. కామ్యానువిద్యా… సమాపితాస్వపికుముదీశ్చభవతిప్రయోజనం - విద్యాఙ్గక్రతుసమృద్ధ్యర్థానాముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫల… యథాద్యాశ్రయణమ్. ……………………………

వికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౮॥ సూ. అఙ్గేషుయథాశ్రయభావః॥ యథాకామమితిపదేనసఙ్గతిరభిప్రేతా. యథాకామం వికల్పస్సముచ్చయోవాస్యాదిత్యుక్తం- తథోద్గీథాదివిద్యాయథాకామముపాదేయా- ననేతిసంశయాత్సఙ్గతిః. కిముద్గీథాద్యుపాసనానిక్రతుషునియమేనోపాదేయాని- ఉతానియమేన. కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేనపర్ణత్వాదివత్క్రత్వర్థాని - ఉతఫలశ్రవణాత్పురుషార్థభూతాని. కింగోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యేఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్ - ఉతక్రతుఫలాత్పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యేఫలశ్రుత్యాపురుషార్థత్వంచేత్ - తదభావేనపర్ణత్వాదివత్క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్- ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపిపృథక్ఫలతయాపురుషార్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. పునరుక్తిం చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యంతదేవేతి) సఙ్గతివిశేషాదధికరణాన్తరమత్ర ప్రాప్తం- అతోనతత్రకృతమిత్యర్థః. తత్రోక్తాంశమాహ (తత్రహీతి) అత్రతద్విపరీతహేతుబహుత్వమాహ (ఉపాసనేతి) (నహ్యత్రేతి)గోదోహనస్యస్వవాక్యేశ్రూయమాణం ప్రసక్తఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి - అత్రతువాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్బన్ధస్యవిలమ్బితప్రతీతిత్వాదర్థవాదమాత్రమితినతదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. విరోధ్యభావఉక్తః- అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతాద్వితీయాశ్రుతిరుపాసనస్యతచ్ఛేషత్వేప్రమాణం- వ్రీహ్యాదిగతాప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. ఫలసమ్బన్ధస్యవాక్యాన్తరస్థత్వందర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః - వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థఫలసమ్బన్ధేతత్రాపివిధికల్పనస్స్యాత్ - వాక్యాన్తరస్థత్వేనాపినాస్తీతిభావః. ఫలితమర్థమాహ (స్వవాక్యేనైవేతి) నిర్జ్ఞాతః- నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః- అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః. నతుజ్ఞాపకావస్థః. యథాస్వవాక్యానవగతఫలసమ్బన్ధస్యప్రకరణాన్తరస్థస్యాప్యవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూసమ్బన్ధేనజ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్యపర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫలమర్థవాదమాత్రంస్యాత్ - అతఃపర్ణత్వంనియమేనోపాదేయం- తథేదమిత్యర్థః. ……………………………

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ శిష్టిః- శాసనం. విధానమిత్యర్థః. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాద్యఙ్గాశ్రితయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః. *గోదోహనేనపశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివద్విధివాక్యేఽధికారాన్తరాశ్రవణాదుద్గీథాద్యఙ్గభావఏవహివిధేయఇతిగమ్యతే. ....

౬౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ *హోతృషదనాద్ధైవాపిదురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుపాసనస్యసమాహారనియమోదృశ్యతే. దురుద్గీథం- వేదనవిహీనముద్గీథం. వేదనహానావన్యేనసమాధానం బ్రువతస్తస్యనియమేనోపాదానందర్శయతి. ....

౬౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనగుణస్య- ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్యసోపాసనస్య *తేనేయంత్రయీవిద్యావర్తతేఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితిశంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతిసాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసనసమాహారోగమ్యతే. * తేనేతిప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసనఏవ ప్రణవస్సర్వత్రసంచరతి - అత ఉపాసనస్యప్రణవసహభావనియమదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ. నవాతత్సహభావాశ్రుతేః॥ నచైతదస్తి - యదుద్గీథాద్యుపాసనానాంక్రతుషూద్గీథాదివదుపాదాననియమఇతి. కుతః. (తత్సహభావాశ్రుతేః) ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. అఙ్గభావేహిసహభావనియమోభవతి. యద్యపి *ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్మిన్పదసముదాయేఽధికారాన్తరంన ప్రతీయతే - తథాపితదనన్తరమేవ *యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరం. భవతీతివిద్యాయాఃక్రతువీర్యవత్తరత్వంప్రతిసాధనభావఃప్రతిపాద్యతే- తేనక్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ॥ పూర్వంయుక్తిరుక్తా - వ్యాప్తిరూపాహియుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసమ్బన్ధేష్వఙ్గత్వాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిరహేఽఙ్గత్వం, చహిదర్శితం. అథలిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి) ....

౬౧॥ సూ. సమాహారాత్॥ సమాహారః- సమాధానం. కథందృశ్యతఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి) ....

౬౨॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఉపాసనార్థత్వవివక్షయాతదాశ్రయస్యగుణత్వవ్యపదేశః. (సమాహారోగమ్యత ఇతి) సమాహారః- అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిర్గమ్యతఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తేనేతి) ....

౬౩॥ సూ. నవాతత్సహభావాశ్రుతేః॥ ఫలితమర్థమాహ (ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరితి) కథమయమర్థఇత్యత్రాహ (అఙ్గభావేహీతి) సహభావమాత్రస్యపూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతత్వాత్సహభావనియమఇత్యుక్తం. సహభావనియమఏవాఙ్గత్వం. అఙ్గత్వావిరోధిపృథక్ఫలసాధనత్వంసూత్రాభిప్రేతం గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేనతదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వంవాక్యాన్తరస్థత్వంచన ప్రయోజకం-విళమ్బావిళమ్బావేవప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యేవిలమ్బద్వయమస్తి- పర్ణతాయాఃఅపాపశ్లోకశ్రవణంప్రతిసాధనత్వాశ్రవణాత్, ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాచ్చ. గోదోహనవాక్యేత్వన్యతరవిళమ్బఏవ - ఫలస్యస్వవాక్యేశ్రవణాత్ పశుంప్రతిగోదోహనస్యసాధనతామాత్రస్యకల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యేవిళమ్బద్వయసద్భావాద్వాక్యస్వరససిద్ధాఙ్గత్వబాధాయోగాత్తత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- ఏవంగోదోహనవాక్యేత్వన్యతరవిళమ్బభావాత్తత్ర ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి. ఏవమన్యతరవిళమ్బభావసాధర్మ్యాత్తద్వదిదమపిపృథక్ఫలసాధనత్వమేవోపాసనస్యప్రతిపాదయతీతిగోదోహనవదుపాసనమపినక్రత్వఙ్గం. అతోవిళమ్బద్వయాభావవైషమ్యాత్పర్ణతావాక్యవన్నేదంక్రత్వఙ్గతాంప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జుహ్వాఃప్రకృతిద్రవ్యాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాఙ్క్షాఽస్తి,- పర్ణతాయాఃఅక్రియారూపత్వాత్క్రత్వనుప్రవేశాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముపాసనానాం-క్రియారూపత్వేనాన్యథానేనపురుషార్థసంస్పర్శా, దితిచపర్ణతావైషమ్యంసిద్ధం. అధికారాన్తరం - ఫలాన్తరసాధనత్వం. (సాధనభావఃప్రతిపాద్యతఇతి) అనేనగోదోహనవాక్యసాధనభావఃకల్ప్యఇత్యన్యతరవిళమ్బస్సూచితః. ఏవం తత్సామ్యేనపృథక్ఫలసాధనతయైవోద్గీథవిద్యావిహితేత్యాహ (తేనేతి) తతఃకిమిత్యపే

విద్యా *ఉద్గీథముపాసీతేతికర్తవ్యతయా విధీయతే. క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాఙ్గతయా వినియోగో నోపపద్యతే. అత ఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహిత ఉద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రత్వఙ్గభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయోపాసనే క్రత్వధికారిణ ఏవ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్తమిదమధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబన్ధ ఇత్యుక్తం. క్రతోరవిళమ్బితఫలత్వమిత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవదపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్సాధనభావో న శ్రుత ఇతి క్రత్వఙ్గభూతజుహ్వాద్యఙ్గతయా వినియోగావిరోధాత్తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తేస్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్. ....

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదానానియమం *ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి- బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమే సత్యేతదుపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

క్షాయాముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వమయుక్తమిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపాసనస్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఉపాసనస్యేతి) (ఆశ్రయమాత్రం భవతి) న తు శేషీత్యర్థః. యథా గోదోహనం కింసమ్బన్ధి పశుసాధనమిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసమ్బన్ధీతి ప్రణయనసమ్బన్ధిమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కింవిషయముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వేఽధికార్యన్తరానుష్ఠేయతా స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి) యథా క్రత్వధికారిణ ఏవ పశుకామనానిమిత్తమధికారాన్తరం భవతి గోదోహనే- తద్వదత్రాపీత్యర్థః. ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదం. వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాం త్వితి) ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వేన విళమ్బః స్పష్టతయా న కణ్ఠోక్తః. ఫలసమ్బన్ధస్య విళమ్బద్వయోపహితత్వేనావిరోధిత్వాదఙ్గతయా వినియోగాత్, అఙ్గత్వే సతి పృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- అత్ర పునరన్యతరవిళమ్బసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమ ఇత్యర్థః. ....

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తిర్నిరాకృతా- అత్ర లిఙ్గాని ప్రతివక్ష్యన్తే. అనియమస్య ప్రదర్శితత్వముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) *యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీత్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదిభిరితి మన్తవ్యం. ఉద్గాతృప్రభృతివేదనఫలం హి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది - తస్య బ్రహ్మకర్తృకవేదనేన సిద్ధౌ సత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమసిద్ధిః (సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యత ఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్- వేదనవిరహితోద్గీథే సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా- *తేనేతి న సోపాసనప్రణవపరామర్శః - అపి తు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసమ్బన్ధితయోపాసనవిధానం - న తూద్గీథవిశేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా. ... ...

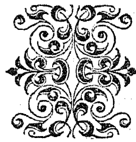
ఏతేషు కిముద్గీథాదిప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్ - కిం యథాకామం స్యురితి విచారయన్తి. పురుషార్థత్వే యథాకామమనుష్ఠేయత్వం *కామ్యాస్తు యథాకామమితి సిద్ధం- అతః పురుషార్థత్వతదభావవిషయవిచారోఽయుక్తః. *తత్సహభావాశ్రుతేరితి- *గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామాని గాయ హోతరేతద్యజేత్యాదినా స్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః- ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతి చాహుః. లిఙ్గాదీనామప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణ నాఙ్గత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతిర్వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - సహభావశబ్దేన తన్నియమరూపమఙ్గత్వముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యేత్యతోఽపి వరం. ——
అన్యే తు *శిష్టేశ్చ- *యదేవ విద్యయా కరోతీత్యఙ్గత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః. తతోఽపి వరం *ఉద్గీథముపాసీతేతి విధానపరత్వం- శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్, *యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిపదాశ్రవణాచ్చ *దర్శనాచ్చ- *తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- *తద్వ్యస్తేరిత్యనేన పునరుక్తత్వాత్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౦౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౧౨.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— చతుర్థఃపాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥

గుణోపసంహారానుపసంహారఫలావిద్యైకత్వనానాత్వచిన్తాకృతా- ఇదానీంవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. అతః. *విద్యాతఃపురుషార్థఇతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (శబ్దాత్) దృశ్యతేహ్యౌపనిషదఃశబ్దోవిద్యాతఃపురుషార్థంబ్రువన్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయ *యథానద్యఃస్యన్దమానాస్సముద్రేఅస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ । తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యాదిః. ....

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ నైతదేవం-యద్విద్యాతఃపురుషార్థావాప్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతఇతి. నహ్యేష *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిశబ్దోవేదనాత్పురుషార్థావాప్తిమవగమయతి- కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనోయాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతఃకర్తుస్సం

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥ పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్యసఙ్గతిమాహ (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తనంక్రియతఇతిపాదసఙ్గతిరర్థసిద్ధా. తత్రవిద్యాయాఅఙ్గిత్వేసతిహితదఙ్గచిన్తనంకార్యం- తస్మాదఙ్గచిన్తనోపయోగిత్వేనవిద్యాయాఅఙ్గిత్వంప్రథమాధికరణేనిరూప్యతే. కింవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతి. కింవిద్యాక్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణక్రత్వర్థా- ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయాపురుషార్థా. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదయఃఫలవిధయః- ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాసుకర్మీభూతోజీవః - ఉతతదన్యఃపరమాత్మా. కిమాచారదర్శనాదిలిఙ్గానుగృహీతం * తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యముపాస్యస్యజీవభావమవగమయతి - నేతి. కిమిదంలిఙ్గమనైకాన్తికం- నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావేతదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్య జీవభావావగమాత్పరవిద్యానాంస్వకర్మీభూతజీవసంస్కారత్వాదాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతేరర్థవాదతయాపృథక్ఫలసాధనత్వాభావాద్విద్యాక్రత్వర్థేతితదఙ్గకాత్కర్మణఃపురుషార్థస్స్యాత్. లిఙ్గస్యానైకాన్తికత్వేతదనుగ్రహాభావేనసామానాధికరణ్యస్య జీవానతిరేకానవగమకత్వాత్పరవిద్యానాంజీవకర్మకత్వాభావేనతత్సంస్కారత్వాభావాదాత్మవిద్యాఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వాభావేనపృథక్ఫలసాధనతయాపురుషార్థత్వాద్విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచసిద్ధాన్తోపక్రమం. విద్యాయాఃపూర్వపాదేప్రస్తుతత్వాదతశ్శబ్దేనసోక్తా. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివాక్యేవిద్యయాప్రాప్యావాప్తిరుక్తా. * వేదాహమిత్యత్రవిద్యాయాఃబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వంప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారకమిత్యర్థః. తత్రబ్రహ్మణోవిగ్రహాదివిశిష్టత్వముపాయాన్తరనిషేధశ్చసిద్ధః. ఉభయమప్యభిహితం *యథానద్యఇతివాక్యే. ....

ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయం. తదాహ (అత్రేతి)

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః ॥ వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) (నహీత్యాది) * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిష్వివనతాత్పర్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యతఆహ (కర్మస్వితి) వ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదివద్విద్యాఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా * ఆత్మాజ్ఞాతవ్యఇతి- *అధీత్యస్నాస్యన్నితిజ్ఞానమపికర్మశేషత్వేనావగతం - వ్రీహ్యాదిశేషభూతప్రోక్షణాదేఃక్రతుశేషత్వంద్వారభూతవ్రీహ్యాదేఃక్రతుశేషత్వేనైవయథోపపద్యతే- తథాఆత్మశేషభూతజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వమాత్మనఃకర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతిజ్ఞాతవ్యఆత్మాక్రతుశేషభూతఏవ.కర్మశేషభూతత్వంచకర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనః - సచాత్మాజీవఏవేతితత్స్వరూపప్రతిపాదనపరంవేదాన్తవాక్యజాతమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానస్యపృథక్ఫలసాధనత్వానఙ్గీకర్మాఙ్గత్వమిత్యత్రాహ (అతఇతి) *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదిషు * స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతివదాత్మనఃకర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేనసంస్కార్య

స్కారద్వారేణవిద్యాయాః క్రతుశేషత్వాత్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం- యథాఽన్యేషు ద్రవ్యాదిష్వితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తదుక్తం. * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి. నను చ కర్మసు కర్తుర్జీవాదన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్య ఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేవోపపాదితం * నేతరోఽనుపపత్తేః *భేదవ్యపదేశాచ్చ * అనుపపత్తేస్తు న శారీరః *ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాదిత్యేవమాదిభిస్సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేన జీవాదనతిరిక్తమిత్యేతదపి *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యేవమాదిభిర్నిరస్తం. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగతతత్తదాత్మతయావస్థితినిబన్ధన ఇతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిభిరుపపాదితం. తత్కథం కర్మసు కర్తురాత్మనో యాథాత్మ్యోపదేశపరా వేదాన్తశబ్దా ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే- వేదాన్తవాక్యేష్వేవ విద్యాయాః కర్తృప్రాధాన్యం సూచయద్భిర్లిఙ్గైస్తదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన చ వేదాన్తశబ్దా దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరా ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. నను చ కర్తృసంస్కారముఖేన విద్యాయాః క్రత్వనుప్రవేశో న శక్యతే వక్తుం- కర్తుర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్. నైవం- లౌకికస్య కర్మణః కర్తుర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేప్యుపపత్తేః, దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్య క్రతావేవోపయోగాత్, తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశో న విరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతః పురుషార్థః. ....

కాని పునస్తాని లిఙ్గాని - యదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దా జీవస్వరూపపరా ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

౩॥ సూ. ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వేవాచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కైకేయః కిలాత్మవిత్తమస్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ ప్రత్యాహ *యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీతి. తథా జనకాదయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్మనిష్ఠాః స్మృతిషు దృశ్యన్తే *కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః *ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మప్రధానత్వదర్శనాద్విద్యాయాః కర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమేవేతి న విద్యాతః పురుషార్థః. ....

లిఙ్గమిదం- ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

త్వం- అతో యజ్ఞాదేర్వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివద్విద్యాపి కర్తృసంస్కారరూపతయా కర్మశేషభూతా. తస్మాద్యథాఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణమర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధికర్తృద్వారా విద్యాయాః క్రతుశేషభూతాయాః ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తరాధీతాయా విద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపి పర్ణత్వవదుపపన్నం. ఆదిశబ్దవివరణార్థమాహ (తదుక్తమితి) చోదయతి (నన్వితి) అచేతనే నేవ చేతనేనాపి స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనార్థం *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయోపాదానం. ఏవం జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) (వేదాన్తవాక్యేష్వేవేతి) ద్వయోర్జీవవిలక్షణపరత్వేనోక్తేష్వేవేతి భావః. లిఙ్గానుగ్రహాత్సామానాధికరణ్యమపి స్వరూపైక్యపరమిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) చోదయతి (నను చేతి) న హ్యన్యశేషమన్యశేషం భవతి- తదసాధారణమేవ హి తదఙ్గం- కర్తా చ లౌకికవైదికకర్మసాధారణః - అతః కర్తురవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాజ్జుహూవత్ప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీతి న తద్ద్వారా క్రత్వఙ్గత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి)...............

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (కానీతి)

౩॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్ ॥ గుణముఖ్యయోర్విరోధే ముఖ్యానుగుణం గుణో నేయః - న తు గుణానుగుణం ముఖ్యో నేయః. తస్మాత్కర్మణో విద్యాయాశ్చ ప్రసఙ్గే కర్మణోఽనుష్ఠానం తస్య ప్రాధాన్యే నైవోపపద్యతే- అతో విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (లిఙ్గమితి) ప్రాప్తిః- ప్రమాణతస్సిద్ధిః. అనుగ్రాహకముక్తం- అనుగ్రాహ్యమభిధీయతామిత్యర్థః. ఆగమప్రమాణస్య శ్రుతిలిఙ్గాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ శ్రుతిరేవహివిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమాహ * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి. నేయంశ్రుతిః ప్రకరణాదుద్గీథమాత్రవిషయేతివ్యవస్థాపయితుంశక్యా - యతఃప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ - *యదేవవిద్యయాకరోతీతివిద్యామాత్రవిషయాహీయంశ్రుతిః……………………………………

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇతివిద్యాకర్మణోస్సాహిత్యంచదృశ్యతే- సాహిత్యంచోక్తేనన్యాయేనవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేసత్యేవభవతి. …………

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్॥ విద్యావతఃకర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమిత్యవగమ్యతే. *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్యకుటుమ్బేశుచౌదేశఇత్యాదౌ- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవతఃకర్మాణివిదధదర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవవిదధాతి. అర్థావబోధపర్యన్తంహ్యధ్యయనమితిస్థాపితం. అతోబ్రహ్మవిద్యాపికర్మసువినియుక్తేతినపృథక్ఫలాయావకల్పతే.………

౭॥ సూ. నియమాత్॥ ఇతశ్చనవిద్యాతఃపురుషార్థః- *కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషేచ్ఛతంసమాఇత్యాత్మవిదఃపురుషాయుషస్యసర్వస్యకర్మసునియమేనవినియోగాత్కర్మణఏవఫలమిత్యవగమ్యతే- విద్యాతుకర్మాఙ్గమితి……………………………………

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. విద్యాతఏవపురుషార్థః. కుతః. (అధికోపదేశాత్) కర్మసుకర్తుర్జీవాద్ధేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యార్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణోవేద్యతయోపదేశాత్ భగవతోబాదరాయణస్యవిద్యాతఃఫలమిత్యేవమేవమతం. లిఙ్గానితిష్ఠన్తు- వేద్యతయోపదేశస్తుతావత్కర్తుఃప్రత్యగాత్మనోఽధికస్యైవ. కథం. (తద్దర్శనాత్) ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధేశుద్ధేప్యసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్యవేద్యస్యనిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్యస్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేర్వాజ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాన

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ విద్యయేతితృతీయాశ్రుత్యాఽఙ్గత్వంగమ్యతే. (నేయమిత్యాది)తత్కిమిత్యత్రాహ(యదేవేతి)…

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ అన్వారమ్భణం- స్పర్శః. తేనసమ్బన్ధోవివక్షితః. సాహిత్యంకర్మణావిద్యాఙ్గత్వే వ్యుపపన్నతఇత్యత్రాహ (ఉక్తేనన్యాయేనేతి) కర్తురాత్మనఃకర్మశేషత్వమాచారదర్శనమిత్యాదికంన్యాయశబ్దేనవివక్షితమ్. …………………………

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్॥ * అతిశేషేణనిశ్శేషమిత్యర్థః. అధ్యయనవతఃకర్మాణివిదధీత - తత్కింజ్ఞానస్యకార్మాఙ్గత్వఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవేతి) అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంకథమిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) (స్థాపితం) భాట్టైఃప్రాభాకరైశ్చ శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్నాత్వాభుఞ్జీయాదిత్యుక్తేహిభోజనమఃస్నానాఙ్గకస్స్యాత్- తథేదమపీతిభావః. నహిక్రతుజ్ఞానస్యతదనుష్ఠానమఙ్గం- అపిత్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గంస్యాత్- తద్వదిహాపి. …………………………

౭॥ సూ. నియమాత్॥ కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వాన్మధ్యేప్రాప్తమన్యత్సర్వంతచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమానిపూర్వపక్షసూత్రాణి…………………………………………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తఇతి)

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ కథంవిద్యాతఃఫలం- విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేలిఙ్గానిదర్శితానీత్యత్రాహ (లిఙ్గానితిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితిసూత్రఖణ్డోపాదానం. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానాం- వేదనోపదేశవాక్యే

స్తస్యజీవాధిపస్యకృత్స్నప్రశాసితుఃపరస్యబ్రహ్మణోవేదనోపదేశవాక్యేషుదర్శనాత్. *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః *యతోవాచోనివర్తన్తేఅప్రాప్యమనసాసహ।ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి *ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణః *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇత్యాదిషు. తస్మాద్వేదనోపదేశశబ్దేషుకస్తుః ప్రత్యగాత్మనఃఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోఽపినాస్తీతిపరమపురుషవిషయాయావిద్యాయాస్తత్ప్రాప్తిరూపమమృతత్వంతత్రతత్రశ్రూయమాణంఫలమితివిద్యాతఃపురుషార్థఇతిసుష్ఠూక్తమ్........................

లిఙ్గాన్యపినిరస్యన్తే.

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ యదుక్తంబ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- తన్న-విద్యాయాఅనఙ్గత్వేఽపితుల్యందర్శనం- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనమనైకాన్తికమిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపిదర్శనాత్. దృశ్యతేహి బ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగః *ఋషయఃకావషేయాఃకిమర్థావయమధ్యేష్యామహేకిమర్థావయంయక్ష్యామహఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగదర్శనాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గం. కథమిదముపపద్యతే- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానమననుష్ఠానంచ. ఫలాభిసన్ధిరహితస్యయజ్ఞాదికర్మణోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్యకర్మణోఽనుష్ఠానదర్శనముపపద్యతే. వక్ష్యతిచ *సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి. ఫలార్థస్యతస్యైవయజ్ఞాదేఃకర్మణోమోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యావిరోధిత్వాత్తస్యాననుష్ఠానదర్శనముపపన్నతరం. విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేకర్మత్యాగఃకథమపినోపపద్యతే. ....

యదుక్తంశ్రుత్యైవవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమవగమ్యతఇతి- తత్రాహ.

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ॥ నసర్వవిద్యావిషయేయంశ్రుతిః - అపితూద్గీథవిద్యావిషయైవ- *యదేవవిద్యయాకరోతీతియచ్ఛబ్దస్యానిర్ధారితవిశేషస్య *ఉద్గీథముపాసీతేతిప్రస్తుతోద్గీథవిశేషని

ష్ఠత్వోక్తం. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానాముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణాఽఽశ్రయస్తైవ సిద్ధ్యబ్రహ్మణఇత్యన్తేన.ఉక్తగుణవిశిష్టత్వే ప్రమాణమాహ(అపహతపాప్మేతి)జుహూవత్కర్తురాత్మనఃప్రత్యభిజ్ఞానేసతిహితద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వం- వేదనోపదేశవాక్యేషుజీవవిలక్షణస్యప్రతిపాద్యమానత్వేనజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్నతద్ద్వారావిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమితిశ్రూయమాణంఫలముపినార్థవాదరూపం- తస్మాద్విద్యాయాఃపృథక్ఫలసాధనత్వేననక్రత్వర్థత్వం- కింతుపురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రాణాంకృత్యమాహ (లిఙ్గాన్యపీతి)

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ అనైకాన్తికశబ్దేనానియతత్వముచ్యతే.*కిమర్థాః-కింప్రయోజనాః. అఙ్గత్వేహ్యననుష్ఠానంనోపపద్యతఇతిభావః. అనుష్ఠానాననుష్ఠానేవ్యాహతేఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి) భవత్పక్షేఽపివేయంవ్యాహతిరిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానామర్థవాదత్వేనమోక్షాఖ్యఫలానభ్యుపగమాన్మోక్షైకఫలంకర్మానుష్ఠేయం- త్రివర్గఫలంత్వననుష్ఠేయమితివిభాగానుపపత్త్యావ్యాహతిస్తవైవేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ॥ ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యుక్తమితిశఙ్కాయామేకపదసామర్థ్యంహిశ్రుతిః- అత్రచసా

ష్టత్వాత్. నహియత్కరోతి-తద్విద్యయేతి-సమ్బధ్యతే-యదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమితి-విద్యయా క్రియమాణంయచ్ఛబ్దేననిర్దిశ్యతస్యహివీర్యవత్తరత్వముచ్యతే. ......

యచ్చేదముక్తం * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇతి విద్యా
కర్మణోస్సాహిత్యదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి - తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్ ॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇత్యత్రోక్తేనన్యాయేనవిద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వాద్విద్యాస్వస్మైఫలాయసమన్వారభతే-కర్మచస్వస్మైఫలాయేతివిభాగోద్రష్టవ్యః. (శతవత్) యథాక్షేత్రరత్నవిక్రయిణంశతద్వయమన్వేతీత్యుక్తేక్షేత్రార్థంశతం- రత్నార్థంశతమితివిభాగఃప్రతీయతే - తథేహాపి. ......

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః ॥ యదుక్తంవిద్యావతఃకర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- నైతద్యుక్తం- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతోవిధానాత్. నచాధ్యయనవిధిరేవార్థబోధేప్రవర్తయతి - ఆధానవదధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రేపర్యవసానాత్. గృహీతస్యచస్వాధ్యాయస్యఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలేతదర్థవిచారేపురుషస్స్వయమేవప్రవర్తతే - తతఃకర్మార్థీకర్మజ్ఞానే

సర్వ్యంనాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతితద్విద్యయేత్యుక్తేవిద్యాయాఃఅఙ్గత్వంవిహితంస్యాత్- నచతథాఽన్వయః-యదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమిత్యన్వయః. తథాసతియచ్ఛబ్దానూదితస్యవిద్యయాక్రియమాణస్యప్రాపకప్రమాణాకాఙ్క్షాయాంప్రకరణసన్నిహితోద్గీథవిద్యా *యదేవవిద్యయేతివిద్యాశబ్దంసఙ్కోచయతి- అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేనస్వతోఽర్థనిశ్చయసామర్థ్యాభావాద్విద్యయేతిపదమేకపదసామర్థ్యరూపాశ్రుతిర్నభవతీత్యర్థః. ......

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (యచ్చేదమితి)

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్ ॥ సమన్వారమ్భణశ్రుతిస్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యాస్వఫలప్రదానాయాన్వేతి- కర్మచస్వఫలప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాతదఙ్గకర్మవిషయావాస్త్వియంశ్రుతిః. విద్యా *నేహాభిక్రమనాశోస్తీతిన్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానఫలప్రదానాయాన్వేతి- కర్మచజన్మాన్తరేపివిద్యోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః. ......

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః ॥ (ఆధానవదితి) *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నేస్సమ్పాద్యత్వమాత్రముక్తం- నతూత్తరక్రతువినియోగః- శబ్దస్యతావన్మాత్రేప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. ఏవంశబ్దస్వారస్యముపపాదితం-అర్థాన్తరానుపపత్తిఃపరిహ్రియతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసాయాఅనారమ్భణీయత్వంహ్యనుపపత్తిః- సాపిరాగతఃప్రవృత్త్యాపరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వమపిపరిహృతంభవతి. అధ్యయనవిధేఃప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపిపరమ్పరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావబోధిత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతిరుచ్యతే. తత్ర కర్మోపక్రమత్వాత్ ప్రథమంకర్మవిచారఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యాప్రవృత్తావపి *అక్షయ్యంహవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి *విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభిర్వ్యాకులతయానకేవలంబ్రహ్మవిచారఏవ-కర్మవిచారోపికర్తవ్యఏవ. అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే *వేదమధీత్యస్నాస్యన్నిత్యధ్యయనానన్తరంసమావర్తనస్మృతేర్బాధితత్వాన్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరస్స్యాత్- రాగతఃప్రాప్తౌనావసరఇతిచేన్న- క్త్వాప్రత్యయస్యసమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వమాత్రపరః - నత్వానన్తర్యపరః- అతోనవిరోధః. ఆనన్తర్యేపిస్వోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రదఏవవిధిః- యథాక్రతువిధిరర్థార్జనాదేః. నకేవలంస్మృతిసిద్ధాసమావృత్తిః - శ్రుతిసిద్ధాచ- *అధీత్యాభిసమావృత్యేతిహిశ్రూయతే- అతోనాధ్యయనవిధిర్బాధ్యతే. కించ-శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధఏవనాస్తి-యేనబాధ్యబాధకభావస్స్యాత్- ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేవాఽక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వేవాతుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపిమీమాంసాశ్రవణావసరశ్శ్రావయితురివస్యాదేవ. యావదర్థజ్ఞానంహితైషివచనాదనుష్ఠానమప్యుపపద్యతే - యథాబ్రహ్మచర్యే. నచతావతామీమాంసానైరపేక్ష్యం - హితైషిణామాప్తత్వనిశ్చయార్థంస్వయంశిష్యాణాముపపాదనార్థంచ శ్రవణోపపత్తేః. నచాధ్యయనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షంహితైషివచనాదనుష్ఠానేఅపశూద్రాధికరణవిరోధః- హితైషివచనాదనుష్ఠానేపిమన్త్రబ్రాహ్మణవిశేషాణాంకృత్స్నవేదస్యచజప్యత్వాత్, తస్యచాధ్యయనేనైవసమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్యచోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్యత్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్ఛూద్రాదేరుపనయనానధికారాదనుష్ఠానానుపపత్తేః. *నశూద్రాయ

ప్రవర్తతే- మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞాన ఇతి న విద్యాకర్మాఙ్గం. యద్యప్యధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి- తథాపి న విద్యాకర్మాఙ్గం- అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాద్విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టోమాదికర్మస్వరూపవిజ్ఞానాత్ఫలసాధనభూతం తత్కర్మానుష్ఠానమర్థాన్తరం- తథాఽర్థజ్ఞానరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాదర్థాన్తరమేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా పురుషార్థసాధనభూతా విద్యేతి న తస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధోఽపి విద్యతే. ....

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ యచ్చోక్తం *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యాత్మవిదం జ్ఞానాద్వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయతీతి- తన్నోపపద్యతే- (అవిశేషాత్) నహ్యయం నియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయ ఇతి విశేషహేతురస్తి- విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః. *కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి చ విదుషస్త్వాప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్ ....

ఏవమర్థస్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్వా॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. *ఈశావాస్యమిదం సర్వమితి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠానానుమతిరియం. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదా కర్మ కుర్వన్నపి న లిప్యతే కర్మభిరితి హి విద్యాస్తుతా భవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవ దర్శయతి *ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నర ఇతి. అతో న కర్మాఙ్గం విద్యా. ....

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే॥ అపి చైవమేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే *కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోక ఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యకర్మత్యాగం బ్రువదిదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మానఙ్గత్వం దర్శయతి - యజ్ఞాదికర్మాఙ్గత్వే హి విద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యత్యాగో న సమ్భవతి. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ....

మతిం వద్ధ్యాత్ నచాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినిషేధాచ్చ శూద్రాదేర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావాదధ్యయనవతః కర్మవిధానే ప్యర్థజ్ఞానస్య కర్మవిధిశేషత్వాభావాన్న విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం విధేరభ్యుపగమ్య పరిహరతి (యద్యపీతి) (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వాద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. నహ్యర్థజ్ఞానస్య జ్యోతిష్టోమాదికర్మశేషభూతం- విపరీతం హి తత్- ఏవం శాస్త్రజన్యజ్ఞానముపాసనాఖ్యాయా విద్యాయా శ్శేషభూతమిత్యర్థః. ....

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ పూర్వపక్షిణోక్తస్య *కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపి విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవ హీతి) తస్య యావజ్జీవమనువృత్తిరఙ్గినః ఉపాసనస్యానువర్తమానత్వాదుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి)................................

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యం- విద్యాయా అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వం కర్మేతికర్తవ్యతాకత్వం చ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్వా॥ *ఈశావాస్యమితి- ఈట్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః- ఈశా. తేన వాస్యం. యద్వా- ఈశేనావాస్యం- ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః. *నరే- నరమత ఇతి నరః- నిస్సఙ్గః. తస్మిన్ ఇతోఽన్యథా నాస్తి - నరే త్వయి న కర్మలిప్తత ఇతోఽన్యథా నాస్తి- ఇదమేవ తత్త్వం- న స్తుతిమాత్రమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే॥ గార్హస్థ్యత్యాగమధీయత ఇత్యధ్యాహారః. (యజ్ఞాదీతి) నహ్యఙ్గమవలమ్బ్యాఙ్గినస్త్యాగ ఉపపద్యతే - తస్మాత్త్యాజ్యస్య కర్మణోఽఙ్గిత్వం నాస్తీత్యర్థః. ....

౧౬॥ సూ. ❀శ్రీః ఉపమర్దంచ॥ శ్రీః❀ పుణ్యాపుణ్యరూపస్యసమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణోబ్రహ్మవిద్యయోపమర్దంచప్రతివేదాన్తమధీయతే *భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తేసర్వసంశయాః। క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టే పరావరఇత్యాదికం. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వేనసఙ్గచ్ఛతే. ....

౧౭॥ సూ. ❀శ్రీః ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి॥ శ్రీః❀ ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషుబ్రహ్మవిద్యాదర్శనా, త్తేష్వగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావా, చ్చనవిద్యాకర్మాఙ్గం. నన్వూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాన సన్త్యేవ-*యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదినాఽగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాంయావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, శ్రుతివిరుద్ధానాంస్మృతీనాంచాప్రామాణ్యాత్. అతఆహ (శబ్దేహీతి) వైదికఏవహిశబ్దేతేష్వాశ్రమాః శ్రూయన్తే *త్రయోధర్మస్కన్ధాః *యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే * ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ....

౧౮॥ సూ. ❀శ్రీః పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి॥ శ్రీః❀ యదిదం*త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదౌవైదికేశబ్దేఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమాదృశ్యన్తే- అతస్తేసన్త్యేవేతి-నైతదుపపద్యతే - యతః *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదిషువాక్యేషుతేషామాశ్రమాణాంపరామర్శమాత్రంక్రియతే - అనువాదమాత్రమిత్యర్థః. కుతఏతత్. (అచోదనాత్) అవిధానాదిత్యర్థః. నహ్యత్రవిధిశబ్దఃశ్రూయతే. *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదినాహిప్రకృతంప్రణవేనబ్రహ్మోపాసనంస్తూయతే - *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థమనువాదమాత్రమత్రక్రియతేతేషామాశ్రమాణాం. *యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇతిచదేవయానవిధిపరత్వాత్తత్రాపినాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః. అపిచాపవదతిహిశ్రుతిరాశ్రమాన్తరం * వీరహావాఏషదేవానాంయోఽగ్నిముద్వాసయతఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమానసన్తీతిజైమినిరాచార్యోమన్యతే. ....

౧౯॥ సూ. ❀శ్రీః అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ శ్రీః❀ గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయంభగవాన్ బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (సామ్యశ్రుతేః) ఉపాదేయతయాఽభిమతగృహస్థాశ్రమసామ్యంహితేషామప్యాశ్రమాణాంశ్రూయతే. *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యారభ్యబ్రహ్మసంస్థస్త్వర్థతయాసఙ్కీర్తనంగృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాంచసమానం. అథగృహస్థాశ్రమస్యానువాదఃప్రాప్తత్వాదితరేషాంప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతిమతం - తదితరేషామపిసమానం - అన్యత్రాభినివేశాత్. నచగార్హస్థ్యధర్మ్మఏవ *యజ్ఞోఽధ్యయనందానంతపోబ్రహ్మచర్యమితిసర్వైశ్శబ్దైరభిధీయతే - బ్రహ్మచర్యతపసోర్గృహస్థస్యైవసమ్భవాదితియుక్తం- *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇతి - త్రిత్వేనసంగృహ్య *ప్రథమోద్వితీయస్తృతీయఇతివిభాగవచనానుపపత్తేః. అతః *యజ్ఞోఽధ్యయనందానమితిగృహస్థాశ్రమఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దోవేదా

౧౬॥ సూ. ❀శ్రీః ఉపమర్దంచ॥ శ్రీః❀ (తస్మిన్దృష్టేపరావరఇత్యాదికమితి) అత్రప్రధానోపనిషచ్ఛబ్దః. ఇత్యాద్యుక్తార్థరూపముపమర్దస్వార్థః. (తద్విద్యాయా ఇతి) నహ్యఙ్గేనాఙ్గినఉపమర్దఉపపద్యతే- తస్మాదుపపన్నాఽఙ్గోపమర్దఃయస్యకర్మణోనాఙ్గమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. ❀శ్రీః ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి॥ శ్రీః❀ స్మృతిష్వాశ్రమాఃప్రతీయన్తఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) ధర్మస్కన్ధాః- ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః. ....

౧౮॥ సూ. ❀శ్రీః పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి॥ శ్రీః❀ అన్యార్థం- బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్. ....

౧౯॥ సూ. ❀శ్రీః అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ శ్రీః❀ ఆశ్రమశబ్దోధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యంప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యంచోభయంసూత్రాభిప్రేతం. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనేసతిహిసామ్యంవక్తవ్యం- తదేవనాస్తి - గార్హస్థ్యధర్మాణామేవకీర్తనాదిత్యాశఙ్క్యతే (నచగార్హస్థ్యేతి) పరిహరతి (త్రయ ఇతి) వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాస

ఖ్యానపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణం - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దోహి కాయక్లేశరూఢః-స చ ద్వయోరపి సమానః. బ్రహ్మచారిధర్మ ఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసంభవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా-సంస్థితిః-బ్రహ్మసంస్థత్వం. తచ్చ సర్వేషాం సంభవత్యేవ. బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః-తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. తదేతద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ *ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య *బ్రాహ్మం సన్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేప్యనుష్ఠేయాః. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ - అరణ్య ఇతి తపఃప్రధానాశ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్రాపితత్వాత్ప్రతిరఙ్గీకరణీయా. ....

పరామర్శపక్షే విధానపక్షే చ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేషామప్యనుష్ఠేయత్వమిత్యుపపాద్య విధిరేవాయమాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితుమాహ.

౨౦॥ సూ. ॥విధిర్వా ధారణవత్॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయమాశ్రమాణాం. (ధారణవత్) యథాదర్విహోమే *అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యత్రానువాదసరూపాదపి వాక్యాదుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వాద్విధిరాశ్రీయతే. తదుక్తం శేషలక్షణే *విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వాద్విధిరేవాశ్రయణీయః. *బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానామాశ్రమవిధిమప్యస్తమివకృత్స్నైవ తేష్వన్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తిరవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితం. ఏవమాశ్రమాన్తరవిధానాదృణశ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతిరపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామప్రయాణాదవశ్యకర్తవ్యతావిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. అత ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మవిద్యావిధానాద్విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్ ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

శ్రుతిపదయోజనయా సూత్రార్థం వ్యాఖ్యాతః- శబ్దాన్యవ్యుత్పత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః- యౌగికత్వాత్. అనేన *క్లృప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తన్యాయాద్బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా- అర్థానుపపత్త్యాపి న తథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) తస్యామేవ శ్రుతౌ *పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తం- తద్వ్యాచష్టే (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరేణేత్యన్వయః. *యే చేమేఽరణ్య ఇత్యాది వాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షిణా - తత్పరిహరతి (యే చేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతో వాదోఽప్యానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసాపేక్ష ఇతి తత్రాపి విధిరస్త్యేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (పరామర్శపక్ష ఇతి)

౨౦॥ సూ. ॥విధిర్వా ధారణవత్॥ ఇయమస్మిన్ సూత్రే కృత్యాచిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః *త్రిభిరృణవా జాయత ఇత్యాదికా. అపవాదశ్రుతిః *వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యేషా. *సఖ్యే వా వర్తయన్ వ్యవదాయ ఇత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానువృత్తిపరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః- న త్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థాశ్రమధర్మం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః. ... ...

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే *స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో య ఉద్గీథః ఇత్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఆహోస్విదుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. అత్ర ప్రతిపాదితముపాసనపరత్వమఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుష్వనుపాదానానియమ ఉక్తః. కిం యుక్తం. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితం. యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య *ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వం-తథేహాపి. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేదితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షితమితి చేత్.

అత్రోత్తరం (నాపూర్వత్వాదితి) న స్తుతిమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః. (అపూర్వత్వాత్) అప్రాప్తత్వాత్. న హ్యుద్గీథాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రాశస్త్యబుద్ధ్యుత్ప

ఇతరేత్రయోఽపి : విభాగశ్శతవదిత్యేతత్పురుషభేదేన విభాగపరమాహుః -అభ్యాం శతం దేయమిత్యుక్తే పఞ్చాశదేకస్య-పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవది తి. తదయుక్తం- *తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే ద్వయోరన్వారమ్భణప్రతీతేస్తద్విరోధేన విభాగస్య దర్శనీయత్వాత్.——— పరే త్వాహుః అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతామిచ్ఛన్తో మాత్రశబ్దస్య వేదాన్తనిషిద్ధమాత్మజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్య న కర్మశేషతేత్యాహుః. తచ్చాయుక్తం- సూత్రాస్వారస్యాత్, అర్థావబోధపర్యన్తతాయాః శబ్దస్వారస్యార్థానుపపత్తివిరహాదిభ్యస్తత్త్వాచ్చ.——— త్రయోఽపి : నావిశేషాదితి సూత్రం … యం నియమ ఇతి విశేషాభావాదవిద్వద్విషయోఽయం *కుర్వన్నేవేతి నియమ ఇతి వ్యాచక్షతే. తదప్యయుక్తం- బ్రహ్మవిదః ప్రకృతత్వాత్. … తస్య వ్రతస్య కర్మవిషయత్వే విశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూపతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం.———అన్యే తు : పరామర్శం జైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదపి తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభావాదయుక్తం.——— పరే త్వేకాధికరణ్యమిచ్ఛన్త ఏవ *విధిర్వా ధారణవదిత్య … త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ విషయే తపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః- బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాడ్వాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్. యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్- న తు యజ్ఞదత్తః- తద్వదితి. తదనుపపన్నం - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేఽపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యౌగికత్వసమ్భవేన ప్రాప్తిన్యాయాత్ పరివ్రాజి రూఢికల్పనానుపపత్తేః ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వేనాస్య వచనస్య పరివ్రాజామమృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః : తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యవధారణే సత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలే తపశ్శబ్దేనా … మధ్యయస్య తన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయోస్తస్యైవాశ్రమస్య విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, *ప్రాజాపత్యం గృహస్థానామిత్యాదిస్మృత్యైకార్థ్యాచ్చ, ఆశ్రమచతుష్టయవిధిః. న చ కర్మావరుద్ధత్వేనాశ్రమాన్తరాణామాత్మానుసన్ధానానవకాశః- కర్మానవరుద్ధకాలబాహుల్యాత్ సహస్రసర్వస్మిన్నహోరాత్రేషూపాసీతేతి విధేః. అన్యథా జనకాదీనామాత్మవేదనాదపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయథావనానిష్ఠగౌరవరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరో మహాబుద్ధిరితి నిదర్శనం - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైషమ్యం చ- తత్ర ధర్మాన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారాద్యౌగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మాన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తం- ఇహ తు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతవిషయత్వమేవ స్యాత్. ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ అనన్తరాధికరణద్వయం ప్రాసఙ్గికం. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థమనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధానముక్తం- ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాత్ రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి- ఉత నేతి శఙ్కాజాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం * స ఏష రసానామిత్యాదివాక్యాని కిముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఉతోద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషామర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత విధిపరత్వం. అపూర్వత్వం కిం విధిత్వమవగమయతి- నేతి. న చేత్- అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్- విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తం - తత్కథముపాసనసంశయ ఇత్యత్రాహ (అత్ర ప్రతిపాదితమితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్- క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదనమపి స్తుతిః స్యాత్. నైవం- క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితుమశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవ స్తుతిరూపత్వాత్. శఙ్కాయామనుత్థానాత్ తత్తామాహ (తదిదమితి) ఉక్తమర్థం సూత్రాక్షరైర్దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి) ... ...

(అత్రోత్తరమిత్యాది) *అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అప్రాప్తత్వాదితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) స్తుతిర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువా

త్త్యర్థం రసతమాదిత్వేనానూద్యేరన్. నచోద్గీథాదివిధిరత్ర సన్నిహితః- యేన * ఇయమేవజుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన యయా కయా చ నవిధయా తత్స్తుతిపరత్వమాశ్రీయేత. అతః క్రతువీర్యవత్త్వాదిఫలసిద్ధ్యర్థముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవన్యాయ్యమ్.....................

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ * ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవన్యాయ్యం. విధిప్రత్యయయుక్తోహి క్రియాశబ్దో విధేయమేవస్వార్థమవగమయతి. తస్మాదుపాసనవిధానార్థాఏతాశ్శ్రుతయః..............................

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పరిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్॥

* ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ * శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆసేత్యేవమాదీని వేదాన్తేష్వాఖ్యానాని కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతి చిన్తాయాం- * ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే వినియోగాన్న విద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్యమితి చేత్. ...

న- సర్వాణ్యాఖ్యానాని * పారిప్లవప్రయోగేన వినియోగమర్హన్తి. కుతః. విశేషితత్వాద్వినియోగస్య. *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యుక్త్వా తత్రైవ *మనుర్వైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనామాఖ్యానాని విశేష్యన్తే-అతస్తేషామేవ తత్ర వినియోగ ఇతి గమ్యతే. తస్మాన్న సర్వవేదాన్తేష్వాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః- అపితు విద్యావిధ్యర్థాః...................................

దేనవా- అప్రాప్తగుణవిధానేనవా- ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసమ్భవే వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్తరేణవా- క్రియతే. తత్ర ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తౌ హేతుస్సూత్రే కణ్ఠోక్తః. తథాప్యప్రాప్తగుణవిధానేన స్తుతిరియం స్యాత్- రసతమత్వాదికథనమితిచేన్న- ఉద్గీథాదేః రసతమత్వాదికత్వస్యాయోగ్యత్వాద్, అయోగ్యార్థస్య చ విధాతుమశక్యత్వాత్, తద్విధానేన స్తుత్యనుపపత్తేరిత్యపి హేతురస్సూత్రే భాష్యే చాభిప్రేతః. న ముఖ్యార్థాయోగ్యత్వే సతి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదావివ వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్తరేణ స్తుతిస్స్యాదిత్, యతస్స్వరూపే శాస్త్రీయోపయోగస్స్యాదితి రసతమత్వాదేరారోపణస్యాశక్యత్వాద్దృష్టివిధిః- తర్హి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదిష్వపి దృష్టివిధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (నచోద్గీథాదివిధిరితి) ఆదిశబ్దేన పత్నీసన్నిధాపనాదికం గృహ్యతే. (యయా కయా చ నవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. *ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్య కర్మవిధిప్రకరణసన్నిధానాత్ *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థమముఖ్యవృత్త్యా స్తుతిత్వమాశ్రితం- అత్ర తు తథా సన్నిహితత్వాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః సూత్రవ్యాఖ్యానమధికరణాన్తేన నిగమయతి (అత ఇతి) ....

పూర్వపక్షయుక్తీః పరిహృత్య- స్వపక్షసాధకహేత్వన్తరం సూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ భావశబ్దాచ్చ॥ ఉద్గీథాదివిధేరత్రాభావ ఉక్తః పూర్వసూత్రే- అత్ర తూపాసనవిధేస్సద్భావ ఉచ్యతే. భావః- క్రియా. విధిప్రత్యయయుక్తో భావశబ్దోఽత్ర వివక్షితః...........................

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్॥ ఇదమపి ప్రాసఙ్గికమధికరణం రసతమాదివాక్యానాం స్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీకృత్యోపాసనపరత్వం స్థాపితం- ఏవం ప్రాతర్దనాద్యాఖ్యానాని కిం స్తుత్యర్థాని- ఉత పారిప్లవార్థానీతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. పారిప్లవం- ఆఖ్యానాని. ఇహ పారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనం వివక్షితం. *శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఇత్యాదివాక్యాని కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిధానార్థాని. కిం పారిప్లవే సర్వాఖ్యానానాం వినియోగః- ఉత మన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి. కిం *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దః సర్వాఖ్యానపరః. ఉత మన్వాద్యాఖ్యానపరః. కిమాఖ్యానవిశేషామ్నానమాఖ్యానశబ్దస్య విశేషపరతామవగమయతి- నేతి. న చేత్ -ఆఖ్యానశబ్దస్య సర్వాఖ్యానపరతయా సర్వేషాం తత్ర వినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానాని పారిప్లవార్థాని స్యుః. విశేషపరతామవగమయతి చేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్య మన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తేషామేవ పారిప్లవే వినియోగాత్ శ్వేతకేతూపాఖ్యానాదీని విద్యావిధానార్థాని స్యుః. (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః. ...

(విద్యావిధ్యర్థా ఇతి) విద్యావిధేః స్తావకతయా శేషభూతా ఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రానభ్యుపగమే ఆఖ్యానానన్త్యాదశక్యత్వం చ స్యాత్.

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాది విధినైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానాం-విద్యావిధ్యర్థాన్యేవతానీతిగమ్యతే-యథా *సారోదీదిత్యేవమాదేఃకర్మవిధ్యర్థత్వం- నపారిప్లవార్థత్వమ్. ....

పారిప్లవార్థాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా॥

స్తుతిప్రసక్తాదవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణార్థద్వయంచిన్తితం. విద్యావన్త ఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమిణ స్సన్తీత్యుక్తం *ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహీత్యాదిభిస్సూత్రైః - ఇదానీమూర్ధ్వరేతసోయజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా విద్యానసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ. ... ...

(అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి) యత ఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యాపరిగృహ్యన్తే *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి *యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే *ఏతమేవప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి *యదిచ్ఛన్తోబ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా - అతఏవోర్ధ్వరేతస్సువిద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. అగ్నీన్ధనం - అగ్న్యాధానం. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషువిద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥

యదివిద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వంసాధయతి - తర్హిగృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవసాధయితుమర్హతి. యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి *వివిదిషన్తీతిశబ్దాత్కర్మణోవేదనాఙ్గతాంనప్రతిపాదయతీతి. ... ...

అతఆహ (సర్వాపేక్షేతి) యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవవిద్యాకర్మవత్సుగృహస్థేషు. కుతః. (యజ్ఞాదిశ్రు

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్॥ ఉపబన్ధః - అన్వయః (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణ్యత్వవాక్యేనైకవాక్యతయోపబన్ధాత్ *సారోదీదిత్యేవమాదేఃకర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః. ....

పారిప్లవార్థాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా॥ వ్యాఖ్యాతయోరధికరణయోఃప్రాసఙ్గికత్వమాహ (స్తుతిప్రసక్తాదితి) అస్యాధికరణస్యప్రథమాధికరణేనసఙ్గతిమాహ (విద్యావన్తఇతి) (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రేచశబ్దశ్శఙ్కాద్యోతకఇతిభావః. కింపరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కింయజ్ఞాఙ్గికైవవిద్యా- ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కిమూర్ధ్వరేతసాంవిద్యాసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయాఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వమవగమయన్తి- నేతి. నచేత్- యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వాద్విద్యాయాంపరివ్రాజామనధికారః. అవగమయన్తిచేత్- ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. ... ...

అతశ్శబ్దార్థమాహ (యతఇతి) ... ...

పరేత్విదంసూత్రమాద్యాధికరణఫలనిగమనపరమాహుః- అతఏవ- విద్యాతఃపురుషార్థత్వాద్విద్యయాఫలోత్పత్తౌనకర్మాపేక్షేతి. ఇదంచనిగమనముత్పత్తావేవకర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రేవక్తుమితి. తదిదమస్పష్టఫలత్వాత్ అనాదరణీయం. పూర్వపక్షేయుక్త్యన్తరేసమ్భవతిసఙ్గతేచసతితన్నిరాసపరత్వంహిసప్రయోజనం. ఊర్ధ్వరేతఆశ్రమసద్భావఃఆసన్నత్వాత్ *అతఇతిపరామర్శయోగ్యశ్చ. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ సఙ్గతిఃస్ఫుటా. కింగృహస్థస్యయజ్ఞాదికర్మవతోవిద్యాయామధికారః- ఉతతద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మవిద్యాఙ్గం- నేతి. *యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతిర్విద్యాఙ్గతయాయజ్ఞాదికర్మవినియుఙ్క్తే- నేతి. కింకర్మణోవిద్యోత్పాదకత్వం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్యగృహస్థస్యవిద్యాధికారస్సమ్భవేత్. సమ్భవతిచేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేఃవిద్యాఙ్గతయాతద్వతోగృహస్థస్యవిద్యాధికారః. (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వంవదతీతిభావః. ... ...

(యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి) సూత్రేప్రతిజ్ఞాపదాన్తరశ్చశబ్దోఽవధారణార్థఇతిభావః.

తేః) *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదయో౽పి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి- వేదితుమిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభిర్వేదనం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిర్జ్ఞానం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే- యథా అశ్వేనజిగమిషన్తీతి, అసేర్హననసాధనత్వే సత్యసినా జిఘాంసన్తీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వమవగమ్యతే. జ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియమహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రయాణాదనువర్తమానం మోక్షసాధనమిత్యుక్తమస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతే చ *ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా. ఏవంరూపం చ ధ్యానమహరహరనుష్ఠీయమానైర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయత ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. (అశ్వవత్) యథా గమనసాధనభూతో౽శ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః - ఏవం మోక్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిదమాహ స్వయమేవ భగవాన్ * యజ్ఞో దానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి. ....

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. ॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥
గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతి చిన్తాయామ్- ఆన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ నానుష్ఠేయాని. ... ...

(జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా౽వాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - యథా స్వర్గేచ్ఛయా వినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయా వినా తదర్థేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, సంజాతజ్ఞానేచ్ఛస్య చేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తినైరపేక్ష్యాచ్చ యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతి భావః. జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా - వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చేతి) (ఆప్రయాణాదనువర్తమానమితి) ఆసుప్తేరాసృతేః కాలం నయేద్వేదాన్తచిన్తయాదిభిరనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణో౽నువృత్తిరపేక్షితేతి భావః. యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తిర్మనో౽వధానవిరోధినీ స్యాత్- ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపం చేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వాన్న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

(అశ్వవత్- రథచర్యాయోగ్యో౽శ్వో న లాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే- తథా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షత ఇతి పరే వ్యాచక్షతే. ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రామాణికేప్యుత్పత్తావపేక్షైవ సూత్రప్రతిపాద్యా- *సర్వాపేక్షేతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టమ్.— అపరే తు విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షా౽స్తి- నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యైః ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతీత్యభావాత్ - వేదనసాధనత్వమాత్రం హి తత్ర ప్రతీయతే. తేన న విద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వమ్- అశాబ్దత్వాత్. *నిచాయ్య *తస్మిన్ దృష్టే *తమేవం విద్వానిత్యాదిభిరుత్పన్నస్య వేదనస్య మోక్షసాధనత్వే౽న్యానపేక్షత్వప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నమ్.— అన్యే తు విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్ గృహస్థస్యాపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా- గృహిణాం పరివ్రాజాం చాచారే సమానే౽పి సఙ్గనివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థానే నివిష్టత్వాత్, కర్మతన్నివృత్తిరూపయోర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేః, పరివ్రాజకేషు విద్యాయామనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణో గృహిష్వపేక్షా యుజ్యత ఇతి సూత్రద్వయమేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తమ్- అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథా హి- కిముభయం సిద్ధాన్తసూత్రమ్ - తర్హి యతిష్వనపేక్షాయాః, గృహిష్వపేక్షాయాశ్చ పరస్పరతాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయం స్యాత్. తదానీమేకాధికరణ్యమయుక్తమ్. యద్యుచ్యేత- ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయమ్- యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షైత్యేవమర్థపరమితి. తన్న- యతిషు యజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తరసాధ్యత్వాత్, తస్య చ తన్మూలపూర్వపక్షస్యచైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ. *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీత్యత్రైవ తత్సమర్థనమాభిప్రాయికమితి చ న వాచ్యమ్- విద్యానఙ్గత్వసమర్థనోపక్షీణస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనే౽పి తాత్పర్యకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్. అత ఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్. తథా సత్యనన్తరాధికరణపూర్వపక్షహేతురర్థసిద్ధస్స్యాత్. అతో౽ధికరణభేదః స్వారసికః ప్రాప్తః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. ॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ సఙ్గతిః పూర్వపక్షోత్థాన

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - యద్యపి గృహస్థః కరణవ్యాపారరూపకర్మసు ప్రవృత్తః - తథాపి స విద్వాన్ శమదమాద్యుపేతః స్యాత్. కుతః. (తదఙ్గతయా తద్విధేః) విద్యాఙ్గతయా తేషాం విధేః *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి,. విద్యోత్పత్తేశ్చిత్తసమాధానరూపత్వేన దృష్ట పరికరత్వాచ్ఛమాదీనాం- విద్యానిర్వృత్తయే తేషాం - శమాదీనామవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. న చ కరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాం చ పరస్పరవిరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషు కరణవ్యాపారః - అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చ తదుపశమ ఇతి. న చ కరణవ్యాపారరూపకర్మసు వర్తమానస్య వాసనావశాచ్ఛమాదీనామనుపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాం కర్మణాం పరమపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయోఽప్యనుష్ఠేయాః ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

౨౮ ॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥

వాజినాం ఛన్దోగానాం చ ప్రాణవిద్యాయాం * న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి * న హ వా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీతి ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిస్సంకీర్త్యతే. కిమియం సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా- ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితి విశయే-విశేషానుపాదానాత్సర్వదా. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రాణాత్యయ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా- కింపునః

ముఖేన స్ఫుటా. కిం విద్యానిష్ఠగృహస్థస్య శమాదీన్యుపాదేయాని- ఉత నేతి. కిం యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చ విరోధోఽస్తి- నేతి. కిమత్ర విధీయమానాకరణవ్యాపారోపరతిరూపా శాన్తిర్యజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః- ఉత సర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధాదనుపాదేయాని. న చేత్- అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని. ... ...

(యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముఖేనోపకారకత్వాచ్చ శమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. (అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషు చేతి) శరీరధారణాక్షమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తం. యద్వా - అవిహితేషు - అవిహితా ప్రతిషిద్ధేషు. ప్రయోజనశూన్యేషు- ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యాని కామ్యకర్మాణి- తేష్విత్యర్థః. ... ...

పరేత్విదం సూత్రం పూర్వాధికరణేఽన్తర్భావ్య వ్యాచక్షతే-యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వర్తమానాపదేశతయా న యజ్ఞాదివిధిః- కింతు యజ్ఞాదిపరికరవిద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య- ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యుపేతస్స్యాత్- శమాదీనాం విధానాత్, విహితానామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్,. యజ్ఞాదీని చానుష్ఠేయాని- వివిదిషాసంయోగస్య ప్రాప్తత్వేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి - శమాదీని తు ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శఙ్కాతాపనయత్తా- యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదేర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ *తథాపీతి హ్యయమర్థః. వివిదిషాసంయోగస్య ప్రాప్తతయా యజ్ఞాదేరప్యనుష్ఠేయత్వమవివక్షితమశాబ్దం చ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్ర కథనమితి చేన్న- తతో వివరం పూర్వసూత్రస్య స్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషాసంయోగసపక్షసపరతయా వ్యాఖ్యానం. వివిదిషార్థత్వం చాయుక్తమిత్యుక్తం. తదభ్యుపగమేఽపి యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చ ఉపాదేయతాసమర్థనస్యేహ ప్రస్తావాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తమ్. ....

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

౨౮ ॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాం శమాదయోఽనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం - తత్ర భోజననియమరూపశ్శమవిశేషోఽస్తి- న వేతి విచార్యత ఇతి సఙ్గతిః. ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః కిం సర్వదా-ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ. కిం బ్రహ్మవిద ఉపాస్తస్య ప్రాణసంశయే సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి, న చేత్ - సర్వదాఽనుమతిస్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణసంశయేఽనుమతిమవగమయతి చేత్ -కైముత్యనీత్యా ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవ స్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనాద్బ్రహ్మవిదః కింపునస్సర్వథా అనిర్ధారసర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్రవిషయం- తథాపి బ్రహ్మవిదన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా. ... ...

ప్రాణవిదః. ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో మటచీహతేషు కురుషు దుర్భిక్షదూషితేష్విభ్యగ్రామే వసన్ననశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాఙ్క్షమాణ ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తేన చ *ఉచ్ఛిష్టేభ్యో న్యే న విద్యన్త ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి *ఏతేషాం మే దేహీత్యుక్త్వా తేన చేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్యానుపానం ప్రతిగృహాణేతీభ్యేనార్థితః *ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి వదంశ్చాక్రాయణః *కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్తః *న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ కామో మ ఉదపానమితి - కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తేస్తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయా చ రక్షితానపరేద్యుర్యాజనేనార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయమాపన్నస్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాంశ్చ ఖాద- అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాదత్రావిశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిదః సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే.

———

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వాత్ప్రాణవిదోఽల్పశక్తేః సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ. ......

———

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ అపి చ-ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ స్మర్యతే *ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసేతి. ......

———

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ యతో బ్రహ్మవిదామన్యేషాం చ సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవ- అత ఏవ సర్వేషామకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తి హి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనా సంసృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతీత్యర్థః. ......

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

మటచీ- అశ్మవృష్టిః. ఇభమర్హతీతి ఇభ్యః- హస్తిపః. కుల్మాషః-మాషవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే- కిం పునర్దుర్బలప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయాత్ సిద్ధాన్తః. ......

———

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేన స ఏవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః. ......

———

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ న కేవలం సర్వాన్నానుమతేర్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యం- సర్వేషామపి స్మృతౌ కణ్ఠోక్తమేవేతి భావః. ......

———

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదామపీదం వాక్యం సాధారణం- కిం పునః ప్రాణవిద ఇతి భావః. ... ...

• పరే చాపరే చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం కిం శమాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే- ఉత స్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః - భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రం *న హింస్యాదితివత్ విశేషశాస్త్రబాధ్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తం - తానిచ యజ్ఞాదీని కర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని - ఉత నేతి చిన్తాయాం - విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమధర్మత్వం న సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆశ్రమకర్మాపీతి) ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి. కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః. ....

తథాచ విద్యాఙ్గతయా * తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదినా విహితత్వాద్విద్యాశేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ॥ విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. అగ్నిహోత్రాదీనామివ జీవనాధికారస్వర్గాధికారవద్వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః. ....

స్న సర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః- కింతు సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞాన ప్రశంసార్థోఽర్థవాదః- ప్రాణాత్యయే హి సర్వాన్నానుజ్ఞా దృశ్యతే - న సర్వదేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయా వర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాం హి ప్రాణాత్యయశబ్దేనైవ ప్రతిజ్ఞా పూర్ణా.—— అన్యేతు కింసర్వాన్నానుమతిః క్రియతే - ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారం కృత్వా - జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి జ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తిరర్థవాదమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్నమితి వాక్యసామర్థ్యాత్ విధేః కల్ప్యత్వాత్, దప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేన కేనచిదన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితి నిశ్చిత్య- పశ్చాత్సాధ్యవిచారమాహుః-కిమియం సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయ ఇతి. అవిశేషాత్సర్వదేతి పూర్వపక్షః అప్రతిషిద్ధాన్నేనాన్యదా రక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాన్తః కృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయామప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్తమయుక్తం - *స హోవాచ కిం మేఽన్నం భవిష్యతీత్యుక్తే *యత్కించిదిదమాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఇత్యుక్తే తత్తేఽన్నమిత్యుక్త్వా *న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నమితి - ఏవంవిచ్ఛబ్దేన వేదనస్యాభిహితత్వాత్. అత ఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్య తద్విధేశ్చ కల్పనమప్యయుక్తమ్. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమ ప్రకృతేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం విద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని- నేతి. కిమేషాం విద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం కేవలాశ్రమాఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ఆశ్రమాఙ్గత్వే విద్యాఙ్గత్వే చ కర్మాన్తరత్వమస్తి- నేతి చ. కర్మాన్తరత్వే సత్యనేకస్య కర్మణో వినియోగపృథక్త్వాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసఙ్గేన కేవలాశ్రమాఙ్గత్వాసమ్భవాదముముక్షోరననుష్ఠేయాని. కర్మాన్తరత్వం నాస్తి చేత్ - వినియోగపృథక్త్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని. (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి) యావజ్జీవమనుష్ఠానం, మోక్షేచ్ఛానుగుణమనుష్ఠానం, చ విరుద్ధమిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వం- ముముక్షారహితాశ్రమధర్మత్వం. ఆశ్రమీతి సామాన్యోపదిష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దోఽముముక్షుపరః. ... ...

(అనుష్ఠేయానీత్యర్థ ఇతి) యజ్ఞాదీని కర్మాణీత్యధ్యాహారః. ....

అనేన సఙ్గతముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథాచేతి)

౩౩॥ సహకారిత్వేనచ॥ సముచ్చయవ్యావృత్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తం. నిత్యానిత్య సంయోగవిరోధమాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః- శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారస్సూత్రద్వయఫలం- నత్వేకస్య - వినియోగద్వైవిధ్యస్యైకేనాదర్శితత్వాత్. ....

తద్వదేవకర్మాన్తరత్వమపినాస్తీత్యాహ.

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్॥ సర్వథా - విద్యార్థత్వేఆశ్రమార్థత్వేపితఏవయజ్ఞాదయఇతిప్రతిపత్తవ్యం- నకర్మస్వరూపభేదఇత్యర్థః. కుతః. (ఉభయలిఙ్గాత్) ఉభయత్రశ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దైఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావాచ్చ..............

---

౩౫. సూ. అనభిభవంచదర్శయతి॥ *ధర్మేణపాపమపనుదతీత్యాదిభిశ్శ్రుతానేవయజ్ఞాదిధర్మాన్నిర్దిశ్యతైర్విద్యాయాఅనభిభవం- పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావందర్శయతి. అహరహరనుష్ఠీయమానైర్హియజ్ఞాదిభిర్విశుద్ధేఽన్తఃకరణేప్రత్యహంప్రకృష్యమాణావిద్యోత్పద్యతే. అతస్తేఏవోభయత్రయజ్ఞాదయః..............................

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః॥

చతుర్ణామాశ్రమిణాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణఆశ్రమధర్మా, ఇతిచోక్తం- యేపునరాశ్రమాన్తరావర్తనోవిధురాదయః- తేషాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి - నవేతివిశయే-ఆశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యాయాః, అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావా, న్నాస్త్యధికారః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్తరాచాపిత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.అన్తరావర్తమానానాం-అనాశ్రమిణామపివిద్యాయామధికారోఽస్త్యేవ. కుతః.(తద్దృష్టేః) దృశ్యతేహిరైక్వభీష్మసంవర్తాదీనామనాశ్రమిణామపిబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం. నచాశ్రమధర్మైరేవవిద్యానుగ్రహఇతిశక్యంవక్తుం- *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేతిదానాదీనామాశ్రమేష్వనైకాన్తికానామప్యనుగ్రాహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వ

ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి)

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్॥ అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుల్యత్వేపికుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే *మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిహితేస్వరూపభేదోదృశ్యతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వవ్యుదాసస్యతన్త్రేణానుష్ఠానంఫలమ్...

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి॥ ఆదిశబ్దోయజ్ఞాదివాక్యపరః. అఙ్గత్వంవదతా *యజ్ఞేనదానేనేత్యాదినాయజ్ఞాదిధర్మానిర్దిష్టాః - అఙ్గత్వేనకించిత్కారంవదద్వాక్యమపియజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దైర్నిర్దిశతీత్యర్థః. (దర్శయతి) శ్రుతిరితిశేషః. కించిత్కారంవివృణోతి (అహరహరితి) ... ...

*సర్వాపేక్షేతివిద్యాఙ్గత్వముక్తం- *సహకారిత్వేనచేతిఫలవిరోధినిరసనేనసముచ్చయఉక్తఇత్యన్యే. విద్యాయాఏవప్రతిబన్ధకనివర్తనశక్తిమత్త్వాత్, బ్రహ్మప్రాప్తేర్నిత్యతయాఽసాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణస్యాఙ్గభావవిషయతయాఽన్యథాసిద్ధత్వా,చ్చతథావిభాగకల్పనమయుక్తం. సూత్రభేదస్తుశఙ్కాభేదనిబన్ధనః. *ఉభయలిఙ్గాదితి- *తమేతంవేదానువచనేన *అనాశ్రితఃకర్మఫలమిత్యాదిశ్రుతిలిఙ్గాత్స్మృతిలిఙ్గాచ్చనిష్పన్నజ్ఞానరూపాదిత్యాహుః తతోపిశ్రుతావేవవాక్యద్వయేప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వంయుక్తం-అనన్యత్వస్యసాధ్యత్వాత్..................................

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కింవిధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమాశ్రమాణాంసాధారణధర్మాఙ్గికావిద్యాభవతి-నేతి. *తపసాబ్రహ్మచర్యేణేత్యాదివినియోగోపబృంహితంరైక్వాదీనాంవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనంవిద్యాయాస్సాధారణకర్మాఙ్గకత్వమవగమయతి- నేతి. నచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వాసమ్భవాత్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేనవిధురాదీనామనధికారః. అవగమయతిచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేనవిద్యాయాః- తదుపసంహారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః- మృతదారః. ఆదిశబ్దోపాత్తోఽకృతదారః. ... ...

(నచేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్తావర్ణధర్మైరనుగ్రహఉపపద్యతఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానాం - అనియతానామ్.....................

రేతస్సు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనాదగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే- తథాఽనాశ్రమిష్వపి విద్యాదర్శనాదాశ్రమానియతైర్జపోపవాసదానదేవతారాధనాదిభిర్విద్యానుగ్రహశ్శక్యతే కర్తుమ్.........

3౭॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ అపి చ- అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే *జపేనాపి చ సంసిధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః। కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యత ఇతి. సంసిధ్యేత్ - జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః.........................

3౮॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ॥ న కేవలం న్యాయస్మృతిభ్యామయమర్థస్సాధనీయః- శ్రూయతే చానాశ్రమనియతైర్ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యేదితి. ....

3౯॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ తుశబ్దోఽవధారణే. అతః - అనాశ్రమిత్వాదితరత్ - ఆశ్రమిత్వమేవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయం- శక్తస్య త్వాశ్రమిత్వమేవోపాదేయమిత్యర్థః. భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. (లిఙ్గాచ్చ) స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తం ప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వం *అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇత్యాదినా. నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్య మృతభార్యస్య చావైరాగ్యే సతి దారాలాభ ఆపత్. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

3౭॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ *బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. అత్ర జపాదినా విద్యానుగ్రహః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (జపాద్యనుగృహీతయేతి) ....

3౮॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ॥ విశేషశబ్దం సమాసం చ వ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహ ఇతి).................

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహ ఉపపద్యతే చేత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిషు స్వైర

పి ఆశ్రమా ఉపేక్ష్యేరన్ - తతశ్చ యజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ.

3౯॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తం ప్రత్యతుల్యకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. ఆపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) పారివ్రాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యే సతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయి వైరాగ్యం నామ- లోకాన్తరజన్మాన్తరభోగ్యనైరపేక్ష్యం- అత ఇదమవైరాగ్యమవిరుద్ధం. యద్వా- గార్హస్థ్యధర్మశ్రద్ధా అవైరాగ్యం. ... ...

పరే చాపరే చ *అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రం సంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరం వ్యాచక్షతే- *విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ *జప్యేనైవ తు సంసిధ్యేదిత్యనేన సాధారణధర్మవిశేషైః విద్యానుగ్రహసమ్భవపరం, *అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇతి పూర్వకృతసుకృతైర్విద్యానుగ్రహపరం, చ వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - విద్యాయాస్సాధారణధర్మానుగ్రాహ్యత్వే నగ్నచరణస్యావిరుద్ధత్వాత్. న హి నగ్నచర్యా నామ సర్వాశ్రమసాధారణో ధర్మః. న తు క్వచిచ్చోదితః. అతస్సూత్రద్వయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వం యుక్తం. ఉన్మత్తచర్యాస్మరణేనాశ్రమానపేక్షత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- ఉన్మత్తచర్యాయాః *జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధిం చ విన్దతీతి జనావమానజనితయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్, దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విధ్యన్తరాదర్శనాచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నేనోన్మత్తాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్, తత్కల్పనస్య *అతస్త్వితరజ్జ్యాయ ఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధాదనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధాచ్చ. *లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య *అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిస్త్వేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలిఙ్గాదనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలిఙ్గాచ్చేత్యర్థమాహుః. తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రౌతలిఙ్గానాదరః. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి- నేతి. చిన్తాయాం- విధురాదివదనాశ్రమైకాన్తైర్దానాదిభిర్విద్యానుగ్రహసమ్భవాదస్త్యధికారః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తద్భూతస్య తు నాతద్భావ ఇతి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య- నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్య నాతద్భావః. అతథాభావః- అనాశ్రమిత్వేనావస్థానం న సమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్. తద్రూపాణి- తేషాం- నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి- వేషాః. ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషామభావాః- తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రైర్నియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టానాం స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి *బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి, *అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాదితి, *సన్న్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదితి, చ. అతో విధురాదివన్నైష్ఠికాదీనామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసమ్భవాన్న తానధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానం దర్శయన్నుక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి.........

అథ స్యాత్ -నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్సమ్భవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమధికారలక్షణే నిరూపితం *అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదితి. అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాత్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయామధికరిష్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తద్భ్రష్టానాం న సమ్భవతి. కుతః. (పతనానుమానాత్తదయోగాత్) నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్మృతేస్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసమ్భవాత్ *ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః। ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి. అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మచారివిషయమ్.........

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥ నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మ

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ విధురాదేర్విద్యాధికార ఉక్తః - అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికార ఇతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. వైఖానసః-వానప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిమేషాం సాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయం- ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయం * ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతామవగమయతి- నేతి. నచేత్- ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా శుద్ధిసమ్భవేన సామర్థ్యాదధికారః. అవగమయతి చేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య ఉపకుర్వాణవిషయత్వయా శుద్ధేరసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. ...

*బ్రహ్మచారీత్యాది శ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా...........

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అధికారలక్షణే-షష్ఠేఽధ్యాయే. * అవకీర్ణిపశుః- గర్దభః. * బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతేత్యుక్తం- బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ- బ్రహ్మచర్యం - స్త్రీనియమః. సార్వగృహస్థవ్యతిరిక్తానాం త్రయాణామపి తుల్యా- తస్మాత్తేషామవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కింవిషయమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) య ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారీ భ్రష్టః- తద్విషయమవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః.........

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥ ఇదం చోద్యసూత్రం. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనా, త్తస్య చ నైష్ఠికాదిష్వతిదేశాత్,

చర్యప్రచ్యవనముపపూర్వం- ఉపపాతకం- మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితితత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్యభావం- విద్యమానతామప్యేకే ఆచార్యామన్యన్తే. (అశనవత్) యథామధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తంచోపకుర్వాణస్యనైష్ఠికాదీనాంచసమానం. తదుక్తంస్మృతికారైః *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీతి. గురుకులవాసినోయదుక్తం - తత్స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపిబ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి........................

౪౩॥ సూ. ॥ బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ తుశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేప్యేతే బహిర్భూతా ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతా ఇత్యర్థః. కుతః. (స్మృతేః) పూర్వోక్తాత్ పతనస్మరణాత్. యద్యపికల్మషనిర్హరణాయ కైశ్చిద్వచనైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారోవిద్యతే- తథాపికర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతు ప్రాయశ్చిత్తంనసంభవతి- *ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామియేనశుధ్యేత్స ఆత్మహేతిస్మృతేరిత్యర్థః. (ఆచారాచ్చ) విశిష్టాహినైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్ కృతప్రాయశ్చిత్తానపివర్జయన్తి - తేభ్యోబ్రహ్మవిద్యాదికంనోపదిశన్తి. అతస్తేషాంనాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. ....

తద్భూతాధికరణంసమాప్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తమిత్యర్థః. *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీత్యత్రైతచ్ఛబ్దఃపూర్వోక్తధర్మాన్ ప్రాయశ్చిత్తంచపరామృశతి. స్వాశ్రమావిరోధిశబ్దః స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదేర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. ॥ బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ *ఉభయథేతిపదంవ్యాచష్టే (ఉపేతి) అతిదేశవచనేన ప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తం, పతనస్మృతిశ్చాఽస్తి,-తయోఃకథంవిరోధఃపరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ(యద్యపీతి) కర్మశక్తిస్త్రయీ- ప్రత్యవాయకరీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ, సజాతీయకర్మరుచికరీ, చేతి. తత్ర కానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తానిశక్తిత్రయవినాశకాని- కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని. అత్రాతిదేశపతనస్మృతివిరోధేఽతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకంప్రాయశ్చిత్తమాహ-పతనస్మృతిస్తువైదికకర్మానధికారశక్తివినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ - * యేనశుధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తేననరకానుభవలాఘవేసత్యపిపతనస్మృతివచనాన్న బ్రహ్మవిద్యాధికారఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతిసూత్రఖణ్డోపాదానం. వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి) *అనాశ్రమీనతిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్వంనిషిద్ధం- ఆశ్రమభ్రంశోపినిషిద్ధః- ఏవంనిషేధసమానేకథమేకత్రవిద్యాధికారో, ఽన్యత్రానధికారః,. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపివిద్యాధికారశ్శ్లాఘ్యత్వంచ శ్రుతం- ఆశ్రమప్రచ్యుతానాంతునతథేతివిశేషఇతి. ... ...

ఏవేతుతద్భూతస్యేత్యేకం సూత్రంపృథగధికరణంవదన్తి - తత్రోర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - నవేతిసంశేరతే బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థం. పూర్వాశ్రమధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయారాగాదినావాసమ్భవతీత్యుక్త్వానియమశ్రుత్యాతదప్రామాణికత్వంసిద్ధాన్తయన్తి. *నచాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరంనైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాంప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాసమ్భవవిషయంవదన్తోఽసమ్భవ ఇతిసిద్ధాన్తయన్తి.యదా ఆశ్రమభ్రష్టానాంప్రత్యవాయవచనానిదృశ్యన్తే, ప్రాయశ్చిత్తాసమ్భవోపిసంశయాస్పదంభవతి,- తదాకథం భ్రంశస్యసద్భావే ప్రమాణవిరుద్ధత్వేచసన్దేహః-అతస్సన్దేహాభావాద్విచారోఽనుపపన్నః. అతః *నాతద్భావ ఇతిసూత్రమపిమూలవిచారేహేతుగర్భం.——ఏకాధికరణ్యమిచ్ఛతాంఅపరేషామపిప్రచ్యుతిరస్తి-నేతివిచారఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః.—— అన్యేషామపితద్భూతసూత్రస్యపృథగధికరణత్వంసంశయాభావాదయుక్తం. *ఆశ్రమాదాశ్రమంగచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణ ప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవా, చ్చవిచారఇతిచేన్న - *సన్యస్యాగ్నింనపునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేస్స్ఫుటార్థతయాసమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేనసన్దేహానుదయాత్. అవిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహోదయ ఇతిచేత్-అవిదితస్మృతివచనస్యసన్దేహాభావాదనారమ్భఃస్యాత్. విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహ ఇతిచేత్-తర్హితత్తద్దేశకదేశాజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహేనన్యాయదనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః. *నచాధికారికమితి-ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమభ్రష్టానాంప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికారఇతిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా*వార్షికత్వంవ్రతాచ్చ్యుతిరితి వ్రతచ్యుతేరుపపాతకత్వాత్, మధ్వశనోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపి ప్రాప్తిస్మరణా, చ్ఛ్రితస్యాప్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్యబ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేననైష్ఠికేపిప్రాప్తత్వాత్, * వానప్రస్థోదీక్షాభేదేకృచ్ఛ్రంద్వాదశరాత్రంవర్త

౪౪॥ సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణీతి చిన్తాయాం-యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే. కుతః. (ఫలశ్రుతేః) వేదాన్తవిహితేషూదహారాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనాత్, ఇహ చ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. న చ గోదోహనాదివదఙ్గాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః-గోదోహనాదిష్వాధ్వర్యవకర్తృకప్రణయనాశ్రయగోదోహనోపాదానమన్యేనాశక్యం- ఇహ తూద్గాతృకర్తృకేప్యుద్గీథే తస్యోద్గీథాదేః రసతమత్వానుసన్ధానం యజమానేనైవ కర్తుం శక్యతే............

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే॥ ఆర్త్విజ్యం-ఋత్విజః కర్మోద్గీథాద్యుపాసనమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. తస్మై హి-ప్రయోజనాయ ఋత్విక్పరిక్రీయతే. ఫలసాధనభూతస్య సాఙ్గస్య క్రతోరుపాదానాయేత్యర్థః. కర్మవిధిషు *ఋత్విజో వృణీతే *ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రేణ ఫలసాధనభూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిరనుష్ఠేయమిత్యవగమ్యతే - తదన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. న చ శక్త్యశక్తీ తస్య నిబన్ధనం.

నేదిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాత్ ప్రాయత్వసమ్భవాచ్చ - ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య మూలాదర్శనాత్, తత్సద్భావస్మరణస్య బ్రహ్మచారిత్వాదిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, *శాస్త్రస్థావాతన్నిమిత్తత్వాదితి న్యాయేన శాస్త్రసంస్పర్శవతః ప్రాబల్యాత్, ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి *ఉపపూర్వమితి సూత్రేణ సిద్ధాన్తయన్త్యన్యే. *ఉపపూర్వమపీత్యేకే *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తం. ఏక ఇతి పదేన పూర్వపక్షత్వం, తు శబ్దేన తద్వ్యావృత్తి, రుభయథా శబ్దేన పతనీయత్వే అపతనీయత్వే చ బహిష్కార్యత్వం. హి ప్రతీయతే ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య న శాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తం - బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్మరణం బాధకమితి చేన్న- *యేన శుధ్యేదితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్య శుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్య తు కల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయా, చ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధం హి బాధకం. *బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రమకృతప్రాయశ్చిత్తానామాశ్రమభ్రష్టానామనధికారసమర్థనపరమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం-సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతోపి శుద్ధౌ సందిగ్ధాయామకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిర్ణీతాశుద్ధీనాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను *ఇస్వనార్థమశుష్కాణాం ద్రుమాణామవపాతనమిత్యాదేరుపపాతకత్వాత్, తాదృశం కుర్వతామితరైస్సంవ్యవహారాదినా స్త్రియానుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషా, త్సంశయ ఇతి చేత్. తర్హి అనధికార ఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః- అశుష్కద్రుమపాతనాదికారిషు కర్మానధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్య భవద్భిరేవోక్తత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపి గురుతరపాపకారిషు హేతుసద్భావ ఇతి చేత్ -తర్హి తేషు పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా...............

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ ఇదమధికరణం ప్రాసఙ్గికం. ఉపాసనానుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గేనోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి-ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణి. కిం దహరాద్యుపాసనానామివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యం- ఉత గోదోహనాదేరివ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా-ఉత సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయా చేత్ -తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వం. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్- గోదోహనాదావివ ఋత్విక్కర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గత్వం మాభూదితి కర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తం. (న చేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తుమశక్యం- అత్ర తు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయ ఏవ కర్తేత్యర్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే॥ తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థీవ్యాఖ్యానం. ఫలసాధనేత్యాదినా తచ్ఛబ్దవ్యాఖ్యానం. *పరిక్రియత ఇత్యేతద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) (న చ శక్త్యశక్తీ తస్య నిబన్ధనమితి) న

యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనం పురుషార్థః - తథాపి క్రత్వధికృతాధికారత్వాత్, తత్కృతేశ్చ సాఙ్గస్య ఋత్విక్కర్తృకత్వాత్, *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి ఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. దహరాదిషూపాసనేషు ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాచ్చ ఫలికర్తృకత్వమేవ. ....

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౭॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥

* తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యత్ర బాల్యపాణ్డిత్యవన్మౌనమపి విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి విశయే - మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్ *పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేతి విహితమేవ జ్ఞానం *అథ మునిరిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దో న హ్యత్ర శ్రూయత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సహకార్యన్తరవిధిరితి) తద్వతః - విద్యావతః. (విధ్యాదివత్) విధీయత ఇతి యజ్ఞాదిస్సర్వాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చ విధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేన శ్రవణమననే గృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి - విధీయత ఇతి విధిః. సహకార్యన్తరం విధిశ్చేతి సహకార్యన్తరవిధిః. ఏతదుక్తం భవతి - యథా

హి ఋత్విజాఽన్యేన క్రియమాణస్యైనకర్తుమశక్యం - తస్మాద్వచననిబన్ధనం గోదోహనే ఏకకర్తృకత్వమిత్యర్థః. అఙ్గత్వే సతి హి ఋత్విక్కర్తృకత్వం - నేదమఙ్గమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపయోగిత్వేన ప్రోక్షణాదివదిదమపి ఋత్విక్కర్తృకం - అగ్ర్యప్రాయన్యాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) (యదేవ విద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణో వీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయాః విద్యాయాః కర్త్రపేక్షాయామన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వం న్యాయ్యమితి న్యాయోపేతాత్ * విద్యయా కరోతీతి వాక్యస్వారస్యాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనాని ఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః. *ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి * తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయానీత్యాదివాక్యైః ఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్య యజమానగామిత్వప్రతిపాదనం తు హేతుతయాఽనుసన్ధేయం - తస్య న్యాయసిద్ధార్థానువాదిరూపత్వాత్తన్మూలయుక్తిమాత్రమేవోక్తం భాష్యే. దహరాదిషు ఫలికర్తృకత్వే కో విశేష ఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణం వైషమ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణమన్యత్ర ఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్ ....

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౭॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥ పూర్వం యజ్ఞాదిశ్శమాదిశ్చ విద్యాసహకారీ నిరూపితః - ఇదానీం సహకార్యన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. అధికరణాన్తరాణి తు సఙ్గతివిశేషప్రాప్తాని. మననస్య ప్రవృత్తిరూపత్వేపి ధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వేనాతద్గోచరేభ్యో యజ్ఞాదిభ్యశ్శమాదిభ్యశ్చ విలక్షణత్వాదతద్గోచరత్వసాధర్మ్యేణ యజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చ నిరూప్య పశ్చాన్మననం నిరూప్యతే. శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యాద్యజ్ఞాదేశ్శమాదేశ్చ మధ్యే నిరూపణాభావః. విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయతదనుబన్ధిచిన్తానన్తరం నిరూపణం ప్రాప్తమిత్యుక్తం భవతి. కిమస్మిన్వాక్యే మౌనం విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి. కిం పాణ్డిత్యమేవ మౌనం - ఉతార్థాన్తరం మననరూపమితి. కిం మననం విధాతుం యోగ్యం - ఉత నేతి. కిం మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి - ఉత నేతి. కిం మననం కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకం - ఉత నేతి. స్వప్రకరణే ప్రకరణాన్తరే చ కతిపయాశ్రమధర్మానుక్తిర్మననస్య కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి - ఉత నేతి. కిం కతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థా చ స్యాదితి. యదా కతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - తదానీం తత్ప్రకరణభేదేన సర్వాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషాదనాదరగర్భితజనుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతీతి తత్ప్రతిక్షేపకత్వే మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేన విధాతుమయోగ్యత్వాన్మౌనశబ్దో మననపరత్వాయోగేన ప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనమనూద్యత ఇతి ఫలం స్యాత్. యదా కతిపయోక్తిరనుక్తప్రదర్శనార్థాపి భవేత్ - తదానీం తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషేప్యనుక్తేరనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వం నోపోద్బలయతీతి మననస్య తదప్రతిక్షేపకతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేన విధాతుం యోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దో న వాక్యాన్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనస్య విధేయత్వం ఫలం స్యాత్. *తద్వతః - విద్యావతః తృతీయం - మౌనం సహకార్యన్తరరూపో విధిః - సహకారిత్వేన విధేయం. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ - ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాదితి సూత్రార్థః. (మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్య మననార్థత్వాత్, మననస్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞానవిశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్య విద్వద్విషయతాప్రసిద్ధేశ్చ మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వం. ... ...

తద్వత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. విధిశబ్దం వ్యాచష్టే. (విధీయత ఇతి) పదార్థా ఉక్తాః - అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (ఏతదితి) ....

---

* తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినా చ సహకారీ యజ్ఞాదిశ్శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ *శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శ్రవణమననే చార్థప్రాప్తే విద్యాసహకారిత్వేన గృహ్యేతే,-తథా *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమితి త్రితయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయత ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాదర్థాన్తరమిత్యాహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయోర్ద్వయోస్తృతీయం. యద్యపి *అథ మునిరిత్యత్ర విధిప్రత్యయో న శ్రూయతే- తథాపి మౌనస్యాప్రాప్తత్వాద్విధేయత్వమఙ్గీకరణీయం అథ మునిః స్యాదితి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణప్రతిష్ఠార్థాన్మననాదర్థాన్తరభూతముపాసనాలమ్బనస్య పునః పునస్సంశీలనం- తద్భావనారూపం. తదేవం వాక్యార్థః- *బ్రాహ్మణః- విద్యావాన్ పాణ్డిత్యం నిర్విద్య-ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భక్తికృతసత్త్వవివృద్ధికృతం-యథోక్తం *నాహం వేదైరిత్యారభ్య *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య ఇత్యాదినా. శ్రుతిశ్చ *యస్య దేవే పరా భక్తిః *నాయమాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ - బాల్యస్వరూపం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిస్స్యాత్ -బాల్యపాణ్డిత్యే యథావదుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసనరూపవిద్యావాన్ స్యాత్. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యాహ *అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ ఇతి. అమౌనం- మౌనేతరసహకారికలాపః. తం చ మౌనం చ యథావదుపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేకనిష్పాద్యాం లభేతేత్యర్థః *స బ్రాహ్మణః కేన స్యాదితి- ఉక్తాదుపాయాత్కిమన్యోఽప్యుపాయోఽస్తీతి పృష్టే *యేన స్యాత్తేనేదృశ ఏవేతి - యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణః స్యాదిత్యుక్తం- తేనైవేదృశః స్యాత్ - న కేనాప్యన్యేనోపాయేనేతి పరిహృతం. అతస్సర్వేషామాశ్రమేషు స్థితస్య విదుషో యజ్ఞాదిస్వాశ్రమధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతే. ....

అథ స్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితానాం విదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీ మౌనతృతీయసచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనముచ్యతే- కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే *అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యారభ్య *స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణ స్థితిదర్శనముపపద్యతే. అత ఆహ.

౪౮॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (కృత్స్నభావాత్) కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాస్సద్భావాత్ గృహిణోఽప్యస్తీతి తేనోపసంహారః- తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

తద్వత్తస్మిన్నపి వాక్యే *బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితిహేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః. ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషామాశ్రమిణామపి *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్.

౪౮॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ....

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ (ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశవదిత్యర్థః.... ... ...

పరే తు విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః. *గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమ

ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్స్వస్థోక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనం తృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

పరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ * తృతీయమితి - తృతీయమిదం మౌనం. జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వే ప్రాప్తేఽప్యత్రే వాతిశయః - కిం విధిరిత్యత్రాహ * పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమదశాయామేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్నేష విధిః- దర్శపూర్ణమాసవిధ్యాదావఙ్గవిధివత్. మోక్షాశ్రమే బాల్యాదిప్రధానేపి ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి - గృహిషు యజ్ఞాదికర్మాణ్య, హింసేన్ద్రియసంయమనాది, చ యథాసమ్భవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః - నతు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి - యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రామాణికౌ - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి- ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్తదవాన్తరవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి.

తత్ర తావత్ షష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమితియుక్తం- *విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్, తస్యైకరూప్యస్యోచితత్వాత్, చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తాధ్యాహారప్రసఙ్గః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే సత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్ - త్వత్పక్షే తు తస్మాత్తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనం. కిఞ్చ- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదిశమాదిపరత్వం యుక్తం- అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్. * పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారాదపి వ్యాసాపాదప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కాం చాపాకరణీయేతి చేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య. శుభాశ్రయమననం హి విధేయం - తత్కారిషు ప్రయోగాత్, మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్,. తత్తద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననం- నతు నిరన్తరస్మృతిః, న చ సమాధిః,. తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితి చేన్న- 'తద్వత ఇతిపదస్య ప్రారబ్ధవిద్యవిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే. బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ న జాతివాచీ- *అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిర్హి ప్రాగేవ సిద్ధా. * కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్య చేతరాశ్రమసద్భావపరత్వమయుక్తం- * విధిర్వాధారణవదిత్యత్రాశ్రమవిధీనాముపపాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వే విరోధపరిహారపరం *కృత్స్నభావాదితి సూత్రం- తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీనముత్తరం స్యాత్ -నతు గృహస్థైకృత్స్న్యాత్తస్మాత్ బ్రహ్మచర్యమౌనాదిసద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అత ఏవ కథం గృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్క్య మౌనవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి- కార్త్స్న్యోపపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- పూర్వసూత్రస్య గృహస్థైకృత్స్నధర్మపరత్వాభావాత్.—అన్యే తు *ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యాన్తరైకార్థ్యా, త్ఫలార్థవాదస్స్యాత్ - బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యా, చ్చ *అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే-*గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్, భవతీత్యధ్యాహారాదప్యపూర్వతయా భవేదిత్యధ్యాహారస్య యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్,. స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ *మునిర్భవతీత్యత్రాపి అయమేవార్థ ఇతి. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలం- కిన్తు సహకార్యన్తరం విధేయం. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపం- దుర్వాసస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, *నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ। శీలం స్థితిర్దణ్డనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్,. ఇదం చ నయతీనామేవ- సంవర్తస్యైవాత్త్విజ్యకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయం- కిన్తు పక్షేణ- ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ -*అథ య ద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్యపరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్ఛ్రవణాత్. ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ -నతు మౌనబ్రాహ్మణ్యయోరవిహితత్వాదితి చాహుః. *మౌనవదిత్యధికరణాన్తరం- బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః న విద్యాఙ్గత్వం- అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా *తమేతమిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానామప్యుపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి- అత్ర బ్రూమః- ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః- జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం- తర్హి పాణ్డిత్యానువాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః. పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తోప్యనుపపన్నః-*వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పూర్వమేవ విహితత్వాత్. లిఙాద్యశ్రవణముభయత్ర తుల్యం. విధికల్పనం తు తత్రైవోచితం- బహ్వర్థసాధారణాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. న చ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః- అశాబ్దత్వాత్. *తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నం, సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగే ప్రమాణం - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్, ఆర్త్విజ్యకరణేన గార్హస్థ్యపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణామాత్మధ్యానస్యైవచ్ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవా, చ్చ. తథా హి స్మరన్తి *యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం। న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః। గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞానచరితం చరేత్। అన్ధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే * పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం

౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

*తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్ర విదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతం. బాలస్య భావః- కర్మ- బాల్యం. బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్ కర్మైవేహ గృహ్యతే. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ- కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయం- ఉత డమ్భాదిరహితత్వమేవేతి విశయే- విశేషాభావాత్సర్వముపాదేయం. నియమశాస్త్రాణి చ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనావిష్కుర్వన్నితి) బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ- తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః. (అన్వయాత్) తస్యైవాన్వయాత్. *బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవహ్యన్వయసమ్భవః- ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వ శ్రవణాత్ *నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః। నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాదిషు. ....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥

ద్వివిధా విద్యా- అభ్యుదయఫలా, ముక్తిఫలా, చ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మానన్తరమేవ ఉత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిస్తు విద్యా జాయతే- యథోక్తం భగవతా *చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధనే నిర్వృత్తే విశేషహేత్వభావాదనన్తరమేవ.... ... ...

చాసమర్థనీయం- విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యస్య ప్రామాణికత్వబుద్ధౌ సత్యాం పారివ్రాజ్యనియమశఙ్కానుపపత్తేః. *తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యానకుచిరం- న తు పాణ్డిత్యవత ఇతి- విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యనియమస్యాసమర్థనీయత్వా, చ్చ. యతో మౌన బ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ- కింతు శుభాశ్రయమనననిదిధ్యాసనలాభపరౌ- అత ఏవ తయోరనియతత్వమప్యనుపపన్నం. సర్వాస్వపి విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వా, చ్చ. ద్వితీయసూత్రనిర్వాహే పూర్వవదుత్తరః. బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోర్విద్యాఙ్గత్వనిరూపకత్వమనాఽధికరణాన్తరత్వంచ *మౌనవదితి సూత్రస్యాయుక్తం- *సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ *తమేతమిత్యాదివాక్యేన విద్యాయాస్సర్వాశ్రమధర్మాపేక్షత్వస్య సమర్థితత్వాత్. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదికమప్యుపాదేయం- ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దః సర్వబాలకర్మపరః- ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః. *నావిరత ఇత్యాదిశ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతామవగమయతి- నేతి. న చేత్ - సర్వబాలకర్మపరతయా బాల్యశబ్దస్య - కామచారాదేరుపాదేయత్వం అవగమయతి చేత్- అనావిష్కారపరతయా బాల్యశబ్దస్య - దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదేర్విధేయత్వశఙ్కా. నైవం- రాగప్రాప్తస్య ఋతుగమనాదేర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్. ఋతుగమనం నాన్యత్ర నిషిద్ధం- రాగప్రాప్తనిషిద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న- పఞ్చపఞ్చనఖభక్షణవద్బాల్యవిధానస్య సమ్భావితత్వాత్. (నియమశాస్త్రాణి చేతి) నియమశాస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయాణీతి భావః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (బాలస్యేతి) స్వభావః - అభిజనశుద్ధ్యాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరిహృతం- ఏతదాశ్రమనిష్ఠస్య విశేషతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః. ....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥ అఙ్గచిన్తా కృతా- అఙ్గినిష్ఠా సిద్ధిసమయో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. కిమైహికఫలోపాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతి- నేతి. న చేత్ -ఆనన్తర్యనియమః. సమ్భవేత్త్వనియమః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదిసుకృతైర్విద్యానిష్పత్తావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే సిద్ధే హ్యయం విచార ఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి)...

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధ ఇతి) ఐహికం- అభ్యుదయఫలముపాసనం- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే- అప్రస్తుతే ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధే సత్యనన్తరం, ప్రతిబన్ధే సతి తదుత్తరకాల, మిత్యనియమః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి ప్రబలకర్మాన్తరేణ కర్మఫలప్రతిబన్ధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ- *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణః ఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్.........

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతే స్తదవస్థావధృతేః॥

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్య స్వసాధనభూతైరతిశయితకర్మభిరుత్పత్తావేవమేవ కాలానియమః- తస్యాపి పూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తిరూపావస్థావధృతేః- అత్రాపి తస్య హేతోస్సమానత్వాదిత్యర్థః.

సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వాత్ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యధికాశఙ్కా.

తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారాణాం పూర్వకృతానాం ప్రబలానాం సమ్భవాత్ప్రతిబన్ధసమ్భవ ఇతి పరిహారః.

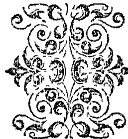
ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ....

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతే స్తదవస్థావధృతేః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం ముక్తిఫలముపాసనం స్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం పరవిద్యాసాధనాత్కర్మణః ప్రబలకర్మాన్తరం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే నియమః. సమ్భవేత్వనియమ ఇతి. ముక్తిఫలశబ్దో బహువ్రీహిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పాద్యపరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయం విచారః. తస్య హేతోః- పూర్వోక్తహేతోః. ... ...

అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్య ఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేన ప్రాబల్యాన్న తత్ప్రతిబన్ధకమస్తీతి శఙ్కా. ... ...

బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధక ఇతి పరిహారః. ... ...

ఇతరే త్రయోఽపీదమధికరణద్వయం విద్యాసాధనానన్తరం విద్యోత్పత్తివిషయం, నిష్పన్నాయాం విద్యాయాం తత్ఫలభూతముక్తివిషయం, చ వర్ణయన్తి. తత్ర పక్షే తు *ఐహికమిత్యత్ర విద్యోత్పత్తిరప్రతిబన్ధే సత్యస్మిన్ జన్మని స్యాత్- అన్యథా అన్యత్రేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విచారస్యైహికోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రే విరోధః. తత్త్వనన్తరాధికరణవిచారానుపపత్తేరనుపపన్నం. అనన్తరాధికరణస్య కో విచారః. ముక్తిరూపఫలే ప్యుత్కర్షనికర్షకృతః కశ్చిద్విశేషః ప్రతినియమః ఫలత్వాత్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే- ముక్తేరేకరూపత్వావధృతేరితి చేత్. ఉచ్యతే- ఉత్కర్షనికర్షకృతవిశేషప్రతినియమ ఇతి కిం స్వరూపగతవిశేషః - ఉత విళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషో వివక్షితః. న ప్రథమః- ఇహాసఙ్గతత్వాత్. చతుర్థస్య చతుర్థపాదే హి తస్య నిరూప్యతా. నిరూప్యతే చ *సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి. ద్వితీయేఽపి కిం విద్యాయామనిష్పన్నాయాం విళమ్బావిళమ్బవిచారః- ఉత నిష్పన్నాయాం. ప్రథమే నివర్తకానిష్పత్తౌ నివర్త్యనివృత్తేః ప్రసక్త్యభావేన విళమ్బనిశ్చయాదనారమ్భః. ద్వితీయే వసిష్ఠాదీనామాధికారికాణాం విద్యావతామపి విళమ్బస్య పూర్వం సమర్థితత్వా, దిదానీన్తనానాం బ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిళమ్బా, చ్చ విళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అత ఉపాసనభేదేనైవాధికరణవర్ణనం యుక్తం.— అపరే తు విద్యాఫలమాత్మాపరోక్ష్యం కిమిహైవ జన్మని- ఉతేహాఽన్యత్ర వేత్యనియమ ఇతి విచార్య- పూర్వాధికరణేనానియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరే చ- ఆపరోక్ష్యే సతి తద్దేహపాతే మోక్షః - దర్శనమాత్రేకర్మక్షయశ్రుతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ఆపరోక్ష్యే తా

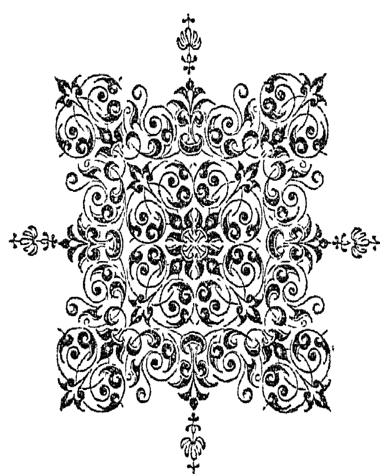
రతమ్యసమ్భవాత్ తత్రవాఽన్యత్రవేత్యనియమః. మోక్షస్త్వేకరూపః- పరమాత్మావస్థాహిముక్తిరవధృతేత్యాహుః. తేషామపిమోక్షైకరూపత్వంసిద్ధాన్తశ్చేత్- పూర్వవదసఙ్గతిఃపునరుక్తిశ్చ. విళమ్బావిళమ్బసమ్భవేనిరూప్యే *యావదధికారమిత్యనేనగతార్థత్వా, దనారమ్భణీయతా. సంశయాభావా, చ్చ. ఆపరోక్ష్యమాత్రేముక్తిఃకస్యకేనసమ్భావ్యతే.—— అన్యేతుసాక్షాత్కారసాధనానీహైవాప్రతిబన్ధే- సతితుప్రతిబన్ధేఽన్యత్రజన్మనిసాక్షాత్కారంజనయన్తీతిపూర్వాధికరణేనిశ్చిత్య- చరమాధికరణె బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్యముక్తెస్తద్దేహావసానభావిత్వంస్వతః- సతితుప్రతిబన్ధేజన్మాన్తరే - అధికారికేషువసిష్ఠాదిషుముక్త్యవస్థావధృతేః. అయంచన్యాయఃకర్మఫలేషుస్వర్గాదిషుచ. సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గాదిహప్రతిపాదితఇత్యాహుః. ఏషామపిచరమాధికరణసిద్ధాన్తస్యప్రాగేవసిద్ధతయాఽధికరణద్వయవిభాగానుపపత్తిఃపూర్వవదనుసన్ధేయా. యజ్ఞాదికర్మఫలానామిహవిచారస్తునసూత్రవివక్షితః - ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. నహి *ఫలమతఉపపత్తేరితివత్సాధారణశబ్దనిర్దేశః. అనపేక్షితత్వాదభిప్రాయకల్పనంచానుపపన్నం. యజ్ఞాదీనాంవిద్యాఙ్గత్వాదపేక్షితమితిచేత్- తత్పూర్వసూత్రేణకృతమిత్యనపేక్షితత్వం అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనంయుక్తమితి..

ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

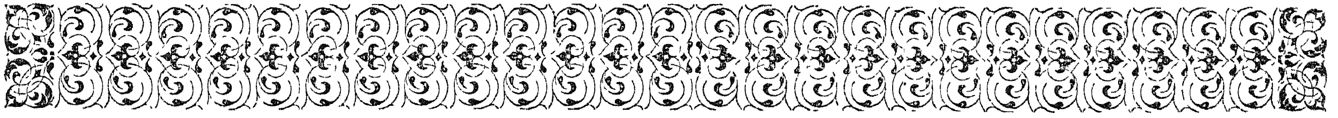
ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౨౩.—— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౬౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥

తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైస్సహ విద్యాచిన్తితా - అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి *తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కిం యుక్తం. సకృత్కృతమితి. కుతః *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్. న చావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వాద్యావత్కార్యమావృత్తిరితి శక్యం వక్తుం- వేదనస్య దృష్టోపాయత్వాభావాత్. జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి, వేదాన్తవిహితం చ వేదనం, పరమపురుషారాధనరూపం - ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషాద్ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తిరితి హి *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతో జ్యోతిష్టోమాదివద్యథాశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆవృత్తిరసకృదితి) అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః. (ఉపదేశాత్) ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్. తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్తిధ్యాయతీనామేకస్మిన్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగాదవగమ్యతే. తథాహి - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినోపక్రాన్తోఽర్థః *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి విదినోపసంహ్రియతే,- తథా *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానం *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శా

• ౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగి బాహ్యవిషయవైతృష్ణ్యం భగవత్తృష్ణాజననహేతోర్నిరూపణీయం హి నిరూపితం. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యం. విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే- అన్యసాధ్యస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, చ. కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వాదుక్తేత్యత్ర చిన్త్యతే. (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వేదనమాత్రం విధీయతే- ఉత నిదిధ్యాసనం. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దస్యావగమ్యతే- నేతి. న చేత్- ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయత ఇతి సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతే చేత్ - విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వాన్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహితమిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేఽపి దృష్టోపయోగే స్యాదావృత్తిః క్రియత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినైవోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి) ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనేతి) అత్ర నిమిత్తభేదేఽప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితం. పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వం చేతి) *కీర్తిః- పరత్వవిషయప్రథా. యశః - సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం భాతి- బ్రహ్మవర్చసేన తపతీత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహశబ్దౌ పరత్వసౌలభ్యవిషయావభిధీయేతే- తథా కీర్తియశసీ- *స్నేహో మే పరమో రాజన్- భక్తిశ్చ నియతా వీరేత్యత్ర హి తథా దృశ్యతే. రాజన్నవాచినా రాజన్శబ్దేన వీరశబ్దేన చ స్నేహభక్తీ సౌలభ్యపరత్వవిషయే అవగమ్యేతే. *నాథయోనిసహస్రేష్వితి అత్ర *తేషు తేష్వచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే *యా ప్రీతిరవివేకానామితి, చ పఠ్యతే. తథా కీర్తియశసోర్భేదః. *యస్తద్వేద- యో వేదితా. యత్స వేద - యచ్చ వేద్యం- స మయైతదుక్తః- స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, చోభయం మయోక్తమిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశో రైక్వాభిప్రాయేణ. *అను మ ఇత్యాది-

ధియాం దేవతాముపాస్స ఇత్యుపాసినోపసంహ్రియతే. తథా *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదివాక్యసమానార్థేషు వాక్యేషు *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమానః ఇత్యాదిషు ధ్యాయతినా వేదనమభిధీయతే. ధ్యానం చ చిన్తనం. తచ్చ స్మృతిసన్తతిరూపం - న స్మృతిమాత్రం. ఉపాస్తిరపి తదేకార్థః - ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరన్తర్యే ప్రయోగదర్శనాత్. తముభయమైకార్థ్యాదసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైరిత్యాదిషు వేదనాదిశబ్దైరభిధీయత ఇతి నిశ్చీయతే. ....

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ॥ లిఙ్గం స్మృతిః. స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతే హి మోక్షసాధనభూతం వేదనం స్మృతిసన్తతిరూపం *తద్రూపప్రత్యయే చైకాగ్రసన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా। తద్ధ్యానం ప్రథమైష్షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతే తథేతి. తస్మాదసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. ....

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

హ్యుపసనాశీత్యన్వయః- *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రాత్. (ఉపసంహ్రియత) ఉపక్రమోక్తిః పశ్చాదనూద్యత ఇత్యర్థః. ఏకైకత్ర విద్యుపాస్యోరేకార్థవిషయయోః ప్రయోగో దర్శితః- అథానేకత్ర ప్రదేశభేదే నైకైకస్య ప్రయోగం దర్శయతి (తథేతి) అత్ర *భాగో వా మన్త్రివర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. ధ్యాయమానశబ్దోపాదానేన *నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యత్ర సన్నిధ్యయస్యేష్యమాణ ప్రధానత్వం దర్శితం. ధ్యాయతినా వేదనముచ్యతాం - తత్రకిమసకృదావృత్తిరిత్యత్రాహ (ధ్యానం చ చిన్తనమితి) *ధ్యై చిన్తాయామితి హి ధాతుః. అసకృదావృత్తత్వం విచ్ఛేదే వ్యుపపద్యత ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి). ....

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ॥ లిఙ్గశబ్దం వ్యాచష్టే (లిఙ్గం స్మృతిరితి) ... ...

పరే చాపరే చ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామావృత్తిరపేక్షితా వా- నేతి విచారయన్తి. తదయుక్తం- శ్రవణమననయోరాగప్రాప్తత్వేనయావదర్థనిశ్చయం తావదావర్తనస్య ప్రాప్తత్వాత్. *అసకృత్పదం హేత్వంశవిషయమాహుః- *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తం- శ్రోతవ్యాదిశబ్దైరేకైకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉపదేశక్రియాయా ఆవృత్తిర్వివక్షితేతి చేత్. తర్హి సకృచ్ఛ్రవణేన సకృన్మననేన సకృన్నిదిధ్యాసనేన చ తస్యోపదేశస్య సఫలతయా తేషాం ప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషామాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వాద్వైతుష్యార్థావఘాతస్యేవ దృష్టార్థత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి చేత్ తర్హి *అసకృదుపదేశాదితి హేతురహేతుస్స్యాత్- దృష్టార్థత్వాదిత్యేవ సూత్రయితవ్యం. అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వం తు సఫలం- ఆవృత్తిశబ్దస్య ద్విత్రిః ప్రత్యయమాత్రేణాపి కృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మాపరోక్ష్యే దృష్టోపాయః- సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాదప్రతీతస్యార్థస్యావర్తనేన సమ్యక్ప్రతిపత్తిదర్శనాత్.- తదాపరోక్ష్యం చ బన్ధనివృత్తౌ దృష్టోపాయః- రజ్జ్వాపరోక్ష్యేణ సర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనాదితి చాయుక్తం- *ధాతుః ప్రసాదాద్వీతశోకః *మద్భక్తస్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదాత్తరిష్యతీతి శ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదనశబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవ విషయః- నతు ధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని- ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వే సంశయాభావాత్. ఆత్మనో నిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమాన్న తదావృత్తిసాధ్యం. బన్ధనివర్తకనాప్యైత్కారస్తు న వాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యా భవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్యహేతుత్వాభావాత్, ఏకశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యా చన్ద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావాచ్చ. తిమిరాద్యపగమే జాయత ఇతి చేత్. తత్తు చక్షుషా జాయతే- నతు చన్ద్రైకత్వప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్- తదనుగృహీతాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యాద్వా. తిమిరాదిస్థానీయదోషో భేదవాసనా చేత్- తత్రవక్తవ్యం సర్వం ప్రాగేవోక్తం. నిర్గుణబ్రహ్మణో వేద్యత్వాభావాత్ *బ్రహ్మ వేదేత్యాదివాక్యానాం క్లిష్టతా. తత్ర కల్పనాపోహేన సమ్యఙ్నిశ్చయోదయాయ శ్రవణాద్యావృత్తిర్విధేయా- తదనుష్ఠానానాన్తరీయకతయా నిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితి పక్షోఽప్యయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానం హి ధ్రువానుస్మృతిః. భేదో మిథ్యా- నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రం సత్యమితి భావనాయాః విజాతీయప్రత్యయసమ్పృక్తాన్న ధ్రువానుస్మృతిసిద్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః- సమాధౌ మనసః ప్రలయో నామ బహిర్వ్యాపారానర్హత్వం- నతు వినాశః- అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకం వాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యం వా- జనకం వా. న ప్రథమః - మనసో నాశే వాక్యస్య జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దో హి మనసా గృహ్యమాణ ఏవార్థజ్ఞానం జనయతి. న ద్వితీయః- వాక్యార్థజ్ఞానస్య కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య దేహస్థితే మనోమాత్రప్రలయహేతుత్వానుపపత్తేః, పునర్మనఉత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చ. న హి జ్ఞాననివృత్తస్య బన్ధస్య పునరుదయః. పూర్వం జ్ఞాననివృత్తస్యాపి రజ్జుసర్పస్యేవ పశ్చాదుదయోపపత్తిరితి చేత్- తర్హి బన్ధస్యాపి పునరుదయప్రసఙ్గః. దోషానివృత్త్యా రజ్జుసర్పస్య పునరుదయస్సమ్భవేత్- తదభావాద్బన్ధస్య పునరుదయాభావ ఇతి చేత్, ప

౩॥ సూ. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి. కిం యుక్తం. అన్యత్వేనేతి. కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వం చ *అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ *అధికోపదేశాత్ *నేతరోఽనుపపత్తేరిత్యాదిషూపపాదితం. యథావస్థితం చ బ్రహ్మోపాస్యం- అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యయథాభూతా స్యాత్ - *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి న్యాయాత్. అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆత్మేతి త్వితి) తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితురాత్మత్వేనైవోపాస్యం. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథాఽఽత్మా- తథా స్వాత్మనోఽపి పరం బ్రహ్మాత్మత్వేనైవోపాసీతేత్యర్థః. కుతః. ఏవం హ్యుపగచ్ఛన్తి పూర్వ ఉపాసితారః *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీతి. ఉపాసితురర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితారోఽహమితి కథమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ (గ్రాహయన్తి చేతి) ఇమమర్థమవిరుద్ధముపాసితౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి- తాన్ ప్రత్యుపపాదయన్తీత్యర్థః- *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, తథా *స

నో నివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య పోషనివర్తకత్వాత్పునర్మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తిః. క్రియావిశేషేణ మనః ప్రళయః- న తు వాక్యార్థజ్ఞానే నేతి చేన్న- ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేన మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః. కిం చ- మనఃప్రళయస్య వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సమాధిరకర్తవ్యస్స్యాత్. ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వే ప్రాక్తన భగవదలాభానుసన్ధానే నానన్తదుఃఖిత్వమితి చేన్న- స్వసంసరణస్య భగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్యానుసుఖరూపత్వాత్. నను ముక్తస్యానన్తాధిక్యే సార్వజ్ఞ్యం హీయేత- అతిశయితానన్దస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చేన్న- తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనో హి గుణత్రయాత్మకం.——— ఇతరే త్వత్రాపి *లిఙ్గాచ్చేతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- *రశ్మిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి - బహుపుత్రతాయై రశ్మిబహుత్వోపాసనపరే వాక్యే ఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌ లిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్దినే సకృచ్చిన్తనేఽపి దినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తిశబ్దవ్యపదేశోపపత్తేర్నిరన్తరావృత్తౌ లిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.——— అన్యే త్వేవం విచారమహం గ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయమాహుః - తస్య ధ్యానఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి. తదయుక్తం- తస్య సాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే, అన్యేషామతత్పర్యన్తత్వే, చ నియామకాభావాత్. ద్రష్టవ్యేతి శ్రుతిర్హి సర్వోపాసనసాధారణీ. కిం చ- అహమర్థమాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధ ఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్య శరావత్వవదత్యన్తకమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య తస్య న సాక్షాత్కార ఉపపద్యతే. ....

అవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩॥ సూ. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ॥ ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసనస్యోపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితురన్యత్- ఉత తస్యైవాత్మేతి శఙ్కాయాం వ్యతిరేకోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్మశబ్దార్థో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ. ఆత్మత్వేన- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన- వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా- ఆత్మశబ్దశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః. ఆత్మత్వేన- జీవం ప్రతి శరీరిత్వేన. అన్యత్వేన- శరీరశరీరిభావసమ్బన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః, ఏవం సతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః - ఉత నేతి ఫలఫలిభావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యం- ఉత సామానాధికరణ్యేన. కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతాత్మత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే *పృథగాత్మానమితి విహితపృథక్త్వానుసన్ధానవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ప్రసజ్యతే చేత్ -అన్యత్వేనోపాసనం. న చేత్ -ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యాదిషు జీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానే, చ సిద్ధే యథావస్తూపాసనే చ కర్తవ్యే కథం సంశయోత్థానం. ఉచ్యతే- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేన చ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాణ్డిల్యవిద్యాదిషు సమానాధికరణోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయం విచారోఽనుపయుక్తః స్యాత్. యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశఙ్కా సమ్భవతి- *యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే *యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే *విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేత్యాదిషు జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, *ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే ఇతికరణదర్శనాచ్చ తస్య దృష్టివిధిత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమారమ్భణీయత్వమితి. (అయథాభూతా స్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్య స్వయమితి) (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసత ఇత్యర్థః. *త్వం వా అహమస్మి- అహంబుద్ధిరహంశబ్దశ్చ త్వత్పర్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగాదుత్తమపురుషః. అహం వై త్వమసి - అహంబుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిస్త్వం. త్వంశబ్దయోగాన్మధ్యమపురుషః. ఉభయస్మిన్వాక్యే అహంత్వంశబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యవివక్షయోత్తమపురుషః- త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః. అహం త్వం- త్వమహమితి సామానాధికరణ్యేనార్థైక్యే కిమర్థమస్మ్యసీతి పదప్రయోగ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- అస్తిధాతోస్సత్తా హ్యర్థః- తేనేదం తాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతీతి. ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) *స న్యాయా ఇత్యాదా

లాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి, చ - సర్వస్య చిదచిద్వస్తునస్తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చ సర్వస్యాయమాత్మా - అతస్స ఏత ఆత్మా - అతో యథా ప్రత్యగాత్మనః స్వశరీరం ప్రత్యాత్మత్వాద్దేవో౽హం మనుష్యో౽హమిత్యనుసన్ధానం - తథా ప్రత్యగాత్మనో౽ప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్తస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానం యుక్తమితి. ఏవం శాస్త్రైరుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేన సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే ఇతి వ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవం చ * అథ యో౽న్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యో౽సావన్యో౽హమస్మీతి న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత *సర్వం తం పరాదాద్యో౽న్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః, * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేతి పృథక్త్వానుసన్ధానవిధానం చావిరుద్ధం. అహమితి స్వాత్మతయా౽నుసన్ధానాదన్యత్వానుసన్ధాననిషేధో రక్షితః, - స్వశరీరాత్స్వాత్మనో౽ధికత్వానుసన్ధానవత్స్వాత్మనో౽పి పరమాత్మనో౽ధికత్వానుసన్ధానాత్పృథక్త్వానుసన్ధానవిధానం చ రక్షితం,. అధికస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత్వాత్, తస్య చ బ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవాక్యే *అకృత్స్నో హ్యేష ఇత్యుక్తం. అత ఉపాసితురాత్మత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమితి స్థితమ్. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఏవ సదాయతనత్వతదనత్వాభ్యామాత్మత్వసిద్ధిః *సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోపేతస్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణభావః కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యోపయోగీ- అత్ర తు శుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగీ శరీరశరీరిభావ ఏవ. నియామ్యత్వం హి శరీరలక్షణత్వేనోక్తం. యుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. ఏవం చేత్యాదినా ఐకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ. తద్వివిచ్య దర్శయతి (అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయసద్భావాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః- తత్ర ద్వయోరపి స్వనిష్ఠత్వం నాస్తీత్యన్యతరస్య ప్రకారినిష్ఠత్వాద్గుణభూతవస్తునస్స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయ ఇతి విభాగ ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృత్స్నః- అపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వే చ న పూర్తిః- విశిష్ట ఏవ పూర్ణః. ఈదృశా పూర్తివచనం గుణగుణిభేదే సత్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం శరీరాత్మభావగోచరస్య సామానాధికరణ్యస్య ప్రామాణికత్వానుపపన్నత్వయోరభావాన్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చ నదృష్టివిధిత్వమిత్యుక్తం భవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఏకే తు జీవపరయోరైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విరుద్ధధర్మయోగాదైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్య జీవత్వే ఈశ్వరాభావప్రసఙ్గః, జీవస్యేశ్వరత్వే శాస్త్రస్యాధికారివిరహః, అహం దుఃఖీత్యాది ప్రత్యక్షవిరోధ, శ్చేతి పరిచోద్య- ఈశ్వరాభావం తస్య ప్రామాణికత్వాత్పరిహరన్తి. తదయుక్తం- ప్రామాణికపరిత్యాగప్రసఙ్గ ఇతి చోదితే ప్రామాణికత్వాదితి పరిహారాయోగాత్. న హి ప్రసఞ్జనీయవిపర్యయప్రతిజ్ఞానేన ప్రసఞ్జకధర్మః పరిహ్రియతే- సర్వతర్కోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తేరభగ్నత్వాచ్చ. తత్త్వావబోధాత్ప్రాగధికారిలాభ ఇత్యధికారివిరహం పరిహరన్తి. తదప్యయుక్తం- ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాత్, నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాజ్ఞాతృత్వాభావాత్, జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చ త్రయాణామప్యధికారానుపపత్తేః. శ్రవణాత్పూర్వం స్వనాశానభిజ్ఞత్వాద్దస్యుభయాదిష్టమార్గమార్గానభిజ్ఞవదవతరతీతి చేన్న- అశ్రుతే౽పి శాస్త్రే సౌగతానాం సర్వక్షణికత్వవన్మాయావాదినాం ముక్తౌ స్వనాశత్వస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ శాస్త్రభీరుత్వాల్లోకస్య. ప్రత్యక్షాదీనాం సంసారావస్థావిషయత్వాదవిరోధ ఇతి చాయుక్తం- నియమేన హేయానర్హతదర్హయోర్నియమేనశృఙ్గానర్హతదర్హయోశ్శశమహిషయోరివైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్య మిథ్యాత్వాదవిరోధ ఇతి చాయుక్తం- మిథ్యాభూతహేయానర్హతదర్హయోర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. మహిషవిషాణమపి త్వన్మతే మిథ్యా- తథాపి శశమహిషయోస్స్వరూపవిరోధో౽భ్యుపగతః. నను స్వాప్నశశమహిషయోస్స్వాప్నావస్థాయామేవ విరోధః- న ప్రబోధే- విషాణస్య నివృత్తత్వాత్. ఏవమవిద్యానివృత్తౌ దుఃఖనివృత్తేర్జీవపరయోర్న స్వభావవిరోధ ఇతి చేత్. తర్హి స్వాప్నశశమహిషయోరివ జీవేశ్వరయోరుభయోరపి వినాశ ఏవావిరోధనిర్వాహకః స్యాత్. తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధశ్చాపరిహృతః- యావత్సత్తాకం విరోధస్యావస్థితత్వాత్. యది ప్రబోధే౽పి పరస్య హేయానర్హత్వం తిష్ఠేత్- జీవస్య హేయార్హత్వమేవ నివర్తత ఇత్యుచ్యేత- తథాపి జాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిషయోరివ న తయోరేకత్వసమ్భవః- సత్తయా హేయానర్హ ఈశ్వరః- వినాశాత్ తదనర్హో జీవ ఇతి విద్యమానదశాయాం హేయార్హత్వతదనర్హత్వయో, ర్వినాశిత్వావినాశిత్వయో, శ్చ విరోధస్యావస్థితత్వాత్. ఈశ్వరత్వం పరమార్థశ్చేత్- నిర్విశేషత్వహానిః. న చేత్- ఈశ్వరాభావః. ఐశ్వర్యాదిగుణాభావే౽పి స్వరూపమవతిష్ఠత ఇతి చేత్- రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠానమవతిష్ఠత ఇతి శుక్తిరూప్యేశ్వరయోర్న వైషమ్యమేవ స్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాం దృష్టివిధిత్వం పూర్వపక్ష ఆశఙ్క్య- భేదనిషేధాత్తదయుక్తమితి పరిహృతం. తదప్యయుక్తం- దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్య భేదానుసన్ధానే ప్రత్యవాయపరతయాపి భేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తేర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. న హి గరుడాత్మనో భేదదృష్టౌ విషం న నశ్యతీతి గరుడనరేన్ద్రైకత్వం తాత్త్వికం స్యాత్. —— హేయానర్హత్వతదర్హత్వరూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వాదపరేషాం

౪॥ సూ. న ప్రతీకే న హి సః॥

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత *స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాదిప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం- ఉత నేతి చిన్తాయాం - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాత్, బ్రహ్మణశ్చోపాసితురాత్మత్వాత్, ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (న ప్రతీక ఇతి) ప్రతీకే నాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం. (న హి సః) న హ్యుపాసితురాత్మా ప్రతీకః. ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః - న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రం- ప్రతీకోపాసనం హి నామ - అబ్రహ్మణి బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్. ....

నన్వత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యం - బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసమ్భవే మనఆదీనామచేతనానామల్పశక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మనఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి. తత్రాహ

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ మనఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా - న బ్రహ్మణి మనఆదిదృష్టిః- బ్రహ్మణో మనఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్,. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ- భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ......................................

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉపాస్యస్యోపపన్నః.——— అన్యేషాం తు గరుడోఽహమితివదీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వాత్ తత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షస్స్యాత్, యథోపాసనం ఫలమితి ముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమస్స్యాత్, యది సఏవాహమితి సత్యైక్యోపాసనం విధీయతే- తదయుక్తం- ఆత్మనస్తత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్తదైక్యానుసన్ధానస్యావిధేయత్వాత్. నియన్తృనియన్తవ్యభోక్తృభోగ్యసదాకారైకత్వమనుసన్ధేయమితి చేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మనః ఘటాత్మకత్వతుల్యం స్యాత్, జగతో బ్రహ్మైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. న ప్రతీకే న హి సః॥ ఆత్మత్వేనోపాసనముక్తం- తత్ప్రతీకోపాసనేఽస్తి- నేతి శఙ్కాయామాహ. కిం *మనో బ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యం- ఉత నేతి. తేష్వుపాస్యం కిముపాసితురాత్మా- నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకో దృష్టివిశేషణం- ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ-దృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే- బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్ తస్య చాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే- ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వాత్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావాదాత్మధీర్న కార్యా స్యాత్. (మన ఇత్యాది) (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాద్బ్రహ్మైవోపాస్యం- అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతీకోపాసనేష్వుపాస్యం బ్రహ్మ - తచ్చోపాసితురాత్మా - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదాత్మేత్యుపాస్యమిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ త్వితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ అచేతనమనః ప్రభృతేరుపాస్యత్వాసంభవాఽభిమానిదేవతోపాస్యత్వేన పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. ... ...

ఇతరే త్వత్రాపి * బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - నియామకాభావాత్పూర్వపక్షముత్కర్షాత్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తం- తావదర్థస్యైవానన్తరాభ్యామైకాధికరణ్యసిద్ధేః.——— పరే తు * న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవమాహుః- ప్రతీకానాం బ్రహ్మభిన్నత్వాత్తస్యాప్యాత్మత్వమితి చేత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్- యథా జీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వం, స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన స్వర్ణాత్మకత్వం,. ఏవం స్వరూపోపమర్దే సతి ప్రతీకస్యైవాభావాత్తస్యాత్మత్వమేవ న స్యాదితి. తదప్యయుక్తం- జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివత్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వోపపత్తేస్తదభావప్రసఙ్గాభావాత్.—— అపరే తు * వాయోర్వావ దా ఇతి *అనోదదాతీత్యత్ర తన్తుకాష్ఠాదీనామివ మనఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణశ్చోదితత్వాభావాదనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తం - తత్ర తన్తుకాష్ఠాదినిర్దేశాభా

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ॥

*య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః-కిముద్గీథాదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్య ఉత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. క్రత్వఙ్గ ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః. (ఉపపత్తేః) ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణ హి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వం- అతస్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే. ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

వా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యాచ్చ దృష్టాన్తవైషమ్యాత్ అతోఽనాదరః. నను దృష్టివిధిత్వే సిద్ధే హి బ్రహ్మ వా-మనో వా దృష్టివిశేషణమితి విశయః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సమ్భవతి కథమతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయసూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతికరణవైయర్థ్యం, హేతుః. ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమశ్చ. క్వచిత్ప్రతీకగతద్వితీయావిభక్తిరపి హేతుః..

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౬॥ సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ॥ దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దృష్టివిశేషణత్వముక్తం - తదుత్కర్షాక్షేపేణ కర్మణ ఏవోత్కర్షశఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః-ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనతయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః- ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్- ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః. ఆదిత్యాదేశ్చేత్-ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. నను ఫలసాధనత్వం దేవతాయా ఇతి పూర్వమేవ సిద్ధం *స ఏవైనం భూతిం గమయతీతి- తత్కథముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానం. సత్యం - ఫలసాధనతయా విహితత్వాత్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావద్దేవతాప్రీతిరవాన్తరవ్యాపారమాత్రమిత్యప్రాధాన్యమాశఙ్క్యతే. బ్రహ్మమతివదాదిత్యాదిమతయోఽపీతి చశబ్దార్థః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టం - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టం- ఏవమత్రాపి *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశాత్స దృష్టివిశేషణం- దేవతాయాం యద్వృత్తయోగాత్ప్రాథమ్యాచ్చోద్దేశ్యత్వమిత్యపి పూర్వపక్షయుక్తిరభిప్రేతా. అఫలేభ్యః-అఫలసాధనేభ్యః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) *అర్యమ్ణే చరుం నిర్వపేదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా, లోకదృష్టసేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వాచ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధేర్యద్వృత్తాద్యస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః. ... ...

పరే తూద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వమనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదితి చ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాదరః. ఏవం చ పూర్వపక్షాన్తరమాహుః - ఉద్గీథాదీనాం కర్మసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః. *ఇయమేవర్గగ్నిః సామేత్యత్ర తదేతదస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి ఋక్సామశబ్దేన పృథివ్యగ్న్యభిధానం చ ఋక్సామాధ్యాసనిబన్ధనం- ఉత్తరీహి రాజాధ్యాసాద్రాజశబ్దః-నరాక్షేషు త్ర్యశబ్దః-తత్ర తు తత్ప్రాధ్యాసాభావాత్. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి లోకానామధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రత్వఙ్గాధ్యాసః. *పృథివీ హిఙ్కార ఇతి ప్రథమనిర్దేశాచ్చ పృథివ్యాద్యుద్దేశేన హిఙ్కారత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః. *యదేవ విద్యయా కరోతి- తదేవ వీర్యవత్తరమితి విద్యయా కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం- న సిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే-న తూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యాదీనాం. కర్మణో హ్యపూర్వసన్నికర్షః- న త్వాదిత్యాదీనాం- అసాధితస్య కరణత్వాయోగాత్. అతః కర్మస్వతిశయావహత్వాదాదిత్యాదిప్రధానకర్మఫలస్యాదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయా, చాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యం. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుపక్రమే ద్వితీయాశ్రుత్యోద్గీథాదిరుపాస్యత్వేనావగతః. *ఇయమేవర్గిత్యేవకారోపశ్లేషాదృచి పృథివీత్వం విధేయమవగతం. *య ఏవం విద్వాన్సామ గాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞానముపసంహృతం. అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వం. పృథివ్యామృక్ఛబ్దో లాక్షణికః సమ్బన్ధమాత్రమపేక్షతే-న తూత్కర్షమితి న తన్నిబన్ధనః. సామాత్మనా లోకముపాసీతేతి విభక్తిద్వయవిపరిణామాదపి లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి స్పష్టమిమామాత్రవిపరిణామో వరం. *పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిక్రమో బహూపపత్త్యనురోధేన నేయః. అతోఽఙ్గేష్వాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *ఉపపత్తేరితి-కస్యోపపత్తిరిత్యపేక్షాయాముత్కర్షస్య పూర్వసూత్రప్రకృతత్వాత్తస్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యానముచితం. న త్వర్థాన్తరస్య. ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేన ఫలాత్మకత్వేన చ ప్రాధాన్యముత్కర్షాన్తర్గతం. ఉద్గీథేనోపక్రమః, సామ్నోపసంహార, శ్చ సర్వేషు దేవతాదృష్టివిధిష్వననుగతావితి వ్యాపక ఏవ హేతుర్భాష్యేఽభిహితః. * లోకేషు పఞ్చవి

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥

మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రైర్విహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూపమిత్యుక్తం. తదనుతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావాదనియమేనానుతిష్ఠేత్. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆసీన ఇతి) ఆసీన ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్. కుతః (సమ్భవాత్) ఆసీనస్యైవ హ్యైకాగ్రచిత్తతా సమ్భవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్, శయానే చ నిద్రాసమ్భవాత్,. పశ్చాద్ధారణప్రయత్ననివృత్తయే సాపాశ్రయ ఆసీనః కుర్యాత్. ....

ధం సాప * సప్తవిధం సామేత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరిణామాభావాదేవలోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనం మన్దం. న హి ద్వితీయావిభక్త్యర్థోఽనన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రమాణికే సత్యుత్కృష్టాదేవ దేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వం-న చేద్యథాప్రతిపన్నస్వీకారేప్యవిరోధః. * పృథివీ హింకార ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రం.——అన్యే తు ఫలసాధనతయోత్కృష్టాదేవ పూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్తమాహుః- ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః - కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గదృష్ట్యోపాస్యత్వే హి క్రత్వధికృతేనైవ కర్తవ్యత్వనియమో న స్యాత్. తన్నియమశ్చ * యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే. * య ఏవాసౌ తపతి తము ద్గీథముపాసీత * య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యాముద్దేశ్యత్వావగమాదాదిత్యాదీనాముపాస్యత్వమితి చేన్న- ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వాత్, క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తేశ్చ. కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వఙ్గాశ్రితేషూపాసనేషు *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారసమ్బన్ధే ప్రమాణాభావాన్న క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః- త్రివిధముపాసనం-భూతార్థ, మధ్యాస, స్సమ్పదితి. భూతార్థం-యథార్థవిషయం. న తత్ర కించిన్నిరూప్యం. అధ్యాసః-అన్యస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసః. యథా- ఉద్గీథేఽసురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మా, భయతమోపహత్యాదయ ఆదిత్యధర్మాః,. అస్య సాదృశ్యానుసన్ధానం సమ్పత్. యథా- పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానం. తచ్చ వాక్యైరేవోపపాదనాదవగమ్యతే. అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్- ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్- ఉత్కృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్-ఉపాస్యముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహత్కృతమేవోపాస్యం. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేష ప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగ మహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. * లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే - ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యాశ్చ స్యాచ్చ. సామశబ్దస్సామసాదృశ్యపరః. లోకసామశబ్దయోరన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేపి సామ్ని లోకసాదృశ్యే విధిత్సితే సప్తమీ న ఘటతే. * ఇయమేవర్గిత్యత్రాపి పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధిత్సితం- నిర్దేశప్రాథమ్యాత్, ఏవకారాన్వయస్య * ఉత్తర ఏవ వేదిరిత్యత్ర వ్యభిచారాత్,. పృథివ్యేవ నాన్యదృగస్తీతి వాక్యశేషశ్చేత్ -పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్ -ఋక్పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్ -ఋచః పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు-న కర్మాఙ్గేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్మసమృద్ధ్యర్థేషు తూపాసనేషు- క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి. అత్రాపి క్రత్వఙ్గవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావోఽనుపపన్నః- అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్యవిషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్వఙ్గవిషయేష్వతద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షాయాస్స్వవ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కృష్టాదేవ దృష్టివిశేషణత్వం - వివక్షా విరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్త ఇతి ఉత్కర్ష ఏవోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతుర్భవితుమర్హతి - అర్థస్వభావాత్ప్రకృతత్వాచ్చ. అతస్సర్వత్రోత్కృష్టస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్రయోజక మిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టతోపపత్తిపరత్వముక్తం భాష్యే. క్రత్వఙ్గవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్యభ్యుచ్చయహేతుస్స్యాత్ - సర్వత్రాప్యుత్కృష్టానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ పరమప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతిరుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానామప్యాసనసాపేక్షత్వే ప్యాసనసమర్థనహేతోరైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాత్తేన సఙ్గతిరుక్తా. కిమాసీనశ్చిన్తయేత్ - ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ వేతి. కిం గమనాదిషు ధ్యానం సమ్భవతి-నేతి. సమ్భవతి చేత్ - ఆసనానియమః. న సమ్భవతి చేత్ - తన్నియమః.—— ఉపాసనసమ్భవాదిత్యతోప్యైకాగ్రతాసమ్భవాదిత్యుచితం- ఉపాసనసమ్భవాదిత్యుక్తేపి కథమిత్యపి శఙ్కాయామైకాగ్రతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్, * యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాదిత్యైకాగ్రతాయాస్సన్నిహితత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ.—— * ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాదితి స్మృతివచనస్య మనోనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే. ... ...

తదవశ్యం భావాత్తత్పరిహారః. ....

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వాదుపాసనస్య- ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ. ధ్యానం హి విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్.........

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్షాదిషు ధ్యానవాచో యుక్తిః ప్రయుజ్యతే *ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయతీవాన్తరిక్షం ధ్యాయతీవ ద్యౌః ధ్యాయన్తీవాపో ధ్యాయన్తీవ పర్వతా ఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చలత్వముపాసకస్యాసీనస్యైవ సమ్భవేత్. ......

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానం * శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరం। తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయ ఇతి. ....

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతానుకూలో య ఏవ దేశః కాలశ్చ- స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. *సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇతి వచనమేకాగ్ర్యైకాన్తదేశమాహ- న తు దేశం నియచ్ఛతి- * మనోఽనుకూల ఇతి వాక్యశేషాత్. ....

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥

తదిదమపవర్గసాధనముక్తలక్షణముపాసనమేకాహ ఏవ సమ్పాద్యం - ఉతాప్రయాణాత్ప్రత్యహమనువర్తనీయమితి విశయే- ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్తావతైవ పరిసమాపనీయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆప్రయాణాదితి) ఆమరణాదనువర్తనీయం. కుతః. (తత్రాపి హి దృష్టం) ఉపాసనోద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాన్మధ్యే యః కాలః- తత్ర సర్వత్రాపి దృష్టముపాసనం *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యత ఇతి...

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానరూపత్వాదితి. స్థితిగత్యోర్విజాతీయప్రత్యయసమ్భవాత్తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః.....................................

౯॥ సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ ఆప ఇతి- స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితం. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యం వివక్షితం. నిశ్చలత్వస్త్వైకాగ్ర్యం భవతి- తచ్చాసీనస్యైవ- గత్యాదౌ విజాతీయప్రత్యయేన చలనసమ్భవాదిత్యర్థః.......................

౧౦॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ న కేవలమర్థసామర్థ్యాత్ - వచనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యర్థః. ....

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ (స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చేతి) విధిసత్త్రాదినియమానాస్తిక్యః- వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసమ్భవాత్. ఆసనసహపఠితో దేశాదిరప్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే- కిం పునరాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతరే త్వత్రాపి యత్రైకాగ్రతేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - వైదికకర్మసు దేశకాలాదినియమదర్శనాదుపాసనాదిష్వపి ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా న నియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తేర్నాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్.......................

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥ సఙ్గత్యాదిస్స్ఫుటం. ఉక్తలక్షణముపాసనం కిమేకస్మిన్నహని కర్తవ్యం- ఉతాప్రయాణాదితి. కిమేకదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్య కృతత్వం- నేతి. కృతత్వం చేత్ -ఏకస్మిన్నహని కర్తవ్యం. న చేత్ - ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి....

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమారభతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్యోత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ శ్రూయేతే. *తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాశ్లేషః. తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి పూర్వాఘవినాశః. ఏతావశ్లేషవినాశౌ విద్యాఫలభూతావుపపద్యేతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నోపపద్యేతే ఇతి. కుతః. *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైరపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అశ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తు మోక్షసాధనభూతవిద్యాభిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుతిప్రతిపాదనేనాప్యుపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వోత్తరాఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే- యేన ప్రాయశ్చిత్తేనాఘవినాశ ఉచ్యతే. విద్యా హి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. అతో విద్యార్థవాదోఽయమఘవినాశాశ్లేషవ్యపదేశ ఇతి. ... ...

పరే తు సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వాదనువర్తయేదితి శాసనమశక్యం - అతోఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయమేయం చిన్తేతి. తదయుక్తం- *యావదాయుషమేవం వర్తయన్ బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తతే *ప్రయాణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీతేత్యత్రాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్వేవా ప్రయాణాదనువృత్తేశ్శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వాదనియోజ్య ఇతి చాయుక్తం. అన్తిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదౌపయికాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాచ్చ శాస్త్రవశ్యత్వమవర్జనీయం. న చాన్తిమప్రత్యయశాస్త్రమముముక్షువిషయం- ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. *ప్రయాణకాలే మనసేత్యారభ్య *స తం పరం పురుషముపైతి దివ్యమిత్యభ్యుచ్యతే. న చ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావాన్నాన్తిమప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యం- దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్. తేషు మిథ్యాత్వజ్ఞానమస్తీతి చేత్. తథాప్యన్తిమప్రత్యయః కార్య ఏవ - తస్యైకల్యేన హ్యధిభరతస్య మృగత్వప్రాప్తిః. న చ తస్య దేహాదిషు మిథ్యాత్వధీర్నాస్తీతి వాచ్యం - విప్రజన్మని పూర్వాజ్జితజ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్. అతశ్శాస్త్రవశ్యత్వమస్త్యేవ. కించ - కిమిదమశాస్త్రవశ్యత్వం నామ. కిముచ్చార్యమాణమపి శాస్త్రం భేదదృష్ట్యభావాన్న శృణోతి - ఉత శృణ్వన్నపి నార్థం ప్రత్యేతి - ఉత సత్యామప్యర్థప్రతీతౌ బ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధేః కర్తృత్వాదేశ్చాభావాన్నాహం కర్మవశ్య ఇతి జానాతి- అథ ప్రతీతేఽపి కిం నానుతిష్ఠతి- ఉతాననుతిష్ఠతో న ప్రత్యవాయః- ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీ నేచ్ఛతీతి. న ప్రథమద్వితీయౌ- ప్రతిబుద్ధతత్త్వానాం వసిష్ఠాదీనామప్యుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః-ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యాద్యభావేఽప్యుపాధేరనివృత్తత్వాత్, తదభావజ్ఞానవతాం వసిష్ఠజనకభీష్మాదీనామనుష్ఠానదర్శనాచ్చ. న చతుర్థః- అజ్ఞస్యాననుతిష్ఠతోఽప్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసక్తాత్. న పఞ్చమః- ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, విప్రజన్మని *సతాం మార్గమదూషయన్నితి వచనాచ్చ. న షష్ఠః- అముముక్షుత్వప్రసఙ్గాత్. బన్ధనివృత్తిశ్చాపి హి ముముక్షోః. ముక్తస్య న ముముక్షేతి చేన్న- క్షుదాద్యుపశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వాదా ప్రయాణాత్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా.——— అన్యే తు సాక్షాత్కారణఫలత్వాదుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తం - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వాదుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాశాస్త్రమనుష్ఠానజన్యత్వాత్,. అతశ్శాస్త్రార్థస్యకృతత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షయుక్తిర్యుక్తా. అత ఏవ సిద్ధాన్తేఽపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనాన్తిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థమనువర్తనీయతోక్తిరపి న యుక్తా- కింతు యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసిద్ధయేఽనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్..............................

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్యోపాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వాదుపేయరూపత్వమప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతం. *దశ్యమానో మహారాజ్ఞే! న వివేదాత్మనో గాత్రం తత్స్మృత్యాహ్లాదసంస్థితః *తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయ ఇదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః- సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధిర్వివక్షితా. *తస్మిన్ దృష్టే క్షీయన్త ఇతి హి విషయవాక్యం. ప్రాప్తి-ఉపక్రమః. విద్యాప్రాప్తిశబ్దస్సాధారణ్యాత్ ప్రపదనస్యాప్యత్రైరపిద్యోతకః. సంశ్లిష్టస్య పూర్వాఘస్యాశ్లేషాయోగాద్వినాశ ఏవ- ఉత్తరాఘస్యాశ్లేష ఏవేతి యోగ్యతావశాద్విభాగః. అశ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయోరుపపత్త్యనుపపత్తివిషయస్సంశయ ఉక్తః. కిం విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ సమ్భవతః- నేతి. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రే యథాశ్రుతార్థపరే- ఉత *నాభుక్తం క్షీయత ఇత్యనేన విరోధాత్ విద్యాస్తుత్యర్థతయా నేయే. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయోః, అభుక్తకర్మాపరిక్షయశాస్త్రస్య చ విరోధ ఏవ - ఉతావిరోధస్సమ్భవతి. విరోధ ఏవ చేత్ - విద్యాస్తుత్యర్థత్వాదశ్లేషవినాశాసమ్భవః. అవిరోధసమ్భవే శాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వాదశ్లేషవినాశసమ్భవ ఇతి. నాభుక్తమిత్యాదిపూర్వపక్షోపన్యాసః. అననుభవే కర్మణాం ప్రాయశ్చిత్తేన వినాశో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తే౽భిధీయతే (తదధిగమ ఇతి) విద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యామాహాత్మ్యాదుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశావుపపద్యేతే. కుతః. ఏవంవిధం హి విద్యామాహాత్మ్యమవగమ్యతే- *ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. నచ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యనేన శాస్త్రేణాస్య విరోధః- భిన్నవిషయత్వాత్. తద్ధి కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యప్రథిమవిషయం- ఏతత్తూత్పన్నాయా విద్యాయాః ప్రాక్కృతానాం పాప్మనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్యముత్పత్స్యమానానాం చ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణసామర్థ్యం, చ ప్రతిపాదయతీతి ద్వయోర్విషయో భిద్యతే. యథా అగ్నిజలయోరౌష్ణ్యతన్నివారణసామర్థ్యవిషయయోర్ద్వయోః ప్రమాణయోరపి విషయభేదాత్ప్రామాణ్యం - ఏవమత్రాపీతి న కశ్చిద్విరోధః. అఘస్యాశ్లేషకరణం- వైదికకర్మాయోగ్యతాపాదనప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణం. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మాయోగ్యతాం, సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిం, ప్రత్యవాయం, చ జనయన్తి. అఘస్య వినాశకరణం- ఉత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణం. శక్తిరపి పరమపురుషాప్రీతిరేవ. తదేవం విద్యా వేదితుర్విద్యాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియా సతీ వేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘసంచయజనితపరమపురుషాప్రీతిం వినాశయతి, సైవ విద్యా స్వోత్పత్త్యుత్తరకాలభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తదిదమశ్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయం మన్తవ్యం- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదిభిశ్శాస్త్రైః ప్రయాణాదహరహరుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్. ....

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

———

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధం పరిహరతి (నచేతి) అత్ర శక్తిశబ్దః కర్మానుష్ఠానజనితభగవన్నిగ్రహపరః. భిన్నవిషయత్వే న వచనయోరవిరోధే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) అశ్లేషవినాశౌ వివృణోతి (అఘస్యేతి) ఉత్పత్స్యమానాయాః ఉత్పత్స్యమానస్య కర్మణః స్వకార్యకరణశక్తేః ప్రతిబన్ధో౽శ్లేషః. ఉత్పన్నస్య కర్మణః ఉత్పన్నాయాః కార్యకరణశక్తేర్వినాశకరణం వినాశ ఇత్యర్థః. శక్తిశబ్దార్థమాహ (శక్తిరపీతి) ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మానుభవస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబన్ధనివృత్తిరూపసాధ్యే ప్రాయశ్చిత్తతుల్యైవ బ్రహ్మవిద్యా. స్వర్గాదేస్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్య కర్మణో న ప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం - అత్ర తు ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వాత్ విద్యాయాస్తద్ధేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః. తర్హి బ్రహ్మవిదో నిషేధశాస్త్రవశ్యత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నను బ్రహ్మవిద్యాయా అపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వవచనాత్ కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపనివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవం- ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వే నైవ తద్విధానాత్. *అపి చేత్పాతకం కించిద్యోగీ కుర్యాత్ప్రమాదతః । యోగమేవ నిషేవేత నాన్యం యత్నం సమాచరేదితి హ్యుచ్యతే. నను పూర్వం శరీరపాతానన్తరం కర్మక్షయ ఉక్తః- అత్ర తూపాసనారమ్భే కర్మప్రహాణముక్తం- కథమిదముపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఉపాసనారమ్భసమాప్త్యోర్భగవత్ప్రీతివిశేషాభిప్రాయత్వాదధికరణద్వయావిరోధః. ఉపాసనారమ్భే ప్రీతః పరమాత్మా తత్సమాప్త్యుపాసకస్యాఘం క్షమిష్యామీతి సఙ్కల్పయతి- సమాప్తౌ తు నష్టమితి సఙ్కల్పయతి. అతో౽ధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః. ... ...

పరే తు జ్ఞానస్యావిధేయత్వేన కర్మక్షయోద్దేశేన విద్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తకర్మవద్విధానాభావాత్ కథం కర్మక్షయ ఉక్త ఇత్యాశఙ్క్య- సగుణవిద్యాయాం తావద్విధానమస్తి- నిర్గుణవిద్యాయామపి వస్తుసామర్థ్యాత్కర్మక్షయః - కాలత్రయే౽పి నాహం కర్తా భోక్తేత్యవగమాదితి పరిహరన్తి. తదయుక్తం- నాహం కర్తా నాహం భోక్తేతి జ్ఞానే సత్యపి చన్దనేన కణ్టకేన స్వదేహం లిమ్పతస్తుదతశ్చ పురుషస్య లేపతోదకర్మకృతసుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. సాక్షాత్కారవతో న సుఖాద్యన్వయ ఇతి చేన్న- *వ్యుత్థానకాలే రాజేన్ద్ర అస్తి హేయతిరోహిత ఇతి యోగవ్యుత్థానే దేహసుఖదుఃఖాద్యన్వయస్య ప్రామాణికత్వాత్ నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ వన్ధ్యాసుతస్యాన్యాయపరిహారవద్వ్యర్థః ప్రయాసః. కర్మఫలభోగానవశ్యంభావే౽పి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్ష ఇతి పూర్వపక్షిణోక్తే- తథా చేత్కర్మఫలవదనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహారశ్చాసుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయానన్తరభావిన్యా అవిద్యానివృత్తేరనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగప్యవిద్యానివృత్తిరస్తి చేత్- శాస్త్రవైయర్థ్యం.—— అపరే తు *నాభుక్తమితి స్మరణమవిద్వద్విషయమిత్యాహుః. తద్భాష్యోక్తవిషయవ్యవస్థాఫలం- విద్యాయాః కర్మణాం ఫలదాత్వాదనశక్తివినాశసామర్థ్యేప్యుక్తే కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు భవతీతి జ్ఞాయతే. అవిద్వద్విషయత్వమూలే౽భిహితే తద్విషయత్వం సిద్ధ్యతీతి భాష్యమూలయుక్తిరుక్తా.—— అస్యేత్యాహుః- అఘఫలం ద్వివిధం - లేపో విపాకశ్చేతి. తత్ర లేపః- అప్రాయత్యం. స్నానాద్యపనేయం. విపాకః - నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపి లేపః - మహత్త్వప్రజ్ఞాపావనత్వశాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్మరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వం నామ *సవనగతౌ క్షత్రియవైశ్యౌ హత్వా బ్రహ్మహా భవతి *అగ్నిర్వై దీక్షితస్తస్మాదేనం నోపస్పృశేదిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలం. విపాకః- నైయోగికఫలం. ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితం,

౧౪॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥

నైయోగికం, చేతిఫలంద్వివిధం. తత్ర పురుషశుద్ధిలక్షణేనమాహాత్మ్యశబ్దవాచ్యేనకల్మషవిరోధినాపూర్వకల్మషవినాశః, ఉత్తరాఘానామప్రాయత్యకరణరూపసంశ్లేషవిఘాతశ్చ. జ్ఞానస్యనైయోగికఫలంతుదేహపాతేఽన్తిమప్రత్యయసాపేక్షం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం, బ్రహ్మాభావావిష్కరణం, చ. ఉత్తరేషామఘానామశ్లేష ఏవ- నవినాశః. అతఏవ *సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియాజ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియాదుష్కృతమితిధూననవచన, మప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనం, చ ఉత్తరాఘవిషయమితి. అత్రోచ్యతే- యద్యపికర్మణామధికారానధికారసజాతీయకర్తృస్వరుచిస్వర్గనరకాదిఫలవిభాగోఽస్తి- తథాపిసామర్థ్యప్రభావితనైయోగికఫలవిభాగోనోపపన్నః- భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణసామర్థ్యాభావాన్నియోగాభావాచ్చ. తద్వ్యతిరేకేణసామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేప్యశ్లేషవచనస్యలేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వం, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వంచా, నుపపన్నం. తథాహి - ఉత్తరాఘస్యవిపాకహేతుశక్తిరుత్పన్నా- నవా. నచేత్ - లేపవిఘాతోఽశ్లేషఇతివిశేషోపాదానవైయర్థ్యం స్యాత్, అస్మదీయపక్షపరిగృహీతశ్చభవేత్,. ఉత్పత్తిపక్షే- క్రియోత్తీర్ణాకర్మశక్తిరాత్మధర్మభూతా- పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపావాస్యాత్. ఉభయథాప్యశ్లేషవచనమనుపపన్నంస్యాత్- ఆత్మధర్మత్వేతత్సమవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీత్యోశ్చేతనవిషయత్వా, చ్చ. విపాకశక్తేఃశ్లేషస్త్విష్టః- లేపవిఘాతఏవాశ్లేషరూపతయాఽభిమతఇతిచేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసఙ్కోచస్స్యాత్. *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతిధూననశ్రవణబలాదవర్జనీయస్సఙ్కోచఇతిచేత్. తర్హ్యనుత్పన్నస్యధూననాయోగాద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచస్యాత్. నచానుత్పన్నస్యధూననాయోగాత్తదుత్పత్తిఃకల్పనీయాభవేత్- ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య పాంసుభస్మితకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగార్హద్రవ్యత్వాభావాత్ ధూననానుపపత్తేస్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్. ధూననశబ్దేనవినాశోలక్ష్యతఇతిచేన్న- వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహాయోగాత్. పురుషగతాదృష్టవినాశేపి ప్రియాప్రియేషు నష్టసజాతీయాదృష్టాన్తరోత్పత్తిరేవతత్సఙ్క్రమణమితిచేత్. కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య, పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తే, శ్చ కింకర్మస్వభావఏవకారణం- తర్హిసర్వేషాంసర్వాణికర్మాణినశ్యేయుః, పురుషాన్తరేష్వదృష్టంజనయేయు, శ్చ. తతశ్చకర్తౄణాంభోగాభావో,ఽన్యేషాంభోగనియమ, శ్చస్యాత్. అభుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్యకర్మణో ఽయంస్వభావఇతిచేత్. తర్హిద్వాదశవార్షికాదిషు కేనచిదనుష్ఠితేషుతద్ద్విషతాంబ్రహ్మహత్యాదిదోషాస్స్యుయేనసంవ్యవహారాదిషుబహిష్కార్యతాస్యాత్. యద్యుచ్యేత- నాత్రకర్మస్వభావఃకారణం - అపితుపరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ. తత్తువిద్వద్గతంపూర్వాఘంవినాశ్య తదప్రియేషుతాదృశమఘంజనయతీతి. తర్హ్యుత్తరాఘప్రతిబన్ధం, ప్రియాప్రియేషుతాదృశాదృష్టం, చవిద్యాకరోతీత్యభ్యుపగమోవరం- తథాసత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్. ఏవంచధూననోపాయనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధోనిర్నిబన్ధనస్స్యాత్ - విదుషఃపూర్వాఘవినాశనే, జ్ఞాతిషుతాదృశాఘజననే, చవిద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్. ఏవంచసతి *సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇత్యత్ర సుకృతదుష్కృతశబ్దయోరసఙ్కోచస్స్యాత్- అన్యథాసఙ్కోచోనిర్నిబన్ధనస్స్యాత్ - నష్టస్యకర్మణోఽన్యత్రసఙ్క్రమణాయోగరూపస్యసఙ్కోచహేతోః పరిహృతత్వాత్ పురుషాన్తరేతాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తిరుపాయనమిత్యుపపత్త్యైవహ్యుక్తం. ఇయాన్విశేషః - ఏకస్మిన్పక్షే ఽశ్లేషవచనస్యధూననోపాయనవచనయోశ్చసఙ్కోచో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం, చ- పక్షాన్తరేతుసర్వశ్రుత్యసఙ్కోచోలాఘవంచేతి.——— అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః- విదుష్కృతకర్మణాంచతస్రోఽవస్థాః శ్రుతాః- వినాశో,ఽశ్లేషో, ధూనన, ముపాయనం, చేతి. క్రియామాత్రవినాశస్యలోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానామయోగ్యత్వా, చ్చావస్థాచతుష్టయంక్రియోత్తీర్ణశక్తివిషయంనిర్ణీతం. సాచశక్తిరిష్టానిష్టఫలదిత్వాల్లక్షణపరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా - అన్యథాశ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితిప్రాగేవోపపాదితం. తత్రవినాశాశ్లేషవచనయోఃపూర్వోత్తరాఘవిషయత్వవదుపాయనవచనస్యపురుషాన్తరేతత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వంచార్థసామర్థ్యాత్సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యం. అశ్లేషవచనంచకృత్స్నోత్తరాఘవిషయం- అసఙ్కోచస్యస్వతఃప్రాప్తత్వాత్. అశ్లేషశ్చ- ప్రతిబద్ధోదయత్వం. ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్, తత్కల్పనేపిధూననసఙ్క్రమణాయోగాత్,. ఏవంచవిద్యాయాఃపూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే, ప్రియాప్రియేషుసజాతీయాదృష్టజననే, సామర్థ్యంచసిద్ధం. ఏవంవిద్యాయాఃవినష్టప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చనోత్తరాఘమాత్రవిషయా- అపితుపూర్వోత్తరాఘవిషయాస్యాత్. తథాచోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దాసఙ్కోచశ్చభవేత్. తత్రవినాశః- భగవతఃపూర్వోత్పన్నకర్మఫలదిత్సానివృత్తిః. అశ్లేషశ్చ - ఉత్తరకర్మఫలదిత్సాప్రతిబన్ధః. తౌచయద్యథోపహితౌ- యద్యయంప్రక్రాన్తముపాసనంసమాపయేత్ - పూర్వోత్తరయోఃకర్మణోఃఫలంనదాస్యామీతిసఙ్కల్పరూపౌహితౌ. సమాప్తేతుకర్మఫలంనైవదాస్యామీతిసఙ్కల్పోవిధూననశ్రుత్యర్థః- లోకేసేవారమ్భసమాపనయోః ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, శాస్త్రేషుతీర్థసేవాద్యుపక్రమసమాపనయోఃఫలతారతమ్యదర్శనా, చ్చ. లోకేరాజాదీనామివపరమాత్మనోపిస్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేనతత్ప్రియాప్రియజనేషుతదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సాచభవతి. ఏవంపూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి. ……………

తదధిగమాధికరణంసమాప్తమ్.

———

౧౪॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు॥ అవాన్తరసఙ్గతిఃస్ఫుటా. *ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః- ఏవమితిన్యాయాతిదేశః. ఉత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌకింసమ్భవతః- నేతి. కిం *పాపంకర్మనశ్లిష్యతే *సర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతి

ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయా అశ్లేషవినాశావుక్తౌ- ఇతరస్య- పుణ్యస్యాప్యేవం- ఉక్తేనన్యాయేనాశ్లేషవినాశౌవిద్యయాస్యాతాం- విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యాద్వ్యపదేశాచ్చ. భవతిచవ్యపదేశఃఉభేసుకృతదుష్కృతేనిర్దిశ్య *సర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతి, *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతి, చ. ముముక్షోరనిష్టఫలత్వాత్సుకృతస్యాపిపాప్మశబ్దేనవ్యపదేశః.... ... ...

సుకృతస్యాపిశాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్యకేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చవిద్యయాఽవిరోధశఙ్కాంనివర్తయితుమతిదేశః. ... ...

ననువిదుషోపిసేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయేవృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ - కథంతేషాంవిరోధాద్వినాశఉచ్యతే. తత్రాహ (పాతేత్వితి) శరీరపాతేతుతేషాంవినాశః. శరీరపాతాదూర్ధ్వంతువిద్యానుగుణదృష్టఫలానిసుకృతానినశ్యన్తీత్యర్థః..........

ఇతరాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥

బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేఃపూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ. తతఃపూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోఃకిమవిశేషేణవినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతివిశయే-*సర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతివిద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణాత్, విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేఃకులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపత్తే, రవిశేషేణ.... ... ...

వాక్యద్వయంసుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరం- ఉతదుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరం. కిమత్రపాపకర్మశబ్దోనిషిద్ధపరః - ఉతవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరః. *సర్వేపాప్మానఇతివాక్యంకింపాపశబ్దస్యవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరతామవగమయతి- నేతి. *నసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతిహిశ్రూయతే. నచేత్- పాపశబ్దస్యనిషిద్ధమాత్రపరతయావాక్యయోఃదుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వాన్నసుకృతాశ్లేషవినాశసమ్భవః. అవగమయతిచేత్ - పాపశబ్దస్యవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేనవాక్యయోస్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వోత్తరసుకృతయోరశ్లేషవినాశసమ్భవఇతి. ఏవంశఙ్కాంవ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) ఉక్తంన్యాయంవివృణోతి (విద్యాఫలేతి) ఏవంశబ్దేనపూర్వసూత్రానుకృష్టవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతిచేతి) పుణ్యస్యాపిపాప్మశబ్దవాచ్యత్వేశ్రుతిందర్శయతి (ఉభేఇతి) ఉభయోఃపృథగభిధానేశ్రుతిమాహ (తత్సుకృతేతి) ... ...

అతిదేశస్యాధికాశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి) ... ...

సూత్రఖణ్డాన్తరస్యశఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణదృష్టఫలానితిష్ఠన్తిచేత్- తానిశరీరపాతాదూర్ధ్వంనశ్యన్తీత్యర్థః. ... ...

పరేచాపరేచ *పాతేత్వితిసూత్రఖణ్డమేవంవ్యాచక్షతే- అశ్లేషవినాశసిద్ధేర్దేహపాతేముక్తిరవశ్యంభావినీ- తుశబ్దోఽవధారణఇతి. తన్నిష్ప్రయోజనం- సర్వబన్ధకవిరహేమోక్షస్యవక్ష్యమాణప్రకారేణనిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రారబ్ధకర్మక్షయేసతిదేహపాతేమోక్షస్యోపరితనాధికరణవిరుద్ధత్వాచ్చ.—— అన్యేత్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః- నవినాశాతిదేశఇతివదన్తి. తదయుక్తం - వినాశశ్రవణగూఢహేతోరసిద్ధత్వాత్, పాప్మశబ్దస్యోభయవాచిత్వోపపాదనాచ్చ. దేహాన్తేజ్ఞాతిభిఃపరిగ్రహాదవినాశఇతిచేన్న- ద్విషద్భిఃపరిగ్రహేణదుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్ సుకృతస్యాశ్లేషోనామ- కామ్యకర్మరుచ్యనుత్పత్తిః. పఙ్క్తిపావనత్వాదిలక్షణమాహాత్మ్యస్యతువిద్యయాఽవిరోధాభావాన్నాశ్లేషః. ఏవంస్వసామర్థ్యప్రభావితంజ్ఞానఫలంనిరూపితం- కదాత్వానైయోగికఫలంసుకృతదుష్కృతప్రహాణమిత్యపేక్షాయామాహ *పాతేత్వితి- దేహపాతఏవేత్యర్థఇత్యాహుః. *పాతఇత్యస్యవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- నిష్ఫలత్వాదేవ. తచ్చ *సామ్పరాయఇత్యత్రప్రాగుక్తత్వాత్. అపేక్షితాకథనంచ - భాష్యోక్తశఙ్కాయాఃపరిహరణీయత్వాత్. అతోయథాభాష్యమేవార్థః. ....

ఇతరాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) (తతఃపూర్వభావినోః) బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిపూర్వభావినోరిత్యర్థః. కింపూర్వేసుకృతదుష్కృతేఅవిశేషేణనశ్యతః- ఉతానారబ్ధఫలే. కిం *సర్వేపాప్మానఇతిసర్వశబ్దస్వారస్యానురోధోన్యాయ్యః- ఉత *తస్యతావదితివిళమ్బశ్రుత్యనురోధః. కింకులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశేసంస్కారేణశరీరధారణముపపద్యతే- నేతి. కిమీశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణసంస్కారకల్పనాయాంప్రమాణమస్తి- నేతి. అస్తిచేత్ - తేనశరీరధారణోపపత్తేఃసర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్యన్యాయ్యత్వాదవిశేషేణనశ్యతః. నచేత్- సంస్కారేణశరీరధారణాయోగాత్ విళమ్బశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలేఏవనశ్యతఇతిసిద్ధ్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే (అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే ఇతి) విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అనారబ్ధకార్యే - అప్రవృత్తఫలే ఏవ విద్యయా నశ్యతః. కుతః. (తదవధేః) *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతవిళంబావధిశ్రుతేః. న చ పుణ్యాపుణ్యకర్మజన్య భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ శరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావే ప్రమాణమస్తి. ....

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. ❀ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥ ❀

*ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేష ఇతి విద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః. అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్యనైమిత్తికానాం స్వాశ్రమధర్మాణామపి సుకృతత్వసామాన్యేన తత్ఫలస్యాశ్లేషాదనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానే ప్రాప్త ఉచ్యతే. ... ...

(అగ్నిహోత్రాదిత్వితి) తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యో విశేషణార్థః. అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాః ఫలాశ్లేషాసంభవాదనుష్ఠేయా ఏవ. తదసంభవశ్చ తత్కార్యార్థత్వాత్తేషాం. విద్యాఖ్యకార్యాయైవ హీం విదుషోఽగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానం. కథమిదమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యాసాధనత్వం. విద్యాయాశ్చాప్రయాణాదభ్యాసాధేయాతిశయాయా అహరహరుత్పాద్యత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థమాశ్రమకర్మాప్యహరహరనుష్ఠేయమేవ - అన్యథా ఆశ్రమకర్మలోపే నూషితాన్తఃకరణస్య విద్యోత్పత్తిరేవ న స్యాత్.......

యది అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యా విద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేః ప్రాచీనం చ సుకృతం *యావత్సంపాతముషిత్వా *ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యనుభవేన వినష్టం, భుక్తశిష్టం చ ప్రారబ్ధఫలం,- *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్య కో విషయః. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. ❀ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః॥ ❀ అతః అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృ

సర్వమిథ్యాత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం- ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి మిథ్యాత్వేన బాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానసైషమ్యం ప్రాగేవోక్తం. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మణః కులాలచక్రవేగవదన్తరాళే ప్రతిబన్ధాసంభవ ఇత్యపి దురుక్తం- స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్ -ద్వితీయక్షణే ప్రబోధేన తత్తద్వేగస్య బాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారాద్దేహధారణం చేత్ - క్షీణాయుషామవిదుషామపి దేహధారణం స్యాత్..............................

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్

౧౬॥ సూ. ❀ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥ ❀ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్స్వగ్నిహోత్రాదినైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపి తన్నైరపేక్ష్యశఙ్కాయాం *సర్వాపేక్షేతి సూత్రం. యజ్ఞాదేరాశ్రమధర్మత్వే విద్యాఙ్గత్వే చ నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం *సహకారిత్వేన చేతి సూత్రం. సుకృతఫలాశ్లేషాదననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం *అగ్నిహోత్రాదీతి సూత్రం. ఏవం సూత్రాణామపౌనరుక్త్యావహే హి శఙ్కావిశేషే సూత్రాణాముత్థానాత్సముచ్చయవాదో నిరవకాశః. కిమగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మో విదుషః కార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కిమశ్లేషవచనం సర్వసుకృతవిషయం - ఉత విద్యాఙ్గాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తసుకృతవిషయం. కిం విద్వత్సంబన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపి ఫలం విద్యావ్యతిరిక్తం- ఉత విద్యైవేతి. వ్యతిరిక్తం చేత్ - అశ్లేషవచనస్య సర్వసుకృతవిషయతయా కార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయతా. విద్యైవ ఫలం చేత్- అశ్లేషవచనస్య విద్వత్సంబన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన కార్యాశ్లేషాభావాదనుష్ఠేయతా. పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా) ... ...

రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) తర్హి సకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి) ... ...

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి) (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్య కో విషయ ఇతి) ఉత్తరపాపకృత్యాయాః ప్రాగ్భుక్తఫలత్వాత్, ప్రారబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ *ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యస్యోత్తరాఘవిషయస్యాస్త్విదితి మత్వా సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్య కో విషయ ఇత్యుక్తమ్.......................................

౧౭॥ సూ. ❀ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః॥ ❀ భుక్తం, భుజ్యమానం, భోక్ష్యమాణం, ప్రతిబద్ధఫలం, చేతి విధం కర్మ.

త్యాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అన్యాపి-విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయోరుభయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాఽనన్తాసమ్భవత్యేవ- తద్విషయమిదమేకేషాం శాఖినాం వచనం *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యామితి. విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా. ……………

అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౧౮॥ సూ. యదేవ విద్యయేతి హి॥ *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబన్ధఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధస్సూచ్యతే హి. అతో విద్యోఽనుష్ఠితప్రతిబద్ధఫలవిషయం *సుహృదస్సాధుకృత్యామితి శాట్యాయనకమ్. ……………

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తత్ర పూర్వాకృతం, పశ్చాచ్చ వృష్ట్యాదిహేతోః కృతం, ప్రతిబద్ధఫలం కర్మాస్తి - తద్విషయా *సుహృదస్సాధుకృత్యామితి శ్రుతిరశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః ……………

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి) (పూర్వోక్తం స్మారయతీతి) *పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధం ఫలమితి సూత్రేణ కణ్ఠోక్తమత్ర స్మారయతీత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. యదేవ విద్యయేతి హి॥ (సూచ్యతే హీతి) అయం హిశబ్దః *పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్ర హిశబ్దవదన్వయప్రసిద్ధిద్యోతకః- కింతూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః…. … … … … … … … … …

పరేతు *తత్కార్యాయేతి- జ్ఞానస్య యత్కార్యం- మోక్షః- తదర్థమితి వ్యాఖ్యాయ- జ్ఞానకార్యస్య మోక్షస్య కర్మకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వారేణైవోపచారికమితి వదన్తి. తతోఽపరం జ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతి వ్యాఖ్యానం. ఉత్పన్నే సమ్యగ్దర్శనే విదుషః కామ్యత్వావశ్యత్వాభావాద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయం తత్కార్యార్థత్వాభిధానం యద్వా- సగుణవిద్యానుకర్తృత్వానతివృత్తేర్విద్యోత్పత్తావపి తస్యాగ్నిహోత్రాదిసమ్భవాత్ తద్విషయమితి చాహుః. తదపి-సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహమన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమగ్నిహోత్రాదేరనువర్తనీయతాయాః *సఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషమితి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నం. *అతోఽన్యాపీతి-సాధుకృత్యావాక్యం కామ్యవిషయమిత్యాహుః. *యదేవ విద్యయేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- *తేనోభౌ కురుతః యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్తమసంయుక్తం చ కర్మ. తత్ర విద్యాసంయుక్తం కర్మ ప్రకృష్టం. *బ్రాహ్మణాయ దద్యాదిత్యుక్తేఽపి *విద్యాంవ్రతవతే దద్యాన్న మూర్ఖాయేతి విశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ *యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేఽపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధేర్విద్యాసంయుక్తకర్మణ ఏవ జ్ఞానార్థత్వమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- *తదేవ వీర్యవత్తరమితి శ్రవణాద్విద్యావిధురస్య వీర్యవత్త్వమాత్రం గమ్యత ఇతి తావదుపకారహేతుత్వాదవిశేషేణాసంయుక్తమపి కర్మ జ్ఞానార్థమనుష్ఠేయమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణాద్వేదానువచనదానాదీనామివ విద్యావిధురస్య యజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః. యజ్ఞస్యైవ హ్యజ్ఞాతస్య హోమాసాధనం - నదానాదేః. * బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేఽపి విలక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తం- *దానమశ్రోత్రియే యథా *అశ్రోత్రియే శ్రాద్ధం ... త్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్య తద్దైకార్థ్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః- నతు వచనాన్తరసాపేక్షా. ఇహతు వాక్యాన్తరేణ విద్యావిధురయజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావ ఏవ- యథా *స్వర్గకామో యజేత : యజ్ఞేన దేవేభ్యః ఇత్యాదిషు విద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః. అతః పూర్వపక్షోత్థానాదనారమ్భణీయత్వైవ.—— అపరేతు*తత్కార్యాయ-అపవర్గాయేతి సముచ్చయపరమాహుః. తదయుక్తం- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేచ *యదేవ విద్యయేతి సూత్రముపేక్షిషత. తదయుక్తం-యదాపరోక్తయోజనైవ స్యాత్ తదాహ్యానర్థక్యం - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజనసద్భావాదపరేషాం మతిమాన్ద్యమేవ తేన ద్యోతితం —— సముచ్చయప్రామాణికత్వదోషోఽన్యేషామపి తుల్యః. అన్యేతు విద్యాసహకారిణాం కర్మణాం విద్యయా ప్రహాణసమ్భావనాయా ఏవాభావాత్ విద్యాధిగమాత్ప్రాగ్జన్మాన్తరే చానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తికకర్మవిషయమిదమధికరణం వ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుష్ఠాయినాం సమ్మానప్రాప్తివత్స్వాధికారార్థానామప్యగ్నిహోత్రాదీనామపవర్గోఽవాన్తరఫలం భవతీత్యప్రహాణమితి సిద్ధాన్తయన్తి. * య ఆత్మానమేవ లోకముపాస్తే న హాస్య కర్మ క్షీయత ఇతి వచనమత్ర ప్రమాణయన్తి- *యస్యైతే ఖలు సంస్కారాణామేకదేశోఽప్యష్టావాత్మగుణా అథ స బ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యం చ గచ్ఛతీతి గర్భసంస్కారాదేరపవర్గార్థత్వవిషయస్మృత్యుపబృంహితత్వాత్ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయుక్తం-ఉదాహృతవచనస్య విద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వే స్వరసతః ప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచిదాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ కర్తృత్వమతాఫలవిషయత్రైవిధ్యత్యాగాభావే కర్మణోఽపవర్గార్థత్వాయోగాద్వేదాన్తజ్ఞానాత్పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చ తదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాం కథం

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥

యయోః పుణ్యపాపయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ- తాభ్యామితరే ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉత తచ్ఛరీరావసానే శరీరాన్తరావసానే వేత్యనియమ ఇతి సంశయే- *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్య ఇతి తచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వశ్రవణాత్తదవసానే. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (భోగేనత్వితి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫలభోగేన క్షపయిత్వా తత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరం బ్రహ్మ సమ్పద్యతే. తే చ పుణ్యపాపే ఏకశరీరభోగ్యఫలే చేత్- తచ్ఛరీరావసానే సమ్పద్యతే- అనేకశరీరభోగ్యఫలే చేత్ - తదవసానే సమ్పద్యతే- భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వాదారబ్ధఫలయోః కర్మణోః. *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్య ఇతి చ భోగేన తయోః కర్మణోః విమోక్ష ఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్. తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితమభుక్తఫలమనారబ్ధఫలం పుణ్యపాపరూపం కర్మానాదికాలసంచితమనన్తం విద్యామాహాత్మ్యాద్వినశ్యతి - విద్యారమ్భోత్తరకాలమనుష్ఠితం చ న శ్లిష్యతి. తత్ర పుణ్యరూపం సర్వం విదుషస్సుహృదో గృహ్ణన్తి- పాపం చ ద్విషన్త ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

విద్యయా ప్రహాణాశఙ్కేతి చేన్న - అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేన విద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్య ప్రతిబద్ధత్వాత్తద్విషయశ్రుతేరర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః. పరవిద్యాకార్యమపి జనయన్తి యజ్ఞాదయః - కిం పునస్స్వర్గమితి హి స్తోతుం శక్యం. అతః ప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వమనాదృత్య విద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవిషయత్వాశ్రయణం యుక్తం. *అతోన్యాపీతి సూత్రేణ ప్రహాణవచనం వినియోగవచనం చ కామ్యవిషయమిత్యుక్తే- మోక్షార్థం కర్మ తు న ప్రహీయతే- కిం త్వా బ్రహ్మలయాత్తమనుగచ్ఛతి- ఏవం కామ్యాని విజ్ఞానాని చ దేహాన్తే ప్రహీయన్తే- నిత్యాని విజ్ఞానాని విద్వాంసమనుగచ్ఛన్తీతి కర్మజ్ఞానేషు చ విభాగముక్త్వా- నిత్యాని విజ్ఞానానీసన్తీతి శఙ్కామాపాద్య- తత్పరిహారపరం * యదేవ విద్యయేతి సూత్రం వ్యాచక్షతే - కర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం హి విహితం. తత్ర కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయతే- మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతీతి. అత్ర బ్రూమః-మోక్షార్థం కర్మ విద్వాంసమనుగచ్ఛతీత్యేతస్య ముముక్షోశ్చరమదేహపాతే- ఉత తద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమే కల్పే నాయం విభాగః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్య నిరస్తతయా విద్యోత్పాదనమాత్రపర్యవసితార్థస్య కర్మణో మోక్షార్థమనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయే తు - కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్ కామ్యం కర్మ ప్రహీయతే - మోక్షార్థమనుగచ్ఛతీతి విభాగోఽనుపపన్నః. యతః కర్మణాం విద్యాఙ్గత్వమేవ- న మోక్షార్థత్వం- అత ఏవ మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయత ఇతి చ విభాగోఽనుపపన్నః. నను ముముక్షోశ్చరమేతరదేహపాతేపి విద్యాఙ్గకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతి- ఇతరత్ప్రహీయత ఇతి విభాగపరం సూత్రం స్యాదితి చేత్. చరమదేహపాతాత్పూర్వమశేషసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావేన సుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపి ప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమాననుగమానుగుణౌ హ్యుపకారకానుగమానుగమౌ. అత ఏవ హి మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమస్త్వయోత్ప్రేక్ష్యతే అతః ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదనమాకాఙ్క్షితమితి తత్పరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉత తచ్ఛరీరావసానే దేహాన్తరావసానే వేత్యనియమః. కిం *తస్య తావదితి వాక్యం విద్యాయోనిశరీరావసానమవగమయతి - ఉత శరీరమతన్త్రీకృత్య ఫలభోగావసానమవగమయతీతి. ప్రథమే- విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం. ద్వితీయే త్వనియమః. ... ...

పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తస్య తావదితి) *యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యత్ర దేహాన్తదవధిశ్చ న శ్రుతౌ. *ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మేత్యత్ర శరీరం శ్రుతం - అవధిస్తు న శ్రుతః. శరీరమిత్యేకవచనమపి జాతివిషయం- * అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమితి పూర్వఖణ్డస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభిప్రాయేణ దేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తం. అస్మిన్నాదేబహ్వధికరణోక్తార్థస్యానుగ్రహత్వాయాహ (తదేవమితి) ... ...

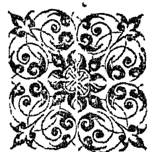
పరే తు *అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర యద్వ్యావర్తితం- తస్య కర్మణః క్షయప్రకారం దర్శయతీదం సూత్రమిత్యాహుః. తత్ప్రయోజనశూన్యత్వాదనాదరణీయం - అనారబ్ధకార్యయోర్జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితే తదితరయోర్హి భోగేన క్షయః స్ఫుటః.—— అపరే తు కర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వా,

ద్వయమప్యవిద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వానుపపత్తా, ద్బహుశరీరప్రదైకకర్మణో దేహాన్తరోపాధా * తస్యతావదేవేతి శ్రుతివశేన భోగానుపపత్తా, చ్చ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవక్షయ ఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా- * తస్య తావదిత్యవశేషితస్యకర్మణోజ్ఞానబాహ్యత్వాయోగా, ద్విదుషోపి సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తే రభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, * తస్యతావదితి శ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, అత ఏవ ప్రారబ్ధస్య దేహాన్తరోపాధౌ జ్ఞానబాహ్యత్వాశ్రయణాయోగా, చ్చ భోగేనైవక్షయ ఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- * అనారబ్ధకార్యేఏవతు ప్రసమ్భృతత్వాత్. ఏవకారార్థోహి ప్రారబ్ధస్యజ్ఞానాద్బాహ్యత్వం. తచ్చ * తస్యతావదిత్యవధి శ్రవణేనసమర్థితం. అవిద్యాపూర్వకత్వాత్కర్తృత్వస్య- తదథావా బ్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతిచేత్. యదిసాపరిహార్యా - తర్హి తత్రైవపరిహర్తవ్యా. ఇహసూత్రే పితత్పరిహారస్యాప్రాయికత్వం వక్తవ్యం-ఉత్తరత్రైవవక్తుంయుక్తం- సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయాతదౌపయికార్థానాంతత్రైవవక్తవ్యత్వాత్ యుక్తేరపినిర్మూలా-- ఇత్యుక్తౌ డన్రమహాణ ఇతిముక్తౌపరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపికర్తృత్వ శ్రవణేనతస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్. కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వంచౌపాధికమితిపూర్వపక్షయుక్తేర్నిర్మూలతయాఽనారమ్భణీయతా. అతః * అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర ప్రారబ్ధస్యభోగవినాశ్యత్వే సిద్ధేతదవధేరేవచిన్తనీయత్వం యుక్తం.—— —అన్యేతు ఏకస్యాపి కర్మణో బహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, * తస్యతావదిత్యస్యకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, వ్యాసాదీనాంపునర్జన్మదర్శనా, చ్చవిద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావంపూర్వపక్షీకృత్య-విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపికర్మణోవిరతవ్యాపారత్వా, ద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేనవిద్యావినాశ్యత్వాత్, * తస్యతావదితివాక్యస్యతద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వ్యాసాదీనామాధికారికత్వాదవిరతవ్యాపారేణపూర్వకర్మణైవబహుశరీరగ్రహణోపపత్తే, శ్చవిద్యాయోనిశరీరావసానత్వంసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణోవిరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుతవ్యాసాదీనాంబహుదేహపరిగ్రహస్తద్విరుద్ధ ఉపలభ్యతే. తేషాంకర్మణోఽవిరతవ్యాపారత్వేసమ్ప్రతిపన్నేతదితరేషామేకస్మిన్విద్యాయోనిదేహాన్త ఏవవిరతవ్యాపారత్వే కిం ప్రమాణం * తస్యతావదితిశ్రుతేస్త్వవధివిశేషాశ్రవణాత్తద్దేహపాతావధిపరత్వమనుపపన్నం. నహివిద్యాయోనేశ్శరీరాద్యావన్నవిమోక్ష్యఇతి శ్రూయతే. తస్మాద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావ ఏవసిద్ధాన్తీకర్తవ్యః. ………

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౪.—— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౪౮౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

ఇదానీంవిదుషోగతిప్రకారంచిన్తయితుమారభతే. ప్రథమంతావదుత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *అస్యసోమ్యపురుషస్యప్రయతోవాఙ్మనసిసమ్పద్యతేమనఃప్రాణేప్రాణస్తేజసి తేజఃపరస్యాందేవతాయామితి. అత్ర *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివాచోమనసిసమ్పత్తిశ్రుతిఃకింవాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా- ఉతవాగ్విషయేతివిశయే- వృత్తిమాత్రవిషయేతియుక్తం. కుతః. మనసోవాక్ప్రకృతిత్వాభావాత్తత్రవాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాంమనోధీనత్వేనవృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిఃకథంచిదుపపద్యతఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (వాఙ్మనసీతి) వాక్స్వరూపమేవమనసిసమ్పద్యతే. కుతః. (దర్శనాత్) దృశ్యతేహివాగిన్ద్రియఉపరతేపిమనఃప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపితదుపపద్యతఇతిచేత్. తత్రాహ (శబ్దాచ్చేతి) *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవహిశబ్దః- నవృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. నహితదానీంవృత్త్యుపరమేవాగిన్ద్రియంప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే- యేనవృత్తిమాత్రమేవసమ్పద్యతఇత్యుచ్యేత. యదుక్తంమనసోవాక్ప్రకృతిత్వాభావాద్వాచోమనసిసమ్పత్తిర్నోపపద్యతఇతి - తత్ *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివచనాన్మనసావాక్సంయుజ్యతే - నతుతత్రలీయతఇతిపరిహర్తవ్యమ్.................

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను॥ యతోవాచోమనసాసంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః-నతులయః-అతఏవవాచమనుసర్వేషామిన్ద్రియాణాంమనసిసమ్పత్తిశ్రుతిరుపపద్యతే *తస్మాదుపశాన్తతేజా అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసిసమ్పద్యమానైరితి.................

వాగధికరణంసమాప్తమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ శరీరస్థితిసమయేయద్విద్యాఫలం- తదుక్తం - అథగత్యుపక్రమశ్చిన్త్యతఇతిపాదసఙ్గతిః గతేరుపక్రమః- ఉత్క్రాన్తిః. సాచిన్త్యతే. కిమియంసమ్పత్తిర్వాగ్వృత్తివిషయా - ఉతవాక్స్వరూపవిషయేతి. కింవాక్ఛబ్దస్యముఖ్యార్థపరిగ్రహఉపపన్నః- నేతి. కిమియంసమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతవ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాన్తరసమ్పత్తివచనంకింలయపరత్వే ప్యుపపద్యతే- ఉతసంయోగపరత్వఏవేతి. యదాలయపరత్వేప్యుపపద్యతే - తదాసమ్పత్తేర్లయరూపతయావాక్ఛబ్దస్యముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగాత్సమ్పత్తిర్వృత్తివిషయాస్యాత్. యదాసంయోగపరత్వఏవోపపత్తిః-తదాసమ్పత్తేస్సంయోగరూపత్వేనవాక్ఛబ్దస్యముఖ్యార్థత్వాత్సమ్పత్తిస్స్వరూపవిషయాస్యాత్.(కుతఇత్యాది) కారణేహిలయః- నవాచోమనఃకారణం-తత్ప్రవృత్తేరేవకారణంమనఇతివృత్తివిషయాసమ్పత్తిరిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేర్హి వాగాశ్రయభూతా- నమనః- అతస్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్యమనసిలయఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణకథంచిదిత్యుక్తం. ... ...

(వాఙ్మనసీతీతి) వాక్ఛబ్దస్యవృత్తిపరత్వేలక్షణాస్యాత్ - స్వరూపపరత్వేతునలక్షణా. సమ్పత్తిశబ్దోలయవాచీ, సంయోగవాచీ, చ. లయవాచిత్వే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్సంయోగవాచిత్వమస్వరసమితిచేత్. పూర్వపక్షిణోపిలయవాచిత్వమయుక్తం- ఉపాదానేహిలయః. వాగ్వృత్తేర్వాగేవోపాదానం- మనస్తునిమిత్తం. ఏవంవాక్ఛబ్దసమ్పత్తిశబ్దయోరుభయోరపిలాక్షణికత్వాస్వారస్యప్రసఙ్గఃపూర్వపక్షే. అస్మాకంతుసమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ-నవాక్ఛబ్దలక్షణేతివిశేషఇత్యర్థః.(దృశ్యతేహీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారంమనః-నివృత్తవ్యాపారంవాగిన్ద్రియం. తత్రప్రవృత్తస్యకార్యేమనసినివృత్తస్యకార్యంవాగిన్ద్రియమన్తర్గతంభవితుమర్హతి-యథాప్రవృత్తస్యకార్యేదారుణినివృత్తస్యకార్యోఽగ్నిరన్తర్భూతఇతిభావః.(వృత్తిమాత్రేతి)యద్యప్యనివృత్తస్యకార్యం- తత్ప్రవృత్తస్యకార్యేఽన్తర్గతంభవతీతినవ్యాప్తిరస్తి- అతోవృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపివాగిన్ద్రియోపరమేమనఃప్రవృత్తిదర్శనముపపద్యతఇత్యర్థః. *దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చేతిద్వయమప్యేకోహేతుః. ....

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను॥ (వాచమను) వాచఃపశ్చాదిత్యర్థః.................

వాగధికరణంసమాప్తమ్.

3॥ సూ. తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ ॥

తత్ - సర్వేన్ద్రియసంయుక్తంమనఃప్రాణేసమ్పద్యతే-ప్రాణేనసంయుజ్యతే- నమనోవృత్తిమాత్రం. కుతః. (ఉత్తరాత్) *మనఃప్రాణఇతివాక్యాత్. ... ...

అధికాశఙ్కాతు *అన్నమయంహిసోమ్యమనఇతివచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వమవగమ్యతే-అన్నస్యచ *తా అన్నమసృజన్తేత్యమ్మయత్వంసిద్ధం. *ఆపోమయఃప్రాణఇతిచాప్ప్రకృతిత్వంప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనఃప్రాణేసమ్పద్యతఇత్యత్రప్రాణశబ్దేనప్రాణప్రకృతిభూతా అపోనిర్దిశ్యన్తాసుమనస్సమ్పత్తిప్రతిపాదనే పరమ్పరయాస్వకారణేలయఇతిసమ్పత్తివచనముపపన్నంభవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు *అన్నమయంహిసోమ్యమనఃఆపోమయఃప్రాణఇతిమనఃప్రాణయోరన్నాద్భిశ్చాప్యాయనముచ్యతే- నతత్ప్రకృతిత్వం - అహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ఆకాశవికారత్వాచ్చప్రాణస్య. ప్రాణశబ్దేనాపాంలక్షణాచస్యాదితి. ....

మనోధికరణంసమాప్తమ్.

3॥ సూ. తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ ॥ సఙ్గతిఃస్ఫుటా. కిమత్రమనసోలయఉచ్యతే- ఉతసంయోగః. కిమత్ర *ప్రాణ ఇత్యపాంనిర్దేశః- ఉతప్రాణస్యైవ. *ఆపోమయఇతివాక్యంకింప్రకృతివికారభావపరం - ఉతాప్యాయనపరం. ప్రకృతివికారపరత్వే- ప్రాణఇ త్యపాంనిర్దేశాత్సమ్పత్తిర్లయస్స్యాత్- ఆప్యాయనపరత్వే- ప్రాణస్యైవనిర్దేశాత్సమ్పత్తిస్సంయోగస్స్యాత్. తచ్ఛబ్దంవ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి) (అధికాశఙ్కేత్యాది) (పరమ్పరయాస్వకారణేలయఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్యమనసఃప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సులయ ఇత్యర్థః. ... ...

పరిహరతి (పరిహారస్త్వితి) ... ...

పరేతుశ్రుతిలక్షణావిశయేశ్రుతేర్బలీయస్త్వాద్వాగేవసమ్పద్యతఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా- వాచోమనఃప్రకృతికత్వాభావేనతత్రతల్లయాయోగాత్, పార్థివేన్ధనజన్యాయాఅగ్నివృత్తేరప్సూపశమదర్శనేనవృత్త్యుద్భవాభిభవయోఃప్రకృతిసమాశ్రయత్వాసమ్భవాచ్చవాగ్వృత్తిర్మనసిసమ్పద్య తే- ఏవమేవేన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసిసమ్పద్యతఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. *శబ్దాదితి - వాక్ఛబ్దస్యాపివృత్త్యభేదోపచారాదుపపత్తేరితివ్యాచక్షతే. తదయు క్తం- సాత్రయోర్వాక్ఛబ్దశబ్దయోర్వృత్త్యుపపత్తిపరత్వేలాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, అర్థవిరోధాచ్చ. అర్థవిరోధశ్చశ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్ఛబ్దస్యవృత్తిపరత్వం,* మనసీతిసప్తమ్యాఃనిరర్థకత్వం, లయవాచినస్సమ్పత్తిశబ్దస్యఉపశమపరత్వం, చ. స్వావస్థాప్రహాణేనకారణసంశ్లేషోహిల యః- నతూపశమమాత్రం. జలసంసర్గోవహ్నేశాన్తిహేతుః - నస్థానం - అభిజ్వలనాభావాహ్యగ్న్యవయవాశ్రయః. అమ్భసోక్షేపేవహ్నేసత్యప్సు నాశామ్యతీతిప్యుచ్యతే- నత్వప్సుశామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షేపేత్వగ్నేతచ్ఛాన్తిహేతురేవజలం-నత్వభిజ్వలనాభావాధికరణం. బహుసలిలస్యాఙ్గా రాధికరణతయావివేకాభావాన్నిరిన్ధనోఽప్సుశామ్యతీతివ్యవహారః. అతశ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యం. అస్మాకంతుసమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమాత్రమేవే త్యస్మత్పక్షఏవోపపన్నః. *తన్మనఃప్రాణఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపిమనోవృత్తిలయపరత్వముక్తదోషగ్రస్తం.—— అపరేత్వస్మిన్నధికరణేతుల్యాభి ప్రాయాస్తుల్యప్రతిక్షేపాశ్చ. హేతువైషమ్యమేవ- బ్రహ్మణిలయశ్రుతివిరోధాత్, దివిదమిషాపిదేహాన్తరప్రతిపత్త్యౌకరణానువృత్త్యనుపపత్తేశ్చవా గ్వృత్తిలయఇతి. తత్రాద్యోహేతురయుక్తః. తథాహి- మనసివాగ్వృత్తిలయశ్చేత్- బ్రహ్మణిసర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసాబ్రహ్మభిన్నత్వా దవిరోధశ్చేత్- స్వరూపలయేపితుల్యం. ద్వితీయస్తుస్వరూపలయాభావహేతుత్వాదస్మత్పక్షానుగుణః.—— అన్యేతువాగాదిబాహ్యేన్ద్రియాణాం మనస్యేవలయః- ఉతాన్యత్రేతివిచార్య- మనశ్శబ్దలక్షితేఽహఙ్కారేలయఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా- సమ్పత్తిశబ్దేనవృత్తివిలోపాయసంయోగస్యవివక్షిత త్వాన్మనస్యేవసమ్పత్తిరితిసిద్ధాన్తయన్తి. *తన్మనఇతి- ప్రాణశబ్దలక్షితేఽహఙ్కారేమనసోలయఇత్యాశఙ్క్య- పూర్వవత్సిద్ధాన్తయన్తి. ముఖ్యప్రాణేమ నస్సంశ్లేషశ్చేత్- సహోత్క్రాన్తిర్వాచ్యా- నతుపశ్చాత్. * సర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామన్తీతిపశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్యమన సోనప్రాణసంయోగఇత్యధికాశఙ్కాముక్త్వా- అనర్థపశ్చాద్భావపరః- కిన్తుతృతీయార్థకర్మప్రవచనీయః. తస్మాత్సహోత్క్రాన్తిమతీత్యధికంపరిహారమా హుః. తత్రవిచారస్యసమ్పత్తిస్థానవిషయత్వాదపిసమ్పద్యమానవస్తువిషయత్వముచితం- *ఆకాశాద్వాయుఃవాయోరగ్నిఃఅగ్నేరాపఇత్యుత్పత్తివచన ఇవసమ్పత్తివాక్యేపి *వాఙ్మనసి- మనఃప్రాణేప్రాణస్తేజసీతిశ్శృంఖలితనిర్దేశేపూర్వాపరయోర్మనశ్శబ్దయోఃప్రాణశబ్దయోశ్చార్థైక్యస్యస్వతఃప్రాప్తత్వేన అ హఙ్కారవాచిత్వమనోవాచిత్వాహఙ్కారవాచిత్వప్రాణవాచిత్వాశ్రయణాయోగాదేకస్మిన్నర్థేగ్రాహ్యే-తత్రాపిముఖ్యార్థస్యస్వతఃప్రాప్తత్వాన్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యైకరూపార్థస్వీకారే సత్యహఙ్కారపరత్వాత్తయోరుత్తరవాక్యాన్వయాయోగాన్ముఖ్యార్థస్యస్వతఃప్రాప్తఇతి-యథాప్రసిద్ధఏవార్థే స్వీకృతేసతిక్రియమాణోవిచారస్సమ్పద్యమానవస్తువిషయఏవభవితుమర్హతీతి.పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణమిన్ద్రియాణాంప్రాణసంశ్లేషబాధకమిత్యధికాశ

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యః॥

యథా *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతేమనః ప్రాణఇతివచనానురోధేనమనః ప్రాణయోరేవవాఙ్మనసయోస్సమ్పత్తిః- తథా *ప్రాణస్తేజసీతివచనాత్తేజస్యేవప్రాణస్సమ్పద్యతే.... ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సోఽధ్యక్షఇతి) సః- ప్రాణఃఅధ్యక్షే- కరణాధిపేజీవేసమ్పద్యతే. కుతః. (తదుపగమాదిభ్యః) ప్రాణస్యజీవోపగమస్తావచ్ఛ్రూయతే *ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలేసర్వే ప్రాణాఅభిసమాయన్తీతి. తథాజీవేనసహప్రాణస్యోత్క్రాన్తిశ్శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తంప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి. ప్రతిష్ఠాచజీవేనసహశ్రూయతే *కస్మిన్న్వహముత్క్రాన్తఉత్క్రాన్తోభవిష్యామికస్మిన్వాప్రతిష్ఠితేప్రతిష్ఠాస్యామీతి. ఏవంజీవేనసంయుజ్యతేనసహతేజస్సమ్పత్తిరిహ *ప్రాణస్తేజసీత్యుచ్యతే- యథాయమునాయాః గఙ్గయాసంయుజ్యసాగరగమనేఽపియమునాసాగరంగచ్ఛతీతివచోనవిరుధ్యతే-తద్వత్. ....

అధ్యక్షాధికరణంసమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషుతచ్ఛ్రుతేః॥

*ప్రాణస్తేజసీతిజీవసంయుక్తస్యప్రాణస్యతేజసిసమ్పత్తిరుక్తా. సాసమ్పత్తిఃకింతేజోమాత్రే- ఉతసంహతేషుసర్వేషుభూతేష్వితివిశయే- తేజోమాత్రశ్రవణాత్తేజసి.... ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (భూతేష్వితి) భూతేషుసమ్పద్యతే. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *పృథివీమయఆపోమయస్తేజోమయఇతిజీవస్యసఞ్చరతస్సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః. ....

జ్ఞాచానుపపన్నా-ప్రాణశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వంపూర్వపక్షయతామనభిమతం-పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్చప్రక్రియాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్యమూలాహ్యధికాశఙ్కా-మనసోఽహఙ్కారలీనత్వేముఖ్యప్రాణాత్పృథగిన్ద్రియోత్క్రమణంహివిరుధ్యతే. తస్మాద్విచారాధికశఙ్కైయథాభాష్యమేవోపపన్నే.

మనోఽధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కింప్రాణస్తేజసిసమ్పద్యతే-ఉతజీవే. కిం *ప్రాణస్తేజసీతివాక్యంజీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరం- ఉతకేవలతేజస్సమ్పత్తిపరం. జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వే *ప్రాణస్తేజసీతివాక్యస్వారస్యంహీయతే- నేతి. హీయతేచేత్- వాక్యస్యకేవలతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాన్నజీవేసమ్పత్తిః. నహీయతేచేత్- జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాద్వాక్యస్యప్రాణస్యజీవేసమ్పత్తిః. (యథేత్యాది) ... ...

ఉపగమః- సమ్బన్ధః. తేజశ్శబ్దేనభూతసూక్ష్మాంశకాఃవివక్షితాః. ఆదిశబ్దవివక్షితార్థమాహ (తథేతి) అన్యేనసంయుజ్యపదార్థాన్తరసమ్బన్ధేఽప్యన్యతరవాచిశబ్దనిర్దేశేదృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ... ...

ఇతరేత్రయోప్యశ్రుతత్వాదితిపూర్వపక్షహేతుమాహుః. హేత్వన్తరేసమ్భవత్యశ్రవణమాత్రస్యాహేతుత్వాదగ్ర్యప్రాయన్యాయోభాష్యేదర్శితః. సిద్ధాన్తేచస్పృష్ట్వాపాటలీపుత్రగమనస్యమధురావ్యవధానేఽపిస్పృష్ట్వాపాటలీపుత్రగమనవ్యవహారోదృష్టాన్తితః. తతోఽపిగఙ్గాసాహిత్యకణ్ఠోక్తిరహితయమునాసాగరగమనవ్యవహారదృష్టాన్తఉచితః- పాటలీపుత్రగమనేస్పృష్ట్వామధురయోస్సహగమనాభావాత్, ఇహతుసహగమనసద్భావాత్, గఙ్గాస్థానీయజీవాపేక్షయాయమునాస్థానీయస్యప్రాణస్యగుణభావాచ్చ. సహావస్థానస్యశ్రుతిం *సవిజ్ఞానోభవతీత్యుదాహరన్తి-విజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యావిజ్ఞానానీన్ద్రియాణి- సేన్ద్రియఇత్యర్థః. తస్యావిశదార్థత్వాత్ప్రతిష్ఠావిషయశ్రుత్యన్తరముదాహృతంభాష్యే.........................

అధ్యక్షాధికరణంసమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషుతచ్ఛ్రుతేః॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిమత్రభూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగః- ఉతతేజోమాత్రసంయోగఇతి. కింతేజశ్శబ్దస్తేజోమాత్రపరః-.ఉతభూతాన్తరసంసృష్టపరః. కిం *పృథివీమయఆపోమయఇత్యాదివాక్యంయుగపదనేకభూతసంసర్గంవర్ణయతి- నేతి. కింత్రివృత్కరణశ్రుతిఃపఞ్చీకరణస్మృతిశ్చసంహతానామేవకార్యసామర్థ్యందర్శయతః- నేతి. నచేత్- *పృథివీమయఇత్యాదినాయౌగపద్యప్రదర్శనాభావేనతేజశ్శబ్దస్యతేజోమాత్రపరతయాతేజోమాత్రసంయోగస్స్యాత్. దర్శయతశ్చేత్- పృథివీమయత్వాదిశ్రుత్యాయుగపదనేకభూతసంసర్గప్రదర్శనేనతేజశ్శబ్దస్యభూతాన్తరసంసృష్టతేజఃపరతయాభూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగస్స్యాత్. ... ...

(సర్వభూతమయత్వశ్రుతేరితి) భూతమాత్రేప్రకృతేఽపిసామర్థ్యాద్భూతమయత్వపరామర్శిత్వసిద్ధిస్తచ్ఛబ్దస్యఫలితేతిభావః.....................

నను తేజఃప్రభృతిష్వేకైకస్మిన్ క్రమేణసమ్పత్తావపి
* పృథివీమయఇత్యాదికా శ్రుతిరుపపద్యతే. అతఆహ

౬॥ సూ. ॥ నైకస్మిన్దర్శయతో హి॥ నైకస్మిన్-ఏకైకస్యకార్యాక్షమత్వాత్. ద ర్శయతో హ్యక్షమత్వం శ్రుతిస్మృతీ. *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణముపదిశ్యతే, *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్యకృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యావిశేషాన్తాహ్యణ్డముత్పాదయన్తితఇతి, అతః *ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే. అతో భూతేష్వేవసమ్పత్తిః................

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా- ఉతావిదుష ఏవేతి చిన్తాయాం- అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తం. కుతః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వవచనా, దుత్క్రాన్త్యభావాత్, విదుషో హ్యత్రైవామృతత్వం శ్రావ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి. ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౬॥ సూ. ॥ నైకస్మిన్దర్శయతో హి॥ పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషు వా భూతేష్వేకైకమేవ కార్యసమర్థం - న త్వత్రివృత్కృతమేకైకం కార్యసమర్థం- *ఆపః పురుషవచసో భవన్తీత్యత్ర త్రివృత్కృతానామేవాపాం కార్యకరత్వదర్శనాత్. అజహల్లక్షణయా తేజశ్శబ్దస్త్రివృత్కృతాన్భూతసూక్ష్మాంశ్చాహ. ... ...

అత్ర పరే చాపరే చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాన్తమేకమధికరణం వర్ణయన్తి - కథం తత్ప్రాప్తిః * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యపేక్షాయాం తన్నిర్వాహార్థం *భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రం-సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేషు వర్తత ఇత్యవగన్తవ్యం- తచ్ఛ్రుతేః- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాయ-తావతా ప్రాణస్యసాక్షాత్తేజఃప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ స్రుఘ్నపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేనవిరోధం శమయన్తి. ఏకమేవ తేజః శ్రూయతే-న భూతాన్తరమిత్యపేక్షాయాం *నైకస్మిన్నితి సూత్రమవతారయన్తి. *దర్శయతః-ప్రశ్నప్రతివచనే *ఆపః పురుషవచసఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మకత్వాదితి . *పృథివీమయ ఆపోమయః *అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః। తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సమ్భవత్యనుపూర్వశ ఇతి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయత ఇతి వేతి. * భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్యకణ్ఠోక్త్యభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారో దృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనం చ *సోఽధ్యక్ష ఇతి సూత్ర ఏవ కర్తుం యుక్తం- తత్ర జీవసమ్పత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, *భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహితప్రాణనిర్దేశాభావాత్, భూతశబ్దగతబహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ వ్యపదేశనీయశఙ్కాభేదసద్భావాపదధికరణభేదస్యాన్యాయ్యత్వాత్,. నను *నైకస్మిన్నిత్యనేన పునరుక్తిరితి చేన్న- తస్య వ్యపదేశనీయశఙ్కాన్తరస్యోపన్యస్తత్వాత్.——. అన్యేత్వధికరణభేదం వర్ణయన్త ఏవ *తచ్ఛ్రుతేరితి- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణస్య పూర్వపక్షబీజతయా తన్నివారణక్షమత్వాభావాత్. అతః *పృథివీమయ ఇత్యాది శ్రుతిరేవ తత్రోదాహార్యా. అతః *నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యే వోదాహర్తవ్యే పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య *దశార్ధానామితిస్మృతేశ్చ పునస్సమ్భవవిషయతయా విద్వదవిదుషోస్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తదనాదరః. ... ...

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తిమవగమయతి - నేతి. కిమేషా శ్రుతిరిహామృతత్వశ్రుత్యోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే- నేతి. ఇహామృతత్వం కిమఘాశ్లేషవినాశరూపం- ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపం,. నిషిధ్యమానా చోత్క్రాన్తిః కిం శరీరాపాదానా- ఉత శారీరాపాదానేతి, చ. యదేహామృతత్వం సర్వబన్ధనిర్మోక్షరూపం, ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేర్వ్యాఘాతాదవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః. యదేహామృతత్వమఘాశ్లేషవినాశరూపం, నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా, - తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం * ఊర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేరవిరోధాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిం సాఽవగమయతీతి ఉత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా స్యాత్. పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుష ఇతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి) విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిస్సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్ - ఆగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనాత్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషోఽపి హి నాడీవిశేషేణోత్క్రాన్తస్య గతిః శ్రూయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. ఏవం నాడీవిశేషేణ గతిశ్రవణాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరవర్జనీయా. సా చ నాడీప్రవేశాత్ప్రాగవిశేషాశ్రవణాత్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాం చ విశేషః శ్రూయతే * తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. *శతం చైకా చ హృదయస్యేత్యనయా శ్రుత్యైకార్థ్యాన్మూర్ధ్నో నిష్క్రమణం విద్వద్విషయం. ఇతరదవిద్వద్విషయం. యదుక్తం విదుషోఽత్రైవామృతత్వం శ్రూయత ఇతి - తత్రోచ్యతే (అమృతత్వం చానుపోష్యేతి) చశబ్దోఽవధారణే. అనుపోష్య - శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వం - ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్యతే - తదుచ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యాదికయా శ్రుత్యేత్యర్థః. *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి చ - ఉపాసనవేలాయాం యో బ్రహ్మానుభవః - తద్విషయమిత్యభిప్రాయః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయం. కుతః. (ఆపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః - అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చార్చిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే. ఆ తదవస్థాప్రాప్తేః సంసారః - దేహసమ్బన్ధలక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి, చ. ....

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ॥ ఇతశ్చ విదుషోఽపి బన్ధో నాత్ర విదగ్ధః - యతస్సూక్ష్మం శరీరమనువర్తతే. కుత ఇదమవగమ్యతే. (ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః) ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః *తం ప్రతి బ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి చన్ద్రమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః - అతస్సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః. ....

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః ॥ అతః *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి. ....

రాద్ధాన్తే - (విష్వఙ్ఙితి) అన్యాః నాడ్యో విష్వగ్వితతాః - తాశ్చ ముముక్షూణాముత్క్రమణార్థా ఇత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేన - ప్రకాశేన. *తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి పూర్వం శ్రుతేః. మూర్ధ్నో నిష్క్రామత ఏవ ఊర్ధ్వయా నాడ్యా ప్రకాశతద్ద్వారకనిష్క్రమణమిత్యర్థః - వస్తునామైక్యాత్. (అనుపోష్య) *ఉష దాహ ఇతి ధాతుః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ఉత్క్రాన్తస్యాపి గచ్ఛతస్సూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధాదాపీతేస్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వాదత్రైవ హి బ్రహ్మప్రాప్తమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (సా చార్చిరాదినేతి). ....

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ॥ పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధే ప్రమాణమిహోచ్యతే. ......

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః ॥ జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయాదిదం సూత్రముక్తం. ఉపాసనవిధానాత్, తస్య ప్రయాణావదనువృత్తిశ్రుతేః, ఉత్క్రాన్తిశ్రుతేః, అర్చిరాదిమార్గశ్రుతేః, దేశవిశేషప్రాప్త్యా సర్వబన్ధవిమోక్షశ్రుతేః, ఈదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసఙ్గాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తిరనుపపన్నేతి భావః. తదుక్తం భగవతాఽఽపస్తమ్బేన * వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్బుద్ధే క్షేమప్రాపణం త

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య - సూక్ష్మశరీరస్యైవ క్వచిద్విద్యమానత్వోపపత్తేర్విదుషః ప్రక్రాన్తమరణస్య మరణాత్ప్రాగూష్మా స్థూలశరీరే క్వాచిత్క ఉపలభ్యతే. నచ స్థూలస్యైవ శరీరస్యాయమూష్మా- అన్యత్రానుపలబ్ధేః. తతశ్చోష్మణః క్వచిదుపలబ్ధిర్విదుషస్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తినిబన్ధనేతి గమ్యతే. తస్మాద్విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరితి సుష్ఠూక్తమ్. ……………

పునరపి విదుష ఉత్క్రాన్తిర్న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషాం॥ యదుక్తం విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిస్సమానేతి- తన్నోపపద్యతే - విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్. తథాహి - *స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యవిదుష ఉత్క్రాన్తిప్రకారమభిధాయ *అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత ఇతి దేహాన్తరపరిగ్రహం చాభిధాయ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి తు కామయమాన ఇత్యవిద్వద్విషయం పరిసమాప్య * అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్రార్తభాగప్రశ్నేఽపి విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధో దృశ్యతే * అప పునర్మృత్యుం జయతీతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య *యాజ్ఞవల్క్యేతి హోవాచ యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యాహో నేతి పృష్టః * నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యోఽత్రైవ సమవలీయన్తే స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతో మృతశ్శేత ఇతి. అతో విద్వానిహైవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్. తన్న- శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిర్హ్యత్ర ప్రతిషిధ్యతే- న శరీరాత్. * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన *అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృతశ్శారీర ఏవ పరామృశ్యతే- నాశ్రుతం శరీరం. *తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సమ్బన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః- న తూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన-ఉత్క్రాన్త్యపాదానం తు శరీరమేవేతి చేత్. న- అపాదానాపేక్షాయాం శ్రుతాచ్ఛారీరాత్సమ్బన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మన ఏవ సన్నిహితత్వేనాపాదానతయాపి గ్రాహ్యత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సమ్బన్ధకథనే ప్రయోజనాభావా

చ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేతేతి. శాస్త్రైరితి బహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధో వివక్షితః. విప్రతిషిద్ధం- విశేషప్రతిషిద్ధం. ప్రకరణసమవన్న సమబలేన ప్రతిరోధః- కాలాత్యయాపదిష్టవదధికబలేన విరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితి భావః……………

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ స్థూలశరీరస్యోష్మా సార్వత్రికః- *సన్తాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి శ్రుతేః అత ఉత్క్రాన్తిసమయే క్వాచిత్క ఊష్మా సూక్ష్మశరీరస్య క్వాచిత్కత్వేన- తత్రైవ సర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః.

(పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధనోత్క్రాన్త్యసమ్భవః పరిహృతః - అథోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధనస్తదసమ్భవః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః.

౧౨॥ సూ ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషాం॥ (యదుక్తమిత్యాది) *తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాంశాః. హృదయమేవాన్వవక్రామతి- హృదయాన్నిష్క్రామతీత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేనేత్యాదివాక్యస్య కథమవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితి చేత్. ఉచ్యతే- చతుర్ముఖలోకగన్తురుపాసకస్యార్చిరాదికాం గతిం పూర్వపక్షీ మన్యతే - న తు ముక్తస్య. తస్మాదవిదుష ఇత్యుక్తం పూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తే తు విద్వద్విషయమేవేదం వాక్యం. *అకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయైషణాత్రయరాహిత్యం వివక్షితం. * ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తి- ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః. సమవలీయన్తే- అత్రైవ - శరీరే లీయన్త ఇత్యర్థః. స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతః- వాయునాపూరితః ఉచ్ఛూనో భవతీత్యర్థః. (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య శారీరపరత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తిర్నిరుచ్యత ఇత్యర్థః. చోదయతి (తస్యేతి) షష్ఠ్యా న తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు- తత్సమ్బన్ధినాం ప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధపరత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (నేతి). అశ్రుతస్య ధర్మిణః, తస్యాపాదానత్వస్య, చోభయోః కల్ప్యత్వాదపి సిద్ధరూపస్యైవ ధర్మిణ అపాదానత్వమాత్రకల్పనం యుక్తమిత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కిఞ్చేతి) ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధకథనస్య నైరర్థ్యాత్, షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వాచ్ఛారీర ఏవాపాదానమిత్యర్థః. నా

త్సమ్బన్ధమాత్రవాచిన్యాష్షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేష ఇతి నిశ్చీయతే - యథా నటస్య శృణోతీతి. న చాత్ర వివదితవ్యం-స్పష్టో హ్యేకేషాం మాధ్యన్దినానామామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి *యోకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి. శారీరాత్ప్రాణానాముత్క్రాన్తి ప్రసఙ్గాభావాత్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేన్న- * తస్య తావదేవ చిరమితి విదుషశ్శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్పత్తి వచనేన ప్రాణానామపి తస్మిన్కాలే శారీరాద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే- తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ జీవాద్విదుషోపి ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తీత్యుచ్యతే. ఆర్తభాగప్రశ్నేపి యదావిద్వద్విషయః- తదా అయమేవ పరిహారః- సత్యం విద్వద్విషయః- తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గాదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహరూపేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వభావో, ఽపామగ్న్యన్నత్వం, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తి, రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ * అపపునర్మృత్యుం జయతీతి-అపామగ్న్యన్నత్వజ్ఞానాదగ్నిజయ ఏవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషస్తు ప్రాణా సుత్క్రాన్తివచనం- స్థూలదేహవత్ప్రాణా నముఞ్చన్తి- అపితు భూతసూక్ష్మవజ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్. ....

౧౩॥ సూ. స్మర్యతే చ॥ స్మర్యతే చ విదుషోపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః *ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం యో భిత్వా సూర్యమణ్డలం। బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి. ....

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

యమర్థః కథంచిదర్థానుగుణ్యావగమ్యః- అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (న చాత్రేతి) (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్సమాన ప్రకరణస్థేన *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే-తథా *తస్యేతిపఞ్చమ్యన్తపదం *తస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః- అత్ర తదభావాన్న నిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) (శరీరవియోగకాలే) ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. తదానీం శారీరాత్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వేన తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) *న తస్య ప్రాణా ఇత్యస్యార్థమాహ (న తస్యేతి) (ఆర్తభాగేత్యాది) (గ్రహాతి గ్రహరూపేణ) గ్రహాః- పాత్రవిశేషః. తత్స్థద్రవ్యమతిగ్రహః. తద్రూపేణ. ఆకర్షకరజ్జుతత్సమాకృష్యరూపేణ వా. అపామగ్న్యన్నత్వం- అగ్నేరపాం భక్షకత్వానుసన్ధానం విహితం ఫలవిశేషాయ. *ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తీత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనం. *అపపునర్మృత్యుం జయతి- మృత్యుశబ్దవాచ్యమగ్నిమపజయతి. *ఉదస్మాదిత్యాద్యవిద్వద్విషయం చేత్- కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనమిత్యత్రాహ (అవిదుష స్త్వితి)...

౧౩॥ సూ. స్మర్యతే చ॥ *ఊర్ధ్వమేక ఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ. తేషాం - నాడీవిశేషాణాం. ... ...

పరేతు *సమానా చేత్యాదిసూత్రమేకం పృథగధికరణయన్తి - నిర్గుణ బ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయ విశిష్టోత్క్రాన్తిస్సగుణనిష్ఠస్యాపి న సమ్భవతి - విద్యాప్రకరణేషూత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివత్సర్వప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాదస్తేజస్సమ్పత్తిస్థానభూతపరదేవతాతాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - అవిదుషస్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్క్రాన్తిర్నాడీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తదయుక్తం. *తదాపీతేరిత్యాదికమధికరణాన్తరమాహుః- *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజసః ఆత్యన్తికప్రళయ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వప్రకృతిత్వాత్ తత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - జ్యోతిష్టోమాదివిధానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభిస్సుషుప్తిప్రళయవన్నాత్యన్తిక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- కృతకరత్వాత్. *స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య ఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితో హ్యయమర్థః. న చ శఙ్కాన్తరమస్తి. అత ఏకాధికరణ్యమేవ యుక్తం. ఇయం చ తేషాం సూత్రయోజనా- తచ్చ తేజో భూతాన్తరసంసృష్టం సూక్ష్మం- నాడీనిష్క్రమణరశ్మిరూపప్రమాణాత్సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే - అత ఏవ పార్శ్వస్థైరనుపలమ్భో మూర్తాన్తరాప్రతిఘాతశ్చేతి. *అత ఏవ- సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దనేనోపమృద్యత ఇతి. ఇదమధికరణమవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావసమర్థనార్థం చేత్ - *సూక్ష్మమిత్యాదిసూత్రత్రయమనపేక్షితం- సూక్ష్మదేహసమర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంసర్గస్యాపఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ. నన్వవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావే తస్య సూక్ష్మదేహవతో నిస్సరత ఉపలమ్భాదిప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వే

తాళ్వాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వేఽపి తేకథం దృశ్యత్వశఙ్కా భవేత్. యద్యపి కస్యచిత్స్యాత్ - అతిమన్దతయా న పరిహర్తవ్యా. యద్యపి పరిహర్తవ్యా-*త
దనన్తరప్రతిపత్తావిత్యత్రైవ పరిహర్తవ్యా. కృతకరత్వస్యోక్తత్వాదేవ సర్వమిదమసఙ్గతం. *ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాదితి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా
*స్పష్టో హ్యేకేషామితి సిద్ధాన్తసూత్రం యోజయన్తి. తత్తావదక్షరాననుగుణం- హిశబ్దేన పూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః. *స్పష్టో హ్యేకేషామితి - ఆ
ర్తభాగప్రశ్నప్రతివచనవాక్యముదాహరన్తి. అత్ర ప్రాణానుత్క్రాన్తేరమృతత్వాబాధశఙ్కాం శమయితుం *అత్రైవ సమవలీయన్త ఇతి ప్రాణవిలయ
ఉక్తః *అస్మాదితి శారీరోఽవధిరుచ్యతే-*స ఉచ్ఛ్వయతీత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మోక్తేః. తదైకార్థ్యాత్ *న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్రాపి శరీరా
దుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే *తస్మాదిత్యస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వేఽప్యభేదోపచారాదుచ్ఛ్వయనాదిమతో దేహస్యైవ నిర్దేశః - ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్, అ
ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధాయోగాచ్చ. నచ శారీరాదుత్క్రాన్తేః ప్రాప్తిరస్తి- అతస్తన్న నిషేధ్యా. వాక్యసామఞ్జస్యం చ నస్యాత్ - కామయమానస్యోత్క్రాన్తి
ముక్త్వా *అథాకామయమాన ఇత్యకామయమానం పృథక్కృత్య తస్యాప్యుత్క్రమణోపదేశే హి పృథగ్వ్యపదేశోపక్రమో భ్రాన్తజల్పవత్స్యాత్. *స
తస్య ప్రాణా ఇతి షష్ఠ్యుపగతసమ్బన్ధమాత్రస్య కరణత్వకరణిత్వాదిలక్షణవిశేషపర్యవసానసిద్ధేః *న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి వాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసా
నాకాఙ్క్షా చ నాస్తి. తత్ర చ తచ్ఛబ్దశ్శరీరపర ఇత్యుక్తం. *స్మర్యతే చేతి సూత్రేణ *సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః। దేవా అపి మార్గే ము
హ్యన్త్యపదస్య పదైషిణ ఇతి నిషేధస్మృతిరభిప్రేతేత్యాహుః. శుకస్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశే దేహత్యాగాయ - నతు ముక్తైర్మార్గగమనాపేక్ష
యేతి చాహుః. అత్ర బ్రూమః- నిర్గుణవిద్యాయా అభావాత్, నిర్గుణప్రాప్త్యభావాచ్చ సగుణనిష్ఠ ఏవ పరవిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదిష్వప్యానన్త్యాద్యనుగ
మాత్, *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యుపక్రమ్య *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యామననాత్, పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య జక్షణాద్యామననాత్,
*సత్యం జ్ఞానమిత్యత్ర సర్వకామవిశిష్టబ్రహ్మానుభవదర్శనాచ్చ. పరవిద్యానిష్ఠస్యైవ సర్వే వేదాన్తా గతిమామనన్తి *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం
జ్యోతిరుపసమ్పద్య *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా *యత్రాసౌ కేశాన్తో వివర్తతే
వ్యపోహ్య శీర్షకపాలే ఇతి- *స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత నైషా విదృతిర్నామేత్యుపక్రమ్య *స య ఏవం విద్వానస్మాచ్ఛరీరభే
దాదూర్ధ్వముత్క్రమ్యాముష్మిన్ స్వర్గే లోకే సర్వాన్ కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవత్ *అపునర్భావాయ కోశం భిన్న త్రికోశం భిత్త్వా శీర్షకపాలం భిన్న త్రిశీర్ష
కపాలం భిత్త్వా పృథివీం భిన్న త్రీత్యారభ్య *ఆకాశం భిత్త్వాఽవ్యక్తం భిన్న త్రి- అక్షరం భిన్న త్రి- మృత్యుం భిన్న త్రి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి. యదుక్తమా
ర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యోచ్ఛ్వయనామ్నానవాక్యాసామఞ్జస్యాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేషపర్యవసాననైరాకాఙ్క్ష్యైరుత్క్రాన్తిర్దేహాదుపపన్నేతి - తదయు
క్తం. తథాహి- ఆర్తభాగప్రశ్నస్యావిద్వద్విషయత్వాభావాత్ తదైకార్థ్యమనపేక్షితం. తత్ర స సర్వప్రాణిసాధారణః. తత్ర చ *అస్మాత్ప్రాణాః క్రా
మన్త్యుత నేతి ప్రశ్నో న శరీరాదుత్క్రాన్తివిషయః- కిన్తు శారీరాత్ - శరీరే ప్రాణస్థిత్యభావేన తత ఉత్క్రాన్తేరసన్దిగ్ధత్వాత్. అతః ప్రతివచనమపి శారీరా
దనుత్క్రాన్తివిషయం. *అత్రైవ-జీవే సమవలీయన్తే- సంసృజ్యన్తే. *స ఉచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారాదహమభిమానవిషయదేహనిర్దేశః- యథాపర
పక్షే *యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి తచ్ఛబ్దనిర్దేశః. అతో విద్వత్ప్రకరణస్య న తదైకార్థ్యాపేక్షా. ఆర్త
భాగప్రశ్నస్యావిద్వద్విషయత్వేఽపి శారీరవిషయత్వం దర్శితం. వాక్యాసామఞ్జస్యం చ నాస్తి - కామయమానాకామయమానయోస్సమానాయామపు
త్క్రాన్తౌ బ్రహ్మప్రాప్త్యభావతత్సద్భావరూపవైషమ్యకృతత్వాద్వాక్యభేదస్య. సకామనిష్కామవిషయతయా ప్రకరణభేదః-నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తి
విషయతయా- *కామమయ ఏవాయం పురుష ఇత్యుపక్రమ్య *ఇతి తు కామయమాన ఇత్యుపసంహృత్య *అథాకామయమాన ఇతి ప్రస్తావాత్ తయో
శ్చ వైషమ్యం బ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యాం-నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితి వాక్యసామఞ్జస్యసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోఽపి నాస్తి-అర్థప్రాప్తవిషయత్వాన్నిషే
ధస్య. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సర్వాసు విద్యాసు దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతప్రహాణముక్తం భవతి-అతో భోక్తవ్యాభావేన లోకాన్త
రగమనాభావాత్ విదుషో లోకాన్తరగత్యౌపయికప్రాణాదివిశ్లేషశ్శరీరస్యార్థవశాత్ప్రాప్తః. అతశ్శారీరాదుత్క్రాన్తిరర్థప్రాప్తా ప్రతిషేధ్యా స్యాదర్చి
రాదిగత్యుపపత్త్యర్థం. షష్ఠ్యవగతస్య సమ్బన్ధస్యోపకరణోపకరణిత్వాదిలక్షణసమ్బన్ధవిశేషపర్యవసానేన సమ్భవత్యప్యుత్క్రమణస్యాపాదానాపేక్షాయాం
సన్నిహితస్యైవాపాదానత్వకల్పనోపపత్తేర్విశేషసాకాఙ్క్షస్య సమ్బన్ధమాత్రస్యాకాఙ్క్షితాపాదానత్వవిశేషపర్యవసానం న్యాయ్యం- నత్వనాకాఙ్క్షితక
రణత్వకరణిత్వాదిరూపే. అపాదానస్యాకాఙ్క్షితత్వాదేవ ఛాగపశున్యాయేన వాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వం చ న్యాయ్యం. యత
ఉత్క్రాన్తినిషేధః శ్రుతౌ నాస్తి-అత ఏవ *స్మర్యతే చేత్యత్రాప్యుత్క్రాన్తివిషయస్మృతివచనమేవోదాహర్తవ్యం. *దేవా అపి మార్గే ముహ్యన్తీతి వచనం త్వత
ద్విషయత్వాదనుదాహార్యం. తచ్చ న గతినిషేధపరం-కిన్తు గతేర్దురవగమత్వపరం-తథా చ పరపక్షే నౌపయికత్వాచ్చ నోదాహార్యం. తస్య చ గతినిషేధపర
త్వాభావో మోక్షధర్మ ఏవ గతివిధానాదవగమ్యతే *తే తీర్త్వా దుస్తరం జన్మ విశన్తి విమలం నభః। తతస్తాన్ సుకృతీన్ సర్వాన్ సూర్యో వహతి రశ్మిభిః। పద్మతన్తువ
దావిశ్య ప్రవహన్ విషయాన్ నృప। తత్ర తాన్ ప్రవహో వాయుః ప్రతిగృహ్ణాతి భారత। వీతరాగాన్ యతీన్ సిద్ధాన్ ధియా యుక్తాంస్తపోధనాన్। సూక్ష్మశ్శీత
స్సుగన్ధిశ్చ సుఖస్పర్శశ్చ భారత। సప్తానాం మరుతాం శ్రేష్ఠో లోకాన్ గచ్ఛతి యశ్శుభాన్। స తాన్ వహతి కౌన్తేయ తమసః పరమాం గతిం। తమో వహతి లోకేశ
రజసః పరమాం గతిం। రజో వహతి రాజేన్ద్ర సత్త్వస్య పరమాం గతిం। సత్త్వం వహతి శుద్ధాత్మా పరం నారాయణం ప్రభుం। ప్రభుర్వహతి శుద్ధాత్మా పరమా
త్మానమాత్మనా। పరమాత్మానమాసాద్య తద్భూతా యతమానసాః। అమృతత్వాయ కల్పన్తే న నివర్తన్తి చాభిభో। పరమా సా గతిః పార్థ నిర్ద్వన్ద్వానాం మహాత్మ
నాం। ఆత్మా కేవలతాం ప్రాప్తో యత్ర గత్వా న శోచతి। ఈదృశం పరమం స్థానం నిరయాస్తే-చ తాదృశా ఇతి. యత్తు శుకోత్పతనం విశిష్టదేశే దేహత్యాగాయ

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥

సకరణగ్రామః సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేలాయాం తేజఃప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. సైషా సమ్పత్తిర్విదుషో న విద్యత ఇత్యాశఙ్క్య పరిహృతమ్. తాని పునర్జీవపరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇతి విశయే- మధ్యే పరమాత్మసమ్పత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్ తదుపభోగానుగుణ్యేన యథా కర్మ యథావిద్యం చ గచ్ఛన్తి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తాని పర ఇతి) తాని పరస్మిన్నాత్మని సమ్పద్యన్తే. కుతః. తథా హ్యాహ శ్రుతిః * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రళయయోర్యథా పరమాత్మసమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః- తద్వదిహాపి. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్॥

సేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్ కారణాపత్తిరూపా - ఉత * వాఙ్మనసే త్యాదివదవిభాగరూపేతి చిన్తాయాం- పరమాత్మనస్సర్వేషాం యోనిభూతత్వాత్ కారణాపత్తిరూపా. ... ...

సతు ముక్తో మార్గాపేక్ష ఇతి- తదప్యయుక్తం- * దృష్టో మార్గః ప్రవృత్తోఽస్మీతి గతిచిన్తాయాం మార్గస్య దృష్టత్వాభిధానాత్, * భూతైస్సమతివాహ్యలిఙ్గత్వాతివాహికైరతివాహనస్యోక్తత్వాచ్చ. స్థూలశరీరేణాసూర్యమణ్డలాద్గమనం యోగప్రభావజ్ఞాపనార్థమిత్యుక్తం * దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి * సర్వభూతగతో భవతి విచక్షణేన సర్వభూతవ్యాప్తిరుక్తా - * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాది శ్రుతేః.—— అన్యే త్వప్రాప్త (ఖూశ్శారీరాదుత్క్రాన్తి) నైకథం ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి- నాత్ర శారీరాదుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే- కిన్తు * అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వక్తుమనువాదః. సంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశాదనుత్క్రాన్తస్సప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థ ఇతి. తదవిరుద్ధం. తథాపి తదనాదరే కారణముక్తం- శారీరాదనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మప్రాప్త్యభిధానేఽపి గతిప్రతిషేధశఙ్కాపరిహారస్సిధ్యేత్- తథాపి * న శారీరాత్ స్పష్టో హ్యేకేషామితి వదస్సూత్రకారస్య- శారీరాదుత్క్రాన్తినిర్బన్ధకత్వాభావప్రాప్తా ప్రతిషిధ్యత ఇత్యేవాభిప్రాయ ఇతి..............................

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (సకరణేతి) (సైషేతి) పూర్వం * సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీప్రవేశాత్పూర్వం ముముక్షుసంసారిణోర్గతేస్సమానత్వముక్తం - తత్ర వక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మసమ్పత్తౌ ముక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థ ఏవ విప్రతిపత్తిః- అతః * తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యేఽర్థే విద్వదవిదుషోస్సమానేఽపి * తాని పర ఇత్యధికరణాత్పూర్వత్రైవ విద్వదవిదుషోస్సమానత్వప్రతిపత్తిరితి హృది కృత్వా సూత్రకారైస్సమానత్వముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైషా సమ్పత్తిర్విదుషో న విద్యత ఇత్యాశఙ్క్య పరిహృతమిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్వక్తాని యథాకర్మ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి- ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే. కిమత్ర పరదేవతాశబ్దో గన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః- ఉతాతదవస్థపరమాత్మపర ఇతి. కిమత్ర సమ్పత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మవిద్యం గచ్ఛేయుః. సమ్భవే తు- అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మిన్సమ్పద్యేరన్. పూర్వపక్షమాహ (మధ్య ఇతి) * తేజః పరస్యామితి శ్రుతిః పరస్యాత్మనస్సర్వాధారస్యాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (తథా హ్యాహ శ్రుతిరితి) * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాది నిర్దేశో న సర్వవస్తుసాధారణధారకత్వాభిప్రాయః - అతస్సమ్పత్తిరేవార్థ ఇతి భావః. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్॥ సఙ్గతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (సేయమిత్యాదినా) కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతావిభాగరూపా. కిం * తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యం- ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వం. ద్వితీయే త్వవిభాగరూపత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగ ఇతి) అపృథగ్భావః పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఇత్యర్థః. కుతః. (వచనాత్) *తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్రాపి * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యతస్సమ్పద్యత ఇతి వచనస్యానుషఙ్గాత్, తస్య చ సంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్, అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాత్, పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ. ....

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

(అవిభాగ ఇతి) అనుషక్తమపి పదముక్తకారణాపత్తివాచీత్యత్రాహ (అనుషక్తస్యేతి) (ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహినస్స భారస్యైవ యష్ట్యవష్టమ్భేన విశ్రమతుల్యస్సుషుప్తౌ విశ్రమః- అపనీతభారస్య విశ్రమతుల్యో మహాప్రళయే. యథా పరకష్ఠ్యకోష్ఠే పతితస్తద్రహితస్య చ విశ్రమః- తద్వదుత్క్రాన్తౌ రజ్జేనస్య కరణకళేబరరహితస్య ద్విపరార్ధకాలే విశ్రమ ఇతి ప్రయోజనవిభాగస్సుషుప్తిప్రళయయోశ్శరీరాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవగతః తదభావాదిత్యర్థః అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టిరుక్తా చేత్- కారణాపత్తిః ప్రయోజనం చ కల్ప్యం- సా చ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌ జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః- ప్రళయ ఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః- ఉత్క్రాన్తౌ తు భూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ. విశేష్యాంశస్య ప్రళయ ఇతి చేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావాత్, అనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదిభిశ్చ. ఏవమవిభాగానర్హభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావాదవ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ, న సమ్పత్తిస్సంయోగః. నిత్యాన్తరవత్తేపి పరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషస్సౌత్రికసమధిగమ్యః... ... ...

ఏతేష్విదముత్తరాధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచష్టే- తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య *షోడశకలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః ఇయం విద్వద్దృష్టిః- స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యా స్యాత్ స్వకారణేష్వలయేపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయశ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే. స చ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రళయస్సావశేషః- ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇతి వచనాత్, అవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రశమే సావశేషత్వానుపపత్తేశ్చ నిరవశేషః ప్రళయ ఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధం చ- భస్మాద్యవస్థో హి దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానో దృష్టః, *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్త ఇతి చ శ్రుతిః,. నాయమవిద్వద్దృష్ట్యోచ్యతే- *ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే ఇత్యాదినోక్తస్యేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రభృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యాప్యనవగతత్వాత్. సాఙ్ఖ్యదృష్టిరియమితి చేత్. తతః కిం. యతశ్శ్రుత్యవిరోధః- తత్ర సాఙ్ఖ్యదృష్టౌ శ్రుతిమూలత్వాస్య నిరాకరణీయతా. *తద్ధైక ఆహుః- కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితివత్పరమతత్వేనోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాచ్చ నోపేక్ష్యతా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతా చేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధాత్పరమతత్వమితి చేన్న- సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశాద్వాయురిత్యాద్యుక్తసర్గస్యాపి పరమతత్వప్రసఙ్గాత్. తత్తదవస్థబ్రహ్మణః కారణత్వాదవిరోధశ్చేత్- లయేపి తుల్యం. అత ఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నం. ఏవముద్వారకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధాత్, తద్ద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావాత్, ఛాన్దోగ్యాధికరణవర్ణనమయుక్తం. ఇతరత్ర చ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం- ఉత ముక్తస్య పునర్దేహారమ్భాయోగ్యత్వం- ఉత చేతనాన్తరయుక్తస్యాపి దేహారమ్భాయోగ్యత్వం, న ప్రథమః- * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం| ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. న ద్వితీయః- బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి భస్మీభావాదిదశాయాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్, పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య సమష్టితత్త్వలయపర్యాయవిత్వాత్, తస్య చ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్, *భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి శ్రుతేర్దేవమనుష్యాదినామరూపవిషయతయా ప్రాకృతప్రళయవిషయతయా వార్థవత్త్వాచ్చ. న తృతీయః- ముక్తస్య పునరావృత్తేర్వక్ష్యమాణతయా తం ప్రతి దేహారమ్భకత్వశఙ్కాయా అసమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. న చతుర్థః- నియామకాభావాత్. న హి దేవదత్తస్యాఙ్గులీయకతయా పరిణతః కనకాంశో యజ్ఞదత్తం ప్రతి న లభాపరిణమతీతి నియన్తుం శక్యం. అతోఽనుపపన్నం.—— అపరే తు *తాని పర ఇతి సూత్రం న పృథగధికరణయన్తి- తైశ్చ సూత్రార్థః పూర్వ ఏవ వ్యాఖ్యాతః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహోపి పూర్వోక్తయైవ దిశా నిరస్తః.—— అన్యే తు వాగాదిలయస్యాముఖ్యత్వాదస్యాసాంయస్సమ్భవేపి లయస్య ముఖ్యత్వాత్తేజః ప్రభృతిభూతానాం స్వయోనిష్వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా- తన్వాదీనాం భస్మాద్యవస్థానామస్మయోనా వినాశదర్శనానుగృహీతాత్, *తేజః పరస్యామితి వచనాద్ధృది తే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యైః సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరే చ స ఏష మరణే భూతలయః కిం స్థూలభేదేష్టి తేవ స్వాన్తరసంశ్లేషమాత్రం- ఉత జీవానామివ స్థూలభేదనివృత్త్యా సూక్ష్మశక్తిభేదయోగే నైవ నీరక్షీరన్యాయాదవిభాగప్రాప్తిలక్షణ ఇతి సంశయ్య- పూర్వవాక్యత్రయానుషక్తస్య సమ్పత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మరణే * భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనాత్తద్వదవిభాగాపత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. భూతానాం కారణానాం చ మహాప్రళయే సూక్ష్మశక్తిభేదోపి నావశిష్యతే- మరణే తు సోఽవశిష్యతే- శరీరాన్తరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్ర తావద్భూ

౧౬॥ సూ. {తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥}

ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషోస్సమానాకార ఉత్క్రాన్తిప్రకార ఉక్తః- ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవ విదుషో గమనం- అన్యాభిరేవ చావిదుషో గమనమిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నియమో నోపపద్యత ఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వాదతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణోపాదాతుమశక్యత్వాత్. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి యాదృచ్ఛికీముత్క్రాన్తిమనువదతీతి యుక్తమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (శతాధికయేతి) విద్వాన్ శతాధికయా మూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి. న చాస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వం- విద్వాన్ హి పరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యాత్, విద్యాశేషభూతతయాత్మనోఽత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగాచ్చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోకః- తస్య- జీవస్య స్థానం- హృదయం అగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రజ్వలనం ప్రకాశనం యస్య- తదిదమగ్రజ్వలనం. పరమపురుషప్రసాదాత్ప్రకాశితద్వారో విద్వాంస్తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతిరుపపద్యతే. ....

తదోకోధికరణం సమాప్తమ్.

దయస్థః పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామేశ్వర ఏవ. తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్య మో నావపిలయో దృష్ట ఇతి చేన్న- భస్మాద్యవస్థత్వాదీన్ప్రతి సాక్షాదనుపాదానత్వేపి ప్రాణాద్యుపాదానత్వాత్పృథివ్యాః- తత్ర లయ ఉపపన్నః - ఈశ్వరః ప్రాణాద్యాపిస భూతకరణగ్రామోపాదానమితి న తత్ర ముఖ్యలయసమ్భవః. సన్మాత్రే లయ ఇతి చేన్న - తస్య పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, దంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్య కస్యచిద్ఘటశరావాద్యవస్థమృద్వదవస్థానానభ్యుపగమాచ్చ తస్మాల్లయ ఇతి సిద్ధాన్తః, తస్య వముఖ్యత్వేఽభ్యుపగతే సర్వస్య స్వయోనౌ పరమాత్మని లయ ఇత్యప్యనుపపన్నం. వచనస్తు *వాఙ్మనసీతి వచనస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదస్వయోనౌ లయే ప్రమాణం న స్యాత్. అనన్తరే చాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవవదవిభాగ ఇతి యత్ - తన్నిరూపణీయం. భూతకరణానాం మహాప్రళయవద్వినాశస్తావదనభ్యుపగతః - లోకాన్తరగమనశ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామ కిం మనుష్యాదిసన్నివేశప్రహాణం- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం. న ప్రథమః- సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. న ద్వితీయః - లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యది నివృత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్పత్తిర్నిరూప్యా- సా తు *తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావాదవిభాగాధికరణానారమ్భ ఏవ స్యాత్. ....

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. {తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥} అథానన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి)

ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మణి సమ్పత్తేర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యత్వాత్ *సమానా చేత్యాదిసూత్రమత్ర వక్తవ్యం- తథా న కృతం. తత్ర హేతుర్విదుషో బ్రహ్మసమ్పత్త్యావివాదః. (తత్రేత్యాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమననియమస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః- ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః- ఉత సువివేచాః. దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్య న్యాయ్యత్వాన్నియమాసమ్భవః. సువివేచత్వే- నియమవిధిపరత్వోపపత్తేర్నియమసమ్భవః.—— పరేత్వపరవిద్యావిషయమిమం విచారమాహుః. తత్పూర్వవదయుక్తమ్....

తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి వం వాక్యమత్రాపేక్షితం - పూర్వత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్. ....

తదోకోధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ॥

విదుషో హృదయాచ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్యాదిత్యరశ్మీననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే *అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి. తత్ర రశ్మ్యనుసారేణైవేత్యయం గతినియమస్సమ్భవతి- నేతి చిన్తాయాం- నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః ప్రాప్తవిషయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (రశ్మ్యనుసారీతి) రశ్మ్యనుసార్యేవ విద్వానూర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః. *అథైతైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వే హ్యేవకారోఽనర్థకః స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మ్యసమ్భవాద్రశ్మీననుసృత్య గమనం నోపపద్యత ఇతి- తన్న- నిశ్యపి సూర్యరశ్మ్యనుసారస్సమ్భవతి - లక్ష్యతే హి నిశ్యపి నిదాఘసమయ ఊష్మోపలబ్ధ్యా రశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌ తు హిమాభిభవాద్దుర్దిన ఇవోష్మానుపలమ్భః. శ్రూయతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః *తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చాముం చైవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయ ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చాముం చ అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా ఇతి. తస్మాన్నిశ్యపి రశ్మిసమ్భవాన్నిశి మృతానామపి విదుషాం రశ్మ్యనుసారేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ. ....

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి- నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మిసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారేణ గతిర్నిశాయామపి సమ్భవతి- తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్పరమపురుషార్థలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిశామృతస్య న సమ్భవతి. శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తం,- విపరీతం నిశామరణం, *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ। ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వవిపరీతత్వే చోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాతాం - అతో నిశి మరణమధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితి చేత్. ... ...

తన్న- విదుషః కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి- అనారబ్ధకార్యాణామధోగతి

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం రశ్మ్యనుసారేణ గమననియమో విదుషస్సమ్భవతి- నేతి. కిం రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యం పాక్షికగమనానువాదకం- ఉత నియమవిధిపరం. కిం నిశి ప్రేతస్య రశ్మ్యనుసారేణ గమనం సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశి రశ్మయస్సమ్భవన్తి- నేతి. న చేత్- నిశి రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాచ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసమ్భవః. సన్తి చేత్ -నిశి రశ్మ్యనుసారసమ్భవాచ్ఛ్రుతేర్నియమవిధిపరతయా రశ్మిభిరేవ గతినియమసమ్భవః.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (ఉచ్యత ఇతి) ఊష్మోపలమ్భయోగ్యరశ్మిసద్భావే సత్యప్యన్ధకారస్థితిరుపపద్యతే- రశ్మీనామల్పత్వాత్. యథోద్ధృతాగ్నౌ ప్రదేశే సూక్ష్మాగ్న్యవయవసమ్పర్కాదౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మాగ్న్యవయవైర్న తిమిరం నిరస్యతే - తద్వదితి. *నాడీషు సృప్తాః - సమ్బద్ధా ఇత్యర్థః...

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్

౧౮॥ సూ. నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం జ్ఞాపయతి- నేతి. నిశామరణనిన్దావచనం కిం విద్వదవిద్వత్సాధారణం- ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే- నిశి మరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమాన్నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వే- నిశామరణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమాన్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవాత్కథం కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వం,- ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు- అభుక్తపూర్వాణ్యపి కర్మాణి సన్తి,- కర్మణో యావద్దేహభావిత్వేన కథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృతం,- తథా చ సతి నిశామరణనిన్దావచనస్య కా గతిః, రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మోక్షశ్రవణాత్ *తస్య తావదేవ చిరమితి వా

హేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసమ్బన్ధేనైవ వినాశాత్, ఉత్తరేషాం చాశ్లేషాత్, ప్రారబ్ధకార్యస్య చ చరమదేహావధిత్వాత్, బన్ధహేత్వభావాద్విదుషో నిశామృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధైవ. దర్శయతి చ శ్రుతిః *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి. *దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదివచనమవిద్వద్విషయమ్. ...

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯|| సూ. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే||

నిశామృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతురుక్తః - తత ఏవ హేతోర్దక్షిణేఽప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా. ... ...

అధికాశఙ్కా తు - *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానాం చ *తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాముత్తరాయణప్రతీక్షాదర్శనాత్, దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న సమ్భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః - విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రేప్సతో విశ్రమహేతుమాత్రమితి గమ్యతే. వాక్యశేషాభావేఽపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాత్ విదుషశ్చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం ధర్మప్రవర్తనాయోత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థస్తథావిధాచారః.........

క్యయునాప్తం. నన్వప్రశస్తకాలే నిశి మృతం శరీరం న చరమం స్యాత్ - చారమ్యే సిద్ధే హి బ్రహ్మప్రాప్తిసిద్ధిః. నైవమ్ - *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వేత్యారభ్య *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి దక్షిణాయనాద్యప్రశస్తకాలమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాదప్రశస్తకాలమరణేన హేతునా చరమదేహత్వం న బాధ్యమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి ... ...

ఇతరే త్వేతదపి సూత్రద్వయం రశ్మ్యనుసారనియమవిషయమేకమధికరణమాహుః - నిశి రశ్మ్యభావాన్న స్యాదితి చేన్న - నాడీరశ్మిసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. తథా *అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్త ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతీతి యోజయన్తి. నను యది నిశి రశ్మ్యభావస్స్యాత్ - తర్హి నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్. తస్య రశ్మ్యపేక్షత్వే - దివాపి మేఘాగమనసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారకాలస్తథైవాయమర్థః - రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్. మాఘాదితి న వాచ్యం - విద్యాయాః పాక్షికఫలతయా తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యావదుదయం ప్రతీక్షణకల్పనమప్యయుక్తం - సంహావప్తిపేన సన్తాపదాదిత్యం గచ్ఛేదితి శ్రుత్యవగమాదిత్యుపపాదయన్తి. నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాదితి ప్రసక్తో నిశామరణనిష్ఠావసమహేష్వమానానాం నాసిద్ధస్స్యాత్. విద్యాయాః పాక్షికఫలత్వం చ నిశామరణస్య విద్యానిష్పత్త్యభావనిబన్ధనత్వాశ్రయణేన పరిహృతం స్యాత్. అతోఽపేక్షితం నిశి మృతస్య మోక్షసమర్థనమితి తదర్థమధికరణభేదో న్యాయ్యః. నాడీరశ్మిసమ్బన్ధనియమాభిధానమపేక్షితమితి చేత్. సత్యం - తస్య తు ప్రతిజ్ఞాసమాసపేక్షితత్వాదాభిప్రాయికత్వవర్ణనముచితమ్ - అన్యథాఽపేక్షితార్థాన్తరప్రతిజ్ఞాయా ఉపపత్తేశ్చానభిహితత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రతిజ్ఞాహేత్వోరుభయోరాశ్రయే హ్యాభిప్రాయికత్వకల్పనాదపి పూర్వప్రతిజ్ఞోపపత్తిమాత్రస్యాభిప్రాయికత్వకల్పనం న్యాయ్యమితి. ....

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯|| సూ. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే|| అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిం *అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం గమయతి - నేతి. చన్ద్రప్రాప్తానామావృత్తివచనం కిం స్వవిద్వత్సాధారణమ్ - ఉతావిద్వద్విషయమితి. కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షా కాలవిధానస్మరణసహకృతసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత *బ్రహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి - ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి - ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా *అథ యో దక్షిణ ఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోఽపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.

(దక్షిణాయనమృతస్యేతి) *ఉదగయనే ప్రమీయతే * దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మార్గైస్సమ్బన్ధానవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ....

ననుచవిదుషోముమూర్షోః ప్రతిపునరావృత్త్యపునరావృత్తి హేతుత్వేన కాలవిశేషవిధిర్దృశ్యతే *యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః । ప్రయాతాయాన్తితంకాలంవక్ష్యామిభరతర్షభ। అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లఃషణ్మాసాఉత్తరాయణం। తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తిబ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః। ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణఃషణ్మాసాదక్షిణాయనం।తత్రచాన్ద్రమసంజ్యోతిర్యోగీప్రాప్యనివర్తతే। శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతేజగతశ్శాశ్వతేమతే।ఏకయాయాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతేపునరితి. తత్రాహ

౨౦॥ సూ. యోగినఃప్రతిస్మర్యేతేస్మార్తేచైతే॥ నాత్రముమూర్షోః ప్రతిమరణకాలవిశేషోపాదానంస్మర్యతే- అపితుయోగినః- యోగనిష్ఠాన్ప్రతిస్మార్తే- స్మృతివిషయభూతే- స్మర్తవ్యేదేవయానపితృయాణాఖ్యేగతీస్మర్యేతే-యోగాఙ్గతయాఽనుదినంస్మర్తుం. తథాహ్యుపసంహారః *నైతేసృతీపార్థజానన్యోగీముహ్యతికశ్చన।తస్మాత్సర్వేషుకాలేషుయోగయుక్తోభవార్జునేతి. *అగ్నిర్జ్యోతిః *ధూమోరాత్రిరితిచదేవయానపితృయాణేప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమేచ * యత్రకాలేత్వితికాలశబ్దఃకాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః- అగ్న్యాదేఃకాలత్వాసమ్భవాత్. అతః *తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతివిహితదేవయానానుస్మృతిరత్రాపివిద్యానిష్ఠాన్ప్రతివిధీయతే- నముమూర్షోః ప్రతిమరణకాలవిశేషః. ....

దక్షిణాయనాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౨౦॥ సూ. యోగినఃప్రతిస్మర్యేతేస్మార్తేచైతే॥ స్మార్తేఇతిసౌత్రంపదం. తద్వ్యాచష్టే (స్మృతీతి) * యోగయుక్తోభవ- మార్గానుసన్ధానరూపయోగయుక్తోభవేత్యర్థః. అన్యథాసఙ్గత్యభావప్రసఙ్గాత్. (యత్రకాలేత్వితి) మధ్యే ఉపసంహారేచమార్గవిధానపరత్వదర్శనాన్మహావాక్యస్వారస్యేనోపక్రమోబాధ్యతఇత్యభిప్రాయేణ * అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదివచనముక్తం. * యోగినఇతిసౌత్రయోగిశబ్దశ్చతుర్విధభగవదుపాసకసాధారణః- భక్తియోగస్యతేషాం సాధారణత్వాత్. తత్రముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధానం, ఐశ్వర్యార్థియోగినఃపితృయాణానుసన్ధాన, మితివిధీయతఇతి. శ్రుతౌగతిద్వయంవిహితం-తదనుసన్ధానమత్రవిధీయతఇత్యర్థః. (నముమూర్షోప్రతిమరణకాలవిశేషఇతి) విధీయతఇత్యన్వయః.

అత్రపరేచాపరేచ *యోగినఃప్రతీతిసూత్రమేవంవ్యాచక్షతే- యోగినఃప్రతిస్మార్తోపాసనార్థోయంస్మార్తః కాలవినియోగః- ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అతశ్శ్రౌతేషూపాసనేషునావతరతి యదితత్రాపికాలవాచిశబ్దఃకాలాభిమానిదేవతాపరః - తదానశ్రుతివిరోధఇతి. అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలవాచిత్వాభావేన, * నైతే సృతీఇతినిగమనా, చ్చ కాలవిధిపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయానిర్వాహోబాధ్యేఽనాదృతః — — అన్యేత్విదంసూత్రమేవంవ్యాచక్షతే- యోగినః- ప్రాణాయామేనవాయువిజయపరాః. యోగినఃప్రత్యేతావయనరూపకాలౌస్మర్యేతే- తేహిశక్నువన్త్యేవస్వచ్ఛన్దేనమర్తుమమర్తుంచేతి. తదయుక్తం- ప్రశస్తకాలేమర్తవ్యమితివిధిశ్చేత్-అగ్న్యాదికీర్తనస్యవిఫలత్వాత్, * నైతేసృతీఇత్యుక్తత్వా, చ్ఛ్రుతిసిద్ధమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ,. ....

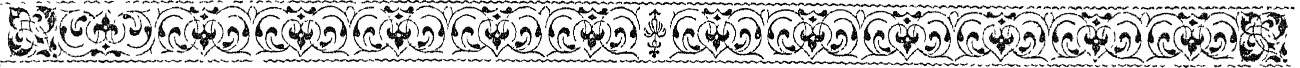
దక్షిణాయనాధికరణంసమాప్తమ్,

ఇతిశ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౭౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౦౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

విదుష ఉత్క్రాన్తస్య నాడీవిశేషేణ హార్దానుగ్రహోర్గత్యుపక్రమ ఉక్తః- తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే- ఛాన్దోగ్యే తావత్ *యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే *అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదు చ నార్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్జేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్త ఇతి, తథాఽత్రైవాష్టమే *అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి, కౌషీతకినశ్చ దేవయానమార్గమన్యథాధీయతే *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి, తథా బృహదారణ్యకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవః స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి, తత్రైవ పునరన్యథా *యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథాఽఽడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స చన్ద్రమసమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖమిత్యాది. తత్ర సంశయః- కిమర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గ ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యత ఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్- ఉత తస్మాదన్యేఽన్యత్ర మార్గా ఇతి తైర్వాఽనేన వేత్యనియమ ఇతి. కింయుక్తం. అనియమ ఇతి. కుతః. అనేకరూపత్వాన్నైరపేక్ష్యాచ్చేతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అర్చిరాదినేతి) అర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గః సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే- అతోఽర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి. కుతః. (తత్ప్రథితేః) తస్యైవ సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః- ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవ మార్గః సర్వత్ర న్యూనాధికభావేన ప్రతిపాద్యత ఇతి విద్యాగుణోపసంహార ఏవ అన్యత్రోక్తానామన్యత్రోపసంహారః క్రియతే. ఛాన్దోగ్యే తావదుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం

౧॥ సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (విదుష ఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గ ఇతి దర్శయితుం *యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహృతం. *శవ్యం- శవయోగ్యం సంస్కారం. యత్- యది. శవసంస్కారం యది కుర్వన్తి- యది చ న కుర్వన్తి- అర్చిషమేవ తేఽభిసమ్భవన్తి- ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్- ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహార్యం. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిః శ్రూయతే - కౌషీతకివాక్యేఽగ్నిలోకాదికా- బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా- తత్రైవ వాయ్వాదికా చ. *ఆడమ్బరం- వాద్యవిశేషః. (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కిం విద్వానర్చిరాదినైవ మార్గేణ గచ్ఛతి- ఉత తతో మార్గాన్తరేణ వేత్యనియమః. కిం సర్వవిద్యాస్వేకో మార్గ ఆమ్నాయతే - ఉత నానా మార్గా ఇతి. కిం క్రమాన్తరామ్నానాన్నానామార్గసమాశ్రయణం న్యాయ్యం- ఉతాదిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానేన మార్గైకత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే - నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానాదనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే- సర్వవిద్యాసు మార్గైకత్వామ్నానాదర్చిరాదినైవేతి నియమః. (అనేకరూపత్వాదితి) అనేన క్రమభేదః క్రమిభేదశ్చ వివక్షితః.... ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) క్రమక్రమిభేదాత్ కథం మార్గైక్యమిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యే తావదితి) (అల్పా

నైకరూపమేవామ్నాయతే, వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం తథైవార్చిరాదిరల్పాన్తర ఆమ్నాయతే-అతస్తత్రాపి స ఏవేతి ప్రతీయతే, అన్యత్రాపి సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే……………

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వానిత్యుక్తం. తత్రార్చిరాదికే మార్గే ఛన్దోగాః మాసాదిత్యయోరన్తరాళే సంవత్సరమధీయతే *మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాన్తరాళే దేవలోకం *మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి. ఉభయత్రాపి మార్గస్యైకత్వాదుభావుభయత్రోపసంహార్యౌ. తత్ర మాసాదూర్ధ్వమభిహితయోస్సంవత్సరదేవలోకయోః పఞ్చమ్యాభిహితస్య శ్రౌతక్రమస్య తుల్యత్వేపి *అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ ఇత్యధికకాలానాం న్యూనకాలేభ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనాత్సంవత్సరస్యైవ మాసానన్తరం బుద్ధావిపరివృత్తేః సంవత్సర ఏవ మాసాదూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే. అన్యత్ర వాజసనేయినః *యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుమధీయతే- కౌషీతకినస్తు *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టాదర్చిషః పరం వాయుమధీయతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోర్వాజసనేయినాం *తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్టశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమాద్బలీయసా ఆదిత్యాత్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అత ఆదిత్యాత్పూర్వం సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్థాన్తరభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వానభిగచ్ఛేత్ - ఉతానర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవ

న్తర ఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్ద ఇతి భావః. (సర్వత్ర) బహుషు ప్రదేశేష్విత్యర్థః. పరవిద్యాసు బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేపి గుణానాముపసంహారో న శక్యత ఇతి విద్యైక్యాసమ్భవః- మార్గాన్వయినాం పదార్థానాం ద్వాదశసఙ్ఖ్యాపూర్యత్వాచ్ఛిన్నాయోగ్యతయాऽగ్న్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానుగుణ్యేన మార్గైక్యమితి భిదా … … … … … … … … …

అత్ర పరే తు భిన్నవిద్యాశేషత్వాచ్ఛభిన్నత్వం- *అథైతైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్, *యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛేదితి శైఘ్ర్యవచనాచ్చేతి పూర్వపక్షయుక్తీరాహుః. భిన్నవిద్యాశేషత్వేపి సుకృతదుష్కృతప్రహాణవదభిన్నత్వాదర్శనాన్మధ్యే యాతనాసేయో. *రశ్మిభిరేవేత్యయోగవ్యవచ్ఛేదే ఏవకారః మాత్రస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగాచ్చ, అర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గదైర్ఘ్యహేతుత్వాభావేన శైఘ్ర్యవిరోధ ఇతి, వచనాన్తరే —— అన్యైరుక్తౌ చత్వారః పక్షయో దేవయానా ఇతి మన్త్రవర్ణాత్ బహుత్వావగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా, *సూర్యద్వారేణేతి సూర్యాదికా, రశ్మిమతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి చతుష్టయాధిక్యాద్ముముక్షువిషయత్వాచ్ఛ్రుతిషు ఉపన్యాసః మన్త్రే పక్షస్తు చాతురాశ్రమ్యాభిప్రాయో వా- ఐష్టికపాశుకసౌమికదార్విహోమికగత్యభిప్రాయో వా……………………………

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యే ప్రాప్తౌ వాయుదేవలోకౌ కిమనియతక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ- ఉత నేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ- ఉత నేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యం- ఉత వాయోర్వ్యాపకత్వశ్రవణానురోధేన వాయుపరత్వం న్యాయ్యం. దేవావాసపరత్వే న్యాయ్యే- తయోశ్శబ్దయోరర్థాన్తరపరత్వాదనియతక్రమేణ నివేశః వాయుపరత్వే సతి- అర్థాన్తరపరత్వాభావాదనియతక్రమేణ నివేశాభావస్స్యాత్. (అర్చిరాదినైవేత్యాది) సంశయం వక్తుం విషయం శోధయతి (తత్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాః క్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విభక్త్యభిహితశ్చ శ్రౌత ఏవేత్యత్ర పఞ్చమ్యభిహితం సంవత్సరదేవలోకయోర్మాసాదూర్ధ్వత్వమవిశిష్టం. తత్ర సంవత్సరస్య మాసాదూర్ధ్వభావిత్వే అధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశరూపార్థస్వభావోऽధికహేతురస్తి- అతో మాసానన్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తత ఊర్ధ్వమాదిత్యాత్పూర్వం దేవలోక ఇతి స్థితం. బృహదారణ్యకేऽస్య త్వాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః శ్రుతః- కౌషీతకీనామగ్నేః పరత్వేన వరుణాత్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః. తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా వాజసనేయకశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్న్యనన్తరత్వస్య బాధితత్వాదాదిత్యాత్పూర్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః,-తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః.

లోకం సన్తం వాయుమభిగచ్ఛేదితి. కింయుక్తం. భిన్నార్థత్వం - ప్రసిద్ధేః భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన పఞ్చమ్యా చోభయోస్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాద్విశేషాభావాచ్చ యథేష్టం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (వాయుమబ్దాదితి) వాయుం సంవత్సరాదూర్ధ్వమధిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ- సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమభిధత్తే- *స వాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దో విశేషేణ వాయుమభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవద్వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే *యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహా ఇతి. ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. తటితోఽధి వరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥

కౌషీతకినాం *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమిత్యత్రాగ్నిలోకశబ్దస్యార్చిషః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమవిగీతం- వాయోశ్చ సంవత్సరాదూర్ధ్వం నివేశ ఉక్తః. ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన *దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతమితి వాజసనేయకోక్తశ్రుతిక్రమాద్దేవలోకశబ్దాభిహితాద్వాయో

మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యాత్పూర్వత్వం పఞ్చమ్యా నిహితం- *స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాయోరాదిత్యాత్పూర్వత్వం ప్రతిపాదితం. (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా-పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానన్తరత్వే పఞ్చమీమాత్రావధికోఽధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశో హేతురుక్తః- తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణాదధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః. ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యాం- సామాన్యవిశేషాభ్యాం. దేవలోకశబ్దస్సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. లోకపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చ దేవానామితి) నను «సంవత్సరో వై దేవానాం పురమిత్యనుసన్ధానేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం న స్యాత్. నైవం - సంవత్సరస్య దేవపురత్వోక్తేస్స్తుతిమాత్రత్వాత్, వాయోరేవ గృహత్వస్యావస్థానత్వాద్వాయుప్రత్యాసన్నవాయ్వధికారస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. జ్యోతిర్మయత్వస్య వైమానికదేవతాగణస్య వాయుపాశత్వలత్వాత్ [illegible] హియథార్థః. ... ...

పూర్వపక్షే చాయం- మాసానన్తరమక్రమాత్ సంవత్సరః- తదనన్తరం దేవలోకః - తదనన్తరం వాయురితి, *వాయుమబ్దాదితి సూత్రనిర్దేశ శ్చాప్యన్యోన్యపృష్ఠే- తత్ర సంవత్సరస్యపరితత్వాదితి,. తదయుక్తం- దేవలోకవాయుశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపేణైకార్థత్వేనసమ్భవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః. దేవలోకాదూర్ధ్వం వాయోర్నివేశే సతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ. దేవలోకస్య మాత్రే వాయోర్నివేశే- వాయుశబ్దాదూర్ధ్వం నివేశపరత్వాదస్య, సూత్రాన్తరాభావాచ్చ. నన్విత్థం వాయోశ్చ వక్తవ్య ఏవ- * స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాద్భవతి చ సంశయః. వాయుదేవలోకయోరేకత్వే చ న సంశయస్సమ్భవః. అత ఏవ అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సూత్రస్య వాయోరగ్న్యనన్తరత్వే శాబ్దక్రమవిశేషాభావా, దాదిత్యాత్పూర్వత్వే ఊర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం. అతో యథాపాఠ్యమేవ సూత్రార్థః —— అస్మిన్ సూత్రే వాయుః కిమగ్నేరుపరి నివేశయితవ్యః- ఉత సంవత్సరస్యోపరి - ఉత ఆదిత్యస్యాధస్తాదితి సంశయ ఉక్తః. తదయుక్తం- అగ్నేరానన్తర్యపక్షస్థాపనన్తరం- తస్య పాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణ స్ఫుటబాధాత్. సంశయాన్తరోక్తిరప్యయుక్తా వాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుత్థితం స్యాత్ - అతః పృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వే నియమేన వాయుప్రాప్తిః - పృథక్త్వే వికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చ ఫలం. అత స్సహేతుకస్సఫలస్సంశయో భాష్యోక్త ఏవ జ్యాయాన్......................................

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥ కిం వరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః - కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధానురోధ ఉపపన్నః - నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః - ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధి నివేశః. కౌషీతకినామిత్యాదినా వక్ష్యమాణార్థవైశద్యాయ పూర్వోక్తార్థం దృఢయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యే, వాయోస్సంవత్సరాదూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్య వాయోరూర్ధ్వత్వే, చ కౌషీతకీవాక్యావిగానం విగీతవిషయే తస్య దౌర్బల్యం చాహ నిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థం కౌషీతకినామిత్యాదినా. (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర - కౌషీతకీవాక్యే.

రుపరినివేశస్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేన్ద్రాదిషు చిన్తా. కిమేతే వరుణాదయో యథాపాఠం వాయోరూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః- ఆహోస్విద్విద్యుతోఽర్ధ్వమితి విశయే-అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు *అర్చిషోఽహరిత్యాదిశ్రుతిక్రమోపరోధా, ద్విద్యుతః పరస్తాచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణా, చ్చ సర్వత్రావకాశాభావేనా ప్రాప్తాచోపదేశానైయర్థ్యాయావశ్యం కస్యచిద్బాధ్యత్వే- పాఠక్రమానురోధేన వాయోరనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః - వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వే నేన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యాన్తే నివేశయితవ్యౌ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తటితోఽధి వరుణ ఇతి) వరుణస్తావద్విద్యుత ఉపరిష్టాన్నివేశయితవ్యః. కుతః. (సమ్బన్ధాత్) మేఘోదరవర్తిత్వాద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. ఏతదుక్తం భవతి - వరుణాదీనాముపదేశానైయర్థ్యాయ క్వచిన్నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్విద్యుతోఽధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యవగమ్యతే. తస్య చ వ్యవధానసహత్వా, దిన్ద్రాదేశ్చోపదిష్టస్యావశ్యనివేశయితవ్యస్య వరుణాదుపర్యుపదిష్టత్వా, దాగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వా, చ్చ వరుణాదుపరీన్ద్రాదేర్నివేశయితవ్య ఇతి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౪।౩।౪॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః- ఉత భోగభూమయః- అథవా విదుషాం బ్రహ్మప్రేప్సతామతివోఢార ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. మార్గచిహ్నభూతా ఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతిగన్తౄణామేవం విధోదేశికై రుపదేశః - ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్షముపసర్పాముకాం నదీమముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.——— అథవా- భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః - కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానామహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తే, రన్యస్య చ మార్గచిహ్నభూతస్యైతేషామనభిధాయకత్వాత్,. భోగభూమిత్వం చ *ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా

(ఉపదేశానైయర్థ్యాయేతి) క్రమబాధావిశేషేఽపి క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. (ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యాన్తే నివేశయితవ్యావితి) వరుణవాయ్వనన్తరసన్నివేశే ఇన్ద్రప్రజాపత్యోరన్యత్ర నివేశే క్రమద్వయభఙ్గస్స్యాత్- తస్మాదేకక్రమమాత్రభఙ్గేన తయోరపి క్రమిణోస్స్వావకాశత్వం యుక్తమితి భావః. ...

(వరుణస్తావదిత్యాది) విద్యు, చ్చ వరుణాభిమానవిషయం జలం, చ మేఘోదరస్థం-తత్ర విద్యుతస్స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథాదృశ్యత్వాభావా, చ్చ సలిలస్య విద్యుత ఉపరిస్థితిర్గమ్యతే. ఏవమభిమానవిషయయోస్సమ్బన్ధానురూపమభిమానిదేవతయోరపి సమ్బన్ధో న్యాయ్య ఇతి తటిదభిమానిన ఉర్ధ్వం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కించ- ద్యుపర్జన్యపృథివీక్రమేణ పర్జన్యస్స్వర్గాదనన్తరస్థః- తటిత్తతోఽప్యధస్తాత్ -తటిత్పురుషస్యోపరి వరుణో మేఘోదరే. తటిత్సమ్బన్ధోఽస్తు - తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః, కథం వేన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః- కౌషీతకిపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనామన్తే నివేశ ఇతి పఞ్చాగ్నిమీమాంసాసిద్ధన్యాయా, చ్చేన్ద్రప్రజాపత్యోర్వరుణాదుపరి నివేశః. తటితో గమయితృత్వావ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః- తథా సతి మేఘోదరసమ్బన్ధరూపార్థక్రమోఽపి స్యాదితి చేన్న - తథా సతీన్ద్రప్రజాపత్యోర్యథాపాఠం వరుణతటిన్మధ్యనివేశేఽర్థక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభఙ్గప్రసఙ్గః - తస్మాత్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానే సమ్భవతి న పాఠక్రమభఙ్గో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వమవ్యవహితమితి న శ్రుతం - తస్మాత్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాస్మదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణామయం శ్లోకః- అర్చిరహస్సితపక్షానుదగయనాబ్దమరుదర్కచన్ద్రాన్। అపి వైద్యుతవరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాతివాహికానాహురితి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౪।౩।౪॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః-ఉత భోగభూమయః-ఉతాతివోఢార ఇతి. కిం లౌకికోపదేశప్రక్రియానురోధో న్యాయ్యః-కిం * ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సర ఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః-ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఉచితః. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వం, ద్వితీయే భోగభూమిత్వం, తృతీయే త్వాతివాహికత్వం. (అథవేత్యాది) భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకాశ్శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏత ఏవ లోకా ఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయం.

ఋతవస్సంవత్సరా ఇత్యహోరాత్రాదీనాం లోకత్వవచనాదుపపద్యతే. అతఏవ చ కౌషీతకినః *అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీన్పఠన్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆతివాహికా ఇతి) విదుషామతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏవార్చిరాదయః. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనం హి - గన్తౄణాం గమయితృత్వం. తచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామప్యవిశేషశ్రుతానాం సమవసృష్టమితి గమయతి. వదన్తి చార్చిరాదయశ్శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మకాభిమానిదేవతావిశేషాన్- *తం పృథివ్యబ్రవీదితివత్. ....

యద్యేవం *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతేర్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ తతః - విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేన విదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తేర్గమనం. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యత ఏవ. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

అత్రాహోరాత్రాదికాలవిశేషాణాం లోకశబ్దవాచ్యత్వముక్తం స్యాత్ - న భోగభూమినామహోరాత్రాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతఏవ కౌషీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానం- ఆనువృత్తిః. *తస్మై సత్యవిజిహ్మాస్తే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతురర్థసిద్ధః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తి చేతి) *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితి భావః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ *తతశ్శబ్దస్య పశ్చాద్భావపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (తతో విద్యుత ఇతి) ఆతివాహికేషు వరుణాదీనామన్వయః కథమిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్త్వితి) ... ...

పరేషాం పక్షేనాతీవ విరోధః - సగుణోపాసకవిషయమిత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రత్యుక్తం. తేషామపరేషాం చ పక్షే ఉపపాదనప్రకారనైషమ్యమేవ - సతూపపాద్యవైషమ్యం. * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి గమయితురమానవత్వం దర్శయతి- ఇదం చ విశేషణం మానవగమయితృవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లిఙ్గం. అమానవత్వం నామ-మనోర్వంశాతిగత్వం. అచేతనానామగ్న్యాదీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, సపిణ్డీకరణగ్రామస్యేత్యాది నయస్యాపి న్యాయతస్సఙ్గమనాయోగాత్, తచ్ఛబ్దాభిమానినో దేవా ఆత్మనో గమయితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి. అమానవశబ్దస్య మానవత్వే విశేషణవ్యవచ్ఛేద్యస్య మానవత్వం గమయేత్ - నతు గమయితృత్వం. విశేషణం హి స్వప్రత్యనీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి- నత్వాకారాన్తరసామ్యం. చన్ద్రమసా సంవాదాదిదర్శనాదప్యన్నాపటుపరణత్వమపి దుర్వచం. అత స్తవనాదరః.—— అన్యే తు వరుణస్య తటిత్సమ్బన్ధో వర్షద్వారకః- సతత్సహాయ్యాదత్యాభ్యామపి తుల్యః- *వాయుర్వై వృష్ట్యా ఈశే తస్మాద్వాయుప్రచ్యుతా దివో వృష్టిరితి, *యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయోర్వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశాదాదిత్యస్యాథస్తాద్వరుణో నివేశనీయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *తటితోఽధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిత్సమ్బన్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కాన్తరమేవమనుపన్యస్తం-*స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రవణాద్విదుషామన్యేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే-నతు స్వయం గన్తృత్వం. తత్ర ప్రజాపతి లోకస్య చేతనత్వాత్స్వస్వలోకావధి నేతారౌ- విద్యుతస్త్వచేతనత్వాదిన్ద్రలోకావధినేతృత్వానుపపత్తేర్నేతృవిశేషాకాఙ్క్షాయాం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధస్య ప్రతీత్యా కాఙ్క్షాసహకృతాత్సమ్బన్ధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా-తర్హ్యర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వేన నేతృత్వానుపపత్తేస్తత్రాపి నేతృభిరన్యైర్భవితవ్యమితి శఙ్కాపరిహారార్థమర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేత్రన్తరనైరాకాఙ్క్ష్యప్రతిపాదకం*ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. అస్మిన్ సూత్రే మార్గపర్వత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితం- తలవకారిణాం *గుహాసి దేవో సీత్యాదిశ్రుతౌ *తమగ్నిరభిప్రవహతి తం వాయురభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిర్వాయురన్తరిక్షలోకో దిశోఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వా

౬॥ సూ. కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః॥

అర్చిరాదినైవగచ్ఛతివిద్వాన్, అర్చిరాదిరమానవాన్తశ్చగణఆతివాహికోవిద్వాంసంబ్రహ్మగమయతీత్యుక్తం. ఇదమిదానీంవిచార్యతే- కిమయమర్చిరాదికోగణఃకార్యంహిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి - ఉతపరబ్రహ్మోపాసీనానేవ- అథపరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానంబ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతివిశయే- కార్యముపాసీనానేవగమయతీతిబాదరిరాచార్యోమన్యతే. కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భముపాసీనస్యైవగత్యుపపత్తేః. నహిపరిపూర్ణంసర్వజ్ఞంసర్వగతంసర్వాత్మభూతంపరంబ్రహ్మోపాసీనస్యతత్ప్రాప్తయేదేశాన్తరగతిరుపపద్యతే- ప్రాప్తత్వాదేవ. నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవహిపరవిద్యాకార్యం. కార్యంతుహిరణ్యగర్భరూపంబ్రహ్మోపాసీనస్యపరిచ్ఛిన్నదేశవర్తిప్రాప్యప్రాప్త్యర్థంగమనముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవనయతి. ………………

స్వరసాద్వ్యాఖ్యానాఆదిత్యశ్చన్ద్రమాఇత్యాతివాహికాఇత్యస్త్వ-తఏవైతేఽర్చిరాదయః- తత్రనామధేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గాత్ *దేవానామేవమహిమానంగత్వాఆదిత్యస్యసాయుజ్యంగచ్ఛతీతివిముక్తస్యసాయుజ్యప్రాప్తిరర్చిరాదీనాందేవతాత్వేలిఙ్గం.అతోఽసత్రనేత్రస్థానసేయో- విద్యుతఃస్వచేతనత్వయూపవదేపేఽస్తీతిచేత్స్యాదుపరివరుణాదినేతేతిపూర్వపక్షంపునరమాన్యసిద్ధాన్తఉచ్యతే: వైద్యుతేనైవేతిసూత్రేణ. :ఉదిత్యాద్వైద్యుతంవైద్యుతాత్పురుషోఽమానవఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీత్యమానవస్యపురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయితృత్వంవైద్యుతస్యాపాదానత్వంచావగమ్యతే- అతోవిద్యుదధిమానీపురుషోవైద్యుతః-సచబ్రహ్మలోకావధ్యావిద్యేనైతేకేచనేతేతిప్రతీతం-అతోనేత్రన్తరనిరాకాఙ్క్షత్వాద్వరుణాదీనాంయథాశ్రుతివామోరుపస్థైనవర్తతే-నతువస్త్యస్తినేతృత్వమితిసిద్ధాన్తసూత్రంవర్ణయన్తి.అత్రోచ్యతే-ఆదిత్యాదధస్తాద్వరుణనివేశనస్యసిద్ధాన్తిపక్షంతావదయుక్తం-పాఠక్రమాత్క్రమయోరుభయోరపిశ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. *సవాయుమాగచ్ఛతితస్మైసతత్రవిజిహీతేయథారథచక్రస్యఖంతేనోర్ధ్వమాక్రమతేసఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి,*దేవలోకాదాదిత్యమితి, చవాద్యోరనన్తరమాదిత్యస్యశ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్తయోర్మధ్యే *సవాయులోకంసవరుణలోకంసఆదిత్యలోకమితిపాఠక్రమానురోధేనవరుణనివేశనంహిశ్రౌతక్రమబాధితంస్యాత్. ఏతదుక్తంభవతి-వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యే, ప[illegible], చవరుణనివేశనపర్థక్రమప్రాప్తమ్- తత్రవాయ్వాదిత్యయోరర్థక్రమస్యశ్రౌతక్రమబాధితత్వాదబాధితార్థక్రమేణతటిదుపరివరుణనివేశనమేవయుక్తమితి. కించ - అర్థక్రమాన్నస్పృహీతపాఠక్రమేణక్రమనిర్ణయేకర్తవ్యేవృష్టిహేతుత్వలక్షణార్థక్రమసచివేన * సఆదిత్యలోకంసఇన్ద్రలోకంసప్రజాపతిలోకమితిపాఠక్రమేణాదిత్యాదుపరిఇన్ద్రనివేశనప్రసఙ్గః: *ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితిశ్రౌతక్రమవిరోధాత్తదయుక్తమితిచేత్- పూర్వపక్షేతశ్రౌతక్రమవిరోధాదాదిత్యవాయ్వోరూర్ధ్వంవరుణనివేశనమప్యయుక్తం. యతశ్శ్రౌతక్రమావిరోధాద్విద్యుత్పరంవరుణనివేశనమేవయుక్తం-అతఏవ *తటితోఽధివరుణ సిద్ధాన్తసూత్రంనతుపూర్వపక్షవిషయం. అతఏవ *ఆతివాహికాఇత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరంభవితుమర్హతీతితస్యపరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా. ………

ఆతివాహికాధికరణంసమాప్తమ్.

౬॥ సూ. కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః॥ అనన్తరసూత్రమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) (కార్యంహిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యోపాసకస్యకార్యప్రాప్తిః, పరోపాసకస్యపరప్రాప్తిః, శ్చేతత్క్రతున్యాయసిద్ధా - అతఉపాసితృవిశేషేఽప్యర్చిరాదిప్రాప్తిసన్దేహాభావాత్, సంశయస్యఉపాసితృభేదమూలత్వాత్, *సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీత్యాదౌత్రయాణాంప్రతిపన్నత్వాచ్చఉపాసీనానిత్యధ్యాహృతం. నయ-సపక్షసిద్ధాన్తసూత్రాదాకృష్టం. కిమర్చిరాదికోగణఃకార్యంహిరణ్యగర్భముపాసీనానేవనయతి- ఉతపరంబ్రహ్మోపాసీనానేవ- ఉతపరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానంబ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి. కింపరబ్రహ్మణిప్రాప్యేగతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే-నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానామమానవస్యయిత్వే *తస్యేత్థంవిదుర్వేచేమేఇత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి - నేతి. యదానోపపద్యేతే- తదాకార్యముపాసీనానేవనయేత్. యదాగతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే, యదాచ *తద్యఇత్థమిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి,-తదాబ్రహ్మోపాసీనానేవనయేత్. యదాసామఞ్జస్యంనాస్తి-తదాఽపరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానంబ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చనయేత్. ఉపాస్తినయతోర్ద్వయోరపికర్మహిరణ్యగర్భః (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణోముక్తేనతత్ప్రాప్త్యర్థంనక్వచిద్గన్తవ్యం. సర్వగతత్వేపిదేశవిశేషప్రాప్తానేవజానాతి- నాన్యమితినియమోఽస్తి- యేనక్వచిద్గన్తవ్యం - సర్వజ్ఞత్వాత్. క్వచిత్కల్యాణగుణపూర్తిః-క్వచిదపూర్తిరితినతదర్థంగన్తవ్యం- సర్వతఃపరిపూర్ణత్వాత్. సమ్బన్ధవిశేషసమ్పాదనాయనాన్యత్రగన్తవ్యం- సర్వాత్మత్వాదితివిశేషణానాంతాత్పర్యం. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్- ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి) ………………

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *పురుషోమానవపత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి లోకశబ్దేనబహువచనేనచలోకవిశేషవర్తినం హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవామానవోగమయతీతివిశేష్యతే. కించ- *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మప్రపద్యఇతికార్యస్య హిరణ్యగర్భస్యసమీపగమనమర్చిరాదినాగతోఽభిసన్ధత్తే. . .

నన్వేవం * తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపపద్యతే-
హిరణ్యగర్భనయనేహిసఏనాన్ బ్రహ్మాణంగమయతీతినిర్దేష్టవ్యంస్యాత్. అతఆహ.

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్యప్రథమజత్వేనబ్రహ్మసామీప్యాత్తస్యబ్రహ్మశబ్దేనవ్యపదేశఇతిగత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరుక్తైర్హేతుభిర్నిశ్చీయతఇత్యర్థః. . . . .

అథస్యాత్ - అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ఏషదేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన
ప్రతిపద్యమానాఇమంమానవమావర్తంనావర్తన్తే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమే
తీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తివ్యపదేశో నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్యకార్యభూ
తస్య ద్విపరార్ధకాలావసానేవినాశశాస్త్రాత్, * ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తి
నోఽర్జునేతివచనాద్ధిరణ్యగర్భంప్రాప్తస్యపునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్, ఇత్యత్రాహ.

౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్ కార్యస్య - బ్రహ్మలోకస్యాత్యయేతదధ్యక్షేణ- హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విమహాసహాస్వయమపితత్రాధిగతవిద్యఃఅతః- కార్యాద్బ్రహ్మలోకాత్పరంబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినాగతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్, *తేబ్రహ్మలోకేతుపరాన్తకాలేపరామృతాత్పరిముచ్యన్తిసర్వేఇతివచనాచ్చావగమ్యతే. . . . .

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే *బ్రహ్మణాసహతేసర్వేసంప్రాప్తేప్రతిసంచరే। పరస్యాన్తేకృతాత్మానఃప్రవిశన్తిపరంపదమితి. అతఃకార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికోగణోనయతీతిబాదరేర్మతమ్. . . . .

అత్రజైమినిఃపక్షాన్తరపరిగ్రహేణప్రత్యవతిష్ఠతే.

౭॥ సూ విశేషితత్వాచ్చ॥ *ఏతం బ్రహ్మలోకంనవిన్దన్తీత్యాదిషుకర్మధారయస్స్వీకృతః- తద్వ్యావృత్త్యర్థంబహువచనేనచేత్యుక్తం. బహువచనాన్తలోకశబ్దతాత్పర్యం. . . . .

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౮॥ సూ సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మేతినిర్దేశోపపత్తిర్గమనోపపత్తిశ్చవివక్షితా. కార్యేకారణోపచారఇత్యర్థః. . . . .

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్॥ అయమర్థఃకథమవగతఇత్యత్రాహ (తేబ్రహ్మలోకఇతి) *పరామృతాత్- పరామృతంప్రాప్య. ల్యబ్లోపేపఞ్చమీతిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. . . . .

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *పరస్య- బ్రహ్మయుషః. . . . .

(అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ-పూర్వపక్షాత్పక్షాన్తరేణ. నతుకృత్స్నసిద్ధాన్తేనేత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్ నయత్యర్చిరాదిర్గణ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ముఖ్యత్వాత్) *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వనిశ్చయే సత్యేవ హి లాక్షణికత్వం యుక్తం. న చ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణం - పరస్య బ్రహ్మణః సర్వగతత్వేఽపి విముక్తో విశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తేః. యథా హి విద్యోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా *తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదిశాస్త్రాదవగమ్యతే - తథా నిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూపవిద్యానిష్పత్తిరపి విశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రాదవగమ్యతే. విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదికం తు పూర్వమేవ పరిహృతం. యత్తు *బ్రహ్మలోకానితి లోకశబ్దబహువచనాభ్యాం విశేషణాత్ కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి - తదయుక్తం - నిషాదస్థపతిన్యాయేన బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి కర్మధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్, అర్థస్యైకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య *అదితిః పాశానితివదుపపత్తేః. పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాః స్వాసాధారణా అప్రాకృతాశ్చ లోకాశ్చాస్యాయనాస్సన్తి - శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్.................

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రాన్తస్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిం *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి...

యదుక్తం *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇత్యర్చిరాది
నాగతస్య కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యత ఇతి- తత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ న చాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే - అపి తు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి - వాక్యశేషే *యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి తస్యాభిసన్ధాతుస్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్య చ సాక్షాచ్ఛ్రవణాత్,. అతః పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికో గణో నయతీతి జైమినేర్మతమ్..............................

ఇదానీం బాదరాయణస్తు భగవాన్ స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ

౧౧॥ సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యా హి స్వమాహాత్మ్యేన సూక్ష్మశరీరస్థితిహేతురనువర్తతే. తస్యాః- నిష్పత్తిః- కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః. యద్వా - నిష్పత్తిః- నిరన్వయవినాశః. సా గతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేఽపి కాలవిశేషాపేక్షావత్సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షా యుక్తేతి భావః. నిత్యముక్తతయా కాలవిశేషాపేక్షా న చేత్ - శాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. ఉత్క్రాన్త్యనుపపత్త్యా న గతిరితి చేత్. తత్రాహ (విదుష ఇతి) (యత్త్విత్యాది) (నాత్యన్నాయనసన్తీతి) నను సన్తి- నిషేధప్రసఙ్గో నాస్తి సన్త్యేవ. అత్యర్థం సన్త్యేవేత్యర్థః. పరమవ్యోమశబ్దాదీనాం హృదయగుహాదిస్థానపరత్వాసాదనేన లోకవిశేషాపలాపో న యుక్తః- *క్షయన్తమస్య రజసః పరాకే *హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలం । తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదురితి । తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ ఇత్యాదిభిర్దురపహ్నవత్వాదితి ప్రమాణదార్ఢ్యం వివక్షితమ్..

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ ॥ ఉత్థాయోపసమ్పత్తివచనేన దేవయానేన ప్రాప్తిసిద్ధిః...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౩॥ సూ. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ ఉపపాదకవాక్యవశాత్ పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్. ....

౧౪॥ సూ. ॥అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికోగణఇతి భగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- కార్యముపాసీనాన్నయతీతినాయంపక్షస్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమోనాస్తి, నచ ప్రతీకాలమ్బనానపినయతి,. అపితుయేపరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానంప్రకృతివియుక్తంబ్రహ్మాత్మకముపాసతే,- తానుభయవిధాన్నయతి - యేతుబ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికంవస్తుదేవాదిత్యాదిషుసిద్ధమ్మేదివృష్టిపత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా- కేవలంవాతత్తద్వస్తూపాసతే- నతాన్నయతి. అతః పరంబ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానంచప్రకృతివియుక్తంబ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, న్నయతీతి. కుతః. (ఉభయథాచదోషాత్) కార్యముపాసీనాన్నయతీతిపక్షే. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యేత్యాదికాః శ్రుతయఃప్రకుప్యేయుః- పరమేవోపాసీనానితినియమే *తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతిపఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాదిర్గణోనయతీతిశ్రుతిఃప్రకుప్యేత్ - అతఃఉభయస్మిన్నపిపక్షేదోషఃస్యాత్. తస్మాదుభయవిధాన్నయతీతి. తదేతదాహ (తత్క్రతుశ్చేతి) తత్క్రతుః - తద్యథోపాసీనస్తథైవప్రాప్నోతీత్యర్థః. *యథాక్రతురస్మిఀల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతి *తంయథాయథోపాసతఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోప్యర్చిరాదినాగతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినాగతస్యబ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణా, చ్చ. అతఏవతత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానంసిద్ధం. నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకాలమ్బనానాం తూభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావా, దచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయా, చ్చార్చిరాదినాగతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చనవిద్యతే. ....

తమిమంవిశేషంశ్రుతిరేవదర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. ॥విశేషంచదర్శయతి॥ *యావన్నామ్నోగతంతత్రాస్యయథాకామచారోభవతీత్యాదికాశ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాంగత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషంచదర్శయతి. తస్మాదచిన్మిశ్రంకేవలంవాఽచిద్వస్తుబ్రహ్మదృష్ట్యాతద్వియోగేనచయఉపాసతే- నతాన్నయతి- అ

౧౪॥ సూ. ॥అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తపదమిహపరంబ్రహ్మోపాసీనః- తంనయతీత్యుక్తాన్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్యకోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్యముపాసీనోపిప్రతీకాలమ్బనః- నామాదిషుబ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చప్రతీకాలమ్బనః. (నచప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్రప్రతీకాలమ్బనశబ్దోదృష్ట్యుపాసనపరమాహ- గోబలీవర్దన్యాయాత్. ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తేషుకేషాంచిదర్చిరాదిగతిర్జైమినినోక్తా- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యేషుతాన్సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితివిశేషః. (కార్యముపాసీనాన్నయతీతినాయంపక్షఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానామర్చిరాదిగతిరనుపపన్నా- అర్చిరాదినాగతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తేః. సహహిరణ్యగర్భోపాసకస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిః- యథోపాసనంహిఫలం. తస్మాదర్చిరాదినాపరబ్రహ్మోపాసకఏవగచ్ఛతి- నకార్యోపాసకఇత్యర్థః ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నవిరాజస్యతరస్యప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ * అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్రప్రతిపన్నయోరుభయోరపిఅప్రతీకాలమ్బనత్వంసాధయితుంసూత్రకారః *తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః. *తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతఇత్యత్రపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణా, త్తయాగతస్యబ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్, ఫలస్యచయథోపాసనభావిత్వా, దర్చిరాదినాబ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠఃపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠోబ్రహ్మోపాసకఏవ. తత్ర *తద్యఇత్థంవిదుః, యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత, ఇతివిభాగాన్యథానుపపత్త్యాస్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం, చేతికల్ప్యం- బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాత్, పృథఙ్నిర్దేశాన్తైయత్యా, చ్చేత్యర్థః. కేపునరత్రప్రతీకాలమ్బనాఇత్యత్రాహ (నామాదీతి) ....

౧౫॥ సూ. ॥విశేషంచదర్శయతి॥ *యావన్నామ్నోగతం-దేవాదినామ్నోగోచరఇత్యర్థః.*బ్రహ్మణాసహతేసర్వఇత్యాదివచనంనార్చిరాదిగతపురుషవిషయం- అపితుచతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయం. *తేబ్రహ్మలోకఇతి- బ్రహ్మైవలోకోబ్రహ్మలోకః తత్రవర్తమానాః- బ్రహ్మనిష్ఠాఃపరాన్తకాలే - * అన్తకాలేచమూనే వేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయేపరామృతాత్ - ప్రసన్నాద్బ్రహ్మణోహేతోస్సర్వేపరిముచ్యన్తఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్యకర్మధారయస్వతః ప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహారస్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్యచరమదేహావసానపరత్వంస్మృతిప్రసిద్ధం,- అతోఽస్మిన్నేవపక్షేస్వారస్యం. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పితు పరం బ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, నాతివాహికో గణో నయతీతి సిద్ధమ్..

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

అత్ర పరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవ సిద్ధాన్తసూత్రాణి. "పరం జైమినిః" ఇత్యాదిసూత్రత్రయం పూర్వపక్షవిషయం. తత్తు సర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం. సర్వత్ర హి సిద్ధాన్తోపక్రమేఽధికరణే సిద్ధాన్తావసానత్వం సర్వత్ర దృష్టం - న తు పూర్వపక్షావసానత్వం. పరవిద్యాప్రకరణగతికీర్తనం స్తుత్యర్థమిత్యనుపపన్నం. అన్యఫలతయావగమ్యమానేనాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిర్హి సగుణవిద్యాఫలత్వేన మతా యచ్చోక్తం * ప్రజాపతేస్సభామిత్యత్ర కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిరుపపద్యతే - * తేయదన్తరేతి పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధి శ్రుతిర్వాక్యం బలీయసీ ఇతి - తదయుక్తం - యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యా, చ పరప్రకరణావిచ్ఛేద ఇతి యతః. న చ వాచ్యం - సగుణేపి బ్రహ్మణి సర్వకామత్వాదివదుపాసనార్థం ప్రశంసార్థం వా తదితి. తత్ర పూర్వాపరవాక్యయోః పరవిషయత్వేఽవగమ్యమానే మధ్యగతవాక్యస్య పదశ్రుతేర్వ్యాల్ అగ్నినాసిఞ్చేదితివదయోగ్యార్థత్వేన దుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్య పరవిషయత్వేపి "ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి వత్ప్రయోగోపపత్తేః, పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయోరేకవాక్యత్వానుపపత్త్యా వాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్, ఏకవాక్యత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాయోగాచ్చ ప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణ ఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్య సర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వమప్యయుక్తం. యత్తూక్తం - విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భూగతేన ప్రదేశాన్తరగమనవత్పయసో దధ్యాద్యవస్థాపత్తివచ్చాంశభేదేనావస్థాభేదేన చ గన్తవ్యభావోఽనుపపన్నః - నిరంశత్వాదవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణః, గన్తుశ్చ జీవస్య బ్రహ్మావయవత్వే తద్వికారత్వే చ తత్ప్రహాణేన స్థిత్యభావాద్గమనమయుక్తం, మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వాదణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వే గత్యనుపపత్తేశ్చ న మార్గగమనం, సంసారాత్మనః పారమార్థ్యే బన్ధాదనిర్మోక్షః మోక్షే స్వరూపనాశ, ఇత్యాదితర్కబలాత్ * పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయతేతి. తదప్యయుక్తం - గ్రామాదిగతేరివ బ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావాదర్చిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్త్యర్థా హి సా. తస్యాశ్చ కాలాపేక్షేవ దేశాపేక్షా యుజ్యతే. "యావన్న విమోక్ష్యే ఇతి కాలాపేక్షోపలభ్యతే పరిమాణవికల్పేన గమనానుపపత్తిరపరవిద్యాఫలత్వేపి ప్రసజేదితి స్వవ్యాఘాతః. న చ గతేర్మిథ్యాత్వేన తత్రోపపత్తిః - విభుత్వస్య గతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవ విభుత్వవిరోధీతి చేన్న - దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యోర్విరోధో నామ న సంయోగసంభిన్నాధారత్వలక్షణః. తతశ్చ యత్ర విభుత్వాభావః - తత్రైవ సత్యగతిదర్శనాద్విరోధో నిశ్చీయేత. న చ విభుత్వానాశ్రయఘటాదినిష్ఠం గమనం సంప్రపన్నమితి సత్యం - తస్మాద్గతిమాత్రం విభుత్వవిరోధీతి స్వవ్యాఘాతో దుస్తరః. అణుత్వే కృత్స్నదేహవేదనానుపపత్తావపి తుల్యో వ్యాఘాతః. తత్రాపి వాస్తవకృత్స్నవేదనస్యైవాణుత్వావిరోధ ఇతి చేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపి నాస్తీతి ప్రాగేవోక్తం. సంసారిత్వస్య పారమార్థ్యేఽపి స్వరూపత్వాభావాచ్చ నిర్మోక్షస్వరూపనాశౌ న స్యాతాం. యత్తు సంసారస్య కర్మనిమిత్తత్వే - సూక్ష్మాపరాధసమ్భవాత్, తత్కర్తృత్వశక్తిసద్భావాచ్చ నిశ్శేషకర్మక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితం - తత్ * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుత ఇతి శాస్త్రబలాత్, ఈశ్వరప్రసాదద్వారా నివర్తనీయత్వాన్నోపపన్నం. యా తు స్వపక్షే చోక్షోపపత్తిః - సా చ ప్రాగేవ ధ్వస్తా. "అప్రతీకాలమ్బనానితి పృథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలమ్బనాః ప్రతీకాలమ్బనాః. తేషాం పితృయాణతృతీయస్థానసమ్బన్ధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోప్యుపాసితత్వాత్, * యే చేమేరణ్య ఇత్యత్ర తేషామప్యుపాదానాత్, సర్వాన్ వికారాలమ్బనానమానవో బ్రహ్మలోకం నయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ప్రతీకాలమ్బనాన్వర్జయతి, తద్వ్యతిరిక్తాన్వికారాలమ్బనాన్నయతీ, త్యుభయథాఽభ్యుపగమేపి దోషాభావాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావదధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిశిరస్కవిచారే జైమినిపక్షస్య సిద్ధాన్తైకదేశిమతత్వాత్, "అప్రతీకాలమ్బనానిత్యస్య సాక్షాత్సిద్ధాన్తపరత్వాచ్చాధికరణభేదానుపపత్తిః. * ఉభయథా చ దోషాదితి పర్యాణత్వాదదోషాదితి పదమనుపపన్నం. * ఉభయథాదోషాదిత్యర్థానౌచిత్యం చ - స్వపక్షే దోషాభావమాత్రాదపి పరపక్షే దోషోద్ఘాటనం హి స్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః.——— అపరే తు * సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇత్యన్తం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాన్తం వస్తుమన్తరాచిన్తాన్తరపరం * కార్యాత్యయ ఇత్యేతద్వ్యాచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరస్తి - * తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి వాజసనేయకే ఇహశబ్దశ్రవణాత్, తస్య కల్పవిషయత్వాత్, కల్పాన్తరే చావృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా * శ్వోభూతే నిర్వపేదితి శ్వోభావస్యేవ సర్వకల్పానామిహశబ్దార్థత్వావిశేషాదన్యథానావృత్తిస్స్యాత్ - ఇహస్యాదితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, * ఏకయా యాన్త్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునరిత్యుక్తవైషమ్యాభావప్రసఙ్గాచ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానామపి నావృత్తిరితి - అతస్తత్సామర్థ్యాత్కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహ పరబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యేవం నిర్ణీయ - * పరం జైమి

ఇతి పూర్వోక్తస్య పూర్వపక్షస్య సిద్ధాన్తమాహుః. తత్ర చాప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్, పర
బ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషామప్యర్చిరాదిమార్గేణ గతిః- *త
యోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిశ్రుతేః, పర్యఙ్కవిద్యా పఞ్చాగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాది శ్రవణాత్,. కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమ
ముక్తిః - అతో నావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు సద్యో ముక్తిః. అర్చిరాదినా సత్యలోకమతిక్రమ్య కారణే బ్రహ్మణి సూక్ష్మదేహస్య కరణానాం చ ప్రవి
లయ ఇతి *పరం జైమినిరిత్యనేన న విరోధః. బ్రహ్మణో విభుత్వేఽపి కార్యాణ్డలాతిక్రమరూపా గతిః. జీవస్య స్వాభావికత్వాద్గమనమేవ గతిరితి సిద్ధాన్త
యన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషామపునరావృత్తిశ్చేదయుక్తా- బ్రహ్మలోకగతానాం శ్వేతమహర్షిప్రభృతీనాం పునరావృత్తిస్మరణాత్. త
త్రత్యజ్ఞానినామపునరావృత్తిశ్చేత్ - అభిమతా. యత్తు హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానామర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తిరితి - తద
యుక్తం- హిరణ్యగర్భస్యాపి తత్ర జాతతయా తదుపాసకానామమృతత్వప్రాప్త్యభావాదేవ అర్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః. తస్య చ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వానుపా
స్యత్వాది చ ముముక్షురుపపాదితం- అతస్తదుపాసకానామప్రతీకాలమ్బనత్వమయుక్తం. జాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్యోపాస్య
యోనిష్ఠాప్తస్య మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణాభావాదర్చిరాదిగత్యభావః స్ఫుటతరః. *అథ వా నేచ్ఛసి తత్ర బ్రహ్మకాయనిషేవణం । ఉత్క్రాన్తిమత్ర
చార్థస్వీకృతీభూతోఽనిశామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనిషేవణానిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థితయోత్క్రమణవచనాచ్చ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్నువతో నార్చిరాదిగ
తిః. అర్చిరాదినా ప్రాప్యత్వం చ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే- నారదాదీనామాదిత్యమణ్డలమభిత్త్వా బ్రహ్మలోకగమనదర్శనాత్, *అపునర్భవాయ కాశం
భిత్త్వా త్రికోశం భిత్త్వా శీర్షకపాలం భిత్త్వా త్రిపుటకం భిత్త్వా *పృథివీం భిత్త్వా తిలపోఖిత త్రిత్వా రథ్యా *అప్య స్కన్ధం భిత్త్వా త్ర్యక్షకం భిత్త్వా త్రిమృత్యుం భిత్త్వా త్రిత్వభిధానాత్, బ్ర
హ్మణ్డతదావరణాద్యతిక్రమత్వాపత్యుక్తాఽతస్తదుపాసనాం, చ. నశరీరాను ప్రతిష్ఠపృథివ్యాదీనాం భేదనం తత్రోచ్యతే-*కోశం భిత్త్వా త్రి-శీర్షకపాలం భిత్త్వా త్రి
త్వభిధాయ పృథివ్యాదిభేదన ప్రతిపాదనస్య పాఞ్చభౌతికబ్రహ్మాణ్డకటాహతదావరణవిషయతాయా అవర్జనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే *ద్వాభ్యాం ముక్తం
త్రిభిర్ముక్తమితి ముక్తప్రాప్యస్య పరస్థానస్య గుణత్రయాతీతత్వాభిధానాత్, *న కాలస్తత్ర వై ప్రభురితి న త్రాకాలకాల్యత్వప్రతిపాదనాత్, బ్ర
హ్మలోకస్య చ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయాతీతత్వాయోగాత్, ద్విపరార్ధావసానత్వేన కాలకాల్యత్వాయోగాత్, అత ఏవ *అక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్య
పరత్వే శ్రవణవిరోధాః, వ్యతమసః పరత్వాద్యయోగాః, చ్ఛన్దచతుర్ముఖలోకోఽర్చిరాదిప్రాప్యః. కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్ పరబ్రహ్మోపాసకాం
శ్చ నయతీత్యుభయథా శబ్దవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- ఏవముభయథాభావవిషయదోషాత్. న చ కారణం- *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యోపాసనం ప్ర
తిభాతి. క్రమముక్తిర్వ్యవస్థాపనేనాఽవిరోధ ఇతి చేన్న- అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తిస్మృతివిరుద్ధత్వాత్. *సహ తేనాఽబ్రహ్మణా సహ తే సర్వే
క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాదేవ తదుపాసకానామర్చిరాదిగత్యయోగాత్ప్రపఞ్చవ్యాఖ్యాతుమయుక్తం. తాత్పర్యా
నుపపత్త్యాప్యర్చిరాద్యన్వయో పర్యఙ్కవిద్యాదికం ప్రమాణమితి చేన్న - కారణత్వబలాత్ కాలాకాశాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావవదర్చిరాదిగత్యన్వయాదు
పపత్త్యా బ్రహ్మోపాస్యస్యానన్తకల్పస్య కార్యపరత్వాసిద్ధేః. ఏవం హిరణ్యగర్భస్యాఽర్థాత్కార్యత్వమితి చేత్ ఉపాసనవిగ్రహయోగస్యైవ కారణత్వసాధకత్వాత్.—
అన్యే త్వాహుః- కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః *పరం చాపరం చేత్యుపక్రమ్య *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, సర్వ
గతస్య పరబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వాయోగాత్, పర్యఙ్కవిద్యాయాం ప్రాప్యస్య దివ్యభోగాదివిశేషవత్త్వదర్శనాత్, హిరణ్యగర్భసామీప్యేన లోకస్య బ్రహ్మశబ్ద
వాచ్యత్వోపపత్తేః, బ్రహ్మలోక ప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాత్. బ్రహ్మలోకస్య హిరణ్యగర్భస్య సహ పరమాత్మనః ప్రాప్యత్వేన కార్యపద
యుక్తానాం సమ్ప్రాప్తానాం చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిః బ్రహ్మలోకే భోగానుభవనం, హిరణ్యగర్భకారణం పరం బ్రహ్మోపాసనయైతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర
చతుర్ముఖలోకప్రాప్తావపి వ్యాఖ్యానం- తత్ర ప్రలయాదూర్ధ్వం- తల్లోకనాశస్య జ్వాలాహేతుకత్వాభావాన్నోత్తమ ఇతి చాదిమతా బ్రహ్మలోకప్రా
ప్తస్య స్థిరసుఖ బ్రహ్మణి లయః- ప్రలయే సాక్షాత్- తతశ్చ గుణాన్తరాపేక్షావిర్భావాత్ సమానఫలోగతా- బ్రహ్మలోకే స్థితైః కాల ప్రాప్తిః- తత్ర భోగ ఇతి
కాలనేరక ప్రాయశ్చిత్తమప్యయం సముచ్చయం తేన భవతి. *అప్రతీకాలమ్బనానితి- కిం సర్వేష్వప్యుపాసకా దేవయానేన బ్రహ్మలోకం యాన్తి- ఉత
నేతి ప్రాప్తి. ఏవ దేవయానేన గతాం ప్రత్యానమానవః పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం నయతి-కిం తన్నేతి. ఉభయ్యోస్తు ప్రతీకశ్రుణం పఞ్చాగ్నివిదాం దేవానాముత
మానుష్యానామపి మోక్షప్రాప్తిం ప్రతిజ్ఞాయ *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే ... లోకం జయన్తి తే ధూమమభిసంభవన్తీతి ... ధూమాది ప్రాప్తిశ్రవ
ణాత్ ... ఉపాసకానాం ... ప్రతిపత్త్యా, దహ్రబ్రహ్మవిద్యాం పఞ్చాగ్నివిద్యాం ప్రభృతీనామప్యర్చిరాది శ్రవణాత్. * ఏవ ఏవ బ్రహ్మ
... సువిత్తైః ... బ్రహ్మ ... ఇత్యాదిభిః ... పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతి పుణ్యకృతాం బ్రహ్మవిద్యాం గమనదర్శనాత్, * అయం వా వ
మాగ్నిచిత ఇత్యాద్యగ్నిచిత్సు ఉపాసనేష్వపి దేవయానశ్రవణాత్, *విద్యయైవ తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః ఇత్యత్ర బ్రహ్మలోకప్రాప్తి
శ్రవణాచ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయాన ప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం- *సప్రతీకానితి విశేషణోక్త్యా దేవయానేన గతాన్ సర్వాన్ మానవో బ్రహ్మ గమయ
తీతి పూర్వపక్షం కృత్వా- * యావన్నామ్నో గతమిత్యాదిఫలప్రాప్తౌ బ్రహ్మలోకస్య దేవయానాపేక్షాయాం ప్రమాణాభావాన్న సర్వేషాం దేవయాన
సంప్రాప్తిరితి సిద్ధేః పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనాం బ్రహ్మవిద్యామపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం లోకవాసమాత్రమేవ - న తత్ర త్యచతుర్ము
ఖప్రాప్తిః. బ్రహ్మవిదామేవ చతుర్ముఖప్రాప్తిః- ఏవముభయథాభావే దోషాభావాత్, సర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యవచనత్వే పరవచన
త్వే చోభయథాపి బ్రహ్మవిద్యాబోధితతత్తుల్యఫలత్వమితరేషాం బ్రహ్మవిత్తుల్యఫలత్వం, శేషిదోషప్రసఙ్గాత్, తతశ్చ తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్. అ
తో దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేష్వబ్రహ్మవిదో న బ్రహ్మగమయతి- బ్రహ్మవిదస్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోఽపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్ - క్రమేణ ము

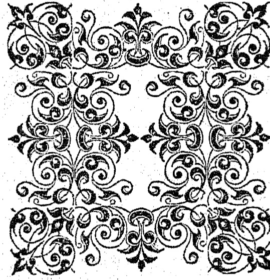
చ్ఛన్తె-యథాపఞ్చాగ్నివిదః, యథాచచిత్యాగ్నివిద. ఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కార్యం బ్రహ్మబ్రహ్మలోకః- చతుర్ముఖఃపరంబ్రహ్మేత్య యుక్తం- తస్యాపిసృజ్యత్వ శ్రవణానానపోదితేనకార్యబ్రహ్మన్తర్భావావగమాత్. నచతత్రబ్రహ్మగుణానాంజ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం నిత్యావిర్భూతత్వాత్పరమాత్మత్వం - వేదాపహారాదిషుజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాంపరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాధీనభగవత్సాక్షాత్కారత్వతదాహితసర్గశక్తిత్వదర్శనా, దుభయథావనాన్వయేనానుపాస్యత్వావగమా, చ్చ. *బ్రహ్మవిశ్వేకతమస్స్వయమ్భూఃప్రజాపతిస్సంవత్సరఇతి, *సంవత్సరోసావాదిత్యోయఏషఆదిత్యే పురుషస్సపరమేష్ఠీబ్రహ్మాత్మేత్యా, దిశ్రుతయస్తుబ్రహ్మణ్డోదరవర్తితత్తద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయానిరఙ్కుశైశ్వర్యేస్వప్రమాణం. *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రేత్యాద్యపూర్వంత్వాకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వాదుపపత్త్యన్తరైశ్చపరమపురుషపరమితిసమర్థితం. అపరేషాంప్రతిష్ఠేవదన్మితైర్మానన్యామైస్తైవయానమార్గస్యచతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వమయుక్తమితితన్నసిద్ధాన్తేఽనుమన్తవ్యం. ప్రాదనదీవృక్షసంస్థానాదియోగోనచతుర్ముఖలోకత్వేప్రమాణం- తలవకారసామ్ని *సస్తమోబ్రహ్మలోకఇత్యుపక్రమ్య *ఉతపరస్మాదుతాపరస్మాత్పరస్మృతీయావదవాదతుర్థాత్ । సహప్రస్థానేవిధృతేదృథఉగ్రేయత్రదేవానామధిదేవఆస్తఇతిచతుర్ముఖలోకాత్పరతఃపరత్రసహప్రస్థానావిశిష్టస్థానవిశేషావగమాత్. అతస్సత్యలోకచతుర్ముఖయోస్తైవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకేగుణాష్టకావిర్భావ, ఆప్రళయాన్ముక్తానాంతత్రావస్థానం, తతఃపరమాకాశప్రాప్తి, రిత్యనుపపన్నం అనన్తరంచాబ్రహ్మవిదోపిదేవయానేనగచ్ఛన్తీతినయుక్తం- *సవినాబ్రహ్మగమయతీతి దేవయానగతానామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. నపఞ్చాగ్నివిదాంబ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం *సవినానితివాక్యసఙ్కోచకం- తేషామబ్రహ్మనిష్ఠత్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవతత్రాపిబ్రహ్మవేదనస్యకల్ప్యత్వాత్,. చిత్యాగ్నివిదాంప్రకరణేదేవయానశ్రవణం ప్రాసఙ్గికమహీననయాత్పరవిద్యాప్రకరణాన్వయిస్యాత్,. *తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్రబ్రహ్మవిదవిపదాన్తరవిశేష్యత్వసమ్భవాత్ తదపినాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌప్రమాణం. *ద్వేసృతీఅశృణవమిత్యత్రద్విత్వావధారణమపినాస్మిన్నర్థే ప్రమాణం- *అథమేయద్యైనదానేనేతివాక్యస్యపరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయఃప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం సర్వత్రబ్రహ్మవేదనకల్పన, ప్రకరణోత్కర్ష, సామానాధికరణ్య, ప్రదర్శనార్థత్వా, దిభిఃనిర్వాహసమ్భవాన్నకాచిదపిశ్రుతిరబ్రహ్మవిదాందేవయానగమనేప్రమాణం. అతఏవదేవయానగతానామ్నావ్యా- నవేతిచిన్తానిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవపరంబ్రహ్మమన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాంపరబ్రహ్మప్రాప్తి, స్తత్రగుణాష్టకావిర్భావా ద్బ్రహ్మసమానభోగః, తత్రపరబ్రహ్మప్రాప్తానామపునరావృత్తి, రితిసర్వమిదమనుపపన్నం-అబ్రహ్మవిదాంశ్వేతమహాభిషరైవతప్రభృతీనాం బ్రహ్మసభాయామాసికాప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాకామాద్యభిభవపునర్జన్మప్రతిపాదనా, చ్చ. శ్వేతాదీనామబ్రహ్మవిత్త్వంచపునరావృత్త్యైవసిద్ధం. నస్వబ్రహ్మవిదాందేవయానేనపరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవనివార్యతే, నతుపరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రం. అమానవేననయనందేవయానగతబ్రహ్మవిదామేవ- నాన్యేషాం. అమానవనీతానామేవఅపునరావృత్తిః- నాన్యేషాంబ్రహ్మప్రాప్తానాం. అతస్సర్వముపపన్నమితి. నైవం- *నాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇతిబ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాంబ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాందేవయానేనబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిషిధ్యతే- నబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రమితిచేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయాఅభిమతానాంపఞ్చాగ్నివిదాందేవయానగతిర్నస్యాత్. ఏదద్వ్యైత - విశిష్టమిహానిషేధ్యం- అబ్రహ్మవిదాందేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తి. తస్మాదబ్రహ్మవిదాంబ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, స్తైవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చోపపద్యతఇతి. తదయుక్తం- *అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్యశ్రుతత్వాత్, దేవయానేనబ్రహ్మణఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గా, చ్చ. ననునాధ్యాహారాపేక్షా- అయనంచేత్- దేవయానపూర్వకంబ్రహ్మకర్మకంచవిదితమితిచేన్న-త్వయాదేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తే, ర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ- అయనశబ్దస్యకస్సఙ్కోచః- యేనవిశిష్టాయనవివక్షా శ్రీయేత. అబ్రహ్మవిదాందేవయానగమనశాస్త్రం, బ్రహ్మప్రాప్తానాంకేషాంచిత్పునరావృత్తిశాస్త్రం, చేతిచేన్న - తయోస్తద్విషయత్వేఽయనశబ్దసఙ్కోచః - తత్సఙ్కోచేతయోస్తద్విషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్యస్మిన్మతేశ్రుత్యసఙ్కోచఃశాస్త్రద్వయార్థవత్త్వంచ-తదేవోపపన్నమితితావకఃపక్షోఽనుపపన్నః. కించ- సమైవ్వరితార్థాధికరణభేదోవర్జితః. తదయుక్తం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మింఛాస్త్రేసర్వత్రబాదరాయణకీర్తనస్యఋష్యన్తరమతవ్యావృత్తివివక్షామూలత్వంతావద్దృశ్యతే- *తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాదిత్యత్రకర్మకాణ్డదేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమతాద్వైషమ్యవివక్షయాబాదరాయణకీర్తనందృష్టం, *మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారంజైమినిః *భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి,*ధర్మంజైమినిః * పూర్వంతుబాదరాయణః,*శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః * అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్, *పరామర్శంజైమినిః * అనుష్ఠేయంబాదరాయణ, స్సామ్యశ్రుతే, రిత్యధికరణేషుపూర్వసూత్రోపన్యస్తఋష్యన్తరమతవ్యావృత్త్యర్థత్వంబాదరాయణకీర్తనస్యదృష్టం,. యత్రఋష్యన్తరమతమఙ్గీకృతం- తత్రనబాదరాయణకీర్తనందృష్టం - యథా *అనుస్మృతేర్బాదరిః, *సమ్పత్తేరితిజైమినిః, *సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః, *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః, *తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేరపి, * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి, రిత్యాదిషు,. ఋష్యన్తరాణాంమిథోవిరుద్ధేషుమతేషుచరమస్యాఙ్గీకారాత్ బాదరాయణమతస్యపృథక్కీర్తనాభావశ్చదృష్టః- *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః, *తదుపలబ్ధేరితితుకార్ష్ణాజినిః *సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః, *స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః *ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషుసూత్రేషు,. అతోబాదరాయణకీర్తనంఋష్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థం. ఉభయశబ్దశ్చోపన్యస్తాకారద్వయపరోదృష్టః- *ఉపపూర్వమపీత్యేకే *బహిస్తూభయథాపి, *అభావంబాదరిః *భావంజైమినిః *ద్వాదశాహవదుభయవిధ, మితిచ. ఏవముభయశబ్దస్యకీర్తితమతద్వయవ్యావృత్త్యర్థత్వదర్శనా, ద్బాదరాయ

ణకీర్తనస్యబుభుష్వన్తరమతవైషమ్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, అతఏవదోషశబ్దస్యనఘాపూర్వకత్వాయోగా, చ్చత్రిశిరస్కవిచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం *కార్యం బాదరిరిత్యాదిసూత్రసముదాయస్యస్వరసతః ప్రతిపన్నమితియుక్తమైకాధికరణ్యం. *దర్శనాచ్చేతిసూత్రే * తయోర్ధ్వమాయన్ *తస్య తావదేవచిరమిత్యాదివాక్యంఇతరైరుదాహృతం. తతోపి *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యేతివాక్యోదాహరణంసఫలం - అస్యవాక్యస్యసాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిప త్త్యాక్రమముక్తివిషయత్వేననిర్వాహస్యానుపపన్నత్వా, దత్రచశరీరాదుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతవిషయత్వస్యదురపహ్నవత్వా, చ్చ. ....

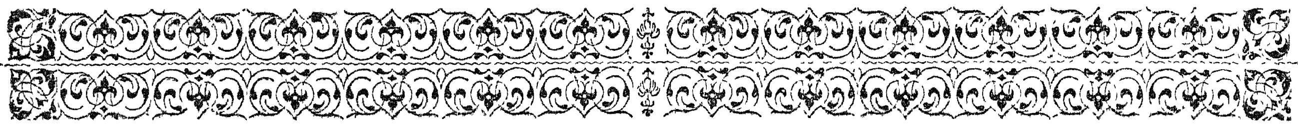
కార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౦.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౨౨.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.

1॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥

పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం, స్వాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాం, అర్చిరాదినా మార్గేణాపునరావృత్తిలక్షణా గతిరుక్తా- ఇదానీం ముక్తానామైశ్వర్యప్రకారం చిన్తయితుమారభతే. ఇదమామ్నాయతే * ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కిమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య దేవాదిరూపవదాగన్తుకేన రూపేణ సమ్బన్ధోఽనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే- ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్యావిర్భావ ఇతి సంశయే- సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధ ఇతి యుక్తం. అన్యథా హ్యపురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్య స్యాత్ - స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. న హి సుషుప్త్యాదౌ దేహేన్ద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసమ్బన్ధో దృశ్యతే. న చ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థః- యేన స్వరూపావిర్భావ ఏవ మోక్ష ఇత్యుచ్యేత- * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాదిభిర్ముక్తస్య సుఖానన్త్యశ్రవణాత్. న చాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపచైతన్యమేవాస్య స్వరూపం- తచ్చ సంసారదశాయామవిద్యయా తిరోహితం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం- జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశ ఏవేతి హి పూర్వమేవోక్తం. న చ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతా సమ్భవతి- సుఖస్వరూపతా హ్యానన్దస్వరూపతా. సుఖస్వరూపత్వం చాత్మనోఽనుకూలత్వం- ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కస్య ప్రకాశోఽనుకూలవేదనీయో భవేదితి ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథం విదధ్యాదానన్దస్వరూపతాముపపాదా. స్వరూపావాప్తిమాత్రే చ సాధ్యే- స్వరూపస్య నిత్యనిష్పన్నత్వాదుపసమ్పన్నస్య * స్వేన

1॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్॥ పాదసఙ్గతిమాహ (పరం బ్రహ్మేత్యాదినా) ఏవముపాసనాత్ ... అర్చిరాదిగతిరితి శ్రవణాత్ అపునరావృత్తిలక్షణేత్యుక్తం. కిం * అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యం ముక్తస్య సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధం ప్రతిపాదయతి- ఉత స్వాభావికస్వరూపావిర్భావః. కిం స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థావబోధిత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం స్వరూపస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానం సమ్భవతి- నేతి. కిమావిర్భావపరత్వేఽభినిష్పత్తిశబ్దవైయర్థ్యమస్తి- నేతి. చ. యదా హి వైయర్థ్యం, యదా చ తిరోధానాసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దాయోగాత్ శాస్త్రస్య న పురుషార్థపర్యవసానం,- తదా సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్ యదా నాభినిష్పత్తివ్యపదేశవైయర్థ్యం, యదా చ తిరోధానసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానం,- తదా స్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. రూపేణ-ఆకారేణ. (న చ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థ ఇతి) అత్రాయం భావః-దుఃఖనివృత్తిమాత్రం మోక్షశ్చేత్- సంసారనిర్విశేషస్స్యాత్- పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చేష్టే దృష్టే, సుఖనివృత్తిర్దుఃఖప్రాప్తిశ్చానిష్టే దృష్టే,- తత్ర దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వాత్, సుఖనివృత్తేరనిష్టత్వాత్, ఇష్టానిష్టమిశ్రో మోక్షస్సంసారతుల్య ఇతి- తస్మాత్పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రో న మోక్ష ఇవేతి. స్వరూపభూతస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్య తిరోధాననివృత్త్యా తథాత్వం ప్రకాశత ఇతి శ్రుత్యర్థ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్త్యోస్సమ్భవేఽపి పురుషార్థరూపత్వం స్వరూపస్య ప్రతిక్షిపతి (న చ ప్రకాశేతి) (కస్యేతి) అనుకూలత్వం నామ సప్రతియోగికో ధర్మవిశేషః- ప్రకాశవదిత్యర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వమేవ న స్యాదితి భావః. న కేవలం తర్కవిరోధః- శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ (స్వరూపావాప్తీతి) (అనర్థకం స్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః. స్వేనశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽసాధా

రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకం స్యాత్. అతోఽపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సమ్బధ్యతే. ఏవంచ *అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమేవ భవతి. *స్వేన రూపేణేత్యప్యానర్థక్యాన్నైకాన్తేన స్వాసాధారణేనాభినిష్పద్యత ఇతి సఙ్గచ్ఛత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి) అయం ప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినా పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య యాం దశావిశేషమాపద్యతే - స స్వరూపావిర్భావరూపః - నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. (స్వేనశబ్దాత్) *స్వేన రూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహే హి *స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్ - అవిశేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః. ....

యత్తూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ *ఉపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇతి వచనమనర్థకమితి - తత్రోత్తరం.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ కర్మసమ్బన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే - అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. కుతః. (ప్రతిజ్ఞానాత్) సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుత ఇదమవగమ్యతే. *య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రితయవినిర్ముక్తం, ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం, చ ప్రతిపాదయితుం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి పునః పునరుక్త్వా *ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. అతః కర్మణా సమ్బద్ధస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య బన్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. స్వరూపావిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యాఽయమర్థో నిష్పద్యత ఇత్యాదిషు. ....

రణ్యపరః - నత్వసాధ్యత్వపరః - అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే - రూపవిశిష్టతయా సాధ్యత ఇతి - రూపం సాధ్యమిత్యర్థః. (ఏవంచేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దావుభావపి ముఖ్యావిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తం వక్తుం సూత్రముపాదత్తే (సమ్పద్యేతి) (యాం దశావిశేషమితి) దశా - అవస్థా. జ్ఞానవికాసస్య కాలవిశేషేఽభావాదవస్థాత్వం, జ్ఞానస్య వికాసార్హత్వాత్స్వాభావికత్వం,. (స్వేన రూపేణేతి విశేషణమనర్థకం స్యాదితి) కథమానర్థక్యం - స్వాసాధారణ్యం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిశేషణేఽపీతి) *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేతత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణత్వం సిద్ధం - న హ్యన్యస్య రూపేణాన్యో నిష్పద్యతే. అతస్తత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణ్యం సిద్ధమితి స్వేన పదమనర్థకం స్యాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ *ముక్త ఇతి ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (కర్మేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పూర్వమసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తేర్వాచకత్వాదభినిష్పత్తిశబ్దో నానర్థక ఇత్యర్థః. *ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచష్టే (సా హీతి) సా - తిరోధాననివృత్తిః. నివృత్తతిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః. తథా ప్రతిజ్ఞాతమితి కథమవగతమిత్యాహ (కుత ఇదమితి) (య ఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానాసు ప్రత్యవస్థం *ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం. తత్ర *ఏతం త్వేవ తేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయముక్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, *య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వాదపహతపాప్మత్వాదీనాం చ జాగ్రదాద్యవస్థస్యాసమ్భవాత్, గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతం - శ్రోతురాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనం. తస్మాత్ *వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతః కర్మణేతి) అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేఽపీతి) (నిష్పద్యత ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన *విచార్య చ పునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నమిత్యాది ప్రయోగో వివక్షితః. ఏవమయమర్థః సాధ్యత ఇతి సిద్ధిపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః. ....

యచ్చోక్తమాత్మస్వరూపస్య సుషుప్తావపురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావిర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేహాద్యవస్థావత్సుఖసమ్బన్ధ్యవస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తిరితి - తత్రోత్తరం.

3॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ స్వరూపేణైవాయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణాదవగమ్యతే - *య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి హి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయమితి *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్విత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతోఽపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయమాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవన్తి - నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా। యథోదపానకరణాత్క్రియతే న జలామ్బరం। సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతస్సమ్భవః కుతః। తథా హేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయో గుణాః। ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనో హి త ఇతి. అతో జ్ఞానానన్దాదిగుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావో నానుపపన్న ఇతి సుష్ఠూక్తం సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

———

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

3॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్యమిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) స్వాభావికత్వే సర్వదోపలభ్యేరన్నిమే గుణా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనన్దశ్చేత్ - ఔపాధికాకారసమ్బన్ధనిబన్ధనో న భవతి. సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాదౌపాధికరూపసమ్బన్ధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దాయోగః - న త్వానన్దస్యౌపాధికాకారహేతుత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవిర్భవతీతి - స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ *పరంజ్యోతిరితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికపరత్వశఙ్కాయామాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం *ఆత్మా ప్రకరణాదితి సూత్రం వ్యాచక్షతే తదయుక్తం - అస్మాభిస్సహ రాజాన్యకరణేనోక్తత్వాత్, తైశ్చ *జ్యోతిర్దర్శనాదిత్యత్ర సమర్థితత్వాచ్చ, భౌతికవిషయత్వశఙ్కానుదయాదధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యుక్తం. అనధ్యాహారే సూత్రవైయర్థ్యాత్తత్పరిహారార్థోఽధ్యాహారో న దోషాయ - అపితు గుణాయైవ. తస్మింశ్చ న్యాయ్యే సత్యాత్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతగుణవాచిపదాధ్యాహారో న్యాయ్యః. కః పునర్విశేషః పూర్వావస్థాత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయసూత్రమవతారయన్తి. తత్ర పరే ప్రష్టవ్యాః - కిం కాల్పనికాకారనివృత్తిస్స్వరూపం వా - తదతిరిక్తం వేతి. ఆద్యే మోక్షోపాయవైయర్థ్యం. ద్వితీయే నివృత్తిర్బాధ్యా వా - న వా. బాధ్యా చేత్ - అపునరావృత్తిశ్రుతివిరోధః. అబాధ్యా చేత్ - పరమార్థవిశేషవత్త్వం. నివృత్తిర్జడా వా - న వా. జడా చేత్ - అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భిరుక్తా ఏవ దోషాస్స్యుః, విజాతీయనానాత్వం చ స్యాత్,. అజడా చేత్ - సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సా చ నివృత్తిః కస్మై ప్రకాశతే. యది బ్రహ్మణః - తదయుక్తం - స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయా వినాఽన్యాన్యానుభవరూపత్వవిరోధాత్. యది స్వస్మై - తదా ప్రత్యగర్థద్వయప్రసఙ్గః.—— అన్యే తు పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య జక్షణాదిశ్రవణాద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తిరయముక్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తేశ్చ సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - *సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేరిత్యత్ర పితృలోకాదిసృష్టేస్సత్యసఙ్కల్పమూలతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాదత్ర వక్తవ్యాభావాత్, ప్రశ్లిష్టవిశ్లిష్టోత్తరపూర్వాఘత్వాత్సమ్పరాయే విధూతకర్మత్వాచ్చ పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య సంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్,. అభినిష్పన్నం రూపం కిమపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపం - ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశక్తిరితి విచారే - పూర్వం కర్మసమ్బన్ధభాజః పాప్మప్రాగభావప్రధ్వంసాత్యన్తాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్తదావిర్భావానుపపత్తేర్జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారచిరధృతదేహేన్ద్రియశోకాదిహేతుషు సత్స్వపి పాపజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధశక్తేర్నిత్యాయాః ప్రాక్తిరోభూతాయా ఆవిర్భావోపపత్తేః, జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావాచ్చాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం తృతీయం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి వ్యవస్థాపితే సతి *బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్. అతోఽపురుషార్థాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్య న్యాయ్యమ్, ...

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥

కిమయం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తమితి విశయే- *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్। తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూతమనుభవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగేనేతి) పరస్మాద్బ్రహ్మణః స్వాత్మానమవిభాగేనానుభవతి ముక్తః. కుతః. (దృష్టత్వాత్) పరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్య నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య యాథాతథ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్. స్వాత్మనః స్వరూపం హి *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిభిశ్చ పరమాత్మాత్మకం తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారభూతమితి ప్రతిపాదితం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఇత్యత్ర-అతోఽవిభాగేనాహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమమితి- దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతి. సహశ్రుతిశ్చైవంభూతస్య ప్రత్యగాత్మనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణానుభవం ప్రతిపాదయతీతి న కశ్చిద్విరోధః. బ్రహ్మప్రకారతయా తదవిభాగోక్తేర్హి *సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేరిత్యాది, న విరుధ్యతే-*అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ *అధికోపదేశాదిత్యాది,చ. ....

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిః స్పష్టా. ముక్తః కిమాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తం. కిం సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవే విరుధ్యన్తే- నేతి. కిం ప్రకారభూతస్యైవ సాహిత్యాదికముపపన్నం- నేతి. న చేత్- తద్వచనవిరోధాత్ పృథగ్భావేనానుభవః. ఉపపన్నం చేత్ - తద్వచనావిరోధాదవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితస్యోపాస్యత్వే, యథోపాసనభావిత్వే చ ఫలస్య, స్థితే కథం పూర్వపక్షోత్థానమితి శఙ్కాయాం సహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాం బలాత్ తత్క్రతున్యాయోఽపోదిత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ (సహ బ్రహ్మణేతి) శ్రుతేర్భోక్తృసాహిత్యపరత్వం పూర్వపక్షిణో మతం. సామ్యసాధర్మ్యశబ్దానార్థభేదవివక్షయా ప్రయుక్తౌ - అపి తూదాహృతశ్రుతిస్మృతివచనస్థత్వాత్ప్రయుక్తౌ. సామ్యస్య పారమ్యే సతి ప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణవైషమ్యం బద్ధావస్థాయామేవేతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.... ... ...

(అవిభాగేనేతి) యాథాతథ్యేన స్వరూపం దృష్టమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (స్వాత్మనః స్వరూపం హీతి) స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (య ఆత్మనీతి) (అహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్య తత్పర్యన్తత్వేన తద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చ తత్పర్యన్తత్వాత్ తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః. (న కశ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతేర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వాత్, భోగ్యసాహిత్యస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపి సమ్భవాత్, తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేన విరోధ ఇత్యర్థః. ఉక్తప్రకార ఏవావిభాగః- న తు స్వరూపైక్యమవిభాగః- తథా సతి పూర్వాపరవైఘట్యాదిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి)... ... ...

పరే త్వత్ర *స తత్ర పర్యేతీత్యధికరణాధికర్తవ్యభావేనోపసమ్పత్తౌ కర్మకర్తృభావేన, చ భేదం పూర్వపక్షీకృత్య- *తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనో దృష్టత్వాత్, పృథగ్దర్శనం ఫలత్వాన్నదీసముద్రనిదర్శనాదిభిశ్చావిభాగం సిద్ధాన్తయన్తి. *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివత్ *స తత్ర పర్యేతీత్యాదీనామర్థః. అస్మిన్పక్షే పరవిద్యాప్రకరణస్థానాం ముక్తభేదశ్రుతీనాం గుణానుభవశ్రుతీనాం చాముఖ్యార్థత్వమితి - తాసాం భేదశ్రుతీనాం చ ముఖ్యార్థత్వానుగుణః పక్ష ఏవ ప్రబలః.—— భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపి సమానః. ఔపాధికనామరూపప్రహాణేన సంశ్లేషే దృష్టాన్తో నదీసముద్రఘటకరకాకాశాదిరితి సర్వముపపన్నం.—— అన్యే తు *సహ బ్రహ్మణా *యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవేత్యత్ర, తాదృక్త్వముక్తం- న తు తద్భావః,. *సర్వేషాం త్మస్వన్నమత్తీత్యాది భేదవ్యపదేశాత్, ముక్తస్య స్వపరవిజ్ఞానవత్తయా స్వాపప్రలయయోరివ విభాగశక్తిమత్తయా నిర్వాహయోగాత్, *శుకస్సర్వగతో భూత్వా సర్వాత్మా సర్వతోముఖః। ప్రత్యభాషత ధర్మాత్మా భోశబ్దేనానునాదయన్నితి సర్వాత్మభూతస్యాపి సమ్భాషణాదివర్ణనాత్, ద్వైతాద్వైతేషు *య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతీత్యామ్నాతో ముక్తస్య సర్వాత్మభావస్సంశ్లేషమాత్ర

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥

ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఇత్యుక్తం- తత్ర యేన స్వరూపేణాయమావిర్భవతి- తత్స్వరూపం శ్రుతివైవిధ్యాద్విచార్యతే. కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూపమితి తేన రూపేణాయమావిర్భవతి- ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ-అథోభయోరవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ-అపహతపాప్మత్వాదినేత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయో హి దహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) ఉపన్యస్యన్తే హి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా * సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాయత్తాః జక్షణాదయః *జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం న సమ్భవతీతి జైమినేర్మతమ్. ......

మితి పూర్వపక్షం కృత్వా- భోక్తృభోగ్యేశ్వరైర్జలే జలవత్, క్షీరే క్షీరవ, దవిభాగం గచ్ఛతి - నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యాం, *పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీత్యాది శ్రుతే, శ్చ. శక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బాధ ఉపపన్నః- సుషుప్త్యాదివత్ కరణాధీనజ్ఞానత్వే సత్యుపరతకరణత్వాభావాత్. అతః స్థిత ఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదేన విహర్తుమిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అస్మిన్ పక్షే పూర్వపక్షాత్ సిద్ధాన్తస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః- న త్వర్థతః- స్వపరసమ్బాధవిభాగశక్త్యనపగమాత్, తత్కార్యసమ్బాధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాం చ విద్యమానత్వాత్,. కదాచిదసమ్బాధేనాపి లిప్యతీతి చేత్. తదయుక్తం- కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సఙ్కోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బాధః- తథాపి సుషుప్తాత్మనాం పరస్య చైక్యాభావాత్తద్వన్నావిభాగః. దేహాద్యుపాధిసమ్బన్ధాన్న పరస్య చైక్యమితి చేత్ -తస్మిన్ సూక్ష్మేచిత్తత్త్వాదివ భేదో దురపహ్నవః. అచితశ్శక్తిమాత్రశేషత్వాభావాన్నానావస్థత్వాత్తస్మాద్భేద ఇతి చేత్. తస్మిన్నిస్సమ్బాధే పితస్మిన్నీశ్వరాత్సర్వజ్ఞాద్భేదస్స్యాదేవ - అన్యతరశరీరనిభేదకధర్మస్య విద్యమానత్వాదేవ. కించ- యద్వ్యయశసిద్ధిరవిభాగః- అసత్సిద్ధాన్తాభ్యుపగమస్స్యాత్. నహ్యత్యన్తభేదనివృత్తిః- బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షప్రసఙ్గాత్, నాప్యౌపాధికభేదనివృత్తిః- భాస్కరమతాదవిశేషాపాతాత్. నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః- దేవదత్తస్య పరిషత్సామానాధికరణ్యవత్ *స ఇదం సర్వమితి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః- శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతి చేత్. కింతదావిభాగో నాస్తి- కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతం. తన్న- అణుత్వస్య స్థితత్వాత్. అణుత్వం త్యక్తం- నవా. త్యక్తం చేత్ - సర్షపఘటమహీధరాదీనామివ స్వరూపగతపరిమాణవిరహేణ లయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. న చేత్ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితేర్నావిభాగః. కించ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తనిత్యభేదానభ్యుపగమే- విభాగశక్త్యా కదాచిదాత్మానం విభజ్య విహరన్ముక్తః కిం పూర్వముక్త ఏవాత్మా వా - రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి విశయే సతి- ఇదానీముద్ధృతశీకరస్య పూర్వప్రలీనశీకరాంశానన్యత్వ నిశ్చయస్యేవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వనిశ్చయస్య దుష్కరత్వాన్ముక్తైశ్వరాంశ సఙ్కరస్స్యాత్. తతశ్చ కదాచిన్ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసమ్భవస్స్యాత్. ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాచ్ఛక్తిమాత్రావశేషమపి ముక్తమసఙ్కీర్ణం జానాతీతి న జగద్వ్యాపారప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తర్హ్యసఙ్కీర్ణతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేన వా వినాఽనుపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ ముక్తస్యేతరైరవిభాగోఽప్యనుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షాద్విశేషసిద్ధిర్దురుపపాదా......

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి) ఏవకారేణ స్వప్రకాశత్వవ్యావృత్తిః. (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః. ఏవకారేణ గుణాష్టకవ్యుదాసః. కిం గుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపం - ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయం స్వరూపం. కిం గుణాష్టకవైశిష్ట్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే- నేతి. తయోః కిమవిరోధస్సమ్భవతి- నేతి. *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణం కిం గుణాన్తరం వ్యావర్తయితుం శక్నోతి- నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమం - తదానీమవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యావశ్యకత్వాదృషిద్వయపక్షాపేక్షయాఽన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనక్షమం - తదాఽవిరోధాభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాదుభయస్వరూపత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వమిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయో హీతి) వ్యవహారాః- ప్రవృత్తయః. (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడం- జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః. ......

౬॥ సూ. ॥ చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ చైతన్యమాత్రమేవాత్మనః స్వరూపమితి తేన రూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (తదాత్మకత్వాత్) తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః. * స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోఽస్య గుణాన్తరాభావాత్ * అపహతపాప్మత్వాదయః శబ్దాః వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితితన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్.........

సమ్ప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ. ॥ ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ ఏవమపి-విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనే సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానాం అవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే.కుతః. (ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్) ఔపనిషదాత్ *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసాత్ప్రమాణాత్ పూర్వేషాం- అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్ -విద్యమానత్వాత్. తుల్యప్రమాణకానామితరేతరబాధో న యుజ్యత ఇత్యర్థః. న చ వస్తువిరోధాదపహతపాప్మత్వాదీనామవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యం- విశేషాభావాద్విపరీతం కస్మాన్న భవతీతి న్యాయాత్ .తుల్యబలత్వే హ్యశక్యస్యావధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యం. ఏవమప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్యవదన్- జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తీత్యయమర్థః *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభిర్న ప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే. కస్తర్హి *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృత్స్నోఽప్యాత్మా జడవ్యావృత్తః స్వప్రకాశః- నాన్యాయత్తప్రకాశః స్వల్పోఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయమర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ।ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. న చైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞానఘనత్వేఽప్యపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాది ధర్మసమ్బన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే- యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే. ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యం- యథా

౬॥ సూ. ॥ చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ (తేనేతి) సూత్రే భాష్యే చ తృతీయా- న్యనిర్దేశ ఔపచారికః. (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దాదుపేక్షా గ్రహణం. *విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విశోకః- నిర్దుఃఖః. సత్యకామః-సత్యం- అకాదాచిత్కం సుఖమస్యేతి సత్యకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరం - న తు నిత్యసుఖత్వపరం సత్యసఙ్కల్పః - ఉపేక్షారహితః. న హ్యుపేక్షకస్సత్యసఙ్కల్పః. మోఘసఙ్కల్పేన రహిత ఇతి వా పూర్వపక్ష్యర్థః. ....

౭॥ సూ. ॥ ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) *అపహతపాప్మేత్యాదికే వాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీకృత్యపహ్నవ్యౌడులోమిమతముదీరితమితి శఙ్కాయాం సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారఘటితస్య చిద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వతన్త్రార్థప్రతిపాదకత్వ-మవధారణేయ సాపేక్షత్వాదవధారణస్య. అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాతభఙ్గః కార్యః - అపితు శేషిణమభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గ ఏవ కార్యః. తస్మాదేవకారస్వారస్యభఙ్గం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భఞ్జనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వమపహతపాప్మత్వాదికం చ తుల్యప్రమాణకత్వాదేవకారభఙ్గేనాపి స్వీకర్తవ్యమిత్యర్థః. (న చ వస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవః. స కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే- ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్-జ్ఞానం కస్యచిద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మ చ తథా స్యాత్. శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్ -తత ఏవ శ్రుతిబలాద్గుణాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతాం. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి-తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తం- అపి తు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం.ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాజ్జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయం. (విశేషాభావాదితి) ఉభయమపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషాన్నాన్యోన్యస్య బాధకం- బాధకం చేత్ -విపర్యయేణ స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య- గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢుమశక్యస్య. అన్యపరత్వం- అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వం. అభ్యుపగమ్యవదతస్తాత్పర్యమాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. తమేవ చోద్యపూర్వకముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యేనోపపాదయతి (స యథేతి) ఆత్మనస్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్- తతః కిం గుణాశ్రయత్వస్యేత్యత ఆహ (న చైవమితి) *స యథేతి దృష్టాన్తవాక్యేఽప్యవిరోధః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్య కోఽర్థః,

రసవత్త్వాన్యత్ర ఫలాదిషు త్వగాదిప్రదేశభేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వత్రైకరసత్వం- తథాత్మనోఽపి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వం- స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః………………

బ్రాహ్మ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః॥

ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసమ్పద్య జ్ఞానస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణక ఆవిర్భవతీత్యుక్తం. తమధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే *స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వేతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా- ఉత పరమపురుషస్యేవ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ భవతీతి విశయే - లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాదస్యాపి తత్సాపేక్షా. … …

తన్త్రాపదీవ్యాంశ్చక, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదే జడత్వం వ్యావర్త్యమిత్యర్థః. విజ్ఞానస్వరూపత్వమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి) … … … … … … … …

స చేతుర్థతీయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి- జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేఽపి సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వాదవిరోధం బాదరాయణో మన్యత ఇతి తదయుక్తం - వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధసూత్రప్రణయనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాత్. సమ్భవత్యవిరోధాదుభయసారమాస్థ్యైవిరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాం ముఖ్యాభావపరత్వేన నిర్వాహేఽభిమతే తేషాం పదానామముఖ్యత్వాచ్చ ——— అపరైరవిరోధః ——— అన్యేషాం పక్షే సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనస్థితి తదివాన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరతీతి యదుక్తం- తన్నరూప్యం కింస్వరూపం సర్వాత్మభావేన తిష్ఠతి - విసర్పతా జ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరో విహరతీత్యభిప్రాయః - తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్మభావోఽనుపపన్నః- అణుత్వాత్. తత్పరిహారేణ సన్మాత్రబ్రహ్మతాపత్తిః జలబిన్దోరబ్ధిపతితస్య ప్రహాణేన సముద్రతాపత్తితుల్యా - తతశ్చ జలప్రక్షిప్యమాణస్య తదజ్ఞస్య పూర్వప్రలీనబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవద్విసర్పతో జ్ఞానస్య ముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగాన్ముక్తో విహరతీతి వక్తుమయుక్తం నను ముక్తస్యాత్మభావో నామ జలబిన్దోస్సముద్ర ఇవ న భేదకాకారప్రహాణేన లయః- కింతు శ్వేతనీరస్యేవ భేదకాకారాప్రహాణేన సంసర్గః. తస్య చ స్వరూపస్య విసర్పణసఙ్కోచవిభాగావిభాగవిషయాశ్శక్తయస్సన్తి. అతో విభాగశక్త్యా విభక్తఏకదేశో విహరతీతి చేత్. విభక్తాంశః కిమిదన్తయాఽభిలపితః- ఉతాహమితి. ఆద్యే చ సోఽంశోఽనాదిశ్చేత్ - ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమాదస్మదీయపక్షపాతస్స్యాత్. సాదిశ్చేత్ - ప్రత్యగ్ద్రవ్యైకదేశస్య పరాక్తయా పరిణామాన్నిర్వికారత్వప్రతిభఙ్గః. అహమితి భాతీతి చేత్ - తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్యాంశాన్తరం కిమిదన్తయాభాతి- ఉతాహన్తయా. ఆద్యే తయోరాత్మాన్తరత్వం, విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వం, ధ్రువస్యైకస్య పరిణామిత్వం, చ స్యాత్. ద్వితీయే చ పరస్పరాపేక్షయాఽహమితి భాసమానయోః కిమహం చాహం చేతి సముచ్చయాభావతః- కిమహమేవేతి ఆద్యే మిథోభేదకధర్మగ్రహణేన వినా సముచ్చయావభాసాయోగాద్వ్యావర్తకధర్మగ్రహణం స్యాత్, జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదాయైక్యగ్రహణం చ స్యాత్,. తత్రేదన్తయా వ్యావృత్తి, రహన్తయైకత్వం, చ వక్తవ్యం- అతఏకం ప్రత్యేకస్యాహన్తయా ఇదన్తయా చ భానం విరుధ్యేత. సముచ్చయానర్హమహమేవేతి భాతీతి చేత్ - తర్హి భేదకధర్మాభావాద్విభక్తత్వవాదోఽనర్థకస్స్యాత్. అభిప్రేయదేహభేదసమ్బన్ధఏవ భేదకాకార ఇతి చేన్న - ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బన్ధేనాపి కరచరణాదీనామివాభిప్రేతోపపత్తేః. అతస్సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనావస్థాన, మన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం, చానుపపన్నం. …………………………

బ్రాహ్మ్యాధికరణం సమాప్తమ్॥

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః॥ అనన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్తఇతి) *విజ్ఞానఘనఏవేతివత్ *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య సఙ్కోచశఙ్కాయా చ సఙ్గతిరభిప్రేతా. (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసఙ్కల్పత్వం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షం- ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః. ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా- ఉత సఙ్కల్పమాత్రమూలా. కిమస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం రాజాదీనామివ భవతి- ఉత పరమపురుషస్యేవ కిం *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి- నేతి. కిమీశ్వరసఙ్కల్పవన్ముక్తాత్మసఙ్కల్పస్యామోఘత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిమస్య జక్షణాదయో వ్యాపారాః పుణ్యపాపరూపతయా బన్ధకా భవన్తి- నేతి. బన్ధకాశ్చేత్- తత్సఙ్కల్పస్య కర్మాధీనప్రతిఘాతసమ్భవేనేశ్వరవత్తత్సఙ్కల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాక్షమత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యదా బన్ధకా న భవన్తి- తదా ముక్తాత్మనః కర్మాధీనప్రతిఘాతాసమ్భవేన- ఈశ్వరవదమోఘసఙ్కల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తనక్షమత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిస్సఙ్కల్పమాత్రమూలా స్యాత్. (అస్యాపి తత్సాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. *సఙ్కల్పాదేవేత్యేవకారస్తు *విజ్ఞానఘనఏవేతివదయోగవ్యవచ్ఛేదపరః- నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఇత్యభిప్రాయః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సఙ్కల్పాదేవేతి) కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) *స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. న చ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వాభిధాయి శ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే. యేనాస్య *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య *విజ్ఞానఘన ఏవేతివద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే. ....

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః అత ఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధినిషేధయోగ్యత్వం. విధినిషేధయోగ్యత్వే హి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్. అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధం. అత ఏవ *స స్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్............

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

రాద్ధాన్తే (విజ్ఞానఘన ఏవేతివదితి) అనేన సఙ్కల్పవిశేషోఽభిప్రేతః. ....

౯॥ సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః॥ సత్యసఙ్కల్పత్వోపపాదకమిదం సూత్రం. జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిఘాతసమ్భవాన్మోఘసఙ్కల్పత్వశఙ్కావ్యుదాసేనావధారణస్య సఙ్కోచనిరాసకం హీదం. అక్షరార్థమాహ (యత ఇతి) అనన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయోరుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వే హీతి) న తు సత్యసఙ్కల్పత్వాద్విధినిషేధాయోగ్యత్వం తదయోగ్యత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణాసఙ్కోచస్స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వమశ్రుతం. న చ తత్కల్ప్యం. స్వర్గిణాం కర్మఫలభూతేషు, తిరశ్చాం వ్యాపారేషు, చ వ్యభిచారాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాదసఙ్కుచితేనావధారణేన సత్యసఙ్కల్పత్వం సిద్ధమితి తన్మూలశ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వం చ జ్ఞాపితమిత్యర్థః. ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యన్తరం చ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అనేన సూత్రస్థచశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవమనేన సూత్రేణ ముక్తానామీశ్వరవద్బ్రహ్మగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి. అపహతపాప్మత్వం నామ న పాపప్రధ్వంసవైశిష్ట్యం. అపి తు పుణ్యపాపసజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసమ్బన్ధానర్హత్వమిత్యత్రైవ హి స్పష్టం దర్శితం. అత్రానధిపతిరితి నోక్తం. కిన్తు *అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయమభిప్రాయః. స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషాదన్యో నాధిపతిర్ముక్తస్యేతి. అన్యథా హ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలం. అన్యశబ్దో బహువ్రీహిసూచనార్థ ఇతి చేన్న. *అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తేప్యన్యేషామితి సమాససద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్దస్యోక్త ఏవార్థ ఇతి సమ్ప్రదాయః. ... ...

పరే తు సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదిసృజన్నపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః. న స్వామినం సఙ్కల్పయతీత్యేతదర్థపరమనన్యాధిపతిశబ్దమాహుః. తత్ర కో హేతుః. స్వామిసారథ్యస్యాపురుషార్థత్వాదితి చేత్. పిత్రాదిసారథ్యమపి తుల్యం. పిత్రాదయః ప్రియఙ్కరాశ్చ స్యుః. అతస్తత్సఙ్కల్ప ఇతి చేత్. తత్స్వామినోఽపి తుల్యం. అతో నాయమర్థ ఉపపన్నః.——— అపరేషామపి తుల్యైవానుపపత్తిః.——— అన్యే తు *అత ఏవేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యైర్ముక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పాదేవ నాస్త్యధిపతిరిత్యాహుః. కథం. దుఃఖహేతుపరిహారేణ ముక్తైతదాపాదనాయోగాత్, దుఃఖాసద్భావాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానన్దలక్షణాతదాపాదన తన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనే, చ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పయోర్మోఘత్వప్రసక్తాచ్చ. *అథ యేఽన్యథావిదురన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తీత్యన్యరాజవతః క్షయ్యలోకతాం దర్శయన్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వం దర్శయతి. *స స్వరాడ్భవతీత్యాదేశ్చాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర బ్రూమః. అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్వమభిమతం చేత్. తన్న ప్రతిషేధ్యం. శేషలక్షణస్య ముక్తాత్మని విరోధాసమ్భవాత్. యది నియన్తృత్వం వివక్షితం. తచ్చ ముక్తం ప్రతి సమ్భవత్యేవ. తథా హి. నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితం. తదాధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితం స్యాత్. తత్తావన్న ప్రతిషేధ్యం. *సగుణాన్సమతీత్యైతాన్బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయా పరప్రవృత్తినివృత్త్యోరుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః. తత్ప్రతిషేధస్తావత్స్వపక్షవ్యాఘాతకః. *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర. ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సఙ్కల్పాది ప్రవర్తతే. అస్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యం సఙ్కల్పాభావాత్, మా భూత్తత్సఙ్కల్పవిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేష్వ, త్వపవర్గప్రదానసమయ ఏవేశ్వరస్సఙ్కల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్. అపవర్గప్రదానోత్తరకాలే తు న తదధీనత్వమితి చేన్న. జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధే తత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్య వా తదా సఞ్జాతస్య వా విద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. న హి ప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌ కార్యప్రతిబన్ధసమ్భవః. అథ మతం. ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యః కశ్చిదతిశయో ముక్తాత్మగతస్సర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి. న తదేశ్వరనియామ్యత్వం. న హ్యతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వం. ఆధాయకవినాశేఽప్యాహితాతిశయస్య కార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న. కల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్య స్థాయిత్వాభ్యుపగమాదపి వరం హీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవ స్థాయిత్వోపగమః. అతస్స్వవచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతి

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి- ఉత సన్తి- అథవా యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి చేతి విశయే- శరీరేన్ద్రియాణామభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః.(ఆహ హ్యేవం) *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి॥ అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి- శరీరసమ్బన్ధే దుఃఖస్యావర్జనీయత్వమభిధాయ *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వం హ్యాహ శ్రుతిః. ……………………………………

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్యమిత్యర్థః. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః. ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధాభావాసమ్భవాత్ త్రిధాభావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావపరం - తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః. ……………………………………

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

స్వారస్యభఙ్గశ్చ స్యాత్. *యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ- కార్త్స్న్యేన ప్రాప్తం నియామ్యం హి శరీరం. న చాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవసర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాప్యన్తఃకరణవిషయః - అముఖ్యత్వాదాత్మశబ్దస్య, *యో మనసి తిష్ఠన్నిత్యనేన పునరుక్తత్వాచ్చ. *యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీతి ముక్తస్య పరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ నిత్యస్య పరసాపేక్షత్వమీశ్వరప్రమితి నిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి. ……………………………………

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్॥ (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేన సఙ్కల్పైర్దర్శితా. కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి-ఉత సన్తి- ఉత యథాసఙ్కల్పం సన్తి న సన్తి చేతి. తదర్థం *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిరశరీరత్వశ్రుతిం సఙ్కోచయితుం శక్నోతి-నేతి. కిం *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయితుం ప్రభవతి-ఉత న. ప్రతిపాదనేఽపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉత తత్సైచ్ఛత్వమప్యవగమయతి. తదర్థం *ఏకధా భవన త్రిధా భవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణ వినా సమ్భవతి- ఉత న. అసమ్భవే చ ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తదేహసర్గాదావిచ్ఛాదికం సమ్భవతి- నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహస్సమ్భవతి- నేతి చ. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహో న సమ్భవతి, యదా వ శరీరేణ వినాపి త్రిధాభవనాదికముపపద్యతే,-తదా *స ఏకధేత్యాదివాక్యస్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచనాసామర్థ్యాన్ముక్తోఽశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽణోరప్యనేకశరీరయోగస్సమ్భవతి, యదా చ శరీరేణ వినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నం, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదీచ్ఛా చ న స్యాత్,- తదా శరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచే సతి ముక్తస్సశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః, అనేకధాభవనం చ శరీరసాపేక్షం, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదావిచ్ఛా చ సమ్భవతి,- తదానీమైచ్ఛికశరీరప్రతిపాదనక్షమేణ *స ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేస్సఙ్కోచే సతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చ స్యాదితి. (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతిసమ్బన్ధికమిత్యపేక్షాయాం *తస్య భావ ఇతి సూత్రస్థతచ్ఛబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతి భావః. (శరీరసమ్బన్ధ ఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః. ఏవమశరీర ఏవేత్యేకః పక్షః. ……………………………………

౧౧॥ సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్॥ అత్ర శరీరవాచిశబ్దాశ్రవణ ఇత్యత్రాహ (ఆత్మన ఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేద ఏవ స్వారస్యం-*తదణ్డమకరోద్ద్విధేత్యాది ప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసహస్రాన్వితేష్వపి తేషు ద్విధా త్రిధా న హ ప్రథాఽభూదితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మని స్వరూపభేదాసమ్భవాత్ శరీరద్వారక ఇత్యర్థః. తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథమిత్యత్రాహ (అశరీరత్వవచనం త్వితి) స్వవాక్యేనైవ తదుపపాదయతి (తదేవ హీతి) ప్రియాప్రియహేతుత్వాత్కర్మకృతశరీరస్యేతి భావః. ప్రియాప్రియయోశ్చ కర్మఫలత్వాత్, కర్మకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః. అతస్సశరీరత్వశ్రుతేర్నివారకాభావాత్, కాదాచిత్కహేత్వన్తరానుక్తేశ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః. ……………………………………

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (భగవాంస్త్వితి)

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోऽతః॥ సఙ్కల్పాదేవేత్యేతదతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాదుభయవిధం - సశరీరమశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- ఏవం చోభయీ శ్రుతిరుపపద్యతే. (ద్వాదశాహవత్) యథా *ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యుపైతియజతిచోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్రమహీనం చ భవతి......

యదాశరీరాద్యుపకరణవత్త్వం - తదాత్మానిశరీరాద్యుపకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పోऽపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఇత్యారభ్య *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిఁల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి ఈశ్వరసృష్టై రథాద్యుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథా ముక్తోऽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే. ......

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్॥ స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోऽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితృలోకాదికమాత్మనః సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం యథా భుఙ్క్తే - తథా ముక్తోऽపి స్వలీలార్థం పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్చ ముక్తాః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్ పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తి, ఇతి సర్వముపపన్నం. ......

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోऽతః॥ అతః పదం వ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) త్రిధాభావనాదేః సఙ్కల్పాత్మకత్వామ్నాయస్య సఙ్కల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి- వ్యాసాదావన్తరేష్వపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణేనౌచిత్యాదితి భావః. సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అత ఏవేతి) ఉభయీం శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతీ వివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుతేః కర్మకృతశరీరపరత్వముక్తం- కర్మకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదాऽస్తి - తత్కాఙ్క్షాకదాచిదశరీరత్వే సా ప్రమాణం. నైవం- ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్. సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యానుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యథేచ్ఛశరీరత్వే చాభ్యుపగతే సత్యశరీరత్వశ్రుతిరప్యర్థవతీ, సశరీరత్వశ్రుతిరప్యబాధితా, స్యాదితి భావ ఇత్యర్థః. (సఙ్కల్పభేదేన) సత్రత్వాహీనత్వే చ ప్రామాణికే సతి ప్రయోగవిశేషేషు సఙ్కల్పభేదో నియామక ఇత్యర్థః. బహుయజమానసఙ్కల్పాత్ సత్రం. ఏకస్య సఙ్కల్పాదహీనమ్. ......

పూర్వసూత్రప్రసక్తముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిపన్ సూత్రమవతారయతి (యదేతి)

౧౩॥ సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ (పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారకసృష్టైరిత్యర్థః. (భోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేర్బ్రహ్మానుభవాసన్నికృష్టత్వే, తత ఏవ యదిచ్ఛాధ్యవసాయే, ఉభయవిధశ్రుత్యనుసారేణైకభావాభావనాదిశ్రవణబలాత్తదనుగుణప్రకారపరికల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః. (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యౌచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యదృష్టాన్తోపాదానమిత్యభిప్రాయః సార్థకత్వమాహ. ......

౧౪॥ సూ. భావే జాగ్రద్వత్ ॥ సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) నను ముక్తస్యాపి పిత్రాదిసర్గసాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవానన్యపరత్వం, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యం, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం, చ న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుషోऽపీతి) పితృలోకాదిసృష్టేర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వే నిదర్శనం దశరథాదిసృష్టిః. తదన్తర్గతత్వాదేవ పిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం. బ్రహ్మసఙ్కల్పలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనం. అత ఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యం. ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః. ......

నన్వాత్మాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్. కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానసమ్భవ ఇత్యత్రాహ

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః- తథాత్మనోఽప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథా చైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహ ఆత్మాభిమానః- తద్వత్. ఇయాన్విశేషః- అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేష్వాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్న సమ్భవతి-ముక్తస్యత్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసఙ్కల్పమాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తిరిదమితి గ్రహణానుగుణా, చ నానుపపన్నా. తథాహి దర్శయతి *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ। భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి. అముక్తస్య కర్మనియామకం - ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః.

నను పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యముచ్యతే. తత్రోత్తరమ్.

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ నేదం వచనం ముక్తవిషయమ్- అపి తు స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్. స్వాప్యయః-సుషుప్తిరిత్యుక్తమ్. సమ్పత్తిశ్చ మరణమ్. *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యారభ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి వచనాత్తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సమ్బోధత్వం చ విద్యతే. అతస్తయోరన్యతరాపేక్షమిదం వచనమ్. సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వమ్, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వమ్, ఆవిష్కృతం హి శ్రుత్యా- *నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి - సుషుప్తివేలాయాం నిస్సమ్బోధత్వముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమధికృత్య *స వా ఏష ఏతేన దైవేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా మరణే చ నిస్సమ్బోధత్వమ్ *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తమ్,. న పశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ అత్ర వక్తవ్యం సర్వం *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వాదుక్తమ్. స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేఽపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టాన్తోపజీవ్యమ్. తర్హీవ సర్వశరీరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానో హి శరీరత్వాభిమానః-తదేకప్రవర్త్యం హి శరీరమ్-తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి. ఇదమితి గ్రహణానుగుణేతి- ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. (తథాహి దర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరిత్వోపపత్తౌ, చ శ్రుతిరస్తీత్యర్థః. అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే- ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహమిచ్ఛేత్ - పూర్వావస్థాయామపి కరోతీతి, త్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి)...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసమ్పత్తిః ప్రసిద్ధేతి మృతౌ బ్రహ్మసమ్పత్తివిషయం ప్రమాణమాహ (తేజః పరస్యామితి) అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ *వాఙ్మనసీత్యాదికముక్తమ్. బ్రహ్మసమ్పత్తినిర్బోధత్వయోస్తదా సమ్భవే సతి హ్యస్య వాక్యస్య తయోరన్యతరపరత్వమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతి వచనాద్విద్యేతే ఇత్యన్వయః. సూత్రఖణ్డాన్తరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి చ సుషుప్తిమరణయోర్బ్రహ్మసమ్పత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా. ... ...

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥

కిముక్తస్యైశ్వర్యం-జగత్సృష్ట్యాది- పరమపురుషాసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమపి- ఉత తద్రహితం కేవలపరమపురుషానుభవవిషయమితి సంశయః. కిం యుక్తం. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్రుతేః సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతేశ్చ. నహి పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్ప

*సఙ్కల్పాదేవేత్యనేన మనస్సిద్ధశ్శరీరేన్ద్రియవిషయోఽయం విచార ఇతి పరైరుక్తం. శరీరాభావపక్షేపి న భోగానుపపత్తిః- అత్ర దృష్టాన్తః *సన్ధ్యవదితి- తత్ర శరీరావస్థానం మనోవస్థానాయ- న భోగాయ- శరీరస్థితేరన్యథాసిద్ధత్వాదితి *తన్వభావ ఇత్యస్యార్థమాహుః. తత్ర మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ తత్సామ్యాపన్నస్య ముక్తస్య మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేస్సఙ్కల్పాన్మనస్సిద్ధిరనుపపన్నా. స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్య ప్రామాణికత్వాన్మనోమాత్రేణ భోగోపపత్త్యా న స్వప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్.——అపరే తు స్వప్నే మానసభోగస్య భ్రాన్తికృతత్వాచ్ఛరీరభోగస్య కర్మకృతత్వాన్ముక్తస్య భ్రాన్తికర్మణోరభావాద్భోగాసమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య *మనసైతాన్కామాన్ *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతేః, స్వప్నే కేవలమనసా భోగదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికర్మణోరభావేపి భోగసమ్భవం రాద్ధాన్తయన్తః *తన్వభావ ఇత్యధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. ఈశ్వరసృష్టదేహాద్యభావే మనసైవ భోగేపి న దృష్టాన్తః.—— అన్యే ప్యేకాధికరణ్యం వదన్తః- స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవాద్దృష్టాన్తః- స్వప్నధీశ్చ న స్మృతిః- కిం త్వనుభవః- దోషసచివత్వాద్భ్రాన్తిః- ముక్తస్య తు యోగసచివత్వాద్యథార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వవద్దత్తోత్తరం. అత ఈశ్వరసృష్టదేహవత్త్వే ప్రామాణికే సతి స్వప్నజాగరాదృష్టాన్తౌ కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వ, జీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వాభిప్రాయావితి యుక్తం. తదుపన్యాసశ్చ దేహస్రష్టృజీవపరయోరభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతి యుక్తం——*ప్రదీపవదావేశ ఇత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరమితరే త్రయోపి వర్ణయన్తి. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి ముక్తస్రష్టాని శరీరాణి సాలభఞ్జికావన్నిరాత్మకాని నిర్మనస్కాని- ఆత్మనో మనసశ్చ భేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మనస ఏకత్వేప్యేకమనోనువర్తీని సమనస్కాన్యపరాణి సత్యసఙ్కల్పత్వాత్సృష్ట్వోపాధిభేదేన భిన్నస్సన్నాత్మా తాన్యుపాధిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తథైనకం విజానీయాదిత్యాదిభిర్ముక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావాదనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారపరం *స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరితి సూత్రం. సుషుప్తౌ కైవల్యే చ ద్వితీయదర్శనాభావః. తదధికారవశాత్తదావిష్కృతం హి. సగుణవిద్యావిపాకస్స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాచక్షతే. తత్ర తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సృష్టావీశ్వరస్యేవ మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాచ్చైకమనోమూలత్వనిర్బన్ధోఽత్యన్తానుపపన్నః సగుణవిద్యాయా ఏవ పరవిద్యాత్వాత్, సాయుజ్యస్యైవ పరవిద్యాఫలత్వాద్విజ్ఞానప్రతిషేధస్య స్వాప్యయకైవల్యవిషయత్వ, మైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనం, చానుపపన్నం.——అపరే తు సుషుప్త్యుత్క్రాన్తివిషయో విజ్ఞానప్రతిషేధ ఇతి వదన్తి. తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః- ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.——అన్యే తు అణోరనేకశరీరవృత్త్యయోగాన్మహత్త్వేపి భృత్యాదిశరీరవృత్తేరపురుషార్థత్వాన్ముక్తానాం ముక్తాన్తరానుపసర్జనత్వాదముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగాచ్చ జీవాన్తరావేశాయోగాన్ముక్తస్రష్టశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా- విభాగశక్తియోగాన్ముక్తా దణుపరిమాణాదాత్మసహస్రం స్రష్టుం శక్తః, *ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి స్మృత్యా సఙ్కోచవిభాగాదిశక్తిస్థితత్వాత్, స్వేష్వపి శరీరేష్వహఙ్కారకరణాత్, స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణయోర్విరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారాకరణాత్, తథా కూటస్థపురుషస్య జీవసమష్టేర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుపయుక్తాదంశాద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశోపపత్తేశ్చ సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేపీశ్వరానుసఞ్చరణాయ సంసారమణ్డలే పిత్రాదిసఙ్కల్పనం భవతీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తిర్న వక్తవ్యా. అత ఏవ భృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదితి న వక్తవ్యం. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహస్థితిరేకే కూటస్థపురుషో నామ న సకర్మత్వాత్ప్రామాణికః- జీవసమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యత్త్వేకస్మాజ్జీవాదాత్మసహస్రసఙ్కల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి - తత్పూర్వమేవ నిరస్తం. *ఆత్మనాం తు సహస్రాణీత్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచన ఇతి సతద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణం. స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణే- భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారం న కరోతీతి విభాగకల్పనా చ నిర్మూలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహఙ్కారకరణాభావశ్చేత్- శరీరసమ్బన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనాచ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛయా తత్తయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వం చేత్- భృత్యాదిభావేనాప్యేతత్తుల్యమ్. ......

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥ సత్యసఙ్కల్పతావిచారరూపత్వాత్సఙ్గతిరర్థసిద్ధా. (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః. (పరమపురుషానుభవవిషయం) తదనుభవాన్తర్గతశరీరసర్గాదివిషయం. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యమస్తి- నేతి. పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వమవగమయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే *యతో వా ఇమానీత్యాదిబ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే - నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాస

త్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేన వినోపపద్యతే- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వపరమసామ్యోపపత్తయే సమస్తజగన్నియమనరూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వ్యాపారవర్జమితి) జగద్వ్యాపారః-నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదనియమనం. తద్వర్జం నిరస్తనిఖిలతిరోధానస్య నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం ముక్తస్యైశ్వర్యం. కుతః. (ప్రకరణాత్) నిఖిలజగన్నియమనం హి పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్యామ్నాయతే *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి. యద్యేతన్నిఖిలజగన్నియమనం ముక్తానామపి సాధారణం స్యాత్ - తత ఇదం జగదీశ్వరత్వరూపం బ్రహ్మలక్షణం న సఙ్గచ్ఛతే- అసాధారణస్య హి లక్షణత్వం. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజత *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయో రూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యైకా కన్యా దశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు, *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు, చ నిఖిలజగన్నియమనం పరమపురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. (అసన్నిహితత్వాచ్చ) న చైతేషు నిఖిలజగన్నియమనప్రసఙ్గేషు ముక్తస్య సన్నిధానమస్తి - యేన జగద్వ్యాపారస్తస్యాపి స్యాత్. ...

౧౮॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ *స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *ఇమాఁల్లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్నితి ప్రత్యక్షే

న్నిధానేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత ముక్తస్య వికారలోకసంచరణశ్రవణేన జగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న న్యాయ్యం. కిం ముక్తస్య వికారలోకసంచరణం నియమనార్థం - ఉత కేవలభోగార్థం. కేవలభోగార్థత్వే కిం ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వవిరోధః స్యాత్ - ఉత నేతి. అత్ర పదర్థో విచారస్త్రివిధః- కిం వికారలోకానాం భోగ్యానిత్యత్వేనానన్దానిత్యతా స్యాత్ - ఉత నేతి కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం వికారాత్మకత్వాత్ - ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్,. కించ - కిం ముక్తస్యాస్వతన్త్రస్య [illegible] - ఉత నేతి. స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదానన్దావహం- ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్,. కించ- అస్వతన్త్రస్యానావృత్తిస్స్యాద్వా- నేతి [illegible] స్యాత్ [illegible] - ఉత ముక్తస్యార్థః. కిం ముక్తాత్మనావగతవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సమ్భవతి- ఉత సమ్భవతీతి. యదా న సమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేశ్చ [illegible] త్వేనావృత్తిసమ్భవాదానన్దః [illegible], స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాత్సుఖరూపం చేత్- తద్వైకల్యాదానన్దవైకల్యం, వికారలోకానాం వికారాత్మకతయా భోగ్యత్వే- తదనిత్యత్వాదానన్దానిత్యత్వం, - [illegible] కేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాజ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణమన్యాయ్యం [illegible] పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తర్భావావగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యం ముక్తస్య సమ్భవతి [illegible] విషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేర్ముఖ్యత్వేనానావృత్తిసమ్భవాదానన్దానిత్యత్వం, [illegible] సురూపత్వాత్సుఖరూపం- తదా ముక్తైషు త్వాత్మాభిమానానురూపత్వాత్స్వాతన్త్ర్యస్య - [illegible], [illegible] ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా- తదా వికారరూపస్యానిత్యత్వేఽపి స్వావస్థానుబన్ధితో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్య [illegible] - ఏవం వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాభావేఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్ [illegible] బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావానవగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణాన్తరం - తదాఽనావృత్త్యనుబన్ధినీ విచారపరమ్పరాప్ర[illegible] ... [illegible] త్రోపయోగీతి ద్రష్టవ్యః. ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (జగదితి) (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూపమ[illegible] [illegible] నియమనవిశేషరూపత్వాజ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. *కన్యా- మనః. ప్రకాశకత్వాత్. *కనదీప్తావితి ధాతుః..........................

౧౮॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ కామాన్నిత్వా కామరూపిత్వ సర్వలోక సంచారశ్రు

ణ- శ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపార ఉపదిశ్యతే- అతో న జగద్వ్యాపారవర్జమితి చేత్. తన్న- (ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః) ఆధికారికాః- అధికారేషు నియుక్తా హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని- తేషాం లోకాః. తత్స్థాః-భోగాః ముక్తస్యాకర్మవశ్యస్య భవన్తీత్యయమర్థః *తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినోచ్యతే. అకర్మప్రతిహతజ్ఞానో ముక్తో వికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభూయ యథాకామం తృప్యతీత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాన్ భోగాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభవతీత్యనేన వాక్యేనోచ్యతే- న జగద్వ్యాపారః. ....

యది సంసారివన్ముక్తోపి వికారాన్తర్వర్తినో భోగాన్ భుఙ్క్తే- తర్హి బద్ధస్యేవ ముక్తస్యాప్యన్తవదేవ భోగ్యజాతమల్పం చ స్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥ వికారే- జన్మాదికే న వర్తత ఇతి వికారావర్తి. నిర్ధూతనిఖిలవికారం నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం నిరతిశయానన్దం పరం బ్రహ్మ సవిభూతికం సకలకల్యాణగుణమనుభవతి ముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన వికారవర్తినాం లోకానామపి ముక్తభోగ్యత్వం. తథా హి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిర్వికారే నవధికాతిశయానన్దే ముక్తస్యానుభవితృత్వేన స్థితిమాహ శ్రుతిః *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి *రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాదికా. తద్విభూతిభూతం చ జగత్తత్త్రైవ వర్తతే- *తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి శ్రుతేః. అతస్సవిభూతికం బ్రహ్మానుభవన్ వికారాన్తర్వర్తిన ఆధికారికమణ్డలస్థానపి భోగాన్ భుఙ్క్త ఇతి *సర్వేషు లోకేషు కామచార ఇత్యాదినోచ్యతే- న ముక్తస్య జగద్వ్యాపారః. ...

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥ అస్య ప్రత్యగాత్మనో ముక్తస్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణం జగద్వ్యాపారరూపం నియమనం న సమ్భవతీత్యుక్తం- నిఖిలజగన్నియమనరూపో వ్యాపారః పరమపురుషాసాధారణ ఇతి దర్శయతః శ్రుతిస్మృతీ. భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది, *తథా- ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయేతి, చ శ్రుతిః. స్మృతిరపి *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తత ఇతి, *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి, చ. తథా ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్య పరమపురుష ఏవ హేతురితి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే। స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్య చ। శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్య చేతి. యద్య

వణాజ్జగతస్తదధీనత్వం సిద్ధమితి ముక్తస్యేశ్వరత్వమపి స్యాదితి పూర్వపక్షోత్థానం. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానం. తద్వ్యాచష్టే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్- కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దోఽత్ర కర్మపరః. హేయరహితస్య ముక్తస్య హేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షా కథమిత్యత్రాహ (అకర్మేతి) భగవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతా స్యాదిత్యర్థః. ఏవం *కామాన్నీత్యాది శ్రుతివాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యార్థం నిగమయతి (తదేవమితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి)

౧౯॥ సూ. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥ ముక్తస్య సవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేన స్థితివచనాత్ సర్వత్ర కామచారాదయో భవన్తి- న నియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥ *బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి- బ్రహ్మ- జీవః. అమృతం - మోక్షః. శాశ్వతధర్మః- జ్ఞానం. సుఖం-ఆనన్దః. అన్యాధీనత్వనిత్యత్వయోర్విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్మత్వాది

వ్యపహతపాప్మత్వాదిస్సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః- తథాపి తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తం, తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా, పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాః నిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయా వర్తత ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ సత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథాఽవస్థానమస్తీతి శాస్త్రాదవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్............

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనప్రవృత్త్యానుగుణ్యేన వర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్. ....

యది పరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యం- తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వే

న తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తిస్సమ్భావ్యేత్యత్రాహ

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవగమ్యతే - ఏవమహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతతదుపాసనరూపతత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాననాదికాలప్రవృత్తానన్తదుస్తరకర్మసఞ్చయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ *స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం *మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతం। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః॥ ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।

గుణస్య. తథావిధత్వం- స్వాభావికత్వం తస్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసఙ్కల్పాయత్తమిత్యుక్తం- అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదికమిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావాన్నాస్య వైకల్యం - ప్రత్యుత తత్పౌష్కల్యమేవ. సర్వేషాం హి స్వాత్మాభిమానానుగుణో భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థా చ- తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపమపరోక్షయతస్స్వశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్- తద్విపర్యయే శేషిత్వమత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మాన్నాస్య వైకల్యం- అపి తు తత్పౌష్కల్యమేవ.................. ....

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ (బ్రహ్మేత్యాది) *స ఏవంవిత్స్వేషాం భూతానాం యతో భవం యథైషా దేవతైవం స యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్త్యేవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీత్యాదివాక్యాన్యప్యభిప్రేతాని. *భాగో వామన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్ మాత్రాశబ్దేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టేతాదృశసామ్యపరిశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చాయమర్థ ఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాక్షికవిషయా - ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యాత్ కస్యచిదనావృత్తిసమ్భవాదితి చ పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ (యథేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థం, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థం, ప్రామాణికత్వే దృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థం, చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదం. * స యది పితృలోకకామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహవ్యావృత్త్యర్థం * పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమితి వచనముపాత్తం. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావే స్వేతద్వైకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ *పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి వచనముదాహృతం. అనేన ఆవృత్తిః కర్మకృతా న భవతి- *ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీత్యుక్తకామసఞ్చారాదితి చ ఫలితం. పునరావృత్తిహేతుత్వేన సమ్భావితాని శిరాంస్యాశఙ్క్య

మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి. న చోచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్య పరబ్రహ్మానుభవైకస్వభావస్య తదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతోఽన్యాపేక్షా తదర్థారమ్భో వా సమ్భవతి యేన పునరావృత్తిశఙ్కా. న చ పరమపురుషస్సత్యసఙ్కల్పోఽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచిదావర్తయిష్యతి- యథాహ *ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః। ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం। ఆస్థిత

పరిహరతి (న చేత్యాదినా) ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కం కృతార్థతాం చార్థాద్దర్శయతి. స్వేచ్ఛయా వా- కర్మణా వా- భగవత్సఙ్కల్పాద్వా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయా సమ్భావితం. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మభ్యామావృత్తిశఙ్కాం పరిహరతి (న చేతి) (తదర్థారమ్భో వా సమ్భవతీతి) కర్మ విద్యమానం చేత్- సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిరూపం వాసనారూపజనయ్య తద్ద్వారా కర్మాన్తరం కారయతి- కర్మణస్సవాసనస్యాపి నష్టత్వాత్ కర్మాన్తరాసమ్భవాన్న కర్మ పునరావృత్తిహేతుః, అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్యానన్యాపేక్షేతి న స్వేచ్ఛయాపి స్వస్య పునరావృత్తిహేతుః, ఇత్యర్థః. భగవత్సఙ్కల్పస్య పునరావృత్తిహేతుత్వం పరిహరతి (న చేతి) ముక్తాన్ పునర్నావర్తయిష్యామీతి సఙ్కల్పో నాన్యథా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యుక్తం. జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వాద్వ్యపగతా సఙ్కల్పః. అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (యథాహేతి) ఏవం న చోచ్ఛిన్నేత్యాదినా అపునరావృత్తిశ్రుతేరనుగ్రాహకస్తర్క ఉపోద్బలితః.—— పరే తు *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి సూత్ర *ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుదాహృత్య సవితృమణ్డలాదిస్థానేషు భోగోక్తేః న జగద్వ్యాపార ఇత్యాహుః. స్వారాజ్యశబ్దస్య పరమాకాశావస్థానే వ్యుత్పత్తేస్తస్యానుపాదానం. సర్వలోకక్రమణశక్తిబీజత్వాదిమార్గాల్లోకానిత్యాద్యుపాదానముచితం- తేన హి నిరఙ్కుశైశ్వర్యం దర్శితం భవతి. వికారరూపం, వికారోత్తీర్ణం చ నిత్యముక్తం, పరం బ్రహ్మ- ద్విధా హి స్థితిమాహ *పాదోఽస్యేతి. *న తత్ర సూర్యో భాతి * న తద్భాసయతే సూర్య ఇతి ప్రత్యక్షానుమానే చ వికారావర్తిత్వం దర్శయత ఇతి వ్యాచక్షతే. కిమర్థం సూత్రద్వయమితి చేత్- వికారాలమ్బనానాం నిర్వికారపరరూపప్రాప్తిరనుపపన్నా - అతత్క్రతుత్వాదిత్యభిప్రాయ ఇతి చాహుః. ఇదమపి వికారాలమ్బనానాం ప్రాప్యవర్తిత్వవ్యాఖ్యానసాపేక్షత్వాదనుపపన్నం. అథాప్యాహుః కేచిజ్జగద్వ్యాపారవర్జనస్యానుపయోగి సూత్రద్వయం. పరం నాప్నువన్తి- సగుణోపాసినో నిరవగ్రహమైశ్వర్యమితి జ్ఞాపనార్థమితి చేత్- అతిమాత్రాభిప్రాయకల్పనమేవ దోషః. *తథా హి స్థితిమాహేత్యత్ర నిర్వికారస్వరూపవిషయశ్రుతీనామపి వివక్షితత్వే పునః ప్రత్యక్షశబ్దేన పరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానస్య వైయర్థ్యం చ. ఐశ్వర్యం చేత్- అన్తవత్- తస్మాదావృత్తిరితి శఙ్కావ్యుదాసార్థం *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి సూత్రమితి- నిర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయా అభావాదిత్యాహుః. తదయుక్తం- అకర్మకృతసహజైశ్వర్యే ఐశ్వర్యత్వాదావృత్తిశఙ్కాయా అనవసరత్వాత్. అతః పరాధీనస్య కృతావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం సూత్రస్య. సగుణనిష్ఠవిషయత్వం చాయుక్తం- నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాద్విశేషణవైయర్థ్యం. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చానుపపన్నః.—— అపరే తు వేదాన్తైరేవ ముక్తస్య భేదేనావస్థానం మన్యమానానాం మతమభ్యుపగమ్య తత్ర సావధికమైశ్వర్యమితి ప్రతిపాదనార్థమిదమధికరణమిత్యాహుః. తత్ర పరేషామివ సూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షే వికారప్రకాశమేతదాశ్రితైశ్వర్యస్య ప్రకాశమానాదావృత్తిస్స్యాదేవ- అవిభాగపక్ష ఏవానావృత్తిరిత్యాహ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యాహుః. తత్రాప్యయుక్తం- అప్రామాణికపక్షస్య నిరసనమేవ హి తత్త్వం- న తు తదభ్యుపగమేన నిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవ తన్నిరసనమితి చేన్న- ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాం సావధికైశ్వర్యే కిం తేషాం నిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనం హి నిరసనం. సావధికైశ్వర్యం ప్రామాణికం చేత్- కథం తస్య నిరాసః. అనావృత్తిసూత్రమవిభాగపక్ష ఏవేత్యశక్యం- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావాదవిభాగపక్షవిషయత్వమితి చేన్న - అక్షరపరమవ్యోమగతానాం ముక్తానామైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్భవాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః. వికారలోకాశ్రితమైశ్వర్యం ప్రధ్వస్తమితి చేత్. తతః కిం- ఈశ్వరస్యేవ తదానీమప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వోపపత్తేర్నానన్తత్వోపపత్తేః. న హి జగత్ప్రళయాదీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః. తథా తదవస్థతదనుభవరూపమైశ్వర్యం ముక్తానామపి న భ్రశ్యేత. అతస్సూత్రాసఙ్గతిః. న చ విభాగపక్షే సావధికైశ్వర్యప్రసఙ్గో వివక్షితః- న తు తత్పక్షనిర్వాహ ఇతి చేన్న- జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గ ఇతి సూత్రితత్వాభావాత్. యథా *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *కృత్స్నప్రసక్తిరితి చ. తస్మాత్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. * వికారావర్తీత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాపరిహారః పూర్వవత్. అవిభాగపక్షే వా కథం *జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్యముపపద్యతే. కిమీశ్వరవ్యాపారా ఏవ తదభిన్నస్య ముక్తస్య క్రీడాత్వేనోచ్యన్తే- ఉత వ్యాపారాన్తరాణి. ప్రథమే బద్ధస్యాపి తదభిన్నత్వాదీశ్వరవ్యాపారా ఏవ క్రీడాః కిం న స్యుః. ఉపాధితో భిన్నత్వాదితి చేత్. తర్హీశ్వరస్యాపి తే వ్యాపారా లీలా న స్యుః- తస్యాపి సవితృమణ్డలాద్యుపాధిభిర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్వేఽపి సర్వజ్ఞస్య లీలాత్వేన సర్వత్ర ప్రత్యభిసన్ధానమితి చేత్- తర్హి బద్ధవ్యాపారేష్వపి ప్రత్యభిసన్ధానాత్ దుఃఖిత్వేన లీలాత్వం తద్వ్యాపారాణాం న స్యాత్. ఏవం ముక్తానామపీశ్వరాదభిన్నత్వాత్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చ దుఃఖిత్వమితి తేషామవిభాగపక్ష ఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారాద్వ్యాపారాన్తరాణి ముక్తానాం లీలా - తర్హి వ్యాపారాన్తరత్వమాశ్రయభేదాత్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణ ప్రాగుక్తదోషప్రసక్తేః. ఆశ్రయభేదేన వ్యాపారాన్తరత్వే ముక్తైశ్వరవిభాగపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్.—— అన్యే తు వర్ణయన్తి- *ప్రకరణాదితి- *య ఆత్మేత్యాదిముక్తప్రకరణస్య భోగగోచరత్వాన్న జగద్వ్యాపార ఇతి. *అసన్నిహితత్వాత్- సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్య ముక్తస్య వికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి. *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - *ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుపదేశాన్నిరవగ్రహం ముక్తస్యైశ్వర్యమితి చేత్- ఆధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషు హిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్య తదధీనభోగోక్తేః. న తు పరమాకాశస్థస్యేతి. *వికారావర్తీతి- *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థస్య వికారస్థానావర్తితయా పరమాత్మనవి

స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్। బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి. సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ...

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

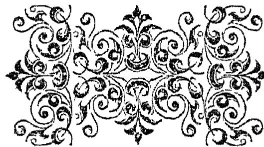
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమతే నిగమాన్తగురవే నమః.

అవిస్తృతాస్సుగమ్యా రామానుజమునేర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ధ్రువమ్॥

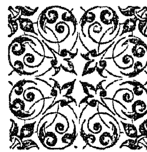
వజగదనుప్రవేశాదిరితి. *దర్శయతశ్చైవమితి- "యత్పురాణమాకాశం తత్ర మోస్థానం కుర్వతః పునర్భవాయేత్యాది శ్రుతిస్మృతిశ్చ పరమాకాశస్థితిం దర్శయత ఇతి. *సోఽశ్నుత ఇతి భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ న జగద్వ్యాపారః. *ఇమం మానవమావర్తమ్ *తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరావతో వసన్తి తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి ఇమమితి శబ్దైరిహ శబ్దవిశేషితత్వాద్బ్రహ్మలోకగతానామన్యస్మిన్మానవ ఆవర్తే పునరావృత్తిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి- ఇమమితి శబ్దైరిహ శబ్దౌ సన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బనౌ- న తు వ్యక్తివిశేషపరౌ. శ్రుతేరనిత్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అతో నావర్తాన్తరే పునరావృత్తిః. మానవలావర్తే జన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే- గమనమాత్రం న ప్రతిషిధ్యతే- అతః *సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యదోషః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశాత్పరదేశగమనవదుపపన్నం. తస్మాన్న బ్రహ్మలోకగతానామిహ పునర్జన్మేత్యనావృత్తిరుపపన్నా. తదేవం ముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః- ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయోక్తిర్విఫలా- తావతా జగద్వ్యాపారప్రతిషేధాత్. నికారస్థానే పవసన్నిధానాదితి చాయుక్తం- అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య స్వదేశాత్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్, *ఇమాన్ లోకానితి శ్రుతత్వాచ్చ. ఆదిక్షేత్రజ్ఞస్య హిరణ్యగర్భస్యోభయభావనాన్వితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగాత్, ముక్తస్య తత్పారతన్త్ర్యాయోగాచ్చ ద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానే సంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః. *తథా హి స్థితిమాహేత్యస్య *ప్రత్యక్షానుమానే ఇతి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతి చేన్న - ఏకార్థవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్య సూత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావే చ సూత్రాన్తరాణామపి కరణప్రసఙ్గాచ్చ. యదితత్సూత్రద్వయం ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరం- తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధం. యదితత్త్రైవావస్థానపరం- తదా వికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్య చేహాదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థమాత్రపరత్వేఽన్యస్మిన్మానవావర్తే పునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం చానుపపన్నం- వైదికశబ్దానామనిత్యవ్యక్తివిశేషవాచిత్వశఙ్కాయాః *సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవ నిరస్తత్వేనాత్ర తచ్ఛఙ్కాయా అప్యనుత్థానాత్. అత ఈశ్వరపరాధీనప్రయుక్తశఙ్కైవాత్ర పరిహర్తవ్యా. సా చ సుపరిహృతా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణవర్ణనం యుక్తం.—— (ఇతి సర్వం సమఞ్జసమితి) సర్వశబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధినిషేధశ్రుతిభగవత్కృపాస్వాతన్త్ర్యాదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యభిప్రేత్య తేషాం సామఞ్జస్యముక్తం. ఇతి శబ్దోఽఖిలభువనేత్యాదిభాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుదాహృతశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణవచాంసి తదనుగ్రాహకతర్కజాతం చ వివక్షితం. తేషామనయా దిశా సామఞ్జస్యం ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థబాధకత్వేన యే ప్రమాణతర్కాః పరైః ప్రయుక్తాః - తేషాం సర్వేషాం పరిహారోఽత్రాస్త్యేవ-ఏతదనన్తర్భూతార్థో నాస్తి. తస్మాదుక్తప్రకారేణ బాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చానుసన్ధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్. ....

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః- శాస్త్రంచపరిసమాప్తమ్.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౬.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౪౫.

శుద్ధపత్రిక.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧	౩	బృహ్మిత	బృంహిత
,,	౧౯	మిథో	మిథో
౨	౩౫	ఊర్థ్వ	ఊర్ధ్వ
౩	౭	ప్రృథాన	ప్రధాన
,,	,,	దీక్షః దీక్షా-	దీక్షః. దీక్షా-
౪	౨౧	భయాచ్చ. సుఖేవ	భయాచ్చసుఖేవ
౫	౨౦	శబ్దఅన స్తర్యే	శబ్దఅనన్తర్యే
,,	౨౨	వ్యాఖ్యేయా	వ్యాఖ్యేయా-
,,	,,	వ్యాఖ్యానం	వ్యాఖ్యానం.
,,	౩౩	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౩౬	త్యోజ్జార	త్యోజ్జార
౬	౫	స్థాపితం. బ్రహ్మ	స్థాపితంబ్రహ్మ
,,	౩౨	విభాగోథాతో	విభాగః *అథాతో
౭	౨౩	సాధన	సాధన
,,	౨౫	వద్బృహ్మ	వద్బృహ
,,	౩౨	త్తనిర్ణయా	త్తన్నిర్ణయా
,,	౩౬	షష్ఠ్యా	షష్ఠ్యా
౯	౧	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	,,	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౫	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౭	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౨౧	బ్రహ్మయతి	బృంహయతి
,,	,,	ద్బృహ్మణ	ద్బృంహణ
,,	,,	బృహ్మణ	బృంహణ
,,	౨౨	బృహ్మణత్వ	బృంహణత్వ
,,	౨౩	బృహ్మణత్వం	బృంహణత్వం
,,	౨౪	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౫	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	౩౬	త్ర్యసరేణు	త్రసరేణు
,,	౩౮	బృహత్వగుణ	బృహత్త్వగుణ
౧౦	౧౧	అన్యథా	అన్యథా
,,	,,	వైయ్యర్థ్యాత్	వైయర్థ్యాత్
,,	౨౫	వ్యాహరేణలౌకిక	వ్యాహారేణాలౌకిక
,,	౨౯	వాఖ్యేయ	వ్యాఖ్యేయ
,,	,,	జిజ్ఞాసేతి	జిజ్ఞాసేతి
,,	౩౧	తల్పిథ్యర్థ	తల్సిద్ధ్యర్థ
,,	౩౬	సన స్త	సన్న స్త
,,	౩౮	సన స్తనిర్దేశో	సన్న స్తనిర్దేశో
,,	౪౦	మాక్షీపతీతితతోపి	మాక్షీపతీతి. తతోపి
౧౧	౫	సన స్త	సన్న స్త
,,	,,	జ్ఞాథాతో	జ్ఞాథాతో
,,	౬	ప్రథానాదితత్వానా	ప్రథానాదితత్త్వానా
,,	౧౦	వేదార్థ	వేదార్థ
,,	౨౩	గ్రస్థేన	గ్రన్థేన
,,	౨౭	ప్రబన్థ	ప్రబన్ధ
,,	౩౬	తస్యేష	తస్యైష
,,	౩౯	ద్వా *సర్వే	ద్వా. *సర్వే
౧౨	౨	బ్రూమః. అథాతో	బ్రూమః. *అథాతో
౧౨	౧౦	ప్రథమమథాతో	ప్రథమం *అథాతో
,,	,,	అథవా- అథాతో	అథవా- *అథాతో
,,	౧౫	ప్రథమప్రతిజ్ఞా	ప్రథమప్రతిజ్ఞా
,,	౧౬	ప్రాథమ్యా	ప్రాథమ్యా
,,	౨౫	తత్వేనా	తత్త్వేనా
,,	౩౦	భేదః. పూర్వ	భేదః, పూర్వ
,,	౩౧	సిద్ధే	సిద్ధే
,,	౩౬	జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి.*న హింస్యాత్.	జుహోతి * ఆహవనీయే జుహోతి - *న హింస్యాత్
,,	౩౭	కర్మణ్యాత్. *అతో	కర్మణ్యాత్ *అతో
,,	౩౮	శేషత్వం.	శేషత్వం-
౧౩	౧	శాస్త్రమథాతో	శాస్త్రం *అథాతో
,,	౨	త్యారభ్యానావృత్తి	త్యారభ్య *అనావృత్తి
,,	౩	తద్వత్దేవతా	తద్వత్. దేవతా
,,	౨౧	మర్థాంతరా	మర్థాన్తరా
,,	౨౪	హితే. తాభ్యా	హితేతాభ్యా
,,	౨౭	జైమినే	జైమినే
,,	౨౮	తత్వబుద్ధి	తత్త్వబుద్ధి
,,	౨౯	త్యత్రనైష్టికా	త్యత్రనైష్ఠికా
,,	,,	భిథానాత్	భిధానాత్
,,	౩౦	శ్రద్థ	శ్రద్ధ
౧౪	౪	సిద్ధయే	సిద్ధయే
,,	౩౧	శ్రమయోగ్య	శ్రమాయోగ్య
,,	౩౬	ప్రస్తుతా	ప్రస్తుతా
,,	౩౮	సిద్ధిః	సిద్ధిః
౧౫	౪	దితి. ప్రతి	దితిప్రతి
,,	౨౦	ఇత్యాత్తనే	ఇత్యాత్మనే
,,	౨౫	వివక్షితః	వివక్షితః
,,	౨౬	ఇత్యత్రస్వరితేత్యాది	ఇత్యత్ర *స్వరితేత్యాది
,,	౨౯	ప్రాయార్థత్వే	ప్రాయార్థత్వే
,,	౩౦	చె. న్మైవం.	చేత్. న్మైవం-*
,,	౩౨	సంస్కారవిశిష్టమాణ వకసిద్ధి	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి
,,	౩౩	సిద్ధే	సిద్ధే
౧౬	౫	త్వా, చ్చ	త్వా, చ్చ.
,,	౭	విథి	విధి
,,	౮	నోవపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౧౦	సిద్ధేః	సిద్ధేః
,,	౧౪	విచ్ఛబ్దేన	విచ్ఛబ్దేన
,,	౧౭	యథావ్రీహీ	యథా *వ్రీహీ
,,	౨౯	ననుకర్మత్వ	ననుసకర్మత్వ
,,	౩౧	ప్రసిద్ధిః	ప్రసిద్ధిః
౧౭	౧౫	*యథాగ్నీ	యథా *అగ్నీ
,,	౧౭	త్రిథా	త్రిధా
,,	౨౨	సిద్ధిః	సిద్ధిః
,,	,,	స్వర్గ	స్వర్గ

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౮	రుణద్ధిజప	రుణద్ధి- జప
,,	౩౫	వత్వేన	వత్త్వేన
౧౮	౬	స్యథానుపపత్తే్యవ	స్యథానుపపత్త్యైవ
,,	౭	నాథాతో	న *అథాతో
,,	౨౨	శ్రాపణస్య	శ్రావణస్య
,,	౩౭	ద్వ్యది	ద్వ్యధి
,,	౩౯	ఛన్ధో	ఛన్దో
౧౯	౮	వినియోగః	వినియోగః.
,,	౧౧	శ్రీయ- తేతద్వత్	శ్రీయతే- తద్వత్
,,	౧౮	విత్తృషస్వ	విత్కృషస్వ
,,	౩౪	తథేత్యర్థః. చశ్చజ్ఞా	తథేత్యర్థః. చశ్శజ్ఞా
,,	౩౯	వత్వం	వత్త్వం
,,	,,	వత్వ	వత్త్వ
౨౦	౧	పరిక్ష్య	పరీక్ష్య
,,	౩	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౪	మితి*ప్రోదాచప్రబ్రూయాదిత్యర్థః.బ్రహ్మ	మితి *బ్రహ్మ
,,	౫	రాద్భవ	రాద్భవ
,,	,,	నాన్యః	నాన్యః
,,	౬	సాఙ్గ. వేదా	సాఙ్గవేదా
,,	౨౩	వత్వ	వత్త్వ
,,	౨౫	స్థిర	స్థిర
,,	౨౯	సపునరి	సపునరి
,,	౩౪	సచుచేతి	నసుచేతి
౨౧	౧౩	భసతి	భవతి
,,	,,	ర్బ్రహ్మ	ర్బ్రహ్మ
,,	౧౫	తత్రైవ	తత్రైవ
,,	౧౮	నర్వా	సర్వా
,,	౨౮	భిథేయాః	భిధేయాః
,,	౩౦	ముపానీతే	ముపానీతే
,,	౩౨	వైయర్థ్యం	వైయర్థ్యం
,,	౩౪	జ్ఞానమిత్యత్రాహ	జ్ఞానమిదమితిత్వయానజ్ఞాతమిత్యర్థః.అత్రకింప్రథానప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్యత్రాహ
,,	౩౭	తయోా క్తం-	తయోక్తం.
౨౨	౨	నసాతౌ	నతుసాతౌ
,,	౧౧	క్షితస్య	క్షితస్య
,,	౨౧	సముచ్చయకి.	సముచ్చయః.
,,	౨౯	పరమతి	పరమితి
,,	౩౪	ద్భావే, చప్రాప్తే	ద్భావే, ప్రాప్తే
,,	,,	దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తి	దృష్టాన్తే, దార్ష్టాన్తి
,,	౩౫	న్యేవ	న్యైవ
,,	౩౭	సిద్ధాన్తి	సిద్ధాన్తి
,,	౩౯	చ్ఛశబ్దతో. ర్థ	చ్ఛ. శబ్దతో, ర్థ
,,	౪౦	జ్ఞా	జ్ఞా
౨౩	౪	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౧౩	ముభయథా	ముభయథా
,,	౧౭	వలమ్బనై	వలమ్బనై
,,	౨౧	థాబాధ	దాబాధ
,,	౨౫	సమ్భథా	సమ్భథా
,,	౨౫	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
,,	౨౯	పాపైః॥పాశైరితిపారాన్తరం॥	పాశైః*
,,	,,	ముచ్యతేః	ముచ్యతే
,,	౩౮	స్ఫుటా	స్ఫుటా
౨౪	౧	తమేవ	తమేవం
,,	౭	సత్యజ్ఞాన	సత్యంజ్ఞాన
,,	౯	తమవేతి-	తమేవమితి
,,	౧౨	ర్థత్వా. దతర్కో	ర్థత్వా,దతర్కో
,,	౧౬	ఫలవత్వం. క్రుత్య	ఫలత్వం, చ. శ్రుత్య
,,	౧౭	మోక్షోపత్తా	మోక్షోత్పత్తా
,,	౨౦	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౧	వెవనం	వెదనం
,,	౨౬	వ్యాక్యేన	వాక్యేన
,,	౨౮	త్యుక్తం-	త్యుక్తం.
,,	,,	వికల్పః.	వికల్పః-
,,	,,	స్యాత్.	స్యాత్,*
,,	౩౨	అన్తరఙ్గోపాయతామితి)	(అన్తరఙ్గోపాయతామితి)
,,	౩౪	సముచ్చయేన	సముచ్చయేన
,,	౩౬	శబ్దః	శబ్దః.
,,	౩౭	వివిదిషోత్పత్త్య	వివిదిషోత్పత్తి
౨౫	౬	వివేకశః	వివేకః
,,	౧౫	శంఙ్క్యాహ	శఙ్క్యాహ
,,	౧౬	రూపాణియానిస్యుః-	రూపాణిస్యుః-
,,	,,	వాక్యార్థజ్ఞానో	వాక్యార్థజ్ఞానో
,,	౨౧	ఆర్థస్వభావాదేవ	అర్థస్వభావాదేవ
,,	౨౩	పూర్వవృత్తత్వం	పూర్వవృత్తత్వం
,,	౨౪	వృత్తాన్తర	వృత్తాన్తర
,,	౩౧	అపారమూర్థికం	అపారమూర్థికం
,,	౩౨	బన్ధశ్చా	బన్ధశ్చా
,,	౩౩	ఆపారమార్థికత్వా	అపారమార్థికత్వా
,,	౩౯	వివిదియాపామితి	వివిదిషాయామితి
౨౬	౬	చిన్న	ఛిన్న
,,	౭	వివర్ధన	వివర్ధన
,,	౮	సంహతి	సంహరతి
,,	౧౩	ప్రవిజన్థ	ప్రతిబన్ధ
,,	౧౭	కరణతత్వాత్ప్రిపజే	కరణత్వాత్ప్రిపజే
౨౭	౨	లిఙ్గాదిభిర్భాధక	లిఙ్గాదిభిర్బాధక
,,	౩	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ
,,	౬	జ్ఞానథాధ్యత్వా	జ్ఞానబాధ్యత్వా
,,	౨౧	ప్రసఙ్గాత్	ప్రసఙ్గాత్-
,,	౨౨	తద్వైవ	తత్రైవ
,,	౨౩	క్షితి	స్థితి
,,	౩౪	త్సింహ్మ	త్సిహ్మ
,,	౩౯	నివృత్త్యై	నివృత్త్యై
,,	,,	వాక్యార్థ	వాక్యార్థ
౨౮	౪	స్వజిజ్ఞాసితవ్య	స్వవిజిజ్ఞాసితవ్య
,,	౫	విద్వద్విజ్ఞాయె	విద్యవిజ్ఞాయె
,,	౧౧	సామాన్యశబ్దః	సామాన్యశబ్దః.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	జైహ్వ్యముక్త్వాశ్లె	జైహ్మ్యముత్క్వాశ్లై
,,		కేవలోపదేశ	కెవలోపదేశ
,,	౩౭	విధిత్వనిశ్చయ	విధిత్వనిశ్చయ
౨౯	౨	సంహర	సంహార
,,	౩	యఏవంవెద	యఏవంవెద,*
,,	,,	త్యేవాపాసీత	త్యేవోపాసీత,*
,,	౪	దెపతా	దేవతా
,,	,,	స్సఇతి	స్సఇతి,
,,	౧౧	యద్వా-	యద్వా-*
,,	౧౩	వాదవత్.	వాదవత్
౩౦	౨	దౌర్బల్యా	దౌర్బల్యా
,,	,,	తయోద్ధార	తయోర్ద్ధహార
,,	౭	ప్రామాణ్యత్వాగ	ప్రామాణ్యత్యాగ
,,	౧౦	యోగాచ్చ.	యోగాచ్చ
,,	౧౧	పృథగుపాయత్వం-	పృథగుపాయత్వం,
,	౧౪	పశ్యతే	పశ్యతి
,,	౧౯	సముచ్చయె.	సముచ్చయే
,,	౨౨	అతస్తదేవ	అతస్తదేవ
,,	౨౮	సిద్ధి	సిద్ధి
,,	,,	తస్మాద్బ్రాహ్మణః	తస్మాద్బ్రాహ్మణః
,,	౨౯	సిద్ధత్వాత్	సిద్ధత్వాత్
,,	,,	యిష్యతే	యిష్యతే*
,,	౩౧	సత్వాత్	సత్త్వాత్
౩౧	౨	మిత్యుక్తం*	మిత్యుక్తం.*
,,	౪	స్మృతిద్దర్శనా	స్మృతిర్దర్శనా
,,	౫	స్మృతిద్దర్శనరూపా	స్మృతిర్దర్శనరూపా
,,	౧౨	వృత్యా	వృత్త్యా
,,	౧౬	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౧౯	వ్యావృత్యర్థం	వ్యావృత్త్యర్థం
,,	౨౦	వేదసముపాసనం	వెదనముపాసనం
,,	౨౧	విభిన్న	విచ్ఛిన్న
,,	౩౫	పృధివ్యాం	పృధివ్యాం
,,	,,	పృథ్వీమాత్రె	పృథ్వీమాత్రె
,,	౩౬	దర్శయతి.యమే వైష ఆత్మావృణుతెతె నైవలభ్యఇత్యుక్తమితి.	దర్శయతి (యమేవైష ఆత్మా వృణుతేతేనై వలభ్యఇత్యుక్తమితి)
	౩౮	స్పఏవాస్య.	స్పఏవాస్య
	౩	తఇతి	తఇతి*
,,		ప్రియాయస్య	ప్రియాయస్య-
,,	౬	తమెవ	తమెవం
,,	౯	తత్వేన	తత్త్వేన
,,	,,	పరంతప	పరన్తప*
,,	౧౨	స్నిత్యగ్ధః.	స్నిత్యగ్ధః.*
,,	౧౬	ప్రీతిమత్వ	ప్రీతిమత్త్వ
,,	౧౭	మత్వ	మత్త్వ
,,	౨౦	నిరుపధికా	నిరవధికా
,,	౨౫	పర్యాయత్వం	పర్యాయత్వం.
,,	౩౬	బృహ్మాణో	బృంహణో
,,	,,	బృహ్మాణీ	బృంహణీ
,,	,,	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౩౮	శేవైరిత్యనేన	వేదైరిత్యనేన

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౩	౩	త్తదుత్పయె	త్తదుత్పత్తయే
,,	౧౨	నోపవద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౨౪	సుషేయత్వవ్య	సుష్ఠేయత్వప్య
,,	౨౮	చశ్చజ్ఞా	చశ్మజ్ఞా
,,	౩౩	తల్లబ్ధి	తల్లబ్ధి
,,	౩౬	సముచ్చయె	సముచ్చయే
,,	,,	దర్శయతు	దర్శయితు
౩౪	౨	సత్వ	సత్త్వ
,,	౧౨	త్వాత్వికా	త్వాత్త్వికా
,,	౧౭	యేనసవికారో	యెన- సవికారో
,,	౨౧	జ్ఞాయతే.	జ్ఞాయతే.*
,,	౨౨	సాపేక్షత్వేన	సాపేక్షత్వేన*
,,	౨౮	నక్షార్థోర్థాత్సిద్ధ్యతితి	నక్షర్థోర్థాత్సిధ్యతీతి
,,	౩౧	దైన్యం.	దైన్యం
,,	౩౬	ఏవవిరోధీ.	ఏవవిరోధీ,
౩౫	౪	కర్మైవ	కర్మైవ.
,,	౬	శ్రుత్యన్తరం-	శ్రుత్యన్తరం
,,	౧౪	మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)	(మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)
,,	౧౭	పన్టా	పన్థా
,,	౨౫	*నత్వేతం	నతు *ఏతం
,,	౩౧	యదనుక్తం	యదనుక్తం-
,,	౩౪	విద్యాజ్ఞంకర్మ-	విద్యాజ్ఞంకర్మ.
,,	,,	పాపం, చ	పాపం, చ.
,,	౩౫	కామెచేతి ప్రతిపదంయదభిధేయం	కామేచేతి. ప్రతిపదం యదభిధేయం-
౩౬	౧	నిరోధిత్వే	విరోధిత్వే
,,	౫	యథార్థ	యథార్థ
,,	౮	పాశబ్ద	పాపశబ్ద
,,	,,	చశజ్ఞా	చశ్మజ్ఞా
,,	౧౨	తస్యాన్తరా యా	తస్యాన్తరాయో
,,	౧౮	నివృత్తి	నిమిత్త
,,	౨౮	ఉన్నినీషాథోనిష	ఉన్నినీషాథోనినీష
,,	౩౪	వర్ధయతి	వర్ధయతి
,,	,,	దృఢప్రజ్ఞాః	దృఢప్రజ్ఞః
,,	౩౫	నరఇతిచతత్ర	నరఇతిచ. తత్ర
,,	,,	కర్షన్తి	కర్షన్తి,
,,	,,	నాశయతీతి-	నాశయతీ, తిచ
,,	౩౬	కర్మదేదతా	కర్మదేవతా
,,	౩౭	సాదధు	సాధు
,,	౩౯	ప్రకణా	ప్రకరణా
,,	౪౦	సోర్జాన	సోర్జ్ఞాన
,,	,,	ప్రస్తు	ప్రస్తు
౩౭	౨	మపసుదతీతి	మపసుదతీతి.
,,	౯	ఇదాంనీం	ఇదానీం
,,	౧౨	యజ్ఞోదానంతపః	*యజ్ఞదానతపః
,,	,,	*యజ్ఞోదానం	యజ్ఞోదానం
,,	౨౯	సూత్రం	సూత్రం.
,,	౩౩	తత్రన్యాయై	తత్రన్యాయై
,,	౪౧	నహ్యాపాత	నహ్యపాత

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౮	౫	వివెకస్య	వివేకస్య
,,	౬	శ్రెయసిద్ధిః	శ్రెయససిద్ధిః
,,	౮	శ్రవణౌపయి.	శ్రవణౌపయి
,,	౧౧	దుస్సంపాద్యఇతి	దుస్సమ్పాదఇతి
,,	౨౪	తదుపాదేయమతి.	తదుపాదేయమితి
,,	౨౭	మీామాంసాయా	మీమాంసయా
,,	౩౧	వివిక్షౌ	వివక్షౌ
,,	౩౨	సత్వా	సత్త్వా
,,	౩౬	నైరాకాఙ్క్ష్యేణ	నైరాకాఙ్క్ష్యేణ
,,	౩౭	విరహేవ	విరహెూప
౩౯	౬	సూత్రస్య	సూత్రస్య.
,,	౧౭	దృల్పాస్థిర	దృల్పాస్థిర
,,	౨౭	దర్శనార్ధ	దర్శనార్థ
,,	౨౮	కర్మసమృద్ధ్య	*కర్మసమృద్ధ్య
,,	౩౧	నిత్యర్థః (ఇతిహ్మాతౌ)	నీత్యర్థః. ఇతిహ్మాతౌ.
,,	౩౩	ప్రతిపాదితం	ప్రతిపాదితం.
,,	,,	రూపాణీతి.	రూపాణీతి
,,	౩౫	ఉభయాపేషయా	ఉభయాపేక్షయా
,,	౩౮	విద్యాజ్ఞ	విద్యాజ్ఞ
౪౦	౧౫	విరొధా	*విరోధా
,,	౧౬	పృథగాత్మా	*పృథగాత్మా
,,	౧౮	క్రియావా	*క్రియావా
,,	౨౪	తద్వైయర్థ్య	తద్వైయర్థ్య
,,	౩౦	ప్రథమం	ప్రథమం
,,	౩౧	జ్ఞాత్రాదయః	జ్ఞాత్రాదయః.
,,	,,	స్వగతావా	స్వగతావా.
,,	౩౪	వెత్యేవ	వేత్యేవ
,,	౩౬	మిధ్యాత్వం	మిథ్యాత్వం
,,	౩౭	ప్రకృతై	*ప్రకృతై
,,	౩౮	నేహనానా స్తీ	*నేహనానా స్తీ
౪౧	౧	అథ	అథ
,,	౬	పశ్యత్తి	పశ్యతి
,,	౧౬	ప్రథమ	ప్రథమ
,,	౧౭	ప్రపఞ్చనాత్	ప్రపఞ్చనాత్.
,,	౩౫	మెకన్యాయ	మెకవాక్యన్యాయ
౪౨	౪	*యెతు	యెతు
,,	౧౮	(వేణురస్థీతి)	(వేణురస్తీతి)
,,	౨౦	శరీరాణ్యుచ్యన్తె	శరీరాణ్యుచ్యన్తె.
,,	౩౩	అభ్యుక్షో	అబ్భక్షో
౪౩	౩	సత్యానాంసతామనృత	సత్యానామనృత
,,	౫	ఆనాది	అనాది
,,	౬	సుప్తో	సుప్తో
,,	౨౫	విథేత్యాదినా	విథేత్యాదినా.
,,	౩౮	వస్త్వస్తికింమహీ	*వస్త్వస్తికిం *మహీ
౪౪	౩౭	సిద్ధయె	సిద్ధయె
,,	౩౮	గ్రాహయన్తిచ *ఆ త్మేత్యేవోపాసీత	గ్రాహయన్తిచ - ఆ త్మేత్యేవోపాసీత
౪౫	౨౦	చబాధకత్వ	బాధకత్వ
,,	౨౫	విలమ్బాభ్యాం	విలమ్బాభ్యాం
,,	౩౧	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౪౦	వత్వం	వత్త్వం

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౪౬	౧౨	బన్ధః	[illegible]
,,	౧౩	ప్రపఞ్చ	ప్రపఞ్చ[illegible]
,,	౧౯	ఆదిత్యో	*ఆదిత్యో
,,	౨౦	ఆదిత్యోయూపఇతి	*ఆదిత్యోయూపఇతి
,,	౨౬	ద్భాధ్యత్వం	ద్బాధ్యత్వం
,,	,,	మిత్త్యుత్పత్తి	మిత్యుత్పత్తి
,,	౨౭	ప్రసర్పస్తిఆధ్వర్యం	ప్రసర్పన్తిఆధ్వర్యం
,,	౩౫	బాధిత్వె	బాధితైవ
,,	,,	ప్రాబల్యమితి	ప్రాబల్యమితి *
౪౭	౧౦	జతుర్నీడ	జతుర్నీడ
,,	౨౨	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౨౬	గుణాస్సత్య	*గుణాస్స
౪౮	౧	విధేయం	విధేయం-
,,	౨౦	తథాహి	తథాహి
,,	౨౪	ధ్విరోధి	ద్విరోధి
,,	౨౯	వత్వ	వత్త్వ
,,	౩౦	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౬	తథాపి	తథాపి
,,	౩౮	గజ్జాపదె	గఙ్గాపదే.
,,	౪౧	నిశ్చయః	నిశ్చయః.
౪౯	౭	వావృత్త	వ్యావృత్త
,,	౧౩	ప్రతీతేరితి	ప్రతీతేరితి
,,	౩౧	తత్త్వమస్యాది	*తత్[illegible]
,,	౩౪	వ్యావత్తయె	వ్యావృత్[illegible]
,,	౪౦	ద్భావ	ద్భావ
౫౦	౪	నైకార్థ్యం	నైకా[illegible]
,,	౨౦	ఐక్యం.	ఐక్యం.
,,	,,	భేద	భేద్య.
,,	౨౨	కాఙ్క్షైవ	కాఙ్క్ష[illegible]
,,	౨౮	తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం సకారణం	*తమీ[illegible]
౫౧	౬	వృత్తత్వాత్.	వృ[illegible]త్వాత్
,,	౨౪	గజాపద	గఙ్గా[illegible]
,,	౩౬	సిద్ధివలిజాదెః	సిద్ధి[illegible]
,,	౩౮	శేషస్య()మాణికత్వే	శే[illegible]
,,	,,	తత	తత్ర
,,	౩౯	ప్రసజాత్	ప్ర[illegible]
,,	,,	తతశక్తి	త[illegible]
౫౨	౨౩	పరిహరతి	పరి[illegible]
,,	౩౨	వ్యవహార	వ్యవహార
౫౩	౧౨	వః	వః.
,,	౨౮	(అన్యథాస్వరూపమేవస్యాత్)	అన్య[illegible]
,,	౩౧	జాతియ్యా	జాతి[illegible]
౫౪	౧	ననుచ.	ననుచ
,,	౩	వ్యావృత్తిః	వ్యావృత్తిః.
,,	౨౪	దూషయితి	దూషయతి
,,	౨౫	స్థానరేణాపి	స్థానం[illegible]ణాపి
,,	౨౯	మానస్య	మాననిరాసస్య
౫౫	౧౩	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨[illegible]	[illegible]యఇతి	యతఇతి
	౨౧	తదనన్తరమితి	తదనన్తరమితి-
,,	౨౫	భావాద్దర్శి	భావాత్. దర్శి
,,	౩౦	నాస్పలష్టు	నాస్పృష్టు
౫౬	౩	వ్యజ్ఞక	వ్యఞ్జక
,,	౪	రూపాదివదితి	(రూపాదివదితి)
,,	౩౨	నిర్నయః	నిర్ణయః
,,	౩౪	శ్రయణం	శ్రయణం-
,,	౩౯	గ్రాహ్యం	గ్రాహ్యం-
౫౭	౧౧	దిక్తీయం	ద్వితీయం
,,	౧౪	ధర్మః	ధర్మః-
౫౮	౧	తయో	తయోః
,,	౬	యస్తీ	యస్తీ-
,,	,,	స్పత్వే	స్పత్త్వే
,,	౧౭	స్వస్మిన్ స్త	స్వస్మింస్త
,,	౩౩	త్రైక్యా	త్రైక్యా,
,,	,,	భూతా	భూతా,
౫౯	౨	సర్వ్హత్వాత్.	సర్వ్హత్వాత్
,,	౩	ప్రతిబద్ధా	ప్రతిసంబద్ధా
,,	౧౩	కారాన్తతరా	కారాన్తరా
,,	౨౩	వికాన్తరా	వికారాన్తరా
,,	౨౪	వదితి	వదితి.
,,	౨౯	యజ్ఞ్యోతి	యజ్ఞోతి
,,	౩౮	వపుష	వపుష
,,	౩౯	దృష్టాన్త	దృష్టాన్త
౬౦	౩	కర్త్రిత్వా	కర్తృత్వా
,,	౧౦	వ్యజ్యి	వ్యజ్యి
,,	౧౮	(అవిక్రియఇతి)	(అవిక్రియఇతి)
,	౨౨	నాహంఖల్విత్యాది	నాహఖల్విత్యాది
,,	౨౮	అనాత్మనఃఅహఙ్కార	అనాత్మనోఽహఙ్కార
,,	౨౯	స్య.	స్య
,	౩౫	వ్యఞ్జకో	వ్యఞ్జకో
౬౧	౯	నాహంఖల్వయ	నాహఖల్వయ
	౨౩	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౬౨	౧౧	త్వాత్	త్వాత్.
,,	౧౨	ప్రాధావ్యేన	ప్రాధాన్యేన
,,	౨౧	భూతిత్వం	భూతిత్వం.
,,	౨౪	ద్బోధయనా	ద్బోధాయనా
౬౩	౨	మనుభావానాం	మనుభవానాం
,,	౩౮	వచ్ఛిన్న	వచ్ఛిన్న
౬౪	౯	సాధ్యమితి	సాధ్యమితి.
,,	౩౧	విభాగాత్	విభాగాత్.
౬౫	౧౧	ణ్డేషు	పిణ్డేషు
,,	౨౧	యేతేతి	యేతేతి.
,,	౨౮	మాత్ర,	మాత్రా
,,	౩౫	త్వాత్. త	త్వాత్త
,,	,,	మితిచేత్	మితిచేత్.
,,	౩౯	[illegible]హాత్	గ్రహాత్
[illegible]	౧	శిష్టతా.	శిష్టతా
,,	౧౬	జ్ఞాత	జ్ఞాత

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౬౬	౨౮	వివసం	వివసనం
,,	౩౯	బేదా	భేదా
౬౭	౧	మిదంమంశ	మిదమంశ
,,	౩౯	నియమ్యా	నియామ్యా
౬౮	౧౪	శేషత్వవిషయ	శేషవిషయ
,,	౧౬	యత్వ	[illegible]స్త్వ
,,	౨౧	సత్వం	[illegible]త్త్వం
,,	౨౩	వద్రూపాదిరవ	వద్రూపాదిః
,,	౨౫	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౩౭	పవత్తా	పపత్తా
౬౯	౨	ప్రత్యే	ప్రత్య
,,	,,	నేని	నేనసి
,,	౭	సజ్యే	సజ్యే
,,	౨౨	యదేత్వా	యథేత్వా
,,	౨౬	ప్రతిషేధకసజ్య	ప్రసజ్య
,,	౩౯	విషయిత్వే	విషయత్వే
౭౦	౧౫	శేషతాత్.	శేషత్వాత్
౭౧	౭	సదృశస్య.	సదృశస్య
౭౨	౧	ద్యోతంతి	ద్యోతయతి
,,	౨	నార్థత్వ	నార్థత్వా
,,	౬	వృత్తైపార	వృత్తైః. అపార
,,	౨౫	సన్నివి	స్పన్నిత్య
,,	౨౮	సదభూ	సదనుభూ
,,	౨౯	భే	భేదా
,,	౩౦	అత్మావా	ఆత్మావా
,,	౩౧	ద్యేతి	ధ్యేతి
,,	౩౨	శత్వా, త్తస్య	పరత్వాత్తస్య,
,,	౩౩	నానైక్య	నానైక్య
,,	౩౪	స్పఅద్రేశ	చ్ఛ. అద్రేశ్య.
,,	,,	స్పశ్యత్వా	దృశ్యత్వా
,,	౩౭	పక్షీకారే	పక్షీకారే
౭౩	౯	ర్బ్రిహ్మ	ర్బ్రహ్మ.
,,	౧౮	నైక్య	నైక్యే
,,	౩౪	భావాత్.	భావాత్
,,	౩౬	ప్వ్యపా	ప్వ్యపా
..	౩౮	వచ్ఛిన్న	వచ్ఛిన్న
,,	౪	ఘటోస్తి	ఘటాస్తి
౭౪	౨	పౌనరుక్త్యం	పౌనరుక్త్యం.
,,	[illegible]౦	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౩౩	వ్యత్వాద	ప్యత్వాప
,,	౪౦	వివిష్టతా	విశిష్టతా
౭౫	౧౦	స్త్రీతి	స్త్రీతి.
,,	౧౪	సనుత్త్వం	సత్త్వం
,,	౨౭	త్వావస్థం	త్వాప్రమాణత్వావస్థం
,,	౩౩	నియమః-	నియమః
౭౬	౧౦	ప్రతీతిస్చ	ప్రతీతిశ్చ
,	౨౧	జాద్యై	బౌద్ధై
	౨౬	విహాయ	విహాయ
,	,,	లబ్దైవ	లబ్ధైవ
,,	౨౮	నభావో	నాభావో

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౭౬	౨౯	లిఙ్గ	లిఙ్గ
,,	౩౦	విషయా	విషయీ
,,	౩౮	క్షజ్ఞా	క్షజ్ఞా
౭౭	౧	ప్రతీయ	ప్రతీతంచేత్ - సంవేదన విషయోఘటాదిరపికా లానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయ
,,	౩	యంతీతి	యన్తీతి
,,	౬	మూర్భా	మూర్ఛా
,,	౧౫	(ఏవమేవేతి)	(ఏవమితి)
,,	౨౪	ర్విషయా	ర్విషయ
,,	౨౫	లబ్ధై	లబ్ధి
,,	౩౦	దుస్సాధనమిత్యుక్త	దుస్సాధమిత్యుక్త
,,	౩౩	ముచ్యతె	ముచ్యతే.
౭౮	౧౬	సరణ	శరణ
,,	౨౪	రహితావా	రాంతావా.
,,	౩౨	ఇయన్త	ఇదన్తం
,,	౩౩	ఇతి	ఇః
,,	౪౦	యథాఘటస్య	ఘటస్య
౭౯	౧౨	తమః	*తమ
,,	౩౮	జ్ఞాత్రోః	జ్ఞాత్రోః
,,	౩౯	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
౮౦	౨	తైసై	తైస్తై
,,	౨౩	సవి	సంవి
,,	౩౦	ప్రకాశః-	ప్రకాశ,
,,	౩౬	క్షేపె	క్షేపే
,,	,,	దిత్వా	దితత్వా
,,	౩౮	నిర్దైశో	నిర్దేశో
,,	౩౯	త్వర్థః	త్వర్థః.
,,	,,	అయహమర్థః	అయమర్థ
౮౧	౧	వ్యవహారా	వ్యవహార
,,	౫	రత్వం	రత్వం,
,,	,,	నిరోధా	నిరోధా,
౮౨	౨	అత్మా	ఆత్మా
,,	౨౪	స్వవత	స్వత
,,	౩౨	యుష్మ	*యుష్మ
,,	౩౩	నిపుణశ్శ్లో	నిపుణః *శ్లో
,,	౩౪	త్వాద్ధేతౌ	త్వాత్. హేతౌ
,,	౩౮	ప్రమాణ్యం	ప్రామాణ్యం
౮౩	౪	జ్ఞాత	జ్ఞాత
,,	౩౨	శబ్దాన్యాహ	శబ్దాన్యాహ
౮౪	౧	ప్రభయా	స్వప్రభయా
,,	౩	త్వాచ్చ.	త్వాచ్చ
,,	,,	ధర్మ్యాత్	ధర్మ్యాత్.
౮౫	౫	తృజ్ఞ్రిమః	తృజ్ఞ్రిమః.
,,	౧౨	ఉద్యంతం	*ఉద్యన్తం
,,	౨౦	యవ	యవి
,,	౩౯	పుష్కల	పుష్కల
౮౬	౧౬	దార్షాన్తి	దార్ష్టాన్తి
,,	౩౧	జ్ఞానత్వ	జ్ఞానత్వ
,,	౩౨	ప్రసక్తాత్	ప్రసక్తాత్
౮౭	౧౫	యాజ్ఞా	యావాజ్ఞా
,,	౨౩	పగమాత్.	పగమాత్
,,	౨౮	ముక్తంపరపక్షే.	ముక్తం. పరప
,,	౨౯	వాద్దూషణా	వాత్. దూషణ
,,	౩౯	ఉతజ్ఞా	ఉతజ్ఞా
,,	,,	స్తసాదితి	స్తస్మాదితి
,,	,,	ఇహాస్వాత్మా	ఇహాస్వాత్మా
౮౮	౧౬	స్వపక్షేఽనాత్మ	స్వపక్షే- అనాత్మ
,,	౨౬	ధికణ్యం	ధికరణ్యం
,,	౩౮	దాదృశా	తాదృశా
౮౯	౩౪	న్యాద్రిది	న్యాది
౯౦	౧	నిత్వత్వం	నిత్యత్వం
,,	౩౫	ఉతాపార	ఉతాపర
౯౧	౩	ఆదర్శావదివ	ఆదర్శాదివ
,,	౪	శాన్తాగార	శాన్తాక్షార
,,	౧౨	త్వాభ్యుపగమాత్	త్వాభ్యుపగమాత్
,,	౧౩	నసంభవతి	నప్పవతి
,,	౧౪	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౧౯	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః
,,	౨౨	జ్ఞాతృ	జ్ఞాతృ
,,	౨౨	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౨౩	జ్ఞాతృత్వస్య	జ్ఞాతృత్వస్య
,,	౨౫	వర్మనార్థం	ప్రపర్మనార్థం
,,	౨౬	అనుదితానస్తమిత స్వరూపప్రకాశం	(అనుదితా న స్తమిత స్వరూపప్రకాశం)
,,	౩౦	సభ్యుపగమే	సభ్యుపగమే
,,	౩౩	వజ్ఞ	వ్యజ్ఞ
,,	౩౬	ఇత్యత్రాపేక్షా	ఇత్యపేక్షా
౯౨	౧	అనుభవాన్తరా	అనుభ[illegible]న్త-
,,	౮	పోవ్యత్వా	పనోద్యత్వా
,,	౨౪	చానుపపన్న	చానుపపన్న
,,	౨౫	కర్మ్ర	కర్త్ర
,,	౩౬	త్వాభావాత్	త్వాభావాత్
,,	౩౮	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
౯౪	౮	నాహం	నాహ
,,	౨౧	స్సుఖస్తా	స్సుఖ-
,,	౨౮	సిద్ధె	సిద్ధే,
౯౬	౧౫	యథా.	యథా
,,	౧౬	నాహం	నాహ
౯౭	౧౧	తేషామహం	*తేషామహం
౯౮	౨౫	హేతురహంకార్య	హేతుః అహంకార్య-
౯౯	౧౬	మితి	మితి.
,,	౩౨	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౧౦౦	౯	పురుషాగో	పురుషాన్తరాగో
,,	౧౫	గప్యతఇత్య	గమయతీత్య
,,	౨౨	భజ్ఞః	భజ్ఞః
,,	౩౬	విరుద్ధః-	విరుద్ధః.
౧౦౨	౧౨	ఉతజ్ఞాన	ఉతజ్ఞాన
౧౦౩	౯	వస్థా	వస్థా
,,	౪౧	జ్ఞానే	జ్ఞానే-

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౦౪	౧	త్యాచ్ఛా	త్యాచ్ఛా
,,	౧౩	గగనకుసుమవదితి	(గగనకుసుమవదితి)
౧౦౫	౩	యెనా	*యెనా
,,	౧౪	వైయ్యర్థ్యం	వైయర్థ్యం-
,,	౩౯	సోమ్యైవం	సౌమ్యైవం
౧౦౬	౨౦	శనేతు	సనేతు
,,	౩౯	పుత్రం	పుత్రం
౧౦౭	౨౬	ప్రసజ్ఞా	ప్రసఙ్గా,
౧౦౯	౩౩	మవర్జనీయ	మువర్జనీయ
౧౧౦	౨౬	జ్ఞాతు	జ్ఞాతు
౧౧౨	౧౩	ప్రప	ప్రవ
,,	౧౬	రూపాధి	రుపాధి
,,	౧౭	సరాస్య	పరాస్య
,,	౩౪	అశీర్వాద	ఆశీర్వాద
౧౧౩	౨	సంహృత	సంహార
,,	౧౦	జైమిని	జైమిని
,,	౨౪	నితి	నీతీతి
౧౧౪	౧౦	రమ్యతె	రంనమతె
,,	౨౬	మిత్యరః	మిత్యర్థః
,,	౨౭	జ్ఞానం చోపాసనా త్మకమితి	(జ్ఞానంచోపాసనా త్మకమితి)
,,	౪౦	పేఠోయాం	పేఠాయాం
౧౧౫	౯	బహుధా	బహుధా
,,	౨౦	త్రాది	త్రాతిది
,,	౨౪	తస్త్రివత్	తస్త్రిత్వవత్
,,	౩౦	థేత్యుక్తం	థేత్యుక్తం
౧౧౬	౧౪	యోర్నియా	యోః. నియా
,,	౨౦	*నసవెద	నసవెద
,,	,,	తేత్రై	తెతి. ఐ
,,	౨౧	నార్థత్వం.	నార్థత్వం
,,	,,	ధ్యానేన	ధ్యానే
,,	౨౨	నిర్వాహణా	నిర్వాహణా
౧౧౭	౩	చేతి	చేతి.
,,	౬	విద్యైక్య	విద్యైక్య
,,	౯	భేధః	భేదః
౧౧౮	౭	యోగావతోవిషయ	యోగాద్విషయ
,,	౨౪	ఉపాకస్య	ఉపాసకస్య
౧౧౯	౩౧	కదాచనేతి	*కదాచనేతి
౧౨౧	౧	లేశో	లేశా
౧౨౨	౧	*సంభరైతి	సంభరైతి
,,	౩	*వసన్తి	వసన్తి
౧౨౩	౩౧	త్యాదిత్య	త్యాదిత్య
,,	౩౩	సిద్ధ్యైవ	సిద్ధైవ
౧౨౫	౪	ప్రధానం	ప్రధానం
,,	౨౧	ప్రయోగానుసా	ప్రయోగాను
,,	౨౬	దనురోధే	గనురోధే
౧౨౭	౨౨	భ్యధికః	భ్యధికః
౧౨౮	౨౩	శజ్ఞా	శజ్ఞా
,,	౩౨	శజ్ఞా	శజ్ఞా
౧౨౯	౧	జిజ్ఞా	జిజ్ఞా
,,	౧౩	పురాణ	పురాణ
,,	౧౨	సిద్ధఇతి	సిద్ధఇతి
,,	౨౩	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౨	ప్రతిరిష్య	ప్రతరిష్య
౧౩౦	౨	సాక్ష్వికే	సాత్త్వికే
౧౩౧	౧౦	లైజైవ	లైజైవ
,,	,,	ద్వితీయ్యో	ద్వితీయో
,,	౨౯	జగద్దాతా	జగద్ధాతా
,,	౪౦	బాధక	బాధక
౧౩౨	౧౧	సజ్ఞాన	సజ్ఞాన
,,	౧౭	పంఞ్చమీ	పఞ్చమీ
౧౩౩	౨	వైయ్య	వైయ
౧౩౪	౧౫	విధాః	విధాః
,,	౨౨	పురుషావ్యక్త	పురుషవ్యక్త
౧౩౫	౧౭	పురుషవ్యక్త	పురుషవ్యక్త
,,	,,	పురుషః	పురుషః
౧౩౬	౩౨	ప్రధానః	ప్రధానః
౧౩౭	౭	రష్ఠ్రి	రష్ఠ్రి
,,	౧౧	నీయః	నీయః.
,,	౧౭	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః
,,	౩౧	షడ్డాది	షడ్డాది
౧౩౯	౨౬	లక్ష్యోనాహం	లక్ష్యోణాహం
౧౪౦	౨	నశ్నత్వా	నశ్నత్వా
,,	౨౦	జత్తు	జన్తు
,,	౩౪	విశేణం	విశేషణం
౧౪౧	౩౦	రంభ	రమ్భ
౧౪౨	౧౨	ర్ధర్శ	ర్దర్శ
,,	౩౧	అతస్స్వామ్య	అతస్స్వామ్య
౧౪౪	౨౫	త్స్రిషీకా	త్స్రిషీకా
,,	౨౭	*అయంచ	అయంచ*
,,	౩౪	జంతుపు	జన్తుపు
౧౪౫	౭	వాక్తం	వాక్యం.
,,	౨౩	పున	పున
౧౪౬	౩	త్సత్వం	త్సత్త్వం
,,	౨౧	రంభే	రమ్భే
,,	౨౪	శజ్ఞా	శఙ్గా
౧౪౭	౭	కల్పనే	కల్పనే
,,	౨౩	వచ్చిన్నా	వచ్ఛిన్నా
,,	౩౪	ష్వల్పా	ష్వల్పా
౧౪౯	౧౬	ఏతధి	ఏతదధి
,,	౩౨	తస్వావహా	తస్వావహా
,,	౪౦	బాధో	బాధో
౧౫౦	౫	పాధ్యా, సో	పాధ్యాసో
,,	౨౩	రూపజ్ఞాన	రూపాజ్ఞాన
౧౫౧	౫	స్మధర్థ	స్మదర్థ
,,	౨౦	ధర్థ	దర్థ
౧౫౪	౨౦	స్వాభిమతః	స్వాభిమతః,
,,	౨౨	మంగీ	మజ్జై
,,	౨౭	థై	థై.

పు-సం.	ప-సం	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౫౬	౧౫	ధిషాన	ధిష్ఠాన
౧౬౪	౧౪	వాచ్య	వాచ్యత్వ
౨౧౫	౨౮	గమానా	గమనా
౨౧౮	౧౯	బహ్మణా	బ్రహ్మణ
౨౫౬	౬	ల్యుటోర్బహు	ల్యుటోబహు
౨౭౯	౪	విధానాత్త్వాద్గెవ	విధానాత్వాద్గెవ
౨౮౯	౨౫	జ్యోతి	జ్యోతి
౩౧౮	౧౦	సహి	సహి
౩౩౨	౩౨	బ్రహ్మ	బ్రహ్మైవ
౩౮౪	౧౫	స్రస్టు	స్రష్ట్ర
౩౯౧	౨౫	విరోధాదృష్ట	విరోధాదదృష్ట
౩౯౯	౩౧	ముక్తాత్మస్య	ముక్తాత్మన్య
౪౦౯	౯	కీర్త్యతే	కీర్త్యన్తే
౪౧౩	౨౨	ప్రధాన్య	ప్రాధాన్య
౪౨౦	౧౦	విద్వాన్బ్రహ	విద్వాన్బ్రహ్మ
,,	౩౩	తస్మిప్రతి	తస్మిన్ప్రతి
౪౨౨	౩౮	షష్ఠన్త	షష్ఠ్యన్త
౪౨౮	౩౯	కర్తాత్మ	కర్త్రాత్మ
౪౨౯	౧౨	షపురు	పురుష
,,	౩౪	కర్త్య	కర్తృ
౪౩౦	౧౦	అథాస్మిన్నాద్రిణ	అథాస్మిన్నాద్రిణ
౪౫౨	౩౨	ఇష్యామ	యిష్యామ
౪౫౪	౩	త్రయాణ	త్రయాణా
,,	౪౧	నైవ	నైవ
౪౫౪	౩౪	ప్రదర్దనో	ప్రతర్దనో
౪౬౪	౨౧	వాఖ్యాన	వ్యాఖ్యాన
౪౮౫	౩౪	అతోఽపి	అతోఽవ
౪౯౦	౯	కాకర	కారక
,,	౩౪	కిమత	కిమత్ర
౫౦౪	౨౨	బ్రహ్మణో	వృద్బ్రహ్మణో
౫౧౧	౯	తేష్ఠామిదం	తేషామిదం
౫౧౩	౨౪	తద్వబ్రహ్మణో	తద్వద్బ్రహ్మణో
౫౬౨	౪౧	తుల	తుల్య
౫౬౭	౨౦	ఉతి	ఇతి

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౫౪౨	౨౩	వాయుర్జోతి	వాయుర్జ్యోతి
౫౪౫	౩౯	నేతినేతి	నేనేతి
౫౪౮	౩౧	మపుష్టువే	వపుష్టువే
౫౮౩	౧౬	వివిశేషే	విశేషే
౫౮౪	౨౮	దితివచనం	దివచనం
౫౯౬	౨౩	త్యధ్యస	త్యధ్యస్త
,,	౩౪	కక	కదైక
,,	౩౬	ణాన్త	ణాన్తరె
౫౯౯	౧౪	తత్ప్రా	త్తత్ప్రా
౬౦౬	౨౪	దశిష్ట	దవష్ట
౬౧౫	౫	మన్త్రప్రాణో నూత్రామతి	మన్త్రంప్రాణో నూత్రామతి
౬౧౪	౧౪	బాహ్మ	బ్రాహ్మ
,,	౩౫	నుసుపపన్నః	సుపపన్నః
౬౨౦	౩౮	పుచ్యతే	పుచ్యేతే
౬౩౯	౧౩	పృథపృథ	పృథక్పృథ
,,	౧౬	వర్తమనో	వర్తమానో
౬౪౪	౨	కించిత త్త్వ	కించిత్తత్త్వ
,,	౧౬	నామాన్యా	సామాన్యా
౬౪౯	౧	అధ్యాస	అధ్యాస్త
౬౫౬	౨౪	యాజో	యాజ్ఞో
,,	౩౦	తతసిద్ధ	తత్రసిద్ధ
౬౬౧	౧౬	తతోపృ	తతోపృప
,,	౨౦	తసద్భవతి	సతద్భవతి
౬౮౪	౨	పాణ్డిత్యనిర్విద్యం	పాణ్డిత్యంనిర్విద్య
,,	౨౪	అస్తీ, తి	అస్తీ, తి
౬౯౩	౩౪	కృత్వాపు	కృత్వాపు
౭౯౮	౨౮	శక్యాయాస్సతి	శక్యాయాసతి
౭౧౪	౨	బ్రహ్మస్సంస్థో	బ్రహ్మసంస్థో
౭౨౦	౧౪	శక్తైసర్వా	శక్తైస్సర్వా
౭౨౩	౫	ర్వాబ్రహ్మణో	ద్వాబ్రహ్మణో
౭౨౮	౧౦	శక్త్యాః-	శక్త్యాః-
౭౩౧	౩౪	ఉత్తేహూఽవా	ఉత్తేహోవా
౭౩౩	౧౫	ఫలమతి	ఫలమత
౭౩౮	౨౯	రుక్సామ	ఋక్సామ

